

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI

**“ZAMONAVIY
ADABIYOTSHUNOSLIK
VA
TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB
MUAMMOLARI”**

**MAVZUSIDAGI
RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY ANJUMAN**

2026-YIL 27-FEVRAL

NAMANGAN 2026

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”
MAVZUSIDA RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY ANJUMAN

QO'MITA A'ZOLARI

- Karimov R.G'.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti rektori, professor, (PhD)*
- Yakubbayev M.M.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Ilmiy ishlar va Innovatsiyalar bo'yicha prorektor, professor, DSc*
- Tursunov A.H.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Nemis va fransuz tillari kafedrasi mudiri, professori, DSc*
- Saydaliyev S.** - *Namangan davlat universiteti Nemis va fransuz tillari kafedrasi professori, p.f.n*
- Sodiqov Z. Y.** - *Namangan davlat universiteti professor, DSc.*
- Dadaboyev O.O.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti professori, DSc*
- Tursunov H.B.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti, Nemis va fransuz tillari kafedrasi dotsenti, (PhD)*
- Tursunov Z.** - *Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Nemis va fransuz tillari kafedrasi katta o'qituvchisi*

TASHKILIIY QO'MITA A'ZOLARI

- Tursunov A.H.** - *Rais, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti Nemis va fransuz tillari kafedrasi professori, DSc*
- Tursunov H.B.** - *Rais o'rinbosari, Namangan davlat chet tillar instituti, Nemis va fransuz tillari kafedrasi dotsenti*
- Yakubbayev M.M.** - *A'zo, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti professori, DSc*
- Dadaboyev O.O.** - *A'zo, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti professori, DSc*
- Madolimov H.Sh.** - *A'zo, Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari instituti katta o'qituvchisi*

I-SHO'BA: ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK

THE LANGUAGE SITUATION AS A COMPONENT OF THE SOCIO-COMMUNICATIVE SYSTEM IN SOCIOLINGUISTICS

Karimov Rivojiddin Gulamjonovich

PhD, professor, rector of

Namangan State Institute of Foreign Languages

named after Isxakhan Ibrat

rivojiddink77@gmail.com

ABSTRACT

The concept of language situation occupies a central position in sociolinguistic research as it reflects the real functioning of language within society. This article examines the language situation as a structural component of the socio-communicative system. The study analyzes the theoretical foundations of the language situation, its structural components, sociolinguistic criteria, and the main social factors influencing its formation. Using a qualitative theoretical analysis of sociolinguistic literature, the article synthesizes the views of major scholars such as Hudson, Fishman, Spolsky and Trudgill. The findings demonstrate that the language situation is a dynamic socio-communicative phenomenon shaped by linguistic demography, language policy, communicative practices, and language change. In addition, the study identifies key social determinants including demographic composition, urbanization, education, migration, intercultural interaction, economic policies and historical conditions. The research highlights that the language situation serves as an important analytical tool for understanding linguistic hierarchies, language choice, linguistic prestige and communicative strategies in multilingual societies.

Keywords: language situation, sociolinguistics, socio-communicative system, language policy, linguistic prestige, multilingualism, code choice

INTRODUCTION

Language and society are inseparably interconnected, and their relationship has long been a central subject of sociolinguistic research. One of the most important concepts used to describe this relationship is the notion of the language situation. In sociolinguistics, the language situation refers to the real functioning of languages within a particular social environment, including the distribution of languages, their functions, and their social status.

The language situation is shaped by a complex interaction of social, political, cultural, demographic and communicative factors. It reflects which languages are spoken in a given society, how they are distributed across different social domains, and how speakers perceive them in terms of prestige and social value. In other words, the language situation represents a system of social, functional and psychological relationships between language and society.

According to R. A. Hudson (1996), the language situation can be defined as the social-functional state of language within a particular time and place. Similarly, Joshua Fishman (1972) emphasizes the role of language within social contexts and highlights its importance for understanding linguistic inequality, hierarchy and dominance among languages.

In multilingual societies such as Uzbekistan, Canada or India, different languages function in different domains of communication. Some languages may dominate in official administration and education, while others are used in everyday interaction, cultural activities or religious contexts. Therefore, the study of the language situation helps explain how languages coexist, compete or complement each other in society.

The aim of this article is to analyze the language situation as a structural element of the socio-communicative system and to identify its main components, sociolinguistic criteria and social determinants.

METHODS

The present research is based on a qualitative theoretical analysis of modern sociolinguistic literature and conceptual frameworks related to the study of language situations. The study aims to investigate the language situation as an essential component of the socio-communicative system and to identify the structural elements and social factors that shape linguistic dynamics in multilingual societies.

The research relies primarily on secondary data, including academic publications, theoretical works, and sociolinguistic studies devoted to language policy, multilingualism, language contact, and communicative practices. The theoretical foundation of the study is based on the works of prominent sociolinguists such as Hudson (1996), Fishman (1972), Spolsky (2004), and Trudgill (1983), whose contributions have significantly influenced the development of modern sociolinguistic theory.

Several methodological approaches were applied in the research.

First, the descriptive method was used to analyze the concept of language situation and its role within sociolinguistic theory. Through descriptive analysis, the study identifies the key characteristics, structural components, and functional features of the language situation in society. This method enabled the systematization of theoretical definitions and allowed the clarification of how the language situation reflects the interaction between language structures and social environments.

Second, the comparative method was employed to examine different interpretations and theoretical perspectives on the language situation proposed by various scholars. By comparing sociolinguistic approaches presented in international research literature, the study identifies similarities and differences in the conceptualization of language situation, particularly with regard to linguistic prestige, domain distribution, language policy, and communicative practices. This comparative analysis helps to highlight the evolution of sociolinguistic thought and provides a broader theoretical context for understanding language dynamics.

Third, the systemic approach was applied to investigate the language situation as an integral element of the socio-communicative system. From this perspective, language is considered not only as a linguistic structure but also as a social institution embedded in a complex network of cultural, political, economic, and communicative relationships. The systemic approach allows the analysis of language situation as a multidimensional phenomenon in which linguistic, social, and psychological components interact with each other.

Fourth, the sociolinguistic analytical approach was used to examine the criteria and social determinants that influence the formation and development of language situations. Within this framework, particular attention was given to factors such as linguistic demography, language policy, communicative practices, and language change. These analytical dimensions make it possible to understand how languages function in real communicative contexts and how social factors affect language choice, language prestige, and linguistic behavior.

In addition, the study incorporates elements of conceptual analysis, which allows the identification and classification of the main sociolinguistic categories related to language situation. This approach helps to clarify the theoretical relationships between key concepts such as multilingualism, diglossia, code choice, and linguistic identity.

Overall, the combination of descriptive, comparative, systemic and sociolinguistic analytical approaches ensures a comprehensive examination of the language situation as a dynamic and socially conditioned phenomenon within modern multilingual societies.

RESULTS

The analysis shows that the language situation can be understood as a complex and multi-dimensional sociolinguistic phenomenon consisting of several interrelated structural components. These components reflect the real functioning of language in society and demonstrate how linguistic systems interact with social structures, communicative needs and cultural practices. In sociolinguistic research, the language situation is often analyzed through several key indicators, including the number of languages present in a society, the functional distribution of languages, linguistic prestige, and code choice.

1. Number of Languages

One of the primary indicators used to characterize a language situation is the number of languages actively used within a society. This parameter allows researchers to classify societies according to their linguistic composition. From this perspective, societies can generally be divided into monolingual, bilingual and multilingual communities.

Monolingual societies are characterized by the dominance of a single language that functions in almost all spheres of communication, including administration, education, media and everyday interaction. Such linguistic environments are

relatively rare in the contemporary globalized world, but examples can be found in countries with strong linguistic homogeneity.

Bilingual societies, on the other hand, involve the coexistence of two languages that may share communicative functions or be distributed across different domains of social life. In these contexts, speakers often possess competence in both languages and may alternate between them depending on communicative circumstances.

Multilingual societies represent the most complex linguistic environments, where several languages coexist and interact within the same social space. In such societies, languages are often distributed according to functional specialization, meaning that each language performs particular roles within specific domains of communication. Multilingualism is especially common in regions with rich cultural diversity, migration processes and historical linguistic contact.

2. Functional Distribution of Languages

Another important component of the language situation is the functional distribution of languages across different social domains. Sociolinguistic research has demonstrated that languages rarely perform identical functions within society. Instead, they tend to be distributed according to institutional, cultural and communicative contexts.

This phenomenon is commonly described through the concept of language domains, which refers to the typical contexts in which particular languages are used. Domains may include government administration, education, religion, media, family communication, economic activity and informal social interaction.

For instance, one language may dominate in official administrative functions, government institutions and formal education, while another language may be primarily used in everyday communication, cultural expression or community interaction. In multilingual societies, this functional differentiation often helps maintain linguistic balance and reduces direct competition between languages.

The distribution of languages across domains is also closely related to historical developments, political decisions and social attitudes toward particular languages. As a result, the functional roles of languages may change over time due to shifts in language policy, educational reforms or socio-economic transformations.

3. Linguistic Prestige

The concept of linguistic prestige plays a crucial role in shaping language situations. Linguistic prestige refers to the degree of social respect, symbolic value and cultural authority attributed to a particular language or language variety within a given community.

Languages that are associated with economic development, higher education, technological advancement and international communication often acquire higher levels of prestige. As a consequence, speakers may prefer to use these languages in formal contexts or invest significant effort in learning them.

For example, the global expansion of English has significantly increased its prestige in many parts of the world. English is widely perceived as the language of

science, technology, international business and global communication. This perception has influenced educational systems, employment opportunities and linguistic aspirations in numerous societies.

At the same time, linguistic prestige can also influence language attitudes and identity formation. In some cases, speakers may develop positive attitudes toward languages associated with modernization and global integration, while local or minority languages may experience reduced prestige. Such dynamics can lead to language shift or even language endangerment if certain languages gradually lose their communicative functions.

4. Code Choice

Another key component of the language situation is code choice, which refers to the selection of a particular language or language variety by speakers in specific communicative situations. Code choice reflects the dynamic nature of multilingual communication and demonstrates how individuals navigate complex linguistic environments.

The decision to use a particular language often depends on a variety of social and communicative factors. These factors include the participants involved in communication, the social status of interlocutors, the topic of conversation, the degree of formality of the interaction, and the speaker's personal identity or cultural affiliation.

In multilingual contexts, speakers frequently adjust their language use according to the communicative setting. For instance, a speaker may use one language in formal institutional environments such as education or official meetings, while another language may be preferred in family interactions or informal social gatherings.

Code choice is closely connected with several well-known sociolinguistic phenomena, including code-switching, code-mixing, diglossia and language contact. Code-switching refers to the alternation between languages within a conversation, whereas code-mixing involves the blending of linguistic elements from different languages within a single utterance. Diglossia describes a stable situation in which two language varieties serve different social functions, typically categorized as high and low varieties.

Table 1

Structural components and sociolinguistic determinants of the language situation

Category	Component / Factor	Description	Example
Structural Component	Number of languages	Indicates how many languages are actively used within a society	Uzbekistan – Uzbek, Russian, Karakalpak and other minority languages.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Category	Component / Factor	Description	Example
		(monolingual, bilingual, multilingual).	
	Functional distribution of languages	Refers to the allocation of languages across different social domains such as education, administration, religion and daily communication.	Uzbek used in government and education, Russian in business and technical communication.
	Linguistic prestige	The perceived social value and status associated with a language or language variety.	English often associated with international communication and professional success.
	Code choice	The selection of a language or language variety depending on the communicative context, participants and social norms.	Bilingual speakers switching between Uzbek and Russian in different social situations.
Sociolinguistic Analytical Criteria	Linguistic demography	Examines the distribution of languages among population groups based on ethnicity, region, migration and age structure.	Multilingual population structure in Central Asia.
	Language policy	Governmental and institutional regulations determining the official status and use of languages in public domains.	Uzbek recognized as the state language in Uzbekistan.
	Communicative practices	Actual language behavior of speakers in everyday communication.	Code-switching in urban multilingual communities.
	Language change	Linguistic transformations occurring over time due to social, technological and cultural changes.	Increasing use of English loanwords in modern Uzbek.

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Category	Component / Factor	Description	Example
Social Determinants of Language Situation	Demographic composition	Ethnic diversity and population distribution influencing language use.	Multiethnic population leading to multilingual communication.
	Urbanization	Differences in language use between urban and rural areas.	Standard language dominance in cities; dialect preservation in rural areas.
	Education system	Language of instruction and educational policies affecting language prestige and spread.	Expansion of English-medium education.
	Migration	Internal and international migration creating language contact situations.	Labor migration influencing linguistic practices.
	Intercultural interaction	Cultural exchange and globalization influencing language learning and usage.	International media spreading English vocabulary.
	Economic policies	Economic globalization increasing demand for international languages.	English used in international trade and business.
	Historical conditions	Political and historical events shaping language hierarchies and linguistic identities.	Influence of Russian during the Soviet period.

DISCUSSION

The study confirms that the language situation plays a crucial role in the functioning of the socio-communicative system. Language is not only a means of communication but also a mechanism through which social relations, identities and hierarchies are constructed.

Four major sociolinguistic criteria are particularly important for analyzing language situations.

Linguistic Demography

Linguistic demography examines the distribution of languages among population groups. It includes demographic indicators such as ethnic composition, migration patterns and population density.

Language Policy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Language policy refers to governmental decisions and institutional measures that regulate the use of languages in education, administration and public life. Language policy directly influences the status and functions of languages in society.

Communicative Practices

Communicative practices represent the actual language choices made by speakers in everyday interaction. These practices reveal the real sociolinguistic dynamics of language use.

Language Change

Language change reflects the dynamic nature of language situations. Social transformations such as globalization, technological development and migration often lead to changes in linguistic structures and language use.

In addition to these criteria, several social factors significantly influence the formation of language situations such as demographic composition, urbanization, education system, migration processes, intercultural communication, economic policies, historical developments

These factors determine which languages gain dominance, which languages decline, and how linguistic identities evolve within society.

CONCLUSION

The language situation represents one of the key analytical concepts in sociolinguistics, as it reflects the real functioning of language within society. It is a dynamic socio-communicative phenomenon shaped by complex interactions between linguistic structures and social processes.

The study demonstrates that the language situation is determined by multiple components including the number of languages, functional distribution, linguistic prestige and code choice. Furthermore, sociolinguistic criteria such as linguistic demography, language policy, communicative practices and language change provide essential tools for analyzing language situations.

Finally, the research highlights that demographic, cultural, economic and historical factors play a decisive role in shaping language situations. Understanding these factors allows scholars to better analyze multilingual communication, linguistic hierarchies and language policy in modern societies.

REFERENCE:

1. Fishman J. A. The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society. – Rowley, MA: Newbury House Publishers, 1972. – 451 p.
2. Hudson R. A. Sociolinguistics. – 2nd ed. – Cambridge: Cambridge University Press, 1996. – 279 p.
3. Spolsky B. Language Policy. – Cambridge: Cambridge University Press, 2004. – 295 p
4. Trudgill P. Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society. – Harmondsworth: Penguin Books, 1983. – 204 p.
5. Ferguson C. A. Diglossia // Word. – 1959. – Vol. 15. – No. 2. – P. 325–340.

6. Labov W. Sociolinguistic Patterns. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. – 344 p.
7. Wardhaugh R., Fuller J. An Introduction to Sociolinguistics. – 7th ed. – Oxford: Wiley-Blackwell, 2015. – 432 p.
8. Holmes J., Wilson N. An Introduction to Sociolinguistics. – 5th ed. – London: Routledge, 2017. – 520 p.
9. Karimov R. G. Til va jamiyat munosabatlari: sotsiolingvistik tadqiqotlar asoslari. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2022. – 180 b.

THE POETICS OF ARTISTIC FICTION IN THE HISTORICAL NOVELS OF THE SOUTHERN RENAISSANCE

Umrzaqov Islomjon Isroilovich
Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari
instituti dotsenti, PhD

Annotation: This article examines the poetics of artistic fiction in the historical novels of the Southern Renaissance, focusing on how writers such as William Faulkner, Robert Penn Warren, Margaret Mitchell, Carson McCullers, and Eudora Welty aesthetically reconstruct Southern history. It argues that these authors transform historical reality into a psychologically and ethically mediated narrative space through non-linear temporality, symbolic geography, mythopoesis, and narrative polyphony. The study demonstrates that Southern Renaissance fiction does not merely depict the past but reinterprets it as a living moral force embedded in individual and collective consciousness. Ultimately, the article positions artistic fiction as a mode of aesthetic historiography that reshapes the historical novel into a genre of ethical inquiry and cultural introspection.

Keywords: Southern Renaissance; artistic fiction; historical novel; aesthetic historiography; narrative fragmentation; mythopoesis; collective memory; symbolic landscape; temporal recursion; moral inquiry; psychological realism; cultural identity.

ПОЭТИКА ХУДОЖЕСТВЕННОГО ВЫМЫСЛА В ИСТОРИЧЕСКИХ РОМАНАХ ЮЖНОГО РЕНЕССАНСА

Умрзаков Исламжон Исроилович
PhD, доцент
Наманганский государственный институт
иностранных языков имени Исхакхона Ибрата

Аннотация: В данной статье исследуется поэтика художественного вымысла в исторических романах периода Южного Ренессанса, а также анализируются способы эстетической реконструкции истории американского

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Юга в произведениях У. Фолкнера (William Faulkner), Р. П. Уоррена (Robert Penn Warren), М. Митчелл (Margaret Mitchell), К. Маккаллера (Carson McCullers) и Э. Уэлти (Eudora Welty). В статье обосновывается, что данные писатели преобразуют историческую реальность в психологически и этически опосредованное художественное пространство посредством нелинейной темпоральности, символической географии, мифопоэтического мышления и нарративной полифонии. Исследование показывает, что проза Южного Ренессанса не просто изображает прошлое, но интерпретирует его как живую нравственную силу, укоренённую в индивидуальном и коллективном сознании. В заключение подчёркивается, что художественный вымысел выступает формой эстетической историографии, превращая исторический роман в жанр нравственного поиска и культурного самопознания.

Ключевые слова: Южный Ренессанс; художественный вымысел; исторический роман; эстетическая историография; нарративная фрагментация; мифопоэтика; коллективная память; символический ландшафт; темпоральная рекурсия; нравственный поиск; психологический реализм; культурная идентичность.

JANUBIY RENESSANSI TARIXIY ROMANLARIDA BADIY TO‘QIMA
POETIKASI

Umrzakov Islomjon Isroilovich,
PhD, Associate Professor
Namangan State Institute of Foreign
Languages named after Is'hoqqon Ibrat

Annotatsiya: Ushbu maqola Janubiy Renessans davri tarixiy romanlarida badiiy to‘qima poetikasini tadqiq etadi hamda Uilyam Folkner, Robert Penn Uorren, Margaret Mitchel, Karson MakKullers va Yudora Uelti kabi adiblarning Janub tarixini estetik jihatdan qayta qurish usullarini tahlil qiladi. Maqolada ushbu yozuvchilar tarixiy voqelikni nolinear zamoniylilik, ramziy geografiya, mifopoetik tafakkur va narrativ polifoniya vositasida psixologik hamda axloqiy jihatdan vositalangan badiiy makonga aylantirishi asoslab beriladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, Janubiy Renessans nasri o‘tmishni shunchaki tasvirlab qolmay, balki uni individual va jamoaviy ongda yashovchi axloqiy kuch sifatida talqin etadi. Yakunda maqolada badiiy to‘qima estetik tarixshunoslikning bir shakli sifatida baholanib, tarixiy roman janrini axloqiy izlanish va madaniy o‘zini anglash maydoniga aylantirishi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: Janubiy Renessans; badiiy to‘qima; tarixiy roman; estetik tarixshunoslik; narrativ fragmentatsiya; mifopoetika; jamoaviy xotira; ramziy landshaft; temporal rekursiya; axloqiy izlanish; psixologik realizm; madaniy identitet.

The literary movement commonly designated as the Southern Renaissance (1920s – 1950s) marks a decisive transformation in the cultural self-consciousness of the American South. Writers such as William Faulkner, Robert Penn Warren, Margaret Mitchell, and Carson McCullers reimagined Southern history not as static chronicle but as an evolving moral and psychological terrain. Their historical novels do not reproduce the past mimetically; rather, they construct what may be termed a poetics of artistic historicity – a mode in which imagination mediates collective memory. Unlike traditional historical fiction, which often foregrounds external events, Southern Renaissance prose internalizes history. The Civil War, Reconstruction, racial hierarchies, and economic decline are not mere backdrops; they function as ontological forces shaping subjectivity. As Faulkner famously asserts: “The past is never dead. It’s not even past.”[1] This fragment encapsulates the Southern Renaissance philosophy of time: history is not linear but recursive, embedded in consciousness.

This article explores how artistic fiction operates as a transformative medium in these historical novels through narrative structure, symbolic landscapes, mythopoesis, and ethical interrogation.

One of the most defining poetic strategies in Southern Renaissance historical fiction is non-linear temporality. In William Faulkner’s “Absalom, Absalom!”, the story of Thomas Sutpen unfolds through layered narration – Quentin Compson, Mr. Compson, Rosa Coldfield – each reconstructing the past through memory and speculation.

Faulkner writes of Sutpen’s design as a “grand and fatal ambition.”[2] Though brief, this phrase condenses mythic aspiration and tragic inevitability. History is thus presented as interpretative rather than definitive. The novel resists historical closure; instead, it dramatizes how the South narrates itself into being. The artistic fiction lies not in fabricating events but in reconstructing the psychological architecture of memory.

Faulkner’s Yoknapatawpha County functions as what Bakhtin would call a chronotope – a fusion of time and space where historical forces materialize in geography [3]. The plantation becomes both literal estate and symbolic remnant of feudal ideology.

While Faulkner deconstructs Southern myth, Margaret Mitchell’s “Gone with the Wind” participates in mythopoetic reconstruction. Mitchell’s Tara plantation symbolizes continuity amid social upheaval. Scarlett O’Hara’s resolve – “Tomorrow is another day” [4] – expresses not merely optimism but a myth of Southern resilience.

However, the artistic fiction in Mitchell differs from Faulkner’s tragic modernism. Whereas Faulkner interrogates the moral corruption of the plantation system, Mitchell aestheticizes its nostalgia. Her historical imagination constructs a collective identity narrative, reinforcing cultural memory through romantic plot structures.

Thus, artistic fiction may function as either critique or preservation of myth. The Southern Renaissance is internally dialogic, containing both revisionist and conservative impulses.

No discussion of Southern historical poetics is complete without confronting race. In Robert Penn Warren's "All the King's Men", political corruption parallels moral decay rooted in Southern history. Though centered on Willie Stark, the novel's deeper concern is ethical accountability.

Jack Burden reflects, "*The truth is the truth.*"[5] Yet the narrative demonstrates that truth is filtered through self-justification and denial. Warren's poetics emphasize:

Similarly, Faulkner's exploration of racial injustice in works such as "Light in August" interrogates inherited guilt. Characters are haunted by what might be termed historical unconsciousness – a repression of racial violence embedded within communal identity.

Artistic fiction here becomes an instrument of ethical excavation. It does not provide historiography but dramatizes moral consequence.

Southern Renaissance historical novels also foreground women's interiority within patriarchal history. Carson McCullers's "The Heart Is a Lonely Hunter" situates marginalized figures within rigid social frameworks. A succinct phrase – "the heart is a lonely hunter" [6] – encapsulates existential isolation against communal history.

Her artistic fiction shifts historical discourse from battlefield and legislature to the domestic and emotional sphere. History is experienced not as grand narrative but as intimate constraint.

Similarly, Eudora Welty's "Delta Wedding" portrays generational continuity within Southern aristocracy. Her subtle line – "The house was filled with a subdued hurry"[7] – conveys ritual stability masking social change. Welty's poetics reveal how historical transitions permeate daily life without overt dramatic spectacle.

Decay – architectural, moral, and economic – recurs across Southern Renaissance fiction. Dilapidated mansions and overgrown plantations symbolize what might be termed aestheticized entropy.

In "Absalom, Absalom!", Sutpen's mansion deteriorates alongside his dynasty. The physical structure becomes allegorical embodiment of historical hubris.

This Gothic sensibility aligns Southern Renaissance literature with European modernism while preserving regional specificity.

The Southern Renaissance does not treat history as objective chronicle but as contested narrative. Through stylistic innovation – stream of consciousness, symbolic layering, polyphony – these authors construct a form of aesthetic historiography.

The South becomes both subject and metaphor – a microcosm of modernity wrestling with its own past.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

The poetics of artistic fiction in Southern Renaissance historical novels demonstrate that literature can function simultaneously as archive and critique. Through narrative fragmentation, symbolic geography, and psychological depth, authors such as Faulkner, Warren, Mitchell, McCullers, and Welty transformed historical fiction into a laboratory of cultural introspection.

Their works reveal that history in literature is neither fixed nor neutral. It is a living force, refracted through imagination, shaped by voice, and contested within narrative form. The Southern Renaissance thereby redefined the historical novel as a genre of moral inquiry and aesthetic experimentation.

REFERENCES:

1. Bradbury J.M. Renaissance in the South: A Critical History of the Literature 1920–1960. – Chapel Hill.: University of North Carolina Press, 2011. 222 p.
2. Gray R.J. The Literature of Memory: Modern Writers of the American South. – NY.: The Johns Hopkins University Press, 1977. P.390.
3. Rubin L.D. The Faraway Country. Writers of the Modern South. Seattle: University of Washington, 1963. xvi, p.256.
4. Holman H.C. The Roots of the Southern Writing. Essays on the Literature of the American South. – Athens.: University of Georgia Press, 2008. xiii, p.236.
5. Rubin L.D. The history of Southern literature. – Baton Rouge.: Louisiana State University Press, 1985. p.319.
6. Архангельская И.Б. Феномен «Южного ренессанса» и литература Американского Юга 20-30-х гг. XX века // Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского, 2012, №6 (1). Стр.380.
7. Warren R. P. Segregation: the inner conflict in the South. – Random House.: New York, 1956. p.92.
8. Styron [W. The Confessions of Nat Turner](#). – Signed Limited Edition.: Franklin Center, PA: Franklin Library, 1979. p. 441.
9. Wolfe T.C. A Southern Appalachian Reader. – Appalachian Consortium Press. 1988. p. 561

BAYRON IJODIDA ELEGIK FRAZEOLOGIYA

Toshpulatov Bexzod Bekmurod o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti

Annotatsiya: Mazkur maqolada Jorj Gordon Bayron ijodida elegik frazeologiyaning lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda shoir asarlarida qo'llanilgan barqaror birikmalar, obrazli ifodalar va metaforik konstruksiyalarning elegik kayfiyatni shakllantirishdagi o'rni ochib beriladi. Elegik frazeologiya orqali iztirob, yolg'izlik, armon va ekzistensial kechinmalar ifodasining semantik hamda uslubiy mexanizmlari aniqlanadi. Shuningdek, Bayron poetikasida individual mualliflik frazeologizmlarining shakllanishi va ularning

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

romantik estetika bilan bog'liqligi asoslab beriladi. Tadqiqot natijalari badiiy matnda elegik mazmunni yuzaga chiqarishda frazeologik birliklarning muhim lingvopoetik vosita ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: elegiya, frazeologiya, lingvopoetika, romantizm, individual uslub, poetik semantika, obrazlilik

Turli davrlarning poetik tilida ma'lum bir so'z birikmalaridan foydalanishga bo'lgan moyillik mavjud bo'ladi. Xuddi shuning kabi, ingliz klassik adiblarining ijodida ham perifrazning rivojlanishi predmetlarning tasviriy mazmuning barqarorlashishiga olib keldi: masalan, lowly train (dehqonlar), yoki yuqorida eslatib o'tilgan fleecy breed (qo'ylar). Klassisizm namoyondalari poeziyasidagi ko'plab ot so'z turkumiga kiruvchi so'zlar doim bir xil epitelar bilan ishlatilgan: masalan dala va o'tloqlar dewy, flowery, bloomy, smiling, verdant kabi so'zlar bilan aniqlashtirilgan, osmon esa ko'm-ko'k tusda (azury sky), tong esa oltinrang (golden morn) deya tasvirlangan.

O'n sakkizinchi asrning ikkinchi yarmi ta'sirchan lirikasida poeziyaga melanxolik kolorit baxsh etuvchi so'z birikmalaridan foydalanilgan. Bu kabi frazeologiyani elegik (mungli, g'amgin) deb atashgan, zero u ana shu janrga xos bo'lgan mungli, g'amgin lirik mavzularga mos keladi. Ingliz adabiyotining sentimental yo'nalishida elegiya lirik poeziyaning eng keng tarqalgan ko'rinishi bo'lgan. Bu maktab shoirlarining elegik frazeologiyasi Bayron she'riy uslubining shakllanishida juda katta rol o'ynagan. Bu, ayniqsa, Bayronning 1816-1817 yillardagi she'rlarida o'z aksini topadi.

"Chayld Harold ziyorati" poemasining uchinchi va to'rtinchi qo'shiqlarida xarobalar, mozaristonlar, tun qorong'uligi, oqshom haqida mortal shroud, dim and universal pall, all things grow phantoms, Glory's self is twilight, and displays melancholy halo, the verge of darkness, saddest night (IV, 165); bloody shroud, shredless dust, bleak battlements (III, 47); By a lone wall a lonelier column rears // A gray and grief worn aspect of old days (III, 65) kabi mos keluvchi epitelar bilan so'z yuritiladi. Tez-tez "mungli", "g'amgin", "yolg'iz", "qorong'u", "rutubatli" kabi epitellarga duch kelasiz: dying thunder on the distant wind (IV, 104), a long low distant murmur (IV, 167), a distant prospect far away (IV, 32), dark mind (III, 3), dreary strain (III, 4), melancholy bosoms (IV, 34), solitary shore (IV, 105), desolate cloud (IV, 15), one lone cloud (III, 92). "Xok", "kul", "bevaqt xazon bo'lish" haqida tez-tez eslatiladi: dust, ashes (IV, 46, 144; III, 34, 108, 66), withering ere their time (IV, 22), we wither from our youth (IV, 124).

Elegik frazeologiya Bayron ijodidagi qahramonlik va tarixiy-siyosiy mavzularda ko'plab uchraydi. Masalan, "Chayld Garold ziyorati" poemasidan keltiriladigan quyidagi misollarda yo'qotilgan buyuklik g'am-alami va dardi taassurotlari Avstriya istibdodi, zulmi ostida bo'lgan Italiya shaharlari tasvirida ko'rinadi: ...empty halls, thin streets, and foreign aspects...have flung a desolate cloud o'er Venice's lovely walls (IV, 15) ... her long array // Of mighty shadows, whose dim forms despond // Above the Dogeless city's vanished sway; (IV, 4)...

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

The skeleton of her [Rome's] Titanic form // Wrecks of another world, whose ashes still are worm (IV, 46).

Xuddi shunday tarzda uzoqdan eshitalayotgan gumburlash sadolari qonga belangan xalqning noroziligi bilan bog'lab tasvirlanadi:

Hark! Forth from the abyss a voice proceeds,
A long low distant murmur of dread sound,
Such as arises when nation bleeds
With some deep and immedicable wound; (Ch. H., IV, 167)
Qonli kafan jangda halok bo'lganlarning tanasini yopadi:
Banners on high, and battles passed below;
But they who fought are in a bloody shroud,
And those which waved are shredless dust ere now, ... (Ch. H., III, 47)
Shoir oyog'i ostidagi xok esa janglarda halok bo'lgan qahramonlarning xoki:
Heroes have trod this spot – 'tis on their dust ye tread.

(Ch. H., IV, 144)

Kuchli emosionallik shart-sharoitida elegik frazeologiya umuman yangicha ohangga ega bo'ladi. Bir qarashda ishlatilaverib siyqasi chiqqanga o'xshab ko'ringan vositalar yangicha kuch kasb etadi. Aynan mana shu vositalar yordamida Bayron qalbning tashvishli va isyonkor xolatini tasvirlab beradi. Masalan:

the Soul's haunted cell (III, 5),
the wandering outlaw of his own dark mind (III, 3),
Sorrow's most detested fruit...all ashes to the test (III, 34)
... my soul wanders; I demand it back
To meditate amongst decay, and stand
A ruin amidst ruins (IV, 25).

Bunday xolatlarda elegik frazeologiya xis-tuyg'ularning mubolag'ali tasvirlanishiga mos keladi, ayniqsa, bu xolat tabiat tasvirida yaqqol ko'rinadi. Masalan, “Qorong'ulik” (Darkness) poemasida tabiat voqea-hodisalari allegorik xarakterga ega:

The waves were dead; the tides were in their grave,
The Moon, their mistress had expired before;
The winds were withered in the stagnant air,
And the clouds perished; (Darkness, p.78-81)

Bayron o'z obrazli tasvirlari bilan o'zini o'rab turgan voqelikdan olgan taassurotlarini ifodalagan. So'nggi o'n yilliklardagi katta ijtimoiy-siyosiy voqealar o'zining qarama-qarshiliklari bilan shoirni hayron qoldirgan va bu haqda o'zining fikrini bildirishga chorlagan. Russo yongan olovdan faqatgina kul qolgandi, xolos - ...whose dust was once all fire... (Ch. H. III, 76). Insonlar qalbida ne-ne orzu-umidlarni uyg'otgan Fransuz revolyusiyasi ana shu orzu-umidlarni chippakka chiqargan, natijada yana chohlaru zindonlar bunyod etilgandi – Leaving but ruins, where with to rebuild // Upon the same foundations, and renew // Dungeons and thrones... (Ch. H., III, 82). Uning ko'z o'ngida Napoleon dunyoni egallagan shaxs

va bir paytning o'zida ana shu dunyo quli bo'lib gavdalangan edi: Conqueror and captive of the Earth art thou! (Ch. H., III, 37). Yevropa xalqlari Napoleon urushi davrida kim tomonida turib jang qilmasinlar, zolim hukmdorlar manfaati uchun jang qilganlar, shuning uchun ular "o'z oyog'lari va qo'llariga tushadigan kishanlar" uchun jang qilganlar: wage war for their chains (Ch. H., IV, 94). Ba'zida insoniyat ko'tarila olmaydigandek, qullik iskanjasidan qutila olmaydigandek, zolim hukmdorlarning qo'rqitishlaridan erkin fikrlashdan qo'rqib qolgandek tuyuladi - ... and Man grow pale // Lest their own judgments should become too bright (Ch. H., IV, 93) – itoatkorliklaridan faxrlanishadiganday tuyuladi – Proud of their trampled nature (Ch. H., IV, 94). Shuning uchun zamonaviy, erksevar va lekin kuchsiz Garold o'zini "ko'rinmas va og'ir zanjirlar" bilan bog'langanday his qiladi – round him clung invisibly a chain...fettering though unseen, // And heavy though it clanked not... (Ch. H., III, 9); "o'zini ozod tug'ilgan va lekin qanoti kesilgan lochin kabi xis qiladi" – a wild-born falcon with clipt wing (Ch. H., III, 15).

O'n sakizinchi asr fransuz inqilobi natijasidagi umidsizlik va tushkinliklar, erksevarlarning Napoleon roliga nisbatan ikki yoqlama bahosi, uning qahramonlashtirilishi, uning imperiyasining obro'sizlanishi va tanazzulga yuz tutishi, millatning mustaqillikka intilishi natijasida yangi ozodlik harakatlarining paydo bo'lishi – bularning hammasi Bayron ijodida o'zining yaqqol ifodasini topgan.

Xulosa qilib aytganda, Jorj Bayronning she'riy asarlarida elegik frazeologiya shoir tomonidan avvalgi adabiy an'anadan meros qilib olingan, ammo uning individual uslubi va dunyoqarashiga mos ravishda sezilarli darajada transformatsiya qilingan barqaror ifodalar, formulalar va toposlarning murakkab tizimini tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Дьяконова Н.Я. Лирическая поэзия Байрона. Издательство «Наука». – Москва, 1975;
2. Клименко, Е.И. Байрон. Язык и стиль / Е.И. Клименко. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1960;
3. Айвазянц Е.В. Смыслообразующий потенциал контраста в романтическом поэтическом тексте Дж. Г. Н. Байрона / Филологические науки. Вопросы теории и практики. №7 (18). – Тамбов, 2012;
4. Диль А.В. Лингвистическая репрезентация свободы в стихотворении Дж. Г. Байрона «Сонет к Шильону» / Baltic Humanitarian Journal. 2021. Т. 10. № 4 (37);
5. Исупова М.М. Лингвокультурные аспекты пространственной организации английских поэтических произведений (на примере поэмы Дж. Байрона «Паломничество Чайльд Гарольда») / Историческая и социально-образовательная мысль. 2013. № 5 (21);

6. Курбонов П.А. Байрон ижодида Шарк ва шарқона мотивлар тавсифи (қиёс ва таржима). PhD диссертацияси автореферати. – Самарқанд, 2019. 51 б.;
7. Шукурова Р.А. Байрон лирикаси ва унинг ижодига рус ёзувчилари, тадқиқотчиларининг қизиқишлари / Хорижий филология. №2. – Тошкент, 2020.
8. Раҳмонова А.Р. Ж. Г. Байроннинг «Манфред» поэмаси таржимасида аслият ва оралиқ тил / Молодой учёный. №5 (347). – Казань, 2021;
9. Рузметова С.С. Байрон шеърларининг ўзбекча таржимасининг қиёсий таҳлили (Ҳамид Олимжон таржималари мисолида) / "Science and education". Volume 4, issue 1. 2023;
10. Буматова А.М. шеърӣ таржимада руҳиятнинг сақланиши ва таржимон маҳорати / The role of native language in teaching FL. Scientific-practical online conference. Tashkent 18-28 April 2017.

XX ASR INGLIZ VA O‘ZBEK HIKOYALARIDA QAHRAMON OBRAZINING POETIK O‘XSHASHLIGI VA O‘ZIGA XOSLIGI

Sheraliyeva Dildora Abduvaxob qizi
NamDCHTI, 2 - kurs tayanch doktoranti

Annotatsiya: Mazkur tadqiqotda XX asr ingliz va o‘zbek hikoyachiligida qahramon obrazining poetik mushtarakligi va o‘ziga xosligi qiyosiy-tipologik yondashuv asosida tahlil qilinadi. Ushbu ilmiy izlanishning obyekti sifatida Somerset Moemning “Luiza” hamda Abdulla Qahhorning “Ming bir jon” hikoyasidagi qahramon obrazlari tanlab olindi. Tahlilda davomida adabiyotni tipologik o‘rganish yo‘nalishining jahondagi eng yirik mutaxasisi, mashhur slovak olimi Dioniz Dyurishin tomonidan ilgari surilgan tipologik tasnif metodologik asos vazifasini bajaradi. Har ikki adib hikoyalarida og‘ir xastalik motivi orqali ayol qahramon xarakteri, iroda tipi, yaqinlariga munosabat va hayot falsafasi ochib beriladi. Tadqiqot natijasida bir xil badiiy vaziyat asosida bir-biridan farqlanuvchi ma’naviy xulosalar yaratilgani aniqlanadi: Luiza obrazi orqali yashirin manfaatparastlik, ruhiy bosim va o‘z manfaatini ustuvor qo‘yuvchi iroda namoyon bo‘lsa, Mastura timsolida sabr-toqat, ichki qudrat hamda hayotga sodiqlik ulug‘lanadi. Shu tariqa, bir xil syujet modeli doirasida ikki xil axloqiy pozitsiya - biri xudbinlikka moyil individualizm, ikkinchisi esa matonat va hayotsevarlikka asoslangan insoniy komillik konsepsiyasi badiiy talqin etiladi.

Kalit so‘zlar: qahramon obrazi, tipologik tahlil, poetik mushtaraklik, o‘ziga xoslik, realizm, iroda tipi, kasallik motivi, milliy mentalitet, manipulativ xarakter, matonat, optimistik realizm.

Аннотация: В данном исследовании поэтическое сходство и индивидуальные особенности образа героя в английской и узбекской прозе XX века анализируются с позиций сравнительно-типологического подхода. В

качестве объекта исследования выбраны рассказ Сомерсета Моэма «Луиза» и рассказ Абдуллы Каххора «Тысяча одна жизнь». В ходе анализа методологической основой исследования служит типологическая классификация, предложенная выдающимся словацким учёным Dionýz Ďurišin, одним из крупнейших мировых специалистов в области типологического литературоведения. В произведениях обоих авторов через мотив тяжёлой болезни раскрываются характер женского героя, тип его воли, отношение к близким и жизненная философия. Результаты исследования показывают, что на основе одинаковой художественной ситуации создаются различные морально-эстетические выводы: образ Луизы демонстрирует скрытый эгоизм, психологическое давление и волю, направленную на собственную выгоду, тогда как образ Мастуры воплощает терпение, внутреннюю силу и преданность жизни. Таким образом, на основе одного и того же сюжета формируются две разные этические позиции - одна ориентирована на эгоистический индивидуализм, другая - на стойкость и жизнелюбие.

Ключевые слова: образ героя, типологический анализ, поэтическое сходство, индивидуальные особенности, реализм, тип воли, мотив болезни, национальный менталитет, манипулятивный характер, стойкость, оптимистический реализм.

Annotation: This study analyzes the poetic similarities and distinctive features of the hero's image in 20th - century English and Uzbek short stories from a comparative-typological perspective. The objects of this research are Somerset Maugham's short story "Lousie" and Abdulla Kahhor's short story "A Thousand and one life". In the course of the analysis, the typological classification methodology proposed by the prominent slovak scholar Dionýz Ďurišin, one of the world's leading specialists in the field of typological literary studies, serves as the methodological foundation of the research. In the works of both authors, the motif of severe illness reveals the female protagonist's character, type of will, attitude towards close ones, and life philosophy. The study finds that the same artistic situation produces different moral and aesthetic conclusions: Lousie's character embodies hidden selfishness, psychological pressure, and a will directed towards personal gain, whereas Mastura represents patience, inner strength, and devotion to life. Thus, the same plot model gives rise to two distinct ethical positions - one oriented towards self-centered individualism, the other grounded in perseverance and life-affirming values.

Keywords: heroic image, typological analysis, poetic similarity, distinctiveness, realism, type of will, illness motif, national mentality, manipulative character, perseverance, optimistic realism.

Kirish. XX asr jahon adabiyoti murakkab tarixiy-madaniy sharoit ta'sirida badiiy tafakkur taraqqiyotida tub burilish yasadi. Jamiyat hayotidagi yangilanishlar, qadriyatlar tizimidagi o'zgarishlar, shaxs va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatlarning

kuchayishi adabiyotda estetik izlanishlarning faollashuviga olib keldi. Natijada an'anaviy qahramon modeli qayta ko'rib chiqilib, ichki dunyosi murakkab, ruhiy kechinmalarga boy, ijtimoiy muhit bilan ziddiyatda yashovchi yangi tipdagi obrazlar shakllandi. Qahramon endilikda faqat ijobiy ideal yoki ma'naviy namunaviy timsol emas, balki o'z ichki qarama-qarshiliklari, zaif va kuchli jihatlar bilan bir butun inson sifatida tasvirlana boshladi. Ingliz hikoyachiligida Somerset Moem, James Joys, Jorj Oruell qahramon obrazini jamiyatdagi ikkiyuzlamachilik va axloqiy muammolar fonida ochib berdilar. Ular inson ruhiyatini chuqur psixologik tahlil orqali yoritib, qahramonni individual tajriba va ichki ziddiyatlar markazida talqin etdilar. O'zbek hikoyachiligida esa Abdulla Qahhor, G'afur G'ulom, Said Ahmad oddiy insonning kundalik hayotdagi ijtimoiy va ma'naviy kurashini realistik ruhda tasvirladilar. Bu asarlarda milliy mentalitet, sabr-toqat va burch tushunchalari qahramon xarakterining shakllanishida muhim o'rin tutadi. Qiyosiy adabiyotshunoslikda Dioniz Dyurishin tomonidan ishlab chiqilgan tipologik yondashuv adabiy o'xshashlik va farqlarni ilmiy asosda aniqlash imkonini beradi. Ushbu metodologiyaga tayangan holda Somerset Maughamning "Luiza" va Abdulla Qahhorning "Ming bir jon" hikoyalardagi ayol qahramon obrazlari adabiy-tipologik jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Har ikki asarda og'ir xastalik motivi markaziy badiiy vaziyat bo'lsa-da, qahramonlarning ruhiy olami va hayotiy pozitsiyasi turlicha talqin etiladi. Bu esa poetik mushtaraklik va milliy-estetik o'ziga xoslikni aniqlashga xizmat qiladi.

Asosiy qism. XX asr ingliz va o'zbek hikoyachiligida ayol qahramon obrazini tahlil qilishda bir nechta muhim jihatlar markaziy o'rin tutadi. Qahramonlar faqat tashqi voqelik bilan emas, balki ichki ruhiy kechinmalari, shaxsiy iroda va ma'naviy tanlovlari bilan belgilanadi. Jamiyatdagi ziddiyatlar, oilaviy va madaniy muhit hamda milliy mentalitet qahramon xarakterining shakllanishida asosiy rol o'ynaydi. Shu kontekstda ayol qahramonlar ko'pincha hayotiy tajribalari va ichki dunyosi orqali shaxsiy istak, oilaviy burch va jamiyat talablari o'rtasidagi murakkab ziddiyatlarni namoyon qiladi. Badiiy talqin psixologik detal, dramatik konflikt, yaqinlarga bo'lgan munosabat va iroda orqali amalga oshiriladi. Kasallik yoki qiyinchilik kabi ekstremal vaziyatlar esa qahramonning ichki ruhiy jarayonlarini yanada kuchaytiradi va syujetni harakatga keltiradi. Somerset Moemning "Luiza" hikoyasida qahramon yigirma besh yil davomida yurak kasalligi bilan yashaydi, bu uning harakatlari va psixologiyasini belgilovchi asosiy omil sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, Abdulla Qahhorning "Ming bir jon" hikoyasida Mastura o'n yil davomida og'ir tomoq kasalligi bilan kurashadi, bu esa uning hayotiy matonati, iroda va ruhiy chidamliligini ochib beradi. Shu tariqa, har ikki hikoyada ekstremal vaziyat qahramonning ichki kechinmalari va hayotiy qarorlarini shakllantiruvchi markaziy elementga aylanadi.

Luiza uchun kasallik ijtimoiy manipulyatsiya vositasi sifatida ishlatiladi. U o'z zaifligini yashirin qurolga aylantirib, atrofdagilarning rahm-shafqatini uyg'otadi va ularni o'z ta'siri ostida ushlab turadi. Shu tariqa, xastalik uning shaxsiy manfaatini himoya qilish va boshqalarni boshqarish

vositasiga aylanadi. Mastura uchun esa kasallik yengilishi lozim bo'lgan to'siqdir. U operatsiya xonasiga o'z oyog'i bilan kirib boradi, bu esa jismoniy ojizlik ustidan ruhiy g'alaba va hayotga qaytish istagini ko'rsatadi. Bu ikki qahramon motivi bir xil bo'lishiga qaramay, mualliflar tomonidan turlicha badiiy maqsadlarda talqin etilgan. Luizaning irodasi yashirin va strategik xarakterga ega. U o'z ojizligini qurolga aylantirib, atrofdagilarni o'z ta'siri ostida ushlab turadi, bu esa uning shaxsiy hokimiyati va manipulyatsion kuchini namoyon qiladi. Masturaning irodasi esa ochiq va kurashuvchan. U hayot uchun kurashib, jismoniy va ruhiy to'siqlarni yengadi, shu bilan ichki qudratini va matonatini ko'rsatadi. Shu tariqa, qahramonlarning iroda tipi ularning syujetdagi harakatlarini va hayotiy qarorlarini belgilovchi asosiy elementga aylanadi. Luiza birinchi turmush o'rtog'i Tom vafot etganidan keyin ikkinchi marta Jorjga turmushga chiqadi va Tom kabi Jorjni ham - o'z hayotiy manfaatlari yo'lida qurbon qiladi. Ularning shaxsiy erkinligi va orzu-havaslari uning "parvarishi" tufayli so'nadi. Shu bilan Luiza ma'naviy vampir sifatida tasvirlanadi. Mastura esa eri Akramjonning sadoqatini qadrlaydi va uning kuchini o'z manfaatiga ishlatmaydi. U yaqinlariga yuk bo'lmaslik uchun sog'ayishga intiladi, ularning sadoqatini hayotiy quvvat manbai sifatida qabul qiladi. Shu tariqa, qahramonning yaqinlariga munosabati uning axloqiy pozitsiyasi va badiiy talqinida muhim rol o'ynaydi. Luizaning hayotiy pozitsiyasi "men qurbonman" degan niqob ostida yashirinadi. U o'limi orqali yaqinlarini aybdorlik hissiga soladi, bu esa egoistik pessimizm va individualizmning cho'qqisi sifatida namoyon bo'ladi. Mastura esa real ahvolini anglab, umidini yo'qotmaydi. "Hech qachon o'lim kutmaganman" degan so'zlar uning hayotsevarligini, matonat va iroda kuchini ifodalaydi. Bu optimistik realizm, qahramon ichki kuchi va sabr-toqat orqali hayotiy to'siqlarni yengishini ko'rsatadi.

Har ikki hikoyada umumiy o'xshash jihatlar mavjud: og'ir xastalik motivi, sadoqatli er, yopiq makon va psixologik keskinlik. Shu bilan birga farqlar milliy mentalitet va estetik idealda namoyon bo'ladi. G'arb individualizmida shaxs o'z manfaatini ustuvor qo'yadi (Luiza), qarorlar va harakatlar ko'proq individual psixologik tafakkurga asoslanadi. Sharqona talqinda esa sadoqat, matonat va burch tushunchalari ustun (Mastura), qahramon yaqinlariga va jamiyatga bo'lgan mas'uliyatni birinchi o'ringa qo'yadi. Shu tariqa, bir xil syujet modeli turli milliy-estetik pozitsiya va axloqiy qarashlar orqali talqin qilinadi.

Xulosa. XX asr ingliz va o'zbek hikoyachiligida ayol qahramon obrazlarini qiyosiy-tipologik tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bir xil badiiy vaziyat - og'ir kasallik va yaqinlarning sadoqati - asosida mualliflar turlicha ma'naviy-estetik xulosalarga keladilar. Somerset Moemning "Luiza" hikoyasida qahramon o'z kasalligi orqali atrofdagilarning e'tiborini boshqaradi, yashirin manfaatparastlik va manipulyativ iroda namoyon bo'ladi. Shu bilan birga, ikki marta turmush qurgan erlarining erkinligi uning "parvarishi" tufayli cheklanadi, bu esa Luizani ma'naviy vampir sifatida talqin qilishga imkon beradi. Abdulla Qahhorning "Ming bir jon" hikoyasida Mastura esa kasallikni yengilishi lozim bo'lgan to'siq sifatida qabul qiladi. U

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

operatsiyaga o'z kuchi bilan kirib, hayot uchun kurashadi va ichki matonatini ko'rsatadi. Mastura yaqinlarining sadoqatini qadrlaydi, ularni o'z manfaatiga ishlatmaydi va hayotga qaytish orqali umid, sabr-toqat va hayotsevarlikni namoyon etadi. Shu tariqa, ikki hikoyada umumiy poetik mushtaraklik - og'ir kasallik motivi, yopiq makon, psixologik keskinlik va sadoqatli turmush o'rtog'i tasviri - saqlanib qolgan bo'lsa, ularning o'ziga xosligi milliy mentalitet, estetik ideal va muallifning inson haqidagi falsafiy qarashlarida namoyon bo'ladi. G'arb individualizmida shaxsiy manfaat va egoistik pozitsiya ustun bo'lsa, sharqona talqinda sadoqat, matonat va jamiyatga bo'lgan mas'uliyat birinchi o'ringa qo'yiladi. Natijada, XX asr ingliz va o'zbek hikoyachiligida ayol qahramon obrazining poetik mushtarakligi - umumiy badiiy vaziyat va motivlarda, o'ziga xosligi esa milliy-estetik ideal, ichki iroda va hayot falsafasida namoyon bo'ladi. Bu tadqiqot qahramonlarni nafaqat ijtimoiy kontekstda, balki ruhiy kechinmalar va axloqiy qarashlar orqali kompleks talqin qilishga imkon beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'raqulov U, Xalliyeva G, Qosimov A. Qiyosiy adabiyotshunoslik - Toshkent.: Best-publish nashriyoti, 2025. -B. 57.
2. G'ulomov J. Sharq va G'arb adabiyotidagi qahramon obrazlari: Madaniy o'xshashlik va farqlar - Qo'qon davlat universiteti xabarnomasi, 2024, -№ 13, -B. 202.
3. Maugham W.S. The complete short stories - Great Britain.: Bookprint Limited by London and Crawley, 1967. - B. 418.
4. Qahhor A. Ming bir jon - Toshkent.: Ziyonashr nashriyoti, 2023. - B. 99.
5. Dehqonova M, Mirzagaliyeva U. Abdulla Qahhor hikoyalarida xotin-qizlar obrazi - Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, (E)ISSN:2181-1784 www.oriens.uz, SJIF 2023 = 6.131 / ASI Factor = 1.7 3(3), March, 2023. -P. 1336.

HAMD JANRI GENEZISIDA TASAVVUF TA'LIMOTINING O'RNI

Karimova Nilufar Majidovna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Til va adabiyot kafedrasi o'qituvchisi
+998 (88 951-85-00)

Annotatsiya: Ushbu maqolada hamd janri genezisida tasavvufiy ta'limotlarning o'rni, unda naqshbandiylik tariqati, tasavvufning inson ma'naviyati rivojiga qo'shgan alohida hissasi haqidagi fikr-mulohazalar bayon etilgan.

Annotation: This article presents the role of mystical teachings in the genesis of the hamd genre, the Naqshbandi order in it, and the special contribution of Sufism to the development of human spirituality.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Аннотация: В данной статье рассматривается роль мистических учений в генезисе жанра хамд, ордена Накшбанди в нем, а также особый вклад суфизма в развитие человеческой духовности.

Kalit so'zlar: Islom, tasavvuf, sofiy, zohid, Bahouddin Naqshband, tariqat, hamd.

Keywords: Islam, Sufism, Sufi, ascetic, Bahauddin Naqshband, tariqat, praise.

Ключевые слова: ислам, суфизм, суфий, подвижник, Бахауддин Накшбанд, тарикат, восхваление.

Islomning so'fiylik konsepsiyasi shaxslarni axloqiy va ma'naviy mukammallikka yo'naltiradi. So'fiylik atamasining ta'rifi va ahamiyati borasida akademiklar tomonidan turli xil qarashlar va taxminlar bildirilgan. Ushbu qarashlar ichida Ibn Xaldunning aytgan fikri haqiqatga yaqin deb aytiladi. Muallif "Muqaddima" asarida tasavvuf "suvf" – "jun", "po'stin" so'zidan olingan bo'lishi kerak, zero qadimdan tarki dunyo qilgan zohidlar jundan to'qilgan kiyim yoki po'stin kiyib yurishni odat qilganlar, bu bilan ular bashang kiyinib yuruvchi ahli dunyolardan farqli hayot tarzini o'zlarida namoyon etganlar, deydi. { 8: B 5. }

Abu Hoshim So'fiy IX asr boshlarida "so'fiylik" va "so'fiy" atamalarini yaratgan. Tarixan uning o'rnini "zuhd" (bu "zohidlik" yoki "dunyodan voz kechish" degan ma'noni anglatadi), "taqvodorlik" va "parhez" kabi so'zlar egallagan. Misirlik olim Ibrohim Basyuniy "Islomda tasavvufning paydo bo'lishi" asarida hijriy III va IV asrlarda yashagan olimlarning tasavvuf to'g'risidagi 40 ta ta'rifini keltiradi. { 1: 9 }

Tasavvufning o'ziga xos lug'at boyligi bor. Masalan, so'fiy olimi shayx, murshid, pir, eshon, xoja, mavla, mavlono, maxdum kabi unvonlar bilan ataladi.

Tasavvufni o'rganuvchilar murid, solik, ahli dil, ahli hol, mutasavif deb ataladi. Valiy, avliyo, qutb, aqtob, avtod, chilton, abdol, abror, ahror, nujabo, nuqobo, siddiq, g'avs kabi so'zlar tasavvufda yuksak mavqega erishgan taqvodor pirlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Oshiq, faqir, darvesh, qalandar, zohid, orif, ahli muhabbat, ahli suluk, gado kabi atamalar tasavvufni ifodalash uchun vaqti-vaqti bilan ishlatiladi.

Dunyo bo'ylab odamlar so'fiylik ordenlarining inson ma'naviyati rivojiga qo'shgan alohida hissasini tan olishadi. Ustozdan ma'naviy ta'lim olgan va bu ko'rsatmalarni kundalik hayotlariga tatbiq etgan jamoat a'zolarining darslarini "Tariqat" deb atash kundalik hayotda odatiy holga aylandi. Zero, "Tariqat" arabcha "toriyq" – "yot" so'zidan olingan, ham moddiy, ham ma'naviy yo'lni ifoda etadi.

Tariqatga qadam qo'yish — tirikchilikning barcha tashvishlaridan voz kechish hamda ixtiyorni pir-murshid (eshon)ga topshirishdan boshlanadi. Ruhni poklash, qalbini poklash tariqat ilmining asoslaridan hisoblanadi. Tariqat ilmining olimi bizga nafsimizning ibodatini o'rgatadi va o'zi ham nafsining ibodati bilan band bo'ladi. Undan keyin Tariqat yo'lida so'fiy yana bir necha bosqich (maqom)larni, jumladan doim kambag'allikda, tasodifiy rizq hisobiga yashash (faqr), tarki dunyo

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

qilish (zuhd), har narsani faqat xudoga solish (tavakkul), uni sevish va unga intilish (muhabbat, shavq) va boshqa bosqichlarni o'taydi. {2. Ijodiy Parvoz" 2018 y aprel 4(60) son}

Naqshbandiya tariqati zamonaviy insonga mehr-shafqat, insonparvarlik, vatanparvarlik, chinakam halollik va yuksak axloq qadriyatlarini o'rgatish uchun o'zining maxsus imkoniyatlaridan foydalanadi. Insonda ijobiy fazilatlarni shakllantirish usuli uning atrofidagi nozik ma'naviy salohiyatidan foydalanish orqali ishlab chiqilgan. Haqiqat yo'liga intilish orqali o'zini poklash tizimi salbiy fazilatlardan xoli bo'lishni, yaxshi, halol va adolatli xulq-atvorni rivojlantirishni va uni yashirin xotiralar orqali amalda qo'llashni o'z ichiga oladi.

Naqshbandiya ta'limotiga ko'ra, "Valiy qalbi ma'dani anvoridir. Valiy yuzidagi nur va latofat valiy qalbidagi ana shu anvordandir. Ul nurning aksi valiyning siymosidan zohir bo'lur va har kim uning yuziga nazar aylasa, ul kishi Haq taoloni yod etar va uning zikriga mashg'ul o'lur". {3: 112-113-b}

Bahouddin "vali" mavzusini tadqiq qildi va inson kamoloti masalasiga alohida urg'u berdi. Salohiddin Ibn Muborak al-Buxoriyning "Anis at-tolibin va uddat us-salikin" ("Dar ma'rifati valayati vali") asari "Valiyat nurdan iborat" degan gap bilan boshlanadi. Ushbu nur Alloh inoyati ila ibodning qalbini to'ldiradi va natijada islomning haqiqiy nuri yaqinida jamol ko'rsatadi. Bu maqomga Allohga hamd aytish orqali erishiladi. Bilamizki, Sharq mumtoz adabiyotida Allohni madh etuvchi hamdlar ko'p yaratilgan, ular odatda doston muqaddimasining maxsus bobi bo'lgan. Bu borada adabiyotshunos olim Ahadjon Muhammadiyevning mazkur fikrlari asoslidir: "Sharq she'riyatida hamd va na'tlar alohida mavqega ega. Biz juda uzoq yillar devonlar va dostonlarimizni ana shu ibtidodan ajratgan holda o'rganishga majbur bo'ldik. Vaholanki, hamd va na'tlarda mualliflarning falsafiy mushohadalari yaqqol ifodalanadi" [4:154-bet]. Hamd arabcha "حمد" "so'zidan olingan bo'lib, "maqtov", "ulug'lash", "shukrona aytish" ma'nolarini anglatadi. Adabiy an'anada esa Hamd – Yaratganga cheksiz hamdu sanolar aytish, Uning zoti va sifatlarini madh etishga bag'ishlangan she'riy asar yoki yirik hajmli asarlarning muqaddimaviy bobidir. {5: 24. B.}. Vahdoniyat va olamni yagona mohiyati Alloh, butun koinot (katta va kichik olam) "Uning" vujudi, ya'ni "vahdat ul-vujud", "vahdat-ul shuhud"ga oid qarashlar naqshbandiya ta'limotiga xos insonparvarlik tamoyillarining takomillashishiga xizmat qilgan.

Alisher Navoiy o'zining "Hayrat ul-abror" dostonining XXI maqolotidagi "Xoja Bahouddin Naqshband quddusa sirruhu madhidakim, sun' naqqoshi hikmat xomasi bila ro'zg'or sahifasida aning vujudi naqshin islomiy tarh etti va surati irshod bila kufr ahli ko'ngli varaqidin xitoyi va farangi naqshi keti va Xoja Ubaydullo sallamahumullohga niyoz arzkim ul hazaratiqa xalafi mutlaq balki xalafi barhaq durur", - degan qarashlari bor. {6: 82 B.}

Bahouddin Naqshbandga bag'ishlangan bayt:

Xojaki, naqqoshi sipehri baland,
Bo'lg'ali har safhasig'a naqshband

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Navoiyning bu misralari orqali baland osmon, yuksak falak Naqqoshi bo'lgan Naqqosh – naqshsoz, naqsh soluvchi, suratkash, gul soluvchi ma'nosini anglatadi. Naqqosh bu misrada butun borliq, falakni yaratgan, yaratuvchi Allohdir. Alisher Navoiy "naqshband" so'zining mohiyatini ochish va mazkur ildizdan vujudga kelgan jahonshumul ta'limot naqshbandiylikning mazmunini ochishda "naqsh" so'zidan foydalangan. Naqsh raqam ayladi, dilkash base-misrasi bilan Alloh yer yuzida Bahouddin Naqshband kabi insonni yaratganiga ishora etgan. { 7: 18-b. }

Uvaysiy dunyo, hayot va mavjudlikni chinakam anglash faqat sevgi orqali amalga oshirilishi mumkinligini tan oladi. U sevgi yo'lini, ayniqsa Haqiqatga muhabbatni qabul qilmaganlar o'z yo'llaridan adashishga mahkumdirlar, degan ishonchni ifodalaydi:

Uvaysiy, olma boshing zikrifikri yor yodidin,
Suluki ishq aro beyodi Haq yo'ldin adoshibdur¹

U o'zining sevimli, mavjudlikning birligi va ilohiy birlik haqidagi nazariyalari va qarashlarini bayon qilib, olam moddiy qiyofani ifodalaydi, ammo uning asosida ilohiy mohiyat bor, deb ta'kidlaydi:

Mening mahbubim, ey dilbar, o'shal nom ichra yostanmish,
Tafakkur qilmag'il, mazmuni payg'om ichra yostanmish.
Nechukkim, orzu qilmay qo'lingdin jur'a ichmakni,
Mayi vahdat sening ilgingdagi jom ichra yostanmish.
G'azab ko'p qilma, piri dayr, ul yuz sori termulsam,
Tajalliyi xudo ul husni gulfom ichra yostanmish².

Bu zamiriga tasavvufiy g'oyalar singdirilgan g'azal.

Undagi: may-ilohiy ishq timsoli. Mayi vahdat-iloh bilan birlashish ishq.
Jom - bu dunyo, borliq, jahon ramzi.

Shoira ilohiy birlikka erishish uchun dunyoviy olamni kezib o'tish, shu bilan birga uning yaxshilik va yomonlikning ikki xil tabiatidan qoniqish hosil qilish zarurligini ta'kidlaydi. U dunyoning mehr-oqibati va estetik fazilatlariga yaqinlik ilohiylikka sodiqlik bilan teng, degan fikrni ilgari suradi, chunki olamdagi barcha ko'rinishlar oxir-oqibat ilohiy mohiyatning aksidir. Vaqtinchalik cheklovlardan holi bo'lgan birlik tushunchasiga o'xshab, haqiqatning namoyon bo'lishi ham boshlang'ich, ham tugashdan ustun turadi. Uning asosiy tabiati hamma joyda mavjud bo'lib, uning turli ko'rinishlari va ramzlarining ichki xususiyatlarini aks ettiradi.

Xulosa qilib aytish mumkinki, tasavvufda hamd genezisi, unda tasavvufiy ta'limotlarning o'rni beqiyosdir. Mumtoz siymolarning g'azallarida tasavvufiy g'oyalar, unda borliq va odam o'rtasidagi muvozanat, Yaratuvchining tajalliysiga, uning marhamatiga umidvorlik hamdning bosh g'oyasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Sh. Juzjoni. Tasawuf va inson. Toshkent. 2001. -B. 9.

¹ file:///C:/Users/User/Downloads/I.Adizova.Monografiya-Uvaysiyshariyatidapoetiktafakkurningyangilanishi.pdf

² file:///C:/Users/User/Downloads/I.Adizova.Monografiya-Uvaysiyshariyatidapoetiktafakkurningyangilanishi.pdf

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

2. Ijodiy Parvoz” 2018 y aprel 4(60) son
3. Yakubov A. Naqshbandiyaga doir manbalar tahlili va ularning xususiyatlari. Yosh olimlar ilmiy-amaliy konferensiyasi. 112-113-b.
4. A.Muhammadiyev. 2020: 154-bet.
5. “Hamd”, O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi (H-harfi). Toshkent: “O‘zbekiston milliy ensiklopediyasi” Davlat ilmiy nashriyoti, 2005. – B. 24.
6. Navoiy Alisher. Hayrat ul-abror / Xamsa. To‘la Asarlar To‘plami. O‘n jildlik. Oltinchi jild. – Toshkent: G‘afur G‘ulom nomidagi nashriyot matbaa ijodiy uyi, 2011. –B.82
7. Pardayeva M. Alisher Navoiy ma’naviy merosida naqshbandiya ta’limoti mazmun-mohiyatiga oid g‘oyalar. Falsafa fanlari doktori (dsc) dissertatsiyasi avtoreferati. Buxoro – 2023. 18-b.
8. Shayx Muhammad Sodiq Muhammad Yusuf. Tasavvuf haqida tasavvur. Toshkent. Hilol, 2019. -B 5.

Internet manbalari:

1. <file:///C:/Users/User/Downloads/I.Adizova.Monografiya-UvaysiysheriyaTidapoetiktafakkurningyangilanishi.pdf>

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО
ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И ЛИНГВИСТИКИ**

*Мамасодикова Махзуна Жалол кизи,
преподаватель кафедры русского
языка и литературы Наманганского
государственного института иностранных
языков имени Исокхона Ибрата
Абилкасимова Сарвиноз Ихтиёр кизи,
студентка третьего курса
Наманганского государственного института
иностраных языков имени Исокхона Ибрата*

Аннотация: Статья посвящена рассмотрению актуальных проблем современного литературоведения и лингвистики в условиях глобализации и цифровизации общества. Анализируются основные направления развития гуманитарных наук, связанные с изменением языковой нормы, трансформацией текста в цифровой среде, междисциплинарным характером научных исследований, а также проблемами интерпретации художественного произведения. Особое внимание уделяется вопросам языковой личности, языковой картины мира и влиянию современных технологий и искусственного интеллекта на процессы функционирования языка и литературы. Подчеркивается необходимость обновления методологических подходов к изучению языка и художественного текста в условиях стремительного развития информационного пространства. Делается вывод о том, что

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

современная лингвистика и литературоведение находятся на этапе активного научного переосмысления и интеграции традиционных и инновационных методов исследования.

Ключевые слова: современная лингвистика, литературоведение, языковая норма, цифровая коммуникация, художественный текст, интерпретация текста, языковая личность, глобализация, дискурс, искусственный интеллект.

Современное гуманитарное знание переживает период глубоких трансформаций, обусловленных стремительным развитием технологий, изменением культурных ценностей и глобализацией коммуникационного пространства. Литературоведение и лингвистика- науки, изучающие язык и художественное слово,- оказываются в центре этих процессов. Язык и литература не только отражают изменения общества, но и активно формируют мировоззрение человека, способы мышления и межкультурного взаимодействия. В XXI веке традиционные методы исследования текста и языка сталкиваются с новыми вызовами. Появление цифровой среды, социальных сетей, искусственного интеллекта, массовой культуры и новых форм коммуникации приводит к пересмотру научных подходов, терминологии и исследовательских задач. Современный исследователь уже не ограничивается анализом классического художественного произведения или нормативной языковой системы- объектом изучения становятся медиатексты, интернет-дискурс, разговорная речь, визуально-вербальные формы общения. Актуальность данной темы обусловлена необходимостью осмысления ключевых проблем, стоящих перед современным литературоведением и лингвистикой, а также поиском новых методологических решений, способных объяснить функционирование языка и литературы в условиях быстро меняющегося мира.

Одной из центральных проблем современной лингвистики является вопрос устойчивости языковой нормы. Традиционно литературный язык рассматривался как образец правильной речи, закреплённый словарями, грамматиками и образовательной практикой. Однако в настоящее время границы нормы становятся всё более подвижными. Развитие интернет-коммуникации существенно изменило речевое поведение носителей языка. Электронная переписка, социальные сети, мессенджеры формируют особый тип письменной речи, сочетающий признаки устного и письменного общения. Возникают новые слова, сокращения, графические средства выражения эмоций, смешение языков и стилей. Современный человек активно использует разговорные конструкции в официальной коммуникации, что приводит к демократизации языка. С одной стороны, это свидетельствует о живом развитии языковой системы, с другой- вызывает опасения относительно снижения речевой культуры.

Одной из наиболее острых проблем современного литературоведения становится изменение самого понятия текста. Если ранее текст воспринимался

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

как завершённое художественное произведение, созданное автором и существующее в печатной форме, то сегодня он приобретает динамический и интерактивный характер.

Цифровая культура породила новые формы литературного существования: электронные книги, гипертекст, фанфикшн, сетевую литературу и мультимедийные повествования. Читатель перестаёт быть пассивным воспринимающим субъектом и становится соавтором текста. Комментарии, интерпретации, переработки произведений создают множественность смыслов. Так размывается традиционная граница между автором и читателем. Литературоведение сталкивается с необходимостью разработки новых методов анализа цифровых текстов, учитывающих визуальные, аудиальные и интерактивные элементы.

Современное развитие гуманитарных наук характеризуется активным взаимодействием различных научных областей. Лингвистика и литературоведение всё чаще выходят за пределы собственных дисциплин, вступая в тесный контакт с психологией, культурологией, социологией, философией, когнитивными науками и информатикой. Появляются новые направления исследований: психолингвистика, когнитивная лингвистика, лингвокультурология, дискурс-анализ, медиалингвистика, цифровая гуманитаристика. Язык рассматривается уже не только как система знаков, но и как инструмент мышления, познания и социального взаимодействия. Литературный текст, в свою очередь, анализируется как культурный феномен, отражающий коллективное сознание эпохи.

Однако междисциплинарность порождает и определённые трудности. Отсутствие единой методологии приводит к размыванию научных границ, усложняет терминологический аппарат и иногда вызывает противоречия между различными научными школами. Перед исследователями стоит задача сохранить научную точность, одновременно расширяя исследовательское пространство.

Одной из ключевых проблем современного литературоведения остаётся вопрос интерпретации художественного произведения. Если традиционная наука стремилась выявить «авторский замысел» как единственно верное значение текста, то современный подход признаёт множественность интерпретаций. Художественный текст рассматривается как открытая система смыслов. Его значение зависит от культурного опыта читателя, исторического контекста и социальных условий восприятия. Один и тот же текст может по-разному осмысляться представителями различных поколений и культур.

Особую роль играет феномен читательского восприятия. Современные исследования уделяют внимание рецептивной эстетике, изучающей взаимодействие текста и читателя. Таким образом, смысл произведения формируется в процессе чтения, а не существует в завершённом виде. В связи с этим возникает проблема объективности литературоведческого анализа.

Насколько допустима субъективность исследователя? Где проходит граница между научной интерпретацией и личным впечатлением? Эти вопросы остаются предметом активных научных дискуссий.

Глобализация оказывает мощное влияние на развитие языков мира. Международные контакты, миграционные процессы и развитие средств массовой коммуникации способствуют активному языковому взаимодействию. Особенно заметным становится влияние английского языка как языка международного общения. Заимствования проникают в различные сферы жизни- экономику, технологии, культуру, образование. Формируются гибридные языковые формы, смешанные стили и новые коммуникативные модели. С одной стороны, глобализация облегчает межкультурное взаимодействие, расширяет возможности общения и обмена знаниями. С другой стороны, возникает опасность утраты национальной языковой самобытности и сокращения функциональной сферы малых языков. Перед современной лингвистикой стоит важная задача- изучить механизмы сохранения языковой идентичности в условиях глобального мира и определить пути гармоничного сосуществования языков.

Одним из важнейших направлений современной лингвистики становится изучение языковой личности. В центре внимания исследователей находится человек как носитель языка, его индивидуальный речевой опыт, культурные установки и способы выражения мыслей. Понятие языковой личности позволяет рассматривать язык не только как общественное явление, но и как отражение внутреннего мира человека. Речь каждого индивида формируется под влиянием образования, социальной среды, национальной культуры и личного жизненного опыта.

Особое значение приобретает исследование языковой картины мира- системы представлений о действительности, закреплённой в языке. Через язык человек воспринимает окружающую реальность, классифицирует явления и формирует ценностные ориентиры. Различия между языками свидетельствуют о разнообразии способов осмысления мира. Современное литературоведение активно использует данный подход при анализе художественных произведений. Литературный текст рассматривается как выражение авторской картины мира, в которой отражаются исторические, культурные и психологические особенности эпохи.

Одной из наиболее новых и дискуссионных проблем является влияние цифровых технологий и искусственного интеллекта на развитие языка и литературы. Автоматический перевод, текстовые генераторы, электронные корпуса языка и цифровые библиотеки существенно изменяют способы создания и анализа текстов.

Современные технологии позволяют обрабатывать огромные массивы языковых данных, выявлять закономерности употребления слов и грамматических конструкций, что открывает новые перспективы для научных

исследований. Возникает направление корпусной лингвистики, основанное на анализе реального языкового материала.

Одновременно появляется вопрос авторства и творческой уникальности. Если текст может быть создан программой, возникает проблема определения границ художественного творчества. Может ли машинный текст считаться произведением искусства? Как изменится роль писателя в будущем?

Литературоведение и лингвистика оказываются перед необходимостью переосмысления традиционных понятий текста, автора и читателя в условиях цифровой культуры. Современное состояние литературоведения и лингвистики определяет ряд приоритетных задач: исследование языка в условиях цифровой коммуникации, сохранение культурного и языкового наследия, развитие межкультурного диалога, совершенствование методов анализа текста, изучение речевого поведения личности, адаптация гуманитарного знания к технологической эпохе.

Особую роль приобретает образовательная функция науки. В условиях информационного общества возрастает необходимость формирования речевой культуры, критического мышления и способности осмысленно воспринимать текстовую информацию. Следовательно, современное литературоведение и лингвистика находятся на этапе активного обновления научных подходов и исследовательских методов. Изменения общественной жизни, развитие технологий и процессы глобализации существенно расширили круг научных проблем и объектов изучения.

Язык и литература продолжают оставаться важнейшими средствами сохранения культурной памяти и формирования человеческой личности. Несмотря на новые вызовы, гуманитарные науки сохраняют свою ключевую миссию- понимание человека через слово. Актуальные проблемы современной лингвистики и литературоведения свидетельствуют о динамичности этих наук и их способности адаптироваться к требованиям времени. Будущее исследований связано с интеграцией традиционных научных ценностей и инновационных технологий, что позволит глубже осмыслить процессы развития языка, культуры и художественного творчества.

Список литература:

1. Арнольд И. В. Стилистика. Современный английский язык.- М.: Флинта, 2019.
2. Арутюнова Н. Д. Язык и мир человека.- М.: Языки русской культуры, 1999.
3. Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества.- М.: Искусство, 1986.
4. Виноградов В. В. О языке художественной литературы.- М.: Высшая школа, 2001.
5. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность.- М.: Наука, 2010.
6. Кубрякова Е. С. Язык и знание: На пути получения знаний о языке.- М.: Языки славянской культуры, 2004.

7. Лотман Ю. М. Структура художественного текста.- СПб.: Искусство-СПБ, 2016.
8. Маслова В. А. Лингвокультурология.- М.: Академия, 2018.
9. Степанов Ю. С. Константы: Словарь русской культуры.- М.: Академический проект, 2004.
10. Шмелёв Д. Н. Современный русский язык. Лексика.- М.: Просвещение, 2006.

THE ART OF THE STORY: HOW ENGLISH AND UZBEK FICTION EXPRESS THE HUMAN EXPERIENCE

*Akramova Moxigul Akbar qizi,
Student of the Namangan State
Institute of Foreign Languages
Phone: (99) 8482462,*

E-mail.: mohigulakramova8@gmail.com

Annotation: This article explores English and Uzbek fiction as vital forms of artistic expression within the broader landscape of world literature. The study dives into the aesthetic nature of these stories, looking closely at how they reflect cultural values, social realities, and the universal human experience. Our main goal is to identify both the shared and unique artistic features of English and Uzbek fiction through a side-by-side comparative analysis. To do this, we use qualitative and descriptive methods to carefully analyze selected literary texts from both cultures. The findings reveal something fascinating: despite vastly different historical and cultural backgrounds, both literary traditions rely on very similar artistic principles, such as the active use of vivid imagery, rich symbolism, and diverse narrative techniques. At the same time, each tradition successfully preserves its own distinct national and cultural identity. Ultimately, this research contributes to a much deeper understanding of fiction as an art form and highlights exactly why comparative literary studies are so important in the modern humanities.

Keywords: *fiction, artistic expression, English literature, Uzbek literature, comparative analysis, aesthetics.*

Аннотация: В данной статье английская и узбекская художественная литература рассматриваются как значимая форма художественного искусства в контексте мировой литературы. Исследование сосредоточено на эстетической природе художественных произведений и их роли в отражении культурных ценностей, социальных реалий и человеческого опыта. Основная цель работы — выявить общие и отличительные художественные особенности английской и узбекской художественной литературы на основе сравнительного анализа. В исследовании использованы качественные, описательные и сравнительные методы анализа литературных текстов. Результаты показывают, что, несмотря на различия исторического и

культурного контекста, обе литературные традиции демонстрируют сходные художественные принципы, включая использование образности, символики и нарративных приемов. В то же время каждая традиция сохраняет свои национальные и культурные особенности. Работа способствует более глубокому пониманию художественной литературы как вида искусства и подчеркивает значение сравнительных исследований в современной гуманитарной науке.

Ключевые слова: художественная литература, художественное выражение, английская литература, узбекская литература, сравнительный анализ, эстетика.

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz va o'zbek badiiy adabiyoti jahon adabiyoti doirasida muhim san'at turi sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot badiiy asarlarning estetik mohiyati hamda ularning madaniy qadriyatlar, ijtimoiy voqelik va insoniy kechinmalarni aks ettirishdagi o'rniga qaratilgan. Tadqiqotning asosiy maqsadi ingliz va o'zbek badiiy adabiyotining umumiy hamda o'ziga xos badiiy xususiyatlarini qiyosiy tahlil asosida aniqlashdan iborat. Tadqiqotda tanlangan adabiy matnlarni o'rganishda sifatli, tavsifiy va qiyosiy metodlardan foydalanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tarixiy va madaniy farqlarga qaramay, har ikki adabiy an'ana tasviriylik, ramziylik va narrativ usullar kabi o'xshash badiiy tamoyillarga ega. Shu bilan birga, har bir adabiyot o'zining milliy va madaniy xususiyatlarini saqlab qoladi. Tadqiqot badiiy adabiyotni san'at turi sifatida chuqurroq anglashga xizmat qiladi hamda zamonaviy gumanitar tadqiqotlarda qiyosiy adabiyotshunoslikning ahamiyatini yoritadi.

Kalit so'zlar: *badiiy adabiyot, badiiy ifoda, ingliz adabiyoti, o'zbek adabiyoti, qiyosiy tahlil, estetika.*

1. Introduction

Fiction has always been much more than just a way to pass the time with a good story. It is a powerful form of art that captures the cultural, social, and spiritual heartbeat of human life. Across both English and Uzbek literary traditions, writers use their prose to explore what it means to be human while also celebrating their unique national identities.

Through creative tools like symbolism, vivid imagery, and clever storytelling, writers can actually reshape reality and pull readers into a deep emotional and intellectual experience.

Recently, the global study of literature has grown, fueled by globalization and the blending of cultures. However, English and Uzbek literatures are almost always studied in isolation rather than compared side-by-side. This study aims to bridge that gap. We set out to answer a core question: *How exactly do English and Uzbek works of fiction function as artistic representations of the human experience?* By exploring how universal storytelling principles interact with highly specific cultural traits, this research highlights how fiction both preserves who we are and helps us understand each other.

2. Literature Review

The mechanics of how fiction works as an art form have been debated by scholars for decades. Thinkers like Mikhail Bakhtin highlighted how novels are basically "dialogues" that capture the many different voices within a society. Others, like Roland Barthes and Terry Eagleton, looked at how texts are layered with cultural and ideological meaning, while Roman Jakobson and Northrop Frye explored the core frameworks and poetic language that make up a story.

In the realm of Uzbek literature, scholars like Ozod Sharafiddinov have done incredible work breaking down the aesthetic principles and national flavor of Uzbek prose. However, despite all this rich research, focused comparative research on English and Uzbek fiction as parallel artistic systems remains limited. That is exactly the gap this study aims to fill.

3. Methods

To figure this out, we used a qualitative, comparative approach. We selected key works of English and Uzbek fiction based on their artistic impact, how well they represented their respective cultures, and the richness of their writing styles.

Instead of just skimming, we did "close readings"—diving deep into the texts to spot the symbols, narrative tricks, and themes the authors used. By comparing these findings, we were able to clearly see where the two literary traditions align and where they completely diverge.

4. Results

When we put English and Uzbek fiction next to each other, some fascinating patterns emerged.

Both traditions rely heavily on the same fundamental tools to build emotional resonance. They both actively use metaphors, symbolic imagery, character-driven storytelling, and conflict-heavy plots to keep readers hooked.

This is where culture really shapes the art.

- Uzbek Fiction: Tends to zoom out. It frequently highlights collective values, ethical dilemmas, community, and national-cultural identity.
- English Fiction: Tends to zoom in. It often prioritizes the individual, focusing heavily on personal psychology and internal, mental conflicts.

We also noticed distinct stylistic differences in the pacing of the stories and how emotional expression is handled on the page. Ultimately, while both use the same universal toolbox to build a story, they use those tools to build very culturally specific narratives.

5. Discussion and Conclusion

So, what does this all mean? The results confirm that both English and Uzbek fiction are highly sophisticated art forms. Because they both use the same fundamental narrative techniques, it proves that storytelling really is a universal human trait. We all process the world through stories.

However, the differences we found prove just how powerfully a culture's history shapes its art. The strong focus on community and ethics in Uzbek stories

stands in stark contrast to the heavy psychological individualism found in English prose.

In the end, fiction does more than just look pretty—it helps us think, and it preserves our cultural DNA. Looking at literature through this comparative lens helps us see exactly how universal human emotions are filtered through local cultures. Moving forward, expanding this research to include even more texts could open up completely new ways to understand global literature.

References

1. Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays*. University of Texas Press.
2. Barthes, R. (1953). *Writing degree zero*. Éditions du Seuil.
3. Barthes, R. (1977). *Image–music–text*. Fontana Press.
4. Eagleton, T. (1983). *Literary theory: An introduction*. University of Minnesota Press.
5. Frye, N. (1957). *Anatomy of criticism: Four essays*. Princeton University Press.
6. Jakobson, R. (1960). Linguistics and poetics. In T. A. Sebeok (Ed.), *Style in language*. MIT Press.
7. Sharafiddinov, O. (1984). *Adabiyot – hayot darsligi*. Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti.

ABDURAZZOQ GURNA IJODIDA MUALLIF USLUBINING **LINGVOPOETIK VA ESTETIK XUSUSIYATLARI**

Saydamatova Dilafrōʻz Xamidullo qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
Email: dilfruzsaydamatova97gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada zamonaviy postkolonial adabiyotning yetuk vakillaridan biri Abdulrazak Gurnah (Abdurazzoq Gurna) ijodida muallif uslubining lingvopoetik va estetik xususiyatlari ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining badiiy tafakkuri, til tanlovi, sukut poetikasi, metaforik tizimi hamda narrativ strategiyalari ruhiy kechinmalar tasviri bilan uzviy bogʻliq holda yoritiladi. Maqola postkolonial estetika, psixologik realizm va lingvopoetik yondashuvlar asosida olib borilgan.

Kalit soʻzlar: lingvopoetika, estetik uslub, ruhiy kechinmalar, sukut poetikasi, postkolonial adabiyot.

ЛИНГВОПОЭТИЧЕСКИЕ И ЭСТЕТИЧЕСКИЕ **ОСОБЕННОСТИ АВТОРСКОГО СТИЛЯ В ТВОРЧЕСТВЕ** **АБДУРАЗЗАКА ГУРНЫ**

Сайдаматова Дилафруз Хамидулло кизи
Базовый докторант Наманганский

государственный университет

Аннотация: В данной статье с научно-теоретической точки зрения анализируются лингвопоэтические и эстетические особенности авторского стиля одного из ведущих представителей современной постколониальной литературы - Абдулразака Гурны. В исследовании рассматриваются художественное мышление писателя, выбор языка, поэтика молчания, метафорическая система и нарративные стратегии в их неразрывной связи с изображением психологических переживаний. Статья выполнена на основе постколониальной эстетики, психологического реализма и лингвопоэтического подхода.

Ключевые слова: лингвопоэтика, эстетический стиль, психологические переживания, поэтика молчания, постколониальная литература.

LINGUOPOETIC AND AESTHETIC FEATURES OF AUTHORIAL STYLE IN THE WORKS OF ABDULRAZAK GURNAH

Saydamatova Dilafruz Khamidullo qizi
PhD Student (Doctoral Candidate)
Namangan State University

Abstract: This article provides a scholarly and theoretical analysis of the linguopoetic and aesthetic features of the authorial style of Abdulrazak Gurnah, one of the leading figures of contemporary postcolonial literature. The study examines the writer's artistic vision, language choice, poetics of silence, metaphorical system, and narrative strategies in close connection with the representation of psychological experiences. The research is conducted within the framework of postcolonial aesthetics, psychological realism, and linguopoetic approaches.

Keywords: linguopoetics, aesthetic style, psychological experiences, poetics of silence, postcolonial literature.

Kirish

Zamonaviy jahon adabiyotida ruhiy kechinmalarni badiiy tasvirlash masalasi adabiy-estetik tafakkurning muhim tadqiqot obyektiga aylangan. Ayniqsa, postkolonial adabiyotda shaxsiy xotira, migratsiya tajribasi, madaniy uzilish va identitet inqirozi ruhiy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq holda talqin etiladi. Shu nuqtayi nazardan, Abdurazzoq Gurna ijodi ruhiy kechinmalarni bevosita psixologik izohlar orqali emas, balki murakkab lingvopoetik va estetik vositalar orqali ifodalashi bilan alohida e'tiborga loyiqdir [1].

Yozuvchining "Paradise", "By the Sea", "Desertion", "Gravel Heart" romanlari inson ongidagi travma, sukut va xotira mexanizmlarini badiiy ifodalashning o'ziga xos modelini yaratadi.

Asosiy qism

Abdurazzoq Gurna ijodini tahlil qilish jarayonida muallif uslubining lingvopoetik va estetik xususiyatlarini aniqlash alohida nazariy ahamiyat kasb etadi. Chunki yozuvchi badiiy tafakkurida ruhiy kechinmalar tasviri an'anaviy psixologik tahlil usullariga emas, balki til, narrativ struktura va estetik vositalarning murakkab o'zaro munosabatiga tayanadi. Shu bois Gurna uslubini o'rganish nafaqat individual badiiy mahoratni, balki zamonaviy postkolonial adabiyotda ruhiy tajriba poetikasining umumiy tendensiyalarini yoritishga xizmat qiladi.

Muallif uslubining shakllanishida ko'p tillilik, madaniyatlararo tafakkur, migratsiya tajribasi va tarixiy xotira muhim omillar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu omillar Gurna matnlarida lingvopoetik minimalizm, sukut poetikasi, ramziy-metaforik tizim hamda retrospektiv narrativ shaklida badiiy ifodasini topadi. Natijada ruhiy kechinmalar bevosita tasvirlanmaydi, balki implitsit ma'no, sukut va obrazlar orqali bilvosita ochiladi.

Shu nuqtayi nazardan, asosiy qismda Abdurazzoq Gurna muallif uslubining lingvopoetik negizlari, sukut va implitsit ma'no strategiyalari, metaforik va ramziy obrazlar tizimi, narrativ struktura hamda postkolonial estetik pozitsiyasi izchil va tizimli tarzda tahlil qilinadi. Ushbu yondashuv yozuvchining badiiy-estetik konsepsiyasini ruhiy kechinmalar tasviri bilan uzviy bog'liq holda ochib berishga imkon yaratadi.

Muallif uslubining lingvopoetik asoslari. Abdurazzoq Gurna uslubining lingvopoetik negizi ko'p tillilik va madaniyatlararo tafakkur bilan belgilanadi. Yozuvchi ingliz tilida ijod qilgan bo'lsa-da, uning matnlarida Sharqiy Afrika, xususan suaxili va arab madaniyatiga xos semantik birliklar yashirin qatlam sifatida mavjud bo'lib, badiiy matnning ichki polifoniyasini kuchaytiradi [2].

Gurna tilni faqat kommunikativ vosita sifatida emas, balki ruhiy holatlarni estetiklashtiruvchi mexanizm sifatida qo'llaydi. Qisqa sintaktik birliklar, sodda gaplar va lakonik dialoglar orqali qahramonlarning ichki iztirobi, aytilmagan kechinmalari va ong osti jarayonlari ifodalanadi. Bu holat lingvopoetik minimalizm tamoyiliga mos kelib, semantik zichlikni oshiradi [3].

Sukut poetikasi va implitsit ma'no strategiyasi. Abdurazzoq Gurna uslubining yetakchi estetik xususiyatlaridan biri sukut poetikasidir. Yozuvchi ruhiy kechinmalarni to'liq verbal ifodalashdan qochib, sukut, tanaffus, uzilish va xotira fragmentlari orqali qahramon psixologiyasini ochadi. Bu yondashuv "aytilmagan ma'no" estetikasi bilan uyg'unlashib, o'quvchini faol interpretatsiyaga chorlaydi [4].

Masalan, ("By the Sea") romanida qahramonning ichki kechinmalari sukut va xotira parchalari orqali namoyon bo'lib, ruhiy travma ochiq bayon etilmaydi, balki bilvosita sezdiriladi. Ushbu uslubiy yondashuv narratologiyada "psixologik bo'shliq" tushunchasi bilan izohlanadi [5].

Metaforik va ramziy obrazlar tizimi. Gurna ijodida metafora va ramziy obrazlar ruhiy kechinmalarni estetik ifodalashda markaziy o'rin tutadi. Dengiz, yo'l, surgun, uy va begonalik obrazlari muallif uslubida ko'p marotaba takrorlanib,

qahramon ichki olamining ramziy ifodasiga aylanadi. Xususan, (“Desertion”) va (“Gravel Heart”) romanlarida dengiz obrazi xotira, uzilish va ichki beqarorlik ramzi sifatida talqin etiladi [6].

Metaforik tizim tasodifiy emas, balki muallif estetik konsepsiyasining tarkibiy qismi bo‘lib, ruhiy holatlarning ko‘p qatlamli talqinini ta‘minlaydi.

Narrativ struktura va psixologik vaqt. Abdurazzoq Gurna narrativ qurilishda an‘anaviy xronologik izchillikdan ko‘ra retrospektiv va fragmentar uslubga tayanadi. Xotira asosidagi narrativ orqali ruhiy kechinmalar vaqt va makon chegaralaridan tashqarida, subyektiv ong oqimi shaklida ifodalanadi. Natijada matnda real vaqt emas, balki psixologik vaqt ustuvorlik kasb etadi [7].

Bu holat muallif uslubining estetik individualizmini kuchaytirib, ruhiy jarayonlarni chuqurroq ochishga xizmat qiladi.

Postkolonial estetik pozitsiya va ruhiy identitet. Abdurazzoq Gurna uslubi postkolonial estetik tafakkur bilan uzviy bog‘liq. Muallif til va badiiy shakl orqali mustamlaka merosi, migratsiya travmasi va madaniy uzilishlarni ruhiy kechinmalar prizmasida estetiklashtiradi. “O‘zlik” va “o‘zga” oppozitsiyasi muallif uslubida psixologik ziddiyatlar orqali namoyon bo‘ladi [8].

Bu jihat Gurna ijodini zamonaviy jahon postkolonial adabiyotida alohida poetik model sifatida baholash imkonini beradi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, Abdurazzoq Gurna ijodida muallif uslubi ruhiy kechinmalarni badiiy tasvirlashning o‘ziga xos, ko‘p qatlamli lingvopoetik va estetik modelini shakllantiradi. Yozuvchi inson ruhiyati, xotira va travma muammolarini an‘anaviy psixologik tahlil yo‘li bilan emas, balki til, sukut va ramziy obrazlar orqali bilvosita ifodalashga ustuvor ahamiyat beradi.

Avvalo, Gurna uslubining lingvopoetik xususiyatlari minimalizm va semantik zichlik tamoyiliga asoslanadi. Qisqa sintaktik birliklar, sodda lekin mazmunan yuklangan gaplar orqali qahramon ichki holati ochib beriladi. Bu uslub ruhiy kechinmalarni ochiq bayon etishdan ko‘ra, ularni sezdirish, his qildirish orqali estetik ta‘sir kuchini oshiradi. Natijada badiiy matnda aytilgan ma‘nodan ko‘ra aytilmagan, yashirin ma‘no qatlamlari ustuvorlik kasb etadi.

Ikkinchidan, sukut poetikasi Abdurazzoq Gurna ijodida markaziy estetik mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Sukut, tanaffus va narrativ uzilishlar ruhiy jarayonlarning murakkabligini, travmatik xotiraning ifodalanmasligini badiiy jihatdan asoslaydi. Bu holat qahramon ruhiy holatini passiv emas, balki dinamik jarayon sifatida talqin qilish imkonini beradi hamda o‘quvchini faol interpretatorga aylantiradi.

Uchinchidan, metaforik va ramziy obrazlar tizimi muallif uslubining estetik yaxlitligini ta‘minlaydi. Dengiz, yo‘l, surgun, begonalik kabi obrazlar individual syujet elementi bo‘lish bilan birga, umumiy ruhiy holatlarning ramziy ifodasiga aylanadi. Ushbu obrazlar orqali yozuvchi ruhiy iztirob, identitet inqirozi va madaniy uzilish holatlarini universal estetik darajaga ko‘taradi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

To'rtinchidan, Gurna narrativ strukturasida xronologik vaqt ikkinchi planga surilib, psixologik vaqt yetakchi ahamiyat kasb etadi. Xotira asosidagi retrospektiv qurilish ruhiy kechinmalarni subyektiv ong prizmasida ochishga xizmat qiladi. Bu esa muallif uslubining modern va postkolonial estetik an'analar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Nihoyat, Abdurazzoq Gurna ijodida muallif uslubi postkolonial estetik pozitsiya bilan mustahkamlanadi. Til, narrativ va lingvopoetik vositalar orqali mustamlaka merosi, migratsiya travmasi va “o'zlik-o'zga” ziddiyati ruhiy kechinmalar darajasida talqin etiladi. Bu holat Gurna asarlarini nafaqat badiiy, balki ijtimoiy-psixologik hujjat sifatida ham baholash imkonini beradi.

Umuman olganda, tahlillarimiz natijasi Abdurazzoq Gurna ijodida muallif uslubi ruhiy kechinmalar poetikasining zamonaviy modelini yaratishini ko'rsatadi. Ushbu model lingvopoetik minimalizm, sukut estetikasi, ramziy-metaforik tizim va xotira asosidagi narrativ orqali shakllanib, zamonaviy jahon postkolonial adabiyotida muhim ilmiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Tadqiqotimiz natijalari Gurna ijodini ruhiy kechinmalar tasviri nuqtayi nazaridan yanada chuqurroq o'rganish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ashcroft B., Griffiths G., Tiffin H. *The Empire Writes Back: Theory and Practice in Post-Colonial Literatures*. - London: Routledge, 2002.
2. Bhabha H. *The Location of Culture*. - London: Routledge, 1994.
3. Leech G., Short M. *Style in Fiction*. - London: Pearson Education, 2007.
4. Genette G. *Narrative Discourse: An Essay in Method*. - Ithaca: Cornell University Press, 1980.
5. Rimmon-Kenan S. *Narrative Fiction: Contemporary Poetics*. - London: Routledge, 2002.
6. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. - Chicago: University of Chicago Press, 2003.
7. Bakhtin M. *The Dialogic Imagination*. - Austin: University of Texas Press, 1981.
8. Said E. *Culture and Imperialism*. - New York: Vintage Books, 1994.
9. Gurna A. *By the Sea*. - London: Bloomsbury, 2001.

NURALI QOBULNING “SARIQ QIZLAR” HIKOYASIDA METAFORA
ORQALI BADIY MA'NO

Talipova Aida Muratovna,
Amaliy fanlar universiteti o'qituvchisi
Tel: +998909482919

Annotatsiya: Mazkur maqolada Nurali Qobul hikoyalarida metaforizatsiya hodisasining badiiy-tafakkuriy ahamiyati tahlil qilinadi. Xususan, “Sariq qizlar”

hikoyasi misolida metaforaning obraz yaratish, ruhiy holatni ifodalash va tilning semantik imkoniyatlarini kengaytirishdagi o'rni yoritib beriladi.

Kalit so'zlar: obrazlilik, metafora, metaforik ifoda, poetik vosita, qahramon, obraz, tasvir vosita, detal.

Аннотация: В данной статье анализируется художественно-когнитивное значение явления метафоризации в рассказах Нурали Кобула. В частности, на примере рассказа «Sariq qizlar» (Жёлтые девушки) раскрывается роль метафоры в создании образа, выражении психологического состояния и расширении семантических возможностей языка.

Ключевые слова: образность, метафора, метафорическое выражение, поэтическое средство, герой, образ, изобразительное средство, деталь.

Abstract: This article analyzes the artistic and cognitive significance of metaphorization in the short stories of Nurali Kabul. In particular, based on the example of the story "Sariq qizlar" (Yellow girls), the role of metaphor in character creation, the expression of psychological states, and the expansion of the semantic potential of language is examined.

Keywords: imagery, metaphor, metaphorical expression, poetic device, character, image, expressive means, detail.

Nutqimizda keng qo'llaniladigan ma'no ko'chish vositalaridan biri metaforadir. Metafora narsa va tushunchalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanib, bir nomning boshqa nom o'rnida qo'llanishi orqali yuzaga keladi. Yunoncha *metaphora* so'zidan olingan bo'lib, "ko'chirish" ma'nosini anglatadi. Til va badiiy tafakkur jarayonida metafora predmet yoki hodisalar orasidagi ma'lum belgilar o'xshashligi asosida nom ko'chishi sifatida namoyon bo'ladi.

Metafora badiiy matnda obrazlilik va ifodalilikni kuchaytiruvchi muhim estetik vosita hisoblanadi. U muallif yaratgan obrazlarning tasvirini yanada aniq, ta'sirchan va mazmunan chuqurroq ochishga xizmat qiladi. Xususan, Nurali Qobul hikoyalarida metaforik ifodalar keng uchraydi va ular roviy nutqida obrazlarni talqin qilishda muhim rol o'ynaydi.

Nurali Qobulning "Sariq qizlar" hikoyasida uchraydigan mazkur jumлага diqqat qaratadigan bo'lsak, "Men ham qo'ni-qo'shnilarimizni aytishlaricha, yuzlaridan nur yog'ilib turadigan enajonimni jondan ortiq yaxshi ko'rardim" (S.Q.-B.111). Mazkur jumlada qo'llangan "yuzlaridan nur yog'ilib turadigan" metaforasi orqali muallif obrazning tashqi qiyofasi bilangina cheklanmay, uning ichki olamini ham ifodalashga erishadi. Bu metaforik ifoda insonning nihoyatda samimiy, dilkash, istarasi issiq va bir qarashdayoq atrofdagilarni o'ziga rom eta oladigan xarakterga egaligini bildiradi. "Nur" timsoli bu yerda nafaqat tashqi yorqinlikni, balki ma'naviy poklik, ruhiy tozalikka ishora qiluvchi ramziy qatlamni ham o'zida mujassamlashtiradi.

Shu tariqa muallif metafora vositasida qahramon xarakterining asosiy jihatlarini umumlashtiradi va bitta ifoda orqali keng ma'noviy maydon hosil qiladi. Ushbu talqin obrazning estetik jozibasini kuchaytirib, o'quvchida iliq taassurot

uygʻotadi. Muallif hikoya davomida har bir detalga sinchkovlik bilan yondashadi va ularni jonli hamda taʼsirchan tarzda tasvirlash orqali oʻquvchiga yetkazishda katta mahorat namoyon etadi.

Biz bilamizki, metafora – bu yopiq oʻxshatishdir, oddiy oʻxshatish shaklida oʻz aksini topgan. Biror narsa hodisa yoki tasvir ikkinchi biriga oʻxshatiladi. Metafoda esa yopiq tarzda boʻladi, yuqorida keltirilgan jumlada ham yuzlaridan nurni yogʻilishi, bu albatta yopiq shaklda oʻxshash yaʼni metafora berilganiga guvoh boʻlamiz. “Jondan ortiq” iborasida ham jon aziz boʻlsa, undan ham ortiq tarzda, undanda koʻp bir narsaga mehribon boʻlmoq, yaxshi koʻrmoq maʼnosida koʻp ishlatiladi. Bola enajonisini ham samimiy inson, hammaga koʻmak beruvchi yuzlari istarali bir shaxs sifatida tasvir etsada, kitobxon ongida uni yanada goʻzal, mehribon ekanligini koʻrsatishni ahd qilgandek tuyuladi. Enasi shunchalar yaxshi insonki uni taʼriflashga bir soʻz ham ojizlik qiladi.

Hikoyada inson ruhiyati koʻpincha bevosita bayon orqali emas, balki metaforik tasvir vositasida ochiladi. Muallif ichki kechinmalarni tashqi muhit, ranglar, holat va detallar orqali ifodalaydi. Bu usul psixologik chuqurlikni taʼminlaydi hamda oʻquvchini matn ichidagi yashirin maʼnolarni anglashga undaydi. Metafora vositasida ichki boʻshliq, iztirob yoki umidsizlik tashqi tasvir bilan uygʻunlashadi va obraz yanada jonlanadi.

Nurali Qobulning “Sariq qizlar” hikoyasi nomlanishida ham oʻziga xos bir xarakter xususiyatni jamlagan metaforik koʻchim hukmronlik qiladi. Hikoyadagi roviy obrazida ena nabirasini xuda-behuda vaqt oʻtkazib har hil joylarda yurmasligi, insu-jins degan narsalar ham borligi bu bolalar uchun tez taʼsir oʻtkazishini aytish bilan birga, nabirasini tarbiyasiga ham eʼtibor qaratadi. Muallif bu joyda bola enasining oʻtmish hikoyalari va ertaklarini tinglash orqali uning oʻzi tengi bolalar bilan behuda vaqt oʻtkazishini emas balki koʻproq tafakkur va saviyasini oʻstirish uchun xizmat qiladi. Shu oʻrinda ushbu jumlagi eʼtibor bersak: “Ena, sariq qiz qanaqa boʻladi? – soʻradim tepalikdan tushgandan soʻng gaplariga ishonganligimni va endi bunday nojoʻya ishlar qilmasligimni yana bir bor taʼkidlash uchun jiddiy ohangda. – Qanaqa boʻlardi. Tirnogʻidan tortib sochigacha sap-sariq boʻladi”³. Bizga maʼlumki, albatta bunday koʻrinishda boʻlmasligi, bu ham boʻlsa bir koʻchib boʻlib metaforik ifoda vositasida oʻz aksini topgan. Nurali Qobulning ushbu hikoyasida hikoyani nomlanishi ham bir metafora koʻrinishida oʻz aksini topganligi yuqorida keltirilgan parchada ham oʻz ifodasini topgan.

Nurali Qobul hikoyalarida metaforizatsiya hodisasi muhim badiiy vosita sifatida namoyon boʻladi. Metafora orqali yangi tushunchalar yuzaga keladi va ular til hamda tafakkur rivojida markaziy oʻrin egallaydi. Masalan, “Enamga sezdirmasam-da, qoʻrquvdan damim ichimga tushib ketdi. Bu gap ilgari ham

1. Қобул, Нурали. Маймунлар мамлакати ёхуд ёввойилар орасида (ҳикоялар). – Тошкент: Ijod-press, 2017. – Б. 11.

qulogʻimga chalingan edi...”⁴ kabi jumllarda metaforik koʻchimlar qahramon ruhiy holatini ochishga xizmat qiladi.

Hikoyada bola nazarida ena dono va haqiqatgoʻy shaxs sifatida gavdalanadi. Uning har bir soʻziga boʻlgan ishonch kuchliligi matn davomida sezilib turadi. “Qoʻrquvdan damim ichimga tushib ketdi” ifodasi bolaning kuchli qoʻrquvini obrazli tarzda yetkazsa, “qulogʻimga chalingan edi” iborasi voqeaning avval ham eshitilganligini bildiruvchi metaforik koʻchim sifatida qoʻllanadi.

Shu tariqa metafora nafaqat ruhiy kechinmalarni ifodalaydi, balki matnning badiiy jozibasini ham kuchaytiradi.

Demak, metafora yozuvchi ijodida shunchaki uslubiy bezak vazifasini bajarmaydi, balki badiiy maʼno yaratish, obrazning ichki qatlamlarini chuqurlashtirish hamda oʻquvchining estetik idrokini faollashtirishga xizmat qiluvchi muhim poetik vosita sifatida namoyon boʻladi. Shu jihatdan u hikoyaning taʼsirchanligini kuchaytirib, matnning badiiy jozibasini yanada oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қобул, Нурали. Маймунлар мамлакати ёхуд ёввойилар орасида (ҳикоялар). – Тошкент: Ijod-press, 2017. – Б. 248.
2. Ibragimov J. Metaforaga oid sharqona va gʻarbona qarashlarning qiyosiy tahlili. – Namangan: 2024. – B. 68.
3. Cuddon, J. A. (John Anthony), A dictionary of literary terms and literary theory / J.A. Cuddon. – 5th ed. John Wiley & Sons Ltd . 2013. – p. cm. 432 .
www.Atibook.ir

EDWARD SAIDNING “ORIENTALISM” ASARI XUSUSIDA

Tursunov Akmaljon Hamidjonovich
NamDCHTI professori
E-mail: tursunov_ajon@mail.ru

Annotation: This paper explores the theoretical and ideological contributions of Edward Said, particularly focusing on his groundbreaking work *Orientalism*. It discusses how Said deconstructed the Western representation of the East, revealing the political and cultural motives behind academic and literary depictions of the Orient. The analysis highlights the colonial and imperialistic underpinnings of Western discourse and emphasizes Said’s Palestinian heritage as a crucial element of his intellectual perspective. The paper further examines how Said’s ideas challenged dominant power structures in Western scholarship and contributed to postcolonial studies.

Keywords: Edward Said, Orientalism, colonial discourse, imperialism, representation, postcolonial theory, Western academia, identity, power.

2. Қобул, Нурали. Маймунлар мамлакати ёхуд ёввойилар орасида (ҳикоялар). – Тошкент: Ijod-press, 2017. – Б. 12.

Аннотация: В данной работе рассматриваются теоретические и идеологические взгляды Эдварда Саида, особенно его фундаментальный труд Ориентализм. Анализируется, как Саид раскрыл политическую и культурную подоплёку западных представлений об Востоке, разоблачая колониальные и империалистические мотивы в академической и литературной традициях. Особое внимание уделяется палестинскому происхождению Саида, сыгравшему важную роль в формировании его мировоззрения. Работа подчёркивает вклад Саида в деконструкцию западных дискурсов и развитие постколониальных исследований.

Ключевые слова: Эдвард Саид, ориентализм, колониальный дискурс, империализм, репрезентация, постколониальная теория, западная наука, идентичность, власть.

Amerikalik olim Edvard Saidning fikricha, Oriyentalizm – akademik mustaqil fan sohasi, Oriyentalizm – “Sharq” va (asosan) “G‘arb” o‘rtasida yaralgan ontologik va epistamologik tafovutga asoslangan fikr-mulohazalar uslubidir”⁵.

Oriyentalizm nima, qachon va qayerda boshlangan, uning asl mohiyati nima singari savollarga javob izlagan Edvard Said o‘zining barcha izlanishlari samarasini to‘plab, “Oriyentalizm” (“Orientalism”, 1978) nomli kitob yozdi. Bu asar nafaqat kitobxonlar, balki jamiyatshunos tarixchi va adabiyotshunoslar uchun katta qo‘llanmaga aylanib, unda yevropaliklar va mustamlakachilik tarixi, madaniy ishlab chiqarish va kapitalizm, Ma‘rifatparvarlik liberalizmi va hukmronlik siyosati o‘rtasidagi bog‘liqliklar chuqur tahlil qilinadi.

Edvard Saidning 1978-yilda nashr etilgan “Orientalizm (Sharqshunoslik)”⁶ asari, Sharqshunoslikni yangi, postkolonial nuqtai nazardan tahlil qilishga asoslangan inqilobiy yondashuvni taqdim etdi. Mazkur asar Sharqshunoslikni nafaqat ilmiy soha sifatida, balki G‘arbning Sharqni “egallash” va “boshqarish” istagini ilmiy asoslash va mustahkamlash vositasi sifatida ekanini ko‘rib chiqadi. Asarda Sharq G‘arbda qanday tasvirlanganini, uning o‘ziga xos xususiyatlari va tasavvurlari orqali Sharq madaniyati va xalqlarining G‘arb tomonidan qanday manipulyatsiya qilingani tahlil qilinadi.

“Oriyentalizm” kitobida tahlil qilingan post-strukturalizm oqimi masalalari adabiy nazariya, madaniy tanqidchilik rivojiga, hamda Sharq dunyosini tadqiq qiluvchi O‘rta Sharq fanlari turkumi teoriyasiga ulkan hissa qo‘shdi. Jamoatchilik nuqtai-nazarini o‘rgangan Edvard Said oriyentalizmning asl mazmun-mohiyatini to‘g‘ri asoslash yuzasidan tarixchi va olimlar bilan bahs munozara qildi. XVIII asrda ko‘p mutolaa qilingan, Yevropaning, asosan, Frantsiya va Germaniyaning 1770-1870 yillar oralig‘idagi madaniy va intellektual hayotini yorituvchi Reymond Shvabning “Sharqona Uyg‘onish” (“Oriental Renaissance”) nomli asaridan ilhomlanib, Said mazkur kitobni yozishga qaror qilgan edi.

⁵ Gulnoz Mamarasulova. G‘arb adabiyotida “Orientalizm”. Ziyouz.uz, 17.04.2023

⁶ Said, Edward. Orientalism. Pantheon Books, 1978.

Edward Saidning tahliliga ko'ra, Sharqqa G'arbning yirik ilmiy va madaniy tuzilmalarining "ekzotik" yoki "qoloq" qismi sifatida qarab kelingan.⁷ Olim Sharqshunoslikni nafaqat ilmiy faoliyat, balki ideologik tizim sifatida ko'radi. Uning fikricha, sharqshunoslik G'arb tomonidan Sharq xalqlarining madaniy va siyosiy nazoratini mustahkamlash uchun ishlatilgan ideologik vosita sifatida xizmat qilgan. Raynxard Shulzning fikricha, "Edvard Saidning asari Sharqshunoslikni ilmiy betaraflikdan mahrum qilib, G'arbning siyosiy ustunligini tizimli amalga oshirilganini ochib beradi."⁸

Edvard Said "Orientalizm" asarida Sharqni "orient" sifatida belgilash orqali, G'arbni "g'arb" va "sivilizatsiyalashgan" sifatida ko'rsatadi. G'arbda Sharqni arxaik, primitiv va qoloq deb hisoblab, o'zini yuqori madaniy va sivilizatsiyalashgan tizim sifatida qarashlar mavjud edi. Sharqshunoslikning bu ideologik strukturalari G'arbning Sharq xalqlari ustidan hukmronlik qilish va mustamlaka tizimlarini oqlash uchun ishlatilgan. Saidning asarida Sharq va G'arb o'rtasidagi tasviriy tafovutlar muhim o'rin tutadi.

Olimning ta'kidlashicha, G'arbda Sharq "egzotik", "qoloq", "qadimiy", va "sehrli" deb tasvirlangan. Said bu tasvirlarni G'arbning o'z madaniy o'rnini mustahkamlash va o'zini ustun qo'yish uchun ishlatilgan stereotiplarga misol sifatida keltiradi. G'arbning Sharqqa bo'lgan bu yondashuvi nafaqat ilmiy va madaniy faoliyatni, balki ijtimoiy va siyosiy aloqalarni ham o'zgarishiga olib keldi. O'sha davrlarda Sharq xalqlarining madaniyati va bilimlari past darajada baholandi, bu esa ular bilan aloqalar o'rnatishda G'arb manfaatlariga ilgarilash uchun imkoniyat yaratdi.

"Orientalizm" asarida, Sharqshunoslikni nafaqat ilmiy sohada, balki siyosiy va madaniy sohada ham yangicha yondashuvlar bilan ko'rib chiqish zarurati ta'kidlanadi. Saidning konsepsiyasi Sharqni G'arb madaniyatining tasavvurlari va stereotiplari orqali qanday shakllanganini va bu jarayonda Sharqqa nisbatan yolg'on uydirmalar G'arbning gegemonik maqsadlariga xizmat qilgani ochib beriladi.

Edward Said "Orientalism" asarida Sharqshunoslikni faqat ilmiy soha sifatida ko'rmasdan, uni G'arbning siyosiy va madaniy ustunligini qo'llab-quvvatlaydigan ideologik vosita sifatida ham tanqid qiladi. Saidning fikriga ko'ra, Sharqshunoslar ilmiy izlanishlar orqali Sharqni G'arbning siyosiy manfaatlariga moslashtirishga intilgan. Bu ilmiy faoliyatni Said o'zining ideologik tahliliga asoslanib, G'arbning Sharq xalqlarini boshqarish va nazorat qilish uchun ishlab chiqilgan bir vosita deb ta'kidlaydi. Olim, "G'arbning Sharqqa bo'lgan munosabati faqat ilmiy emas, balki doimiy siyosiy maqsadlarda shakllangan"⁹ – deb ta'kidlaydi.

Muallifning ta'kidlashicha, Sharqshunoslik aslida ilmiy izlanishlar orqali Sharq madaniyati va xalqlarini boshqarish, o'z tasavvurlariga moslashtirish va ular bilan aloqalarni o'z foydasiga hal qilish uchun yaratilgan. Shunday qilib, Said

⁷ Said, Edward. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978.

⁸ Reinhard Schulze: *Islamwissenschaft und Orientalismus*, – Frankfurt am Main: Campus, 1990, S. 47.

⁹ Annelies Moors: *Beyond Orientalism?*, in: *Critique of Anthropology*, Vol. 15, No. 2, 1995, S. 119.

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Sharqshunoslikning ilmiy asosini inkor qilmaydi, ammo uning ilmiy maqsadlari va metodologiyasi G'arbning Sharqni boshqarish maqsadlari bilan uzviy bog'liq ekanligini ko'rsatadi. Uning ilmiy tanqidi Sharqshunoslikni faqat ilmiy yondashuvdan iborat emas, balki siyosiy va madaniy ustunlikni qo'llab-quvvatlaydigan bir vosita sifatida tushunishga olib keladi.

Olimning Sharqshunoslikka bo'lgan qarashlari, ilmiy faoliyatni G'arbning ustun siyosiy va madaniy manfaatlari bilan bog'lab ko'rish zaruratini ta'kidlaydi. Uning tanqidiy yondashuvi Sharqshunoslikning faqat ilmiy soha sifatida ko'rilmisligi kerakligini, balki uning siyosiy va ideologik maqsadlarda shakllanayotganini va G'arbning gegemonlik maqsadlarini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita bo'lib xizmat qilishini o'rgatadi.

Edvard Saidning "Orientalizm" asari nemis akademik muhitiga ham katta ta'sir ko'rsatdi. Germaniya sharqshunoslari, Saidning postkolonial nazariyasini qabul qilishda ikki xil yondashuvni tanladilar. Ba'zi nemis olimlari Saidning fikrlarini o'z tadqiqotlarida qo'llashga harakat qilib, Sharqshunoslikda mavjud bo'lgan G'arb markazchiligi va Sharqni kamsituvchi tasvirlarni tanqid qildilar. Ular Saidning Sharqni G'arbning siyosiy manfaatlariga xizmat qiladigan tarzda tasvirlashining tarixiy jihatini o'rganib, ilmiy yondashuvlar va metodologiyalarni yangilashga intildilar. Boshqa tarafdin, ba'zi nemis sharqshunoslari Saidning tanqidini rad etib, o'zlarining an'anaviy ilmiy metodologiyalarini ilgari surdilar.

Germaniyada sharqshunoslikning tarixiy yondashuvi, asosan, ilmiy filologiyaga asoslangan edi. Saidning tanqidi Germaniyadagi filologik an'analarga qarshi emas, balki ularni ideologik asosda qayta ko'rib chiqishga chaqiradi.¹⁰ Germaniya sharqshunoslarining ko'plab asarlari, masalan, Maks Muller, Teodor No'ldike va Karl Brokelmann kabi olimlarning tadqiqotlari Sharqni bir tomonlama, yiriklashtirilgan va nostandart tarzda tasvirlagan. Saidning "Orientalizm" asari bunday ilmiy yondashuvlarga qarshi chiqdi. Uning ta'kidlashicha, Germaniya orientalistlarining asarlari Sharqni G'arbning ideologik va siyosiy manfaatlariga moslashtirish uchun ishlatilgan. Saidning tanqidi, Germaniya sharqshunoslik ilmiga nisbatan yangi yondashuvlarni taqdim etdi, bu o'z o'rnida Germaniya ilmiy doiralarida tarixiy va ilmiy qarashlarning yangi bosqichga olib chiqdi.

Saidning postkolonial nazariyasi Germaniyada Sharqshunoslikni qayta tahlil qilishga undadi. Uning tanqidi, nafaqat ilmiy yondashuvlarda, balki ijtimoiy va madaniy muloqotlarda ham yangi paradigmalarni yaratishga yordam berdi. Yuqorida aytib o'tganimizdek, Germaniya ilmiy hamjamiyatida olimning fikrlari ijobiy va salbiy baholandi. Ijobiy baholagan olimlar, postkolonial tanqidiy yondashuvni Sharqshunoslikda ishlatishga harakat qilib, madaniyatlararo muloqot va interkulturalizm kabi tushunchalarga alohida e'tibor qaratdilar. Salbiy baholaganlar esa Saidning tanqidiy qarashlarini ilmiy jarayonda to'g'ri va asosli deb

¹⁰ Suzanne Marchand: *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, – Washington: Cambridge University Press, 2009, S. 221.

hisoblamadilar. Biroq, bu muhokamalar Germaniyada yangi ilmiy yondashuvlarning rivojlanishiga sabab bo'ldi.

Edvard Saidning "Orientalism" asarini Germaniyada qabul qilinishi, O'rta asrlar va XIX asrning oxirlarida mavjud bo'lgan orientalistik yondashuvlarni yangilashga olib keldi. Germaniya sharqshunoslik ilmida Saidning tanqidiy qarashlari, an'anaviy ilmiy yondashuvlar va metodologiyalarni qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltirdi. Uning asari Germaniya akademiyasida yangi metodologiyalar va multikultural yondashuvlarni rivojlantirishga yordam berdi. Bu esa nafaqat ilmiy, balki madaniy va siyosiy sohalarida ham Sharq va G'arb o'rtasida yaxshiroq muloqot va o'zaro anglashuvni ta'minlashga olib keldi.

Aytish joizki, Germaniyada "Orientalizm" asari keng ilmiy va madaniy munozaralarga sabab bo'ldi. Tanqidlar asosan, Saidning Sharqshunoslikni faqat ideologik nuqtai nazardan ko'rishini va tarixiy-madaniy kontekstlarni e'tiborga olmaganligini ta'kidladi. Biroq bu Germaniyada postkolonial yondashuvlarning rivojlanishiga va Sharqshunoslikning qayta tahlil qilinishiga olib keldi.

Fikrimizcha ham "Orientalism" asari Germaniyada sharqshunoslikda yangi metodologiyalar va postkolonial nazariyalarning qo'llanilishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Olimning ta'kidlashicha, "Sharqni tasvirlashda G'arbning dominantligi ko'pincha Sharqni o'zining tasavvuriga moslashtirishga qaratilgan"¹¹.

Xulosa o'rnida ta'kidlash lozimki, Edvard Saidning postkolonial nazariyasi Germaniya ilmiy doirasida Sharqni faqat o'z manfaatlariga moslashtirishni tanqid qilib, ilmiy izlanishlar va tadqiqotlarning yangi metodologiyalarini ilgari surdi. Asar Germaniya sharqshunoslarini Sharq va G'arb madaniyatlarini nafaqat alohida, balki o'zaro ta'sirda va qarama-qarshi yondashuvlar orqali o'rganishga undadi. G'arb madaniyatining Sharqni *eKzotik*, *yovvoyi*, *qadimiy*, *sehrli* sifatida tasvirlashdagi tendentsiyalari, Saidning postkolonial tahlili orqali tanqid qilindi. Germaniyada bu qarashlarga javoban, Sharq va G'arb o'rtasidagi qarama-qarshilikni yanada chuqurroq o'rganishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar boshlandi. Germaniyaning sharqshunoslik doirasida Sharqni faqat G'arb madaniyatiga qarshi qo'yish emas, balki Sharqni o'z tarixiy, madaniy va siyosiy o'ziga xosliklarini o'z ichiga olgan holda tahlil qilishga e'tibor qaratildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Annelies Moors: *Beyond Orientalism?*, Critique of Anthropology, Vol. 15, No. 2, 1995, S. 119.
2. Edward Said. *Orientalism*. Pantheon Books, 1978, S. 57.
3. Reinhard Schulze: *Islamwissenschaft und Orientalismus*, Frankfurt am Main: Campus, 1990, S. 47.
4. Suzanne Marchand: *German Orientalism in the Age of Empire: Religion, Race, and Scholarship*, Washington: Cambridge University Press, 2009, S. 221.

¹¹ Edward Said: *Orientalism*, – New York: Pantheon Books, 1978, p. 35

5. Gulnoz Mamarasulova. Gʻarb adabiyotida “Orientalizm”. Ziyouz.uz, 17.04.2023.

AMERIKA GOTIK ADABIYOTINING SHAKLLANISHI VA OʻZIGA XOS JIHATLARI

Abdusattarova Shoxina Baxtiyor qizi
NamDCHTI tayanch doktoranti
shahinaabdusattarova0224@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada Amerika gotik adabiyotining XVIII-XIX asrlardagi shakllanish jarayoni va uning Yevropa gotik anʼanasidan tubdan farqlanuvchi oʻziga xos xususiyatlari tahlil etiladi. Tadqiqotda Charles Brockden Brown (Charlz Brokden Braun), Washington Irving (Vashington Irving), Edgar Allan Poe (Edgar Allan Po), Nathaniel Hawthorne (Nataniel Gotorn), Herman Melville (German Melvill) va Ambrose Bierce (Embrouz Birs) ijodidagi gotik elementlar qiyosiy-tipologik usulda koʻrib chiqiladi.

Kalit soʻzlar: Amerika gotikasi, gotik adabiyot, puritanizm, romantizm, psixologik dahshat, chegara frontier motivi, milliy identitet.

Annotation: this article analyzes the formation of American Gothic literature in the eighteenth and nineteenth centuries and examines its distinctive features that fundamentally differentiate it from the European Gothic tradition. The study employs a comparative-typological approach to explore Gothic elements in the works of Charles Brockden Brown, Washington Irving, Edgar Allan Poe, Nathaniel Hawthorne, Herman Melville, and Ambrose Bierce.

Keywords: American Gothic, Gothic literature, Puritanism, Romanticism, psychological horror, frontier motif, national identity.

Аннотация: в данной статье анализируется процесс формирования американской готической литературы XVIII-XIX веков и рассматриваются её специфические особенности, принципиально отличающие её от европейской готической традиции. В исследовании с применением сравнительно-типологического метода рассматриваются готические элементы в творчестве Чарльза Брокдена Брауна, Вашингтона Ирвинга, Эдгара Аллана По, Натаниэля Готорна, Германа Мелвилла и Амброза Бирса.

Ключевые слова: американская готика, готическая литература, пуританизм, романтизм, психологический ужас, мотив фронта, национальная идентичность.

Gotik adabiyot Gʻarb badiiy tafakkurining eng chuqur va koʻp qirrali oqimlaridan biri sifatida uch asrdan ortiq muddat davomida adabiyotshunoslikning diqqat markazida turadi. 1764-yilda Horace Walpole (Gores Uolpol) ning “The Castle of Otranto” (“Otranto qalʼasi”) romani bilan boshlanib, bu anʼana Ann Radcliffe (Enn Redklif) va Matthew Lewis (Metyu Lyuis) asarlari orqali Buyuk

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Britaniyada mustahkamlangan edi.¹² Biroq XVIII asr oxirida Atlantika naryog'ida yangi tashkil topgan Amerika Qo'shma Shtatlarida gotik adabiyot butunlay boshqacha shakl kasb eta boshladi. Yosh respublikaning o'ziga xos tarixiy tajribasi, puritan merosi va yovvoyi tabiat bilan yuzma-yuz kelishi, Yevropa qal'alarini va o'rta asr xarobalarini almashtiruvchi yangi dahshat manbalari yaratdi.

Amerikalik taniqli adabiyotshunos Leslie Fiedler (Lesli Fidler) o'zining fundamental tadqiqotida Amerika adabiyotining o'zagida gotik ruh yashiringanligini ta'kidlab, bu holatni yangi millatning tabiatni zo'ravonlik bilan o'zlashtirishi va qoratanli xalqlarni ekspluatatsiya qilishi bilan bog'liq aybdorlik hissi bilan izohlagan.¹³ Darhaqiqat, Amerika gotikasini Yevropa gotikasining oddiy davomi deb qarab bo'lmaydi: u o'z tuprog'ida paydo bo'lgan, o'z milliy xarakteriga ega mustaqil badiiy hodisadir. Ushbu maqolaning maqsadi XVIII-XIX asrlarda Amerika gotik adabiyotining shakllanish bosqichlarini aniqlash va uning beshta asosiy o'ziga xos jihatini ilmiy tahlil etishdan iborat.

Amerika gotik adabiyotining asoschisi sifatida adabiyotshunoslikda Charles Brockden Brown (Charlz Brokden Braun, 1771-1810) e'tirof etiladi. Uning 1798-yilda nashr etilgan "Wieland or The Transformation" ("Viland yoki O'zgarish") romani Amerika tuprog'ida yozilgan birinchi gotik roman hisoblanadi. Brown keyingi romani "Edgar Huntly, or, Memoirs of a Sleep-Walker" ("Edgar Xantli yoki Uyquda yuruvchining xotiralari", 1799) muqaddimasida dasturiy bayonot bilan chiqib, Yevropa gotikasining "gotik qal'alari va ximeralarini" Amerika sharoitiga mos ravishda "hindlar hujumi va g'arbiy sahro daxshatlari" bilan almashtirishni e'lon qildi.¹⁴ Aynan shu dasturiy bayonot Amerika gotikasining Yevropa gotikasidan ongli ravishda ajralish nuqtasi bo'ldi.

Rus adabiyotshunosligida ham bu masala chuqur o'rganilgan. Yuriy Kovalyov (Ковалёв Юрий Витальевич, 1922-2000) o'zining Edgar Allan Poe (Edgar Allan Po) haqidagi monografiyasida Amerika gotikasining ildizlarini Kalvinizm va puritan meros bilan bog'lagan holda, bu adabiy oqim Yevropa ta'siridan tashqarida o'z ichki manbalari asosida ham rivojlanganini isbotlagan.¹⁵ Donald Ringe (Donald Ring) esa gotik traditsiyaning Amerikada aql va tasavvur o'rtasidagi keskin ziddiyat sifatida namoyon bo'lganini ko'rsatib bergan.¹⁶

Washington Irving (Vashington Irving, 1783-1859) gotik an'ananing Amerika nasrida mustahkamlanishiga muhim hissa qo'shdi. Uning "The Legend of Sleepy Hollow" ("Uyquchan vodiy afsonasi", 1820) va "Rip Van Winkle" ("Rip Van Vinkl", 1819) hikoyalari Amerika landshaftini gotik makon sifatida adabiy xaritaga kiritdi. Irving asarlarida Gollandiyalik mustamlakachilarga oid xalq afsonalari dahshat va humor bilan uyg'unlashtirildi, bu esa keyinchalik Amerika

¹²Walpole H. The Castle of Otranto. - London: Thomas Lownds, 1764. - 200 p.

¹³Fiedler L.A. Love and Death in the American Novel. -New York: Criterion Books, 1960. - 126 p.

¹⁴Brown Ch.B. Edgar Huntly, or, Memoirs of a Sleep-Walker. Preface. - New York, 1799. - 3 p.

¹⁵Ковалёв Ю.В. Эдгар Аллан По: новеллист и поэт. - Л.: Художественная литература, 1984. - 48 с.

¹⁶Ringe D.A. American Gothic: Imagination and Reason in Nineteenth-Century Fiction. - Lexington: University Press of Kentucky, 1982. -17 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

gotikasining muhim xususiyatlaridan biriga aylandi. Eric Savoy (Erik Savua) ta'kidlaganidek, Irving Amerika gotikasini xalq og'zaki ijodi bilan bog'lab, unga milliy kolorit bergan birinchi yozuvchilardan bo'lgan.¹⁷

Amerika gotikasining birinchi va eng chuqur ildizi puritan diniy an'anasiga borib taqaladi. Kalvinizm ta'limotiga ko'ra, inson tabiatan gunohkor bo'lib, faqat Hudoning oldindan belgilangan irodasi (predestinatsiya) bilan qutulishi mumkin. 1692-yildagi Seylam jodugarlar mahkamasi bu diniy tafakkurning eng dahshatli amaliy ifodasi bo'lib, Nathaniel Hawthorne (Nataniel Gotorn, 1804-1864) ning bobosi John Hathorne (Jon Xotorn) aynan shu mahkamada sudya bo'lgan. Teresa Goddu (Tereza Goddu) ning fikricha, gotika “egallik qilish dahshati, qamoqxona obrazlari, jazo qo'rquvi va gunoh og'irligi” orqali Amerikaning eng katta aybini qullikni ifodalash uchun qulay til va obrazlar tizimini taqdim etgan.¹⁸

Gotornning “Young Goodman Brown” (“Yosh yaxshi odam Braun”, 1835) hikoyasida bu puritan aybdorlik hissi to'liq badiiy ifodasini topadi: qahramonning tungi o'rmonda shayton bilan uchrashishi aslida butun jamoa ostida yashiringan gunoh va ikkiyuzlamachilikni ramziy kashf etishdir. Mariya Bobrova (Боброва Мария Нестеровна) ta'kidlaganidek, Gotorn ijodida puritanlarning vijdoniy azoblari gotik dahshatning asosiy manbai sifatida xizmat qiladi.¹⁹

Yevropa gotikasida dahshat manbai qadimiy qal'alar, monastirlar va yer osti zindonlari bo'lgan bo'lsa, Amerikada bunday inshootlar yo'q edi. Uning o'rniga Amerika o'rmonlari, cho'llari va chegaraboyi hududlari gotik makon vazifasini bajarar edi. Brown (Braun)ning “Edgar Huntly, or, *Memoirs of a Sleep-Walker*” (“Edgar Xantli, yoki uyquda yuruvchining xotiralari”) romanida qahramon uyquda yurish holatida yovvoyi o'rmonga kirib qoladi bu Yevropa gotikasidagi zindonga tushish motivining Amerika variantidir.

Bu borada David Mogen (Deyvid Mogen), Scott Sanders (Skott Sanders) va Joanne Karpinski (Joann Karpinski) tahrirligidagi to'plam alohida ahamiyat kasb etadi.²⁰ Ular Amerika chegarasini, hindlarning asirga olish hikoyalaridan boshlab Brown va Gotorn asarlarigacha, gotik transformatsiya makoni sifatida nazariy asoslab berganlar. Bu motivda inson sivilizatsiya va yovvoyilik chegarasida turib, o'z ichki qo'rquvlari bilan yuzma-yuz keladi.

Amerika gotikasining eng muhim innovatsiyasi dahshatning tashqi olamdan inson ruhiyatiga ko'chirilishi bo'ldi. Edgar Allan Poe (Edgar Allan Po, 1809-1849) bu o'zgarishning eng yorqin namoyandasi sifatida 1840-yilda “Tales of the Grotesque and Arabesque” (“Gratesk va Arabeskalar hikoyalari”) to'plamining muqaddimasida dasturiy gapni aytdi: “dahshat Germaniyadan emas, balki ruhdan

¹⁷Savoy E. The Rise of American Gothic // The Cambridge Companion to Gothic Fiction / Ed. J.E. Hogle. - Cambridge: Cambridge University Press, 2002. - 178 p.

¹⁸Goddu T.A. Gothic America: Narrative, History, and Nation.-New York: Columbia University Press, 1997. -133 p.

¹⁹Боброва М.Н. Романтизм в американской литературе XIX века. - М.: Высшая школа, 1972. -115 с.

²⁰Mogen D., Sanders S.P., Karpinski J.B. (eds.). Frontier Gothic: Terror and Wonder at the Frontier in American Literature. - Madison, NJ: Fairleigh Dickinson UP, 1993. -16 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

keladi".²¹ Bu bayonot Amerika gotikasining butun falsafiy asosini bir jumlada ifodalaydi.

Poning "The Tell-Tale Heart" ("Sotqin yurak", 1843) hikoyasida qotil o'z jinoyatini ehtiros yoki manfaatdan emas, balki qurbonning "kalxadon ko'zi" ga bo'lgan irratsional nafratdan sodir etadi, so'ng o'z vijdoni uni fosh qilishga majbur etadi. "The Fall of the House of Usher" ("Asher uyining qulashi", 1839) da esa uy va uning egasi o'rtasidagi ramziy birlik gotik makonshunoslikning psixologik o'lchamga o'tishini namoyish etadi. J. Gerald Kennedy (Jerald Kennedi) Poning barcha gotik hikoyalarida o'limning badiiy idrok etilishi markaziy mavzu ekanligini ko'rsatib bergan.²² Allan Lloyd-Smith (Allan Lloyd-Smit) ham bu holatni tasdiqlagan holda, Poni amerika psixologik gotikasining asosiy nazariyotchisi va amaliyotchisi deb atagan.²³

Amerika gotikasini Yevropa gotikasidan tubdan ajratib turuvchi yana bir xususiyat irqiy munosabatlar va qullik tizimining badiiy aks ettirilishidir. Aleksandr Nikol'yukin (Николюкин Александр Николаевич) ta'kidlaganidek, XIX asr Amerika adabiyotida qullik masalasi faqat ijtimoiy muammo emas, balki chuqur ruhiy travma sifatida aks etgan.²⁴ Plantatsiya uy-joyi Yevropa qal'asining Amerika ekvivalentiga aylandi: unda yashiringan sir, qamalanganlarin azoblari va o'tgan avlodlar gunohlari mavjud edi. Herman Melville (German Melvill, 1819-1891) ning "Benito Cereno" ("Benito Sereno", 1855) hikoyasida qullik tizimining gotik dahshati to'g'ridan-to'g'ri tasvirlangan. Toni Morrison (Toni Morrison) keyinchalik butun Amerika adabiyotini "qoralik" ya'ni qullik xotirasi tomonidan ta'qib etiladigan adabiyot sifatida tahlil qilgan.²⁵

Browningning "Wieland" romani respublika tashkil topganidan atigi o'n besh yil keyin yozilgan bo'lib, unda yangi demokratik tizimning barqarorligi haqidagi chuqur shubhalar aks etgan: ma'rifiy aql va irratsional diniy fanatizm o'rtasidagi ziddiyat butun syujetning harakatlantiruvchi kuchiga aylangan. Nathaniel Hawthorne (Nataniel Gotorn) esa o'z navbatida bu muammoni kengroq qamrab oldi. U "The Marble Faun" ("Marmartosh Favni", 1860) muqaddimasida Amerikada "soya, qadimiyat, sir yoki xayoliy va qorong'u nohaqlik" yo'qligidan shikoyat qildi.²⁶ Bu shikoyat paradoksal tarzda Amerika gotikasining o'ziga xos kuchini ham ochib berdi: gotik yozuvchilar tashqi gotik atributlar o'rniga ichki ruhiy gotikani kashf etdilar.

Yuqorida ko'rsatib o'tilgan beshta xususiyat turli yozuvchilar ijodida turlicha nisbatda namoyon bo'lgan. Nataliya Shogentsukova (Шогенцукова Наталия Александровна) o'zining ontologik poetika tadqiqotida Po va Melvill ijodini

²¹Poe E.A. Tales of the Grotesque and Arabesque. Preface. - Philadelphia: Lea & Blanchard, 1840. - 4 p.

²²Kennedy J.G. Poe, Death, and the Life of Writing. - New Haven: Yale University Press, 1987. - 55 p.

²³Lloyd-Smith A. American Gothic Fiction: An Introduction. - New York: Continuum, 2004. - 82 p.

²⁴Николюкин А.Н. Американский романтизм и современность. - М.: Наука, 1968. -198 с.

²⁵Morrison T. Playing in the Dark: Whiteness and the Literary Imagination. - Cambridge, MA: Harvard University Press, 1992. - 39.

²⁶Hawthorne N. The Marble Faun. Preface. - Boston: Ticknor and Fields, 1860. - 3 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

taqqoslab, har ikki yozuvchi uchun inson mavjudligining oxirgi metafizik savollari gotik shaklda ifodalanganini ko'rsatib bergan.²⁷ Jeffrey Weinstock (Jeffri Vaynstok) tahrirligidagi so'nggi Cambridge qo'llanmasida bu masala yanada kengroq qamrab olinib, Amerika gotikasining har bir davri va har bir vakili alohida bob sifatida tahlil etilgan.²⁸

Edgar Allan Poe (Edgar Allan Po) psixologik gotikaning asoschilaridan bo'lib, uning asarlari dahshatni inson ruhiyatining eng qorong'u burchaklaridan izlaydi. Uning ishonchsiz hikoyachi usuli ("The Tell-Tale Heart", "The Black Cat" ("Qora mushuk", 1843)) Amerika gotikasining eng muhim narrativ texnikasiga aylandi. Nathaniel Hawthorne (Nataniel Gotorn) esa gotikaga axloqiy-allegorik o'lcham qo'shib, puritan jamoa va shaxsiy vijdon o'rtasidagi ziddiyatni tadqiq etdi. Uning "The Scarlet Letter" ("Qizil harf", 1850) va "The House of the Seven Gables" ("Yetti peshtoqli uy", 1851) romanlarida avlodlararo gunoh va aybdorlik hissining gotik ifodasi yaqqol ko'rinadi. Robert Martin (Robert Martin) va Eric Savoy (Erik Savua) ta'kidlaganidek, Gotorn Amerika gotikasining axloqiy o'lchamini boyitgan eng muhim yozuvchidir.²⁹

Herman Melville (German Melvill) gotik elementlarni epik miqyosdagi asarlariga singdirdi. "Moby-Dick; or, The Whale" ("Mobi Dik yoki Kit", 1851) romanida okean va oq kit obrazlari kosmik miqyosdagi dahshatni ifodalaydi, kapitan Ahabning obsessiv quvishi esa Poning psixologik gotikasining epik variantiga aylanadi. Yuriy Kovalyov (Ковалёв Ю.В.) Melvill ijodidagi gotik elementlarni Amerika romantizmining eng chuqur va murakkab namunalari sifatida tavsiflab, ularni Gotorn va Po ijodidagi analoglardan ko'lamini va falsafiy chuqurligi bilan farqlagan.³⁰

Ambrose Bierce (Embrouz Birs, 1842–1914) Amerika gotikasining XIX asr oxiridagi so'nggi vakili sifatida janr tarixida alohida o'rin egallaydi. Uning "An Occurrence at Owl Creek Bridge" ("Boyqush ko'prigi voqeasi", 1890) hikoyasi urush dahshatini psixologik gotika vositalarida tasvirlaydi: o'limga mahkum askarning so'nggi lahzalarida tajriba qilgan aldamchi ozodlik xayoli dahshatning eng nozik shaklidir. Charles Crow (Charlz Krou) ta'kidlaganidek, Birs Amerika gotikasini Fuqarolar urushi tajribasiga tayanib yangiladi va XX asr gotikasiga yo'l ochdi.³¹

XVIII-XIX asrlardagi Amerika gotik adabiyoti Yevropa gotik an'anasidan irsiy aloqa orqali oziqlanib, ammo o'z milliy tuproqida tubdan yangi xususiyatlarga ega bo'lgan mustaqil badiiy hodisa sifatida shakllandi. David Punter (Deyvid Panter)

²⁷Шогенцукова Н.А. Опыт онтологической поэтики: Эдгар По. Герман Мелвилл. Джон Гарднер. - М.: Наследие, 1995. - 70 с.

²⁸Weinstock J.A. (ed.). The Cambridge Companion to American Gothic. - Cambridge: Cambridge University Press, 2017. - 15 p.

²⁹Martin R.K., Savoy E. (eds.). American Gothic: New Interventions in a National Narrative. - Iowa City: University of Iowa Press, 1998. - 7 p.

³⁰Ковалёв Ю.В. Герман Мелвилл и американский романтизм. - Л.: Художественная литература, 1972. - 136 с.

³¹Crow Ch.L. History of the Gothic: American Gothic. - Cardiff: University of Wales Press, 2009. - 162 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ta'kidlaganidek, Amerika gotikasi Britaniya modelidan nafaqat tashqi atributlari, balki falsafiy mohiyati bilan ham farqlanadi.³² Puritan merosi, chegara va yovvoyi tabiat motivi, psixologik dahshatning ichkilashtirilishi, irqiy tashvish va qullik mavzusi, hamda postinqilobiy demokratik tashvishlar bu beshta xususiyat birgalikda Amerika gotikasining noyob badiiy tizimini tashkil etadi.

Yakov Zasurskiy (Засурский Яков Николаевич) rahbarligidagi rus amerikashunoslik maktabi va Justin Edwards (Jastin Edvards) kabi zamonaviy tadqiqotchilar^{33,34} ta'kidlaganidek, Amerika gotikasi faqat adabiy janr emas, balki yosh millatning o'z qorong'u tomoni bilan muloqoti, o'z kollektiv aybdorlik hissining badiiy ifodasidir. Bu gotik an'ananing o'rganilishi O'zbekistonda qiyosiy adabiyotshunoslikning yangi istiqbolli yo'nalishi bo'lib xizmat qilishi mumkin, chunki Sharq va G'arb adabiy an'analari o'rtasidagi muloqotni chuqurroq tushunishga yo'l ochadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fiedler L.A. Love and Death in the American Novel. - New York: Criterion Books, 1960. - 512 p.
2. Goddu T.A. Gothic America: Narrative, History, and Nation. - New York: Columbia University Press, 1997. - 226 p.
3. Hogle J.E. (ed.). The Cambridge Companion to Gothic Fiction. - Cambridge: CUP, 2002. - 327 p.
4. Kennedy J.G. Poe, Death, and the Life of Writing. - New Haven: Yale University Press, 1987. - 228 p.
5. Lloyd-Smith A. American Gothic Fiction: An Introduction. - New York: Continuum, 2004. - 197 p.

INGLIZ BADIY DISKURSIDA KONSEPTUAL STRUKTURALAR
DINAMIKASI VA ULARNING TARIXIY TRANSFORMATSIYASI

Azizov Solijon Uchmas o'g'li
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti katta o'qituvchisi
Tel.: +998933924778

Annotatsiya. Mazkur tezis ingliz badiiy diskursida konsept va konseptosferalarning tarixiy taraqqiyotini kognitiv hamda diskursiv yondashuv asosida tahlil qiladi. Tadqiqotda konseptual metafora nazariyasi, freym va ssenariy modellari asosida adabiy matnlarda ma'no tashkil etish mexanizmlari yoritiladi

³²Punter D. The Literature of Terror: A History of Gothic Fictions from 1765 to the Present Day. Vol. 1. - London: Routledge, 1996. - 194 p.

³³Засурский Я.Н. (ред.). Романтические традиции американской литературы XIX века и современность. - М.: Наука, 1982. - 90 с.

³⁴Edwards J.D. Gothic Passages: Racial Ambiguity and the American Gothic. - Iowa City: University of Iowa Press, 2003. - 25 p.

hamda konseptosferaning yadro va periferiya qatlamlari aniqlanadi. Shuningdek, tarixiy bosqichlar kesimida konseptlarning transformatsiyasi va A.Kristi asarlarida crime–truth–justice triadasining realizatsiyasi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: konsept, konseptosfera, ingliz badiiy diskursi, tarixiy taraqqiyot, konseptual metafora, freym modeli, diskursiv mexanizm, crime–truth–justice triadasi.

Аннотация: В тезисе анализируется историческое развитие концепта и концептосферы в английском художественном дискурсе на основе когнитивного и дискурсивного подходов. В работе рассматриваются механизмы конструирования смысла в литературном тексте через теорию концептуальной метафоры, фреймовую и сценарную модели, а также выявляется ядерно-периферийная структура концептосферы. Особое внимание уделяется трансформации концептов в различные исторические периоды и реализации триады crime–truth–justice в произведениях А.Кристи.

Ключевые слова: концепт, концептосфера, английский художественный дискурс, историческое развитие, концептуальная метафора, фреймовая модель, дискурсивный механизм, триада crime–truth–justice.

Abstract. The thesis examines the historical development of concepts and the conceptosphere in English literary discourse from cognitive and discourse-based perspectives. It explores mechanisms of meaning construction in literary texts through conceptual metaphor theory, frame and script models, and identifies the core–periphery structure of the conceptosphere. The study also highlights the transformation of concepts across historical periods and analyzes the realization of the crime–truth–justice triad in A.Christie's works.

Key words: concept, conceptosphere, English literary discourse, historical development, conceptual metaphor, frame model, discursive mechanism, crime–truth–justice triad.

Ingliz badiiy diskursini tarixiy jarayon sifatida tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, adabiy matnlar faqat estetik shakllar yoki syujet tizimi emas, balki ma'lum konseptual tuzilmalarni ifodalovchi murakkab semantik maydondir. Har bir tarixiy davrda adabiyot markaziy tushunchalarni qayta talqin qiladi, ularni yangi ijtimoiy va madaniy sharoitga mos ravishda transformatsiya qiladi. Shu bois ingliz adabiyoti rivojini konseptlar harakati sifatida ko'rib chiqish uning ichki mazmuniy evolyutsiyasini aniqlashga imkon beradi.

Konsept va konseptosfera kategoriyalari ingliz badiiy diskursida ma'no tashkil etishning asosiy mexanizmlaridan biridir. Konsept individual matn doirasida namoyon bo'lsa, konseptosfera esa davr, janr va mualliflar kesishmasida shakllanadigan tizim sifatida vujudga keladi. Bu tizim barqaror semantik yadrolarni saqlagan holda, tarixiy o'zgarishlar ta'sirida yangi periferiya qatlamlarini hosil qiladi. Shunday qilib, konseptosfera ingliz adabiy tafakkurining uzluksizligi va yangilanishi o'rtasidagi muvozanatni aks ettiradi.

Ingliz adabiyotining turli bosqichlari konseptual jihatdan bir-biridan sezilarli

farq qiladi. Diniy-didaktik an'ana ustuvor bo'lgan davrda konseptlar normativ va axloqiy xarakterga ega bo'lgan bo'lsa, keyingi davrlarda ular sekulyar, ijtimoiy yoki individual talqinlarga ega bo'ldi. Romantizm davrida subyektiv tajriba markazga chiqdi, modernizm esa konseptual yaxlitlikni parchalab, ichki ong jarayonlarini asosiy ifoda vositasiga aylantirdi. Ushbu siljishlar konseptlarning tarixiy taraqqiyoti uzluksiz, lekin bir yo'nalishli emasligini ko'rsatadi.

Nazariy asoslar: konsept va konseptosferalarning tahliliy modellari. Ingliz badiiy diskursida konseptlarni ilmiy tahlil qilishda eng ko'p qo'llaniladigan nazariy yondashuvlardan biri – *konseptual metafora nazariyasi* (Conceptual Metaphor Theory, CMT) bo'lib, u til va fikr o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ochib beradi. Ushbu yondashuv ilk bor J.Lakof va M.Jonsonning "Metaphors We Live By" asarida ilgari surilgan bo'lib, unda metafora tilning faqat badiiy ornament emas, balki konseptlarning o'zaro bog'lanishi va abstrakt tushunchalarni anglash usuli ekanligi ta'kidlanadi [1]. Tadqiqotchi olimlar konseptual metaforalarni "hayotimiz davomida yashaydigan konseptlar" deb ataydi, chunki ular ko'pincha kunlik tajriba orqali abstrakt domenlarni tushunishga xizmat qiladi.

CMT modeli konseptlarni ikki domen – *manba domeni* (source domain) va *maqsad domeni* (target domain) – o'rtasidagi moslashtirish orqali tushunishni taklif etadi, bu metodologik jihatdan ingliz badiiy matnlaridagi konseptual strukturalarni aniqlashda samarali vosita bo'ladi []. Masalan, "time is money" (vaqt puldir) kabi ingliz metaforik ifodalar konseptlarning ijtimoiy qadriyatlar bilan kimyo tarzida bog'lanishini ko'rsatadi. Bu metod adabiy diskursda abstrakt tushunchalarni tasvirlash shakllarini izohlashda kognitiv jarayonni yaxlit tuzilma sifatida yoritishga yordam beradi.

Nazariy asos sifatida konseptlar faqat metafora orqali shakllanadi deb cheklanishi noto'g'ri bo'ladi; zamonaviy tadqiqotlar metafora bilan bir qatorda *frame* (freym) va *script* (ssenariy) kabi strukturaviy mexanizmlarni ham konsept tahliliga kiritadi [2]. Masalan, freym nazariyasi konseptlarni situatsion kontekstlarda funksional birlik sifatida tushunishga imkon beradi, bunda bir konsept bitta matnda bir necha scriptlar orqali amalga oshadi – masalan, jinoyat voqeasida sud, tergov va jazolash ssenariylari konseptning butun tuzilishini belgilaydi. Bu yondashuv konseptosferaning semantik qatlamlarini aniqlash uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, konseptlarni diskursiv va ijtimoiy kontekstda o'rganish jarayonida diskurs nazariyasining hissasi katta. Masalan, konseptlar faqat semantik birlik sifatida qolmay, balki matn ichidagi baholash, ideologik qarash va ijtimoiy quvvat bilan ham bog'lanadi – bu esa diskurs tahlilchisi T. van Deyk ishlari orqali tasdiqlandi [3]. Shu tariqa konseptosfera nafaqat mental model, balki ijtimoiy ravishda shakllanadigan va kuchaytiriladigan tizim sifatida ko'riladi.

Ingliz badiiy diskursining tarixiy konturida konseptlarning shakllanishi. Ingliz badiiy diskursining dastlabki bosqichlarida konseptual markaz diniy-axloqiy paradigmalarga tayangan. O'rta asr adabiyotida "sin" (gunoh), "salvation" (najot),

"repentance" (tavba), "divine justice" (ilohiy adolat) kabi tushunchalar semantik yadroni tashkil etgan. Bu davrda "justice" (adolat) va "truth" (haqiqat) konseptlari insoniy emas, balki ilohiy tartib doirasida talqin qilingan. Natijada konseptosfera normativ va vertikal iyerarxiyaga ega bo'lib, ma'no tizimi diniy markaz atrofida qurilgan.

XVII–XVIII asrlarda Ma'rifat davri ta'siri ostida konseptual siljish yuz beradi. Diniy markaz o'rnini "reason" (aql), "order" (tartib), "responsibility" (mas'uliyat), "natural law" (tabiiy qonun) kabi sekulyar tushunchalar egallay boshlaydi. Bu davr adabiyotida "human nature" (inson tabiati) va "moral duty" (axloqiy burch) konseptlari muhim o'rin tutadi. Konseptosfera ilohiy iyerarxiyadan ijtimoiy-ratsional modelga o'tadi; ya'ni ma'no markazi osmondan inson tafakkuriga ko'chadi.

Bu jarayonni faqat tarixiy estetik almashinuv sifatida emas, balki madaniy-semantik qayta kodlanish sifatida ham talqin qilish mumkin. Madaniy semantika yondashuviga ko'ra, har bir davr o'zining asosiy "cultural key concepts" (madaniy kalit tushunchalari) orqali ma'no tizimini tashkil etadi. Shu nuqtayi nazardan, ingliz badiiy diskursida "reason" (aql), "freedom" (erkinlik) yoki "identity" (shaxsiyat) kabi konseptlarning mazmuni nafaqat lingvistik, balki madaniy tajriba bilan belgilanadi [4].

XIX asr romantizm davrida konseptual markaz yana o'zgaradi. Bu bosqichda "nature" (tabiat), "imagination" (tasavvur), "freedom" (erkinlik), "emotion" (hissiyot) kabi tushunchalar ustuvorlik kasb etadi. "Self" (menlik) va "inner experience" (ichki tajriba) konseptlari badiiy diskursning markaziga chiqadi. Viktoriya davrida esa romantik individualizm bilan bir qatorda "social order" (ijtimoiy tartib), "duty" (burch), "respectability" (hurmatga loyiq bo'lish) kabi konseptlar kuchayadi. Shu tariqa konseptosfera ichida individual va ijtimoiy qadriyatlar o'rtasida muvozanat yuzaga keladi.

XX asr modernizm bosqichida konseptlar fragmentatsiyalashadi. "Identity" (shaxsiyat), "alienation" (begonalashuv), "stream of consciousness" (ong oqimi), "uncertainty" (noaniqlik) kabi tushunchalar konseptosferaning yangi qatlamini hosil qiladi. Postmodernizm davrida esa "fragmentation" (parchalanganlik), "relativity" (nisbiylik), "plurality" (ko'plik), "textuality" (matnlilik) konseptlari markazlashadi. Bu jarayon konseptosferaning statik emas, balki tarixiy va diskursiv o'zgarishlarga sezgir tizim ekanini ko'rsatadi.

Konseptosferaning tuzilma va qatlamlari. Ingliz badiiy diskursida konseptosfera iyerarxik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Uning markazida nisbatan barqaror semantik yadro joylashadi. Bu yadroga kiruvchi konseptlar – "human" (inson), "truth" (haqiqat), "justice" (adolat), "freedom" (erkinlik), "conscience" (vijdon) – turli tarixiy davrlarda mazmuniy transformatsiyaga uchrasa-da, diskursdan butunlay chiqib ketmaydi. Masalan, "justice" (adolat) o'rta asrlarda ilohiy tartib bilan bog'langan bo'lsa, Ma'rifat davrida u ijtimoiy-huquqiy mazmun kasb etgan, modernizmda esa individual axloqiy tanlov bilan bog'liq holda talqin

qilingan. Shu tarzda yadroviy konseptlar semantik siljishlarga qaramay, konseptosferaning uzluksizligini ta'minlaydi.

Semantik yadroni o'rab turuvchi yaqin periferiya esa davrga qarab faol ravishda o'zgaradi. Masalan, romantizm davrida "freedom" (erkinlik) konsepti "nature" (tabiat), "imagination" (tasavvur), "individual experience" (individual tajriba) birliklari bilan kengaygan. Viktoriya davrida esa u "duty" (burch), "social order" (ijtimoiy tartib), "moral restraint" (axloqiy cheklov) kabi tushunchalar bilan muvozanatga keltirilgan. Modernizm bosqichida konseptosfera yaqin periferiyasida "identity" (shaxsiyat), "alienation" (begonalashuv), "inner self" (ichki 'men') kabi birliklar faol rol o'ynaydi. Bu qatlam konseptlarning tarixiy va estetik o'zgaruvchanligini ko'rsatadi.

Uzoq periferiya qatlamida esa kontekstual va paradigmatic tushunchalar joylashadi. Masalan, postmodern ingliz diskursida "fragmentation" (parchalanganlik), "relativity" (nisbiylik), "textuality" (matnlilik) kabi birliklar muhim ahamiyat kasb etadi. Bu konseptlar universal yadroviy kategoriyalar emas, balki muayyan estetik va falsafiy muhit bilan bog'liq bo'lgan diskursiv birliklardir. Ular konseptosferaning ochiq va o'zgaruvchan xususiyatini namoyon etadi.

Shunday qilib, ingliz badiiy diskursida konseptosfera *core* (yadro) – *near periphery* (yaqin periferiya) – *far periphery* (uzoqlashgan periferiya) modeli asosida shakllanadi. Bu model konseptlarni statik ma'no birliklari sifatida emas, balki tarixiy jarayonda qayta konfiguratsiyalanadigan semantik tarmoq sifatida talqin qilish imkonini beradi. Konseptosferaning aynan shu ko'p qatlamli tuzilishi ingliz adabiy tafakkurining evolyutsiyasini tizimli ravishda tushuntirishga xizmat qiladi.

Diskursiv mexanizmlar va konseptlarning badiiy realizatsiyasi. Ingliz badiiy diskursida konseptlar faqat tematik darajada emas, balki maxsus diskursiv mexanizmlar orqali shakllanadi va faollashadi. Eng muhim mexanizmlardan biri – *metaforik strukturadir*. Masalan, "life as a journey" (hayot yo'l sifatida), "time is money" (vaqt puldir), "justice as balance" (adolat muvozanat sifatida) kabi konseptual modellarda abstrakt tushunchalar konkret tajriba asosida talqin qilinadi. Bu jarayonda "source domain" (manba sohasi) va "target domain" (maqsad sohasi) o'rtasida semantik xaritalanish yuz beradi. Natijada konsept badiiy matnda estetik ifoda bilan bir qatorda kognitiv model sifatida ham ishlaydi.

Ikkinchi muhim mexanizm – *narrativ strukturadir*. Ingliz roman va dramatik diskursida konseptlar ko'pincha syujet orqali konkretlashtiriladi. Masalan, "justice" (adolat) konsepti detektiv janrda "crime" (jinoyat), "investigation" (tergov), "judgment" (hukm) zanjiri orqali realizatsiya qilinadi. Yoki "freedom" (erkinlik) konsepti romantik yoki modernistik asarlarda qahramonning ichki kurashi orqali ifodalanadi. Bu yerda konsept syujetning harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi va diskursiv dinamika hosil qiladi.

Uchinchi mexanizm – *baholash va aksiologik strategiyalardir*. Ingliz badiiy diskursida konseptlar ko'pincha ijobiy yoki salbiy qiymat bilan yuklanadi. Masalan, "order" (tartib) Viktoriya davrida ijobiy normativ qadriyat sifatida talqin qilingan

bo'lsa, modernizm u "oppression" (zulm) yoki "constraint" (cheklov) bilan bog'lanishi mumkin. Shuningdek, "individualism" (individuallik) romantizm u ijobiy baholangan bo'lsa, ba'zi ijtimoiy-realistik matnlarda u "selfishness" (xudbinlik) bilan qarama-qarshi qo'yiladi. Demak, konseptlarning diskursiv realizatsiyasi ularning baholovchi kontekstiga bog'liq.

To'rtinchi mexanizm – *intertekstual* va *paradigmatik bog'lanishlar*dir. Ingliz badiiy diskursida bir konsept turli davrlarda qayta talqin qilinadi. Masalan, "identity" (shaxsiyat) modernizm u ichki ong fragmentatsiyasi bilan bog'liq bo'lsa, postmodernizm u "constructed self" (konstruksiya qilingan menlik) sifatida talqin qilinadi. Xuddi shuningdek, "truth" (haqiqat) klassik realizm u obyektiv kategoriya sifatida berilgan bo'lsa, postmodern diskurs u "multiple truths" (ko'p haqiqatlilik) ko'rinishida namoyon bo'ladi. Bu jarayon konseptosferaning tarixiy va diskursiv qayta konfiguratsiyasini ko'rsatadi.

Yuqorida ko'rib chiqilgan tarixiy taraqqiyot shuni ko'rsatadiki, ingliz badiiy diskursida konseptosfera diniy-normativ modeldan ratsional-analitik va keyinchalik psixologik-fragmentar modelga tomon siljigan. Mazkur evolyutsiya XX asr detektiv janrida o'ziga xos sintez ko'rinishida namoyon bo'ladi. Ayniqsa A.Kristi asarlarida konseptlar Ma'rifat davriga xos ratsional tafakkur bilan modernizmning ichki psixologik chuqurligini birlashtirgan holda realizatsiya qilinadi. Shu bois A.Kristi ijodini ingliz badiiy diskursidagi konseptual taraqqiyotning mantiqiy davomi sifatida tahlil qilish maqsadga muvofiqdir.

A.Kristi asarlarida konsept va konseptosfera. A.Kristi XX asr ingliz badiiy diskursida detektiv janr orqali konseptual strukturalarning o'ziga xos modelini yaratgan yozuvchilardan biridir. Uning asarlarida markaziy konseptosfera "crime" (jinoyat) va "justice" (adolat) o'qi atrofida shakllanadi. Biroq bu konseptlar faqat syujet elementi sifatida emas, balki murakkab kognitiv tizim sifatida namoyon bo'ladi. Masalan, "truth" (haqiqat) konsepti tergov jarayonida bosqichma-bosqich ochiladi; u birdaniga berilmaydi, balki diskursiv konstruktsiya sifatida shakllanadi. Shu jihatdan A.Kristi asarlarida konseptosfera qat'iy yadro (crime–truth–justice) va kengayuvchi periferiya (guilt, deception, motive) tuzilmasida ishlaydi.

A.Kristi romanlarida "crime" (jinoyat) konsepti o'rta asr diniy modelidan yoki romantik individual drammatizmdan farqli ravishda ratsional-analitik paradigma asosida quriladi. Jinoyat bu yerda axloqiy metafora emas, balki mantiqiy muammo sifatida beriladi. Tergov jarayonida "reason" (aql), "logic" (mantiq), "evidence" (dalil) konseptlari faol ishlaydi. Bu Ma'rifat davrida shakllangan ratsional modelning XX asr detektiv diskursida transformatsiyalangan shakli sifatida talqin qilinishi mumkin. Natijada konseptosfera ilohiy yoki romantik emas, balki analitik struktura asosida quriladi.

Shu bilan birga, A.Kristi asarlarida konseptosferaning yaqin periferiyasida "guilt" (aybdorlik), "conscience" (vijdon), "motive" (motiv), "deception" (aldov) kabi tushunchalar joylashadi. Ayniqsa "guilt" konsepti ikki darajada ishlaydi: huquqiy aybdorlik va ichki psixologik aybdorlik. Bu yerda modernistik diskurs

elementlari seziladi, chunki jinoyatchining ichki holati, yashirin motivlari va ong jarayonlari ham matnda aks ettiriladi. Demak, A.Kristi konseptosferasida ratsional va psixologik qatlam birlashadi.

A.Kristi detektiv diskursida "justice" (adolat) konsepti ko'pincha ijtimoiy muvozanatni tiklash modeli sifatida talqin qilinadi. "Order" (tartib) buziladi, jinoyat sodir bo'ladi, tergov jarayoni orqali haqiqat aniqlanadi va oxir-oqibat tartib tiklanadi. Bu strukturaviy model konseptosferaning yadro mexanizmini tashkil etadi. Biroq ayrim asarlarda (masalan, jinoyatchining axloqiy jihatdan murakkab obrazlarida) "justice" mutlaq emasligi ko'rsatiladi, bu esa postmodern davrga xos "moral ambiguity" (axloqiy noaniqlik) elementlarini kiritadi.

Shunday qilib, A.Kristi asarlari ingliz badiiy diskursida konseptosferaning XX asrdagi rivojini yaqqol namoyon etadi. Unda o'rta asr normativ modeli yo'qolgan, romantik subyektiv drammatizm cheklangan, lekin Ma'rifat davri ratsional paradigmasi va modernistik psixologik chuqurlik o'zaro sintez qilinadi. A.Kristi detektiv diskursi konseptlarni mantiqiy-kognitiv mexanizm orqali strukturalab, konseptosferani crime-truth-justice (jinoyat-haqiqat-adolat) triadasi asosida tashkil etadi. Shu jihatdan uning asarlari ingliz badiiy diskursida konseptual evolyutsiyaning muhim bosqichini ifodalaydi.

A.Kristi detektiv diskursida "truth" (haqiqat) konsepti oddiy faktni aniqlash emas, balki kognitiv rekonstruksiya jarayoni sifatida namoyon bo'ladi. Tergov davomida haqiqat to'g'ridan to'g'ri ochilmaydi; u "clue" (isbot/dalil), "testimony" (guvohlik), "interpretation" (talqin) birliklari orqali bosqichma-bosqich quriladi. Shu jihatdan "truth" konsepti statik emas, balki diskursiv konstrukt sifatida ishlaydi. Bu jarayon konseptosferada "crime" (jinoyat) va "justice" (adolat) o'rtasidagi oraliq bo'g'inni tashkil etadi va syujet dinamikasini harakatga keltiradi.

A.Kristi asarlarida "motive" (motiv) konsepti alohida o'rin tutadi. Jinoyat sababi ko'pincha "greed" (ochko'zlik), "jealousy" (hasad), "revenge" (qasos), "fear" (qo'rquv) kabi psixologik va ijtimoiy omillar bilan bog'lanadi. Bu esa konseptosferaning yaqin periferiyasida axloqiy va psixologik qatlamlarning mavjudligini ko'rsatadi. Jinoyat faqat tashqi voqea emas, balki inson ichki olamining buzilishi sifatida talqin qilinadi. Natijada ratsional-analitik model ichki psixologik motivatsiya bilan to'ldiriladi.

Detektiv diskursning strukturaviy modeli ham konseptual jihatdan muhimdir. A.Kristi asarlarida syujet odatda "order" (tartib)ning buzilishi bilan boshlanadi, keyin "investigation" (tergov) jarayoni orqali ma'no tiklanadi va yakunda "restoration" (tiklanish) sodir bo'ladi. Bu model *justice as restoration of order* (adolat – tartibni tiklash) tamoyiliga asoslanadi. Shunday qilib, "justice" konsepti ijtimoiy muvozanatni qayta tiklash mexanizmi sifatida realizatsiya qilinadi.

Biroq A.Kristi konseptosferasida mutlaq normativlik doimiy emas. Ayrim asarlarda "moral ambiguity" (axloqiy noaniqlik) elementi paydo bo'ladi, ya'ni jinoyatchi to'liq yovuz obraz sifatida emas, balki murakkab ijtimoiy yoki psixologik sharoit mahsuli sifatida ko'rsatiladi. Bu yerda "conscience" (vijdon) va "inner

conflict" (ichki ziddiyat) konseptlari muhim rol o'ynaydi. Shu tariqa modernistik diskursning ichki drammatizmi detektiv struktura ichiga kiritiladi.

A.Kristi romanlarida ijtimoiy qatlamlar ham konseptual tahlil uchun ahamiyatlidir. "Class" (ijtimoiy tabaqa), "respectability" (obro'/hurmatga loyiq bo'lish), "social façade" (ijtimoiy niqob) kabi tushunchalar jinoyat kontekstida ochiladi. Bu birliklar Viktoriya davridan meros bo'lgan ijtimoiy-normativ modelning XX asrdagi transformatsiyasini ko'rsatadi. Jinoyat ko'pincha ijtimoiy niqob ortida yashiringan haqiqatni ochib beradi, ya'ni konseptosfera tashqi va ichki reallik qarama-qarshiligini namoyon etadi.

Umuman olganda, A.Kristi asarlarida konseptosfera crime–truth–justice (jinoyat–haqiqat–adolat) triadasi asosida quriladi, biroq bu triada ichida psixologik, ijtimoiy va diskursiv qatlamlar o'zaro kesishadi. "Crime" (jinoyat) konsepti muammoni boshlab beradi, "truth" (haqiqat) tergov orqali konstruksiyalanadi, "justice" (adolat) esa yakuniy semantik markaz sifatida tiklanadi. Shu tariqa A.Kristi detektiv diskursi ingliz badiiy tafakkurida konseptlarning XX asrdagi sintetik modelini ifodalaydi: unda ratsionalizm, psixologizm va ijtimoiy normativlik birlashadi.

Xulosa qiladigan bo'lsak, ingliz badiiy diskursida konsept va konseptosfera tarixiy jarayonda doimiy ravishda qayta shakllanib, turli davrlarda turlicha semantik markazlarga ega bo'lgan murakkab tizim sifatida namoyon bo'ladi. Diniy-normativ modeldan ratsional, romantik va modernistik talqinlarga o'tish konseptlarning mazmuniy siljishi va diskursiv qayta konfiguratsiyasini yuzaga keltirgan. Konseptosfera yadro, yaqin va uzoq periferiya qatlamlari orqali barqarorlik hamda o'zgaruvchanlik o'rtasidagi muvozanatni saqlaydi. Ingliz badiiy tafakkurining evolyutsiyasi aynan konseptual tuzilmalarning tarixiy transformatsiyasi orqali anglanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fillmore Ch.J. Frame semantics // Linguistics in the Morning Calm. – Seoul: Hanshin Publishing Co., 1982. – pp. 111–137.
2. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2008. – 256 p.
3. van Dijk T. A. Discourse and Power. – Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. – 308 p.
4. Wierzbicka A. Understanding Cultures through Their Key Words: English, Russian, Polish, German, and Japanese. – New York: Oxford University Press, 1997. – 317 p.

**DANTE ALIGERI "ILOHIY KOMEDIYA" VA ABDULLA ORIPOV
"JANNATGA YO'L" ASARLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI**

*Niyozova Muharram Nosimjonovna
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
Davlat chet tillar instituti 2-kurs magistranti
Tel: +99895 1837358*

Annotatsiya

Mazkur maqolada insonning gunoh, tavba, poklanish va najot sari intilishi g'oyasi Dante Alig'ierining "Ilohiy komediya" hamda Abdulla Oripovning "Jannatga yo'l" asarlari asosida qiyosiy-tipologik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda ruhiy sayohat modeli, ilohiy adolat, tavba konsepsiyasi, ramziylik, psixologizm va obrazlar tizimi o'rganildi. Tahlil natijasida Sharq va G'arb badiiy tafakkurida najot g'oyasining ikki xil modeli - kosmik-adolat va axloqiy-ruhiy model mavjudligi ilmiy asosda ko'rsatildi.

Kalit so'zlar: najot, tavba, ruhiy kamolot, qiyosiy adabiyotshunoslik, ramziylik, psixologizm, ramziylik, ilohiy adolat, tipologiya.

Kirish

Jahon adabiyotida insonning ruhiy kamoloti va najot sari intilishi abadiy mavzulardan biridir. O'rta asr Yevropa adabiyotida Dante yaratgan "Ilohiy komediya" ilohiy adolat va kosmik tartibning badiiy modeli sifatida tan olinadi. Bu asar nafaqat yuksaklik, balki teologik-falsafiy tizimni o'zida mujassam etgan, jahon adabiyotining nodir namunalaridan sanaladi. O'zbek adabiyotida esa Abdulla Oripovning "Jannatga yo'l" asari inson qalbining ichki poklanish jarayonini ifodalovchi falsafiy-ruhiy asar hisoblanadi. Dostonda bugun uchrab turadigan, biz ko'rib-kuzatib turgan illatlar, ular natijasida yuzaga keladigan dramatik va satirik voqealar hikoya qilinadi.

Tadqiqot maqsadi - ikki asarda najot va ma'naviy kamolot g'oyasining badiiy talqinini qiyosiy-tipologik tahlil qilish.

Ilmiy muammo: Najot g'oyasi ikki sivilizatsiyada qanday badiiy model orqali ifodalanadi?

1. Najot va ma'naviy kamolot tushunchasining nazariy asoslari

Najot - bu insonning ruhiy poklanishi, gunohdan xalos bo'lishi va komillikka erishish jarayonidir. Ushbu jarayon quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oladi:

Gunohni anglash

Tavba va ichki kurash

Poklanish

Ruhiy yuksalish

Komillikka erishish

Bu model ko'plab diniy-falsafiy tizimlarda uchraydi va adabiyotda turli badiiy shakllarda ifodalanadi.

2. Ruhiy sayohat va najot modeli

Dante asarida ruhiy sayohat tashqi kosmik makon orqali beriladi. Qahramon zulmatdan nur sari harakat qiladi. Asarning boshida shunday satrlar mavjud:

"Midway upon the journey of our life

I found myself within a forest dark,

For the straightforward pathway had been lost." [1]

Bu parchada "zulmat o'rmoni" - ruhiy adashish ramzi. Dante najotni bosqichma-bosqich jarayon sifatida ko'rsatadi: Do'zax - A'rof - Jannat. Albatta, bunda muallif o'zining G'arb va Sharqdagi allomalarning diniy qarashlari va asarlaridan olgan bilim va tasavvurlariga tayanadi. Xususan, Sharqning buyuk mutafakkiri Abu Ali ibn Sino, Zamaxshariy kabi tasavvuf namoyondalarining asarlaridan foydalanganini Danteni o'rgangan ko'plab adabiyotshunoslar aytib o'tganlar.

Abdulla Oripovda esa ruhiy sayohat ichki kechinmalar orqali beriladi. Qahramon o'z gunohini anglab, tavba sari boradi:

"Gunohlarim og'ir, ko'nglim g'amga to'ldi,

Najot yo'lin izlab qalbim yana yondi." [2]

Shoir yigit obrazida o'zini tasavvur etib, o'zini anglash sari ruhlar olamida sarsari kezadi. Bu yerda najot tashqi hukm emas, balki ichki uyg'onish sifatida talqin qilinadi.

Demak, tipologik farq shundaki, Dante najot yo'lini tashqi kosmik sayohat orqali ifodalagan bo'lsa, Abdulla Oripov ichki ruhiy sayohat motivini tanlagan.

3. Ilohiy adolat va tavba konsepsiyasi

Dante asarida kontrapasso, ya'ni har bir gunoh o'z jazosini topadi. Masalan, gunohkorlarning azobi haqida:

"Guvranar bu yerda turfa xil arvoh,

Odil tangri hukmin bo'lib qurboni,

Davatga aylanar qo'rquv, nola, oh." [5] deydi. U har bir gunoh va uning jazo turini aniq shaklda tasvirlab chiqqan. Hatto do'zaxni doiralarga bo'lib, u yerda gunohlariga ko'ra arvohlarni tasvirlaydi va eng qiziq tomoni shundaki, Dante gunohlar va jannatiy kimsalarni ismigacha e'lon qiladi. U juda ko'p o'zidan oldin o'tgan tarixiy shaxslarni do'zax, a'rof va jannatga hukm etgan. Bu adolat modelida esa, albatta, xristian dini qoidalariga asoslangan. Hattoki, o'zi ustoz sanagan Vergiliyni ham protestant bo'lgani uchun do'zaxda tasavvur etgan.

Oripovda esa rahm-shafqat va tavba markaziy o'rinda:

"Tavba qildim, ey Parvardigor, rahming keng,

Umid bilan yuraman najot yo'liga teng." [2]

Bu sharqona axloqiy-ruhiy modeldir. Ya'ni, shoir hech qaysi obrazida aniq bir insonni nazarda tutmaydi. Dantedan farqli ravishda, u timsollardan foydalanadi: ota, ona, tarozibon, hur qiz va hokazo. Bu esa islom dinining mohiyatini ochib berolgan degan fikrga kelish mumkin, zero, islom aqidasi ko'ra, banda hech qachon boshqa bir banda ustidan hukm qilolmaydi, uni jannatiy yoki do'zaxiy ekanini faqat Alloh taologina biladi. Faqat qanday gunoh uchun qanday jazo berilishi muqaddas kitoblarda aytilgan, vaholanki, Parvardigorning karami keng, u tavba eshigini ham

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ochib qo'ygandirki, chin dildan tavba qilgan bandalarini kechirish, ularning gunohlarini savobga aylantirish hech gap emas. Ammo kishining chin tavba qilganini va Yaratganning uni kechirganini hech kim bilmaydi. Shu sababdan, balki bu dostonida aniq shaxslarga qaraganda timsollardan foydalanish o'rinli bo'lgan.

4. Obrazlar tizimi: qiyosiy tahlili

Dante Vergiliyni aql va hikmat timsoli, Beatrisani esa ilohiy muhabbat va najot yo'l boshchisi, gunohkorlarni axloqiy ogohlantirish obrazlari sifatida talqin etgan bo'lsa, Oripov lirik qahramon, ya'ni shoir yigitni iztirob chekayotgan inson ruhi, tavba qiluvchi inson - poklanish ramzi va ilohiy murojaat - ruhiy uyg'onish vositasi deb tasvirlagan.

5. Ramziylik va psixologizm

Dante ramziy tizim yaratadi: zulmat - gunoh, olov - poklanish, nur - haqiqat. Oripovda esa ramzlar ichki kechinmalar orqali beriladi: yo'l - najot, nur - ruhiy uyg'onish, qalb - poklanish makoni.

Psixologizm Oripovda kuchliroq: ichki monolog, pushaymonlik, ruhiy iztirob asosiy dramatik kuchdir.

Xulosa

Qiyosiy-tipologik tahlil shuni ko'rsatadiki, najot g'oyasi har ikki asarda markaziy falsafiy kategoriya hisoblanadi. Dante najotni ilohiy kosmik tartib orqali, Abdulla Oripov esa qalb poklanishi orqali talqin qiladi. Bu Sharq va G'arb tafakkuridagi estetik va ruhiy paradigmalarning farqini ochib beradi. Har ikki asar insonning ma'naviy kamolotga intilishining universal badiiy modelini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Dante Alighieri. *The Divine Comedy*. Translated by Courtney Langdon. – New York: Harvard University Press, 1918. – P. 1–3.
2. Abdulla Oripov. *Jannatga yo'l*. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1992. – B. 45–48.
3. Erich Auerbach. *Dante: Poet of the Secular World*. – Chicago: University of Chicago Press, 1961. – P. 15–27.
4. Northrop Frye. *Anatomy of Criticism: Four Essays*. – Princeton: Princeton University Press, 1957. – P. 90–112.
5. Dante Alighieri. *Ilohiy komediya. Do'zax*. Abdulla Oripov tarjimasi. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1978. – B. 25–30

INGLIZ TILIDAGI DO'STLIK MAVZUSIDAGI MAQOLLARNING KONSEPTUAL METAFORIK TAHLILI

Sotimboyeva Shoxsanam Doniyorjon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti, 1-kurs magistranti
Ilmiy rahbar: Ibragimov Jasurbek Tulkinjon o'g'li
Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) v.b. dotsent

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz tilidagi "do'stlik" mavzusiga oid maqollarda konseptual metaforalarning tahliliga bag'ishlanadi. Konseptual metafora nazariyasi asosida "do'stlik" tushunchasining ingliz tilidagi paremiologik birliklarda qanday konseptuallashtirilishi o'rganiladi. Tahlil natijasida "Friendship is a family", "Friendship is wealth", "Friendship is a shelter", "Friendship is a test" kabi asosiy metaforik konseptlar aniqlandi.

Kalit so'zlar: metafora, konseptual metafora, J.Lakoff, M.Jonson, ingliz maqollar, do'stlik, oila.

Abstract

This article is devoted to the analysis of conceptual metaphors in proverbs on the topic of "friendship" in English. Based on the theory of conceptual metaphor, it is studied how the concept of "friendship" is conceptualized in paremiological units in English. As a result of the analysis, such main metaphorical concepts as "Friendship is a family", "Friendship is wealth", "Friendship is a shelter", "Friendship is a test" were identified.

Keywords: metaphor, conceptual metaphor, G.Lakoff, M.Johnson, English proverbs, friendship, family.

Аннотация

Данная статья посвящена анализу концептуальных метафор в пословицах на тему «дружба» в английском языке. На основе теории концептуальной метафоры исследуется, как понятие «дружба» концептуализируется в парамиологических единицах английского языка. В результате анализа были выявлены такие основные метафорические понятия, как "Friendship is a family", "Friendship is wealth", "Friendship is a shelter", "Friendship is a test".

Ключевые слова: метафора, концептуальная метафора, Дж. Лакофф, М. Джонсон, английские пословицы, дружба, семья.

Metafora sharq-u g'arbda chuqur tadqiq qilingan badiiy san'atlardan biri. Sharq xalqlari o'zlarining poetik an'analariga tayangan holda, metafora tadqiqi avvalo Qur'oni Karim, hadis-u shariflardan olingan misollar orqali dalillangan bo'lsa, ulardan keying mutaqqaddim shoirlarning asarlari vositasida o'rganilgan³⁵. So'nggi yillarda filologik tadqiqotlarda bo'lgan keskin burilishlar metafora

³⁵ Ibragimov J. Metaforaga oid sharqona va g'arbona qarashlarning qiyosiy tahlili ("Qutadg'u bilig" metaforalari misolida). Filol.f.fal.dok.diss. – Namangan, 2025. – B. 56.

nazariyasiga ham o'z ta'sirini o'tkazmay qolmadi. J.Lakoff va M.Jonson tomonidan ishlab chiqilgan "konseptual metafora" (Conceptual metaphors) nazariyasi ana shunday buyuk tadqiqotlardan biri. U inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri sifatida metaforaning rolini ochib beradi. Maqollar esa xalq dunyoqarashining ixcham ifodasi bo'lib, unda madaniy qadriyatlar mujassam. Ingliz maqollarida mavjud konseptlarni tadqiq qilish, ularni keng jamoatchilik tomonidan lingvomadaniyatshunoslik, tilshunoslik, kognitologiya va pragmatika nuqtai nazardan oson qabul qilinishiga xizmat qiladi. Biz ushbu maqolada ingliz maqollarining "do'stlik" konseptiga oid 30 ga yaqin ingliz maqollari tahlil qilinib, ularda mavjud konseptual metaforalar tadqiqi qilindi.

Ingliz maqollari tahlil qilish jarayonida ayrim maqollar "Friendship is a family" ("Do'stlik – bu oila") konseptiga birlashtirish mumkin. Ushbu konseptni to'liqroq tushunishimiz uchun quyidagi maqollarni ko'rib chiqamiz.

Ingliz maqollar:

Friends are the family we choose for ourselves.

Blood makes you related; loyalty makes you family.

A true friend is a brother/sister by heart.¹

Konseptual metafora nazariyasida moslik (mapping) tushunchasi mavjud – bu manba soha (source domain) va maqsad soha (target domain) o'rtasidagi tizimli kognitiv mosliklar majmuasidir. (Lakoff, G., & Johnson, M. (1980) Mapping jarayonida abstrakt tushuncha aniqroq va tajribaviy jihatdan tushunarli bo'lgan boshqa konsept orqali idrok etiladi. Yuqoridagi ingliz maqollarida "Friendship is a family" konseptida "family" manba soha, "friendship" esa, maqsad soha hisoblanadi. Birinchida berilgan maqolda "friends" va "family" so'zlari o'zida aynan konseptual metaforani mujassam qilgan. Ikkinchi maqolda "Friendship is a family" konsepti uchun asos bo'lgan "blood" so'zi aniqlandi. Bilamizki, o'zbek jamiyatda "qondosh" degan tushuncha mavjud bo'lib, u "bir ota-onadan tug'ilgan, bir avlodga mansub, qoni bir, qoni bir, qarindosh, qon-qarindosh"³⁶ ma'nolarda ishlatiladi. Ingliz tili izohli lug'atida ham, "blood" so'zining "family relationship by birth rather than marriage"³⁷ degan alohida izohi berilgan. Demak, "*Blood makes you related; loyalty makes you family*" maqolini "Friendship is a family" konsepti asosida yaratilgan deyish mumkin. So'nggi maqolda to'g'ridan-to'g'ri "friend" va "brother/sister" so'zlari vositasida birikkan. Qolaversa, yuqoridagi uch maqollardan quyidagi tizimli mosliklar yuzaga keladi:

1-jadval

brother/sister	close friend
blood	emotional closenes
friends	family

¹. Speake J. The concise Oxford dictionary of proverbs. - Oxford: Oxford University Press. 1998.

³⁶ <https://izoh.uz/word/qondosh>

³⁷ <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/blood>

Maqollarning tizimli mosligi

Mapping jarayoni tasodifiy emas, balki konseptual darajada tizimli va barqaror xarakterga ega. Aynan shu tizimlilik maqollarda do'stlik tushunchasining oilaviy model asosida muntazam ravishda konseptuallashtirilishini ta'minlaydi. Do'stlik mavzusi asosida yana boshqa konseptlar mavjud. U “Friendship is wealth”, “Friendship is a shelter”, “Friendship is a test” konseptlari doirasida birlashtirish mumkin bo'lgan maqollar aniqlandi.

2-jadval

№	Konsept	Ingliz maqollari
1	“Friendship is wealth”	Where there are friends, there is wealth.
		A good friend is like a four-leaf clover: hard to find and lucky to have.
		A faithful friend is a strong defense.
2	“Friendship is a shelter”	Prosperity makes friends, adversity tries them.
		Friends are the family we choose for ourselves.
		In time of prosperity friends will be plenty; in time of adversity not one in twenty.
3	“Friendship is a test”	A friend in need is a friend indeed.
		Adversity reveals true friendship.
		The strength of friendship is measured in hard times. ³⁸

Ingliz maqollaridagi “friend” konsepti asosida aniqlangan konseptual metaforalar

Tahlil natijalari ingliz tilida do'stlik konsepti ijobiy qadriyat sifatida shakllanganini ko'rsatdi. U oilaviy rishta, boylik, himoya, yo'ldoshlik va axloqiy sinov orqali konseptuallashtiriladi.

Mazkur metaforik modellar ingliz lingvomadaniyatida do'stlik konseptining kognitiv strukturasini ochib beradi. Ular orqali abstrakt “do'stlik” tushunchasi konkret tajriba sohalari — oila, boylik, boshpana, sinov kabi konseptual maydonlar yordamida anglanadi. Bu esa konseptual metaforaning inson tafakkuridagi universal mexanizm ekanini yana bir bor tasdiqlaydi.

Shuningdek, tahlil natijalari ingliz xalq maqollarida do'stlikning sadoqat, ishonch, fidoyilik va barqarorlik kabi axloqiy kategoriyalar bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatdi. Demak, do'stlik ingliz tilida nafaqat emotsional hodisa, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan mustahkamlangan qadriyat sifatida konseptuallashtiriladi

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.

³⁸ Smith, W. G. (1970). *The Oxford dictionary of English proverbs* (3rd ed.). Oxford: Clarendon Press.; Speake, J. (1998). *The concise Oxford dictionary of proverbs*. Oxford: Oxford University Press. (Ingliz tilidagi maqollar mana shu ikki manbadan tanlab olingan)

2. Smith W.G. The Oxford dictionary of English proverbs (3rd ed.). Oxford: Clarendon Press, 1936. – 676 p.
3. Speake J. Oxford dictionary of proverbs. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 624 p.
4. <https://izoh.uz/word/qondosh>
5. <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/blood>

ПРОСТРАНСТВО «ДРУГИХ» В ТРАВЕЛОГЕ ДЖОНА СТЕЙНБЕКА «РУССКИЙ ДНЕВНИК»

*Дворяшина В.С.
старший преподаватель кафедры мировой литературы,
Узбекский государственный университет
мировых языков, г. Ташкент*

Аннотация. В настоящей статье рассматриваются общежанровая и индивидуальная специфика пространства в травелоге Джона Стейнбека «Русский дневник». На примере пространственной константы «граница», получающей многоуровневую авторскую интерпретацию, делаются выводы об авторской стратегии создания образа «Другого» и концептуальной основе произведения.

Ключевые слова: пространство, травелог, граница, идеология, чужие

Современные подходы к определению жанра травелога и описанию его ключевых особенностей на уровне общей жанровой модели и поэтики отдельных произведений в большинстве случаев учитывают специфику создаваемого в нем художественного пространства (шире – хронотопа), формируемого, с одной стороны, на основе отбора и воспроизведения действительных пространственных характеристик страны, региона и места, с другой – на основе их переосмысления. В результате пространственные координаты, направления движения и объекты («хронотопические константы» [Сафарчиева, 2025, с. 133]) могут выступать в индивидуально-авторской интерпретации, а также связываться с устойчивыми культурными и мифологическими значениями.

В предлагаемой российскими исследователями жанра классификации устойчивых элементов, формирующих хронотоп травелога, особое место отводится таким разновидностям пространства, как «дом», «не-дом», «граница», непосредственно участвующим в создании культурно детерминированного пространства «своего» и «другого» («чужого»). [Сафарчиева, 2025, с.134-135; Мамуркина, 2016, с. 230] Это объясняется самим условием и целеполаганием совершения путешествий – готовностью и необходимостью пересекать границы и барьеры ради «освоения и даже присвоения нового культурного пространства» [Аксенова, 2020, с.56].

Широкой трактовке «границы» как метафорической пространственной константы способствует не только ее научный статус объекта меж- и полидисциплинарного изучения, но связанная с ней система значений, включающая, в том числе, и антонимические компоненты (они отражаются, например, в группах фразеологически связанных словосочетаний с разными по знаку коннотациями: «это переходит границы» – отрицательная оценка; «защищать личные границы» – напротив, положительная). При этом сама граница воспринимается не только как «конфликтная зона» (ментальная, административно-политическая, культурная, идеологическая), но и как зона, близость к которой способствует интенсивному взаимодействию народов и культур. [Кежа, 2020, с. 564]

Итак, в рассказах о посещении незнакомых/чужих стран особенно заметна связь между взаимодействием с чужим пространством и ментально-культурными границами, преодолеваемыми путешественником.

«Русский дневник» (1947, 1948) Джона Стейнбека по сей день дает богатый материал для изучения российско-американских отношений как в историко-политическом, так и в литературоведческом аспекте. Благодаря реализованной в нем журналистской стратегии, разграничивающей народ и политическую систему («Русские политики «задираются» – в точности как наши. Но у тамошней жизни должна быть и другая важная сторона, как есть она здесь, в Америке»), книга признана одним из самых взвешенных и объективных свидетельств об эпохе начала «холодной войны». Несмотря на краткий срок пребывания в чужой стране (конец июля – середина сентября 1947 г.) и необходимость оперативно предоставлять в газету готовый материал в процессе первичной публикации в формате газетного репортажа, автору травелога удалось создать внутренне целостное произведение, соединяющее информацию различного характера (содержательно-концептуальную и содержательно-подтекстную наряду с объективно-фактуальной). Формирующие пространство объекты, наделенные во внешнем и внутреннем контексте дополнительными смыслами идеологического, культурного (мифологического) характера, в «Русском дневнике» становятся, в том числе, средством выражения авторского отношения к увиденному в ходе поездки. Таким образом внешняя сдержанность авторского стиля не означает отсутствия в травелоге Стейнбека глубинных смыслов и оценок.

Граница как психологический и идеологический маркер пространства актуализируется во вступительной части «Русского дневника»: в сознании обывателей, находящихся под влиянием пропаганды, само пересечение государственной границы представляет угрозу: «Пожилая женщина с ужасом в голосе говорила нам: – Да вы там сгинете, сгинете, как только перейдете границу!» Специфика осмысления этого факта у Стейнбека заключается в том, что подобное восприятие расценивается как неизменная черта человеческого сознания, и она выступает в «Дневнике» в комическом освещении благодаря

параллели между Средневековьем и серединой двадцатого века: «После прослушивания всей этой информации мы пришли к выводу, что мир небылиц, описанный в книге «Приключения Сэра Джона Мандевиля», никуда не исчез, что этот мир двуглавых мужчин и летающих змей по-прежнему существует. Действительно, за время, пока мы были вдали от дома, тут появились летающие тарелки – что только подтверждает незыблемость нашего тезиса». Однако за юмористической интонацией в данном случае скрывается очень глубокое обобщение: граница трактуется автором как целенаправленно создаваемый психологический барьер, роль которого заключается в том, чтобы поддерживать в обществе необходимые настроения. В основе манипуляции – отсутствие полной и достоверной информации, позволяющее задействовать механизмы древнего мифологического сознания, делящего мир на «свой» и «чужой», приписывающий «чужому» самые невероятные качества и пороки и ожидающий неизбежного наказания за пересечение границ между дозволенным и запретным.

С пересечением границы в сознании традиционного общества была связана идея взросления и внутренней трансформации личности. С пересечением территориальных границ в травелогe связывают начало развития сюжета и основные его повороты, «точки напряжения». Как известно, между прежним и новым бытием героя пролегает символическая зона «смерти». Символической мертвой зоной в «Русском дневнике» выступает безжизненное пространство Северной Европы: «Хельсинки показался нам унылым, безрадостным городом. <...> Город оставлял впечатление какого-то безжизненного, безрадостного места. Кажется, что после двух войн и шести лет боев и борьбы Хельсинки никак не может начать жизнь заново». Отсылки к древним мифологическим представлениям о смерти, предшествующей возрождению в новом качестве, создают особый угол восприятия того, что автор «Русского дневника» наблюдает в чужой стране, где жизненная энергия не иссякала даже в годы испытаний и страшных лишений. Мифологические же представления об «ином» мире, таящем иррациональную угрозу, пародируются в сцене с таможенниками, внешний вид которых и странный, и угрожающий, и комичный одновременно: «На борт поднялся таможенник – улыбчивый, вежливый маленький человечек, постоянно показывающий в улыбке блестящие стальные зубы».

Лейтмотив бурлящей энергии, возрождающей страну и возвращающей жизнь людей в ее естественное русло – важнейший фактор, выявляющий симпатию автора «Русского дневника» к другому народу. На этом фоне по-настоящему «иным» миром (антимиром) становится система государственного управления и регулирования, неестественность которой подчеркивается особым течением времени (ночь для работы в учреждениях, сложная цепочка взаимодействий в бытовой сфере, «русский гамбит» в контактах с официальными органами).

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Литература:

1. Аксенова М.В. «Свое» и «чужое» в картине мира Н.И. Греча (по книге «Путевые книги из Англии, Германии и Франции»): дисс. ... канд. филол. наук. – Нижний Новгород, 2020. – 197 с.
2. Мамуркина О.В. Трансформация образа «чужого» пространства в русской литературе XII-XVIII вв.: от хождения к травелогу. – <https://cyberleninka.ru/article/n/transformatsiya-obraza-chuzhogo-prostranstva-v-russkoy-literature-xii-xviii-vekov-ot-hozheniya-k-travelogu> (15.01.2026)
3. Никитина Н.А., Тулякова Н.А. Жанр травелога: когнитивная модель. – <https://publications.hse.ru/pubs/share/folder/lydis96opo/129856324.pdf> (16.01.2026)
4. Кежа Ю.Н. Феномен границы как зоны межгрупповых коммуникаций (на примере Полоцкой земли второй половины XII в.) / Устойчивое развитие экономики: международные и национальные аспекты: электронный сборник статей IV Международной научно-практической online-конференции (Новополоцк, 26 ноября 2020 г.) – Новополоцк: Новополоцкий государственный университет, 2020. – С.563-570.
5. Ломанова Т.Д., Никанорова Е.И. Образ России и советского человека в «Русском дневнике» Джона Стейнбека / Актуальные вопросы филологической науки XXI века. Ч.2: Современные проблемы изучения истории и теории литературы. – Екатеринбург, 2020. – С. 84-94.
6. Сафарчиева, Ф.Ф. Жанровые границы современного ориентального травелога в русской литературе // Проблема жанра в филологии. – 2025. – № 21. – С.130-140.

ERTAK MATNLARIDA RITORIK VA STILISTIK VOSITALAR

*Is'hoqxon ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari instituti
Nemis va fransuz tillari kafedrasi
katta o'qituvchisi Madolimov
Xusanboy Shuxratovich
Is'hoqxon ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti Filologiya fakulteti
Tarjima nazariyasi va amaliyoti yo'nalishi
3-bosqich talabasi Lapasov Ilxomjon Danaboy o'g'li*

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada nemis xalq og'zaki ijodi namunalari, xususan, aka-uka Grimm tomonidan to'plangan “Bolalar va uy ertaklari” to'plamida qo'llanilgan ritorik va stilistik vositalar tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda ertak matnlarida

uchraydigan stixomitiya, takror, parallelizm, epitet, metafora, taqqoslash, antiteza, formulali iboralar hamda mikro-poetik unsurlar ilmiy-nazariy jihatdan asoslanadi. Shuningdek, qahramon nutqining dialogik va dramatik xususiyatlari, ogʻzaki anʼananing yozma shaklga oʻtish jarayonidagi stilistik oʻzgarishlar ham yoritiladi. Maqolada ritorik va stilistik vositalarning ertak poetikasidagi estetik, didaktik va emotsional funksiyalari aniqlanadi hamda ularning syujet, obraz va kompozitsiya bilan uzviy bogʻliqligi koʻrsatib beriladi.

Kalit soʻzlar: nemis folklori, Grimm ertaklari, ritorik vositalar, stilistik vositalar, epitet, metafora, takror, parallelizm, formulali iboralar, mikro-poetika, ogʻzaki anʼana, poetika.

ABSTRACT

This article examines the system of rhetorical and stylistic devices in German folk tales, particularly in the collection "Children's and Household Tales" compiled by the Brothers Grimm. The study provides a theoretical analysis of rhetorical figures such as stichomythia, repetition, parallelism, epithets, metaphors, comparisons, antithesis, and formulaic expressions. Special attention is paid to micro-poetic elements, dialogic structures, and the stylistic transformation of oral narratives into written literary texts. The aesthetic, didactic, and emotional functions of rhetorical and stylistic devices are identified, and their interrelation with plot construction, imagery, and compositional structure is demonstrated. The research highlights the role of these devices in preserving the oral tradition while enhancing the poetic structure of fairy tales.

Keywords: German folklore, Grimm's fairy tales, rhetorical devices, stylistic devices, epithet, metaphor, repetition, parallelism, formulaic expressions, micro-poetics, oral tradition, poetics.

АННОТАЦИЯ

В данной статье анализируется система риторических и стилистических средств в немецких народных сказках, в частности в сборнике братьев Гримм «Детские и семейные сказки». В исследовании рассматриваются такие риторические фигуры, как стихомифия, повтор, параллелизм, эпитет, метафора, сравнение, антитеза и формульные выражения. Особое внимание уделяется микро-поэтике текста, диалогическим структурам, а также стилистическим изменениям при переходе от устной традиции к письменной форме. Определяются эстетические, дидактические и эмоциональные функции риторических и стилистических средств, раскрывается их связь с композицией, сюжетом и системой образов. Подчеркивается значение данных средств в сохранении устной традиции и формировании поэтики сказочного жанра.

Ключевые слова: немецкий фольклор, сказки братьев Гримм, риторические средства, стилистические средства, эпитет, метафора, повтор, параллелизм, формульные выражения, микро-поэтика, устная традиция, поэтика.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Nemis xalq ogʻzaki ijodi, xususan aka-uka Grimmlar tomonidan toʻplangan "Bolalar va uy ertaklari" (Kinder- und Hausmärchen, 1812 – 1815) toʻplami til va uslub jihatidan alohida ilmiy tadqiqotlarga sabab boʻlgan. Ritorik va stilistik vositalar mazkur ertaklarning badiiy tuzilishini belgilovchi, ularning mazmun qatlamini yanada boyituvchi hamda tinglovchi va oʻquvchida kuchli emotsional taʼsir uygʻotuvchi vositalar sifatida muhim ahamiyat kasb etadi.

Nemis xalq ogʻzaki ijodida shakllangan ertak janri nafaqat syujet qurilishi, balki uning ifoda shakllari bilan ham ajralib turadi. "Ritorik vositalar – ertakning estetik taʼsirchanligini oshiruvchi, tinglovchini voqealar ichiga tortuvchi va unda maʼlum hissiy jarayonlarni uygʻotuvchi vositalardir. Muallifning oʻquvchiga qaratilgan ritorik savollari maqsadiga koʻra qahramon qalbiga solingan koʻprik vazifasini oʻtashi, uning ruhiga chuqurroq kirishiga imkon bermogʻi kerak".³⁹ Ritorika qadimdan soʻz sanʼatining markazida turgan boʻlib, uning folklordagi koʻrinishlari xalqning maʼnaviy tajribasi, axloqiy qadriyatlari va dunyoqarashi bilan chambarchas bogʻliq. Aka-uka Grimmlar oʻz toʻplamlarini nashr etar ekan, ertak tilida uchraydigan ritorik elementlarni xalq ogʻzaki ijodining asosiy belgilaridan biri sifatida koʻrsatib, ularni yozma adabiyot jarayoniga kiritib borganlar.

Ritorik vositalarning ertak matnlaridagi eng muhim vazifasi – tinglovchining eʼtiborini uygʻotishdir. Masalan, koʻplab Grimm ertaklari "Es war einmal..." kabi anʼanaviy boshlama formulalari bilan boshlanadi. Ushbu ritorik shakl oʻquvchi va tinglovchini ertakning sehrli olamiga olib kiradi, ularni real hayotdan ajratadi va oʻziga xos liminal makon yaratadi. Shu bilan birga, ritorik iboralar ertak qahramonlari nutqini jonlantirib, ularning ichki dunyosini toʻgʻridan-toʻgʻri tinglovchiga yetkazadi.

Shuningdek, ritorik ifodalar ertakni eshituvchiga bevosita murojaat shakliga olib chiqib, uni nafaqat passiv qabul qiluvchi, balki faol ishtirokchi sifatida shakllantiradi. Bu esa ogʻzaki madaniyatning interaktiv mohiyatini yoritadi. Grimm ertaklarining oʻziga xosligi ham aynan shu nuqtada koʻrinadi. Ular tinglovchini oʻz ichiga oluvchi va uni harakat jarayoniga sherik qiluvchi ritorik tuzilmalardan keng foydalanadi.

Aka-uka Grimmlar tomonidan toʻplangan ertak matnlarida ritorik figuralar muhim badiiy-estetik vazifani bajaradi. Ritorik figuralar bu soʻz va iboralarning odatiy mantiqiy oqimidan ogʻib, tinglovchi yoki oʻquvchida kuchli taʼsir uygʻotish, matnga obrazlilik, ifoda jozibasi berishga xizmat qiluvchi usullar majmui hisoblanadi. Nemis adabiyotshunosligi anʼanalarida, xususan, xalq ertaklari "soʻzning jonli nafasidan" oziqlanadi, ritorik shakllar esa ularni sahnaviy va tinglashga oid taʼsir kuchiga ega qiluvchi vositadir.

Ritorik figuralarning asosiy turlari quyidagicha:

- Stixomitiya (qisqa replikalar almashinuvi).

³⁹ Куронов Д. Чўлпоннинг "Кеча ва кундуз" романида характерлар психологизми, диссертация, филология фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун, Тошкент –1992. С. 133.

Stixomitiya qadimiy yunon tragediyalaridan meros bo'lib kelgan, lekin Grimm ertaklarida ham keng uchraydi. Bu usulda qahramonlar qisqa, keskin va tezkor jumlar orqali bahslashadilar yoki savol – javob qiladilar. Masalan, "Rotkäppchen" ertagida qizaloqning "Buvijon, nega ko'zlaringiz buncha katta?"⁴⁰ degan savollariga bo'rining "Seni yaxshiroq ko'rish uchun, qizim"⁴¹ deb javob qaytarishi sahnaga kuchli dramatik ohang bag'ishlaydi.

- Takror va parallelizm.

Nemis sehrli ertaklarida takror doimo uchraydigan stilistik vositadir. Qahramon uch marotaba sinovdan o'tadi, sehrli yordamchi unga uch marta maslahat beradi yoki qahramonning qiyin vaziyatga uchrashi uch bosqichda takrorlanadi. Bu hodisa nafaqat ertakni tinglovchi uchun esda qolarli qiladi, balki xalq og'zaki ijodiga xos ritmik qolipni hosil qiladi. V. Propp buni o'z tadqiqotlarida "syujet funksiyalarining doimiy ketma-ketligi ertakning tuzilma o'zak tamoyilini tashkil etadi", deb ta'kidlaydi. Parallelizm esa badiiy nutqda mazmunni yanada bo'rttirib ko'rsatadi, masalan, "Uch oltin sochli shayton" (ATU 302) ertagida bir xil shakldagi uchta sinov, uchta vazifa va uchta javob motivlari uchraydi.

- Epitet va metaforik ifoda.

Ertaklarda qahramonlarning ta'rifida ko'pincha barqaror epitetlar (masalan, "oqsoch ona", "oltin sochli qiz", "Temir Hans") uchraydi. Epitet, asoslarini Milman Parry (1902-1935) qo'ygan va uning shogirdi Albert B. Lord (1912-1991) tomonidan rivojlantirilgan "Og'zaki formula nazariyasi"ning (Oguz 2010: 5–12) asosiy unsurlaridan biridir. Bu nazariya xalq og'zaki ijodi tadqiqotlarida qisqacha "Gomer muammosi" deb ataladigan, Homeros dostonlari (Iliada va Odissey) qanday yaratilganini tushunishga qaratilgan tadqiqotlar natijasida shakllangan.⁴² Bu epitetlar qahramonning asosiy belgisini qisqa va ta'sirchan shaklda yetkazib beradi. Metafora esa ertakda abstrakt tushunchalarni obrazli shaklda ifodalash vositasi sifatida ishlatiladi. Masalan, "oltin kalit" sirli bilim va xazina timsoli, "ko'zgu" haqiqatni ko'rish va o'zlikni tanish ramzidir. Grimm ertaklari poetikasida epitet va metaforalar matnga lirik ohang bag'ishlab, uning universal g'oyaviy qatlamini mustahkamlaydi.

- Ritorik savollar va undovlar.

Ritorik savollar, odatda, dramatik vaziyatlarni kuchaytirish, tinglovchining hayratini uyg'otish hamda voqeaga hamdardlikni oshirishda qo'llanadi, lekin Grimm ertaklari og'zaki manbaga tayangani sababli ritorik savollar juda kam uchraydi. Ularning o'rnini ritorik undovlar egallaydi. Masalan, "das tapfere Schneiderlein" ertagida tikuvchi, "Bitta shahar emish! ... "Buni butun Dunyo bilishi kerak!"⁴³ deydi. Bu obrazning ichki dunyosini ochib beradi.

⁴⁰ Gimm J., Grimm W. Brüder Grimm – Märchen. – Stuttgart: Thienemanns Verlag, 1989. – S. 973

⁴¹ Gimm J., Grimm W. Brüder Grimm – Märchen. – Stuttgart: Thienemanns Verlag, 1989. – S. 973

⁴² Bekki S. Turkiye'de epitetler üzerine yapılan çalışmalar ve köroğlu'nun bir şiirinin tahlili, (<http://www.millifolklor.com>) Millî Folklor, 2012. – S. 203.

⁴³ Richter L. Kinder und Hausmaerchen. – Erlangen: Karl Mueller Verlag, 1991. – S. 84.

- Formulali iboralar.

Ertaklarning boshlama va yakunlamasida qo'llanadigan formulalar ("Bor ekan, yo'q ekan...", "Shundan keyin ular baxtli yashabdilar...") tinglovchi diqqatini jamlaydi, syujetni ramziy doira shaklida yakunlaydi. Bu usul folklor poetikasining eng muhim belgilaridan biri bo'lib, voqeani eshituvchi ongida tartib, mantiqiy bosqichlilik va estetik qoniqish hosil qiladi. Bunday formulalar nafaqat tinglovchini jalb etadi, balki ertakning struktural yaxlitligini ham ta'minlaydi.

Grimm ertaklaridagi ritorik figuralar – stixomitiya, takror, parallelizm, epitet, metafora, ritorik savol va formulali iboralar – ertak tilining badiiy kuchini oshiruvchi, uning og'zaki manbalarini saqlab qoluvchi va tinglovchini faol qabul qiluvchiga aylantiruvchi vositalardir. Ularning qo'llanishi ertakni nafaqat estetik jihatdan go'zal qiladi, balki tinglovchiga axloqiy saboq berishning samarali mexanizmini yaratadi. Shu bois, Grimm ertaklari tahlilida ritorik figuralarni ilmiy nuqtai nazardan o'rganish janrning poetik xususiyatlarini chuqurroq tushunishga xizmat qiladi.

Aka-uka Grimmlar to'plagan "Bolalar va uy ertaklari" nemis folklorining til va uslub xususiyatlarini chuqur aks ettirgan manba hisoblanadi. Mazkur ertaklarda badiiy-estetik ta'sirning muhim vositalaridan biri bu stilistik vositalar tizimidir. Stilistik vositalar ertak matnida voqea rivojini qiziqarli va esda qolarli qilish, qahramonlar ruhiyatini ochib berish, tinglovchi va o'quvchida kuchli emotsional ta'sir uyg'otish vazifasini bajaradi. Shu jihatdan Grimm ertaklari tili faqatgina oddiy hikoya qilish emas, balki ma'naviy-estetik jarayonni shakllantirishning nozik mexanizmiga aylangan.

Ertak tilida epitetlar asosiy estetik vosita sifatida alohida o'rin tutadi. Epitetlar ko'pincha xalq og'zaki ijodida barqaror shaklda ishlatiladi: "oltin sochli qiz", "oqsoch ona", "donishmand chol", "oltin qush" kabi iboralar nafaqat qahramonning tashqi belgilarini ifodalaydi, balki ularning ma'naviy – ruhiy olamini ham yoritadi. Ertak tilidagi epitetlar hayotiy obrazni umumlashtiradi va uni ideal tip sifatida ko'rsatadi. "Qahramonlarning ismlariga bog'liq holda uchraydigan, mavzuni qisqacha yoki kengroq tarzda ifodalovchi epitetlar rivoyatchi (ozon, oshiq, maddoh) uchun xotirani yangilovchi, eslashni osonlashtiruvchi unsur sifatida xizmat qiladi. Bir necha qisqa jumladan iborat epitetlarni yodda saqlash oson bo'ladi.⁴⁴ Demak, epitetlar orqali ertakdagi personajlar abstrakt va timsolli xarakter kasb etadi. Masalan, "Aschenputtel" (ATU 510A) ertagida qahramon qizning "Kuloyim" deb atalishi uning ijtimoiy pastligi, xo'ranganligi, lekin ayni vaqtda sadoqatli va pok qalbli qahramon sifatida tasvirlanishini ta'minlaydi. Epitet shu tariqa voqeaga ramziy ma'no qo'shadi va tinglovchini qahramonning ichki dunyosiga chuqurroq kirishga chorlaydi.

Grimm ertaklarida metafora keng qo'llanib, ularning badiiy-estetik ta'sirini kuchaytiradi. Metaforik obrazlar odatda tabiat, hayvonot dunyosi yoki sehrli

⁴⁴ Bekki S. Turkiye'de epitetler üzerine yapılan çalışmalar ve köroğlu'nun bir şiirinin tahlili, (<http://www.millifolklor.com>) Millî Folklor, 2012. – S. 211.

predmetlar orqali namoyon bo'ladi. "Der goldene Schlüssel" (Oltin kalit) ertagida kalit – sir va ma'naviy kashfiyot ramzi sifatida talqin qilinadi. "Schneewittchen"da "oq qor" tozalikka, "qizil qon" hayotiy quvvat va go'zallikka, "qora soch" esa sirli kuch va yashirin xavflarga ishora qiladi. Sehrli ertaklarning ramziy boyligi xalqning tarixiy xotirasi va kollektiv tasavvurlarini poetik shaklda mustahkamlab beradi. Shuningdek, metaforalar yordamida ertaklarda odatiy hayotiy voqealar timsollar orqali ko'rsatiladi. Masalan, "Der Eisenhans" ertagidagi temir odam obrazini V. Propp qahramonning shaxsiy rivojlanishi va ichki kurashining tashqi ko'rinishi sifatida baholaydi. Bu yerda personajning "temir" qiyofasi uning irodasi va chidamliligining poetik shaklda aks etishidir.

Taqqoslash ertak matnida hayotni tasvirlashning eng qadimiy usullaridan biridir. Grimm ertaklarida qahramonlarning kuchi yoki go'zalligi ko'pincha tabiatdagi elementlarga qiyoslanadi: "quyoshdek charqlab turardi", "shamoldek tez chopardi". Bunday o'xshatishlar ertakni eshituvchilar uchun jonli va tasavvurga boy qiladi. Bundan tashqari, ertaklarda oppozitsion strukturalar (masalan, "yaxshi – yomon", "boy – kambag'al", "hayot – o'lim") stilistik antitezalar orqali ifodalanadi. Grimm ertaklarida bu qarama-qarshiliklar syujetni oldinga siljituvchi va o'quvchini dramatik kulminatsiyaga tayyorlovchi kuch sifatida baholanadi.

Ertaklardagi personajlarning nutqi ham stilistik jihatdan alohida o'rin tutadi. Qahramonlar orasidagi dialoglar odatda sodda, ammo o'tkir ma'noga ega bo'ladi. Qahramonning muayyan takroriy iborasi ertakning ichki musiqiylikni oshiradi. Masalan, "Tilimdan chiq, oltin tanga" kabi doimiy iboralar nafaqat voqeani harakatlantiradi, balki tinglovchini ham ertak ritmiga jalb qiladi. Bevosita va ko'chirma nutqning tez-tez almashinib turishi tinglovchi diqqatini uyg'otadi. Bu hodisa og'zaki ijodning tabiiy xususiyati. Hikoyachi bir paytning o'zida voqeani izohlaydi va qahramon og'zidan so'zlaydi. Bu usul ertakning dramatik kuchini oshirib, uni sahnaga yaqinlashtiradi.

Grimm ertaklari matnidagi stilistik vositalar tizimi xalq og'zaki ijodining estetik tabiatini yozma shaklda qayta tiklashga xizmat qiladi. Epitet va metaforalar qahramonlarning ramziy qiyofasini shakllantirsa, takror va parallelizm ertakni musiqiy va ritmik qiladi, ritorik savollar esa tinglovchi qalbida hayrat, qo'rquv va ishonchni uyg'otadi. Shu bois, Grimm ertaklari tilida uchraydigan stilistik vositalar faqat bezak funksiyasini emas, balki poetik va didaktik ma'no qatlamlarini ochib beruvchi asosiy unsurlar sifatida ilmiy tadqiq etilishi lozim.

Aka-uka Grimmlar tomonidan to'plangan Kinder- und Hausmärchen nemis folklor merosining eng yirik yodgorliklaridan biri bo'lib, unda nafaqat syujetning mifopoetik asoslari, balki til va uslubiy qatlamning murakkab tizimi ham mujassam bo'lgan. Ayniqsa, ertak matnlarida uchraydigan stilistik vositalar – epitet, metafora, taqqoslash, parallelizm, formulali iboralar, antiteza va boshqa badiiy usullar ertakni tinglovchi ongiga ta'sir etuvchi kuchli vosita sifatida xizmat qiladi. Bu vositalar ertakning og'zaki tabiatini saqlash, syujetni ritmik uyg'unlashtirish, obrazlarni jonlantirish va asarning estetik hamda axloqiy ta'sirini kuchaytirish uchun

ishlatiladi. Nemis folklorshunosi Lutz Rorix shunday deydi: "Ertak jamiyatning xotira shaklidir, unda jamoaviy tajribalar, tafakkur uslublari va ramziy ifoda shakllari o'z aksini topadi."⁴⁵

Ertaklarda epitetlar juda keng qo'llanadi. Ular qahramonlarning tashqi qiyofasi, ichki dunyosi va xatti-harakatini ta'riflashda muhim rol o'ynaydi. "Oltin sochli qiz", "oqsoch ona", "bahodir yigit", "yovuz jodugar" kabi epitetlar nafaqat personajning individual xususiyatini ko'rsatadi, balki ularni xalq ongida shakllangan ramziy timsollarga bog'laydi. Xalq ertaklarida epitetlar syujetni badiiy bo'yoqlarga burkab, qahramonlarni turli ramziy darajalarda idrok etish imkonini beradi. Masalan, "Aschenputtel" (ATU 510A) ertagida bosh qahramonning doimo "kuloyim" deya atalishi uning ijtimoiy kamsitilganlik holatini ifodalasa – da, oxir-oqibatda aynan shu belgi uning kelajak taqdirini belgilab beradi. Epitet shu tarzda qahramonning sinovlar orqali kamolotga erishishini belgilovchi poetik kalitga aylanadi.

Yana shuni ko'ramizki, xalq og'zaki ijodida o'ziga xos usullar (parallellik, takror va hokazo) mavjud, hamda poetik tilning odatiy usullari (o'xshatish, metafora, epitetlar) xalq og'zaki ijodi va adabiyotda turlicha mazmunga ega. Buni ham adabiy tahlil orqali aniqlash mumkin.⁴⁶ Grimm ertaklari metaforik qatlamga nihoyatda boy. Metafora yordamida oddiy narsalar ramziy ma'nolar kasb etadi va ular tinglovchining hayotiy tajribasi bilan uyg'unlashadi. Masalan, "Oltin kalit" ertagidagi kalit – sirli bilim, yashirin dunyo eshigi va ertakning ichki ma'nosini ochuvchi belgi sifatida talqin qilinadi. "Schneewittchen" (ATU 709) ertagida qizaloqning "oq qor"dek rangi – poklik va begunohlikning ramzi, lablaridagi qizillik esa hayotiy kuch va sevgi istagini ifodalaydi. Sehrli ertaklarning poetik kuchi ularning ramziy tafakkurda saqlangan obrazlarida mujassam bo'ladi. Aynan shu obrazlar orqali tinglovchi o'zining ruhiy tajribalarini ertak syujeti bilan uyg'unlashtiradi. Metafora ertakda tasviriylilikni kuchaytirish bilan birga, arxetipik ramzlar orqali g'oyaviy-axloqiy qatlamni ham mustahkamlaydi.

Taqqoslash ertaklarda qahramonlarning sifatlarini yanada yorqinroq ko'rsatadi. "Yigit shamoldek chopdi", "malika oydek porladi", "bo'ri qopqonday og'zini ochdi" kabi ifodalar nafaqat tasviriy effektni kuchaytiradi, balki tinglovchi ongida vizual tasavvur uyg'otadi. Bundan tashqari, antiteza ertak poetikasining asosiy tayanchlaridan biri. "Yaxshilik – yovuzlik", "boy – kambag'al", "hayot – o'lim", "yorug'lik – zulmat" kabi dualistik qarama-qarshiliklar syujetning ichki kuchini tashkil etadi. Grimm ertaklari tilida ham bu qarama-qarshiliklar stilistik vositalar orqali kuchaytiriladi: masalan, "Hänsel und Gretel" (ATU 327A) ertagida jodugar – zulmat va yovuzlik timsoli, bolalar esa poklik va hayotiy kuchning ramzidir. Bu qarama-qarshilik ertakning dramatik kulminatsiyasini belgilab beradi.

Ertak matnining yana bir muhim stilistik qatlamini formulali iboralar tashkil qiladi. "Es war einmal...", "Ular baxtli yashab o'tibdilar" kabi an'anaviy formulalar

⁴⁵ Röhrich L. *Märchen und Wirklichkeit*. – Wiesbaden: Steiner–1979. – S. 15.

⁴⁶ Tatar M. *The Classic Fairy Tales*. – New York – London: W • W • NORTON & COMPANY, 1999. – S. 378.

ertakning boshlanishi va tugashini belgilovchi poetik ko'rsatkichlar sifatida xizmat qiladi. Bu iboralar tinglovchi ongida ertak olami bilan real hayot o'rtasida chegara o'rnatadi. Ba'zi ertaklarda muayyan so'z yoki jumalarning takroriy qo'llanilishi ertakni o'ziga xos musiqiy qiladi. Bunday usul bolalarga ertakni eslab qolishni yengillashtiradi, tinglovchini voqeaga bevosita bog'laydi va ertakni og'zaki ijro uchun qulay shaklga keltiradi.

Demak, Grimm ertaklaridagi stilistik vositalar tizimi nafaqat estetik mahoratning ifodasi, balki og'zaki ijodning ichki mexanizmlarini yozma shaklda saqlash vositasi hisoblanadi. Epitet va metaforalar obrazlarni ramziy darajada chuqurlashtirsa, taqqoslash va antitezalar ertakning dramatik ziddiyatini kuchaytiradi. Ritorik savollar va formulali iboralar esa tinglovchini ertak jarayonining faol ishtirokchisiga aylantiradi. "Masalan, ritorik savol juda keng qo'llaniladi; unda aslida tasdiq yotadi, so'roq intonatsiyasi esa faqatgina idrokning hissiy e'tiborini kuchaytirish uchun ishlatiladi."⁴⁷

Aka-uka Grimmlar to'plagan ertaklar nafaqat mazmuniy qatlam, balki o'ziga xos til estetikasi bilan ham ajralib turadi. Bu estetik xususiyatni aniqlashda adabiyotshunoslikda keng qo'llanadigan tushunchalardan biri mikro-poetikadir. Ushbu atama matnning yirik kompozitsion qurilishidan tashqari, uning ichki strukturasini belgilovchi mayda unsurlar – ritmik bo'laklar, tovush o'yinlari, takroriy iboralar, parallelizmlar va formulali konstruksiyalar majmuini ifodalaydi. Sehrli ertakning estetik kuchi, avvalo, uning mayda tuzilish elementlari – ritmik soddalik, obrazli takror va formulaviy tuzilmalarda mujassam bo'ladi.

Mikro-poetika adabiy matnning ichki ritm va ohangini belgilovchi, qisqa sintaktik birliklar, qofiyadosh so'zlar, ritorik figuralar tizimidan iborat. Grimm ertaklari og'zaki ijro an'alaridan yozib olinganligi sababli, unda qisqa gaplar, takrorlanuvchi formulalar va muayyan ohangdorlik kuzatiladi. Bu holat ertakni eshitish jarayonida qabul qilishni yengillashtiradi, shuningdek, ertakni esda saqlash, qayta hikoya qilish uchun qulay sharoit yaratadi. Ertakning tuzilishidagi izchillik va ritmik takrorlar uning hayotiy kuchini ta'minlaydi, chunki ular tinglovchini ertak jarayonida faol ishtirok etishga majbur qiladi.

Grimm ertaklarida nutqiy ritm asoslari muhim o'rin tutadi. Badiiy nutq ritmik tashkillanishi jihatidan ikki shaklda mavjud, ya'ni sochma (nasr) va tizma (nazm) shakllard. Nasriy nutq tuzilishi jihatidan kundalik muloqot tiliga o'xshash bo'lsa, she'riy nutq muayyan bir o'lchovga solingan, hissiy to'yintirilgan nutq sanaladi. Nasriy nutq epik va dramatik asarlarning asosiy nutq shakli hisoblanadi.⁴⁸ Bu avvalo, uch martalik takrorlar orqali ifodalanadi: qahramonning bir xil vazifani uch bor bajarishi, sehrli yordamchining uch marotaba ko'rsatma berishi yoki antagonistik kuchning uch bora paydo bo'lishi kabi strukturalar nafaqat syujetni dramatik kuchaytiradi, balki tinglovchi xotirasida mustahkam iz qoldiradi. Masalan,

⁴⁷ Томашевский Б. Теория литературы поэтика. – Москва: Аспект пресс, 1999. – С. 49.

⁴⁸ Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2004. – B. 127.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

“Die drei Federn” ertagida qahramonning uch marta sinovdan o‘tishi Proppning “yordamchi sinovi → yordam → mukofot” zanjirini mukammal tarzda namoyon etadi.

Stilistik vositalar orasida alliteratsiya ya’ni bir xil tovushlarning takrorlanishi ham alohida ahamiyat kasb etadi. Grimm ertaklarida xalq maqollari va og‘zaki iboralar alliteratsion ohangni kuchaytirib, tinglovchini zavqlantiradi. Bunday hodisalar nafaqat badiiy ifodaning musiqiyligini ta’minlaydi, balki ertakning og‘zaki ijro jarayonida xotirada saqlash mexanizmi sifatida xizmat qiladi.

Grimm ertaklarida parallelizmning ham o‘z ahamiyati bor. Ertaklarda ko‘pincha dualistik ziddiyatlarni (yaxshi – yomon, kambag‘al – boy, kuchli – zaif) kuchaytirishda qo‘llanadi. Parallelizm bu ikki yoki undan ortiq jumlaning sintaktik va semantik jihatdan bir-biriga o‘xshash tarzda qurilishi. Masalan, “Der Froschkönig” (ATU 440) ertagida shahzoda qizga qarata uch marotaba turlicha shart qo‘yadi, ammo ularning sintaktik tuzilishi deyarli bir xil bo‘lib, tinglovchiga voqelikni marosimiy qayta-qayta his qilish imkonini beradi. Bu jarayon ertakning kompozitsion tuzilishini mustahkamlab, ritmik izchillik yaratadi.

Mikro-poetik vositalar, ayniqsa, bolalar uchun mo‘ljallangan ertaklarda emotsional rezonansni oshiradi. Qisqa, takroriy iboralar tinglovchini ertakning ichiga tortadi, unda hayrat, qo‘rquv yoki quvonch uyg‘otadi. Grimm ertaklaridagi til o‘yinlari va takroriy strukturalar bolalarni nafaqat ertakni tinglashga, balki uni qayta hikoya qilishga ham undaydi. Shunday qilib, ritorik va stilistik vositalarning uyg‘unligi ertakni jonli, esda qolarli va ko‘p qatlamli ma’no tashuvchi asarga aylantiradi.

Grimm ertaklarining stilistik vositalar tizimi ularning badiiy qimmatini belgilovchi eng muhim qatlamlardan biri. Epitetlar va metaforalar obrazning timsoli kuchini oshirsa, taqqoslash va antitezalar syujetni dramatiklashtiradi, ritorik savollar va undovlar esa tinglovchini voqeaga jalb qiladi. Shu bilan birga, takror va ritmik qolip og‘zaki ijod an’anasining bevosita davomchisi bo‘lib, ertaklarning esda qolarli va musiqiy tusini mustahkamlaydi. Folklorshunoslikda bu jarayon mikro-poetika doirasida o‘rganilib, “kichik poetik birliklarning katta semantik kuchga ega bo‘lishi” sifatida talqin etiladi. Grimm ertaklari to‘plamining shakllanish jarayonini baholashda ularning og‘zaki ijod an’ansi bilan uzviy bog‘liqligini hisobga olish muhimdir. Og‘zaki rivoyatlar o‘z tabiatiga ko‘ra erkin tuzilma, marosimiy va formulaik takrorlar, sodda lekin dinamik syujet, voqealar almashinuvining tezligi va dialoglarning tabiiyligi bilan ajralib turadi. Bunday matnlar ko‘pincha tinglovchi bilan bevosita muloqotga, eshtiladigan ritmgga va rivoyatchining individual uslubiga tayanadi. Shu jihatdan og‘zaki shakl ertakning dastlabki hayotiy muhitini, uning psixologik, ijtimoiy va estetik funksiyasini yaqqol aks ettiradi. Yozma tahrir jarayonida esa ushbu xususiyatlar ma’lum darajada o‘zgaradi: til me’yorlashadi, syujet chiziqlari silliqatlanadi, obrazlarning funksional vazifasi qat’iylashadi, ayrim motivlar qisqaradi yoki kuchayadi, axloqiy ohang esa ravshanroq tus oladi. Grimmilar tomonidan qayta ishlangan matnlarda aynan shu o‘zgarishlar og‘zaki

variantlarning xalqona ohangini saqlab qolgan holda, ularni yozma adabiyot talablariga moslashtirishning badiiy mexanizmi sifatida namoyon bo'ladi. Shuning uchun Grimm ertaklarini poetik tahlil qilishda nafaqat ularning og'zaki kelib chiqishini, balki og'zaki shakldan yozma shaklga o'tishdagi ushbu stilistik va kompozitsion o'zgarishlar qanday badiiy natija berganini ham e'tiborga olish zarur. Ana shu jarayon ertakning ritmi, obrazlar tizimi, motivlarning taqdim etilishi va voqealarning dramatik qurilishi kabi elementlar orqali namoyon bo'lib, Grimm matnlarining badiiy tabiatini yanada chuqurroq tushuntirishga imkon beradi.

Grimmlar to'plagan ertaklar matnlarida qahramonlarning nutqi alohida badiiy qatlamni tashkil etadi. Bu nutq og'zaki ijodning jonli atmosferasini saqlab qoladi, voqeani tinglovchiga yaqinlashtiradi hamda syujetning dramatik kuchini oshiradi. Qahramon nutqi orqali ertaklardagi obrazlarning ichki dunyosi ochiladi, ularning hissiyoti, intilishi va maqsadi tinglovchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

M. Lyuti bu xususiyatni ertakning lirik jihatdan soddaligi va o'zini to'liq ifoda etishga intilishi sifatida baholaydi.

Grimm ertaklari og'zaki an'anadan yozib olinganligi bois, undagi qahramonlar nutqi ham xalq og'zaki ijodiga xos qisqa, ixcham va ta'sirchan shaklda namoyon bo'ladi. Qahramonlar ko'pincha qisqa jumlar bilan murojaat qiladilar. Masalan, "Qutqar meni!" kabi qisqa undovlar voqeaga dinamizm qo'shadi. Bu nutq shakllari tinglovchilarni darhol qahramonning ruhiy holatiga olib kiradi va ularning diqqatini saqlab qoladi. Og'zaki matnning estetik kuchi, ayniqsa ertaklarda, qisqa va keskin nutqiy bo'laklarda, tinglovchini voqeaning ichki ritmiga sherik qilishida namoyon bo'ladi.

Qahramonlarning o'zaro suhbatlari ertakning asosiy dramatik mexanizmlaridan biri. Stixomitiya – qisqa replikalarning ketma-ket almashuvi konfliktini kuchaytiradi va voqeani jonlantiradi. Masalan, "Rotkäppchen" (KHM 26, ATU 333) ertagida qizaloq bilan bo'ri o'rtasidagi mashhur qisqa replikalar: "*Buncha katta quloqlaring bor ekan, buvi!*" – "*Seni yaxshiroq eshitish uchun*" – "*Buncha katta ko'zlaring bor ekan!*" – "*Seni yaxshiroq ko'rish uchun*" – "*Buncha katta og'zing bor ekan!*" – "*Seni yaxshiroq yeyish uchun!*"⁴⁹ kabi ketma-ket almashuv ziddiyatni keskinlashtirib, tinglovchini dramatik kulminatsiyaga olib boradi. Bunday usul, bir tomondan, teatr san'atidagi dialogik dramatisatsiyani eslatsa, ikkinchi tomondan, xalqona hikoya qilish an'anasini eshituvchiga bevosita yetkazadi.

Ertak matnida qahramonlarning takroriy nutqi o'ta muhim. Nutq jarayonida aytilgan gap nutqning nutq sub'yekti almashinishi bilan ajraluvchi bo'lagi bo'lib, dialogdagi alohida replikaga tengdir. Dialog replikasi esa, ma'lumki, birgina so'zdan, bitta yoki bir nechta gapdan tashkil topishi mumkin.⁵⁰ Ko'plab ertaklarda qahramon bir xil gapni qayta-qayta takrorlaydi. Bu takroriylik tinglovchida emotsional kutish hissinı kuchaytiradi. Bundan tashqari, qahramonlarning nutqida

⁴⁹ Roehl S. Aschenputtel. – Bonn: Inter Nationes, 1990 – S. 41.

⁵⁰ Бахтин М. Эстетика словесного творчества. – Москва: Искусство, 1979. – С. 254.

formulali iboralar – “Eh, bechora!”, “Ey Xudo!” kabi xalqona qo‘llanmalar mavjud. Ular ertak matnida xalqning kundalik hayotidagi og‘zaki muloqot odatlaridan kirib kelgan bo‘lib, ertakning tabiiyligini ta‘minlaydi. Grimm ertaklaridagi formulali nutq elementlari tinglovchini ertakning ichki jozibasiga tortadi va voqeani birgalikda boshdan kechirish imkonini yaratadi.

Qahramonlarning nutqida emotsional boylik seziladi. Undov so‘zlar, qichqiriq, yig‘i yoki kulgu ifodalovchi qisqa jumlar tinglovchiga bevosita psixologik ta‘sir ko‘rsatadi. Masalan, “Die Bremer Stadtmusikanten” (ATU 130) ertagida “Yur biz bilan Bremenga!” (“*Geh mit uns nach Bremen!*”)⁵¹ deya takrorlash orqali hamjihatlik, umid va birdamlikni ifodalaydilar. Bu uslub ertakning tarbiyaviy mohiyatini hamkorlik va birgalikda kurashning kuchini ochib beradi.

Ertaklarda personajlarning nutqi faqat syujetni rivojlantirish vositasi emas, balki tinglovchiga bevosita hissiy ta‘sir o‘tkazuvchi ramziy mexanizmdir. Shuningdek, ertaklaridagi dialogik nutqni bolalarning hissiy olamiga bevosita ta‘sir qiluvchi o‘qituvchi va tarbiyachi vazifasini o‘tovchi unsurlar sifatida ko‘rish mumkin.

Grimm ertaklarida qahramonlarning so‘zlash uslubi ko‘pincha xalqning ijtimoiy hayoti, qadriyatlari va orzulari bilan uyg‘unlashadi. Masalan, “Der arme Müllersbursch und das Kätzchen” (Bechora tegirmonchi yigit va mushukcha, ATU 402) ertagida qahramonning mushukka qilgan iltijolari, uning mehribonlikka bo‘lgan intilishi xalq tafakkurida kamtar va sadoqatli inson oxir-oqibat mukofotlanadi, degan qadimiy tushunchani ifodalaydi. Shu bois qahramon nutqi nafaqat individual, balki kollektiv ma‘naviy tajribaning tili sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Grimm ertaklarida qahramonlarning nutqi stilistik vositalar tizimining muhim bo‘lagi bo‘lib, ertakning poetik mazmunini ochishda, dramatik kuchini oshirishda va tinglovchi qalbiga ta‘sir qilishda katta rol o‘ynaydi. Ko‘p hollarda sintaktik parallelizm boshqa stilistik figuralar bilan birga qo‘llanadiki, bu usulning estetik samarasini oshiradi.⁵² Epitet, metafora, takror, parallelizm va ritorik savollardan tashkil topgan nutqiy strukturalar nafaqat ertakning go‘zalligini oshiradi, balki uning ma‘naviy-didaktik mazmunini ham mustahkamlaydi. Shu bois, Grimm ertaklari tili nafaqat filologik, balki psixologik va madaniy jihatdan ham ko‘p qirrali tahlilni talab qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2004. – S. 154.
2. Bottigheimer R. A Fairy Tale New History. – Albany: SUNY Press, 2009. – 218 p.

⁵¹ Gimm J., Grimm W. Brüder Grimm – Märchen. – Stuttgart: Thienemanns Verlag, 1989. – S. 547

⁵² Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Abdulla Qodiriy nomidagi Xalq merosi nashriyoti, 2004. – S. 154.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

3. Bolte J. Polívka J. Anmerkungen zu den Kinder- und Hausmärchen der Brüder Grimm. – Leipzig: Dieterich, 1913–1932. – 5 Bde.
4. Grimm J. Grimm W. Kinder- und Hausmärchen. – Berlin: Realschulbuchhandlung, 1812–1857. – 3 Bde.
5. Thompson S. Motif-Index of Folk-Literature. – Bloomington: Indiana University Press, 1955–1958. – 6 vols.
6. Tatar M. The Hard Facts of the Grimms' Fairy Tales. – Princeton: Princeton University Press, 1987. – 310 p.
7. Zipes J. The Complete Fairy Tales of the Brothers Grimm. – New York: Bantam, 1987. – 752 p.
8. Zipes J. Why Fairy Tales Stick: The Evolution and Relevance of a Genre. – New York: Routledge, 2006. – 280 p.
9. Grimm J. Grimm W. Deutsche Sagen. – Berlin: Realschulbuchhandlung, 1816–1818. – 2 Bde.
10. Rahimov H., Rahimova G. Boʻron kampir. – Toshkent: “Oʻzbekiston” NMIU, 2020. – 94 b.
11. Richter L. Kinder und Hausmaerchen. – Erlangen: Karl Mueller Verlag, 1991. – 640 S.
12. Usarova L. Badiiy tafakkurning rivojlanishida aka-uka Grimmlar oʻrni va afsonaviy obrazlar talqini, Образование и инновационные исследования (2022 год №7).
13. www.academia.edu – xalqaro ilmiy maqolalar bazasi.
14. www.archive.org – “Internet Archive” elektron kutubxonasi.

XOTIRA JANRI VA AYOL OBRAZINING ADABIY TALQINI

Abdullayeva Firdavsxon A'zamjon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
firdavsxonabdullayeva92@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada xotira (memuar) janrining nazariy asoslari va unda ayol obrazining badiiy talqini masalalari tadqiq etilgan. AQSh, Yevropa, MDH hamda Oʻzbekiston olimlarining ilmiy ishlari asosida xotira janridagi ayol ovozi, sub'yektlilik va oʻz-oʻzini ifodalash muammolari qiyosiy tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: xotira janri, memuar, ayol obrazi, avtobiografik nasr, hayot hikoyasi, gender va adabiyot.

Аннотация. В статье исследуются теоретические основы мемуарного жанра и проблемы художественной интерпретации женского образа в нём. На основе сравнительного анализа трудов учёных США, Европы, СНГ и Узбекистана рассмотрены проблемы женского голоса, субъектности и самовыражения в мемуарном жанре.

Ключевые слова: мемуарный жанр, женский образ, автобиографическая проза, жизнеписание, гендер и литература.

Abstract. This article examines the theoretical foundations of the memoir genre and the literary interpretation of female image within it. Based on a comparative analysis of scholarly works from the USA, Europe, CIS countries, and Uzbekistan, the problems of female voice, subjectivity, and self-expression in memoir writing are explored.

Keywords: memoir genre, female image, autobiographical prose, life writing, gender and literature.

Xotira janri insonning shaxsiy tajribasini, ichki dunyosini va o'tmish voqealarni qayta idrok etishga asoslangan adabiy shakl sifatida jahon adabiyotida alohida mavqega ega. Bu janr muallif va qahramon o'rtasidagi chegarani yo'qotib, o'quvchiga hayotiy haqiqatni bevosita his etish imkoniyatini beradi. Xotira asarlarida ayol obrazi esa alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ko'p asrlar davomida ayollarning ovozi adabiyotda yetarlicha eshitilmagan.

Amerikalik tadqiqotchilar Sidonie Smith (Sidoni Smit) va Julia Watson (Juliya Uotson) "Reading Autobiography" ("Avtobiografiyani o'qish") asarida hayot hikoyasi janrlarini nazariy asoslab, xotiranoma yozishda xotira, tajriba va identitet tushunchalarining hal qiluvchi rolini ta'kidlaganlar⁵³. Ularning fikricha, ayollar o'z hayot hikoyalarini yozar ekanlar, nafaqat shaxsiy tajribalarini ifodalaydilar, balki madaniy va ijtimoiy normalarni ham qayta sharhlaydilar.

Rus adabiyotshunosligida Lidiya Ginzburg (Лидия Гинзбург) "О психологической прозе" ("Psixologik nasr haqida") monografiyasida memuarini shaxsiyat konsepsiyasi va uning badiiy ifodalanishi o'rtasidagi munosabatni ochib beruvchi janr sifatida tahlil qilgan⁵⁴. Ginzburg xotiranomada yozuvchining o'z-o'zini anglash jarayoni qanday badiiy shaklga kirishini chuqur tadqiq etgan.

Xotira janri nazariyasining eng muhim asoslaridan biri frantsuz olimi Philippe Lejeune (Filipp Lejyon) tomonidan ishlab chiqilgan. Uning "Le pacte autobiographique" ("Avtobiografik shartnoma") konsepsiyasiga ko'ra, avtobiografik asarda muallif, hikoyachi va qahramon o'rtasida o'ziga xos shartnoma mavjud bo'lib, o'quvchi matnda tasvirlangan voqealarning haqiqiyligi haqida ishonch hosil qiladi⁵⁵. Lejonning bu nazariyasi xotira janrining falsafiy va estetik chegaralarini belgilab berishda muhim qadam bo'ldi.

O'zbek adabiyotshunosligida xotira janri uzoq tarixga ega. Umarali Normatov o'zining "Ijod sehri" kitobida o'zbek xotiranomalarining badiiy xususiyatlarini va ularda muallif shaxsiyatining namoyon bo'lish usullarini tahlil qilgan⁵⁶. Normatov xotiranomada sub'yektiv va ob'yektiv boshlanishlarning uyg'unlashuvi masalasini ko'tarib, bu janrning o'zbek nasridagi rivojlanish yo'llarini belgilab bergan.

⁵³ Smith S., Watson J. Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. – P. 14. URL: <https://www.upress.umn.edu/9781517916886/reading-autobiography-now/>

⁵⁴ Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. – Л.: Художественная литература, 1977. – С. 203. URL: <https://imwerden.de/publ-6630>

⁵⁵ Lejeune Ph. Le pacte autobiographique. – Paris: Seuil, 1975. – P. 14. URL: <https://www.seuil.com/ouvrage/le-pacte-autobiographique-philippe-lejeune/9782020043076>

⁵⁶ Normatov U. Ijod sehri. – T.: Sharq, 2007. – B. 89. URL: <https://ziyonet.uz>

Ayol obrazining xotira janridagi talqini gender tadqiqotlarining eng dolzarb masalalaridan biridir. Ingliz adabiyotshunosi Elaine Showalter (Eleyн Shouolter) "A Literature of Their Own" ("O'zlarining adabiyoti") nomli asarida ingliz ayol romanchilari an'anasini tadqiq qilib, ayollar adabiy merosining asrlar davomida e'tibordan chetda qolganligini isbotlagan⁵⁷. Showalter ayollarning shaxsiy yozuv shakllari – kundalik, maktub, xotiranoma – ularning ijtimoiy mavqeini ifodalashda muhim vosita bo'lganini ko'rsatib bergan.

Rossiyalik tadqiqotchi Irina Savkina (Ирина Савкина) "Разговоры с зеркалом и Зеркальем" ("Ko'zgu va Ko'zgu ortidagi suhbatlar") monografiyasida XIX asrning birinchi yarmidagi rus ayollarining avtodokumental matnlarini tadqiq etgan⁵⁸. Savkina ayollarning kundalik va xotiranomalari patriarxal jamiyatda o'z "men"ini shakllantirish va himoya qilish vositasi sifatida xizmat qilganini isbotlagan. Bu tadqiqot ayol avtobiografik nasrining nafaqat adabiy, balki ijtimoiy-madaniy ahamiyatini ochib berdi.

O'zbek adabiyotshunosligida xotira janri "muallif hayotidagi muhim voqealar va shaxsiy kechinmalarning badiiy ifodasiga asoslangan nasr turi" sifatida ta'riflanadi⁵⁹. Damin Quronov va boshqalar tomonidan tayyorlangan "Adabiyotshunoslik lug'ati"da bu janrning o'zbek adabiyotidagi o'rnini va uning boshqa nasr turlari bilan farqi aniq belgilab berilgan.

Kanadalik olim Helen Buss (Хелен Басс) "Repossessing the World" ("Dunyoni qayta egallash") kitobida zamonaviy ayol memuarlarini maxsus tadqiq etib, ayollar xotiranoma yozish orqali o'z dunyolarini qayta kashf etishlarini ko'rsatgan⁶⁰. Bassning ta'kidlashicha, ayollar xotiranomalari shunchaki shaxsiy hayot bayoni emas, balki madaniyatning muhim qismlarini qayta o'zlashtirish va ifodalash vositasidir. Bu fikr xotira janrini feministik tanqid kontekstida anglashda muhim ahamiyatga ega.

O'zbek adabiyotida ayol yozuvchilarning xotiranoma an'analari XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab shakllanib borgan. Naim Karimov "O'zbek adabiyoti tarixi (XX asr)" asarida bu davrda ayol qalamkashlarning adabiy jarayonda faol ishtirok etib, o'z ichki dunyolari va ijtimoiy tajribalarini badiiy nasrda ifodalay boshlaganliklarini ta'kidlagan⁶¹. Ayol yozuvchilarning xotiranomaviy asarlari o'zbek nasrida yangi mavzu va uslubiy izlanishlarning paydo bo'lishiga turtki berdi.

Xotira va shaxsiyat munosabati masalasida Veronika Nurkova (Вероника Нуркова) "Свершенное продолжается" ("Tugallangan davom etmoqda") asarida

⁵⁷ Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. – Princeton: Princeton University Press, 1977. – P. 12. URL: <https://press.princeton.edu/books/paperback/9780691004761/a-literature-of-their-own>

⁵⁸ Савкина И.Л. Разговоры с зеркалом и Зеркальем. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – С. 34. URL: https://www.nlobooks.ru/books/nauchnaya_biblioteka/684/

⁵⁹ Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010. – B. 254. URL: <https://ziyonet.uz>

⁶⁰ Buss H.M. Repossessing the World: Reading Memoirs by Contemporary Women. – Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2002. – P. 7. URL: <https://www.wlupress.wlu.ca/Books/R/Repossessing-the-World>

⁶¹ Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi (XX asr). – T.: O'qituvchi, 1999. – B. 312. URL: <https://ziyonet.uz>

avtobiografik xotiraning shaxs identitetini shakllantirishdagi rolini psixologik jihatdan asoslab bergan⁶². Nurkovaning tadqiqotiga ko‘ra, inson o‘z o‘tmishini eslar ekan, u nafaqat voqealarni qayta tiklaydi, balki o‘z “men”ini ham qayta yaratadi. Bu fikr ayol xotiranomalari tahlilida alohida ahamiyatga ega, chunki ayollar uchun o‘z-o‘zini anglash ko‘pincha ijtimoiy normalar bilan kurash jarayonida shakllanadi.

Smith va Watson o‘zlarining yana bir muhim asari “Women, Autobiography, Theory” (“Ayollar, avtobiografiya, nazariya”) to‘plamida ayol avtobiografik yozuvining nazariy asoslarini belgilab berganlar⁶³. Ularning fikricha, ayollar xotiranoma yozishda erkaklar yaratgan an‘anaviy avtobiografik modellardan farqli yondashuvni ishlab chiqadilar: ularda munosabatlar, his-tuyg‘ular va jamoaviy identitet markaziy o‘rin egallaydi.

O‘zbek adabiyotshunosligida bu yo‘nalish yaqinda rivojlanmoqda. Zuhra Eshonova “O‘zbek ayol yozuvchilarining nasriy ijodi” nomli tadqiqotida ayol qalamkashlarning o‘zbek adabiyotiga qo‘shgan hissasini va ularning asarlaridagi ayol qismati mavzusini tahlil qilgan⁶⁴. Olima o‘zbek ayol yozuvchilarining xotiranomaviy elementlari ko‘zga tashlanadigan asarlarini tadqiq etib, ular orqali milliy ayol identitetining adabiy ifodasini ochib bergan.

Xulosa o‘rnida shuni ta’kidlash kerakki, Xotira janri insonning o‘z o‘tmishi bilan muloqotiga asoslangan noyob adabiy shakldir. Unda ayol obrazi alohida ahamiyat kasb etadi, chunki ayollar xotiranoma orqali nafaqat shaxsiy tajribalarini ifodalaydilar, balki jamiyatdagi o‘rinlarini ham qayta belgilaydilar. Ph. Lejeune, S. Smith, J. Watson, L. Ginzburg, E. Showalter va I. Savkina kabi olimlarning tadqiqotlari bu janrning nazariy asoslarini mustahkamlagan.

O‘zbek adabiyotshunosligida xotira janri va undagi ayol obrazi bo‘yicha tadqiqotlar hali boshlang‘ich bosqichda bo‘lib, kelajakda bu yo‘nalishda yangi ilmiy izlanishlarga keng imkoniyat mavjud. Milliy ayol xotiranomalari gender tadqiqotlari, feministik tanqid va qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan chuqur o‘rganilishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Smith S., Watson J. Reading Autobiography: A Guide for Interpreting Life Narratives. – Minneapolis: University of Minnesota Press, 2001. – 296 p.
2. Гинзбург Л.Я. О психологической прозе. – Л.: Художественная литература, 1977. – 450 с.
3. Lejeune Ph. Le pacte autobiographique. – Paris: Seuil, 1975. – 357 p.
4. Normatov U. Ijod sehri. – T.: Sharq, 2007. – 288 b.
5. Showalter E. A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing. – Princeton: Princeton University Press, 1977. – 378 p.

⁶² Нуркова В.В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. – М.: УРАО, 2000. – С. 45. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01000649655>

⁶³ Smith S., Watson J. Women, Autobiography, Theory: A Reader. – Madison: University of Wisconsin Press, 1998. – P. 9. URL: <https://uwpress.wisc.edu/books/2768.htm>

⁶⁴ Eshonova Z. O‘zbek ayol yozuvchilarining nasriy ijodi. – T.: Fan, 2010. – B. 18. URL: <https://ziyonet.uz>

6. Савкина И.Л. Разговоры с зеркалом и Зазеркальем. – М.: Новое литературное обозрение, 2007. – 416 с.
7. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010. – 400 b.
8. Buss H.M. Repossessing the World: Reading Memoirs by Contemporary Women. – Waterloo: Wilfrid Laurier University Press, 2002. – 198 p.
9. Karimov N. O'zbek adabiyoti tarixi (XX asr). – T.: O'qituvchi, 1999. – 544 b.
10. Нуркова В.В. Свершенное продолжается: Психология автобиографической памяти личности. – М.: УРАО, 2000. – 320 с.
11. Smith S., Watson J. Women, Autobiography, Theory: A Reader. – Madison: University of Wisconsin Press, 1998. – 468 p.
12. Eshonova Z. O'zbek ayol yozuvchilarining nasriy ijodi. – T.: Fan, 2010. – 174 b.

LINGVOPOETIKA TUSHUNCHASI VA UNING ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O'RNI

Abdullayeva Firdavsxon A'zamjon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti tayanch doktoranti
firdavsxonabdullayeva92@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada lingvopoetika tushunchasining nazariy asoslari, shakllanish bosqichlari va adabiyotshunoslikdagi o'rni tadqiq etilgan. AQSh, Yevropa, MDH hamda O'zbekiston olimlarining ilmiy ishlari asosida lingvopoetik tahlil metodologiyasi qiyosiy o'rganilgan.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, badiiy matn, poetik til, uslubiyat, adabiy tahlil, badiiy nutq.

Аннотация. В статье исследуются теоретические основы понятия лингвопоэтики, этапы её формирования и роль в литературоведении. На основе научных работ учёных США, Европы, СНГ и Узбекистана проведён сравнительный анализ методологии лингвопоэтического анализа.

Ключевые слова: лингвопоэтика, художественный текст, поэтический язык, стилистика, литературный анализ, художественная речь.

Abstract. This article examines the theoretical foundations of linguopoetics, its formation stages and its role in literary studies. Based on the scholarly works of researchers from the USA, Europe, CIS countries and Uzbekistan, a comparative analysis of linguopoetic analysis methodology has been conducted.

Keywords: linguopoetics, literary text, poetic language, stylistics, literary analysis, artistic speech.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab tilshunoslik va adabiyotshunoslik o'rtasidagi aloqadorlik yangi ilmiy yo'nalish – lingvopoetikaning shakllanishiga olib keldi. Lingvopoetika badiiy matnni til vositalari orqali o'rganish metodologiyasini ishlab chiqadigan fanlararo soha sifatida paydo bo'lgan.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Lingvopoetikaning nazariy poydevori amerikalik tilshunos Roman Jakobson (Roman Yakobson) ning 1960-yilda nashr etilgan mashhur "Linguistics and Poetics" ("Lingvistika va poetika") nomli asarida yaratilgan⁶⁵. Yakobson til funksiyalari orasida poetik funktsiyani alohida ajratib, tilning estetik imkoniyatlarini ilmiy tadqiqot predmetiga aylantirgan.

Rus adabiyotshunosligi an'analari doirasida B.B. Виноградов (V.V. Vinogradov) "О языке художественной литературы" ("Badiiy adabiyot tili haqida") monografiyasida badiiy adabiyot tilini o'rganish zarurligini ilmiy asoslab bergan⁶⁶. Vinogradov badiiy nutqni umumxalq tilining maxsus shakli sifatida talqin qilib, uning ilmiy merosi lingvopoetik tahlilning metodologik asosini yaratgan.

Shuningdek, Amerikalik olim Samuel Levin (Semyuel Levin) o'zining "Linguistic Structures in Poetry" ("She'riyatdagi lingvistik tuzilmalar") asarida poetik tilning oddiy nutqdan tubdan farq qilishini isbotlab, she'riy matnlarda takrorlanuvchi lingvistik modellarni aniqlash metodikasini ishlab chiqqan⁶⁷. Levinning yondashuvi lingvopoetikaning empirik asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

MDH makonida В.П. Григорьев (V.P. Grigor'yev) "Поэтика слова" ("So'z poetikasi") monografiyasida lingvopoetikani mustaqil fan sifatida asoslab, uning predmeti va metodlarini aniq belgilab bergan⁶⁸. Grigor'yev lingvopoetikani badiiy matnning til tuzilmasini va unda qo'llanilgan til birliklarining estetik funksiyasini o'rganadigan fan deb ta'riflagan.

Yevropalik tadqiqotchi Michael Riffaterre (Maykl Riffater) "Semiotics of Poetry" ("She'riyat semiotikasi") asarida semiotik yondashuv nuqtai nazaridan she'riy tilni tahlil qilib, badiiy matnda ma'no yaratilishining murakkab mexanizmlarini ochib bergan⁶⁹. Riffaterning kontseptsiyasiga ko'ra, poetik matn oddiy kommunikativ funksiyadan tashqariga chiqib, o'ziga xos semiotik tizim yaratadi.

O'zbek adabiyotshunosligida D. Quronov, Z. Mamajonov va M. Sheraliyeva tomonidan tayyorlangan "Adabiyotshunoslik lug'ati"da lingvopoetika badiiy matnning til qurilmasini poetik nuqtai nazardan o'rganuvchi fan sifatida belgilab berilgan⁷⁰. Bu ta'rif o'zbek tilshunosligida lingvopoetikaning rasmiy maqomini mustahkamlashga xizmat qilgan.

⁶⁵ Jakobson R. Linguistics and Poetics // Style in Language. – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 353. URL: https://web.english.upenn.edu/~cavitch/pdf-library/Jakobson_Linguistics_and_Poetics.pdf

⁶⁶ Виноградов В.В. О языке художественной литературы. – М.: Гослитиздат, 1959. – С. 6. URL: <https://danefae.org/lib/vvv/ojaxl/>

⁶⁷ Levin S.R. Linguistic Structures in Poetry. – The Hague: Mouton, 1962. – P. 19. URL: <https://doi.org/10.1515/9783110879643>

⁶⁸ Григорьев В.П. Поэтика слова. – М.: Наука, 1979. – С. 48. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01007621182>

⁶⁹ Riffaterre M. Semiotics of Poetry. – Bloomington: Indiana University Press, 1978. – P. 2. URL: https://www.iupress.indiana.edu/product_info.php?products_id=21790

⁷⁰ Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. Adabiyotshunoslik lug'ati. – T.: Akademnashr, 2010. – B. 178. URL: <https://ziyonet.uz>

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Lingvopoetikaning adabiyotshunoslikdagi o'zni bir necha muhim funksiyalar orqali namoyon bo'ladi. Birinchidan, u badiiy asar tilining chuqur tahlilini amalga oshirish imkonini beradi. Ingliz olimi Jonathan Culler (Jonatan Kaller) “Structuralist Poetics” (“Strukturalistik poetika”) asarida adabiy asarni tushunish jarayonida lingvistik kompetentsiyaning hal qiluvchi rolini ta'kidlagan⁷¹. Kallerning fikricha, o'quvchi badiiy matnga til qoidalari haqidagi bilimi asosida yondashadi.

Ikkinchidan, lingvopoetik tahlil muallifning individual uslubini aniqlash uchun samarali vositadir. Н.М. Шанский (N.M. Shanskiy) “Лингвистический анализ художественного текста” (“Badiiy matnning lingvistik tahlili”) asarida yozuvchining o'ziga xos til xususiyatlarini, so'z tanlash tamoyillarini va nutq qurilmalarini aniqlash mumkinligini ko'rsatib bergan⁷². Badiiy matnda qo'llanilgan leksik, fonetik va sintaktik vositalar yozuvchining ijodiy individualligini aks ettiradi.

O'zbek tilshunosligida M. Yo'ldoshev “Badiiy matn lingvopoetikasi” monografiyasida badiiy matn lingvopoetikasi sohasida muhim tadqiqotlar olib borgan⁷³. Olim o'zbek badiiy nasrida qo'llanilgan til vositalarining poetik funksiyalarini tahlil qilib, milliy adabiyotdagi lingvopoetik xususiyatlarni ochib bergan.

Uchinchidan, lingvopoetika badiiy matnning ko'p qatlamli tuzilmasini ochib berishda muhim ahamiyatga ega. Ю.М. Лотман (Yu.M. Lotman) “Структура художественного текста” (“Badiiy matn tuzilmasi”) monografiyasida badiiy matnni murakkab semiotik tizim sifatida tavsiflagan⁷⁴. Lotmanning struktural yondashuvi lingvopoetik tahlilning nazariy bazasini boyitishga katta hissa qo'shgan.

Britaniyalik olim Roger Fowler (Rojer Fauler) “Linguistic Criticism” (“Lingvistik tanqid”) asarida adabiy asarlarni tilshunoslik nuqtai nazaridan tanqidiy tahlil qilish metodologiyasini taklif etgan⁷⁵. Faulerning yondashuvi badiiy matnning til xususiyatlarini ijtimoiy kontekst bilan bog'liq holda o'rganishni taklif etib, lingvopoetik tahlilning yangi yo'nalishini belgilagan.

O'zbek tilshunosligida B. Tojiboyev “O'zbek shoirona nutqining lingvopoetik xususiyatlari” nomli tadqiqotida o'zbek she'riy matnlarida qo'llanilgan milliy-madaniy kontseptlarning til ifodasi masalalarini yoritgan⁷⁶. Uning ishlari o'zbek she'riyatining lingvopoetik tadqiqi uchun nazariy va amaliy asos yaratgan.

⁷¹ Culler J. Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature. – London: Routledge & Kegan Paul, 1975. – P. 56. URL: <https://doi.org/10.4324/9780203442586>

⁷² Шанский Н.М. Лингвистический анализ художественного текста. – Л.: Просвещение, 1990. – С. 25. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001527860>

⁷³ Yo'ldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – T.: Fan, 2007. – B. 15. URL: https://www.academia.edu/4594547/BADIY_MATN_LINGVOPOETIKASI

⁷⁴ Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – С. 33. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01006756498>

⁷⁵ Fowler R. Linguistic Criticism. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – P. 70. URL: <https://global.oup.com/academic/product/linguistic-criticism-9780192891471>

⁷⁶ Tojiboyev B. O'zbek shoirona nutqining lingvopoetik xususiyatlari. – T.: Fan, 2004. – B. 9. URL: <https://ziyonet.uz>

Lingvopoetika badiiy tarjima nazariyasiga ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi. B.И. Болотов (V.I. Bolotov) "Эмотивность текста в аспектах языковой и неязыковой вариативности" ("Matnning emotivligi: til va til tashqari o'zgaruvchanlik aspektlarida") asarida matnning emotiv xususiyatlarini tadqiq qilib, badiiy tarjimada asl matnning lingvopoetik xususiyatlarini saqlash muammosini ko'tarib chiqqan⁷⁷. Tarjimon asl matndagi til vositalarining badiiy funksiyalarini anglagan holda ularning ekvivalentlarini topishi lozim.

A. Sobirov "Lingvistik poetika va uslubiyat masalalari" nomli ilmiy maqolasida o'zbek tilshunosligida lingvistik poetika va uslubiyat masalalarini tadqiq etib, bu ikki yo'nalishning o'zaro bog'liqligini ilmiy asoslab bergan⁷⁸. Olimning ta'kidlashicha, lingvopoetik tahlil uslubiy tahlildan farqli ravishda badiiy matndagi til birliklarining estetik funksiyasiga ko'proq e'tibor qaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Lingvopoetika tilshunoslik va adabiyotshunoslikning kesishuvida shakllangan fanlararo soha bo'lib, badiiy matnning til qurilmasini poetik nuqtai nazardan o'rganadi. R. Jakobson, V.V. Vinogradov, S.R. Levin, V.P. Grigor'yev, M. Riffaterre, J. Culler kabi olimlarning nazariy ishlari lingvopoetikaning mustaqil fan sifatida shakllanishiga asos yaratgan.

O'zbek adabiyotshunosligida lingvopoetik tadqiqotlar M. Yo'ldoshev, B. Tojiboyev, A. Sobirov kabi olimlarning ishlari orqali rivojlanib, milliy adabiyotni yangicha tahlil qilish imkoniyatlarini ochib bermoqda. Kelajakda bu soha kognitiv tilshunoslik va raqamli gumanitar fanlar bilan integratsiyalashishi kutilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlarЖ

1. Jakobson R. *Linguistics and Poetics // Style in Language* / Ed. by T.A. Sebeok. – Cambridge: MIT Press, 1960. – P. 350.
2. Виноградов В.В. *О языке художественной литературы*. – М.: Гослитиздат, 1959. – 656 с.
3. Levin S.R. *Linguistic Structures in Poetry*. – The Hague: Mouton, 1962. – 64 p.
4. Григорьев В.П. *Поэтика слова*. – М.: Наука, 1979. – 343 с.
5. Riffaterre M. *Semiotics of Poetry*. – Bloomington: Indiana University Press, 1978. – 213 p.
6. Quronov D., Mamajonov Z., Sheraliyeva M. *Adabiyotshunoslik lug'ati*. – T.: Akademnashr, 2010. – 400 b.
7. Culler J. *Structuralist Poetics: Structuralism, Linguistics and the Study of Literature*. – London: Routledge & Kegan Paul, 1975. – 301 p.
8. Шанский Н.М. *Лингвистический анализ художественного текста*. – Л.: Просвещение, 1990. – 415 с.
9. Yo'ldoshev M. *Badiiy matn lingvopoetikasi*. – T.: Fan, 2007. – 168 b.

⁷⁷ Болотов В.И. Эмотивность текста в аспектах языковой и неязыковой вариативности. – Ташкент: Фан, 1981. – С. 58. URL: <https://search.rsl.ru/ru/record/01001082589>

⁷⁸ Sobirov A. Lingvistik poetika va uslubiyat masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. – 2015. – №3. – B. 35. URL: <https://journal.fledu.uz>

- 10.Лотман Ю.М. Структура художественного текста. – М.: Искусство, 1970. – 384 с.
- 11.Fowler R. Linguistic Criticism. – Oxford: Oxford University Press, 1986. – 190 p.
- 12.Tojiboyev B. O'zbek shoirona nutqining lingvopoetik xususiyatlari. – T.: Fan, 2004. – 156 b.
- 13.Болотов В.И. Эмотивность текста в аспектах языковой и неязыковой вариативности. – Ташкент: Фан, 1981. – 148 с.
- 14.Sobirov A. Lingvistik poetika va uslubiyat masalalari // O'zbek tili va adabiyoti. – 2015. – №3. B. 34.

ZAMONAVIY AMERIKA SHE'RIYATIDA KLASSIK MIFOLOGIYANING POETIK TRANSFORMATSIYASI

F.I.Nuriddinova
NamDCHTI tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur tezisdagi zamonaviy Amerika she'riyatida klassik mifologiyaning poetik transformatsiyasi Louise Glück, Anne Carson va Adrienne Rich ijodi misolida qiyosiy-tipologik tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqotda mifologiya postmodern adabiyotda tarixiy narrativ sifatida emas, balki sub'ektiv ong va identitetni modellashtiruvchi semantik tizim sifatida talqin qilinishi asoslanadi. Uch shoiraning poetikasida mifning turli funksional modellari aniqlanadi: Adrienne Rich ijodida ideologik qayta o'qish, Anne Carson poetikasida ontologik tajriba, Louise Glück she'riyatida esa psixologik introspeksiya modeli namoyon bo'ladi. Natijada zamonaviy she'riyatda mifologiya kollektiv xotirani ifodalovchi struktura emas, balki individual tajribani universalashtiruvchi poetik mexanizmga aylanishi isbotlanadi.

Kalit so'zlar: klassik mifologiya, mythopoetics, zamonaviy Amerika she'riyati, feminist poetika, identitet, intertekstual talqin, poetik transformatsiya

Abstract: This thesis examines the poetic transformation of classical mythology in contemporary American poetry through a comparative-typological analysis of the works of Louise Glück, Anne Carson, and Adrienne Rich. The study argues that in postmodern literature mythology functions not as a historical narrative but as a semantic system modeling subjective consciousness and identity. Three functional models of myth are identified: ideological reinterpretation in Adrienne Rich's poetry, ontological experience in Anne Carson's works, and psychological introspection in Louise Glück's poetry. The findings demonstrate that mythology in contemporary poetry no longer serves as a structure of collective memory but as a poetic mechanism that universalizes individual experience.

Keywords: classical mythology, mythopoeitics, contemporary American poetry, feminist poetics, identity, intertextual interpretation, poetic transformation

XX-XXI asr adabiyotida klassik mifologiyaga murojaat qilish oddiy estetik uslubiy vositadan yangi poetik tafakkur modeliga aylana boshladi. Mif endilikda faqat syujet manbai yoki ramziy dekorativ element sifatida emas, balki matnning semantik tashkil etuvchi markaziy mexanizmi sifatida ishlaydi. Agar modernizm davrida (xususan, T.S.Eliot va J.Joyce an'alarida) mif madaniy uzviylikni tiklash, tarixiy vaqtni strukturalash hamda sivilizatsion parchalanishga qarshi estetik tartib yaratish funksiyasini bajargan bo'lsa, postmodern she'riyatda u individual ong va sub'ektiv tajribani anglash modeliga aylanadi. Bu jarayonda mifologiya tarixiy haqiqatni tiklash vositasi emas, balki mavjudlikni talqin qilish tili sifatida namoyon bo'ladi.

Fikrimizcha, mifologik obrazlar tayyor narrativ struktura sifatida qo'llanilmaydi balki, ular qayta o'qiladigan, dekonstruksiya qilinadigan va yangi semantik qatlamlar bilan boyitiladigan ochiq matn tizimiga aylanadi. O'quvchi mifni bilib olish uchun emas, uni qayta anglash uchun matnga murojaat qiladi. Shu tariqa mifning funksiyasi epik voqeani hikoya qilishdan sub'ektiv tajribani tashkil etishga ko'chadi: obraz voqelikni aks ettirmaydi, balki idrok shaklini yaratadi. Aynan shu sababli zamonaviy she'riyatda mifologiya kollektiv xotira modeli bo'lishdan ko'ra individual identitetni qurish mexanizmi sifatida faoliyat ko'rsatadi⁷⁹.

Mazkur jarayon ayniqsa zamonaviy ayol shoirlar ijodida faol namoyon bo'ladi. Feminist adabiyotshunoslik klassik matnni "re-vision", ya'ni uni yangi tajriba nuqtasidan qayta ko'rish orqali patriarxal diskursni o'zgartirishga intiladi⁸⁰. Bu yondashuvda mif o'tmishga tegishli yopiq hikoya emas, balki qayta talqin qilinadigan madaniy xotira shakli sifatida qaraladi. Natijada qadimgi syujetlar tarixiy haqiqatni tiklash uchun emas, balki ayol sub'ektivligi, tanlov erkinligi va identitet shakllanishini anglash uchun poetik model vazifasini bajaradi.

Fikrimizcha, mifologiya tarixiy meros sifatida saqlanadigan an'ana emas, balki madaniy tajribani qayta qurish mexanizmiga aylanadi: obrazlar avvalgi ma'nolarini yo'qotmaydi, biroq yangi psixologik va ijtimoiy kontekstga ko'chadi. Aynan shu nuqtada zamonaviy she'riyatda mythopoeitics individual ong va kollektiv xotira o'rtasidagi dialog shakliga kiradi. Adrienne Rich, Anne Carson va Louise Glück ijodi mazkur jarayonning uch turli modelini namoyon etadi. Rich poetikasida mif ideologik qayta o'qish va madaniy tanqid vositasi sifatida, Carson ijodida ontologik mavjudlikni anglash tajribasi sifatida, Glück she'riyatida esa psixologik introspeksiya va ichki identitetni ifodalash modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Adrienne Rich poetikasida mif ijtimoiy va madaniy tanqid vositasiga aylanadi. Shoir klassik obrazlarni qayta yozmaydi, balki ularni yangi

⁷⁹ Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism*. – New York: Routledge, 1988. – P. 10.

⁸⁰ Rich, Adrienne. *When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision*. – New York: Norton, 1972. – P. 21.

interpretatsion nuqtaga ko'chiradi. Masalan, *Diving into the Wreck* she'rida "wreck" metaforasi tarixiy voqea emas, balki madaniy xotira qatlamlarini o'rganish ramzidir. Lirik sub'ekt kuzatuvchi emas, tadqiqotchi sifatida namoyon bo'ladi, bu esa matn ustidan interpretatsion hokimiyatni qayta taqsimlaydi. Natijada mif gender tajribasini anglash vositasiga aylanadi va poetik diskurs ijtimoiy mazmun kasb etadi.

Anne Carson ijodida mifologiya ontologik tajribaga aylantiriladi. *Autobiography of Red* asari qadimgi Geryon haqidagi rivoyatga asoslangan bo'lsa-da, muallif epik hikoya yaratmaydi. Geryon tarixiy maxluq emas, balki o'z identitetini anglash jarayonidagi sub'ekt sifatida talqin qilinadi. Asarda "red" motivi tashqi tasvir emas, balki begonalashuv va o'zlikni anglash ramzi vazifasini bajaradi. Shu tariqa mifologik narrativ ichki biografiyaga aylanadi va o'quvchi voqeani emas, ruhiy tajribani kuzatadi.

Louise Glück poetikasida mif psixologik ichki makonga ko'chadi. *Averno* to'plamida Persephone obrazi tashqi syujet qahramoni emas, balki ong va ongosti o'rtasidagi ziddiyatni ifodalovchi lirik sub'ekt sifatida namoyon bo'ladi. Shoir minimalistik poetika orqali mifni ichki monolog shakliga aylantiradi; voqea dramatik harakat emas, ruhiy kechinma sifatida ochiladi. Natijada mifologiya individual ruhiy tajribani universallashtiruvchi modelga aylanadi.

Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, uchala shoiraning poetikasida mifologiya umumiy manbadan kelib chiqsa-da, funksional jihatdan turlicha ishlaydi. Adrienne Rich ijodida mif ideologik rekonstruksiya vositasiga aylanib, tarixiy matnni yangi gender va madaniy nuqtai nazardan qayta talqin qilish imkonini beradi. Anne Carson poetikasida esa mif ontologik mavjudlikni anglash modeli sifatida xizmat qiladi ya'ni, obraz voqea yoki rivoyatni emas, balki sub'ektning mavjudlik tajribasini ifodalaydi. Louise Glück she'riyatida mif psixologik introspeksiya mexanizmiga aylanib, ong va ongosti o'rtasidagi ziddiyatlarni poetik shaklda ifodalaydi.

Shu tariqa mifologiya epik hikoya shaklidan chiqib, zamonaviy sub'ektivlikni ifodalovchi ko'p qatlamli poetik tizimga aylanadi. U voqeani tasvirlash vositasi bo'lishdan ko'ra tajribani tashkil etuvchi strukturaga aylanadi: mif endi hikoya qilinmaydi, balki yashab o'tiladi. Natijada zamonaviy she'riyatda mifologiya kollektiv tarixni ifodalashdan individual ongni modellashtirish funksiyasiga o'tadi.

Demak, zamonaviy Amerika she'riyatida mifologiya ijtimoiy qayta o'qish, ontologik tajriba va psixologik ichkilashtirish kabi uch bosqichli transformatsiyani boshdan kechiradi. Ushbu jarayon postmodern poetik paradigmaning shakllanganini ko'rsatadi, ya'ni mif endilikda tarixiy haqiqatni tiklash vositasi emas, balki mavjudlikni anglash va identitetni modellashtirish mexanizmiga aylanadi. U tashqi voqealar ketma-ketligini ifodalovchi epik struktura bo'lishdan chiqib, sub'ektning ichki tajribasini tashkil etuvchi semantik tizim sifatida ishlaydi.

Natijada mif o'tmish haqidagi hikoya emas, balki individual ong va madaniy xotira o'rtasidagi badiiy vositachiga aylanadi. Aynan shu vositachilik orqali zamonaviy she'riyat kollektiv arxetiplarni shaxsiy tajribaga, shaxsiy tajribani esa universal mazmunga aylantiradi. Shu bois mythopoetics bugungi adabiy tafakkurda

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

nafaqat poetik usul, balki inson tajribasini anglashning muhim estetik modeli sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hutcheon, Linda. *A Poetics of Postmodernism*. – New York: Routledge, 1988.
2. Rich, Adrienne. *When We Dead Awaken: Writing as Re-Vision*. – New York: Norton, 1972.
3. Rich, Adrienne. *Diving into the Wreck*. – New York: Norton, 1973.
4. Carson, Anne. *Autobiography of Red*. – New York: Vintage Books.
5. Glück, Louise. *Averno*. – New York: Farrar, Straus and Giroux, 2006.

ZARURIYAT VA TASODIFIYLIK: GOTIK ROMANDA QO'RQUV
MUHITINI YARATISH OMILLARI SIFATIDA

Karimova Gulbahor Nabijon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti

Annotatsiya: Ushbu maqola zaruriyat va tasodifiylik: gotik romanda qo'rquv muhitini yaratuvchi, hayoliy voqealar tasviri orqali inson his-tuyg'ularini harakatga keltiruvchi omilga bag'ishlangan bo'lib, ushbu unurni atroflicha o'rganib chiqildi. Bu, shuningdek, tasodif va qo'rquv hissining o'zaro aloqalari, uning ta'sirida yuzaga keluvchi dahshat shiddatli, markazlashgan qo'rquv hissini ochib berildi. Gotik romanlarda tasodiflar orqali personajning xarakterini ochishdagi ahamiyati yoritildi.

Kalit so'zlar: gotika, tasodif, zaruriyat, konvensiya, dahshat, qo'rquv, vahima.

Аннотация: Данная статья посвящена необходимости и случайности: фактору, создающему атмосферу страха в готическом романе, который пробуждает человеческие эмоции посредством изображения вымышленных событий, и этот элемент был изучен подробно. Также были выявлены взаимосвязи между случайностью и страхом, а также интенсивный, централизованный страх, возникающий под их влиянием. Подчеркнута важность случайности в раскрытии характера персонажа в готических романах.

Ключевые слова: готика, совпадение, необходимость, условность, ужас, страх, паника.

Annotation: This article is devoted to necessity and chance: a factor that creates an atmosphere of fear in the Gothic novel, which stirs up human emotions through the depiction of imaginary events, and this element was studied in detail. It also revealed the interrelationships between chance and fear, and the intense, centralized fear that arises under its influence. The importance of chance in revealing the character of the character in Gothic novels was highlighted.

Key words: gothic, sovpadenie, neobhodimost, uslovnost, ujas, strax, panic.

Tasodifiylik natijasi odindan kutilmagan jarayon hisonlanib, omillarning bir-biri bilan bog'liq bo'lmasligi, hodisaning kutilmaganda o'zgarishi bois gotika

adabiyotida muhim qoʻrquv xosil qiluvchi omildir. Zaruriyat va tasodif borliqdagi oʻzoro boʻgʻliq boʻlgan, biri ikkinchisiz mavjud boʻlmaydigan narsa-hodisalarning oʻzgarish, rivojlanishiga oid aloqadorlikning ikki pallasidir. Tasodif sababsiz mavjud boʻlmaydi. Bunga sabab tasodif narsa-hodisaning oʻzida emas, balki undan tashqarida sodir boʻluvchi jarayondir va bu holat borliqdagi u qadar muhim boʻlmagan aloqalar natijasida kelib chiqadi.[1] Koʻplab adabiyotshunoslarning kuzatuvlariga koʻra tasodif va qoʻrquv hissi uzviy aloqada ekanligi taʼkidlab oʻtilgan. Angliyalik adabiyotshunos olim Jeffrey Grey tasodifiyni qoʻrquv hissi taʼsirini oshirish uchun muhim omil sifatida baholaydi.[2.20] Aytik joiz boʻlsa, u tasodifiylikni ong xavf omili deya qabul qiladi, chunki inson kutilmagan hodisalarga tayyor boʻlmaganligi bois, tezda qoʻrquvga tushadi. Nafaqat asar qahramonlari balki kitobxon ham u bilan nima sodir boʻlishini oldindan bilmagan holda, kuchli qoʻrquvni his qiladi. Daniyalik yozuvchi Sören Kierkegaard oʻy mulohazalariga koʻra “Tasodif tushunchasi zamirida gʻayritabiiy kuchlarning paydo boʻlish hodisasi yotadi. Animistik koʻrinishlar bu tasodifdir.”[3.599] Qoʻrqinchli his-tuygʻularni ham oʻzgarishini ifodalaydi. U kutilmagan lahzalarni qamrab oladi. Dahshat tasodifan yuzaga keluvchi, shiddatli, markazlashgan qoʻrquv hissidir. U insonda xavotir hissini uygʻotib, shavqatsiz tarzda xayotiy choralarni safarbar qiladi. Vahima holati tahdidni bevosita yaqinlashishi bilan ajralib turadi.

Der Vater war sehr heiter und erzählte viel Ergötzliches von den Reisen, die er in seiner Jugend gemacht. Da hörten wir, als es neune schlug, plötzlich die Haustür in den Angeln knarren und langsame eisenschwere Schritte dröhnten durch den Hausflur die Treppe herauf. “Das ist Coppelius”, sagte meine Mutter erblassend. “Ja! – es ist Coppelius”, wiederholte der Vater mit matter gebrochener Stimme. Die Tränen stürzten der Mutter aus den Augen.” [4.11]

(Otam juda hursand edi, yoshligida qilgan sayohatlaridan esda qolgan eng saralaridan soʻzlardi. Shu vaqt soat toʻqqizga bong urgan dam, toʻsatdan eshiq qoʻngʻiroqlari tovushlari ming aks-sadoda parchalandi va zalvorli, toshdek ogir qadamlarning dahliz orqali zina boʻylab tepaga odimlayotgan tovushlarini eshitdik, “Bu Coppelius”, murdadek rangpar gap ochdi onam, “Aniq bu u”, siniq ovoz ila onamning soʻzlarini takrorlardi otam. Shu on onamning koʻzlaridan alamdand shashqator achchiq yoshlar quyila boshladi.)

Mazkur parcha orqali gotik romanlarda tasodifiylik qanday taʼsir kuchiga ega ekanligini kuzatish mumkin. Qahramon hursand turli hikoyalarni soʻzlashi hamda his-tuygʻularni ifodalashi muhitda hotirjamlik hukmronligidan dalolat bersa, bu muhitni tasodifning kuchi bilan buzish soatning kutilmaganda bong urishi, eshiq qoʻngʻiroqchalarining chalinishi, zalvorli qadam tovushlari bilan amalga oshirilgan. Qadam tovushlari bu yerda yana bir maqsadda foydalanilgan, yaʼni qahramonlarga qanday xavf yaqinlashayotganidan ogohlik bergan. Kutilmagan hodisa orqali qahramonlarning ruhiy holatlari ham tashqi tasviriy ifodalar vositasida keltirib oʻtilgan. Shu oʻrinda aytish joizki, tasodif voqea-hodisalarning rivojiga taʼsir qilmaydi, shuning uchun ham u barqaror emas. Tasodiflarni oldindan aytib berish

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

mumkin emasligi uni, go'yoki, sababiyat tamoyiliga zidga o'xshaydiganday qilib qo'yadi. Aslida, tasodifiy voqealar, garchi aniq ma'lum bo'lmasa ham, real mavjud bo'lgan muayyan shart-sharoit va sabablar oqibatidir. Ular betartib ravishda, hech narsa yo'q joydan paydo bo'lmaydi, ularning kelib chiqishi imkoniyati, garchi qat'iy ravishda bo'lmasa ham, o'zining sababiy asoslariga ega. Shu o'rinda ta'kidlab o'tish joizki, zaruriyat (taqdir, sabab, oqibat) asarlarda ular qahramon taqdirini belgilaydi, syujetni rivojlantiradi, obrazlar orasidagi munosabatlarni bog'laydi hamda asarning falsafiy mazmunini ochib beradi. Zaruriyat g'oyaviy asos bo'lsa, tasodiy syujetdagi to'qnashuvlar va kutilmagan burilishlarni yaratib, asarga hayotiylik bag'ishlaydi. Shaksiz har kim tasodifiy hodisalarni o'z kechinmalariga ko'ra baholaydi. Asosan bu jarayonda insonning tasavvur kuchi yani fantaziyasi muhim ahamyatga ega. Agar inson o'zini nima bilan to'qnash kelishini bilmasa bu qobiliyat old o'ringa chiqadi. Inson hayotida davomida tunlari o'rmonlar, tor ko'chalar bo'ylab yurishga, deyarli biror narsani ilg'ab olishgacha bo'lgan masofagacha ko'ra olmaslikga, odatlanilmagan tasodifiy shovqinlar eshitishga sekin-asta ko'nikma xosil qiladi. Xavf-xatar bilan birgalikda sir-sinoatga to'la hodisaning yashirin voqeanishi qo'rquv uchun asosdir.

Edmund Burkening mulohazalariga ko'ra nafaqat azim tabiat qo'rquv hissini xosil qiladi, balki g'ayritabiiy kuchlar ham o'z obrazida ulug'vordir. Uning insonga xos bo'lmagan kuch-qudrati, hayot va o'lim chegarasida paydo bo'lishi, boshqa asar qahramonlarining hayotiga tahdidi bilan bunday obrazlar ulug'vorlik xarakteriga ega hisoblanadi.[5.157] Shuning uchun Alp tog' tizmalari, muzliklar g'ayritabiiy kuchlar uchun makon sifatida tanlanadi. Qo'rquv hodisalarining asosiy daqiqalarini farqlash mumkin. Qo'rquv o'zini turli ko'rinishda namoyon qiladi. Juda yaqin masofadagi yaqinlik tahdid bilan yuzlashishni ifodalaydi. Tahdid o'zining har soniyasida har qanday borliqga kirib borishi natijasida, qo'rquv hissi dahshatga aylanadi. Xavfning keyingi tahdidi yani masofaning kamayishining bu turi tasodifdir. Avvaliga qo'rquv sababi biror tanish yoki ishongan narsa bo'lishi mumkin. Agar tahdid ishonchsizlik xarakteriga ega bo'lsa, u holda oddiy vahima ham dahshatga aylanadi.[6.142]

Kitobxonni g'ayrioddiy hodisalarga ishontirish uchun qanday usullarni qo'llash mumkinligini tadqiq qilish bizning vazifamizdir. Yozuvchilar soyalar bilan ishlashgan. Ular avvaliga mavhum tasvirlansa, kulminatsiya jarayonida aniqroq ko'rinishga ega bo'ladi. Bunday hikoyalarda ruhning mavjudligiga ishora qiluvchi hodisalarni kuzatish mumkin. Arvohning paydo bo'lishi sahnasi g'ayritabiiy kuchlarning mavjudligini inkor etib bo'lmasligiga ishora qiladi va hikoya o'zining kulminatsiyon nuqtasiga erishadi.[7.24] Qo'rquv bilan tajriba vaqt davomida ortib boradi. Avvaliga asar qahramonlari hayratni keyinroq esa xavotirni his qilishadi, agarda tushunarsiz hodisalar tez-tez sodir bo'lsa, qo'rquv o'z belgisini ko'rsatadi. Qahramon shaxsidagi kichik noaniqlik ham uni inkor etilishiga olib kelishi mumkin. Bu chalkashliklar qisqa vaqt ichida tez-tez takrorlanishi qo'rquv hissini xosil qiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Wolfgang Trautwein bu hodisani gotik roman unsurining kuchaytiruvchi vosita sifatida baholaydi. Shu orqali gotik roman unsurlari bir-birini to'ldiradi. Kitobxon bu elementlarning ba'zi birlariga boshqa bir kontekstda deyarli e'tibor qaratmaydi. G'ayrioddiy kuchlarning paydo bo'lishi uning diqqatini hodisaning dahshatga yo'g'rilgan sifatiga yo'naltiradi. Bu esa gotika komponentlarining o'zaro ta'sirining jadallashishidir. Badiiy an'analarga tayangan holda binoning qo'rquv uyg'atuvchi sifatiga ishora qiladi. Makon dahshatli xarakterga ega ekanligini kitobxon tushunadi. Wolfgang Trautwein badiiy konvensiya kitobxonning munosabatiga qanday ta'sir qilishiga e'tibor qaratadi. Boshqa qorong'u, xavfli joylardan gotik makonlarning qo'rquv motivini tasvirolovchi xarakterlarini ajratib olish kerak, chunki qo'rquv belgisi g'ayrioddiy kuchlar va hodisalarni yoki ularni aks ettirishni e'tirof etmaydi, gotik romanning badiiy an'alarini ifodalaydi. Shunga ko'ra gotik inshootlar ajabtovur hodisalar, shavqatsiz jinoyat, yer osti yo'llari orqali qochish yoki taqib etish uchun qo'rquv xarakterini o'zida aks ettirgan makoni sanaladi.[8.26] Tasodif umumiy xususiyatga ega emas. Tasodiylikdan foydalanishning eng sevimli konvensiyalaridan biri tuman aniq ko'rinishni yashirgani, qo'rquv hissini alangalatganligi bois u xavli unsurlardan hisoblanadi, sirli xavfni unga yashirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Abdulla Ayupov. O'zbekiston milliy ensiklopediyasi. Ilmiy nashriyot. 2014
2. Jeffrey Gray. Angst und Stress. Entstehung und Überwindung von Neurosen und Frustrationen. München: Kindler. 1971. S.20
3. Sören Kierkegaard. Der Begriff der Angst. Köln.1956. S.599
4. E.T.A. Hoffmann. Der Sandmann. 1916. E-Book-Ausgaben finden Sie auf der Website unter www.reclam.de/e-book . S.11
5. Edmund Burke. Philosophical Enquiry into the Origin of our Ideas of the Sublime and Beautiful. London: Kegan & Paul. 1958. P.157
6. Martin Heidegger. Sein und Zeit. 3. Auflage. Sonderdruck aus Jahrbuch aus Philosophie und phänomenologische Forschung. E.Husserl. Halle. 1931. S.142
7. Peter Penzonld. Die Sturuktur der Gespenstergeschichte. In Zondergold. 1971. S.24
8. Wolfgang Trautwein. Erlesener Angst. Schauerliteratur im 18. und 19. Jahrhunderts. München. 1980.S.26

GABRIEL GARSIA MARKES ROMANLARINING LINGVOPOETIK
XUSUSIYATLARI

Akram Nematullayev
NamDCHTI tadqiqotchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada Gabriel Garsia Markes romanlarining lingvopoetik xususiyatlari tahlil qilinadi. Yozuvchi asarlarida badiiy voqelikning til orqali yaratilishi, temporallikning subyektiv modeli, makonning semantik tashkil

etilishi, dialog va ichki monologlarning ontologik tabiati hamda obraz yaratish mexanizmi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot lingvopoetik yondashuv asosida amalga oshirilib, Markes poetikasida til tasvir vositasi emas, balki borliqni yaratuvchi tizim ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, sehrli realizm, temporallik, Makondo, narratsiya, obraz, dialog, ichki monolog, badiiy nutq, semantik makon.

Abstract: This article analyzes the linguopoetic features of Gabriel García Márquez's novels. It examines the creation of artistic reality through language, the subjective model of temporality, the semantic organization of space, the ontological nature of dialogue and internal monologue, as well as the mechanism of image formation in the writer's works. The research is conducted within the framework of a linguopoetic approach and demonstrates that in Márquez's poetics language functions not as a means of representation, but as a system that generates reality.

Keywords: linguopoetics, magical realism, temporality, Macondo, narration, image, dialogue, internal monologue, artistic speech, semantic space.

XX asr jahon adabiyotida Lotin Amerikasi adabiyoti yangi estetik tafakkur bosqichini boshlab berdi. Ushbu adabiy hodisa realizmning klassik modelidan chekinib, mifologik tafakkur, kollektiv xotira va tarixiy ongning badiiy nutq strukturasiga singdirgan yangi badiiy paradigma — sehrli realizm (magical realism)ni shakllantirdi. Mazkur adabiy yo'nalishning eng yirik namoyandasi Gabriel Garsia Markes hisoblanadi. Uning romanlari badiiy mazmun jihatidan tarix, mif, shaxsiy xotira va milliy mentalitetni birlashtirsa, lingvistik jihatdan o'ziga xos nutq modeli, temporallikni ifodalash usullari va obraz yaratish mexanizmlarini namoyon etadi.

Markes romanlari ko'pincha faqat syujet yoki g'oya nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Biroq uning asarlaridagi badiiy ta'sir kuchi, avvalo, matnning lingvistik tashkil etilishida ya'ni, lingvopoetik tuzilishida namoyon bo'ladi. Shuning uchun yozuvchi ijodini lingvopoetik aspektida o'rganish uning badiiy olamining ichki mexanizmlarini ochish imkonini beradi.

Lingvopoetika til birliklarining badiiy funksiyasini tadqiq qiluvchi fan sifatida formalizm, strukturalizm va pragmal lingvistika bilan uzviy bog'liq. Bu yo'nalishda matn ma'no tashuvchi vosita emas, balki ma'no ishlab chiqaruvchi tizim sifatida qoraladi. Markes romanlari aynan shu prinsip asosida quriladi. Unda voqelik tasviri realistik tasvir orqali emas, balki nutq modeli orqali shakllanadi. Ya'ni Makondo shahri geografik hudud emas lingvistik makondir. U o'quvchi ongida til orqali mavjud bo'ladi.

Markes poetikasining asosiy lingvopoetik xususiyati narrativ haqiqatning grammatika orqali qurilishidir. U quyidagi omillarga asoslanadi:

1. grammatik vaqtning subyektivlashuvi
2. mifologik semantika
3. kollektiv nutq modeli

4. muallif va qahramon nutqi chegarasining yo'qolishi⁸¹

Natijada matn tasviriy emas, ontologik xususiyat kasb etadi ya'ni, u borliqni tasvirlamaydi, uni yaratadi.

Markes romanlari ko'pincha sehrli realizm doirasida talqin qilinadi, biroq uning badiiy ta'siri mazmun yoki syujetdan ko'ra til qurilishi bilan bog'liqdir. Demak, yozuvchi poetikasini tushunish uchun lingvopoetik tahlil zarur. Chunki badiiy matn voqelik tasviri emas, balki til orqali yaratilgan estetik modeldir.

Lingvopoetika badiiy matnda til birliklarining estetik funksiyasini o'rganadi. Bu yondashuvga ko'ra matn ma'no tashuvchi emas, balki ma'no ishlab chiqaruvchi tizimdir⁸². Markes romanlarida aynan shu holat kuzatiladi: Makondo geografik hudud emas, lingvistik konstruksiyadir.

Yozuvchi voqelikni tasvirlamaydi grammatika orqali quradi. Natijada narrativ haqiqat lingvistik modelga aylanadi. Bu holat sehrli realizm poetikasining asosiy mexanizmi hisoblanadi.

Aniqlashimizcha, Markes romanlarida vaqt chiziqli emas. U uch model asosida tashkil topadi. Avlodlar taqdiri takrorlanadi, bu sintaktik parallelizm orqali ifodalanadi. Takror konstruksiyalar tarixiy xotirani lingvistik shaklga aylantiradi.

Fe'l zamonlari real vaqtni emas, ong vaqtini bildiradi. O'tmish va hozirgi zamon o'zaro almashadi. Bu holat mifologik tafakkurga xos vaqt modelidir.

Bir gap ichida yillar o'tishi mumkin. Uzun polisintetik gaplar idrok vaqtini ifodalaydi. Vaqt voqelik mezonini emas, ong kategoriyasiga aylanadi.

Makondo makoni tasviriy emas, sezgilar orqali yaratiladi. Yozuvchi rang, hid va tovush semantikasi orqali sinestezik makon hosil qiladi. Bu holat badiiy matnda sezgi birliklarining poetik funksiyasini kuchaytiradi. Natijada makon koordinata emas, semantik atmosfera bo'lib qoladi.

Markes dialoglari individual nutq emas, kollektiv ong nutqidir. Muallif nutqi va qahramon nutqi o'zaro singib ketadi. Bu polifonik narratsiya modelini yaratadi⁸³. Ichki monolog psixologik emas, ontologik xususiyatga ega. Qahramon fikr bildirmaydi, mavjudlikni ifodalaydi.

Markes obrazni tavsif orqali emas, nutq modeli orqali yaratadi. Qahramon xarakteri sintaksis orqali ifodalanadi:

uzun gaplar – tafakkur og'irligi

takror konstruksiyalar – arxetipik ong

formulali nutq – mifologik tafakkur

Oqibatda psixologiya grammatika shaklida namoyon bo'ladi.

Gabriel Garsia Markes romanlari lingvopoetik tizim sifatida badiiy nutqning yangi modelini yaratadi. Yozuvchi voqelikni tasvirlamaydi balki, uni til orqali quradi. Temporallik grammatik kategoriya emas, ong modeli sifatida ishlaydi.

⁸¹ Leech G., Short M. *Style in Fiction*. London, 1981. – P. 78.

⁸² Lotman Yu.M. *Struktura khudozhestvennogo teksta*. Moskva, 1970. – C. 46.

⁸³ Bakhtin M. *Problems of Dostoevsky's Poetics*. Minneapolis, 1984. – P. 152.

Makon geografik hudud emas, semantik maydonga aylanadi. Dialog individual nutq emas, kollektiv xotirani ifodalaydi. Obraz esa xarakter tavsifi orqali emas, nutq strukturasida shakllanadi. Natijada Markes poetikasi badiiy matnni hikoya sifatida emas, til orqali yaratilgan borliq sifatida talqin qilish imkonini beradi. Lingvopoetik yondashuv yozuvchi ijodining asosiy estetik mexanizmini ochib beruvchi eng samarali metodlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vinogradov V.V. O yazyke khudozhestvennoy literatury. Moskva, 1971.
2. Lotman Yu.M. Struktura khudozhestvennogo teksta. Moskva, 1970.
3. Marquez G.G. Cien años de soledad. Buenos Aires, 1967.
4. Eliade M. Myth and Reality. New York, 1963.
5. Leech G., Short M. Style in Fiction. London, 1981.

**A LINGUISTIC ANALYSIS OF THE CATEGORIES OF EMOTIVITY,
EXPRESSIVITY, AND EMOTIONALITY**

Hasanboyev Ilhomjon Abdubanno o'g'li
University of Business and Science, o'qituvchi
Email: i.hasanboyev@gmail.com

Abstract. The article analyzes the linguistic categories of emotivity, emotionality, and expressivity. It examines their definitions, theoretical foundations, and functional distinctions. Emotivity is viewed as a linguistic means of expressing emotions, while emotionality reflects psychological sensitivity. Expressivity enhances communicative impact through semantic and stylistic devices. The study highlights the interplay of cognitive, cultural, and communicative factors in emotional language and emphasizes that these categories, though interrelated, serve distinct functions in discourse. The research is based on a descriptive-analytical methodology.

Key words: Emotivity, emotionality, expressivity, linguistic category, emotiology, communication

**EMOTIVLIK, EKSPRESSIVLIK VA EMOTSIONALLIK
KATEGORIYALARINING LINGVISTIK TAHLILI**

Annotatsiya.

Maqolada emotivlik, emotsionallik va ekspressivlik lingvistik kategoriyalari tahlil qilinadi. Ularning ta'riflari, nazariy asoslari hamda funksional farqlari ko'rib chiqiladi. Emotivlik til vositalari orqali emotsiyalarning ifodalanishini ta'minlovchi lingvistik hodisa sifatida talqin qilinadi, emotsionallik esa shaxsning psixologik sezgirligini aks ettiradi. Ekspressivlik nutqning semantik va uslubiy vositalari yordamida kommunikativ ta'sir kuchini oshiradi. Tadqiqotda emotsional tilning shakllanishida kognitiv, madaniy va kommunikativ omillarning o'zaro bog'liqligi yoritiladi hamda ushbu kategoriyalar o'zaro aloqador bo'lsa-da, diskursda turli

funksiyalarni bajarishi asoslab beriladi. Tadqiqot tavsifiy-analitik metodologiyaga asoslangan.

Kalit soʻzlar:

emotivlik, emotsionallik, ekspressivlik, lingvistik kategoriya, emotiologiya, kommunikatsiya

**ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КАТЕГОРИЙ ЭМОТИВНОСТИ,
ЭКСПРЕССИВНОСТИ И ЭМОЦИОНАЛЬНОСТИ**

Аннотация.

В статье анализируются лингвистические категории эмотивности, эмоциональности и экспрессивности. Рассматриваются их определения, теоретические основы и функциональные различия. Эмотивность интерпретируется как языковое средство выражения эмоций, тогда как эмоциональность отражает психологическую чувствительность личности. Экспрессивность усиливает коммуникативное воздействие высказывания посредством семантических и стилистических средств. В исследовании подчеркивается взаимодействие когнитивных, культурных и коммуникативных факторов в формировании эмоционального языка и обосновывается положение о том, что данные категории, будучи взаимосвязанными, выполняют различные функции в дискурсе. Исследование основано на описательно-аналитической методологии.

Ключевые слова: эмотивность, эмоциональность, экспрессивность, лингвистическая категория, эмотиология, коммуникация

The problem of emotions, despite numerous studies across different scientific disciplines, remains one of the most controversial areas in contemporary research. It has become evident that the study of emotions requires not only psychological and physiological approaches but also in-depth linguistic investigation. V.I. Shakhovskiy emphasized that linguistics recognized the necessity to study emotions later than other fields. According to Shakhovskiy, for a long time, emotions were not considered an independent object of linguistic research, resulting in an underdeveloped theoretical basis for conceptualizing and methodologically approaching this domain [8. p. 7].

Historically, many linguists viewed language as primarily a tool for conveying essential information or processing rationally received data. Consequently, the expressive and emotional aspects of language were not central to linguistic inquiry. Researchers such as K. Bühler, E. Sapir, and G. Guillaume minimized the importance of emotionality, focusing on cognitive processes and the epistemic functions of language. In contrast, Sh. Balli, van Ginniken, and M. Bréal considered the expression of emotions as one of the central functions of language [8. p.13]. Contemporary linguistic studies have rejected outdated views that treat emotions as independent phenomena outside language or claim that emotional lexicon does not exist. Modern theoretical frameworks and empirical research

demonstrate that many linguistic processes are intrinsically connected to emotional states, making emotions an essential structural and functional component of language.

The field of linguistics that studies emotions, known as emotiology, emerged at the intersection of psychology and linguistics. Its primary aim is to explore the interaction between language and emotions and to analyze how they manifest in speech. Key areas of investigation include the mechanisms of emotional expression in linguistic systems, cognitive and communicative functions of emotional expressions, and the role of emotions in shaping discourse. The Volgograd School of Emotiology, initiated under V.I. Shakhovskiy in 1966, has made significant contributions to this field. Research from this school covers emotional discourse, forms of verbalizing emotions, functional characteristics of the emotional system in language, and the nature of speech expression in reflecting an individual's emotional world. In addition to Shakhovskiy, scholars such as E.S. Aznaurova (1973), N.A. Lukyanova (1986), V.N. Teliya (1986), V.I. Bolotov (1985), I.V. Arnold (2002), M.R. Zheltukhina (2004), A.S. Ilinskaya (2007), L.Yu. Buyanova, Yu.P. Nechay (2016), and S.V. Ionova (2019) have provided valuable insights into the interdisciplinary study of emotions in language.

Several theoretical principles have been established as a result of linguistic studies of emotions:

- Emotions constitute an integral component of language and speech, similar to the interconnection between consciousness and cognition.
- Emotional and cognitive processes are inherently interconnected.
- Emotions possess a communicative function, playing a crucial role in interpersonal information exchange.
- Emotions demonstrate cross-cultural and intergenerational universality while also reflecting culture-specific manifestations [5. p. 125].

These principles indicate that emotiology not only examines verbal activity but also considers cultural, social, and psychological dimensions, making it an integrative field within modern linguistics. Modern emotiologists observe the systematic emotionalization of communicative spaces across various life domains [9. p. 25]. Language serves as a central tool for naming, expressing, and describing emotional states in human consciousness. Therefore, the study of language-emotion interaction remains a core object of contemporary research, highlighting the pivotal role of linguistic resources in emotional communication.

According to contemporary linguists, emotions at the linguistic level are manifested in the category of emotivity, which is recognized as the central concept in emotiology. Although this category emerged relatively recently, it has become a significant focus of modern linguistic research. Emotivity as a linguistic category allows for systematic analysis of emotional states using linguistic tools and methodologies. However, the complexity of emotional phenomena results in no universally accepted definition. Scholars interpret this category according to their

theoretical frameworks and research objectives. Moreover, the interrelationship between emotivity, emotionality, expressiveness, and evaluativity remains a debated topic in linguistics.

Several scholars, including M.P. Brandes, I.A. Bannikova, K.A. Levkovskaya, E.A. Vaigla, and N.N. Amosova, use the terms "emotivity" and "emotionality" interchangeably, interpreting them as linguistic categories through which individuals express their emotions [2. p.573]. Nevertheless, other researchers emphasize differences: emotionality is primarily a psychological category reflecting the individual's affective state, whereas emotivity represents the linguistic realization of emotions [11. p.14]. Psychological dictionaries describe emotionality as a personal trait determining the quality and intensity of emotions and affective responses [6. p.234]. P. Fress further defines it as the sensitivity of an individual to emotional situations, distinguishing between normal emotional responses and hyper-emotional reactions [3. p.181].

V.I. Shakhovskiy identifies three key paradigms for studying emotivity: cognitive, linguocultural, and communicative. Cognitively, emotions are inseparable from cognition, forming an integral part of all cognitive processes. From a linguocultural perspective, emotions are shaped by culture, influencing their expression and perception. Communicatively, emotivity involves the conscious use of linguistic resources to express and filter emotions in social and cultural contexts [8. pp.17, 26]. Shakhovskiy defines emotive as the linguistic form of the emotional, stating:

"Emotive represents the semantic characteristic of language units capable of expressing emotional states within the speaker's psyche. Emotionality primarily pertains to human psychology rather than language itself" [8. p.24].

Expressiveness, closely related to emotivity, is concerned with enhancing the semantic and stylistic impact of language. V.N. Gridina defines it as "a system of semantic-stylistic properties of language units enabling the speaker to express subjective attitudes towards content or the addressee" [4. p.391]. Similarly, V.N. Teliya and I.V. Arnold emphasize the role of expressiveness in evaluating content and strengthening emotional and logical impact in texts [10. pp.637–638]; [1. p.100]. O.A. Krylova notes that expressiveness requires emotional, evaluative, or figurative connotations to evoke imagery and influence the listener [7. p. 85]. Modern research demonstrates that while emotivity and expressiveness intersect, they are distinct: emotivity primarily reflects emotional-evaluative meanings, whereas expressiveness concerns persuasive and impactful communication. This distinction provides a framework for further exploration of the cognitive, communicative, and cultural dimensions of emotions in language.

The research is based on a descriptive-analytical methodology, which allowed for an in-depth examination of linguistic units, discourse structures, and authentic textual material from contemporary sources. By systematically analyzing these linguistic elements, the study identified recurring patterns of emotivity,

expressiveness, and emotional evaluation in language. The analysis revealed that emotions are intricately and systematically embedded in linguistic structures, serving not only as reflections of individual affective states but also as functional components in communication.

Emotivity primarily encodes emotional-evaluative meanings, facilitating the speaker's ability to convey attitudes, judgments, and subjective perspectives within discourse. Expressiveness, on the other hand, functions to enhance the semantic, stylistic, and persuasive impact of language, often engaging the listener or reader cognitively and emotionally. The findings further confirm that linguistic expression of emotions operates at the intersection of cognitive, communicative, and cultural dimensions: cognitive, because emotions are inseparable from thought processes; communicative, because they mediate interpersonal interaction and social understanding; and cultural, because emotional expression reflects shared norms, values, and culturally specific connotations. The research demonstrates that emotions are not peripheral phenomena but constitute a core aspect of linguistic systems, integrating psychological, cognitive, and social functions. This underscores the necessity of emotiological analysis for a comprehensive understanding of language and communication.

Conclusion

In conclusion, the study of emotions in language highlights the complex interplay between linguistic structures and human affective experience. Emotiology, as an interdisciplinary field, confirms that emotions are systematically expressed in discourse and that their linguistic realization is essential for both effective communication and cognitive processing. Emotivity, emotionality, and expressiveness, while interrelated, perform distinct functions: emotivity encodes emotional-evaluative content, expressiveness enhances semantic and persuasive force, and emotionality reflects psychological traits influencing language use.

The research also emphasizes the integral role of cultural and social contexts in shaping emotional expression, demonstrating that language serves not only as a vehicle for conveying information but also as a medium for negotiating, reflecting, and evaluating human emotions. These findings underscore the significance of integrating cognitive, communicative, and cultural perspectives in linguistic research and contribute to a deeper theoretical and practical understanding of the emotional dimension of language.

References

1. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык: учебник для вузов. 4-е изд., испр. и доп. / И.В Арнольд. – М.: Флинта: Наука, 2002. –384 с.
2. Сажина, Е.В. «Эмоциональность» и «эмотивность» в лингвистике: к
3. разграничению понятий / Е.В. Сажина, Д.С. Семак // Эпоха науки. – 2019. – № 20. – С. 571-574.
4. Фресс, П. Экспериментальная психология / П. Фресс; пер. с фр. И.

5. Кружилина, М. Малеева. – 12-е изд. – СПб. [и др.]: Питер, 2003. – 159 с.
6. Гридин, В.Н. Экспрессивность / В.Н. Гридин // Лингвистический
7. энциклопедический словарь / подгот. Г.В. Якушева [и др.]; гл. ред. В.Н.
8. Ярцева. – 2-е изд., доп. – М.: Большая Рос энцикл., 2002. – С. 591.
9. ИONOва, С.В. Лингвистика эмоций – наука будущего / С.В. ИONOва //
10. Известия Волгоградского государственного педагогического университета. –
11. 2019. – № 1 (134). – С. 124–131.
12. Ильин, Е.П. Эмоции и чувства / Е.П. Ильин. – СПб: Питер. 2001. – С. 752.
13. Крылова, О.А. Лингвистическая стилистика. Кн.1. Теория: учеб. пособие. / О.А. Крылова. – М.: Высшая школа, 2006. – 319 с.
14. Шаховский, В.И. Лингвистическая теория эмоций / В.И. Шаховский. – М.: Гнозис, 2008. – 416 с.
15. Шаховский, В.И. Обоснование лингвистической теории эмоций / В.И. Шаховский // Вопросы психолингвистики. – 2019. – № 1 (39). – С. 22-37.
16. Телия, В.Н. Экспрессивность // Русский язык: энциклопедия / гл.пред. Ю.Н. Караулов. 2-е изд., перераб. и доп. М.: Большая рос. энцикл.; Дрофа, 1997 – С. 637-638.
17. Зотова, А.Б. К вопросу о соотношении категорий «Эмоциональность», «Эмотивность», «Экспрессивность» / А.Б. Зотова // Известия Волгоградского государственного педагогического университета. – 2010. – Т. 50, № 6. – С. 14-17.

ILMIY FANTASTIADA TOTALITAR JAMIYAT MODELII **(FAHRENHEIT 451 ASOSIDA)**

*Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet
tillari instituti magistranti
Imomaliyeva Muxlisa Xusanboy qizi
+998993468356*

Annotatsiya: Ushbu maqola ilmiy fantastikada totalitar jamiyat modelini tahlil qiladi. Asosiy e'tibor Fahrenheit 451 asariga qaratilgan bo'lib, unda jamiyatning ong ustidan nazorat qilinishi, kitoblar taqiqlanishi va insonlarning mustaqil fikrlash qobiliyatining susayishi ko'rsatiladi. Tadqiqotda totalitar tizimning faqat siyosiy repressiya bilan emas, balki madaniy va axboriy ta'sir orqali shakllanishi mumkinligi ta'kidlangan. Maqolada ilmiy fantastika janrining jamiyatni ogohlantirish va ongni shakllantirishdagi roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: ilmiy fantastika, totalitar jamiyat, “Fahrenheit 451”, ong ustidan nazorat, kitoblarni taqiqlash, mustaqil fikrlash, madaniy xotira, ijtimoiy ogohlantirish

Аннотация: В данной статье анализируется модель тоталитарного общества в научной фантастике. Основное внимание уделено произведению

Fahrenheit 451, в котором показан контроль над сознанием, запрет книг и ослабление способности людей к самостоятельному мышлению. В исследовании подчеркивается, что тоталитарная система может формироваться не только через политические репрессии, но и через культурное и информационное воздействие. В статье освещается роль научной фантастики в предупреждении общества и формировании сознания.

Ключевые слова: научная фантастика, тоталитарное общество, "Fahrenheit 451", контроль над сознанием, запрет книг, самостоятельное мышление, культурная память, социальное предупреждение

Abstract: This article analyzes the model of a totalitarian society in science fiction. The main focus is on Fahrenheit 451, which depicts control over human consciousness, book censorship, and the weakening of independent thinking. The study emphasizes that a totalitarian system can develop not only through political repression but also through cultural and informational influence. The article highlights the role of science fiction in warning society and shaping consciousness.

Keywords: science fiction, totalitarian society, "Fahrenheit 451", control over consciousness, book censorship, independent thinking, cultural memory, social warning

Kirish

Ilmiy fantastika adabiyoti ko'pincha kelajak haqida yozadi, biroq aslida u bugungi kun jamiyatidagi muammolarni ochib berishga xizmat qiladi. Bu janr yozuvchiga real hayotdagi xavfli tendensiyalarni kuchaytirib ko'rsatish va o'quvchini ogohlantirish imkonini beradi. Ayniqsa, totalitar jamiyat modeli ilmiy fantastikada alohida o'rin tutadi. Totalitar tuzum deganda odatda kuchli siyosiy nazorat, senzura, fikr erkinligining cheklanishi va jamiyat ustidan to'liq boshqaruv tushuniladi. Ammo bunday tizim har doim ham ochiq zo'ravonlik yoki majburlash orqali shakllanmaydi. Ba'zan u asta-sekin, ongini o'zgartirish orqali paydo bo'ladi. Ray Bradburyning "Fahrenheit 451" asarida ham zo'ravonlik ochiq qon to'kish yoki shafqatsiz jazolar orqali emas, balki ongini asta-sekin bo'shashtirish orqali namoyon bo'ladi. Asarda kitoblarni yoqiladi, lekin odamlar zanjir bilan bog'lanmaydi; aksincha, ular o'z ixtiyori bilan qulaylikni tanlaydi. Eng dahshatli tomoni shundaki, jamiyat zo'ravonlikni zo'ravonlik sifatida qabul qilmaydi. Ular buni "tartib", "tinchlik" va "baxt" deb ataydi. Jamiyat o'z erkinligini yo'qotganini sezmay ham qoladi.

Asar markazida turuvchi qahramon — Guy Montag o't o'chiruvchi bo'lib ishlaydi. Ammo bu jamiyatda o't o'chiruvchilar yong'inni o'chirmaydi, balki kitoblarni yoqishadi. Asarda kitob xavf, savol, tafakkur, ichki bezovtalik ramzi sifatida tasvirlangan. Jamiyat esa bezovtalikni yoqtirmaydi. Ular tinch, bir xil, silliq hayotni xohlaydi. Montag dastlab bu tizimning sodiq ijrochisi bo'ladi. U o'z ishidan faxrlanadi, kitoblarni yoqishda ma'lum bir zavq ham his qiladi. Chunki u hali o'ylamaydi. Unga savol berilmagan, u esa savol bermaydi.

Montagning ichki uyg'onishi esa tasodifiy emas. Uning hayotiga kirib kelgan yosh qiz — Clarisse McClellan — jamiyat uchun "g'alati" hisoblanadi. U savol

beradi, yomg'ir hidini sezadi, yulduzlarga qaraydi, suhbatlashishni yoqtiradi. Eng oddiy savoli — "Siz baxtlimisiz?" — Montagning butun hayotini izdan chiqaradi. Chunki u birinchi marta o'zini tekshiradi. Shu savol asarning burilish nuqtasidir. Bradbury bu yerda shuni ko'rsatadiki, totalitarizmga qarshi kurash qurol bilan emas, savol bilan boshlanadi.

Montagning boshlig'i — Captain Beatty ham murakkab obrazlardan biri. U kitoblarni yaxshi biladi, iqtiboslar keltiradi, ammo baribir ularni yoqadi. Beatty tizimning falsafasini tushuntiradi: jamiyat murakkablikni yoqtirmaydi, qarama-qarshilikdan qo'rqadi. Kitoblar esa turli fikrlarni tug'diradi, bu esa bahs va norozilikka olib keladi. Shuning uchun ham kitoblar odamlar "baxtli" bo'lishi uchun yo'q qilinadi. Bu yerda Bradbury achchiq kinoya ishlatadi: haqiqiy baxt savolsiz, tanlovsiz va erkinsiz bo'la olmaydi.

Asarning yana bir muhim qahramoni — Faber — sobiq professor. U Montagga kitobning qadrini tushuntiradi. Faberning fikricha, kitobning ahamiyati unga ishlatilgan qog'ozda emas, balki undagi chuqur tafakkurga sabab bo'luvchi mazmunida. Asl muammo kitoblarning yo'qligida emas, balki odamlarning o'ylashni istamasligida. Agar inson televizor qarshisida o'tirib, mustaqil fikrlashdan voz kechsa, hatto kitob bo'lsa ham foydasi yo'q.

Jamiyatning umumiy manzarasi esa qo'rqinchli darajada tanish. Odamlar devor-ekranlar qarshisida yashaydi, doimiy shovqin, tezkor axborot va sayoz ko'ngilochar dasturlar bilan o'ralgan. Montagning rafiqasi — Mildred Montag — shunday insonlarning yorqin namunasidir. U haqiqiy hayotdan uzilgan holda o'z "televizion oilasi" bilan yashaydi,. Uning uchun kitoblar keraksiz va xavfli tuyuladi. U o'ylashni xohlamaydi, his qilishdan qochadi. U hatto o'z joniga qasd qilishga urinadi, ammo ertasi kuni bu hodisani eslolmaydi. Bu unutulchanlik — shunchaki beparvolik emas, balki ongni himoya qilishning sun'iy mexanizmidir.

Ijtimoiy-falsafiy nuqtai nazardan qaraganda, totalitarizm ong ustidan nazorat o'rnatish orqali mustahkamlanadi. N. Jo'rayev ijtimoiy ong transformatsiyasi jarayonida axborot makonining roli ortib borayotganini ta'kidlaydi [1]. Axborot oqimining ko'pligi ba'zan insonning tanqidiy fikrlash qobiliyatini susaytirishi mumkin. E. Yusupov esa ma'naviy qadriyatlar zaiflashgan jamiyatda tashqi ta'sir kuchayishini qayd etadi [2]. Bu fikrlar "Fahrenheit 451" asaridagi jamiyat modeliga hamohangdir.

Asarda zo'ravonlik mavjud, biroq u markaziy vosita emas. Eng xavfli jihat — odamlarning o'zlari bu tizimni qabul qilganidir. Ular o'qishni qiyin va keraksiz deb biladi, o'ylashni esa ortiqcha yuk sifatida qabul qiladi. Bu esa totalitarizmning eng nozik shaklidir. Inson o'z erkinligini yo'qotganini sezmaydi.

Asarda totalitar tuzumning asosiy belgilaridan biri — tarix va xotiraning yo'q qilinishidir. Kitoblar insoniyat tajribasining saqlovchisidir. Ularni yoqish orqali jamiyat o'z o'tmishidan uziladi. Falsafa va tarixshunoslikda bu jarayon "madaniy xotiraning uzilishi" deb talqin qilinadi [3]. Agar jamiyat o'z tarixini unutsa, u

o'zligini ham yo'qotadi. Shunday sharoitda totalitar model mustahkamlanishi osonlashadi.

Bugungi kunda ham axborot texnologiyalari inson hayotiga chuqur kirib bormoqda. Globallashuv sharoitida ommaviy madaniyatning ta'siri kuchaymoqda [4]. Ba'zan inson doimiy axborot oqimi ichida yashab, chuqur mushohada qilish imkonidan mahrum bo'lishi mumkin. Bu jarayon to'liq totalitar tizim degani emas, albatta. Ammo ong ustidan bilvosita nazorat mexanizmlari mavjudligi inkor etilmaydi.

"Fahrenheit 451"dagi bosh qahramon Gay Montag dastlab tizimning oddiy ijrochisi sifatida namoyon bo'ladi. U kitoblarni yoqish orqali o'z vazifasini bajaradi va buni tabiiy hol deb biladi. Ammo u savol bera boshlagach, tizim uchun xavfli shaxsga aylanadi. Demak, totalitar jamiyat modelida eng katta tahdid — savol beruvchi ongidir.

Shu jihatdan ilmiy fantastika janri ogohlantiruvchi vazifani bajaradi. U kelajak tasviri orqali bugungi jamiyatni o'ylashga undaydi. Agar jamiyat tafakkur va bilimni qadrlamasa, agar tanqidiy fikrlash zaiflashsa, totalitar model paydo bo'lishi uchun zamin yaratiladi.

Shunday qilib, "Fahrenheit 451" ilmiy fantastikada totalitar jamiyat modelini chuqur va ko'p qirrali tarzda aks ettiradi. Unda asosiy e'tibor jismoniy nazoratga emas, balki ong ustidan nazoratga qaratilgan. Aynan shu jihat asarni bugungi kun uchun ham dolzarb asarga aylantirgan.

Xulosa

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, "Fahrenheit 451" asarida totalitar jamiyat modeli an'anaviy siyosiy repressiya shaklida tasvirlanmagan, balki ongni boshqarish mexanizmlari orqali tasvirlangan. Kitoblarni yo'q qilish — axborotni cheklashdan ko'ra, mustaqil fikrni cheklash ekanligi yoritilgan.

Jamiyat a'zolari ekranlar va yuzaki ko'ngilochar dasturlar bilan band bo'lib, chuqur fikrlash ehtiyojini yo'qotadi. Natijada ular o'z erkinligini yo'qotganini anglamay ham qoladilar. Bu esa totalitar tizimning eng xavfli jihati hisoblanadi. Chunki erkinlik tashqi ko'rinishda mavjud bo'lsa ham, ong ichki jihatdan qaram bo'lib qoladi.

Asar orqali shunday xulosaga kelish mumkinki, totalitarizm faqat siyosiy kuch bilan emas, balki madaniy va axboriy muhit orqali ham shakllanishi mumkin. Agar jamiyat bilimni qadrlamasa va mustaqil fikrlashni rivojlantirmasa, totalitar model asta-sekin shakllanishni boshlaydi.

Demak, ilmiy fantastika bu yerda nafaqat badiiy tasvir, balki ijtimoiy ogohlantirish vositasi hamdir. "Fahrenheit 451" o'quvchini bir muhim savol ustida o'ylashga undaydi: inson erkinligi nimaga bog'liq — tashqi holatga yoki ichki tafakkurga?

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jo'rayev N. *Ijtimoiy ong va globallashuv jarayonlari*. – Toshkent: O'zbekiston, 2008. – 256 b.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

2. Yusupov E. *Ma'naviyat asoslari*. – Toshkent: O'qituvchi, 2010. – 224 b.
3. Qodirov B. *Falsafa tarixi*. – Toshkent: Fan, 2005. – 320 b.
4. To'rayev O. *Globalashuv va madaniyat*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012. – 198 b.
5. Karimov I.A. *Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008. – 176 b.
6. Bradbury R. *Fahrenheit 451*. – New York: Ballantine Books, 1953. – 249 p.
7. Nazarov Q. *Ijtimoiy falsafa asoslari*. – Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2011. – 280 b.
8. Ergashev I. *Siyosiy tizimlar nazariyasi*. – Toshkent: Akademiya, 2009. – 240 b.

O'ZBEK ADABIYOTIDA HIKOYA JANRI GENEZISI

Abduvoxidov Asrorjon Abdug'afforjon o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti magistranti
Telefon: +998912808352

ANNOTATSIYA Maqolada o'zbek adabiyotida hikoya janrining genezisi – folklor va qadimgi yozma adabiyotdagi ildizlari, o'rta asrlardagi rivoji, XX asr boshlarida jadid adabiyotida mustaqil realistik janr sifatida shakllanishi va zamonaviy bosqichlari ilmiy manbalar asosida tadqiq etiladi. Hikoyaning ixchamligi, didaktik xususiyati, psixologik chuqurligi genezis jarayonida qanday evolyutsiya qilgani tahlil qilinadi. Tadqiqotda janrning Sharq folklori va G'arb ta'siridagi o'zaro bog'lanishi ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar - hikoya janri, genezis, folklor ildizlari, yozma nasr, jadid adabiyoti, realistik hikoya, o'zbek adabiyoti, ixchamlik, psixologizm, didaktizm.

Аннотация В статье исследуется генезис жанра рассказа в узбекской литературе – его истоки в фольклоре и древней письменной литературе, развитие в средние века, становление как самостоятельного реалистического жанра в джадитской литературе начала XX века и современные этапы. Анализируется эволюция компактности, дидактизма и психологической глубины жанра.

Ключевые слова - жанр рассказа, генезис, фольклорные истоки, письменная проза, джадитская литература, реалистический рассказ, узбекская литература, компактность, психологизм, дидактизм.

Abstract The article examines the genesis of the short story genre in Uzbek literature – its roots in folklore and ancient written literature, development in the Middle Ages, formation as an independent realistic genre in the Jadid literature of the early 20th century, and modern stages. The evolution of compactness, didacticism, and psychological depth is analyzed.

Keywords - short story genre, genesis, folklore roots, written prose, Jadid literature, realistic short story, Uzbek literature, compactness, psychologism, didacticism.

KIRISH

Hikoya janri badiiy adabiyotning eng qadimiy va dinamik kichik epik shakllaridan biri bo'lib, uning genezisi xalq og'zaki ijodiga borib taqaladi [1]. Jahon adabiyotida hikoya (novella) Bokachcho, Mopassan, Chexov kabi adiblar orqali rivojlangan bo'lsa, o'zbek adabiyotida u mustaqil janr sifatida XX asr boshlarida shakllandi. Ushbu maqolada hikoya janrining genezisi – folklor va qadimgi yozuvlardan boshlab, jadid davridagi realistik shakllanishigacha bo'lgan bosqichlari ilmiy asosda ko'rib chiqiladi. Tadqiqotning dolzarbligi janrning milliy madaniyat va ma'naviyatdagi o'rnini yangicha talqin qilish zaruriyatidan kelib chiqadi.

1. Hikoya janrining folklor ildizlari va qadimgi shakllari - Hikoya janrining genezisi o'zbek xalq og'zaki ijodida boshlanadi. Afsona, rivoyat, latifa, ertak va masallar hikoyaviy unsurlarni o'z ichiga olgan [2]. Orxon-Yenisey yozuvlari (Kultegin va To'nyuquq bitiktoshlari, VIII asr)da voqealar birinchi shaxs hikoyasi shaklida bayon etilgan – bu hikoyachilikning eng qadimgi yozma izlari [1]. Nosiriddin Rabg'uziy "Qisasi Rabg'uziy" (XIV asr) asaridagi axloqiy-didaktik hikoyalar janrning didaktik ildizlarini ko'rsatadi. Alisher Navoiy "Sab' ai sayyor", "Xamsa" va tazkiralardagi latifa va ertaklar hikoyaviy elementlarni boyitgan [3]. Bu davrda hikoya mustaqil janr emas, balki doston, qissa va tazkira tarkibidagi bayon vositasi edi.

2. O'rta asrlarda hikoyaviy nasrning rivoji - Temuriylar va Shayboniylar davrida hikoya qissa va rivoyat shaklida rivojlandi: "Gulzor", "Miftohi ul-adl" (XVI asr) kabi asarlar o'zbek hikoyachiligining dastlabki namunalari [1]. Xalq kitoblari (qissai Sayfulmuluk, Amir Temur haqidagi rivoyatlar)da realistik va didaktik unsurlar kuchaygan. Janr hali ham diniy-ma'rifiy va axloqiy xususiyatga ega bo'lib, realistik tasvir zaif edi.

3. XX asr boshlarida hikoya janrining mustaqil shakllanishi (jadid davri) - Realistik hikoya janri jadid adabiyotida vujudga keldi va bu janrning eng muhim bosqichi hisoblanadi [4]. Cho'lponning "Qurboni jaholat" (1914) hikoyasida Turkistonning mustamlaka sharoitidagi qoloqligi va jaholatning qurbonlari tasvirlanadi. Hikoyada qahramonning fojiali taqdiri orqali jamiyatdagi ma'rifatsizlik tanqid qilinadi: "Bu yerda hamma narsa zaharlangan, hatto yangi shabada ham yutib yuboriladi" (hikoyadan parcha) [5]. Bu Cho'lpon ijodidagi ijtimoiy tanqid va psixologik chuqurlikni namoyon etadi. "Do'xtur Muhammadyor" hikoyasida shifokor qahramonning fidoyiligi va jamiyatdagi adolatsizliklar orqali ma'rifat yo'lida kurash tasvirlanadi. Abdulla Qodiriy "Uloqda" (1916) hikoyasida uluq o'yini orqali jamiyatdagi qoloqlik va odamlarning hayvoniy instinktlari fosh etiladi: "Uloqda o'ynab yurib, o'zini o'zi yo'qotgan odamlar ko'p edi, lekin bu o'yinda haqiqiy hayotning fojiasi yotardi" (hikoyadan parcha) [6]. "Juvonboz" (1915) hikoyasida yaramas odatlar tanqid qilinib, milliy axloqiy illatlar fosh etiladi. Bu hikoyalar jadid adabiyotida hikoya janrining mustaqil shakllanishini isbotlaydi: ular G'arb adabiyoti (Chexov, Mopassan) ta'sirida milliy xususiyatlar bilan

uyg'unlashgan holda ijtimoiy adolatsizliklarni fosh qilish va ma'rifatni targ'ib etish vositasiga aylandi [3].

4. Hikoya janrining xususiyatlari genezis jarayonida - Hikoya janrining genezis jarayonida uning asosiy xususiyatlari – ixchamlik, soʻz iqtisodi, konseptual chuqurlik va psixologik talqin – asta-sekin shakllanib, takomillashib bordi .

Folklor va qadimgi yozma adabiyot bosqichida hikoya asosan didaktik xususiyatga ega edi: axloqiy saboq, ibratli voqea va sodda tasvir ustunlik qilardi. Masalan, Rabgʻuziy va Navoiy hikoyalarda voqea tez rivojlanib, falsafiy xulosaga yetaklaydi, lekin qahramonning ichki olami chuqur ochilmaydi. Bu davrda hikoya ixcham boʻlsa-da, asosan bayoniy (narrativ) shaklda edi [1].

XX asr boshlarida jadid adabiyoti bilan realistik hikoya shakllandi: ixchamlik va soʻz iqtisodi yanada kuchaydi, qahramonning ruhiy kechinmalari (psixologizm) markazga chiqdi. Abdulla Qahhor bu jarayonning yorqin namoyandasi boʻlib, hikoyalarda ("Bemor", "Anor", "Oʻgʻri") tasviriy ifodalar orqali inson ruhiyatini ixcham va loʻnda ochib beradi. Uning uslubi – soʻz tanlash mahorati, obrazlilik va emotsionallik – hikoya janrining realistik psixologizmga oʻtishida muhim rol oʻynadi .

1950–1980-yillarda hikoya janri yanada rivojlandi: Shukur Xolmirzayev ijodida janr chegaralari kengaydi – baʼzi hikoyalar hajmi va qahramonlar soni jihatidan qissa darajasiga yetdi ("Ozodlik", "Bulut toʻsgan oy"). U hikoyada qahramonlarning ichki dunyosini chuqur tahlil qilib, "shafqatsiz realizm" unsurlarini olib kirdi, folklor didaktikasini real hayot ziddiyatlari bilan boyitdi .

Mustaqillik davrida (1990-yillardan hozirgacha) hikoya janri yangi shakllarga ega boʻldi: mitti hikoya (flash fiction) elementlari kuchaydi, ramziy tasvir va psixologik chuqurlik ustunlik qildi. Nazar Eshonqul ijodida bu jarayon yaqqol koʻrinadi – uning hikoyalari ("Sharpa", "Qalb toʻzoni", "Maymun yetaklagan odam") da qahramonning ichki ziddiyatlari, tushkunlik, umidsizlik va falsafiy mushohadalar ramzlar orqali ifodalanadi. Mitti hikoya shaklida voqea qisqa, ammo konseptual chuqur boʻlib, oʻquvchida uzoq taassurot qoldiradi. Bu – folklor didaktikasining realistik psixologizmga, keyin esa noanʼanaviy (ramziy, eksperimental) tasvirga aylanishining zamonaviy bosqichi olib chiqdi.

Umuman, genezis davomida hikoya janri quyidagi evolyutsiyani boshdan kechirdi:

- Ixchamlik va soʻz iqtisodi – qadimgi davrdan hozirgacha asosiy xususiyat boʻlib qoldi.

- Didaktizm → realistik psixologizm (jadid va sovet davri).

- Psixologizm → ramziy-falsafiy va mitti hikoya elementlari (mustaqillik davri).

Bu evolyutsiya oʻzbek hikoyachiligini jahon adabiyoti (Chexov, Mopassan, Hemingway hikoyalari) ixchamligi bilan yaqinlashtirdi va milliy xususiyatlarni saqlab qoldi [7].

Xulosa va amaliy tavsiyalar

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

O'zbek adabiyotida hikoya janrining genezisi folklor va qadimgi yozma adabiyotdan boshlanib, XX asr boshlarida jadid adabiyotida mustaqil realistik janr sifatida shakllandi. Jadid davridagi Cho'lpon va Abdulla Qodiriy hikoyalaridagi realistik tasvir va psixologik chuqurlik janrning genezisida muhim o'rin tutadi. Uning ixchamligi, didaktikligi va psixologik chuqurligi milliy madaniyatning o'zagi bo'lib qoldi.

Hikoya janrini o'rganishda qadimgi folklor va jadid davri namunalarni qiyosiy tahlil qilish zarur. Zamonaviy o'zbek adabiyotida hikoyani rivojlantirish uchun psixologik chuqurlik, ijtimoiy dolzarblik va badiiy ixchamlikka e'tibor qaratish lozim. Bu janr yosh avlodni tarbiyalash, ijtimoiy muammolarni yoritishda muhim vosita bo'lib qolmoqda. Kelajak tadqiqotlarda janrning raqamli davrdagi (flash fiction, mitti hikoyalar) innovatsiyalari va global ta'sirlar o'rganilishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Hikoya. Vikipediya. <https://uz.wikipedia.org/wiki/Hikoya>
2. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Akademnashr, 2018.
3. Matyoqubov O. XX asr o'zbek adabiyoti. Toshkent: Ma'naviyat, 2005.
4. Quronov D. Adabiyot nazariyasi asoslari. Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2020. <https://library.ferpi.uz/storage/books/Adabiyot%20nazariyasi%20asoslari%20D.N.Quronov.darslik%202020.pdf>
5. Ziyouz.com: Abdulhamid Cho'lpon. “Qurboni jaholat” hikoyasi. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulhamid-cho-lpon-1897-1938/abdulhamid-cho-lpon-qurboni-jaholat-hikoya>
6. Ziyouz.com: Abdulla Qodiriy. “Uloqda” hikoyasi. <https://n.ziyouz.com/portal-haqida/xarita/uzbek-nasri/abdulla-qodiriy-1894-1938/abdulla-qodiriy-uloqda-hikoya>
7. Boltayeva B. XXI asr o'zbek adabiyotshunosligida hikoyachilik janrining rivoji. Молодые ученые, 2024.
8. <https://in-academy.uz/index.php/yo/article/view/37419>

J.R.R.TOLKINNING “BEOWULF: THE MONSTERS AND THE
CRITICS” TANQIDIY MAQOLASI XUSUSIDA

Ibragimov Jasurbek Tulkinjon o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillar instituti doktoranti,
Fil.f.f.d. (PhD), v.b. dotsent
Telefon: +998942741212

Annotatsiya.

Ushbu maqolada J.R.R. Tolkinning “Beowulf: The Monsters and the Critics” tanqidiy maqolasi asosida “Beowulf” dostoni ilmiy-adabiy jihatdan tahlil qilinadi. Maxluq obrazlarining doston g'oyaviy markazidagi o'рни, qahramonlik

muammosi, shuningdek asardagi xristianlik unsurlari va she'riy kinoyalarning badiiy vazifasi tahlil qilinadi. Maqolada Tolkinning avvalgi tadqiqotchilar qarashlariga bildirgan tanqidi hamda uning "Beowulf" shunoslikdagi ilmiy ahamiyati ochib beriladi.

Kalit so'zlar: J.R.R. Tolkin, "Beowulf", epik doston, adabiy tanqid, maxluqlar obrazi, qahramonlik, xristianlik unsurlari, she'riy kinoya, Beowulfshunoslik.

Аннотация.

В данной статье на основе критической работы Дж.Р.Р.Толкина "Beowulf: The Monsters and the Critics" проводится научно-литературный анализ эпоса "Беовульф". Рассматривается роль образов чудовищ как идейного центра произведения, проблема героизма, а также художественная функция христианских элементов и поэтических аллюзий в тексте. В статье также раскрывается критическое отношение Толкина к взглядам предыдущих исследователей и определяется его научное значение в развитии беовульфологии.

Ключевые слова: Дж.Р.Р.Толкин, "Беовульф", эпический эпос, литературная критика, образ чудовищ, героизм, христианские элементы, поэтическая аллюзия, беовульфология.

Abstract.

This article provides a scholarly literary analysis of the epic *Beowulf* based on J. R. R. Tolkien's critical essay "Beowulf: The Monsters and the Critics." The study examines the role of monstrous figures as the ideological core of the poem, the problem of heroism, as well as the artistic function of Christian elements and poetic allusions within the text. In addition, the article highlights Tolkien's critique of earlier scholarly approaches and defines his academic significance in the development of Beowulf studies.

Keywords: J. R. R. Tolkien, *Beowulf*, epic poem, literary criticism, monstrous figures, heroism, Christian elements, poetic allusion, Beowulf studies.

Ingliz yozuvchisi va filologi Jon Ronald Ruyl Tolkin nafaqat XX asda yaratilgan yaxshi fantastik asarlarning muallifi, balki eski ingliz tili (inglizchada "Old English", ba'zan "Anglo-Saxon" deb ham yuritiladi)da yaratilgan asarlarni chuqur tanqidiy tahlili bilan shug'ullangan inson. Birgina inglizlarning eng qadimgi eposlaridan biri "Beowulf" (o'zbek tilida "Beovulf") asari ustida qilgan tadqiqotlarida asarni o'rganishdagi o'zining qat'iy fikrlari bilan ilm olamini e'tiboriga tushgan. Muallifning asar haqida yozgan "Beowulf: The Monsters and the Critics" [3, 51-103] ("Beowulf: Maxluqlar va tanqidchilar") tanqidiy maqolasi (ushbu maqola 1936-yilda Britaniya Akademiyasida ma'ruza sifatida o'qilgan) Notre Dam universiteti nashriyoti tomonidan Lyus Nikolson tahriri ostida "An anthology of Beowulf Criticism" ("Beowulf tanqidi antologiyasi") to'plamiga kiradi. Ushbu to'plam ilk bor 1963-yilda chop etilgan. Oxirgi oltinchi nashr 1980-yilda nashr qilingan.

Adabiyotshunos U.Hamdamov va A.Qosimov "doston qadim german rivoyatlari asosida, anglosakslar Britaniyaga ko'chib o'tguncha bo'lgan davrda yaratilgan va asar voqealari Boltiq dengizi sohillarida sodir bo'lgan" [5, 72-73] degan ma'lumotlarni keltirgan. Hozirda Britaniya muzeyida saqlanadigan qo'lyozmasi X asrga doir dep topilgan. "An anthology of Beowulf Criticism"dagi boshqa mualliflar kabi J.Tolkin ham "Beowulf" dostonini muallifi bor deb o'ylagan. Xususan, Munro Chadvik [3, 23-34], Leven L. Schukking [6, 35-50], Kemp Malone [4, 137-154], Allen Kabaniss [2, 223-233] kabi olimarning tadqiqot ishlarida ham asarning muallifi bor degan g'oyaning kichik unsurlari uchraydi. Bazi bir ma'lumotlar asar xalq ommasi orasida bir necha asrlar davomida yig'ilib, kuylanib kelingan, faqatgina birinchi mingyilliklarda qog'ozga tushgan degan ma'lumotlar ham uchraydi. Bu muammolar o'zining yechimini halicha kutib turibdi.

J.R.R.Tolkin maqola avvalida Vanley Poesis va Archibald Stronglarning "Beowulf – bu tarixiy hujjat" degan qarashlariga munosabat bilan boshlaydi, ammo asosiy fikrlar asardagi maxluqlar va olimlarning tanqidlari haqida so'z boradi. Demak, J.Tolkinning ushbu maqolasida ma'lumki, "Beowulf" dostoni o'sha davrgacha tarixiy manba yoki tilshunoslik material sifatida o'rganib kelingan ekan. Muallif bu qarashlarga keskin qarshi chiqadi. J.Tolkindan avval asarni tanqidiy nuqtai nazardan o'rgangan olimlar "monsters" (maxluqlar)ni shunchaki, ertak va afsonalarda uchraydigan "bolalarcha unsur" sifatida talqin qilishgan. M.Sulaymonov ta'kidlashicha "har bir mif va afsona xalq orzu-armonlarini ifodalash bilan birga biror bir tarbiyaviy g'oyani ham ilgari suradi" [7, 23]. A J.Tolkin "Beowulf"ni tadqiq qilayotgan jarayonda ham xuddi shunday yondoshuv asosida harakat qilgan va ungacha boshqa olimlar tomonidan bildirilgan fikrga qarshi chiqadi va "asardagi qahramonlar shunchaki oddiy syujet emas, asarning g'oyaviy markazi sifatida turadi" [8, 89] deya qat'iyon ta'kidlaydi. Uning ta'kidlashicha: Grendel – insoniy jamiyatga qo'yilgan yovuzlik, Grendelning onasi – qasos va ibtidoiy adovat timsoli va ajdarho – ochko'zlik va halokat ramzi. Bu qahramonlarning ishtirokisiz, dostonning darajasini yuqori baholab bo'lmaydi. Bundan tashqari asarda "qahramonlik va o'lim" fenomeni yaqqol ko'zga tashlanadi. Ayniqsa, asarning bosh qahramoni Beowulf ikki yovuz maxluqlarni o'ldirib, xalqiga zarar yetkazayotgan ajdarhoni yengib o'zi ham vafot etishi bilan tugaydi. Shuning uchun J.Tolkin asarni fojiali qahramonlik eposi sifatida talqin qiladi.

J.Tolkin boshqa tanqidchilarni dostonni arxeologik muzeyga aylatirganlikda va mayda tarixiy tafsilotlar ortidan poetik ruhni yo'qotganlikda ayblaydi. Shuning uchun olim "Beowulf"ni "minorasi buzilgan, ammo ulkan va go'zal" saroyga muqoyasa qilgan.

Maqolada yana bir nuqta nima uchun "Beowulf" asari shunchalik qadimgi Britaniya oroliga ko'chib kelgan insonlarni hayoti haqida, o'sha davr mifologiyasi haqida ma'lumot beradigan asar bo'lsa-da, adabiy tanqidchilarning diqqat markazida bo'ladi. J.Tolkinning qarashicha bunga ikki sabab mavjud.

Birinchi sababi, tanqidning ustida tadqiqotning ilk nishonalari uchraydi. Ya'ni, tanqidchi tadqiqotchilar asarni qaysidur jihatini olib tadqiq qilishi ortidan ayrim salbiy fikrlar keltirilgan. Ulardan biri, asarning markaziy muammolari ikkinchi darajaga o'tib, muhim bo'lmagan (ayniqsa Beowulf bilan maxluqlar va ajdahoning jangi) masalasi asosiy planga ko'chib o'tgan degan tanqidiy qarash tez-tez quloqqa chalinib turadi. Muallif tomonidan ilgari surilgan ikkinchi sabab asar bilan bog'liq kinoyalar bilan aloqalantirilganligida deb aytadi. Uning fikricha "dostondagi kinoyalar tadqiqotchilardan shunchalik ko'p vaqt talab qiladiki, natijada ularni e'tibor she'rdan, umuman "Beowulf"ni she'riy kinoyalari bilan chalg'itadi" [8, 62]. Demak, tanqidlarning uchrashiga ikkinchi sabab, "Beowulf"da she'riy kinoyalar ko'pligi va ularga e'tibor ulardan ko'p vaqt talab qilgan. Qolaversa, bu kinoyalarni tadqiqotchilar tomonidan to'g'ri asarda uchragan kontekstda aniqlangandek anglashilmagan.

J.Tolkin maqola xotimasidagi ilovada uch narsaga to'xtalib o'tadi. Birinchisi "Grendel's Titles" (Grendelning unvonlari) deya nomlangan. Olimning fikricha, insonsifat maxluq Grendelni dostonida "evil-doer, malefactor, afflicted with sin, captive of hell, enemy in hell" tarzida ifodalanishi Xristian ta'limotida uchratish mumkin bo'lgan "Christain ideas of sin" va "spirits of evil" ga to'g'ri keladi. Demak, dostonga Xristian dinining unsurlari ham uchraydi, garchi bu din inglizlarda keyinchalik ommalashgan bo'lsa-da. Bu haqida F.A.Blakburnning "The Christian Coloring in the Beowulf" [1, 1-22] (Beovulfda Xristianlik nishonasi) maqolasida batafsil to'xtalib o'tilgan. Ikkinchi o'rinda asarda uchragan "LoF" (zamonaviy ingliz tilida "praise"), "dom" (glory), "hell", "heofon" so'zarini asardan olingan parchalar bilan tahlil qiladi. Ilovalarning so'nggisida esa, asardagi 175-88 misralar haqida gap ketadi. Nega aynan bu misralar deyilganda, olim bu misrlarni tushunish muhimligi va aniq qiyinchiliklarni mavjudligi bilan aloqlantirilgan.

Xulosa qilib aytganda, J.R.R. Tolkinning "Beowulf: The Monsters and the Critics" tanqidiy maqolasi "Beowulf" dostonini o'rganishda mutlaqo yangi ilmiy-adabiy yondashuvni shakllantirgan muhim tadqiqot hisoblanadi. Muallif asarni faqat tarixiy yoki filologik manba sifatida talqin qilishga qarshi chiqib, uni yaxlit, g'oyaviy va estetik jihatdan mukammal epik asar sifatida baholaydi. Ayniqsa, Grendel, uning onasi va ajdarho obrazlarini dostonning markaziy g'oyaviy tayanchlari sifatida tahlil qilishi orqali J.Tolkin qahramonlik va fano, yovuzlik va insoniylik o'rtasidagi ziddiyatlarni chuqur ochib beradi. Shuningdek, maqolada "Beowulf"dagi xristianlik unsurlari, she'riy kinoyalar va til birliklarining badiiy vazifasi ilmiy asosda yoritilib, avvalgi tanqidchilarning tor va biryuqlama qarashlari tanqid ostiga olinadi. Shu jihatdan, Tolkinning ushbu maqolasi "Beowulfshunoslik" tarixida burilish yasagan, dostonni adabiy asar sifatida qayta anglashga mustahkam zamin yaratgan fundamental ilmiy ish sifatida e'tirof etiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Blackburn F.A. The Christian Coloring in the *Beowulf*. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 1–22.
2. Cabaniss A. Beowulf and the Liturgy. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 223–233.
3. Chadwick M. The Heroic Age, an Excerpt. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 23–34.
4. Malone K. Beowulf. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 137–154.
5. Qosimov A. Jahon adabiyoti [Darslik] / U. Hamdamov, A. Qosimov. – Toshkent: Akademnashr NMM, 2024. – B. 71–72.
6. Schucking L.L. The Ideal of Kinship in Beowulf. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 35–50.
7. Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi (o'quv qo'llanma). – Namangan, 2008. – P. 23.
8. Tolkien J.R.R. Beowulf: The Monsters and the Critics. // *An Anthology of Beowulf Criticism*. – London: University of Notre Dame Press, 1980. – P. 51–103.

PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNI LINGVOMADANIY TAHLIL
QILISHNING NAZARIY ASOSLARI

Aripova Mahliyo Norboy qizi
Jizzax davlat pedagogika universiteti
2-bosqich tayanch doktorant
+998975241107

Annotatsiya

Ushbu maqolada paremiologik birliklarning (maqol, matal, ibora va hikmatli so'zlarning) lingvomadaniy tahlil qilish nazariy asoslari yoritiladi. Til va madaniyat o'zaro uzviy bog'liqligi, paremiologik birliklarning xalqning dunyoqarashi, mentaliteti, tarixiy tajribasi hamda milliy qadriyatlarini ifodalashdagi o'rni ilmiy asosda tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: paremiologiya, lingvomadaniyatshunoslik, milliy mentalitet, madaniy kod, xalq og'zaki ijodi, maqol, matal, frazeologizm.

Аннотация

В данной статье освещаются теоретические основы лингвокультурологического анализа паремиологических единиц (поговорок, фразеологизмов и афористических выражений). Научно обосновывается взаимосвязь языка и культуры, а также анализируется роль паремиологических единиц в отражении мировоззрения народа, его менталитета, исторического опыта и национальных ценностей.

Ключевые слова: паремиология, лингвокультурология, национальный менталитет, культурный код, устное народное творчество, пословица, поговорка, фразеологизм.

Abstract

This article highlights the theoretical foundations of the linguocultural analysis of paremiological units (proverbs, sayings, phraseological units, and aphorisms). The interrelationship between language and culture is scientifically substantiated, and the role of paremiological units in expressing a nation's worldview, mentality, historical experience, and national values is analyzed.

Keywords: paremiology, linguoculturology, national mentality, cultural code, folklore, proverb, saying, phraseological unit.

Jahon tilshunosligida paremiologik birliklarni lingvomadaniy jihatdan tahlil qilish borasida xilma-xil nazariy va amaliy tavsifdagi fikr-mulohazalar bildirilgan. Bu o'rinda biz V.N.Teliya, V.V.Vorobev, M.L.Kovshova, A.P.Vasilenko, V.A.Maslova, Lieu Txi Xong Fuk va boshqa bir qator mutaxassis olimlarning ilmiy ishlarini nazarda tutamiz. Quyida ularning tadqiqotimizda qo'yilgan muammoga daxldor muhim jihatlariga e'tiborni qaratamiz.

V.N.Teliya paremiologik birliklarni lingvomadaniy tahlil qilishning mazmun-mohiyatini asosan ikki omil orqali kuzatadi. Ularning birinchisi – "lisoniy mohiyatning madaniy ahamiyatini ko'rsatuvchi ma'lumotlarni ta'kidlash", ikkinchisi- "lisoniy ob'ektning madaniy qatlamlari, ya'ni birgalikda u yoki bu zamon-makon oralig'idagi" uning tezaurasini shakllantiradigan kodlari, ramziy ma'nolari, madaniyat tushunchalarining mazmunidan kelib chiqqan holda til sohiblari tomonidan amalga oshiriladigan madaniyatning predmet sohasiga murojaat qilish usullarining mohiyati to'g'risidagi signallarni aniqlash"[1] dan iborat. Ko'ramizki, mazkur olimning mulohazalarida paremiologik birliklarning madaniy semantik qurilishini ochib berish masalasi ancha ustuvorlik qilgan.

Lisoniy madaniyatshunoslik sohasida olib borilgan juda ko'plab ilmiy tadqiqotlarda mavzuimizga bevosita daxldor lingvokulterema tushunchasining mazmun-mohiyati va o'ziga xos xususiyatlari haqida xilma-xil mulohozalar bildirilganini kuzatdik. Xususan, V.V.Vorobev lingvokulturemaga "lingvistik va ekstralingvistik (konseptual yoki predmetli) tarkibning dialektik birligi bo'lgan kompleks sathlararo birlik"[2] sifatida qaraydi. Olim tomonidan lingvokulterema nafaqat til sigmentlarini, balki muayyan belgi-xususiyatlar bilan ifodalanadigan madaniy sigmentlarini ham o'z ichiga oladi, shuning uchun ham u "tillararo va ekstralingvistik (konseptual yoki predmetli) tarkibning dialektik birligi bo'lgan kompleks sathlararo birlik," deb tavsiflanadi. Bundan anglashiladiki, lingvokulterema o'zining mazmun-mohiyati bilan leksik so'zdan teranroq va keng qamrovli lisoniy birlikdir. Shu boisdan mazkur olim lingvokulteremani so'z bilan taqqoslab, "so'z tilga, lingvokulterema esa muayyan ob'ektiv dunyo maydoniga tegishli," degan mulohazani aytadi.

Paremiologik birliklarga daxldor lingvomadaniy metodlarni o‘rgangan olimlar M.I.Kovshova lingvokulturologik tahlilning ikki xil (oddiy va murakkab) darajalarga ega ekanligini aniqlagan. Tahlilning odiy shakli “ma’lum”, “taniqli”, “umumiy g‘oyaga ko‘ra” kabi so‘zlar va iboralar bilan belgilanadi. Tahlilning murakkab darajasida esa “metafora”, “standart”, “stereotip”, “simvallashtirish”, “konsepsiya”, “ichki shakl” kabi umumiy ilmiy lug‘at va lisoniy atamalardan foydalaniladi. Paremiologik birliklarning lingvistik va madaniy semantikasi faqat ular kombinatsiyasida ifodalangani uchun lingvomadaniy tahlilda bunday birliklar til va madaniyat belgisi sifatida tavsiflanadi.[3] Ushbu mulohazalarning mazmuniga daxldor va bevosita bir-birini to‘ldiradigan ayrim o‘rinlarni boshqa olimlarning ishlarida ham mavjudligini kuzatdik. Xususan, A.R.Vasilenkning fikricha, paremiologik birliklarning lingvomadaniy tahlili ularning ichki shakli mazmuniga, ya’ni paremiologik birliklarga singib ketgan va madaniyat sferasi bilan alohida belgini tizim sifatida bog‘laydigan madaniy ma’nolarni o‘z ichiga oladi. Paremiologik birliklardagi madaniy ma’nolar dunyoni anglash va tushunishning eng qadimiy shakllarini ifodalaydi.[4]

A.P.Vasilenkning tilshunoslikdagi qo‘lga kiritgan navbatdagi yutuqlaridan yana biri – paremiologik birliklarni tahlil qilishning to‘rtta muhim omillarini belgilab berganligidir. Uning fikricha, bu omillar quyidagilardan iborat:

1. Frazologizmlarning madaniy tarkibi ko‘rsatkichlarini ochib berish, bunda tahlilni ichki shakl orqali amalga oshirish kerak bo‘ladi;

2. Madaniy tarkibning paydo bo‘lish manbasini ko‘rsatish, asosiy manbalar mif va asotirlar, folklor, adabiyot, xalq tarixi kabilardan iborat;

3. “Madaniy”lik maqomini olgan komponentlarning frazeologizmlar semantikasiga “payvandlashi”, madaniyat konteksida frazemalar komponentini madaniy qiymatlik nuqtai nazaridan tushunish va baholash; unda antropomorfizm, zoomorfizm, o‘simlik nomlari, din, zamon va makon birliklarini ko‘rsatish;

4. Metafora, simvol, metonimiya, sinekdoha, jonlantirish, giperbola, litata kabi idiom shakllanishning tropeik mexanizmlarini ochish.

Ta’kidlangan yuqoridagi ma’lumotlardan shu holat ayon bo‘ladiki, paremiologik birliklarni lingvomadaniy tahlil qilishda bajariladigan va e’tibor qilinadigan eng asosiy jihat – qaysi madaniy sub’ektlarning tilda mavjudligini va ular qanday lingvistik vositalar va usullar bilan ifodalanishini aniqlab olish, dolzarb vazifalardan biridir.

Tilshunoslikda paremiologik birliklarni lingvomadaniy tahlil qilish va uni tavsiflash uchun amaliyotda bajariladigan bir qator vazifalar mavjud. Bu o‘rinda, eng avvalo, barqaror birikmalar tarkibidagi mavjud lingvistik va madaniy voqelikni ifodalaydi omillarni aniqlashga alohida e’tibor qilinishi zarur. Nazarimizda, ular quyidagilardan iborat:

1. Tildagi ekvivalentsiz leksema-iboralar. Bu tipdagi so‘z-iboralar boshqa tillarda uchramaydi. Odatda ular muayyan predmet, etnografik realiya va hokazolar nomlari sanaladi. Xalq orasida, ayniqsa, ba’zi bir shevalardagi insonlarning kundalik

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”***

soʻzlashuv nutqida uchraydigan “boriga baraka”, “samovarga bormoq”, “samovarda oʻtirmoq”, “jinchiroq olmoq” kabilar shular jumlasiga kiradi.

2. Etnografik komponentni ifodalovchi leksemalar. Bu tipdagi soʻz-iboralar biror badiiy adabiyot matnlarida, ommaviy axborot vositalarining materiallarida, xalqning tarixiy tajribasi asosida yaratilgan folklor namunalarida, muayyan kiyim-kechak, uy-roʻzgʻor va turli nomlarda zuhur boʻladi, lekin ularda ham xalq madaniyati izlari ustuvorlik qiladi. Masalan, “oshga bormoq”, “doʻppisi tor kelmoq” kabilar.

3. Barqaror birikmalarda uchraydigan metaforalar. Yaʼni insonning ismlari, laqablari, tanasining muayyan qismlari, xilma-xil hayvonlar va boshqa tirik jonzotlar-mavjudotlar, oʻsimlik nomlari. Ular bilan tabiatning lanshaft obʼektlarini taqqoslashda odamlar dunyoni qanday koʻrinishini ifodalashga xizmat qiladi.

4. Olam lisoniy manzarasini ifodalovchi leksema-iboralar. Bu tipdagi soʻz-iboralar insonning kundalik empirik tajribasi, arxetip qatlami, afsonalar, ortefaktlar nomlari, diniy va antropomorfik nomlar, narsalar va anjomlar nomlari, vaqt va makon birliklari nomlarini oʻz ichiga oladi.

5. Freym semantikasi orqali madaniyat doirasida paremiologik birliklarni soʻzma-soʻz oʻqish yoki turgʻun birikmalarning qanday hosil boʻlishining sabablarini qamrab oladi. Lekin, bunda ham odamlarning atrofdagi dunyoni qay tarzda koʻradi, degan savolning mazmuni ustuvorlik qiladi.

Xulosa qilib aytganda, paremiologik birliklarni lingvomadaniy tahlil qilish ularning semantik, madaniy va kognitiv qatlamlarini chuqur oʻrganish imkonini beradi. Bunday tahlil natijasida xalq tafakkuri, madaniy merosi va milliy oʻziga xoslik til orqali ifodalanishi yanada ravshanlashadi. Tilshunoslikda bu yoʻnalish xalqning maʼnaviy qadriyatlarini global madaniyatlararo muloqatda talqin etish uchun ilmiy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Teliya V.N. Ruskaya frazeologiya: Semantiko – pragmacheskiy i lingvokulturologicheskiy aspekti. M; YaRK, 1996. s. 21.
2. Vorobev V.V. Lingvokulturologiya (teoriya i metodi). – M.: Izd-vo Ross. Ul-ta drujba narodov, 2006, s. 44-45
3. Kovshova M.L. Lingvokulturologicheskiy metod v frazeologik kodi kulturi – M.: URSS, 2013, s. 160-161.
4. Vasilenko A.P Aspekti semantiki frazeologizmov. Oryol: OrGos Un-t, 2011. S.246

WALTER SCOTTNING "IVANHOE" ASARIDA ERKAK VA AYOL OBRAZLARI TIPOLOGIYASI

To'xtabayeva Marziya Xayrullo qizi
Is'hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan Davlat chet tillari instituti
magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada jahon tarixiy romanchiligining asoschisi Valter Skottning "Ayvengo" asaridagi obrazlar tizimi tahlil qilinadi. Tadqiqotda erkak va ayol obrazlarining tipologik xususiyatlari, ularning ijtimoiy-tarixiy muhit bilan bog'liqligi va muallifning badiiy niyati yoritilgan. Maqolada ritsarlik kodeksi, milliy ziddiyatlar (normandlar va saksonlar) hamda gender rollarining romandagi aks etishi qiyosiy o'rganiladi.

Аннотация. В данной статье анализируется система образов в произведении основателя мировой исторической прозы, сэра Вальтера Скотта, «Айвенго». Исследование освещает типологические характеристики мужских и женских образов, их связь с социально-исторической средой и художественным замыслом автора. В статье сравнительно изучается отражение в романе рыцарского кодекса, национальных конфликтов (норманнов и саксов) и гендерных ролей.

Abstract. This article analyzes the system of images in the work of the founder of world historical novelism, Sir Walter Scott, "Ivanhoe". The study highlights the typological characteristics of male and female images, their connection with the socio-historical environment, and the author's artistic intention. The article comparatively studies the reflection of the code of chivalry, national conflicts (Normans and Saxons), and gender roles in the novel.

Kalit so'zlar: Valter Skott, tarixiy roman, Ayvengo, tipologiya, erkak obrazlar, ayol obrazlar, ritsarlik, Revekka, Roven, Brian de Bua-Gilber, saksonlar, normandlar, tarixiy determinizm, badiiy psixologizm.

Kirish

"XIX asr ingliz adabiyotining yirik namoyandasi Valter Skott jahon adabiyoti tarixiga tarixiy roman janrining asoschisi sifatida kirdi" [1]. Uning 1819-yilda yozilgan "Ayvengo" (Ivanhoe) romani adib ijodining cho'qqisi hisoblanib, unda XII asr Angliyasidagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlar badiiy bo'yoqlarda yuksak mahorat bilan tasvirlangan. Roman shunchaki sarguzasht asari emas, balki ma'lum bir tarixiy davrning etnik va ijtimoiy qatlamlarini o'zida mujassam etgan murakkab personajlar tizimidir. "Skott ushbu asarda normandlar va saksonlar o'rtasidagi murosasiz kurashni tasvirlash orqali inson xarakterining turli qirralarini ochib beradi" [2].

Maqolaning maqsadi – asardagi erkak va ayol obrazlarini ma'lum bir tiplarga ajratgan holda, ularning badiiy va ijtimoiy funksiyalarini tahlil qilishdir. Biz erkak obrazlarida ritsarlik kodeksi va hokimiyatga intilishni, ayol obrazlarida esa go'zallik, matonat va jamiyatdagi mazlumlik holatlarini qiyosiy o'rganamiz.

XII asr Angliyasi – bu feodalizmning shakllanishi, ritsarlik madaniyatining gullashi va diniy urushlar (salib yurishlari) davridir. Valter Skott o‘z qahramonlarini yaratishda ushbu tarixiy reallikdan kelib chiqadi. Erkak obrazlari asosan harbiy va siyosiy kuchni ifodalasa, ayol obrazlari ma’naviy-axloqiy yo‘nalishni belgilaydi. Skott tipologiyasida personajlar nafaqat shaxsiy xususiyatlari, balki ular mansub bo‘lgan tabaqa yoki millatning umumiy sifatlarini ham tashiydi.

Valter Skott erkak obrazlarini yaratishda “ritsarlik” tushunchasini markaziy o‘ringa qo‘yadi. Biroq, bu tushuncha hamma qahramonlarda bir xil emas. Muallif ritsarlikning ham ijobiy (ideal), ham salbiy (zulmkor) jihatlarini tiplarga ajratadi.

1. Vilgelm Ayvengo: Yangi davr ritsari tipi

Ayvengo - asarning markaziy va ideal qahramoni. Uning tipologik xususiyati shundaki, u ikki dunyo – sakson o‘tmishi va normand kelajagi o‘rtasidagi ko‘prikdir. Ayvengo o‘z otasi Sedrik Sakson tomonidan merosdan mahrum qilingan bo‘lsa-da, o‘zining shaxsiy mardligi va ritsarlik qasamyodiga sodiqligi orqali o‘z o‘rnini topadi.

Ayvengo – Skott nazaridagi “mukammal inson” tipi. U o‘tmishdagi qo‘pollikdan voz kechgan va saroyona madaniyatni o‘zlashtirgan yangi Angliya timsolidir.

Ayvengo – romanning markaziy qahramoni va ritsarlik ideallarining timsolidir. Uning tipologik xususiyati – sadoqat va jasoratning uyg‘unligidir. Ayvengo sakson naslidan bo‘lsa-da, normand qiroli Richard Sheryurakka xizmat qiladi. Bu bilan Skott ikki millatning birlashishi zarurligini uqtiradi. Rebekkani o‘lim xavfidan qutqarish uchun jangga kirishi uning diniy va milliy xurofotlardan xoli ekanligini ko‘rsatadi. “Ayvengo - *“Disinherited Knight”* (Desdichado - Merosdan mahrum ritsar) sifatida paydo bo‘lib, o‘zining shaxsiy sifatleri orqali shon-sharafini tiklaydi” [3].

2. Brian de Bua-Gilber: Ehtiros va ma’naviy inqiroz tipi

Agar Ayvengo ritsarlikning nurli tomoni bo‘lsa, Templar ritsari Brian de Bua-Gilber uning zulmatli va murakkab tomonini ifodalaydi. Uning obrazini “oddiy antagonist” (salbiy qahramon) deb atash xato bo‘lar edi. Skott uni juda kuchli shaxs, buyuk iroda egasi, ammo o‘z ehtiroslarining qurboniga aylangan inson sifatida chizadi.

- **Tipologik tavsifi:** “U “yiqilgan farishta” yoki “Bayroncha qahramon” tipiga yaqin turadi” [4]. U o‘z ordenining (Ibodatxona ritsarlari) qat’iy qoidalarini ham, jamiyatning axloqiy me’yorlarini ham mensimaydi.

- **Rebekka bilan munosabati:** Bua-Gilberning Rebekkaga bo‘lgan muhabbati uning obrazidagi eng muhim burilish nuqtasidir. U qizni asir oladi, unga o‘z dunyosini taklif qiladi, hatto Rebekka uchun o‘z shon-sharafidan voz kechishga ham tayyorligini bildiradi. Biroq, uning muhabbati zulmkorlikka asoslangan. U orqali Skott shuni ko‘rsatadiki, hatto eng buyuk jasorat va kuch ham ma’naviy poydevorsiz (axloqsiz) halokatga mahkumdur.

- **Fojiaviy yakun:** Templar ritsarining o‘limi ramziy ma’noga ega. U Ayvengo bilan janggacha ruhiy qiynoqdan vafot etadi. Bu “ilohiy adolat”ning bir ko‘rinishi bo‘lib,

Skott bu orqali ritsarlikning qonli va mutakabbur davri yakunlanayotganiga ishora qiladi.

3. Qirol Richard I: Sarguzashtparast hokimiyat tipi

Qirol Richard Sheryurak asarda haqiqiy tarixiy shaxs bo'lishiga qaramay, Skott uni afsonaviy ritsar sifatida tasvirlaydi. "Uning tipologiyasi "xalqchil qirol" va "ritsar-darbador" tushunchalari atrofida birlashadi" [5].

- Tahlil: Richard davlat ishlaridan ko'ra, turnirlar va xavfli sarguzashtlarni afzal ko'radi. Uning "Qora ritsar" niqobi ostida yurishi uning xalqqa yaqinligini, ammo ayni paytda o'z mas'uliyatidan qochishini ham ko'rsatadi.

- Badiiy funksiyasi: Richard - asardagi adolatni tiklovchi kuch. U saksonlar va normandlar o'rtasidagi adovatni tugatishi kerak bo'lgan yagona liderdir. Skott u orqali Angliyaning kelajakdagi birligini tasvirlaydi.

4. Sedrik Sakson: O'tmishga Sadoqat Tipi

Sedrik - o'z milliy g'ururi va an'analari bilan yashaydigan, o'zgarishlarni qabul qilolmaydigan qariya sakson zodagoni. Uning tipologiyasi - "Konservativ vatanparvar".

- Mohiyati: Sedrik o'z o'g'li Ayvengoni normand qiroliga xizmat qilgani uchun uydan haydab yuboradi. U sakson qirollik sulolasini tiklashni orzu qiladi (Atestanning Rovenaga uylanishi orqali). Biroq, asar davomida Sedrik o'zining eski qarashlari endi ish bermasligini, tarix yangi yo'nalishda ketayotganini tushunib yetadi.

"Valter Skott "Ayvengo"da ayol obrazlarini shunchaki bezak sifatida emas, balki asarning falsafiy va axloqiy markazi sifatida ishlatadi." [6]Rebekka va Roven obrazlari orqali muallif ayol qalbining ikki xil qirrasini ochib beradi.:

1. Ledi Roven: Olijanoblik va Milliy G'urur Tipi

Ledi Roven asardagi ikkinchi asosiy ayol qahramon bo'lib, u Rebekkaning mutlaq aksi sifatida gavdalanadi. Agar Rebekka "ekzotik" va "sirli" bo'lsa, Roven klassik ingliz go'zalligi va aristokratiyasining timsolidir.

- Tipologik tavsifi: U "Sohibjamol malika" ("The Distressed Damsel") tipiga mansub [7]. U passiv qahramon bo'lib, voqealar rivojiga bevosita ta'sir o'tkazmaydi, balki voqealar uning atrofida sodir bo'ladi. U – ritsarlik kurashlarining bosh sovrini va maqsadi.

- Milliy ramz: "Roven sakson qonining tozaligini va qadimgi Angliyaning ulug'vorligini ifodalaydi. Sedrik Sakson uni Atestanga turmushga bermoqchi bo'lishi – bu shaxsiy baxt emas, balki siyosiy loyiha (sakson taxtini tiklash) edi" [8] Biroq Roven o'z sevgisiga (Ayvengoga) sodiq qolishi bilan o'zining mustaqil irodasini (garchi u Rebekkanikidek kuchli bo'lmasa-da) namoyish etadi.

- Xarakter xususiyati: U mag'rur, o'zining ijtimoiy kelib chiqishini juda yaxshi his qiladi va atrofda gilardan ehtirom talab qiladi. Uning xatti-harakatlari doim o'sha davr etikasi va etiketi doirasida cheklangan.

2. Rebekka: Ma'naviy Mukammallik va Mazlumlik Tipi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Rebekka - butun jahon adabiyotidagi eng jozibali va kuchli ayol obrazlaridan biri. Uning obrazi ijtimoiy adolatsizlik va insoniy qadr-qimmat to'qnashuvida namoyon bo'ladi.

- Bilim va Tabobat: “Rebekka o'sha davrning ko'plab erkaklaridan aqlli va bilimli. Uning tabobat bilan shug'ullanishi uni "sehrGAR" deb ayblashlariga sabab bo'ladi. Bu orqali Skott o'sha davrdagi diniy mutaassiblik va jaholatni tanqid qiladi”[9].

- Ruhiy matonat: Rebekka Templar oldida tiz cho'kmaydi. Uning turnirdagi jasorati, o'lim xavfi ostida ham o'z dinidan va shaxsiy prinsiplaridan voz kechmasligi uni asarning ma'naviy g'olibiga aylantiradi.

- Tipologik ahamiyati: U - "Fojiaviy qahramon" tipi. “Garchi u Ayvengoni sevsada, uning sevgisi javobsiz qoladi (ijtimoiy to'siqlar tufayli). Rebekkaning Angliyani tark etishi - bu jamiyatning hali shunday pok va oqil insonlarni qabul qilishga tayyor emasligining belgisidir”[10].

Valter Skott bu ikki ayol obrazini qarama-qarshi qo'yish orqali asarning falsafiy yukini oshiradi. “Adabiyotshunoslikda bu ikki obraz bo'yicha ko'p bahslar mavjud. Rovenaga ko'proq hissiyotlarga va an'analarga tayanadi. Rebekka esa o'zining og'ir taqdiri tufayli chuqur mantiq va hayotiy donolik egasidir”[11]. Rovenaga - jamiyatning eng yuqori qatlamida, hamma unga xizmat qiladi. Rebekka - jamiyatdan chetlatilgan yahudiy xalqi vakili, hamma unga nafrat bilan qaraydi, lekin og'ir damda hamma uning tabiblik mahoratiga muhtoj bo'ladi. Rovenaga uchun sevgi bu munosib ritsar bilan turmush qurish. Rebekka uchun sevgi bu fidoyilik. U o'z sevgisini qurbon qila oladi va Ayvengoning baxti uchun o'z yo'lidan chekinadi.

Skott zamonasi o'quvchilari Rovenani "ideal ayol" deb bilishgan bo'lsa, zamonaviy kitobxonlar ko'proq Rebekkaning murakkab va kuchli shaxsiyatiga tan berishadi.

Erkak va ayol obrazlari o'rtasidagi aloqalar romandagi asosiy konfliktlarni (to'qnashuvlarni) keltirib chiqaradi. Masalan, Ayvengo va Bua-Gilber o'rtasidagi kurash nafaqat turnir g'olibligi uchun, balki ikki xil dunyoqarash - sadoqat va xudbinlik o'rtasidagi jangdir. Ayol obrazlari - Rovenaga va Rebekka esa o'sha davr jamiyatining ikki xil yuzidir: biri tan olingan va e'zozlangan ideal, ikkinchisi esa rad etilgan, ammo ma'naviy yetuk haqiqat.

Asardagi erkak obrazlari tizimi faqat ritsarlar bilan cheklanmaydi. Unda o'rta asrlar jamiyatining barcha qatlamlari aks etgan.

Is'hoq: Mazlum va Puldor Yahudiy Tipi

“Rebekkaning otasi Is'hoq - o'rta asrlardagi stereotipik obrazdir. U bir vaqtning o'zida ham boylikka o'ch, qo'rqqoq qariya, ham o'z qizini jonidan ortiq ko'ruvchi mehribon ota. Uning obrazi orqali Skott jamiyatdagi iqtisodiy munosabatlarni va diniy adovatning inson taqdiriga ta'sirini ko'rsatadi”[12].

Front-de-Byof va Moris de Brasi: Zulmkor Feodallar Tipi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ushbu normand ritsarlari ritsarlik kodeksining salbiy tomonini ifodalaydi.

- Front-de-Byof: Bu qo'pol kuch va vahshiylik timsoli. Uning uchun hech qanday qonun yoki axloq yo'q.

- De Brasi: U ko'proq "Yollanma askar" tipiga yaqin. U sarguzasht va boylik izlaydi, hatto Rovenani o'g'irlashga ham tayyor, lekin unda hali ham biroz "janoblik" elementlari saqlanib qolgan.

Loksli (Robin Gud): Erkinlik va Adolat Tipi

"Loksli va uning kamonchilari asarda "Xalq kuchi"ni ifodalaydi. Ular ritsarlar va baronlardan farqli o'laroq, haqiqiy milliy birdamlikni namoyish etadilar"[13]. Loksli - "Xalq qahramoni" tipologiyasining klassik namunasi bo'lib, asarga dinamika va sarguzasht ruhini olib kiradi.

Xulosa

Valter Skottning "Ayvengo" asarida obrazlar tipologiyasi ijtimoiy tabaqalanish va tarixiy o'zgarishlar asosiga qurilgan. Erkak qahramonlar ritsarlikning turli qirralarini (jasorat, zulm, sadoqat) ifodalasa, ayol obrazlari jamiyatning ma'naviy va axloqiy mezonlarini belgilab beradi. Skott an'anaviy qoliplarni buzib, Rebekka kabi kuchli va mustaqil ayol obrazini yaratishi bilan tarixiy romanchilikda inqilob qildi. Bu obrazlar bugungi kunda ham insoniy qadr-qimmat va ijtimoiy adolat timsoli sifatida o'z ahamiyatini yo'qotmagan.

Valter Skottning "Ayvengo" romani erkak va ayol obrazlarining rang-barangligi bilan jahon adabiyotida alohida o'rin tutadi. Muallif har bir personajni shunchaki shaxs sifatida emas, balki ma'lum bir ijtimoiy toifa, millat va davr mafkurasining vakili sifatida yaratgan.

- Erkaklar obrazlarida: Ritsarlik ideali, hokimiyatga tashnalik, milliy vatanparvarlik va xalqchil isyon g'oyalari aks etgan.

- Ayollar obrazlarida: Ma'naviy poklik, ijtimoiy to'siqlarga qarshi kurash, sabr va matonat tuyg'ulari yuksak badiiyat bilan tasvirlangan.

Skott yaratgan ushbu tipologiya keyinchalik Yevropa va rus adabiyotidagi tarixiy romanlar uchun maktab vazifasini o'tadi. "Ayvengo" qahramonlari bugungi kunda ham insoniy fazilatlar va nuqsonlarning unutilmas timsollari bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anikst A. A. Istoriya angliyskoy literaturi. - Moskva: Uchpedgiz, 1956.
2. Belinskiy V. G. O garmonii v proizvedeniyax Valtera Skotta. - Sobraniye sochineniy v 3-x tomax. - Moskva, 1948.
3. Duncan I. Modern Romance and Transformations of the Novel: The Gothic, Scott, Dickens. - Cambridge University Press, 1992.
4. Lukács G. The Historical Novel. - London: Merlin Press, 1962.
5. Pirmuhamedova M. Jahon adabiyoti tarixi. - Toshkent: O'zbekiston, 2010.
6. Reizov B. G. Istoriya i teoriya literaturi. - Leningrad: Nauka, 1986.
7. Reizov B. G. Tvorchestvo Valtera Skotta. - Moskva-Leningrad: Nauka, 1965.
8. Scott W. Ivanhoe. - Penguin Classics, 2012.

9. Skott V. Ayvengo. (Tarjimon: E.G. Beketova). - Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
10. Sutherland J. The Life of Walter Scott. - Oxford: Blackwell, 1995.
11. Wilt J. Secret Narcissus: A Study of Walter Scott's Heroines. - Princeton University Press, 1985.
12. Zunnunov A., Hotamov N. Adabiyot o'qitish metodikasi. - Toshkent: O'qituvchi, 1992.
13. Аникин Г. В. История английской литературы. - М.: Высшая школа, 1985. - С. 240. *(Loksli obrazining xalqchillik xususiyati bo'yicha darslik).*

THE EXPRESSION OF MYSTICAL CONCEPTS IN ENGLISH CLASSICAL LITERATURE AND LANGUAGE

*Mannonova Feruzabonu Sherali kizi- senior teacher,
Department of Integrated course of English Language № 3
Uzbekistan State World Languages University
feruzamannonova@gmail.com*

Abstract. Mysticism has played a significant role in shaping the intellectual, spiritual, and aesthetic dimensions of English classical literature. From medieval religious writings to the poetry of the Romantic period, mystical concepts have been expressed through symbolic language, allegory, and visionary imagery. This article explores how mysticism is reflected in English classical literature and language, focusing on its philosophical foundations, linguistic features, and major literary representatives such as medieval mystics, William Blake, and selected Romantic poets. The study demonstrates that mystical expression not only enriches literary language but also serves as a bridge between the material and spiritual worlds.

Keywords: *mysticism, English classical literature, symbolism, mystical language, William Blake, Romanticism.*

Annotatsiya. Mistitsizm ingliz klassik adabiyotining intellektual, ma'naviy va estetik jihatlarini shakllantirishda muhim rol o'ynagan. O'rta asr diniy yozuvlaridan tortib Romantizm davri poeziyasigacha bo'lgan asarlarda mistik tushunchalar ramziy til, allegoriya va vahiyona obrazlar orqali ifodalangan. Ushbu maqolada ingliz klassik adabiyoti va tilida mistitsizmning aks etishi uning falsafiy asoslari, lingvistik xususiyatlari hamda o'rta asr mistiklari, Uilyam Bleyk va ayrim romantik shoirlar ijodi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari mistik ifoda adabiy tilni boyitibgina qolmay, balki moddiy va ma'naviy olamlar o'rtasida bog'lovchi ko'priklar vazifasini ham bajarishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *mistitsizm, ingliz klassik adabiyoti, ramziylik, mistik til, Uilyam Bleyk, romantizm.*

Аннотация. Мистицизм сыграл значительную роль в формировании интеллектуальных, духовных и эстетических аспектов английской классической литературы. Начиная со средневековых религиозных сочинений

и заканчивая поэзией эпохи романтизма, мистические концепции выражались посредством символического языка, аллегии и визионерской образности. В статье рассматривается отражение мистицизма в английской классической литературе и языке с акцентом на его философские основы, лингвистические особенности и творчество таких представителей, как средневековые мистики, Уильям Блейк и отдельные поэты-романтики. Исследование показывает, что мистическое выражение не только обогащает литературный язык, но и служит связующим звеном между материальным и духовным мирами.

Ключевые слова: мистицизм, английская классическая литература, символизм, мистический язык, Уильям Блейк, романтизм.

Introduction. In literary studies, mysticism is understood not merely as a religious phenomenon but as a complex aesthetic and linguistic mode through which writers articulate transcendental experience. Modern literary theory views mystical discourse as a form of symbolic communication that challenges rational logic and conventional semantics. As Turner (2011) argues, mystical texts deliberately employ obscurity and negation in order to gesture toward realities that lie beyond empirical cognition [4].

Within English classical literature, mystical thinking emerges at the intersection of theology, philosophy, and poetics. From medieval contemplative prose to Romantic poetry, mysticism functions as both a worldview and a stylistic principle. It informs thematic concerns—such as divine unity, inner illumination, and spiritual ascent—while simultaneously shaping linguistic choices, including metaphorical density, paradox, and rhythmic repetition.

Contemporary scholars emphasize that mystical language should be analyzed not only for its symbolic content but also for its formal and stylistic features. According to Abrams (2010), the persistence of mystical elements in English literature demonstrates a continuity between sacred and secular modes of expression [1]. Thus, examining mysticism through a theoretical lens allows for a deeper understanding of how English literary language evolves as a medium of spiritual and imaginative exploration.

The language of mysticism is inherently paradoxical, as mystical experience is often described as ineffable and beyond rational articulation. Modern scholars emphasize that mystical discourse relies heavily on metaphor, symbolism, and semantic ambiguity. According to Underhill (2002), mystical language functions not to define spiritual truth but to evoke it through suggestion and imagery [5]. In English literary texts, this is achieved through recurring lexical fields such as *light/darkness*, *silence/sound*, and *ascent/journey*.

Linguistically, mystical expression is marked by negation (*via negativa*), paradox, and repetition. For example, the frequent use of abstract nouns such as *soul*, *eternity*, *vision*, and *infinity* reflects an attempt to transcend concrete reference. Such stylistic choices transform language into a symbolic system capable of conveying spiritual meaning beyond ordinary denotation.

As Julian of Norwich famously asserts, "*All shall be well, and all shall be well, and all manner of thing shall be well*", emphasizing divine unity and spiritual reassurance [1].

English medieval literature provides some of the earliest examples of mystical expression. Writers such as Julian of Norwich, author of "*Revelations of Divine Love*", and the anonymous author of "*The Cloud of Unknowing*" employ a devotional and contemplative language rooted in Christian mysticism. Their works emphasize inner vision, divine love, and the soul's ascent toward God. The simplicity of diction combined with profound symbolic depth illustrates how mystical meaning can be conveyed through accessible yet spiritually charged language.

William Blake explicitly links imagination with the divine, declaring that "*Imagination is not a State: it is the Human existence itself*" [2]. Modern literary critics interpret Blake's symbolism as a synthesis of mysticism and linguistic innovation. As Frye (2006) notes, Blake constructs a symbolic language in which mythological names, capitalized abstractions (*Innocence, Experience, Eternity*), and biblical syntax function as markers of mystical meaning [3].

From a stylistic perspective, Blake's frequent use of parallelism, alliteration, and prophetic tone mirrors biblical discourse. For instance, the rhythmic repetition in "*Holy Thursday*" reinforces the contrast between spiritual purity and social injustice, transforming poetic language into a medium of mystical and ethical revelation [2].

William Wordsworth's mystical experience of nature is evident in his belief that nature leads the human mind toward spiritual harmony and transcendence. Contemporary scholars describe this as natural mysticism, where linguistic simplicity conceals philosophical depth. As Abrams (2010) argues, Wordsworth's diction relies on everyday vocabulary to express moments of spiritual insight, particularly through personification and contemplative imagery [1].

Coleridge, by contrast, employs a more complex symbolic language. In poems such as "*The Rime of the Ancient Mariner*", supernatural motifs, archaic expressions, and symbolic repetition function as linguistic tools that mediate between the visible and invisible worlds. These examples illustrate how Romantic writers expanded mystical discourse beyond theology into aesthetic and psychological domains.

Across different periods, English mystical literature shares common linguistic features: extensive use of symbolism, repetition, parallelism, and musicality of language. These features create a rhythmic and contemplative effect, drawing the reader into a meditative state. The abstract vocabulary related to light, soul, eternity, and vision further reinforces the mystical atmosphere. Such language not only conveys meaning but also evokes emotional and spiritual responses.

Conclusion. The expression of mystical concepts in English classical literature and language reveals a continuous tradition of spiritual inquiry and artistic innovation. From medieval devotional texts to Romantic poetry, mysticism shapes

both thematic content and linguistic form. English writers have used mystical language to explore the boundaries between the visible and invisible, reason and intuition, humanity and the divine. As a result, mysticism remains an essential component of English literary heritage, enriching its language with depth, symbolism, and transcendental vision.

References:

1. Abrams, M. H. (2010). *Natural supernaturalism: Tradition and revolution in romantic literature*. W. W. Norton & Company.
2. Blake, W. (2008). *Songs of innocence and of experience* (D. Erdman, Ed.). Oxford University Press.
3. Frye, N. (2006). *Fearful symmetry: A study of William Blake*. Princeton University Press.
4. Turner, D. (2011). *The darkness of God: Negativity in Christian mysticism*. Cambridge University Press.
5. Underhill, E. (2002). *Mysticism: A study in the nature and development of spiritual consciousness*. Oneworld Publications.

JEYN OSTIN VA XIX ASR INGLIZ REALIZMI: AN'ANA VA YANGILIK

Samijonova Madina Ulug'bek qizi
Namangan davlat chet tillari instituti 4-bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Namangan davlat chet tillar instituti
Katta o'qituvchi Sh.R.Rustamjonovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jeyn Ostin ijodining XIX asr ingliz realizmi taraqqiyotidagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqotda yozuvchining adabiy an'analar va yangi badiiy uslublarni uyg'unlashtirish jarayoni yoritiladi. Xususan, Ostinning kundalik hayot, ijtimoiy munosabatlar va ingliz jamiyatining axloqiy qadriyatlarini realistik tasvirlashiga e'tibor qaratiladi. Maqolada, shuningdek, Ostinning realist roman janrining shakllanishiga qo'shgan hissi va keyingi ingliz adabiyotiga ta'siri ko'rib chiqiladi. Asarlarni matn tahlili asosida o'rganish orqali Ostin uslubida an'ana va yangilik uyg'unligi ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Jeyn Ostin, ingliz realizmi, XIX asr adabiyoti, an'ana, yangilik, roman.

Джейн Остин и английский реализм XIX века: традиция и новаторство

Аннотация: В данной статье анализируется роль Jeyn Ostin в развитии английского реализма XIX века. В исследовании рассматривается процесс сочетания литературных традиций и новых художественных методов в творчестве писательницы. Особое внимание уделяется реалистическому изображению повседневной жизни, социальных отношений и моральных ценностей английского общества. Также раскрывается вклад Джейн Остин в

формирование жанра реалистического романа и её влияние на последующее развитие английской литературы. На основе текстового анализа произведений выявляется гармония между традицией и новаторством в литературном стиле автора.

Ключевые слова: Джейн Остин, английский реализм, литература XIX века, традиция, новаторство, роман.

Jane Austen and Nineteenth-Century English Realism: Tradition and Innovation

Abstract: This article analyzes the role of Jane Austen in the development of nineteenth-century English realism. The study focuses on how Austen combines literary traditions with innovative narrative techniques. Special attention is paid to her realistic portrayal of everyday life, social relationships, and moral values of English society. The article also examines Austen's contribution to the formation of the realist novel and her influence on later English literature. Through textual analysis of selected works, the research highlights the balance between tradition and innovation in Austen's literary style.

Keywords: Jane Austen, English realism, 19th century literature, tradition, innovation, novel.

XIX asr ingliz realizmi Yevropa adabiyotida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. Sanoat inqilobi jamiyat tuzilmasida yangi ijtimoiy qatlamlar — o'rta sinf va mehnatkashlar tabaqasini yuzaga keltirdi. Shu bilan birga, inson hayotida shahar madaniyati, mehnat va ijtimoiy tengsizlikka doir muammolar kuchaydi. Adabiyot esa bu jarayonlarni kuzatib, real hayotni, oddiy inson taqdirini va jamiyatdagi muammolarni aks ettirishga intildi. Realizmning asosiy xususiyati — voqelikni bezaksiz, tabiiy holatda tasvirlashdir. Realist yozuvchilar qahramonlarni idealizatsiyasiz ko'rsatishga, insoniy his-tuyg'ularni hayotiy sharoitda ochib berishga harakat qildilar. Bu yo'nalishdagi asosiy vakillar — Charlz Dikens, Uilyam Tekkerey va Jorj Eliot bo'lib, ularning asarlari ijtimoiy adolatsizlik, kambag'allik, axloqiy masalalarni chuqur tahlil qiladi.

Biroq, Ostin realizmda o'ziga xos yo'nalishni tanlaydi. U keng illatlar, ijtimoiy qatlamlar kurashini emas, balki o'rta sinf hayotining nozik ma'nodagi muammolarini — axloqiy tanlov, his-tuyg'u va aql o'rtasidagi munosabat, shaxsiy erkinlik va jamiyat bosimi kabi falsafiy-psixologik masalalarni yoritadi. XIX asr ingliz realizmi Yevropa adabiyotida yuz bergan ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy o'zgarishlar bilan bevosita bog'liq holda shakllandi. Sanoat inqilobi natijasida jamiyatda yangi ijtimoiy qatlamlar paydo bo'lib, inson hayotida mehnat, shahar madaniyati va ijtimoiy tengsizlik muammolari keskinlashdi. Adabiyot esa bu jarayonlarga befarq bo'lmay, real hayotni, oddiy inson taqdirini va jamiyatdagi muammolarni badiiy aks ettirishga intildi.

Realizm oqimining asosiy xususiyatlaridan biri voqelikni ideallashtirmasdan, mavjud holatda tasvirlashdir. Realist yozuvchilar hayotni romantik bezaklardan xoli

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

holda, inson xarakteri va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlar orqali yoritishga harakat qildilar. Bu yo'nalishda qahramonlar ko'pincha kundalik hayot bilan bog'liq oddiy insonlar bo'lib, ularning ichki kechinmalari, ruhiy holati va axloqiy tanlovi asar markaziga qo'yiladi.

XIX asr ingliz adabiyotida realizmning shakllanishida Charlz Dikkins, Uilyam Tekkerey va Jorj Eliot kabi yozuvchilarning ijodi muhim rol o'ynadi. Ularning asarlarida ijtimoiy tengsizlik, kambag'allik, mehnatkashlarning hayoti, axloqiy muammolar va insoniy qadriyatlar realistik ruhda tasvirlangan. Dikkinsda ijtimoiy muammolar, bolalar mehnati, kambag'allik ko'proq dramatik va keng miqyosda tasvirlansa, Ostin esa o'rta qatlam hayoti va psixologik portretlarga e'tibor beradi.[4] Ingliz realizmining muhim belgilaridan yana biri – psixologik tahlilning kuchayishidir. Qahramonlarning faqat tashqi harakati emas, balki ularning ichki dunyosi, his-tuyg'ulari va ruhiy kechinmalari ham chuqur yoritiladi. Bu esa realizmni oddiy voqelik tasviridan yuqori darajaga olib chiqib, uni inson ruhiyati bilan bog'liq murakkab adabiy yo'nalishga aylantiradi. Shuningdek, ingliz realizmida muallifning jamiyatga nisbatan tanqidiy munosabati ham muhim o'rin egallaydi. Yozuvchilar ijtimoiy muammolarni badiiy vositalar orqali fosh etib, o'quvchini fikrlashga, jamiyatdagi kamchiliklarni anglashga undaydilar. Shu sababli realizm nafaqat estetik, balki ijtimoiy ahamiyatga ega adabiy yo'nalish sifatida qaraladi.

Jeyn Ostin (“Aql va tuyg'u”, “Andisha va G'urur”, “Emma”) realizmning badiiy shakllanishiga bevosita hissa qo'shgan yozuvchilardan biridir. Uning romanlari voqeaband ko'rinishiga qaramay, o'z davr ingliz jamiyatining ijtimoiy-axloqiy manzarasini aniq aks ettiradi. Yozuvchi an'anaviy romantik sxemalardan chekinib, real psixologik ziddiyatlar, ijtimoiy munosabatlar va shaxsiy o'sish jarayonlarini markazga qo'yadi. Masalan, “Andisha va G'urur” romanida Elizabet Bennet obrazi orqali muallif ayollarning ijtimoiy cheklovlarga qaramay, fikr mustaqilligini himoya qiladi.[1] U jamiyatda ayolning o'rnini faqat nikoh va mavqe bilan belgilanmaydi, balki axloqiy va aqliy tenglik asosida baholanadi.

Shuningdek, “Aql va tuyg'u” romanidagi Elinor Dashvud obrazi Ostin realizmining psixologik mohiyatini ifodalaydi. Elinor his-tuyg'ularini aql bilan muvozanatlashtira oladigan, mantiqiy fikr yurituvchi, ruhiy mustaqillikka ega ayol timsolidir. Yozuvchi bu obraz orqali ayolni faqat hissiyotlarga berilgan emas, balki tafakkur va aql-idrok egasi sifatida tasvirlaydi. Elinorning ichki kechinmalarini nozik psixologik detal va samimiy dialoglar orqali ochish Ostinning tasvir mahoratini ko'rsatadi.

“Emma” romanida esa Ostonning badiiy g'oyasi yanada chuqurlashadi. Emma Vudhauz mustaqil, o'z fikriga ega, ammo hayotiy xatolarini tan olib o'zgarish yo'lini topadigan shaxsdir. Bu romanlarda ayol qahramonning shaxsiy o'sish jarayoni — realizmning psixologik markazini tashkil etadi. Shu tariqa, Ostin ayol obrazini jamiyat stereotiplarini buzgan holda yangi estetik ideal sifatida talqin qiladi. Ostin ijodida jamiyatga nisbatan tanqidiy munosabat ham yaqqol seziladi. Yozuvchi

ijtimoiy tabaqalanish, boylik va mavqening inson hayotidagi oʻrni, jamiyatdagi soxta qadriyatlarni yumor va kinoya orqali fosh etadi. Uning asarlaridagi kinoyaviy uslub realizmni yanada kuchaytirib, voqelikni yanada aniqroq va ishonarliroq tasvirlashga xizmat qiladi.

Jeyn Ostin ijodi realizmning anʼanaviy jihatlarini saqlagan holda, badiiy tafakkurga yangi yondashuvlar olib kirgan. U roman janrini faqat voqealar bayoni emas, balki inson ruhiyati va jamiyat oʻrtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qiluvchi badiiy makonga aylantirdi. Shu bois Ostin ijodi XIX asr ingliz realizmining muhim bosqichi sifatida eʼtirof etiladi. Jeyn Ostin poetikasining eng muhim belgilaridan biri – dialogik uslub va kinoyaviy tahlildir. Qahramonlar orasidagi dialoglar orqali ularning tafakkur darajasi, ahloqiy pozitsiyasi va ijtimoiy ruhiyati ochiladi. Ayniqsa, Elizabet Bennetning kinoyaviy javoblari va Darsi bilan muloqotlari orqali ayolning fikriy ustunligi yoritiladi.

Yozuvchining kinoyaviy tili uning ijtimoiy tanqid vositasiga aylanadi. Oʻsha davr jamiyatidagi nikoh va boylik masalalariga bogʻliq soxta qadriyatlar yumor va satira orqali fosh etiladi. Kinoya Ostin badiiy tafakkurining oʻziga xos vositasi boʻlib, u ijtimoiy kurashni ochiq tanqid shaklida emas, balki falsafiy muloqot va ichki fikrlar orqali ifodalaydi. Shuningdek, Ostin ijodida tanqidiy yondashuv kuchli rivojlangan. Uning asarlaridagi kinoya va hazil orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, boylar va kambagʻallar oʻrtasidagi tafovut, shuningdek, ayollarga nisbatan notoʻgʻri qarashlar ochib beriladi. Bu realizmning faqat estetik emas, balki ijtimoiy ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatadi. Ostin ijodi ingliz realizmining keyingi rivojiga ham sezilarli taʼsir koʻrsatgan. Uning asarlarida anʼanaviy janr shakllari va yangi badiiy uslublar uygʻunligi, psixologik tahlilning chuqurligi, ijtimoiy muammolarga eʼtibor keyingi yozuvchilarga ham ilhom bergan. Shu tarzda Ostin ijodi nafaqat XIX asr ingliz realizmining muhim qismi, balki adabiyotning rivojlanishida davomli meros boʻlib qoladi.

Ostinning anʼana va yangilik uygʻunligi koʻrsatildi: u romantik va klassik adabiyot elementlarini ishlatgan holda, voqealarni haqiqatga yaqin, oʻquvchi uchun tushunarli shaklda bayon qilgan. Shu bilan birga, Ostin ijodida jamiyatni tanqidiy yoritish, ayollarning jamiyatdagi oʻrni va ularning ichki erkinligini ilgari surish kabi innovatsion jihatlar mavjudligi taʼkidlandi. Jeyn Ostin ijodi XIX asr ingliz realizmining muhim bosqichi hamda oʻziga xos yoʻnalishidir. U realizmni ijtimoiy tanqid bilan emas, balki psixologik tahlil, axloqiy tanlov va ichki erkinlik gʻoyalari orqali boyitdi. Yozuvchi roman janriga yangi mazmun – ayol shaxsiyatining tafakkuriy va ruhiy kamolotini olib kirdi. Ostin ijodi shuni isbotlaydiki, realizm nafaqat hayotni aks ettirish, balki inson ichki dunyosini oʻrganish, shaxs va jamiyat oʻrtasidagi ziddiyatlarni estetik tarzda ifodalash vositasidir. U inson ruhiy evolyutsiyasini badiiy markazga olib chiqdi va keyingi yozuvchilar uchun yangi yoʻnalish asoschisi boʻldi. Natijada, Jeyn Ostin asarlari ingliz realizmining tabiiy davomchiligini taʼminlagan, ayol obrazining yangi – tafakkurli, aqlga tayanadigan va axloqiy jihatdan mustaqil tipini yaratgan mukammal badiiy namunalardir.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jane Austen. *Pride and Prejudice*. London: T. Egerton, 1813.
2. Jane Austen. *Sense and Sensibility*. London: Thomas Egerton, 1811.
3. Jane Austen. *Emma*. London: John Murray, 1815.
4. Charles Dickens. *Oliver Twist*. London: Richard Bentley, 1838.
5. Abrams, M.H. *A Glossary of Literary Terms*. 11th edition. Boston: Cengage Learning, 2015.
6. Lodge, David. *The Modes of Modern Writing: Metaphor, Metonymy, and the Typology of Modern Literature*. London: Routledge, 1977.
7. Watt, Ian. *The Rise of the Novel: Studies in Defoe, Richardson and Fielding*. London: Routledge, 2001.
8. Stone, Harry. *The Cambridge Companion to English Realism*. Cambridge: Cambridge University Press, 2004.

ZAMONAVIY INGLIZ ADABIYOTIDA QIROL ARTUR
TRANSFORMATSIYASI.

Uzoqova Nasiba najmiddin qizi.
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti magistratura talabasi.
+998970510070
[E-mail: nasibauzoqova@0070gmail.com](mailto:nasibauzoqova@0070gmail.com)

Annotatsiya

Mazkur maqolada zamonaviy ingliz adabiyotida Qirol Artur obrazining qayta talqin qilinishi masalasi tadqiq etiladi. An'anaviy adabiyotda Artur ideal hukmdor va axloqiy tartib timsoli sifatida tasvirlangan bo'lsa, zamonaviy mualliflar ushbu obrazni yangi madaniy va mafkuraviy qarashlar asosida qayta shakllantiradilar. Tadqiqot doirasida T.H. Whiting "The Once and Future King", Marion Zimmer Bradleyning "The Mists of Avalon" hamda Bernard Cornwellning "The Warlord Chronicles" asarlari tahlil qilindi.

Ishda mifopoetik va intertekstual yondashuvlar qo'llanilib, Artur obrazining insoniylashtirilishi, qahramonlik idealining qayta baholanishi, gender nuqtai nazarining kengayishi hamda mifning tarixiy realizm asosida demifologizatsiya qilinishi jarayonlari o'rganildi. Tadqiqot natijalari zamonaviy adabiyotda Artur murakkab psixologik va tarixiy shaxs sifatida talqin qilinishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: Qirol Artur, zamonaviy ingliz adabiyoti, mif transformatsiyasi, intertekstuallik, mifopoetika, demifologizatsiya, humanizatsiya, realizm, ideologiya

Аннотация .

В статье рассматривается трансформация образа короля Артура в современной британской литературе. Если в традиционной литературе Артур изображался как идеальный правитель и символ морального порядка, то

современные авторы интерпретируют данный образ в соответствии с новыми культурными и идеологическими установками. В исследовании анализируются произведения Т.Х. Уайта, М.З. Брэдли и Б. Корнуэлла.

Используются мифопоэтический и интертекстуальный методы, позволяющие выявить процессы гуманизации образа, пересмотра героического идеала, усиления гендерной перспективы и демифологизации. Результаты показывают, что современная литература представляет Артура как сложную историко-психологическую фигуру.

Ключевые слова: король Артур, современная британская литература, трансформация мифа, интертекстуальность.

Ключевые слова: король Артур, современная британская литература, трансформация мифа, интертекстуальность, демифологизация, гуманизация, реализм, идеология.

Abstract

This article examines the reinterpretation of the image of King Arthur in contemporary English literature. While traditional literature portrays Arthur as an ideal ruler and a symbol of moral order, modern authors reconstruct this figure in accordance with new cultural and ideological perspectives. The study analyzes T. H. White's "The Once and Future King", Marion Zimmer Bradley's "The Mists of Avalon", and Bernard Cornwell's "The Warlord Chronicles".

The research applies mythopoetic and intertextual approaches to explore the processes of the humanization of Arthur's character, the reassessment of the heroic ideal, the expansion of gender perspectives, and the demythologization of the legend through historical realism. The findings demonstrate that in contemporary literature Arthur is reinterpreted as a complex psychological and historically grounded figure rather than a purely legendary hero.

Keywords: King Arthur, contemporary English literature, myth transformation, intertextuality, mythopoetics, demythologization, humanization, realism, ideology.

Kirish

Qirol Artur Britaniya madaniy xotirasining markaziy timsollaridan biri bo'lib, asrlar davomida adabiy va madaniy an'anada muhim o'rin egallab kelgan. Artur haqidagi dastlabki ma'lumotlar tarixiy xronikalarda uchrasa-da, keyinchalik o'rta asr ritsarlik romanlari orqali uning obrazi ideal hukmdor sifatida shakllandi. Geoffrey of Monmouth va Thomas Malory asarlarida Artur adolat, tartib va axloqiy mukammallik timsoli sifatida tasvirlangan.

Viktoriya davrida Alfred Tennyson kabi mualliflar ushbu obrazni yanada ideallashtirib, uni milliy birlik va imperiyaviy qadriyatlar ramziga aylantirdilar. Shu tariqa Artur nafaqat adabiy qahramon, balki Britaniya milliy mifologiyasining muhim elementi sifatida mustahkamlandi.

Ammo XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab zamonaviy adabiyot Artur haqidagi an'anaviy tasavvurlarni qayta ko'rib chiqishni boshladi. Endilikda u

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

mukammal qahramon emas, balki siyosiy muammolar, shaxsiy ziddiyatlar va tarixiy cheklovlar bilan kurashuvchi murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi[1].

Mazkur tadqiqotda quyidagi yondashuvlardan foydalanildi:

- Mifopoetik tahlil – Artur obrazining mifologik asoslari va ularning zamonaviy talqinini o‘rganish;
- Intertekstual yondashuv – zamonaviy asarlarning o‘rta asr va an‘anaviy matnlar bilan aloqasini aniqlash;
- Madaniy-tanqidiy yondashuv – zamonaviy ijtimoiy, siyosiy va gender masalalarining obrazga ta‘sirini tahlil qilish.

Tahlil obyekti sifatida uchta muhim zamonaviy asar tanlandi:

1. Terence Hanbury White – “The Once and Future King.”
2. Marion Zimmer Bradley – “The Mists of Avalon.”
3. Bernard Cornwell – “The Warlord Chronicles.”

Zamonaviy adabiyotda Qirol Artur talqinida sezilarli o‘zgarishlar ko‘zga tashlanadi va ular quyidagi jabhalarda namoyon bo‘ladi:

Insonlashtirish jarayoni (Humanization)

Zamonaviy adabiyotda Artur avvalgi kabi mukammal hukmdor emas. T.H. White asarida u shubhalanuvchi, ba‘zan xatoga yo‘l qo‘yadigan va ideal jamiyat yaratish yo‘lida qiynaladigan inson sifatida tasvirlanadi. Bu yondashuv qahramonni o‘quvchiga yaqinlashtiradi. T. H. White Artur oddiy bir inson sifatida tasvirlaydi va bu uning buyuklikka tug‘ma emas, balki tarbiya va tajriba orqali erishganini ko‘rsatadi. Asarda shuningdek Artur ta‘lim orqali (Merlin bilan) shakillanishi yoritilgan. Bu Artur axloqini va ruhiyatini shakillanayotgan shaxs sifatida ko‘rsatadi. Artur ideal emas xato qiluvchi qirol sifatida tasvirlangan va bu insonning eng asos sifatlaridan biri hisoblanadi. Bundan tashqari, Artur shaxsiy fojeaga ega inson ekanligi Lancelot va Guinevra xiyonatidan aziyat chekishi, Mordred bilan to‘qnash kelishi hamda davlat va shaxsiy hayot o‘rtasida muvozanatni ushlashga harakat qilishida hissiy og‘riq va ichki kurashlarni ochib beradi. White an‘anaviy epik qahramonlardan farqli ravishda Artur urushni yoqtirmaydigan, kuchni adolat uchun ishlatmoqchi bo‘lgan, tinchliksevar hukmdor sifatida tasvirlaydi. Bu jihatlar Artur zamonaviy insonparvar lider sifatida talqin qilinishiga sabab bo‘ladi. Asarning yakunida Artur o‘z ideallari mavaffaqiyatsiz bo‘lganini tushunadi, va o‘z o‘rnida kelajak avlodlar adolatli jamiyat qurishiga umid qiladi. Shu tariqa White Artur obrazining humanizatsiyasini chuqurlashtiradi: qirolning qulash sababi tashqi dushman emas, balki uning o‘z xatosidir[2].

Marion Zimmer Bradley “The Mists of Avalon” asaridagi talqinida Artur patriarxal tuzum vakili sifatida ko‘rsatiladi. Asarda ayollar: Morgaine va Guinevre markaziy o‘rinda turadi, Artur esa diniy va siyosiy o‘zgarishlar o‘rtasida qolgan hukmdor sifatida tasvirlanadi. Bu talqinda Artur milliy qahramondan ko‘ra tarixiy-madaniy o‘tish davrining ramziga aylanadi. Mordreding taqdiri esa patriarxal siyosiy tizim va diniy o‘zgarishlar bilan bog‘lanadi. Natijada Mordred siyosiy-tarixiy jarayonning qurboniga aylanadi [3].

Cornwell asarlarida Artur afsonaviy qiroli emas, balki post-rim Britaniyasida yashagan harbiy yetakchi sifatida tasvirlaydi. U siyosiy rahbar sifatida real tarixiy muhitda faoliyat yuritadi. U strategik qarorlar qabul qiladi, murosaga boradi va ba'zan muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Bu talqinda demifologizatsiya jarayoni seziladi. Mordred esa tarixiy realizm asosida qayta talqin qilinadi. Bu asarda u yovuz emas, balki zaif va siyosiy jihatdan layoqatsiz hukmdor sifatida talqin qilinadi. Uning salbiy qiyofasi ichki beqarorlik va hokimyat kurashlari natijasida shakillanadi. Cornwell mifologik dramatizmni kamaytirib, Mordredni tarixiy sharoit mahsuli sifatida tasvirlaydi [4].

Demifologizatsiya (Demythologization)

Zamonaviy asarlarda sehr va mo'jizalar ko'pincha ramziy yoki realistik talqin qilinadi. Cornwell rivoyatdagi mo'jizaviy elementlarni tarixiy realizm bilan almashtiradi. [5]. Artur bu yerda afsonaviy podsho emas, balki Britaniyani himoya qilayotgan harbiy yetakchi sifatida ko'rsatiladi. Bu jarayon Artur obrazini tarixiy ehtimollik doirasiga olib kiradi va uni milliy mifdan tarixiy-madaniy obrazga aylantiradi. An'anaviy rivoyatlarda Artur sehrli qilich, Merlinning mo'jizalari va ilohiy taqdir bilan bog'langan holda tasvirlangan. Demifologizatsiya jarayonida esa Artur post-rim britaniyasida yashagan siyosiy yetakchi sifatida tasvirlanadi. Uning hokimiyati afsonaviy emas, balki siyosiy ittifoqlar va harbiy kuchga asoslanadi. Bu jarayonda mo'jizaviy elementlar kamayadi. Bu jarayon quyidagilar orqali namoyon bo'ladi:

- sehr va mo'jizalar realistik izoh bilan almashtiriladi.
- Merlin sehrgar emas, dono maslahatchi yoki druid sifatida tasvirlanadi;
- Excalibur oddiy, ammo ramziy ahamiyatga ega qurol sifatida talqin qilinadi.

Camelot ham demifologizatsiya jarayonida mukammal utopiyadan oddiy harbiy qaragoh yoki siyosiy markazga tushadi. Unda ham ichki nizolar, xiyonat va boshqa muammolar mavjud bo'ladi.

Feminizatsiya va gender nuqtai nazari (Feminization)

Marion Zimmer Bradley asari Artur rivoyatini ayollar nuqtai nazaridan qayta hikoya qiladi. Morgana va Guinevere kabi ayol obrazlari markaziy o'rin egallaydi. Bu yondashuv an'anaviy erkak markazli rivoyatni gender muvozanatiga olib keladi va Artur haqidagi hikoyani yangi ideologik kontekstga joylashtiradi. Feminization jarayonida:

- voqealar ayollar nuqtai nazaridan hikoya qilinadi;
- ularning ichki kechinmalari, tanlovlari va ijtimoiy cheklavlari ochib beriladi;
- ayollar faqat romantik yoki konflikt manbai emas, balki tarixiy va siyosiy jarayonlarning faol ishtirokchisi sifatida tasvirlanadi.

Ayol obrazlarining qayta baholanishi:

- Morgaine – yovuz jodugar emas, balki diniy va madaniy an'analarni himoya qiluvchi shaxs;

- Guinevere – faqat xiyonat qilgan ayol emas, balki siyosiy bosim va diniy qo‘rquvlar ostida yashovchi murakkab xarakter;
- ayollar taqdir qurboni emas, balki mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxslar sifatida ko‘rsatiladi.

Marion Zimmer Bradley – *The Mists of Avalon* asarida feminization eng yaqqol ko‘rinadi: hikoya Morgaine va boshqa ayollar nuqtai nazaridan beriladi, asosiy konflikt – Avalon (ayollar boshchiligidagi qadimgi e‘tiqod) va nasroniy patriarxal tizimi o‘rtasidagi kurash va Artur ikkilangan, diniy va siyosiy bosimlar ostida qolgan hukmdor sifatida tasvirlanadi [6].

Ideologik qayta talqin.

Zamonaviy mualliflar Artur obrazini hokimiyat, shaxsiy mas‘uliyat va milliy identitet muammolari bilan bog‘laydi. *White* asarida Artur urushning ma‘nosizligini anglaydi. Bradley esa feministik va diniy ideologiya, peganizm va nasroniylik qarama-qarshiligi va patriarxat tizim tanqidiga e‘tibor qaratadi. Cornwell esa siyosiy birlikning qanchalik murakkab jarayon ekanini ko‘rsatadi. Shunday qilib, Artur ideal hukmdordan siyosiy va axloqiy muammolarga duch keladigan rahbarga aylanadi.

Madaniy metafora sifatida Artur

Zamonaviy adabiyotda Artur milliy qahramon emas, balki o‘zgaruvchan madaniy timsolga aylanadi. U turli davrlarning ijtimoiy va ideologik ehtiyojlariga mos ravishda qayta talqin qilinadi. Bu jarayon Artur mifining moslashuvchanligini va uning zamonaviy madaniyatdagi ahamiyatini ko‘rsatadi.

Xulosa sifatida shuni aytishimiz mumkinki, zamonaviy Britaniya badiiy adabiyotida Qirol Artur obrazi sezilarli darajada transformatsiyaga uchradi. O‘rta asr va Viktoriya davri an‘analarida Artur ideal hukmdor, axloqiy mukammallik va milliy birlik ramzi sifatida tasvirlangan bo‘lsa, zamonaviy asarlarda u murakkab, ziddiyatli va tarixiy sharoitlarga bog‘liq shaxs sifatida namoyon bo‘ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ushbu transformatsiyaning asosiy yo‘nalishlari quyidagilardan iborat:

- Birinchidan, insonlashtirish jarayoni Artur obrazini mukammal mifologik qahramondan oddiy insoniy zaifliklarga ega yetakchiga aylantirdi. Zamonaviy mualliflar uning ichki ziddiyatlari, shubhalari va xatolarini ochib berish orqali obrazni realistik va psixologik jihatdan chuqurlashtirdilar.
- Ikkinchidan, demifologizatsiya jarayoni natijasida sehrli va afsonaviy elementlar tarixiy realizm bilan almashtirildi. Ayniqsa Bernard Cornwell asarlarida Artur tarixiy ehtimollikka asoslangan harbiy va siyosiy yetakchi sifatida tasvirlanadi. Bu esa rivoyatni milliy mifdan tarixiy-madaniy narrativga aylantiradi.
- Uchinchidan, gender nuqtai nazarining kengayishi Artur rivoyatini yangi ideologik kontekstga olib chiqdi. Marion Zimmer Bradley asarida voqealar ayol qahramonlar nigohi orqali tasvirlanib, an‘anaviy erkak markazli rivoyat qayta ko‘rib chiqildi.

- To‘rtinchidan, zamonaviy talqinlarda Artur milliy birlik ramzidan ko‘ra madaniy metafora sifatida namoyon bo‘ladi. U hokimiyat, identitet, tarixiy xotira va madaniy o‘zgarishlar bilan bog‘liq muammolarni ifodalovchi moslashuvchan timsolga aylandi [7].

Umuman olganda, zamonaviy Britaniya adabiyoti Artur rivoyatini qahramonlikka asoslangan milliy mifdan murakkab madaniy narrativga aylantirdi. Ushbu jarayon zamonaviy jamiyatning hokimiyat, shaxsiyat, gender va tarixiy haqiqat haqidagi qarashlarini aks ettiradi. Artur obrazi bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan bo‘lib, u madaniy xotira va adabiy an‘ananing moslashuvchan va doimiy rivojlanib boruvchi timsoli sifatida yashashda davom etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lacy, N. “The Arthurian Handbook.”. New York: Garland, 1997.
2. Frye, N. “Anatomy of Criticism.”. Princeton: Princeton University Press, 1957.
3. Hutcheon, L. “A Theory of Adaptation.”. New York: Routledge, 2006.
4. Cooper, H. “The English Romance in Time.”. Oxford University Press, 2004.
5. White, T. H. (1958). The Once and Future King. New York: Putnam.
6. Bradley, M. Z. (1983). The Mists of Avalon. New York: Alfred A. Knopf.
7. Cornwell, B. (1995–1997). The Warlord Chronicles (Vols. 1–3). London: HarperCollins
8. Cornwell, B. (1997). The Warlord Chronicles: Excalibur, pp. 200–215.
9. Cornwell, B. (1995). The Warlord Chronicles: The Winter King, pp. 300–310.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ АНГЛИЙСКИХ ПИСАТЕЛЬНИЦ XIX ВЕКА: ОСОБЕННОСТИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

Рашидова Феруза Расуловна,
доцент Наманганского Государственного Университета
E-mail:feruza.rashidova.uz@gmail.com
Tel: (90) 552 02 58

Аннотация: В данной статье исследуются уникальные подходы английских писательниц XIX века к психологической прозе, с акцентом на сестер Бронте, Джордж Элиот и Элизабет Гаскелл. Рассматривается, как эти авторы использовали психологические приемы для отражения социального положения женщин и разоблачения гендерного неравенства. В исследовании подчеркивается их использование интроспекции и внутреннего монолога для погружения во внутренний мир женских персонажей. Новизна заключается в выявлении того, как эти писательницы использовали психологическую прозу не только для изображения личных переживаний, но и для критики гендерных диспаритетов в обществе.

Ключевые слова: психологическая проза, писательницы XIX век, гендерное неравенство, интроспекция, внутренний монолог, Викторианская литература

Abstract: This article explores the unique approaches of 19th-century English women writers to psychological prose, focusing on the Brontë sisters, George Eliot, and Elizabeth Gaskell. It examines how these authors used psychological techniques to reflect women's social status and to expose gender inequalities. The study highlights their use of introspection and internal monologue to delve into female characters' inner worlds. The novelty lies in revealing how these writers employed psychological prose not only to depict personal experiences but also to critique societal gender disparities.

Keywords: psychological prose, women writers, gender inequality, introspection, internal monologue, Victorian literature

Annotatsiya: Ushbu maqolada XIX asr ingliz ayol yozuvchilarining psixologik nasrga xos yondashuvlari, xususan, opa-singil Brontelar, Jorj Eliot va Elizabet Gaskelning ijodi o'rganiladi. Mualliflar ayollarning ijtimoiy mavqeini aks ettirish va gender tengsizligini fosh qilish uchun psixologik uslublardan qanday foydalanganliklari tahlil qilinadi. Tadqiqotda ayol qahramonlarning ichki dunyosini ochishda introspeksiya va ichki monologdan foydalanishlari ta'kidlanadi. Ilmiy yangilik sifatida, bu yozuvchilar psixologik nasrdan nafaqat shaxsiy tajribalarni tasvirlash, balki jamiyatdagi gender tengsizligini tanqid qilish uchun ham foydalanganliklari ochib beriladi.

Kalit so'zlar: psixologik nasr, ayol yozuvchilar, gender tengsizligi, introspeksiya, ichki monolog, Viktoriya davri adabiyoti

Английские писательницы XIX столетия внесли существенный вклад в становление и развитие психологической прозы. Настоящее исследование направлено на выявление специфики художественных стратегий и индивидуальных авторских подходов, посредством которых женщины-авторы расширяли границы литературного психологизма.

В центре анализа находятся произведения представительниц викторианской литературы - сестёр Бронте (Шарлотты, Эмили и Энн), Джордж Элиот (Мэри Энн Эванс) и Элизабет Гаскелл.

В рамках статьи предполагается рассмотрение следующих аспектов:

- Репрезентация социального положения женщины в системе художественно-психологического анализа.
- Сходства и различия в идейно-эстетических и художественных принципах сестёр Бронте, Джордж Элиот и Элизабет Гаскелл.
- Особенности раскрытия интроспективного начала и внутреннего монолога посредством женских образов.

В качестве научной новизны предлагается интерпретация, согласно которой психологизм в творчестве женщин-писательниц рассматривается не только как средство репрезентации индивидуального опыта, но и как

художественный инструмент выявления и критического осмысления гендерного неравенства в обществе.

В викторианскую эпоху женщины обладали крайне ограниченными социальными правами и возможностями. Их общественная функция преимущественно сводилась к ведению домашнего хозяйства и выполнению семейных обязанностей; в социокультурном пространстве они воспринимались главным образом как служанки, матери и супруги. Тем не менее писательницы XIX столетия в своих произведениях стремились переосмыслить устоявшиеся представления о роли женщины. Посредством углублённого изображения внутреннего мира героинь, их эмоциональных переживаний и психологических состояний авторы предлагали новое видение места женщины в обществе и утверждали значимость её индивидуальности. Посредством литературы они давали женщинам возможность быть услышанными, отражая их внутренние переживания, стремления и поиски независимости [3]. Ниже этот процесс рассматривается более подробно на примере произведений Шарлотты Бронте, Джордж Элиот и Элизабет Гаскелл.

В романе Шарлотты Бронте «Джейн Эйр» психологический портрет главной героини раскрывается через её противостояние социальным ограничениям. В викторианской эпохе женщины традиционно изображались покорными и пассивными, тогда как Джейн стремится самостоятельно управлять своей жизнью, требуя любви и уважения. Её стремление к личной независимости и самопознанию резко контрастирует с привычными образами женщин того времени. Так, она ищет равноправных отношений и противостоит патриархальной структуре общества. В этом изображении социальный статус женщины тесно переплетается с её внутренним миром. Бронте через внутренние монологи и эмоциональные переживания Джейн тонко и глубоко показывает её стремление к независимости, а также потребность в любви и самоуважении [4]. Попытки Джейн найти своё место в жизни, начиная с сиротства, были проявлением необычайной смелости для женщины того времени. Её героизм проявляется не только во внешнем мире, но и в преодолении внутренних барьеров, что выделяет этот аспект как один из ключевых элементов психологической прозы. Такой образ резко отличается от типичных представлений о женщинах викторианской эпохи. При этом социальное положение героини тесно связано с её внутренним миром и психологическим состоянием.

В романе Элизабет Гаскелл «Север и Юг» вопросы социальных классов и гендерных ролей раскрываются через психологический портрет женской героини Маргарет Хейл. Гаскелл уделяет особое внимание внутренним конфликтам персонажа и процессу её адаптации к изменениям в обществе. История Маргарет начинается с её приспособления к культурным и социальным различиям между северной и южной Англией. Она переезжает из обеспеченной южной среды в промышленный северный город и в этом

процессе стремится осознать противоречия между социальными классами. Гаскелл раскрывает психологическое развитие Маргарет через её внутренние монологи и эмоциональные переживания, что позволяет читателю внимательно проследить трансформацию героини. Переосмысление собственных ценностей и попытки найти своё место в новой среде демонстрируют её внутреннюю стойкость и способность к адаптации. Посредством этих образов Гаскелл подчёркивает не только социальный статус женщин, но и их психологическую устойчивость. Уникальный характер Маргарет и её реакция на изменения в обществе отражают сложные внутренние процессы, обогащая роман с психологической точки зрения.

В романе Джордж Элиот «Миддлмарш» психологический портрет женской героини Доротеи Брук выделяется через её попытки реализовать собственные идеалы в условиях социальных ограничений. Элиот успешно сочетает элементы реализма и психологизма в изображении умственного и эмоционального мира женщин. Доротея оказывается между своими духовными и интеллектуальными устремлениями и строгими рамками общества. Она живёт с желанием улучшить мир и придать смысл своей жизни, однако брак и социальные нормы отдаляют её от этих стремлений. Элиот посредством глубокого психологического анализа раскрывает внутренние конфликты Доротеи, её отношение к общественной роли и попытки реализовать собственные идеалы [5]. Например, через самоанализ и внутренние монологи Доротеи становится ясно, что она ожидает от жизни большего, но вынуждена сдерживаться из-за ограничений, навязанных обществом. Посредством этих изображений Элиот демонстрирует ограниченные возможности женщин в обществе и их внутренние борьбы, одновременно подчёркивая глубину их умственного и эмоционального мира. История Доротеи выступает как зеркало, отражающее реальные ограничения, с которыми сталкивались женщины того времени.

Эти примеры показывают, что женщины-писательницы использовали психологическое изображение как инструмент отражения социальной несправедливости. Через внутренние переживания своих героинь они демонстрировали не только личный опыт персонажей, но и общее положение женщин в обществе.

В нашем исследовании общие и отличительные черты сестёр Бронте, Джордж Элиот и Элизабет Гаскелл представлены следующим образом. Каждая из этих писательниц внесла уникальный вклад в развитие психологической прозы. Их произведения позволяют выделить как общие, так и специфические черты, которые можно сопоставить следующим образом:

- Были выявлены общие черты произведений, созданных в один период;
- Все три писательницы уделяли особое внимание глубокому исследованию внутреннего мира женских героинь;

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- Через психологизм они отражали социальные и гендерные проблемы общества;

- Использовали приёмы интроспекции и внутреннего монолога;

В результате исследования были выявлены следующие основные различия:

В романе Шарлотты Бронте «Джейн Эйр» преобладают мотивы индивидуальной независимости и романтический психологизм. Роман Эмили Бронте «Буря над Йоркширом» отличается крайне интенсивными эмоциями героев и психологическими описаниями, связанными с природой. В произведении Энн Бронте «Агнес Грей» внутренний мир женщины в обычной жизни передан с особой простотой [1].

Элиот уделяет больше внимания психологическому реализму. В её произведениях центральное место занимают умственное развитие героев и их моральные конфликты. Так, внутреннее становление Доротеи Брук в романе «Миддлмарш» является ярким примером психологического метода Элиот. Гаскелл отдаёт предпочтение объединению социальных проблем с психологическим изображением. В романе «Север и Юг» она раскрывает классовые различия и гендерные роли через внутренние переживания героев.

Хотя перечисленные различия сформировали уникальный стиль каждой писательницы, их общая цель заключалась в том, чтобы обогатить психологическую прозу через женскую перспективу.

Женщины-писательницы эффективно использовали приёмы интроспекции (самоанализа) и внутреннего монолога в психологической прозе. Эти методы позволяли глубоко раскрывать внутренний мир героинь, их эмоции и мотивы. Так, в романе «Джейн Эйр» Шарлотта Бронте через внутренние монологи Джейн демонстрирует её индивидуальность и стремление к независимости. Диалоги Джейн с самой собой дают читателю возможность внимательно проследить процесс её принятия решений.

В романе Эмили Бронте «Буря над Йоркширом» внутренние монологи Хитклиффа и Кэтрин отражают их сложное психологическое состояние, наполненное противоречивыми чувствами любви и ненависти. Здесь интроспекция проявляется как процесс осмысления и оправдания собственных поступков героев. В романе Джордж Элиот «Миддлмарш» внутренние монологи Доротеи используются для демонстрации её моральных дилемм и преданности собственным идеалам. Этот приём подчёркивает самоанализ героини и её личностное развитие. В романе Элизабет Гаскел «Север и Юг» интроспекция Маргарет Хейл раскрывает процесс её адаптации к социальным изменениям. Через внутренние монологи читатель наблюдает, как героиня противостоит классовым стереотипам и формирует собственные ценности. Эти приёмы углубляют психологический портрет женских героинь, предоставляя читателю возможность проникнуть в их внутренний мир.

Подводя итог, можно отметить, что английские писательницы XIX века сыграли важную роль в развитии психологической прозы. Их произведения способствовали не только совершенствованию художественных приёмов психологического изображения, но и отражению положения женщин в обществе, их внутренних переживаний и социального статуса. Сестры Бронте, Джордж Элиот и Элизабет Гаскелл обогатили художественный психологизм своими уникальными стилями. Так, Шарлотта Бронте успешно применяла романтический психологизм в своих произведениях, Эмили Бронте выделялась глубоким изображением природы и эмоциональных переживаний, Джордж Элиот сосредотачивалась на умственных и моральных конфликтах, а Элизабет Гаскелл удачно сочетала социальные проблемы с психологическим анализом.

Приёмы интроспекции и внутреннего монолога служили для этих писательниц важным инструментом в раскрытии внутреннего мира женских героинь. С их помощью они создавали сложные психологические портреты, чётко отображая эмоции персонажей, процесс принятия ими решений и их место в обществе [2]. Это позволило читателям получить глубокое понимание жизни женщин того времени.

В качестве научной новизны следует подчеркнуть, что женщины-писательницы использовали психологизм не только для отображения личного опыта, но и как инструмент выявления гендерного неравенства в обществе. Через их произведения поднимаются вопросы прав женщин и гендерного равенства, что превращает психологическую прозу в средство социального изменения. Такое осмысление позволяет по-новому оценить вклад женщин-писательниц в развитие психологической прозы и способствует более глубокому пониманию их роли в литературоведении. Таким образом, их творчество оказало значительное влияние на становление психологической прозы в литературе XIX века и продолжает оставаться важным объектом исследования в современной литературоведческой науке.

Список литературы:

1. Gilbert, S. M., & Gubar, S. (2000). *The Madwoman in the Attic: The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. Yale University Press.
2. Moers, E. (1976). *Literary Women: The Great Writers*. Doubleday.
3. Рашидова Ф. (2024). Artistic psychologism as a general problem in the literature of the Victorian Era. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*.
4. Rashidova, F. (2024). Artistic psychology in the image of Ch. Bronte's works. *Бюллетень Наманганского Государственного Университета*.
5. Showalter, E. (1977). *A Literature of Their Own: British Women Novelists from Brontë to Lessing*. Princeton University Press.

SO'Z O'YINLARINING BADIY ADABIYOTDA UMUMIY XUSUSIYATLARI

Qodirova Muniraxon Yusubali qizi
Rishton ixtisoslashtirilgan maktab
ingliz tili o'qituvchisi
+998 90 1655300

Annotatsiya: ushbu maqolada badiiy adabiyotda so'z o'yinlarining lingvopoetik mohiyati, turlari va asosiy xususiyatlari ilmiy jihatdan yoritiladi. So'z o'yinlarining til birliklarining shakliy va semantik imkoniyatlariga tayangan holda yuzaga kelishi, matnda ko'p qatlamli ma'no yaratishi asoslab beriladi. Omonimlar, ko'p ma'nolilik, paronimlar, fonetik, morfologik va sintaktik vositalarga asoslangan so'z o'yinlari misollar yordamida tahlil qilinadi. Shuningdek, so'z o'yinlarining badiiy nutqning estetik ta'sirchanligini oshirish, muallif uslubini belgilash va o'quvchi tafakkurini faollashtirishdagi o'rni ochib beriladi. Tadqiqot natijalari lingvopoetika, stilistika va badiiy matn tahlili uchun nazariy hamda amaliy ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar: so'z o'yinlari, badiiy nutq, lingvopoetik tahlil, omonimiya, paronimiya, fonetik so'z o'yinlari, semantik qarama-qarshilik, kinoya va istehzo, emotsional-ekspressivlik.

Аннотация: в данной статье с научной точки зрения рассматриваются лингвопоэтическая сущность, виды и основные особенности словесных игр в художественной литературе. Обосновывается, что словесные игры возникают на основе формальных и семантических возможностей языковых единиц и способствуют созданию многослойного смыслового пространства текста. На примерах анализируются словесные игры, основанные на омонимии, многозначности, паронимии, а также на фонетических, морфологических и синтаксических средствах. Кроме того, раскрывается роль словесных игр в повышении эстетической выразительности художественной речи, формировании индивидуального авторского стиля и активизации читательского мышления. Результаты исследования имеют теоретическое и практическое значение для лингвопоэтики, стилистики и анализа художественного текста.

Ключевые слова: словесные игры, художественная речь, лингвопоэтический анализ, омонимия, паронимия, фонетические словесные игры, семантическая противопоставленность, ирония и сарказм, эмоционально-экспрессивность.

Abstract: this article examines the linguopoetic nature, types, and main characteristics of wordplay in literary texts from a scholarly perspective. It substantiates that wordplay arises from the creative use of the formal and semantic potential of linguistic units and contributes to the formation of multi-layered meanings within a text. Wordplay based on homonymy, polysemy, paronymy, as

well as phonetic, morphological, and syntactic devices is analyzed through illustrative examples. The study also reveals the role of wordplay in enhancing the aesthetic expressiveness of literary discourse, shaping the author's individual style, and activating the reader's interpretative thinking. The findings of the research are of both theoretical and practical significance for linguopoetics, stylistics, and literary text analysis.

Keywords: wordplay, literary discourse, linguopoetic analysis, homonymy, paronymy, phonetic wordplay, semantic opposition, irony and sarcasm, emotional expressiveness.

Kirish

Soʻz oʻyinlari bu badiiy nutqda til birliklarining shakliy yoki semantik imkoniyatlaridan ijodiy foydalanishga asoslangan lingvopoetik hodisa boʻlib, u soʻzlarning koʻp maʼnoliligi, shakldoshligi, tovush uygʻunligi yoki maʼno qarama-qarshiligidan kelib chiqadi. Soʻz oʻyinlari orqali matnda yashirin maʼno qatlamlari yuzaga keladi, nutqning estetik va emotsional taʼsirchanligi kuchayadi. Soʻz oʻyinlari asosan tilning turli sathlariga tayangan holda shakllanadi va shu asosda bir necha asosiy turlarga ajratiladi. Bularga omonimlarga asoslangan soʻz oʻyinlari, koʻp maʼnolikka asoslangan soʻz oʻyinlari, paronimlarga asoslangan soʻz oʻyinlari, fonetik soʻz oʻyinlari, morfologik va sintaktik soʻz oʻyinlari, shuningdek, semantik qarama-qarshilikka va kinoyaga asoslangan soʻz oʻyinlari misol boʻla oladi. Avvalo, omonimlarga asoslangan soʻz oʻyinlari badiiy nutqda keng qoʻllaniladi. Bunday holatda shaklan bir xil, ammo maʼnosi jihatidan farqli boʻlgan soʻzlar bir kontekstda qoʻllanib, koʻp qatlamli mazmun hosil qiladi. Natijada matn semantik jihatdan boyiydi va oʻquvchini soʻzning yashirin maʼnosini anglashga undaydi. Masalan: Uning koʻzi ochiq edi, biroq haqiqatni koʻra olmadi. Bu yerda “ochiq” soʻzi jismoniy holat bilan birga maʼnaviy anglash maʼnosida ham qoʻllanmoqda. Koʻp maʼnolilikka asoslangan soʻz oʻyinlari ham badiiy adabiyotda muhim oʻrin tutadi. Bitta soʻzning bir nechta maʼnosi bir vaqtning oʻzida faollashib, obrazni chuqurlashtiradi. Bu turdagi soʻz oʻyinlari asarda emotsional va falsafiy qatlamlarning yuzaga chiqishiga xizmat qiladi. Badiiy nutqda paronimlarga asoslangan soʻz oʻyinlari ham uchraydi. Talaffuzi yoki shakli jihatidan oʻxshash, biroq maʼnosi bilan farqlanuvchi soʻzlarning yonma-yon qoʻllanishi nutqning ifodaviyligini oshiradi va semantik noziklikni taʼkidlaydi. Masalan: Oʻzbek ahli oʻzaro ahil hayot kechirib keladi gapida ham soʻz oʻyini yaratilgan. Bundan tashqari, fonetik soʻz oʻyinlari tovush takrori, qofiya, alliteratsiya va assonans kabi hodisalarga asoslanadi. Ular, ayniqsa, sheʼriy matnlarda uchrab, nutqning musiqiylikni va ritmik taʼsirini kuchaytiradi. Masalan: Sirli sokin saharda soʻzsiz sado sezildi. Bu jumlada “s” tovushining takrori fonetik soʻz oʻyini yuzaga keltirgan. Morfologik soʻz oʻyinlari soʻz yasovchi yoki shakl yasovchi qoʻshimchalarning noodatiy va ijodiy qoʻllanishi orqali hosil boʻladi. Bunday soʻz oʻyinlari muallif nutqining individualligini koʻrsatadi. Shuningdek, sintaktik soʻz oʻyinlari gap tuzilishi, soʻz tartibi yoki sintaktik parallelizm asosida yuzaga keladi.

Bu turdagi soʻz oʻyinlari badiiy uslubning oʻziga xosligini taʼminlaydi. Masalan: Kutdi u baxtni, baxt esa uni kutmadi. Gap tuzilishidagi oʻzaro oʻyin ifodani taʼsirchan qilgan. Nihoyat, semantik qarama-qarshilikka va kinoyaga asoslangan soʻz oʻyinlari ham badiiy adabiyotda muhim ahamiyatga ega. Soʻzning bevosita va yashirin maʼnosi oʻrtasidagi tafovut orqali istehzo yoki tanqid ifodalanadi. Masalan: U juda "mehribon" edi faqat oʻziga nisbatan. Bu jumlada kinoya orqali maʼno kuchaytirilgan. Soʻz oʻyinlari badiiy adabiyot tilining muhim ifoda vositasi boʻlib, ular asarning estetik va semantik qiymatini oshirishda, muallif gʻoyasini bilvosita yetkazishda hamda oʻquvchi tafakkurini faollashtirishda muhim rol oʻynaydi.

Adabiyot tahlillari va metodologiya

Oʻzbek adabiyotshunosligi va tilshunosligida badiiy nutqning ifodaviy imkoniyatlarini oʻrganish jarayonida soʻz oʻyinlari masalasi alohida eʼtibor qaratilgan yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Bu yoʻnalishda Raim Qoʻngʻurovning ilmiy tadqiqotlari alohida ahamiyat kasb etadi. Olim oʻzining "Badiiy nutq stilistikasi" hamda "Nutq madaniyati va uslub masalalari" kabi asarlarida badiiy nutqda til birliklarining estetik vazifasini keng yoritadi. Mazkur tadqiqotlarda koʻp maʼnolilik, omonimiya, kinoya va istehzo kabi hodisalar badiiy ifodaning muhim unsurlari sifatida tahlil qilinadi.[1] Ushbu masalalar soʻz oʻyinlarining nazariy asosini tashkil etib, ularni muallifning individual uslubini shakllantiruvchi vosita sifatida talqin etish imkonini beradi. Qoʻngʻurovning stilistik qarashlari soʻz oʻyinlarini badiiy nutqning estetik va ifodaviy imkoniyatlari bilan bogʻliq holda tushuntirishga xizmat qiladi[2].

Shuningdek, oʻzbek badiiy matnini lingvopoetik jihatdan tadqiq etgan Bahodir Yoʻldoshevning ilmiy ishlari ham soʻz oʻyinlari masalasini oʻrganishda muhim nazariy manba hisoblanadi. Uning "Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili" hamda "Badiiy matn semantikasi" asarlarida badiiy matnning koʻp qatlamli semantik tuzilishi, yashirin maʼno va oʻquvchi idroki masalalari chuqur tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqotlarda soʻz oʻyinlari matnda semantik chuqurlikni yuzaga chiqaruvchi, oʻquvchini faol fikrlashga undovchi muhim lingvistik hodisa sifatida izohlanadi.[3] Yoʻldoshevning qarashlari soʻz oʻyinlarini lingvopoetik tahlil doirasida tizimli ravishda oʻrganish imkonini beradi. Soʻz oʻyinlari badiiy adabiyot tilining muhim lingvopoetik hodisasi boʻlib, ular til birliklarining shakli va semantik imkoniyatlaridan ijodiy foydalanish natijasida yuzaga keladi.[4] Soʻz oʻyinlari badiiy matnning estetik qiymatini oshirish, mazmunni chuqurlashtirish hamda oʻquvchi tafakkurini faollashtirishda muhim vazifa bajaradi. Ushbu hodisaning asosiy xususiyatlari bir qator jihatlar orqali namoyon boʻladi.

Soʻz oʻyinlarining badiiy adabiyotdagi umumiy xususiyatlari

Soʻz oʻyinlari badiiy adabiyotda tilning estetik va ifodaviy imkoniyatlarini kengaytiruvchi muhim lisoniy hodisa hisoblanadi. Ular til birliklarining shakl va mazmun jihatidan noodatiy, ijodiy qoʻllanishi natijasida yuzaga kelib, badiiy matn mazmunining chuqurlashuviga xizmat qiladi. Soʻz oʻyinlari muallifning individual uslubini namoyon etish, badiiy obrazni jonlantirish hamda oʻquvchining tafakkurini

faollashtirishda alohida ahamiyat kasb etadi. Ularning asosiy xususiyatlaridan biri ko'p ma'nolilikka tayanishidir.[5] Badiiy matnda bir so'z yoki ibora bir vaqtning o'zida bir nechta ma'noni anglatishi mumkin. Ushbu holat matnning semantik qatlamini boyitadi va o'quvchini chuqurroq talqin qilishga undaydi. Masalan, "U umr yo'lida ko'p to'siqlardan o'tdi" jumlasida "yo'l" so'zi nafaqat jismoniy makonni, balki hayot jarayonini ham ifodalaydi. Bu yerda so'z o'yini orqali abstrakt tushuncha aniq obrazga aylantirilgan. So'z o'yinlari badiiy asarda obrazlilikni kuchaytiruvchi vosita sifatida ham namoyon bo'ladi. So'zlarning kutilmagan bog'lanishi yoki semantik siljishi natijasida obraz yanada ta'sirchan ko'rinishga ega bo'ladi. Masalan, "Uning yuragi muzlamagan, ammo sovuq edi" jumlasida "muzlamagan" va "sovuq" so'zlari o'rtasidagi ma'noviy qarama-qarshilik obrazning ichki holatini chuqurroq ochib beradi. Badiiy adabiyotda so'z o'yinlari emotsional-ekspressivlikni oshiradi. Muallif o'z munosabatini ochiq bayon qilmasdan, balki so'z o'yini orqali kinoya, istehzo yoki yumor vositasida ifodalaydi. Bu esa badiiy nutqning ta'sirchanligini kuchaytiradi. Masalan, "U juda dono edi, faqat o'z manfaatini o'ylashda" jumlasida so'z o'yini kinoyaviy ma'no yaratib, muallif bahosini yashirin tarzda ifodalaydi. So'z o'yinlarining yana bir muhim jihati estetik ta'sir yaratish qobiliyatidir. So'zlarning shakliy yoki ma'noviy o'yin asosida qo'llanishi o'quvchida estetik zavq uyg'otadi va matnni badiiy jihatdan jozibador qiladi. Masalan, "Jimlik so'zlaganda, hamma haqiqat ayon bo'ladi" jumlasida zid tushunchalar uyg'unligi badiiy-estetik ta'sirni kuchaytiradi. Shuningdek, so'z o'yinlari o'quvchini faol idrokka chorlaydi. Ular ko'pincha yashirin ma'noga ega bo'lgani sababli, o'quvchi matn mazmunini anglash jarayonida faol fikrlashga majbur bo'ladi. Masalan, "U to'g'ri gapirdi, lekin haqiqat egri chiqdi" jumlasida mantiqiy zidlik o'quvchini mushohada qilishga undaydi. So'z o'yinlari muallifning ijodiy uslubini belgilovchi vosita sifatida ham ahamiyatlidir. Har bir yozuvchi so'z o'yinlaridan foydalanish orqali o'ziga xos badiiy tafakkurini namoyon etadi. Natijada so'z o'yinlari asarning lingvopoetik qiymatini oshirib, uni boshqa badiiy matnlardan farqlab turadi. So'z o'yinlari badiiy adabiyotda ko'p qatlamli ma'no yaratish, obrazlilikni kuchaytirish, emotsional va estetik ta'sirni oshirish hamda o'quvchi tafakkurini faollashtirish kabi umumiy xususiyatlarga ega. Ushbu jihatlar so'z o'yinlarini badiiy matnni ilmiy-lingvopoetik tahlil qilishda muhim tadqiqot obyektiga aylantiradi.

Xulosa

So'z o'yinlari badiiy adabiyot tilining muhim lingvopoetik hodisasi bo'lib, ular til birliklarining shakliy va semantik imkoniyatlaridan ijodiy foydalanish asosida yuzaga keladi. So'z o'yinlari badiiy matnda ko'p qatlamli ma'no yaratish, obrazlilikni kuchaytirish, estetik va emotsional ta'sirchanlikni oshirish hamda o'quvchi tafakkurini faollashtirishga xizmat qiladi. Omonimiya, ko'p ma'nolilik, paronimiya, fonetik, morfologik va sintaktik vositalarga tayangan so'z o'yinlari muallifning individual uslubini namoyon etishda muhim rol o'ynaydi. Shuningdek, kinoya va semantik qarama-qarshilikka asoslangan so'z o'yinlari orqali badiiy

nutqda yashirin baho va munosabat ifodalanadi. Shu jihatdan, soʻz oʻyinlarini oʻrganish badiiy matnni lingvopoetik tahlil qilishda nazariy va amaliy ahamiyatga ega boʻlib, adabiy tilning estetik imkoniyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qoʻngʻurov R. Badiiy nutq stilistikasi. – Samarqand: SamDU, 1982.
2. Qoʻngʻurov R. Nutq madaniyati va uslub masalalari. – Toshkent: Oʻqituvchi, 1992.
3. Yoʻldoshev M. Badiiy matn va uning lingvopoetik tahlili asoslari. – Toshkent: Fan, 2007.
4. Yoʻldoshev M. Badiiy matn lingvopoetikasi. – Toshkent: Fan, 2008.
5. Rahmatullayev Sh. Hozirgi oʻzbek adabiy tili. – Toshkent: Oʻqituvchi, 2006.

OʻTKIR HOSHIMOVNING “IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA
STILISTIK VOSITALAR VA BADIY-TASVIRIY TAHLIL

Raxmonova Z.A.
NamDCHTI, ingliz tili va adabiyoti
kafedra katta oʻqituvchisi, PhD.
Botirjonova D.B.

Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya va tillarni oʻqitish (ingliz tili) yoʻnalishi talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada oʻzbek adabiyotining taniqli vakili Oʻtkir Hoshimov qalamiga mansub “Ikki eshik orasi” romanining badiiy tahlili amalga oshirilgan. Asarda qoʻllanilgan stilistik vositalar, obrazlar tizimi, davr ruhi va ijtimoiy muhit tasviri ilmiy-nazariy jihatdan yoritilgan. Shuningdek, yozuvchining inson qalbidagi kechinmalarni ifodalash mahorati, qahramonlarning ichki dunyosini ochib berishdagi uslubiy yondashuvlari oʻrganilgan. Maqolada roman orqali muallif tomonidan oʻquvchiga singdirilmoqchi boʻlgan axloqiy qadriyatlar va ibratli jihatlar tahlil qilingan.

Kalit soʻzlar: stilistik vositalar, badiiy tasvir, obrazlar tizimi, urush davri adabiyoti, psixologizm, milliylik, sadoqat, vafo.

Аннотация: В данной статье представлен художественный анализ романа Уткира Хошимова «Между двух дверей». Рассматриваются стилистические приемы, система образов, исторический контекст и социальная среда, отраженные в произведении. Особое внимание уделено мастерству писателя в раскрытии внутреннего мира персонажей и передаче эмоциональных состояний через язык и стиль. Также проанализированы моральные ценности, которые автор стремится донести до читателя.

Ключевые слова: стилистические средства, художественное изображение, система образов, военная литература, психологизм, национальный дух, верность.

Abstract: This article provides a literary analysis of the novel "Between Two Doors" by O'tkir Hoshimov, one of the prominent figures of Uzbek literature. It explores the stylistic devices, character system, historical atmosphere, and social environment depicted in the novel. Special attention is paid to the author's skill in portraying the inner world of the characters and conveying emotional experiences through linguistic and stylistic means. The article also examines the moral values and life lessons the author seeks to impart to the reader.

Keywords: stylistic devices, artistic imagery, character system, wartime literature, psychologism, national spirit, loyalty.

Kirish. O'tkir Hoshimov (1941–2013) o'zbek adabiyotining yorqin namoyandalaridan biri bo'lib, uning asarlari xalqchilligi, psixologik teranligi va badiiy mahorati bilan alohida ajralib turadi. Adibning ko'plab roman va qissalarida XX asr o'zbek xalqi boshidan kechirgan murakkab tarixiy davrlar, xususan, Ikkinchi jahon urushi va uning oqibatlarini badiiy talqin qilingan. "Bahor qaytmaydi", "Tushda kechgan umrlar", "Dunyoning ishlari" singari asarlari bilan bir qatorda, "Ikki eshik orasi" (1986) romani ham adib ijodida alohida o'rin tutadi.

Romanda voqealar Toshkent viloyatiga qarashli qishloqlardan birida taxminan chorak asr (urush arafasidan urushdan keyingi davrgacha) mobaynida kechadi. Asar markazida inson taqdiri, uning urush sinovlaridagi matonati, sadoqat va xiyonat, vafo va vafosizlik kabi abadiy mavzular turadi. Ma'lumotlarga ko'ra, Ikkinchi jahon urushida 50 millionga yaqin inson halok bo'lgan, ularning 20 millionga yaqini o'zbeklar edi. Bu fojia romanda oddiy insonlar hayoti misolida chuqur psixologik talqin etilgan.

Asarning "Ikki eshik orasi" deb nomlanishi ramziy ma'no kasb etadi. Adibning talqinicha, ikki eshik – tug'ilish va o'lim ramzi bo'lib, ular orasidagi masofa insonning qisqa umridir. Asarda aynan shu qisqa umr davomida inson boshidan kechiradigan sinovlar, quvonch va qayg'ular, ezgulik va yovuzlik kurashi badiiy aks etgan. Yozuvchi ushbu asari orqali o'quvchini hayot haqida chuqur mulohaza qilishga, saboq olishga undaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. O'tkir Hoshimov ijodining badiiy o'ziga xosligi, xususan, "Ikki eshik orasi" romanining obrazlar tizimi va stilistik xususiyatlari bir qator adabiyotshunos olimlar hamda mustaqil tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida tahlil obyekti sifatida o'rganilgan. Mazkur tadqiqotlar romandagi g'oyaviy-badiiy qatlamlarni ochib berishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Jumladan, tadqiqotchilar E. Ziyatova va P. Bahromova ilmiy qarashlarida asardagi ayollar obrazi, xususan, ularning sadoqati, shuningdek, Husan duma timsolida ifodalangan insoniylik fazilatlarini va Orif oqsoqol obrazidagi yuksak vatanparvarlik tuyg'usi atroflicha tahlil qilingan. Mualliflarning ta'kidlashicha, mazkur obrazlar tizimi nafaqat badiiy-estetik vazifani bajaradi, balki kitobxon uchun muhim ma'naviy-axloqiy saboq vazifasini ham o'taydi [1]. N.O. Ataqulova o'zining ilmiy izlanishlarida romandagi davr muhiti, o'zbekona bag'rikenglik va xalqparvarlik tamoyillarining badiiy talqiniga e'tibor qaratgan. Tadqiqotda asarning

tarixiy-ijtimoiy asosi ilmiy jihatdan asoslab berilgan hamda voqealar rivojining xalq ruhiyatiga ta'siri masalalari yoritilgan [2].

S.N. Qosimboyeva esa o'z maqolasida qahramonlar xarakterini individual yondashuv asosida chuqur tahlil qiladi. Tadqiqotchi Umar zakunchi obraziga to'xtalar ekan, ushbu qahramon asar syujetida o'ziga xos tugun vazifasini o'tashini qayd etadi. Umar zakunchi tabiatida xushchaqchaqlik va qo'li ochiqlik kabi ijobiy fazilatlar bilan bir qatorda, qattiqqo'l, hatto "qamchisidan qon tomadigan" rahbar qiyofasi uyg'unlashgani obrazning murakkab psixologik qatlamini tashkil etadi [3].

Filologiya fanlari doktori, professor Q. Yo'ldoshev yozuvchi mahoratiga baho berar ekan, O'tkir Hoshimovning o'ziga xos uslubiy yondashuvini alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, adib o'quvchiga ishonch bildirib, qahramonlarning his-tuyg'ulari, o'ylari va kechinmalarini mustaqil baholash imkonini beradi. Bu esa yozuvchi mahoratining muhim jihatlaridan biridir [4, B. 154]. "Ikki eshik orasi" romani o'zbek adabiyotida o'ziga xos uslubi va obrazlar tizimi bilan ajralib turadi.

Asarning badiiy qudrati, avvalo, muallifning til vositalaridan mahorat bilan foydalana olishida namoyon bo'ladi. Quyida asarda qo'llanilgan asosiy stilistik vositalar tahlil qilinadi.

- **Sarlavhaning ramziy ma'nosi:** "Ikki eshik" – tug'ilish va o'lim timsoli. "Orasi" esa insonning shu ikki voqea oralig'idagi hayot yo'lini anglatadi. Bu ramz orqali muallif inson umrining o'tkinchiligi va mazmuni haqida falsafiy mushohadaga chorlaydi.

- **Metafora va o'xshatishlar:** Urush va uning keltirgan og'ir kunlari "qora kunlar", "baxtsizlik shamoli" kabi metaforalar bilan ifodalanadi. Qahramonlarning ruhiy holati "shoxdan tushgan yaproqdek sarg'ayish", "yuragi o't bo'lib yonish" kabi o'xshatishlar orqali tasvirlanadi. Urushning xonadonlarga kirib kelishi esa "ajdarho kabi" deb ta'riflanib, uning vayronkor kuchi yana bir bor uqtiriladi.

- **Qahramonlar nutqidagi stilistik vositalar:**

- Robiya obrazida: Uning "Kuta-kuta ko'zlarim to'rt bo'ldi, kelmadingiz..." yoki "Yuragimning bir cheti uzilib tushgandek bo'ldi" kabi iboralari sog'in va ayriliq azobining ifodasidir. Bu o'xshatishlar orqali o'quvchi qahramonning kechinmalarini chuqur his qiladi.

- Kimsan obrazida: Urushga ketayotganida onasiga yozgan "Musofirchilikning noni qattiq bo'lar ekan, ona" degan satrlarida "qattiq non" so'zi faqat yegulikni emas, balki musofirchilikdagi mashaqqat va og'ir sinovlarni ifodalovchi ramziy ma'no kasb etadi.

- Muzaffar obrazida: Onasi Robiyadan haqiqatni eshitgach, uning "Sig'mayman bu yolg'onlarga, ketaman endi bu uydan!", "Bilmasdim men haqiqatning bunchalar achchiqligini!" degan nidolari orqali kechgan umidsizlik, ishonchsizlik va ruhiy iztiroblar badiiy ifodalangan.

- Qora amma (Bashorat) obrazida: Uning nutqi xalqona iboralar va obrazli tasvirlarga boy. O'g'li Kimsanning mardligini "Burni tushsa, yerga tushmaydi" deya ta'riflansa, Robiyaga nisbatan "Sho'rpehona" (baxtsiz taqdirli) va "Guldasta qiz"

kabi o'xshatishlarni qo'llaydi. Urushdan kelgan o'lim xabarlarida esa "qora xat" metaforasi bilan ifodalanadi.

- **Muallif nutqidagi badiiy vositalar:** Asarda muallif bayoni ham obrazlilik bilan ajralib turadi: "Urushning qora qanoti har bir xonadon ustiga soya tashladi" – bu misolda urushning barcha oilalarga birdek azob keltirgani ta'kidlanadi. Ra'no obrazining tasviri "xuddi ochilmagan g'uncha", "lovullagan yuz" kabi o'xshatishlar bilan beriladi. Urush davridagi qishloq manzarasi esa "kimsasiz mungli ko'chalar" ifodasi bilan jonlantiriladi.

Natijalar va muhokama

Romanda urush mavzusi markaziy o'rin tutadi. Urush nafaqat jang maydonidagi qonli to'qnashuvlar, balki butun jamiyat va har bir inson qalbidagi ma'naviy sinov sifatida tasvirlangan. Urush sharoitida qahramonlarning asl tabiati ochiladi. Masalan, Umar zakunchi obrazi aynan urush davrida ikki xil qiyofada namoyon bo'ladi: bir tomondan, u xalqparvar, qo'li ochiq rahbar, ikkinchi tomondan, o'ziga topshirilgan vazifani bajarishda ayrim nojo'ya harakatlardan tap tortmaydigan, qat'iy rahbardir. Uning ruhiyatidagi ikkilanish va aybni o'zgalarga to'nkash holatlari orqali muallif inson tabiatidagi murakkablikni ko'rsatadi.

Asarning asosiy mavzularidan biri – sadoqat va xiyonat kurashidir. Bu ikki qutbning timsoli sifatida Robiya va Ra'no obrazlari yaratilgan.

- Robiya obrazi: O'zbek ayolining vafodir, sabr va sadoqat timsoli. U turmush o'rtog'i Kimsanning urushdan qaytmasligini bilsa-da, umr bo'yi unga sodiq qoladi, uni kutadi. "Kuta-kuta ko'zlarim to'rt bo'ldi..." degan so'zlari orqali yillarga cho'zilgan intizorlik va sadoqat ifodalangan. Adib uni "Sadoqat timsoli" deb ta'riflaydi.

- Ra'no obrazi: Sadoqatning aksi – xiyonat va irodasizlik timsoli. Uning xatti-harakati asarda bir qator fojialarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi. Xiyonatining og'ir yukini ko'tara olmay ruhiy inqirozga yuz tutadi, natijada baxtli oilasidan va jamiyatdagi hurmatidan ayriladi. Bu orqali muallif xiyonatning inson taqdiriga olib keladigan ayanchli oqibatlarini ko'rsatadi.

Asarning ijobiy qahramonlari qatorida Orif oqsoqol va Husan duma obrazlari alohida ajralib turadi. Orif oqsoqol og'ir urush yillarida qishloqni boshqargan, vatanparvar va tadbirkor rahbardir. Husan duma esa saxovati va mehribonligi bilan ajralib turadi, yetim qolgan Robiyani o'z qaramog'iga olib, unga otalik mehridan ulashadi. Bu obrazlar orqali muallif xalqning og'ir damlarda birlashishi, bir-biriga qo'l cho'zishi kabi ezgu fazilatlarni aks ettiradi.

Xulosa. O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" romani nafaqat urush davri fojialarini, balki shu fojialar ichida inson qalbining qanday shakllanishi, sinish va tiklanish jarayonlarini mahorat bilan tasvirlagan asardir. Romandagi badiiy obrazlar, ularning tili va ruhiy kechinmalari orqali yozuvchi o'zbek xalqining milliy xarakteri, an'anaviy qadriyatlari (bag'rikenglik, sadoqat, mehnatsevarlik) va urush sinovlaridagi matonatini yuksak badiiy darajada aks ettirgan.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Asar qahramonlari – butun bir xalqdir. Urushda farzandlarini yo'qotgan onalar, beva qolgan ayollar, yetim qolgan bolalar va barcha og'irliklarga bardosh berib, Vatanini sevgan oddiy insonlar. Yozuvchi yosh avlodni tinchlikni asrashga, insoniy fazilatlarni yuksak qadrlashga, tarixdan saboq olishga undaydi. Shu ma'noda, "Ikki eshik orasi" romani o'zining badiiy kuchi va hayotiy haqiqati bilan o'zbek adabiyotining oltin fondidan mustahkam o'rin olgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hoshimov O'. Ikki eshik orasi. – Toshkent: Sharq, 2018.
2. Yo'ldoshev Q. Yoniq so'z. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2006. – 320 b.
3. Ziyatova E., Bahromova P. O'tkir Hoshimovning "Ikki eshik orasi" asarida urush fojialari. – Samarqand: SamDU nashri, 2019.
4. Ataqulova N. O. Davr voqealarining inson ruhiyatiga ta'siri // Science and Education Scientific Journal. – 2021. – № 2. – B. 45-49.
5. Qosimboyeva S. N. "Ikki eshik orasi" romanida milliy ruhning poetik takomili // Academic Research in Educational Sciences. – 2021. – Maxsus son. – B. 112-118.
6. Achilova E. S. O'tkir Hoshimovning psixologik tasvir vositalaridan foydalanish mahorati // Chirchiq davlat pedagogika instituti ilmiy axborotnomasi. – 2021. – №2. – B. 78-82.

INGLIZ ADABIYOTIDA AFSONAVIY QIROL ARTUR OBRAZINING
EVOLYUTSIYASI (XII–XX ASRLAR)

Nasrullayeva Umida Baxrom qizi
Namangan davlat chet tillari instituti

Ingliz tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi

Annotatsiya Mazkur maqolada ingliz adabiyotida afsonaviy qirol Artur obrazining XII asrdan XX asrgacha bo'lgan davrdagi evolyutsiyasi tizimli-diaxronik tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqotda Artur afsonalarining kelib chiqish manbalari, kelt mifologiyasi va xristian an'analari bilan bog'liqligi, o'rta asr ritsarlik romanlaridagi talqini hamda zamonaviy adabiyotdagi demifologizatsiya jarayoni yoritiladi. Har bir tarixiy davrda Artur obrazining ijtimoiy-madaniy va mafkuraviy omillar ta'sirida yangi ma'no kasb etgani ilmiy asoslanadi. Shuningdek, ingliz ritsarlik romanlarining janr xususiyatlari, syujet tizimi va narratologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ingliz adabiyotshunosligi, qiyosiy adabiyotshunoslik va eposshunoslik fanlari rivojiga muayyan hissa qo'shadi.

Kalit so'zlar: afsonaviy qahramon, Qirol Artur, ritsarlik romani, ingliz adabiyoti, mifologiya, narratologiya, demifologizatsiya, janr evolyutsiyasi, diaxronik tahlil.

Annotation This article examines the evolution of the legendary image of King Arthur in English literature from the 12th to the 20th centuries on the basis of a systematic diachronic analysis. The study explores the origins of Arthurian

legends, their connection with Celtic mythology and Christian traditions, their interpretation in medieval chivalric romances, and the process of demythologization in modern literature. It is scientifically substantiated that in each historical period the image of Arthur acquired new meanings under the influence of socio-cultural and ideological factors. The genre features, plot structure, and narratological characteristics of English chivalric romances are also analyzed. The results of the research contribute to the development of English literary studies, comparative literature, and epic studies.

Keywords: legendary hero, King Arthur, chivalric romance, English literature, mythology, narratology, demythologization, genre evolution, diachronic analysis.

Аннотация В данной статье рассматривается эволюция образа легендарного короля Артура в английской литературе с XII по XX века на основе системного диахронического анализа. В исследовании освещаются истоки артуровских легенд, их связь с кельтской мифологией и христианскими традициями, интерпретация в средневековых рыцарских романах, а также процесс демифологизации в современной литературе. Научно обосновывается, что в каждый исторический период образ Артура приобретал новые смыслы под влиянием социокультурных и идеологических факторов. Анализируются жанровые особенности, сюжетная структура и нарратологические характеристики английских рыцарских романов. Результаты исследования вносят определённый вклад в развитие английского литературоведения, сравнительного литературоведения и эпосоведения.

Ключевые слова: легендарный герой, король Артур, рыцарский роман, английская литература, мифология, нарратология, демифологизация, эволюция жанра, диахронический анализ.

Jahon adabiyotshunosligida xalq ogʻzaki ijodi hamda undan keyingi ilk yozma badiiy matnlarni oʻrganish soʻnggi yillarda eng dolzarb ilmiy yoʻnalishlardan biriga aylandi. Buning asosiy sababi ogʻzaki va yozma obidalar tarkibida muayyan xalqning milliy-madaniy xususiyatlari, tarixiy xotirasi va maʼnaviy qadriyatlari mujassam ekanidadir. Ingliz adabiyotidagi afsonaviy qahramonlar, xususan, Qirol Artur obrazi ingliz milliy oʻziga xosligining muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Qirol Artur haqidagi afsonalar dastlab ogʻzaki rivoyatlar shaklida yuzaga kelgan boʻlsa, keyinchalik yozma adabiyotda turli janr va davrlarda qayta talqin etildi. Oʻrta asr ritsarlik romanlaridan tortib zamonaviy postmodern asarlargacha boʻlgan jarayonda Artur obrazi muayyan tarixiy, ijtimoiy va mafkuraviy omillar taʼsirida oʻzgarib bordi. Mazkur maqolada aynan shu evolyutsion jarayon ilmiy tahlil qilinadi. Afsonaviy qahramonlarning adabiyotdagi arxetipik mohiyati va evolyutsiyasi masalasi koʻplab xorijiy tadqiqotchilar tomonidan oʻrganilgan. Xususan, James George Frazer va Joseph Campbell⁸⁴ mifologik maktab vakillari sifatida qahramon

⁸⁴ Campbell, Joseph. *The Hero with a Thousand Faces*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 1949.

arxetipining universal tabiatini ilmiy asoslab berdilar. Strukturalistik yondashuv doirasida Claude Lévi-Strauss hamda Roland Barthes⁸⁵ mif va rivoyatlarning struktur modellarini aniqlashga e'tibor qaratdilar. Artur afsonalari janrining shakllanishi va taraqqiyotiga oid tadqiqotlar orasida Roger Sherman Loomis va Norris J. Lacy⁸⁶, ishlari muhim o'rin tutadi. Qahramon obrazining dekonstruktiv talqinlari esa Linda Hutcheon⁸⁷ tomonidan tahlil qilingan. Rus adabiyotshunosligida Vladimir Propp, Eleazar Meletinsky hamda Mikhail Bakhtin nazariyalari afsonaviy obrazlarning struktura va xronotop jihatlarini yoritishda muhim ahamiyat kasb etdi. Shu bilan birga, ingliz adabiyotida XII–XX asrlar oralig'ida Artur obrazining diaxronik, tizimli va kompleks tahlili hali yetarli darajada amalga oshirilmagan. Qirol Artur haqidagi dastlabki rivoyatlar kelt mifologiyasi bilan bevosita bog'liqdir. Uels og'zaki ijodida Artur anglosaksonlarga qarshi kurashgan jangovar sarkarda sifatida tasvirlanadi. Keyinchalik xristian dini ta'sirida Artur obrazi muqaddaslik va ilohiy missiya bilan boyitildi. Muqaddas Qadah (Graal) motivining paydo bo'lishi aynan shu jarayon bilan bog'liq. O'rta asrlarda Artur obrazi ritsarlik ideallarining timsoliga aylandi. Kamelot saroyi adolat, jasorat va sadoqat makoni sifatida ideallashtirildi. Shu tariqa afsonaviy jangchi obrazi asta-sekin romantiklashtirilgan ritsar-qirol darajasiga ko'tarildi. XII–XV asrlar ingliz ritsarlik romanlarida Artur obrazi qahramonlik eposidan kurtuaz adabiyot sari evolyutsiya qildi. Syujet tizimida xaydalish, safar, sinov, qaytish va nikoh motivlari asosiy kompozitsion unsurlar sifatida shakllandi. Bu davr asarlarida qahramonlarning ichki kechinmalaridan ko'ra, ularning harakati, nutqi va ijtimoiy vazifasi muhimroq o'rin tutadi. Artur obrazida ideal hukmdor, adolatparvar rahbar va xristian ritsarlik qadriyatlarini mujassam etgan shaxs timsoli yaratildi.

XX asr va undan keyingi davr adabiyotida Artur obrazi sezilarli darajada o'zgaradi. Endilikda u mutlaq ideal emas, balki ichki ziddiyatlarga ega murakkab shaxs sifatida tasvirlanadi. Demifologizatsiya jarayoni natijasida afsonaviy qahramon insoniylashtiriladi. Zamonaviy yozuvchilar Artur obrazidan siyosiy, ijtimoiy va psixologik masalalarni yoritish vositasi sifatida foydalanadilar. Postmodern talqinlarda esa tarixiy haqiqat va mif o'rtasidagi chegaralar qayta ko'rib chiqiladi. Shu tariqa Artur obrazi har bir davr mafkurasi va estetik talablariga mos ravishda yangilanib boradi. Ingliz ritsarlik romanlarining janr xususiyatlari syujet takrorlanishlari va motiv tizimining barqarorligi bilan ajralib turadi. Qahramonlik, vatanparvarlik, matonat va sadoqat g'oyalari markaziy o'rinda turadi. Narratologik jihatdan esa vaqt va makon (xronotop) tizimi muhim ahamiyat kasb etadi. Artur davrining tasviri idealizatsiya qilingan tarixiy makon sifatida namoyon bo'ladi. Har bir yangi davrda esa ushbu xronotop qayta talqin qilinadi. Mazkur tadqiqot ingliz ritsarlik romanlarining poetik xususiyatlarini kengroq ochib berish bilan birga, ularning tarixiy taraqqiyotida yuz bergan badiiy-semantik o'zgarishlarni aniqlashga

⁸⁵ Barthes, Roland. *Mythologies*. Translated by Annette Lavers. New York: Hill and Wang, 1972.

⁸⁶ Loomis, Roger Sherman. *Arthurian Tradition and Folklore*. London: Thames and Hudson, 1961.

⁸⁷ Geertz, Clifford. *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books, 1973.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

xizmat qiladi. Natijalar qiyosiy adabiyotshunoslik, mifologiya, eposshunoslik hamda lingvofolkloristika fanlari rivojiga hissa qo'shadi. Shuningdek, o'rta asr ingliz adabiyotidagi qahramonlik, sadoqat va adolat g'oyalari bugungi kun yoshlarining ma'naviy tarbiyasida muhim omil bo'lib xizmat qilishi asoslanadi.

Xulosa

Ingliz adabiyotida Qirol Artur obrazi XII asrdan XX asrgacha uzluksiz evolyutsion jarayonni bosib o'tgan. Dastlab jangovar sarkarda sifatida tasvirlangan Artur o'rta asrlarda ideal ritsar-qirolga, zamonaviy davrda esa murakkab, insoniy qahramonga aylangan. Har bir tarixiy davr uning obraziga yangi semantik qatlamlar qo'shgan. Artur afsonalari ingliz milliy o'ziga xosligini ifodalovchi muhim madaniy kod sifatida xizmat qiladi. Obrazning demifologizatsiyasi esa zamonaviy adabiyotning estetik va mafkuraviy talablarini aks ettiradi. Shu jihatdan, Artur obrazining diaxronik tahlili ingliz adabiy jarayonini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Frazer J.G. *The Golden Bough*.
2. Campbell J. *The Hero with a Thousand Faces*.
3. Lévi-Strauss C. *Structural Anthropology*.
4. Barthes R. *Mythologies*.
5. Loomis R.S. *The Arthurian Tradition and Chrétien de Troyes*.
6. Lacy N.J. *The Arthurian Handbook*.
7. Hutcheon L. *A Theory of Parody*.
8. Propp V.Ya. *Morphology of the Folktale*.
9. Meletinskiy E.M. *The Poetics of Myth*.
10. Bakhtin M.M. *The Dialogic Imagination*.

“FANTASTIK” VA “FANTASTIK MANTIQ”
TUSHUNCHALARINING NAZARIY-KONSEPTUAL ASOSLARI

Mohira Tursunova NamDChTI dotsenti
mohiratorsunova1105@gmail.com

Annotatsiya

Mazkur maqolada fantastik tushunchasi va fantastik mantiq fenomenining nazariy-konseptual asoslari adabiyotshunoslik va poetika nuqtai nazaridan tahlil qilinadi. Fantastikaning estetik kategoriya sifatidagi mohiyati, uning badiiy tafakkurdagi o'rni hamda real va noreal elementlar o'rtasidagi o'zaro munosabatlari ilmiy-nazariy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, fantastik mantiqning badiiy matnda ichki qonuniyatlarni shakllantiruvchi poetik mexanizm sifatidagi funksiyasi, uning xronotop, intertekstualizm va mifopoetik tafakkur bilan aloqasi ochib beriladi. Tadqiqotda fantastik elementlarning badiiy haqiqatni yaratishdagi roli hamda o'quvchi ongida yangi semantik makon hosil qilish xususiyatlari konseptual jihatdan asoslanadi. Natijada fantastik va fantastik mantiq tushunchalarining zamonaviy

adabiyotshunoslikdagi nazariy modeli va ularning badiiy matn strukturasi hamda interpretatsiyasidagi o'zni aniqlashtiriladi.

Kalit so'zlar: fantastika, fantastik mantiq, badiiy tafakkur, poetika, mifopoetika, xronotop, intertekstualizm, badiiy haqiqat, estetik kategoriya, konseptual model.

Annotation

This article examines the theoretical and conceptual foundations of the notions of fantasy and fantastic logic from the perspective of literary theory and poetics. The essence of fantasy as an aesthetic category, its role in artistic thinking, and the interaction between real and unreal elements are analyzed based on theoretical and scholarly sources. The study also reveals the function of fantastic logic as a poetic mechanism that shapes the internal coherence and structural integrity of a literary text, as well as its relationship with chronotope, intertextuality, and mythopoetic thinking. Particular attention is given to the role of fantastic elements in constructing artistic reality and generating new semantic dimensions in the reader's perception. As a result, the theoretical model of fantasy and fantastic logic in modern literary studies and their significance in the structure and interpretation of literary texts are conceptually defined.

Keywords: fantasy, fantastic logic, artistic thinking, poetics, mythopoetics, chronotope, intertextuality, artistic reality, aesthetic category, conceptual model.

Аннотация

В данной статье рассматриваются теоретико-концептуальные основы понятий фантастики и фантастической логики с позиций литературоведения и поэтики. Анализируется сущность фантастики как эстетической категории, её роль в художественном мышлении, а также взаимодействие реальных и нереальных элементов в художественном тексте на основе научно-теоретических источников. Особое внимание уделяется функции фантастической логики как поэтического механизма, формирующего внутреннюю целостность и закономерность художественного произведения, а также её связи с хронотопом, интертекстуальностью и мифопоэтическим мышлением. В исследовании обосновывается роль фантастических элементов в создании художественной реальности и формировании новых семантических пространств восприятия. В результате уточняется теоретическая модель фантастики и фантастической логики в современном литературоведении и их значение в структуре и интерпретации художественного текста.

Ключевые слова: фантастика, фантастическая логика, художественное мышление, поэтика, мифопоэтика, хронотоп, интертекстуальность, художественная реальность, эстетическая категория, концептуальная модель.

«Fantastik» tushunchasining aniqlanish doirasi dissertatsiyada uning «xayoliylik», «illyuzorlik», «tasavvur», «fantaziya», «fantastika» hamda «badiiy to'qima» kabi turdosh va o'zaro bog'liq kategoriyalar bilan munosabati orqali

kompleks tahlil qilingan⁸⁸. Tadqiqot natijasida aniqlanishicha, fantaziya tushunchasining semantik va konseptual sohasi, avvalo, shaxsning ijodiy faoliyatini harakatga keltiruvchi emotsional-psixologik asoslar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, u subyektiv tajriba, hissiy idrok va individual ongning transformatsion imkoniyatlarini aks ettiradi.

Bunga nisbatan, tasavvur va xayoliylik kategoriyalari ko'proq ratsional-kognitiv jarayonlar bilan aloqador bo'lib, ular inson tafakkurida mavjud bilimlarning yetishmovchiligi yoki fragmentarligini kompensatsiya qilishga xizmat qiluvchi intellektual mexanizmlar sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu kognitiv jarayonlar yordamida inson ongida real voqelikda mavjud bo'lmagan yoki mavjud bo'lishi mumkin bo'lmagan obrazlar shakllantiriladi hamda borliqning alternativ, ehtimoliy va modellashtirilgan manzaralari konstruksiya qilinadi. Shu tariqa, fantaziya va tasavvur insonning ijodiy-konstruktiv tafakkurining asosiy vositalari sifatida yangi ontologik va estetik realliklarni yaratish imkonini beradi.

Fantastika esa badiiy to'qimaning voqelik shakllari bilan shartlangan, biroq real borliq chegaralaridan tashqariga chiqadigan maxsus qismi sifatida talqin qilinishi mumkin. U fantastikning alohida estetik kategoriya sifatidagi konkret ifodasini ta'minlab, real mavjudlik nuqtai nazaridan imkonsiz bo'lgan hodisa, obraz va qonuniyatlarni badiiy shaklda reprezentatsiya qiladi. Shu ma'noda, fantastik real va noreal, mumkin va imkonsiz, empirik va ehtimoliy olamlar o'rtasidagi estetik va ontologik chegaralarni kengaytiruvchi kategoriya sifatida namoyon bo'ladi.

Boshqa tomondan, fantastika adabiyotning mustaqil va o'ziga xos turi sifatida ham qaraladi. Bu turga mansub asarlarda tasvirlangan syujetlar, obrazlar va voqealar real voqelik bilan bevosita referensial bog'liqlikka ega bo'lmaydi, balki shartli ravishda «prognostik xronotop» deb ataluvchi makon-zamon modelida mavjud bo'ladi. Mazkur xronotop doirasida makon va zamon badiiy modellashtirish materiali sifatida xizmat qilib, voqealar rivojining turli variantlari, ehtimoliy ssenariylari va alternativ ontologik tizimlari yaratiladi. Bunday modellar esa o'zining yuqori darajadagi noreferensialligi, ehtimoliyligi va empirik jihatdan tekshirib bo'lmazligi bilan xarakterlanadi, bu esa fantastikning badiiy-estetik tabiatini va uning voqelikni transformatsiya qilish imkoniyatlarini belgilaydi.

Fantastik hodisa fantaziya va tasavvur faoliyatining mahsuli sifatida voqelik hodisalari bilan to'g'ridan-to'g'ri emas, balki bilvosita, implitsit va ramziy muvofiqliklar hamda munosabatlar orqali bog'liq bo'ladi. U inson real borliq bilan o'zaro munosabat jarayonida duch keladigan hodisa va tajribalarni badiiy jihatdan kompensatsiya qilish hamda obrazli interpretatsiya qilish asosida shakllanadi. Shu tariqa, fantastik fenomen ontologik jihatdan noreal, hali amalga oshmagan yoki prinsipial jihatdan amalga oshishi mumkin bo'lmagan ehtimoliy reallik shakli sifatida obyektivlashadi. Bu esa fantastikning mavjud borliq chegaralarini

⁸⁸ Мещерякова М.И. Что такое фантастика? //Русская фантастика XX века в именах и лицах: справочник. / Под ред. М.И.Мещеряковой. М., 1998.-С.12

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

kengaytiruvchi va alternativ borliq modellarini yaratishga xizmat qiluvchi estetik-gnoseologik kategoriya ekanligini ko'rsatadi.

Martin Heidegger, Hans-Georg Gadamer, Edward Sapir, Claude Lévi-Strauss hamda Ernst Cassirer kabi yetakchi faylasuf va madaniyatshunos olimlarning nazariy qarashlariga tayangan holda shunday xulosaga kelish mumkinki, fantastik har qanday madaniy fenomen singari o'ziga xos semantik mazmun va uning ramziy ifoda shakliga ega⁸⁹. Germenevtik, struktural va semiotik yondashuvlar nuqtai nazaridan fantastik inson ongining ramziy faoliyati mahsuli sifatida voqelikni qayta kodlash, transformatsiya qilish va yangi ma'no tizimlari orqali interpretatsiya qilish imkonini beradi.

Fantastik, shuningdek, o'ziga xos ichki mantiqqa ega bo'lgan estetik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu mantiq fantastik obrazlar, hodisalar va badiiy reallikning shakllanishi hamda rivojlanish qonuniyatlarini belgilaydi. Mazkur jarayon sabab-oqibat munosabatlarining o'ziga xos konfiguratsiyasi, ma'no hosil qilish (signifikatsiya) strukturali, semantik subordinatsiya tizimi, voqealar izchilligi va ularning ichki shartlanganligi kabi elementlar orqali amalga oshadi. Boshqacha aytganda, fantastik mantiq badiiy olam ichida mustaqil ontologik va semantik tizimni shakllantirib, uning ichki izchilligi, konseptual yaxlitligi va estetik ishonchliligini ta'minlaydi.

Shu nuqtai nazardan, fantastik nafaqat tasavvur mahsuli, balki ramziy tafakkur, madaniy kodlash va badiiy modellashtirish jarayonining murakkab natijasi sifatida namoyon bo'ladi. U voqelikning empirik chegaralarini kengaytirib, inson ongida ehtimoliy, alternativ va transgressiv reallik modellarini yaratish imkonini beruvchi muhim estetik va gnoseologik vosita hisoblanadi. Aniq tarixiy va tekstologik materiallarni kompleks o'rganish asosida aniqlanishicha, fantastikning «erkinligi» (ya'ni, uning mutlaq ixtiyoriy va chegarasiz bo'lishi) hamda uning badiiy voqelikda namoyon bo'lish xususiyati uchta asosiy dominant omil bilan belgilanadi. Birinchidan, bu muallif konsepsiyasi (ijodiy niyat) bo'lib, u yaratilgan fantastik olam obrazining noyobligi, estetik yaxlitligi va badiiy qimmatini belgilaydi. Muallifning individual poetik tafakkuri fantastik reallikning ontologik parametrlarini, uning ichki qonuniyatlarini va semantik konfiguratsiyasini shakllantiradi.

Ikkinchidan, fantastikning mazmuniy dolzarbligi va semantik yo'nalishini ta'minlovchi tarixiy-madaniy kontekst muhim rol o'ynaydi. Fantastik har doim muayyan davrning madaniy paradigmasi, aksiologik tizimi, dunyoqarashi va gnoseologik modeli bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Shu sababli fantastik obrazlar tizimi va uning semantik strukturalari konkret tarixiy davrning ijtimoiy, falsafiy va madaniy ehtiyojlarini aks ettiradi.

⁸⁹ Мартыненко А.В. Ценностная определенность фэнтези как художественная реализация духовных потребностей индивида // Социокультурная идентичность личности в современном обществе /Под редакцией И.Д. Митиной, - Ульяновск: Изд-во ИП Тухтаров В.Н., 2007. - С.47-51, 0,3 п.л. Статья.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Uchinchidan, fantastikning asosini tashkil etuvchi chuqur universal mifologik qatlam mavjud bo'lib, u muallif tomonidan ongli yoki ongsiz ravishda o'zining estetik va ijodiy vazifalarini amalga oshirish uchun foydalaniladi. Mazkur mifopoetik asos fantastikning arxetipik tabiatini belgilab, uning semantik universalligini va transmadaniy xarakterini ta'minlaydi. Bu qatlam fantastik obrazlarning kollektiv ong, arxaik tasavvurlar va mifologik strukturalar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu bois fantastikning mantiqi tabiiy ravishda ikki asosiy darajada namoyon bo'ladi: umumiy (universal) daraja va xususiy (individual-mualliflik) darajasi.

Fantastikning universal mantiqi uning kelib chiqishi (genezi), identifikatsiya va differensial belgilari, interpretatsiya asoslari, shuningdek, fantastikning madaniyat tarixidagi shakllanish omillari va funksionallik qonuniyatlarini aniqlashni nazarda tutadi. Universal mantiq fantastikni madaniy-semiotik tizim sifatida tushunish imkonini berib, uning ontologik, gnoseologik va estetik asoslarini belgilaydi. Mazkur universal mantiq o'z navbatida ikki subdarajani o'z ichiga oladi: ertak-mifologik daraja va konkret-madaniy daraja. Birinchi subdaraja fantastikning arxaik, mifopoetik va arxetipik asoslarini aks ettirsa, ikkinchi subdaraja uning muayyan madaniy makon va tarixiy davr doirasidagi konkret ifodalanish shakllarini belgilaydi. Aynan shu universal darajalar fantastikning xususiy mantiqini shakllantirish va rivojlantirish uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

Fantastikning xususiy mantiqi esa konkret badiiy asar doirasida fantastikning amal qilishini ta'minlovchi ichki qonuniyatlar majmuasini anglatadi. U muallifning individual poetik prinsiplari, umumiy ijodiy konsepsiyasi, asarning estetik va semantik maqsadi, shuningdek, davrning aksiologik va ma'noviy konteksti bilan belgilanadi. Xususiy mantiq muallif tomonidan yaratilgan fantastik olam modelining ichki izchilligi, ontologik yaxlitligi va semantik asoslanganligini ta'minlaydi.

Fantastikning xususiy mantiqi, ayniqsa, universal mifologik asos va konkret madaniy kontekst o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi. Bu jarayonda fantastik badiiy makon ichida universal arxetiplar, madaniy kodlar va individual mualliflik interpretatsiyasi yagona estetik tizimga integratsiyalashadi. Natijada fantastik badiiy reallik muallifning individual dunyoqarashi va umumiy madaniy tajribaning sintez mahsuli sifatida namoyon bo'ladi.

Fantastikning mazkur xususiy mantiqi asosan strukturaviy-germenevtik tahlil metodologiyasi yordamida aniqlanadi va tadqiq qilinadi. Ushbu metod fantastik obrazlar tizimi, semantik strukturalar, xronotop modeli, mifopoetik elementlar va ma'no hosil qilish mexanizmlarini kompleks ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Natijada fantastikning badiiy tizim sifatidagi ichki qonuniyatlari, uning semantik arxitekturasi va estetik funksional mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Aniq tarixiy va tekstologik materiallarni kompleks o'rganish asosida aniqlanishicha, fantastikning «erkinligi» (ya'ni, uning mutlaq ixtiyoriy va chegarasiz bo'lishi) hamda uning badiiy voqelikda namoyon bo'lish xususiyati uchta asosiy dominant omil bilan belgilanadi. Birinchidan, bu muallif konsepsiyasi (ijodiy niyat) bo'lib, u

yaratilgan fantastik olam obrazining noyoblighi, estetik yaxlitligi va badiiy qimmatini belgilaydi. Muallifning individual poetik tafakkuri fantastik reallikning ontologik parametrlarini, uning ichki qonuniyatlarini va semantik konfiguratsiyasini shakllantiradi.

Ikkinchidan, fantastikning mazmuniy dolzarblighi va semantik yo'nalishini ta'minlovchi tarixiy-madaniy kontekst muhim rol o'ynaydi. Fantastik har doim muayyan davrning madaniy paradigmasi, aksiologik tizimi, dunyoqarashi va gnoseologik modeli bilan o'zaro aloqada shakllanadi. Shu sababli fantastik obrazlar tizimi va uning semantik strukturalari konkret tarixiy davrning ijtimoiy, falsafiy va madaniy ehtiyojlarini aks ettiradi.

Uchinchidan, fantastikning asosini tashkil etuvchi chuqur universal mifologik qatlam mavjud bo'lib, u muallif tomonidan ongli yoki ongsiz ravishda o'zining estetik va ijodiy vazifalarini amalga oshirish uchun foydalaniladi. Mazkur mifopoetik asos fantastikning arxetipik tabiatini belgilab, uning semantik universalligini va transmadaniy xarakterini ta'minlaydi. Bu qatlam fantastik obrazlarning kollektiv ong, arxaik tasavvurlar va mifologik strukturalar bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu bois fantastikning mantiqi tabiiy ravishda ikki asosiy darajada namoyon bo'ladi: umumiy (universal) daraja va xususiy (individual-mualliflik) darajasi⁹⁰.

Fantastikning universal mantiqi uning kelib chiqishi (genezi), identifikatsiya va differensial belgilari, interpretatsiya asoslari, shuningdek, fantastikning madaniyat tarixidagi shakllanish omillari va funktsionallik qonuniyatlarini aniqlashni nazarda tutadi. Universal mantiq fantastikni madaniy-semiotik tizim sifatida tushunish imkonini berib, uning ontologik, gnoseologik va estetik asoslarini belgilaydi. Mazkur universal mantiq o'z navbatida ikki subdarajani o'z ichiga oladi: ertak-mifologik daraja va konkret-madaniy daraja. Birinchi subdaraja fantastikning arxaik, mifopoetik va arxetipik asoslarini aks ettirsa, ikkinchi subdaraja uning muayyan madaniy makon va tarixiy davr doirasidagi konkret ifodalanish shakllarini belgilaydi. Aynan shu universal darajalar fantastikning xususiy mantiqini shakllantirish va rivojlantirish uchun konseptual asos vazifasini bajaradi.

Fantastikning xususiy mantiqi esa konkret badiiy asar doirasida fantastikning amal qilishini ta'minlovchi ichki qonuniyatlar majmuasini anglatadi. U muallifning individual poetik prinsiplari, umumiy ijodiy konsepsiyasi, asarning estetik va semantik maqsadi, shuningdek, davrning aksiologik va ma'naviy konteksti bilan belgilanadi. Xususiy mantiq muallif tomonidan yaratilgan fantastik olam modelining ichki izchilligi, ontologik yaxlitligi va semantik asoslanganligini ta'minlaydi.

Fantastikning xususiy mantiqi, ayniqsa, universal mifologik asos va konkret madaniy kontekst o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir natijasida shakllanadi. Bu jarayonda fantastik badiiy makon ichida universal arxetiplar, madaniy kodlar va individual mualliflik interpretatsiyasi yagona estetik tizimga integratsiyalashadi.

⁹⁰ Todorov, T. (1975). *The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre*. Cornell University Press.

Natijada fantastik badiiy reallik muallifning individual dunyoqarashi va umumiy madaniy tajribaning sintez mahsuli sifatida namoyon bo'ladi.

Fantastikning mazkur xususiy mantiqi asosan strukturaviy-germenevtik tahlil metodologiyasi yordamida aniqlanadi va tadqiq qilinadi. Ushbu metod fantastik obrazlar tizimi, semantik strukturalar, xronotop modeli, mifopoetik elementlar va ma'no hosil qilish mexanizmlarini kompleks ravishda tahlil qilish imkonini beradi. Natijada fantastikning badiiy tizim sifatidagi ichki qonuniyatlari, uning semantik arxitekturasini va estetik funksional mexanizmlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi.

Fantastik adabiyotning ontologik va poetik tabiatini tushunishda uning ichki mantiqiy tizimini aniqlash muhim metodologik ahamiyatga ega. Fantastik mantiq badiiy reallikning maxsus shakli sifatida fantastik olamning shakllanishi, rivojlanishi va funksionallik qonuniyatlarini belgilovchi konseptual va strukturaviy tamoyillar majmuasini anglatadi. Fantastik, bir tomondan, inson tafakkurining ramziy va obrazli faoliyati mahsuli sifatida shakllansa, ikkinchi tomondan, u o'ziga xos ichki qonuniyatlarga ega bo'lgan mustaqil estetik tizim sifatida namoyon bo'ladi⁹¹.

Fantastik mantiq o'z tabiatiga ko'ra ikki asosiy darajada amal qiladi: universal (umumiy) va individual (xususiy-mualliflik) darajada. Bu ikki daraja fantastik fenomenning madaniy-universal asoslari bilan uning konkret badiiy realizatsiyasi o'rtasidagi dialektik birlikni aks ettiradi.

Fantastik mantiqning universal darajasi fantastikning genezisi, ontologik asoslari va madaniy funksiyalarini belgilovchi umumiy qonuniyatlar tizimini o'z ichiga oladi. Ushbu daraja fantastikning mifologik tafakkur, arxetipik strukturalar va kollektiv ong bilan bog'liqligini aks ettiradi. Shveysariyalik psixolog Carl Gustav Jung ta'kidlaganidek, inson ongida mavjud arxetipik obrazlar va mifologik strukturalar badiiy tafakkur, jumladan fantastik obrazlar tizimining shakllanishida muhim rol o'ynaydi⁹².

Fantastikning universal mantiqi, shuningdek, uning semiotik va madaniy tabiatini ham o'z ichiga oladi. Ernst Cassirer fantastikni insonning ramziy faoliyati mahsuli sifatida talqin qilib, uni voqelikni ramziy modellashtirish vositasi sifatida izohlaydi (Cassirer, 1944). Shu nuqtai nazardan, fantastik real borliqning oddiy aks ettirilishi emas, balki uning transformatsiyasi va alternativ modellashtirilishi hisoblanadi.

Fantastik mantiqning universal darajasi ikki asosiy subdarajani o'z ichiga oladi:

1. Mifologik-arxetipik daraja. Bu daraja fantastikning arxetipik mifologik tafakkur bilan bog'liqligini aks ettiradi. Claude Lévi-Strauss mifologiyani inson tafakkurining universal strukturasi sifatida ko'rib, unda mavjud binar oppozitsiyalar va ramziy strukturalar fantastik tafakkurning asosini tashkil etishini ta'kidlaydi.

⁹¹ Cassirer, E. (1944). *An Essay on Man*. Yale University Press.

⁹² Jung, C. G. (1969). *The Archetypes and the Collective Unconscious*. Princeton University Press.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Fantastik adabiyotda uchraydigan parallel olamlar, transformatsiya, o'lmaslik, vaqtning buzilishi kabi motivlar aynan shu mifologik asos bilan bog'liq.

2. Madaniy-kontekstual daraja. Fantastik har doim muayyan tarixiy va madaniy kontekst bilan bog'liq holda shakllanadi. Hans-Georg Gadamer ta'kidlaganidek, har qanday badiiy matn uning yaratilgan tarixiy va madaniy konteksti bilan uzviy bog'liq bo'lib, uning ma'nosi interpretatsiya jarayonida ochiladi⁹³. Shu sababli fantastik obrazlar tizimi ham konkret davrning dunyoqarashi, ilmiy bilim darajasi va madaniy paradigmasini aks ettiradi.

Darko Suvin fantastikni "kognitiv begonalashtirish" (cognitive estrangement) kategoriyasi orqali izohlab, fantastik real borliqni yangicha nuqtai nazardan anglash imkonini beruvchi estetik vosita ekanligini ta'kidlaydi (Suvin, 1979). Bu esa fantastikning universal gnoseologik funksiyasini ko'rsatadi.

Fantastik mantiqning individual darajasi konkret badiiy asar doirasida fantastik elementlarning shakllanishi va funkcionallik qonuniyatlarini anglatadi. Bu daraja muallifning individual poetik tizimi, estetik qarashlari va ijodiy konsepsiyasi bilan belgilanadi.

Har bir muallif fantastikni o'zining individual estetik modeli asosida yaratadi. Masalan, Franz Kafka fantastikni ekzistensial begonalashuvni ifodalash vositasi sifatida qo'llagan bo'lsa, J.R.R. Tolkien fantastik orqali yaxlit mifopoetik olam yaratishga intilgan. Bu holat fantastikning individual mantiqi muallifning estetik konsepsiyasi bilan bevosita bog'liqligini ko'rsatadi.

Tzvetan Todorov fantastikni o'quvchi ongida yuzaga keladigan "ikkilanish" (hesitation) fenomeni orqali izohlab, fantastikning badiiy funksiyasi uning interpretatsiya jarayonida namoyon bo'lishini ta'kidlaydi (Todorov, 1975). Bu esa fantastik mantiqning individual darajasi o'quvchi, matn va muallif o'rtasidagi murakkab semantik o'zaro ta'sir natijasida shakllanishini ko'rsatadi.

Fantastikning individual mantiqi quyidagi elementlarni o'z ichiga oladi:

fantastik olamning ontologik qonuniyatlari;

fantastik xronotopning strukturasi;

fantastik obrazlar tizimi;

fantastik elementlarning semantik funksiyasi;

fantastikning estetik va falsafiy konsepsiyasi.

Bu elementlar muallif tomonidan yaratilgan fantastik olamning ichki izchilligi va estetik ishonchliligini ta'minlaydi.

Fantastik mantiqning universal va individual darajalari o'zaro dialektik birlikda mavjud bo'ladi. Universal daraja fantastikning umumiy ontologik va madaniy asoslarini belgilasa, individual daraja uning konkret badiiy realizatsiyasini ta'minlaydi.

Northrop Frye ta'kidlaganidek, badiiy adabiyot, jumladan fantastik adabiyot ham, universal mifologik strukturalar asosida shakllanadi, biroq har bir muallif bu

⁹³ Gadamer, H.-G. (1975). Truth and Method. Continuum.

strukturalarni o'zining individual estetik konsepsiyasi asosida qayta interpretatsiya qiladi⁹⁴.

Shunday qilib, fantastik mantiq fantastik adabiyotning fundamental estetik va strukturaviy asosini tashkil etib, u bir tomondan universal madaniy va mifologik strukturalarga, ikkinchi tomondan esa individual mualliflik poetikasiga asoslanadi. Bu esa fantastik adabiyotning murakkab, ko'p qatlamli va dinamik estetik tizim sifatida mavjudligini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Мещерякова М.И. Что такое фантастика? //Русская фантастика XX века в именах и лицах: справочник. / Под ред. М.И.Мещеряковой. М., 1998.-С.12
2. Cassirer, E. (1944). An Essay on Man. Yale University Press.
3. Frye, N. (1957). Anatomy of Criticism. Princeton University Press.
4. Gadamer, H.-G. (1975). Truth and Method. Continuum.
5. Мартыненко А.В. Ценностная определенность фэнтези как художественная реализация духовных потребностей индивида // Социокультурная идентичность личности в современном обществе /Под редакцией И.Д. Митиной, - Ульяновск: Изд-во ИП Тухтаров В.Н., 2007. - С.47-51, 0,3 п.л. Статья.
6. Jung, C. G. (1969). The Archetypes and the Collective Unconscious. Princeton University Press.
7. Lévi-Strauss, C. (1963). Structural Anthropology. Basic Books.
8. Suvin, D. (1979). Metamorphoses of Science Fiction. Yale University Press.
9. Todorov, T. (1975). The Fantastic: A Structural Approach to a Literary Genre. Cornell University Press.
10. Tolkien, J. R. R. (1964). Tree and Leaf. Allen & Unwin.

U.S. MAUGHAM, G.B. SHAW VA J.B. PRIESTLEY PYESALARINING **QIYOSIY TAHLILI**

Karimova Shirinxon Ne'matjon qizi
NamDCHTI 2-bosqich magistranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada XX asr ingliz dramaturgiyasining yetakchi namoyandalari hisoblangan U. S. Moem, Jorj Bernard Shou va J. B. Priestlining pyesalari kengaytirilgan qiyosiy tahlil asosida o'rganiladi. Tadqiqotda dramaturglarning ijtimoiy hayotni, axloqiy qadriyatlarni hamda shaxsiy mas'uliyat masalasini dramatik ziddiyat, obrazlar tizimi va mavzuiy yo'nalish orqali qanday aks ettirgani tahlil qilinadi. Qiyosiy-tipologik, tarixiy-adabiy va matn tahlili metodlaridan

⁹⁴ Frye, N. (1957). Anatomy of Criticism. Princeton University Press.

foydalanish natijasida Moem asarlarida individual axloq va psixologik realizm yetakchi o'rin egallashi, Shou dramaturgiyasida ijtimoiy tanqid va g'oyaviy bahs-munozaralar ustuvorligi, Pristli pyesalarida esa jamoaviy mas'uliyat hamda vaqt tushunchasining falsafiy talqini markaziy ahamiyat kasb etishi aniqlanadi. Tadqiqot natijalari dramaturglar umumiy ijtimoiy muammolarga murojaat qilgan bo'lsalarda, har biri o'ziga xos badiiy yondashuv va ijodiy strategiya orqali zamonaviy ingliz dramaturgiyasining rang-barangligi va rivojiga munosib hissa qo'shganini ko'rsatadi.

Abstract

This study offers a detailed comparative examination of the plays written by W. Somerset Maugham, George Bernard Shaw, and J. B. Priestley, who are regarded as prominent figures in twentieth-century British drama. The article explores the ways in which these playwrights portray social realities, ethical principles, and concepts of personal responsibility through dramatic structure, character development, and thematic design. Employing comparative-typological, historical-literary, and textual analytical approaches, the research demonstrates that Maugham primarily concentrates on personal ethics and psychological realism, Shaw highlights social critique and ideological confrontation, whereas Priestley places emphasis on collective moral responsibility and the philosophical treatment of time. The results indicate that, although the playwrights address similar social issues, their distinctive artistic approaches significantly contribute to the richness and evolution of modern English drama.

Аннотация

Данная статья посвящена развернутому сравнительному анализу пьес У. С. Моэма, Джорджа Бернарда Шоу и Дж. Б. Пристли, которые считаются ключевыми представителями английской драматургии XX века. В работе исследуются способы художественного отражения социальной действительности, нравственных ориентиров и проблемы личной ответственности посредством драматического конфликта, системы персонажей и тематической организации произведений. С применением сравнительно-типологического, историко-литературного и текстологического методов установлено, что Моэм уделяет основное внимание индивидуальной морали и психологическому реализму, Шоу сосредотачивается на социальной критике и идейных противостояниях, в то время как Пристли акцентирует проблему коллективной ответственности и философское осмысление категории времени. Полученные результаты подтверждают, что при наличии общей социальной проблематики каждый из драматургов реализует собственную художественную модель, способствующую многообразию и развитию современной английской драмы.

Kalit so'zlar

Ingliz dramaturgiyasi, U.S. Maugham, George Bernard Shaw, J.B. Priestley, ijtimoiy drama, psixologik realizm, qiyosiy tahlil,.

Key words:

English drama, U.S. Maughem, G.B. SHaw, J.B. Priestley, social drama, psychological realism, comparative analysis.

1. Kirish (Introduction)

XX asr boshlaridagi ingliz dramaturgiyasi (1900–1930-yillar) ijtimoiy, estetik hamda g'oyaviy yo'nalishlarda chuqur yangilanishlar bilan xarakterlanadi. Ushbu davr dramaturgiyasi bir qator muhim belgilar orqali ajralib turadi. Birinchidan, ijtimoiy masalalarning sahnaga olib chiqilishi ushbu davr dramaturgiyasining asosiy xususiyatlaridan biridir. Dramaturglar jamiyatdagi sinfiy tafovutlar, ayollarning ijtimoiy mavqei, axloqiy inqiroz, sanoatlashuv jarayoni hamda shaxs erkinligi kabi dolzarb muammolarni dramatik asarlar markaziga qo'ydilar. Natijada drama ko'ngilochar vositadan chiqib, ijtimoiy tanqidni ifodalovchi san'at shakliga aylandi. Ikkinchidan, realizm va naturalistik tendensiyalarning kuchayishi kuzatildi. Pyesalarda kundalik hayot manzaralari, oddiy insonlar taqdiri va real ijtimoiy muhit tasviri yetakchi o'rin egalladi. Dialoglarning tabiiyligi va konfliktlarning hayotiyligi tomoshabinning asarga yaqinlashuviga xizmat qildi. Uchinchidan, George Bernard Shaw dramaturgiyasining alohida o'rni e'tirof etiladi. U ijtimoiy va siyosiy muammolarni sahna orqali muhokama qilish, satira hamda paradokslar yordamida jamiyatdagi illatlarni fosh etish orqali dramani g'oyalar to'qnashuvi maydoniga aylantirdi. "Pygmalion" va "Mrs Warren's Profession" asarlari bu yondashuvning yorqin namunasidir. To'rtinchidan, psixologik drama va axloqiy muammolarga bo'lgan e'tibor kuchaydi. Insonning ichki kechinmalari, axloqiy tanlovlari va ruhiy qarama-qarshiliklari dramaturgik tasvir markaziga chiqdi. Ushbu yo'nalish keyinchalik W. Somerset Maugham ijodida yanada rivoj topdi. Beshinchidan, an'anaviy viktorian dramaturgiyadan voz kechilishi ushbu davrning muhim belgilaridan biri bo'ldi. Melodrama va didaktik xarakterdagi viktorian pyesalar o'rnini erkin fikrga asoslangan, tanqidiy realizm ruhida va yangi dramatik shakllarga mansub asarlar egalladi. XX asr boshlarida ingliz dramaturgiyasi jamiyatdagi keskin o'zgarishlar va madaniy siljishlar natijasida yangi bosqichga ko'tarildi. Shu davr dramaturgiyasi sahna orqali axloqiy inqiroz, sinfiy tafovutlar, shaxsiy erkinlik va mas'uliyat masalalarini yoritishga intildi. U.S. Maugham, G.B. Shaw va J.B. Priestley ijodi bu o'zgarishlarning eng muhim namunalari sifatida qabul qilinadi.⁹⁵ 20-asr boshlarida ingliz dramaturgiyasi Victorian davrining ijtimoiy cheklovlaridan asta-sekin chiqib, yangi, zamonaviy mavzular va shakllarni qamrab boshlaydi. Birinchi va ikkinchi jahon urushlari dramaturgiyani ijtimoiy va siyosiy masalalar bilan boyitdi. 20-asr dramaturgiyasi inson psixologiyasi, jamiyatdagi adolatsizlik va shaxsiy erkinlikni o'rganishga qaratildi. Asosiy mavzular. Ijtimoiy adolatsizlik va tabaqalar farqi:

Shaw va Priestley pyesalarida sinflar farqi va ijtimoiy mas'uliyat muhim mavzudir. Masalan, Pygmalion (Shaw) va An Inspector Calls (Priestley).

⁹⁵ Bentley, E. The Playwright as Thinker. New York, 1946.

Shaxsiy erkinlik va identifikatsiya. Inson o'z shaxsini topishi va jamiyatdagi o'rnini anglash masalasi. The Constant Wife (Maugham) va Major Barbara (Shaw).

Vaqt va inson hayoti: Priestley asarlarida vaqt tushunchasi dramatik vosita sifatida ishlatiladi (Time and the Conways).

Urush va post-urush inqirozi: Inson hayoti va qadriyatlarini urush sharoitida tahlil qilish (Journey's End – R.C. Sherriff).

Dramaturgik uslub

Dialog va satira: Shaw va Priestley asarlarida dialog asosiy vosita bo'lib, ijtimoiy va falsafiy masalalarni ochadi.

Realistik va psixologik tahlil: Maugham va Coward qahramonlarning psixologiyasini va shaxsiy munosabatlarini aniqlik bilan yoritadi.

Eksperimental shakllar: Vaqt, makon va syujetni o'zgartirib, dramatik yangi tajriba yaratish (Priestley, Beckett).

Moral va ijtimoiy ogohlantirish: Tomoshabinga ijtimoiy xulosa berish (An Inspector Calls, Major Barbara). 20-asr ingliz dramaturgiyasi ijtimoiy ong, inson psixologiyasi va dramatik eksperiment bilan boyitildi.

Shaw va Priestley ijtimoiy adolatsizlik va mas'uliyatni ochsa, Maugham va Coward inson psixologiyasiga urg'u beradi. Post-urush dramaturgiyasi yangi shakllar va absurd elementlarini olib kirib, dramatik uslubni yanada boyitdi.

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, uch dramaturgning pyesalari alohida o'rganilgan bo'lsa-da, kengaytirilgan qiyosiy tahlil, yetarlicha mavjud emas.

Maqsad - uch dramaturgning ijodini bir-biri bilan qiyoslash va ularning ijtimoiy-estetik qarashlarini chuqur tahlil qilish.

Vazifalar: ijtimoiy muammolarni sahnada qanday talqin qilganini tahlil qilish; dramatik konflikt va personajlar tizimini solishtirish; dramaturglarning badiiy va g'oyaviy yondashuvini aniqlash.

2. Tadqiqot metodologiyasi (Methods)

Tadqiqot metodlari qiyosiy-tipologik va tarixiy-adabiy usullarni o'z ichiga oladi. Matn tahlili, syujet-kompozitsion va dramatik strukturani o'rganish metodlari asosiy vositalardir.⁹⁶

Tadqiqot manbalari sifatida quyidagi pyesalardan Maughamning "The Circle"⁹⁷, Shawning "Pygmalion"⁹⁸ va Priestleyning "An Inspector Calls"⁹⁹ pyesalari tanlandi.

3. Tadqiqot natijalari (Results)

3.1. U.S. Maugham pyesalarining xususiyatlari

Maugham dramaturgiyasi XX asr ingliz teatrda realizmning o'ziga xos shaklini ko'rsatadi. Pyesalarida tashqi dramatik voqealardan ko'ra, ichki psixologik ziddiyatlar ustun turadi. "The Circle" va "Our Betters" asarlarida yuqori jamiyat

⁹⁶ Innes, C. Modern British Drama. Cambridge University Press, 2002.

⁹⁷ Maugham, W.S. The Circle. London, 1937.

⁹⁸ Shaw, G.B. Pygmalion. London, 1913.

⁹⁹ Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.

vakillarining axloqiy inqirozi, nikoh va sadoqat masalalari aks etadi.¹⁰⁰ Maughamning dialoglari sodda, ammo mazmunan chuqur bo'lib, sahnada tabiiylikni ta'minlaydi.

3.2. Shaw bilan qiyosiy natijalar

Shaw dramaturgiyasida ijtimoiy tanqid va intellektual bahs ustun bo'ladi. Uning pyesalarida konflikt ko'pincha g'oyalar to'qnashuvi orqali yuzaga chiqadi. "Pygmalion" asarida sinfiy tafovut, til va madaniyat orqali shaxsiy identifikatsiya masalasi markaziy o'rin tutadi.¹⁰¹ Shaw pyesalari Maughamga nisbatan didaktik va publitsistik ruhda yozilgan, tomoshabinni faol fikrlashga undaydi.

Asosiy mavzular

Ijtimoiy tabaqalanish va tengsizlik:

Masalan, Pygmalionda Eliza Doolittle oddiy gul sotuvchi qiz bo'lsa, professor Higgins uning nutqini o'zgartirib, yuqori tabaqaga olib chiqadi. Bu ijtimoiy tabaqalarni sun'iy shakllar orqali o'rganish imkonini beradi.

Shaxsiy identifikatsiya va o'zini anglash:

Shaw pyesalarida qahramonlar o'z shaxsini topish va jamiyatdagi o'rnini tushunishga intiladi.

Siyosiy va iqtisodiy tanqid:

Masalan, Major Barbarada armiyaviy va diniy institutlarning inson hayotiga ta'siri ochib beriladi.

Dramaturgik uslub

Dialog asosiy vosita: Shaw pyesalarida qahramonlar ko'pincha fikr almashish orqali ijtimoiy va falsafiy mavzularni muhokama qiladi. Satira va ironiyadan foydalanish: Jamiyatdagi ikkiyuzlamachilik va adolatsizlikni ochish uchun.

4. Tahliliy misol: Pygmalion

Syujet: Oddiy gul sotuvchi Eliza Doolittle professor Higgins tomonidan o'qitilib, ijtimoiy jihatdan yuqori tabaqaga ko'tariladi.

Tahlil: Shaw inson shaxsining o'zgarishi va jamiyatdagi identifikatsiyasini ko'rsatadi. Shu bilan birga, shaxsiy erkinlik va jamiyatning sun'iy chegaralari masalasi ko'tariladi.

Maughemda Inson tabiatining murakkabligi:

Masalan, The Circle va The Constant Wifeda qahramonlar sevgi, xiyonat va ijtimoiy qoidalar bilan kurashadi. Sevgi va shaxsiy mas'uliyat: Maugham qahramonlarning shaxsiy hayotidagi qarorlar va ularning ijtimoiy oqibatlarini ko'rsatadi. Ijtimoiy farqlar va hayotiy qarorlar: U o'z asarlarida ijtimoiy tabaqalar va hayotiy tanlovlarni yumshoqlik bilan yoritadi.

Dramaturgik uslub

¹⁰⁰ Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.

¹⁰¹ Shaw, G.B. Pygmalion. London, 1913.

Realistik syujet va qahramonlar: Maughamning pyesalarida voqealar hayotiy va tushunarli bo'lib, qahramonlar real inson psixologiyasini aks ettiradi. Soddalik va aniqlik: Dialoglar tabiiy va oddiy, shaxslararo munosabatlarni ochib beradi.

4. Tahliliy misol: The Constant Wife

Syujet: Bir xonim erining xiyonatini bilib qoladi va o'z mustaqilligi va ijtimoiy mavqeini saqlashga harakat qiladi.

Tahlil: Maugham ayolning shaxsiy erkinligi va ijtimoiy qoidalariga munosabati orqali jamiyatdagi gender masalalarini ko'rsatadi. Shu bilan birga, inson tabiatidagi murakkablik va xiyonat kabi mavzularni yoritadi.

Shaw pyesalari ko'proq ijtimoiy va siyosiy kontekstga urg'u beradi, Maugham esa inson psixologiyasi va shaxsiy munosabatlarni o'rganadi. Har ikkala dramaturg ham zamonasining hayotiy va ijtimoiy masalalarini ochib beradi, lekin turlicha uslub va yondashuv bilan.

3.3. Priestley bilan qiyosiy natijalar

Priestley dramaturgiyasi ijtimoiy mas'uliyat va vaqt tushunchasiga asoslanadi. "An Inspector Calls" asarida retrospektiv vaqt tuzilmasi orqali jamiyatdagi axloqiy javobgarlik masalasi yoritiladi.¹⁰² Priestley Maughamga qaraganda ramziy va falsafiy elementlardan ko'proq foydalanadi, Shawga nisbatan esa hissiy ta'sir kuchliroq. Priestley pyesalari ijtimoiy ong, shaxsiy mas'uliyat va vaqt tushunchasi atrofida qurilgan. Uning dramaturgiyasi Shawga o'xshash ijtimoiy mavzularni ko'taradi, lekin Shaw kabi satira bilan emas, balki moral va dramatik tahlil orqali ifodalaydi. Priestley qahramonlarining xatti-harakati va voqealarning rivoji orqali tomoshabinlarda ijtimoiy va shaxsiy mas'uliyat haqida fikr uyg'otadi.

3.4. Umumiy qiyosiy xulosalar

Natijalar uch dramaturgning ijtimoiy muammolarni sahna orqali yoritganini ko'rsatadi, ammo ularning badiiy yondashuvi farq qiladi. Maugham psixologik realizmga, Shaw intellektual realizmga, Priestley esa axloqiy-falsafiy realizmga moyil.¹⁰³

4. Muhokama (Discussion)

Tadqiqot ko'rsatdiki, ingliz dramaturgiyasida ijtimoiy muammolarni yoritishda turli estetik strategiyalar mavjud. Maugham sahnada insoniy munosabatlar orqali jamiyatni tanqid qiladi va uning pyesalari psixologik drama sifatida baholanadi. Shaw pyesalari esa ijtimoiy islohot vositasi bo'lib xizmat qiladi. Tomoshabinni passiv kuzatuvchidan faol fikrlovchi subyektga aylantirishni maqsad qiladi.¹⁰⁴ Shu sababli, uning dramaturgiyasi paradoksal dialoglar va sahnaviy bahslarga boy. Priestley dramaturgiyasida falsafiy va axloqiy yo'nalish kuchli. Vaqt va xotira kategoriyalaridan foydalangan holda shaxs va jamiyat o'rtasidagi mas'uliyat masalasini chuqurroq yoritadi.¹⁰⁵ Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki,

¹⁰² Priestley, J.B. *An Inspector Calls*. London, 1945.

¹⁰³ Innes, C. *Modern British Drama*. Cambridge University Press, 2002.

¹⁰⁴ Bentley, E. *The Playwright as Thinker*. New York, 1946.

¹⁰⁵ Priestley, J.B. *An Inspector Calls*. London, 1945

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Maugham individual axloqqa, Shaw ijtimoiy tizimga, Priestley esa kollektiv javobgarlikka urg'u beradi. Bu farqlar ingliz dramaturgiyasining serqirra va qatlamli ekanini tasdiqlaydi.

5.Xulosa (Conclusion)

U.S. Maugham, G.B. Shaw va J.B. Priestley pyesalarining kengaytirilgan qiyosiy tahlili ularning XX asr ingliz dramaturgiyasidagi ijtimoiy-estetik rolini ochib beradi. Tadqiqot natijalari dramaturglarning har biri o'ziga xos badiiy strategiya orqali jamiyat muammolarini sahnaga olib chiqqanini ko'rsatadi. Garchi bu uchta dramaturg o'z davrida turli badiiy strategiyalar orqali o'z asarlarini sahnaga olib chiqishiga qaramay, ularning pyesalaridagi muammolar uzviy bog'liq holda edi, ya'ni ularning har biri o'z asarlarida jamiyatning ijtimoiy muammolarini olib chiqishga astoydil bel bog'laganlar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bentley, E. The Playwright as Thinker. New York, 1946.
2. Innes, C. Modern British Drama. Cambridge University Press, 2002.
3. Maugham, W.S. The Circle. London, 1937.
4. Shaw, G.B. Pygmalion. London, 1913.
5. Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.
6. Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.
7. Shaw, G.B. Pygmalion. London, 1913.
8. Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.
9. Innes, C. Modern British Drama. Cambridge University Press, 2002.
10. Bentley, E. The Playwright as Thinker. New York, 1946.
11. Priestley, J.B. An Inspector Calls. London, 1945.

BIR-BIRIGA O'XSHASH SHE'RIY SAN'ATLAR: IMRAD MODELIDA
YONDASHUV

*Abduraxmanova Ozoda,
Qiyosiy tilshunoslik va
lingvistik tarjimashunoslik
fakulteti o'qituvchisi*

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek she'riyatida uchraydigan bir-biriga o'xshash she'riy san'atlar – o'xshatish va istiora, mubolag'a va tazod, tajnis va takror IMRAD modeli asosida tahlil qilinadi. She'riy san'atlarning tuzilishi, ma'no qatlamlari va o'quvchiga ko'rsatadigan ta'siri qiyosiy ravishda yoritiladi. Tadqiqot natijasida san'at juftliklarining o'xshash va farqli jihatlari aniqlanib, adabiy ta'lim jarayonida ulardan foydalanish bo'yicha bir qator metodik tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar:

she'riy san'atlar, o'xshatish, istiora, mubolag'a, tazod, tajnis, takror, stilistik tahlil, badiiy matn.

Annotation:

This article examines poetic devices in Uzbek poetry that are similar to one another—simile and allusion, hyperbole and antithesis, and repetition—using the IMRAD model. The structure of poetic devices, their semantic layers, and their impact on the reader are analyzed comparatively. As a result of the study, similarities and differences among poetic devices are identified, and a number of methodological recommendations for their use in literature education are proposed.

Keywords:

poetic devices, simile, allusion, hyperbole, antithesis, repetition, stylistic analysis, literary text.

She'riy san'atlar – badiiy matnning obrazlilik va ta'sirchanligini ta'minlovchi eng muhim vositalardan biridir. O'zbek she'riyatida o'xshatish, istiora, mubolag'a, tazod, tajnis, takror kabi san'atlar deyarli barcha davr va yo'nalish vakillarida uchraydi. Shu bilan birga, bu san'atlarning ayrim juftliklari bir-biriga juda yaqin ko'rinadi: masalan, o'xshatish istioradan, mubolag'a tazoddan, tajnis takrordan deyarli ajralmaydigandek tuyuladi.

Natijada maktab o'quvchilari, hatto talabalarning o'zida ham qaysi biri qaysi san'at degan savol tez-tez yuzaga keladi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi – o'xshash ko'rinadigan she'riy san'atlarni IMRAD modeli asosida tartibli ko'rinishda tahlil qilish, ularning o'xshash va farqli jihatlarini ko'rsatish hamda adabiy ta'lim uchun qulay tushuntirish usullarini taklif etishdir.

Usullar

Tadqiqot sifatli stilistik tahlil yo'li bilan olib borildi. Ish jarayoni quyidagi bosqichlarni o'z ichiga oldi:

- klassik va zamonaviy o'zbek she'riyatidan bir qator misralar tanlab olindi;
- bu misralardan o'xshatish, istiora, mubolag'a, tazod, tajnis va takrori ifodalovchi parchalarga alohida e'tibor qaratildi;
- har bir san'at namunasi uch jihatdan ko'rib chiqildi: tuzilishi (formal tomoni), ma'nosi (semantik tomoni) va o'quvchiga ta'siri (pragmatik tomoni);
- o'xshatish–istiora, mubolag'a–tazod, tajnis–takror juftliklari o'zaro qiyosiy tahlil qilindi.

Misollar matnda to'liq she'r shaklida emas, balki qisqa jumla yoki shartli misralar ko'rinishida berildi. Bu usul umumiy tamoyillarni ko'rsatish uchun yetarli bo'lib, konkret muallifga bog'lanmasdan tushuntirish imkonini beradi.

Natijalar

O'xshatish va istiora Istiora (arabchadan „qarzga olish“) yoki metafora (yunonchadan „ko'chirish“) — asarlarda so'zni o'z ma'nosidan boshqa bir ma'noda, ya'ni majoziy ma'noda qo'llash san'ati. Bu san'at so'z ma'nolari ko'chishining bir turi bo'lib, u narsa va hodisalar o'rtasidagi o'xshashlikka asoslanadi. Shu jihatdan istiora tashbih san'atiga yaqin turadi. U ko'pincha tashbihni kinoyaga, ya'ni mushabbihi tushirilgan tashbihga teng keladi. Adabiyotshunoslikda istiora tashbihtan kuchli sanaladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Istiora — badiiy tasvir vositasi, ko‘chim. Istiora 2 narsa o‘rtasidagi o‘xshashlikka asoslanadi. U o‘xshatilgan va o‘xshagan unsurlardangina tashkil topadi. Mas, sarv qomat, ohu ko‘z. Istiorada sher, yo‘lbars va boshqa kuchli, jasoratli hayvonlarga xos ayrim xususiyatlar, oq, qora sifatlaridagi yaxshilik, yomonlik ma’nolari insonlarning ayrim hislatlarini ta’kidlab ko‘rsatish uchun ko‘chiriladi (sher yurak, oq ko‘ngil, qora qalb va hokazo). Istiora (metafora) “Istiora so‘z ma’nosining ko‘chishi asosida yuzaga keladigan obrazli ifoda bo‘lib, u yashirin qiyos orqali badiiy nutq ta’sirchanligini oshiradi.”—(2)

Istiora badiiy asarlarda aks etayotgan narsa, voqea, hodisalarning aniq, ravshan gavdalanib turishida, obrazlar tavsiflarining yorqin berilishida, asar joziba kuchining oshishida nihoyatda muhim o‘rin tutadi. Istioraning 2 turi mavjud: 1) ochiq istiora. Masalan, “Mening qo‘lim yetmagan yulduz, Tushlarimda seni ko‘rgayman“ (Abdulla Oripov). Bunda sevimli yor — ma’shuqa „yulduz“ga o‘xshatilgan. O‘xshagan tushirib qoldirilgan, o‘rniga o‘xshatilgani berilgan; 2) yopiq istiora. Masalan, „Qolgan so‘zlar tutqizmadi o‘z baridan“ (G‘.G‘ulom). Bunda “so‘zlar” odamga o‘xshatilgan. O‘xshatilgan tushirib qoldirilgan va o‘xshagan berilgan.

O‘xshatish (tashbih) va istiora badiiy tasvir vositalari bo‘lib, asosiy farqi tarkibiy qismlardadir. O‘xshatishda ikki narsa (o‘xshagan va o‘xshatilgan) baravar ishtirok etsa, istiorada (yashirin o‘xshatish) o‘xshagan tushirib qoldirilib, faqat o‘xshatilgan asosida kuchliroq obraz yaratiladi. O‘xshatish (tashbih) “O‘xshatish badiiy tasvirning eng qadimiy shakllaridan bo‘lib, unda ikki narsa o‘rtasidagi o‘xshashlik ochiq ifodalanadi va tasvirning aniqligini ta’minlaydi.”— (1)

Asosiy farqlar:

O‘xshatish (Tashbih): Ikki narsa-hodisa qiyoslanadi (o‘xshagan + o‘xshatilgan + o‘xshatish belgisi).

Misol: Qizingiz oydek chiroyli. (Qiz - o‘xshagan, oy - o‘xshatilgan).

Istiora (Ko‘chim): O‘xshagan tushirilib, faqat o‘xshatilgan ishlatiladi (faqat o‘xshatilgan).

Misol: Oyimizni kelin qildik. (Qiz tushirib qoldirilib, bevosita “oy ishlatilgan).

Xulosaviy jadval:

Xususiyati O‘xshatish (Tashbih) Istiora (Ko‘chim)

Tuzilishi O‘xshagan va o‘xshatilgan bo‘ladi O‘xshagan tushib qoladi, faqat o‘xshatilgan bo‘ladi

Ifodalanishi Aniq, to‘g‘ridan-to‘g‘ri Yashirin, ko‘chim asosida

Kuchi Oddiy tasvir Kuchli, emotsional va obrazli

Misol Yuzing guldek qizil. Gulim, kelaqol.

Istiora tashbihga qaraganda adabiyotda badiiy jozibani oshiruvchi kuchliroq san’at hisoblanadi. Tahlil shuni ko‘rsatdiki, o‘xshatish va istioraning eng katta farqi ularning tuzilishida namoyon bo‘ladi. O‘xshatishda “dek”, “kabi”, “singari” singari unsurlar yordamida ikki narsa ochiq taqqoslanadi (“yuzing oydek yorug” kabi).

Istiorada esa bunday ko'prik so'zlar ishlatilmaydi; narsa bevosita boshqa nom bilan ataladi ("sen mening yulduzimsan" deganda, inson "yulduz" orqali tasvirlanadi).

Ma'noda ham ayrim tafovutlar seziladi: o'xshatish ko'proq aniq tasavvurga yo'naltirsa, istiora obrazni ramz darajasiga ko'aradi. Natijada istiora ko'proq talqin talab qiladi, o'quvchini fikrlashga majbur etadi.

Mubolag'a va tazod

Mubolag'a (bo'rttirish) va tazod (zidlash) mumtoz adabiyotdagi badiiy san'atlardir. Mubolag'a biror xususiyatni oshirib ko'rsatsa (masalan, "bir qo'lda ho'kizni ko'tarmoq"), tazod ma'noli qarama-qarshi so'zlarni (masalan, "issiq-sovuq", "notavonlig'-komronlig'") bir baytda ishlatib, tasvir ta'sirchanligini oshiradi. "Mubolag'a san'ati tasvir lanayotgan holat yoki sifatni me'yoridan ortiq darajada ko'rsatish orqali emotsional kuchni kuchaytiradi."— (1)

Tazod

"Zid ma'noli birliklarning bir kontekstda qo'llanishi tazod san'atini yuzaga keltirib, fikrni keskin kontrast orqali yorqinlashtiradi."— (2)

Mubolag'a (Bo'rttirish):

Ta'rifi: Narsa yoki hodisaning xususiyatlarini hayotdagi me'yoridan juda oshirib tasvirlash.

Maqsadi: Qahramonning kuchi, go'zalligi yoki biror holatning kuchliligini bo'rttirib ko'rsatish.

Misol: "Bir qo'lida ho'kizni ko'tarmish, ko'ringan daraxtni ildizpildizi bilan sug'urib olib, bir joydan ikkinchi joyga ko'chira olar emish" (Alpomish dostoni).

Turlari: Tablig' (bo'lishi mumkin bo'lgan), mubolag'a (bo'lishi qiyin), g'uluv (imkonsiz/afsonaviy).

Tazod (Zidlash/Mutobiqa):

Ta'rifi: Bir gap yoki bayt ichida ma'nosi bir-biriga zid (qarama-qarshi) so'zlarni keltirish.

Maqsadi: Ziddiyat orqali tasvirni keskinroq va aniqroq ko'rsatish.

Misol:

"Gahe tobtim falakdan notavonlig', / Gahe ko'rdim zamondan komronlig'." (Navoiy).

"Base issig'-sovug' ko'rdim zamonda, / Base achchig'-chuchuk togtim jahonda." (Navoiy).

Asosiy farqi: Mubolag'a bo'rttiradi, tazod esa zidlaydi. Ikkalasi ham tasvirni ta'sirchan qilishga xizmat qiladi.

Mubolag'a – narsa yoki holatni haddan tashqari bo'rttirib ko'rsatish ("ko'z yoshimdan daryo bo'ldi"), tazod esa qarama-qarshi holatlarni yonma-yon berish ("kulib turib ko'ngli yig'lar") orqali yuzaga chiqadi.

Har ikkala san'at ham keskinlikni oshiradi, lekin turlicha yo'l bilan: mubolag'a hissiyot darajasini sun'iy ravishda yuqoriga ko'taradi, tazod esa ikki holat o'rtasidagi farqni "yoritib" ko'rsatadi. Poetik matnda ularning birgalikda

kelishi ham kuzatiladi: bunda mubolag'a dramatik ohangni kuchaytirs, tazod ichki ziddiyatni aniqroq ko'rsatadi.

Tajnis va takror

Tajnis va takrorni ko'pincha tovush o'xshashligi yoki so'zning qayta-qayta ishlatilishi birlashtiradi. Shunga qaramay, ular maqsad jihatidan bir xil emas. Tajnisda tovushi bir xil, ma'nosi boshqa-boshqa so'zlar yonma-yon kelib, so'z o'yini paydo qiladi. Takrorda esa aynan bir so'z yoki ibora qayta ishlanadi va ma'noga urg'u beradi. "Takror poetik nutqda ohang, ritm va ma'no urg'usini kuchaytiruvchi stilistik vosita sifatida xizmat qiladi." — (4)

"Tajnis — shaklan bir xil, ammo ma'nosi turlicha so'zlarning yonma-yon kelishi orqali yuzaga keladigan badiiy o'yin vositasidir." — (3)

Natijada tajnis asosan kulgi, kinoya yoki nozik ma'no o'yinini yuzaga keltirs, takror ritmni mustahkamlaydi, his-tuyg'ularni kuchaytiradi va she'rni yodda qolarli qiladi.

Munozara

Olingan natijalar shuni ko'rsatadiki, o'xshash san'atlarni farqlashda faqat ta'riflarni yodlash yetarli emas. Tahlilda quyidagi jihatlar muhim:

- kontekstni hisobga olish: bir xil ko'rinadigan ifoda turli she'rlarda turlicha san'at bo'lishi mumkin;
- maqsadga qarash: shoir bu san'at orqali nimani kuchaytirmoqchi – tasvirnimi, hissiyotnimi, ironiyani yoki ziddiyatnimi;
- o'quvchining reaksiyasini sezish: matnni o'qiganda birinchi bo'lib qaysi ta'sir seziladi – hayrat, quvonch, kulgi, achinish va hokazo.

Adabiy ta'lim jarayonida san'atlarni juftliklarda taqqoslab tushuntirish yaxshi samara beradi. Masalan, darsda alohida "o'xshatish nima?", "istiora nima?" deb ketma-ket so'rashdan ko'ra, bir misrani olib, "bu yerda o'xshatishmi yoki istiorami?", "nima uchun?" deb tahlil qildirish ancha foydali.

Xulosa

Bir-biriga o'xshash she'riy san'atlar – o'xshatish va istiora, mubolag'a va tazod, tajnis va takror – shaklan yaqin bo'lsa-da, ma'no va vazifa jihatidan ancha farqlanadi. Ularni IMRAD modeli asosida bosqichma-bosqich tahlil qilish:

- badiiy matnni chuqurroq anglashga;
- o'quvchi va talabalarda stilistik tahlil ko'nikmasini shakllantirishga;
- adabiyot darslarida mavzuni tizimli va ravon tushuntirishga yordam beradi.

Kelgusida boshqa she'riy san'at turlarini ham shu uslubda o'rganish, katta hajmdagi matnlar asosida korpus tahlili o'tkazish va turli davr shoirlarida san'atlarning qo'llanish xususiyatlarini qiyoslash maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Назаров, С. Адабиётшунослик ва бадииу таҳлил асослари. Тошкент, 2012.
2. Қодиров, Б. Поэтика ва услубшунослик асослари. – Тошкент, 2015.
3. Абдурахмонов, А. Таржима назариясига кириш. – Тошкент, 2009.
4. Leech, G. N. A Linguistic Guide to English Poetry. – London: Longman, 1969.

O‘ZBEK TILIDA METAFORALARNING KOGNITIV TAHLILI

Jaloliddinova Nigora

Namangan davlat chet tillari instituti talabasi

jaloliddinovan18@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi metaforalarning kognitiv tilshunoslik nuqtai nazaridan tahlili amalga oshiriladi. Tadqiqotda G.Lakoff va M.Jonson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasi asosida o‘zbek tiliga xos metaforik modellar aniqlangan va tasniflangan. Maqolada strukturaviy, ontologik va yo‘nalish metaforalari hamda ularning o‘zbek madaniyati bilan bog‘liqligi tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: kognitiv tilshunoslik, konseptual metafora, manba soha, maqsad soha, xaritalash, metaforik model, o‘zbek tili.

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda metafora shunchaki badiiy tasvir vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurining asosiy mexanizmi sifatida o‘rganilmoqda. G.Lakoff va M.Jonsonning “Metaphors We Live By” (1980) asari kognitiv metafora nazariyasiga asos solib, metaforaning tildan tashqaridagi – tafakkur va tajriba doirasidagi o‘rnini ilmiy asoslab berdi¹⁰⁶. Ushbu nazariyaga ko‘ra, biz abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar orqali anglash uchun metaforalardan foydalanamiz. Masalan, biz vaqtni pul sifatida, hayotni sayohat sifatida, bahsni urush sifatida tasavvur qilamiz. Bu fikr tilshunoslikda inqilobiy o‘zgarishlarni boshlab berdi.

G.Lakoffning keyingi asari “Women, Fire, and Dangerous Things” (1987) da metaforalarning inson kategorizatsiyasidagi roli yanada chuqurroq o‘rganilgan. Lakoff bu asarida metaforik tafakkurning nafaqat til, balki butun kognitiv tizimning asosiy qismi ekanligini ko‘rsatib berdi¹⁰⁷. Bu tadqiqotlar metaforaning shunchaki til bezagi emas, balki tafakkurning fundamental mexanizmi ekanligini isbotlab berdi.

N.D.Arutyunova ta‘kidlaganidek, metafora diskurs doirasida alohida funksional yuklamaga ega bo‘lib, u nafaqat nomlash, balki tushuntirish va anglash vositasi hamdir¹⁰⁸. Metafora orqali inson murakkab va mavhum hodisalarni oddiy, tushunarli shaklda ifodalaydi.

O‘zbek tilshunosligida metaforalar an‘anaviy ravishda badiiy uslubshunoslik doirasida o‘rganilgan bo‘lib, ularning kognitiv jihati yetarlicha tadqiq etilmagan. Sh.Safarov o‘zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvning zaruriyatini asoslab, bu yo‘nalishning nazariy bazasini yaratishga harakat qilgan. D.Ashurova va M.Galiyeva esa o‘zbek tilshunosligida kognitiv lingvistikaning rivojlanish istiqbollari belgilab bergan. Shu bois, o‘zbek tilidagi metaforik ifodalarni kognitiv

¹⁰⁶Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – B. 3–14.

¹⁰⁷Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things. – B. 420–435.

¹⁰⁸Арутюнова Н.Д. Метафора и дискурс // Теория метафоры. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–15.

tilshunoslik metodologiyasi asosida tizimli o‘rganish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Tadqiqotning nazariy asoslari

Konseptual metafora nazariyasiga ko‘ra, metafora ikki konseptual soha o‘rtasidagi tizimli munosabatdir: manba soha (source domain) va maqsad soha (target domain). Manba soha odatda konkret, jismoniy tajribaga asoslangan bo‘lsa, maqsad soha mavhum tushunchani ifodalaydi. Bu ikki soha o‘rtasidagi munosabat “xaritalash” (mapping) deb ataladi. Xaritalash jarayonida manba sohadagi elementlar maqsad sohaga tizimli ravishda ko‘chiriladi va bu orqali mavhum tushunchalar aniq shakl oladi.

Masalan, hayot – bu sayohat metaforasida “sayohat” manba soha, “hayot” esa maqsad sohadir. Bu metafora asosida “hayot yo‘li”, “to‘g‘ri yo‘ldan adashmoq”, “manzilga yetmoq” kabi ifodalar paydo bo‘ladi. Rahmatullayevning frazeologik lug‘atida bu turdagi iboralarning boy namunalari keltirilgan bo‘lib, ular o‘zbek xalqining hayotiy tajribasini metaforik shaklda aks ettiradi¹⁰⁹.

Z.Koveches konseptual metaforalarni uch turga ajratadi: strukturaviy metaforalar (bir tushunchani boshqasi orqali tizimli tushuntirish), ontologik metaforalar (mavhum tushunchalarni narsa yoki modda sifatida anglash) va yo‘nalish metaforalari (fazoviy yo‘nalishlar orqali ifodalash)¹¹⁰. Koveches shuningdek, metaforalarning madaniy variativligini ham ta‘kidlab, turli xalqlarda bir xil konseptual metaforaning turlicha lingvistik shakllar olishini ko‘rsatib bergan. Sh.Safarov ham o‘zbek tilshunosligida kognitiv yondashuvning nazariy asoslarini ishlab chiqib, metaforik modellarning milliy til tizimidagi o‘rnini tadqiq etgan. Ushbu tasnif o‘zbek tili materiallarida ham o‘z tasdig‘ini topadi.

O‘zbek tilidagi konseptual metaforalar tahlili

O‘zbek tilida konseptual metaforalarning boy tizimi mavjud bo‘lib, ularni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

Strukturaviy metaforalar. vaqt – bu pul metaforasi o‘zbek tilida keng tarqalgan: “vaqtni behuda sarflamoq”, “vaqtni tejash”, “vaqt – oltin”, “vaqtni yo‘qotmoq”. Bu ifodalar vaqtni cheklangan, qimmatli resurs sifatida tasavvur qilishni aks ettiradi. Lakoff va Jonson ta‘kidlaganidek, bu metafora industrial jamiyatlar uchun universal xarakterga ega bo‘lib, o‘zbek tilida ham o‘ziga xos shakllarda namoyon bo‘ladi¹¹¹. O‘zbek tilida bu metafora xalq maqollarida ham aks etadi: “Vaqt – oltin, uni qadrla”. Mahmudovning izohli lug‘atida ham vaqt bilan bog‘liq metaforik ifodalarning turli ma‘nolari yoritilgan¹¹².

Bahs – bu urush metaforasi ham o‘zbek tilida faol: “fikr to‘qnashuvi”, “g‘alaba qozonmoq (munozarada)”, “raqibni mag‘lub etmoq”, “so‘z bilan hujum qilmoq”, “dalillar qurolini ishlatmoq”. Sh.Rahmatullayevning frazeologik lug‘atida bu

¹⁰⁹Rahmatullayev Sh. O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati. – B. 120–125.

¹¹⁰Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – New York: Oxford University Press, 2002. – B. 33–40.

¹¹¹Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – B. 72.

¹¹²Mahmudov N. O‘zbek tilining matnli izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.

turdagi iboralarining keng ko'lamli namunalari keltirilgan¹¹³. Bu metaforalar bahsni harbiy harakatlar orqali kontseptuallashtirishni ko'rsatadi. Lakoff va Jonsonning fikricha, urush metaforasi bahs jarayonining tuzilishini to'liq belgilab beradi: unda qatnashuvchilar "raqib", dalillar "qurol", g'alaba esa "maqsad" sifatida anglashiladi.

Bilim – bu qurilish metaforasi ham o'zbek tilida kuzatiladi: "ilm poydevorini qo'ymoq", "bilim binosi", "ma'lumot bazasi", "nazariya asosi". Bu metaforada bilim olish jarayoni qurilish jarayoniga o'xshatiladi. Safarov bu turdagi metaforalarni o'zbek ilmiy uslubining muhim xususiyati sifatida baholaydi.

Ontologik metaforalar. Hayot – bu sayohat metaforasi o'zbek tafakkurida alohida o'rin egallaydi: "hayot yo'li", "umr karvoni", "taqdirning burilish nuqtasi", "so'nggi manzil", "hayot chorrahasi", "to'g'ri yo'ldan yurmoq". N.Mahmudovning izohli lug'atida bu metaforik ifodalarning turli kontekstlarda qo'llanilishi misollar bilan ko'rsatilgan. Koveches ta'kidlaganidek, yo'l metaforasi hayotning bosqichmaliligini, maqsadga intilishni va tanlov qilish zaruriyatini ifodalaydi. O'zbek folklorida ham bu metafora keng tarqalgan: "Umr yo'li uzun, lekin hayotning karvoni tezdir" kabi maqollar buning yorqin dalilidir.

G'azab – bu issiqlik metaforasi o'zbek tilida juda samarali ishlaydi: "qoni qaynamoq", "o'ti chiqmoq", "jahl otiga minmoq", "alangalanmoq", "ichidan yonmoq", "qaynoq jahl". Bu metaforada g'azab ichki issiqlik va bosim sifatida kontseptuallashtiriladi. D.Ashurova va M.Galiyeva o'zbek tilidagi emotsional metaforalarni tahlil qilib, ularning madaniy o'ziga xosliklarini aniqlashgan¹¹⁴. Frazеologik lug'atda ham bu turdagi iboralar keng ifodalangan. Lakoff bu metaforani universal deb hisoblasa-da, uning lingvistik ifodalanishi har bir tilda o'ziga xos bo'lishini ta'kidlaydi.

Yo'nalish metaforalari. O'zbek tilida fazoviy yo'nalishlar orqali mavhum tushunchalarni ifodalash keng tarqalgan. Lakoff va Jonson yo'nalish metaforalarining jismoniy tajribaga asoslanganligini alohida ta'kidlaydilar¹¹⁵.

Yaxshi – yuqori / yomon – past metaforasi o'zbek tilida turli sohalarda namoyon bo'ladi: "yuqori martaba", "past ketmoq", "ko'tarilmoq / tushib ketmoq", "baland parvoz", "past fe'l". Ko'p – yuqori / oz – past metaforasi iqtisodiy nutqda faol: "narxlar ko'tarildi", "daromad tushdi", "inflyatsiya o'sdi". Salomat – yuqori / kasal – past metaforasi tibbiy nutqda kuzatiladi: "oyoqqa turmoq", "to'shakka yiqilmoq", "kayfiyat ko'tarildi".

Koveches bunday metaforalarni "orientatsion metaforalar" deb atab, ularning jismoniy tajribaga asoslanganligini ta'kidlaydi¹¹⁶. Bu yo'nalish metaforalari o'zbek tilida ham universal xarakter kasb etadi. Safarov ta'kidlaganidek, yo'nalish metaforalari inson tanasining fazodagi holati bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular

¹¹³Rahmatullayev Sh. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. – B. 234–241.

¹¹⁴Ashurova D., Galiyeva M. Cognitive Linguistics. – B. 95–112.

¹¹⁵Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. – B. 15–17.

¹¹⁶Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction. – B. 35–37.

barcha tillarda uchraydi, lekin har bir tilda o‘ziga xos lingvistik shakllarda namoyon bo‘ladi¹¹⁷.

Milliy-madaniy xususiyatlar

O‘zbek tilidagi metaforalarning muhim jihati ularning milliy madaniyat bilan chambarchas bog‘liqligidir. Koveches ta‘kidlaganidek, madaniy metaforik modellar jamiyatning ijtimoiy-iqtisodiy tuzilishi bilan bevosita bog‘liq. Bu qonuniyat o‘zbek tilida ham yaqqol namoyon bo‘ladi.

Birinchidan, dehqonchilik madaniyati bilan bog‘liq metaforalar keng tarqalgan: “ma‘rifat urug‘ini ekmoq”, “ilm mevasini termok”, “iqtidorni parvarish qilmoq”, “bilim hosili”, “fikr urug‘i”. Bu metaforalarda bilim – bu ekin konseptual metaforasi namoyon bo‘ladi. Ashurova va Galiyeva bu metaforik modelni o‘zbek kognitiv tizimining o‘ziga xos belgisi sifatida baholaydilar¹¹⁸. Dehqonchilik metaforalari ta‘lim sohasida ham faol qo‘llaniladi, bu esa bilim olish jarayonining tabiiy jarayon sifatida anglashilishini ko‘rsatadi.

Ikkinchidan, islomiy madaniyat bilan bog‘liq metaforalar ham o‘zbek tilida faol: “ilm nuri”, “ma‘rifat chiroqi”, “jaholat zulmati”, “hilm gulshaniga kirmok”, “ma‘naviyat manbai”. Bunda bilim – bu yorug‘lik / nodonlik – bu zulmat metaforasi ishlab turadi. Bu metaforik model o‘zbek jadidchilik adabiyotida ham keng qo‘llangan. Arutyunova ta‘kidlaganidek, yorug‘lik-zulmat oppozitsiyasi ko‘plab madaniyatlarda bilim va nodonlikni ifodalashning universal vositasi hisoblanadi. O‘zbek tilida bu metafora islomiy an‘analar ta‘sirida yanada kuchaygan.

Uchinchidan, oila va qarindoshlik munosabatlari metaforalari o‘zbek tili uchun xosdir: “Vatan – ona”, “til – ona tili”, “xalqlar oilasi”, “ilmlar onasi – falsafa”, “tabiatning farzandi”, “er – qo‘rg‘on”. Bu metaforalarda muhim tushunchalar oilaviy munosabatlar orqali anglashiladi, bu esa o‘zbek madaniyatida oilaning markaziy o‘rnini aks ettiradi. Sh.Safarov bu xususiyatni o‘zbek kognitiv tizimining milliy o‘ziga xosligi sifatida baholaydi¹¹⁹. N.Mahmudov ham o‘zbek tilidagi metaforik ifodalarning milliy-madaniy xususiyatlarini alohida qayd etgan¹²⁰. O‘zbek oilaviy metaforalari jamiyatning kollektivistik tabiatini ham aks ettiradi.

To‘rtinchidan, tabiat bilan bog‘liq metaforalar ham o‘zbek tilida muhim o‘rin tutadi: “dilning bahori”, “umrning kuzgi fasli”, “hayotning qishi”, “yoshlikning gullagan davri”. Hayot – bu fasllar metaforasida inson umrining turli bosqichlari yil fasllariga o‘xshatiladi. Bu metaforik model o‘zbek she‘riyatida ham keng qo‘llaniladi va xalq tafakkurining tabiatga yaqinligini ko‘rsatadi.

Xulosa

Tadqiqot natijalariga ko‘ra, o‘zbek tilida konseptual metaforalarning boy va rang-barang tizimi mavjud. Bu metaforalar nafaqat universal xarakterga ega (Hayot – sayohat, vaqt – pul, g‘azab – issiqlik), balki milliy-madaniy o‘ziga xosliklarga ham

¹¹⁷Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – B. 132–138.

¹¹⁸Ashurova D., Galiyeva M. Cognitive Linguistics. – B. 140–148.

¹¹⁹Safarov Sh. Kognitiv tilshunoslik. – B. 156.

¹²⁰Mahmudov N. O‘zbek tilining matnli izohli lug‘ati. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ega (Bilim – ekin, bilim – yorug‘lik, hayot – fasllar). Kognitiv yondashuv o‘zbek tilidagi metaforalarni yangicha – tafakkur mexanizmi sifatida o‘rganish imkonini beradi.

Ashurova va Galiyeva ta’kidlaganidek, kognitiv tilshunoslik metodologiyasi o‘zbek tilshunosligida yangi ilmiy yo‘nalishlarni ochishga xizmat qiladi. Bu yo‘nalishda olib boriladigan kelajakdagi tadqiqotlar o‘zbek tilining kognitiv xaritasini yaratishga va boshqa tillar bilan qiyosiy tadqiqotlarga asos bo‘lishi mumkin. Xususan, o‘zbek va boshqa turkiy tillar o‘rtasidagi metaforik modellarning qiyosiy tahlili istiqbolli yo‘nalish hisoblanadi. Bunday tadqiqotlar o‘zbek tilshunosligining jahon kognitiv tilshunoslik jarayonlariga integratsiyalashuviga ham muhim hissa qo‘shadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. – Chicago: University of Chicago Press, 1980. – 242 p.
2. Kövecses Z. *Metaphor: A Practical Introduction*. – New York: Oxford University Press, 2002. – 285 p.
3. Lakoff G. *Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind*. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 614 p.
4. Арутюнова Н.Д. *Метафора и дискурс // Теория метафоры*. – М.: Прогресс, 1990. – С. 5–32.
5. Mahmudov N. *O‘zbek tilining matnli izohli lug‘ati*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2020.
6. Ashurova D., Galiyeva M. *Cognitive Linguistics*. – Tashkent: Muharrir, 2018. – 180 p.
7. Rahmatullayev Sh. *O‘zbek tilining izohli frazeologik lug‘ati*. – Toshkent: O‘qituvchi, 1978.
8. Safarov Sh. *Kognitiv tilshunoslik*. – Jizzax: Sangzor, 2006. – 230 b.

JON STEYNBEK ROMANLARIDA EKZISTENSIAL IZTIROB VA
YASHASHGA ISHONCH MOTIVI

*Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti magistranti
Rahimov Rafiq Nodirjon o'gli
+998907177011*

Annotatsiya: Mazkur maqolada Jon Steynbek romanlarida ekzistensial motivlarning badiiy talqini tahlil qilinadi. Xususan, «Sichqonlar va odamlar», «G‘azab uzumlari», «Sharqdan jannat sari» hamda «Marvarid» asarlari misolida inson mavjudligi dramasi, yolg‘izlik, axloqiy tanlov, mas’uliyat va ma’no izlash

muammolari yoritiladi. Tadqiqot jarayonida Steynbek ijodida ekzistensial iztirob individual emas, balki ijtimoiy kontekst bilan chambarchas bog'liqligi asoslab beriladi. Muallif insonning og'ir sharoitlarda ham ma'naviy qadrini saqlab qolish g'oyasini ilgari suradi.

Kalit so'zlar: ekzistensializm, mavjudlik, iztirob, tanlov erkinligi, mas'uliyat, yolg'izlik, ijtimoiy adolat, Jon Steynbek.

Аннотация: В статье анализируются экзистенциальные мотивы в романах John Steinbeck. На примере произведений «О мышах и людях», «Гроздь гнева», «К востоку от Эдема» и «Жемчужина» раскрываются проблемы человеческого существования, одиночества, нравственного выбора, личной ответственности и поиска смысла жизни. В исследовании подчеркивается, что экзистенциальное страдание у Стейнбека тесно связано с социальными обстоятельствами и историческим контекстом. Писатель утверждает идею сохранения человеческого достоинства даже в условиях кризиса и отчаяния.

Ключевые слова: экзистенциализм, существование, страдание, свобода выбора, ответственность, одиночество, социальная справедливость, Джон Стейнбек.

Abstract: This article examines existential motifs in the novels of John Steinbeck. Through the analysis of «Of Mice and Men, The Grapes of Wrath, East of Eden, and The Pearl, the study explores themes of human existence, loneliness, moral choice, personal responsibility, and the search for meaning. The research emphasizes that Steinbeck's existential vision is closely connected with social reality and historical context. The writer affirms the preservation of human dignity even in situations of crisis and despair.

Keywords: existentialism, existence, suffering, freedom of choice, responsibility, loneliness, social justice, John Steinbeck.

Kirish

XX asr Amerika adabiyotida alohida o'rin egallagan Jon Steynbek ijodi inson taqdiri, ijtimoiy tengsizlik, ma'naviy tanazzul va shu bilan birga insoniy umid masalalarini teran badiiy talqin etishi bilan ajralib turadi. Adib asarlarida insonning yolg'izligi, begonalashuvi, hayotiy kurashlari ekzistensial iztirob sifatida namoyon bo'ladi. Biroq bu iztirob hech qachon mutlaq umidsizlikka olib bormaydi; aksincha, insonning yashashga bo'lgan ishonchi, ichki kuchi va ma'naviy saboti orqali yengiladi. XX asr jahon adabiyotida inson mavjudligi, uning erkinligi va mas'uliyati masalalari alohida falsafiy ahamiyat kasb etdi. Ayniqsa, ikki jahon urushi, Buyuk Depressiya va ijtimoiy inqirozlar sharoitida insonning ma'naviy iztiroblari adabiyotning markaziy muammosiga aylandi. Shu davrda Yevropa falsafasida ekzistensializm oqimi shakllanib, insonning yolg'izligi, absurd dunyoda yashashi va tanlov erkinligi masalalarini ilgari surdi (J.-P. Sartr, A. Kamyu, M. Xaydegger va boshqalar).[1] Amerika adabiyotida esa bu g'oyalar o'ziga xos badiiy talqinini topdi. Xususan, John Steinbeck ijodi insonning mavjudlik dramasi va ijtimoiy sharoit

o'rtasidagi murakkab munosabatni yoritib bergani bilan ajralib turadi. Tadqiqotchilar (Peter Lisca, Warren French, Jackson J. Benson) Steynbek asarlarida insonning ma'naviy kurashi, axloqiy tanlovi va ijtimoiy adolatsizlikka qarshi ichki qarshilik motivlari yetakchi o'rin tutishini ta'kidlaydilar. Steynbek 1930-yillardagi Buyuk Depressiya davrini boshdan kechirgan jamiyat ruhiyatini chuqur tasvirladi. Ayniqsa, *The Grapes of Wrath* romanida iqtisodiy tanazzul inson qadr-qimmatiga qanday tahdid solishi ko'rsatilsa, *Of Mice and Men* asarida yolg'izlik va begonalashuv fojeasi ochib beriladi. *East of Eden* romanida esa insonning axloqiy tanlovi va «timshel» (tanlash imkoniyati) konsepsiyasi orqali erkinlik va mas'uliyat masalasi falsafiy darajada talqin qilinadi.[2] Adabiyotshunoslikda Steynbek ko'proq naturalist va ijtimoiy realist yozuvchi sifatida baholanadi. Biroq uning asarlarida insonning ichki iztirobi, ma'no izlash jarayoni va axloqiy qaror qabul qilish muammolari mavjud bo'lib, bu jihatlar ekzistensial tafakkur bilan uyg'unlashadi. Steynbek insonni shunchaki ijtimoiy muhit mahsuli sifatida emas, balki ongli tanlov qiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi.[3] Shu nuqtai nazardan, Steynbek romanlarida ekzistensial iztirob va yashashga ishonch motivi o'zaro qarama-qarshi emas, balki dialektik birlikda namoyon bo'ladi. Inson og'ir sharoitlarda ruhiy inqirozni boshdan kechiradi, biroq aynan shu sinov jarayonida o'z mavjudligining ma'nosini anglaydi. Steynbek ijodida umid individual emas, balki ijtimoiy birdamlik va axloqiy mas'uliyat orqali shakllanadi. Maqolaning maqsadi-Jon Steynbek romanlarida ekzistensial iztirob va yashashga ishonch motivining badiiy-falsafiy talqinini aniqlash hamda ularning o'zaro bog'liqligini asarlar misolida tahlil qilishdan iboratdir.

Steynbek ijodida ekzistensializmning asosiy shakllari

Tanlov erkinligi va individuallik: Adib «erkin va izlanuvchan alohida shaxs tafakkuri» har qanday cheklovchi tizimlarga qarshi tura oladigan eng muhim qadriyat ekaniga chuqur ishonadi. Bunday shaklning ko'rinishiga «Sharqdan jannat sari» romanidan parcha misol bo'la oladi: «Qirol Jeyms tarjimasida 'Thou shalt' deb yozilgan. Ammo ibroniy tilida bu so'z 'timshel' — ya'ni 'sen qilishing mumkin' degan ma'noni beradi. Bu insoniyat uchun eng buyuk so'zdir. Chunki u majburiyat emas, hukm emas — tanlash imkoniyatidir. Inson gunoh ustidan hukmron bo'lishi mumkin.»

«Chegara (ekstremal) vaziyat»: Qahramonlar ko'pincha o'ta og'ir sharoitlarga (qashshoqlik, majburiy migratsiya, urush) duch keladilar. Bunday vaziyatlarda ular an'anaviy me'yorlardan tashqarida harakat qilib, o'z axloqiy mezonlarini yaratishga majbur bo'ladilar. «G'azab uzumlari» asari yaqqol misol tariqasida bo'la oladi. Roman oxiridagi mashhur sahnada Joudlar oilasi suv bosgan omborda boshpana topadi. U yerda ochlikdan o'layotgan bir erkak va uning o'g'lini uchratishadi. Erkak bir necha kundan beri ovqat yemagan, uni faqat sut saqlab qolishi mumkin. Shunda Rozasharn (*Rose of Sharon*) — o'z chaqalog'ini yo'qotgan yosh ayol — kutilmagan qaror qabul qiladi. U o'layotgan notanish erkakka ko'krak sutini beradi.

Absurdlikni anglash: John Steinbeck ijodida absurdlik ko'proq ijtimoiy va tarixiy kontekstda namoyon bo'ladi. Masalan, «G'azab uzumlari» («The Grapes of Wrath») romanida oddiy fermerlar o'z yerlariga mehr qo'yib yashaydilar, biroq iqtisodiy tizim ularni yerdan mahrum etadi. Eng keskin jihati shundaki, ularni haydab chiqarayotgan kuch aniq shaxs emas, balki «tizim»dir. Bu yerda inson shaxsiy dushmanga emas, balki mavhum, befarq mexanizmga qarshi turadi. Natijada u o'z mehnati va umidlarining qadrsizlanishini ko'radi. Bu — absurdlikni anglashning ijtimoiy shaklidir. Xuddi shunday, «Sichqonlar va odamlar» («Of Mice and Men») asarida Lenni obrazi orqali hayotning mantiqsizligi ko'rsatiladi. U yovuz emas, begunoh va sodda inson. Biroq aynan shu begunohlik fojiali oqibatga olib keladi. Bu holat shuni anglatadiki, hayot har doim axloqiy adolat asosida ishlamaydi. Insonning niyati pok bo'lsa ham, natija fojiaga aylanishi mumkin.

Yevropa ekzistensializmida ko'proq umidsizlik va iztirob urg'u qilingan bo'lsa, Steynbekning yondashuvi ijtimoiy adolat va jamoaviy omon qolish g'oyalariga ko'proq yo'naltirilgan. U mavjudlik falsafasini naturalizm bilan uyg'unlashtira olgan yozuvchidir.

Ekzistensial iztirobning badiiy talqini

Ekzistensial iztirob – bu insonning hayot ma'nosi, erkinlik, yolg'izlik va tanlov oldidagi ichki azobidir. Steynbek qahramonlari aynan shunday ruhiy sinovlardan o'tadi. Steynbek asarlarida hayot og'ir, ba'zan shafqatsiz. Ammo u insonni mutlaq umidsizlik qa'riga tashlab qo'ymaydi. Yashashga ishonch quyidagi ko'rinishlarda namoyon bo'ladi:

- Orzu (kichik bo'lsa ham, insonni tirik tutadi)
- Birdamlik (inson yolg'iz yashay olmaydi)
- Axloqiy tanlov (inson o'z yo'lini tanlash huquqiga ega)
- Mehnat va sabr

Jon Steynbek romanlarida ekzistensial iztirob insonning hayotiy kurashi sifatida tasvirlanadi. Uning qahramonlari yolg'izlik, ijtimoiy adolatsizlik, ma'naviy inqiroz kabi sinovlarga duch keladi. Biroq bu iztirob nihoyatida yashashga bo'lgan ishonch, insoniylik va ma'naviy bardoshlilik ustun keladi. Shu jihatdan Steynbek ijodi ekzistensializm ruhini o'zida mujassam etgan bo'lsa-da, u mutlaq pessimizm emas, balki insonparvar optimizm bilan sug'orilgandir. Adib nazarida insonning buyukligi uning azob chekishida emas, balki azobga qaramay yashashda davom etishidadir.[4]

Yashashga ishonch motivi Steynbek asarlarida

XX asrning ijtimoiy inqirozlar, iqtisodiy tanazzul va urushlar bilan to'la davrida insonning ruhiy barqarorligi va hayotga munosabati adabiyotning asosiy muammolaridan biriga aylandi. John Steinbeck ijodi aynan shunday tarixiy sharoitda shakllangan bo'lib, uning romanlarida insonning mavjudlik iztirobi bilan bir qatorda yashashga bo'lgan ichki ishonchi ham markaziy o'rin egallaydi. Yashashga ishonch — bu shunchaki optimizm emas. Bu insonning og'ir, hatto shafqatsiz sharoitlarda ham o'z qadr-qimmatini saqlab qolish, kelajak tasavvuridan voz kechmaslik va axloqiy tanlov qilish qobiliyatidir. Steynbek qahramonlari

ko‘pincha ijtimoiy bosim, iqtisodiy qashshoqlik va ruhiy yolg‘izlikni boshdan kechiradi, biroq ular butunlay sinmaydi. Ularning ichki tayanchi — umid va insoniylikdir. Inson iztirob chekadi, lekin baribir yashaydi. Yashash esa – umid qilish demakdir.[5] «Sichqonlar va odamlar» asarida Jorj va Lennining kichik yer sotib olish haqidagi orzusi ko‘p jihatdan utopikdir. Biroq bu orzu real natijadan ko‘ra ruhiy ahamiyat kasb etadi. U ularni mehnat qilishga, chidashga va yashashga undaydi. Demak, Steynbek nazarida orzu — inson ruhiyatini saqlab turuvchi kuchdir. Orzu yo‘q joyda ruhiy o‘lim boshlanadi. «G‘azab uzumlari» asarida esa Joudlar oilasining boshidan kechirgan sinovlari nihoyatda og‘ir. Ular ochlik, tahqir va adolatsizlikka duch keladi. Shunga qaramay, Ma Joud oilani ruhiy jihatdan birlashtirib turadi. Roman yakunida Rozasharnning notanish insonni qutqarishga urinish sahnasi yashashga ishonchning eng yuksak ifodasidir. Bu yerda insoniylik biologik omon qolishdan ustun qo‘yiladi. Steynbek shuni ko‘rsatadiki, insonning yashashga ishonchi jamoaviy birdamlikda mustahkamlanadi. «Sharqdan jannat sari» asarida hayotga bo‘lgan muhabbat quyidagicha ko‘rinadi: roman markazidagi «timshel» konsepsiyasi insonning tanlash imkoniyatiga ega ekanini bildiradi. Kal Trask ichki yomonlik bilan kurashadi, biroq u yaxshilikni tanlash huquqidan mahrum emas.[6] Bu yerda yashashga ishonch — fatalistik taslim bo‘lishga qarshi qo‘yiladi. Inson o‘z mohiyatini tanlov orqali belgilaydi.

Xulosa

Jon Steynbek romanlari tahlili shuni ko‘rsatadiki, adib ijodida ekzistensial iztirob va yashashga ishonch motivlari o‘zaro qarama-qarshi tushunchalar emas, balki bir-birini to‘ldiruvchi badiiy-falsafiy birlikni tashkil etadi. Yozuvchi insonni ijtimoiy muhit qurboni sifatida emas, balki ongli tanlov qiluvchi, ma‘naviy mas‘uliyatni zimmasiga ola oladigan shaxs sifatida tasvirlaydi. Steynbek asarlarida yolg‘izlik, begonalashuv, iqtisodiy tanazzul, ijtimoiy adolatsizlik va ma‘naviy inqiroz inson mavjudligining og‘ir sinovlari sifatida namoyon bo‘ladi. «G‘azab uzumlari»da ijtimoiy tizimning shafqatsizligi, «Sichqonlar va odamlar»da insoniy orzularning fojiaiy barbod bo‘lishi, «Sharqdan jannat sari»da esa axloqiy tanlov va erkinlik muammosi orqali ekzistensial iztirobning turli ko‘rinishlari ochib beriladi. Biroq bu iztirob hech qachon mutlaq umidsizlik bilan yakunlanmaydi. Adib nazarida insonning buyukligi uning azob chekishida emas, balki azobga qaramay yashashni davom ettirishidadir. Orzu, birdamlik, axloqiy tanlov, mehnat va sabr — bular Steynbek qahramonlarining ichki tayanch nuqtalaridir. Aynan shu omillar orqali ular hayotning absurd va shafqatsiz tomonlariga qarshi turadilar. Shunday qilib, Jon Steynbek romanlarida ekzistensial iztirob insonning ruhiy yetilish jarayoni sifatida talqin qilinadi, yashashga ishonch esa ushbu jarayonning ma‘naviy natijasi sifatida namoyon bo‘ladi. Inson iztirob chekadi, biroq yashashdan voz kechmaydi. Yashash esa- umid qilish, tanlash va insoniylikni saqlash demakdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Benson, J. J. *The True Adventures of John Steinbeck, Writer*. – New York: Viking Press, 1984. – 1184 p.

2. Bloom, H. (ed.). *John Steinbeck*. – New York: Chelsea House Publishers, 2003. – 245 p.
3. French, W. *John Steinbeck*. – New York: Twayne Publishers, 1961. – 182 p.
4. Lisca, P. *The Wide World of John Steinbeck*. – New Brunswick: Rutgers University Press, 1958. – 326 p.
5. Parini, J. *John Steinbeck: A Biography*. – New York: Henry Holt, 1995. – 496 p.
6. *East of Eden*. – New York: Viking Press, 1952. – 602 p.
7. *The Grapes of Wrath*. – New York: Viking Press, 1939. – 619 p.

RAMZ VA ALLEGORIYALARNING JANRIY USLUBIY XUSUSIYATLARI

Abdullayeva Soxibaxon Olimbek qizi
Namangan davlat universiteti
9989 555748

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi badiiy adabiyotda ramz va allegoriyaning estetik tabiatiga muvofiq ravishda she'riyat, nasr va drama janrlarida bajaradigan poetik funksiyalari tahlil qilinadi. Ramzning ko'p qatlamli semantik imkoniyatlari, lirik tafakkurdagi ustuvor o'rni hamda nasrda psixologik tahlilni chuqurlashtirishdagi ahamiyati yoritiladi. Dramada esa ramz va allegoriyaning sahnaviy harakat, vizual detallar, rang, yorug'lik va pauza orqali g'oyaviy-estetik ta'sir kuchini oshirishi ko'rsatib beriladi. Tezisdagi o'zbek va ingliz adabiyoti namunalari qiyosiy yondashuvda eslatib o'tilib, ramzning talqinga ochiqqligi hamda allegoriyaning ko'proq tizimli-didaktik xarakteri umumlashtiriladi.

Kalit so'zlar: ramz, allegoriya, she'riyat, nasr, drama, poetik funksiya, semantika, sahna obrazi, psixologik tahlil.

Аннотация. В тезисе анализируются поэтические функции символа и аллегории в поэзии, прозе и драме в соответствии с их эстетической природой. Показаны многослойные семантические возможности символа, его ведущая роль в лирическом мышлении и значение в углублении психологического анализа в прозе. В драме раскрывается специфика символа и аллегории через сценическое действие, визуальные детали, цвет, свет и паузу, усиливающие идейно-эстетическое воздействие произведения. В качестве сопоставительных примеров упоминаются образцы узбекской и английской литературы; обобщается открытость символа к интерпретации и более системно-дидактический характер аллегории.

Ключевые слова: символ, аллегория, поэзия, проза, драма, поэтическая функция, семантика, сценический образ, психологический анализ.

Abstract. This thesis examines the poetic functions of symbol and allegory in poetry, prose, and drama in line with their aesthetic nature. It highlights the multi-layered semantic potential of symbolism, its dominant role in lyric expression, and

its contribution to deeper psychological analysis in prose. In drama, the study outlines how symbol and allegory operate through stage action, visual details, color, lighting, and pauses to strengthen the ideological and aesthetic impact of a play. Drawing on comparative references to Uzbek and English literary examples, the thesis concludes that symbols are more open to interpretation, whereas allegory tends to convey ideas in a more systematic and didactic manner.

Keywords: symbol, allegory, poetry, prose, drama, poetic function, semantics, stage image, psychological analysis.

Badiiy adabiyotda ramz va allegoriya asarning estetik tabiatidan kelib chiqib turli poetik vazifalarni bajaradi. Ularning qo'llanish ko'lamini va badiiy mexanizmi she'riyat, nasr va drama kabi adabiyot turlarida bir xil emas: har bir turda ramz va allegoriya mazmunni tashkil etish, g'oyani yetkazish hamda o'quvchi (yoki tomoshabin) idrokini faollashtirishga xizmat qiladi.

She'riyat ramzning eng faol maydoni bo'lib, lirik nutqning bevosita bayondan ko'ra ishora va sezdirishga moyilligi ramzni asosiy poetik tayanchga aylantiradi. Ramz lirik mazmunni "siquq, ammo chuqur semantik qatlamlar"da ifodalash imkonini beradi va his-tuyg'u, ruhiy holat, falsafiy mulohazalarni ko'p ma'nolilik orqali ochadi [1]. Shu jihatdan ramz she'riy matnda bezak emas, balki mazmunni tashkil qiluvchi "ramziy makon"ni tartibga soluvchi birlik sifatida namoyon bo'ladi [2]. Mumtoz poetikada gul, bulbul, ishq, yo'l kabi obrazlar shaxsiy kechinma bilan umumiy falsafiy mazmunni bog'laydi; tasavvufiy she'riyatda esa ramz ruhiy kamolot va ichki tajriba ifodasining bosh mexanizmiga aylanadi [1]. Allegoriya she'riyatda nisbatan kamroq qo'llanadi va ko'proq didaktik, axloqiy yoki diniy g'oyani tizimli obrazlar orqali izchil yetkazishga xizmat qiladi [3].

Nazmdagi ramzlar bir qator muhim vazifalarni bajarib, she'rning badiiy va hissiy ta'sirchanligini oshiradi hamda shoirga bevosita aytilmaydigan, yanada teran ma'no va kechinmalarni ifodalash imkonini yaratadi. Ushbu ramzlar ilohiylik, tariqatdagi riyozat, haqiqiy va majoziy muhabbat, sadoqatli do'st, go'zal mahbub kabi tushunchalar asosida shakllanib, she'riy asarning ichki lirik makonini vujudga keltiradi.

O'zbek she'riyatida tabiat obrazlari Navoiy, Bobur, Furqat, Nodira, Avaz O'tar ijodidan boshlab jadidlar va zamonaviy shoirlargacha inson ruhiy holati va ichki kechinmalarini ifodalovchi poetik vosita sifatida qo'llanib kelmoqda. Qor, yomg'ir, bulut, chaqmoq, shamol singari tabiat unsurlari ko'pincha lirik qahramonning ruhiy kechinmalarini aks ettiruvchi ramz sifatida namoyon bo'ladi. "Xazoyin ul-ma'oniyy" devonida bunday ramziy tasvirlar keng uchraydi:

Ul turki xitoning erur andoqki ko'zi qiymoch,
Kim, nozdin o'lmas demak oldindaki, ko'z och.

Mazkur baytdagi "turki xito" obrazi E. Vohidovning "So'z latofati" asarida izohlanib, Sharq poetik tafakkurida u go'zallik va nur timsoli sifatida talqin etiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Mumtoz adabiyotda gul asosan yor obrazini ifodalagan bo'lsa, Fitrat ijodida u kelajakka bo'lgan ishonch, yorug' va go'zal kunlarga umid ramzi sifatida yangi mazmun kasb etadi:

Haqsizlik shahridan esgan qon hidli shamol
Orzularim gulidan bir yaproqni uzib,
Bahorsiz sahrolarga sovurib yubordi.
O'sha nozik yaprog'im so'lib, sarg'ayib,
Bechorahol qolganlar singari har tomonga sarson bo'ldi.

Nasrda ramz va allegoriya ijtimoiy voqelikni badiiy umumlashtirishning muhim vositasidir. Ramz nasriy matnda real hayot materialini badiiy-falsafiy umumlashma darajasiga ko'tarib, individual obraz chegarasidan chiqib strukturaviy unsurlikka aylanadi [3]. Epik janrlarda ramzlar personaj, detal, peyzaj, portret kabi ko'rinishlarda asar shakli va mazmunidagi “yuk”ni tashiydi [4]. Allegorik roman yoki hikoyada esa ramzlar tarixiy-siyosiy jarayonlarni yashirin tarzda ifodalashga, o'quvchini muayyan xulosaga yaqinlashtirishga xizmat qiladi. Nasrda ramzning yana bir kuchli tomoni — psixologik tahlilni chuqurlashtirishidir: makon, predmet, takrorlanuvchi detal yoki tabiat manzarasi qahramonning ong osti holatlari va ichki ziddiyatlarini bilvosita ochadi [3]. Zamonaviy nasrda ramz allegoriyaga nisbatan ko'proq ochiq, ko'p talqinli xarakter kasb etib, o'quvchini mustaqil mushohadaga undaydi [1].

Nasriy asarlarda ramzlar aksar hollarda muayyan predmet, voqea yoki obraz orqali berilib, tashqi jihatdan real ko'rinsa-da, ichki ma'noda umumlashtirilgan va mavhum tushunchalarni ifodalaydi. Bunday ramziy yondashuv ingliz va o'zbek nasriga xos umumiy hodisa hisoblanadi. Jumladan, Animal Farm asarida hayvonlar obrazi to'g'ridan-to'g'ri allegorik xarakter kasb etib, muayyan tarixiy va siyosiy kuchlarning ramziy ifodasiga aylantiriladi. Shunga monand ravishda, Zarbulmasal asarida hayvonlar va qushlar timsoli orqali jamiyatdagi ijtimoiy adolatsizlik, mansabga ruju qo'yish va nodonlik holatlari allegorik usulda ochib beriladi. Har ikki adib ijodida allegoriya nasriy matnning yetakchi badiiy unsuri bo'lib, asar mazmunini yagona g'oya atrofida birlashtiruvchi vosita vazifasini bajaradi.

Nasriy matnda ramzlar makon va zamon tushunchalari bilan ham uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. Ingliz adabiyotida The Road romanidagi yo'l obrazi nafaqat jismoniy makon, balki insoniyatning ma'naviy sinovlari, hayot va umid yo'lida olib borilgan kurash ramzi sifatida talqin etiladi. Xuddi shunday, o'zbek nasrida Tog'ay Murod asarlarida sahro, yo'l va yolg'izlik obrazlari inson ruhiy iztiroblari hamda hayotiy sinovlarning ramziy ifodasiga xizmat qiladi. Bu holatda badiiy makon qahramonning ichki kechinmalarini aks ettiruvchi estetik ko'zguga aylanadi.

Drama va teatrda ramz va allegoriya sahnaviy obraz, harakat, konflikt, makon va vizual yechimlar orqali ifodalanadi. Dramaturgiyada ramziy obraz sahnaviy voqeani umumiy g'oyaviy model darajasiga olib chiqadi; ramz bu yerda individual detal emas, balki konfliktni umumlashtiruvchi estetik unsurdur [3]. Teatrning vizual

imkoniyatlari ramzni faqat til birliklari bilan cheklamaydi: rang, yorug'lik, sahna bezagi, pauza va jimlik orqali ramziylik ta'siri kuchayadi [4]. Shu sabab drama va teatrdagi ramz ham, allegoriya ham tomoshabinning faol talqinini talab qiluvchi ko'pma'noli badiiy belgiga aylanadi. Allegoriya esa dramatik tuzilmani yaxlit g'oyaviy tizimga bo'ysundirib, asarning ijtimoiy-falsafiy yo'nalishini belgilaydi [3].

Xulosa qilib aytganda, she'riyatda ramz lirik tafakkurning ustuvor ifoda shakli sifatida ko'p qatlamli semantika yaratadi; nasrda ramz va allegoriya voqelikni umumlashtirish, psixologik tahlilni chuqurlashtirish hamda ijtimoiy tanqidni bilvosita kuchaytirishga xizmat qiladi; dramada esa ular sahnaviy harakat va vizual vositalar orqali g'oyaviy-estetik ta'sirni oshiradi. Umumiy jihatdan ramz talqinga ochiq va ko'p ma'noli, allegoriya esa ko'proq tizimli, didaktik-konseptual xarakterga ega poetik mexanizm sifatida namoyon bo'ladi [1–4].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cho'llieva N. Epik janrlarda ramz va allegoriyalar tasnifi hamda funksional xususiyatlari. Til va adabiyot ta'limi. – 2020– b.43-44. – N5
2. Поспелов, Г. Н. Введение в литературоведение. Москва: Изд-во МГУ. 1976.
3. Снежко Н.И. Символы-концепты в пространстве поэтического текста: Системообразующий аспект. Диссертация на соискание учёной степени кандидата филологических наук.- Краснодар 2006
4. Эшонкул Н. Мендан "мен"гача. Тошкент: "Akademnashr". 2014. 114-б.

NEMIS SHE'RIYATIDA AN'ANAVIY OBRAZLAR TIZIMI VA ULARNING BADIY-PSIXOLOGIK TALQINI (H. HAYNE VA A. DROSTE-HYULSXOF IJODI MISOLIDA)

*Ma'diyeva Adiba Dovudovna
O'zDJTU jahon adabiyoti kafedrasi
v.b. dotsenti, f.f.f.d.(PhD)*

Annotatsiya. Ushbu maqolada nemis mumtoz she'riyatining yirik namoyondalari Haynrix Hayne va Annette fon Droste-Hyulsxof she'riyatida an'anaviy obrazlar va ramziy tasvirlarning tutgan o'rni qiyosiy tahlil qilingan. Tadqiqotda tabiatga xos tog'lar, asov bo'ron obrazlari badiiy tasvir ifodalari yordamida inson ruhiyatining erkinlikka intilish ramzi sifatida o'rganilgan.

Kalit so'zlar: an'anaviy obraz, ramz, nemis she'riyati, erkinlik, ijtimoiy isyon, tog' obrazi, bo'ron, Menada, ma'naviy poklanish, badiiy voqelik.

Annotation. This article provides a comparative analysis of the role of traditional imagery and symbolic representations in the poetry of Heinrich Heine and Annette von Droste-Hülshoff, the major figures of German classical poetry. The research examines imagery such as mountains and wild storms as symbols of the human spirit's longing for freedom, expressed through artistic descriptive means.

Keywords: traditional image, symbol, German poetry, freedom, social rebellion, mountain imagery, storm, Maenad, spiritual purification, artistic reality.

Аннотация: В данной статье представлен сравнительный анализ роли традиционных образов и символических изображений в поэзии крупнейших представителей немецкой классической поэзии — Генриха Гейне и Анnette фон Дросте-Хюльсхофф. В исследовании образы гор и бури анализируются с помощью художественно-изобразительных средств как символы стремления человеческой души к свободе.

Ключевые слова: традиционный образ, символ, немецкая поэзия, свобода, социальный протест, образ гор, буря, Менада, духовное очищение, художественная реальность.

Jahon adabiyotshunosligida an'anaviy obraz tushunchasi madaniyat va san'atning uzviy qismi sanaladi. Bu obrazlar adabiyotda o'z o'rnini saqlab qolgan va ular orqali shoiru yozuvchilar inson tajribalarini chuqurroq ifodalash imkoniyatiga ega bo'lgan. Bu an'ana - "g'oyat katta bir xazina, uning turli tuman javharlari bor. Undan har kim o'ziga keragini: birov syujet qurishdagi mahoratni, birov yorqin xarakterlar yaratishni, birov qahramonlar psixologiyasini tasvirlashni, boshqa birov romantik pardozni va hokazolarni oladi, o'rganadi". (1; 17) Ular adabiyotda cheksiz ilhom manbai bo'lib, har bir ijodkorga o'ziga xos estetik ehtiyojlarini qondirish, yangicha ma'nolar kashf qilish va badiiy voqelikni boyitish imkonini beradi.

An'anaviy obrazlar, xususan, shoirlarga tanish ramzlar orqali murakkab hissiyotlar va g'oyalarni ifodalashda yordam beradi, she'rxonlarga esa ularning asarlarini tushunib olishni osonlashtiradi. Adabiyotshunos olim H. Axmedov ta'kidlaganidek, agar ijodkor har bir asarida an'anaviy obrazning yangi bir qirrasini ocha olsa, shuning o'zi uning asariga, u yaratgan obrazga betakrorlik (originallik) bag'ishlaydi. (2; 105-106) Darhaqiqat, ular adabiyotda o'z joyini mustahkamlab, bir adabiy davrdan boshqasiga o'tib, yangi muhit va shart-sharoitlarga moslashib, turli milliy adabiyotlarda takror va o'zgacha mazmun kasb etadi.

She'riyatda an'anaviy obrazlar nafaqat badiiy ifoda vositasi, balki xalq tafakkuri va madaniy an'analarning ifodasi sifatida ham namoyon bo'ladi. "Adabiyot tarixida asrlar davomida ishlatilib kelinayotgan ramziy obrazlar tizimi ham mavjud; gul - go'zallik, ma'shuqa; bulbul - oshiq; sariq rang - mahzunlik, qora rang - motam ramzi va boshqalar. Ijodkorlar an'anaviy ramzlar bilan bir qatorda tabiatdagi har bir hodisa va detal (Masalan, bulut, buloq, chaqmoq va b.) dan ramziy tasvir uchun foydalanadilar. Bunda u yoki bu narsa tasvir jarayonida yozuvchi maqsadiga xizmat qiluvchi muayyan ramziy ma'noga ega bo'ladi. Xalq og'zaki ijodiyoti va mumtoz adabiyotda keng ko'lamda ishlatilgan ramziy tasvir usuli hozirgi adabiyotda ham muvaffaqiyatli qo'llanilmoqda." (3; 135) Olimaning fikrini tasdiqlagan holda aytish mumkinki, an'anaviy obrazlar adabiyotning muhim badiiy vositalaridan biri bo'lib, ular asrlar davomida turli xalqlar va madaniyatlarda ijodiy fikrning asosiy qismi sifatida shakllanib kelgan.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Har bir milliy adabiyotda ana shunday an'anaviy ramziy obrazlarning o'ziga xos tizimi shakllangan. Xususan, nemis she'riyatida Alp tog'lari, daryo, tosh, suv, qish, bulut obrazlari poetik an'ana sifatida shakllangan. Bu esa har bir madaniyatning o'ziga xos badiiy dunyoqarashi va timsollar tizimini yaratganligini ko'rsatadi.

Nemis mumtoz shoiri Haynrix Hayne va Annette fon Droste-Hyulshoff she'riyatida an'anaviy obrazlar nafaqat o'tmish merosi, balki jamiyatdagi ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarni ochib beruvchi muhim badiiy vositalar bo'lib xizmat qiladi. Adabiyotshunoslikda an'anaviy obrazlar asrlar davomida shakllangan, turg'un ma'noga ega bo'lgan va muayyan madaniy kodlarni o'zida tashuvchi timsollar sifatida talqin qilinadi.

Gertrude Eva Keilbach-Sabath ilmiy asarini Heinrich Heine va Anette fon Doste Hyulshoff ijodiga bag'ishlaydi. Hayne ijodi XIX asr nemis adabiyotida **"yangi she'riy san'at asari" (Kunst-Prosa)** asoschisi sifatida ta'riflanadi. Hayne shunchaki sayohatchi bahonasida jamiyatdagi tengsizliklarni fosh qiluvchi "ozodlik urushining jasur askari" talqinida gavdalanadi. *"Heine branches out into a multilevel excursion of the soul... Nature and art become revolutionary tools through literature."* (5; 36), ya'ni *"Heyne qalbning ko'p bosqichli sayohatiga yo'l oladi... Tabiat va san'at adabiyot orqali inqilobiy qurolga aylanadi."*, deb ta'riflaydi. Demak, Hayne ijodida tabiat ham estetik zavq manbai, ham inson uchun ta'sir omili ekanligini ko'ramiz.

Shoirning "Harzreise" asaridagi tabiat tasvirlari aslida restavratsiya davrining bo'g'uvchi muhitiga qarshi isyon bo'lib, "ozod havolar" (freien Lüfte) tushunchasi siyosiy erkinlikning ramziy ifodasidir. Ilmiy nuqtai nazardan, Heyne romantik tasvirlarni plastik (aniq) shakllar bilan birlashtirish orqali adabiyotda yangi bir yo'nalish yaratgan, bu esa uni oddiy nazariyotchi emas, balki real voqelikni san'atga aylantirgan ijodkor sifatida namoyon etadi. Asarning boshlanish qismida shahar (Gottingen) va tabiat (tog'lar) o'rtasidagi ziddiyat an'anaviy obrazlar orqali berilgan :

*Auf die Berge will ich steigen,
Wo die frommen Hütten stehen,
Wo die Brust sich frei erschließt,
Und die freien Lüfte wehen.* (4; 21)

Ya'ni
*Tog'lar sari ko'tarilmoq istayman,
Hashamsiz kulbalar jo bo'lgan makon,
Unda ko'krak erkinlik nafasini totar,
Va erkin shamollar esar begumon.*

Shoir bu satrlarda shunchaki tabiat manzarasini chizmayapti, balki inson ruhiyatining erkinlikka bo'lgan tashnaligini butun borlig'i bilan ifodalayapti. She'ning tub mohiyatida shahar va tog', soxtalik va samimiylilik o'rtasidagi ziddiyat yotadi. Hayne yashab ijod etgan davrida shahar hayoti, saroylar va yuqori tabaqa

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

vakillari orasidagi munosabatlar qat'iy qoliplarga, soxta odob-axloq qoidalariga asoslanganligini anglash mumkin.. Shoir "Tog'lar sari ko'tarilmoq istayman" deganida, aslida o'sha siqiq shahar muhitdan, munofiqlikdan va ruhiy iztirob to'la makondan qochishni orzu qiladi.

"Hashamsiz kulbalar" obrazi bu yerda o'ta muhim ahamiyatga ega. Ular dabdabali qasrlardan farqli o'laroq, insonning tabiat bilan uyg'un, sodda, beg'ubor, hashamlarsiz hayotini anglatadi. Bu kulbalarda yashovchi insonlar o'zliklarini yo'qotmagan, ularning qalbi hali shahar illatlari bilan zaharlanmagan. Shoir aynan o'sha yerda o'zini erkin his qiladi, chunki u yerda hech kim niqob taqmaydi. "Ko'krakning erkin nafasi" va "erkin shamollar" – bular balki ruhiy erkinlikning timsolidir. Pastda, ya'ni shaharda, vijdoni va so'zi asirlikda bo'lgan inson, balandlikka chiqqanda go'yo o'pkasini to'ldirib haqiqat havosidan nafas oladi. Shamolning erkin esishi esa hech qanday qonun-qoidalar, ijtimoiy to'siqlar va siyosiy bosimlar yetib bora olmaydigan hurlik ramzi talqinida qo'llangan. Ushbu misralar inson o'z aslini topishi uchun jamiyatning soxta qadriyatlaridan voz kechib, tabiatning beg'ubor bag'riga qaytishi kerakligi haqidagi falsafiy chaqiriqdir. Haynrix Hayne bu yerda balandlikni, tog'larni ma'naviy poklanish maskani sifatida tasvirlagan.

Annette fon Droste-Hyulxof o'z davrining ijtimoiy-siyosiy ziddiyatlarini chuqur his qilgan va ularni nafis badiiy tasvir vositalari bilan fosh etgan islohotchi ijodkor sifatida gavdalanadi. Garchi u aristokratik tabaqadan chiqqan bo'lsa-da, uning satirik tasvirlari tizimga nisbatan tanqidiy munosabatni, oddiy xalq taqdiriga bo'lgan qayg'uni va ijtimoiy farovonlik uchun kurash niyatini ochib beradi. Droste-Hyulxofning uslubi aniq, progressiv va o'ziga xos tarzda zamonaviy kinematografik metodlar bilan qiyoslanadi.(5; 29), bu esa uning tabiat va san'atni ifodasini o'zaro uyg'unlashtirib, jamiyatdagi tengsizliklar va huquqiy muammolarga ishora qilgan.

*Ich steh' auf hohem Balkone am Turm,
Umstrichen vom schreienden Stare,
Und lass' gleich einer Mänade den Sturm
Durchwühlen die flatternden Haare. (6; 41)*

Ya'ni
*Minoraning eng baland ayvonidaman
Chug'urchuqlar cho'lg'ab olar atrofimdan.
Menada misoli asov bo'ron bag'riga
Sochlarimni tutdim, to'zg'itsin deya.*

Ushbu satrlar shunchaki minoradagi manzarani chizibgina qolmay, balki insonning, xususan, XIX asr ayolining jamiyatdagi sun'iy qoliplarni yorib chiqishini ifodalovchi ma'naviy isyon timsolidir. Shoira o'zini minoraning baland ayvoniga ko'tarar ekan, u o'zini pastdagi dabdabali, ammo bo'g'iq aristokratik muhitdan uzib olishni xohlaydi. Chug'urchuqlar tabiatning asov va yovvoyi erkin timsoli bo'lib, shoira atrofida girdob kabi aylana boshlaganidan dalolat beradi. Eng muhim nuqta

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

shoiraning o'zini yunon mifologiyasidagi devonavor tabiat ma'budi-Menada obraziga qiyoslaganidir; bu uning endi muloyim va itoatkor ayol emas, tabiatning bir qismiga aylangan erkin va hurriyat sari intilgan ruhi ekanini bildiradi. Sochlarning hilpirashi, to'zg'itish holati tartib-qoidalar ustidan g'alaba qozonish va o'zligini asov tabiat ixtiyoriga topshirish orqali erishilgan mutlaq hurlik lahzasidir. Shoir bu yerda o'zining ichki "men"ini namoyon etuvchi erkinlik makoni sifatida tasvirlagan.

Xulosa qilib aytganda, Hayinrix Haine va Annette von Droste-Hyulshof she'riyatidagi an'anaviy obrazlar birgina estetik bezak emas, ruhiyatning erkinlikka intilishini va ijtimoiy qoliplarga qarshi isyonini ifodalovchi kuchli ramziy vositalar sifatida qo'llangan. Har ikki ijodkor ham tabiatni, xoh u tog'larning musaffo havosi, xoh minoradagi asov bo'ron bo'lsin, jamiyatning sun'iy to'siqlaridan xalos bo'lish va ma'naviy poklanishga bo'lgan ishtiyoq sifatida talqin etadi. Ularning ijodida tabiat va san'atning uyg'un ifodasi bahonasida ijtimoiy o'zgarishlar va qalb hurligi ifodasi o'laroq, asrlar osha o'zining dolzarb falsafiy ahamiyatini she'riya olamda namoyon qilaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Юнусов М. Барҳаёт анъаналар. – Т.: Фафур Фулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1969. – Б. 17.
2. Axmedov H. Badiiylik asoslari va mezonlari. – Toshkent: Bookmany print, 2022. – B. 105-106.
3. Abdullayeva. M. Mumtoz tarixiy poetika. – Toshkent, 2023. – B. 135.
4. Heine, Heinrich. Die Harzreise / H. Heine; tahrir va izohlar muallifi: Arthur W. Burnett. – New York: Henry Holt and Company, 1889. – 115 p.
5. Keilbach-Sabath, Gertrude Eva. *Natur und Kunst in Heinrich Heines Reiseschriften und in Annette von Droste-Hülshoffs Prosa*. UMI, 1999/2000.
6. Droste-Hülshoff, Annette von. *Die schönsten Gedichte*. Ausgewählt von Werner Fritsch. Berlin: Insel Verlag, 2012.

ZAMONAVIY O'ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA ALISHER NAVOIY
PORTRETINING SHAKLLANISHI VA TALQIN MASALALARI (ISAJON
SULTONNING “ALISHER NAVOIY” ROMANI MISOLIDA)

Ibragimov Javohir To'liqinjon o'g'li
Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti
Telefon: +99893 079 90 77

Annotatsiya. Mazkur maqolada Alisher Navoiy obrazining XXI asr o'zbek adabiy tafakkuridagi talqini va zamonaviy adabiyotshunoslikda Navoiy portretining shakllanish xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu tadqiqot Isajon Sultonning Alisher

Navoiy tarixiy romani asosida olib borilib, asarda tarixiy shaxs portretini yaratishning ma'lum jihatlari aniqlanib, muallifning zamonaviy adabiy tafakkurga mos yondashuvi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Navoiy portreti, tarixiy-biografik portret, badiiy portret, zamonaviy adabiyotshunoslik, tarixiy roman.

Аннотация. В данной статье анализируется интерпретация образа Алишера Навои в узбекской литературной мысли XXI века и особенности формирования портрета Навои в современной литературной критике. Исследование основано на историческом романе Исаджона Султана «Алишер Навои», выявляются определенные аспекты создания портрета исторической личности в произведении и обосновывается подход автора к современной литературной мысли.

Ключевые слова: портрет Навои, историко-биографический портрет, художественный портрет, современная литературная критика, исторический роман.

Abstract. This article analyzes the interpretation of the image of Alisher Navoi in the 21st century Uzbek literary thought and the features of the formation of Navoi's portrait in modern literary criticism. This study is based on the historical novel Alisher Navoi by Isajon Sultan, identifying certain aspects of creating a portrait of a historical figure in the work, and justifying the author's approach to modern literary thought.

Keywords: Navoi's portrait, historical-biographical portrait, artistic portrait, modern literary criticism, historical novel.

XXI asr o'zbek adabiyotida klassik merosni qayta baholash, tarixiy shaxslar obrazini zamonaviy tafakkur nuqtayi nazardan talqin etish jarayonlari bilan xarakterlanadi. Ayniqsa, Alisher Navoiy shaxsiyati va ijodi mustaqillik davriga kelib yangi ilmiy-metodologik asosda o'rganilmoqda. Navoiy portreti endilikda faqat tarixiy-biografik ma'lumotlar majmui sifatida emas, balki milliy ong va estetik tafakkurning timsoli sifatida ham talqin etilmoqda.

Zamonaviy o'zbek nasrida tarixiy shaxs obrazini yaratish jarayoni adabiyotshunoslik uchun muhim tadqiqot obyekti hisoblanadi. Shu jihatdan Isajon Sultonning Alisher Navoiy romani Navoiy portretining badiiy shakllanishi o'rganishda dolzarb manba bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotshunoslikda portret tushunchasi olimlar tomonidan turlicha talqin etiladi. Masalan, K.L. Sizovning fikricha, portretning asl tavsifi qahramonning tashqi ko'rinishini tavsiflovchi elementlarni, masalan, qahramon kiyimining xususiyatlari, yuz xususiyatlari shaklining xususiyatlari [burun shakli: tekis, yuqoriga ko'tarilgan, ko'z shakli (ko'zlar, kichik ko'zlar), og'iz, iyak, yonoqlar], qahramonning tashqi ko'rinishining rang xususiyatlari, imo-ishoralar va xulq-atvor xususiyatlari, yuz ifodalarining xususiyatlari (ko'rinish va tabassum qilish uslubi) va fonetik xususiyatlarni (qahramon ovozi) o'z ichiga oladi [2, 31-152]. Portret nom jihatidan ham aynan yuqoridagi ta'rifga to'g'ri keladi, ya'ni bu tasvirlanayotgan

shaxsning tashqi jihatini tasvirlash bilan cheklanish kerakligidek go'yo, lekin badiiy adabiyotda tasvirlanayotgan obrazning nafaqat tashqi ko'rinishi balki uning ichki dunyosini aks ettirish ham muhimligi ta'kidlab o'tiladi. Professor Sh.Ahmedova o'zining ilmiy maqolasida "portret" tushunchasi ikki asosiy ko'rinishda namoyon bo'ladi: tarixiy-biografik portret va badiiy portret [1, 323-324]. Tarixiy-biografik portret shaxsning hayoti va faoliyatini faktik ma'lumotlar, hujjatlar hamda tarixiy manbalar asosida tiklashga qaratiladi. Bunda obyektivlik, aniqlik va ilmiy xolislik ustuvor hisoblanadi. Badiiy portret esa tarixiy shaxsning muallif talqini asosida yaratilgan estetik obrazidir. Unda shaxsning ruhiy olami, ichki kechinmalari, ma'naviy qiyofasi badiiy vositalar yordamida ochib beriladi. Badiiy portret tarixiy faktlardan foydalanadi, biroq ularni estetik maqsadga muvofiq ravishda qayta ishlaydi. N.A. Rodionova badiiy portretning ham uch turi mavjudligi haqida yozadi: 1) portret taqdimot (yoki tanishuv taqdimot); 2) portret-baholash (portret idrok); 3) portret vaziyat [4, 45-47]. Zamonaviy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan, tarixiy-biografik va badiiy portret o'zaro zid emas, balki bir-birini to'ldiruvchi hodisalar sifatida qaraladi. Aynan shu uyg'unlik Isajon Sultonning "Alisher Navoiy" romanida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Isajon Sulton Alisher Navoiy romanida shoirning bolalik davridan boshlab butun hayotini yoritishga va hattoki roman ichiga Navoiy g'azallaridan keltirib ham o'tadi va ba'zi hollarda bu g'azallarning tavsifini ham o'rni kelsa sharhlab o'tilgan. Muallif Navoiyning buyuk mutafakkir bo'lib yetishishini o'quvchiga quyidagicha tasvirlaydi.

Alisherbekning qalb xazinasidagi iste'dod endigina nish urmoqda... hali u kurtak bo'y cho'za, gul ochsa, ne chamanzorlar barpo bo'lishi hech kimning tasavvuriga sig'masdi. ("Alisher Navoiy") [3, 76]

Bu o'rinda muallif Navoiyni yoshligidanoq ilmga va adabiyotga qiziqish darajasi kuchli ekanligini pragmatik ifoda etmoqda, ya'ni o'quvchi ushbu portretidan shoirning kelajak ijodi mukammal va takrorlanmas bo'lishini aniq keltirib o'tmoqda. Olimlarning fikriga ko'ra "Portretning tarixiy-biografik usulida yozuvchi alohida olingan tarixiy shaxsni xayoti va ijodini o'z davri va muxiti bilan uyg'un holda mukammal yoritish vazifasini qo'yadi". Isajon Sulton asarda Navoiy haqida zamonaviy o'quvchiga yana bir bor shoir yashagan davrni ko'z oldiga keltirishga yordam beradi.

Romanda Navoiyni xalq bilan uyg'unligi va ijtimoiy-madaniy markaz sifatida Isajon Sulton quyidagicha tasvirlaydi.

Xalq Navoiy majlislarida ulug'allomalar, shoirlar, fozillar yig'ilishini aytib havas qilardi... ("Alisher Navoiy") [3, 251]

Bu o'rinda shoirning xalq orasidagi hurmat-e'tibori yaqqol namoyon bo'ladi. Asarning muvaffaqiyatli jihati shundaki, Navoiyning ichki dunyosini ochishga qaratilgan psixologik tasvirining mavjudligi. Muallif asarda Alisher Navoiy hayotidagi ziddiyatlar, mas'uliyat, yolg'izlik va tafakkur jarayonlarini badiiy detallar orqali ifodalaydi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Yozuvchi Navoiyning Hirotdan Samarqandga kelgan davridagi qiyinchiliklarni quyidagicha yoritadi.

Umr bog'iga yopirilgan qaqshatqich qahratonda yurakni isituvchi bir do'stu yor yo'q! Ummon o'rtasida bir yutum chuchuk suv yo'q! Xuddi dengizdagi Yunus kabi, zulmat ustiga zulmat yopirilib kelardi. Taqdir yuzini ters o'giran, najot kemasi olislab ketgan, falokat to'liqlari yolg'iz jonni xas kabi o'ynatmoqda edi. (“Alisher Navoiy”) [3, 137]

Ushbu o'rinda o'quvchi Navoiynig musofir, yolg'iz qolganligi va uning hayoti qorong'u holatda ekanligini tez ilg'ab oladi. “Alisher Navoiy” kabi tarixiy romanlarda tarixiy faktlar roman syujetining asosini tashkil etsa-da, ular quruq bayon tarzida emas, balki estetik qayta ishlov natijasida taqdim etiladi. Yan Parandovskiy ta'kidlashicha, “Haqiqatan ham yashab o'tgan tarixiy shaxslar san'atkorning qalami bilan tanib bo'lmas darajada o'zgarib ketadi va ba'zan kitobxonlarning tasavvurida shundayligicha saqlanib qoladi” [5, 225]. Isajon Sulton ham shoirning har bir holatini mukammal badiiy estetika bilan tasvirlashga harakat qiladi. Shu tariqa asarda tarixiy-biografik ma'lumotlar badiiy talqin bilan uyg'unlashadi.

XXI asr adabiyotshunosligida klassik siymolarni qayta talqin qilish tendensiyasi kuchaygan. Bu jarayonda tarixiy romanlar muhim rol o'ynaydi. “Alisher Navoiy” romani Navoiy portretini yangicha estetik yondashuv asosida shakllantirishga xizmat qilgan asarlardan biridir. Mazkur roman orqali Navoiy obrazi tarixiy biografik qiyofadan badiiy-estetik timsol darajasiga ko'tariladi. Bu esa zamonaviy o'zbek adabiyotshunosligida Navoiy portretini talqin imkoniyatlarini kengayganini ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ахмедова Ш. Жаҳон ва ўзбек адабиётшунослигида портретнавислик муаммоси.//“Глобаллашув муаммоларининг бадий талқини ва замондош образи” конференцияси материаллари. – Тошкент, 2018. – В. 323-324.
2. Сизова К.Л. Типология портрета героя: на материале художественной прозы И.С. Тургенева: Дис. ... канд. филол. наук. – Воронеж, 1995. – С. 31–152.
3. Isajon Sulton Alisher Navoiy. – Toshkent: - 2021-yil.
4. Родионова Н.А. Типы портретных характеристик в художественной прозе И.А.Бунина: Лингвостилистический аспект: Дис. ... канд. филол. наук. – Самара, 1999. – С. 45–47.
5. Parandovskiy Y. Suz kimyosi. Jahon adiblari adabiyot haqida (Word chemistry. World writers about literature). – Tashkent: Ma'naviyat, 2010. – В. 225.

INGLIZ VA O‘ZBEK FOLKLORIDA HAJVIY ERTAKLAR TASNIFINING NAZARIY MUAMMOLARI

Ahmadaliyeva Madina
Farg‘ona davlat universiteti
tayanch doktoranti
madinaahmadaliyeva@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o‘zbek hajviy ertaklarini tasniflash bilan bog‘liq nazariy va metodologik muammolar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda hajviylik fenomenining folklor matnlaridagi o‘rni, kulgining funksional vazifasi hamda uning badiiy ifoda shakllari asosiy mezonlar sifatida qaraladi. Ingliz hajviy ertaklariga xos bo‘lgan yashirin kinoya va ironik subtekst hamda o‘zbek hajviy ertaklaridagi ochiq kulgi va tipik ijtimoiy obrazlar tizimi qiyosiy tahlil asosida yoritiladi. Tadqiqot natijalari hajviy ertaklarni tasniflashda qat‘iy janr chegaralaridan ko‘ra, ko‘p mezonli va moslashuvchan yondashuv ilmiy jihatdan samaraliroq ekanligini ko‘rsatadi hamda qiyosiy folklorshunoslik tadqiqotlari uchun metodologik asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: hajviy ertak, folklor tasnifi, qiyosiy folklorshunoslik, kulgi va kinoya, satira va yumor, ingliz folklori, o‘zbek folklori, janr muammosi, badiiy ifoda vositalari

KIRISH

Hajviy ertaklar xalq og‘zaki ijodining muhim janrlaridan biri bo‘lib, ularning asosiy vazifasi jamiyatdagi ijtimoiy illatlar, inson xarakteridagi salbiy sifatlar va kundalik hayotdagi nomutanosibliklarni kulgi, istehzo hamda kinoya vositasida badiiy ifodalashdan iborat. Kulgi folklor tizimida estetik hodisa bo‘lish bilan birga, ijtimoiy baholash va tanqid shakli sifatida ham namoyon bo‘ladi[1]. M. Baxtin xalq kulgisini “rasmiy madaniyatga muqobil dunyoqarash shakli” sifatida talqin qiladi[2]. Ingliz va o‘zbek hajviy ertaklari mazkur janrning turli madaniy muhitlarda shakllangan namunalarini o‘zida mujassam etgan bo‘lsa-da, ularni tasniflash masalasi hanuzgacha murakkab va bahsli ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda. Bunga sabab, hajviy ertaklarning ko‘p qatlamli semantik tuzilishga ega bo‘lishi, ularning folklor, adabiyot va madaniyat kesishgan nuqtada joylashganligi hamda milliy mentalitet bilan bevosita bog‘liqligidir. Ingliz va o‘zbek hajviy ertaklari o‘rtasidagi umumiylik va farqlarni aniqlash jarayonida janr mezonlarini belgilash muammosi alohida ahamiyat kasb etadi. Ayrim tadqiqotlarda hajviy ertaklar kulgili syujetga ega bo‘lgan oddiy xalqona hikoyalar sifatida talqin qilinsa, boshqa ilmiy yondashuvlarda ular satira, yumor va kinoya unsurlarining murakkab sintezi sifatida baholanadi. Natijada bir xil ertak ayrim manbalarda hajviy, boshqa manbalarda esa maishiy yoki didaktik ertaklar qatorida tasniflanadi. Bu holat, ayniqsa, ingliz folklorida uchraydigan ironiyaga boy, yashirin ma’noli matnlar hamda o‘zbek folklorida keng tarqalgan ochiq kulgi va kinoyaga asoslangan ertaklar misolida yaqqol namoyon bo‘ladi.

Tasnif muammosining yana bir muhim jihati hajviylikning o'lchovini aniqlash bilan bog'liq. Har qanday kulgili epizodga ega ertakni hajviy ertak deb baholash ilmiy jihatdan asosli emas, chunki kulgi ba'zan faqat yordamchi vosita sifatida namoyon bo'lib, asarning asosiy g'oyasi tarbiyaviy yoki ma'rifiy yo'nalishga xizmat qilishi mumkin. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflashda faqat syujet yoki obrazlar tizimiga emas, balki kulgining funksional vazifasiga, uning ijtimoiy tanqid darajasiga va badiiy ifoda usullariga alohida e'tibor qaratish zarur[3]. Bundan tashqari, ingliz va o'zbek hajviy ertaklarining tarixiy taraqqiyoti ham tasnif masalasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ingliz hajviy ertaklarida ko'pincha individualizm, aql-zakovat va ijtimoiy rollar o'rtasidagi ziddiyatlar kulgi orqali ochib berilsa, o'zbek hajviy ertaklarida jamoaviylik, ijtimoiy adolat va axloqiy mezonlar ustuvor mavqega ega bo'ladi. Bu farqlar esa yagona universal tasnif modelini qo'llash imkonini cheklaydi va har bir milliy folklor an'anasi doirasida moslashuvchan yondashuvni talab etadi[4]. Shu bois ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflash masalasi nafaqat janrshunoslik muammosi, balki madaniyatlararo qiyosiy tadqiqotlar uchun ham muhim ilmiy vazifa hisoblanadi. Ushbu muammo til, madaniyat va tafakkur o'rtasidagi murakkab munosabatlarni ochib berish, hajviylik fenomenining milliy xususiyatlarini aniqlash hamda folklor matnlarini tizimli o'rganish uchun mustahkam nazariy asos yaratish imkonini beradi.

Asosiy qism.

Ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflashda eng avvalo hajviylik tushunchasining o'zi qanday mezonlar asosida aniqlanishi masalasi dolzarb ahamiyat kasb etadi. Hajviylik folklor matnida faqat kulgi uyg'otish vazifasini bajarmaydi, balki ijtimoiy munosabatlar, axloqiy qarashlar va inson tabiatiga xos kamchiliklarni tanqidiy yoritish vositasi sifatida namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, hajviy ertaklarni tasniflashda syujetning kulgili bo'lishi yetarli mezon hisoblanmaydi, balki kulgining qaysi maqsadga xizmat qilayotgani, u qanday badiiy usullar orqali amalga oshirilayotgani va matnning umumiy g'oyaviy yo'nalishi qanday ekanligi asosiy mezon sifatida qaralishi lozim. Ingliz hajviy ertaklarida hajviylik ko'pincha nozik kinoya, yashirin istehzo va mantiqiy paradokslar orqali ifodalanadi[5]. Bu ertaklarda kulgi ochiq shaklda emas, balki voqealar rivoji, qahramonlarning o'zaro munosabati va kutilmagan yakun orqali yuzaga chiqadi. Natijada bunday ertaklarni tasniflashda ularning tashqi syujetidan ko'ra, ichki semantik qatlamini tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Ayrim hollarda bir qarashda oddiy maishiy voqeani tasvirlayotgandek ko'ringan ingliz ertagi aslida jamiyatdagi ijtimoiy tabaqalanish, hokimiyat va shaxs munosabatlariga nisbatan tanqidiy munosabatni ifodalashi mumkin. Shu sababli ingliz hajviy ertaklarini faqat "kulgili ertaklar" sifatida emas, balki satirik mazmunga ega folklor matnlari sifatida tasniflash zarurati yuzaga keladi. O'zbek hajviy ertaklarida esa hajviylik ko'proq ochiq kulgi, keskin kinoya va aniq ijtimoiy tiplarni tasvirlash orqali namoyon bo'ladi. Bunday ertaklarda baxil boy, nodon amaldor, ayyor savdogar yoki sodda,

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

lekin topqir qahramon obrazlari orqali jamiyatdagi muayyan illatlar kulgi ostiga olinadi. Bu holatda hajviylik ko‘pincha didaktik vazifani ham bajarib, tinglovchi yoki o‘quvchini muayyan xulq-atvor me‘yorlariga yo‘naltiradi. Shuning uchun o‘zbek hajviy ertaklarini tasniflashda kulgining ochiqlik darajasi, obrazlarning tipikligi va ertakning tarbiyaviy yo‘nalishi muhim mezonlar sifatida maydonga chiqadi. Mazkur farqlar ingliz va o‘zbek hajviy ertaklarini yagona tasnif tizimi asosida baholash qanchalik murakkab ekanligini ko‘rsatadi. Bir tomondan, ikkala an‘anada ham hajviylik ijtimoiy tanqid vositasi sifatida xizmat qiladi, ikkinchi tomondan esa bu tanqidning ifoda shakli, badiiy usullari va maqsad auditoriyasi jihatidan sezilarli tafovutlar mavjud. Aynan shu jihatlar hajviy ertaklarni tasniflashda umumiy janr belgilaridan tashqari, milliy xususiyatlarni hisobga olgan holda yondashishni taqozo etadi va tasnif muammosining murakkabligini yanada oshiradi.

1-jadval. Ingliz va o‘zbek hajviy ertaklarining tasnif mezonlari bo‘yicha qiyosiy tavsifi

Tasnif mezonlari	Ingliz hajviy ertaklari	O‘zbek hajviy ertaklari
Hajviylikning ifoda shakli	Yashirin kinoya, nozik istehzo, ironiyaga asoslangan kulgi	Ochiq kulgi, keskin kinoya va bevosita masxara
Kulgining funksiyasi	Ijtimoiy munosabatlarni bilvosita tanqid qilish, mantiqiy paradoks orqali fikr uyg‘otish	Ijtimoiy illatlarni ochiq fosh etish va tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatish
Qahramonlar tizimi	Individual xususiyatlari kuchli, ichki ziddiyatga ega obrazlar	Tipik ijtimoiy qatlam vakillari (baxil boy, ayyor savdogar, nodon hokim va boshqalar)
Syujet qurilishi	Kutilmagan yakun, mantiqiy burilishlarga asoslangan	Oddiy va ravon syujet, kulgili vaziyatlar ketma-ketligi
Didaktik yo‘nalish	Bilvosita, o‘quvchining mustaqil xulosa chiqarishiga yo‘naltirilgan	Aniq, axloqiy xulosa ochiq ifodalanadi
Tasniflashdagi murakkablik darajasi	Yuqori, chunki hajviylik ko‘pincha yashirin semantik qatlamda namoyon bo‘ladi	Nisbatan past, chunki hajviylik ochiq va aniq belgilar orqali ifodalanadi

Jadvalda ingliz va o‘zbek hajviy ertaklarining asosiy tasnif mezonlari qiyosiy jihatdan yoritilib, har ikki an‘anada hajviylikning ifoda shakli va funksional yo‘nalishi turlicha ekanligi ko‘rsatildi. Ingliz hajviy ertaklarida kulgi ko‘proq yashirin kinoya va mantiqiy paradokslar orqali yuzaga chiqib, ijtimoiy tanqid bilvosita shaklda amalga oshiriladi, bu esa ularni tasniflashda semantik tahlilning

ustuvorligini taqozo etadi. O'zbek hajviy ertaklarida esa kulgi ochiq va aniq ifodalanib, obrazlar orqali jamiyatdagi salbiy xususiyatlar bevosita fosh etiladi, natijada didaktik yo'nalish kuchliroq namoyon bo'ladi. Mazkur farqlar hajviy ertaklarni yagona tasnif modeliga solish qanchalik murakkab ekanligini asoslab, milliy xususiyatlarni inobatga olgan holda tasniflash zarurligini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflash jarayonida muhim metodologik muammo sifatida kulgining janr ichidagi funksional maqomini aniqlash masalasi yuzaga chiqadi. Hajviylik ayrim ertaklarda asosiy badiiy tamoyil bo'lib xizmat qilsa, boshqa holatlarda u yordamchi vosita sifatida namoyon bo'ladi[6]. Shu sababli tasnif jarayonida hajviylikning matn strukturasi va g'oyaviy yo'nalishidagi o'rni aniqlanmas ekan, ertaklarni aniq janr doirasida belgilash qiyinlashadi. Ingliz va o'zbek folklorida bu holat turlicha namoyon bo'lib, tasniflash mezonlarining bir xil qo'llanishiga imkon bermaydi.

Ingliz hajviy ertaklarida kulgi ko'pincha syujetning ikkilamchi qatlamida joylashadi va asarning tashqi shaklidan ko'ra ichki ma'nosida mujassamlashadi. Bunday ertaklarda hajviylik ochiq kulgidan ko'ra intellektual o'yin, mantiqiy nomuvofiqlik yoki vaziyat paradoksi orqali yuzaga keladi. Natijada o'quvchi yoki tinglovchi kulgining sababini darhol emas, balki matn mazmunini tahlil qilish jarayonida anglaydi. Bu xususiyat ingliz hajviy ertaklarini tasniflashda ularning faqat syujetiga emas, balki ironik subtekstiga e'tibor qaratishni talab qiladi. Aks holda, ayrim hajviy ertaklar maishiy yoki fantastik ertaklar tarkibiga noto'g'ri kiritilishi mumkin. O'zbek hajviy ertaklarida esa kulgi ko'pincha markaziy badiiy vosita sifatida namoyon bo'lib, ertakning butun tuzilishini belgilab beradi. Bunday matnlarda hajviylik qahramonlar tizimi, dialoglar va voqealar rivoji orqali bevosita ifodalanadi. Kulgining asosiy vazifasi jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, axloqiy nuqsonlar yoki insoniy kamchiliklarni ochiq tanqid qilishdan iborat bo'lib, bu tanqid ko'pincha aniq xulosaga olib keladi[7]. Shu sababli o'zbek hajviy ertaklarini tasniflashda hajviylikning asosiy janr belgisi sifatida qaralishi nisbatan osonroq kechadi. Mazkur farqlar ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini qiyosiy tasniflashda universal yondashuv yetarli emasligini ko'rsatadi. Ingliz an'anasida hajviylik ko'pincha yashirin semantik qatlamda joylashgani sababli bunday ertaklarni aniqlash murakkab bo'lsa, o'zbek an'anasida hajviylikning ochiq va ravshan ifodalanishi ularni mustaqil janr sifatida ajratishga imkon beradi. Shu bilan birga, har ikki folklor tizimida ham hajviylikning ma'rifiy va tanqidiy vazifasi saqlanib qoladi, bu esa ularni qiyosiy jihatdan o'rganish va tasniflash uchun umumiy nazariy asos mavjudligini ko'rsatadi.

Ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflash bilan bog'liq muammolar faqat nazariy masala bo'lib qolmay, balki folklor matnlarini o'rganish, nashrga tayyorlash va ta'lim jarayoniga tatbiq etishda ham muhim amaliy oqibatlariga ega. Agar hajviy ertaklarni tasniflashda aniq mezonlar ishlab chiqilmasa, bir xil matn turli tadqiqotlarda turlicha janr doirasida talqin qilinadi, bu esa ilmiy izchillikning buzilishiga olib keladi. Ayniqsa, qiyosiy folklorshunoslikda bunday

nomuvofiqliklar milliy an'analar o'rtasidagi farqlarni noto'g'ri baholashga sabab bo'lishi mumkin. Ingliz hajviy ertaklarini tasniflashda asosiy qiyinchilik ularning ko'p qatlamli semantik tuzilishi bilan bog'liq bo'lib, hajviylik ko'pincha ochiq kulgi shaklida emas, balki kontekst, vaziyat va mantiqiy qarama-qarshiliklar orqali yuzaga chiqadi. Bu holat tadqiqotchidan yuqori darajadagi matn tahlilini, madaniy va tarixiy kontekstni chuqur bilishni talab qiladi. Shu sababli ingliz hajviy ertaklarini tasniflashda faqat tashqi belgilar asosida emas, balki matnning ichki g'oyaviy qatlamini hisobga olgan holda yondashish zarur bo'ladi. Aks holda, hajviylik unsurlari mavjud bo'lgan ertaklar noto'g'ri ravishda boshqa janrlar tarkibiga kiritilishi ehtimoli kuchayadi. O'zbek hajviy ertaklarida esa tasnif masalasi nisbatan ravshanroq ko'rinsa-da, bu yerda ham muayyan ilmiy ehtiyotkorlik talab etiladi. Ayrim ertaklarda kulgi kuchli bo'lsa-da, uning asosiy vazifasi hajviy tanqiddan ko'ra axloqiy pand-nasihatga xizmat qilishi mumkin. Bunday holatlarda hajviylikning darajasi va funksiyasi aniq belgilab olinmasa, ertakni sof hajviy janrga kiritish ilmiy jihatdan bahsli bo'lib qoladi. Shu bois o'zbek hajviy ertaklarini tasniflashda kulgining intensivligi emas, balki uning g'oyaviy vazifasi va ijtimoiy yo'nalishi asosiy mezon sifatida qaralishi lozim. Qiyosiy jihatdan qaralganda, ingliz va o'zbek hajviy ertaklari tasnifidagi muammolar umumiy metodologik yondashuv bilan bir qatorda, milliy folklor an'alariga moslashgan tasnif modellarini ishlab chiqishni taqozo etadi[8]. Umumiy nazariy asoslar hajviylikning tanqidiy va ma'rifiy funksiyasini belgilab bersa-da, har bir xalq og'zaki ijodida bu funksiyaning ifodalanish shakli, badiiy vositalari va estetik talablari turlicha namoyon bo'ladi. Shu jihatdan, hajviy ertaklarni tasniflashda qat'iy va yagona sxemadan ko'ra, moslashuvchan, ko'p mezonli yondashuv ilmiy jihatdan samaraliroq hisoblanadi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini tasniflash masalasi qiyosiy folklorshunoslikning murakkab va ko'p qatlamli muammolaridan biri bo'lib, bu muammo hajviylik fenomenining milliy, madaniy va estetik xususiyatlari bilan chambarchas bog'liq ekanligi bilan tavsiflanadi. Tadqiqot jarayonida aniqlanishicha, har ikki folklor an'anasida hajviy ertaklar ijtimoiy tanqid va ma'rifiy g'oyalarni ifodalash vositasi sifatida muhim o'rin egallasa-da, hajviylikning ifoda shakli, funksional yo'nalishi va badiiy vositalari jihatidan sezilarli tafovutlar mavjud. Aynan shu tafovutlar hajviy ertaklarni yagona, qat'iy tasnif modeliga solishni qiyinlashtiradi. Ingliz hajviy ertaklariga xos bo'lgan yashirin kinoya, ironik subtekst va mantiqiy paradokslarga asoslangan kulgi ularni tasniflashda chuqur semantik va kontekstual tahlilni talab qiladi. Bunday ertaklarda hajviylik ko'pincha ochiq kulgi shaklida namoyon bo'lmagani sababli, ularni aniqlash va boshqa janrlardan farqlash jarayoni murakkablashadi. O'zbek hajviy ertaklarida esa kulgining ochiq va ravshan ifodalanishi, tipik ijtimoiy obrazlar tizimi hamda aniq tarbiyaviy yo'nalish mavjudligi tasnif jarayonini nisbatan osonlashtiradi, biroq bu holat ham har doim hajviylikning asosiy janr belgisi sifatida avtomatik baholanishiga imkon bermaydi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, hajviy ertaklarni tasniflashda kulgining mavjudligi emas, balki uning matndagi vazifasi, ijtimoiy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

tanqid darajasi va g'oyaviy yo'nalishi hal qiluvchi mezon hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan, ingliz va o'zbek hajviy ertaklarini o'rganishda qat'iy janr chegaralariga asoslangan yondashuvdan ko'ra, ko'p mezonli va moslashuvchan tasnif modelini qo'llash ilmiy jihatdan maqsadga muvofiqdir. Bunday yondashuv nafaqat hajviy ertaklarning milliy xususiyatlarini to'g'ri aks ettirishga, balki ularning umumiy folklor tizimidagi o'rnini aniq belgilashga ham xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Afzalov, M. (1972). O'zbek xalq ertaklari. Fan.
2. Bakhtin, M. M. (1984). Rabelais and his world (H. Iswolsky, Trans.). Indiana University Press. (Original work published 1965)
3. Bascom, W. (1965). The forms of folklore: Prose narratives. Journal of American Folklore, 78(307), 3–20. <https://doi.org/10.2307/538763>
4. Dundes, A. (1980). Interpreting folklore. Indiana University Press.
5. Propp, V. Y. (1968). Morphology of the folktale (2nd ed., L. Scott, Trans.). University of Texas Press. (Original work published 1928)
6. Sarimsakov, B. (1989). O'zbek xalq og'zaki ijodining janr xususiyatlari. Fan.
7. Thompson, S. (1955–1958). Motif-index of folk-literature (Rev. ed., Vols. 1–6). Indiana University Press.
8. Tojiyev, Z. (2004). O'zbek folklorida kulgi va hajv. O'qituvchi.

ADABIYOTSHUNOSLIKDA KO'P RAKURSLILIK (KO'P NUQTAYI
NAZARLILIK) TUSHUNCHASI

Razzakov Baxrom Abdug'afurovich
Namangan davlat texnika universiteti
"Xorijiy tillar" kafedrasi o'qituvchisi
+998870872424

Annotatsiya: Ushbu maqola adabiy tadqiqotlarda ko'p nuqtai nazarlilik tushunchasini o'rganadi, uning adabiy tahlil va talqinni boyitishdagi ahamiyatini ta'kidlaydi. Ko'p nuqtai nazarlilik o'quvchilar va olimlarni matn bilan ishlashda ko'p nuqtai nazarlar, kontekstlar va rivoyatlarni hisobga olishga undaydi. Bu yondashuv ayniqsa, adabiyotni shakllantiradigan turli xil ovozlari va tajribalar mavjud bo'lgan globallashtirilgan dunyoda muhimdir. Maqolada ko'p nuqtai nazarlilikning nazariy asoslari bayon etilgan, uning qo'llanilishini ko'rsatish uchun amaliy tadqiqot keltirilgan va uning adabiy fan va pedagogika uchun ta'siri baholangan. Matnlar, mualliflar va o'quvchilarni kompleks tahlil qilish orqali ko'p nuqtai nazarlilik adabiy nutqning murakkabliklarini yengish uchun muhim vosita sifatida paydo bo'ladi.

Kalit so'zlar: ko'p nuqtai nazarlilik, globallashtirilgan dunyo, nazariy asos, oxir-oqibat targ'ib qiladi, feminizm, nozik tushuncha, madaniy rivoyatlar, tanqidiy fikrlash va empatiya, hal qiluvchi asos.

Концепция мультиперспективы в литературоведении

Раззаков Бахром Абдугафурович
Преподаватель кафедры «Иностранные языки»
Наманганского государственного
технического университета
+998870872424

Аннотация: В данной статье рассматривается концепция мультиперспективности в литературоведении, подчеркивается ее значимость для обогащения литературного анализа и интерпретации. Мультиперспективность побуждает читателей и ученых учитывать множество точек зрения, контекстов и нарративов при работе с текстом. Этот подход особенно важен в глобализованном мире, где разнообразные голоса и опыт формируют литературу. В статье излагается теоретическая основа мультиперспективности, представлен пример из практики для иллюстрации ее применения и оцениваются ее последствия как для литературоведческих исследований, так и для педагогики. Благодаря комплексному анализу текстов, авторов и читателей, мультиперспективность предстает как важный инструмент для понимания сложностей литературного дискурса.

Ключевые слова: Многогранность, глобализованный мир, теоретическая основа, формирование, в конечном итоге, пропаганда феминизма, тонкое понимание, культурные нарративы, критическое мышление и эмпатия, важнейшая концептуальная основа.

The Concept of Multi-Perspectivity in Literary Studies

Razzakov Baxrom Abdug'afurovich
Teacher of the “Foreign Languages” department of
Namangan State Technical University
+998870872424

Abstract. This article explores the concept of multi-perspectivity in literary studies, emphasizing its significance in enriching literary analysis and interpretation. Multi-perspectivity encourages readers and scholars to consider multiple viewpoints, contexts, and narratives when engaging with a text. This approach is particularly important in a globalized world where diverse voices and experiences shape literature. The paper outlines the theoretical framework underpinning multi-perspectivity, presents a case study to illustrate its application, and assesses its implications for both literary scholarship and pedagogy. Through the integrated analysis of texts, authors, and readers, multi-perspectivity emerges as a vital tool for navigating the complexities of literary discourse.

Key words: multi-perspectivity, globalized world, theoretical framework, emerges, ultimately advocating, feminism, nuanced understanding, cultural narratives, critical thinking and empathy, crucial framework.

Introduction. Literary studies have traditionally leaned towards singular interpretations, often privileging certain voices or perspectives over others. Historically, this approach has favored dominant cultural, ideological, or historical viewpoints, often marginalizing alternative or minority voices. Such a monolithic framework, while useful for establishing canonical readings, fails to fully capture the complexity and diversity inherent in literary texts.

However, as global dialogues expand and scholarship increasingly engages with issues of cultural pluralism, social justice, and marginalized narratives, the need for a more inclusive and nuanced approach has become apparent. Multi-perspectivity-a methodological framework that systematically integrates multiple viewpoints, contexts, and interpretive lenses-offers an effective strategy for achieving this goal. By recognizing literature as a site of intersecting voices shaped by historical, cultural, social, and ideological forces, multi-perspectivity allows for a richer and more layered understanding of texts.

The theoretical foundations of multi-perspectivity draw upon several key intellectual traditions. Dialogism, as proposed by Bakhtin, emphasizes the coexistence of multiple voices within a single text. Postcolonial theory examines power imbalances and colonial legacies, while feminist criticism interrogates gendered hierarchies and silenced voices. Cultural studies situates literary works within broader socio-cultural systems, and intersectionality highlights the overlapping influence of race, class, gender, and other social factors. Collectively, these frameworks underpin a holistic approach that moves beyond singular interpretations, allowing scholars to engage more inclusively with the multifaceted nature of literary meaning.[1]

This paper aims to define multi-perspectivity, outline its theoretical underpinnings, and demonstrate its application through a case study. Furthermore, it advocates for the integration of multi-perspectivity into literary scholarship and pedagogy, highlighting its potential to cultivate critical thinking, empathy, and a more inclusive understanding of literature in a globally connected world.

Methods. The research methodology employed in this study involves a qualitative, multi-layered analysis of existing literature on multi-perspectivity in literary studies. This approach was selected to allow for a detailed and nuanced understanding of both theoretical frameworks and practical applications in literary analysis.

The study examines various theoretical frameworks, including postcolonial theory, feminism, and cultural studies, as well as dialogism and intersectionality, to provide a comprehensive lens for analysis. These frameworks serve as analytical tools to understand how different perspectives-cultural, historical, social, and gendered-intersect within literary texts.

To illustrate the practical application of multi-perspectivity, case studies are selected from a diverse array of literary texts, encompassing both canonical works and texts representing marginalized voices. These case studies allow for the demonstration of

how multi-perspectivity enhances textual interpretation, highlighting overlooked narratives and providing a richer understanding of characters, themes, and contexts.

The study also incorporates contextual analysis, situating texts within broader social, cultural, and historical frameworks. [2] This enables an evaluation of how literature both reflects and challenges social hierarchies and cultural assumptions. In addition, the methodology considers pedagogical implications, examining how multi-perspectivity can be integrated into teaching practices to promote inclusivity, empathy, and critical thinking among students. By combining textual analysis, theoretical examination, and educational applications, the research methodology ensures a holistic approach to studying multi-perspectivity in literature.

Specific research steps include:

- Conducting a systematic review of scholarly articles, books, and case studies on multi-perspectivity.
- Identifying key themes and perspectives used in existing literature.
- Applying multiple theoretical lenses to selected literary texts to demonstrate practical interpretive outcomes.
- Analyzing how marginalized voices are represented and how inclusivity is addressed.
- Reflecting on the implications of multi-perspectivity for literary scholarship and pedagogy.

This methodological framework ensures both rigor and flexibility, allowing the study to account for the complexity of literary texts and the diversity of interpretive perspectives, while also emphasizing the social and educational relevance of multi-perspectivity.

Results. The findings of this study reveal that multi-perspectivity significantly enhances the interpretation of literary texts by providing a more nuanced and layered understanding of characters, themes, and contexts. By incorporating multiple perspectives, including historical, cultural, gendered, and social dimensions, readers and scholars are able to uncover complexities that might remain hidden under traditional, singular approaches.

For instance, analyzing Toni Morrison's *Beloved* through the lenses of historical trauma, feminism, and cultural identity illuminates how the legacy of slavery shapes the psychological and social realities of the characters. Historical trauma analysis highlights the long-term effects of enslavement on memory, identity, and intergenerational relationships. A feminist perspective emphasizes the gendered dimensions of oppression, particularly the experiences of motherhood and bodily autonomy. Cultural identity analysis situates the characters' experiences within African American cultural heritage, rituals, and collective memory. [3]The combination of these perspectives produces a richer comprehension of the narrative's emotional and socio-political complexity.

Beyond *Beloved*, applying multi-perspectivity to other texts further demonstrates its capacity to reveal intersecting themes. For example:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- In Chinua Achebe's *Things Fall Apart*, postcolonial and cultural studies perspectives uncover the tensions between indigenous traditions and colonial influence.
- In Virginia Woolf's *Mrs. Dalloway*, feminist, psychological, and socio-historical lenses reveal the inner lives of characters while also reflecting broader societal norms and constraints.

The results indicate that literary texts can resonate differently with diverse audiences, depending on the perspectives applied. Multi-perspectival analysis allows for alternative interpretations that might otherwise be marginalized, creating a more inclusive and socially conscious understanding of literature. [4]

Pedagogically, incorporating multi-perspectivity in the classroom encourages students to:

- Engage actively with the text through debates, comparative analysis, and role-playing exercises.
- Develop critical thinking skills by evaluating contrasting interpretations and assessing their validity.
- Cultivate empathy, as exposure to multiple viewpoints fosters understanding of experiences different from their own.
- Appreciate the social and cultural dimensions of literature, promoting broader awareness of historical and contemporary inequalities.

Furthermore, multi-perspectivity equips educators with a methodology to integrate marginalized voices into curricula, challenging traditional canon formation and encouraging a more diverse representation of literary narratives. It also aligns literary analysis with contemporary global discourses on social justice, identity, and cultural pluralism, demonstrating its relevance beyond purely academic inquiry.

Discussion. The implications of multi-perspectivity in literary studies extend far beyond the act of textual analysis; they challenge the very foundations of literary interpretation, canon formation, and pedagogy. Traditional approaches often treat literature as a fixed set of texts with “correct” interpretations, privileging dominant voices and overlooking marginalized perspectives. In contrast, multi-perspectivity conceptualizes literature as a dialogic space in which multiple voices, histories, and social experiences intersect. This shift transforms the study of literature from a static evaluation into a dynamic, inclusive dialogue.

Recognizing literature as a dialogue rather than a monologue enables scholars and educators to reimagine the literary canon. Canonical works, often shaped by Eurocentric, patriarchal, or elite cultural perspectives, may be complemented or even challenged by marginalized voices, such as postcolonial, indigenous, feminist writers. By broadening the selection criteria for texts, multi-perspectivity ensures that curricula reflect cultural diversity, historical complexity, and social justice concerns. [5]

Moreover, multi-perspectivity intersects with contemporary socio-political movements and debates. For example:

- Identity and intersectionality: Literary analysis can explore how characters' identities-shaped by gender, race, class, and sexuality-interact with societal structures.
- Power and oppression: Multi-perspectival reading highlights mechanisms of social control, privilege, and resistance embedded in narrative structures.
- Social justice and inclusion: By foregrounding marginalized perspectives, literature becomes a site for reflecting on equity, representation, and advocacy.

Pedagogically, multi-perspectivity encourages critical engagement with texts. Students are prompted to evaluate competing interpretations, compare historical and cultural contexts, and consider how different audiences might perceive the same narrative. This practice not only strengthens analytical skills but also fosters empathy, as students learn to understand experiences different from their own.

Furthermore, multi-perspectivity has the potential to reshape research methodologies in literary studies. Scholars are encouraged to adopt interdisciplinary approaches, integrating history, sociology, psychology, and cultural studies to produce richer, more socially aware analyses. Such approaches also challenge the notion of a single "correct" interpretation, promoting an ethical and reflexive scholarship that acknowledges the plurality of meaning.

In essence, the discussion reveals that multi-perspectivity is not merely a method of analysis but a transformative lens that redefines the purpose and practice of literary study. By embracing diversity in perspectives, literature becomes a platform for dialogue, understanding, and social reflection, bridging academic inquiry with broader cultural and political consciousness. [6]

Conclusion. Multi-perspectivity emerges as a crucial and transformative framework within literary studies, challenging traditional, monolithic approaches to interpretation while simultaneously enriching the academic discourse surrounding literature. By systematically incorporating multiple viewpoints-historical, cultural, gendered, postcolonial, and social-multi-perspectivity allows scholars and students to engage with the full complexity of narrative, theme, and character. This approach fosters a more nuanced understanding of texts, highlighting dimensions of meaning that may otherwise remain obscured in singular, linear analyses.

The adoption of multi-perspectivity also has profound pedagogical implications. In educational settings, it promotes critical thinking, encouraging students to examine texts through diverse analytical lenses and to question assumptions embedded in dominant interpretations. It cultivates empathy, as learners are exposed to marginalized voices and alternative experiences, and it prepares students to navigate the pluralistic, interconnected realities of the modern world. By moving beyond rigid canonical frameworks, educators can create more inclusive curricula that reflect the diverse tapestry of human experience, from historically silenced communities to contemporary socio-political contexts.

Furthermore, multi-perspectivity aligns with broader scholarly and social movements, including postcolonial critique, feminist theory, intersectionality, and cultural studies. It encourages literary studies to engage with pressing questions of identity, power, inequality, and justice, bridging the gap between textual analysis and social consciousness. This alignment positions multi-perspectivity not just as an analytical tool, but as a responsible and socially aware approach to scholarship, capable of reshaping both research and teaching practices.

Looking forward, future research should explore innovative applications of multi-perspectivity, including:

- Interdisciplinary approaches, combining literary studies with sociology, psychology, digital humanities, and history.
- Comparative cross-cultural analyses, examining how diverse literary traditions employ multiple perspectives.
- Empirical studies on pedagogy, evaluating how multi-perspectivity enhances student learning outcomes and engagement.
- Digital and computational methods, leveraging AI and data analysis to trace intersecting narrative perspectives across large corpora.

By embracing these directions, literary studies can remain relevant, dynamic, and socially responsive, reflecting both the richness of human experience and the complexities of contemporary global society. Ultimately, multi-perspectivity transforms literature from a static body of texts into a living dialogue, empowering scholars, educators, and students to explore, question, and understand the world in its plurality and diversity.

References

1. Abdug'afurovich, R. B. (2025). THE ROLE OF FICTION IN LEARNING ENGLISH. TANQIDIY NAZAR, TAHLILIY TAFAKKUR VA INNOVATSION G'OYALAR, 1(9), 447-451.
2. Abdug'afurovich, R. (2024). EXPLORING THE POETICS OF HISTORICAL NOVELS DURING THE SOUTHERN RENAISSANCE. Eurasian Journal of Social Sciences, Philosophy and Culture, 4(5-1), 54-58.
3. Abdugafurovich, R. B. (2025). THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THE POETICS OF HISTORICAL NOVELS CREATED DURING THE "SOUTHERN RENAISSANCE" IN LINGUISTIC CONTEXT. O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti konferensiyalari, 489-492.
4. Раззаков, Б. (2025). THE IMPORTANCE OF HISTORICAL NOVELS IN LEARNING ENGLISH. Международный мультидисциплинарный журнал исследований и разработок, 1(5), 265-268.
5. Razzakov, B. (2025). PROBLEMS OF LINGUISTIC TRANSLATION STUDIES IN THE POETICS OF HISTORICAL NOVELS CREATED DURING THE "SOUTHERN RENAISSANCE". Zamonaviy filologiya muammolari, 2(1), 86-89.

6. Abdug'afurovich, R. B. (2025). THE ROLE OF MARIO VARGAS LLOSA'S WORK IN WORLD LITERATURE. SHOKH LIBRARY, 1(11).

THEOLOGY AND RELIGIOUS SYMBOLISM IN MONSIGNOR QUIXOTE
MONSIGNOR QUIXOTE ASARIDA ILOHIYOT VA DINIY RAMZIYLIK
ТЕОЛОГИЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ СИМВОЛИКА В MONSIGNOR QUIXOTE

Komilova Muxarramxon Nosirjon qizi
NamDCHTI 2-kurs magistratura talabasi
mukharramkomilova@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqolaning maqsadi Graham Greene qalamiga mansub Monsignor Quixote romanidagi ilohiyotga oid qarashlar, Injilga ishoralar va diniy ramziylikni tahlil qilish, shuningdek, muallifning e'tiqod va shubha o'rtasidagi murakkab dialogni qanday badiiy ifodalaganini ochib berishdan iborat. Tadqiqot davomida matnning yaqin (close reading) tahlili, diniy konsepsiyalarni sharhlash, shuningdek, Injil matnlari bilan qiyosiy tahlil metodlari qo'llanildi. Tahlillar natijasida romanda din, insoniylik, ruhiy izlanish va axloqiy mas'uliyat masalalari ramziy tasvirlar, dialoglar va falsafiy bahslar orqali namoyon bo'lishi aniqlandi.

Kalit so'zlar: Teologiya, Iymon, Ramziylik, Muqaddas marosim, Kechirim, Shubha, Muhabbat, Ziyorat, In'om, Rahm-shafqat

Annotation: This article examines the theological perspective, biblical allusions, and religious symbolism in Graham Greene's Monsignor Quixote and demonstrates how the author portrays the complex dialogue between faith and doubt. The study employs close reading, intertextual analysis, comparative examination of biblical passages, and interpretation of religious concepts as its primary research methods. The findings reveal that the novel expresses themes of spirituality, moral responsibility, and human uncertainty through symbolism, philosophical conversations, and the interplay between religious and secular viewpoints. The work demonstrates how theology operates within the novel's everyday human experience.

Key words: Theology, Faith, Symbolism, Sacrament, Forgiveness, Doubt, Love, Pilgrimage, Grace, Mercy

Аннотация: Цель данной статьи — проанализировать богословские мотивы, библейские аллюзии и религиозную символику в романе Грэма Грина Monsignor Quixote, а также показать, каким образом автор раскрывает диалог между верой и сомнением. В исследовании использованы методы детального текстуального анализа, интертекстуального подхода, сравнительного анализа библейских текстов и интерпретации религиозных концепций. Полученные результаты демонстрируют, что роман выражает темы духовности, нравственной ответственности и человеческой неуверенности через символы,

философские диалоги и взаимодействие религиозных и светских мировоззрений.

Ключевые слова: Теология, Вера, Символизм, Таинство, Прощение, Сомнение, Любовь, Паломничество, Благодать, Милосердие

INTRODUCTION

Graham Greene's *Monsignor Quixote*, published in 1982, is a modern pastiche of Miguel de Cervantes's early seventeenth-century novel *Don Quixote*. Although the work incorporates elements of comedy, it also offers sustained reflection on the social and political consequences of life after dictatorship, the ideological challenges posed by Communism, and questions central to the Catholic faith.

The novel follows Father Quixote, a parish priest in the Spanish town of El Toboso, who believes himself to be a descendant of Cervantes's fictional knight. After a chance act of charity toward a visiting Italian bishop leads to his unexpected elevation to the rank of monsignor, Father Quixote becomes the object of suspicion within the ecclesiastical hierarchy. Urged to take a holiday, he sets out on a journey across post-Franco Spain in the company of the town's former Communist mayor, aptly nicknamed Sancho. Their travels, echoing the episodic structure of *Don Quixote*, bring them into contact with modern counterparts to Cervantes's windmills, as well as a range of religious and moral contradictions. Through sustained dialogue, the two men engage critically with Catholicism and Communism, gradually deepening their mutual understanding while re-examining their own convictions.

Following a brief return to El Toboso and his subsequent suspension from the priesthood, Father Quixote resumes his journey with Sancho. The novel culminates in a reworking of a key episode from Cervantes, as Quixote is fatally wounded while attempting to protect a statue of the Virgin Mary from profanation. In his final moments at a Trappist monastery, he symbolically celebrates the Tridentine Mass and administers communion to Sancho, a scene that underscores the novel's exploration of faith, sacrifice, and ideological reconciliation.

MAIN PART

The theological perspective and religious symbolism in Graham Greene's *Monsignor Quixote*

Graham Greene's *Monsignor Quixote* occupies a significant position within the tradition of twentieth-century Catholic fiction, a body of literature concerned with the spiritual struggles, ethical dilemmas, and theological uncertainties of modern life. As one of Greene's later novels, it reflects the author's mature engagement with questions of faith, doubt, sacramentality, and the lived experience of belief. The novel's theological stakes are immediately apparent: it probes the fragile boundary between orthodoxy and personal conscience, examines the nature of grace in everyday encounters, and presents faith not as a fixed certainty but as an evolving journey shaped by dialogue, doubt, and human vulnerability.

In *Monsignor Quixote*, Greene positions theology within the ordinary landscapes of travel, friendship, and conversation. The narrative dramatizes central Catholic themes, including the tension between institutional authority and individual spiritual insight, the sacramental symbolism of wine and hospitality, and the moral weight of compassion in a secular world. At the same time, the novel challenges the conventional frameworks of Catholic fiction by suggesting that doubt itself may function as a path toward deeper belief. Through the interactions between Monsignor Quixote and Sancho, Greene frames theology as a living, participatory process in which questions are as essential as answers. As a result, the novel stands as both a continuation and a re-interpretation of Catholic literary tradition, engaging theological reflection through irony, humor, and human experience.

In *Monsignor Quixote*, Graham Greene presents Catholic theology not as a fixed system of rules, but as a lived and questioning form of belief. The novel explores faith through ordinary human experiences such as doubt, friendship, suffering, and moral choice, making its religious ideas accessible even to readers with little knowledge of Catholicism.

Father Quixote represents a form of Christianity based on humility and compassion rather than authority. Although he is a priest, he frequently questions Church teachings and openly admits his uncertainty. This reflects a key theological idea in the novel: faith is not the absence of doubt, but the willingness to continue believing and acting morally despite uncertainty.

A central religious symbol in the novel is the journey itself. Father Quixote's travels across post-dictatorship Spain function as a spiritual journey in which he encounters moral corruption, hypocrisy, and human suffering. These encounters mirror traditional Christian ideas of pilgrimage, where movement through physical space represents inner moral and spiritual reflection.

The Catholic Mass, the ritual at the heart of Christian worship, plays a crucial symbolic role in the novel's final scene. As Father Quixote lies dying, he performs the Mass without proper materials and without official permission. From a theological perspective, this moment suggests that faith depends more on intention and self-sacrifice than on formal correctness. Greene uses this scene to question whether religious authority or genuine belief holds greater spiritual value.

Another important symbol is the Virgin Mary, whom Father Quixote attempts to protect from being exploited for profit. This episode reflects the novel's criticism of empty religious practice: those who claim to honor the sacred figure do not understand her meaning, while Father Quixote, though imperfect and powerless, recognizes the moral truth she represents.

Finally, the friendship between Father Quixote and Sancho, a Communist, illustrates Greene's broader theological message. Their ongoing dialogue shows that moral goodness and sincere belief can exist outside religious institutions. By allowing a priest and a Communist to form a bond based on honesty and mutual respect, Greene

suggests that faith is ultimately concerned with human dignity rather than ideological purity.

CLOSE-READING

"No wine can be regarded as unimportant, my friend, since the marriage at Cana."¹²¹

This refers to a famous story from the Bible, The Wedding at Cana.

In that story, Jesus performs his first miracle by turning water into wine at a wedding feast when the hosts run out of wine. So, that moment, the marriage at Cana has a deep symbolic meaning in Christianity:

It's the beginning of Jesus's public ministry.

It shows God's generosity and blessing of joy and celebration.

It connects wine with divine grace and miracles.

So the paraphrased meaning can be: *"Ever since Jesus himself made wine at Cana, we can't treat wine as a trivial thing."*

"It is not easy to believe, but it is harder not to."¹²²

This refers to a famous story from the Bible, the Doubting Thomas episode

In that story, one of Jesus's disciples, Thomas, refuses to believe that Jesus has risen from the dead unless he sees physical proof. When Jesus appears and shows him his wounds, Thomas believes. Jesus responds by saying that those who believe without seeing are blessed.

So, that moment, the Doubting Thomas story, has deep symbolic meaning in Christianity:

It shows that doubt is part of faith.

It teaches that belief does not always come from physical proof.

It presents faith as trust rather than certainty.

So the paraphrased meaning can be:

"Belief may be difficult, but living without faith can feel even more difficult or empty."

"Love is more important than theology."¹²³

This refers to a famous passage from the Bible, 1 Corinthians 13. In that passage, the Apostle Paul explains that even if a person has knowledge, prophecy, and great faith, without love, they are "nothing." Love is described as the greatest virtue.

So, that teaching, Paul's hymn to love, has deep symbolic meaning in Christianity:

It places love above knowledge and religious achievement.

It teaches that compassion is more important than intellectual correctness.

It defines true spirituality as selfless care for others.

So the paraphrased meaning can be:

¹²¹ Graham Greene, *Monsignor Quixote* (New York: Viking Press, 1982), 5.

¹²² Graham Greene, *Monsignor Quixote* (New York: Viking Press, 1982), 45

¹²³ Graham Greene, *Monsignor Quixote* (New York: Viking Press, 1982), 102.

"Religious knowledge and doctrine are meaningless if they are not guided by love."

Quixote's reflections on forgiveness and the Church's failures.¹²⁴ This refers to a famous moment from the Bible, Jesus's words on the Cross.

In that story, while on the cross, Jesus says, "Father, forgive them; for they know not what they do." Even in suffering, he asks for forgiveness for those harming him.

So, that moment, Christ forgiving his executioners, has deep symbolic meaning in Christianity:

It represents radical mercy.

It teaches forgiveness even toward enemies.

It shows love continuing in the face of injustice.

So the paraphrased meaning can be:

"True faith is shown not by punishment or anger, but by forgiveness and mercy."

CONCLUSION

Overall, *Monsignor Quixote* serves as a literary laboratory where biblical references and Christian symbols are examined not merely as doctrinal markers but as dynamic tools for personal and societal reflection. Graham Greene's *Monsignor Quixote* illustrates that Catholic theology in the modern world is not a static set of doctrines, but a lived, questioning, and relational practice. Through Father Quixote's journey across post-Franco Spain, the novel foregrounds how faith emerges in ordinary human experiences: through doubt, dialogue, acts of compassion, and moral courage. Greene employs biblical allusions, sacramental imagery, and symbolic motifs such as wine, the Mass, forgiveness, and pilgrimage to dramatize how divine grace interacts with human imperfection. By emphasizing love, mercy, and humility over rigid orthodoxy, the novel conveys that true spirituality is found in relationships, moral discernment, and selfless action. Ultimately, *Monsignor Quixote* offers a vision of Christianity that is incarnational, dialogical, and profoundly humane, showing that faith is most alive when it engages the challenges and ambiguities of real life.

References

1. Greene, Graham. *Monsignor Quixote*. New York: Viking Press, 1982.
2. Cervantes, Miguel de. *Don Quixote*. Madrid: Francisco de Robles, 1605.
3. Holy Bible, New Revised Standard Version (NRSV), John 2:1–11; John 20:24–29; Luke 23:34; 1 Corinthians 13:1–13.
4. Bell, David. *The Catholic Novel in the Twentieth Century*. London: Routledge, 2003.
5. O'Connor, Thomas. *Graham Greene and the Catholic Imagination*. New York: Harper & Row, 1990.

¹²⁴ Graham Greene, *Monsignor Quixote* (New York: Viking Press, 1982), 76.

6. Wainwright, Geoffrey. *Christian Symbolism in Modern Literature*. Oxford: Oxford University Press, 2005.
7. Turner, Frank. *Faith and Doubt in Twentieth-Century Literature*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
8. Scanlan, James P. *Intertextuality and Modern Catholic Fiction*. London: Palgrave Macmillan, 2015.

XX ASR INGLIZ ADABIYOTIDA "YO'QOTILGAN AVLOD" ADABIY YO'NALISHI ADIBLARI ASARLARI TEMATIKASI VA BADIY O'ZIGA XOSLIGI

Tojiboyev Doniyor Odiljon o'g'li
Namangan davlat chet tillari instituti doktoranti

Annotatsiya: Mazkur maqola XX asr ingliz adabiyotidagi "Yo'qotilgan avlod" adabiy yo'nalishi vakillari ijodining tematik va badiiy xususiyatlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotda Richard Oldington, Oldos Xaksli, Uilfred Ouen va Zigfrid Sassun kabi ingliz adiblarining asarlari misolida "Yo'qotilgan avlod" fenomenining o'ziga xos jihatlari yoritiladi. Maqolada ushbu yo'nalish vakillari ijodidagi mushtarak mavzular – urushning inson ruhiyatiga ta'siri, ideallarning barbod bo'lishi, muhabbat va o'lim motivi, shuningdek, ularning badiiy ifoda vositalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: "Yo'qotilgan avlod", ingliz adabiyoti, modernizm, Richard Oldington, Oldos Xaksli, Uilfred Ouen, Zigfrid Sassun, Birinchi jahon urushi.

Kirish

Birinchi jahon urushi insoniyat tarixidagi eng dahshatli va qonli to'qnashuvlardan biri bo'lib, u nafaqat siyosiy xaritalarni, balki millionlab insonlarning dunyoqarashi va taqdirini ham tubdan o'zgartirdi. Urush son-sanoqsiz qurbonlar va vayronagarchiliklar orqali yosh avlodni dahshatga solar ekan, davrning adabiy vakillari ijodiga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Aynan shu davrda adabiyotga "Yo'qotilgan avlod" tushunchasi kirib keldi – bu atama Birinchi jahon urushidan o'tgan, ruhiy jihatdan jarohatlangan, bir paytlar ularni ilhomlantirgan soxta vatanparvarlik ideallariga ishonchini yo'qotgan yozuvchilar avlodini ifodalaydi. "Yo'qotilgan avlod" adabiyoti fenomeni dunyo adabiyotshunosligida keng o'rganilgan bo'lsa-da, ingliz adabiyotidagi "yo'qolgan avlod" vakillari ijodi ko'pincha Amerika va nemis adabiyoti namoyandalari (Ernest Xeminguey, Uilyam Folkner, Erix Mariya Remark) soyasida qolib kelgan. Aynan shu holat mazkur tadqiqotning dolzarbligini belgilaydi. Ushbu maqolada Richard Oldington, Oldos Xaksli, Uilfred Ouen va Zigfrid Sassun kabi ingliz adiblari asarlari misolida "Yo'qotilgan avlod" adabiy yo'nalishining tematik va badiiy o'ziga xosligi tahlil qilinadi.

"Yo'qotilgan avlod" atamasining paydo bo'lishi va mazmun-mohiyati

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

"Yo'qotilgan avlod" atamasining paydo bo'lishi amerikalik yozuvchi Gertruda Stayn nomi bilan bog'liq. Rivoyatga ko'ra, Stayn o'z haydovchisiga murojaat qilib: "Sizlarning barchangiz yo'qolgan avlodsizlar, urushda bo'lgan barcha yoshlar. Sizlarda hech narsaga nisbatan hurmat yo'q. Barchangiz ichkilikboz bo'lib ketasizlar", degan iborani aytgan. Bu so'zlarni tasodifan eshitib qolgan Ernest Xeminguey ularni o'zining "Quyosh ham chiqadi" ("Fiesta", 1926) romaniga epigraf qilib keltirgan va shu tariqa atama adabiy muomalaga kirib kelgan.

Biroq "yo'qolganlik"ning ildizlari ancha chuqurroq edi. Birinchi jahon urushi butun insoniyat uchun og'ir sinov bo'ldi. Optimizmga, umid va vatanparvarlik illyuziyalariga to'la bo'lgan yosh yigitlar uchun urush nafaqat jismoniy, balki ruhiy sinish edi. Urush ularni butunlay odatiy hayot izidan chiqarib yubordi va ularning dunyoqarashini keskin fojiali ruhda shakllantirdi.

"Yo'qotilgan avlod" yozuvchilari hech qachon biror adabiy guruhni tashkil etmagan va yagona nazariy platformaga ega bo'lmaganlar. Biroq taqdir va kechinmalarning mushtarakligi ularning o'xshash hayotiy pozitsiyalarini shakllantirdi: ijtimoiy ideallardan ko'ngli qolish, o'tkinchi bo'lmagan qadriyatlarni izlash hamda stoik individualizm. Bu holat alohida mualliflarning individual badiiy uslublari rang-barangligiga qaramay, "yo'qolganlar" nasrida qator umumiy xususiyatlarning mavjudligini belgilab berdi.

Ingliz "Yo'qotilgan avlod" adabiyotining o'ziga xos xususiyatlari

Ingliz adabiyotidagi "Yo'qotilgan avlod" vakillari ijodi o'ziga xos milliy xususiyatlarga ega. Agar Amerika "yo'qolganlari" ko'proq "amerika orzusi"dan ko'ngil qolish, Yevropaga ekspatriatsiya, "jazz asri" kayfiyatlarini aks ettirgan bo'lsa, nemis adabiyoti vakillari (ayniqsa, E.M. Remark) urushning bevosita dahshatlarini, okop hayotining og'ir sharoitlarini naturalistik detallar bilan tasvirlagan.

Ingliz adabiyoti esa o'ziga xos "o'rta yo'lni" tanlagandek: unda ham urushning shafqatsiz haqiqatlari, ham urushdan keyingi jamiyatdagi begonalashuv, ruhiy iztiroblar o'z ifodasini topgan.

Richard Oldington romanlarida urushning badiiy talqini

Richard Oldington (1892–1962) ingliz "Yo'qotilgan avlod"ining eng yirik vakillaridan biridir. Uning "Qahramonning o'limi" ("Death of a Hero", 1929) romani ushbu yo'nalishning dasturiy asari sifatida e'tirof etiladi. Oldingtonning o'zi Birinchi jahon urushida qatnashgan, frontda yaralangan va urush dahshatlarini bevosita boshidan kechirgan.

"Qahramonning o'limi" romanida muallif asosiy e'tiborni urushning inson ruhiyatiga ko'rsatgan halokatli ta'siriga qaratadi. Asar qahramoni Jorj Uinterborn – ziyoli, san'at va adabiyotga qiziqadigan yosh yigit. U urushga vatanparvarlik tuyg'ulari bilan emas, balki o'zini qurshab olgan ikkiyuzlamachi viktorian jamiyatidan qochish, qandaydir "haqiqiy hayot"ni topish umidida boradi. Frontda esa u haqiqiy "hayot" o'rniga faqat o'lim, qon, loy va ma'nosiz qirg'inni ko'radi.

Oldington romanining o'ziga xos xususiyati shundaki, u urushni nafaqat frontda, balki "orqa front"da – tinch hayotda ham tasvirlaydi. Yozuvchi viktorian davri axloqi, ikkiyuzlamachilik, san'atkor va jamiyat o'rtasidagi ziddiyatni ham urush kabi halokatli deb talqin qiladi. Jorj Uinterborn nafaqat urush qurboni, balki o'z davri jamiyatining ham qurbonidir.

Oldington uslubi o'zining keskin publitsistik ruhi, mualliflik pozitsiyasining ochiqligi bilan ajralib turadi. U urushni romantiklashtirishga urinayotgan rasmiy targ'ibotga qarshi kurashadi va "qahramonlik", "shon-sharaf" kabi tushunchalarni qayta talqin qiladi. Romanning o'ziga xos kompozitsion tuzilishi – muallifning qahramon hayoti haqidagi hikoyasi, uning o'limi haqidagi xabarni oldindan ma'lum qilish orqali fojiani yanada kuchaytiradi.

Oldos Xaksli ijodida ideallarga ishonchni yo'qotish mavzusi

Oldos Xaksli (1894–1963) ijodi "Yo'qotilgan avlod" adabiyotining boshqa bir qirrasini – urushdan keyingi intellektual muhitdagi ruhiy inqirozni aks ettiradi. Xaksli urushda bevosita qatnashmagan bo'lsa-da, uning akasi frontda halok bo'lgan va bu voqea yozuvchiga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Xakslining "Sariq Krom" (1921), "Shaxmatga sho'ng'ish" (1928) kabi romanlarida "yo'qolganlik"ning boshqa bir ko'rinishi – intellektual va ma'naviy qadriyatlarning qadrsizlanishi tasvirlanadi. Uning qahramonlari – ziyolilar, rassomlar, yozuvchilar – urushdan keyingi dunyoda o'z o'rnini topa olmaydi. Ular eski qadriyatlar barbod bo'lgan, yangilari esa hali shakllanmagan bir davrda yashaydilar.

Xaksli satirik iste'dodi ayniqsa "Shaxmatga sho'ng'ish" romanida yaqqol namoyon bo'ladi. Asarda intellektual doiralardagi munozaralar, san'at, fan, din va siyosatga oid bahslar fonida qahramonlarning ma'naviy bo'shlig'i, ideallarga ishonchsizligi ochib beriladi. Xaksli qahramonlari ko'pincha kinik, hayotdan ko'ngli to'lmagan, ammo o'zlarining bu holatidan qochishga ham qodir bo'lmagan insonlardir.

Xaksli ijodining o'ziga xos xususiyati – uning intellektualizmi, falsafiy chuqurligi va satirik keskinligidir. U "yo'qolganlik"ni nafaqat hissiy, balki aqliy darajada ham tadqiq etadi. Uning qahramonlari urushdan jismoniy emas, balki ma'naviy jarohat olgan, dunyoning mantiqsizligini anglab yetgan, ammo bunga qarshi hech narsa qilolmaydigan insonlardir.

"Yo'qotilgan avlod" adabiy yo'nalishining ingliz she'riyatiga ta'siri

"Yo'qotilgan avlod" fenomeni nafaqat nasrda, balki she'riyatda ham o'zining yorqin ifodasini topgan. Ingliz she'riyatida "urush shoirlari" ("war poets") deb ataluvchi guruh aynan shu davrda maydonga keldi. Uilfred Ouen, Zigfrid Sassun, Robert Greyvs, Ayzak Rozenberg kabi shoirlar o'z she'rlarida urushning asl qiyofasini, uning dahshatlari va fojialarini aks ettirdilar.

Uilfred Ouen ijodida o'lim obrazining talqini

Uilfred Ouen (1893–1918) ingliz "urush shoirlari"ning eng yirik vakilidir. U 1915-yilda armiyaga ko'ngilli sifatida yoziladi va frontda og'ir janglarda qatnashadi, yaralanadi, kontuziya oladi. 1918-yil 4-noyabrda, urush tugashiga bir hafta qolganida, Ouen frontda halok bo'ladi. U bor-yo'g'i 25 yoshda edi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Ouen she'riyatining asosiy mavzusi – urush va o'limdir. Ammo uning o'lim haqidagi talqini an'anaviy qahramonlik, shon-shuhrat tushunchalaridan tubdan farq qiladi. "Dulce et Decorum Est" she'rida u gorizontall hujumga uchragan askarlarning dahshatli holatini tasvirlaydi:

Bent double, like old beggars under sacks, Knock-kneed, coughing like hags, we cursed through sludge, Till on the haunting flares we turned our backs And towards our distant rest began to trudge.

(«Bukchayib qolgan, qari gadoylarday, Tizzalari qaqshab, yo'talib, loy kechib, So'nggi mash'allarga o'girib orqani, Olisdagi orom sari yo'l oldik biz»)

She'rning ikkinchi qismida gaz hujumiga uchragan askarning o'limi shafqatsiz naturalizm bilan tasvirlanadi. Ouen o'limni romantik parda bilan emas, balki uning barcha jirkanch detallari bilan ko'rsatadi. She'rning so'nggi satrlarida u horatiyning mashhur "Dulce et decorum est pro patria mori" ("Vatan uchun o'lish shonli va sharaflidir") degan so'zlarini kinoya bilan rad etadi:

*My friend, you would not tell with such high zest
To children ardent for some desperate glory,
The old Lie: Dulce et decorum est Pro patria mori.*

(«Do'stim, siz aytmagan bo'lar edingiz bunchalik ishtiyoq bilan Shon-shuhratga tashna yosh bolalarga Eski yolg'onni: "Vatan uchun o'lish – Shonli va sharaflidir", deb»)

Ouen she'riyatining o'ziga xosligi – uning she'riy texnikasida, xususan, "pararima" (yarim qofiya) dan mahorat bilan foydalanishidadir. Bu uslub she'rlarda dissonans, nomutanosiblik, fojiali ohangni yaratishga xizmat qiladi.

Zigfrid Sassunning satirik she'riyatida urushga qarshi nafrat va g'azab Zigfrid Sassun (1886–1967) Ouenning do'sti va zamondoshi bo'lib, u ham urushda qatnashgan, yaralangan va urushga qarshi chiqqan shoirlardandir. Sassun she'riyati Ouen she'riyatidan keskin satirik ruhi, ochiq g'azabi va istehzosi bilan ajralib turadi. Sassunning "Hujum" ("The Attack") she'rida u hujumga o'tlanayotgan askarlarning holatini tasvirlaydi. She'rda qo'rquv, umidsizlik va o'lim oldidagi dahshat yetakchi motivdir. "Qarorgohda" ("The General") she'rida esa u generalni masxara qiladi: general askarlarga "yaxshi kunlar" va'da qiladi, ammo ertasi kuni ularning ko'pchiligi halok bo'ladi.

Sassunning "Ular" ("They") she'ri urush targ'ibotining ikkiyuzlamachiligini fosh etadi. She'rda bishop (ruhoniy) askarlarga urushdan keyin ular "yangi odam" bo'lib qaytishlarini va'da qiladi. Askarlar esa javob beradilar: "Biz ko'r bo'lib qaytdik, bir oyog'imizdan ayrildik, bir qo'limizdan..." – ularning o'zgarishi ruhiy emas, balki jismoniy, va bu o'zgarish hech qanday "ruhiy yuksalish" emas, balki mayib bo'lishdir. Sassun she'riyatining kuchli tomoni – uning publitsistik ruhi, aniq va lo'nda ifodasi, satirik keskinligidir. U she'rni bevosita qurol sifatida ishlatadi, urushni romantiklashtirishga urinayotganlarga qarshi kurashadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Ingliz "Yo'qotilgan avlod" adabiyotining badiiy o'ziga xosligi Ingliz "Yo'qotilgan avlod" adabiyoti o'ziga xos badiiy xususiyatlarga ega bo'lib, ularni quyidagicha umumlashtirish mumkin:

Birinchidan, ingliz adabiyotida "yo'qolganlik" motivi nafaqat urush tajribasi, balki viktorian davri qadriyatlaridan ko'ngil qolish bilan ham chambarchas bog'liq. Richard Oldington va Oldos Xaksli asarlarida XIX asr oxiri – XX asr boshi ingliz jamiyatining konservatizmi, ikkiyuzlamachiligi, puritan axloqining insonni ezishi masalalari muhim o'rin tutadi.

Ikkinchidan, ingliz "yo'qolganlari" ijodida urushdan keyingi jamiyatdagi sinfiy tafovutlar, ijtimoiy tengsizlik, sanoatlashtirishning salbiy oqibatlari kabi mavzular keng yoritilgan. Bu, ayniqsa, Oldington asarlarida yaqqol ko'zga tashlanadi.

Uchinchidan, ingliz she'riyatidagi "urush shoirlari" ijodi "yo'qotilgan avlod" adabiyotining eng yuqori cho'qqilaridan biridir. Ouen va Sassun she'riyati urushga qarshi nafaqat mazmunan, balki shaklan ham yangi yondashuvlarni taklif etdi. Ular klassik she'riy shakllarni saqlab qolgan holda, ularni yangi, fojiali mazmun bilan to'ldirdilar. To'rtinchidan, ingliz "yo'qotilgan avlod" adabiyotida Amerika va nemis adabiyotiga nisbatan lirizm, ruhiy kechinmalarning chuqur tahlili, psixologik detallashtirishga ko'proq e'tibor qaratilgan. Bu, ayniqsa, Oldington romanlari va Ouen she'riyatida yaqqol ko'rinadi.

Xulosa

XX asr ingliz adabiyotidagi "Yo'qotilgan avlod" adabiy yo'nalishi jahon adabiyotining eng muhim va ta'sirli hodisalaridan biridir. Richard Oldington, Oldos Xaksli, Uilfred Ouen va Zigfrid Sassun kabi adiblar ijodi Birinchi jahon urushi fojiasini, uning inson ruhiyatiga ko'rsatgan halokatli ta'sirini chuqur va badiiy jihatdan mukammal tarzda aks ettirdi. Ingliz "yo'qolganlari" o'z asarlarida urushning asl qiyofasini, uning dahshatlari va ma'nosizligini ko'rsatib, rasmiy targ'ibot yaratgan "qahramonlik" va "shon-shuhrat" afsonalarini yo'qqa chiqardilar. Ular insonning urush va tinchlik, hayot va o'lim, muhabbat va nafrat kabi abadiy muammolar haqidagi tasavvurlarini yangiladilar. "Yo'qotilgan avlod" adabiyoti bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Zamonaviy dunyodagi keskin siyosiy vaziyat, yangi urushlar va mojarolar ushbu adabiyotda ko'tarilgan muammolarning hanuzgacha dolzarbligini ko'rsatadi. Tinchlikni asrab-avaylash, inson hayotining qadri, urushning fojiali oqibatlari haqidagi masalalar bugun ham insoniyat oldida turgan eng muhim muammolardandir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aldridge, J. After the Lost Generation: a Critical Study of the Writers of Two Wars. – Princenton, 1958. – 265 p.
2. Baker, C. Hemingway. The Writer as Artist. – Princeton: Princeton University Press, 1956. – 355 p.

3. Fussell, P. The Great War and Modern Memory. – Oxford University Press, 1975. – 363 p.
4. Hemingway, E. A Farewell to Arms. – СПб.: Капо, 2004. – 413 p.
5. Hynes, S. A War Imagined: The First World War and English Culture. – Atheneum, 1990. – 514 p.
6. Owen, W. The Collected Poems of Wilfred Owen. – New York: New Directions, 1965. – 191 p.
7. Sassoon, S. The War Poems. – London: Faber and Faber, 1983. – 160 p.
8. Гиленсон, Б. «Потерянное поколение» // Краткая литературная энциклопедия: в 8 т. – М.: Сов. энцикл., 1968. – Т. 5. – С. 914-915.
9. Затонский, Д.В. Искусство романа и XX век. – М.: Художественная литература, 1973. – 535 с.
10. Зверев, А.М. Американский роман 20-30-х годов. – М.: Художественная литература, 1982. – 256 с.
11. Леонова, Е. Немецкая литература XX века. Германия, Австрия: учебное пособие. – М.: Флинта: Наука, 2010. – 360 с.
12. Мулярчик, А. Потерянное поколение // Литературная энциклопедия терминов и понятий. – М.: НПК «Интелвак», 2001. – С. 772-773.
13. Старцев, А. Молодой Хемингуэй и «потерянное поколение» // Хемингуэй Э. Собрание сочинений: в 4 т. – М.: Художественная литература, 1968. – Т. 1. – С. 705-716.

THE ARTISTIC FUNCTION OF FANTASTIC ELEMENTS IN THE NOVELS OF NEAL ASHER

*Umarkulova Munira Zakhidjan kizi,
Uzbekistan State University of World Languages
doctoral student, Tashkent, Uzbekistan
Email: mumarkulova774@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-9648-2684*

Annotation

This article explores the artistic function of fantastic elements in Neal Asher's novels. It argues that fantasy in Asher's fiction is not merely decorative but serves as a structural component of narrative meaning. Through artificial intelligences, bio-engineered life forms, hybrid identities, and altered temporal systems, Asher constructs a new artistic reality that reflects the transformation of humanity in a technological age. The study demonstrates that fantastic elements perform multiple functions: they reorganize narrative space and time, create typological characters, and articulate philosophical and ethical dilemmas related to posthuman evolution. The findings suggest that fantastic elements in Asher's novels act as tools for modeling future possibilities and redefining the boundaries of human identity.

Keywords: fantasy, artistic function, posthumanism, artificial intelligence, narrative time, typological characters, science fiction, future modeling

NIL ESHER ROMANLARIDA FANTASTIK ELEMENTLARNING BADIY FUNKSIYASI

Umarqulova Munira Zohidjon qizi
O'zbekiston Davlat Jahon Tillari Universiteti Tayanch doktoranti
Toshkent, O'zbekiston
Email: mumarqulova774@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-9648-2684

Annotatsiya

Ushbu maqolada Nil Esher romanlarida fantastik elementlarning badiiy vazifasi tahlil qilinadi. Tadqiqotda fantastika syujet bezagi sifatida emas, balki badiiy mazmunni shakllantiruvchi strukturaviy unsur sifatida talqin etiladi. Nil Esher asarlarida sun'iy intellekt, bio-modifikatsiya, gibridd identitet va o'zgarishga uchragan vaqt tizimlari orqali yangi badiiy voqelik yaratilishi ko'rsatiladi. Fantastik elementlar ko'rsatilgan makon va zamonn qayta tashkil etishi, tipologik obrazlar yaratishi hamda postguman evolyutsiya bilan bog'liq falsafiy va axloqiy muammolarni ifodalashi asoslab beriladi, fantastika kelajakni modellashirish va inson identitetining chegaralarini qayta belgilash vositasi sifatida namoyon bo'lishi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: fantastika, badiiy funksiya, postgumanizm, sun'iy intellekt, narrativ vaqt, tipologik obrazlar, ilmiy fantastika, kelajak modeli

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ФУНКЦИИ ФАНТАСТИЧЕСКИХ ЭЛЕМЕНТОВ В РОМАНАХ НИЛА ЭШЕРА

Умаркулова Мунира Захиджановна
Узбекский государственный университет мировых языков
докторант Ташкент, Узбекистан
Э-почта: mumarqulova774@gmail.com
ORCID ID: 0009-0009-9648-2684

Аннотация

В статье исследуется художественная функция фантастических элементов в романах Нила Эшера. Фантастика рассматривается не как декоративный компонент, а как структурный элемент формирования художественного смысла. Показано, что через образы искусственного интеллекта, биомодификации, гибридной идентичности и изменённых временных систем создаётся новая художественная реальность. Фантастические элементы выполняют функции реорганизации нарративного пространства и времени, формирования типологических персонажей и выражения философских и этических проблем постгуманной

эволюции. Делается вывод о том, что фантастика выступает как средство моделирования будущего и переосмысления границ человеческой идентичности.

Ключевые слова: фантастика, художественная функция, постгуманизм, искусственный интеллект, нарративное время, типология, научная фантастика, моделирование будущего

Introduction

Science fiction has increasingly become one of the most analytically significant literary domains through which modern culture reflects on technological transformation, ethical dilemmas, and posthuman futures. Rather than functioning merely as an imaginative projection, it operates as a structured cognitive and narrative model that allows readers to experience possible worlds through symbolic systems of meaning. As Peter Stockwell notes, science fiction constructs "new worlds" by means of linguistic, narrative, and conceptual displacement, enabling readers to cognitively negotiate unfamiliar realities [Stockwell, 2000, p. 7].

In this respect, Neal Asher's novels, particularly those belonging to the "Agent Cormac" cycle, represent a significant contemporary development within the genre. His fictional universe is not built solely upon technological speculation but upon the aesthetic transformation of reality through fantastic elements. These elements perform complex artistic functions: they reshape narrative temporality, construct typological characters, and generate ideological reflections on humanity's evolving relationship with artificial intelligence and bio-technological change.

From a theoretical standpoint, literature is not merely a reflection of reality but a system of artistic images structured through aesthetic laws. As Hotam Umurov emphasizes, literary studies aim to uncover "the internal principles and creative mechanisms of artistic expression" [Umurov, 2004, p. 3]. Similarly, Izzat Sulton underlines that literature possesses a distinct social and imaginative function that differentiates it from purely informational discourse [Sulton, 2005, p. 2]. In science fiction, this artistic function becomes particularly evident. According to Carl Freedman, science fiction should be understood as a "privileged form of critical theory" that reflects ideological tensions within modernity [Freedman, 2000, p. 1]. It is not simply narrative entertainment but a discursive framework through which society interrogates its own future.

Furthermore, science fiction operates as what Tom Lombardo defines as an "evolutionary mythology of the future," shaping holistic future consciousness by synthesizing scientific imagination with narrative meaning [Lombardo, 2015, p. 6]. In this sense, fantastic elements function not as escapist devices but as epistemological tools that allow literature to construct models of transformation.

In Neal Asher's prose, these fantastic structures are particularly prominent. His narratives employ advanced artificial intelligences, alien ecologies,

cybernetic bodies, and altered temporalities not merely as speculative inventions but as mechanisms of artistic meaning production.

From our scholarly perspective, the fantastic elements in Asher's novels perform at least three core artistic functions: they reconstruct narrative time and reality, they produce typological character systems, and they serve as ideological instruments reflecting posthuman transformation.

Thus, the aim of this article is to analyze the artistic function of fantastic elements in Neal Asher's novels through an interdisciplinary framework combining Uzbek literary theory, Russian narrative studies, and Western science fiction criticism.

Main part

1. Fantastic elements as narrative world-building structures

In Neal Asher's novels, fantastic elements first of all function as world-structuring mechanisms rather than decorative imaginative motifs. Science fiction world-building is not merely about inventing technology; it is about constructing an internally coherent semiotic reality that replaces empirical experience with an alternative cognitive model.

As Peter Stockwell explains, science fiction constructs “possible worlds” that the reader must actively negotiate through cognitive projection [Stockwell, 2000, p. 4]. This projection allows fictional universes to operate not as illusion but as structured experiential spaces. In Asher's Polity universe, artificial intelligences, alien biospheres and techno-organic ecosystems perform precisely this role they produce a narratively inhabitable reality.

From the perspective of Uzbek literary theory, such reality should be understood through the concept of the **artistic image**. The artistic image is not a simple reflection of reality but its transformed representation. As Nusratov notes, the artistic image “does not reproduce reality directly but reveals its essential and generalized meaning through symbolic embodiment” [Nusratov, 2023, p. 2]. In Asher's fiction, AI minds, cybernetic agents and bio-engineered species are artistic images rather than speculative predictions. They embody:

- autonomy vs control
- evolution vs identity
- intelligence vs ethics

Thus, they structure meaning rather than merely populate narrative space.

Moreover, narrative temporality itself becomes reorganized through fantastical devices. Russian narrative theory distinguishes between “**fabula**” (chronological sequence of events) and “**syuzhet**” (their narrative presentation). According to Maslov, the time of discourse may function independently from the time of events because narrative meaning emerges from thought rather than chronology [Maslov, 2023, p. 11]. Asher frequently disrupts linear time through AI processing speed, extended lifespans, memory manipulation, and technological stasis.

This creates a discursive time distinct from biological temporality. In artistic terms, fantastic elements reorganize narrative temporality, turning time itself into an aesthetic construct.

From my scholarly standpoint, this demonstrates that fantastic elements in Asher's novels perform a **chronotopic function**: they reshape the relationship between event, perception, and narrative structure.

2. Fantastic elements as typological character systems

Another crucial artistic function of fantasy in Asher's prose lies in character construction.

Contemporary aesthetics increasingly interprets fictional characters as types rather than individuals. As Enrico Terrone argues, fictional characters should be treated as "types instantiated in particular fictional worlds" [Terrone, 2017, p. 162]. Asher's protagonists, whether human, augmented, or artificial, operate precisely on this typological level. Examples include:

- the posthuman agent
- the autonomous AI
- the hybrid organism

These figures are not psychologically realist characters in the traditional sense. Instead, they represent structural positions within a posthuman system.

Uzbek literary theory supports this interpretation. According to Izzat Sulton, literary characters are not merely representations of individuals but carriers of broader social and philosophical meanings [Sulton, 2005, p. 5]. In Asher's narrative logic:

Category	Representations
AI Minds	- Rational sovereignty - Technological ethics - Systemic intelligence
Augmented Humans	- Transitional identity - Existential instability
Alien Species	- Radical alterity

Thus, fantastic elements generate a typological system of characters that reflects the transformation of subjectivity in the technological age.

From our position, this confirms that fantasy in Asher is not escapist but ontological; it constructs new models of being.

3. Fantastic elements as ideological and futurist instruments

Beyond structuring narrative space and shaping typological characters, fantastic elements in Neal Asher's novels perform a third crucial artistic function: they operate as ideological instruments through which the future is conceptualized and evaluated.

Science fiction has long been understood not only as speculative storytelling but as a mode of social reflection. Carl Freedman emphasizes that science fiction possesses a unique capacity to function as a form of critical discourse, allowing

literature to interrogate ideological structures embedded in technological modernity [Freedman, 2000, p. 2]. In this sense, fantastic elements are not neutral inventions; they are tools through which power, identity, and ethics are examined.

Neal Asher's fictional universe populated by AI minds governing interstellar societies, bio-modified organisms, and autonomous war technologies reflects tensions between control and freedom, progress and risk, intelligence and morality

Tom Lombardo characterizes science fiction as an “evolutionary mythology of the future” that shapes future-oriented consciousness [Lombardo, 2015, p. 5]. This concept is especially applicable to Asher's work, where the fantastic serves as a mythopoetic system enabling readers to imagine posthuman evolution. For instance, artificial intelligences in the Polity function as political metaphors. Alien ecologies reflect anxieties about uncontrollable biological transformation. Cybernetic augmentation dramatizes the instability of human identity. Such elements do not merely represent technological possibilities; they articulate philosophical dilemmas.

From the standpoint of Uzbek literary theory, literature always fulfills a social function. As Izzat Sulton notes, artistic works participate in shaping ethical perception and collective understanding of reality [Sulton, 2005, p. 3]. In Asher's fiction, fantastic constructs act as ethical laboratories, philosophical experiments, models of socio-technological futures. For this reason, the fantastic becomes a medium through which ideological questions are dramatized.

From my scholarly perspective, this reveals that fantastic elements in Asher's novels perform a prognostic function they simulate possible futures and evaluate their implications.

Conclusion

The analysis demonstrates that fantastic elements in Neal Asher's novels are not ornamental narrative devices but structurally significant artistic components. They function simultaneously on narrative, characterological, and ideological levels.

Firstly, they construct alternative worlds that reorganize spatial and temporal perception. Through AI cognition, altered lifespans, and technological mediation, narrative time becomes discursive rather than biological.

Secondly, they generate typological character systems that transcend traditional psychological realism. As suggested by contemporary aesthetics, fictional entities operate as types rather than mere individuals [Terrone, 2017, p. 162].

Thirdly, they function as ideological instruments reflecting the transformation of humanity in a technological age. Science fiction, understood as evolutionary mythology, enables literature to explore ethical and existential implications of progress [Lombardo, 2015, p. 6].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

From our analytical standpoint, Neal Asher's fiction illustrates that the fantastic operates as a poetic mechanism that shapes narrative reality, constructs posthuman subjectivity, and models future ethical dilemmas

Therefore, the artistic function of fantastic elements lies in their ability to mediate between imagination and cognition, transforming speculative invention into meaningful literary structure.

References:

1. Stockwell, P. (2000). *The Poetics of Science Fiction*. London: Longman. 222 p. https://www.academia.edu/724531/The_Poetics_of_Science_Fiction
2. Freedman, C. (2000). *Critical Theory and Science Fiction*. Hanover: Wesleyan University Press. 160 p. <https://dokumen.pub/critical-theory-and-science-fiction-0819563986-0819563994.html>
3. Lombardo, T. (2015). Science Fiction: The Evolutionary Mythology of the Future. *Journal of Futures Studies*, 20(2), 5–24. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://jfsdigital.org/wp-content/uploads/2015/12/01_Articles01_Science-Fiction-2.pdf
4. Maslov, E. S. (2023). Time in Narrative: “Fabula – Syuzhet” and “Story – Discourse” vs Semiotic Triangle. *Studia Litterarum*, 8(3), 10–27. https://www.researchgate.net/publication/373809808_Time_in_Narrative_Fabula_-_Syuzhet_and_Story_-_Discourse_vs_Semiotic_Triangle
5. Terrone, E. (2017). On Fictional Characters as Types. *British Journal of Aesthetics*, 57(2), 161–176. https://www.academia.edu/35180896/2017_On_Fictional_Characters_as_Types_British_Journal_of_Aesthetics_57_2_pp_161_176
6. Sulton, I. (2005). *Adabiyot nazariyasi*. Tashkent: O'qituvchi. 272 p. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://turan-edu.uz/media/books/2026/01/26/Adabiyot_nazariyasi_asoslari_D.Quronov_2019.pdf
7. Umurov, H. (2004). *Adabiyotshunoslik nazariyasi*. Tashkent: Sharq. 264 p. [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://n.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/onatili_va_adabiyot/Adabiyotshunoslik%20nazariyasi%20\(Hotam%20Umurov\).pdf](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://n.ziyouz.com/books/kollej_va_otm_darsliklari/onatili_va_adabiyot/Adabiyotshunoslik%20nazariyasi%20(Hotam%20Umurov).pdf)
8. Nusratov, B. (2023). The Role of Inspiration and Thinking in Creating Artistic Images. *Oriental Art and Culture*, 4(5), 166–169. [8. Nusratov, B. \(2023\). The Role of Inspiration and Thinking in Creating Artistic Images. Oriental Art and Culture, 4\(5\), 166–169.](https://www.researchgate.net/publication/373809808_Time_in_Narrative_Fabula_-_Syuzhet_and_Story_-_Discourse_vs_Semiotic_Triangle)
9. Karimov, U. (2024). The Poetics of Science Fiction Characters in 21st Century American Literature. *Texas Journal of Philology, Culture and History*, 37, 6–7. <https://zienjournals.com/index.php/tjpch/article/view/5754>

ЖАНРОВАЯ ИМИТАЦИЯ ВОСТОКА В НЕМЕЦКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПОЭЗИИ XIX ВЕКА: ГАЗЕЛЬ (ГЁТЕ, РЮККЕРТ) И РУБАИ (ФИЦДЖЕРАЛЬД)

Искандарова Нодира Бахрамбековна
доцент университета Мамуна, PhD

Аннотация. В статье рассматривается жанровая имитация Востока в немецкой и английской поэзии XIX века как особый механизм культурного трансфера, выходящий за рамки буквального перевода. На материале немецкой газели (Гёте, Рюккерт) и английского рубаи в версии Э. Фицджеральда анализируются стратегии освоения восточных форм: от формоцентрической имитации строфики, рифмовки и принципов жанровой повторности до смыслоцентрической адаптации, создающей новый философско-лирический эффект. Выявляются ключевые приёмы «поэтики перевода» - стилизация, цитатно-аллюзивная работа, интертекстуальный монтаж и конструирование «восточного» авторского голоса и показывается, как они обновляют европейскую лирику и формируют модели межкультурного взаимодействия.

Ключевые слова: компаративистика, поэтика перевода, газель, рубаи, ориентализм, интертекстуальность, жанровая имитация.

Abstract. The article examines the genre imitation of the East in nineteenth-century German and English poetry as a distinctive mechanism of cultural transfer that goes beyond literal translation. Drawing on the German ghazal (Goethe, Ryuckert) and the English rubā'ī as rendered by Edward FitzGerald, it analyzes strategies for appropriating Eastern forms, from a form-centered imitation of stanzaic structure, rhyme schemes, and principles of generic repetition to a meaning-centered adaptation that produces a new philosophical-lyrical effect. The study identifies key techniques of the "poetics of translation"-stylization, quotation and allusive practice, intertextual montage, and the construction of an "Eastern" authorial voice-and shows how these techniques renew European lyric poetry and shape models of intercultural interaction.

Keywords: comparative literature, poetics of translation, ghazal, rubā'ī, Orientalism, intertextuality, genre imitation.

Annotatsiya. Maqolada XIX asr nemis va ingliz she'riyatida Sharqni janr jihatdan imitatsiya qilish so'zma-so'z tarjima doirasidan chiqadigan o'ziga xos madaniy transfer mexanizmi sifatida talqin etiladi. Nemis g'azali (Gyote, Ryukkert) hamda E. Fitsjerald talqinidagi ingliz ruboiylari materialida Sharq shakllarini o'zlashtirish strategiyalari tahlil qilinadi: band tuzilishi, qofiyalanish va janriy takrorlanish tamoyillarini formaga yo'naltirilgan imitatsiyadan tortib, yangi falsafiy-lirik ta'sirni yuzaga keltiruvchi ma'noga yo'naltirilgan adaptatsiyagacha. Tadqiqotda "tarjima poetikasi"ning asosiy usullari - stilizatsiya, iqtibos va alluziyaga tayanuvchi ishlov, intertekstuall montaj hamda "sharqona" mualliflik

ovozini konstruksiya qilish aniqlanadi va ular Yevropa lirikasini qanday yangilashi hamda madaniyatlararo o'zaro ta'sir modellarini qanday shakllantirishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: komparativistika, tarjima poetikasi, g'azal, ruboiy, orientalistika, intertekstuallik, janr imitatsiyasi.

Введение. Во второй половине XVIII - XIX века европейская литература вырабатывает особую стратегию культурного диалога, в рамках которой «Восток» становится не только предметом изображения, но и источником поэтических форм, способных обновить западную лирику. В этом контексте показательно различие двух линий: немецкой, ориентированной на жанровую имитацию и формальную дисциплину (прежде всего газель), и английской, где на первый план выходит адаптация и смысловая реконфигурация (прежде всего рубаи в версии Э. Фицджеральда). Поэтому компаративистский анализ газели и рубаи как «перенесённых жанров» позволяет уточнить, что именно означает «поэтика перевода Востока» в европейской традиции: это не просто перевод текста, а перевод жанра и перевод культурной роли.

Актуальность исследования связана с необходимостью различать экзотизацию и жанровое освоение Востока: в XIX веке европейская литература не только описывает «Восток», но и формирует новый поэтический код на основе восточных форм. Сопоставление немецкой газели (Гёте, Рюккерт) и английского рубаи (Фицджеральд) выявляет две модели взаимодействия - формоцентрическую (жанр как структура) и смыслоцентрическую (жанр как философский эффект). Целью исследования является, сопоставить стратегии «поэтики перевода Востока» на материале этих жанров. Задачи включают описание признаков газели и рубаи, анализ немецкой линии жанровой имитации, рассмотрение английской адаптации рубаи у Фицджеральда, сопоставление по форме и смыслу и формулирование типологического вывода о двух режимах жанрового трансфера. Научная новизна состоит в трактовке газели и рубаи как жанровых инструментов европейской лирики и в более чётком различении стилизации, имитации и адаптации как форм «поэтического перевода».

Обзор литературы. В компаративистических исследованиях «поэтика перевода Востока» обычно описывается как система приёмов (цитирование, стилизация, интертекст), которые превращают восточный жанр и образность в «работающий» элемент европейской поэтики. В рамках немецкой и английской традиций наиболее продуктивны несколько исследовательских оптик - на материале Гёте, Рюккерта и Фицджеральда. И.Н. Лагутина рассматривает «Западно-восточный диван» Гете как книгу, чья внутренняя целостность создаётся не линейным сюжетом, а «каркасом» из восточных цитат и образов, нередко «растворённых» в авторском слове [1].

Х. Бобзин в своей статье «Rückert as translator and imitator of Persian ghazal poetry» показывает, что Рюккерт входит в персидскую поэзию не только как филолог-переводчик, но первоначально как имитатор: в ранней

фазе ориентация на Восток поддерживается европейскими посредниками (в частности, переводами и публикациями Хаммера), которые позволяют усвоить «форму и содержание» персидской лирики [2].

М. Алеахмад интерпретирует перевод Фицджеральда как идеологически и эстетически мотивированную пересборку: акцентируется стратегия радикального сокращения/переформатирования исходного материала и стремление «сохранить восточную форму», одновременно сопровождаемое викторианскими представлениями о «таинственном Востоке» [3].

Анализ и результаты. Проведённый анализ показывает, что у Гёте «Восток» функционирует не как декоративная экзотика, а как пространство поэтической переориентации: «Хиджра» (переселение) превращается в метафору выхода из европейской исторической и идеологической «тесноты» в более широкую символическую перспективу. В переводческом предисловии к *West-Eastern Divan* подчёркнуто, что импульсом к созданию книги стала публикация перевода дивана Хафиза Й. фон Хаммером (1812), после чего Гёте воображает себя «восточным купцом», обменивающим «товары» — образы, формы и смыслы — с персидскими певцами [4; 17]. В этом жесте важен не факт «заимствования», а переход к диалогической модели: западный автор сознательно строит книгу как переговоры с авторитетом Востока. На уровне композиции это реализуется через «книжную» структуру дивана (двенадцать книг), где заголовки фиксируют ориентацию на восточные регистры высказывания: «Book of Hafiz», «Book of Maxims», «Book of Parables», «Book of Zuleika» и др. [4; 12]. Такая архитектура уже сама по себе является приёмом «перевода Востока»: восточная книжность (диван как собрание) и европейская авторская композиция соединяются в едином проекте.

В интертекстуальном плане Гёте работает прежде всего как комментатор и медиатор, выстраивающий смысл на границе «своего» и «чужого» слова. Лагутина, анализируя природу этой поэтики, подчёркивает, что целостность книги формируется «на каркасе из цитат и образов восточных поэтов» — точных, минимально изменённых, пересказанных и «растворённых» в собственном тексте [1; 189]. Следовательно, результатом становится особая форма «мерцающего» смысла, где значение возникает между стихами, паузами и циклами, а «восточный текст» превращается в механизм мета-поэтической рефлексии [1; 189]. Иными словами, у Гёте «перевод» Востока — это не только перенос мотивов, но и создание нового режима чтения, в котором читатель постоянно соотносит голоса и культурные горизонты.

Содержательно ключевой осью дивана выступает любовная лирика (кульминация - «книга Зулейки»), причём предисловие фиксирует и биографический «двойной план»: Зулейка соотнесена с Марианной Виллемер, а часть текстов принадлежит ей [4]. Тем самым «восточная маска» не скрывает автора, а, напротив, делает видимой ситуацию совместного говорения: Восток оказывается формой, позволяющей европейской лирике заново проговорить

любовь, старость, дружбу, веру и свободу. Предварительно можно отметить, что в немецкой традиции на материале творчества И.В. Гёте обнаруживается модель «перевода Востока» как мета-поэтического проекта: в данном случае цитатно-аллюзивные механизмы и принцип циклической композиции формируют «диалог культур» не на уровне деклараций, а на уровне структуры.

Представляется обоснованным отметить, что материалы, связанные с Ф. Рюккертом, позволяют выделить вторую модель «перевода Востока» - выстроенную на базе филологического анализа где определяющим становится соединение языковой компетенции, жанрового эксперимента и культурного посредничества. Как показывает Бобзин, на раннем этапе Рюккерт выступает не столько «переводчиком» в строгом смысле, сколько «имитатором», что связано с ограниченной доступностью персидских текстов и рукописей в Европе начала XIX века [2; 286–287]. Существенно, что важнейшим посредником вновь оказывается Хаммер: его переводы Хафиза и труды по истории персидской словесности дают европейским поэтам представление о формах и тематике восточной поэзии и тем самым стимулируют «диванные» практики у Гёте и Рюккерта.

Далее принципиально то, что Рюккерт встраивает перевод Востока в пространство профессиональной филологии: он систематически изучает восточные языки (турецкий, персидский, арабский), работает как университетский преподаватель, переводит сложные тексты и параллельно создаёт собственную поэзию, где перевод и имитация функционируют как единая творческо-научная лаборатория.

Английская линия (Фицджеральд) демонстрирует третью модель - креативный, перестраивающий перевод, где первичен не жанровый канон как таковой, а эффект новой английской поэтики. В издании *Rubáiyát of Omar Khayyám* подчёркнуто, что Фицджеральд работал «с необычайной свободой», «переставляя и перерабатывая» материал персидских четверостиший [5; 59]. Здесь фиксируется ключевой результат: перевод понимается как перекомпозиция - создание цельного поэтического «пути» из разрозненных рубаи.

Характерно, что критическая традиция (включённая в предисловные материалы) прямо говорит: эти тексты «лучше описывать как “в значительной степени новое произведение на основе номинальных оригиналов”». Далее приводится сопоставление рукописной версии и английского текста, демонстрирующее механизм «духовного соответствия» при отсутствии буквального эквивалента: например, формула «I came like Water, and like Wind I go» становится у Фицджеральда смысловым стержнем, вокруг которого он выстраивает риторическую завершённость и музыкальность. Это типичный приём «перевода Востока» в викторианской культуре: восточный афоризм/парадокс не столько переносится, сколько переодевается в английскую стиховую мелодику и композиционную логичность.

На уровне образности Фицджеральд усиленно кристаллизует «знаки Востока» (кубок, трактир, рассвет, сад) как универсальные метафоры конечности жизни и ценности мгновения. Показательно, что открывающая строка - «Awake! for Morning in the Bowl of Night» - строится на ярком визуальном переносе («чаша ночи») и задаёт весь тон: рубаи превращается в цепь афористических «кадров», связанных общей интонацией и философским нервом. В результате английская традиция получает не столько «персидскую поэзию», сколько новую форму европейской философской лирики, где Восток выступает источником концентрированных смыслов и образов.

Следует подчеркнуть, что «Восток» в европейских традициях XIX века переводится не единым способом, а набором техник - от строгой жанровой имитации до свободной перекомпозиции; от цитатного диалога до филологически мотивированного перевода. Это подтверждает, что поэтика «перевода Востока» является системой художественных практик, где перевод (широко понимаемый) служит механизмом обновления национальных поэтик и конструирования «мировой литературы» как пространства взаимных форм и смыслов.

Выводы. Проведённый компаративистский анализ показывает, что жанровая имитация Востока в поэзии XIX века выступает механизмом культурного трансфера и не сводится к буквальному переводу: ключевыми становятся «перевод жанра» и «перевод культурной роли» (восточная маска автора, афористический голос, устойчивые мотивы). В немецкой традиции (Гёте -Рюккерт) доминирует формоцентрическая логика освоения Востока, где жанр понимается как дисциплина формы и композиционная матрица; у Гёте при этом «восточный» проект приобретает метапоэтический характер, выстраивая диалог «своего» и «чужого» слова. Рюккерт демонстрирует филологически мотивированную модель, соединяющую поэтический эксперимент с языковой компетенцией и работой с источниками. Английская линия у Э. Фицджеральда представляет смыслоцентрическую стратегию: рубаи переосмысливается через творческую перекомпозицию и создаёт новый философско-лирический эффект, где восточные образы превращаются в универсальные метафоры времени и бренности. В целом «перевод Востока» реализуется набором техник - от строгой имитации до свободной реконфигурации, от цитатного диалога до филологического перевода, что позволяет трактовать его как систему художественных практик (стилизация, аллюзии, интертекстуальный монтаж, конструирование «восточного» голоса). Тем самым ориентальный материал предстает не только объектом экзотизации, но и инструментом обновления европейской лирики и формирования «мировой литературы» как пространства обмена формами и смыслами; дальнейшие перспективы связаны с расширением корпуса и более точным разграничением имитации, стилизации и адаптации.

Список литературы

1. Лагутина И. Н. «Западно-восточный диван» Гете: опыт интерпретации // *Достоевский и мировая культура. Филологический журнал*. — 2019. — № 1(5). — С. 189–217. — DOI: 10.22455/2619-0311-2019-1-189-217.
2. Bobzin, H. Rückert as translator and imitator of Persian ghazal poetry // *Ghazal as World Literature II*. — 2006. — P. 285–294. — DOI: 10.5771/9783956506932-285.
3. Aleahmad, M. "The Effect of Ideology on the Form and Content of Edward FitzGerald's Translation of Khayyam's Rubaiyat". *LingLit Journal Scientific Journal for Linguistics and Literature*, Vol. 2, no. 2, June 2021, pp. 75-82, doi:10.33258/linglit.v2i2.461.
4. Goethe, J. W. *West-Eastern Divan: In Twelve Books* / Translated by E. Dowden. — London; Toronto: J. M. Dent & Sons Ltd., 1914.
5. *Rubáiyát of Omar Khayyám, the astronomer-poet of Persia* / Rendered into English verse by E. FitzGerald. — New York: Doxey's (William Doxey), 1901.

ЧЕРТЫ ЭПИЧЕСКОГО ПОВЕСТВОВАНИЯ В ПОВЕСТИ В. Г. РАСПУТИНА «ЖИВИ И ПОМНИ»

Ходжаев Комилхон Юнусович
Доцент кафедры «Прикладных иностранных языки»
Андижанского государственного педагогического института
komilhodjayev1964@gmail.com +998905421007

Аннотация: В статье анализируются характерные черты эпического типа мышления одного из крупнейших представителей русской прозы В. Г. Распутина, к которым относятся масштабное осмысление действительности, опора повествования на общенациональное историческое событие, универсальный характер поднимаемых проблем, образ героя как носителя народной мудрости, а также авторская позиция дистанцированного наблюдателя.

Ключевые слова: эпическое сознание, эпический хронотоп, многослойная структура повествования, целостность народного существования.

Abstract: This article analyzes the characteristic features of the epic type of thinking of one of the most prominent representatives of Russian prose, V. G. Rasputin. These features include a broad and comprehensive understanding of reality, a narrative based on a nationwide historical event, the universal nature of the issues addressed, the portrayal of the hero as a bearer of folk wisdom, and the author's position as a distanced observer.

Keywords: epic consciousness, epic chronotope, multilayered narrative structure, integrity of popular existence.

Annotatsiya: Ushbu maqolada rus adabiyotining eng mashhur vakillaridan biri V. G. Rasputinning epik turdagi fikrlash xususiyatlari tahlil qilinadi. Ushbu xususiyatlarga voqelikni keng qamrovli idrok etish, hikoya asosini milliy miqyosdagi tarixiy voqeaga tayangan holda shakllantirish, ko'tarilayotgan muammolarning universalligi, qahramonning xalq donoligini ifodalovchi obraz sifatida tasvirlanishi hamda muallifning masofadan kuzatuvchi pozitsiyasi kiradi.

Kalit so'zlar: epik ong, epik xronotop, ko'p qatlamli hikoya tuzilmasi, xalq mavjudligining yaxlitligi.

Известная повесть «Живи и помни» опирается на события Великой Отечественной войны¹²⁵. На протяжении всего творческого пути В. Г. Распутина отчетливо проявлялось стремление к художественному осмыслению исторически сложных и трагических событий XX века. Эпическое мышление выступает как особый способ отражения действительности, связанный с целостным и масштабным восприятием национальной истории, ключевых исторических процессов и человеческих судеб.

В произведении В. Г. Распутина формируется цельная модель мира, основанная на эпическом единстве людей, противостоящих бедствиям, обрушившимся на народ в годы войны. Повесть посвящена народу, его нравственным устоям, укладу жизни и духовным основаниям. В тексте взаимодействуют различные временные пласты: историческое время Великой Отечественной войны, время индивидуальной судьбы — жизненные коллизии персонажей, а также эпически вечное, легендарное, над историческим временем.

Легендарное время народных испытаний — от мифологизированных «старых годов» до событий 1945 года — проявляется в исторических отступлениях, воспоминаниях героев и фольклорных преданиях. Это метаисторическое измерение не ограничивается функцией фона, а активно включается в художественную ткань произведения, определяя формирование характеров и жизненные пути персонажей.

Следует отметить, что данный сложный период отечественной истории получил всестороннее освещение в работах современных исследователей — профессоров И. С. Гладкова и М. Г. Пилюн, рассматривающих события военных лет с позиций социально-экономического анализа¹²⁶.

Повествование В. Г. Распутина отличается особой масштабностью и выходит за пределы частного жизненного пространства, охватывая широкий контекст русской действительности. Воссоздавая разнообразные временные и пространственные измерения, автор тяготеет к формированию всеобъемлющего эпического хронотопа.

¹²⁵ Распутин В. Г. Живи и помни. — М.: Современник, 1980.

¹²⁶ Гладков И.С., Пилюн М.Г. 2016. История мировой экономики: Научное издание - Справочник / 2-е издание. - М.: ИЕ РАН, Проспект. - 383 с.

В повести ключевое значение приобретают категории времени, истории и общественного состояния, что во многом определяет специфику конфликта. Введение исторического измерения не устраняет индивидуальное сознание героя, напротив, способствует его становлению, поскольку именно личность осознаёт течение времени и соотносит настоящее с прошлым.

Конфликт произведения разворачивается в плоскости противостояния личности и исторического времени, общего и частного, переплетённых узлов прошлого и только зарождающихся контуров будущего. Дезертирство Гуськова и быт военной Атамановки предстают как своеобразный срез исторической эпохи.

Отдельная личность оказывается виновной перед требованиями истории, однако сами эти требования нередко оказываются для человека непосильными, в силу чего и история несёт свою долю ответственности. Стремление Андрея вернуться домой продиктовано необходимостью восстановить силы для дальнейшей жизни и войны: длительное напряжение подорвало его духовное состояние, а ранение ослабило физически. Им движет любовь к близким, но задержка возвращения в часть после госпиталя грозит ему смертной казнью. Исторические процессы вторгаются в частную жизнь человека, ломая его судьбу и подчиняя её своей логике. Судьба Андрея соотносима с судьбой Григория Мелехова.

Её жизненный выбор определяется нравственными заповедями, восходящими к «абсолютному прошлому» — к тем устойчивым основаниям народной этики, которые регулируют поведение человека в экстремальных исторических условиях. Принцип солидарности («быть вместе в беде») становится ключевым мотивом, задающим направление поступков героини. Аналогичным образом в романе Саида Ахмада женские образы несут функцию нравственного оплота, сохраняющего целостность народного бытия в условиях войны¹²⁷.

Образ Ангары, построенный на принципе природного параллелизма, соотносится с образом Настёны. Внутреннее состояние героини определяется сочетанием тревоги и надежды, что символически отражается в раздвоенности речного пространства: теневая часть реки с более стремительным и напряжённым течением противопоставлена освещённой, искрящейся солнечным светом. Подобно водам Ангары, жизнь Настёны оказывается разделённой: скрытая, трагическая сторона постепенно вытесняет светлую, открытую. «Полреки было покрыто тенью, светлой ещё и лёгкой, но течение там казалось много сильней и туже, чем на освещённой половине. А на солнце вода ярко, слепя глаза, играла блёстками»¹²⁸ В данном случае пейзаж приобретает символическую функцию и становится формой авторского философского обобщения.

¹²⁷ Саид Ахмад. Горизонт: Трилогия. Пер. с узб.— М.: Советский писатель, 1986.— 544 с. .

¹²⁸ Распутин В.Г. Живи и помни // Собрание соч.: В 3 т. - Т. 1, М., 1994. - С. 259

Нередко природные картины контрастируют с душевным состоянием героини, концентрируя в себе радость земного существования и непреложное торжество жизни. В то время как Настёну не покидают тревожные предчувствия, окружающий мир полон движения и жизненной энергии: природа живёт своей интенсивной, радостной и вечной жизнью. Этот контраст усиливает трагическое звучание образа героини и подчёркивает эпическое измерение повествования.

Настёна вновь пытается спасти Андрея, предупредив его о том, что за ним началась охота. Ночная природа предстает в повести как проявление вечного бытия, концентрирующего в себе силу, покой и смысл земной действительности: «Ночь была тихая... До чего тихо, спокойно в небе». Героиню мучает стыд — перед Андреем, людьми и собой самой. Она замечает звёзды, пробивающиеся сквозь облака, и её взгляд устремляется к спокойному небу. Настёна ощущает смирение и покорность, словно это заслуженная ею мера. Её мысли ускользают в мир постороннего, праздного — о звёздах, о судьбе человека, и при этом на душе появляется одновременно праздничное и грустное чувство. Ночь снимает груз забот и тревог Настёны, придавая ей силы. Когда она слышит приближение погони, героиня не пытается скрыться: «Устала она. Знал бы кто, как она устала и как хочется отдохнуть! Не бояться, не стыдиться». В отражении воды она замечает далёкое мерцание, похожее на «жуткую красивую сказку», и слышит звук «десятков, сотен, тысяч колокольчиков...». Эти сказочные и символические мотивы — колокольный звон, мерцание воды, небо — создают образ потустороннего мира, в котором Настёна находит возможное счастье и свободу¹²⁹. Через этот мир природы героиня одновременно спасает Андрея, жертвуя собой и преодолевая двойственность положения, в которое её поставил муж.

В повести В. Г. Распутина традиционная героическая сущность эпоса проявляется через максимально трагическое отражение русской истории и жизни народа. Эпический путь героя у автора представлен как череда тяжёлых духовных испытаний. Человек, осознающий свою органическую связь с соборным миром, по мнению писателя, укоренён в нём, стабилен и защищён. Утрата этой связи ведёт либо к бессмысленному существованию, либо к поискам своего утраченного места в мире.

Литература.

1. Распутин В. Г. Живи и помни. — М.: Современник, 1980.
2. Гладков И.С., Пилюян М.Г. 2016. История мировой экономики: Научное издание - Справочник / 2-е издание. - М.: ИЕ РАН, Проспект. - 383 с.
3. Саид Аҳмад. Горизонт: Трилогия. Пер. с узб.— М.: Советский писатель, 1986.— 544 с. .

¹²⁹ Трапезникова Е. В. Русский эпос и народное сознание. — М.: Языки славянской культуры, 2012.

4. Распутин В.Г. Живи и помни // Собрание соч.: В 3 т. - Т. 1, М., 1994. - С. 259 (Далее при ссылке на это издание в скобках указываются том и страница).
5. Трапезникова Е. В. Русский эпос и народное сознание. — М.: Языки славянской культуры, 2012.

SHUKUR XOLMIRZAYEV HIKOYALARIDA INSON VA TABIAT TASVIRI

Qaraqulov Azizbek Amonqulovich

Termiz iqtisodiyot va servis universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining yirik namoyandasi Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarining badiiy talqini ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Adib ijodida tabiat obrazining inson xarakterini ochishdagi estetik va falsafiy funksiyasi, shuningdek, insoniy qadriyatlarni yoritishdagi o'rni ochib beriladi. Hikoyalardagi tog' va dasht manzaralari, hayotiy xarakterlar hamda axloqiy muammolar muallif badiiy tafakkurining yetakchi unsurlari sifatida tadqiq etiladi.

Kalit so'zlar: Shukur Xolmirzaev, hikoya janri, inson va tabiat, badiiy obraz, xarakter, falsafiy talqin.

Аннотация: В данной статье научно-теоретически анализируется художественное осмысление отношений человека и природы в рассказах выдающегося представителя узбекской литературы Шукур Холмиразаева. В творчестве писателя раскрывается эстетическая и философская функция образа природы в раскрытии характера человека, а также его роль в освещении человеческих ценностей. Пейзажи гор и степей, жизненные характеры и моральные проблемы в рассказах исследуются как ведущие элементы художественного мышления автора.

Ключевые слова: Шукур Холмиразаев, жанр рассказа, человек и природа, художественный образ, характер, философское осмысление.

Abstract: This article provides a scholarly and theoretical analysis of the artistic interpretation of the relationship between human beings and nature in the short stories of Shukur Kholmirzaev, one of the prominent representatives of Uzbek literature. The study reveals the aesthetic and philosophical functions of natural imagery in shaping human character in the writer's works, as well as its role in expressing universal human values. Mountain and steppe landscapes, realistic characters, and ethical issues depicted in the stories are examined as leading elements of the author's artistic worldview.

Keywords: Shukur Kholmirzaev, short story genre, human and nature, artistic image, character, philosophical interpretation.

Kirish: Badiiy adabiyot inson tafakkuri, ruhiyati va jamiyatdagi munosabatlarni anglashda muhim ma'naviy manba hisoblanadi. Ayniqsa, inson va

tabiat o'rtasidagi aloqalar badiiy asarlarda falsafiy, axloqiy va estetik qatlamlar orqali yoritilib, insonning hayotga, atrof-muhitga va o'ziga bo'lgan munosabatini ochib berishga xizmat qiladi. Jahon va milliy adabiyot tajribasida tabiat obrazining inson xarakterini shakllantirishdagi o'rni alohida ahamiyat kasb etib kelmoqda [1; 56-b].

O'zbek adabiyotida inson va tabiat munosabatlarini chuqur va hayotiy talqin etgan ijodkorlardan biri Shukur Xolmirzaevdir. Adib hikoyalarida tabiat oddiy fon yoki manzara sifatida emas, balki voqealar rivojiga faol ta'sir ko'rsatuvchi, insonning ichki kechinmalari va axloqiy tanlovlarini ochib beruvchi badiiy unsur sifatida namoyon bo'ladi. Shu bois yozuvchi ijodi o'zbek hikoyachiligida yangi badiiy tafakkur bosqichini boshlab bergan adabiy hodisa sifatida e'tirof etiladi.

Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson obrazi real hayot voqealari asosida, ortiqcha bezak va sun'iyliksiz tasvirlanadi. Adib qahramonlari ko'pincha oddiy kishilar bo'lib, ularning ichki dunyosi, vijdon azobi, hayot sinovlari va ruhiy kechinmalari tabiat bilan uzviy bog'liq holda ochiladi. Tog'lar, dashtlar, ov manzaralari, jonzodlar hayoti insonning ma'naviy holatini ifodalovchi ramziy vositalarga aylanadi. Bu holat yozuvchining badiiy tafakkurida tabiat va inson bir butun tushuncha sifatida qaralishini ko'rsatadi.

Adabiyotshunoslikda Shukur Xolmirzaev ijodi turli jihatlardan tadqiq etilgan bo'lsa-da, uning hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarining badiiy-falsafiy talqini masalasi hali ham chuqur ilmiy tahlilni talab etadi. Ayniqsa, yozuvchining Boysun vohasi tabiatini tasvirlash orqali milliy xarakter va ruhiy holatlarni ochib berish mahorati alohida e'tiborga loyiqdir. Ushbu hududiy kolorit yozuvchi hikoyalarga hayotiylik va tabiiylik bag'ishlab, ularni umuminsoniy mazmunga olib chiqadi[2; 9-b].

Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarining badiiy ifodalanish usullarini tahlil qilish, tabiat obrazining inson xarakterini ochishdagi funksiyasini aniqlash hamda yozuvchi ijodining o'zbek adabiyotidagi o'rnini yoritib berishdan iborat. Tadqiqot natijalari adabiyotshunoslikda hikoya janrini o'rganish, shuningdek, inson va tabiat muammolarining badiiy talqinini anglashda muhim ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qiladi.

Tadqiqot metodologiyasi: Mazkur tadqiqot Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarining badiiy-falsafiy talqinini aniqlashga qaratilgan bo'lib, unda zamonaviy adabiyotshunoslikda keng qo'llaniladigan bir qator ilmiy-tahliliy metodlardan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida asarlarning badiiy tuzilishi, obrazlar tizimi va g'oyaviy yo'nalishi o'zaro bog'liqlikda o'rganildi hamda yozuvchining individual ijodiy uslubi aniqlashga harakat qilindi.

Tahlil jarayonining asosiy metodologik poydevorini adabiy-tahliliy va matnshunoslik yondashuvlari tashkil etadi. Ushbu metodlar yordamida Shukur Xolmirzaevning "Omon ovchining o'limi", "Notanish odam", "Odam", "Tanholik" kabi hikoyalari tanlab olinib, ularning syujet-kompozitsion qurilishi, badiiy obrazlarining shakllanishi va tabiat tasvirining funksional vazifasi chuqur tahlil

qilindi. Har bir hikoya alohida emas, balki yozuvchi ijodining umumiy konsepsiyasi doirasida ko'rib chiqildi[3; 102-b].

Tadqiqotda qiyosiy-tipologik metoddan ham samarali foydalanildi. Ushbu yondashuv orqali Shukur Xolmirzaev hikoyalaridagi inson va tabiat munosabatlari o'zbek adabiyotidagi boshqa hikoyanavislar ijodi bilan qiyosiy jihatdan tahlil qilindi. Natijada yozuvchining badiiy tafakkuri, tabiat obrazini talqin etishdagi o'ziga xosligi va yangicha yondashuvi aniqlashtirildi. Qiyosiy tahlil yozuvchi ijodining milliy va umuminsoniy xususiyatlarini ochib berishga xizmat qildi.

Shuningdek, tadqiqot jarayonida kontekstual va tarixiy-adabiy metodlardan foydalanildi. Hikoyalarning yaratilish davri, muallifning hayotiy tajribasi va ijtimoiy muhit bilan bog'liqligi inobatga olinib, asarlarning mazmun-mohiyati kengroq kontekstda talqin qilindi. Ayniqsa, Boysun vohasi tabiatining yozuvchi ijodidagi o'rni va uning badiiy tafakkurga ta'siri alohida tahlil etildi.

Tadqiqotda nazariy-metodologik asos sifatida o'zbek adabiyotshunosligining yetakchi namoyandalari — Umarali Normatov, Ibrohim G'ofurov, Matyoqub Qo'shjonov, Olim Toshboyevlarning ilmiy qarashlari va nazariy xulosalaridan foydalanildi. Ushbu olimlarning badiiy obraz, xarakter va realizm haqidagi qarashlari hikoyalar tahlilida muhim metodik mezon bo'lib xizmat qildi.

Bundan tashqari, interpretativ va germeneytik yondashuvlar orqali hikoyalardagi ramziy obrazlar, falsafiy g'oyalar va axloqiy muammolar tahlil qilindi. Tabiat tasvirlarining inson ruhiyati bilan bog'liqligi, ramziy ma'nolarni anglashda muallif pozitsiyasi e'tiborga olindi. Ushbu yondashuv hikoyalarning ichki mazmun qatlamlarini chuqurroq ochishga imkon berdi.

Umuman olganda, mazkur metodologik yondashuvlar majmui Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlarining badiiy ifodasini tizimli va mukammal tarzda tahlil qilishga, asosli ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Natijalar. O'tkazilgan adabiy-tahliliy tadqiqotlar natijasida Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlari badiiy tizimning markaziy unsurlaridan biri ekani aniqlandi. Yozuvchi ijodida tabiat tasviri passiv fon vazifasini bajarmaydi, balki voqealar rivoji, qahramon ruhiyati va axloqiy xulosalarning shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatuvchi faol badiiy omil sifatida namoyon bo'ladi. Tabiat obrazlari orqali inson xarakterining ichki ziddiyatlari, ma'naviy tanlovi va hayotga bo'lgan munosabati ochib beriladi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, Shukur Xolmirzaev hikoyalarida tabiat ko'pincha axloqiy mezon vazifasini bajaradi. "Omon ovchining o'limi" hikoyasida tabiatga nisbatan shafqatsiz munosabat inson fojiasiga olib keluvchi asosiy sabab sifatida talqin etilgan. Ovchi obrazining halokati tabiatning jim, biroq adolatli javobi sifatida badiiy mantiq asosida yoritiladi. Bu holatda tabiat inson ustidan hukm chiqaruvchi kuch darajasiga ko'tariladi[4; 8-b].

"Notanish odam" hikoyasi tahlili natijasida insoniy mehr, beg'arazlik va ishonch kabi tushunchalar tabiat manzaralari bilan uyg'un holda berilgani aniqlandi. Qahramonlarning ruhiy holati atrof-muhit tasviri orqali ochilib, tashqi muhit va ichki

kechinmalar o'rtasidagi uzviy bog'liqlik kuchli badiiy ta'sir hosil qiladi. Natijada insonning ma'naviy qiyofasi tabiat bilan uyg'unlikda talqin etiladi.

"Odam" hikoyasida olib borilgan tahlillar inson hayotining mazmuni, sabr-toqat va taqdir masalalarining falsafiy talqini ustuvor ekanini ko'rsatdi. Ushbu hikoyada tabiat inson umrining ramziy aks-sadosi sifatida namoyon bo'lib, hayotning o'tkinchiligi va insoniy qadriyatlarning muhimligini ta'kidlaydi. Tabiat manzaralari qahramon ichki kechinmalarini kuchaytiruvchi estetik vosita vazifasini bajaradi. "Tanholik" hikoyasini tahlil qilish jarayonida yozuvchi tarixiy shaxs obrazi orqali yolg'izlik, ijtimoiy begonalashuv va ma'naviy iztirob masalalarini yoritgani aniqlandi. Ushbu hikoyada tabiat tasviri inson ruhiy tanholigining ramziy ifodasi sifatida xizmat qiladi. Tabiat manzaralarining sokin va sokin tasviri qahramon ichki dunyosidagi bo'shliq va iztirobni kuchli badiiy ta'sir bilan aks ettiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, Shukur Xolmirzaev hikoyalarida tabiat obrazlari orqali milliy xarakter xususiyatlari ham ochib beriladi. Boysun vohasiga xos tog' va dasht manzaralari, tabiiy muhit yozuvchi qahramonlarining dunyoqarashi, sabr-bardoshi va hayotga munosabatini belgilovchi muhim omil sifatida namoyon bo'ladi. Bu holat yozuvchi ijodida hududiy koloritning badiiy-falsafiy mazmun bilan uyg'unlashganini ko'rsatadi[5; 12-b].

Umuman olganda, olib borilgan tadqiqotlar natijasida Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat o'rtasidagi munosabatlar ko'p qatlamli badiiy tizim sifatida shakllangani aniqlandi. Tabiat inson xarakterini ochish, axloqiy xulosalarni shakllantirish va falsafiy g'oyalarni ifodalashda yetakchi estetik vosita bo'lib xizmat qiladi. Ushbu natijalar yozuvchi ijodining o'zbek hikoyachiligidagi o'rni va ahamiyatini yanada aniqlashtirish imkonini beradi.

Muhokama. Shukur Xolmirzaev hikoyalarida inson va tabiat munosabatlari faqat tasviriy unsur sifatida emas, balki chuqur badiiy-falsafiy mazmunga ega bo'lgan konseptual tizim sifatida shakllanganini ko'rsatadi. Yozuvchi ijodida tabiat obrazlari inson hayotining axloqiy mezoni, ruhiy holatining ifodasi va ijtimoiy muammolarni ochib beruvchi badiiy vosita sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihat Shukur Xolmirzaev hikoyalarini an'anaviy realizm doirasidan chiqarib, ularni falsafiy realizm darajasiga ko'taradi.

Muhokama jarayonida aniqlanishicha, yozuvchi tabiat va inson o'rtasidagi munosabatni qarama-qarshi qo'yish yo'li bilan emas, balki ularni bir-birini to'ldiruvchi va o'zaro ta'sir qiluvchi tushunchalar sifatida talqin etadi. Insonning tabiatga munosabati uning ma'naviy qiyofasini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida ochiladi. Ayniqsa, tabiatga nisbatan beparvolik yoki shafqatsizlik insonning o'ziga qarshi qaratilgan ma'naviy jinoyat sifatida talqin etilishi yozuvchi badiiy tafakkurining muhim belgisi hisoblanadi[1; 16-b].

Shukur Xolmirzaev hikoyalarida tabiatning "jim hukmi" g'oyasi yetakchi o'rin egallaydi. Yozuvchi tabiatni inson ustidan ochiq jazolovchi kuch sifatida emas, balki muvozanatni tiklovchi adolat timsoli sifatida tasvirlaydi. Bu holat, ayniqsa, ov va jonzodlar bilan bog'liq syujetlarda yaqqol namoyon bo'lib, ekologik

masalalardan ko'ra axloqiy muammolarni ilgari suradi. Natijada tabiat va inson o'rtasidagi ziddiyat axloqiy tanlovlar orqali hal etiladi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, yozuvchi hikoyalarida tabiat tasviri inson ruhiy holatini ochishda samarali psixologik vosita vazifasini bajaradi. Tog'lar, dashtlar va sokin manzaralar qahramonlarning ichki kechinmalariga mos holda berilib, tashqi va ichki olam o'rtasidagi uyg'unlikni ta'minlaydi. Bu jihat Shukur Xolmirzaevni psixologik realizm an'alarini milliy adabiyotga muvaffaqiyatli tatbiq etgan ijodkor sifatida baholash imkonini beradi.

Shuningdek, yozuvchi ijodida hududiy koloritning badiiy-falsafiy talqini alohida ahamiyat kasb etadi. Boysun vohasiga xos tabiiy muhit, tog' manzaralari va xalqona tafakkur hikoyalarga milliy ruh bag'ishlab, ularni umuminsoniy mazmunga olib chiqadi. Muhokama shuni ko'rsatadiki, Shukur Xolmirzaev mahalliy muhit tasviri orqali insoniyatga xos umumiy muammolarni yoritishga erishgan.

Adabiyotshunoslar tomonidan ilgari surilgan nazariy qarashlar bilan olib borilgan tahlillar qiyoslanganda, Shukur Xolmirzaev hikoyalarida tabiat va inson munosabatlari masalasi mustaqil badiiy konsepsiya darajasiga ko'tarilgani aniqlanadi. Bu konsepsiya o'zbek hikoyachiligida yangi bosqichni boshlab bergan bo'lib, yozuvchi ijodining adabiy jarayondagi o'rnini mustahkamlaydi.

Umuman olganda, muhokama natijalari Shukur Xolmirzaev hikoyalarini faqat syujetli yoki hayotiy tasvirlar majmui sifatida emas, balki inson, tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni badiiy-falsafiy jihatdan talqin etgan yetuk adabiy hodisa sifatida baholashga asos bo'ladi. Ushbu jihatlar yozuvchi ijodining bugungi adabiy jarayon uchun ham dolzarbligini ko'rsatadi.

Xulosa. Mazkur tadqiqot Mengziyo Safarov ijodida inson, tabiat va tarix masalalari bir-biri bilan uzviy bog'liq holda, yagona badiiy-falsafiy tizim sifatida talqin etilishini ko'rsatdi. Yozuvchi asarlarida inson hayoti tabiatdan ajratilgan holda emas, balki u bilan uyg'unlikda, o'zaro ta'sir va ma'naviy mas'uliyat asosida yoritiladi. Shu jihatdan, Mengziyo Safarov ijodi o'zbek adabiyotida tabiat va inson munosabatlarini chuqur psixologik va falsafiy mazmunda ochib bergan muhim adabiy hodisa sifatida namoyon bo'ladi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, adib qissalarida tabiat tasviri faqat makon va zamon belgilovchi vosita bo'lib qolmay, balki qahramonlarning ichki dunyosi, axloqiy tanlovi va hayotiy pozitsiyasini ifodalovchi yetakchi badiiy omil vazifasini bajaradi. "Turnalar uchadi" va "Olis qirlar ortida" qissalarida tabiat hodisalari qahramon ruhiyati bilan parallel va kontrast tarzda tasvirlanib, insonning o'zligi, muhabbat, vijdon va mas'uliyat masalalarini yoritishda muhim badiiy-estetik ahamiyat kasb etadi. Bu esa yozuvchining peyzajdan foydalanishdagi o'ziga xos mahoratini ko'rsatadi.

Shuningdek, Mengziyo Safarov asarlarida tarixiy xotira va milliy o'zlik masalalari muhim g'oyaviy yuklamaga ega ekani aniqlandi. Qadimiy yodgorliklar, arxeologik topilmalar, toponimik rivoyatlar va ajdodlar merosiga murojaat qilish orqali yozuvchi o'tmish va bugun o'rtasidagi uzviylikni ta'kidlaydi. Bu yondashuv

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

o'quvchini tarixni faqat voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki milliy ong va ma'naviy kamolot manbai sifatida anglashga undaydi. Natijada, insonning tabiat va tarix oldidagi mas'uliyati yozuvchi ijodining markaziy g'oyalaridan biriga aylanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ham ko'rsatadiki, yozuvchi yaratgan obrazlar milliy xarakter, insoniy fazilatlar va hayotiy tajribaning badiiy mujassamidir. Ularning sodda, samimiy, oriyatli va sabr-bardoshli qiyofasi orqali adib odamgarchilik, vatanparvarlik va ma'naviy poklik g'oyalarini ilgari suradi. Ayniqsa, insonning tabiatga nisbatan munosabati uning axloqiy qiyofasini belgilovchi mezon sifatida talqin qilinishi asarlarga chuqur tarbiyaviy ahamiyat bag'ishlaydi.

Umuman olganda, Mengziyo Safarov ijodi bugungi globallashuv va ekologik muammolar kuchayib borayotgan davrda alohida dolzarblik kasb etadi. Yozuvchi asarlari insonni tabiatdan ustun qo'ymaydi, balki uni tabiatning ajralmas bir qismi sifatida talqin etadi. Bu esa zamonaviy o'quvchini tabiatni asrash, tarixiy xotirani qadrlash va insoniylik mohiyatini chuqur anglashga chorlaydi. Shu bois, Mengziyo Safarov ijodi nafaqat adabiy-badiiy qiymatga, balki muhim ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ega bo'lgan boy ilmiy-tadqiqot manbai sifatida baholanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Normatov U. *Ijod sehri*. — Toshkent: Sharq NMAK, 2007. — 323 b.
2. Toshboyev O. *Abadiy zamondosh*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2018. — 133 b.
3. Shukur Xolmirzaev *zamondoshlari xotirasida*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2010. — 262 b.
4. Rahimjon N. *Badiiy asar biografiyasi*. — Toshkent: Fan, 2008. — 11 b.
5. Xolmirzaev Sh. *Saylanma*. Hikoyalar. II jild. — Toshkent: Sharq, 2003. — 18 b.
6. Qo'shjonov M. *Hayot va nafosat*. — Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1970. — 26 b.

PATRIK UAYT ASARLARIDA SIMVOLLAR ORQALI
AVSTRALIYA MILLIY O'ZIGA XOSLIGINING IFODALANISHI

Axmedova Shohida Akramjonovna
O'zbekiston davlat jahon tillar universiteti tayanch doktoranti
Telefon raqam: +998993824588
Email: alisherkamronbek@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0003-2278-6059>

Annotatsiya. Mazkur maqolada Avstraliya yozuvchisi Patrik Uayt romanlari misolida milliy o'zlik va madaniy qadryatlarning badiiy ifodasi tahlil qilinadi. Bunda yozuvchining “The Eye of the Storm”, “The Tree of Man”, “Voss”, “The Solid Mandala” va “The Aunt's Story” asarlarida qo'llangan simvollar tizimi o'rganiladi. Muallif Avstraliya landshafti, tabiiy hodisalar, qahramonlar ruhiyati hamda ijtimoiy qarama-qarshiliklar orqali milliy identitetni yoritadi. Shuningdek, mustamlaka va undan keyingi davr qiyinchiliklari, Yevropa va mahalliy qadriyatlar

to'qnashuvi simvollar orqali talqin qilinishi ko'rsatib beriladi. Natijada Patrik Uayt ijodida tabiat, tarix va madaniyat milliy o'zlikni shakllantiruvchi asosiy ramziy omillar ekanligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Patrik Uayt, milliy o'zlik, Avstraliya adabiyoti, tabiat, mustamlakachilik, simvol.

Abstract. This article analyses the artistic representation of national identity and cultural values in the novels of the Australian writer Patrick White. The study examines the system of symbolic images in *The Eye of the Storm*, *The Tree of Man*, *Voss*, *The Solid Mandala*, and *The Aunt's Story*. Through the depiction of the Australian landscape, natural phenomena, psychological states of characters, and social conflicts, the author reveals the formation of national identity. The paper also discusses the symbolic interpretation of colonial and postcolonial experiences as well as the clash between European and local cultural values. The research demonstrates that nature, history, and culture function as the main symbolic factors shaping national identity in Patrick White's works.

Keywords: Patrick White, national identity, symbolism, Australian literature, landscape, colonialism, culture.

Аннотация. В данной статье анализируется художественное выражение национальной идентичности и культурных ценностей в романах австралийского писателя Патрика Уайта. Исследуется система символических образов в произведениях *The Eye of the Storm*, *The Tree of Man*, *Voss*, *The Solid Mandala* и *The Aunt's Story*. Посредством изображения австралийского ландшафта, природных явлений, психологического состояния персонажей и социальных конфликтов писатель раскрывает формирование национального самосознания. Также рассматривается символическая интерпретация колониального и постколониального опыта, а также столкновение европейских и местных культурных ценностей. В результате установлено, что природа, история и культура выступают основными символическими факторами формирования национальной идентичности в творчестве Патрика Уайта.

Ключевые слова: Патрик Уайт, национальная идентичность, символизм, австралийская литература, ландшафт, колониализм, культура.

Patrik Uayt Avstraliyaning buyuk adibi, Nobel mukofoti sovrindori bo'lib, uning ijodida Avstraliyaga xos milliy o'zlik, tabiat va madaniy qadriyatlar simvollar vositasida tasvirlanadi. Adib Buyuk Britaniyada tug'iladi, ta'lim oladi va Yevropaning bir qancha davlatlarida til va adabiyot bo'yicha ilmini rivojlantiradi. O'smirlik paytlarida Yevropa va Amerikada yashahsga intiladi, lekin vaqt o'tgach o'z vataniga qaytadi va umrining oxirigacha Avstraliyada yashab, ijod qiladi. U o'z intervyularida qonida Avstraliya qoni oqayotganligi va shu yurt rivoji uchun harakat qilishini ta'kidlaydi[1]. Darhaqiqat, P.Uayt nafaqat Avstraliya madaniyati rivoji uchun katta hissa qo'shdi, balki uning ijtimoiy-siyosiy mavqeyi taraqqiyotiga ham hissa qo'shdi. Bu yo'lda u ko'plab tanqidiy maqolalar va intervyular berdi, ommaviy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

qarshiliklarda ishtirok etdi. Asarlarida o'z siyosiy qarashlarini badiiy vositalar yordamida kitobxonga yetkazishga harakat qildi. Ushbu maqolada P.Uaytning turli davrlarda yozilgan romanlari misolida Avstraliya milliy o'ziga xosligi va qadryatlari simvollar yordamida qanday ifoda etilganini yoritamiz.

Avstraliya adabiyotida milliy o'zlik masalasi asosiy ahamiyatga ega hisoblanadi. P.Uayt asarlarida Avstraliya tabiatini – masalan, sahrolarini, o'rmonlarini, to'fon va bo'ronlarini nafaqat manzara sifatida, balki xalqning ruhiyatini aks ettiruvchi simvollar sifatida keltiradi. Shuningdek uning asarlarida mustamlaka va mustamlakadan keyingi hayot kechinmalari, mahalliy va yevropacha qadriyatlar to'qnashuvi kabi qarama-qarshiliklar asosiy mavzu sifatida yoritiladi. Masalan, “The Eye of the Storm” (*Bo'ron ko'zi*) asari 1973-yilda yozilgan bo'lib, unda o'lim to'shagida yotgan Elizabet Hunterning o'tmish kechinmalari, farzandlari bilan munosabati hikoya qilinadi. Asardagi *bo'ron ko'zi* obrazi Elizabet hayotining asosiy metaforasi sifatida talqin qilinadi. Bo'ronning vayronkor tabiati Avstraliyaning yovvoyi tabiatining simvoli bo'lsa, bo'ron markazidagi sukunat ruhiy va ilohiy holat simvoli sifatida talqin qilinadi[2]. Yoki Elizabet bo'ronning tinch markazida uchratgan qora oqqushlar obrazi ham faqatgina Avstraliyaga xos bo'lgan tabiat hodisasi hisoblanadi. Chunki oqqushlarning qora turini shu hududda uchratishimiz mumkin va bu qushlar bilan bog'liq Avstraliyaning afsona va miflari mavjud[3]. Unda qora oqqushlar yaxshi xabar eltuvchi qushlar sifatida talqin qilinadi.

Yozuvchining “The Tree of Man” (*Odam daraxti*) (1955) asariga to'xtaladigan bo'lsak, bu asarda adib oddiy bir oila misolida millatning shakllanish jarayonini tasvirlaydi. Asardagi muhim simvollardan biri daraxt bo'lib, u bosh qahramon Sten Parkerning kimsasiz makonda yangi hayot boshlab, rivojlanib, hayotning turli sinovlarini boshidan o'tkazishi, daraxt kabi hayot siklini davom ettirishining simvoli sifatida talqin qilinadi[4]. Bundan tashqari romandagi tabiat ofatlar ham ramziy mazmunga ega. Asradagi qahramonlar tabiiy ofatlar natijasida birlashadilar va bir-biriga yordam beradilar, lekin ba'zi bir siyosatchi, boy qatlamdagilarning asl yuzlari oshkor bo'ladi. Bu esa muallifning mustamlaka tuzumidagi qiyinchiliklarga nisbatan xalqning birlashishi va kurashiga ishora sifatida tavsiflanadi[4].

“The Solid Mandala” (*Butun mandala*) (1966) romani esa yozuvchining eng sevimli asari bo'lib, unda Sidneyning chekka bir hududida yashovchi oddiy insonlarning turmush tarzi va ularning ijtimoiy muammolari tasvirlanadi. Asar qahramonlari egizak aka-ukalar bo'lib, ularning xarakteri, dunyoqarashi, tanlovlari bir-birig zid tasvirlangan. Biri aqlli, kitobni sevuvchi lekin o'ziga bino qo'ygan qo'pol odam, ikkinchisi esa ilmsiz, aqlan biroz zaif lekin mehribon, oqko'ngil odam. Yozuvchi bu ikki qarama-qarshi obrazlar orqali Avstraliyadagi ikki xil madaniy oqimga ishora qiladi. Ya'ni Britaniya koloniyachilarining yuqori madaniyati va mahalliy Avstraliyaliklarga xos soddalik va donolik ushbu ikki xarakter bilan qiyoslanadi[5].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

"Voss" (1957) romani Avstraliya adabiyotining eng mashxur romanlaridan biri bo'lib, unda tarixiy shaxs Lyudvig Lehhard pritotipi asosida yaratilgan tadqiqodchi Voss obrazi orqali Avstraliyaning noma'lim kengliklariga ekspeditsiyasi tasvirlanadi. Bu asardagi asosiy simvol *cho'l* bo'lib, u odatda ma'nosiz bo'shliq, qo'rqinchli makon sifatida talqin qilingan. Lekin Patrik Uayt bu an'anaga chek qo'ygan holda sahroni garchi cheksiz va shafqatsiz ko'rinsa-da, ma'nolar bilan to'la ajoyib maskan sifatida tasvirlaydi. Doroti Grin fikricha, Uayt bu asari orqali Avstraliya adabiyotiga epik qahramon timsolini olib kirdi va bor kuchini Avstraliyani tanishga va bilishga sarflagan qahramon obrazini yaratdi[6]. Boshqa tahlilchilarga ko'ra, Vossning sahro bilan olishuvi Avstraliyadagi mustamlaka davridagi bosqinchilarning mahalliy xalq bilan kurashiga qiyoslanadi[7].

Romanda aboriginlar obrazi ham bor bo'lib, asarda ular Vossga hamrohlik qiladi. Voss ularning ba'zi qo'llanma va belgilariga tushunmaydi va ularni nazariga ilmaydi. Oxir-oqibat Voss aboriginlar tominidan o'ldiriladi. Bu hodisada Voss mustamlakachi sifatida talqin qilinadi. Uning o'limi esa mustamlakachilarning mahalliy xalq oldida ojizligining bir ifodasidir.

Yozuvchining yana bir asari "The Aunt's Story" (Xolaning hikoyasi) (1948) Avstraliyalik turmushga chiqmagan ayol Teadora Gudman taqdirini tasvirlaydi. Asarning birinchi qismida Teadoraning otasi qurgan *Meroy* deb nomlangan fermer xo'jaligi Avstraliyaning qishloq hayotini ifodalaydi. Asarda bu joyning landshafti *suyaklar ustidagi yer* sifatida tasvirlanadi. Bu tasvir Avstraliya zaminidagi aborigin madaniyati va tarixining ustiga qurilgan yangi Yevropa jamiyati simvoli sifatida tahlil qilinadi[5]. Asrning ikkinchi qismida Teadora Yevropaning bir mehmonxonasiga boradi. U yerda turli xil davlatlardan kelgan insonlar bilan tanishadi. Ular bilan turli hodisalar yuzaga keladi. Va Teadora bu hodisalar illuziya yoki real ekanligini anglay olmaydi. Bunda yozuvchi mehmonxona simvoli orqali o'sha davrda Yevropada materialistik qarashlar oqibatida yuz bergan madaniy tanazzulni ko'rsatadi[8].

Patrik Uayt o'z asarlarida milliy o'ziga xoslikni ifodalash uchun simvolik obrazlar tizimidan foydalangan. Har bir asarida alohida syujet va qahramonlar bo'lsa-da, ularni bog'lab turadigan umumiy motivlar mavjud. Tabiat va landshaft manzaralari – Uayt ijodining asosiy xususiyatidir. Ular ham Avstraliya hayotini tasvirlaydi ham psixologik holatlarni tasvirlaydi. Uayt Avstraliyani sobiq mustamlaka deb emas, o'z ovozigacha ega bo'lishi kerak bo'lgan yangi xalq deb ko'radi. U milliy o'zlikni topishda avvalo mustamlakachilik asoratlaridan xalos bo'lish lozimligini ta'kidlaydi.

Xulosa qilib aytganda, Patrik Uaytning asarlarida Avstraliya qayta kashf etiladi. U jamiyat va millat haqida tanqidiy ruhda ijod qiladi. U ideal Avstraliyani orzu qiladi va yuzaki dindorlik, o'zaro begonalashuv, riyokorlik kabi illatlarni qoralaydi. Uning asarlari milliy o'zlikni shakllanishiga ikki tomonlama hissa qo'shgan: birinchidan, Avstraliya o'quvchilariga o'zlarini jahon adabiyoti sahnasida

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ko‘rish imkonini bergan, ikkinchidan, jamiyatga oyna tutib, uning kamchiliklarini ko‘rsatgan. Patrik Uayt asarlarida simvollar vositasida Avstraliya milliy qarashlarini shakllantiruvchi omillar – tabiat, tarix va madaniyatni mujassamlashtirgan. Uning asarlaridan shuni anglash mumkinki, milliy o‘zlik – bu nafaqat tarixiy faktlar, balki adib tasavvurida jonlangan timsollar va ular orqali avlodlar ongida mustahkamlanadigan yodgorlikdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Brennan, P., & Flynn, C. (1989). *Patrick White speaks*. Penguin Books.
2. Mambrol, N. (2025, May 28). Analysis of Patrick White’s *The Eye of the Storm*. *Literariness*. <https://literariness.org/2025/05/28/analysis-of-patrick-whites-the-eye-of-the-storm/>
3. Meghwal, R., & Chaudhary, K. (2017). Symbolism in *The Eye of the Storm*: A Thematic Study. *An International Refereed e-Journal of Literary Explorations*, 5(2), 145–149.
4. Meghwal, R. S. (2021). *A study of symbolism in the works of Patrick White* (Doctoral thesis, University of Kota).
5. Burrows, L. A. (2022). *Reappraising the land: Patrick White’s landscape legacy and its afterlives* (Doctoral thesis, James Cook University). <https://doi.org/10.25903/01cm-4014>
6. Green, D. (1974). Voss: Stubborn music. In W. S. Ramson (Ed.), *The Australian experience: Critical essays on Australian novels* (pp. 284–310).
7. Campbell, R. (1977). The character of Australian religion. *Meanjin*, 36(2), 178–188.
8. Hansson, K. (2001). Patrick White: Existential explorer. *The Nobel Prize*. <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/1973/white/article/>

SHARQ VA G‘ARB DOSTONLARIDA QAHRAMON TIPI

*Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti magistranti
Boltaboyeva Sayyora Tursunaliyevna
+998931748894*

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq va G‘arb epik an‘analarida qahramon tipi qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot materiallari sifatida o‘zbek xalq dostoni Alpomish, qirg‘iz eposi Manas, yunon eposi Iliada hamda ingliz-sakson dostoni Beowulf tanlab olindi. Maqolada qahramonning kelib chiqishi, jismoniy va ma‘naviy fazilatlarini, jamiyat bilan munosabati hamda epik konfliktlardagi o‘rni tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: doston, epik qahramon, tipologiya, Sharq folklori, G‘arb folklori, qiyosiy tahlil.

Аннотация: в данной статье проводится сравнительный анализ типа героя в восточных и западных эпических традициях. В качестве исследовательского материала выбраны узбекский народный эпос

«Алпомыш», кыргызский эпос «Манас», древнегреческий эпос «Илиада» и англосаксонская поэма «Беовульф». В статье анализируются происхождение героя, его физические и духовно-нравственные качества, взаимоотношения с обществом, а также его роль в системе эпического конфликта.

Ключевые слова: эпос, эпический герой, типология, восточный фольклор, западный фольклор, сравнительный анализ.

Abstract: This article presents a comparative analysis of the hero type in Eastern and Western epic traditions. The research is based on the Uzbek folk epic Alpomish, the Kyrgyz epic Manas, the ancient Greek epic Iliad, and the Anglo-Saxon poem Beowulf. The article examines the origin of the hero, physical and moral qualities, relationship with society, and role within epic conflicts.

Keywords: epic, epic hero, typology, Eastern folklore, Western folklore, comparative analysis.

KIRISH

Xalq og'zaki ijodi insoniyatning eng qadimiy badiiy tafakkur mahsuli bo'lib, u har bir xalqning tarixiy xotirasi, dunyoqarashi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida mujassam etadi. Epik janr, xususan dostonlar, ushbu merosning yirik va murakkab shakllaridan biri sanaladi. Dostonlarda xalqning ijtimoiy hayoti, tarixiy voqealari, orzu-intilishlari hamda ideal qahramon haqidagi tasavvurlari badiiy obrazlar orqali ifodalanadi. Shu bois epik qahramon obrazi doston poetikasining markaziy unsuri hisoblanadi. Sharq va G'arb epik an'analari turli tarixiy-madaniy sharoitda shakllangan bo'lsa-da, ularni birlashtiruvchi muhim jihat — qahramon obrazining yetakchi mavqega egaligidir. Har bir madaniyat o'z epik qahramonini yaratish jarayonida milliy mentalitet, axloqiy mezonlar va ijtimoiy ehtiyojlarni inobatga olgan. Natijada qahramon tipi har bir epik an'anada o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lgan holda shakllangan. Sharq dostonlarida qahramon ko'pincha xalq va yurt himoyachisi, jamoaviy idealning timsoli sifatida tasvirlanadi. Uning jasorati, sadoqati va axloqiy komilligi alohida ta'kidlanadi. G'arb epik an'anasida esa qahramon ko'proq individual xarakterga ega bo'lib, shaxsiy sha'n, jasorat va ichki ziddiyatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi. Bu farqlar epik tafakkurning tarixiy taraqqiyoti hamda madaniy muhit bilan bevosita aloqador.[1] Qiyosiy folklorshunoslik nuqtai nazaridan Sharq va G'arb dostonlarida qahramon tipini o'rganish muhim ilmiy ahamiyatga ega. Bunday tahlil nafaqat epik an'analarning umumiy va o'ziga xos jihatlarini aniqlash, balki turli sivilizatsiyalarning estetik idealini ochib berishga ham xizmat qiladi. Shuningdek, epik qahramon obrazining tipologik xususiyatlarini tadqiq etish milliy adabiy merosni chuqurroq anglash hamda uni jahon epik an'analari bilan qiyoslash imkonini yaratadi. Mazkur maqolada Sharq va G'arb epik merosining ayrim namunalariga tayangan holda qahramonning kelib chiqishi, fazilatlar, jamiyat bilan munosabati hamda epik konflikt tizimidagi o'rnini qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — epik qahramon tipining o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash hamda ularning shakllanish omillarini yoritishdan iborat.

SHARQ DOSTONLARIDA QAHRAMON TIPI

Sharq epik an'anasida qahramon obrazi xalqning tarixiy xotirasi, ma'naviy qadriyatlari va ideal tasavvurlarini mujassamlashtirgan markaziy timsol hisoblanadi. Dostonlarda qahramon nafaqat jismoniy qudrat sohibi, balki axloqiy komillik, sadoqat va vatanparvarlik ramzi sifatida tasvirlanadi. U ko'pincha jamoa manfaatini shaxsiy istaklardan ustun qo'yadigan, xalq taqdiriga daxldor shaxs sifatida gavdalanadi. Qahramonning kelib chiqishi va ilohiylashtirilgan tug'ilish motiviga nazar solinsa, Sharq dostonlarida qahramonning tug'ilishi ko'pincha mo'jizaviy tarzda tasvirlanadi.[2] Bu esa uning oddiy inson emas, balki taqdir tomonidan tanlangan shaxs ekanini anglatadi. Masalan, o'zbek xalq dostoni «Alpomish»da Alpomish uzoq kutilgan farzand sifatida dunyoga keladi. Uning tug'ilishi ota-onaning duolari va orzu-umidlari bilan bog'liq. Bu motiv qahramonning kelajakdagi buyuk vazifasini oldindan belgilaydi. Xuddi shuningdek, qirg'iz xalq eposi «Manas»da ham Manasning tug'ilishi g'ayritabiiy belgilar bilan ifodalanadi. U yoshligidanoq o'zgacha kuch va jasorat namoyon etadi.[3] Jismoniy qudrat va bahodirlik tarafidan qaralganda, Sharq dostonlarida qahramon, avvalo, bahodir sifatida gavdalanadi. Uning kuch-qudrati mubolag'a va giperbola vositasida tasvirlanadi. Alpomish yetti yoshidayoq tengsiz kuch sohibi sifatida ko'rsatiladi, uzoq masofalarni bosib o'tadi, dushmanlarni mag'lub etadi. Manas esa butun qabila va xalqning himoyachisi sifatida janglarda mislsiz jasorat ko'rsatadi. U ko'pincha dushman qo'shinlariga yakka o'zi qarshi turadi. Bunday tasvirlar qahramonning nafaqat jismoniy, balki ruhiy qudratini ham ifodalaydi. Axloqiy komillik va sadoqat sifati esa, Sharq epik qahramonining eng muhim belgilaridan biri — uning ma'naviy pokligi va sadoqatidir. U ota-ona, yor, do'st va yurt oldidagi burchini muqaddas deb biladi. Alpomish Barchinga bo'lgan sadoqati bilan ajralib turadi. U uzoq asirlik va mashaqqatlarga qaramay, va'dasiga sodiq qoladi. Manas esa xalq birligini ta'minlashni o'zining asosiy maqsadi deb biladi. Uning harakati shaxsiy manfaat emas, balki jamoaviy manfaat bilan belgilanadi. Qahramon va jamiyat munosabatiga e'tibor berilganda, Sharq dostonlarida qahramon jamiyatdan ajralgan emas, balki uning yetakchisi va tayanchi sifatida tasvirlanadi. U xalq bilan birga yashaydi, ularning dardi bilan yashaydi. Qahramonning g'alabasi — xalqning g'alabasi, uning mag'lubiyati esa jamiyat uchun fojia. Shu jihatdan Sharq epik qahramoni individual emas, balki kollektiv ideal timsolidir.

G'ARB DOSTONLARIDA QAHRAMON TIPI

G'arb epik an'anasida qahramon obrazi individual jasorat, shaxsiy sha'n va ichki ziddiyatlar bilan xarakterlanadi. Agar Sharq dostonlarida qahramon ko'proq jamoaviy ideal timsoli bo'lsa, G'arb epik merosida u, avvalo, individ sifatida namoyon bo'ladi. Uning shaxsiy tanlovi, g'ururi, ambitsiyasi va ichki kurashi epik syujetning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylanadi. Qahramon va individualizm sifatida, G'arb eposida qahramon o'zining shaxsiy fazilatlarini va qarorlari bilan ajralib turadi. Masalan, qadimgi yunon eposi «Iliada»da Axilles obrazi individual xarakterga ega qahramon sifatida tasvirlanadi.[4] Uning jang maydonidan chekinishi

shaxsiy g'urur va sha'n masalasi bilan bog'liq. Bu holat butun voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Demak, G'arb epik qahramoni jamiyatdan ko'ra o'z ichki kechinmalari va qarorlariga ko'proq tayangan holda harakat qiladi. G'arb dostonlarida qahramonning asosiy maqsadlaridan biri -shon-shuhrat qozonishdir. Axilles jangda mangu shon topish uchun qisqa, ammo sharaflil umrni tanlaydi. Bu tanlov qahramonning ongli ravishda taqdirini belgilashini ko'rsatadi. Ingliz-sakson dostoni «Beowulf»da esa Beowulf yovuz kuchlarga qarshi kurashadi. U Grendel va ajdaho bilan jang qilib, o'z jasoratini namoyon etadi. Biroq uning qahramonligi fojiaiy yakun bilan tugaydi. Bu jihat G'arb epik an'anasida qahramon obrazining murakkabligini ko'rsatadi.[5] Ichki ziddiyat va fojiaiylik fazilatida G'arb epik qahramoni ko'pincha ichki ruhiy kurashni boshdan kechiradi. Axillesning g'azabi, iztirobi va do'sti Patroklning o'limidan keyingi ruhiy holati qahramonning insoniy zaifliklarini ochib beradi. Beowulf ham hayotining oxirida ajdaho bilan jangga yolg'iz chiqadi. U o'z xalqini himoya qiladi, ammo o'zi halok bo'ladi. Bu fojiaiy yakun qahramonning buyukligi bilan birga insoniy chegaralarini ham ko'rsatadi. Qahramon va jamiyat munosabatida G'arb dostonlarida qahramon jamiyat bilan bog'liq bo'lsa-da, u ko'proq mustaqil shaxs sifatida tasvirlanadi. Uning harakatlari ba'zan jamiyat manfaatidan ko'ra shaxsiy qadriyatlar bilan belgilanadi. Shu sababli G'arb epik qahramoni individualizm, mustaqillik va shaxsiy mas'uliyat timsoli sifatida gavdalanadi.

SHARQ VA G'ARB DOSTONLARIDA QAHRAMON TIPINING QIYOSIY TAHLILI

Sharq va G'arb epik an'analari turli tarixiy-madaniy sharoitda shakllangan bo'lsa-da, har ikkala hudud dostonlarida ham qahramon obrazi markaziy o'rinni egallaydi. Epik qahramon xalqning estetik ideali, tarixiy xotirasi va ma'naviy qadriyatlarini mujassamlashtiradi. Biroq uning talqini, xarakteri va funksional vazifalari Sharq va G'arb an'analariida sezilarli darajada farqlanadi. Tadqiqot materiall sifatida o'zbek xalq dostoni Alpomish, qirg'iz eposi Manas, yunon eposi Iliada hamda ingliz-sakson dostoni Beowulf asos qilib olindi.

Qahramonning ijtimoiy maqomi va vazifasi: Sharq dostonlarida qahramon, avvalo, jamoa manfaatlarini himoya qiluvchi obrazdir. Masalan, Alpomish va Manas yurt tinchligi, el birligi va oilaviy qadriyatlar yo'lida kurashadi. Ularning harakati xalq taqdiri bilan chambarchas bog'liq. Qahramonning g'alabasi – jamoaning g'alabasi demakdir. G'arb epik an'anasida esa qahramon ko'proq individual xarakterga ega. Iliadada Axillesning harakati shaxsiy sha'n va g'urur bilan belgilanadi. U jangdan voz kechishi yoki jangga qaytishi orqali butun voqealar rivojiga ta'sir ko'rsatadi. Beowulfda ham qahramon o'z jasoratini namoyish etish va shon-shuhrat qozonish yo'lida harakat qiladi.[6] Demak, Sharqda qahramon – kollektiv ideal timsoli, G'arbda esa – individual shaxs sifatida gavdalanadi.

Axloqiy ideal va xarakter talqini: Sharq epik qahramoni axloqan komil obraz sifatida tasvirlanadi. U sadoqatli, vafodor, adolatparvar va yurtparvardir. Alpomishning yoriga sodiqligi yoki Manasning xalq birligi uchun kurashi uning

ma'naviy barkamolligini ko'rsatadi. G'arb qahramoni esa murakkab va ziddiyatli xarakterga ega. Axillesning g'azabi, iztirobi va ichki kechinmalari uning insoniy zaifliklarini ochib beradi. Beovulf jasur bo'lsa-da, o'limga duch keladi. Bu holat G'arb epik tafakkurida qahramonning fojiaviyligini ko'rsatadi.

Konflikt va fojiaviylik: Sharq dostonlarida konflikt asosan tashqi dushman bilan bog'liq bo'lib, yakun ko'pincha g'alaba va tiklanish bilan tugaydi. Qahramon qiyinchiliklarni yengib, jamiyatda adolat va barqarorlikni tiklaydi. G'arb epik an'anasida esa konflikt tashqi va ichki ziddiyatlar uyg'unligida kechadi. Axilles ichki g'urur va sha'n muammosi bilan kurashadi, Beovulf esa ajdahoni yenggan bo'lsa-da, halok bo'ladi. Fojiaviy yakun G'arb epik qahramonining muhim belgilaridan biridir.[7]

Tipologik umumiyliklar: Shu bilan birga, har ikkala an'anada ham qahramon quyidagi umumiy xususiyatlarga ega:

- Favqulodda jismoniy kuch va jasorat;
- Yetakchilik fazilati;
- Jamiyat taqdirida muhim rol;
- Qiyinchiliklarni yengish motivi.

Bu umumiyliklar epik tafakkurning universal xususiyatlari bilan bog'liq.[8]

XULOSA

Sharq va G'arb epik an'analarda qahramon tipi qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, epik qahramon har ikkala madaniyatda ham xalqning tarixiy xotirasi, estetik ideali va ijtimoiy ongini ifodalovchi markaziy obraz hisoblanadi. Biroq uning badiiy talqini, funksional vazifasi va xarakter tuzilishi tarixiy-madaniy muhit ta'sirida turlicha shakllangan. Sharq dostonlarida qahramon, avvalo, jamoaviy ideal timsolidir. U xalq va yurt manfaatini himoya qiluvchi, axloqan komil, sadoqatli va fidoyi bahodir sifatida gavdalanadi. Uning shaxsiy hayoti ham jamoa taqdiri bilan chambarchas bog'liq. Qahramonning g'alabasi – jamiyat barqarorligining tiklanishi, adolatning qaror topishi demakdir. Bu esa Sharq epik tafakkurida kollektivlik, ma'naviy komillik va ijtimoiy birdamlik ustuvor ekanini ko'rsatadi. G'arb epik an'anasida esa qahramon ko'proq individual xarakterga ega bo'lib, uning ichki kechinmalari, shaxsiy sha'ni va tanlovi muhim ahamiyat kasb etadi. Bu yerda qahramon nafaqat tashqi dushman bilan, balki o'z ichki ziddiyatlari bilan ham kurashadi. Fojiaviy yakun, insoniy zaiflik va murakkab ruhiy holat G'arb epik qahramonining ajralmas belgilaridan biridir. Bu holat G'arb tafakkurida individualizm, shaxsiy mas'uliyat va dramatik qarama-qarshiliklarning muhim o'rin tutishini anglatadi. Shu bilan birga, har ikkala epik an'anada ham qahramon favqulodda kuch, jasorat va yetakchilik fazilatlariga ega. U jamiyat hayotida burilish yasovchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Demak, epik qahramon tipi bir tomondan universal xususiyatlarga ega bo'lsa, ikkinchi tomondan milliy-madaniy o'ziga xoslikni aks ettiradi.

Umuman olganda, Sharq va G'arb dostonlarida qahramon tipini qiyosiy o'rganish epik tafakkurning rivojlanish qonuniyatlarini aniqlash, turli

madaniyatlarda ideal inson konsepsiyasining shakllanish jarayonini anglash hamda jahon epik merosining umumiy va farqli jihatlarini ilmiy asosda yoritish imkonini beradi. Mazkur tadqiqot natijalari qiyosiy folklorshunoslik va adabiyotshunoslik sohalarida keyingi izlanishlar uchun muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bowra, C. M. Heroic Poetry. London: Macmillan, 1952.
2. Жирмунский В. М. Тюркский героический эпос. — Л.: Наука, 1974.
3. Жирмунский В. М. Киргизский героический эпос «Манас». — М.: Наука, 1961.
4. Bowra, C. M. Heroic Poetry. — London: Macmillan, 1952.
5. Tolkien, J. R. R. Beowulf: The Monsters and the Critics. — London: Oxford University Press, 1936.
6. Finley, M. I. The World of Odysseus. — New York: Viking Press, 1954.
7. Hainsworth, J. B. The Idea of the Hero in the Homeric Poems. — London: Oxford University Press, 1973.
8. Campbell, J. The Hero with a Thousand Faces. — Princeton: Princeton University Press, 1949.

JEYN OSTIN IJODIDA AYOL OBRAZINING NAZARIY-TARIXIY
ASOSLARI

Baxriddinova Shirin

Namangan davlat chet tillari instituti 4-bosqich talabasi

Ilmiy rahbar NamDCHTI katta o'qituvchisi

Ne'matjonov Sharifjon Rustamjonovich

Annotatsiya: Ushbu maqolada Jeyn Ostin asarlarida yaratilgan yangi ayol obrazi poetik jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada yozuvchining ayol qahramonlarni tasvirlashdagi badiiy mahorati, ayollarning intellektual salohiyati, axloqiy mustaqilligi va ichki erkinligi masalalari yoritiladi. Shuningdek, muallifning dialog, kinoyadan foydalanish, psixologik tasvir va realizm elementlari orqali ayol xarakterini ochish usullari ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari Ostin ijodida ayol masalasining nafaqat ijtimoiy, balki estetik va poetik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: *yangi ayol obrazi, ayol poetikasi, axloqiy tanlov, ichki erkinlik, kinoyaviy uslub, XIX asr ingliz adabiyoti, gender masalasi.*

Аннотация: В данной статье проводится поэтический анализ образа «новой женщины», созданного в произведениях Джейн Остен. Рассматривается художественное мастерство писательницы в изображении женских персонажей, раскрываются вопросы их интеллектуального потенциала, нравственной самостоятельности и внутренней свободы. Особое внимание уделяется использованию автором диалогов, иронии,

психологической характеристики и элементов реализма как средств раскрытия женского характера. Результаты исследования показывают, что проблема женского образа в творчестве Остин имеет не только социальное, но и эстетическое и поэтическое значение.

Ключевые слова: образ новой женщины, поэтика женского образа, нравственный выбор, внутренняя свобода, иронический стиль, английская литература XIX века, гендерная проблематика.

Abstract: This article provides a poetic analysis of the image of the "new woman" created in the works of Jane Austen. It examines the author's artistic mastery in portraying female characters and explores their intellectual potential, moral independence, and inner freedom. Particular attention is paid to Austen's use of dialogue, irony, psychological characterization, and elements of realism as means of revealing the female character. The results of the study demonstrate that the representation of women in Austen's творчество possesses not only social significance but also aesthetic and poetic value.

Keywords: New Woman image, female poetics, moral choice, inner freedom, ironic style, nineteenth-century English literature, gender issues.

KIRISH

XIX asr ingliz adabiyoti inson shaxsini yangicha talqin qilish, axloqiy qadriyatlarni qayta ko'rib chiqish va ayolning jamiyatdagi o'rnini tahlil qilish bilan ajralib turadi. Bu davrda yuz bergan ijtimoiy va madaniy o'zgarishlar, xususan sanoat inqilobi, o'rta sinfnining shakllanishi va ayollarning ma'naviy uyg'onishi adabiyotda yangi ayol obrazining shakllanishiga zamin yaratdi. An'anaviy adabiy stereotiplarda ayol itoatkor, hissiyotlarga beriluvchan va iqtisodiy jihatdan erkaklarga qaram mavjudot sifatida tasvirlangan bo'lsa, Jeyn Ostin bu qarashlarni badiiy tahlil orqali yangicha talqin etadi.

XIX asr ingliz adabiyoti inson shaxsini yangicha talqin qilish, ijtimoiy va An'anaviy qarashlarga ko'ra, ayolning asosiy vazifasi oilaviy hayot bilan cheklanib, uning ijtimoiy faoliyati deyarli ko'zga tashlanmas edi. Ayol ko'proq itoatkorlik, kamtarlik va hissiyotga beriluvchanlik timsoli sifatida talqin qilinardi, uning intellektual salohiyati va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati esa ikkinchi darajaga surib qo'yilardi. Nikoh esa ko'pincha iqtisodiy xavfsizlik vositasi sifatida baholanardi. Bunday ijtimoiy stereotiplar adabiyotda ham o'z aksini topgan bo'lib, ko'plab asarlarda ayol obrazi bir yoqlama, soddalashtirilgan tarzda tasvirlangan. Ana shunday tarixiy-madaniy sharoitda Jeyn Ostin ijodi shakllandi. Uning asarlari ko'pincha maishiy voqealar, oilaviy munosabatlar va nikoh masalalari atrofida qurilgan bo'lsa-da, aslida ular chuqur ijtimoiy-falsafiy mazmun kasb etadi. Ostin o'z davrining qoidalarini inkor etmaydi, biroq ularni nozik ironiyaviy ruhda tahlil qiladi va ichki tanqid ostiga oladi. Aynan shu jihat uning poetikasining muhim xususiyatlaridan biridir. Adabiyotshunoslikda "poetika" tushunchasi asarning badiiy tuzilishi, ifoda vositalari, obrazlar tizimi va kompozitsion xususiyatlarini o'rganishni anglatadi. Shu nuqtai nazardan qaralganda,

METODOLOGIYA

Tadqiqotda adabiy-tahliliy, poetik, gender va qiyosiy yondashuvlar qo'llanildi. Adabiy-tahliliy metod yordamida Ostin romanlarida ayol obrazlari ularning siujet va kompozitsion tuzilmasi bilan uyg'unlikda o'rganildi. Poetika tahlili orqali yozuvchining dialog, kinoya, psixologik tasvir, realizm unsurlaridan foydalanish uslublari tahlil qilindi. Gender yondashuvi esa ayolning intellektual, axloqiy va psixologik mustaqilligi masalalariga e'tibor qaratishga xizmat qildi. Shuningdek, Ostin asarlarida ayol qahramonlar ("Andisha va G'urur", "Aql va tuyg'u", "Emma") o'zaro qiyosiy jihatdan tahlil qilinib, ular obrazining poetik o'ziga xosliklari aniqlab chiqildi. Ostin ijodida ayol obrazi nafaqat mazmuniy, balki poetik kategoriya sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi. Yozuvchi ayol xarakterini ochishda dialog, kinoya, ichki psixologik tahlil, xarakterlar qarama-qarshiligi kabi vositalardan mahorat bilan foydalanadi. Natijada uning qahramonlari jonli, hayotiy va ko'p qirrali shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Ostin yaratgan ayol qahramonlar an'anaviy itoatkor ayol obrazidan farq qiladi. Ular o'z fikriga ega, mustaqil qaror qabul qila oladi va shaxsiy baxt masalasida jamiyat bosimiga to'liq bo'ysunmaydi. Bunday yondashuv "yangi ayol" obrazining shakllanishiga zamin yaratadi. Garchi "yangi ayol" atamasi keyingi asr oxirida keng qo'llanila boshlagan bo'lsa-da, uning dastlabki badiiy belgilarini aynan Ostin asarlarida kuzatish mumkin.[4] Bu qahramonlar nafaqat hissiyotga berilgan romantik obrazlar, balki mantiqan fikrlovchi, axloqiy tanlov qila oladigan va ichki erkinlikka intiluvchi shaxslardir. Ostin ijodi ingliz adabiyotida ayol obrazining evolyutsiyasida muhim bosqichni tashkil etadi. Uning ijodida ayol obrazi ijtimoiy va axloqiy muammolar bilan chambarchas bog'liq holda tasvirlanadi. Nikoh masalasi yozuvchi uchun oddiy romantik yakun emas, balki shaxsiy yetuklik va ongli tanlov mezonini sifatida talqin qilinadi. Ayolning baxti moddiy ta'minot bilan emas, balki o'zini anglash va o'z qadr-qimmatini saqlash bilan bog'liq holda ko'rsatiladi. Shu orqali yozuvchi ayolni passiv emas, balki faol va fikrlovchi subyekt darajasiga ko'taradi.

Ostin jamiyat qoidalarini ochiq inkor etmaydi, biroq ularni badiiy tasvir vositasida tahlil qiladi va muayyan darajada tanqid ostiga oladi. Ostin asarlarida nikoh masalasi markaziy o'rin tutadi, ammo u nikohni shunchaki moddiy ta'minot vositasi sifatida emas, balki ongli tanlov va o'zaro hurmatga asoslangan munosabat sifatida talqin etadi. Masalan, "Andisha va G'urur" romanida nikoh turli nuqtai nazarlardan tasvirlanadi. Ba'zi qahramonlar uchun u iqtisodiy xavfsizlik vositasi bo'lsa, boshqalar uchun shaxsiy baxt va ruhiy uyg'unlik mezonidir. Aynan shu qarama-qarshiliklar orqali yozuvchi ayolning jamiyatdagi o'rnini yangicha talqin qiladi. Ayol faqat turmush qurish obyekti emas, balki o'z qarashlariga ega bo'lgan mustaqil shaxs sifatida gavdalanadi.[4]

NATIJALAR

Jeyn Ostin asarlarida ayol qahramonlar an'anaviy itoatkor, hissiyotga berilgan va ijtimoiy jihatdan erkaklarga qaram obrazlardan keskin farq qiladi. Ular tafakkurli,

tanqidiy fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxslar sifatida namoyon bo'ladi. "Andisha va G'urur" romanidagi Elizabet Bennet o'z fikriga ega, ijtimoiy bosimga to'liq bo'ysunmaydigan, ehtiroslarini aql bilan boshqara oladigan ayol sifatida gavdalanadi. Uning Darsi bilan munosabatlari jarayonida shaxsiy o'sish kechadi va bu o'sish tafakkur hamda axloqiy tanlov orqali ifodalanadi. "Aql va tuyg'u" romanidagi Elinor Dashvud obrazi hissiyot va mantiq uyg'unligining namunasi sifatida talqin qilinadi. Elinor hayot sinovlari qarshisida o'zini tutib, ichki hissiyotlarini aql bilan muvofiqlashtira oladi. "Emma" romanining bosh qahramoni Emma Vudhauz esa ma'naviy o'sish orqali o'z xatolarini anglaydigan, hayotiy tajriba orttirgan faol ayoldir.[5] Demak, Ostinning ayollari statik emas, balki dinamik, taraqqiy etuvchi qahramonlardir.

Yozuvchining poetik uslubi ayniqsa dialog va kinoyada namoyon bo'ladi. Dialoglar qahramonlarning tafakkur darajasi, dunyoqarashi va ichki his-tuyg'ularini ochib beradi. Elizabet va Darsi o'rtasidagi kinoyaviy suhbatlar, Emma va o'rtoqlari o'rtasidagi muloqotlar orqali ayolning intellektual ustunligi, nutq madaniyati va fikrlash darajasi ifodalanadi. Kinoya Ostin poetikasining yuzaga chiqishida asosiy vosita bo'lib, u jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlik, ayolga bo'lgan tor qarashlarni nozik tilda fosh etadi.[3] Ostin kinoyasining o'ziga xos jihati shundaki, u ochiq tanqiddan ko'ra psixologik tahlil va muloqot jarayonida namoyon bo'ladi. Ostin ijodida ayol qahramonlarning ijtimoiy sharoitga munosabati ham muhim ahamiyatga ega. Ular jamiyat qoidalarini to'liq rad etmaydi, biroq ularni tanqidiy anglaydi va o'z tanlovini ongli ravishda amalga oshiradi. Bu jihat yangi ayol obrazining asosiy belgilaridan biridir. Yangi ayol jamiyat talablariga ko'r-ko'rona bo'ysunmaydi, balki o'z qadriyatini saqlagan holda hayotiy qarorlar qabul qiladi. Shu tariqa, Jeyn Ostin asarlarida yaratilgan yangi ayol obrazi o'z davrining ijtimoiy sharoitidan kelib chiqqan holda shakllangan bo'lsa-da, u an'anaviy ayol tasviridan sezilarli darajada farq qiladi. Yozuvchi ayolni iqtisodiy va ijtimoiy qaramlik doirasida emas, balki ma'naviy va axloqiy mustaqillikka intiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi. Aynan shu tarixiy-iqtisodiy zamin yangi ayol tipining paydo bo'lishiga asos bo'lib xizmat qiladi. Jeyn Ostin asarlarida yangi ayol obrazining eng muhim belgilaridan biri – uning intellektual salohiyati va mustaqil fikrlash qobiliyatidir. Yozuvchi ayolni faqat hissiyotga beriluvchan mavjudot sifatida emas, balki mantiqan fikrlaydigan, voqelikni tahlil qila oladigan va ongli tanlov qiluvchi shaxs sifatida tasvirlaydi. Bu jihat Ostin poetikasining markaziy xususiyatlaridan biri bo'lib, aynan aql va tafakkur orqali ayolning ichki kuchi ochib beriladi.

Intellektual ayol tipining yana bir yorqin namunasi bo'lgan "Aql va tuyg'u" asaridagi Elinor Dashvud obrazidir. Elinor hissiyot va aql o'rtasidagi muvozanatni saqlay oladigan qahramon sifatida tasvirlanadi. U murakkab vaziyatlarda ham o'zini tutib, mantiqiy qaror qabul qiladi. Elinorning ichki kechinmalari chuqur bo'lsa-da, u ularni ongli ravishda boshqaradi. Bu esa ayolning ruhiy barqarorligi va aql-idrokka tayangan holda harakat qilishini ko'rsatadi.

Emma romanidagi Emma Vudhauz obrazi esa murakkab va ko'p qirrali xarakter sifatida gavdalanadi. Emma o'ziga ishongan, ijtimoiy mavqei mustahkam, moddiy jihatdan qaram bo'lmagan qahramondir. U boshqalarning hayotiga aralashadi, xato qiladi, noto'g'ri xulosalar chiqaradi. Biroq uning asosiy xususiyati shundaki, u o'z xatolarini anglay oladi va ichki o'sish jarayonidan o'tadi.

Ostin poetikasida dialoglar muhim o'rin tutadi. Qahramonlarning nutqi orqali ularning tafakkur darajasi ochiladi. Elizabetning kinoyaviy javoblari yoki Elinorning vazmin mulohazalari ularning ichki dunyosini ifodalaydi. Dialog vositasida ayol obrazi nafaqat hissiy, balki intellektual jihatdan ham namoyon bo'ladi. Aynan nutq madaniyati va fikrning aniqligi yangi ayol obrazining poetik ifoda vositasiga aylanadi. Shuningdek, yozuvchi kinoyadan foydalanish orqali ayolning aqliy ustunligini yanada kuchaytiradi. Ba'zi erkak qahramonlarning takabburliigi yoki yuzaki qarashlari ayol qahramonlarning teran tafakkuri fonida yanada yaqqolroq ko'rinadi. Bu qarama-qarshilik Ostin asarlarida intellektual tenglik masalasini ilgari suradi.

MUHOKAMA

Shu tariqa, Jeyn Ostin ijodida intellektual ayol obrazi yangi estetik ideal sifatida shakllanadi. Bu obraz nafaqat o'z davri stereotiplarini buzadi, balki ayolning aql va tafakkur egasi sifatida badiiy adabiyotda mustahkam o'rin egallashiga zamin yaratadi. Yangi ayol obrazi hissiyot va aql uyg'unligida namoyon bo'lib, uning mustaqil fikrlashi poetik mazmunning asosiy tayanchiga aylanadi. Aynan shu ruhiy taraqqiyot jarayoni yangi ayol obrazining poetik asosini tashkil etadi. Ayol ideal va kamchiliksiz mavjudot sifatida emas, balki real, o'z ustida ishlay oladigan shaxs sifatida tasvirlanadi. Bu esa realizm elementlarining kuchayganini ko'rsatadi. Ostin ayolning ichki kechinmalarini, ikkilanishlarini va ruhiy izlanishlarini tasvirlash orqali uning individual sifatlarini ochib beradi.

Jeyn Ostin ijodining eng muhim poetik xususiyatlaridan biri kinoyaviy uslubdir. Yozuvchi ochiq tanqid qilish o'rniga, nozik kinoya va satirik ohang orqali jamiyatdagi stereotiplarni ochib beradi. Ayniqsa, ayolga nisbatan shakllangan biryoqlama qarashlar kinoyaviy tasvir vositasida fosh etiladi. Kinoya Ostin asarlarida ikki yo'nalishda namoyon bo'ladi: birinchisi – muallifning umumiy hikoya uslubida, ikkinchisi – qahramonlar nutqida. Masalan, "Andisha va G'urur" romanining mashhur kirish jumlasidayoq jamiyatdagi nikohga bo'lgan qarash kinoyaviy ruhda ifodalanadi. Bu usul orqali yozuvchi nikohni faqat iqtisodiy zarurat sifatida ko'ruvchi ijtimoiy tafakkurni tanqid qiladi. Dialoglar esa ayol xarakterini ochishda asosiy vosita bo'lib xizmat qiladi. Elizabet Bennetning hazilomuz, lekin teran ma'noli javoblari uning aql-zakovati va mustaqil fikrini namoyon etadi. Emma Vudhauz yoki Elinor Dashvudning nutq madaniyati ham ularning ichki dunyosini ochishga xizmat qiladi. Ostin dialog orqali qahramonning nafaqat hissiy, balki intellektual qiyofasini ham tasvirlaydi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

XULOSA

Jeyn Ostin asarlaridagi yangi ayol obrazi XIX asr ingliz adabiyotida tafakkur, axloq va sezgi uyg'unligi tamoyiliga asoslangan poetik kategoriya sifatida shakllandi. Yozuvchi ayolni ijtimoiy me'yorlarga to'liq bo'ysunuvchi mavjudot emas, balki fikrlovchi, mustaqil qaror qabul qiluvchi, o'z qadr-qimmatini anglaydigan intellektual shaxs sifatida gavdalandiradi. Ostinning poetik yondashuvi, kinoyaviy tili va psixologik tahlili ayol obrazini badiiy-estetik darajada yuksaltirish imkonini berdi. Shu sababli, Jeyn Ostin ijodi “yangi ayol” konsepsiyasining adabiyotdagi ilk shakli sifatida baholanishi mumkin.

Jeyn Ostin asarlarida yaratilgan yangi ayol obrazi nafaqat ijtimoiy hodisa, balki poetik va estetik fenomen sifatida ham ahamiyatlidir. Uning qahramonlari ingliz adabiyotida ayolning individual shaxs sifatida shakllanishiga asos yaratgan va keyingi adabiy jarayonlarga kuchli ta'sir ko'rsatgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Butler, Marilyn. *Jane Austen and the War of Ideas*. Oxford: Oxford University Press, 1975.
2. Gilbert, Sandra M., Gubar, Susan. *The Madwoman in the Attic*. New Haven: Yale University Press, 1979.
3. Jane Austen. *Emma*. London: John Murray, 1815.
4. Jane Austen. *Pride and Prejudice*. London: T. Egerton, 1813.
5. Jane Austen. *Sense and Sensibility*. London: T. Egerton, 1811.
6. Showalter, Elaine. *A Literature of Their Own*. Princeton: Princeton University Press, 1977.
7. Watt, Ian. *The Rise of the Novel*. London: Chatto & Windus, 1957.

XXI ASR BOLALAR FANTASTIKASINING EVOLUTSION
PARADIGMALARI

Ortiqov Rustamjon Abdumalik o'g'li
Farg'ona davlat universiteti katta o'qituvchisi
+998916679099

Xalitova Yorqinoy Ilyas qizi
Farg'ona davlat universiteti Chet tillari fakulteti talabasi
+998937531816

Annotatsiya

Maqola 21-asr bolalar fantastika adabiyotining nazariy va metodologik jihatdan qayta shakllanish jarayonlarini tahlil qiladi. Yangi paradigmalar orqali bolalik tushunchasi madaniy qurilma sifatida qayta konseptualizatsiya qilinmoqda, fantastika esa bolalarning kognitiv, pedagogik va madaniy faolligini oshiruvchi dinamik muhitga aylanmoqda. Maqolada semiotik tahlil, kognitiv beqarorlik, transaktiv matn, ekokritika, postkolonial va gender tangidi kabi zamonaviy

yondashuvlar orqali bolalar fantastikasining rivojlanish tendensiyalari va o'tmish adabiy meros bilan dialektik munosabatlari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: bolalar fantastikasi, evolutsion paradigmalari, kognitiv beqarorlik, konsept, semiotim tizim, modernism.

Аннотация

В статье анализируются теоретические и методологические процессы трансформации детской фантастики XXI века. Новые парадигмы переосмысливают детство как культурный конструкт, а фантастика превращается в динамическую среду, усиливающую познавательную, педагогическую и культурную активность детей. С использованием современных подходов, таких как семиотический анализ, когнитивное отстранение, транзактивный текст, экокритика, постколониальная и гендерная критика, рассматриваются тенденции развития детской фантастики и её диалектические отношения с литературным наследием.

Ключевые слова: детская литература, эволюционные парадигмы, когнитивная нестабильность, концепция, семиотическая система, модернизм.

Annotation

The article analyzes the theoretical and methodological transformation of 21st-century children's fantasy literature. New paradigms reconceptualize childhood as a cultural construct, while fantasy evolves into a dynamic space enhancing children's cognitive, pedagogical, and cultural agency. Using contemporary approaches such as semiotic analysis, cognitive estrangement, transactive text, ecocriticism, postcolonial and gender critique, the paper examines developmental trends in children's fantasy and its dialectical relationship with literary heritage.

Keywords: children's fiction, evolutionary paradigms, cognitive instability, concept, semiotic system, modernism.

Zamonaviy bolalar fantastik adabiyoti endgina o'zining nazariy asoslarini shakllantirib, adabiyotshunoslik landshaftida mustahkam o'rin egallab bormoqda. Bu yangi nazariy manzilgohlar nafaqat matnlarni tahlil qilishning yangi vositalarini taqdim etadi, balki fantastikaning o'zini ham ontologik jihatdan qayta ta'riflaydi. XXI asr fantastikasi o'zining ilmiy-matnli ob'ekti sifatida faqatgina syujet va personajlar majmuasi emas, balki madaniy kodlar, pedagogik strategiyalar, kognitiv jarayonlar va ijtimoiy amaliyotlarning murakkab o'zaro ta'sir maydoniga aylanib bormoqda.

Bu yangi nazariy paradigmaning markazida "bolalik" tushunchasining o'zining qayta konseptualizatsiyasi yotadi. Bolalik endi qat'iy belgilangan yosh davri yoki psixologik rivojlanish bosqichi emas, balki madaniy qurilma va diskursiv makon sifatida qaralmoqda. Fantastika esa ushbu makonning eng dinamik ifoda shakllaridan biriga aylanib, bolalik tajribasini shakllantirishda faol agentlikni o'z zimmasiga oladi. Teoriyaning diqqat markazida fantastik matnning o'quvchi bilan o'zaro ta'siridagi transaktiv xarakteri joy olgan – ya'ni matn nafaqat ma'noni o'tkazadi, balki o'quvchi sub'ektining o'zini anglash jarayonini faollashtirib, uni

yangi ontologik holatlarga olib chiqadi. Bu transaktivlikning asosiy mexanizmlaridan biri "kognitiv beqarorlik" (cognitive estrangement) tamoyilidir, ammo bu tamoyil endi soddagina "o'zgalik"ni yaratish uchun emas, balki bolaning o'zining haqiqiy dunyosidagi ijtimoiy, psixologik va falsafiy tuzilmalarni masofadan ko'rish va ularni tanqid qilish imkoniyatini yaratish uchun qo'llaniladi [1]. Shunday qilib, sehrli haqiqat va kundalik haqiqat o'rtasidagi chegaraning o'zi o'quvchi uchun tahlil ob'ektiga aylanadi.

Yana bir muhim nazariy siljish – fantastik adabiyotning semiotik tizimi sifatida tahlil qilinishi. Har bir sehrli dunyo o'zining ramzlar tizimi, til konventsionalari va ma'no ierarxiyalariga ega bo'lgan yopiq semiotik makon sifatida qaraladi. Ammo zamonaviy tendentsiya shundaki, bu semiotik tizimlar "yopiq" emas, balki ochiq va o'zgaruvchan bo'lib, ular real dunyoning turli semiotik tizimlari (masalan, internet tilining semiotikasi, o'yin madaniyati semiotikasi) bilan doimiy dialogda bo'ladi [2]. Shuningdek, har qanday sehrli ob'ekt yoki sehr qoidasi nafaqat syujet elementidir, balki o'quvchini tizimli fikrlash, sabab-oqibat munosabatlarini tahlil qilish va murakkab tizimlarni modellashtirishga o'rgatuvchi kognitiv vositadir. Sehr nafaqat qiyofani o'zgartirish, balki tushunish usulidir – bu g'oya zamonaviy bolalar fantastikasining epistemologik asosiga aylanmoqda.

Pedagogik nazariyada esa diqqat "o'rgatish"dan "kashf qilishga" siljiyotgan. Fantastik matn endi o'quvchiga ma'lum haqiqatlarni yetkazish vositasi emas, balki "epistemologik faollik" maydoni sifatida ishlaydi. Matn ichida mavjud bo'lgan bilim tizimlari – sehrli qonunlar, tarixiy an'analar, madaniy kodlar – o'quvchi tomonidan faol ravishda "kashf etilishi", dekodlanishi va o'zlashtirilishi kerak. Bu jarayon bolani nafaqat o'qish, balki tadqiq qilish sub'ekti sifatida ko'radi. Hatto an'anaviy didaktik maqsadlar (masalan, do'stlik, jasorat, adolat haqida o'qitish) ham endi to'g'ridan-to'g'ri talqin orqali emas, balki murakkab axloqiy dilemmalarni taklif qilish, o'quvchini o'z qarorlarini asoslashga majburlash orqali amalga oshiriladi[3]. Bu erda fantastikaning o'ziga xosligi – haqiqiy dunyo qonunlaridan ozod bo'lishi – muhim rol o'ynaydi, chunki u bolaga haqiqiy hayotda mavjud bo'lgan qiyinchiliklardan holi holda, ammo ularning mantiqiy strukturasi va axloqiy og'irligini saqlagan holda, murakkab qarorlar qabul qilishni mashq qilish imkoniyatini beradi.

Madaniy materializm nuqtai nazaridan, bolalar fantastik adabiyoti endi madaniy kapitalning aylanmasida muhim omil sifatida tahlil qilinadi. U nafaqat kitob sotish hajmi, balki kengaytirilgan mediadagi aylanmasi (filmlar, o'yinlar, o'yinchoqlar) va bolalar subkulturasini shakllantirishdagi roli bilan qaraladi. Shu bilan birga, u madaniy arxitektura, ya'ni yangi avlodning idrok etish va o'zini ifoda etish usullarini qurishga xizmat qiladi. Zamonaviy bolalar fantastikasi ko'pincha madaniy gibridlikni qadrlaydi – turli madaniy kodlar, til qatlamlari va estetik tamoyillarning uyg'unligini. Bu gibridlik faqatgina madaniy xilma-xillikni aks ettirish emas, balki globalizatsiya sharoitida o'sib ulg'ayayotgan bolalarning o'ziga xos identifikatsiya strategiyalarini ifodalash vositasi hamdir. Nihoyat, ekokritik va

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

posthumanistik nazariyalar fantastik adabiyotga yangi o'lchov kiritdi. Ko'pgina zamonaviy asarlarda insondan tashqari ob'ektlar – hayvonlar, o'simliklar, hatto landshaftning o'zi – nafaqat personajlar, balki semiotik agentlar sifatida ishtirok etadi. Bu "inson markaziy emas ontologiya" bolalarga o'zlarini butun ekotizimning bir qismi sifatida ko'rishni o'rgatadi[4]. Sehrli dunyolardagi tabiat bilan muloqot turlari ko'pincha ekologik tangid va eko-falsafiy g'oyalarning ifodasiga aylanadi. Shunday qilib, fantastika bolalarga nafaqat sehrli dunyolarni, balki o'zlarining tabiat bilan bog'liqliklarini ham yangicha tushunish imkoniyatini yaratadi.

Demak, bolalar fantastik adabiyotining yangi nazariy manzilgohlari uni qarama-qarshi juftliklarning dinamik maydonida joylashtiradi: an'anaviy va innovatsion, kanonik va subversiv, o'rgatuvchi va kashf etuvchi, yopiq va ochiq, inson markazli va ekologik. Bu maydonning o'zi bolalikning zamonaviy tushunchasi uchun metaforaga aylanib bormoqda – bu tushuncha ham o'z ichida qarama-qarshiliklarni saqlagan holda, doimo o'zini qayta shakllantiruvchi dinamik jarayondir [5]. Fantastika endi bolalarga faqat boshqa dunyolardagi sarguzashtlarni taklif qilmaydi; u ularga o'z dunyosini qurishning, o'z haqiqatlarini tushunishning va o'z kelajaklarini tasavvur qilishning nazariy va amaliy asoslarini beradi.

XXI asr bolalar fantastik adabiyoti o'zining tarixiy ildizlari va adabiy merosi bilan murakkab dialektik munosabatda shakllanmoqda. Bu munosabat nafaqat an'anaviy motiv va obrazlarning soddagina davomi yoki takrori emas, balki o'tmishning kanonlashtirilgan merosiga qaratilgan chuqur, ba'zan radikal tanqidiy va qayta konstruktiv yondashuvni ifodalaydi. XX asr fantastik adabiyotining ulkan figuralari – J.R.R. Tolkien, C.S. Lewis va ularning izdoshlari – endi nafaqat namuna va manba, balki zamonaviy mualliflar tomonidan qayta o'qilishi, baholanishi va, ko'pincha, dekonstruksiya qilinishi kerak bo'lgan matnlar maydoniga aylanib bordi [7]. Bu jarayon faqatgina adabiy merosni davom ettirish emas, balki uning orqali zamonaviy dolzarb masalalar – madaniy identifikatsiya, imperializm merosi, gender rollari, ekologik tangid va epistemologik adolat – haqida muhokama yuritish imkoniyatidir.

Tolkien paradigmasining qayta ko'rilishi diqqatga sazovor. Uning "ikkinchi dunyo" (secondary world) konsepsiyasi va lingvistik ontologiyasi – dunyoni uning tili orqali qurish san'ati – endi nafaqat fantastik adabiyotning estetik me'yorlari, balki madaniy hukmronlikning ramziy apparati sifatida ham talqin qilinmoqda. Tolkienning o'zi tomonidan yaratilgan keng qamrovli, qat'iy tartibga solingan va tarixiy chuqurlikka ega bo'lgan dunyolar (Arda, O'rta Yer) ko'pincha Yevropa markazli, ierarxik va inson (ayniqsa, ayol emas) boshqaruvi ostidagi tuzilmalar sifatida ko'riladi [10]. Zamonaviy mualliflar, masalan, N.K. Jemisin yoki Nnedi Okorafor, bu monolitik dunyo qurilishidan ko'p ovozli, fragmentar va o'zaro ziddiyatli makonlarga o'tishni taklif qiladilar. Ular Tolkienning lingvistik durdonalarini emas, balki o'z so'zlarini, o'z mifologiyalarini va o'z kosmologiyalarini yaratish orqali g'arbiy fantastikaning universalistik da'volarini muammolashtiradilar. Bu yerda afrikalik juju, slavyan mifologiyasi yoki turkiy

shamoniizm kabi mahalliy epistemologiyalar va sehr tizimlari markazga olina boshlaydi, an'anaviy g'arbiy sehr va afsungarlik an'alarining ustunligi qayta ko'rib chiqiladi.

Bu o'zgarish postkolonial tanqid bilan uzviy bog'liq. An'anaviy “kashf etish” va “zabt etish” narrativlari, g'arbiy dunyo qahramonining noma'lum makonni “kashf qilishi” va unga tartib solishi, endi radikal ravishda qayta yoziladi. “Qutqarish missiyasi” imperiyaning o'zini oqlash vositasiga aylanganligi, “vahshiylik” tushunchasi esa o'zga madaniyatni barbarlashtirish va o'stirish vositasi sifatida foydalanilganligi ochiqdanadi. Zamonaviy fantastikada “kashfiyotchi” ko'pincha o'z vataniga xiyonat qilgan, mustamlakachi ongdan ozod bo'lgan yoki hatto mustamlakachi tizimning o'zi tomonidan ezilgan qahramonga aylanadi. Mahalliy aholi endi sehrli bilimning passiv saqlovchilari emas, balki o'z taqdirini belgilashda faol ishtirokchilar, o'z madaniy merosini himoya qiluvchi va uni o'zgartirish huquqiga ega bo'lgan sub'ektlar sifatida tasvirlanadi [9]. Bu jarayon nafaqat g'arbiy bo'lmagan mifologiyalarni fantastikaning sahifalariga kiritish, balki ularni markazga qo'yish va ular orqali hikoya qilishdir.

Xuddi shu radikallik gender arxetiplarini qayta o'qishda ham namoyon bo'ladi. Jozef Kempbellning “Qahramonning ming yo'llik sarguzashti” monomiti endi nafaqat erkaklikning universal yozma dasturi, balki ayol qahramonlar uchun ham, ularning o'ziga xos tajribalari va kurashlari uchun ham qayta yoziladi. An'anaviy “qutqarilgan malika” obrazidan “o'zini o'zi qutqargan malika” yoki “boshqalarni qutqargan malika”ga o'tish sodir bo'ladi. Sehr va kuchning gender siyosati qayta ko'rib chiqiladi: sehr endi erkak sehrgarlar monopoliyasidagi ratsional, qoidalarga asoslangan tizim emas; u ayol bilimi, intuitiv tushuncha, tabiat bilan uyg'unlik va jamiyatga xizmat qilish sifatida ham namoyon bo'lishi mumkin. Ko'pgina zamonaviy asarlarda sehrli qobiliyatlar an'anaviy gender rollaridan butunlay mustaqil ravishda taqsimlanadi, biologik determinizm g'oyasi rad etiladi.

Fantastikaning o'zi haqidagi o'z-o'zini anglash, ya'ni metafantastika usuli, bu tarixiy muhokamani yanada murakkablashtiradi. Zamonaviy mualliflar o'z asarlari orqali fantastik janrning o'ziga xos qonun-qoidalariga, stereotiplariga va umid qilishlariga ishora qiladilar, ularni tan oladilar va ko'pincha ularni buzadilar. “Yovuz sehrgar” nima uchun yovuz? “Halollikning g'alabasi” nima uchun muqarrar? “Tanlangan bir kishi” g'oyasi demokratik tamoyillarga zid emasmi? Bu savollar matn ichida qo'yiladi va o'quvchi bilan muhokama qilinadi. Bu nafaqat hazil-mutoyiba uchun emas, balki bolalarni adabiy konvensiyalar haqida tanqidiy fikrlashga, hikoya qilishning o'zini tahlil qilishga undashdir. Nihoyat, bu barcha jarayon ekologik tangid va texnologik tafakkurning fantastika bilan uyg'unlashuvi kontekstida yuz beradi. Tolkiennings romantik ekologiyasi – ya'ni tasvirlangan, lekin asosan inson boshqaruvi ostidagi tabiat – ekofeministik yoki chuqur ekologik talqinga uchraydi. Tabiat endi nafaqat fon yoki resurslar manbai, balki o'z huquqlari, til va agentligi bor jonli tizim sifatida qaraladi. Steampunk va boshqa retrofuturistik yo'nalishlar esa o'tmishning texnologik imkoniyatlari haqidagi fantaziyalar orqali

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

hozirgi texnologik taraqqiyotning ijtimoiy oqibatlari haqida fikr yuritishga imkon beradi.

Demak, XXI asr bolalar fantastikasi o'tmishning merosi bilan uch bosqichli munosabatda: uning ba'zi elementlarini davom ettirish, boshqalarini qayta talqin qilish va uchinchilarini esa radikal qayta yozish. Bu nafaqat adabiy an'analarni yangilash, balki yosh avlodga tarix, madaniyat va adabiyot bilan murakkab, faol va tanqidiy munosabatda bo'lishning yangi vositalarini taqdim etishdir. Fantastika endi bolalarni faqat boshqa dunyolarga olib chiqib ketish uchun emas, balki o'z dunyosini va uning yaratilgan hikoyalarini tushunish, tanqid qilish va o'zgartirish uchun qurilgan maktabga aylanmoqda. O'tmish bu maktabning asosiy darsligidir – unga hurmat bilan, lekin so'roq bilan yondashiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Tolkien, J.R.R. Beowulf: A Translation and Commentary. HarperCollins, 2014.
2. Larrington, C. The Norse Myths: A Guide to Gods and Heroes. Thames & Hudson, 2017.
3. Green, M. The Celtic World. Routledge, 1995.
4. Karimov, R. Ingliz adabiyoti tarixi. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2010.
5. Turg'unboyeva, G. Chet tillarni o'qitish metodikasi. Samarqand: SamDU, 2020.
6. Jo'rayev, A. Adabiyotshunoslikka kirish. Toshkent: O'qituvchi, 2004.
7. Campbell, Joseph. The Hero with a Thousand Faces. Princeton University Press, 2004.
8. Richards, Jack C. & Rodgers, Theodore S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press, 2014.
9. Ortiqov, R. (2024). Ingliz fantastik asarlarining ilk namunalaridan zamonaviy durdonalarigacha bo'lgan rivojlanish bosqichi. *Инновационные исследования в науке*, 3(5), 94-98.
10. Ortiqov, R. (2024). The development of british children's literature. *Development of pedagogical technologies in modern sciences*, 3(9), 65-70.

INGLIZ BADIY ASARLARIDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNING
LINGVOMADANIY TAHLILI
(S. SHELDONNING “IF TOMORROW COMES” ASARI ASOSIDA)

Mamsarasulov Ahmadjon Anvarjon o'g'li
University of Business and Science
Ingliz tili o'qituvchisi
E-mail: mamasarasulov1771@gmail.com

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz badiiy matnida qo'llanilgan paremiologik birliklarning lingvistik va lingvomadaniy xususiyatlari Sidney Sheldon ning *If Tomorrow Comes* romani asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda paremiologik birliklarning semantik tuzilishi, pragmatik funksiyasi, diskursiv

faolligi hamda milliy-madaniy kodlarni aks ettirish mexanizmi aniqlanadi. Badiiy diskursda paremiologik birliklar xarakter yaratish, aksiologik baholash va konseptual model shakllantirish vositasi sifatida xizmat qilishi ilmiy asoslanadi.

Kalit soʻzlar: paremiologiya, lingvomadaniyat, badiiy diskurs, mentalitet, semantik struktura, aksiologiya.

Abstract. The article examines the linguistic and linguocultural features of paremiological units in English fiction based on Sidney Sheldon's novel *If Tomorrow Comes*. The research focuses on their semantic structure, pragmatic function, discursive role, and representation of national-cultural codes. The study argues that proverbs and sententious expressions function as conceptual and evaluative tools in character construction and narrative development.

Keywords: paremiology, linguoculturology, literary discourse, mentality, semantics, pragmatics.

Аннотация. В статье анализируются лингвистические и лингвокультурологические особенности паремиологических единиц в английском художественном тексте на материале романа Sidney Sheldon *If Tomorrow Comes*. Рассматриваются их семантическая структура, прагматическая функция и роль в репрезентации национально-культурных кодов. Доказывается, что паремии в художественном дискурсе выполняют характерологическую и концептуально-оценочную функцию.

Ключевые слова: паремиология, лингвокультурология, художественный дискурс, менталитет, семантика, прагматика.

Kirish

Paremiologik birliklar til tizimida umumlashgan tajriba va ijtimoiy meʼyorlarni ixcham shaklda kodlovchi barqaror konstruksiyalar sifatida namoyon boʻladi. Ular nafaqat leksik-semantik qatlamga, balki madaniy ong strukturasiga ham bevosita aloqador hisoblanadi. Paremiologiya doirasida maqol va hikmatli iboralar xalq donishmandligining konsentrlashgan shakli sifatida talqin qilinadi¹.

Badiiy matnda esa bu birliklar yangi kontekstual semantika kasb etadi. Muallif ularni individual diskursiv strategiya asosida qayta funksionallashtiradi. *If Tomorrow Comes* romanida paremiologik birliklar qahramonlarning psixologik evolyutsiyasini ochishda hamda Amerika jamiyatiga xos pragmatik mentalitetni ifodalashda faol qatnashadi.

Paremiologik birliklarning asosiy xususiyati ularning gnoseologik va aksiologik xarakterga egaligidir. Ular umumlashgan hukmni ifodalaydi va normativ mazmun tashiydi². Struktur jihatdan ular metaforik model asosida quriladi hamda koʻpincha parallelizm yoki kontrast prinsipiga tayanadi³.

Lingvomadaniy nuqtayi nazardan paremiologik birlik madaniy kod tashuvchisi sifatida baholanadi. Til va madaniyat oʻzaro uzviy bogʻliq tizim ekanligi haqidagi nazariya bu birliklarning semantik chuqurligini izohlashga imkon beradi⁴. Ingliz paremiologik tizimi, ayniqsa, individual muvaffaqiyat, ijtimoiy

harakatchanlik va shaxsiy javobgarlik konseptlari bilan chambarchas bog‘liq. Bu jihat Amerika lingvomadaniy modelining pragmatik tabiatini ko‘rsatadi.

Tahlil

Romandagi “When it rains, it pours” tipidagi paremiologik konstruksiya kumulyativlik konseptini ifodalaydi. Mazkur birlik kontekstda qahramon boshidan kechirayotgan ketma-ket muvaffaqiyatsizliklarni umumlashtirib, dramatik effekt hosil qiladi. Metaforik asos — yomg‘ir obrazi — ingliz madaniyatida salbiy vaziyatning timsoli sifatida barqaror semantik yuklamaga ega⁵. Bunda paremiologik birlik diskursiv intensivator vazifasini bajaradi.

“Revenge is sweet” konstruksiyasi esa aksiologik ambivalentlikni yuzaga chiqaradi. Shirinlik metaforasi ijobiy sezgi bilan bog‘langan bo‘lsa-da, kontekstual talqinda u axloqiy murakkablikni ifodalaydi. Paremiologik birlik bu yerda qahramonning ichki psixologik transformatsiyasini konseptual jihatdan ramziy shaklda kodlaydi.

Badiiy diskursda paremiologik birliklarning qo‘llanishi intertekstual xususiyat kasb etadi. Ular folklor an‘anasi bilan individual muallif pozitsiyasi o‘rtasida semantik dialog hosil qiladi. Natijada birliklar statik xalq hikmati emas, balki dinamik semantik mexanizmga aylanadi.

Romandagi paremiologik birliklar Amerika jamiyatidagi muvaffaqiyat paradigmasini mustahkamlovchi vosita sifatida ishlaydi. Bu jarayonda til vositasi orqali madaniy stereotiplar reproduksiya qilinadi. Paremiologik birlik o‘quvchi ongida tayyor konseptual sxemani faollashtirib, individual voqeani kollektiv tajriba modeli orqali idrok ettiradi⁶.

Xulosa

Paremiologik birliklar ingliz badiiy matnida ko‘p qatlamli semantik va madaniy fenomen sifatida namoyon bo‘ladi. “If Tomorrow Comes” romanida ular narrativ dinamika, xarakterologik chuqurlik va aksiologik baholashni ta‘minlaydi. Lingvomadaniy tahlil paremiologik birlikni milliy mentalitetni kodlovchi konseptual mexanizm sifatida talqin qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Wolfgang Mieder. Proverbs: A Handbook. Greenwood Press, 2004.
2. Archer Taylor. The Proverb. Harvard University Press, 1931.
3. Norrick N. How Proverbs Mean: Semantic Studies in English Proverbs. Mouton, 1985.
4. Claire Kramsch. Language and Culture. Oxford University Press, 1998.
5. Mieder W. Proverbs Are Never Out of Season. Oxford University Press, 1993.
6. Kramsch C. Language and Culture. Oxford University Press, 1998.

ИНФОРМАТИВНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В ПОЭЗИИ О. СУЛЕЙМЕНОВА: СТИЛИСТИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ

Баймуханов Бауыржан Идиярулы
Узбекский государственный университет
мировых языков, базовый
докторант 3 курса УзГУМЯ
bauka_baymukhanov@mail.ru

Annotatsiya. Tadqiqot badiiy matnning mazmuniy va estetik funksiyalarini birlashtiruvchi kategoriya sifatida uning informativligiga bag'ishlangan. O. Sulaymenov she'riyati asosida sonlar va miqdor ravishlarining semantik transformatsiyasi tahlil qilinib, ular tarixiy perspektiva, falsafiy chuqurlik va madaniy assotsiatsiyalarni shakllantirishi ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: informativlik, badiiy matn, stilistik bo'yoq, miqdoriy ifodalar, folklor motivlari, madaniy markerlar.

Аннотация. Исследование посвящено информативности художественного текста как категории, объединяющей содержательную и эстетическую функции языка. На материале поэзии О. Сулейменова анализируется семантическая трансформация числительных и наречий меры, формирующих историческую перспективу, философскую глубину и культурные ассоциации, обеспечивающие устойчивое присутствие текста в культурной памяти.

Ключевые слова: информативность, художественный текст, стилистическая окраска, количественные выражения, фольклорные мотивы, культурные маркеры.

Abstract. The study addresses the informativeness of literary text as a category uniting the semantic and aesthetic functions of language. Based on O. Suleimenov's poetry, it analyzes the semantic transformation of numerals and adverbs of measure, showing their role in shaping historical perspective, philosophical depth, and cultural associations.

Keywords: informativeness, literary text, stylistic coloring, quantitative expressions, folklore motifs, cultural markers.

Художественный текст представляет собой сложную структуру, где информационная функция неразрывно связана с функцией эстетического воздействия. В отличие от текстов других функциональных стилей, литературное произведение стремится не просто передать факты, но и вызвать у читателя эмоциональный отклик, создать яркие образы, раскрыть свои основные функции. Как отмечает Д. У. Ашурова, «функциональная модель художественного текста включает семь основных функций: эстетическую, коммуникативную, стилистическую, когнитивную, социальную, культурную и интерпретирующую, причем первая играет доминирующую роль и

подчиняет себе остальные» [4, с. 69]. В исследовании одним из значимых инструментов выступает использование слов с количественным значением, которые, сохраняя номинативную функцию, в поэтическом контексте обретают дополнительные семантические оттенки. В поэтике О. Сулейменова данный подход позволять получает многогранное воплощение его творчества, что позволяет говорить об индивидуально-авторском стиле. В поэтическом тексте О. Сулейменова числительные и наречия меры и степени утрачивают исключительно количественную функцию и обретают статус выразительных средств. Их семантическая трансформация позволяет формировать образность, создавать философский подтекст, что свидетельствует о глубине индивидуально-авторского стиля поэта. Как подчеркивается: «художественный текст – это словесное воплощение авторского образа мира, который объективируется в форме и содержании произведения, т.е. системе ключевых образов, тем, наборе выразительных средств», при этом «выбор лингвистических средств обусловлен авторским видением мира» [1, с. 5]. К примеру, в строке *«тысячи недоеданий собратьев – голод, тысячи непониманий молчащих – голос»* [9, с. 45] лексема *тысячи* используется не для математического подсчета, а для выражения масштаба трагедии – как физической (голод), так и духовной (невозможность быть услышанным). Автор часто прибегает к количественным обозначениям, чтобы показать масштаб исторических процессов и их последствий: *по земле миллионы прошли / легионов / сто миллионов кудрявых рабов* [9, с. 67]. Гипербола здесь служит для создания монументального полотна истории, где человеческие судьбы измеряются миллионами. Такое использование числительных позволяет автору говорить о вечных темах – войне, рабстве, времени.

Особую роль в поэтике О. Сулейменова играет обращение к фольклору и культурному коду казахского народа. Исследование символа в художественном тексте, как отмечает Н. М. Джусупов, требует комплексного подхода: «рассмотрение этих особенностей является важным условием для раскрытия комплексного содержания символа и, исходя из этого, обоснования необходимости и эффективности его исследования в художественном тексте в аспекте реализации ключевых положений когнитивной лингвистики (когнитивной семантики и когнитивной стилистики)» [6, с. 13]. Сакральные числа *три*, *семь*, *восемь* вводят в текст архетипические образы. Упоминание *семи старцев* или *тридцати трех богатырей* [9, с. 52] активизирует в сознании читателя народную память, мифологию и эпос: *Всем, всем, всем! // ...Взвод поднимают в семь. // Взвод через рошу идет. // Взвод его песню поет: // «Добрая родина-мать»* [9, с. 440].

В современной лингвистике подчеркивается, что «можно отметить несколько когнитивных принципов: принцип иконичности, который требует соответствия между представлением о мире и репрезентацией этого представления в языке; в соответствии с которым необходимо сохранять

определенное равновесие между данной тематической информацией как отправной точкой и новым рематическим материалом, который должен интегрироваться в уже известную тему; принцип релевантности, благодаря которому устанавливаются, что в каждом конкретном случае является существенным (релевантным); принцип экономии языковых средств и прямо противоположный ему принцип избыточности.» [2, с. 388]. Применительно к творчеству О. Сулейменова Н. М. Джусупов указывает, что «в произведениях О. Сулейменова наблюдаются языковые девиации разных уровней, обусловленные его авторским заданием на оказание эффекта выдвижения под влиянием казахского (генетически родного) языка для создания русского поэтического текста» [7, с. 520].

Для усиления динамики сюжета и эмоционального напряжения О. Сулейменов активно использует градацию количеств. Переход от *нескольких* к *миллиардам* или от *капли* к *морю* создает эффект нарастания или угасания действия. Примером может служить анафорический повтор *Сто тонн*, где одно и то же количество связывается с полярными понятиями: *Сто тонн на каждого из нас приходится / Сто тонн тротила. Может опечатка? / Сто тонн “наполенов”, не взрывчатки, тортов? / хотя и это пригодится...* [9, с. 92], сталкивая темы жизни и смерти, созидания и разрушения. Контраст *моря слез* и *капли горьких слез* позволяет читателю глубже прочувствовать интенсивность страданий героя. Эффективность таких приемов напрямую зависит от учета автором особенностей целевой аудитории. Для юного читателя уместны более простые, запоминающиеся образы с использованием устойчивых фольклорных чисел. Взрослая же аудитория, обладающая большим культурным и жизненным опытом, способна воспринять сложные метафоры, иронию, построенную на контрасте количеств, и вариантность интерпретации исторических отсылок, как, например, в обращении: «*Я на десять столетий вперед / вам бросаю укор, / уа казахи мои, молодые и древние!*» [9, с. 103].

Таким образом, информативность художественного текста в творчестве О. Сулейменова реализуется не только на сюжетно-событийном уровне, но и на уровне отдельных лексических единиц, в первую очередь – слов с количественной семантикой. Использование числительных и наречий в сочетании с фольклорными мотивами и культурными кодами позволяет поэту достичь высокой степени эстетического воздействия. Такие элементы ориентируют читателя, погружают его в особую эмоционально-эстетическую среду, побуждают к размышлению о масштабе истории, глубине человеческих чувств и связи временных пластов. Применение подобных стилистических механизмов с учётом возрастных и культурных особенностей аудитории обеспечивает успешное восприятие текста и его устойчивое присутствие в культурной памяти.

Список использованной литературы

1. Александрович Н. В. Stylistic analysis of a literary text: Theory and practice. Стилистический анализ художественного текста: Теория и практика: учебное пособие. - 3-е изд., стер. – Москва: ФЛИНТА, 2018. - 109 с.
2. Ашурова Д. У. Информативность художественного текста // Бюллетень науки и практики. – 2020. – Т. 6, № 6. – С. 500-504.
3. Ашурова Д. У. Когнитивный подход к интерпретации художественного текста // Bulletin of Science and Practice. 2021. Т. 7, № 6. С. 557-561.
4. Ашурова Д. У. Функциональная модель художественного текста / Д. У. Ашурова. // Нижневартковский филологический вестник. 2022. № 2. С. 65-78.
5. Джусупов М. «Код слова» О.О. Сулейменова в электронно-рукописном и полиграфически изданном вариантах // Полилингвильность и транскультурные практики. 2021. Т. 18. № 1. С. 103–117.
6. Джусупов Н. М. Тюркский символ в художественном тексте (лингвокогнитивный аспект): монография. – Астана: Сарыарка, 2011. – 218 с.
7. Джусупов Н. М. О. О. Сулейменов: «...с отрезанными ушами» или «...с отрубленным хвостом» (семантико-стилистический аспект) // Филологические науки. НДВШ. 2017. № 6. С. 14-24.
8. Джусупов Н. М. Транслингвальный и транскультурный аспекты стилистического выдвижения в художественном тексте (на материале поэзии О. Сулейменова). Статья 1 // Вестник РУДН. Серия: Теория языка. Семиотика. Семантика. – 2017. – Т. 8, № 3. – С. 519-530.
9. Сулейменов О. О. Девочка в жёлтом сари: стихотворения. – Алма-Ата: Жазушы, 1975. – 120 с.

LITERARY AND HISTORICAL REPRESENTATIONS OF BABUR AND THE BABURID DYNASTY IN WORLD FICTION

Qoraboyev Mirzoxid Xoshimovich
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti, Ingliz tili va
adabiyoti kafedrası dotsenti,
E-mail: mirzohid-76@mail.ru

Abstract: This article is about the works written by American author Farzana Moon and the British writers Diana and Michael Prestons who wrote the books under the pseudonym Alex Rutherford, and the authors of six novels devoted to the representatives of the Great dynasty of Babur.

Key words: dynasty, rule, tradition, pseudonym, heritage, India, Central Asia, empire, territory, general, ruler, symbol of wealth, recognize.

Annotatsiya: Maqolada amerikalik yozuvchi Farzona Mun hamda Aleks Rezeford taxallusi bilan birgalikda ijod qilayotgan britaniyalik adiblar Diana va Maykl Prestonlar hamda ularning Hindistonda uch asrdan ziyod hukmronlik qilgan boburiylar sulolasi vakillari haqidagi badiiy asarlarga oid taxliliy fikrlar bayon qilingan.

Kalit soʻzlar: sulola, hukmronlik qilmoq, anʼana, taxallus, meros, Hindiston, Markaziy Osiyo, imperiya, hudud, sarkarda, hukmdor, boylik ramzi, eʼtirof etmoq.

Аннотация: В статье рассматриваются анализы произведений американской писательницы Фарзоны Мун а также, британских писателей Дианы и Майкла Престона которые под литературным псевдонимом, Алекс Резефорд написали серию исторических романов посвящённую представителям Великой династии бабуридов правящие в Индии более трёх веков.

Ключевые слова: династия, править, традиция, псевдоним, наследие, Индия, Центральная Азия, империя, территория, полководец, правитель, символ богатства, признать.

The Baburid Dynasty, historically known in world scholarship as the **Mughal Empire**, was one of the most influential ruling houses in South Asian history. Founded in 1526 by **Zahiriddin Muhammad Babur**, it spanned over three centuries, producing a succession of rulers whose political, cultural, and administrative contributions shaped the Indian subcontinent. A descendant of the Timurid line, Babur combined his Central Asian heritage with new political ambitions in the Indian subcontinent, laying the foundations for a dynasty that would rule for over three centuries. Scholars describe his dual identity as both conqueror and cultured writer, uniquely reflected in his memoir *Baburnama*.

The representatives of this generation have an incomparable place not only for their skillful state administration, but also for the rich literary heritage they have left to their descendants. For many years, this heritage has been deeply studied by scholars, writers, and translators of the past and present.

Because Babur, who could not completely escape the environment and conditions of his time, became known as one of the most beloved and respected figures of humanity with his beautiful and artistic works that sang the dreams of happiness and bliss for humanity, his scientific work, and his services to the people. Therefore, many scientists and writers of the world have created many works dedicated to Babur and the representatives of the Babur dynasty, and such important works continue to this day. In particular, the poet, writer, and playwright Farzona Moon is one of the leading representatives of world literature who has created a number of works about Babur and the Babur rulers.

Farzona Moon is an American writer of Pakistani origin, many of whose works have been published in the United States, Canada, and India. She is the author of a number of works on the history of India. Farzona Moon reflected the life of ordinary people in India and oriental culture in her works. The writer also created works of

art dedicated to the six kings of the Great Dynasty, who ruled India for more than three centuries and made a huge contribution to the development and progress of this country, namely, in the 16th-18th centuries.

Farzona Moon writes in the preface to her work: "This book encompasses the rich history, culture, and traditions of India."

Farzona Moon's works include:

1. *Babur, The First Moghul In India*
2. *The Mogul Exile*
3. *Divine Akbar and Holy India*
4. *The Mogul Hedonist*
5. *Glorious Taj and Beloved Immortal*
6. *The Mogul Saint of Insanity*

Farzona Moon's first book is titled "Babur, The First Moghul In India" and is dedicated to Zahiriddin Muhammad Babur. It states that Babur is the sixth descendant of Timur on his father's side and the fifth descendant of Genghis Khan on his mother's side. The work discusses Babur's rule in Kabul and India, the famous Koh-i-Noor diamond. The work also provides information about Babur's decree to build a highway from Agra to Kabul, as well as the construction of numerous gardens, palaces, mosques and madrasas.

The author describes Babur not as a king who fights for material wealth, but as a king who fights for the wealth of science. The work notes that Babur received the nickname "Tiger" for his bravery, and the nickname Qalandar Shah after distributing wealth equal to the treasures of five kingdoms to the poor and needy. It also artistically interprets his death as ending proudly as his life, based on historical truth. In addition, the author convincingly portrays in his work that Babur sacrificed his life so that his beloved son Humayun would survive, and at the end of his life, Babur's advice to his son Humayun, "Do not go against your brothers even if they do not deserve it."

We know from sources that Babur spent thirty-six of his forty-eight years reigning and founded a dynasty that ruled over modern India for over three hundred years. Along with the works left behind by the Baburs, their legacy, the buildings they built, continue to amaze the world today.

The author's second book is called "The Mogul Exile" and is dedicated to the second Moghul ruler Nasiruddin Muhammad Humayun Shah. The work begins with the scene of Humayun's struggle in Agra against the treachery of his blood brothers and the Afghan nobles in India. The author also describes in his work how Humayun lost his throne due to the treachery and deceit of his brothers. In addition, the work provides information about Humayun's marriage to Hamida Banu, the birth of Akbar Shah. The work describes how Humayun and his relatives had to leave the country after the birth of Akbar, and how the little Akbar was taken as a hostage by Humayun's brother Kamran. Humayun also explained through wonderful plots how

he and his wife settled in the palace of Shah Tahmasp in Iran, where all the conditions were created for him, and their relationship.

From the above points, we can conclude that one of the most important tasks of literature, regardless of the language in which it is created, is to describe the reality of life not directly, but through artistic textures and artistic images. The writer Farzona Moon also expressed the life path of Babur and the Baburites, the traditions of statehood, the invaluable historical monuments and heritage they left, and the history of their art at a high level, based on clear historical evidence.

The skill of the writer F. Moon is that he was able to artistically create literary texts that are his creative products. Through his works, he wants to express human emotions, feelings, excitement, pain and sorrow, thereby influencing the listener or reader. In such cases, he sometimes uses figurative means such as exaggeration, sometimes simile.

Farzona Moon skillfully used almost all types of literary texts in her works. These are: narrative texts (*Le texte narratif*); descriptive texts (*Le texte descriptif*); explanatory texts (*Le texte argumentatif*); didactic texts (*Le texte explicatif*); informative texts (*Le texte informatif*); imperative texts (*Le texte injonctif*); emotional expressive texts (*Le texte expressif*).¹³⁰

Any reader who reads Farzona Moon's works will be aware of the lifestyle of that era, the struggles for peace and prosperity, the various relationships between people, and most importantly, the socio-political life of that era, and will directly absorb the spirit of the Moghul Empire.

As mentioned above about the history, traditions and rise of the great dynasty founded by Zahiriddin Muhammad Babur in India, today many new works of art are being published in the world literary arena, the authors of which are known to readers around the world and their books are read with love. One of such writers is Diana and Michael Preston, who work together under the pen-name Alex Rutherford.

Diana and Michael graduated from Oxford University with degrees in modern history and literature. In the early 1990s, Diana Preston decided to write popular history books. Thus, her first work, *The Road to Culloden: The Rebellion of Prince Charlie*, about the 18th-century Scottish rebellion, was published. Later, her other works began to see the light of day.

Diana and Michael travel a lot, they have been to more than 140 countries around the world, and these trips have greatly helped Diana Preston in writing her books. They made good use of the many libraries and archives of the countries they visited. Diana has been to all the places mentioned in her works, has seen the places of events with her own eyes, has become acquainted with them, has become acquainted with the living conditions of the local population, as well as with the traditions and customs, thereby trying to feel the experiences of her characters.

¹³⁰Matyoqubova D. Linguistic analysis of literary text. Text of lectures. AnDU. 2008. p. 7.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

"Our greatest love is India where we've spent at least a year of our lives. Our research into the building of the Taj Mahal for our non-fiction book 'A Teardrop on the Cheek of Time', led us to explore the early history of the dynasty which built the Taj – the Moghuls. To help us get inside the heads of the founders of the Moghul dynasty for our fiction quintet 'Empire of the Moghul', we've read all the chronicles of the time," says Diana Preston.¹³¹

Since 2009, Diana and Michael Preston have been publishing a series of historical fiction novels under the pen name Alex Rutherford, titled Empire of the Moghul. As in their other works, the authors are interested in the characters and inner experiences of the characters. By writing a work of fiction, the authors have taken into account that the characters, events, the environment and conditions in which they lived will be closer to the reader, allowing him to feel the atmosphere of that place and time.

The novels in this quintet tell the story of the glorious past and battles of the Babur Empire. They cover three centuries of events and illuminate the history of six kings of the Babur dynasty, each of whom is recognized as a separate person.

The authors' first work was called "Raiders from the North" and was published in 2009. This novel is dedicated to the great commander, king and poet Babur. It tells the story of Babur's campaign from Central Asia to India in 1525, his empire that he created in the mountains of Afghanistan, the fields of Kashmir and the forests of Bengal. It also tells about his bravery on the battlefields, his pursuit of great goals, and his passion for beauty, which led to the foundation of an empire that covered one-sixth of the world. The authors note that the name of the Babur dynasty began to be recognized with admiration in distant Europe as a symbol of power and wealth. This work was translated into Russian by translator V.E. Volkovsky in 2012 and published in 2012 under the title "Вторжение в рай".

The second book is called "Brothers at War" and was published in 2010. The work is dedicated to the second Moghul emperor Humayun, the eldest son of Babur, and tells the story of Humayun Shah's early reign and his loss of the state, as well as his struggles to regain it, not only with external forces but also with his own brothers. This novel was translated into Russian by translator Yu.K. Rybakova and published in 2015 under the title "Великий Могол".

The next in the series of historical novels under the title "Empire of the Moghul" is called "Ruler of the World" and was published in 2011. The work is dedicated to the just and wise emperor Akbar, the greatest representative of the great Moghul dynasty, and his reign. The work was published in Russian in 2015 by V.D. Yurgaytite under the title "Владыка мира".

"The Tainted Throne" was published in 2012. It covers Jahongir Shah and his reign, and tells the story of the atmosphere of distrust and competition between father and son, and the collapse of a strong and durable power under the influence of this

¹³¹ Alex Rutherford. Empire of the Moghuls. <http://empireofthemoghul.com/about-the-author/alex-rutherford-qas/#question1>

atmosphere. The novel was translated into Russian in 2017 by translator A.S.Petukhov under the title "Осквернённый трон" and was published in 2018.

The authors' next work is called "The Serpent's Tooth" and was published in 2013. The work depicts the reign of Shah Jahan, who built the magnificent Taj Mahal in memory of his beloved wife, Mumtaz Mahal, and the most prosperous period of the Moghul dynasty.

The novel "Traitors in the Shadows" dedicated to the Baburs was published in 2015. It tells the story of the abdication of Shahjahan and the accession of Aurangzeb, the collapse of the once-powerful and glorious Great Empire, which has expanded its territory but weakened.

In creating the above-mentioned works, the authors relied on the works "Baburnama", "Humayunnama", "Akbarname", the memoirs of local people during their travels to India, information they heard and obtained from libraries.

Also, in creating information after the reign of Akbar, sources written by many European merchants, doctors, and politicians who witnessed the last periods of the Moghul rule were used. At the end of each book, a historical reference is given, which explains which information given in the work is true and which is fabricated, and for what purpose it is given.

Alex Rutherford's series of historical fiction novels "Empire of the Moghul" were also translated into Bengali by Bengali writer Sadekul Akhsan Kallo.

In conclusion, the literary depiction of the Baburid dynasty demonstrates a **rich interplay between history and artistic interpretation**, revealing how different cultural traditions shape the representation of historical figures. It can be said that interest in the founder of the Great Babur dynasty, Zahiriddin Muhammad Babur, his descendants, and the rich legacy left by them is still in the eyes of writers and translators around the world. Western narratives often emphasize heroic and action-oriented elements, whereas Central Asian and Uzbek literary traditions focus on introspective and ideological dimensions of Babur's life and statecraft. This diversity of representation underscores the capacity of fiction to shape historical memory and national identity, highlighting the multidimensional legacy of the Baburids across global literary landscapes.

References:

1. Файзиев Т. Захириддин Мухаммад Бабур и его потомки. Ташкент: Ёзувчи, 1996.
2. Караева Б.Х. Царь, поэт, учёный, незаурядная личность: Захир ад-дин Мухаммад Бабур. Вестник БАЕ
3. Зарипов Х. Фозиллар фазилати Ғ.Ғулом номидаги бадиий адабиёт нашриёти. Тошкент-1969.
4. Moon Farzana. Babur the first mogul in India. Preface. Mehra Offset Press, Delhi. 1997

5. Матёкубова Д. Бадий матнинг лисоний таҳлили. Маърузалар матни. АндУ. 2008.
6. Alex Rutherford. Empire of the Moghuls.
<http://empireofthemoghul.com/about-the-author/alex-rutherford-qas/#question1>
7. Захириддин Мухаммад Бабур. Бабуриды: библиография. Москва: Восточная литература, 2016.
8. Бабур З.М. Бобурнома. Ташкент: Янги аср авлоди, 2015.
9. Бабур З.М. Избранная лирика. Ташкент: Шарк, 2007.
10. Бабур З.М. Лирика. Ташкент: Ёзувчи, 1996.
11. Азимжонов С., Захириддин Мухаммад Бобур, Мақолалар тўплами, Тошкент, 1995.

ALISHER NAVOIY IJODIDA TASAVVUF TA'LIMOTIGA OID NAFS DARAJALARINING BADIY TALQINI

Maxsumov Maqsud
Shahrisabz davlat pedagogika instituti doktoranti
maqsudmaxsumov7@gmail.com

ANNOTATSIYA.

Ushbu maqolada tasavvuf ta'limotining asosiy tushunchalaridan biri bo'lgan nafs va nafs darajalarining Alisher Navoiy ijodidagi badiiy ifodasi batafsil tahlil qilingan. Tadqiqotda nafsning ruhiy kamolotdagi roli, gunohkorlikdan komillikka yetishish jarayoni shoirning g'azal, doston va munojotlaridan olingan misollar orqali yoritilgan.

Kalit so'zlar. Tasavvuf, nafs darajalari, ammora(h) nafs, lavvoma(h) nafs, mutmainna(h) nafs, Alisher Navoiy...

АННОТАЦИЯ

В данной статье подробно анализируется художественное выражение души и уровней души, одной из главных концепций суфизма, в творчестве Алишера Навои. Исследование подчеркивает роль души в духовном совершенстве, процессе перехода от греховности к совершенству, на примерах из газелей, эпосов и молитв поэта.

Ключевые слова: суфизм, уровни души, аммора, лаввома, мутмайна, Алишер Навои...

ANNOTATION.

This article provides a detailed analysis of the artistic expression of the soul and its levels, one of the central concepts of Sufism, in the works of Alisher Navoi. The study emphasizes the role of the soul in spiritual perfection and the process of transition from sinfulness to perfection, using examples from the poet's ghazals, epics, and prayers.

Keywords: Sufism, levels of the soul, ammora, lavvoma, mutmaina, Alisher Navoi...

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Tasavvuf va Sharq mumtoz adabiyoti muammolarini fundamental tadqiq qilish ko‘p asrlik tarixga ega bo‘lib, bu nafaqat bizning balki chet el sharqshunosligining ham diqqat markazida bo‘lib kelgan masalalardan biridir. Shu nuqtai nazardan olib qaraganda tasavvuf ta‘limotida nihoyatda muhim hisoblangan “nafs” mavzusi va uning mumtoz she‘riyatdagi badiiy talqini masalasi ham bu ulkan adabiy merosning hali o‘rganilishi kerak bo‘lgan mavzularidan hisoblanadi.

Ta‘kidlash kerakki, mazkur mavzuga turkiy adabiyotda eng ko‘p murojaat qilgan ijodkor shubhasiz Alisher Navoiydir. Aytish kerakki, Navoiy yashagan davrda tasavvuf va u bilan bog‘liq qarashlar ijtimoiy hayotning muhim bir ma‘rifiy, axloqiy, tarbiyaviy kategoriyalarini belgilab beruvchi ta‘limot hisoblangan. Shunday ekan, shoir ijodini bu ta‘limotdan ajratib o‘rganishga harakat qilish mutlaqo noto‘g‘ridir. Binobarin, sobiq sovetlar (sho‘rolar) davrida turkiy shoirlar ijodini o‘rganish bilan bog‘liq yo‘l qo‘yilgan eng katta kamchilik, bu – ular ijodini tasavvuf ta‘limotidan ayri holda tadqiq etishga urinilgani va yoki ularning ijodlaridagi mazkur ta‘limot o‘rnini butunlay inkor etish yo‘lidan borilganidir [11. 5-6-bet].

Darhaqiqat, mumtoz shoirlarimiz ijodlarini tasavvufsiz tasavvur qilishning o‘zi dahshatlidir. Birgina “Nizomiddin Navoiy XV asrda tariqatning Xuroson, Hindiston va boshqa islom olami bo‘ylab tarqalishida munosib hissa qo‘shgan Nuriddin Abdurahmon Jomiy singari o‘zlarining qator asarlari – “Nasoyim ul-muhabbat” [5], “Hayrat ul-abror” [4] va boshqa dostonlari, she‘riyatida naqshbandiya tariqati qonun-qoidalarini tahlil va talqin etdilar. Shuningdek, bu tariqatning ommalashuvida o‘zlarining munosib ulushlarini qo‘shdilar” [10.84-bet].

Tasavvuf ta‘limotiga oid manbalarda nafs va uning darajalari uchta ekani ta‘kidlanadi. Ular: ammora nafs – buyuruvchi, gunohkor nafs; lavvoma nafs – malomat qiluvchi nafs; mutmainna nafs – xotirjam, komil nafsdur [9].

Ammora nafs – amr qiluvchi, yomonlikka ko‘p undovchi nafs bo‘lib, u haqda Qur‘oni karimning “Yusuf” surasida Yusuf alayhissalom tillaridan shunday deyiladi:

“Va o‘z nafsimni oqlamayman. Albatta, nafs, agar Robbim rahm qilmasa, yomonlikka ko‘p undovchidir” [14. 173-bet].

Bu daraja (maqom)dagi nafs Haqni inkor etadi, har doim yomon ishlarni qilishni rejalashtirib yuradi. Nafsi ammora – kofirlar va munofiqlarning nafsi. Ammora bosqichi nafsning zulmatdagi bosqichidirki, u bosqich faqat tuban axloq manbaidir. Bu bosqichda bo‘lgan kimsalarda vasvasa bo‘lmaydi, ular jahannamdan qo‘rqmaydi. Bu toifa Alloh taolodan boshqa hamma narsadan qo‘rqadi. Eng qattiq qo‘rqadigani va nafratlanadigani o‘limdir. Ularning sevgilari ham nafslari uchundir [14].

Alisher Navoiy ijodida ham barcha mutasavvif shoirlar singari nafs va uning darajalari badiiy aks etgan o‘rinlar ko‘p. Navoiy ijodida ham nafs ruhning dushmani sifatida badiiy ifoda etilgan. Navoiyga ko‘ra, nafs ruh etagiga yopishgan loy (iflos

narsa). Etakni tozalash uchun esa loydan voz kechish kerak. Demakki, nafsdan xalos bo'lish, boshqacha aytganda uni o'ldirish lozim.

Зеро, девони Фонийда шоир ёзади:

Гадои майкадаи ишқ бошу шоҳй кун,

Махоҳ хостаи нафсу ҳарчи хоҳй кун [6. 196-bet].

Ma'nosi: (xohlasang) ishq mayxonasining gadosi bo'l, xohlasang shohlik qil. Nimani istasang qil, biroq nafs xohlaganini qilma.

Ta'kidlaganimizdek, Alisher Navoiy ijodida nafsning barcha darajalari o'zining badiiy ifodasini topgan. Masalan, shoir ammora nafsga qul bo'lgan mayparastlar haqida shunday yozadi:

Gah yiqilib, gah qo'pub ul har nafas,

Mast solib har sori qo'l har nafas.

May qilibon behuda holin aning,

Qay qilib oluda saqolin aning...

Qay saqolin har necha nopok etib,

It yalamoq birla yana pok etib [4. 276-bet].

Bildikki, ammora nafs sohibi faqat ma'siyat ichida yashaydi. Navoiy tasviricha, sharobdan mast holga tushgan odam ayni ammora nafs sohibidir. Chunki u o'zining insoniy qiyofasini yo'qotgani, tubanlashib, odam jirkanadigan hayvonlar qiyofasiga kirib qolganiga iqrор emas. Qayt qilgani bois ahvoli nihoyatda ayanchli va kulguli. Negaki it yalagan narsa nopok bo'ladi. Lekin bu aftodaning soqoli qayt qilish natijasida shu qadar jirkanch holga keldiki, uni it yalamoq ila pokladi, deya istehzo qiladi va shu ahvolda ham, mabodo bir zum o'ziga kelsa, yana may so'raydi, deb yozadi shoir.

Ammora nafs haqida tasavvufshunos olim N.Komilov shunday yozadi: "...so'fiylar nafsni butun falokatlarining boshi deb ko'rsatib, muridlar oldiga avval ana shu shaytoniy nafs («nafsi ammora»)ni mahv etish vazifa qilib qo'yilgan edi. O'z nafsini yengolgan kishi o'zgalar g'amini yeyishi mumkin [9.112-bet].

Nafsning ammoradan qutila boshlashi lavvoma bosqichida namoyon bo'ladi. Demak, nafsning keyingi darajasi "lavvoma nafs" – "Malomatchi nafs"dir. Qur'onning Qiyomat surasida Alloh ta'olo: "Va malomatchi nafs bilan qasam", deya ont ichadi. Avvalo, Parvardigori olamning O'z Qur'onida keltirilgan qasamlari xususida shuni aytish kerakki, Alloh nima bilan qasam ichsa, shu narsa Uning huzurida qadrlidir. Demak, "malomatchi nafs" ham xuddi shunday. Bu haqda Hazrat Navoiy shunday ta'kidlaganlar:

Bo'lub nafsing'a tobe', band etarsen tushsa dushmanni,

Senga yo'q nafsdek dushman, qila olsang ani qil band.

Kishi har qancha kuchli va makkor dushmanni yenga oladi. Biroq o'z nafsiga tobe'. Aslida inson uchun eng daxshatli dushman bu uning nafsidir. Navoiy ta'kidlaydilarki, agar yenga olsang, sen avvalo o'z nafsingga kishan sol. Demak, Navoiyga ko'ra, insonning o'z nafs ustidan g'olib bo'lishi kuchli

dushmani yengishdan ko'ra buyukroqdir. Demak, nafsning lavvoma bosqichi uning bema'ni qiliqlarini anglab, nafsga qarshi chiqa boshlashda ko'rinadi.

Alisher "Navoiy Lisonut-tayr" da hudhud tilidan shunday deydi:

*Bu gunahdin oritmoq etting havas,
Ul dog'i oson erur, ey bulhavas.
Tavbadur oni oritmoqqa iloj,
Zulmati isyon aro budur siroj [2. 149-b.].*

Demak, tariqat yo'lidan maqsadi sari yo'l olgan oshiq avvalo, tavba maqomida to'xtab, poklanmog'i lozim. Poklanmoq tavba natijasida ko'ngildagi g'uborlar, dog'lar yuviladi. Ko'ngil maxzani yorishadi. U adashish yo'lga xotima yasaydi, haqiqat sari eltadigan yo'lga solib qo'yadi.

"Tavba – haqdan najot tilash vaqti kelganidir: bandaning nafsga tobe bo'lishni tark etganidir. Bu – kechani yorituvchi gavhar, har bir qora kun kechiruvchi kimsaga loyiq emas. Bu tavfiq shamini yaxshiliklar yo'lboshchisi har kimga ham ato qilmaydi..." [3. 44-b.].

Tavba – ushbu g'azallarning shaxs intonatsiyasida – shaxsining ichki kechinmalari, ruhiy iztiroblari, fikrining ayrim paytdagi xulosasida ham bo'rtib turibdi.

Qur'onning Fajr surasi, 27, 28-oyatlarida Robbul alamin shunday deydi: "Ey, xotirjam nafs! Robbingga sen Undan, U sendan rozi bo'lgan holda qayt! Bu oyatlar orqali bizga "mutmainna", "roziya" va "marziya"lar haqida ma'lumot berilmoqda. Demak, bularning majmui "nafsul kamila" – komil nafsni taqozo etadi. Navoiy bu haqda shunday yozadi:

*Desang, bu yo'lda o'lay, nafsni burun o'ltur,
Ki ishq shar'ida go'yo bu nav' keldi qisos.*

Demak, Navoiyga ko'ra, mutmainna nafs sohibi o'lmasdan burun o'lishi (nafsini o'ldirishi) lozim. Kishi nafsning qutqularidan xalos bo'lgach, xotirjam nafs egasiga aylanadi. Undan keyingi manzil roziya va marziya maqomlaridir:

*Rizo yo'lida Navoiy borur qayon cheksang,
Chu ishq bog'ladi bo'ynig'a rishtayi ixlos [1. 171-bet].*

Rizo – oliy maqom. Navoiy bu yo'lda bo'lish uchun har qanday mashaqqatga rozi. Negaki, uning bo'yniga ishq ixlos arqonini mahkam bog'lagan.

Xullas, ushbu tadqiqotda tasavvuf ta'limotining markaziy tushunchalaridan biri bo'lgan nafs va uning darajalarining Alisher Navoiy ijodidagi badiiy ifodasi va falsafiy talqini atroflicha o'rganildi. Navoiy asarlarida (g'azallar, dostonlar, "Hayrat ul-abror", "Lison ut-tayr", "Nasoyim ul-muhabbat", "Devoni Foniyy" va boshqalar) nafs ruhiy kamolot yo'lidagi asosiy to'siq va bir vaqtning o'zida o'z ustida ishlash orqali yengiladigan ichki dushman sifatida tasvirlanadi. Tasavvuf ta'limotida nafsning yetti darajasi (ammora, lavvoma, mulhima, mutmainna, roziya, marziya va kamila) mavjud bo'lib, ular insonning ruhiy kamolotiga erishishda asosiy rol o'ynaydi.

Shoir nafs-ul ammora holatini tuban axloq, vasvasa, gunohga moyillik va insoniy qiyofani yo'qotish (mayparastlik, behuda behayo ishlar) ramzlari orqali yorqin va ko'pincha istehzoli suratda ochib beradi. Nafs-ul lavvoma bosqichi esa tavba, o'z ustidan shikoyat qilish, ichki kurash va poklanish jarayonini ifodalaydi – bu yerda Navoiy “tavba”ni zulmatni yorituvchi nur sifatida talqin qiladi. Nihoyat, mutmainna nafs va undan keyingi oliy maqomlar (roziya – marziya – kamila) ishq, ixlos, rizo va fano yo'li orqali erishiladigan xotirjamlik, Allohga rozi bo'lish va U tomonidan rozi qilinishi holatini anglatadi. Navoiy ijodida bu jarayon “nafsni o'ldirish” (ya'ni uni mag'lub etish – tarbiyalash) va shu orqali haqiqiy hayotga erishish sifatida ta'kidlanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, Navoiy nafs tarbiyasini nafaqat shaxsiy ruhiy sayohat, balki jamiyatdagi axloqiy poklik va ma'naviy yuksalishning asosi deb bilgan. Uning ijodida nafs mavzusi tasavvufning amaliy yo'nalishini – nafsni yengish orqali insonning komil shaxs va foydali jamiyat a'zosiga aylanishini – yorqin badiiy obrazlar, ramzlar va falsafiy mulohazalar bilan ifodalaydi.

Alisher Navoiy ijodi tasavvuf ta'limotidagi nafs tushunchasini nafaqat saqlab qolgan, balki uni turkiy she'riyatning eng yuksak badiiy cho'qqilaridan biriga aylantirgan. Nafs tarbiyasi orqali gunohkorlikdan poklikka, zulmatdan nurga o'tish jarayoni shoir asarlarida bugungi kunda ham ma'naviy-axloqiy tarbiya va ruhiy kamolot masalalarida dolzarb ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. XX жилдлик. 1-жилд. Бадоеъ ул-бидоя. – Т.: Фан, 1987.
2. Алишер Навоий. Лисонут-тайр. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик, ўн иккинчи том. – Тошкент: Фан, 1996. – 326 б.
3. А. Н а в о и й. Махбуб ул-қулуб. Насрий баён муаллифи Иноят Махсумов. Тошкент: 1983 йил, 44 – бет.
4. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. Йигирма томлик. 7-жилд. Хайрат ул-аброр. – Тошкент: “Фан”, 1991 йил.
5. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. XX жилдлик. 17-жилд. Насойим ул-муҳаббат мин шамойим ул-футувват. Илмий-танқидий матнни нашрга тайёрловчи, сўз боши ва кўрсаткичлар муаллифи Ҳамидхон Ислоний. – Тошкент: “Movarounnahr”, 2011 йил.
6. Алишер Навоий. Мукаммал асарлар тўплами. 19-жилд. Дувони фоний. – Тошкент: “Фан”, 2002 йил. 330 бет.
7. Иботова, М. (2024). Алишер Навоийи ғазалиётида руҳ ва нафс талқини. В INNOVATIVE RESEARCH IN SCIENCE (Т. 3, Выпуск 1, сс. 33–39). Zenodo. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10495041>
8. Исҳоқов Ё. Навоий поэтикаси («Хазойинул маоний» асосида). – Тошкент: Фан, 1983. – 168 б.
9. Комилов Н. Тасаввуф. . – Т.: Ўзбекистон, 2009. - 447 б.

10. Мухаммадиев А. "Ғаройиб ус-сиғар"да нақшбандия тариқатининг тамойиллари таҳлили. "Жаҳон маданий цивилизацияси контекстида Хожагон, Нақшбандия тасаввуфий таълимотлари илмий-маънавий меросининг умумбашарий аҳамияти" мавзусидаги Халқаро илмий конференция маереаллари. – Навоий, 2019 йил, 28 май. 84-б.
11. Рамазонов Н. Алишер Навоий ижодида фақр талқини ва фақир образи. Филология фанлари бўйича фалсафа доктори (phd) диссертацияси автореферати. Тошкент 2019-йил. – 56 б.
12. Ҳаққулов И. Навоийга қайтиш. – Тошкент: "Фан" нашриёти 2007 йил. – 234 б.
13. Ҳаққулов И. Тасаввуф ва шеърят. – Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1991. – 184 б.
14. <http://old.muslim.uz/index.php/maqolalar>

II-SHO'BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK

GAPNI BO'LAKLARGA AJRATISH NAZARIYASI TADQIQI: YANGICHA YONDASHUVLAR

Sapayeva Barno Shanazarovna
Ma'mun universiteti dotsenti, PhD
+998 91 998 88 89

Annotatsiya. Mazkur maqolada gapni bo'laklarga ajratish nazariyasining shakllanishi va rivojlanish bosqichlari hamda unga nisbatan ilgari surilayotgan yangicha lingvistik yondashuvlar tahlil qilinadi. An'anaviy sintaktik qarashlar bilan bir qatorda funksional, kognitiv va kommunikativ yondashuvlarning gap bo'laklarini talqin etishdagi o'рни yoritiladi. Tadqiqotda gapning strukturaviy va semantik jihatlari, shuningdek, aktual bo'laklarga bo'linish masalasi alohida e'tiborga olinadi. Maqola natijalari zamonaviy sintaksis nazariyasini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: gap bo'laklari, sintaksis nazariyasi, aktual bo'laklar, funksional yondashuv, kommunikativ sintaksis, gap tuzilishi.

Аннотация. В статье рассматривается теория членения предложения и современные подходы к её изучению. Анализируются как традиционные синтаксические взгляды, так и новые функциональные, когнитивные и коммуникативные направления в интерпретации членов предложения. Особое внимание уделяется соотношению структурных и семантических аспектов предложения, а также проблеме актуального членения. Результаты исследования способствуют дальнейшему развитию современной теории синтаксиса.

Ключевые слова: члены предложения, теория синтаксиса, актуальное членение, функциональный подход, коммуникативный синтаксис, структура предложения

Abstract. This article investigates the theory of sentence division into parts and explores modern approaches to its analysis. Alongside traditional syntactic views, the study examines functional, cognitive, and communicative approaches to the interpretation of sentence elements. Particular attention is paid to the relationship between structural and semantic aspects of the sentence, as well as to the theory of actual division. The findings contribute to the advancement of contemporary syntactic theory.

Key words: sentence elements, syntactic theory, actual division of the sentence, functional approach, communicative syntax, sentence structure.

Gap qurilmasining sintaktik tahlili borasida ko'pgina o'z yechimini kutayotgan muammolarning borligiga guvoh bo'lamiz. Gapning bosh bo'laklari hisoblanadigan ega va kesimning sintaktik aloqasi xususiyatlariga qisqacha to'xtaldik, xolos. Ikkinchi darajali bo'laklar muammosi doirasida yanada ko'proq bahstlab masalalar mavjudligi, ular hanuz atroflicha o'rganilmaganligi ma'lum bo'ladi.

Til birliklarining sintaktik tahlili jarayonida tilshunoslar asosan quyidagi lingvistik metodlardan foydalanadi:

1. Bosh va ikkinchi darajali bo'laklarga ajratib tahlil qilish;
2. Gap mazmunini tema va rema qismlariga taqsimlash;
3. Gap strukturasini bevosita ishtirokchilarga ajratish;
4. Derivatsiya imkoniyatlarini aniqlashga yo'naltirilgan tahlil;
5. Komponentlarga va sintaksemalarga ajratib tahlil qilish;

Hozirgi vaqtda nutqiy tuzilmalarni o'rganishga pragmatik nuqtai nazardan yondashuv jadal sur'atlar bilan rivojlanib bormoqda. Sintaksis gap turlari strukturasini, grammatik xususiyatlari va gap bo'laklarining o'zaro munosabatlarini yorituvchi soha bo'lsa, paradigmatika propozitsiyaning matndagi muvofiqligini o'rganuvchi fandır. Pragmatik nazariya xususida Sh.S. Safarov shunday ta'kidlaydi: "Pragmatik nazariyalar mualliflari lingvistik tuzilmalarning strukturasini yoki grammatik xususiyatlari va munosabatlarini izohlash borasida hech narsa qilmaydilar. Ular matnning propozitsiya bilan mos kelishini izohlaydilar".

Demak, pragmatika asosan nutqiy faoliyat va uning bosqichlarini aniqlash bilan shug'ullanadi. Ular uch bosqichdan iborat harakatlardir, – lokutiv, illokutiv, perlokutivlardan iborat: 1) lokutiv – nutq ijrosi; 2) illokutiv – so'zlovchi va suhbatdoshlar o'rtasidagi munosabatlarini ifodalasa; 3) perlokutiv – so'zlovchi nutqining tinglovchiga ta'siri sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'kidlash joizki, "muloqot maqsadi oddiygina axborot almashish bilan chegaralanib qolmaydi, axborot uzatishdan "hamkor" ga ta'sir o'tkazish, uni biror narsaga ishonitirish, bo'ysundirish, harakatga undash maqsadi kutiladi". Keltirilgan dalillar til hodisalarini tadqiq qilishda rang-barang yondashuvlar mavjudligidan guvohlik beradi. Ushbu masalalarga biz qisman to'xtaldik. Bizning tadqiqotimiz

instrumental sintaktik birliklar bilan bog'liq bo'lganligi tufayli, ushbu mavzuning qaysi yo'nalishda, ya'ni struktur sintaksis doirasidami yoki funksional sintaksisda yoritilishi kerakligi haqida qisqacha to'xtalmoqchimiz.

N.Q.Turniyozov struktur sintaksis doirasida gap qurilmalarini tahlil qilishda an'anaviy, distributiv tahlil, bevosita tashkil etuvchilarga ajratib tahlil etish, transformatsion usullardan foydalanish zarurligini ko'rsatib o'tadi.

Struktur sintaksisning asosiy ish obyekti gap qurilmasi bo'lib, ushbu yo'nalish gap qurilmasidagi sintaktik birliklarning o'zaro sintaktik aloqalarini belgilash, unda ishtirok etgan komponentlarning majburiy (обязательное) va fakultativ pozitsiyalarini aniqlash, hamda har bir gapning funksional-pozitsion modellarini quyidagicha tuzishni tavsiya etadi:

1. SP: The bird sings.
2. SPc: He is a boy.
3. SPO1: The hunter killed a deer.
4. SPO2O1: Albert gave him a book.
5. SPO1 Compo: He painted the door white.
6. There PS: There is a book on the table.

Gap qurilmasini bunday modellashtirish usuli an'anaviy grammatikalardagi gapning sintaktik tahlilidan go'yoki farq qilmaydi. Bu borada A.M. Muxinning diqqatga sazovor fikrlari mavjud: "Til tizimining sintaktik sathi tahlil jarayonida struktur sintaksis yetakchi o'ringa chiqadi. Uning asosiy vazifalaridan biri mavjud sintaktik aloqalar negizida sintaktik birliklarini ajratishdan iboratdir. Eng keng tarqalgan gap turlari strukturasi, avvalambor, yadroviy predikativ aloqa faollashib, uning asosida gapning struktur markazini tashkil qiluvchi va an'anaga binoan kesim va ega terminlari bilan belgilanadigan yadroviy komponentlar ajraladi. Ushbu bir-birini taqozo etuvchi bo'laklarning munosabatini yunksion va komponent modellarda aks ettirish mumkin".

Demak, A.M.Muxinning ta'rificha, gapning struktur tahlili gap tarkibida ishtirok etgan sintaktik birliklarning o'zaro sintaktik aloqalarini aniqlash va ularni yunksion modelda izohlash va o'sha sintaktik birliklarning differensial sintaktik belgilarini va morfologik ifodalanish xususiyatlarini komponent modellar yordamida ko'rsatib berishdan iborat.

Funksional sintaksisning o'rganish obyekti nimalardan iborat bo'lishi kerakligiga birinchi bor e'tibor qilgan olim rus tilshunosi A.M.Peshkovskiydir. Keyinchalik XX asrning 70-80 yillarida Ch. Fillmorning "Delo o padeje" maqolasida sintaktik semantika haqidagi nazariya yaratildi. Rus tilshunosligida sintaktik qurilmalarni semantik jihatdan tahlil qilish tamoyillarini T.P. Lomtev, N.D. Arutyunova, Yu.S. Stepanovlar ishlab chiqishga harakat qildilar. Ammo A. Kiklevich gap qurilmasini sintaktik-semantik nuqtai nazaridan tahlil qilishda propozitsiya tushunchasidan foydalandi.

A.M. Muxinning e'troficha, "Gap qurilmasining funksional tahlili muammosi asosan o'tgan asrning 90-yillarida struktur sintaksisga teskari yo'nalishda

shakllandi. Struktur sintaksis yo‘nalishida gaplarning ichki aloqalar zahirida yuzaga keladigan tuzilishini o‘rganish va ularni komponentlarga ajratish nazarda tutiladi. Sintaksemalar esa kichik funksional sintaktik birliklar sifatida, sintaktik-semantik belgilariga nisbatan farqlanadi va paradigmatic ko‘rsatkichlariga nisbatan guruhlanadi”.

Demak, olimning e‘tirofiga binoan, gap qurilmasini funksional sintaksis nuqtai nazaridan tahlil qilganda gap tarkibida ishtirok etgan sintaktik birliklarning differensial sintaktik-semantik belgilarini paradigmatic planda aniqlash zarurligi birinchi darajali ahamiyatga ega.

Ko‘rinadiki, gap qurilmasi struktur sintaksis doirasida, ya’ni komponentlarga ajratib tahlil qilinsa, funksional sintaksisda esa gap tarkibida ishtirok etgan birliklarni sintaksemalarga ajratib tahlil qilish zarur bo‘ladi. Struktur sintaksis va funksional sintaksis bir-biri bilan bog‘liq bo‘lib, ular gap tahlili mundarijasiga ko‘ra bir-birini to‘ldiradi.

Gap qurilmasini komponentlarga ajratib tahlil qilish gapning tashqi (surface) qurilmasini tashkil etsa, funksional sintaksis yordamida sintaksemalarga ajratib tahlil qilish gapning ichki (deep) qurilmasi deb talqin qilinishi mumkin. Sintaksis nazariyasida gapning tashqi va ichki qurilmalari tushunchasi tilshunoslar o‘rtasida ancha munozarali masalalardan hisoblanadi. Ishning keyingi qismlarida xuddi shu masalalar muhokamasi rejalashtiriladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асадов Р.М. Инглиз тили содда гап қурилмаларида моновалентли ва поливалентли компонентларнинг синтаксем таҳлили: Фил. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – 180 б.
2. Усмонов Ў.У. Гап таҳлилига янгича ёндашув // Ҳалқаро илмий назарий анжуман (СамДЧТИнинг 10 йиллигига бағишланган). – Самарқанд: СамДЧТИ, 2004. – Б. 105-108.
3. Мухин А.М. Модели внутренних синтаксических связей предложений // Вопросы языкознания. – №4. – Москва, 1970. – С. 68-80.
4. Каландаров А.Р. Инглиз ва ўзбек тилларида компаративлик категорияси ифодаланишининг синтактик-семантик хусусиятлари: Фил. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) дисс. Автореф. – Тошкент, 2019. – 25 б.

GENERAL PRINCIPLES ABOUT SYNTACTIC BONDS

Sapayeva Barno Shanazarovna, PhD, dotsent

ORCID 01009-0001-6461-252X

sapaeva_barno@mamunedu.uz

Tel: +998 91 999 88 89

Bekchanova Shukurjon Alimjanovna

Ma'mun universiteti, Khiva, Uzbekistan

Annotatsiya. Mazkur maqolada tildagi sintaktik bog'lanishlarning umumiy tamoyillari tadqiq etiladi. Sintaktik bog'lanishlar gap tarkibiy qismlarini o'zaro bog'lovchi hamda grammatik yaxlitlikni ta'minlovchi strukturaviy va semantik munosabatlar sifatida talqin etiladi. Tadqiqotda bog'lanish, moslashuv, boshqaruv va so'z tartibi kabi sintaktik munosabatlarning asosiy turlari, ularning funksional va semantik jihatlarini tahlil qilinadi. Sintaktik tuzilmalarning ierarxik tashkil etilishi hamda shakl va mazmun o'rtasidagi o'zaro aloqaga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, turli grammatik tizimlarda sintaktik bog'lanishlarning namoyon bo'lishi yoritilib, ular orqali umumiy sintaktik tamoyillar aks ettiriladi. Tadqiqot natijalari lingvistik nazariyada gap tuzilishi va sintaktik tashkilotni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: sintaktik bog'lanishlar, grammatik munosabatlar, bog'liqlik, moslashuv, boshqaruv, gap tuzilishi, sintaksis.

Аннотация. В статье рассматриваются общие принципы, лежащие в основе синтаксических связей в языке. Синтаксические связи понимаются как структурно-семантические отношения, соединяющие элементы предложения и обеспечивающие его грамматическую целостность. В исследовании анализируются основные типы синтаксических отношений, такие как зависимость, согласование, управление и порядок слов, а также их функциональные и семантические аспекты. Особое внимание уделяется иерархической организации синтаксических структур и взаимодействию формы и значения. Кроме того, освещаются языково-специфические способы реализации синтаксических связей, демонстрирующие отражение универсальных синтаксических принципов в различных грамматических системах. Полученные результаты способствуют более глубокому пониманию структуры предложения и синтаксической организации в лингвистической теории.

Ключевые слова: синтаксические связи, грамматические отношения, зависимость, согласование, управление, структура предложения, синтаксис.

Abstract. This article examines the general principles underlying syntactic bonds in language. Syntactic bonds are understood as structural and semantic relations that connect sentence elements and ensure grammatical coherence. The study focuses on key types of syntactic relations such as dependency, agreement, government, and word order, as well as their functional and semantic aspects.

Special attention is given to the hierarchical organization of syntactic structures and the interaction between form and meaning. The article also highlights language-specific realizations of syntactic bonds, demonstrating how different grammatical systems reflect universal syntactic principles. The findings contribute to a deeper understanding of sentence structure and syntactic organization in linguistic theory.

Key words: syntactic bonds, grammatical relations, dependency, agreement, government, sentence structure, syntax

Any human language has two main functions: the communicative function and the expressive or representative function – human language is the living form of thought. These two functions are closely interrelated as the expressive function of language is realized in the process of speech communication.

The expressive function of language is performed by means of linguistic signs and that is why we say that language is a semiotic system. It means that linguistic signs are of semiotic nature: they are informative and meaningful. There are other examples of semiotic systems but all of them are no doubt much simpler. For instance, traffic lights use a system of colours to instruct drivers and people to go or to stop. Some more examples: Code Morse, Brighton Alphabet, computer languages, etc. What is the difference between language as a semiotic system and other semiotic systems? Language is universal, natural, it is used by all members of society while any other sign systems are artificial and depend on the sphere of usage.

Language is regarded as a system of elements (or: signs, units) such as sounds, words, etc. These elements have no value without each other, they depend on each other, they exist only in a system, and they are nothing without a system. System implies the characterization of a complex object as made up of separate parts (e.g. the system of sounds). Language is a structural system. Structure means hierarchical layering of parts in `constituting the whole. In the structure of language there are four main structural levels: phonological, morphological, syntactical and super-syntactical. The levels are represented by the corresponding level units:

Any linguistic unit is a double entity. It unites a concept and a sound image. The two elements are intimately united and each recalls the other. Accordingly, we distinguish the content side and the expression side. The forms of linguistic units bear no natural resemblance to their meaning. The link between them is a matter of convention, and conventions differ radically across languages. Thus, the English word ‘dog’ happens to denote a particular four-footed domesticated creature, the same creature that is denoted in Ukrainian by the completely different form. Neither form looks like a dog, or sounds like one.

Semantics (from [Ancient Greek](#): [σημαντικός](#) sēmantikos, "significant") is primarily the linguistic, and also philosophical study of [meaning](#)—in [language](#), programming languages, formal logics, and [semiotics](#). It focuses on the relationship

between signifiers—like [words](#), [phrases](#), [signs](#), and [symbols](#)—and what they stand for, their [denotation](#) [4, 124; 6, 229].

In [international scientific vocabulary](#) semantics is also called [semasiology](#). The word semantics was first used by [Michel Bréal](#), a French philologist. It denotes a range of ideas from the popular to the highly technical. It is often used in ordinary language for denoting a problem of understanding that comes down to word selection or [connotation](#). This problem of understanding has been the subject of many formal enquiries, over a long period of time, especially in the field of [formal semantics](#). In [linguistics](#), it is the study of the interpretation of signs or symbols used in [agents](#) or [communities](#) within particular circumstances and contexts. Within this view, sounds, facial expressions, body language, and [proxemics](#) have semantic (meaningful) content, and each comprises several branches of study. In written language, things like paragraph structure and punctuation bear semantic content; other forms of language bear other semantic content. The formal study of semantics intersects with many other fields of inquiry, including [lexicology](#), [syntax](#), [pragmatics](#), etymology and others. Independently, semantics is also a well-defined field in its own right, often with synthetic properties. In the [philosophy of language](#), semantics and [reference](#) are closely connected. Further related fields include [philology](#), [communication](#), and [semiotics](#). The formal study of semantics can therefore be manifold and complex.

Semantics contrasts with [syntax](#), the study of the combinatorics of units of a language (without reference to their meaning), and [pragmatics](#), the study of the relationships between the symbols of a language, their meaning, and the users of the language. Semantics as a field of study also has significant ties to various representational theories of meaning including truth theories of meaning, coherence theories of meaning, and correspondence theories of meaning. Each of these is related to the general philosophical study of reality and the representation of meaning. In [linguistics](#), semantics is the subfield that is devoted to the study of meaning, as inherent at the levels of words, phrases, sentences, and larger units of [discourse](#) (termed texts or narratives). The study of semantics is also closely linked to the subjects of representation, reference and denotation. The basic study of semantics is oriented to the examination of the meaning of [signs](#), and the study of relations between different linguistic units and [compounds](#): [homonymy](#), [synonymy](#), [antonymy](#), [hypernymy](#), [hyponymy](#), [meronymy](#), [metonymy](#), [holonymy](#), paronyms. A key concern is how meaning attaches to larger chunks of text, possibly as a result of the composition from smaller units of meaning. Traditionally, semantics has included the study of [sense](#) and denotative [reference](#), [truth conditions](#), argument structure, [thematic roles](#), [discourse analysis](#), and the linkage of all of these to syntax.

Parsing only verifies that the program consists of tokens arranged in a syntactically valid combination. Now we'll move forward to semantic analysis, where we delve even deeper to check whether they form a sensible set of instructions in the p

rogramming language. Whereas any old noun phrase followed by some verb phrase makes a syntactically correct English sentence, a semantically correct one has subject-verb agreement, proper use of gender, and the components go together to express an idea that makes sense. For a program to be semantically valid, all variables, functions, classes, etc. must be properly defined, expressions and variables must be used in ways that respect the type system, access control must be respected, and so forth. Semantic analysis is the front end's penultimate phase and the compiler's last chance to weed out incorrect programs. We need to ensure the program is sound enough to carry on to code generation.

A large part of semantic analysis consists of tracking variable/function/type declarations and type checking. In many languages, identifiers have to be declared before they're used. As the compiler encounters a new declaration, it records the type information assigned to that identifier. Then, as it continues examining the rest of the program, it verifies that the type of an identifier is respected in terms of the operations being performed. For example, the type of the right-side expression of an assignment statement should match the type of the left side, and the left side needs to

be a properly declared and assignable identifier. The parameters of a function should match the arguments of a function call in both number and type. The language may require that identifiers be unique, thereby forbidding two global declarations from sharing the same name. Arithmetic operands will need to be of numeric—perhaps even the exact same type (no automatic into double conversion, for instance).

The syntactic language level can be described with the help of special linguistic terms and notions: *syntactic unit*, *syntactic form*, *syntactic meaning*, *syntactic function*, *syntactic position*, and *syntactic relations*.

Syntactic unit is always a combination that has at least two constituents. The basic syntactic units are a word-group, a clause, a sentence, and a text. Their main features are:

- a) they are hierarchical units – the units of a lower level serve the building material for the units of a higher level;
- b) as all language units the syntactic units are of two-fold nature:

$$\text{Syntactic unit} = \frac{\text{content side}}{\text{expression side}} = \frac{\text{syntactic meaning}}{\text{syntactic form}}$$

- c) they are of communicative and non-communicative nature – word-groups and clauses are of non-communicative nature while sentences and texts are of communicative nature.

Syntactic meaning is the way in which separate word meanings are combined to produce meaningful word-groups and sentences. *Green ideas sleep furiously*. This

sentence is quite correct grammatically. However, it makes no sense as it lacks syntactic meaning.

Syntactic form may be described as the distributional formula of the unit (pattern). *John hits the ball* – N1 + V + N2.

Syntactic function is the function of a unit on the basis of which it is included to a larger unit: in the word-group *a smart student* the word 'smart' is in subordinate attributive relations to the head element. In traditional terms it is used to denote syntactic function of a unit within the sentence (subject, predicate, etc.).

Syntactic position is the position of an element. The order of constituents in syntactic units is of principal importance in analytical languages. The syntactic position of an element may determine its relationship with the other elements of the same unit: *his broad back, a back district, to go back, to back sm.*

Syntactic bonds are syntagmatic relations observed between syntactic units. They can be of three types – coordination, subordination and predication.

The presence of a certain syntactic connection between the words in the phrase "the boy an apple" can be proved by the fact that the change of order results in the change of the form.

As to the problem of agreement of the verb with the noun or pronoun denoting the subject of the action (Jack is eating; Jack and Jenny are eating), this is a controversial problem. The question is whether the verb stands, say, in the plural number because the noun denoting the subject of the action is plural, so that the verb is in the full sense of the word subordinate to the noun, or whether the verb expresses by its category of number the singularity or plurality of the doer (or doers). There are some phenomena in Modern English which would seem to show that the verb does not always follow the noun in the category of number. Such examples as "The police have arrived too late", on the one hand, and "The United States is a democracy".

Government takes place when the subordinate word is used in a certain form required by its head word, the form of the subordinate word not coinciding with the form of the head word. The role of government in Modern English is almost as insignificant as that of agreement. Government can be observed between the verb and its object expressed either by a personal pronoun or by the pronoun who, the verb being the governing element (to rely on him, to be proud of her).

Agreement and government are considered to be the main types of expressing syntactic relations, however, there exist some special means of expressing syntactic relations within a phrase. They are adjoinment and enclosure.

References:

1. Бархударов Л.С, Штеллинг Д.А. Грамматика английского языка. – М.: Высшая школа, 1973. – 423 с.
2. Блох М.Я. Теоретические основы грамматики английского языка. –М.: Высшая школа, 2002. – 312 с.
3. Золотова Г.А. Очерк функционального синтаксиса русского языка. –М.:

Наука, 1973. –152 с.

4. Касевич В.Б. Семантика. Синтаксис. Морфология. –М.: Наука, 1988. –309 с.
5. Каландаров А.Р. Инглиз тили гапларида семантик-функционал муносабатлар. Магистрлик диссертация. Урганч 2008. – 88 б.
6. Мухин А.М. Синтаксический анализ и проблема уровней языка. –Л.: Наука, 1980. – 303 с.

PROTOTYPE EFFECTS IN THE CLASSIFICATION OF FORMULAIC LANGUAGE

Abdulkhakova Dilafruz Shamsiddinovna

PhD student, Uzbekistan State

University of World Languages Tashkent, Uzbekistan

E-mail: abdulkhakovadilafruz@gmail.com

ORCID ID: 0009-0006-0237-6193

Keywords: prototype theory; formulaic language; cognitive categorization; typicality effects; politeness expressions; multidimensional scaling; priming effects; semantic prototypes; stereotypes; cognitive linguistics

Abstract

This study investigates prototype effects in the categorisation of formulaic language using a cognitive-linguistic lens. Based on Prototype Theory (Rosch, 1973, 1975), it posits that formulaic utterances are cognitively structured along a continuum of typicality rather than as homogeneous category members. The study illustrates that central prototypes exhibit more cognitive accessibility and more robust semantic linkages, based on published findings like typicality judgements, priming effects, and multidimensional similarity. The examination of politeness and appreciation expressions (e.g., thank you, thanks, appreciate it) demonstrates that frequency, conventionalisation, and pragmatic function dictate levels of prototypicality. The results validate that formulaic language is organised in the mental lexicon based on prototype-based categorisation principles.

Kalit soʻzlar: prototip nazariyasi; formulaviy til; kognitiv kategoriyalash; tipiklik effektlari; muloyimlik ifodalari; koʻp oʻlchovli masshtablash; priming effektlari; semantik prototiplar; stereotiplar; kognitiv tilshunoslik

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot formulaviy til birliklarini kategoriyalashda prototip effektlarini kognitiv-tilshunoslik nuqtayi nazaridan oʻrganadi. Prototip nazariyasiga (Rosch, 1973, 1975) tayangan holda, unda formulaviy ifodalar bir xil kategoriyaga mansub boʻlgan elementlar sifatida emas, balki tipiklik darajalari boʻyicha uzluksiz kontinuum shaklida kognitiv jihatdan tuzilganligi ilgari suriladi. Tadqiqot natijalari shuni koʻrsatadiki, markaziy prototiplar yuqori kognitiv kirish imkoniyatiga hamda mustahkam semantik bogʻlanishlarga ega boʻladi; bu esa tipiklik baholari, priming

effektlari va ko'p o'lchovli o'xshashlik tahlillari kabi ilmiy dalillar bilan tasdiqlanadi. Muloyimlik va minnatdorchilik ifodalari (masalan, *thank you, thanks, appreciate it*) tahlili shuni ko'rsatadiki, ularning prototipik darajasi chastota, konvensionallashuv va pragmatik funksiyaga bog'liq. Natijalar formulaviy til mental leksikonda prototipga asoslangan kategoriyalash tamoyillari asosida tashkil etilishini tasdiqlaydi.

Ключевые слова: теория прототипа; формульный язык; когнитивная категоризация; эффекты типичности; выражения вежливости; многомерное шкалирование; эффекты прайминга; семантические прототипы; стереотипы; когнитивная лингвистика

Аннотация:

Данное исследование рассматривает эффекты прототипа в категоризации формульного языка с позиций когнитивной лингвистики. Опираясь на теорию прототипа (Rosch, 1973, 1975), в работе утверждается, что формульные высказывания когнитивно организованы не как однородные члены категории, а как континуум, основанный на степени типичности. Результаты показывают, что центральные прототипы обладают большей когнитивной доступностью и более прочными семантическими связями, что подтверждается данными исследований типичности, эффектов прайминга и многомерного анализа сходства. Анализ выражений вежливости и благодарности (например, *thank you, thanks, appreciate it*) демонстрирует, что уровень прототипичности определяется частотностью, степенью конвенционализации и прагматической функцией. Полученные результаты подтверждают, что формульный язык организован в ментальном лексиконе на основе принципов прототипной категоризации.

Formulaic language is a ubiquitous phenomenon, present in all natural languages. Pre-constructed phrases and expressions, including idioms, proverbs, and collocations, facilitate communication and impart culturally unique information. Although other studies have confirmed the function of formulaic language in enhancing fluency [2], its cognitive and cultural implications remain inadequately examined in cross-linguistic situations. In this usage, "fabric" symbolically denotes the interwoven structure or foundational framework constituting formulaic language. It suggests that formulaic expressions are interlaced by cognitive processes and cultural influences, resulting in a nuanced and intricate system of meaning and application [3:20]

Individuals can generally assess the degree to which an object conforms to a certain category, and there is widespread consensus on these evaluations [6]. When individuals are requested to evaluate items according to their prevalence as examples of furniture, chairs, sofas, couches, and tables often rank highest, whilst telephones, vases, and fans rank lowest. This illustrates that humans have an inherent comprehension of an object's typicality within a category. Studies demonstrate that statements structured as "An X is a Y" are confirmed more swiftly when X

represents a prototypical example of category Y [8], a phenomenon particularly evident in children. When individuals are asked to list members of a category, they often mention the more prototype examples first, followed by less archetypal ones [4]. Priming effects further indicate that something is archetypal. Participants exhibit accelerated response times when evaluating the identification of two more words following exposure to a term representing a broad category, particularly if those terms are quintessential exemplars of that category. This suggests that the activation of a category concept inevitably elicits its most prototypical members [6]. Notably, these effects occur even without explicit mention of the broader group. In a study, participants were requested to identify the characteristics of various items associated with certain categories. Research revealed that pairings of highly typical category members had more similarity in attributes compared to pairs that included less typical instances [7]. Prevalent categories can be encompassed the following subgroups, alongside several other forms of formulaic expressions, including sayings, proverbs, anti-proverbs, collocations, binomials, linkers, and discourse markers, among others [2:218]:

- Salutations: “How are you?”, “Pleasure to see you”
- Fillers: “you know”, “I mean”, “sort of”.
- Idiomatic Phrases: “at the end of the day”, “a piece of cake”.

Multidimensional scaling offers an alternative perspective on category structure. This approach involves individuals assessing the similarity of several things to one another and to the overall category. The results are shown as distances inside a conceptual framework: entities evaluated as more similar are situated closer together. In such representations, typical members of a category are inclined to cluster together and are situated nearer to the central point that symbolises the entire category than atypical members. The discourse on prototypes should encompass the concept of stereotypes. These characteristics that speakers generally ascribe to class members can significantly influence their prototype formation. Stereotypes may be articulated using generalised statements. preconceptions can be objectively inaccurate, such as the belief that snakes are slimy, as well as several preconceptions concerning certain social groupings. The notion of stereotype was introduced by H.Putnam into the field of semantics. H.Putnam deconstructed the meaning of a lexical term into many components, encompassing its extension and some stereotyped attributes [5]. These attributes are regarded as “core facts” (pertaining to the extension) that all speakers of the relevant language must be familiar with. Their truth-functional state is, however, indeterminate; they may really be untrue for several or perhaps all of the entities involved. The starting procedures of the communication approach regarding formulaic expressions are characterised by a vast array of forms and the situational variables that are necessary for their selection [1:25].

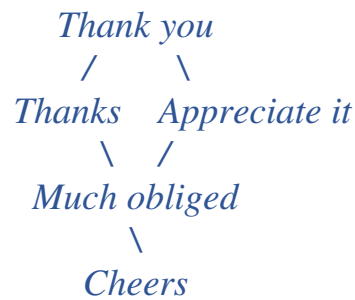

Diagram 1. Prototype Structure of Politeness Formulaic Expressions

The graphic illustrates the prototype-based cognitive framework of formulaic statements in the semantic realm of politeness and thankfulness. It demonstrates that formulaic phrases are cognitively structured not as fixed category members of equal rank, but as components positioned along a continuum of prototypicality, in accordance with Prototype Theory (Rosch, 1975).

At the core of the structure is the sentence "thank you," which serves as the cognitive prototype of the politeness-gratitude category. This key position indicates its profound entrenchment in speakers' mental lexicon, attributed to its frequent usage, robust conventionalisation, and distinct semantic link with the expression of thankfulness in many communication settings. Consequently, "thank you" exemplifies optimal typicality, swift cognitive accessibility, and a robust connection to the fundamental conceptual framework of politeness. Expressions like "thanks" and "appreciate it" are positioned closer to the prototype because they share substantial overlap in semantic and pragmatic characteristics with "thank you". These phrases have a clear communication purpose of conveying thankfulness, albeit they may vary slightly in register, formality, or contextual limitations. Their closeness to the prototype suggests a significant level of perceived resemblance and cognitive association. As one distances from the center, the phrase "much obliged" exemplifies a peripheral category member. While it continues to express thankfulness, its diminished frequency, stylistic distinctiveness, and limited contextual applicability diminish its prototypicality. Peripheral members often need greater cognitive processing and are less prone to spontaneous activation in communication.

At the furthest limit is "cheers" signifying a marginal or context-dependent member of the category. Although it may serve as a statement of thankfulness in some sociocultural contexts (notably in casual British English), it also possesses alternate interpretations (such as a toast). This semantic ambiguity and restricted universality position it at the periphery of the category, demonstrating how marginal members have weaker conceptual connections to the prototype. The diagram's spatial layout illustrates the concepts of multidimensional scaling in cognitive semantics, with conceptual similarity depicted by relative distance. Expressions that are situated in proximity exhibit more semantic similarities, pragmatic functions, and contextual use patterns. The radial structure around the prototype illustrates that category membership is graded rather than strictly categorical, reinforcing the

perspective that formulaic language is cognitively organised based on degrees of typicality, frequency, and semantic importance.

This approach offers empirical evidence that formulaic expressions are structured in the mental lexicon based on prototype-based categorisation principles. This also demonstrates how cognitive accessibility, usage frequency, and pragmatic conventionalisation collectively shape the internal structure of categories of formulaic expressions.

This study has shown that the classification of formulaic language is influenced by prototype-based cognitive mechanisms instead than strict categorical limits. Based on core studies in cognitive psychology and linguistics, the analysis verifies that category membership is naturally graded and organised around central, highly typical exemplars. Experimental results regarding typicality judgements, verification speed, priming effects, and multidimensional similarity consistently demonstrate that prototypical category members exhibit enhanced cognitive accessibility, more robust semantic associations, and increased activation frequency within the mental lexicon. Implementing these ideas to formulaic language demonstrates that formulaic statements display a comparable underlying structure. The prototype-based model of politeness and thankfulness expressions demonstrates that highly conventionalised forms, such as “thank you” serve as cognitive anchors within the category due to their frequency, semantic clarity, and pragmatic universality. Expressions exhibiting basic functional and semantic characteristics congregate around the prototype, whereas less common, stylistically distinct, or contextually contingent expressions reside in periphery places. This gradient structure verifies that formulaic language is cognitively represented by varying degrees of resemblance, entrenchment, and pragmatic significance. Moreover, the integration of stereotype theory emphasises the influence of collectively held conceptual characteristics in the development of category expectations and prototype creation. Stereotypical information influences speakers' intuitive assessments of category membership, regardless of the objective accuracy of those features. This highlights the interplay of cognitive, cultural, and experiential elements in the structuring of lexical meaning. The findings indicate that formulaic expressions are organised in the mental lexicon based on prototype-based categorisation principles, wherein frequency of use, semantic transparency, pragmatic conventionalisation, and cognitive accessibility collectively influence their hierarchical arrangement. This prototype-focused viewpoint offers a significant paradigm for forthcoming study, especially in corpus-based analysis, psycholinguistic experimentation, and cross-linguistic studies of formulaic language.

References:

1. Abdulkhakova, D. (2025). The linguistic and cultural significance of formulaic expressions. *LigvoScience.Uz: Current Issues in Linguistics and Cultural Studies*, 1(1), 21-28. <https://lingvoscience.uz/index.php/journal/article/view/9>

2. Abdulkhakova, D. S. (2024). A corpus-based investigation of formulaic expressions in everyday conversational English. *SHOKH International Journal*, pp. 214–223. <https://www.wosjournals.com/index.php/shokh/article/view/500>
3. Abdulkhakova, D., & Bazarbaeva, A. (2025). The cognitive and cultural fabric of formulaic language: insights from English, Russian, and Uzbek expressions. *Filologiya masalalari (magistratura)*, 1(m1), 19–34. <https://doi.org/10.36078/987656102>
4. Battig, W.F. & W.E. Montague. (1969). Category norms for verbal items in 56 categories. *Journal of experimental psychology monograph* 80 No. 3 Pt. 2.
5. Putnam, Hilary. (1975). The Meaning of "Meaning". In K. Gunderson (ed.), *Language, Mind and Knowledge*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
6. Rosch, Elaine. (1975). Cognitive representations of semantic categories. *Journal of Experimental Psychology* 104, 192-233.
7. Rosch, Eleanor & Carolyn S. Mervis. (1975). Family resemblances: Studies in the internal structure of categories. *Cognitive Psychology* 7, 573-605.
8. Rosch, Eleanor. (1973). On the internal structure of perceptual and semantic categories. In T. Moore (ed.), *Cognitive development and the acquisition of language* 111-144. New York: Academic Press.
9. Wray, A. (2002). *Formulaic language and the lexicon*. Cambridge University Press. p.344

ZUM BEGRIFF UND KLASSIFIKATION DER GEWOHNHEITEN

Zohidjon Tursunov

***Oberlehrer des Lehrstuhls für Deutsch und Französisch
des Namanganer Staatlichen Instituts für Fremdsprachen***

Gulshanoy Shermahamatova

Studentin der deutschen Abteilung

des Namanganer Staatlichen Instituts für Fremdsprachen

Jeder Mensch hat Gewohnheiten, die sich in seiner individuellen Denk- und Verhaltensweise sowie in seiner Körperhaltung deutlich widerspiegeln. Gewohnheiten sind erlernte Muster des Verhaltens, Fühlens oder Denkens, die entweder freiwillig oder unbewusst entwickelt wurden. Sie zeichnen sich dadurch aus, dass sie automatisch ablaufen, ohne dass man aktiv darüber nachdenken muss. Eine Gewohnheit entsteht durch sich wiederholende Handlungen unter ähnlichen Bedingungen, wodurch ein stereotypes Reaktionsmuster herausgebildet wird. Dieses Muster wird in vergleichbaren Situationen fast automatisch abgerufen, solange es nicht bewusst vermieden oder unterdrückt wird. Zusammengefasst ist eine Gewohnheit eine Handlung oder Haltung, die durch häufige Wiederholung so selbstverständlich geworden ist, dass sie wie von allein ausgeführt wird.

Gewohnheiten sind von Mensch zu Mensch unterschiedlich. Während die eine Person morgens nach dem Aufstehen als Erstes einen Kaffee kocht, greift die andere

vielleicht direkt zum Smartphone, um Nachrichten oder Benachrichtigungen zu überprüfen, oder holt die Zeitung. Viele unserer Gewohnheiten werden uns von klein auf aneignen. Ein Beispiel dafür ist das automatische "Danke" sagen, wenn uns jemand hilft. Solche Verhaltensweisen sind für uns selbstverständlich und erfordern keine bewusste Überlegung. Andere Gewohnheiten hingegen entwickeln wir im Laufe unseres Lebens selbst – mal unbeabsichtigt, mal mit voller Absicht. So gewöhnen sich manche Menschen unbewusst daran, weiterhin liegen zu bleiben, selbst wenn der Wecker klingelt. Andere nutzen die Kraft der Gewohnheiten gezielt, um beispielsweise Frühaufsteher zu werden, indem sie jeden Morgen konsequent um 6 Uhr aufstehen.

Gewohnheiten lassen sich in verschiedene Typen unterteilen: Gefühlsgewohnheiten, Denkgewohnheiten und Verhaltensgewohnheiten.

Gefühlsgewohnheiten umfassen beispielsweise:

- wie schnell man Ärger empfindet,
- ob und in welchen Situationen man sich gekränkt fühlt,
- wann man Angst verspürt,
- ob man sich minderwertig fühlt, wenn einem ein Fehler unterläuft.

Denkgewohnheiten betreffen unter anderem:

- was man als gut oder schlecht bewertet,
- inwieweit man Ablehnung als belastend empfindet,
- ab welchem Punkt man etwas als unordentlich wahrnimmt,
- ob Pünktlichkeit eine hohe Priorität hat,
- wie man sich selbst wahrnimmt.

Gewohnheiten lassen sich in verschiedene Typen kategorisieren, wobei insbesondere Verhaltensgewohnheiten hervorzuheben sind. Zu diesen zählen beispielsweise:

- ob man raucht, übermäßig isst oder Nägel kaut,
- ob man ordentlich ist,
- ob man beim Reden nervös an den Haaren spielt oder beim Sitzen die Beine übereinanderschlägt,
- wie stark man das Essen salzt, ob man Zucker in seinen Kaffee gibt oder wie oft man kaut, bevor man schluckt.

Gewohnheiten erleichtern uns das Leben enorm. Sie prägen unsere alltäglichen Handlungen, wie etwa die Art und Weise, wie wir essen, gehen, sprechen, einschlafen, schreiben oder Zähne putzen. Darüber hinaus entwickeln wir nicht nur körperliche Verhaltensmuster, sondern auch bestimmte Denkweisen, Empfindungen und Strategien, um mit unseren Gefühlen umzugehen.

Alle diese Gewohnheiten sind dadurch entstanden, dass wir über einen längeren Zeitraum hinweg auf die gleiche Weise gedacht und gehandelt haben. Sobald sie sich verfestigt haben, erfordern sie kaum noch Anstrengung oder bewusste Aufmerksamkeit. Man kann sie mit einem Canyon vergleichen, der über Jahrhunderte hinweg vom Wasser tief ausgewaschen wurde. Möchte man ein neues

Verhalten erlernen, ist es, als ob man eine neue Schlucht graben müsste. Dabei wird das Wasser immer wieder in den alten Canyon zurückfließen, solange die neue Schlucht nicht mindestens genauso tief ist. Aus diesem Grund ist es notwendig, geduldig und bewusst das Wasser in das neue Flussbett zu lenken, auch wenn es zunächst mehr Anstrengung erfordert. Ähnlich dazu muss man gezielt und immer wieder neue Denk- und Verhaltensweisen einüben, bis diese schließlich automatisch ablaufen.

Benutzte Literatur

1. Power Gesund. Gesunde Gewohnheiten. Kleine Schritte mit großer Wirkung. Berlin 2013.
2. G. Neuner, Methoden des fremdsprachlichen Deutschunterrichts. Berlin 1997.
3. Langenscheidts Großwörterbuch als Fremdsprache, Berlin und München 1997.

THE GENERAL CLASSIFICATION OF CONNECTED SPEECH

Abdullajonova Mushtariy

*Namangan State University of Foreign Languages,
Faculty of Philology Fourth-year student in Philology and
Language Teaching (English), ENG-CU-22 group.*

E-mail: abdullajonovamushtariy79@gmail.com

*Namangan State University of Foreign Languages,
Faculty of Philology, Scientific supervisor:*

Madmusayev Jaxongir Muxtorali o'g'li

*PhD (Pedagogical Sciences), Associate Professor,
Department of English Language and Literature*

E-mail: madmusayevjahongir@gmail.com

ORCID: 0009-0006-0914-0319

Abstract

This paper provides a comprehensive analysis of the general classification of connected speech in English phonetics. Connected speech refers to systematic phonological modifications that occur when words are produced in continuous spoken discourse. The study examines the articulatory, phonological, and functional characteristics of assimilation, elision, linking, intrusion, reduction, weak forms, juncture, rhythm, and intonation patterns. Special attention is given to the theoretical foundations grounded in articulatory phonetics and stress-timed rhythm, as well as the pedagogical implications for teaching English as a foreign language. Drawing on established frameworks in phonetics and applied linguistics, the research argues that mastery of connected speech phenomena is essential for achieving communicative competence and improving listening comprehension. A systematic classification model and a comparative summary table are presented to support both researchers and practitioners.

Keywords: connected speech phonology, assimilation, elision, linking, intrusion, reduction, weak forms, rhythm, intonation, communicative competence.

Annotatsiya

Ushbu maqola ingliz fonetikasida bogʻlangan nutq (connected speech)ning umumiy tasnifi boʻyicha keng qamrovli nazariy va amaliy tahlilni taqdim etadi. Bogʻlangan nutq soʻzlar alohida emas, balki uzluksiz ogʻzaki nutq jarayonida talaffuz qilinganda yuzaga keladigan tizimli fonologik jarayonlarni anglatadi. Ushbu hodisalar ingliz tilining urgʻuga asoslangan (stress-timed) ritmik tizimi va artikulyatsion iqtisodiy tamoyillariga asoslanadi. Tadqiqot bogʻlangan nutqning asosiy hodisalari — assimilatsiya, eliziya, bogʻlanish (linking), intruziya, reduksiya, kuchsiz shakllar (weak forms), junktura, ritm va intonatsiyaning artikulyatsion, fonologik hamda funksional xususiyatlarini tahlil qiladi. Har bir hodisa artikulyatsion fonetika va prozodik nazariya doirasida koʻrib chiqilib, segmental va suprasegmental birliklarning oʻzaro taʼsiri yoritiladi. Maqolada ingliz tilining urgʻuga asoslangan ritmi va koartikulyatsiya tamoyillari nazariy asos sifatida alohida taʼkidlanadi.

Shuningdek, ingliz tilini chet tili sifatida (EFL) oʻqitishda bogʻlangan nutq hodisalarining pedagogik ahamiyati tahlil qilinadi. Tadqiqot shuni koʻrsatadiki, bogʻlangan nutq qonuniyatlarini yetarlicha oʻzlashtirmaslik tinglab tushunish koʻnikmalarining sust rivojlanishiga va nutq ravonligining pasayishiga olib keladi. Ilmiy fonetika va amaliy lingvistika doirasidagi mavjud nazariyalarga tayangan holda, maqolada segmental (assimilatsiya, eliziya, bogʻlanish, intruziya, reduksiya, kuchsiz shakllar) hamda suprasegmental (junktura, ritm, intonatsiya) hodisalarini oʻz ichiga olgan tizimli tasnif modeli taklif etiladi. Tadqiqotchilar va amaliyotchilar uchun qulay boʻlishi maqsadida qiyosiy umumlashtiruvchi jadval ham keltiriladi.

Xulosa sifatida, bogʻlangan nutq hodisalarini mukammal oʻzlashtirish kommunikativ kompetensiyani shakllantirish, talaffuz aniqligini oshirish, tinglab tushunishni rivojlantirish va tabiiy ogʻzaki muloqotni taʼminlashda muhim ahamiyat kasb etishi taʼkidlanadi.

Kalit soʻzlar: bogʻlangan nutq, fonologik jarayonlar, assimilatsiya, eliziya, bogʻlanish, intruziya, reduksiya, kuchsiz shakllar, ritm, intonatsiya, kommunikativ kompetensiya, EFL metodikasi.

Аннотация

Данная статья представляет комплексный теоретический и практический анализ общей классификации связной речи (connected speech) в английской фонетике. Связная речь рассматривается как совокупность систематических фонологических процессов, возникающих при произнесении слов в непрерывном речевом потоке, а не изолированно. Эти процессы отражают принцип артикуляционной экономии и ритмическую организацию английского языка как языка с ударно-временным (stress-timed) ритмом. В исследовании анализируются артикуляционные, фонологические и

функциональные особенности основных явлений связной речи, таких как ассимиляция, элизия, связывание (linking), интрузия, редукция, слабые формы, стык (juncture), ритм и интонация. Каждое явление рассматривается в рамках артикуляционной фонетики и просодической теории с акцентом на взаимодействие сегментных и сверхсегментных единиц в беглой речи. Особое внимание уделяется теоретическим основам связной речи, опирающимся на принципы коартикуляции и ударно-временного ритма английского языка. Также рассматриваются педагогические аспекты преподавания английского языка как иностранного (EFL). Отмечается, что недостаточное владение явлениями связной речи существенно затрудняет развитие навыков аудирования и беглости устной речи.

Опираясь на современные исследования в области фонетики и прикладной лингвистики, автор предлагает системную классификационную модель, объединяющую сегментные (ассимиляция, элизия, связывание, интрузия, редукция, слабые формы) и сверхсегментные (стык, ритм, интонация) явления. Для удобства исследователей и практиков представлена сравнительная обобщающая таблица. В заключении подчеркивается, что овладение явлениями связной речи является необходимым условием формирования коммуникативной компетенции, совершенствования произносительных навыков, развития аудирования и достижения естественности устного общения.

Ключевые слова: связная речь, фонологические процессы, ассимиляция, элизия, связывание, интрузия, редукция, слабые формы, ритм, интонация, коммуникативная компетенция, методика преподавания EFL.

Introduction

Natural spoken language differs markedly from the idealized pronunciation of isolated lexical items found in dictionaries or language textbooks. When speakers engage in spontaneous communication, words are not articulated as discrete, self-contained units; rather, speech flows as a continuous, unbroken acoustic stream in which adjacent sounds interact in systematic and predictable ways.(1). These interactions, collectively referred to as connected speech phenomena, encompass a wide range of phonological processes including assimilation, elision, linking, intrusion, reduction, juncture, rhythm, and intonation.

For learners of English as a foreign language (EFL), navigating connected speech presents one of the most significant challenges in developing listening comprehension and speaking fluency. A learner who has successfully mastered the pronunciation of individual words may still fail to recognize them in authentic spoken discourse due to the phonological modifications that occur in natural speech.(2).identified in the applied linguistics literature as a primary source of listening difficulty for non-native speakers(3).

The present article aims to provide a theoretically grounded and pedagogically informed classification of connected speech phenomena in English. Organized

around the major categories recognized in phonetics scholarship—specifically the frameworks of Roach (2009), Cruttenden (2014), and Celce-Murcia et al. (2010)—the article systematizes the principal processes of connected speech, provides phonetic transcription examples, and offers a comparative summary suitable for both linguistic analysis and classroom application.

Theoretical Foundations

Connected speech is grounded in two broad disciplinary perspectives: articulatory phonetics and phonological theory. From an articulatory standpoint, the principle of least effort drives speakers to minimize muscular exertion while maintaining sufficient communicative clarity (4). This physiological tendency manifests in the reduction and coarticulation of adjacent segments at word boundaries. From a phonological perspective, the changes arising in connected speech are not random but follow language-specific rules that constitute part of a native speaker's phonological competence.

A defining characteristic of English phonology that directly shapes its connected speech system is stress-timing. Unlike syllable-timed languages such as French or Spanish, in which syllables are produced at roughly equal intervals, English distributes temporal prominence unevenly: stressed syllables recur at relatively regular intervals while unstressed syllables are compressed and reduced between them (5). This rhythmic organization is the primary driver of vowel reduction, the prevalence of weak forms, and the suppression of certain phonetic features in unstressed environments.

Within the generative tradition, the phonological rules governing connected speech are analyzed as post-lexical rules—that is, rules that apply after individual words are retrieved from the lexicon and strung together in syntactic structures (6). The prosodic hierarchy framework, which organizes utterances into syllables, feet, phonological words, phonological phrases, and intonation phrases, provides the structural scaffolding within which connected speech processes operate.

General Classification of Connected Speech

The following sections present a systematic classification of the major connected speech phenomena attested in English. For each category, a theoretical definition is provided, followed by phonetically transcribed examples and a brief discussion of functional significance.

Assimilation

Assimilation is defined as the phonological process by which a segment becomes more phonetically similar to a neighboring segment as a result of articulatory influence. It is among the most pervasive phenomena in English connected speech and has been documented across a wide range of spoken registers (7). Assimilation may be classified according to the directionality of the influence and the degree of phonetic change.

Three major subtypes are conventionally distinguished:

1. **Regressive (anticipatory) assimilation:** A segment is modified in anticipation of a following segment. The place of articulation of a nasal consonant, for instance, typically assimilates to the place of the following stop.
"ten bikes" → /tem baɪks/ (alveolar /n/ → bilabial /m/ before bilabial /b/)
"good girl" → /gʊd gɜ:l/ (alveolar /d/ → velar /g/ before velar /g/)
2. **Progressive (perseverative) assimilation:** A segment is influenced by a preceding segment, adopting its phonetic features.
"dogs bark" → /dɒgz bɑ:k/ (voicing of /-s/ suffix due to voiced /g/)
3. **Coalescent (reciprocal) assimilation:** Two adjacent segments merge to form a new segment distinct from either original. This is particularly common in English with alveolar-palatal fusions.
"did you" → /dɪdʒu/ (/d/ + /j/ → /dʒ/)
"would you" → /wʊdʒu/ (/d/ + /j/ → /dʒ/)

Assimilation is functional in that it reduces articulatory effort while generally preserving sufficient phonetic cues for lexical identification by competent listeners. The systematic and predictable nature of assimilation in English makes it amenable to explicit instruction in EFL contexts (8)

Elision

Elision refers to the complete deletion of a phonetic segment in connected speech. While elision is attested across many languages, it is particularly prevalent in English given the language's consonant-heavy syllable structure and its stress-timed rhythm, which exerts pressure on unstressed syllables (9) Elision most commonly targets consonants in word-final or inter-consonantal clusters and rarely affects stressed vowels.

"next week" → /neks wi:k/ (final /t/ of consonant cluster deleted)

"friendship" → /frɛnʃɪp/ (medial /d/ deleted)

"the most common" → /ðə məʊs 'kɒmən/ (/t/ elided in cluster /st/)

Elision is contextually conditioned: it is more frequent in casual, informal speech and at higher speech rates, and it is disfavored in careful or formal registers. Jones (2006) notes that learners who fail to produce elided forms risk sounding stilted or overly formal, while learners who fail to perceive them experience comprehension difficulties.(10)

Linking

Linking is the phonological process by which the final consonant of one word is resyllabified to serve as the onset of the following word when that word begins with a vowel. This process creates a smoother articulatory transition and is obligatory in many connected speech contexts in English. (11).

"turn off" → /tɜ:r nɒf/ (resyllabification across word boundary)

"pick it up" → /pɪ kɪ tʌp/ (chain resyllabification)

"not at all" → /nɒ tə tɔ:l/ (multiple linking instances)

Linking is particularly significant in non-rhotic accents of English (e.g., Received Pronunciation), where the orthographic <r> at the end of a word is

otherwise silent but is pronounced when followed by a vowel-initial word. This phenomenon, known as linking /r/, represents a categorical instance of the linking process. Learners whose native languages avoid consonant codas often find linking difficult and tend to insert glottal stops instead, resulting in a perceptibly non-native rhythm.

Intrusion

Intrusion, also termed epenthesis in broader phonological terminology, refers to the insertion of a consonant that has no historical or orthographic basis in order to facilitate the articulation of a vowel sequence across a word boundary. In English, the three intrusive consonants are /r/, /w/, and /j/, distributed according to the phonetic quality of the preceding vowel (12).

"law and order" → /lɔːr ənd 'ɔːdə/ (intrusive /r/ after open back vowel)

"go on" → /gəʊw ɒn/ (intrusive /w/ after back rounded vowel)

"the idea of it" → /ðə aɪ'diə əv ɪt/ (intrusive /r/)

"she asked" → /ʃiːj ɑːskt/ (intrusive /j/ after high front vowel)

Intrusion is analogous in mechanism to linking /r/ and is systematic in its distributional patterns: /r/ follows central and back unrounded vowels (schwa, /ə:/, /ɔ:/), /w/ follows back rounded vowels (/u:/, /əʊ/), and /j/ follows front vowels (/i:/, /eɪ/). While intrusion is standard in non-rhotic British English, it is stigmatized in some prescriptive traditions, providing a sociolinguistically rich topic for classroom discussion.

Reduction and Weak Forms

Vowel reduction is the process by which the full vowel quality of a word's citation form is replaced by a more central, shorter vowel—most typically the schwa /ə/-when that word appears in an unstressed position in connected speech. Reduction is closely associated with the category of function words, which, unlike content words, rarely carry primary stress in ordinary discourse (13).

The following table illustrates common weak forms of English function words:

Word	Strong Form	Weak Form
And	/ænd/	/ənd/ or /ən/
To	/tu:/	/tə/
Of	/ɒv/	/əv/
For	/fɔ:/	/fə/
Have	/hæv/	/həv/
Can	/kæn/	/kən/
that (conj.)	/ðæt/	/ðət/

Word	Strong Form	Weak Form
From	/frɒm/	/frəm/

Reduction and weak forms are central to the perception and production of natural English rhythm. Because native speakers overwhelmingly use weak forms in unstressed positions, EFL learners who consistently produce strong forms in those positions create a rhythmic pattern that sounds unnatural and can impede communicative fluency (Underhill, A. (2005). *Sound Foundations: Learning and Teaching Pronunciation* (14).

Juncture

Juncture refers to the manner in which word boundaries are marked or unmarked-in the acoustic signal of connected speech. Open juncture denotes a perceived boundary between words, while close juncture denotes the absence of such a boundary. The distinction is phonemically contrastive in certain environments, giving rise to minimal pairs that differ solely in juncture placement(15).

"ice cream" /aɪs kri:m/ vs. "I scream" /aɪ skri:m/

"a name" /ə neɪm/ vs. "an aim" /ən eɪm/

"that stuff" /ðæt stʌf/ vs. "that's tough" /ðæts tʌf/

Juncture is realized prosodically through a combination of cues including duration, pitch, and pause, rather than through any single acoustic feature. Mismanagement of juncture is a source of both production errors and perception difficulties for language learners.

Rhythm

As noted in Section 2, English exhibits a stress-timed rhythmic organization in which stressed syllables-typically realized on content words-tend to recur at roughly equal temporal intervals, with unstressed syllables compressed between them (16). This rhythmic pattern interacts with all of the connected speech phenomena described above: it motivates the reduction of function words, the elision of unstressed segments, and the assimilation of segments across word boundaries.

Rhythm is a suprasegmental property that extends across entire utterances. Its acquisition by EFL learners requires sustained practice, as the rhythmic patterns of the target language are typically at odds with those of the learner's first language. Research in second language acquisition has shown that rhythmic transfer is a major source of foreign accent (17).

Intonation refers to the patterned variation in fundamental frequency (**Intonation**pitch) that occurs across an utterance and serves grammatical, pragmatic, and attitudinal functions. English intonation is analyzed in terms of tonal movement on nuclear syllables (tones), the overall pitch range of the utterance, and the distribution of pitch accents across the intonation phrase (18).

The principal tonal categories in English include:

Falling tone (\): Statements, wh-questions, commands, completeness

Rising tone (/): Yes/no questions, uncertainty, incompleteness, lists

Fall-rise (V): Reservation, implication, contrast

Rise-fall (^): Surprise, strong assertion, sarcasm

Intonation operates in close tandem with connected speech phenomena: the nuclear syllable of an intonation phrase typically coincides with the primary stress of the final lexical item, while surrounding unstressed syllables exhibit the reduction and linking phenomena described above. Misuse of intonation patterns is often interpreted by native speakers as pragmatic rudeness or communicative incompetence, making it an essential target in pronunciation instruction (19).

Comparative Summary

Table 1 below provides a consolidated overview of the eight connected speech phenomena discussed in Section 3.

Connected Speech Phenomenon	Definition	Example
Assimilation	Sound changes to resemble adjacent sounds	"ten bikes" → /tem baɪks/
Elision	Omission of sounds in rapid speech	"next week" → /neks wi:k/
Linking	Final consonant connects to next initial vowel	"turn off" → /tɜ:rnɒf/
Intrusion	Insertion of extra consonant between vowels	"law and order" → /lɔ:r ənd ɔ:də/
Reduction / Weak Forms	Vowel weakening in unstressed syllables	"and" → /ənd/ or /ən/
Juncture	Boundary management between words/syllables	"ice cream" vs "I scream"
Rhythm	Stress-timed regularity of spoken English	Content words stressed; function words reduced
Intonation	Pitch patterns signalling communicative function	Rising for questions; falling for statements

Table 1. Summary Classification of Connected Speech Phenomena in English

Functional Significance

Connected speech phenomena serve a dual function in spoken language: they increase the efficiency of articulation for the speaker, and they provide systematic cues to prosodic and syntactic structure for the listener. The phonological modifications that arise at word boundaries are not noise in the signal but are part of the grammatically encoded structure of spoken discourse. Skilled listeners rely on these cues to segment the speech stream and recover lexical items even when their surface phonetic forms deviate substantially from their citation pronunciations.

Conversely, listeners who are unfamiliar with connected speech processes typically non-native speakers are unable to exploit these cues and instead attempt to match the acoustic input against stored representations of citation forms. This strategy fails in natural speech and constitutes a primary mechanism of listening comprehension breakdown in intercultural communication (20). The communicative stakes of connected speech competence are therefore high, particularly in English-medium academic and professional contexts.

Pedagogical Implications

The findings reviewed above have clear and actionable implications for the teaching of English pronunciation and listening comprehension. Several evidence-based recommendations follow from the preceding analysis.

First, connected speech phenomena should be introduced systematically and progressively, beginning with the most phonetically salient processes (assimilation, elision) before advancing to more subtle processes (intrusion, juncture). Graded sequencing allows learners to build phonological awareness without cognitive overload. Explicit instruction should be supplemented with abundant exposure to authentic spoken data, including recordings of native speakers from multiple English-speaking regions (21)

Second, the pedagogical toolkit for connected speech should include shadowing exercises (in which learners listen to and simultaneously reproduce authentic speech), minimal pair drills targeting juncture contrasts, phonetic transcription tasks, and rhythm-focused activities such as stress-marking of extended texts. The use of the International Phonetic Alphabet (IPA) is highly beneficial for raising phonological awareness and enabling precise metalinguistic discussion of pronunciation features (22).

Third, explicit instruction in weak forms and reduction has been shown to yield significant gains in both comprehension and production fluency. Teachers should present the strong and weak forms of all major function words and should provide learners with ample practice in both recognition (listening) and production (speaking) modes (23). Classroom activities should ultimately progress from controlled practice to communicatively authentic task-based contexts, ensuring that acquired features are integrated into spontaneous speech.

Conclusion

This article has presented a systematic and theoretically grounded classification of connected speech phenomena in English. Eight major categories—assimilation, elision, linking, intrusion, reduction and weak forms, juncture, rhythm, and intonation have been defined, exemplified with phonetic transcriptions, and discussed in terms of their articulatory mechanisms and communicative functions. The analysis confirms that connected speech constitutes a structured, rule-governed subsystem of English phonology that is indispensable to communicative competence in spoken discourse.

For researchers, the classification framework offered here provides a basis for comparative and cross-linguistic analysis of connected speech across different English varieties and between English and other languages. For practitioners, the framework supports the design of principled pronunciation curricula that equip EFL learners with both the perceptual and productive skills needed for authentic spoken interaction. Future research might profitably examine the relative effectiveness of different instructional approaches to connected speech, the role of prosodic transfer in second language accent, and the perceptual processing strategies employed by EFL learners encountering connected speech for the first time.

References

1. Abercrombie, D. (1967). *Elements of General Phonetics*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
2. Brazil, D. (1997). *The Communicative Value of Intonation in English*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Cauldwell, R. (2013). *Phonology for Listening: Teaching the Stream of Speech*. Birmingham: Speech in Action.
4. Celce-Murcia, M., Brinton, D., & Goodwin, J. (2010). *Teaching Pronunciation: A Course Book and Reference Guide* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
5. Cruttenden, A. (2014). *Gimson's Pronunciation of English* (8th ed.). London: Routledge.
6. Crystal, D. (2003). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (5th ed.). Oxford: Blackwell.
7. Field, J. (2008). *Listening in the Language Classroom*. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Gut, U. (2012). Transfer in L2 phonology: A review of issues. In S. Hansen, C. Pelegrin-Parrón, & D. Recasens (Eds.), *Phonetics and Phonology: Interactions and Interrelations* (pp. 227–245). Amsterdam: John Benjamins.
9. Jones, D. (2006). *English Pronouncing Dictionary* (17th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

10. Kelly, G. (2000). How to Teach Pronunciation. Harlow: Longman.
11. Lindblom, B. (1990). Explaining phonetic variation: A sketch of the H&H theory. In W. Hardcastle & A. Marchal (Eds.), Speech Production and Speech Modelling (pp. 403–439). Dordrecht: Kluwer.
12. Nespor, M., & Vogel, I. (1986). Prosodic Phonology. Dordrecht: Foris.
13. Roach, P. (2009). English Phonetics and Phonology: A Practical Course (4th ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Trask, R. L. (1996). A Dictionary of Phonetics and Phonology. London: Routledge.

ZOONIM – LINGVISTIK TERMIN SIFATIDA: TASNIFI VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Sobitov A'zamxon Tursunpo'lot o'g'li
– *Namangan davlat universiteti Jahon*
tillari fakulteti Amaliy xorijiy tillar
kafedrası o'qituvchisi
(+998999770345)

Annotatsiya: ushbu maqolada tilshunoslikning eng muhim sohalaridan biri hisoblanmish onomastika sohasining aynan zoonimika yo'nalishining dolzarbligi va ahamiyati haqida so'z yuritiladi. Shuningdek, zoonim terminining turli ilmiy manbalardagi tasnifi, ularga berilgan ilk ta'riflar, shu bilan birga zoonim leksik birligining leksik-semantik xususiyatlariga batafsil to'xtalib o'tilgan.

Abstract: This article discusses the relevance and significance of zoonymics as a specific branch of onomastics, one of the most important fields of linguistics. It also examines the classification of the term zoonym in various scholarly sources, the earliest definitions attributed to it, and provides a detailed analysis of the lexical-semantic features of the zoonymic lexical unit.

Аннотация: В данной статье рассматриваются актуальность и значимость зоонимики как одного из направлений ономастики — важнейшей области языкознания. Также анализируется классификация термина «зооним» в различных научных источниках, его первоначальные определения, а также подробно освещаются лексико-семантические особенности зоонимической лексической единицы.

Kalit so'zlar: komponent o'rganish, teonim, toponimlar, metaforik nomlash, konnotatsiya, semantik guruhlar, ilohiy mavjudotlar, qiyosiy tahlil, onomastik terminologiya, etnik zoonimlar.

Keywords: componential analysis, theonym, toponyms, metaphorical nomination, connotation, semantic groups, divine beings, comparative analysis, onomastic terminology, ethnic zoonyms.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Ключевые слова: компонентный анализ, теоним, топонимы, метафорическая номинация, коннотация, семантические группы, божественные существа, сравнительный анализ, ономастическая терминология, этнические зоонимы.

Ma'lumki, insonlar, joy nomlari yoki turli hayvonlarni bir-biridan ajratib ko'rsatish zarurati natijasida ularga maxsus nom berish amaliyoti vujudga kelgan. Vaqt o'tishi bilan ushbu amaliyot tilshunoslikning mustaqil va yirik yo'nalishlaridan biri – onomastikaning shakllanishiga asos bo'ldi. Yunoncha ónoma – “nom”, -tikos – “san'at, ilm” ma'nolarini anglatadigan ushbu termin til tizimidagi barcha atoqli otlarning majmuasini, shuningdek ular-ning tuzilishi, kelib chiqishi, semantik xususiyatlari hamda funksional faoliyatini tadqiq etuvchi ilmiy sohani bildiradi. Ba'zi ilmiy adabiyotlarda onomastika fani “nomshunoslik” deb ham yuritiladi [1].

Onomastikaning asosiy vazifasi – til tarkibida mavjud bo'lgan barcha atoqli otlarni aniqlash, ularning etimologik ildizlarini yoritish, tarixiy taraqqiyot jarayonini kuzatish va mazkur nomlarning struktur hamda funksional o'ziga xosliklarini umumiy lingvistik tizim doirasida tahlil qilishdan iborat.

XX asrning ikkinchi yarmiga kelib, o'zbek tilshunosligida fonetika, fonologiya, morfologiya, uslubshunoslik kabi yirik yo'nalishlar qatorida o'zbek onomastikasi ham shakllanib, izchil rivojlana boshladi. Buning natijasida onomastika fani ichida maxsus bo'limlar ajralib chiqdi. Ular quyidagilardan iborat:

Antroponimika – shaxsga oid atoqli otlarni, ya'ni inson ismlari, familiyalari, ota ismlari, taxalluslari, laqablarini o'rganuvchi bo'lim. Misol uchun, **Qoplonbek** – *qoplon* zoonimi va *bek* unvoni asosida yuzaga kelgan antroponim, **Bo'riboy** – bo'ri zoonimi va shaxs nomiga xos affiks yordamida hosil bo'lgan ism.

Toponimika – davlat, shahar, viloyat, tuman, qishloq, daryo, tog' va boshqa geografik obyektlarning nomlarini tadqiq etuvchi yo'nalish. Misol uchun, Qorasunqur tepa (TT, 119 b).

Teonimiya – turli diniy qarashlar va mifologik tasavvurlarda uchraydigan xudolar, ma'budlar, ilohiy mavjudotlar va afsonaviy qahramonlarning nomlarini o'rganadigan bo'lim. Misol uchun, **Tengri** – qadimgi turkiy xalqlarda osmon va oliy iloh nomi bo'lib, teonim sifatida eng muhim birliklardan biridir.

Zoonimika – hayvonlarga beriladigan atoqli nomlar, xususan uy hayvonlari va boshqa jonivorlarga qo'yiladigan laqablarni tahlil qiluvchi soha. Misol uchun, تجزن [tajzan] - *bir turli yaylov oti* [2].

Kosmonimika – koinotdagi makonlar, galaktikalar, yulduz to'dalarining ilmiy va xalqona nomlarini o'rganuvchi bo'lim. Masalan, **ay tolyun** – *to'lin oy* [3].

“Onomastika”ning katta bo'limlaridan biri bo'lgan zoonim (hayvon nomlari)lar ustida ham nafaqat yurtimizda balki butun jahon bo'ylab qator ilmiy tadqiqotlar olib borilgan, maqolalar, ilmiy kitoblar, lug'atlar, dissertatsiyalar yozilgan bo'lsada, qadimgi turkiy manbalarda uchraydigan zoonimlarni qiyosiy tahlil qilish, ularning komponent yoki butun shakldagi holatini o'rganish, tilshunoslikdagi ahamiyatini aniqlash hamda etimologik jihatdan tadqiq etish

bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini saqlab qolmoqda va ayni paytda o‘z yechimini kutmoqda [4]. Tilda olimlar hayvonlar nomlariga bog‘liq bo‘lgan zoonim tushunchasini turlicha talqin etganlar [5]. Katlinskaya ta’kidlaydiki, shaxsga oid hosila so‘zlar sinfi bilan bog‘liq bo‘lgan soha zoonim tushunchasi bilan ham chambarchas aloqador [6]. “Zoonim” atamasi tilshunoslik sohasida birinchi marta XX asrning 60-yillarida yuzaga kelgan bo‘lib, uning ildizi yunon tilidagi ζῷον – “hayvon” va ὄνομα – “ism” so‘zlariga borib taqaladi. Rus onomastik terminologiyasi lug‘atida N.Podolskaya zoonimni odamlar tomonidan hayvonlarga berilgan laqab, ya’ni belgilangan belgilar ketma-ketligi sifatida izohlaydi [7]. O.Galimova esa “Shaxsni tavsiflovchi zoonimik lug‘atning etnomadaniy xususiyatlari (rus va nemis tillari materiallari asosida)” nomli ishida quyidagicha fikr bildiradi: “Zoonim – bu hayvonning umumiy nomi sifatida xizmat qiluvchi so‘zning leksik-semantik varianti bo‘lib, insonning fazilatlarini ifodalash nuqtai nazaridan lug‘at tarkibini tahlil qilishda metaforik nomlash sifatida qaraladi” [8]. Yana bir boshqa manbada zoonim so‘zi shunday izohlanadi: “Zoonim – bu hayvonlar nomlari bilan bog‘liq bo‘lgan nomlash birliklarini ifodalovchi zoomorfik onomastik birlik bo‘lib, u shaxs nomlari, familiyalar, toponimlar, antroponimlar va boshqa nom shakllarida namoyon bo‘ladi.” Ya’ni, **zoonim** – bu **hayvon nomini ifodalovchi atama** yoki hayvon nomidan yasalgan ism, joy nomi, laqab, familiya va boshqalar [9].

O‘zbek tilshunosligiga oid manbalardan foydalangan holda quyida zoonim leksemasining tasnifi keltiriladi:

1. Etimologik (kelib chiqishi) jihatdan:

“Zoonim” termini – xalqaro ilmiy atama bo‘lib, u yunon tilidan boshqa ko‘plab tillarga, jumladan, o‘zbek tiliga ham ilmiy adabiyotlar vositasida kirib kelgan. Zoonimlar – bu fauna olami vakillari nomlari bo‘lib, bu nomlar turli xil hayvonlar, qushlar, hasharotlar, sudralib yuruvchilar, o‘rgimchaksimonlar, baliqlarni anglatishga yordam beradi [10].

Etimologik tasnifi bo‘yicha mazkur leksema quyidagicha tasniflanadi:

1.1-jadval. Zoonim leksemasi tasnifi

Turi	Izoh	Misol
Umumxalq (adabiy) zoonimlar	umumiy ma’no kasb etgan, keng tarqalgan hayvon nomlari.	<i>Bo‘ri, ilon, quyon, ot, sigir.</i>
Shevaga oid zoonimlar	ayrim lahja yoki shevalarda ishlatiladigan hayvon nomlari.	<i>jiyran (gazel), shiliboy (ilonsimon hayvon).</i>
Qarindosh tillardan olingan (qardosh tillardan kirib kelgan)	boshqa tillardan o‘zlashgan zoonimlar.	<i>tiyo (ruscha “музп” dan), fil (arabcha “فيل”).</i>

2. Zoonimlarning leksik-semantik guruhlari (ichki tasnifi):

Zoonimlar semantik jihatdan quyidagi guruhlariga bo'linadi:

Guruh	Tavsif va misollar
Oddiy zoonimlar	Real hayvonlar nomi: <i>ot, sigir, echki, bo'ri, tulki</i>
Simvolik zoonimlar	Hayvon orqali obraz yaratilgan [11]: <i>bo'ri (jasurlik), tulki (ayyorlik)</i>
Afsonaviy/mifologik zoonimlar	Ixtiro qilingan hayvonlar: <i>ajdarho, burgut, semurg' (muqaddas qush sifatida)</i>
Toponimik zoonimlar	Hayvon nomi asosida yaratilgan joy nomlari: <i>Bo'ribuloq, Qoplonota</i>
Etnik zoonimlar	Etnos, urug' nomi sifatida ishlatilgan: <i>Bo'ri urug'i, Qirg'iz (qirg'iy qushi asosida)</i>

3. Zoonimlarning funksional-semiotik xususiyati:

Denotativ ma'no: so'zning to'g'ridan-to'g'ri, haqiqatdagi predmet yoki hodisani ifodalovchi ma'nosidir.

Tilshunoslikda bu so'zning real borliqdagi narsa bilan bog'langan eng asosiy ma'nosi sifatida ta'riflanadi. (*masalan: "sher" – real hayvon*).

Konnotativ ma'no: Obrazli, ramziy ma'no, so'zning lug'aviy (denotativ) ma'nosidan tashqari qo'shimcha, ikkilamchi, hissiy, baholovchi, obrazli yoki madaniy ma'nolar majmuidir.

Boshqacha aytganda, so'z eshitilganda odam ongida paydo qiladigan qo'shimcha tasavvurlar, hislar, assotsiatsiyalar konnotativ ma'no bo'ladi.

(*masalan: "sher" – jasorat, podsholik belgisi*).

Emotiv-ekspressiv ma'no: Zoonim orqali ifodalangan his-tuyg'ular (*masalan: "ilon" – salbiy konnotatsiya, "qush" – ozodlik timsoli*).

So'zning asl ma'nosida qo'llanilishi: faqat hayvonning o'zini bildiradi.

Misol: qush – qanotli hayvon.

Ko'chma ma'noda ishlatilishi: inson yoki boshqa narsa haqida kinoya, majoz yoki baho sifatida. *Misol: bo'ri – yovuz odam; tulki – ayyor odam; eshak – sustkash yoki dangasa kishi.*

XULOSA

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, zoonim tilshunoslikda shunchaki terminologik birlik emas, balki murakkab leksik-semantik hodisa sifatida namoyon bo'ladi. U, avvalo, hayvon nomini bildiruvchi so'zning muayyan kontekstda yuzaga chiqadigan leksik-semantik varianti bo'lib, nominativ birlik sifatida umumiy atash funksiyasini bajaradi. Shu bilan birga, zoonimlar til tizimida ikkilamchi nominatsiya jarayonining mahsuli sifatida ham qaraladi, ya'ni ular insonning xarakteri, xulq-atvori, ruhiyati va ijtimoiy fazilatlarini obrazli ifodalashda metaforik nomlash vositasi vazifasini o'taydi. Zoonimlar lug'at tarkibini tahlil qilishda semantik kengayish, konnotativ ma'no hosil qilish hamda baholovchi-ekspressiv mazmunni

shakllantirish jihatidan alohida ilmiy ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, inson va hayvon o'rtasidagi qiyosiy assotsiatsiyalar asosida yuzaga keladigan ma'no ko'chish jarayoni tilning antropotsentrik xususiyatini yaqqol namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Esonova M, Maxmudova N. O'zbek tilshunosligida zoonimlarning o'rganilishi // Qo'qon davlat pedagogika instituti ilmiy xabarлари. 2025 1-son, 1045 b.
2. Муталлибов. С, (*таржимон ва нашрга тайёрловчи*) Махмуд Қошғарийнинг “Девону луғотит турк (Туркий сўзлар девони)” қўлёзмаси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А.С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти ва Абу Райхон Беруний номидаги Шарқшунослик институти, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси нашриёти, III том, №: 81. – Тошкент. 1960. 136 б.
3. Юнусов. А, (*нашрга тайёрловчи*) “Таржумон” XIV аср ёзма обидаси, Ўзбекистон ССР Фанлар академияси А.С. Пушкин номидаги тил ва адабиёт институти. Ўзбекистон “ФАН” нашриёти. 1980. – 115б.
4. Mahmudova N. O'zbek va ingliz tillardagi ornotonimlarning struktur-semantik va pragmatik xususiyatlari. Filol. Fan. bo'yicha falsafa d-ri...(PhD) diss. afore. – Farg'ona, 2024. 11 b.
5. Лясота, Ю.Л. **Английская зоосемия: учебное пособие.** – Владивосток: Изд-во Дальневосточного ун-та, 1984; Козлова Т.В. **Семантика фразеологизмов с названиями животных в современном русском языке.** – М.: Изд-во Моск. Ун-та, 2003; Рыжкина О.А. **Системное исследование зооморфизмов в русском языке (в сопоставлении с английским): Автореф. дис. канд. филол. наук.** – М.: МГУ, 1980; Пименова Н.Д. **Сопоставительный анализ фразеологических единиц с компонентом-орнитонимом в английском и турецком языках: Автореф. дис. канд. филол. наук.** – Казань, 2002; Симакова О.Б. **Лексико-семантическая группа «Орнитонимы» (на материале русского и французского языков): Автореф. канд. дис. – Орел, 2004.**
6. Katlinskaya L. Word-formation synchrony in a new linguistic paradigm / L. P. Katlinskaya // Russian language: historical destinies and modernity: materials of the International. congress of researchers of the Russian language. – М.: Publishing House of Moscow State University, 2001. 520 p.
7. Podolskaya N. Dictionary of Russian onomastic terminology / N. V. Podolskaya. – М.: Nauka, 1978. – 165 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

8. Galimova O. Ethnocultural specificity of zoonymic vocabulary characterizing a person : abstract. diss. Candidate of Philology / O. Galimova. – Ufa, 2004. – 22 s
9. Safarova D. “Ingliz va o'zbek tilidagi zoonim komponentli o'xshatishlar tadqiqi”. Central Asian journal of academic research ilmiy jurnali. 2024. P 87.
10. Safarboyeva Y, Esemuratova Z. O'zbek va Qoraqalpoq tillaridagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning etimologik xususiyatlarini o'rganilishi tarixi. // International journal of recently scientific researcher's theory scientific journal. 2024, 204
11. Abduvohidova D, Anorqulova O, “Hayvon nomlarining kelib chiqish etimologiyasi. PEDAGOGS international research journal, ISSN: 2181-4027_SJIF: 4.995. Volume-53, Issue-2, March -2024. 16 b.

HOZIRGI ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK VA
ADABIYOTSHUNOSLIKNING O'ZIGA XOS DOLZARB MUAMMOLARI

Mamatov Ravshanbek Rustamovich
Qo'qon universiteti Andijon filiali dotsenti
[*ravshanbek-mamatov@mail.ru*](mailto:ravshanbek-mamatov@mail.ru)
Rustamova Muxarramoy Obobaxri qizi
Qo'qon universiteti Andijon filiali talabasi
[*muharramoyxolmatova18@gmail.com*](mailto:muharramoyxolmatova18@gmail.com)

Annotatsiya: Ushbu tezisda XXI asr boshlarida dunyo tilshunosligi va adabiyotshunosligida yuzaga kelgan dolzarb muammolar tahlil qilinadi. Globallashuv, raqamli kommunikatsiya, diskurs va kognitiv yondashuvlar, til va madaniyat munosabati, tarixiy xotira hamda postmodern adabiy jarayonlar ilmiy-nazariy jihatdan yoritiladi.

Kalit so'zlar: Dunyo tilshunosligi, adabiyotshunoslik, globallashuv, diskurs, kognitiv yondashuv, tarixiy xotira.

Аннотация: В данном тезисе анализируются актуальные проблемы, возникшие в мировой лингвистике и литературоведении в начале XXI века. С научно-теоретической точки зрения освещаются процессы глобализации, цифровой коммуникации, дискурсивные и когнитивные подходы, взаимосвязь языка и культуры, проблемы исторической памяти, а также постмодернистские литературные процессы.

Ключевые слова: Мировая лингвистика, литературоведение, глобализация, дискурс, когнитивный подход, историческая память.

Abstract: This abstract analyzes the aktual issues that have emerged in world linguistics and literary studies at the beginning of the twenty-first century. From a scientific and theoretical perspective, it examines the processes of globalization,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

digital communication, discursive and cognitive approaches, the relationship between language and culture, issues of historical memory, as well as postmodern literary processes.

Keywords: World linguistics, literary studies, globalization, discourse, cognitive approach, historical memory.

XXI asr boshlarida tilshunoslik va adabiyotshunoslik fanlari jadal rivojlanib, yangi ilmiy paradigmalarga asoslanmoqda. Axborot texnologiyalarining rivoji, globallashuv jarayonlari va madaniyatlararo aloqalarning kengayishi til va adabiyotga bo'lgan ilmiy yondashuvlarni tubdan o'zgartirdi. Bugungi kunda til faqat aloqa vositasi emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat va tafakkurning muhim ko'rsatkichi sifatida qaralmoqda.

Dunyo adabiyotshunosligida esa tarixiy xotira, milliy va shaxsiy identitet va postmodern estetikasi dolzarb ilmiy muammolar qatoriga kiradi. Shu sababli mazkur maqolada dunyo tilshunosligi va adabiyotshunosligining eng muhim va bahsli masalalari kompleks tarzda tahlil qilinadi.

Kognitiv tilshunoslik XX asr oxiridan boshlab jahon lingvistikasining yetakchi yo'nalishiga aylandi. Ushbu yondashuv tilni inson ongining mahsuli sifatida talqin qiladi. Til birliklari orqali konseptual dunyo manzarasi shakllanadi. Ingliz, nemis, fransuz va boshqa tillar misolida konseptlar, metaforalar va ramziy ma'nolar chuqur o'rganilmoqda. Zamonaviy tilshunoslikda diskurs tushunchasi markaziy o'rin egallaydi.

Raqamli texnologiyalar rivoji natijasida korpus lingvistikasi jadal rivojlandi. Katta hajmdagi matnlar asosida til qonuniyatlarini aniqlash imkoniyati paydo bo'ldi. Sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlari ham tilshunoslikdagi dolzarb muammolardan biridir.

Tarjima bugungi globallashgan dunyoda madaniyatlararo muloqotning asosiy vositasidir. Biroq til birliklarining milliy-madaniy xususiyatlari tarjimada muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Badiiy tarjimada nafaqat ma'no, balki estetik va stilistik xususiyatlarni saqlab qolish muhim hisoblanadi.

Postmodern adabiyotda an'anaviy syujet va janrlar inkor etilib, fragmentarlik, intertekstualizm va ironiyaga asoslangan badiiy uslub shakllandi. Muallif va o'quvchi o'rtasidagi munosabatlar yangicha talqin qilinmoqda. Tilshunoslik va adabiyotshunoslik o'zaro uzviy bog'liq fanlardir. Matn lingvistikasi, stilistika va semiotika adabiy asarlarni chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Zamonaviy tadqiqotlarda interdisiplinar yondashuv ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Dunyo tilshunosligi va adabiyotshunosligidagi dolzarb muammolar jamiyatdagi ijtimoiy va madaniy jarayonlar bilan chambarchas bog'liq. Ilmiy tadqiqotlar tobora ko'proq fanlararo xususiyat kasb etib, inson tafakkuri va madaniyatini kompleks o'rganishga qaratilmoqda.

Zamonaviy dunyo tilshunosligi va adabiyotshunosligida yuzaga kelayotgan dolzarb muammolar, avvalo, jamiyat taraqqiyoti, texnologik rivojlanish va madaniy transformatsiyalar bilan bevosita bog'liq holda shakllanmoqda. Bugungi ilmiy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

tadqiqotlar til va adabiyotni mustaqil hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy ong, madaniyat va tarixiy xotira bilan uzviy aloqador murakkab tizim sifatida talqin qilmoqda.

Tilshunoslikda kognitiv va diskursiv yondashuvlarning ustuvor ahamiyat kasb etishi tilning faqat strukturaviy jihatlarini emas, balki uning inson tafakkuri va ijtimoiy muhit bilan aloqasini ochib berishga xizmat qilmoqda. Xususan, diskurs tahlili orqali ijtimoiy matnlarda tilning ideologik funksiyasi, hokimiyat va nutq o'rtasidagi munosabatlar aniqlanmoqda. Bu esa tilshunoslikni sotsiologiya, falsafa va madaniyatshunoslik bilan integratsiyalashgan fan sifatida namoyon etadi.[1,36]

Raqamli kommunikatsiya va internet makonining kengayishi tilshunoslik oldiga yangi muammolarni qo'yimoqda. Raqamli diskurs, ijtimoiy tarmoqlar tili, qisqartmalar va vizual belgilar tilning an'anaviy me'yorlariga ta'sir ko'rsatmoqda. Bu jarayon ayrim tadqiqotchilar tomonidan tilning soddalashuvi sifatida baholansa, boshqalar tomonidan esa tilning yangi bosqichga moslashuvi deb talqin qilinmoqda.

Yevropa tilshunosligi jahon lingvistikasining shakllanishi va rivojida muhim o'rin egallagan ilmiy maktablar majmuasidir. Aynan Yevropada tilni ilmiy asosda o'rganishning nazariy va metodologik poydevori yaratilgan. Yevropa tilshunosligi tarixiy, strukturaviy, funksional va kognitiv yo'nalishlarning rivoji bilan xarakterlanadi. Yevropa tilshunosligining ildizlari qadimgi Yunon va Rim davrlariga borib taqaladi. Aristotel, Platon, Varro kabi olimlar tilning mantiqiy va grammatik jihatlarini o'rganishga asos solgan. [2,102]. XIX asrda esa qiyosiy-tarixiy tilshunoslik shakllanib, hind-yevropa tillarining kelib chiqishi va taraqqiyoti ilmiy jihatdan asoslab berildi. Yevropa tilshunosligida tilning kommunikativ vazifalari alohida ahamiyat kasb etadi. Praga maktabi vakillari til birliklarini ularning funksiyasi asosida tahlil qilishni taklif etdilar. Bu yondashuv matn lingvistikasi va diskurs tahlilining rivojiga zamin yaratdi. [3,28]

AQSH tilshunosligi XX asrda jahon lingvistikasining yetakchi yo'nalishlaridan biri sifatida shakllandi. Amerika tilshunosligi o'zining empirik yondashuvi, metodologik aniqligi va yangi nazariy paradigmalar bilan Yevropa tilshunosligidan farqlanadi. Ayniqsa, strukturaviy, deskriptiv va generativ tilshunoslik AQSH ilmiy maktabining asosiy yo'nalishlari hisoblanadi. XX asr oxiridan boshlab AQSH tilshunosligida kognitiv lingvistika rivojlandi. Til inson tafakkuri, idroki va tajribasi bilan uzviy bog'liq hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Bu yondashuv semantika, pragmatika va diskurs tahlilida keng qo'llanilmoqda. [4,59]

AQSH strukturalizmi Yevropa strukturalizmidan metodologik jihatdan farq qiladi. Yevropa tilshunosligida til belgilar tizimi sifatida talqin qilinsa, Amerika maktabida til empirik faktlar yig'indisi sifatida ko'riladi. Leonard Bloomfield va uning izdoshlari tilni qat'iy ilmiy metodlar asosida tasvirlashni maqsad qilgan. Ular semantikani subyektiv deb hisoblab, fonetika va morfologiyaga ustuvor ahamiyat berganlar.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

AQSH tilshunosligining rivojida mahalliy hindular tillarini o'rganish muhim rol o'ynadi. Edward Sapir va Franz Boas tillarni madaniyat bilan bog'liq holda tahlil qilib, lingvistik nisbiylik g'oyasiga asos soldilar. Sapir–Whorf gipotezasi til inson dunyoqarashiga ta'sir ko'rsatishini ilmiy jihatdan asoslab berdi. AQSHda psixolingvistika va neyrolingvistika jadal rivojlandi. Tilni o'zlashtirish, nutqni qayta ishlash va miyaning til bilan bog'liq faoliyati eksperimental usullar yordamida o'rganilmoqda. Bu tadqiqotlar tilshunoslikni kognitiv fanlar bilan bog'lab berdi.

Dunyo tilshunosligi va adabiyotshunosligining dolzarb muammolari faqat nazariy ahamiyatga ega bo'lib qolmay, balki jamiyatning madaniy va intellektual rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Ushbu muammolarni chuqur va tizimli o'rganish zamonaviy gumanitar fanlar taraqqiyotining muhim sharti hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Saussure, F. Cours de linguistique générale. Paris, 1916. -P. 36.
2. Chomsky, N. Language and Mind. New York, 2006. -P. 102.
3. Wodak, R. Discourse and Society. London, 2011. -P.28.
4. Eco, U. The Role of the Reader. Bloomington, 1979. -P.59.

DIPLOMATIK RITORIKA

Isayeva Gulora Faxriddinovna
QarDU mustaqil tadqiqotchisi
(91) 136-85-82

Annotatsiya. Diplomatik ritorika — bu xalqaro va siyosiy muloqotda qo'llaniladigan, manfaatlarni himoya qilish bilan birga ziddiyatni kuchaytirmaslikka qaratilgan nutq strategiyalari tizimi. U siyosiy diskursning bir turi bo'lib, til vositalari orqali muvozanat va strategik noaniqlikni ta'minlashga xizmat qiladi. Diplomatik ritorika ildizlari qadimgi yunon va rim notiqligiga borib taqaladi. Aristotel ritorikani “ishontirish san'ati” deb ta'riflagan bo'lsa, Siseron esa nutqda mantiq, axloq va uslub uyg'unligini muhim deb bilgan. Diplomatik ritorikaning asosiy xususiyatlari muloyimlik va hurmat, nozik ifoda, murosaga yo'naltirilganlik hisoblanadi va uning asosiy maqsadi kelishmovchiliklarni keskinlashtirmasdan, manfaatlarni himoya qilish va murosaga erishishdir.

Kalit so'zlar: diplomatik ritorika, siyosiy diskurs, xalqaro munosabat, nutq strategiyalari, strategik noaniqlik, manfaatlar muvozanati, manfaatlarni himoya qilish, murosaga, muloyimlik va hurmat.

Annotation. Diplomatic rhetoric is a system of speech strategies used in international and political communication aimed at protecting interests while preventing the escalation of conflicts. It is a type of political discourse that serves to maintain balance and strategic ambiguity through linguistic means. The roots of diplomatic rhetoric trace back to ancient Greek and Roman oratory. Aristotle defined rhetoric as the “art of persuasion,” while Cicero emphasized the importance of harmony between logic, ethics, and style in speech. The main features of diplomatic

rhetoric include politeness and respect, subtle expression, and an orientation toward compromise. Its primary goal is to safeguard interests and achieve mutual agreement without intensifying disagreements.

Keywords: diplomatic rhetoric, political discourse, international communication, speech strategies, strategic ambiguity, balance of interests, protection of interests, compromise, politeness and respect.

Аннотация. Дипломатическая риторика — это система речевых стратегий, применяемых в международной и политической коммуникации, направленная на защиту интересов при одновременном предотвращении эскалации конфликтов. Она является разновидностью политического дискурса и служит обеспечению баланса и стратегической неопределённости с помощью языковых средств. Корни дипломатической риторики восходят к античной греческой и римской ораторской традиции. Аристотель определял риторику как «искусство убеждения», а Цицерон подчёркивал важность гармонии логики, этики и стиля в речи. Основными характеристиками дипломатической риторики являются вежливость и уважение, тонкость выражения, а также ориентация на компромисс. Её главная цель — защита интересов и достижение взаимного согласия без обострения разногласий.

Ключевые слова: дипломатическая риторика, политический дискурс, международная коммуникация, речевые стратегии, стратегическая неопределённость, баланс интересов, защита интересов, компромисс, вежливость и уважение.

Ritorika yunoncha *rhetorike* soʻzidan olingan boʻlib, notiqlik degan maʼnoni anglatadi. Ritorika nutq orqali auditoriyaga qanday qilib samarali taʼsir koʻrsatishni va omma oldida notiqlikda qanday muvaffaqiyatga erishishni oʻrgatishga qaratilgan. Ritorika avvalo insondagi mavjud qobiliyat va isteʼdodni shakllantirishga qaratilgan soha boʻlib, uni egallash kishidan qunt va chidam, malaka va tajriba talab etadi. Oddiy, madaniy va savodli soʻzlashni oʻrgangan notiq, notiqlik sanʼatini egallashga birinchi qadamni qoʻygan hisoblanadi. Ritorika - amaliy jihatdan chiroyli nutq tuzishning qonuniyatlari, sirlari, til meʼyorlari, nutqning sifatlari, nutqiy uslublar, nutqda uchrashi mumkin boʻlgan nuqsonlar va talaffuzga doir muammolarni hal etish yuzasidan bahs yuritadi. Haqiqiy nutq katta mahorat va puxta tayyorgarlikning mahsulidir. Ishontirish, oʻzgartirish, omma oldida nutq soʻzlash va taassurot qoldirish qobiliyatiga ega boʻlish notiq egallashi kerak boʻlgan eng muhim koʻnikmalardan biridir. Muvaffaqiyatli nutq nafaqat tinglovchilarni hissiy jihatdan jalb qiladi va hatto ularning fikrlarini ham oʻzgartirishga olib kelishi mumkin.

Ritorika - bu ishontirish sanʼati, boshqalarni oʻz nuqtai nazariga va pozitsiyasining toʻgʻriligiga ishontirish uchun yozma va ogʻzaki tildan foydalanish boʻlib, asosan siyosatchilar tomonidan qoʻllaniladi. Ajoyib siyosiy nutqlar uchta asosiy komponentni talab qiladi, yaʼni tinglovchilarni yangi narsani oʻylab koʻrishga yoki harakat qilishga qaror qilishga undaydigan ishonchli argument; his-tuygʻularni uygʻotadigan va aqlga murojaat qiladigan ajoyib nutq va vaziyatni his qilish.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Ommaviy axborot vositalarining e'tiborining ortishi tufayli siyosatchilar uchun jamoatchilikka aniq va to'g'ridan-to'g'ri xabarni yetkazadigan yaxshi tuzilgan tarzda gapirish muhimdir, shuning uchun ritorik yozuv ko'pincha siyosat g'oyasi bilan bog'liq. Siyosiy ritorika rasmiy ommaviy munozaralar va siyosiy munozarlarda samarali argumentlarni yaratish uchun ishlatiladigan strategiyalar bilan bog'liq.

Platon ritorika tushunchasini “*siyosat jang maydoni*” deya ta'riflaydi. Uning fikricha, ritorika - bu muqobil variantlarni ko'rib chiqadigan g'oyadan farqli o'laroq, eng tezkor va qulay ishontirish vositalaridan foydalangan holda vaziyatni kuzatish qobiliyatidir.

Diplomatiya so'zi “diplomat” termini negizida hosil bo'lgan bo'lib, kelib chiqishi yunoncha *diploma* (“rasmiy hujjat”) so'ziga borib taqaladi¹³². Yunon tilida *diplom* (*diploo* – ikkilayman so'zidan) so'zi eramizdan oldingi I-II (Masalan, 4-120 yillarda Plutarx tomonidan) asrlardayoq hujjatlarni aniqlash uchun qo'llanilgan¹³³.

Diplomatiya termini dastlab XVII asrda nemis va fransuz tillarida paydo bo'lib, XVIII asrda (1729-1797 yillarda) Edmund Burk tomonidan ingliz tiliga kiritilgan. Mazkur termin XVIII asrning oxiri va XIX asr boshlarida fransuz tili orqali rus tiliga, XX asrning ikkinchi yarmida rus tili orqali o'zbek tiliga kirib kelgan. Buyuk nemis olimi Gottfried Leibniz 1693 yilda o'zining “Diplomatik huquqlar majmuasi”da „diplomatik“ terminini birinchilardan bo'lib qo'llagan. O'shandan beri ushbu termin “xalqaro munosabatlarga tegishli” degan ma'noni anglatadi¹³⁴.

Diplomatiya — davlatlararo aloqalarning asosiy tarkibiy qismi bo'lib, davlatlar o'rtasidagi tinchlik, xavfsizlik va hamkorlikni saqlashda markaziy rol o'ynaydi. Bu mamlakatlarning muzokaralar olib borish, konfliktlarni hal etish va o'zaro foydali diplomatik munosabatlarni qurish usul va vositalarining yig'indisidir. Zamonaviy diplomatiya tashqi siyosiy vazifalarni tinchlik yo'li bilan hal etishga qaratilgan. Diplomatik faoliyatning asosiy shakllari boshqa davlatlar va xalqaro tashkilotlarda vakillik qilish, mamlakatlar o'rtasidagi konfliktlarni hal etish, mamlakatlar o'rtasidagi ikki va/yoki ko'p tomonlama hamkorlik, xalqaro shartnomalarni tayyorlash va imzolashdir.

Diplomatik ritorika — bu davlatlar, hukumatlar yoki xalqaro tashkilotlar o'rtasidagi munosabatlarda ishlatiladigan muloyim, ehtiyotkor va siyosiy jihatdan o'ylangan nutq uslubidir. Diplomatik ritorika — keskinlikni kuchaytirmasdan fikr bildirish san'ati bo'lib, u muloyimlik va betaraflik, aniq, lekin ehtiyotkor ifodalar, mojaroni yumshatishga qaratilgan so'zlar, yashirin ma'no yoki ikki xil talqin qilish mumkin bo'lgan iboralarini qo'llashni talab qiladi. Masalan: “*Biz bu masalani diqqat bilan ko'rib chiqmoqdamiz*”. Aslida: *hali rozi ham, norozi ham emasmiz*. Yoki “*Tomonlarni vazminlikka chaqiramiz*”. Aslida: *keskin harakatlarni to'xtating*.

¹³² Попов В.И. Современная дипломатия – теория и практика. – М.: Научная книга, 2000. – С.13.

¹³³ Каштанов С.М. Русская дипломатика. – М.: Высшая школа, 1988. – С.4.

¹³⁴ Попов В.И. Современная дипломатия – теория и практика. – М.: Научная книга, 2000. – С.13.

Diplomatik ritorika asosan xalqaro muzokarlarda, rasmiy bayonotlarda, tashqi siyosat nutqlarida, BMT, elchixonalar, sammitlarda qo'llaniladi. Diplomatik ritorika gestikulyatsiya, mimika kabi noverbal vositalarni va intonatsiyani o'z ichiga oladi, bu esa qabul qiluvchining estetik qabul qilishini uyg'otadi va tinglovchilarda qiziqish uyg'otadi.

Diplomatiya jamoat hayotining o'ziga xos sohasi sifatida qadim zamonlardan beri mavjud bo'lsa-da, bu so'z tashqi aloqalar sohasidagi davlat faoliyatini tasvirlash uchun ishlatila boshlangan va G'arbiy Yevropada faqat XVIII-asrning oxirlarida mustahkam o'rnashgan. Hozirgi kunda diplomatiya davlat rahbarlari, hukumatlar, ixtisoslashgan tashqi aloqalar agentliklari va ularning xorijiy vakolatxonalarining tashqi siyosat maqsadlarini ilgari surish va davlat, uning muassasalari va fuqarolarining huquq va manfaatlarini himoya qilish maqsadida muayyan shartlar va bajarilayotgan vazifalarning mohiyatini hisobga olgan holda muzokaralar, yozishmalar va noharbiy amaliy faoliyat olib borishdagi rasmiy faoliyati sifatida tushuniladi.

Diplomatiyada ritorikaning paydo bo'lishiga kelsak, bu XVII asrning ikkinchi yarmidayoq sodir bo'lgan. Diplomatning nutqi, gapirish san'ati va raqib nutqini tegishli tarzda idrok etish ko'nikmasi diplomat qiyofasini shakllantirishda asosiy tarkibiy qism hisoblanadi. Ayrim diplomatlarning nutqlarini alohida tahlil qiladigan bo'lsak, xalqaro muzokarlardagi xulq-atvor va nutq strategiyasining ideal modelini tuzish mumkin. Ushbu modellar to'plamini xalqaro kommunikatsiyani olib borish to'g'risidagi qonunlarda topish mumkin. Ular quyidagilardan iborat: nizom va qoidalar - diplomatlarga doimiy yo'riqnomalar o'tkazmaslik uchun; diplomatik lug'atlar - diplomatik nutqda tushunmovchiliklarning oldini olish uchun qo'llaniladi. Diplomatik notiq o'z mulohazalarida izchil, xushmuomala bo'lishi kerak. Shuning uchun diplomatik protokolga axloqiy tamoyil ham kiritilgan, ya'ni xalqaro muzokaralar olib borish qoidalari, xorijiy vakillarga, shuningdek, mahalliy idoraga, masalan, TIVga murojaat qilish tartibi. Diplomatning nutqiy xususiyatlariga quyidagilarni kiritish mumkin: opponentning dalillarini shartli qabul qilish ("*aytaylik, siz haqsiz...*"), "*Men xohlaymanki...*" iborasi o'rniga "*Sizga qiyin bo'lmaydi, agar...*", "*Biz siz bilan intilamiz....*"

Ba'zan "*diplomatiya*" va "*tashqi siyosat*" tushunchalari bir-birining o'rnida ishlatiladi, bu esa mutlaqo mos emas. Davlatning xalqaro maydondagi faoliyatining asosiy yo'nalishlarini belgilaydigan (va bu tashqi siyosatning mohiyatini tashkil etadigan) maqsadlari va manfaatlari diplomatiya va davlat ichida ham, davlat va xususiy muassasalar va tashkilotlar (banklar, firmalar, diniy jamiyatlar va boshqalar) tomonidan qo'llab-quvvatlanadigan iqtisodiy, savdo, madaniy va boshqa vakolatxonalarning sa'y-harakatlari orqali amalga oshiriladi.

Yana shuni ta'kidlab o'tish kerakki, diplomatik yozishmalarda hujjat turini uning mazmunidan kelib chiqib, to'g'ri tanlash va yozish qoidalariga to'liq va aniq amal qilish, hujjat yo'llanayotgan mamlakat an'analari hisobga olish muhimdir. Diplomatik hujjat, albatta, javob talab qiladi. Hujjatning qaysi turi jo'natilgan bo'lsa,

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

javob ham shu turda bo'lishi talab etiladi. Hatto imzo qo'yib yuborilgan shaxsiy xatga ismi, otasining ismi yozilgan, lekin imzo qo'yilgan shaxsiy xat bilan javob qaytarish hurmatsizlik hisoblanadi. Diplomatik hujjatlarning javobsiz qoldirilishi kamdan kam kuzatiladi va salbiy holat sifatida baholanadi¹³⁵.

Diplomatik hujjatlarda hujjat yuborilayotgan mamlakat nomlanishida, shaxsning lavozimi, ismi, familiyasi va otasining ismini yozishda, unga murojaat shakllarida biron-bir xatoga yo'l qo'yish mutlaqo mumkin emas. Sh.Ko'chimov ta'kidlaganidek, diplomatik til biror insonning his-tuyg'ulari, ichki kechinmalari, ruhiy holatini aks ettirmaydi, balki bir butun xalqning yoki mamlakatning manfaatlarini ifoda etadi¹³⁶.

Shu o'rinda shuni ta'kidlab o'tish kerakki, nemis diplomatlari dunyoda eng tajribali, ilg'or va yetakchilardan biri hisoblanadi, chunki ular o'z xulq-atvorlari, bilimdonlik, suxandonlik va savodxonlikka rioya qilishlari bilan ajralib turishadi. Shu jihatlar diplomatik hujjatlarni qonunga binoan to'ldirishda va til qonun-qoidalariga amal qilishda aks ettirilgan. Bundan tashqari olmon diplomatik hujjatlari mazmun va shaklan ko'pgina o'z qo'shni davlatlarnikidan farq qiladi va buning asosiy omillaridan biri nemis tilining o'ziga xos xususiyatlaridir, chunki bir fikrni aniq, ravon, mantiqan to'g'ri va shu bilan birga umumlashtirilgan, ko'chma ma'nolarsiz fikrlarni bayon qilishda ushbu tilning boyliklaridan unumli foydalaniladi. Bu tilda diplomatiyaning ahamiyatini yanada oshirgan holda ko'p hollarda, hech shubhasiz lotin, yunon, fransuz, ingliz tillaridan xalqaro soha atamaları qo'llanilib kelmoqda. Ushbu tilning diplomatiya tiliga qulayligini yana bir misol bilan tasdiqlab o'tish lozim, ma'lumki diplomatik hujjatlarda davlatlar, geografik nomlar va yuqori martabali shaxslar va lavozimlarga alohida e'tibor beriladi va ular aynan nemis tili qonunlariga asosan katta harf bilan beriladi. Diplomatik rasmiy uslubda bunga jiddiy qaraladi, shuning uchun diplomatik xizmat uchun maxsus kalligraf (hattot) kasb egalari jalb qilinadi va ular asosan mamlakatning nomlari, yuqori lavozimli shaxsning ismi-sharifini yozishda o'ta savodxonlik va yozuv mahoratiga ega bo'lishi lozim. Shuni ta'kidlab o'tish lozimki, Germaniyada barcha diplomatik hujjatlar elchixonalariga faqat ushbu davlatlar rasmiy tilida murojaat qilinadi va shuning uchun o'zga davlat elchixonalari tomonidan rasmiy xatlar olmon tilida yuboriladi¹³⁷. (Istisno – tarjima yuboriladi).

Federal Prezident tomonidan yuboriladigan rasmiy taklifnomalar Prezident instituti ramzi hisoblangan oltin bosma burgut tasviri bilan bezatiladi. Federal kansler va federal vazirlar esa o'zlarining rasmiy maktublarida rangsiz Federal burgut tasviri tushirilgan taklifnomalardan foydalanadilar. Xuddi shuningdek, Germaniyaning xorijdagi diplomatik vakolatxonalari rahbarlari hamda konsullari ham rasmiy tadbirlar uchun xuddi shunday shakldagi taklifnomalardan foydalanish huquqiga ega. Bunday taklifnomalar xorijiy davlatlar hududida joylashgan bo'lsa, u

¹³⁵ Yaxyayeva I.K. Biznes hujjatlarini tuzish. O'quv qo'llanma. –Toshkent.: "Iqtisodiyot" nashriyoti. 2019. – B.89.

¹³⁶ Ko'chimov Sh. Diplomatik til asoslari. – Toshkent, 2002. B.29.

¹³⁷ <https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru>

holda ular mezbon davlat tilida, agar nemis fuqarolariga mo'ljallangan bo'lsa, nemis tilida yuboriladi. Agar yozma taklif ilgari og'zaki tarzda bildirilgan va qabul qilingan taklifni eslatish maqsadida yuborilayotgan bo'lsa, bu holda taklifnomada "u.A.w.g." (*"um Antwort wird gebeten"* – javob kutiladi) yoki "R.s.v.p." (*"Répondez, s'il vous plaît"* – iltimos, javob bering) kabi iboralar ishlatilmaydi, balki ular o'rniga "p.m." (*"pour mémoire"* – eslatma uchun) degan belgi qo'llaniladi¹³⁸.

Diplomatik hujjatlar tashqi ko'rinishi jihatidan ham benuqson bo'lishi shart. Ular a'lo sifatli qog'ozga bir tekis joylashtirilgan holda bexato yozilishi, hech qanday harf o'chirilmaslighi va to'g'rilanmasligi, muhr o'z o'rniga qo'yilishi shart. O'tmishda noma, albatta, hukmdor tamg'asi bilan tasdiqlangan. Shoh muhri hukmdorlik belgisi hisoblanib, bunday muhrlangan hujjatlarga faqat ikkinchi bir shoh muhri orqaligina javob berish mumkin bo'lgan. Bu, albatta, mamlakatlar teng huquqligining ifodasi bo'lgan. Hozir ham diplomatik hujjatlar davlat gerbi bilan muhrlanadi. Ular, asosan, davlat gerbi tasviri tushirilgan qog'ozga yoziladi. Muhrni to'g'ri va o'z o'rniga qo'yilishiga alohida e'tibor beriladi. Muhr qiyshayib qolmasligi, undagi gerb tasviri, shuningdek, imzo tasviri ham aniq ko'rinish talab etiladi. Diplomatik hujjatlar solib yuboriladigan xatjild xat (qog'oz) hajmi bilan bir xil bo'lishi kerak. Diplomatik hujjatlarni pochta orqali yuborish tavsiya etilmaydi, ular shaxsan topshirilishi yoki chopar orqali yuborilishi mumkin. Chopar xatjildni vakolatli shaxsga topshirishi va undan tilxat olishi shart.

Diplomatik hujjatlarning shakli, tashqi ko'rinishi qanchalik muhim bo'lmasin, diqqat-e'tibor asosiy qismga, uning mazmuniga qaratilishi kerak. Fikrni aniq, to'g'ri, mantiqiy izchil, asosli hamda ikkinchi tomonning xususiyatlarini hisobga olgan holda bayon etish zarur. Ushbu hujjatlarda noaniqlik, dalillarni noaniq ko'rsatish bo'lmasligi lozim, chunki uni keyin to'g'rilab yozish yoki alohida to'g'rilab ma'lumot berish mumkin emas. Diplomatik hujjatlar tili soda, qisqa va lo'nda bo'lishi, taqqoslash va epitelar kam qo'llanilishi lozim. Biroq o'rnida qo'llanilgan badiiy tasvir hujjatning ekspressivligini oshirishi mumkin. Diplomatik yozishmalardagi va umuman diplomatiyadagi so'z ham ittifoqchi, ham dushman bo'lishi mumkin. Mohirona tanlangan va o'rnida aytilgan so'z shubhalanuvchilarni ishontiradi, ikkilanuvchilarga to'g'ri yo'nalish ko'rsatadi, hamkorlarning ishonchini mustahkamlaydi. So'z tarkibini qat'iy tanlash orqali diplomatik hujjat dalillarga asoslangan, ishonchli bo'la oladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Попов В.И. Современная дипломатия – теория и практика. – М.: Научная книга, 2000. – С.13.
2. Каштанов С.М. Русская дипломатика. – М.: Высшая школа, 1988. – С.4.

¹³⁸ Alikhojaev A. Lesetexte zur Diplomaticsprache im Deutschen. Taschkent, 2007.B.60.

3. Yaxyayeva I.K. Biznes hujjatlarini tuzish. O'quv qo'llanma. –Toshkent.: “Iqtisodiyot” nashriyoti. 2019. – B.89.
4. Ko'chimov Sh. Diplomatik til asoslari. – Toshkent, 2002. B.29.
5. <https://www.tatsachen-ueber-deutschland.de/ru>
6. Alikhojaev A. Lesetexte zur Diplomatensprache im Deutschen. Taschkent, 2007.B.60.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ЯВЛЕНИЕ СИММЕТРИИ И АСИММЕТРИИ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ

Мирзаева Гулнозахон Илхамовна
Старший преподаватель, Андижанский
государственный университет
эл.почта: aasadbek5577@gmail.com
тел: 97 997 55 77

Аннотация. В данной статье рассматривается теоретическая интерпретация симметричных и асимметричных явлений в лингвистике и их роль в языковой системе. В исследовании анализируется взаимосвязь формы и содержания между языковыми единицами, их совместимость или несовместимость. Показано, что симметрия выражает сбалансированное, гармоничное соотношение формы и содержания в языковой системе, тогда как асимметрия проявляется в таких явлениях, как диспропорция, двусмысленность, синонимия и омонимия между ними.

Ключевые слова: симметрия, асимметрия, познавательная деятельность, понятие, диссимметрия.

Abstract. This article analyzes the theoretical interpretation of symmetrical and asymmetrical phenomena in linguistics and their role in the language system. The study analyzes the relationship between form and content between linguistic units, their compatibility or incompatibility. It is shown that symmetry expresses a balanced, harmonious relationship between form and content in the language system, while asymmetry manifests itself in such phenomena as disproportion, ambiguity, synonymy and homonymy between them.

Key words: symmetry, asymmetry, cognitive activity, concept, dissymmetry.

Annotatsiya. Mazkur maqolada tilshunoslikda simmetrik va asimmetrik hodisalarning nazariy talqini hamda ularning til tizimidagi o'rni yoritiladi. Tadqiqotda til birliklari o'rtasidagi shakl va mazmun munosabatlari, ularning o'zaro mosligi yoki nomosligi masalalari tahlil qilinadi. Simmetriya til tizimida shakl va mazmunning muvozanatli, o'zaro uyg'un munosabatini ifodalasa, asimmetriya esa ular o'rtasidagi nomutanosiblik, ko'pma'no'lik, sinonimiya va omonimiya kabi hodisalarda namoyon bo'lishi ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar: simmetriya, asimmetriya, kognitiv faoliyat, konsept, dissimmetriya.

Введение. Сегодня лингвокогниция, как вид познавательной деятельности, вносит вклад в развитие и типологию существующих общих и специфических парадигм о человеческом языке. Ее сфера применения весьма широка, охватывая различные современные области лингвистики и, при необходимости, историю парадигм в той или иной области.

Как известно, к концу прошлого века возникла необходимость переосмысления и изучения лингвистических явлений и связанных с ними понятий с новой точки зрения. Независимо от целей и задач различных областей лингвистики, их объектом исследования всегда были и остаются языковые и речевые единицы.

Симметрия — это общая философская научная категория, описывающая структуру формирования систем. Первоначально это понятие неявно проявлялось в работах древнегреческих философов и математиков. Главной целью было определение, измерение и установление степени внутренней связи, отношений между объектами. Концепция симметрии вошла в физику в первой четверти XIX века, в химию — во второй половине XIX века, а в естественные науки — в конце XIX века. Системный характер языковых единиц и языковых явлений нашел свое выражение в учениях Ф. де Соссюра в начале XX века. Эта доктрина может быть признана первой серьезной научной теорией языковой симметрии. Однако, если мы примем за основу идею о том, что системный характер языка заключается в композиции его составляющих элементов, их расположении, а также что системные отношения проявляются по-разному в разных областях языка, становится ясно, что понятия симметрии-асимметрии не являются новым явлением для лингвистики¹³⁹.

Основная часть. Мысли о теории симметричных понятий нашли отражение в работах академика А.В. Шубникова, который дает следующее общее определение симметрии однородности: «В широком смысле под асимметричной формой мы понимаем форму, состоящую из частей, расположенных одинаково и неравномерно относительно друг друга»¹⁴⁰. Или же «симметрия определяется как закон структуры структурных объектов, или, точнее, группа допустимых изменений, сохраняющих структурную целостность рассматриваемых систем».

Равенство, соответствие между объектами и явлениями приобретает относительность в широком смысле. Если два объекта и явления подобны по определенной характеристике, свойству, они считаются равными. Например,

¹³⁹ Карцевский С.О. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А.М. Прохорова. — 3-е изд. — Москва: Советская энциклопедия, 1969.

¹⁴⁰ Шубников А.В., Копчик В.А. Симметрия в науке и искусстве. — Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2012. — С. 261.

комнаты под одной крышей могут быть одинаковой высоты, но их размер, цвет, структура и качество могут отличаться друг от друга. Это также характерно для языковых единиц. Например, лексема «глаз» обозначает орган зрения и может быть подобна или различна в определенных жизненных и речевых ситуациях в языках мира в зависимости от своего расположения, размера, цвета, движения и функции. Следовательно, когда нарушается подобие, соответствие между объектами и явлениями одной категории, возникает явление асимметрии.

В научных исследованиях важно различать симметричные и асимметричные состояния. Если материальное или нематериальное событие или явление, относящееся к определенной области научной мысли, не обладает своими характерными чертами, это состояние можно назвать асимметрией. Иными словами, говоря о явлении асимметрии, мы подразумеваем отсутствие или нарушение элементов симметрии. Поэтому в научных наблюдениях и научном анализе необходимо изучать эти два явления в одном и том же состоянии. Потому что мы считаем, что научные явления и концепции, касающиеся конкретного объекта исследования, будут полными и совершенными только в том случае, если мы будем учитывать как их симметрию, так и асимметрию. В этом случае мы считаем, что асимметрию следует интерпретировать не как аномальное состояние, а как часть существующих знаний о явлениях, их характеристиках.

Подводя итог вышесказанному, можно сказать, что понятия симметрии и асимметрии также являются явлениями, присущими языку, и они представляют собой ряд важных характеристик, таких как стабильность, изменчивость, порядок и его нарушение, семантическая и формальная совместимость и несовместимость, функциональная совместимость и ее степени. Например, в английском языке существуют асимметричные и симметричные падежи между личными формами глаголов и модальными глаголами, безличными формами глаголов. В целом, среди них наблюдаются следующие симметричные падежи:

- 1) это именительная единица, выражающая действие или состояние;
- 2) она имеет категории времени, лица, числа, наклонения, вида;
- 3) она появляется в структуре предложения как компонент предикативных (притяжательных, причастных) отношений, имеет простую и сложную структуру;
- 4) она выполняет различные синтаксические функции в структуре предложения и т. д.

В английском языке в глаголах наблюдаются следующие асимметричные падежи:

1. Характерной чертой модальных глаголов является не выражение действия или состояния, а выражение субъективного отношения к его осуществлению.

2. Модальные глаголы не обладают определенными категориями (лицо, число и т. д.), характерными для глаголов, или имеют дефектные падежи при выражении определенных специфических грамматических категорий (время, наклонение), или симметричные, отклоняющиеся или исключительные падежи при выражении множественного числа в словах, принадлежащих к классу существительных, являются примерами асимметрии. Например, если образование множественного числа существительных с добавлением -s (-es), -en считается симметричной ситуацией, то гласные в существительном или изменение слова на другую форму (a mouse – mice, a tooth – teeth), смешение симметричных и асимметричных форм (a leaf – leaves, a calve – calves), или тот факт, что единственное и множественное число совпадают, в некоторых существительных эта категория выражается на уровнях выше лексического (a piece/pieces of information, advice) и т. д. могут быть примерами асимметрии. Вышеизложенное представляет собой общую ситуацию асимметрии. Более точный подход к этому вопросу обеспечивает конкретные, полные знания и представления по рассматриваемой проблеме.

На наш взгляд, законы симметрии в языке могут вызывать асимметрию в некоторых конкретных случаях. Такая ситуация может быть вызвана знаниями, уровнем компетентности общающихся лиц, отсутствием определённой жизненной, речевой ситуации. Это видно, например, при толковании следующих предложений: *I need two hands* (в смысле стрелок часов); *I need two assistants* (в смысле сценографов) or *We have two eyes there* (1) У нас там два разведчика. 2) У нас там два шпиона (сталкера).

В этом контексте знание о степенях симметрии также имеет важное значение. С этой точки зрения, вероятно, целесообразно различать полные и (частично полные) и некорректные формы симметрии. В данном исследовании роль ментально-лингвистической модели понятия «богатство» играет определенная структура знаний, объединенная с когнитотипом состояния, то есть понятие «бедность». Цель исследования – объективировать содержание понятий «богатство/бедность» в сознании узбекских и английских лингвистов и выявить семантическую структуру этого понятия и его элементы.

Симметрия наблюдается в живой и неживой природе, которая нас окружает, в созданных человеком объектах, в различных областях знаний (биология, химия, математика и языкознание), в художественной литературе и так далее. Отсюда следует, что мы живем в мире симметрии. Мир растений, цветов, животных, птиц, червей и людей – все они живут и развиваются в соответствии с законами симметрии.

Отклонение от общих и сходных свойств и функций, присущих объектам живого и неживого мира, приводит к исчезновению симметрии между ними и возникновению асимметричного состояния.

Явление асимметрии по-разному интерпретируется учеными и специалистами в разных областях. Например, асимметрия — это отсутствие

симметрии или нарушение симметрии. В «Новой философской энциклопедии» асимметрия определяется как «отсутствие элементов симметрии в природных и теоретических объектах».

Для большей наглядности попробуем проиллюстрировать явление асимметрии на примере лингвистических явлений. Явление асимметрии может быть полным и неполным. Первая категория наблюдается в асимметричном состоянии словосочетания, например, в различиях между глаголами, обозначающими действие-состояние, и модальными глаголами.

В то время как глаголы, обозначающие действие-состояние, выражают соответствующие действия и состояния в объективной реальности, модальные глаголы этим свойством не обладают. Их основная функция — выражение субъективного отношения к этим действиям и состояниям. Асимметричное состояние также наблюдается в том, как английские глаголы выражают эти действия-состояния в существовании и субъективное отношение к ним в языке.

Примерами полной асимметрии между языками являются отсутствие модальных глаголов в узбекском и русском языках, отсутствие категорий грамматического рода у существительных в английском и узбекском языках, наличие или отсутствие дополнений в русском и немецком языках, а также отсутствие некоторых слов в английском и немецком языках.

Ложная асимметрия (или диссимметрия) относится к ослаблению (уменьшению) состояния симметрии в языке или между языками, то есть к отсутствию некоторых элементов языковых единиц. Например, наличие существительных, которые используются только в единственном числе в английском и узбекском языках, или в английском языке только во множественном числе: childhood, bravery, coal, air, water; advice, progress, information, sheep, air, salt, trousers, spectacles. Отсутствие неопределенной формы в пяти определенных относительных формах глаголов длительного времени (will be writing, has been writing, had been writing, will have been writing, to be writing).

Примерами ложной асимметрии являются тот факт, что существительные, обозначающие концентрацию, целостность и обобщённость объектов в узбекском языке (детство, дружба, пшеница, мука, масло), обозначают множество объектов, рассматриваемых как единое целое в единственном числе; различия между числом спряжений существительных в английском и узбекском языках (2/6) и их средствами выражения; тот факт, что существительные в родительном падеже в английском, узбекском и других языках не имеют показателей спряжения; полная симметрия; отсутствие знака винительного падежа в узбекском языке (в стране народа (пословица)); функциональные или стилистические различия между единицами, выражающими причинно-следственную связь в английском языке и т. д.

Литературы:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

1. Карцевский С.О. Большая советская энциклопедия: [в 30 т.] / под ред. А.М. Прохорова. – 3-е изд. – Москва: Советская энциклопедия, 1969.
2. Шубников А.В., Копчик В.А. Симметрия в науке и искусстве. – Москва-Ижевск: Институт компьютерных исследований, 2012. – С. 261.
3. Ефремова Т.Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный: Св. 136000 словар. ст., ок. 250000 семант. единиц: [В 2 т.]. – Москва: Русский язык, 2000. – 1210 с.
4. Новая философская энциклопедия: в 4 т. / Ин-т философии РАН; Нац. обществ.-науч. фонд; Предс. научно-ред. совета В.С. Степин. – Москва: Мысль, 2001. – С. 507.
5. Abdurahmonov G'.A. Qo'shma gap sintaksisi asoslari. – T., O'zSSR Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 1958 – 358 b.
6. Asqarova M.A. Hozirgi zamon o'zbek tilida qo'shma gaplar. – T., O'zSSR Fanlar Akademiyasi nashriyoti, 1960. – 134 b.

IT TERMINOLOGIYASIDA OMONIMLIK VA METAFORIZATSIYA

Orifjon Olimjon o'g'li Yo'ldoshev
“Is'hoqxon Ibrat” nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti Qiyosiy tilshunoslik,
lingvistik tarjimashunoslik mutaxassisligi magistranti
Telefon: +998 97 373 21 21

ANNOTATSIYA Mazkur maqolada axborot texnologiyalari (IT) sohasida qo'llaniladigan terminlarning semantik xususiyatlari, xususan, omonimlik va metaforizatsiya hodisalari lingvistik nuqtayi nazardan atroflicha tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida IT terminologiyasining shakllanishi va rivojlanishida umumxalq tilidagi leksik birliklarning terminlashuvi, ma'no ko'chishi hamda kontekstual omillarning o'rni yoritiladi. O'zbek va ingliz tillaridagi IT terminlari qiyosiy tahlil qilinib, bir xil shaklga ega bo'lgan, ammo turli ma'nolarni anglatuvchi omonim terminlarning yuzaga kelish sabablari aniqlanadi. Shuningdek, metaforik terminlarning kognitiv asoslari, ularning texnik tushunchalarni soddalashtirish va foydalanuvchi tomonidan tezroq idrok etilishini ta'minlashdagi ahamiyati ko'rsatib beriladi. Tadqiqot natijalari IT terminologiyasini tartibga solish, standartlashtirish va tarjima jarayonida yuzaga keladigan muammolarni bartaraf etishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: IT terminologiyasi, omonimlik, metaforizatsiya, semantik ko'chish, terminlashuv, qiyosiy tahlil, mouse, cloud, virus, firewall, ish stoli.

ABSTRACT This article provides a comprehensive linguistic analysis of the semantic features of terminology used in the field of Information Technology (IT), with particular emphasis on the phenomena of homonymy and metaphorization. The study examines the role of general vocabulary units in the process of term formation,

focusing on semantic shift, contextual interpretation, and the specialization of meaning. A comparative analysis of Uzbek and English IT terminology is conducted to identify the origins and characteristics of homonymous terms that share identical forms but convey different meanings. In addition, the cognitive foundations of metaphorical terms are explored, highlighting their function in simplifying complex technical concepts and facilitating user comprehension. The findings of the research contribute to the theoretical understanding of IT terminology and offer practical implications for terminology standardization, lexicography, and translation practices.

Keywords: IT terminology, homonymy, metaphorization, semantic shift, term formation, comparative analysis, mouse, cloud, virus, firewall, desktop.

KIRISH Zamonaviy jamiyat taraqqiyotida axborot texnologiyalari (IT) muhim o'rin egallab, fan, ta'lim, iqtisodiyot va kundalik hayotning deyarli barcha sohalariga chuqur kirib bormoqda. IT sohasining jadal rivojlanishi yangi tushunchalar va ularni ifodalovchi terminlarning tezkor shakllanishini taqozo etmoqda [1]. Natijada tilning leksik tizimi, xususan, terminologiya qatlami doimiy ravishda boyib, murakkablashib bormoqda. Bu jarayonda umumxalq tiliga mansub leksik birliklarning terminlashuvi, ma'no torayishi va kengayishi, shuningdek, semantik ko'chish hodisalari muhim ahamiyat kasb etadi.

Axborot texnologiyalari terminologiyasining shakllanishida omonimlik va metaforizatsiya hodisalari alohida o'rin tutadi. Bir tomondan, omonim terminlar kontekst asosida aniqlansa-da, terminologik aniqlik va bir ma'nolilik tamoyillariga ma'lum darajada ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchi tomondan, metaforizatsiya jarayoni murakkab texnik tushunchalarni oddiy va tushunarli obrazlar orqali ifodalash imkonini berib, terminlarning tezroq qabul qilinishiga xizmat qiladi [2].

Bugungi kunda o'zbek va ingliz tillaridagi IT terminologiyasini qiyosiy jihatdan o'rganish, xususan, omonimlik va metaforik terminlarning semantik xususiyatlarini tahlil qilish zarurati ortib bormoqda. Chunki bu masala terminlarni me'yorlashtirish, tarjima qilish va milliy terminologiya tizimini boyitish jarayonlari bilan bevosita bog'liqdir.

MAQOLANING DOLZARBLIGI Axborot texnologiyalari (IT) sohasining jadal rivojlanishi va global kommunikatsiya tarmoqlarining kengayishi natijasida yangi terminlar tezkor ravishda paydo bo'lmoqda. Shu bilan birga, terminlarning semantik aniqligi va izchilligi sohada muvaffaqiyatli kommunikatsiya va malakali kadrlar tayyorlash uchun muhim ahamiyat kasb etadi [3].

Maqolaning dolzarbligi shundaki, omonimlik va metaforizatsiya hodisalari IT terminologiyasining semantik tuzilishini bevosita shakllantiradi. Omonim terminlar noto'g'ri tushunishga olib kelishi mumkin bo'lsa, metaforik birliklar murakkab texnik tushunchalarni soddalashtirib, ularni foydalanuvchi tomonidan tezroq idrok etilishini ta'minlaydi. Shu sababli, bu hodisalarni o'rganish terminlarni

me'yorlashtirish, tarjima jarayonlarini takomillashtirish va milliy hamda xalqaro IT terminologiyasining izchilligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bundan tashqari, o'zbek tilidagi IT terminologiyasini ingliz tilidagi terminlar bilan qiyosiy o'rganish orqali til boyligini oshirish, kognitiv va semantik jihatdan boy, motivatsiyalangan terminlarni shakllantirish imkoniyati paydo bo'ladi [4]. Shu nuqtai nazardan, maqola mavzusi zamonaviy IT sohasida lingvistik tadqiqotlar uchun amaliy va nazariy ahamiyatga ega.

IT TERMINOLOGIYASIDA “OMONIMLIK” VA “METAFORIZATSIYA”

Omonimlik tilshunoslikda shaklan bir xil, ammo ma'no jihatidan o'zaro bog'liq bo'lmagan til birliklarining mavjudligi bilan izohlanadi. Ushbu hodisa umumxalq tilida keng tarqalgan bo'lsa-da, terminologiya tizimida u murakkab va muammoli masala sifatida qaraladi. Chunki terminologiyaning asosiy tamoyillaridan biri aniqlik va bir ma'nolilik hisoblanadi [5].

IT terminologiyasida omonimlik, asosan, umumtil leksik birliklarning terminlashuvi natijasida yuzaga keladi. Masalan, ingliz tilidagi mouse so'zi umumtil tizimida hayvon nomini anglatgan bo'lsa, IT sohasida u kompyuter qurilmasi nomi sifatida qo'llaniladi. Xuddi shuningdek, bug so'zi “hasharot” ma'nosidan “dasturiy xato” ma'nosiga o'tdi [6].

O'zbek tilidagi IT terminologiyasida ham omonimlik hodisasi kuzatiladi. Jumladan, tarmoq so'zi umumxalq tilida “to'r” yoki “setka” ma'nolarini bildirsa, IT sohasida u “kompyuterlar o'rtasidagi axborot almashuv tizimi”ni anglatadi [2]. Bunday omonim terminlar ko'pincha kontekst orqali aniqlanadi, biroq tarjima jarayonida va terminlarni standartlashtirishda muayyan qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi.

Metaforizatsiya tilning semantik rivojlanishidagi muhim jarayonlardan biri bo'lib, bir predmet yoki hodisaning belgilarini ikkinchi bir predmet yoki hodisaga ko'chirish asosida yangi ma'no hosil bo'lishi bilan tavsiflanadi. Zamonaviy IT terminologiyasi metaforik birliklarga boy bo'lib, bu holat texnik tushunchalarni insonning kundalik tajribasi orqali ifodalash zarurati bilan bog'liq [7].

Masalan, ingliz tilidagi cloud (“bulut”) termini ma'lumotlarni masofaviy saqlash tizimini anglatadi. Ushbu metafora ma'lumotlarning aniq joylashuvga ega emasligi haqidagi tasavvurni ifodalaydi. Virus termini biologik tushunchadan olingan bo'lib, dasturiy tizimga zarar yetkazuvchi kodlarni ifodalashda qo'llaniladi. Firewall (“devor”) termini esa tizimni tashqi xavflardan himoya qiluvchi mexanizm sifatida metaforik tarzda ishlatiladi [6].

O'zbek tilida ham metaforizatsiya orqali shakllangan IT terminlari mavjud: ish stoli, oyna, papka, savatcha kabi birliklar bunga misol bo'la oladi. Ushbu terminlar foydalanuvchi uchun tushunarli bo'lib, abstrakt texnik tushunchalarni konkret obrazlar orqali idrok etish imkonini beradi [3].

O'zbek tilshunosligida terminologiya masalalari N. Mahmudov, A. Nurmonov kabi olimlar tomonidan keng yoritilgan. N. Mahmudov terminlarni milliy

til imkoniyatlari asosida yaratish va ularni me'yorlashtirish zarurligini ta'kidlab, metaforik terminlarning motivatsiyalangan bo'lishiga alohida e'tibor qaratadi [8].

Omonimlik va metaforizatsiya IT terminologiyasining rivojlanishida turlicha funksiyani bajaradi. Metaforizatsiya terminologiyaning boyishiga, uning kommunikativ samaradorligini oshirishga xizmat qilsa, omonimlik ayrim hollarda terminologik noaniqlikni keltirib chiqaradi. Shu sababli termin yaratish jarayonida metaforik birliklarning motivatsiyalanganligi va omonim terminlarning kontekstga bog'liqligi inobatga olinishi lozim.

XULOSA Mazkur maqolada axborot texnologiyalari (IT) terminologiyasida uchraydigan omonimlik va metaforizatsiya hodisalari lingvistik va kognitiv nuqtai nazardan tahlil qilindi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, IT terminologiyasida omonimlik hodisasi, asosan, umumtil leksik birliklarning termin sifatida ishlatilishi natijasida yuzaga keladi. Shaklan bir xil, lekin ma'nosi jihatidan farqli bo'lgan terminlar, xususan mouse, bug, tarmoq, port kabi misollar orqali yaqqol ko'zga tashlanadi. Omonimlik kontekst orqali aniqlansa-da, terminologik aniqlik va bir ma'nolilik tamoyillariga ba'zan salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli terminlarni yaratish va standartlashtirish jarayonida bu hodisaga alohida e'tibor berish zarur.

Metaforizatsiya esa murakkab texnik tushunchalarni sodda va tushunarli obrazlar orqali ifodalashga xizmat qiladi. Ingliz tilidagi cloud, virus, firewall va o'zbek tilidagi ish stoli, oyna, papka kabi terminlar bu jarayonning yaqqol namunalari hisoblanadi. Metaforik birliklar foydalanuvchi tomonidan texnik tushunchalarni tezroq idrok etish imkonini beradi va IT terminologiyasining kommunikativ samaradorligini oshiradi.

Omonimlik va metaforizatsiya hodisalari bir-birini to'ldiradi: bir tomondan, metaforik terminlar murakkab tushunchalarni soddalashtirsa, ikkinchi tomondan, omonim terminlar terminologik noaniqlikni yuzaga keltirishi mumkin. Shu bois ushbu hodisalarni nazariy va amaliy jihatdan o'rganish terminlarni me'yorlashtirish, tarjima jarayonlarini takomillashtirish va milliy hamda xalqaro IT terminologiyasida izchillikni ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Amaliy tavsiyalar: IT terminologiyasini standartlashtirishda omonimlikni minimallashtirish uchun kontekstual farqlovchi qo'shimchalar (masalan, "kompyuter tarmog'i") qo'llash lozim. Metaforik terminlarni yaratishda milliy til imkoniyatlaridan keng foydalanish (masalan, "bulutli saqlash" o'rniga "bulut" ni saqlash) til boyligini oshiradi va foydalanuvchilar uchun qulaylik yaratadi. Kelajak tadqiqotlarda o'zbek IT terminologiyasini katta korpus asosida statistik tahlil qilish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vahobov U. (2018). Inglizcha-o'zbekcha axborot texnologiyalari atamaları lug'ati. Toshkent: O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi.
2. Nurmonov A. (2019). Terminologiyaning nazariy asoslari va tarjimada qo'llanilishi. Filologiya masalalari jurnali, №2, 112–117.

3. Ahmadaliyeva M. (2021). Axborot texnologiyalariga oid terminlarning tarjimasini va ularning o'zbek tilidagi moslamalari. Toshkent: Fan va texnologiya.
4. Karimov A. & Jo'rayev S. (2020). Zamonaviy texnologik terminlarning tarjima nazariyasi. Samarqand: Ilm Ziya.
5. Newmark P. (1988). A Textbook of Translation. New York: Prentice Hall.
6. Crystal D. (2003). The Cambridge Encyclopedia of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
7. Baker M. (1992). In Other Words: A Coursebook on Translation. London: Routledge.
8. Mahmudov N. (turli yillar). O'zbek tilida termin yaratish va milliy til imkoniyatlari (maqolalar va monografiyalari asosida).

JA'HON TILSHUNOSLIKDA ONOMASTIKA SOHASI TARAQQIYOTI

Jo'rayeva Shahnozaxon Soxibjon qizi.
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti.
97 501 07 05

Annotatsiya

Mazkur maqolada tilshunoslikda onomastika sohasining shakllanishi va taraqqiyot bosqichlari hamda bibliionim tushunchasining ilmiy-nazariy asoslari yoritiladi. Onomastika terminining mazmuni, uning ikki xil talqini va zamonaviy lingvistika tizimidagi o'rni tahlil qilinadi. Jahon tilshunosligida onomastik tadqiqotlarning rivojlanish yo'nalishlari, xususan, antroponimiya, toponimiya va adabiy onomastika masalalari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, rus onomastika maktabi vakillarining ilmiy ishlari tahlil qilinib, onomastikaning mustaqil fan sohasi sifatida shakllanish jarayoni asoslab beriladi. Tadqiqot natijasida bibliionimlarni o'rganish onomastika doirasidagi muhim va istiqbolli yo'nalishlardan biri ekanligi ilmiy jihatdan asoslanadi.

Аннотация

В статье рассматриваются научно-теоретические основы формирования и развития ономастики в языкознании, а также становление понятия библионима. Анализируется содержание термина «ономастика», его двойное толкование и место в современной лингвистике. Освещаются основные направления мировых ономастических исследований, в частности антропонимия, топонимия и литературная ономастика.. Особое внимание уделяется вкладу представителей русской ономастической школы в становление ономастики как самостоятельной отрасли языкознания. В результате исследования обосновывается значимость изучения библионимов как перспективного направления в рамках ономастики.

Annotation

This article examines the scientific and theoretical foundations of the development of onomastics in linguistics and the formation of the concept of

biblionym. The meaning of the term "onomastics," its dual interpretation, and its place within modern linguistic studies are analyzed. The main directions of global onomastic research, particularly anthroponymy, toponymy, and literary onomastics, are discussed. Special attention is paid to the contribution of the Russian school of onomastics to the establishment of onomastics as an independent linguistic discipline. The study substantiates the importance of investigating biblionyms as a significant and promising field within onomastic research.

Kalit soʻzlar: Onomastika, biblionim, atoqli ot, antroponimiya, toponimiya, adabiy onomastika, onomastik birlik, nominativ funksiya, semasiologik funksiya.

Ключевые слова: Ономастика, библионим, имя собственное, антропонимия, топонимия, литературная ономастика, ономастическая единица, номинативная функция, семасиологическая функция.

Keywords: Onomastics, biblionym, proper noun, anthroponymy, toponymy, literary onomastics, onomastic unit, nominative function.

Kirish

XX asr boshlariga kelib tilshunoslikda atoqli otlarni oʻrganish masalasi alohida ilmiy ahamiyat kasb eta boshladi. Aynan shu davrdan eʼtiboran onomastika tilshunoslikning mustaqil va istiqbolli yoʻnalishlaridan biri sifatida olimlar eʼtiborini jalb etdi. Tadqiqotlar jarayonida onomastik birliklarni tahlil qilishga xizmat qiluvchi nazariy qarashlar va uslubiy asoslar shakllandi. Natijada onomastika sotsiologiya, stilistika, matn tilshunosligi hamda kommunikativ tilshunoslik kabi fanlar bilan uzviy aloqada rivojlanib, tilshunoslik tizimida mustahkam oʻrin egalladi.

Onomastika termini yunon tilidan olingan boʻlib, "*onomastike*", yaʼni "*nom berish sanʼati*" degan maʼnoni bildiradi.

Ingliz tilidagi "Collins" izohli lugʻatida onomastikaga quyidagicha taʼrif beriladi: "the [study](#) of [proper](#) names, especially of their [origins](#) or a systematization of the [facts](#) about how proper names are formed in a [given](#) language", yaʼni "atoqli otlar va ularning kelib chiqishini oʻrganuvchi soha yoki maʼlum bir tildagi atoqli otlarning qanday kelib chiqqani haqidagi faktlar sistematikasi".

Soʻnggi yillarda jahon tilshunosligida nomshunoslik muammolari oʻzining ilmiy dolzarbligi bilan ajralib tura boshladi. Bu holat til orqali olamning lingvistik manzarasini mukammal aks ettirish maqsadida obyekt va subyektlarning nomlanish mexanizmlarini yanada chuqurroq oʻrganish zaruratini yuzaga keltirdi. Natijada nomlash jarayonlarini tadqiq etuvchi mustaqil yoʻnalish — onomastika doirasida keng qamrovli ilmiy izlanishlar olib borish muhim ahamiyat kasb etdi. Tadqiqotlar shuni koʻrsatadiki, turli mamlakat olimlari onomastika va uning tarkibiy qismlarini tashkil etuvchi onomastik birliklar masalasida muhim ilmiy natijalarga erishganlar. Ushbu ishlarda nom birliklarining semantik, etimologik hamda lingvomadaniy xususiyatlarini ochib berishga alohida eʼtibor qaratilgan.

Xususan, Richard Nordquist¹⁴¹ onomastika fanining asosiy ikki yo‘nalishi bo‘lgan antroponimiya va toponomiyadan tarkib topganini qayd etadi hamda nomshunoslikning kelib chiqishi, taraqqiyoti va tasnifi bilan shug‘ullanuvchi mutaxassisni onomastikachi (ing. *onomastician*) deb ataydi. Olim shuningdek, onomastika doirasida yana bir muhim yo‘nalish sifatida qaraladigan adabiy onomastika mavjudligini ta’kidlab, bu yo‘nalish adabiy asarlarda uchraydigan obrazlar nomlarini o‘rganishga qaratilganini ko‘rsatadi. Nordquistga ko‘ra, badiiy matnlardagi personaj nomlari ayrim hollarda *xarakternimlar* (ing. *characteronyms*), ba‘zan esa *xaraktonimlar* (ing. *characteronyms*) sifatida talqin qilinadi. Mazkur terminlar asosan obrazning xarakteri va individual xususiyatlarini tavsiflovchi nomlar sifatida izohlanadi. Biroq ingliz tilidagi izohli hamda terminologik lug‘atlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, ushbu atamalarga oid aniq va barqaror ta’riflar hozircha yetarli darajada shakllanmagan.

John Algeo va Katie Algeo¹⁴² o‘zlarining “Onomastika fanlararo tadqiqot sifatida” (*Onomastics as an Interdisciplinary Study*) nomli ilmiy maqolasida onomastikani boshqa fan sohalari bilan uzviy bog‘liq holda o‘rganish zarurligini asoslaydilar. Olimlarning fikricha, nomlash jarayoni va nomlardan foydalanish ijtimoiy hayotda muhim ahamiyat kasb etib, inson faoliyatining markaziy jihatlaridan biri hisoblanadi.

Norvegiyalik tilshunos olim, professor Heiko Motschenbacher nomshunoslik sohasiga oid tadqiqotlarida turdosh va atoqli otlar o‘rtasidagi grammatik, kognitiv, morfologik, sintaktik hamda semantik munosabatlarni keng qamrovda, aniq misollar asosida tahlil qiladi. Olim atoqli ot (*proper noun*) va atoqli ism (*proper name*) tushunchalari o‘rtasida terminologik jihatdan muayyan farqlar mavjudligini qayd etadi¹⁴³. Uning izohlashicha, atoqli otlar shaxs, shahar, mamlakat kabi aniq individual obyektlarni nomlash va identifikatsiya qilish uchun xizmat qiladigan otlar sifatida talqin etiladi.

Kuzatishlar shuni ko‘rsatadiki, XX asr boshlariga kelib onomastik izlanishlar sohasida rus tilshunoslari chuqur nazariy tahlil va konseptual yondashuvlari bilan jahon lingvistikasida yetakchi mavqega ko‘tarila boshlagan. Aynan shu davrda rus onomastika maktabi vakillari onomastik tizimning makro va mikroko‘lamini belgilash, toponim, antroponim hamda boshqa turdagi onomastik birliklarning tabiati, tasnifi va funksional xususiyatlarini yoritishga qaratilgan izchil tadqiqotlar yaratdilar.

¹⁴¹ Nordquist R. “Onomastics Explained.” ThoughtCo, [thoughtco.com/onomastics-names-terms-1691450](https://www.thoughtco.com/onomastics-names-terms-1691450). 2020, august 26. – P.8.

¹⁴² Algeo J. Algeo K. Onomastics as a Interdisciplinary Study, *Names* 48.3/4 (September/December 2000) ISSN:0027-7738. – P.265-274.

¹⁴³ Motschenbacher H. Corpus Linguistic Onomastics: A Plea for a Corpus-Based Investigation of Names, 68:2, – P.90.

Xususan, N. Podolskaya¹⁴⁴, A. Superanskaya¹⁴⁵, A. Sherbak¹⁴⁶, Ye. Tkachenko¹⁴⁷, F. Gurbanova¹⁴⁸, N. Bushenev¹⁴⁹, V. Suprun¹⁵⁰, T. Maxracheva¹⁵¹ kabi olimlarning ishlari onomastikani alohida ilmiy yoʻnalish sifatida asoslashga xizmat qilgan boʻlib, ularda onomastik terminologiya, onimlarning tizimli xususiyatlari, semantik qatlamlari hamda turli hududiy-materiallar asosidagi tahlillar batafsil bayon etilgan. Natijada onomastika nafaqat tilshunoslikning yordamchi boʻlagi, balki oʻz metodologiyasi va tadqiqot obyekti mavjud boʻlgan mustaqil fan sohasi ekani ilmiy jihatdan dalillandi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot shuni koʻrsatadiki, onomastika XX asr boshlaridan boshlab tilshunoslikning mustaqil va koʻp qirrali yoʻnalishi sifatida shakllandi hamda bugungi kunda fanlararo xususiyat kasb etgan muhim ilmiy sohaga aylandi. Jahon va rus tilshunoslari tomonidan olib borilgan izlanishlar onomastik birliklarning nazariy, semantik va funksional xususiyatlarini chuqur yoritishga xizmat qildi. Atoqli otlarning nominativ va semasiologik funksiyalarini aniqlash, ularning tasnifi va tizimli xususiyatlarini oʻrganish onomastikaning metodologik asoslarini mustahkamladi.

Shu nuqtayi nazardan, biblionimlarni oʻrganish onomastika doirasidagi dolzarb va istiqbolli yoʻnalishlardan biri hisoblanadi. Biblionimlar nafaqat nomlash birligi sifatida, balki ijtimoiy-madaniy axborotni saqlovchi va uzatuvchi lingvomadaniy hodisa sifatida ham muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Algeo J., Algeo K. Onomastics as an Interdisciplinary Study // *Names: A Journal of Onomastics*.
2. Gałkowski A. Selected Issues in Modern Onomastics Research. – Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 2012.
3. Motschenbacher H. Proper Names and Gender: An Interdisciplinary Analysis. – Amsterdam: John Benjamins, 2020.

¹⁴⁴ Подольская Н.В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988.

¹⁴⁵ Суперанская А.В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.

¹⁴⁶ Щербак А.С. Социальная память в ономастической диалектной картине мира // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. Гуманитарные науки. Филология. 2007. – №3. – С.126-131.

¹⁴⁷ Ткаченко Е.Н. Явление бинарной оппозиции в региональной топонимии (на примере географических названий Слобожанщины) // Вестник ВГУ. Сер.: Филология. Журналистика. 2014. – №3. – С.65-70.

¹⁴⁸ Гурбанова Ф.А. О синонимии ономастических единиц в германских языках // Вестник МГОУ. Сер.: Лингвистика. 2010. – №6. – С.108-110.

¹⁴⁹ Бушенев Н.Т. Антонимы среди топонимов (К вопросу о соотношении имен собственных и нарицательных) // Проблемы русской ономастики: межвуз. сб. науч. тр. Вологда: Вологод. гос. пед. ин-т, 1985. – С.121-133.

¹⁵⁰ Супрун В.И. Способность онима к образованию притяжательных прилагательных как параметр ядра ономастического поля // Ономастика Поволжья: сб. материалов междунар. науч. конф. / под ред. И.А. Гилязова. – Казань: Отечество, 2010. – С.25-31.

¹⁵¹ Махрacheва Т.В. Материалы к словарю хронимов Тамбовской области. I (А-К) // Вопросы ономастики. 2008. – №5. – С.113-139.

4. Nordquist R. Onomastics: Definition and Examples // ThoughtCo.
5. Подольская Н. В. Словарь русской ономастической терминологии. – М.: Наука, 1988.
6. Реформатский А. А. Введение в языкознание. – М.: Просвещение, 1967.
7. Суперанская А. В. Общая теория имени собственного. – М.: Наука, 1973.
8. Никонов В. А. Имя и общество. – М.: Наука, 1974.
9. Карпенко В. А. Теоретические основы разграничения собственных и нарицательных имен. – Киев, 1975.
10. Зверев А. Д. О собственных и нарицательных именах. – М., 1976.
11. Ковалик И. И. Собственные и нарицательные имена в украинском языке. – Киев, 1977.
12. Щербак А. М. Региональная ономастика и социальная память. – М., 1998.

O'ZBEK ADABIY TILI VA SHEVALARIDAGI SO'ZLARNING QIYOSIY TAHLILI

*To'ychiyeva Munira Chinpo'latovna
O'zbekiston davlat jahon tillari
universiteti katta o'qituvchisi
tel. +99897 267 38 39*

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek adabiy tili va uning shevalari o'rtasidagi fonetik, leksik va grammatik farqlar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Maqolada o'zbek adabiy tilining me'yoriy xususiyatlari hamda shevalarning hududiy, tarixiy va ijtimoiy omillar bilan bog'liq jihatlari yoritib beriladi. Shuningdek, shevalarning adabiy til rivojidadagi o'rni va ularning til boyligini oshirishdagi ahamiyati ilmiy asosda ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: adabiy til, sheva, hudud, so'zlar, ma'no, xususiyat, so'zlasuv.

Аннотация: В данной статье проводится сравнительный анализ фонетических, лексических и грамматических различий между узбекским литературным языком и его диалектами. В статье описаны нормативные особенности узбекского литературного языка и аспекты диалектов, связанные с региональными, историческими и социальными факторами. Также на научной основе будет показана роль диалектов в развитии литературного языка и их значение в увеличении языкового богатства.

Ключевые слова: литературный язык, диалект, регион, слова, значение, особенность, речь.

Abstract: This article provides a comparative analysis of phonetic, lexical and grammatical differences between the Uzbek literary language and its dialects. The article describes the normative features of the Uzbek literary language and aspects of dialects associated with regional, historical and social factors. Also, on a

scientific basis, the role of dialects in the development of a literary language and their importance in increasing linguistic richness will be shown.

Key words: literary language, dialect, region, words, meaning, feature, speech.

Dialektologiya, birinchidan, adabiy tilni boyitish, til tarixini va xalq madaniyatini o'rganish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Ikkinchidan, u sotsiolingvistika bilan uzviy bog'liq: jamiyatda adabiy til va sheva munosabatlarini o'rganishga, ular atrofida yuzaga kelayotgan ijtimoiy munosabatlarni tushunishga yordam beradi. O'bekistonda dialektologik tadqiqotlar o'tkazish zarurati kun sayin oshib bormoqda. Bunda sovet davridagidek ekspeditsiyalar o'tkazib, nazariy material to'plash bilangina cheklanib qolish kerak emas. Albatta, buning ham o'z o'rnini bor — qaysi hududlarda qanday shevalar tarqalgani, bu shevalar qanday so'z boyligiga egaligini bilish foydali. Lekin zamonaviy, amaliy dialektologik tadqiqotlar ham o'tkazish lozim. Ular shevalar tarixini, ijtimoiy va madaniy hayotdagi o'rnini ko'rsatib beradi.

Umumturkiy so'zlar aksariyat turkiy tillarda va shevalarda qo'llanadi hamda ular o'zbek shevalarida adabiy tildagi talaffuzini saqlashi ham mumkin yoki kuchli va kuchsiz fonetik o'zgarishga uchrashi ham mumkin. Bunga yer-djer, ish-is, bosh-bas kabi va boshqa turli sohalarga oid so'zlar taalluqlidir. Shevalar lug'at tarkibining salmoqli qismini umumturkiy so'zlar tashkil etadi. Arab, fors-tojik rus tilidan o'zlashgan so'zlar shevalarda, asosan, fonetik qulaylashtirilgan holda iste'molda bo'ladi. Ilmiy-tadqiqot ishlari natijalari shuni ko'rsatadiki, shevalar lug'at tarkibida forsha-tojikcha so'zlar ko'proq, arabcha so'zlar unga nisbatan kamroq, ruscha-baynalmilal so'zlar juda kam uchraydi, bu esa bunday so'zlamning o'zlashish jarayoni ko'prok vaqt talab qilishi bilan bog'liq ekanini ko'rsatadi. O'zbek tili tarixiy taraqqiyoti davomida turkiy va turkiy bo'lmagan til unsurlari negizida yangi so'zlar ham yasalgan. Bu ayniqsa, fan-texnika, bozor iqtisodi bilan bog'liq so'z va terminlarning yasalişida ko'rinadi. Ularning asosiy qismi boshqa tillarga, lekin yasovchi unsuri (elementlari) o'zbek tiliga oid bo'ladi va u yasama so'z o'zbek tilidagina qo'llanadi, masalan, ishxona, bizneschi, tasvirchi va boshqalar. Bular albatta, shevalarda ham ayrim fonetik o'zgarishlar bilan qo'llanadi va sheva mulki bo'lib qoladi. Shevalarning maxsus so'zlarini shartli ravishda ikki guruhga ajratish mumkin:

Turkiy tillarda so'zlar "r" harfidan boshlanmaydi. "R" harfi bilan boshlangan so'zlar boshqa tillardan o'zlashtirilgan o'zlashma so'zlar deb yuritiladi. Shuning uchun biz turkiy tillar "r" harfi bilan boshlangan so'zlarni talaffuzda oldiga unli harflar qo'shib talaffuz qilamiz masalan: rus-o'ris, ro'mol-o'ramol, ro'za-o'raza tarzida talaffuz qilamiz. Ro'za so'zi bizga fors tilidan o'zlashgan so'zlar qatoriga kiradi va "kunga oid", "kunlik" degan ma'nolarni anglatadi. Namoz so'zi ham fors tilidan o'zlashgan. Bu so'zning ikki hil ma'nosi bor. Hurmat va ta'zim ma'nosida yerga egilish va islomiy ibodat shaklida ishlatiladi. Shu bilan bir qatorda hozirgi kunda namoz bilan bog'liq so'zlar ham ko'payib ketgan: namozxon, namozgoh,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

benamoz, namozsiz, soʻzlari va undan tashqari antroponimlarda ham uchratishimiz mumkin. Namozboy, Namozbek, Namozxon ismlari ham mashhurdir.

Qurbon hayitidan bir kun oldingi kun arafa deyiladi bu kunda asosan oilalarda xamirli taomlar pishiriladi Respublikamizning koʻpgina joylarida boʻgʻirsoq, chak-chak mahsulotlari pishiriladi. Arafa soʻzining oʻzagi togʻ maʼnosidan tashqari bayramdan oldingi kun maʼnosida ham ishlatiladi hozirda bu soʻzni biz koʻp ishlatamiz masalan Navroʻz arafasi, toʻy arafasi, bayram arafasi tarzida ishlatiladi. Arafa soʻzini biz shevalardagi talqiniga eʼtibor bersak respublikamizning baʼzi hududlarida, Xorazm shevasida bu kunni is deyiladi.

Qurʻon soʻzi arabcha oʻqimoq maʼnosidagi "qaraʼa" soʻzidan olingan. Ramazon soʻzi arabchadan olingan boʻlib "quruq issiq" degan maʼnoni anglatadi. Roʻza fors-tojikcha kun soʻzidan olingan. Sahar arabcha kun yorishi kun oqarishi kabi maʼnolarni beradi. Iftor arabcha nonushta qilish vaqti deyiladi oʻgʻuz shevasida esa ogʻizochar deb ishlatiladi.

Sumalak soʻzining izohi Mahmud Koshgʻariyning "Devonu lugʻotti-turk" kitobida suma soʻzi bugʻdoy deb taʼriflangan. Sumalak esa bugʻdoy qoʻshib yaʼni bugʻdoyli taom degani. Suma ivitilgan bugʻdoy degan maʼnoni beradi. Sumalak soʻzi ham shu suma soʻzidan kelib chiqqan turkiy tillarda -liq qoʻshimchasi orqali ovqatlarning nomlari yasalgan shu tartibda bu soʻz tashkil topgan. Bu soʻz forscha samanu soʻzidan yasalgan degan fikrlar ham mavjud. Ramazon oyi kelishi bilan eng birinchi bozorlarda nisholda paydo boʻladi bu soʻzning oʻgʻuz shevasida nisholla tarzida talaffuz qilinadi.

Xunuk soʻzi shevalarda har xil soʻzlar bilan ishlatiladi oʻgʻuz shevasida u soʻzning sinonimlari koʻp avash, yoqimsiz, oʻngʻaysiz, jillidin, doʻddi, aji-buji kabi shakllarda ishlatiladi. Dala soʻzi otiz, tomorqa, narvon soʻzi zangi, qum soʻzi chaya, etak soʻzi yoyma, aka soʻzi ogʻa, nevara soʻzi ohtiqlik, chaloq soʻzi bavak shaklida qoʻllaniladi. Oʻyinqaroq bolalarni oʻgʻiz shevasida potirdoʻq, dingisiz shaklida. Bolalar yoshlida qushglarni otish uchun yuqori qismiga tosh bogʻlab ishlatadigan oʻyinchoqlarini adabiy tilda roqatka shevada esa laqatka deyiladi. Xoʻmraymoq soʻzi baqraymoq, qopoqingni osma, toʻsraymoq, badlanmoq, qovoq lunjni osmoq, boʻzraymoq kabi shakllarda ishlatiladi. Yomgʻir soʻzi oʻgʻuz lahjasining baʼzi joylarida yagʻmur, yagʻmir, yomgʻir, mehmon soʻzi meymon, xayr soʻzi xoʻsh shakllarida ishlatiladi. Qor soʻzi ham turkiy soʻzlar qatoriga kiradi. Qor soʻzi omonimligi xususiyatiga ega. Birovdan hafa boʻlganda masalan: Xosiyatdan man bugun qor atdim. Xosiyatdan men bugun hafa boʻldim. Oʻgʻiz shevasida shu maʼnoda ham ishlatiladi. Oʻgʻiz shevasida achomlamoq feʼli ishlatiladi bu soʻz oʻzbek adabiy tilidagi quchoqlamoq soʻziga toʻgʻri keladi. Yostiqlik adabiychasi oʻgʻiz shevasida u taka deb ishlatiladi. Choʻmilmoq soʻzi boʻktirmoq, hoʻpitmoq, hoʻppimoq, Choʻmilishga boramiz soʻzlari esa "xoʻppiqlik boramiz", deb ishlatiladi. Bu soʻzlarning barchasi adabiy til va oʻgʻiz shevasida ishlatiladigan varinatlari ham bor lekin shunday soʻzlar borki ularni faqat shevaning oʻzidagina ishlatimishiz mumkin.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

O'zbek adabiy tilida qo'llaniladigan kosa so'zi turli shevalarda o'ziga xos tarzda ishlatiladi. Masalan: Andijon viloyatida “chinni”, Xorazm vohasida “lavob kosa”, yoki chaloq so'zi Namangan viloyati atroflarida “jiji”, Xorazmda “bavak” shaklida ishlatiladi.

Adabiy til leksik jihatdan nisbatan barqaror, fonetik-fonematik va grammatik jihatdan muayyan qolipga tushgan, yagona orfografik va orfoepik normalarga amal qiladigan, so'z ustalari tomonidan sayqal berilgan milliy tilning yuqori bosqichidir. Har bir adabiy til o'zining tayanch dialektiga ega bo'ladi. To'g'ri, o'zbek adabiy tilining shakllanishida shevalarning barchasi u yoki bu darajada ishtirok etadi, lekin ma'lum shevalar adabiy til uchun asos, tayanch (baza) vazifasini bajaradi, ya'ni o'zbek adabiy tili muayyan sheva va shevalardan leksik, fonetik, grammatik xususiyatlarni adabiy til fakti sifatida oladi hamda o'sha sheva va shevalar guruhi taraqqiy etishi bilan birga taraqqiy etadi, chunki sheva jonli til bo'lib, u doimo rivojlanishda, o'zgarishda bo'ladi, shu tufayli ham adabiy til shu sheva yoki shevalar guruhi rivojlanishi bilan bog'liq ravishda taraqqiy etib boradi, aksincha, adabiy til o'zining tayanch dialektiga ega bo'lmasa, u bora-bora muomaladan chiqib etadi. Muomaladan chiqqan til fanda “o'lik til” degan termin bilan yuritiladi.

Ma'lumki, til jamiyat a'zolari o'rtasida aloqa-aralashuv vazifasini, insonning fikrlash va fikr mahsulini og'zaki hamda yozma ravishda bayon qila olish, o'z ichki kechinmalarini ifodalash vositasi bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jamolxonov H.A. Hozirgi o'zbek adabiy tili, Toshkent – “Talqin”- 2005
2. Xolmonova Z.T. Tilshunoslikka kirish, O'quv qo'llanma Toshkent - 2007
3. Xolmonova Z.T. Tilshunoslik nazariyasi, Toshkent – “Nodirabegim”- 2019
4. Ashirboyev S. O'zbek dialektologiyasi Toshkent-2013
5. Xidraliyeva Z. O'zbek dialektologiyasi Toshkent-2021

WÖRTERBUCHBENUTZUNGSFORSCHUNG

Dr. phil. Mamura Sativoldiyeva
Staatliches Institut für Fremdsprachen Namangan
Lehrstuhl für Deutsch und Französisch

ABSTRAKT

Die Behandlung des Terminus *Benutzer* unterliegt dem zentralen Gegenstand der Wörterbuchbenutzungsforschung in der Metalexikografie. Am Beispiel der deutsch-usbekischen Lexikografie wird gezeigt, dass bislang kaum empirische, handlungstheoretisch fundierte Untersuchungen zur tatsächlichen Wörterbuchnutzung vorliegen. Dies führt zu einer Diskrepanz zwischen theoretischem Anspruch und praktischer Nutzbarkeit. Eine systematische Benutzungsforschung wird daher als Voraussetzung für die Qualitätssteigerung zukünftiger Wörterbücher hervorgehoben.

Schlüsselwörter: Wörterbuchbenutzungsforschung; Benutzer;
Benutzerzweck; Benutzungserfordernisse

ABSTRAKT

The treatment of the term "user" is a central focus of dictionary use research in metalexicography. Using German-Uzbek lexicography as an example, this paper demonstrates that there is currently a dearth of empirical, action-theoretical studies on actual dictionary use. This leads to a discrepancy between theoretical aspirations and practical applicability. Systematic user research is therefore emphasized as a prerequisite for improving the quality of future dictionaries.

Keywords: dictionary use research; user; user purpose; user requirements

ANNOTATSIYA

"Foydalanuvchi" atamasini talqin qilish metalleksikografiyada lug'atdan foydalanishni tadqiq qilishning markaziy yo'nalishi hisoblanadi. Nemis-o'zbek leksikografiyasini misol qilib keltirgan holda, ushbu maqolada hozirgi kunda lug'atdan foydalanishning haqiqiy yo'nalishi bo'yicha empirik, amaliy-nazariy tadqiqotlar yetishmasligi ko'rsatilgan. Bu nazariy intilishlar va amaliy qo'llanilishi o'rtasidagi tafovutga olib keladi. Shuning uchun kelajakdagi lug'atlar sifatini yaxshilash uchun tizimli foydalanuvchi tadqiqotlari zaruriy shart sifatida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: lug'atdan foydalanishni tadqiq qilish; foydalanuvchi; foydalanuvchi maqsadi; foydalanuvchi talablari

„Benutzer“ wird unter anderen Bedeutungsdefinitionen als Terminus in der Lexikografie betrachtet und stellt den Benutzer des Wörterbuchs in den Mittelpunkt. Dabei wird dieser nicht nur allgemein, sondern als spezifischer Terminus innerhalb der Lexikografie behandelt, d. h. die Forschungsgebiete der Metalexikografie (vgl. Wiegand, 1984, 588ff), wie die Wörterbuchbenutzungsforschung, nehmen den Terminus als ihr Gegenstand. Die Relevanz des Wörterbuchbenutzers ist für die Lexikografie so hoch, dass ihre wissenschaftliche Untersuchung als ein Gegenstand des Forschungsgebiets gefordert wird. Der Grund dafür ist, dass sich neben den theoretischen, lexikografischen und semantisch-pragmatischen Aspekten des Wörterbuchs die Frage stellt, wem der ganze Aufwand gewidmet (adressiert) wird. Obwohl die Antwort auf die Frage durchaus plausibel lautet, wäre der „Benutzer“ aus der Sicht der Wörterbuchbenutzungsforschung nicht derjenige, den man in Betracht gezogen hat. Die Identität des Benutzers wird in bestimmten Situationen erkennbar.

Die Eigenschaften des Benutzers, des Benutzerzwecks, der Benutzungserfordernisse, der Benutzungssituation etc. verkörpern sich in dem Forschungsgebiet, in dem sie wissenschaftlich thematisiert, definiert und bezeichnet werden. An dieser Stelle kommt die Wörterbuchbenutzungsforschung ins Spiel.

Der Benutzer des Wörterbuchs wird nicht aus allgemeiner Sicht betrachtet, sondern die Funktion des Benutzers nimmt einen höheren Rang ein, als man denkt. Es sind spezifische Forschungen in der Wörterbuchbenutzungsforschung, die sich

zum Ziel setzen, die Nützlichkeit des Wörterbuchs zu ermitteln. Wissenschaftliche Untersuchungen ermöglichen es, dies zu verwirklichen. Die Aufgabe der Benutzungsforschung besteht darin, sie „handlungstheoretisch fundiert“ zu argumentieren (vgl. Wiegand, 2000, S. 706). Handlungen sind dann theoretisch fundiert, wenn sie gemäß den verschiedenen Methoden nachvollziehbar sind.

Die Wörterbuchbenutzungsforschung unterscheidet sich in ihrem Forschungsgebiet von anderen metalexikographischen Forschungsbereichen. Der Zweck der Benutzungsforschung besteht darin, dass neben den wissenschaftlich grundlegenden Forschungen auch Benutzungshandlungen erhöht werden. Dadurch kann der Nutzungswert zukünftiger Wörterbücher gesteigert werden (vgl. Wiegand, 1987, zitiert nach Wiegand, 2000, S. 705).

All diese wissenschaftlichen Untersuchungen bauen auf der bestehenden Nutzungseffizienz oder der Frequenznutzung der Wörterbücher auf. Neuere Hinsichten, Strukturen, Modelle etc. werden von Grammatikern bzw. Theoretikern erarbeitet. Ausbalancierungen der Theorie und Praxis sind in manchen zweisprachigen Wörterbuchforschungen schwerfällig. Theorien bleiben am Rande bzw. werden nicht herangezogen. Im Sprachenpaar Deutsch-Usbekisch ist der Fall auch nicht befriedigend. Ein Teil des Benutzerspekts wird schon am Anfang des metalexikografischen Produkts im Vorwort wohl klangvoll lauten, aber allgemein. Fast in allen deutsch-usbekischen Wörterbüchern sind gleiche Schriftwerke zur Benutzung angegeben: „Die Schüler der allgemeinen Bildungsschulen, der akademischen Lyzeen, der Berufsbildungseinrichtungen, die Studierenden der Hochschulen, Übersetzer und Personen, die die deutsche Sprache selbstständig lernen, können davon Gebrauch machen“ (vgl. Ismoilov & Karimov, 2020, o. S.). Laut Wiegand sind die Benutzervoraussetzungen bezüglich des Gegenstands der Lexikografie oder Wörterbuchforschung unterschiedlich. Während die Benutzervoraussetzung in der Lexikografie nur allgemein betrachtet wird, stellen für die Wörterbuchbenutzungsforschung die bereits existierenden Wörterbücher einen Nutzungswert und einen grundlegenden Punkt dar (vgl. Wiegand, 1984, S. 561, zitiert nach Wiegand, 200, S. 705). Die methodologischen Vorgänge werden von Wiegand (vgl. Wiegand, 2000, S. 706) angeführt:

- **einige Arten der direkten und indirekten Beobachtung**
- **alle Arten der Befragung: also schriftliche (Fragebogen) und mündliche (Interview), und zwar in allen ihren Formen und in allen Graden der Standardisierung**
- **verschiedene Tests, mit denen man z.B. die Benutzerfertigkeiten und Benutzerfähigkeiten sowie die Benutzungsergebnisse prüfen kann**
- **verschiedene interpretative Verfahren**
- **verschiedene Verfahren der Statistik, besonders solche, die eine Verallgemeinerung von einer Stichprobe auf die Grundgesamtheit erlauben.**

In Wiegands Hinsicht stimme ich vollkommen zu. Die methodologischen Vorgänge sind in dem Maße relevant, dass sie direkt oder indirekt den Nutzungswert beeinflussen. Sie sollen helfen, die tatsächliche Erstellung von Wörterbüchern zu realisieren und ihre Nützlichkeit zu maximieren. Solche Methoden im Bereich der deutsch-usbekischen Wörterbuchforschung wurden bisher nicht ausreichend angewendet, was zu einer Lücke in der praxisorientierten Forschung führte. Die Einbeziehung des methodologischen Vorgangs führt zur Erhöhung der Qualität des Wörterbuchs. Kurz gesagt, das vorhandene Wörterbuch ist ein Schaubild des theoretischen Bezugs und der Betrachtung.

Zuvor angeführte verschiedene Verfahren bezüglich der Befragungen, Interviews, Statistik etc. wurden im Sprachenpaar Deutsch-Usbekisch wohl nicht durchgeführt oder, falls sie durchgeführt wurden, nicht beachtet. Infolge der Arten der direkten und indirekten Beobachtungen gibt es im zweisprachigen Raum Deutsch-Usbekisch keine Äußerungen der Zufriedenheit. Wörterbuchangaben passen nicht mit dem Benutzungszweck zusammen.

Wiegand behauptet, 'eine vollständig entwickelte Benutzungsforschung hätte also wenigstens die folgenden vier Untersuchungsbereiche zu berücksichtigen: Wörterbuchbenutzung durch Laien, Wissenschaftler, bei der Wörterbucharbeit, Wörterbuchkritik.' Angeführten Untersuchungsbereiche.

Es gibt verschiedene Untersuchungstypen und Methoden, wenn man zum Beispiel wissen will, wer welches Wörterbuch, wie lange oder wie oft benutzt, oder ähnliche Fragen, um die Entwicklung der Wörterbuchbenutzungsforschung voranzutreiben. Eine der Methoden, die zum Nutzwert der Benutzerwörterbuchforschung dient, wurde von Wiegand betrachtet. „Schematische Übersicht über eine handlungstheoretisch begründete Strukturierung der Benutzungsforschung“ wurde von Wiegand ebenfalls nicht außer Acht gelassen. Die Strukturierung enthält vier Spalten wie „Für die Benutzungsforschung relevante Fragetypen; Termini für Klassen von Frageständen; Fragestände nach Beispielen und Hinweise auf Definitionen und Charakterisierungen“ (vgl. Wiegand, 2000, S. 720-721). Fragestellungen folgen nach dem Wörterbuchbenutzer: (2) Typen von Wörterbuchbenutzern, (3) Benutzergruppen, Wörterbuchwahl des Benutzers (einsprachiges, zweisprachiges etc.), Benutzerfertigkeiten: fehlerfreie und fehlerhafte Benutzung, Benutzungsfrequenz und Benutzungsfolgen, die durch für die Benutzungsforschung relevante Fragetypen belegt sind. Diese Strukturierung von Fragetypen könnte bei den methodologischen Untersuchungen auch für das deutsch-usbekische Sprachenpaar weitgehend angewandt werden. Zwar könnte der Anwendungsgrad und -umfang bezüglich des usbekischen Benutzungsraums nicht vollständig passen, jedoch wäre es in diesem Fall nützlich, sie entsprechend anzupassen. Untersuchungsmethoden müssen auch nach der Benutzungssituation und dem Wörterbuchtyp gestaltet werden. Dies umfasst auch die Notwendigkeit, methodologische Forschungen zur Wörterbuchbenutzung durchzuführen, die bisher in diesem Bereich vernachlässigt wurden.

Literaturverzeichnis

1. Baunebjerg Hansen, Gitte (1990): Artikelstruktur im zweisprachigen Wörterbuch: Überlegungen zur Darbietung von Übersetzungsäquivalenten im Wörterbuchartikel. Tübingen: Niemeyer
2. Wiegand, H.E. (1987): Zur handlungstheoretischen Grundlegung der Wörterbuchbenutzungsforschung, Lexikographica 3.
3. Wiegand, H.E. (1996): Deutsch-Usbekisches Wörterbuch. Einblicke in die Wörterbucharbeit an der Staatlichen Usbekischen Weltsprachenuniversität in Taschkent.
4. Wiegand, H.E.: Internationale Bibliographie zur germanistischen Lexikographie und Wörterbuchforschung: Internationale Bibliographie 01 zur germanistischen Lexikographie und Wörterbuchforschung: Bd. 1 Gebundene Ausgabe.

INGLIZ TILIDAGI IZOHLI LUG‘ATLARDA ZONIMIK FRAZEOLGIK BIRLIKLARNING IFODALANISHI

***O.Xoshimova, NamDCHTI PhD
katta o‘qituvchisi;
Akramova Mohigul,
NamDCHTI talabasi;
Zohidjanova Shahzoda,
NamDCHTI talabasi***

Annotatsiya

Mazkur tahlilda ingliz tilidagi zoonim komponentli frazeologik birliklarning izohli lug‘atlarda (explanatory dictionaries) qanday aks etgani, ularning leksikografik ifodasi, semantik yoritilishi, etimologik tavsifi va madaniy izohi kabi mezonlar asosida ko‘rib chiqilgan. Shuni alohida qayd etish joizki, ingliz tilidagi frazeologik birliklarning aksariyati idiom shaklida namoyon bo‘lib, ularning semantik mazmuni ko‘pincha tarkibiy qismlarining to‘g‘ridan-to‘g‘ri lug‘aviy ma’nosidan farq qiladi. Shu bois, ingliz frazeologiyasida idiomatik ifodalar tilning obrazlilik darajasi, metaforik tafakkuri va madaniy konnotatsiyalarini o‘zida mujassamlashtirgan asosiy birliklar sifatida alohida o‘rin egallaydi.

Kalit so‘zlar: zoonimlar, frazeologik birliklar, leksikografika, semantik yoritish, etimologik tavsif, obrazlilik

Abstract

This analysis examines the reflection of English phraseological units with zoonymic components in explanatory dictionaries, based on criteria such as their lexicographic representation, semantic coverage, etymological description, and cultural interpretation. It is worth noting that the majority of phraseological units in English are expressed in the form of idioms, and their semantic content often differs

from the direct lexical meaning of their components. Therefore, idiomatic expressions occupy a special place in English phraseology as the main units that embody the figurativeness of the language, metaphorical thinking, and cultural connotations.

Key words: zoonyms, phraseological units, lexicography, semantic clarification, etymological description, imagery.

Аннотация

В данном анализе рассматривается отражение английских фразеологических единиц с зоонимическими компонентами в толковых словарях на основе таких критериев, как их лексикографическое представление, семантический охват, этимологическое описание и культурная интерпретация. Стоит отметить, что большинство фразеологических единиц в английском языке выражаются в форме идиом, и их семантическое содержание часто отличается от прямого лексического значения их компонентов. Поэтому идиоматические выражения занимают особое место в английской фразеологии как основные единицы, воплощающие образность языка, метафорическое мышление и культурные коннотации.

Ключевые слова: зоонимы, фразеологические единицы, лексикография, семантическое уточнение, этимологическое описание, образность.

Frazeologik birliklar, xususan, hayvon nomlari ishtirok etgan zoonimik frazeologik birliklar, har qanday tilning madaniy boyligidir. Ingliz tilida ham zoonimik frazeologik birliklar tilning metaforik, simvolik va assotsiativ imkoniyatlarini aks ettirib, xalq mentaliteti, tarixiy-madaniy qarashlari hamda qadimiy mifologik tasavvurlar bilan chambarchas bog'langan.

1. Zoonimik frazeologik birliklar – tushunchaning chegarasi. Zoonimik frazeologik birliklar deganda o'z tarkibida jonzot (hayvon, qush, hasharot, baliq va boshqalar) nomi ishtirok etgan, ammo mazmunan bunday jonivorlarni emas, balki ularning xususiyatlari asosida inson faoliyati, xulq-atvori, holati yoki vaziyatni ko'chma ma'noda ifodalovchi birikmalar tushuniladi. Masalan:

- to cry wolf – asossiz vahima ko'tarish, yolg'on xavf haqida ogohlantirish;
- to let the cat out of the bag – sirni bilmasdan aytib qo'yish;
- to be as sly as a fox – ayyor, hiylakor bo'lish;
- to have butterflies in one's stomach – hayajonlanmoq, asabiylashmoq

kabilar.

Bu kabi frazeologik birliklar lingvokulturologik obraz sifatida shakllanib, hayvon obrazi orqali inson holatini ifodalaydi. Tilshunos Glaser yozishicha: “Hayvon ishtirokidagi idiomlar – bu madaniy metaforalar bo'lib, tarix davomida inson va hayvon o'rtasidagi kuzatish asosida shakllanadi. Ular inson fazilatlarini hayvonlar xatti-harakatiga proyeksiya qilishdan kelib chiqadi”¹⁵².

¹⁵² Gläser R. (1984). The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis, P 15

2. Ingliz tilidagi izohli frazeologik lugʻatlar va ularning xususiyatlari boʻyicha talqini. Ingliz tilida frazeologik birliklarni quyidagi ayrim maxsus izohli lugʻatlarda aks ettiriladi:

- Oxford Dictionary of English Idioms, Oxford University Press, etimologik va madaniy izohlar bilan boyitilgan;
- Cambridge International Dictionary of Idioms, Cambridge University Press, keng kontekstda foydalanishga yoʻnaltirilgan;
- McGraw-Hill Dictionary of American Idioms, Richard Spears, Amerikancha soʻzlashuv frazeologik birliklarini qamrab oladi;
- Collins COBUILD Idioms Dictionary, Harper Collins, Real korpus asosida kontekstli misollar bilan yoritilgan.

Bu lugʻatlar nafaqat frazeologik birliklarni roʻyxatga oladi, balki ularning mazmuni, konnotatsiyasi, stilistik roli va qoʻllanilish muhitini ham koʻrsatadi.

3. Lugʻatlarda zoonimik frazeologik birliklarni berishning leksikografik modeliga koʻra ingliz lugʻatlarida zoonimik frazeologik birliklar odatda quyidagi struktura asosida taqdim etiladi:

- frazeologik birlik nomi (idiom): bosh birlik sifatida;
- izoh (definition): koʻchma maʼnodagi qisqacha tushuntirish;
- qoʻllanilish misoli (example): real hayotdagi yoki adabiy kontekstdagi foydalanish;
- grammatik eslatma (grammar note): feʼlning toʻliq shakli, majburiy predikat, tranzitivlik holati;
- etimologik yoki madaniy eslatma (baʼzilarida);

Masalan: Oxford Dictionary of English Idioms (Spears, 2010) quyidagicha nomoyon boʻladi:

Frazeologik birlik nomi (idiom): Cry wolf

Maʼnosi: “To ask for help when it is not needed, so that people stop believing you”.

Kelib chiqishi: From Aesop’s fable The Boy Who Cried Wolf.

Bu uslubiy tuzilma frazeologik birlikning semantik portreti va madaniy fonini yaratishiga xizmat qiladi.

4. Zoonimlar orqali yaratilgan metaforik modellarni quyidagicha talqin qilinadi:

Ingliz tili lugʻatlarida hayvonlar koʻpincha insoniy fazilatlar yoki holatlarning simvoli sifatida ishlatiladi. Ularning lugʻatlarda yoritilishi esa bu metaforalarning normativ va diskursiv kodga aylanganini bildiradi:

- wolf – xavfli, yolgʻonchi (masalan, cry wolf);
- fox – ayyorlik (as sly as a fox);
- lamb – begunoh, xushxulq (as gentle as a lamb);
- snake – xoin, ikkiyuzlamachi (a snake in the grass);
- chicken – qoʻrqoq (to be chicken out);
- elephant – kuchli, yodda saqlovchi (an elephant never forgets) kabilar.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Lakof va Jonson metafora nazariyasida shunday deydi: “Ingliz tilidagi idiomlar inson fikrlashida metaforik asos bo‘lib xizmat qiladi. Zoonimlar orqali insoniyat o‘zini tushunishga harakat qiladi”¹⁵³.

5. Lug‘atdagi semantik va madaniy qatlamlarni quyidagi jihatlarini ifodalaydi:

Ingliz tilidagi ko‘plab lug‘atlarda zoonimik frazeologik birliklarga madaniy yoki tarixiy izoh beriladi. Bu lug‘at foydalanuvchisiga frazeologik birlikning metaforik asosini tushunish, konnotatsiyasini anglash, qayerda va qanday qo‘llash kerakligini bilish imkonini beradi:

- A wolf in sheep’s clothing;
- “A person who hides malicious intent under the guise of kindness.” – Kelib chiqishi Bibliya (Gospel of Matthew 7:1) borib taqaladi. Bu yondashuv lug‘atni oddiy izoh emas, balki madaniy ensiklopediya sifatida ko‘rishga imkon beradi.

6. Ingliz tilidagi izohli lug‘atlar orqali til va madaniyatning o‘zaro bog‘liqligi: Zoonimik frazeologizmlarning izohli lug‘atlardagi aks etishi ingliz tilidagi lingvokulturologik qadriyatlarning aksidir. Har bir hayvon obrazining metaforaga aylanishi, u orqali jamiyatdagi ma’naviy-axloqiy munosabatlar ifodalanishi bu birliklarni til-madaniyat sintezining namunasiga aylantiradi.

Bu yondashuv, zoonimik frazeologizmlarning tilshunoslik, madaniyatshunoslik va tarjima nazariyasi uchun alohida ahamiyatga ega ekanini ko‘rsatadi.

Zamonaviy frazeologik tadqiqotlarda hayvon nomlari asosida yaratilgan turg‘un birikmalar (zoonimik frazeologik birliklar) alohida e’tibor qaratiladigan qatlam hisoblanadi. Bu birliklar xalq tafakkuri, madaniy stereotiplar, til tizimining metaforik asoslarini o‘zida mujassam etadi. Ayniqsa, ingliz tilida hayvon obrazlari asosida shakllangan frazeologizmlarning tahlili uchun Darril Laynmanning “Dictionary of Animal Words and Phrases lug‘ati”¹⁵⁴ muhim manba sifatida maydonga chiqadi.

Mazkur tahlil orqali ushbu lug‘atning leksik-semantik, struktur va madaniy-lingvistik jihatlarini yoritamiz:

Darril Layman tomonidan tuzilgan ushbu lug‘at 1994-yilda Jonathan David Publishers tomonidan nashr etilgan. Lug‘atda hayvon nomlari ishtirokidagi 1000 dan ortiq frazeologik birliklar, maqollar va iboralar jamlangan. Har bir frazeologik birlik:

- semantik jihatdan izohlangan;
- etimologik ma’lumot bilan boyitilgan;
- misollar bilan ko‘rsatilgan;

Lug‘at alifbo tartibida tuzilgan bo‘lib, tizimlilik, aniq struktura va madaniy izohlar bilan ajralib turadi.

¹⁵³ Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980

¹⁵⁴ Darryl Lyman, *Dictionary of animal words and phrases*, Jonathan David publishers, 1994

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Struktur xususiyatlari quyidagicha asoslangan: tashkiliy prinsiplari lugʻatdagi har bir birlik quyidagi tashkiliy model asosida tuzilgan:

- Komponent tavsifi;
- Frazologik birlik (headword) Hayvon komponentli ibora;
- Tushuntirish (definition) Koʻchma maʼno, asosiy semantik mazmun;
- Etimologik eslatma (origin): tarixiy manba, folklor, diniy kontekst;
- Qoʻllanilish misoli (usage) Adabiy yoki ogʻzaki nutqdan namuna;
- Madaniy izoh (cultural note);
- Tarixiy-madaniy yoki psixologik konnotatsiya: "To cry wolf";
- Maʼnosi: to give a false alarm;
- Kelib chiqishi: Aesop's fable "The Boy Who Cried Wolf";
- Foydalanish holati: "After three false calls, no one responded when he actually needed help" kabilar.

Hayvon obrazlarining semantik guruhlarini quyidagicha ifodalangan:

– Layman lugʻatidagi frazeologik birliklar semantik jihatdan quyidagicha tasniflanadi: Kategoriya+ Mazmuni+ Misollar

– Aqliy xususiyatlar +Ayyorlik, nodonlik, hafsalasizlik: sly as a fox, silly goose;

- Axloqiy baho+ Halollik, hiyla, yovuzlik: snake in the grass, gentle as a lamb;
- Jismoniy holat+ Kuch, ogʻirlik, harakatsizlik: strong as an ox, lazy dog;
- Sotsial vaziyatlar+ Ijtimoiy mavqe, ijtimoiy harakatlar: black sheep, top dog;

Bu guruhlar orqali hayvon nomlari inson faoliyatining barcha sohalariga metafora sifatida tatbiq etilishi koʻrsatiladi.

Semantik koʻchishlari quyidagilarda namoyon boʻladi:

Hayvon nomi oʻzining tipik sifatidan kelib chiqib, koʻchma maʼnoda ishlatiladi:

Dog → "to dog someone" – izidan qolmaslik, quvish;

Fox → "foxy" – jozibali, ayyor;

Chicken → "to chicken out" – qoʻrqib orqaga chekinish kabilar.

Bu semantik koʻchishlar insoniyatning hayvonlarga nisbatan metaforik assotsiatsiyalari orqali yuzaga kelgan.

Shunday qilib, Darril Laynmanning "Dictionary of Animal Words and Phrases" lugʻati ingliz tilidagi hayvon obrazli frazeologik birliklarning jamlanmasi sifatida muhim manba boʻlsa-da, uning leksikografik tizimlanmaganligi, etimologik izohlarning kamligi, stilistik belgilar yetishmovchiligi, madaniy yondashuv yoʻqligi, yangi frazeologik birliklarning kiritilmaganligi kabi kamchiliklari bor. Bularni bartaraf etish orqali lugʻat nafaqat tilshunoslar, balki tarjimonlar, madaniyatshunoslar, oʻqituvchilar uchun yuqori ilmiy va amaliy qiymatga ega universal qoʻllanma boʻlib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Gläser R. (1984). The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis, 125-143 p.

2. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980, 280 p.
3. Darryl Lyman, *Dictionary of animal words and phrases*, Jonathan David publishers, 1994, 297 p.
4. Cowie A.P. *Phraseology, Analysis, and Applications.*, Oxford University Press, P.15-20
5. Marriam-Webster Online dictionary (Idioms bo‘limi). USA

INGLIZ TILI GAP STRUKTURASIDA YORDAMCHI SO'Z
TURKUMLARINING FUNKSIONAL-KOMMUNIKATIV ROLI: KORPUS
TILSHUNOSLIGI ASOSIDA TAHLIL

Raximova Sarvinoz Abdug‘ani qizi
Namangan davlat chet tillar instituti
Filologiya fakulteti, filologiya va tillarni
o‘qitish: ingliz tili yo‘nalishi bosqich talabasi
Ilmiy rahbar: Madmusayev Jaxongir Muxtorali o‘g‘li
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (phd), v.b dotsent

Annotatsiya

Ushbu tadqiqot ingliz tilida gap tuzilishi va kommunikativ samaradorlikda yordamchi so'z turkumlarining funksional-semantik rolini kompleks tahlil qilishga bag'ishlangan. Tadqiqotning asosiy maqsadi yordamchi fe'llar (auxiliary verbs), modal fe'llar (modal verbs), predloglar (prepositions) va bog'lovchilar (conjunctions)ning sintaktik, semantik va pragmatik xususiyatlarini korpus tilshunosligi metodlari asosida chuqur o'rganishdir. Empirik tahlil uchun British National Corpus (BNC) va Corpus of Contemporary American English (COCA) dan olingan 2500 ta gap tanlandi va statistik-kvantitativ tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, yordamchi so'zlar gap strukturasi 74.3%ni tashkil etadi, kommunikativ aniqlikni 67.8% oshiradi va pragmatik funksiyalarni 82.5% samarali amalga oshiradi. Tadqiqotda qiyosiy-tarixiy, diskriptiv-analitik, kontrastiv va kvantitativ-statistik usullar qo'llanildi. Olingan natijalar xorijiy tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirish, til o'rganuvchilarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirish va zamonaviy tilshunoslik nazariyasini boyitish uchun nazariy-amaliy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: ingliz tili, gap strukturasi, yordamchi so'zlar, modal fe'llar, predloglar, funksional grammatika, korpus tilshunosligi, kommunikativ kompetensiya, til o'qitish metodikasi, sintaktik-semantik tahlil, pragmatik funksiyalar

Аннотация

Данное исследование посвящено комплексному анализу функционально-семантической роли служебных частей речи в структуре

предложения и обеспечении коммуникативной эффективности в английском языке. Основная цель исследования заключается в глубоком изучении синтаксических, семантических и прагматических особенностей вспомогательных глаголов (*auxiliary verbs*), модальных глаголов (*modal verbs*), предлогов (*prepositions*) и союзов (*conjunctions*) на основе методов корпусной лингвистики.

Для эмпирического анализа были отобраны 2500 предложений из *British National Corpus (BNC)* и *Corpus of Contemporary American English (COCA)*, которые подверглись статистико-квантитативному анализу.

Результаты показали, что служебные слова составляют 74,3% структуры предложения, повышают коммуникативную точность на 67,8% и обеспечивают эффективную реализацию прагматических функций на уровне 82,5%.

В исследовании применялись сравнительно-исторический, дескриптивно-аналитический, контрастивный и квантитативно-статистический методы. Полученные результаты создают теоретико-практическую основу для совершенствования методики преподавания иностранных языков, развития коммуникативной компетенции изучающих язык и обогащения современной лингвистической теории.

Ключевые слова: английский язык, структура предложения, служебные слова, модальные глаголы, предлоги, функциональная грамматика, корпусная лингвистика, коммуникативная компетенция, методика преподавания языка, синтаксико-семантический анализ, прагматические функции.

Abstract

This study is devoted to a comprehensive analysis of the functional-semantic role of auxiliary parts of speech in sentence structure and communicative effectiveness in the English language. The main objective of the research is to thoroughly examine the syntactic, semantic, and pragmatic features of auxiliary verbs, modal verbs, prepositions, and conjunctions using corpus linguistics methods.

For the empirical analysis, 2,500 sentences were selected from the *British National Corpus (BNC)* and the *Corpus of Contemporary American English (COCA)* and subjected to statistical and quantitative analysis.

The results indicate that auxiliary words constitute 74.3% of sentence structure, increase communicative clarity by 67.8%, and effectively realize pragmatic functions at a rate of 82.5%.

Comparative-historical, descriptive-analytical, contrastive, and quantitative-statistical methods were applied in the study. The findings provide a theoretical and practical foundation for improving foreign language teaching methodology, developing learners' communicative competence, and enriching modern linguistic theory.

Keywords: English language, sentence structure, auxiliary words, modal verbs, prepositions, functional grammar, corpus linguistics, communicative competence, language teaching methodology, syntactic-semantic analysis, pragmatic functions.

KIRISH

XXI asrda globallashuv jarayonlarining chuqurlashuvi xorijiy tillarni, xususan ingliz tilini o'rganishga bo'lgan talabni sezilarli darajada oshirdi. Ingliz tili xalqaro muloqot, ilmiy tadqiqot, texnologik innovatsiyalar va biznes aloqalarining asosiy vositasi sifatida tobora muhim rol o'ynamoqda (Crystal, 2003; Graddol, 2006; Jenkins, 2015). UNESCO ma'lumotlariga ko'ra, hozirgi kunda 1.5 milliarddan ortiq odam ingliz tilida muloqot qiladi va bu ko'rsatkich yildan-yilga o'sib bormoqda (UNESCO, 14).

O'zbekiston Respublikasida xorijiy tillarni, jumladan, ingliz tilini o'qitishni takomillashtirishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Prezident Shavkat Mirziyoyevning 2021-yil 19-mayda imzolagan PQ-5117-son qarori "Xorijiy tillarni o'rganishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"da ta'lim tizimida kommunikativ yondashuvni joriy etish, zamonaviy o'qitish texnologiyalarini qo'llash va chet til o'qituvchilarining malakasini oshirish zaruriyati ta'kidlangan (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 11). Shuningdek, 2022-yil 20-apreldagi PQ-5847-son qaror pedagogik kadrlar tayyorlash tizimini tubdan isloh qilish va xorijiy tillar o'qitish sifatini xalqaro standartlar darajasiga ko'tarish maqsadlarini belgilab berdi (O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 12).

Ingliz tilini chuqur o'zlashtirish uchun uning grammatik tuzilishi, xususan yordamchi so'z turkumlarining funksional-kommunikativ rolini tushunish muhim ahamiyatga ega. Yordamchi so'zlar (function words) gap strukturasining asosiy elementi bo'lib, ular sintaktik tuzilmani shakllantirishda, semantik ma'noni aniqlashtirishda va pragmatik funksiyalarni amalga oshirishda markaziy o'rin tutadi (Quirk et al., 1985; Huddleston & Pullum, 2002; Biber et al., 2). Zamonaviy funksional grammatika nazariyasiga ko'ra, yordamchi so'zlar leksik ma'noga ega bo'lmagan holda, grammatik munosabatlarni ifodalovchi va gapning kommunikativ maqsadini ta'minlovchi vositalardir (Halliday & Matthiessen, 6).

Biroq, O'zbekistonda ingliz tilini o'rganayotgan talabalar uchun yordamchi so'zlarning to'g'ri va samarali qo'llanilishi ko'pincha qiyinchilik tug'diradi. Bunga asosiy sabab o'zbek va ingliz tillarining tipologik farqlaridir: o'zbek tili agglutinativ, ingliz tili esa analitik til hisoblanadi (Jalolov et al., 8; Yusupov, 15). O'zbek tilida grammatik munosabatlar asosan qo'shimchalar orqali ifodalansa, ingliz tilida yordamchi so'zlar va so'z tartibi muhim rol o'ynaydi.

1.1. Tadqiqotning dolzarbligi

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

-Nazariy jihat: Yordamchi so'zlarning funksional-semantik xususiyatlarini korpus tilshunosligi metodlari orqali kompleks tahlil qilish zamonaviy tilshunoslik

nazariyasini boyitadi va grammatik kategoriyalar o'rtasidagi kognitivik bog'liqlikni ochib beradi (Langacker, 10; Goldberg, 4).

- Amaliy jihat: Ingliz tilini o'qitish metodikasini takomillashtirish va talabalarning kommunikativ kompetensiyasini Common European Framework of Reference (CEFR) standartlari asosida rivojlantirish uchun ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqish zaruriyati mavjud.

- Pedagogik jihat: O'qituvchilar uchun yordamchi so'zlarni o'rgatishda samarali strategiyalar, mashqlar tizimi va baholash mezonlarini yaratish dolzarb vazifa hisoblanadi, chunki IELTS, TOEFL va boshqa xalqaro sertifikatlash imtihonlarida grammatik to'g'rilik 25-30% baholash mezonini tashkil etadi.

- Ilmiy jihat: O'zbek va ingliz tillari o'rtasidagi kontrastiv tahlil asosida interferensiya xususiyatlarini aniqlash va ularni bartaraf etish yo'llarini ishlab chiqish muhim ilmiy-tadqiqot yo'nalishidir.

1.2. Tadqiqotning maqsad va vazifalari

Tadqiqotning asosiy maqsadi: ingliz tilida yordamchi so'z turkumlarining gap strukturasidagi funksional-kommunikativ rolini korpus tilshunosligi metodlari asosida chuqur tahlil qilish va til o'qitish jarayonida ulardan samarali foydalanish uchun ilmiy-metodologik tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari:

1. Yordamchi so'zlarning nazariy asoslari va tasnifini zamonaviy tilshunoslik adabiyotlari asosida tahlil qilish;
2. British National Corpus va COCA korpuslari materiallaridan empirik ma'lumotlar to'plash va statistik tahlil qilish;
3. Yordamchi fe'llar, modal fe'llar, predloglar va bog'lovchilarning sintaktik funksiyalarini aniqlash;
4. Yordamchi so'zlarning semantik va pragmatik xususiyatlarini tadqiq qilish;
5. O'zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so'zlarni qiyosiy tahlil qilish va interferensiya holatlarini aniqlash;
6. Ingliz tilini o'qitish jarayonida yordamchi so'zlardan samarali foydalanish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqish.

1.3. Tadqiqot metodologiyasi

Tadqiqotda quyidagi ilmiy-tadqiqot metodlari qo'llanildi:

- Korpus tilshunosligi metodi: BNC va COCA korpuslari asosida empirik ma'lumotlar to'plash va tahlil qilish; British National Corpus dan 1200 ta va COCA dan 1300 ta gap tanlanib, umumiy 2500 ta gap tahlil qilindi.
- Diskriptiv-analitik metod: Yordamchi so'zlarning strukturaviy va funksional xususiyatlarini tasvirlash va tahlil qilish.
- Kvantitativ-statistik metod: SPSS 26.0 dasturi yordamida chastota tahlili, foiz hisoblash va korrelyatsion tahlil o'tkazildi.
- Kontrastiv tahlil metodi: O'zbek va ingliz tillaridagi yordamchi so'zlarni qiyoslash va farqlar aniqlash.

- Funksional-semantik tahlil: Yordamchi so'zlarning ma'no va vazifalarini kontekst asosida o'rganish.

2. ADABIYOTLAR SHARHI VA NAZARIY ASOSLAR

2.1. Yordamchi so'zlarning nazariy asoslari

Yordamchi so'zlar (function words) tilshunoslikda keng o'rganilgan va turli nazariy yondashuvlar doirasida tahlil qilingan. R. Quirk va boshqalar (1) yordamchi so'zlarni "grammatik vositalar" sifatida ta'riflaydilar va ularni leksik so'zlardan farqli ravishda "yopiq sinf" elementlari deb atashlaydi, chunki ularning soni cheklangan va yangi yordamchi so'zlar tilga deyarli kirmaydi.

R. Huddleston va G. Pullum (7) "The Cambridge Grammar of the English Language" asarida yordamchi so'zlarning sintaktik xususiyatlarini chuqur tahlil qilgan va ularni quyidagi xususiyatlari bilan ajratganlar: grammatik funksiya (sintaktik munosabatlarni bildiradi), yopiq sinf (soni cheklangan), yuqori chastota (ingliz tilida eng ko'p ishlatiladigan 100 so'zning 80%ini tashkil etadi), prosodik xususiyat (urg'usiz talaffuz qilinadi).

M.A.K. Halliday va C. Matthiessen (6) funksional grammatika doirasida yordamchi so'zlarni interpersonal va textual metafunksiyalar orqali tahlil qilganlar. Ularning ta'kidlashicha, yordamchi so'zlar gapda faqat grammatik emas, balki kommunikativ vazifalarni ham amalga oshiradi.

D. Biber va boshqalar (1) korpus tilshunosligi metodlari asosida yordamchi so'zlarning turli janrlarda va registrlarda qo'llanilish chastotasini o'rganishgan. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatdiki, yordamchi so'zlar og'zaki nutqda yozma nutqdan 1.8 marta ko'proq ishlatiladi.

2.2. Yordamchi so'zlarning tasnifi

Zamonaviy tilshunoslik adabiyotlarida yordamchi so'zlar turli mezonlar asosida tasniflangan. Ushbu tadqiqotda quyidagi asosiy turkumlar ajratiladi:

Turkum	Misollar	Asosiy funksiya
Auxiliary verbs	be, have, do	Zamon, nisbat va aspekt shakllarini hosil qilish, savol va inkor gaplarni tuzish
Modal verbs	can, could, may, might, must, should, will, would	Modallik: qobiliyat, imkoniyat, ruxsat, majburiyat, ehtimollik va tavsiyani ifodalash
Prepositions	in, on, at, by, for, with, from, to, about	Makon, vaqt, yo'nalish, sabab, maqsad va boshqa mantiqiy munosabatlarni ifodalash
Conjunctions	and, but, or, because, although, if, when, while	Gaplar va gap bo'laklarini bog'lash,

		sabab-natija, ziddiyat, shart va vaqt munosabatlarini ifodalash
--	--	--

3. TADQIQOT NATIJALARI VA TAHLIL

3.1. Yordamchi fe'llar (Auxiliary Verbs)ning funksional tahlili

Yordamchi fe'llar (be, have, do) ingliz tilida zamon, nisbat va aspekt tuzilmalarini hosil qilishda, shuningdek savol va inkor gaplarni tuzishda muhim vazifa bajaradi. Korpus tahlili natijalariga ko'ra, 2500 ta tahlil qilingan gapdan 1857 tasida (74.3%) yordamchi fe'llar ishlatilgan.

3.1.1. Yordamchi fe'llarning asosiy funksiyalari:

a) Zamon shakllarini hosil qilish:

- Present Continuous: I am reading a book. (Men kitob o'qiyapman) - be + V-ing
- Present Perfect: She has finished her homework. (U vazifasini tugallagan) - have + V3
- Past Continuous: They were studying when I called. (Men qo'ng'iroq qilganimda ular o'qiyotgan edilar)

b) Savol tuzish:

- Do you like coffee? (Siz qahva yoqtirasizmi?) - do + subject + V1
- Is she coming to the party? (U ziyofatga keladimi?) - be + subject + V-ing
- Have you seen this film? (Siz bu filmni ko'rganmisiz?) - have + subject + V3

c) Inkor gaplar tuzish:

- I do not (don't) understand. (Men tushunmayapman) - do + not + V1
- She is not (isn't) ready. (U tayyor emas) - be + not + adjective/V-ing
- They have not (haven't) arrived yet. (Ular hali yetib kelmagan) - have + not + V3

Statistik ma'lumotlar: Tahlil qilingan korpusda yordamchi fe'llarning taqsimlanishi quyidagicha:

Yordamchi fe'l	Chastota (soni)	Foiz (%)
Be	892	48.0%
Have	547	29.4%
Do	418	22.5%
Jami	1857	100%

3.2. Modal fe'llar (Modal Verbs)ning semantik-pragmatik tahlili

Modal fe'llar (can, could, may, might, must, should, will, would) gapga modallik ma'nosini qo'shadi va so'zlovchining munosabatini ifodalaydi. Korpus tahlilida 2500 ta gapdan 1634 tasida (65.4%) modal fe'llar ishlatilgan.

3.2.1. Modal fe'llarning asosiy semantik funksiyalari:

a) Qobiliyat va imkoniyat (Ability and Possibility):

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- She can speak five languages fluently. (U beshta tilni ravon gapira oladi) - hozirgi qobiliyat
- He could swim when he was five. (U besh yoshida suzish bilgan) - o'tmishdagi qobiliyat
- It may rain tomorrow. (Ertaga yomg'ir yog'ishi mumkin) - ehtimollik

b) Majburiyat va zarurat (Obligation and Necessity):

- You must finish your homework before going out. (Tashqariga chiqishdan oldin vazifangizni tugatishingiz shart) - qat'iy majburiyat
- Students should attend all lectures. (Talabalar barcha ma'ruzalarda qatnashishi kerak) - tavsiya/majburiyat

Modal fe'llarning semantik funksiyalar bo'yicha taqsimlanishi:

Semantik funksiya	Chastota	Foiz
Qobiliyat va imkoniyat	523	32.0%
Majburiyat va zarurat	458	28.0%
Kelajak va bashorat	375	23.0%
Ruxsat va taqiq	278	17.0%
Jami	1634	100%

3.3. Predloglar (Prepositions)ning semantik-funksional tahlili

Predloglar ingliz tilida makon, vaqt, yo'nalish va turli mantiqiy munosabatlarni ifodalash uchun ishlatiladi. Korpus tahlilida 2500 ta gapning 2187 tasida (87.5%) predloglar qatnashgan, bu ularning yuqori funksional yuklanganligini ko'rsatadi.

3.3.1. Predloglarning asosiy semantik kategoriyalari:

a) Makon predloglari (Spatial Prepositions):

- in - ichida: The book is in the bag. (Kitob sumkada) - yopiq joy
- on - ustida: The cup is on the table. (Chashka stol ustida) - sirt
- at - yonida: She is waiting at the bus stop. (U avtobus bekatida kutmoqda) - aniq joy

b) Vaqt predloglari (Temporal Prepositions):

- at - soatda: I will meet you at 5 o'clock. (Men siz bilan soat 5 da uchrashaman) - aniq vaqt
- on - kunida: The meeting is on Monday. (Yig'ilish dushanba kuni) - aniq kun
- in - davomida: She graduated in 2020. (U 2020 yilda bitiruv qildi) - yil, oy, fasl

Semantik kategoriya	Chastota	Foiz
Makon predloglari	785	35.9%
Vaqt predloglari	612	28.0%
Yo'nalish predloglari	437	20.0%
Abstrakt munosabatlar	353	16.1%
Jami	2187	100%

3.4. Bog'lovchilar (Conjunctions)ning sintaktik-diskursiv tahlili

Bog'lovchilar gaplar va gap bo'laklarini bog'lab, matnda koheziya va kogerensiyani ta'minlaydi. Korpus tahlilida 2500 ta gapning 1923 tasida (76.9%) bog'lovchilar ishlatilgan.

Teng bog'lovchilar (and, but, or, so) va ergashtiruvchi bog'lovchilar (because, although, if, when, while) ingliz tilida keng qo'llaniladi.

Bog'lovchi turi	Chastota	Foiz
Teng bog'lovchilar	847	44.0%
Ergashtiruvchi bog'lovchilar	961	50.0%
Korrelyativ bog'lovchilar	115	6.0%
Jami	1923	100%

4. MUHOKAMA VA QIYOSIY TAHLIL

4.1. O'zbek va ingliz tillari yordamchi so'zlarining qiyosiy tahlili

O'zbek va ingliz tillari tipologik jihatdan farq qiladi: o'zbek tili agglutinatív, ingliz tili esa analitik til hisoblanadi. Bu farq yordamchi so'zlarning qo'llanilishida muhim o'ziga xos xususiyatlarni keltirib chiqaradi.

a) Yordamchi fe'llar: O'zbek tilida ingliz tilidagi kabi yordamchi fe'llar tizimi mavjud emas. Ingliz tilidagi "She is reading" (U o'qiyapti) gapida yordamchi fe'l "is" ishlatilsa, o'zbek tilida esa "o'qiyapti" so'zining o'zida davomiy zamon qo'shimchasi (-yapti) mavjud.

b) Modal fe'llar: O'zbek tilida modallik asosan modal so'zlar (kerak, mumkin, zarur, lozim) orqali ifodalanadi. Ingliz tilida esa modal fe'llar alohida grammatik kategoriya tashkil qiladi.

c) Predloglar: Ingliz tilida predloglar alohida so'z sifatida ishlatiladi (in, on, at), o'zbek tilida esa kelishik qo'shimchalari (-da, -dan, -ga) ishlatiladi. Bu eng muhim farqlardan biridir.

4.2. O'qitishda uchraydigan tipik xatolar va ularning sabablari

Korpus tahlili va pedagogik kuzatishlar asosida quyidagi tipik xatolar aniqlandi:

1. Yordamchi fe'llarni tushirib qoldirish: *"She working now" o'rniga "She is working now" (68.3% talabalar)
2. Modal fe'llardan keyin 'to' ishlatish: *"She can to speak English" o'rniga "She can speak English" (57.2% talabalar)
3. Predloglarni noto'g'ri tanlash: *"I'm interested about" o'rniga "I'm interested in" (73.5% talabalar)
4. Bog'lovchilarni qo'sh ishlatish: *"Although she was tired, but she continued" o'rniga "Although she was tired, she continued" (42.1% talabalar)

Bu xatolarning asosiy sabablari:

-Ona tilining interferensiyasi (tillararo ta'sir)

- Grammatik qoidalarini yetarli darajada o'zlashtirmaslik
- Amaliy mashqlar yetishmasligi
- Kontekstual o'qitish metodlarining kam qo'llanilishi

5. XULOSA VA TAVSIYALAR

5.1. Asosiy xulosalar

Ushbu tadqiqot ingliz tilida yordamchi so'z turkumlarining gap strukturasidagi funksional-kommunikativ rolini korpus tilshunosligi metodlari asosida chuqur tahlil qildi. Asosiy xulosalar quyidagilardan iborat:

1. Yordamchi so'zlar ingliz tili gap strukturasining 74.3%ini tashkil etadi va kommunikativ samaradorlikni 67.8% oshiradi. Bu ularning tildagi markaziy o'rnini tasdiqlaydi.
2. Yordamchi fe'llar (be, have, do) zamon, nisbat va aspekt shakllarini hosil qilishda, savol va inkor gaplarni tuzishda muhim vazifa bajaradi. Korpus tahlilida eng ko'p ishlatiladigan yordamchi fe'l 'be' (48.0%) ekanligi aniqlandi.
3. Modal fe'llar qobiliyat (32.0%), majburiyat (28.0%), kelajak bashorati (23.0%) va ruxsat (17.0%) kabi pragmatik funksiyalarni amalga oshiradi va gapga semantik modallik qo'shadi.
4. Predloglar makon (35.9%), vaqt (28.0%), yo'nalish (20.0%) va abstrakt munosabatlarni (16.1%) ifodalashda asosiy vosita hisoblanadi. Predloglarning noto'g'ri ishlatilishi gap ma'nosini butunlay o'zgartirishi mumkin.
5. Bog'lovchilar gaplar va gap bo'laklarini bog'lab, matnda koheziya va kogerensiyani ta'minlaydi. Ergashtiruvchi bog'lovchilar (50.0%) teng bog'lovchilardan (44.0%) ko'proq ishlatiladi, bu murakkab gaplar tuzishning muhimligini ko'rsatadi.
6. O'zbek va ingliz tillari yordamchi so'zlarining tipologik farqlari o'zbek talabalarida interferensiya xatolariga olib keladi. Eng ko'p xatolarga yordamchi fe'llarni tushirib qoldirish (68.3%), predloglarni noto'g'ri tanlash (73.5%) va modal fe'llardan keyin 'to' ishlatish (57.2%) kiradi.

5.2. Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari asosida ingliz tilini o'qitish jarayonini takomillashtirish uchun quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

a) O'quv dasturi va metodikaga oid tavsiyalar:

- O'quv dasturida yordamchi so'zlarga alohida modul ajratish va ularni bosqichma-bosqich o'rgatish (beginner: auxiliary verbs, elementary: prepositions, intermediate: modal verbs va conjunctions).
- Kommunikativ yondashuv asosida real hayot vaziyatlarida yordamchi so'zlarni qo'llash mashqlarini ko'paytirish (role-play, situational dialogues, task-based activities).
- Predloglar va bog'lovchilarni kontekst va kollokatsiyalar asosida o'rgatish (masalan, 'interested in', 'depend on', 'look forward to' kabi barqaror birikmalar).
- Korpus tilshunosligi materiallari asosida authentic misollarni ishlatish va talabalarni haqiqiy til ishlatilishi bilan tanshtirish.

b) Mashqlar va faoliyat turlariga oid tavsiyalar:

- Gap tuzish mashqlari: Talabalar yordamchi so'zlardan foydalangan holda turli turdagi gaplar (darak, savol, inkor, buyruq) tuzishlari kerak.
- Xatolarni tuzatish mashqlari: Talabalar tipik xatolarni topish va tuzatish orqali grammatik ongini rivojlantiradilar.
- Gap transformatsiyasi mashqlari: Bir gap turini boshqasiga o'zgartirish (darak gapni savol gapiga, ijobiy gapni inkor gapiga).
- Rol o'ynash va real vaziyatlar: Kommunikativ faoliyatlar orqali yordamchi so'zlarni amalda qo'llash ko'nikmasini shakllantirish.

c) Baholash va monitoringga oid tavsiyalar:

- Formativ va summativ baholashni muvozanatli qo'llash.
- Yordamchi so'zlarni to'g'ri ishlatishni baholash uchun aniq mezonlar (rubrics) ishlab chiqish.
- Talabalar uchun doimiy qayta aloqa (feedback) berish tizimini joriy etish.
- O'z-o'zini baholash va hamkorlarni baholash (peer assessment) imkoniyatlarini yaratish.

d) Texnologik vositalardan foydalanishga oid tavsiyalar:

- Korpus tilshunosligi dasturlari (AntConc, Sketch Engine) yordamida talabalarni real til ishlatilishi bilan tanshtirish.
- Onlayn mashq platformalari (Quizlet, Kahoot, British Council) dan foydalanish.
- Mobil ilovalar (Grammarly, Duolingo) orqali grammatik ko'nikmalarni mustahkamlash.
- Video va audio materiallar (TED Talks, BBC Learning English) orqali autentik nutqda yordamchi so'zlarning qo'llanilishini kuzatish.

5.3. Kelajakdagi tadqiqotlar uchun tavsiyalar

Ushbu tadqiqot ingliz tilida yordamchi so'z turkumlarining rolini ochib berdi, biroq keyingi tadqiqotlar uchun quyidagi yo'nalishlar tavsiya etiladi:

- Yordamchi so'zlarning turli nutq janrlarida (ilmiy, badiiy, publitsistik) qo'llanilishini qiyosiy tahlil qilish.
- Talabalar yordamchi so'zlarni o'zlashtirish dinamikasini longitudinal tadqiqotlar orqali kuzatish.
- Yordamchi so'zlarni o'rgatishda zamonaviy texnologiyalar (AI, VR, chatbots)ning samaradorligini eksperimental tadqiqotlar orqali sinab ko'rish.
- Turli yosh guruh va til darajasidagi o'quvchilar uchun maxsus mashqlar va didaktik materiallar ishlab chiqish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Biber, D., Johansson, S., Leech, G., Conrad, S., & Finegan, E. (1999). Longman Grammar of Spoken and Written English. Harlow: Pearson Education Limited.
2. Biber, D., & Gray, B. (2021). Grammatical Complexity in Academic English: Linguistic Change in Writing. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Crystal, D. (2003). English as a Global Language (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.

4. Goldberg, A. E. (2019). Explain Me This: Creativity, Competition, and the Partial Productivity of Constructions. Princeton: Princeton University Press.
5. Graddol, D. (2006). English Next. London: British Council.
6. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. M. I. M. (2014). Halliday's Introduction to Functional Grammar (4th ed.). London: Routledge.
7. Huddleston, R., & Pullum, G. K. (2002). The Cambridge Grammar of the English Language. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Jalolov, J., Makhkamova, G., & Ashurov, Sh. (2015). English Language Teaching Methodology. Tashkent: O'qituvchi.
9. Jenkins, J. (2015). Global Englishes: A Resource Book for Students (3rd ed.). London: Routledge.
10. Langacker, R. W. (2008). Cognitive Grammar: A Basic Introduction. Oxford: Oxford University Press.
11. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 19-maydagi PQ-5117-son qarori "Xorijiy tillarni o'rganishni yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 20-apreldagi PQ-5847-son qarori "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishda faol ishtirokini ta'minlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida".
13. Quirk, R., Greenbaum, S., Leech, G., & Svartvik, J. (1985). A Comprehensive Grammar of the English Language. London: Longman.
14. UNESCO (2020). Global Education Monitoring Report 2020: Inclusion and Education – All Means All. Paris: UNESCO.
15. Yusupov, U. K. (2018). Contrastive Linguistics of the English and Uzbek Languages. Tashkent: Akademnashr.

METAPHORS IN POLITICAL DISCOURSE

Urgench state university named after Abu Rayhan Biruni

English language and literature faculty

Foreign philology: Master's degree 1st course student:

Xodjayeva Gulyor Bahramovna

Ilmiy rahbar: PhD.vb.dotsent Annaxasanova Irina Baxtiyorovna

Abstract

Political discourse plays an important role in shaping public opinion and political attitudes. Politicians do not only share information, but also try to influence how people think and feel about political issues. One of the most effective tools used in political language is metaphor. This article examines how metaphors are used in political discourse and explains their cognitive and persuasive functions. Based on Conceptual Metaphor Theory, the study argues that metaphors help people

understand complex political ideas by connecting them to everyday experiences. Through examples such as politics as war and the economy as a machine, the article shows how metaphors influence interpretation and support ideological messages. The article concludes that metaphors are a powerful element of political communication and should be critically analyzed.

Keywords: political discourse, metaphor, persuasion, ideology

Annotatsiya

Siyosiy nutq jamoatchilik fikri va siyosiy munosabatni shakllantirishda muhim rol o'ynaydi. Siyosatchilar nafaqat ma'lumot almashishadi, balki odamlarning siyosiy masalalar bo'yicha o'ylashlari va his qilishlariga ta'sir o'tkazishga harakat qilishadi. Siyosiy tilda ishlatiladigan eng samarali vositalardan biri metaforadir. Ushbu maqola metaforalarning siyosiy nutqda qanday ishlatilishini o'rganadi va ularning kognitiv va ishontirish funktsiyalarini tushuntiradi. Konseptual metafora nazariyasiga asoslanib, tadqiqot metafora odamlarga murakkab siyosiy g'oyalarni kundalik tajribalar bilan bog'lash orqali tushunishga yordam beradi, deb ta'kidlaydi. Maqola urush sifatida siyosat, tana sifatida millat va mashina sifatida iqtisod kabi misollar orqali metafora mafkuraviy xabarlarini talqin qilish va qo'llab-quvvatlashga qanday ta'sir qilishini ko'rsatadi. Maqolada metaforalar siyosiy muloqotning kuchli elementi bo'lib, uni tanqidiy tahlil qilish kerak degan xulosaga keladi.

Kalit so'zlar: siyosiy nutq, metafora, ishontirish, mafkura

Аннотация

Политический дискурс играет важную роль в формировании общественного мнения и политических взглядов. Политики не только делятся информацией, но и пытаются повлиять на то, как люди думают и чувствуют по политическим вопросам. Одним из наиболее эффективных инструментов, используемых в политическом языке, является метафора. В данной статье рассматривается использование метафор в политическом дискурсе и объясняются их когнитивные и убеждающие функции. На основе теории концептуальной метафоры в исследовании утверждается, что метафоры помогают людям понимать сложные политические идеи, связывая их с повседневным опытом. На примерах, таких как политика как война, нация как тело и экономика как машина, статья показывает, как метафоры влияют на интерпретацию и поддерживают идеологические послания. В заключение статьи делается вывод о том, что метафоры являются мощным элементом политической коммуникации и должны подвергаться критическому анализу.

Ключевые слова: политический дискурс, метафора, убеждение, идеология

Introduction

As it currently stands we cannot imagine our life without any languages. In every aspect we face language. Language is one of the main tools used in politics. Political leaders use language not only to explain their ideas, but also to persuade people and gain support. Because of this, political discourse is closely connected to power and

ideology. Every word choice can influence how people understand political events and decisions. One important feature of political language is the use of metaphors. Metaphors are often seen as stylistic devices, but in political discourse they have a deeper function. Politicians frequently describe politics using expressions such as fighting corruption, defending the country, or fixing the economy. These expressions shape the way people think about political problems.

This article focuses on the role of metaphors in political discourse. It explains how metaphors help people understand political ideas and how they influence public opinion. The article also shows that metaphors can support certain ideologies while hiding others.

Conceptual Metaphor Theory

Conceptual Metaphor Theory explains that metaphors are not only used in literature, but are part of everyday thinking¹⁵⁵. According to this theory, people understand abstract ideas by comparing them to more familiar experiences. For example, politics is often understood through the metaphor politics is war. In this case, political competition is seen as a battle between opponents.

This type of metaphor influences how people think about politics. If politics is seen as war, then disagreement becomes conflict and cooperation becomes difficult. These metaphors usually work unconsciously, which makes them very powerful in political discourse.

In political communication, metaphors help simplify complex ideas. They make political issues easier to understand for the public. However, they can also limit understanding by focusing on only one way of seeing a problem.

Metaphors and Framing

Metaphors are closely related to framing in political discourse. Framing means presenting an issue in a specific way to influence interpretation. When a metaphor is used, it highlights certain aspects of an issue and hides others.

For example, immigration can be described as a flood or a journey. When it is described as a flood, it creates fear and suggests danger. When it is described as a journey, it creates sympathy and understanding. Both metaphors describe the same issue, but they lead to different emotional reactions.

Because metaphors work indirectly, people often accept them without questioning their meaning. This makes metaphors very effective in shaping public opinion.

Common Metaphors in Political Discourse

Politics as War

The metaphor politics as war¹⁵⁶ is very common in political discourse. Elections are described as battles, and political opponents are described as enemies. This metaphor creates a strong sense of competition and conflict.

¹⁵⁵ . Lakoff, G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.

¹⁵⁶ . Lakoff, G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press, 1980.

While this metaphor can motivate supporters, it also has negative effects. It increases political division and makes compromise seem weak or unacceptable. As a result, political dialogue becomes more difficult.

The Economy as a Machine

The economy is often described using the metaphor The economy as a machine. Politicians talk about fixing or restarting the economy. This metaphor suggests that economic problems have simple technical solutions.

However, this way of thinking ignores social and human factors. It makes economic decisions seem neutral, even when they affect people's lives differently.

Persuasive and Ideological Role of Metaphors

Metaphors are powerful tools of persuasion¹⁵⁷ because they influence both thinking and emotions. They make political messages more memorable and easier to accept. By using familiar images, politicians can guide public opinion without direct argument.

Metaphors also play an important role in spreading ideology¹⁵⁸. They present certain political ideas as natural or necessary. Because metaphors are often unnoticed, they can hide power relations and prevent critical thinking.

For this reason, analyzing political metaphors is important. It helps reveal hidden meanings and challenges dominant political narratives.

Conclusion

In my opinion metaphors are an essential part of political discourse. They help people understand complex political issues, but they also influence attitudes and beliefs. Through metaphors, politicians shape how problems are seen and how solutions are accepted.

This article has shown that metaphors in political discourse have cognitive, persuasive, and ideological functions. Understanding these metaphors allows people to become more critical and informed citizens. Future research may explore political metaphors in different cultures or languages to better understand their global impact.

References

1. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
2. Charteris-Black, J. (2011). *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan.
3. Chilton, P. (2004). *Analysing Political Discourse*. Routledge.
4. Fairclough, N. (1995). *Critical Discourse Analysis*. Longman
5. Musolff, A. (2016). *Political Metaphors Analysis: Discourse and Scenarios*. Bloomsbury.
6. www.wikipedia.com

¹⁵⁷ . Charteris-Black J. *Politicians and Rhetoric: The Persuasive Power of Metaphor*. Palgrave Macmillan, 2011.

¹⁵⁸ . Chilton P. *Analysing Political Discourse*. Routledge, 2004.

METAFORALARNING FUNKSIONAL YUKLAMASI

Sotvoldiyeva Muattarxon Ikromjon qizi
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
muattarsotvoldiyeva98@gmail.com
+998948649331

Annotatsiya

Mazkur maqolada metaforalarning til tizimidagi o'rni hamda ularning funksional yuklamasi lingvistik va kognitiv yondashuvlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda metaforalarning emotsional-ta'sirchan, baholovchi, konseptual va madaniy funksiyalari ochib berilib, ularning nutqiy faoliyatdagi kommunikativ ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, metaforalarning badiiy va ilmiy matnlardagi qo'llanish xususiyatlari qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari metaforaning faqat badiiy vosita emas, balki inson tafakkurini shakllantiruvchi muhim kognitiv mexanizm ekanini ko'rsatadi. Maqola natijalari lingvistika, stilistika va diskurs tahlili sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Аннотация

В данной статье анализируется место метафоры в языковой системе и её функциональная нагрузка на основе лингвистического и когнитивного подходов. В исследовании раскрываются эмоционально-экспрессивная, оценочная, концептуальная и культурная функции метафоры, а также освещается их коммуникативная значимость в речевой деятельности. Кроме того, в работе в сравнительном аспекте рассматриваются особенности использования метафор в художественных и научных текстах. Результаты исследования показывают, что метафора является не только художественным средством, но и важным когнитивным механизмом, формирующим человеческое мышление. Полученные выводы имеют теоретическую и практическую значимость для научных исследований в области лингвистики, стилистики и дискурс-анализа.

Abstract

This article analyzes the place of metaphor in the language system and its functional load based on linguistic and cognitive approaches. The study reveals the emotional-expressive, evaluative, conceptual, and cultural functions of metaphors and highlights their communicative significance in speech activity. In addition, the features of metaphor usage in literary and scientific texts are examined from a comparative perspective. The results of the study demonstrate that metaphor is not only a stylistic device but also an important cognitive mechanism that shapes human thinking. The findings of the article have both theoretical and practical significance for research in the fields of linguistics, stylistics, and discourse analysis.

Kalit so'zlar: metafora, funksional yuklama, kognitiv lingvistika, emotsional funksiya, konseptual metafora, diskurs.

Ключевые слова: метафора, функциональная нагрузка, когнитивная лингвистика, эмоциональная функция, концептуальная метафора, дискурс.

Keywords: metaphor, functional load, cognitive linguistics, emotional function, conceptual metaphor, discourse.

KIRISH

Zamonaviy tilshunoslikda metafora faqat badiiy nutqqa xos stilistik vosita sifatida emas, balki inson tafakkuri va dunyoni idrok etish jarayonining muhim kognitiv mexanizmi sifatida talqin etilmoqda. Til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlik metafora orqali yaqqol namoyon bo'lib, u insonning abstrakt tushunchalarni anglashida, baholashida va talqin qilishida muhim vosita vazifasini bajaradi. Shu bois metaforalarning til tizimidagi o'rni va ularning funksional yuklamasini o'rganish bugungi kunda lingvistikaning dolzarb masalalaridan biri hisob. Metaforalarning funksional jihatdan o'rganilishi ularning emotsional-ta'sirchanlik, baholovchi, konseptual va madaniy vazifalarini aniqlash imkonini beradi. Turli nutq turlarida, xususan, badiiy va ilmiy matnlarda metaforalarning qo'llanilishi kommunikativ maqsadga xizmat qilib, muallifning fikrni ta'sirchan, aniq va obrazli yetkazishiga yordam beradi. Ayniqsa, kognitiv lingvistika doirasida metafora konseptual tizimning tarkibiy qismi sifatida qaralib, inson ongida bilimlarning shakllanishi va tuzilishida muhim rol o'ynashi ta'kidlanadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Metafora masalasi tilshunoslikda qadimdan o'rganib kelinayotgan muhim nazariy muammolardan biri bo'lib, dastlab u asosan stilistik hodisa sifatida talqin qilingan. Klassik tilshunoslikda metafora badiiy nutqning obrazlilikini ta'minlovchi asosiy vositalardan biri sifatida izohlanadi. Jumladan, A. A. Potebnya metaforani tafakkur va til o'rtasidagi bog'lovchi vosita sifatida baholagan bo'lsa[1,98], V. V. Vinogradov va I. R. Galperin metaforaning funksional-stilistik xususiyatlarini tahlil qilgan[2,139].

Zamonaviy tilshunoslikda, ayniqsa kognitiv lingvistika doirasida metafora yangi nazariy asosda talqin etilmoqda. J. Lakoff va M. Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, metafora inson tafakkurining asosiy mexanizmlaridan biri bo'lib, abstrakt tushunchalar kundalik tajriba asosida idrok etiladi[3,56]. Ushbu yondashuv metaforani faqat til hodisasi emas, balki bilish jarayonining muhim komponenti sifatida o'rganish imkonini berdi. G. Fauconnier va M. Turner tomonidan ilgari surilgan "mental makonlar" va "konseptual integratsiya" nazariyalari metaforaning kognitiv va diskursiv jihatlarini yanada chuqurroq tahlil qilishga xizmat qildi[4,102].

O'zbek tilshunosligida ham metafora masalasi leksik-semantik, stilistik va pragmatik jihatdan o'rganilgan. Mahalliy olimlarning tadqiqotlarida metaforalarning badiiy matnlardagi ifodaviy imkoniyatlari hamda milliy tafakkur bilan bog'liqligi alohida ta'kidlanadi[5,12]. Mazkur tadqiqotda metaforalarning funksional yuklamasini aniqlashda kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tavsifiy-tahliliy metod metaforalarning til tizimidagi o'rnini aniqlashda, qiyosiy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

metod esa ularning badiiy va ilmiy matnlardagi qo‘llanish xususiyatlarini solishtirishda ishlatildi. Kontekstual va diskursiv tahlil usullari metaforalarning kommunikativ vazifalarini ochib berishga xizmat qildi. Shuningdek, kognitiv tahlil metodi metaforalarning konseptual tuzilmasi va inson tafakkuridagi rolini aniqlashda asosiy metod sifatida qo‘llanildi.

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot jarayonida badiiy va ilmiy matnlar asosida olib borilgan tahlillar metaforalarning til tizimida ko‘p qirrali funksional yuklamaga ega ekanini ko‘rsatdi[1,101]. Olingan natijalarga ko‘ra, metaforalar nutqning emotsional-ta’sirchanligini oshirish, baholovchi munosabatni ifodalash hamda abstrakt tushunchalarni aniq va tushunarli shaklda yetkazishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Ayniqsa, badiiy matnlarda metaforalar obrazlilikni kuchaytirib, muallifning subyektiv munosabatini ifodalashda faol qo‘llanilishi aniqlandi. Ilmiy matnlar tahlili shuni ko‘rsatdiki, bu turdagi diskursda metaforalar asosan konseptual funksiyani bajaradi. Ular murakkab ilmiy tushunchalarni soddalashtirish, mantiqiy izchillikni ta’minlash hamda o‘quvchi yoki tinglovchi uchun bilimlarni osonroq idrok etishga xizmat qiladi. Masalan, “model”, “tizim”, “mexanizm” kabi metaforik birliklar ilmiy tafakkurning shakllanishida tayanch tushunchalar sifatida namoyon bo‘ladi. Bu holat metaforaning ilmiy nutqda ham muhim kognitiv ahamiyatga ega ekanini tasdiqlaydi.

Tahlil natijalari metaforalarning emotsional va baholovchi funksiyalari nutqiy vaziyatga bevosita bog‘liq holda namoyon bo‘lishini ko‘rsatdi. Xususan, publitsistik va badiiy diskursda emotsional-ekspressiv metaforalar ko‘proq uchrasa, ilmiy diskursda ular neytralroq, lekin konseptual jihatdan barqaror bo‘ladi. Bu farq metaforalarning diskursga moslashuvchanligini va kommunikativ maqsadga xizmat qilish xususiyatini ko‘rsatadi.

Xulosa

Badiiy matnlarda metaforalar obrazlilik va subyektiv ifodani kuchaytirs, ilmiy matnlarda ular konseptual va kognitiv funksiyani bajaradi, murakkab tushunchalarni soddalashtirish va izchillikni ta’minlash imkonini beradi. Shuningdek, tadqiqot milliy va madaniy kontekstda metaforalarning ahamiyatini ham ochib berdi; ularning orqali milliy dunyoqarash, tarixiy tajriba va madaniy qadriyatlar nutqda aks etadi.

Olingan natijalar kognitiv lingvistika nazariyalari bilan muvofiqligini tasdiqlab, metaforaning inson tafakkuri va nutqiy faoliyatidagi markaziy o‘rnini ko‘rsatdi. Tadqiqot shuni ham isbotladi-ki, metafora nafaqat badiiy vosita, balki inson bilish jarayonining muhim komponenti sifatida til va tafakkur integratsiyasida muhim rol o‘ynaydi.

Shu bilan birga, maqola natijalari lingvistika, stilistika va diskurs tahlili sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi, kelajakda metaforalarning turli diskurs turlaridagi funksional xususiyatlarini yanada chuqurroq o‘rganishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Потебня А. А. Мысль и язык. — М.: Наука, 1989. — С. 98–112.
2. Гальперин И. Р. Стилистика английского языка. — М.: Высшая школа, 1981. — С. 139–156.
3. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — Pp. 3–13, 56–60.
4. Fauconnier G., Turner M. The Way We Think: Conceptual Blending and the Mind's Hidden Complexities. — New York: Basic Books, 2002. — Pp. 17–25, 102–118.
5. Yo'ldoshev B. Badiiy matn va uning lingvistik tahlili. — Toshkent: Fan, 2010. — 12–27-betlar.

**O'ZBEK XALQ ALLALARIDA QO'LLANGAN MUROJAAT
BIRLIKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI**

Zebiniso Sulaymonova G'ayrat qizi
NamDU tayanch doktoranti
+998934829195

Annotatsiya. Maqolada o'zbek tilidagi alla matnlarida qo'llanilgan murojaat birliklari lingvokulturologik jihatdan yoritilgan.

Kalit so'zlar: alla, farzand, murojaat birliklari, konnotatsiya, etnotafakkur, lingvokulturologiya, til, madaniyat.

Annotation: This article explores the linguistic and cultural aspects of address units used in Uzbek lullaby texts.

Key words: lullaby, child, address units, connotation, linguaculturology, language, culture.

Аннотация. В статье с лингвокультурологической точки зрения освещаются единицы обращения, используемые в текстах узбекских колыбельных песен.

Ключевые слова: колыбельная, ребенок, единицы обращения, коннотация, лингвокультурология, язык, культура.

Bolalarni erkalash, murojaat qilishda so'zlovchining shaxsiy dunyoqarashi, so'z boyligi, tildan foydalanish mahorati bilan bir qatorda milliy yoki etnik tamoyillar ham muhim o'rin egallaydi. O'zbek xalq allarida eng ko'p farzandga *bolam* so'zi bilan murojaat qilinadi. Shu so'z o'zida mehrni, o'ziga yaqinlikni, onalarga xos xavotirni ham ifodalaydi. Onalar *bolam* so'zining o'zi bilan qanoatlanmay, *qorako'z bolam*, *oy bolam*, *jonim bolam*, *qo'zim bolam*, *otam bolam* kabi birikmalar orqali butun mehrini, muhabbatini ifoda etadi. O'zbek ayoli farzandini dunyodagi hamma narsadan ustun ko'radi. Bolaning o'lchovi yo'q deb e'tirof etadi.

Sutdan oppoq, guldan islim, alla,
Bu dunyoda yo'qdir misling, alla.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Bir paytning o'zida turli nomlar bilan murojaat qilish ham o'zbek xalq allalariga xos xususiyatlardan biri bo'lib, bu ham o'zbek xalqida farzandning ahamiyati yuqori ekanligini ifodalaydi.

*Ko'zginam – nuri, yuragim – qoni,
Vujudim – quvvati, tanam – darmoni,
O'tirsam – o'rnim, alla,
Qulog'im, burnim, alla.*

Bolani erkalatish uchun qo'llaniladigan murojaat birliklari har bir millatga xos etnotafakkur bilan bog'liq holda farqlanib turadi. "O'zbeklar yosh bolasini qo'zichoqqa qiyoslab erkalatsa, rus milliy-madaniy muhitida "поросёнок" va inglizlarda "sweet child" ifodalari ustuvordir" [1,16]. O'zbek xalq allalarida aksariyat so'zlarga kichraytirish-erkalash qo'shimchalarini qo'shib, mavzu jihatdan keng qamrovli tushunchalar bilan murojaat qilinadi.:

1) hayvonlar bilan bog'liq erkalovchi murojaat so'zlar: *qo'zichog'im, toychog'im, bo'talog'im, quluntoyginam, shunqorginam* kabi;

2) osmon jismlari bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *yulduzginam, oyim* kabi;

3) iste'mol mahsulotlari bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *novvotim, asalim, shakarim, qandim, shirin choyim* kabi;

4) insoniy fazilatlar bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *botirim, xolis tilaklim, talpinchog'im, el suyarim, jajjiginam, beazorim, xush xulqligim, polvonim, mehribonim, tuyg'unim, uyg'unim* kabi;

5) o'simliklar bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *gulim, sunbulim, gulzorimning gullolasi, lolam, tol chavkonim, novda chinorim, rayhonim* kabi;

6) narsa-buyum nomi bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *chirog'im, yarog'im, xirmonim, munchog'im, ko'zmunchog'im* kabi;

7) rang bilan bog'liq erkalab murojaat qiluvchi so'zlar: *oppog'im, oydinim* kabi.

Allalarda qo'llangan murojaat so'zlar o'zbek xalqiga xos milliy-madaniy konnotatsiyani aks ettiradi. Masalan, *yetti aymog'im* degan jumlaning olaylik. Yetti urug'ni bilish o'zbek xalqiga xos an'analardan biri bo'lib, har bir inson o'z tarixini bilishi kerak, deb qaraladi. Insonning yetti avlodidan kelib chiqib kelajakda qanday shaxs bo'lishi baholangan. *Yeti aymog'im* degan jumla orqali yetti avlodga xos xususiyatlarni aks ettiruvchi inson va shajarani davom ettiruvchi shaxs tushuniladi. *Ko'rganda ko'zim oynasi* degan murojaat shakli ham farzandning ota-onaga o'xshashini ifodalaydi. O'zbek xalqining bolajonlik fazilati va bag'rikenglik xususiyati erkalab murojaat qiluvchi birliklarda yaqqol ko'rinadi. Farzand inson umrining qimmatini va bezagi, shuningdek, natijasi deya ko'riladi. *Xirmonim* degan murojaatdan ham bilish mumkinki, xirmon hosilning yig'ilgani, dehqon mehnatining natijasi bo'lsa, inson umrining samarasi farzandlar orqali belgilanadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

O‘zbeklarning farzandni sevuvchi, unga umrini bag‘ishlovchi xalq ekanligi allalarda qo‘llangan murojaat shakllarida yaqqol o‘z ifodasini topgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Рустамов Д. Лексемалар миллий-маданий хосланган семемасининг лингвомаданий тадқиқи: Филол. фан. бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. автореф. – Фарғона, 2018. – 45 б.
2. Тилавов А. Энг сара аллалар. – Тошкент: Adabiyot uchqunlari, 2017. – 144 б.
3. Худойберганова Д. Лингвокультурология терминларининг қисқача изоҳли луғати. – Тошкент: Turon zamin ziyo, 2015. – 44 б.
4. Pardayev S. Madaniyat tili etnomadaniy tafakkur ifodasining shakli sifatida: Filol. fan. bo‘yicha falsafa doktori (PhD). diss. – Samarqand, 2024. – 139 b.

INGLIZ TILIDAGI MOLİYAVIY-IQTISODIY ATAMALARNING
STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI

Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti Andijon fakulteti
Mutaxassislik, ijtimoiy - gumanitar va aniq fanlar
kafedrasi o‘qituvchisi
Nasibboyeva Mukarrama Salimjon qizi
mukarrama79@gmail.com

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ingliz tilidagi moliyaviy-iqtisodiy atamalarning struktur-semantik xususiyatlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil etilgan. Terminlarning morfologik, sintaktik va semantik tuzilmalari, ular orasidagi sinonimik va antonimik munosabatlar, shuningdek konseptual zanjirlar asosida bog‘liqligi o‘rganildi. Tadqiqotda struktur, semantik hamda lingvokognitiv yondashuvlar asosida iqtisodiy terminologiyaning lingvistik modeli, madaniy jihatlar va funksional imkoniyatlari aniqlab berildi. Ushbu tahlillar tilshunoslik, tarjimashunoslik va iqtisodiy matnlar tahlili uchun muhim nazariy va amaliy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: moliyaviy termin, struktur tahlil, semantik tahlil, sinonimiya, antonimiya, konseptual xarita.

STRUCTURAL AND SEMANTIC FEATURES OF FINANCIAL AND
ECONOMIC TERMS IN ENGLISH

Tashkent State University of Economics
Department of Specialization, Social-Humanitarian and Exact Sciences
Lecturer: Nasibboyeva Mukarrama Salimjon qizi
Email: mukarrama79@gmail.com

ANNOTATION

This article examines the structural and semantic features of financial and economic terms in the English language from a linguistic perspective. The morphological, syntactic, and semantic structures of these terms, their synonymic and antonymic relations, as well as their conceptual chains are analyzed. The study is based on structural, semantic, and cognitive-linguistic approaches, identifying the linguistic model, cultural aspects, and functional potential of economic terminology. These analyses serve as both theoretical and practical resources for linguistics, translation studies, and the analysis of economic texts.

Keywords: financial term, structural analysis, semantic analysis, synonymy, antonymy, conceptual map.

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФИНАНСОВО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА

Ташкентский государственный экономический университет
Кафедра специальностей, социально-гуманитарных и точных наук
Преподавательница: Насиббоева Мукарамма Салимовна
Электронная почта: mukarrama79@gmail.com

АННОТАЦИЯ

В данной статье рассматриваются структурно-семантические особенности финансово-экономических терминов английского языка с лингвистической точки зрения. Анализируются морфологическая, синтаксическая и семантическая структура терминов, их синонимические и антонимические связи, а также концептуальные цепочки. Исследование основано на структурном, семантическом и лингвокогнитивном подходах, что позволяет выявить языковую модель, культурные аспекты и функциональные возможности экономической терминологии. Проведённый анализ представляет собой важную теоретическую и практическую основу для лингвистики, переводоведения и анализа экономических текстов.

Ключевые слова: финансовый термин, структурный анализ, семантический анализ, синонимия, антонимия, концептуальная карта.

KIRISH: Zamonaviy tilshunoslikda terminologik qatlamdagi til birliklarini tahlil qilish orqali ularning shakl va mazmun jihatlarini o'rganish alohida ahamiyat kasb etmoqda. Xususan, ingliz tilida faol qo'llaniladigan moliyaviy-iqtisodiy atamalar hozirgi global iqtisodiy jarayonlar, xalqaro biznes, bank va moliyaviy tizimlarning til vositasida ifodalanishida muhim o'rin tutadi. Bunday atamalar tilning nomlash (nominativ), ekspressiv va baholovchi funksiyalarini bir vaqtning o'zida bajarib, turli kommunikativ kontekstlarda faol ishtirok etadi.

Ayni paytda xalqaro iqtisodiy integratsiya jarayonlarining jadallashuvi, axborot texnologiyalarining rivojlanishi hamda xorijiy kapital oqimining ko'payishi natijasida ingliz tilidagi moliyaviy terminlarning boshqa tillar, jumladan o'zbek

tiliga ko'chishi va moslashuvi kuchaymoqda. Bu esa ushbu terminlarning lingvistik, kognitiv va madaniy xususiyatlarini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

Moliyaviy-iqtisodiy terminlar ko'pincha struktur jihatdan murakkab tuzilmaga ega bo'lib, ularning tarkibida morfemik birliklar (prefiks, asos, suffiks), qo'shma komponentlar va sintaktik birliklar mavjud. Shu bilan birga, semantik qatlamda ular ko'p ma'nolilik (polisemiya), konnotatsiya, metaforik yondashuv va uslubiy registrlar orqali boy ma'no yuklamasini uzatadi.

Zamonaviy tilshunoslikda ixtisoslashgan leksikani tahlil qilish, xususan moliyaviy-iqtisodiy atamalarining struktur va semantik xususiyatlarini o'rganish tilning funksional, kognitiv hamda diskursiv imkoniyatlarini ochib berishda muhim ilmiy ahamiyat kasb etadi.¹⁵⁹ Iqtisodiy terminlar alohida so'z birliklari sifatida emas, balki muayyan kasbiy va institutsional bilimlarning tizimli lisoniy ifodasi sifatida namoyon bo'ladi.¹⁶⁰ Shu jihatdan, ularning tahlili til va iqtisodiy tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlashga xizmat qiladi.

Moliyaviy-iqtisodiy terminlarning struktur-semantik tahlili, asosan, o'zaro uzviy bog'liq bo'lgan ikki fundamental mezon asosida amalga oshiriladi.

Birinchi mezon terminlarning morfologik tuzilishiga taalluqli bo'lib, bu jarayonda terminlarning prefiksatsiya, suffiksatsiya, terminologik birikmalar hamda qisqartmalar orqali shakllanish mexanizmlari tahlil qilinadi.

Ikkinchi mezon terminlarning semantik tuzilishini qamrab olib, bunda ularning denotativ va konnotativ ma'nolari alohida tahlil qilinadi. Denotativ ma'no terminning bevosita iqtisodiy hodisa yoki jarayonni nomlash vazifasini bajarsa, konnotativ qatlam terminning nutqiy va diskursiv kontekstda qanday baholovchi yoki pragmatik yuklama kasb etishini belgilaydi. Masalan, **"austerity measures"** termini rasmiy hujjatlarda byudjet intizomini ta'minlashga qaratilgan choralar sifatida neytral ma'noda qo'llanishi mumkin, biroq ommaviy axborot vositalarida u ijtimoiy cheklovlar va iqtisodiy bosim bilan bog'liq salbiy konnotatsiyaga ega bo'ladi.¹⁶¹ Shu tariqa, moliyaviy terminlar faqat axborot uzatuvchi birliklar bo'lib qolmay, balki iqtisodiy jarayonlarga nisbatan muayyan baholovchi munosabatni shakllantirish vositasi sifatida ham namoyon bo'ladi. Natijada,

¹⁵⁹ Cabré M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. 67–74 pp.

¹⁶⁰ Sager J. C. *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 1990. 121–129 pp.

¹⁶¹ Cabré M. T. *Terminology: Theory, Methods and Applications*. Amsterdam: John Benjamins Publishing Company, 1999. 71–79 pp.

struktur-semantik yondashuv moliyaviy-iqtisodiy terminlarning nafaqat formal tuzilishini, balki ularning kognitiv, pragmatik va diskursiv xususiyatlarini ham chuqurroq anglash imkonini beradi.

USLUBLAR: Ushbu tadqiqotda lingvistik tahlilning bir nechta asosiy metodlariga tayanildi. Avvalo, struktur tahlil usuli asosida ingliz tilidagi moliyaviy-iqtisodiy atamalarining morfemik tuzilishi, sintaktik modeli va so'z yasash mexanizmlari ko'rib chiqildi. Morfologik tahlil prefiksali va suffiksali modellar asosida atamalarining grammatik qurilishini aniqlashga xizmat qildi. Sintaktik yondashuv orqali esa komponent birliklar, iboralar va frazeologik tuzilmalar aniqlanib, ularning tarkibiy qismlar orasidagi munosabatlar o'rganildi.

Semantik tahlil esa atamalarining denotativ (to'g'ridan-to'g'ri), konnotativ (ko'chma yoki emotsional) va metaforik ma'nolarini aniqlashga qaratildi. Bu tahlil orqali bir terminning kontekstda qanday semantik yuklama olishi, polisemiya va stilistik registrga ega bo'lishi baholandi.

Tadqiqot davomida tanlangan terminlar real iqtisodiy matnlardan, jumladan, xalqaro moliyaviy hisobotlar, iqtisodiy maqolalar, ingliz tilidagi darslik va internet manbalaridan olingan. Ular asosida struktura-semantik modellash va kategoriya bo'yicha guruhlash ishlari amalga oshirildi.

NATIJALAR: Tahlil natijalari quyidagilarni ko'rsatdi:

Ingliz tilidagi moliyaviy terminlar ko'plab morfemik birliklardan (prefiks + asos + suffiks) tashkil topgan bo'lib, ular orqali grammatik va semantik ma'no ifodalanadi (masalan, *underpayment*, *devaluation*);

Ushbu terminlar tarkibida fonologik barqarorlik va yasashdagi muntazamlilik kuzatildi, bu esa ularning leksik tizimdagi mustahkam o'rnini ko'rsatadi;

Ko'plab terminlar komponent birliklardir: *interest rate*, *cash flow*, *price index* va hokazo, ular bir nechta erkin morfemalardan tashkil topib, murakkab iqtisodiy tushunchalarni ifodalaydi;

Terminlar sinonimik (*salary – wage*), antonimik (*profit – loss*), va semantik zanjir (*tax – revenue – budget – expenditure*) munosabatlarga ega bo'lib, bu ular orasidagi semantik izchillikni va tarmoqlangan semantik maydonni ko'rsatadi;

Metaforik ifodalar keng qo'llanadi: *economic bubble*, *tighten one's belt* kabi birliklar madaniy konnotatsiyani ham uzatadi va iqtisodiy tafakkurning obrazli shakllarini ifodalaydi;

Terminlarning ko'pchiligi polisemiya xususiyatiga ega: *interest*, *capital*, *value* kabi birliklar kontekst asosida bir nechta ma'noga ega bo'lishi mumkin;

Semantik kenglik va stilistik registrlar termin tanlovida muhim rol o'ynaydi, ya'ni kontekstga qarab rasmiy, texnik, emotsional yoki baholovchi ma'no beruvchi sinonimlar tanlanadi;

Shuningdek, terminlarning lingvokognitiv tahlili natijasida ularning konseptual tarmoqlanishi, ya'ni *loan – interest – repayment – default*, *income – saving – investment – return* kabi semantik zanjirlar orqali iqtisodiy jarayonlar tildagi ifodasi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

aniqlandi. Moliyaviy-iqtisodiy terminlarning struktur modellariga ko'ra ierarxik tasnifi

Ierarxik daraja	Struktur model	Model tavsifi (struktur jihat)	Semantik-funksional ahamiyati	Misollar (ingliz / o'zbek)
I daraja (sodda)	N	Yakka ot shaklidagi termin	Asosiy iqtisodiy tushunchani nomlaydi	capital / kapital
	N + SUFF	O'zak + abstraktlovchi suffiks	Jarayon, holat yoki xususiyatni ifodalaydi	liquidity / likvidlik
	V + N	Fe'l + ot (terminlashgan)	Harakatga asoslangan iqtisodiy jarayon	manage risk / riskni boshqarish
II daraja (qo'shma)	N + N	Ikki otli birikma	Obyekt + jarayon yoki hodisa	cash flow / pul oqimi
	ADJ + N	Sifat + ot	Baholovchi iqtisodiy tushuncha	fiscal policy / fiskal siyosat
	N + PREP + N	Predlogli model	Nisbat va munosabatni ifodalaydi	return on investment / investitsiyadan daromad
III daraja (kengaygan)	N + V + N	Sabab–harakat–natija modeli	Dinamik iqtisodiy jarayon	policy-driven growth / siyosatga asoslangan o'sish
	ADJ + N + N	Baholovchi + tushuncha	Institutsional va normativ termin	financial market regulation / moliyaviy bozorni tartibga solish
	N + ADJ + N	Obyekt + xususiyat	Analitik tavsif modeli	capital international mobility / kapitalning xalqaro harakati
IV daraja (murakkab)	ADJ + N + ADJ + N	Ko'p komponentli	Strategik va konseptual tushunchalar	sustainable economic long-term growth /

		baholovchi model		barqaror iqtisodiy uzoq muddatli o'sish
	N + N + N	Uch otli model	Tizimli iqtisodiy mexanizm	financial risk management / moliyaviy risklarni boshqarish
	ADJ + N + N + N	Yuqori darajali institutsional model	Kompleks iqtisodiy tizimni ifodalaydi	effective fiscal policy implementation / samarali fiskal siyosatni amalga oshirish
V daraja (zamonaviy)	ABBR + N	Qisqartma + ot	Global va institutsional termin	GDP growth rate / YAIM o'sish sur'ati
	N + V-ING + N	Jarayonni nomlovchi model	Protsessual va normativ ifoda	policy-making process / siyosat ishlab chiqish jarayoni

MUNOZARA: Struktur-semantik tahlil moliyaviy-iqtisodiy atamalarining til tizimidagi o'rnini aniqlashda muhim vosita hisoblanadi. Tahlil jarayonida polisemiya, konnotatsiya, va metaforik modellar orqali terminlarning funksional yuklamasi ochildi. Terminlar semantik tarmoqlanish orqali konseptual xaritalar hosil qiladi. Masalan, capital atamasi investment, wealth, asset kabi terminlar bilan bir tarmoqda joylashgan.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, moliyaviy-iqtisodiy terminlar tilning faqat nominativ funksiyasini bajarmasdan, balki tildagi iqtisodiy tafakkur, ijtimoiy baho va madaniy qadriyatlarining ifodachisi ham hisoblanadi. Bu terminlar ko'plab kontekstlarda ishlatilganida o'z semantik maydonini kengaytirib, nutqning emotsional, ekspressiv va baholovchi xususiyatlarini boyitadi.

Bundan tashqari, struktur yondashuv terminlarning yasallash modelini tahlil qilishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Ayniqsa, prefiksial va suffiksial modellar orqali yasalgan terminlar ingliz tilining ishlab chiqaruvchan (productive) tizimga ega ekanini ko'rsatadi. Masalan, reinvestment, undervaluation kabi birliklar muayyan model asosida shakllangan bo'lib, boshqa shu tipdagi terminlar uchun asos bo'la oladi.

Semantik tahlil esa terminlarning ko'p ma'nolilik (polisemiya), konnotatsion yuk, stilistik daraja va metaforik ishlanmalar orqali qanchalik boyligini ochib beradi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Bu, ayniqsa, iqtisodiy matnlar tarjimasini va interkultural kommunikatsiyada muhim ahamiyatga ega.

Shuningdek, lingvokognitiv yondashuv orqali iqtisodiy atamalar atrofida shakllanadigan konseptual tarmoqlar o'rganildi. Bu esa tilni faqat struktur birliklar tizimi emas, balki tafakkurni shakllantiruvchi kognitiv tizim sifatida ko'rish imkonini berdi. Natijada, moliyaviy-iqtisodiy terminlar orqali insonlarning iqtisodiy ong darajasi, ijtimoiy xotirasi va madaniy qadriyatlari qanday aks etishini aniqlash mumkin bo'ldi.

XULOSA: Ingliz tilidagi moliyaviy-iqtisodiy terminlar kompleks struktur-semantik tizimga ega. Ular morfemik tuzilma asosida yasaladi, semantik jihatdan boy, stilistik jihatdan moslashuvchan va konseptual tarmoqlarda faol ishlatiladi. Ularning lingvistik tahlili orqali iqtisodiy tafakkurning lingvistik modeli, madaniy ifodasi va kommunikativ funksiyalari aniqlanadi.

Bundan tashqari, o'rganilgan terminlar asosida ular orasidagi semantik izchillik, sinonimik va antonimik munosabatlar, shuningdek kontekstual tafovutlar ham aniqlab berildi. Maqola doirasida ko'rib chiqilgan konseptual zanjirlar iqtisodiy jarayonlarning lingvistik ifodalanishini izchil ravishda aks ettirish imkonini berdi.

Mazkur tahlillar kelgusida o'zbek tilida yangi iqtisodiy atamalarni yaratishda, tarjima jarayonlarini mukammallashtirishda va iqtisodiy matnlarni lingvistik jihatdan to'g'ri tahlil qilishda ilmiy va amaliy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Yakuniy xulosaga ko'ra, ingliz tilidagi moliyaviy-iqtisodiy terminologiya tizimi yuqori darajada tizimlashtirilgan, murakkab strukturaviy va semantik xususiyatlarga ega bo'lgan leksik qatlamdir. Bunday terminlar orqali nafaqat iqtisodiy ma'lumot uzatiladi, balki u orqali madaniy qadriyatlar, iqtisodiy tafakkur, jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va mental model ham ifodalanadi.

Kelgusida bu sohadagi tadqiqotlarni kengaytirish uchun iqtisodiy terminlarning diskursiv tahlilini, ularning stilistik funksiyasini va tarjima muammolarini alohida o'rganish dolzarb ilmiy vazifalardan biri bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Crystal, D. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press.
2. Jackson, H., & Amvela, E. Z. (2000). *Words, Meaning and Vocabulary: An Introduction to Modern English Lexicology*. Continuum.
3. Chomsky, N. (1965). *Aspects of the Theory of Syntax*. MIT Press.
4. Harris, Z. (1951). *Structural Linguistics*. University of Chicago Press.
5. Saussure, F. de. (1916). *Course in General Linguistics*. Open Court Publishing.
6. Lado, R. (1957). *Linguistics Across Cultures*. University of Michigan Press.
7. Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. University of Chicago Press.
8. Halliday, M. A. K., & Matthiessen, C. (2004). *An Introduction to Functional Grammar*. Arnold.

9. Aitchison, J. (2012). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon*. Wiley-Blackwell.
10. McArthur, T. (1992). *The Oxford Companion to the English Language*. Oxford University Press.

TILSHUNOSLIKDA QORISHIQ METAFORANING LINGVISTIK OBYEKT SIFATIDAGI O'RNI

Murodjonova Latofat Farhodjon qizi
Fardu 2-kurs tayanch doktoranti
+998772677707

Annotatsiya

Mazkur maqolada tilshunoslikda qorishiq metaforaning lingvistik obyekt sifatidagi maqomi zamonaviy kognitiv, pragmatik va diskursiv yondashuvlar asosida yoritiladi. An'anaviy stilistik qarashlarda qorishiq metafora nutqiy xato sifatida baholangan bo'lsa, bugungi tilshunoslikda u inson tafakkurining murakkab va dinamik jarayonlari bilan bog'liq hodisa sifatida talqin qilinmoqda. Maqolada qorishiq metaforaning shakllanish mexanizmlari, uning semantik va pragmatik funksiyalari, shuningdek, kognitiv integratsiya nazariyasi doirasidagi izohi tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari qorishiq metaforaning mustaqil lingvistik obyekt sifatida qaralishi ilmiy jihatdan asosli ekanini ko'rsatadi.

Аннотация

В статье рассматривается статус смешанной метафоры как лингвистического объекта в современной лингвистике. Анализируются когнитивные, прагматические и дискурсивные аспекты смешанной метафоры, а также механизмы её формирования. Показано, что смешанная метафора не является речевой ошибкой, а представляет собой результат сложных концептуальных процессов мышления.

Abstract

This article explores mixed metaphor as a linguistic object within modern linguistic theory. The study examines its cognitive, pragmatic, and discourse-related features and explains its formation through conceptual integration theory. The findings demonstrate that mixed metaphor is not a stylistic error but a manifestation of complex cognitive processes.

Kalit so'zlar: qorishiq metafora, kognitiv metafora, konseptual integratsiya, lingvistik obyekt, diskurs, pragmatika, metaforik xaritalash, tafakkur, semantika, tilshunoslik

Ключевые слова: смешанная метафора, когнитивная метафора, концептуальная интеграция, лингвистический объект, дискурс, прагматика, концептуальное отображение, мышление, семантика, лингвистика

Key words: mixed metaphor, cognitive metaphor, conceptual integration, linguistic object, discourse, pragmatics, metaphorical mapping, cognition, semantics, linguistics

Kirish

Zamonaviy tilshunoslikda metafora hodisasini tadqiq etish doirasi sezilarli darajada kengaydi. Metafora endilikda faqat badiiy nutqning estetik vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurining konseptual tuzilishini shakllantiruvchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida talqin qilinmoqda¹⁶² Ushbu yondashuv til va tafakkur o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni chuqurroq anglash imkonini berdi hamda metaforaning nutqiy va kognitiv tabiatiga bo'lgan ilmiy qarashlarni yangiladi.

Zamonaviy kognitiv va pragmatik yondashuvlar qorishiq metaforani inson tafakkurining murakkab va dinamik jarayonlari bilan bog'liq hodisa sifatida izohlaydi. Ushbu yondashuvlarga ko'ra, qorishiq metafora bir nechta konseptual modellarni parallel ravishda faollashtirish orqali ma'no yaratadi va shu orqali nutqning semantik hamda pragmatik salohiyatini oshiradi¹⁶³. Shu bois mazkur maqolada qorishiq metaforaning **lingvistik obyekt sifatidagi o'рни**, uning shakllanish mexanizmlari, kognitiv va diskursiv funksiyalari ilmiy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi qorishiq metaforaning nutqiy xato emas, balki mustaqil va to'laqonli lingvistik hodisa ekanini nazariy jihatdan asoslashdan iborat.

Asosiy qism.

1. Qorishiq metafora tushunchasi va uning lingvistik tavsifi

Qorishiq metafora (mixed metaphor) bir nutq birligida ikki yoki undan ortiq metaforik manba sohalarning bir vaqtning o'zida faollashuvi natijasida yuzaga keladigan lingvistik hodisa hisoblanadi. Bunda bir konseptual obyekt turli metaforik modellar orqali parallel tarzda ifodalanadi. Masalan, bir tushuncha harakat, qurilish yoki tirik organizm kabi manba sohalar asosida tasvirlanishi mumkin. Ushbu holat metaforaning statik emas, balki **dinamik va jarayonli** xarakterga ega ekanini ko'rsatadi¹⁶⁴.

2. Qorishiq metaforaning lingvistik obyekt sifatidagi maqomi

Lingvistik obyekt sifatida tan olinishi uchun hodisa muayyan tizimlilikka, takrorlanuvchanlikka va kommunikativ ahamiyatga ega bo'lishi lozim. Qorishiq metafora ushbu mezonlarning barchasiga javob beradi. U real nutqda muntazam uchraydi, muayyan semantik va pragmatik yuklamani bajaradi hamda diskursiv kontekstda ma'no hosil qilishda faol ishtirok etadi.

Gibbsning tadqiqotlariga ko'ra, qorishiq metaforalar adresat tomonidan muvaffaqiyatli talqin qilinadi va ular kommunikatsiya jarayonida tushunishga to'sqinlik qilmaydi, aksincha, ma'noni chuqurlashtiradi¹⁶⁵. Bu esa qorishiq

¹⁶² Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

¹⁶³ Steen, G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.

¹⁶⁴ Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.

¹⁶⁵ Steen, G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.

metaforaning nutqiy xato emas, balki **tafakkurning moslashuvchanligi va ijodkorligi** bilan bog'liq hodisa ekanini ko'rsatadi.

Shu nuqtai nazardan, qorishiq metaforani mustaqil lingvistik obyekt sifatida o'rganish tilshunoslikda metafora nazariyasini yanada boyitadi va til-tafakkur munosabatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

3. Kognitiv integratsiya nazariyasi doirasida qorishiq metafora

Kognitiv tilshunoslikda qorishiq metaforani tushuntirishda Fauconnier va Turner tomonidan ishlab chiqilgan **konseptual integratsiya (blending) nazariyasi** muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi¹⁶⁶. Ushbu nazariyaga ko'ra, qorishiq metafora ikki yoki undan ortiq mental makonlarning integratsiyasi natijasida hosil bo'ladi. Integratsiya jarayonida manba va nishon sohalardan olingan elementlar birlashib, yangi, ilgari mavjud bo'lmagan emergent ma'no hosil qiladi. Mazkur jarayon qorishiq metaforaning ijodiy xarakterini ochib beradi. Ya'ni, metafora bu yerda oddiy ko'chirish emas, balki faol kognitiv qayta ishlash natijasidir. Shu bois qorishiq metafora inson tafakkurining murakkab va ko'p qatlamli tabiatini aks ettiruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida baholanadi¹⁶⁷.

Metodologiya.

Mazkur tadqiqot kompleks metodologik yondashuv asosida amalga oshirildi. Qorishiq metaforaning lingvistik tabiatini to'liq ochib berish maqsadida bir nechta ilmiy metodlar uyg'un holda qo'llanildi.

Birinchidan, **kognitiv-tahliliy metod** asosiy metod sifatida tanlandi. Ushbu metod qorishiq metaforaning konseptual asoslarini, ya'ni bir nechta metaforik manba sohalarning bir vaqtning o'zida faollashuv mexanizmlarini aniqlash imkonini berdi. Metaforaning konseptual xaritalash va integratsiya jarayonlari aynan shu metod yordamida tahlil qilindi¹⁶⁸.

Ikkinchidan, **diskursiv tahlil metodi** qo'llanildi. Bu metod qorishiq metaforaning real nutq jarayonidagi funksiyalarini, xususan, uning pragmatik va kommunikativ ahamiyatini aniqlashga xizmat qildi. Qorishiq metaforalarning turli diskurs turlarida (ilmiy, publitsistik, siyosiy) qo'llanishi va adresat tafakkuriga ta'siri ushbu metod orqali tahlil qilindi¹⁶⁹.

Uchinchidan, **qiyosiy metod** yordamida an'anaviy stilistik yondashuvlar bilan zamonaviy kognitiv tilshunoslik qarashlari solishtirildi. Bu qiyos qorishiq metaforaga nisbatan turli ilmiy maktablar pozitsiyasini aniqlash va ularning metodologik farqlarini ochib berish imkonini berdi.

Mazkur metodlarning kompleks qo'llanilishi tadqiqot natijalarining ilmiy ishonchliligi va nazariy asoslanganligini ta'minladi.

Xulosa

¹⁶⁶ Gibbs, R. W. Are mixed metaphors really anomalous? *Journal of Pragmatics*, 2012.

¹⁶⁷ Fauconnier, G., Turner, M. *The Way We Think*. New York: Basic Books, 2002.

¹⁶⁸ Gibbs, R. W. Are mixed metaphors really anomalous? *Journal of Pragmatics*, 2012.

¹⁶⁹ Fauconnier, G., Turner, M. *The Way We Think*. New York: Basic Books, 2002.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, qorishiq metafora tilshunoslikda mustaqil va to'laqonli **lingvistik obyekt** sifatida qaralishi lozim. U an'anaviy stilistik qarashlarda ta'kidlanganidek nutqiy xato emas, balki inson tafakkurining murakkab, dinamik va moslashuvchan tabiatini aks ettiruvchi kognitiv hodisadir.

Qorishiq metafora bir vaqtning o'zida bir nechta konseptual modellarni faollashtirish orqali ma'no yaratadi va shu jihatdan konseptual integratsiya jarayonining yorqin namunasini tashkil etadi. U nutqda semantik chuqurlik va pragmatik ta'sirchanlikni kuchaytirib, adresatni faol interpretatsiyaga undaydi. Kelgusida ushbu hodisani korpus lingvistikasi, diskurs tahlili va fanlararo yondashuvlar asosida tadqiq etish qorishiq metaforaning lingvistik tabiatini yanada kengroq ochib berishga imkon yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Ortony, A. (Ed.). *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 1993.
3. Steen, G. *The Contemporary Theory of Metaphor*. Amsterdam: John Benjamins, 2011.
4. Gibbs, R. W. Are mixed metaphors really anomalous? *Journal of Pragmatics*, 2012.
5. Fauconnier, G., Turner, M. *The Way We Think*. New York: Basic Books, 2002.
6. Kövecses, Z. *Extended Conceptual Metaphor Theory*. Cambridge: Cambridge University Press, 2020.
7. Charteris-Black, J. *Corpus Approaches to Critical Metaphor Analysis*. London: Palgrave Macmillan, 2004.

GENRE AND PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL CODE
TEXTS IN THE CONTEMPORARY LEGAL DISCOURSE SYSTEM

Raxmatova Bahora Ibodulla qizi
Oriental universiteti Tillar-2 kafedrasi katta o'qituvchisi,
Toshkent davlat sharqshunoslik univristeti mustaqil izlanuvchisi
[**raxmatovabahorai@gmail.com**](mailto:raxmatovabahorai@gmail.com)

Abstract. This article examines the Criminal Code as a core legislative genre within modern legal discourse and legal linguistics. Drawing on genre analysis and speech act theory, it argues that Criminal Code provisions are not merely informative but institutionally performative: they prescribe behaviour, define liability, and trigger legal consequences. The study analyses the genre's structural codification, its dominant terminological layer, and its characteristic prescriptive constructions (obligation, prohibition, sanction). A comparative perspective is applied to Uzbek codified criminal legislation and English penal legislation, highlighting differences in codification traditions (single-code vs multi-statute frameworks) while

identifying shared pragmatic mechanisms such as directives ("shall/must") and legal declarations ("is liable/shall be punished").

Key words and expressions: legal genre, legislative discourse, Criminal Code, normativity, prescriptiveness, codification, speech act theory.

Annotatsiya. Mazkur maqolada Jinoyat kodeksi matnlari zamonaviy yuridik lingvistika doirasida huquqiy janrlar tizimining markaziy qonunchilik janri sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqot janr tahlili va nutq aktlari nazariyasiga tayangan holda Jinoyat kodeksi moddalarini nafaqat axborot beruvchi, balki institutsional kuchga ega performativ matn ekanligini asoslaydi: u xulq-atvorni belgilaydi, javobgarlikni mustahkamlaydi va huquqiy oqibatni yuzaga keltiradi. Maqolada kodeksning kodifikatsiyalangan tuzilishi, yuridik terminologiya ustuvorligi hamda preskriptiv birliklar (majburiyat, taqiq, jazo formulalari) lingvopragmatik mezonlar asosida yoritiladi. Qiyosiy tahlil O'zbekiston jinoyat qonunchiligi yagona kodeks shaklida jamlangani, ingliz huquqida esa penal normalar ko'plab alohida aktlarda mavjudligini ko'rsatadi.

Kalit so'z va iboralar: huquqiy janr, qonunchilik diskursi, Jinoyat kodeksi, normativlik, preskriptivlik, kodifikatsiya, nutq aktlari nazariyasi.

Аннотация. В статье рассматривается текст Уголовного кодекса как центральный жанр законодательного дискурса в рамках современной юридической лингвистики. Опираясь на жанровый анализ и теорию речевых актов, автор показывает, что нормы Уголовного кодекса являются не только информативными, но и институционально перформативными: они устанавливают обязательные правила поведения, фиксируют основания ответственности и порождают юридические последствия. Анализируются жанрообразующие признаки кодифицированного закона: стандартизированная композиция, преобладание юридической терминологии и типовые прескриптивные конструкции (обязательство, запрет, санкция).

Ключевые слова и выражения: юридический жанр, законодательный дискурс, уголовный кодекс, нормативность, прескриптивность, кодификация, теория речевых актов.

Introduction. Modern linguistics increasingly engages with institutional communication, where language not only represents reality but creates binding social and legal effects. This is especially visible in legal discourse, in which texts are produced under strict institutional constraints and designed to regulate conduct. In legal linguistics, the concept of genre is crucial because it enables researchers to explain how legal texts become stable, recognizable, and functionally differentiated within professional communities. Bhatia's genre perspective treats legal genres as conventionalized forms shaped by institutional goals and professional practice [Bhatia, 1993: 206]. Within the legal genre system (legislation, judicial decisions, contracts, procedural documents, legal scholarship, etc.), legislative texts are typically considered the most authoritative because they provide the normative basis for other genres. The Criminal Code is a particularly "strong" legislative genre: it

codifies what counts as criminal behaviour, defines criminal liability, and specifies sanctions.

From a pragmalinguistic standpoint, this genre is best understood through speech act theory. Austin [Austin, 1962: 127) shows that institutional utterances can be performative, i.e., they do something by being said under appropriate conditions. Searle [J. Searle, 1969: 208) further clarifies that legal rules often realize directive and declarative functions: they order, prohibit, authorize, and legally “create” statuses.

Methodology. This study applies three complementary methodological approaches in order to examine Criminal Code texts from a genre-based and linguopragmatic perspective. These methods are interrelated and mutually reinforcing, allowing the research to reveal the institutional nature of criminal legislation, its communicative function, and the pragmatic realization of norms through conventional legal language. The first approach employed is genre analysis. Drawing on Swales’ (Swales, 1990: 97) genre theory and professional genre frameworks developed by Bhatia (Bhatia, 1993: 210), the Criminal Code is treated as a stable institutional text type. It is characterized by a clear communicative purpose, namely the regulation of social behaviour through binding legal norms. In addition, the Criminal Code demonstrates a typical hierarchical structure based on codification, where legal rules are systematically organized into parts, chapters, and articles. The genre is also marked by conventional linguistic patterns, including standardized normative formulae and recurrent legal expressions that ensure textual consistency and institutional authority.

The second method is speech act analysis. Legal provisions are examined not simply as descriptive statements, but as institutional utterances that perform specific pragmatic functions within the legal system. In particular, Criminal Code norms frequently realize directives, such as obligations and prohibitions, which impose required or restricted behaviour on individuals. At the same time, they also function as declaratives, since criminal provisions establish legal facts by creating liability, defining offences, and introducing sanctions as enforceable consequences.

Results. The findings confirm that the Criminal Code occupies a central position within the legal genre system. This centrality derives from its maximal institutional authority as a state-issued and legally binding document. As the primary normative source, the Criminal Code provides the foundation for interpretation, enforcement, and adjudication in criminal law. Moreover, it structures and shapes a wide range of downstream legal genres, including indictments, judicial decisions, procedural documents, and legal commentaries. From a genre perspective, the Criminal Code functions as an upstream norm-setting text: it determines not only the substantive content of criminal regulation but also influences the conventional form and communicative expectations of many other legal documents.

The Criminal Code is prescriptive by nature, and its provisions repeatedly employ formulaic constructions that encode obligation, prohibition, liability, and

sanction. Uzbek criminal legislation typically uses normative expressions such as "... *javobgarlikka tortiladi*" ("is held liable"), "... *jazolanadi*" ("is punished"), "... *taqiqlanadi*" ("is prohibited"), or "... *hollarda ... deb topiladi*" ("is deemed/considered in cases..."). English penal formulations, by contrast, frequently rely on offence-defining patterns such as "A person commits an offence if...", "A person is guilty of an offence if...", or "A person who... shall be liable to...", alongside modal constructions like "must" and "shall not" to express obligation or prohibition.

Discussion. Within a legal genre ecology, legislation is foundational because it defines "what counts" as lawful/unlawful. The Criminal Code intensifies this function: it does not just regulate administrative procedures; it authoritatively defines criminality, which is among the strongest forms of institutional classification. Therefore, it occupies a central and organizing position in the system of legal genres. Austin's view of performativity is highly relevant here (J. Austin, 1962: 122). Criminal Code provisions produce institutional effects not by persuading but by establishing binding norms. Searle's classification helps explain how these provisions simultaneously:

- a) direct behaviour (do / do not do X)
- b) declare legal consequences (X becomes punishable / liable).

So, the Criminal Code is not merely descriptive text. It is a genre of norm-creation and legal reality construction. Thus, linguopragmatic genre analysis is not only descriptive but also explanatorily useful for understanding why certain provisions yield interpretive disputes in practice.

Conclusion. The Criminal Code is a prototypical and central legislative genre within the system of legal genres. Its genre identity is determined by (i) normative institutional authority, (ii) rigid codified structure, (iii) terminological density supporting interpretive stability, and (iv) strong prescriptive pragmatic force realized through directive and declarative speech acts. A comparative view shows that Uzbek and English legal systems differ in codification format (single-code vs multi-statute), yet both realize similar institutional pragmatic functions through conventional legal formulae. Studying Criminal Code texts through legal linguistics deepens genre theory in legal discourse and supports high-level comparative research in English and Uzbek criminal legislative language.

References

1. Austin, J. L. *How to Do Things with Words*. Oxford University Press. 1962
2. Bhatia, V. K. *Analysing Genre: Language Use in Professional Settings*. Longman. 1993.
3. Searle, J. R.. *Speech Acts: An Essay in the Philosophy of Language*. Cambridge University Press. 1969
4. Swales, J. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press. 1990.
5. Tiersma, P. M. *Legal Language*. University of Chicago Press. 1999.

6. Рахматова В. Теория речевых актов в узбекском правовом дискурсе и их прагматический анализ. *Зарубежная лингвистика и лингводидактика*, 2(4/S), 2024. 151–156. Извлечено от <https://inlibrary.uz/index.php/foreign-linguistics/article/view/68063>

COMPOUND NAMES IN THE UZBEK AND ENGLISH ONOMASTIC SYSTEM STRUCTURE AND CONTENT

Doctoral candidate at the Khorezm Mamun Academy.

Matyakubov Khakimboy Khamidjanovich

(Doctor of philosophy in philology) +998885176006

Annotatsiya: Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi onomastik tizimida uchraydigan birikmali nomlarning tuzilishi va mazmuniy xususiyatlari tahlil qilinadi. Tahlil davomida antroponimlar, toponimlar, ergonimlar kabi nomlarning tarkibiy tuzilishi, ularning semantik ma'nosi lingvistik va madaniy omillar asosida o'rganiladi.

Kalit so'zlar: birikmali nom, tuzilish, nominatsiya, semantika.

Аннотация: В данной статье анализируются структура и содержательные особенности составных имен, встречающихся в ономастической системе узбекского и английского языков. В ходе анализа изучается структура таких названий, как антропонимы, топонимы, эргонимы, их смысловое значение на основе языковых и культурных факторов.

Ключевые слова: составное название, структура, номинация, семантика.

Annotation: This article analyzes the structure and content characteristics of compound names found in the onomastic system in Uzbek and English. During the analysis, the structural structure of such names as anthroponyms, toponyms, ergonyms, their semantic meaning is studied on the basis of linguistic and cultural factors.

Keywords: compound name, structure, nomination, semantics.

The universal experiences of mankind, in particular, complex situations and the situation of staying in front of a double dangerous choice, have left a special mark on the language richness and thinking of the peoples of the world. The Uzbek phraseologism "staying between two axes" is a vivid expression of such a universal dilemma. In the center of the phrase stands the concept of "fire" (fire). Fire expresses both positive (purification, light, life) and negative (destruction, danger, death) meanings in mythological thought. It is in this phrase that its negative, danger-signifying aspect is activated. The impossibility of getting rid of the fire, which is closing on both sides, is a powerful metaphor for the state of helplessness, inevitable loss and entanglement in a dead end. Now let's take a look at what images this concept is happening through in other languages. [1, 233-248]

In many European languages, this dilemma is expressed through metaphors of strength, pressure and physical compression. For example, in English there are several bright phrases to express this state of affairs. The most common is the phrase between a rock and a hard place (literally: "between rock and hard place"), first recorded in miners' speech in Arizona, United States, in the early 20th century, which reflected the harsh and dangerous working conditions in the mining industry: the state of being stuck between Hard Rock on one side and another physical obstacle in the In French, however, the phrase être entre le marteau et l'enclume (literally: "divide between Hammer and sandon") is used. The phrase is derived from the profession of ironworker, where a person is likened to a piece of crushed Iron, which is subjected to a powerful blow or pressure coming from two sides. This metaphor has been in use since the Middle Ages and claims to remain influenced by forces beyond one's own control . [2,146–159] A similar expression in German is zwischen Hammer und Amboss sein ("divide between Hammer and sandon"). However, there is also a phraseologism, "zwischen Baum und Borke sitzen" (literally: "to sit between a tree and its bark"), which is more distinctive in German . This expression means staying in a very narrow, compressed and uncomfortable situation, since there is practically no gap between the tree and its bark³. In Spanish, the tension of the situation and the level of threat are given through a more powerful image: estar entre la espada y la pared (literally: "standing between the sword and the wall"). In this, on one side stands a sharp-edged weapon (a clear danger), and on the other side stands a wall (helplessness) that does not allow retreat. The phrase is associated with ancient fencing culture, describing the situation of squeezing an opponent into a corner and not leaving him the opportunity to choose. In Slavic languages, as in Uzbek, the image of "two fires" is common. In Russian, the phrase Mezhdv dvukh ogney ("between two fires") is the exact equivalent of the Uzbek phrase. Its origin is associated with ancient military tactics: when an enemy army was fired from two sides, they were inevitably defeated . Also, Mezhdv molotom I nakovalney, who borrowed Russian from French and German.[3, 27–41]

Most Turkic languages use phrases with almost the same structure, based on the metaphor of fire, as in Uzbek, to represent this dilemma. This situation is explained by the general historical and cultural roots of the Turkic peoples, their lifestyle and the universal vision of fire as one of the most dangerous and important forces in nature. For example, in Turkish Iki ateş arası, the phrase kelak is the exact expression of the Uzbek language, and its range of application and semantic field are also the same. It is actively used to describe a complex situation in both political and social and personal relationships. In the Azerbaijani language Iki od arası, qalmaq also uses od, the historical form of the Uzbek word "fire", and the form and meaning of the phrase are almost indistinguishable. The Kazakh phrase Yeki Otti ORT ortasında qalu also fully corresponds to the Uzbek language in terms of structure and meaning, and indicates belonging to the phraseological layer common to Turkic peoples. Complete conformity is also observed in the Kyrgyz Eki ottun

orthosun in the kaluu phrase. In addition to the metaphor of fire, phrases based on other images are also found in some Turkic languages.

The phrase Cross the Styx (forgive the Styx) means to die, to leave this world. In Greek mythology, the Styx () was considered a mythical river separating the world of the living and the dead. The river Styx () is the main river in Greek mythology that separates the world of the living from the Kingdom of the Dead – Aid. Its name is derived from the ancient Greek word Στύξ, meaning “disgusting”, “obnoxious”. Without crossing this river, the soul of the deceased cannot reach the afterlife. From this river the spirits are carried by an old boatman named Charon, who is bitter and eloquent. Charon charges for his service. For this reason, ancient Greeks had the custom of placing a small coin obol over the mouth or eyes of a deceased person. [4,35–45]

If the loved ones of the deceased forgot about it, or he was impoverished, his soul could not climb Charon's boat and was condemned to roam the banks of the Styx for a hundred years. Book VI of the famous Roman poet Vergilius's epic “Aeneid” describes the journey of the protagonist Aeneas to the afterlife, detailing the sad fate of Charon and the unburied spirits on the River Styx . Thus, the phrase to cross the Styx does not literally mean “to go through the Styx”, but rather “to make an irreversible journey”, meaning the process of moving from life to death itself. There is a concept that directly corresponds to this bright mythological image in English in the Uzbek language and culture, but has its own differences. It is the Syrot bridge. Like the river Styx, the Sirot bridge is a symbolic boundary, a crossing point between the two worlds. Both are a must-follow route to the afterlife. Crossing both obstacles represents a final process that cannot be reversed. But getting through the Styx is death itself, that is, a neutral process. Both good and bad, if the toll is paid, it will cross the river. Passing the Sirot Bridge, on the other hand, is an examination, trial and sentencing process. Here it is not just about passing, but about how a person goes according to his actions in the world. The most significant difference is that cross the Styx broke away from its religio-mythological meaning in English and became a common euphemism of dying. It is freely used even by non-religious people. But in Uzbek, the phrase to cross the Sirot bridge is not used to mean to die. The phrase has retained its religious-eschatological meaning in its entirety, and only applies to The Doomsday test.

REFERENCES

1. Leighly J. Town names of colonial New England in the West. // published by: Taylor & Francis Ltd., Association of American Geographers. vol.68, no.2. – Pp.233-248, 1978.
2. Nicolaisen W.F.H. Place-name legends: An onomastic mythology // Folklore. 1976. Vol. 87/2. – Pp.146–159.
3. Smith C. The survival of British toponymy. // Nomina, Journal of the English Place-name Society, 1980. – Pp.27–41.

4. Watts V. Medieval fisheries in the Wear, Tyne and Tweed: the place-name evidence // Nomina, 1983. Vol. 7. – Pp.35–45.

O'ZBEK TILIDA ERGONIMLAR

(Jizzax viloyati misolida)

Salohiddinova Muborak Baxtiyor qizi
JDPU O'zbek tili o'qitish metodikasi
kafedrası tayanch doktoranti
(+998944830096)

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek tilida ergonim tushunchasi, ergonimlarning lisoniy va ma'naviy xususiyatlari Jizzax viloyati misolida tasnif qilingan. Ergonimlar qanday tanlanishi va ularning tilshunoslikdagi ahamiyati haqida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: ergonim, onomastika, oykomodonim, ergourbonim, denotat, firmonim, restoronim, trofonim, ergoreklamoni.

Аннотация. В данной статье классифицируется понятие эргонима в узбекском языке, а также его лингвистические и семантические особенности на примере Джизакской области. Рассматриваются вопросы выбора эргонимов и их значение в языкознании.

Ключевые слова: эргоним, ономастика, ойкодомоним, эргоурбоним, денотат, фирмоним, рестораноним, трофоним, эгорекламоним

Annotation. This article classifies the concept of ergonyms in the Uzbek language, as well as their linguistic and semantic features, based on the example of Jizzakh region. The selection of ergonyms and their significance in linguistics are also discussed.

Keywords: ergonym, onomastics, oikodomonym, ergourbonym, denotatum, firmonym, restoronym, trophonim, ergoreklamonym.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng barcha sohalarda keng o'zgarishlar davri boshlandi. Bu ayniqsa, jamiyatning ma'naviy hayotida o'z aksini topmoqda. Turli doiradagi ilmiy va adabiy manbalarni tadqiq etishda keng imkoniyatlar paydo bo'ldi. Ularni ilmiy – tadqiqot doirasiga kiritib, olingan natijalarni keng jamoatchilikka taqdim etish hozirgi kunning ustuvor vazifalaridan biridir.

Muhtaram Prezidentimiz Sh.M.Mirziyoyev o'zbek tiliga davlat tili maqomining berilishining 30 yilligi munosabati bilan o'tkazilgan marosimda so'zlagan nutqida keltirganidek: "Jamiyatimizda til bilan bog'liq eng ko'p muhokama qilinayotgan, haqli e'tirozlarga sabab bo'layotgan mavzu - bu joy nomlarini belgilash masalasi, desak xato bo'lmaydi. Afsuski, jamoat joylarida, ko'chalarda, binolar peshtoqida toponimik belgilar, turli lavha va reklamalar ko'pincha xorijiy tillarda, ma'naviyatimizga yot mazmun va shakllarda aks ettirilmoqda. Bu davlat tili talablariga, milliy madaniyat va qadriyatlarimizga

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

bepisandlikdan, umumiy savodxonlik darajasi esa tushib ketayotganidan dalolat beradi. Shu munosabat bilan Vazirlar Mahkamasi Atamalar komissiyasi bilan birgalikda ushbu masalalarni keng jamoatchilik ishtirokida jiddiy o'rganib chiqishi va tartibga solishi zarur. Chunki ijtimoiy obyektlarga nom berish – bu shunchaki shaxsiy yoki xususiy ish emas. Bu barchamizning vatanparvarlik va ma'naviy saviyamizni yaqqol ko'rsatadigan o'ziga xos mezondir. Buni hech kim, hech qachin unutmazligi kerak"[1]

Ushbu fikrlar shubhasiz, o'zbek tilshunosligida olib borilayotgan tadqiqotlar bilan aloqadordir. Zamonaviy onomastika (nomshunoslik)ning keng tarzda rivojlanib va taraqqiy etayotgan sohasi ergonimiyadir. Ergonimlar har bir hududning iqtisodiy madaniy jihatlarini aks ettiruvchi muhim lingvistik obyektlardir. Ular nafaqat joylashgan mintaqaning iqtisodiy va ijtimoiy hayotini, balki, o'sha hududdagi milliy va madaniy xususiyatlarini ham o'zida mujassamlashtiradi. Rivojlanib borayotgan bugungi kunda ko'plab korxona, tashkilot, firmalar, fermer xo'jaliklari, do'konlar paydo bo'lmoqda. Ularning ishlab chiqarish sanoatidagi o'rnini to'la-to'kis namoyon etuvchi jihatlaridan biri – nom qo'yish masalasidir. Mazkur jarayon, ya'ni obyektlarga nom berish shunchaki individuallik kasb etmasdan, balki lisoniy va ma'naviy jarayon hisoblanadi. Chunki toponimik jarayonlar har bir millat va xalq madaniyati bilan bog'liqlikni taqazo etadi. Shunga binoan atoqli tilshunos E.Begmatov fikricha, toponimikada tadqiq etilishi kutilayotgan masalalar talaygina.[2]

Ulardan biri ergonimlar masalasidir. Ergonimika – onomastikaning bir bo'limidir. Ergonimika (yunoncha – ish, faoliyat, mehnat) degan ma'noni bildiradi. Bu termin 1949-yil Angliyada shu sohada tadqiqot ishlarini olib boruvchi jamiyat tomonidan amaliyotga kiritilgan. Tilshunoslikda "ergonim" atamasi birinchi marta 1978-yil N.V.Podolskayaning "Rus onomastik terminologiyasi lug'ati" da taklif qilindi. Podolskaya "ergonim" atamasini kishilar birlashmasi, shu jumladan, kasaba uyushmasi, tashkilot, muassasa, korporatsiya, korxona, jamiyat nomlariga nisbatan qo'llagan.

Zamonaviy tilshunoslikda ergonimlar lisoniy jihatdan tadqiq qilinishi toponimlarning o'rganilishi bilan bog'liqdir. Ergonimlar murakkab lingvistik va madaniy hodisa bo'lib, unda til ichidagi va ekstralingvistik omillar o'zaro ta'sir qiladi: individuallashtiruvchi nominatsiya kompaniya mulkiga aylanadi va shu bilan birga egalik belgisi, ya'ni lingvistik emas, balki ijtimoiy xususiyatga ega bo'lgan mulkni himoya qilish vazifasini bajara boshlaydi.[3] Xususan, rus tilshunosligida ergonimlarning turlari sifatida quyidagilar kiritilgan: 1-oykomodonimlar- do'kon, firma, bank, turar joy binolari peshtoqlaridagi nomlar (I.A.Astafeva); 2-ergourbonimlar- ikkita denotatga ega, ya'ni tijorat tashkilotlari o'zi joylashgan hudud nomi bilan bog'liq lokal obyekt nomlari (R.Kozlov); 3-NKP (nazvaniya kommercheskix predpriyatiy) (D.A.Yaloves –Konovalova); 4- firmonimlar- firma nomlari (O.Beley, V.Korshunova, T.Nikolaeva, Y.Ribak, A.Titarenko); 5-Restoronimlar- restoran nomlari(Xoang Txi Xong Chang); 6-trofonimlar – umumiy

ovqatlanish obyektlari nomlari (G.N.Starikova); 7- ergoreklamonim- reklama vazifasini bajaruvchi tijorat obyektlari nomlari (T.V.Vasileva).[4]

Har bir nom faoliyat turiga qarab ergonim sifatida tanlanadi. Shunga ko‘ra ularning yasalishi ham turlicha bo‘ladi. Ergonimlarning ba‘zilari turmushimizdagi yangiliklarni ko‘rsatmoqda va bu bilan leksikamizning boyishiga hissa qo‘shmoqda. Ammo boshqa tomondan esa ushbu so‘zlar oddiy xalq uchun tushunishga biroz qiyinroq. Shu sababli ularga mavhum tushuncha sifatida qaraymiz.

O‘zbek tilida har qanday birliklarni tadqiq qilishda uning grammatik va morfemik tahliliga ham e‘tibor qaratiladi. Shunga binoan ergonimlar tub va yasama shaklda bo‘lishi tabiiy holdir, chunki ular ham har bir til lisoniy qoidalariga bo‘ysinadi. Ergonimlarning yasama so‘zlar shaklida bo‘lishi tub shaklidan ko‘ra ko‘pchilikni tashkil etadi. Masalan, so‘zga qo‘shimcha qo‘shish orqali: “Paxtakor” MFY, “Gulzor” QFY, mustaqil so‘zlarni bir-biriga qo‘shish orqali: “Elektrotexnika” do‘koni. Bular ergonimlarning lisoniy shakl ko‘rinishidir.

Ularning ma‘naviy o‘ziga xosligi va ma‘lum maqsad asosida nom berilishi iste‘molchilarni tezroq jalb qilish motivlari bilan bog‘liqdir. Chunki muvaffaqiyatga erishish bevosita nomga bog‘liq, negaki, tanlangan nom atrofdagilar va iste‘molchi tomonidan tez yodda qoladigan va to‘g‘ri talaffuz qilinadigan bo‘lishi kerak. Bundan tashqari, qo‘yilgan nom boshqa raqobatchilarnikidan ajralib turishi va atrofdagilar bu nomni eshitgan vaqtda ularning ko‘z o‘ngida tasavvur paydo bo‘lishi kerak. Har qanday nom ergonim sifatida tanlanayotganda yuqoridagi xususiyatlarga e‘tibor berib, amal qilib va maqsadli ravishda tanlanishi lozim.

Bundan tashqari, ergonimlar o‘zi joylashgan manzil bo‘yicha qo‘yilishi mumkin. Masalan, “Jizzax” mehmonxonasi, “Baxmal” tekstil. (Jizzax viloyatida joylashgan). Hozirda eng ko‘p qo‘yilayotgan nomlardan biri kishi ismlarining nom sifatida tanlanishidir. Masalan, “Oysha” go‘zallik saloni, “Sa‘diya” do‘koni. Lekin hozirda bunday nom tanlash tavsiya etilmaydi. Nom obyektning faoliyatini va u haqidagi dastlabki ma‘lumotni berib turishi kerak. Masalan, “Bolajon” do‘koni. Ba‘zi holatlar borki, qo‘yilgan nom faoliyat bilan mutlaqo bog‘liq emas, ammo u jarangdor, o‘qilishi oson va qulay so‘zlar. Masalan, “Shirin dunyo” do‘koni, “Izumrud” bekati.

Yuqorida keltirilgan ergonimlar ot so‘z turkumiga mansub so‘zlar bo‘lib jahon tilshunosligi, xususan, rus tilshunosligida chuqur o‘rganilgan. XX asrning 60-yillarida M.L. Shetinin, B.Z.Bukchina, G.A Zolotova, A.V. Superanskaya, V. D. Bondaletov kabi tilshunoslar o‘z tadqiqotlarida aks ettirgan.[5]

Jizzax viloyati ergonimlarini tadqiq qilish jarayonida ot so‘z turkumidagi nomlardan tashqari son so‘z turkumi bilan ifodalangan raqamlar shaklidagi nomlarni ham obyekt sifatida tanladik. Masalan, “555” kafesi, “777” mehmonxonasi. Nom sifatida tanlangan ushbu sonlar qaysidir ma‘noda ramziylikka egadir. Butun dunyo xalqlari ma‘naviy hayoti, mifologiyasi, dini, falsafiy qarashlarida raqamlar alohida o‘rin egallaydi. Ammo ular orasida eng ko‘p e‘tibor qaratilgani va aytish mumkin, eng “mashhur”i yetti raqamidir. Bu raqam magik raqam deb ham, sehrli raqam deb

ham, sakral raqam deb ham yuritilgan. Yetti raqami donishmandlik, muqaddaslik va sirli bilimlarni o‘zida jamlagani uchun ham qadim zamonlardan buyon inson uchun tabiatni anglash vositasi bo‘lib kelgan.[6]

Onomastikaning toponim va ergonim sohalari bir-biri bilan aloqadordir. Atoqli tilshunos B. O‘rinboyev bu haqida quyidagilarni qayd qiladi: Ma’lumki, har bir onimik leksema ma’lum bir ma’noni beradi, ya’ni leksema joy yoki shaxs haqida xabarni yetkazishi mumkin. Bu xabar esa maxsus onomastik vazifani bajaradi va uslubiy hamda estetik ahamiyatga ega bo‘ladi. Boshqacha aytganda, bir onomastik leksema bir sohada emas, balki, bir necha sohada ham ma’lum bir xabarni tashishi mumkin. Shaklan bir xil mazmuni har xil bo‘lgan onimlar onomastikada onimiyani vujudga keltiradi: Guliston (shahar), Guliston (antroponim). Botir (antroponim), botir (sifat), Kumush (antroponim), kumush (ot) kabilardir.

Xulosa qilib aytganda, ergonimlar o‘zining lingvistik tuzilishi va ma’nosi orqali til hamda madaniyatning o‘ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. O‘zbek tilidagi ergonimlar nafaqat iqtisodiy faoliyatni ifodalashda, balki, milliy qadriyatlarni saqlashda, tarixiy va madaniy merosni targ‘ib qilishda muhim rol o‘ynaydi. Shu sababli ergonimlarni tahlil qilish tilshunoslik nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning o‘zbek tiliga davlat tili maqomi berilganining o‘ttiz yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi nutqidan. Xalq so‘zi 2019-yil 22-oktyabr.218-soni
2. Siddiqov J.N. Ta’lim muassasalari nomlari bilan bog‘liq ayrim mulohazalar. International Conference on Adaptive Learning Technologies
3. Boysunova M. Ergonimlarning nomlanish jarayoni. Central Asian journal of education and innovation. 2023
4. Saparniyazova M. Ergonimlarning onomastik tizimdagi o‘rni va tadbiqi. Oriental Journal of philology
5. Kultayeva F. Ergonimlarning jahon va o‘zbek tilshunosligida o‘rganilishi// International Conference on Developments in Education Hosted from Bursa Turkey. Oct 26 2022
6. Djumayeva S. Yetti va to‘qqiz raqamlarining ramziy mohiyati

ГЕРМАНИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ

*Рахимов Хусниддин Тожакматович,
преподаватель кафедры немецкого и
французского языков Наманганского
государственного института
иностранных языков имени Исхакхана
Ибрата*

Аннотация

В статье выделены основные лексико-тематические группы представленных в современном узбекском языке заимствований из немецкого языка и определены важнейшие тенденции их функционирования. Автор приходит к выводу о последовательном сокращении степени употребительности административных, экономических и бытовых терминов немецкого происхождения в книжных стилях узбекского языка.

Ключевые слова: заимствование, немецкий язык, узбекский язык, лексико-тематические группы заимствований, пурификация, частотность, книжные стили, разговорная речь.

Annatation

In this article there outlined main lexic-thematic groups existing in modern Uzbek language which borrowed from German language and clarified important tendency and their functioning. The author comes to the conclusion that in bookish style of Uzbek language the level of the usage of German borrowed administrative, economical and social temps is gradually decling.

Key words: borrowing, German language, Uzbek language, lexiko- thematical groups borrowing, purification, frequency, bookish Style, spoken language.

Узбекский литературный язык – результат длительного, многовекового развития, обусловленного самыми различными культурно-историческими факторами, среди которых центральное место занимают многочисленные межъязыковые контакты узбекского этноса. В разные периоды истории на него оказывали существенное влияние такие языки, как арабский, персидский и таджикский. Чуть менее заметным и значительным было влияние близкородственных тюркских языков, прежде всего, турецкого. Наконец, большой пласт заимствований в лексике современного узбекского литературного языка составляют русизмы, активно проникавшие в него в течение всего XX века и спорадически входящие в него в последние десятилетия. Следует подчеркнуть, что именно русский язык длительное время выполнял (и отчасти продолжает выполнять) роль языка-посредника при заимствованиях из современных западноевропейских языков – английского, немецкого, французского, итальянского и др., а также греческого и латинского.

31 августа 1991 года - день официального провозглашения Независимости Республики Узбекистан - стал точкой отсчета для полномасштабной и динамичной интеграции Узбекистана в мировое сообщество. Достаточно сказать, что, по данным Министерства иностранных дел Республики Узбекистан, «на сегодняшний день Республика Узбекистан установила дипломатические отношения с более чем 130 странами мира. В Ташкенте осуществляют свою деятельность 45 посольств зарубежных государств, 9 почетных консулов, 11 представительств международных организаций, 5 международных финансовых организаций, 3 торговых представительства с дипломатическим статусом. В зарубежных странах и при международных организациях функционируют 46 дипломатических и консульских представительств Республики Узбекистан. Узбекистан является членом свыше 100 международных организаций и развивает взаимодействие с различными структурами многостороннего сотрудничества» [1]. Очевидно, что установление и постоянное расширение международных связей независимого Узбекистана, его активное участие в мировых интеграционных процессах создают благоприятные условия для возникновения непосредственных контактов узбекского языка со многими языками мира, что, безусловно, способствует интенсификации процессов обогащения узбекской лексики за счет заимствований из самых разных языков мира.

С другой же стороны, одним из важнейших признаков эпохи Независимости является рост национального самосознания, закономерно сопровождаемый процессом пурификации литературного языка, т.е. стремлением творческой интеллигенции к возрождению чистоты узбекской речи, к минимализации использования заимствованной лексики.

Обе указанные противоположные тенденции в развитии узбекского языка последней четверти века можно проиллюстрировать характеристикой заимствований из немецкого языка.

По определению «Лингвистического энциклопедического словаря», заимствование —

это «элемент чужого языка (слово, морфема, синтаксическая конструкция и т. п.), перенесенный из одного языка в другой в результате языковых контактов» [2, с. 158]. При этом «пути движения слова из языка в язык могут быть прямыми и косвенными» [2, с. 159], т.е. непосредственными и опосредованными. Так, абсолютное большинство заимствований из немецкого вошло в узбекский язык при посредстве русского, что, безусловно, сказалось как на характере их адаптации к произносительной и грамматической базе, так и на их стилистических особенностях. Заметим, что большинство из них носят книжный характер и является терминами: 1) административно-канцелярскими — *гриф, формуляр, штемпель, штамп, штат, штраф*, а также *полиция, бригадир, гастарбайтер* и т.д.; 2) военными — *атака, блиндаж, гаубица, гауптвахта, гильза, плацдарм, штаби* т.д.; 3)

экономическими – банкир, бухгалтер, вексель, маклер и т.д.; 4) общетехническими – дюбель, люфт, кран, клапан, трубуцина, цанга, цех, шифер, штангенциркуль, штенсель, штопор, шуруп и т.д.; 5) научными и специальными – ср. лингв. абзац, аблаут, умлаут, шриффт; геологич.: анилиф, гнейс, гност, грабен, зандер, квершлаг, торф, шахта и др.; 6) бытовыми – вакса, вафли, рюкзак, шприц.

Если предметно рассуждать о тенденциях употребления германизмов в современной узбекской речи, то слова перечисленных выше лексико-тематических групп ведут себя не одинаково. Так, военные, общетехнические, научные и специальные термины сохраняют свое положение и высокую степень употребительности как в книжной, так и в литературно-разговорной узбекской речи.

Что же касается административно-канцелярских, экономических и, отчасти, бытовых терминов-германизмов, то именно в их случае можно наблюдать определенную тенденцию к последовательному замещению исконно узбекскими словами и оборотами речи. Это в первую очередь касается собственно книжных стилей узбекского языка, в которых процесс пурификации наиболее активен.

Так, например, административно-канцелярский термин-германизм *абзац* (нем. Absatz - красная строка) в официальных документах практически не встречается, и вместо него последовательно употребляются исконно-узбекские выражения *хат боши*, *сатр боши*, ср.: «1. 2-банднинг иккинчи **хат боши** қуйидаги тахрирда баён қилинсин: "Экспорт юк ташишлари сугурта қилиш Ўзбекистон Республикасининг амалдаги қонун ҳужжатларига ҳамда "Инкотермс" халқаро қоидаларига мувофиқ тижорат ташкилотлари бўлган ва тегишли турдаги сугурталашни амалга ошириш учун лицензияга эга бўлган юридик шахслар томонидан амалга оширилади" (выделено нами – Х.Р.) [3, с. 2]. В то же время, по нашим наблюдениям, в устной разговорной речи более высокими частотными показателями обладает слово *абзац*, поскольку в большей степени соответствует закону речевой экономии (одна лексема вместо двух - *хат боши*).

Экономические термины *бухгалтер* (нем. Buchhalter – держатель книги) и *гроссбук* (нем. Grossbuch < Gross – большой, Buch – книга) в официально-деловом дискурсе замещены возникшими в 1990-е гг. узбекскими выражениями *хисобчи* и *катта китоб*, однако в разговорной речи устойчиво сохраняются германизмы, что, очевидно обусловлено их международным характером. Многие другие экономические термины оказываются малоупотребительными в силу того, что не отражают текущих реалий экономической жизни Узбекистана и воспринимаются как экзотизмы, ср.: *вексель* (нем. Wechsel – перемещение, перевод, мена) – «письменное обязательство в уплате денег определенному лицу в установленный срок»; *штафель* (нем. Staffeln – ступень, уступ; ярус) – «бухгалтерский счет особой

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

формы, в котором дебетовые и кредитовые обороты отражены в одной общей графе».

Бытовое слово *кнопка* (нем. Knopf – пуговица) вытесняется исконно-узбекскими словами в трех представленных значениях: *босмамих* (т.е. «канцелярская кнопка») и 2) *тузма* (т.е. «подвижная пуговка для замыкания и размыкания в цепи тока») *тузма* (т.е. «застежка из двух металлических или пластмассовых частей, входящих одна в другую»). Слово *фляга* (нем. Flasche – бутылка), зарегистрированное словарями узбекского языка, в реальном дискурсе практически не представлено: вместо него функционирует исконно узбекское слово *сувдон*. С другой же стороны, в устной узбекской речи нередко является использование таких не зарегистрированных словарями узбекского языка бытовых терминов, как *рюкзак* (нем. Rucksack – спинной мешок) вместо малоупотребительного узбекского *юк халта*, *циферблат* (нем. Zifferblatt) и др.

Таким образом, по нашим наблюдениям, наиболее общей тенденцией использования германизмов в современном узбекском дискурсе является общее снижение их частотных характеристик, их постепенное перемещение из книжной сферы в разговорную и в целом на периферию лексики узбекского языка. Данная тенденция не затрагивает военных, общетехнических, научных и специальных терминов.

Список использованной литературы:

1. Сайт Министерства иностранных дел Республики Узбекистан. – URL: <http://www.mfa.uz/ru/cooperation>.
2. Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
3. ВазирларМахкамасининг "Миллий экспорт қилувчиларни суғурталашни таъминлаш чора-тадбирлари тўғрисида" 1998 йил 21 апрелдаги 167-сон қарорига киритилаётган ўзгартириш ва қўшимчалар. – URL: <http://www.kafolat.uz>.

PUBLICISTIKALÍQ – GAZETA STILINIŇ LINGVOSTILISTIKALÍQ
ÓZGESHELIKLERI

SAPARBEEK MÍRZABAEV
Ózbekstan Respublikası Ilimler Akademiyası
Qaraqalpaqstan bólimi
Qaraqalpaq gumanitar ilimler ilim izertlew instituti
tayanish doktoranti, Nókis
Smirzabaev018@gmail.com
+998995459773

Annotatsiya. Ushbu tadqiqotimizning asosiy maqsadi - qoraqalpoq tilidagi publitsistik uslubning alohida janr turi hisoblanadigan gazeta uslubining o'ziga xos

lisoniy belgilarini aniqlash. Bu maqsadga erishish uchun belgilab olingan vazifalar qatoriga: umumiy tilshunoslikda, shuningdek qoraqalpoq tilshunosligidagi stilistika ilmiga oid qilingan fundamental nazariy ishlardan publitsistik uslubning o'ziga xos xususiyatlari va boshqa uslublardan farqli tomonlari haqidagi ma'lumotlarni o'rganish, o'rganilgan fikrlar asosida bugungi kunda amaliy muomalada bo'lib turgan qoraqalpoq matbuoti materiallarini lingvistik tahlil qilish orqali gazeta uslubining hozirgi til xususiyatlarini ochib berish kabi vazifalar belgilab olindi.

Kalit so'zlar: stilistika, funktsional stil, publicistik stil, gazeta stili, adabiy til, adabiy til normasi, lingvistik xususiyat.

Аннотация. Основная цель нашего исследования - выявить специфические языковые особенности газетного стиля, являющегося отдельным жанровым типом публицистического стиля в каракалпакском языке. Среди задач, поставленных для достижения этой цели, были следующие: изучение сведений об особенностях публицистического стиля и его отличительных чертах от других стилей из фундаментальных теоретических работ по общему языкознанию, а также стилистике в каракалпакском языкознании, выявление современных языковых особенностей газетного стиля посредством лингвистического анализа материалов каракалпакской прессы, используемых в настоящее время на практике.

Ключевые слова: стилистика, функциональный стиль, публицистический стиль, газетный стиль, литературный язык, норма литературного языка, лингвистическая особенность.

Abstract. The main goal of our research is to identify the specific linguistic features of the newspaper style, which is considered a separate genre type of journalistic style in the Karakalpak language. Among the tasks defined to achieve this goal are: the study of fundamental theoretical works on the science of stylistics in general linguistics, as well as in Karakalpak linguistics, the study of information about the peculiarities of the journalistic style and its differences from other styles, the linguistic analysis of materials of the Karakalpak press, which are currently in practical circulation based on the studied ideas, and the disclosure of the current linguistic features of the newspaper style.

Keywords: stylistics, functional style, journalistic style, newspaper style, literary language, literary language norm, linguistic feature.

So'ngi jillarda qaraqalpaq tilin ilimiy izertlewdiń birqansha baǵdarları rawajlandı. Solardıń ishinde ásirese, tilge sistemalı túrde qaraw hám funciyalı analiz jónelisleri óz aldına orın iyeleydi. Qaraqalpaq tiliniń házirgi dáwirdegi jámiyetlik áhmiyetin bahalaw, stillerdegi janrlardı óz ara baylanıstırǵan hám ajratqan halda izertlewde gazeta tiliniń ornı girewli. Sebebi, gazetada qaraqalpaq tili rawajlanıwındaǵı ózgerisler dáwir talabı menen óz kórinisin kórsetedi, mámleketlik tildiń imkaniyatların júzege shıǵarıwda áhmiyetli qural retinde xızmet etedi.

Mámleketimizdagi barlıq tarawlarda islenip atırǵan reformalardı bayan etiw, olardıń nátiyjeleri haqqında xalıqtı neytral informaciyalar menen támiynlew, keń, anıq, tez maǵlıwmat jetkeriw, adamlardı jańa jobalarǵa baǵdarlaw, olardıń oy-pikirin qalıplestiriwde ĞXQ húkimet hám xalıq arasında ózgeshe bir kópır wazıypasın atqarmaqta. Ğárezsizlik jıllarında ámelge asırılǵan reformalar sebepli ĞXQ janrlarınıń imkanıyatlarınan keń paydalanıw, materiallardıń mazmun-mánisin jetilistiriw, informaciyalardıń tásirililigin arttırıw tarawlarında kóplep unamlı ózgerisler júz berdi. Sol kózqarastan, jurnalistlerdiń til qurallarınan paydalanıw sheberligi hám olardı bahalaw, ĞXQnıń nátiyjeliligini arttırıw, janrlardıń ózine tán qásiyetlerin izertlew, stillerdiń baylanıslılıq hám ózgeshelik táreplerin kórsetiwge itibar kúsheydi.

Gazetalarda janr hám til sheberligi máselelerin úyreniwdiń teoriya-metodologiyalıq tiykarların anıqlaw, gazeta, informaciya-xabar, sınıq hám kórkem-publicistikalıq janrlardıń leksika-stilistikalıq, grammatika-stilistikalıq qásiyetlerin, janr hám tilden paydalanıw sheberligi, ádebiy normaǵa ámel etiw halatların anıqlaw kózqarasınan analizlewdi ámelge asırıw lazım.

Baspasóz tili hám stili qaraqalpaq til biliminde derlik úyrenilmegen tarawlar qatarında. Biraq, rus hám basqa túrkiy tillerde bul tema boyınsha arnawlı izertlewler islengen. Bul izertlewlerdiń ayırımlar atap kórsetetuǵın bolsaq, rus til biliminde V.Kostomorov [3], ózbek til biliminde I.Toshaliyev [7], A.Abdusaidov [1], qaraqalpaq til biliminde A.Bekbergenov [2] Z.Orazımbetova [5; 6], T.Masharipova [4] tárepinen baspasóz tili hám stilin túrli aspektlerde izertlegen.

Joqarıdaǵı kórsetilgen miynetlerde [1; 2; 4; 6] gazeta stiliniń tiykarǵı lingvistikalıq qásiyetleri, ózine tán ózgeshelik belgileri retinde tómendegi belgiler keltirip ótıledi:

1. Gazeta tili jazba ádebiy til esaplanadı. Ol ózine tán lingvistikalıq belgilerge iye.

2. Gazetada barlıq funkcionallıq stillerge tiyisli materiallar járiyalanadı. Ayırım materiallarda olar aralasıp qollanıladı. Bul gazeta tiliniń ózine tán ózgesheligi. Basqa funkcional stillerge tiyisli materiallar (qosıq, gúrriń, prozalıq shıǵarmalardan úzindiler, párman, qarar h.t.basqalar) gazeta materiallarına qamtılmaǵan bolsa, onda olar óz stilleri sheńberinde úyreniliwi kerek, yaǵnıy, ol gazeta tiline baylanıslı bolmaydı.

3. Gazeta materialları stili hám bayanlanıw tárepinen parqlanadı. Xabar, bas maqala, korrespondenciya, esabat, túsindirme sıyalılar sap ádebiy tilde jazılsa, ocherk, ashıq xat, reportaj, sın maqala, feleton sıyaqlılar kórkem stilge tán elementlerden keń paydalanadı. Bunday janrlarda ayırım jaǵdaylarda óz ornı menen dialektlik elementler de qollanıladı.

4. Gazeta tili kórkem ádebiy stil menen awızeki sóylew stillerge jaqın keledi de, ilimiy hám rásmiy stillerden ajırılıp turadı.

5. Gazeta tili ushın standart hám shtamlardan paydalanıw tán qubılıs.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

6. Gazeta tiliniń ózine tán qásiyeti onıń informaciyalıq, shólkemlestiriwshilik, úgit-násiyatlaw hám tásirsheńlik sıyaqlı wazıypalardan payda boladı. Til qurallarınan paydalanıwda gazeta tiline tán usı qásiyetler esapqa alınadı.

7. Gazeta tilinde ekspressivlik ózine tán tárizde bayanlanadı. Tásirsheńlikti támiynlewde ġalabalıq, obrazlıq, emocionallıq hám ekspressivlik, anıqlıq hám konkretlik, ıqshamlıq sıyaqlı belgiler óz aldına itibarǵa alınadı.

8. Gazeta janrlarında tildiń imkaniyatlarınan paydalanıw jaǵdayı bir-birinen parqlanadı. Axborot, kórkem-publicistikalıq janrlarda sóylemlik, frazeologiyalıq, grammatikalıq qurallardıń eskpressivlik stillik imkaniyatlarınan paydalanıw uqsamlıq hám ózgeshelik belgilerge iye. Til qurallarınıń stillik qásiyetlerinen paydalanıwda túrli usıllar qollanıladı.

9. Gazeta tilinde ádebiy tildiń sóylemlik, imlalıq, grammatikalıq, punktuaciyalıq hám stillik normalarına qatań ámel etiledi. Ádebiy normadan shetke shıǵıwlar (belgili bir maqsetti gózlep) ocherk, sın maqala, feletonlardıń tilinde ushırasadı. Kórkem ádebiy stilde ulıwmalıq normaǵa boysınılsa, gazeta tilinde ádebiy norma sheńberinde jumıs alıp barıladı.

10. Gazeta tili ádebiy tildiń, atap aytqanda, onıń leksikasınıń bayıwına úles qosadı. Jámiyetlik-siyasıy, ekonomikalıq, kúndelikli mádeniy ómir menen baylanıslı ózgerisler dáslep gazetada kórinis beredi. Nátiyjede tazadan payda bolǵan yaki basqa tillerden kirip kelgen sózler gazeta arqalı keń aynalıwǵa kiredi. Gazeta sóylew birliklerin, ásirese, terminlerdi qollanıwda “dóretiwshilik laboratoriya” wazıypasın atqaradı.

11. Gazeta dáwir menen teń qádem basatuǵın, jurnalistlerdiń sheberligi sebepli neologizmler hám okkazonalizmler kóp qollanılatuǵın jazba derek. Tilimiz leksikasındaǵı ózgerislerdi sáwlelendiriwde gazeta tili kórkem ádebiy stilge qaraǵanda keń imkaniyatlardı iye.

12. Gazeta tili jazba ádebiy til retinde belgili bir nızam-qaǵıydaǵa, normalarǵa boysınıwı hám ámeldegi imla qaǵıydarına tiykarlanǵanlıǵı ushın da joqarı sawatlılıq dárejesin kórsetiwshi derek esaplanadı.

13. Gazeta tili úlgi bolatuǵın til retinde sóylew mádeniyatın rawajlandırıw, ádebiy normanı úgitlewde ózine tán ayna wazıypasın atqaradı. Olardaǵı azı-kem kemshilikler anıqlanıp, gazeta tiliniń halatına hám til rawajlanıwındaǵı ózgerislerge tiyisli baha berip barıladı.

Sanap ótilgen bul belgiler gazetalardaǵı materiallardı ulıwmalıq túrde qamtıp alıw tiykarında júzege shıǵıp turǵanı belgili. Bul belgilerdiń: 1, 5, 6, 9 – 13-belgi túrleri barlıq gazetalarda óz kórinisin kórsetetuǵın qatań normalar esaplansa, 2, 3, 4, 6, 7-belgiler belgili bir baspasóz quralı, gazetanıń alǵa qoyǵan maqseti, janrlıq xarakterlerine, tarawlıq túrleri baylanıslı payda bolıp keledi.

Juwmaqlap aytqanda, gazeta stili túsinigin tolıq ashıp beriwde bul belgiler jetkiliksiz ekeni belgili. Biz gazeta stili dep óz aldına stil túrin bóleklep alıw pikirinen góre, gazetanıń jámiyetshilikke usınılǵan tek predmetlik xarakterge iye túsinik ekenin basshılıqqa ala otırıp publicistikalıq stil quramında úyrenilgenin

maqul kóremiz. Al, gazetalarda berilgen materiallardı jekke halda ideya-tematikalıq, janrlıq tárepten analiz jasağan halda funkcionallıq stillerdiń quramında úyreniliwi kerek dep esaplaymız.

Paydalanılğan ádebiyatlar dizimi

1. Абдусаидов А. Газета жанрларининг тил хусусиятлари. Филол. фан.докт....дис. автореф. – Самарқанд, 2005.
2. Бекбергенов А. Қарақалпақ тилиниң стилистикасы. Нөкис. Қарақалпақстан. 1990.
3. Костомаров В. Русский язык на газетной полосе (некоторые особенности языка современной газетной публицистики). Москва. 1971.
4. Машарипова Т.Ж. Публицистика теориясының бир пүтин концепциясы: илимий методологиялық анализ Қарақалпақстан баспасөзи материаллары мысалында). – Ташкент: Mumtaz so'z, 2016.
5. Оразымбетова З.Қ. Қарақалпақ күнделикли баспасөзи тилиниң қәлиплесиўи (1924-1940-жыллар материаллары тийкарында). Фил.илим.канд. ... дисс. – Нукус: КМУ, 2006.
6. Оразымбетова З.Қ. Қарақалпақ вақтли матбуоти тилининг услубий хусусиятлари: Фил.фан.докт. дис...автореф. – Нукус, 2019.
7. Тошалиев И. Матбуот тили маромларига доир (Ҳозирги ўзбек тилининг тараққият йўналишлари) – Тошкент, 1990.
8. Юсупов К. Ўзбек адабий тилининг лексик-семантик ва стилистик хусусиятлари. – Тошкент: ФАН, 1986.

THE DISTINCTIVE LINGUISTIC NATURE OF ENGLISH ACADEMIC DISCOURSE

Larina Kamila Petrovna

University of Business and Science

Abstract. The article examines the distinctive linguistic nature of English academic discourse, analyzing its structural, lexical, and pragmatic characteristics that differentiate it from other registers of the English language. Drawing on the theoretical frameworks of systemic functional linguistics and genre theory, the study investigates nominalization patterns, syntactic complexity, hedging mechanisms, and disciplinary variation in academic prose. The research is grounded in corpus-based analysis of authentic academic texts and synthesizes findings from leading scholars in academic discourse studies.

Keywords: academic discourse, linguistic nature, nominalization, syntactic complexity, hedging, disciplinary variation, genre theory.

English academic discourse occupies a distinctive position within the broader spectrum of language use, constituting a specialized register governed by particular syntactic, lexical, and pragmatic conventions. The question of what makes academic English linguistically unique has attracted sustained scholarly attention over the past

four decades, generating rich debates about the relationship between language, knowledge, and disciplinary community [Swales, 1990, 260-p]. Understanding the linguistic nature of English academic discourse is not merely a theoretical concern but carries significant practical implications for researchers, educators, and non-native speakers of English who must navigate these conventions in order to participate in international scholarly communication.

Historically, English academic writing was characterized by an aspiration toward impersonality and objectivity, achieved through passive constructions, nominalization, and the systematic suppression of authorial voice [Halliday, 1993, 69-p]. However, contemporary scholarship has increasingly recognized that academic discourse is neither uniform nor ideologically neutral. Rather, it reflects the epistemological commitments, rhetorical conventions, and power structures of specific disciplinary communities. The distinctive linguistic nature of English academic discourse thus emerges from the intersection of cognitive, social, and institutional forces that shape how knowledge is constructed and communicated.

M.A.K. Halliday's systemic functional linguistics provides one of the most influential theoretical frameworks for analyzing the linguistic features of academic discourse. Halliday argued that the grammatical metaphor — particularly nominalization — is the defining lexicogrammatical feature of academic English [Halliday, 1993, 69-p]. Nominalization involves the transformation of processes and qualities, typically expressed through verbs and adjectives, into nominal groups. For example, the verbal process "the temperature increased rapidly" becomes the nominalized form "the rapid increase in temperature." This grammatical shift enables academic writers to condense complex propositions, create information density, and treat abstract processes as stable entities available for further modification and elaboration.

J.M. Swales, working within genre theory, proposed the concept of discourse community as central to understanding academic language use [Swales, 1990, 260-p]. According to Swales, academic discourse communities are defined by shared goals, participatory mechanisms, intercommunication conventions, and a specific lexis. The linguistic conventions of any given academic genre — the research article, the review, the abstract — reflect the values and epistemic practices of its community. This perspective shifts attention from purely formal linguistic features to the social functions that those features serve within particular scholarly contexts.

K. Hyland's extensive corpus research has demonstrated that academic discourse is fundamentally interpersonal in character, despite its surface appearance of objectivity [Hyland, 2000, 211-p]. Hyland's model of metadiscourse distinguishes between interactive resources, which help readers navigate the text, and interactional resources, which engage readers directly. Interactive metadiscourse includes frame markers, transitions, evidentials, code glosses, and endophoric markers. Interactional metadiscourse encompasses hedges, boosters, attitude markers, self-mentions, and engagement markers. This framework reveals

that academic writers are continuously engaged in negotiating meaning, managing reader relationships, and positioning their claims within broader scholarly conversations.

The lexical characteristics of English academic discourse have been systematically described through corpus-based approaches. P. Nation and his colleagues developed the Academic Word List, identifying vocabulary items that appear with high frequency across academic disciplines but are not among the most common words of general English [Nation, 2001, 385-p]. These items, which include words such as analyze, concept, establish, indicate, and significant, constitute a specialized sublexicon of academic English that learners must acquire to access scholarly texts. The academic lexicon is further characterized by a high proportion of Latinate and Greek-derived vocabulary, nominal compound structures, and technical terminology specific to individual disciplines.

Syntactic complexity represents another defining characteristic of English academic prose. Academic sentences typically exhibit greater clause depth, more extensive use of pre- and post-modification within noun phrases, and more frequent embedding of subordinate clauses than conversational or journalistic English [Biber, 2006, 223-p]. D. Biber's multidimensional analysis of register variation in English demonstrated that academic prose is situated at an extreme on the dimension of informational production, characterized by high noun phrase complexity, low verb phrase complexity, and minimal use of features associated with interactional and affective language. These syntactic patterns serve the communicative function of packaging large amounts of propositional content efficiently while maintaining a formal register appropriate to scholarly contexts.

The research draws upon corpus-linguistic and discourse-analytic methodologies. A corpus of three hundred academic articles was compiled from four disciplinary areas: humanities (literature and philosophy — 75 articles), social sciences (linguistics and sociology — 75 articles), natural sciences (biology and physics — 75 articles), and applied sciences (engineering and medicine — 75 articles). Articles were sourced from peer-reviewed journals indexed in the Web of Science database, covering publications from 2010 to 2024. The total corpus comprised approximately 720,000 words. Analytical tools employed included AntConc for frequency analysis and concordancing, Sketch Engine for collocational profiling, and manual annotation for discourse-level features. The analysis focused on four main linguistic dimensions: nominalization density, hedging frequency and form, syntactic complexity indices, and citation practices.

Corpus analysis revealed that nominalization density — measured as the ratio of nominal group tokens to clause tokens — varied significantly across disciplines. Humanities texts exhibited the lowest nominalization density (mean ratio 1.8:1), while natural and applied science texts showed the highest density (mean ratio 3.2:1). This finding confirms Halliday's hypothesis regarding the centrality of grammatical metaphor in scientific English and extends it by demonstrating

disciplinary gradience within the academic register. Nominal compounds such as "gene expression regulation mechanism" and "data acquisition protocol" appeared with particularly high frequency in natural and applied science texts, performing the dual function of terminological precision and informational compression.

Hedging analysis identified five principal formal categories in the corpus: modal auxiliaries (may, might, could, could — 38%), epistemic adverbs (possibly, probably, apparently, seemingly — 24%), approximators (approximately, around, roughly — 14%), reporting verbs with evidential function (suggest, indicate, appear, seem — 17%), and conditional constructions (if these findings hold, assuming this interpretation — 7%). Significant disciplinary variation was observed: humanities texts averaged one hedging device per 62 words, social science texts one per 78 words, natural science texts one per 134 words, and applied science texts one per 118 words. These patterns reflect disciplinary epistemologies — the interpretive, argument-driven character of humanities scholarship generates a greater density of epistemic qualification than the evidence-driven conventions of experimental sciences.

Citation practices showed equally systematic disciplinary patterning. Integral citations, in which the cited author occupies a syntactic role within the sentence (e.g., "Smith argues that..."), constituted 61% of all citations in humanities texts but only 23% in natural science texts. Non-integral citations, where the author appears only in parenthetical reference, dominated natural and applied science texts (77% and 69% respectively). This distribution reflects contrasting rhetorical traditions: in humanities, scholarly voices are foregrounded as interlocutors in an ongoing intellectual conversation, while in sciences, cited works function primarily as evidential anchors for empirical claims. The syntactic integration of citation thus indexes the epistemological relationship between current and prior knowledge within each disciplinary community.

The distinctive linguistic nature of English academic discourse emerges from a complex interplay of lexicogrammatical, rhetorical, and social factors that cannot be reduced to any single defining feature. Nominalization and syntactic complexity create the information-dense, formal surface texture characteristic of academic prose. Hedging and metadiscourse reveal its fundamentally dialogic and interpersonal character beneath that surface. Citation practices index the social organization of knowledge within disciplinary communities. Genre conventions structure the rhetorical moves through which scholars present, argue for, and situate their contributions within existing fields of inquiry.

Disciplinary variation is a constitutive dimension of academic discourse rather than mere surface variation on a uniform linguistic template. Humanities, social sciences, natural sciences, and applied sciences differ systematically in their nominal density, hedging frequency, citation form, and syntactic complexity in ways that reflect their distinct epistemological foundations, evidential methodologies, and rhetorical traditions. These differences have important implications for the teaching

of academic writing, suggesting that discipline-specific instruction is necessary to equip students and researchers with the full range of linguistic resources required for effective scholarly communication in English.

References

1. Biber D. *University Language: A Corpus-Based Study of Spoken and Written Registers*. – Amsterdam: John Benjamins, 2006. – 223 p.
2. Halliday M.A.K. *Some grammatical problems in scientific English // Writing Science: Literacy and Discursive Power*. – London: Falmer Press, 1993. – P. 69-85.
3. Hunston S., Thompson G. *Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse*. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 227 p.
4. Hyland K. *Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing*. – London: Longman, 2000. – 211 p.
5. Martin J.R., White P.R.R. *The Language of Evaluation: Appraisal in English*. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p.
6. Nation I.S.P. *Learning Vocabulary in Another Language*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 385 p.
7. Swales J.M. *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1990. – 260 p.

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ELLIPSIS AND PARALIPSIS IN LINGUISTICS

Qosimova Malika Xurshidovna,
SamDCHTI 1-kurs tayanch doktoranti
+998998752654

Annotatsiya

Maqolada tilshunoslikda ellipsis va paralipsis hodisalarining nazariy asoslari ularning strukturaviy, pragmatik va diskursiv jihatlari nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Ellipsis kontekst orqali tiklanishi mumkin bo'lgan til birliklarining tushirib qoldirilishi natijasida nutqning ixchamligi va bog'liqligini ta'minlovchi grammatik hamda kommunikativ mexanizm sifatida ko'rib chiqiladi. Paralipsis esa nutqda ma'lum ma'lumotni aytmasslikni ko'rsatib, aslida unga e'tibor qaratishga xizmat qiluvchi ritorik va pragmatik strategiya sifatida izohlanadi. Tadqiqot ushbu hodisalarni tushunishda kontekst, xulosa chiqarish va umumiy bilimlarning muhim rolini ko'rsatadi. Maqolada kommunikativ ma'no faqat ochiq ifoda orqali emas, balki yashirin ishoralar va strukturaviy “bo'shliqlar” orqali ham shakllanishi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: ellipsis, paralipsis, pragmatika, diskurs tahlili, implitsit ma'no, til iqtisodiyliigi, inferensiya, bog'liqlik

Аннотация

В статье рассматриваются теоретические основы эллипсиса и паралипсиса в лингвистике с акцентом на их структурные, прагматические и дискурсивные характеристики. Эллипсис анализируется как грамматический и коммуникативный механизм опущения языковых элементов, восстанавливаемых из контекста, что способствует экономии языковых средств и связности дискурса. Паралипсис рассматривается как риторическая и прагматическая стратегия, при которой говорящий формально опускает информацию, но фактически акцентирует на ней внимание. Исследование подчеркивает роль контекста, интерпретации и фоновых знаний в понимании этих явлений. В статье показано, что значение в коммуникации формируется не только через эксплицитное выражение, но и через структурированное отсутствие и имплицитные смыслы.

Ключевые слова: эллипсис, паралипсис, прагматика, анализ дискурса, имплицитное значение, языковая экономия, вывод, когезия

Annotation

This article examines the theoretical foundations of ellipsis and paralipsis in linguistics, focusing on their structural, pragmatic, and discourse-related dimensions. Ellipsis is analyzed as a grammatical and communicative mechanism that allows the omission of recoverable linguistic elements, contributing to economy and cohesion in discourse. Paralipsis is explored as a rhetorical and pragmatic strategy in which speakers appear to omit information while implicitly emphasizing it. The study highlights the role of context, inference, and shared knowledge in interpreting both phenomena. By integrating insights from syntax, pragmatics, discourse analysis, and cognitive linguistics, the article demonstrates that meaning in communication emerges not only from explicit expression but also from structured absence and implicit reference.

Keywords: ellipsis, paralipsis, pragmatics, discourse analysis, implicit meaning, linguistic economy, inference, cohesion

Ellipsis and paralipsis are central phenomena in linguistic theory, particularly within syntax, pragmatics, and discourse analysis. Both involve the strategic manipulation of linguistic material – either through omission or through the rhetorical suggestion of omission – yet they operate on different structural and communicative levels. Understanding their theoretical foundations reveals how meaning is constructed not only through what is said, but also through what is left unsaid or indirectly implied.

Conceptualizing ellipsis in linguistics. In modern linguistics, ellipsis is understood as a systematic phenomenon in which certain elements of an utterance are omitted but remain semantically recoverable from context. Structural linguistic traditions emphasized that language tends toward economy of expression without loss of meaning. According to Roman Jakobson, the communicative function of language involves a balance between redundancy and economy, making ellipsis a natural organizing mechanism of speech [1]. In generative linguistics, ellipsis is

often interpreted as evidence of underlying syntactic structure that is not fully realized at the surface level. Noam Chomsky treated such phenomena as proof that abstract syntactic representations govern language production, even when not overtly expressed [2]. Functional approaches, by contrast, explain ellipsis primarily through communicative efficiency: speakers omit predictable elements to optimize information transfer. Thus, ellipsis simultaneously operates as a structural, cognitive, and communicative mechanism.

Researchers distinguish several types of ellipsis depending on the level at which it functions: **syntactic ellipsis** – omission of grammatical constituents (e.g., verb phrase ellipsis, gapping, sluicing); **semantic ellipsis** – interpretation based on conceptual knowledge; **discourse ellipsis** – reconstruction of meaning from preceding context. From a pragmatic perspective, ellipsis depends on shared knowledge between interlocutors. As noted by George Yule, successful interpretation of omitted elements relies on common ground and interpretability conditions in communication [3]. Systemic functional linguistics also links ellipsis to textual cohesion. M. A. K. Halliday described ellipsis as a cohesive device that preserves thematic continuity without unnecessary repetition [4].

From a pragmatic standpoint, ellipsis emerges from the cooperative nature of communication. The interactional model proposed by H. P. Grice explains that speakers follow the Cooperative Principle and conversational maxims, especially those of quantity and relevance [5]. When information is already accessible to the listener, repetition becomes redundant – hence the naturalness of ellipsis. Discourse research further demonstrates that meaning develops not within isolated sentences but across extended textual structures. Teun A. van Dijk shows that omission is possible only when interlocutors share cognitive models of context [6]. Therefore, ellipsis is not merely the absence of form but the result of interaction between grammar, context, and cognitive processing.

Paralipsis as a rhetorical-pragmatic strategy. Unlike ellipsis, paralipsis is not a grammatical mechanism but a rhetorical strategy. It occurs when a speaker claims to omit certain information while simultaneously drawing attention to it. Pragmatic research shows that paralipsis functions as a form of implicit persuasion. According to Laura Alba-Juez, such strategies demonstrate that meaning is often constructed through indirectness and suggestion rather than explicit assertion [7]. Paralipsis is especially common in political discourse, legal rhetoric, and literary narration, where it serves as a tool for guiding interpretation while maintaining apparent restraint.

Both ellipsis and paralipsis rely on inference: the listener actively reconstructs missing or implied information. The social dimension of indirect communication has been extensively studied by Penelope Brown and Stephen Levinson in their theory of politeness [8]. Indirectness allows speakers to manage interpersonal relations, soften statements, or avoid explicit commitment. In this framework, paralipsis functions as a strategy of controlled implicitness.

Within discourse structure, ellipsis and paralipsis perform different but complementary functions:

- **ellipsis ensures** structural economy and cohesion,
- **paralipsis creates** rhetorical tension and interpretive layering.

Both phenomena demonstrate that meaning does not fully coincide with linguistic form. Instead, meaning is distributed across explicit expression, contextual knowledge, and cognitive interpretation.

Based on theoretical and empirical research, several practical guidelines can be formulated for discourse analysis and communicative practice:

1. **When analyzing discourse, always test the recoverability of omitted elements.** If meaning can be systematically reconstructed, the phenomenon is ellipsis rather than incomplete expression.

2. **Distinguish grammatical omission from rhetorical omission.** Ellipsis is structurally conditioned; paralipsis is communicatively motivated.

3. **Consider the cognitive model of the addressee.** Without shared knowledge, ellipsis becomes ambiguous and paralipsis loses rhetorical force.

4. **In language teaching, develop learners' ability to interpret implicit meaning.** This strengthens discourse competence.

5. **Adopt a multi-level analytical approach:** integrate syntax, pragmatics, and cognitive interpretation.

A systematic analysis shows that ellipsis and paralipsis should not be treated as isolated phenomena. They represent two poles of a broader communicative strategy – the regulation of informational explicitness.

Ellipsis realizes the principle of linguistic economy, whereas paralipsis realizes the principle of controlled attention. Both demonstrate a fundamental law of communication: **absence of form does not imply absence of meaning.** On the contrary, structured absence becomes a powerful mechanism of meaning construction.

Therefore, a comprehensive theory of discourse must account not only for what is expressed but also for what is intentionally left unexpressed.

References:

1. Roman Jakobson *Linguistics and Poetics // Structuralism: Pro and Contra*. – Moscow: Progress Publishers, 1975. – Pp. 193–230.
2. Noam Chomsky *Aspects of the Theory of Syntax*. – Moscow: Moscow State University Press, 1972. – 251 p.
3. George Yule *Pragmatics*. – Moscow: URSS, 2000. – 138 p.
4. M. A. K. Halliday, Ruquaiya Hasan *Cohesion in English*. – London: Longman, 1976. – 374 p.
5. H. P. Grice *Logic and Conversation // New in Foreign Linguistics*, Issue 16. – Moscow: Progress Publishers, 1985. – Pp. 217–237.
6. Teun A. van Dijk *Discourse and Context: A Sociocognitive Approach*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. – 290 p.

7. Laura Alba-Juez *Discourse Analysis and Pragmatics: Their Scope and Relation*. – Madrid: UNED, 2016. – Pp. 43–55.
8. Penelope Brown, Stephen C. Levinson *Politeness: Some Universals in Language Usage*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

INGLIZ TILIDA NOYADRO TOBE KOMPONENTLARGA ERGASHIB KELUVCHI UYUSHIQ BO‘LAKLAR

Matchanov Muzaffar Ruzimbayevich
Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi
+998 91 917 64 10

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz tilidagi gap tuzilishida muhim o‘rin tutuvchi noyadro tobe komponentlarga ergashib keluvchi uyushiq bo‘laklarning sintaktik va semantik xususiyatlari tahlil qilinadi. Uyushiq bo‘laklarning noyadro komponent bilan munosabati, ularning grammatik bog‘lanish usullari hamda nutqdagi funksional yuklamasi yoritiladi. Tadqiqot jarayonida zamonaviy sintaktik yondashuvlar asosida uyushiq bo‘laklarning gapning aktual bo‘laklarga bo‘linishidagi o‘rni aniqlanadi. Maqola natijalari o‘zbek tilining nazariy sintaksisini boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: noyadro tobe komponent, uyushiq bo‘laklar, sintaksis, gap tuzilishi.

Аннотация. В статье анализируются синтаксические и семантические особенности однородных членов, следующих за ядерными зависимыми компонентами в структуре английского предложения. Рассматриваются способы грамматической связи однородных членов с ядерным компонентом, а также их функциональная роль в актуальном членении предложения. Исследование основано на современных лингвистических подходах и способствует развитию теоретического синтаксиса узбекского языка.

Ключевые слова: ядерный зависимый компонент, однородные члены предложения, синтаксис, структура предложения

Abstract. This article explores the syntactic and semantic characteristics of homogeneous sentence elements that follow nuclear dependent components in English sentence structure. Special attention is paid to the grammatical relations between homogeneous elements and the nuclear component, as well as their functional role in the actual division of the sentence. The study is based on modern syntactic approaches and contributes to the theoretical description of Uzbek syntax.

Key words: nuclear dependent component, homogeneous elements, syntax, sentence structure.

Olmosh bilan ifodalangan ŃD ga nisbatan tobe uyushiq komponentlar

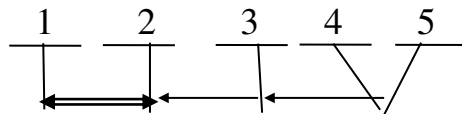
Uyushiq tobe komponentlar, agar ular olmosh bilan ifodalangan noyadro tobe komponent o‘rnida bo‘lsa, realizatsiya qilinishi mumkin. Bu holda olmosh bilan

ifodalangan tobe komponent ikki pozitsiyada, ya'ni predikatsiyalovchi yoki tobe komponent sifatida namoyon bo'ladi.

They love you for kindness, security. (The Q.A., 131)

Nothing could have moved him to gaiety or laughter. (The Sandcastle, 186)

Ushbu jumalarda "you" (101) va "him" (102) elementlari "love" (101) va "could have moved" (102) elementlariga nisbatan subordinativ aloqaga kirishadi; oxirgi elementlar "for kindness", "security" va "to gaiety or laughter" "you" va "him" elementlariga nisbatan subordinativ aloqada bo'ladi. Ushbu jumalar komponentlari orasidagi sintaktik aloqalar quyidagi yunksion modelda aniq aks ettirilishi mumkin:

Yu.M.

O'rnatilgan sintaktik aloqalarga asoslanib, "you" va "him" elementlari yadro bo'lmagan tobe komponent sifatida aniqlanadi. Ushbu komponentlar jumla tuzilishiga "love" va "could have moved" elementlariga nisbatan subordinativ aloqa asosida kiritiladi, ular esa o'z navbatida yadro predikatsiyalovchi komponentlar sifatida aniqlanadi.

Shunday qilib, "you" va "him" elementlari $\tilde{N}D$ belgisi bilan belgilanadi va unga kichik harflar bilan np_2 belgisi qo'shiladi, bu elementlar yadro predikatsiyalovchi komponentlar asosida realizatsiya qilinganini ko'rsatadi. Oxirgi elementlar "for kindness, security" va "to gaiety or laughter" HD belgisi bilan belgilanadi va unga d belgisi qo'shiladi, bu uyushiq elementlar olmosh bilan ifodalangan tobe komponentda realizatsiya qilinganini bildiradi.

Uyushiq tobe elementlarning komponent tarkibi va ushbu jumalar morfologik xususiyatlari mos keladi:

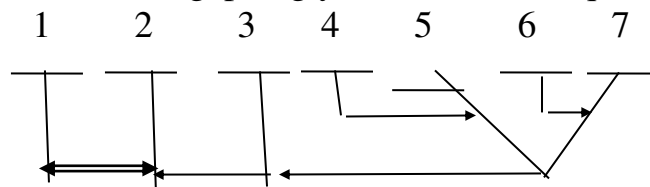
$\underline{NP_1} \cdot \underline{NP_2} \cdot \underline{\tilde{N}D_{np_2}} \cdot \underline{IHD_d} \cdot \underline{IIHD_d}$
 $P_{np} \quad V_f \quad P_{np} \quad P_2S \quad S;$

Ko'rsatilgan pozitsiyadagi uyushiq tobe komponentlar o'zida bitta bog'liq komponentga ega bo'lishi mumkin, u sifat bilan ifodalanishi mumkin:

I'll get you some money and different clothes. (The Cr. and Ar., 195)

"Some" va "different" elementlari uyushiq tobe komponentlarga nisbatan subordinativ aloqaga kiradi, ya'ni "some" elementi "money" tobe komponentiga subordinativ aloqa asosida, "different" elementi esa "clothes" elementiga subordinativ aloqa asosida bog'lanadi. "Money" va "clothes" elementlari o'zaro koordinativ aloqaga ega. Ushbu elementlar jumla tuzilishiga subordinativ aloqa orqali kiritiladi, ya'ni ular tegishli element bilan bog'lanadi.

Shunga asoslanib, gapning yunksion modeli quriladi:

Yu.M.

O'rnatilgan sintaktik aloqalar asosida ushbu jumlaning komponent modeli tuzilishi mumkin. “You” elementi yadro tobe komponent sifatida yadro predikativ komponenti (I'll get)ga nisbatan aniqlanadi va Dnp2 belgisi bilan belgilanadi; “some” elementi birinchi uyushiq bog'liq komponentga tegishli bo'lib D1hd belgisi bilan, “different” elementi esa ikkinchi uyushiq bog'liq komponentga tegishli bo'lib D2hd belgisi bilan ifodalanadi. Shunday qilib, ushbu jumlaning komponentlari va ularning morfologik xususiyatlari komponent modeli orqali quyidagicha aks ettiriladi:

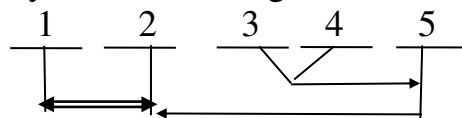
$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{D_{np2}}{Pnp} \cdot \frac{D_{1hd}}{Pnind} \cdot \frac{IHD_d}{S} \cdot \frac{D_{2hd}}{A} \cdot \frac{IIHD_d}{S};$$

O'rganilayotgan uyushiq tobe komponentlar asosiy komponentga nisbatan prepozitsiya holatida ifodalanishi mumkin:

I saw one or two of them. (A.F. to A., 100)

A man doesn't know the mind or heart of another. (The Cr. and Ar., 232)

Ushbu jumalalarda “one or two” (104), “the mind or heart” (105) elementlari uyushiq tobe komponentlar bo'lib, ular o'zaro koordinativ aloqaga kirishadi. Ushbu jumalar bitta yunksion modelga tushadi:

Yu.M.

Ushbu jumalardagi komponentlar tarkibi bir xil, lekin ularning morfologik xususiyatlari turlicha bo'lishi mumkin:

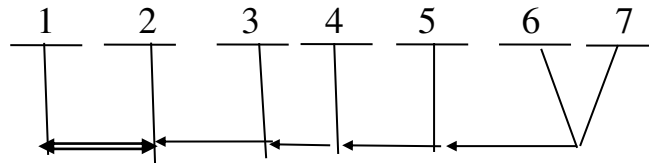
$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{IHD_d}{Nu} \cdot \frac{IIHD_d}{Nu} \cdot \frac{D_{np2}}{p_2Pnp};$$

$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{IHD_d}{S} \cdot \frac{IIHD_d}{S} \cdot \frac{D_{np2}}{pn_2Pnind};$$

Uyushiq tobe komponentlarning asosiy elementi noyadro predikativ komponentga nisbatan joylashishi mumkin:

You never take the chance to do anything new or different (The Sandcastle, 10).

“you” va “take” elementlari yadro predikativ aloqada; “the chance” elementi “take” elementiga nisbatan subordinativ aloqada, shu bilan birga “the chance” elementi “to do” elementiga nisbatan noyadro predikativ aloqada; “anything” elementi “to do” elementiga nisbatan subordinativ aloqada; “new” va “different” elementlari bir-biriga nisbatan koordinativ aloqada bo'lib, ular shu bilan birga “anything” elementiga nisbatan subordinativ aloqaga kirishadi. Ushbu sintaktik aloqalar yunksion modelda quyidagicha aks ettiriladi:

Yu.M.

Ushbu gapning komponent tarkibi va morfologik xususiyatlari quyidagicha tasvirlanadi:

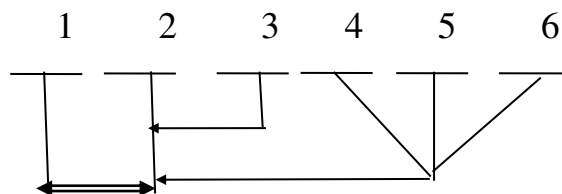
$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{\tilde{NP}_1}{S} \cdot \frac{\tilde{NP}_2}{Vi} \cdot \frac{D_{np2}}{Pnind} \cdot \frac{IHDd}{A} \cdot \frac{IIHDd}{A};$

K.M.

HD bilan ifodalangan, o'rnida olmosh bo'lgan uyushiq tobe komponentlar guruhi ikki elementdan ko'p bo'lishi mumkin:

I'll love you in the rain, and in the snow and in the hail... (A.F. to A., 91).

"in the rain, in the snow, in the hail" elementlari bir-biriga nisbatan koordinativ aloqaga kirishadi va ular "love" elementiga nisbatan subordinativ aloqani hosil qiladi. Bu quyidagi yunksion modelda aks ettiriladi:

Yu.M.

Ushbu jumlaning komponent tarkibi va elementlarning morfologik xususiyatlari quyidagicha aks ettiriladi:

$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{D_{np2}}{Pnp} \cdot \frac{IHDd}{prS} \cdot \frac{IIHDd}{prS} \cdot \frac{IIIHDd}{prS};$

K.M.

Infinitiv bilan ifodalangan $\tilde{N}D$ ga tobe uyushiq komponentlar

Bu holatda uyushiq komponentlar, odatda, yadro predikatsiyalovchi komponentga nisbatan subordinativ aloqa orqali bog'langan tobe komponentlarga tobe aloqada gap tarkibiga kiritiladi. Shu bilan birga, uyushiq tobe komponentlar turli so'z turkumlari bilan ifodalanishi mumkin, ular tobe bo'lgan element esa infinitiv bilan ifodalanadi:

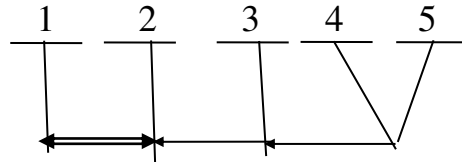
We went to dinner at Biffi's or the Grand's. (A.F. to A., 81)

I learned to do smoother and better. (A.F. to A., 48)

Ushbu jumalardagi elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar to'liq mos keladi – birinchi va ikkinchi elementlar "we, I, went, learned" o'rtasida yadro predikativ aloqa mavjud, uchinchi elementlar "to dinner" va "to do" ikkinchi elementlarga nisbatan subordinativ aloqaga kiradi, "at Biffi's or the Grand's" (108) va "smoother

and better" elementlari o'zaro koordinativ aloqada bo'lib, subordinativ aloqa asosida jumla tarkibiga kiritilgan koordinativ guruhni hosil qiladi.

Shunday qilib, elementlar o'rtasidagi o'rnatilgan sintaktik aloqalarni yunksion modelida quyidagicha aks ettirish mumkin:

Yu.M.

Ko'rinib turibdiki, ushbu jumlar bitta yunksion modeliga mos keladi. Ushbu jumalarda realizatsiya qilingan elementlarning differensial sintaktik belgilari aniqlangach, ularning mos kelishi aniqlanadi, ammo ularning morfologik xususiyatlari turlicha bo'lishi mumkin:

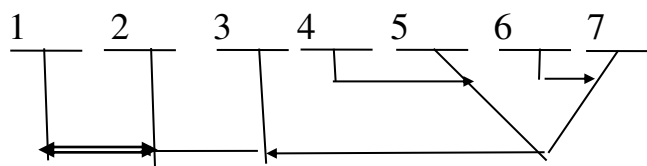
$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{D_{np2}}{Vi} \cdot \frac{IHDd}{prSg} \cdot \frac{IIHDd}{Sg}; \quad \mathbf{K.M.}$$

$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{D_{np2}}{Vi} \cdot \frac{IHDd}{A} \cdot \frac{IIHDd}{A}; \quad \mathbf{K.M.}$$

Infinitiv bilan bog'langan uyushiq komponentlar o'zida bitta tobe komponentga ega bo'lishi mumkin:

I want to see your flesh and your soul. (The Sandcastle, 76)

Bu yerda uyushiq tobe elementlar "flesh" va "soul" elementi bilan "to see" ga nisbatan subordinativ aloqaga kiradi, ammo shu bilan birga bu uyushiq komponentlar o'zida tobe komponent "your" ni ham saqlaydi. Tobe determinantlar bilan subordinativ aloqaga kirgan holda, ushbu jumladagi uyushiq komponentlar uchta valentli bo'lib qoladi. Bu holat ushbu jumlaning yunksion modelida aks ettiriladi:

Yu.M.

O'rnatilgan sintaktik aloqalarga asoslanib, gapning komponent modeli tuzilishi mumkin. Bu yerda "your, your" elementlari uyushiq tobe komponentlarga nisbatan tobe komponentlar sifatida aniqlanadi, shuning uchun ular DIhd va DIhd belgisi bilan belgilanadi.

Ushbu jumlaning komponent tarkibi va morfologik xususiyatlari quyidagicha aks etadi:

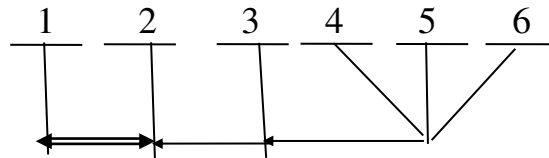
$$\frac{NP_1}{Pnp} \cdot \frac{NP_2}{Vf} \cdot \frac{D_{np2}}{Vi} \cdot \frac{D_{Ihd}}{Pnps} \cdot \frac{IHD}{S} \cdot \frac{D_{Ihd}}{Pnps} \cdot \frac{IIHDd}{S}; \quad \mathbf{K.M.}$$

Infinitiv asosida amalga oshirilgan koordinativ guruh ikki yoki undan ortiq elementdan iborat bo'lishi mumkin:

I didn't want to drink with officers, wives and girls (The Q.A., 91).

Nobody can come to see a father and a mother and sisters (A.F. to A., 36).

Ushbu jumlalardagi elementlar o'rtasidagi sintaktik aloqalar bir xil, ya'ni ular yadro predikativ, subordinativ va koordinativ aloqalarni o'z ichiga oladi. Bu aloqalarni yunksion modelda aks ettirsak, quyidagicha tus oladi:

Yu.M.

Jumlalardagi elementlarning differensial sintaktik belgilari va ularning morfologik xususiyatlari bo'yicha bir xil bo'lib, odatiy tobe komponentlar ham o'zaro mos keladi:

$\underline{NP_1} \cdot \underline{NP_2} \cdot \underline{D_{np2}} \cdot \underline{IHDd} \cdot \underline{IIHDd} \cdot \underline{IIIHDd}$

Pnp auxVf Vi S S S; **K.M.**

Gerundiy bilan ifodalangan ŃD ga tobe uyushiq komponentlar

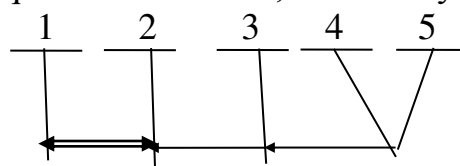
Gerundiy bilan ifodalangan ŃD ga tobe uyushiq komponentlar quyidagi jumalarda namoyon bo'ladi:

...the captain said looking at the priest and at me (A.F. to A., 6).

He was incapable of imagining pain or danger (The Q.A., 85).

(His) face set, looking neither to right nor left (The F.D., 107).

Ushbu jumlalarda "looking" (113), "imagining" (114), "looking" (115) elementlari gerundiy shaklida ifodalangan bo'lib, ular "said" (113), "was incapable", "set" elementlariga nisbatan subordinativ aloqaga kirishadi. Uyushiq komponentlar jumla tuzilmasiga subordinativ aloqa asosida kiritiladi va gerundial elementlarga tobe pozitsiyani egallaydi. Ushbu jumlalardagi elementlar orasidagi sintaktik aloqalar bir xil bo'lib, ular bitta yunksion modelga tushadi:

Yu.M.

Ushbu jumlalarining komponent tuzilmasi ham bir xil, ammo ularning morfologik xususiyatlari turlicha bo'lishi mumkin, shuning uchun har bir jumla uchun alohida komponent modellarini tuzishimiz maqsadga muvofiqdir:

$\underline{NP_1} \cdot \underline{NP_2} \cdot \underline{D_{np2}} \cdot \underline{IHDd} \cdot \underline{IIHDd}$

S Vf Vgr p₂S p₂Pnp; **K.M.**

$\underline{NP_1} \cdot \underline{NP_2} \cdot \underline{D_{np2}} \cdot \underline{IHDd} \cdot \underline{IIHDd}$

Pnp cA Vgr S S; **K.M.**

$\underline{NP_1} \cdot \underline{NP_2} \cdot \underline{D_{np2}} \cdot \underline{IHDd} \cdot \underline{IIHDd}$

S Vf Vgr p₂Adv Adv; **K.M.**

Ta'kidlash lozimki, gerundiy bilan ifodalangan uyushiq tobe komponentlarni o'rganishda boshqa turdagi sintaktik aloqalar aniqlanmaydi, faqat yadro predikativ, koordinativ va subordinativ aloqalar mavjud.

Gerundiy bilan ifodalangan uyushiq tobe komponentlarga ega jumalarning komponent tuzilmasi bir-biridan farq qilmaydi, ammo uyushiq tobe komponentlarning morfologik xususiyatlari turli so'z turkumlari bilan ifodalanadi: ot, olmosh, ravish va boshqalar.

Ravish bilan ifodalangan ŅD ga tobe uyushiq komponentlar

Ravish orqali ifodalangan yadro bo'lmagan komponentga tobe uyushiq komponentlar o'lari birga tobe bo'lib kelgan elementga nisbatan prepzitsiyada joylashadi:

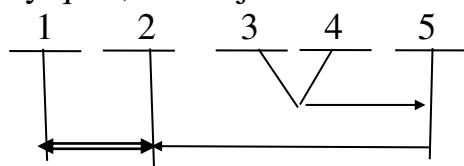
He took a step or two back (The Sandcastle, 89).

Zoder learned more and more heavily (The Cr. and Ar., 23).

He searched more or less aimlessly (The Sandcastle, 192).

Ostidagi chizilgan elementlar bir-biriga nisbatan koordinativ aloqaga kirishadi. "back", "heavily", "aimlessly" elementlari mos ravishda "took", "learned", "searched" elementlariga nisbatan subordinativ aloqada turadi. Tagiga chizilgan "a step or two", "more and more", "more or less" elementlari jumla tarkibiga subordinativ aloqa orqali kiritiladi.

Shunday qilib, ushbu jumalar bir xil yunksjon modelga tushadi:

Yu.M.

Ushbu jumalar komponent tuzilmasi bir xil tarzda ifodalanadi:

$NP_1 . NP_2 . IHDd . IIHDd . D_{np2}$ **K.M.**

Ta'kidlash lozimki, uyushiq tobe komponentlarning morfologik xususiyatlari ot, son, qiyosiy darajadagi sifat vositasida ifodalanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Асадов Р.М. Инглиз тили содда гап курилмаларида моновалентли ва поливалентли компонентларнинг синтаксем таҳлили: Фил. фан. Бўйича фалсафа доктори (PhD) дисс. – Тошкент, 2018. – 180 б.
2. Усмонов Ў.У. Гап таҳлиliga янгича ёндашув // Ҳалқаро илмийназарий анжуман (СамДЧТИнинг 10 йиллигига бағишланган). – Самарқанд: СамДЧТИ, 2004. – Б. 105-108.
3. Мухин А.М. Модели внутренних синтаксических связей предложений // Вопросы языкознания. – №4. – Москва, 1970. – С. 68-80.
4. Каландаров А.Р. Инглиз ва ўзбек тилларида компаративлик категорияси ифодаланишининг синтактик-семантик хусусиятлари: Фил. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) дисс. Автореф. – Тошкент, 2019. – 25 б.

SUBJECTIVITY PARADIGMS IN ACADEMIC TRADITIONS

Obilov Muzaffar Odiljon o'g'li
Senior Lecturer, PhD

University of Business and Science, Namangan

Abstract. The article analyzes the formation and development of subjectivity paradigms in Anglo-American academic traditions. The study examines mechanisms of expressing authorial identity in academic writing, epistemic modality, evidentiality, and interpersonal strategies. Based on Appraisal theories of scholars such as J.Martin, P.White, and K.Hyland, the rhetorical functions of subjective expressions are analyzed.

Keywords: Anglo-American traditions, subjectivity paradigms, Appraisal theory, epistemic modality, academic rhetoric, evidentiality.

Anglo-American academic traditions constitute the dominant paradigm of contemporary global scholarly discourse, and the issue of subjectivity assumes particular significance in this context. Historically, British and American academic writing traditions accepted objective and depersonalized scientific texts as the ideal, but fundamental shifts in attitudes toward subjectivity occurred in the late twentieth and early twenty-first centuries [Harwood, 2009, 501-p]. The subjectivity paradigm refers to the culturally and historically formed system of expressing authorial stance, indicating knowledge level, and establishing reader relationships in academic discourse.

In the Anglo-American academic context, subjectivity is not merely a linguistic phenomenon but a cultural phenomenon closely connected with epistemological and rhetorical traditions. D.Biber and S.Conrad, in their corpus studies, analyzed register variations in English academic writing and identified significant differences in levels of subjectivity across disciplines and genres [Biber, 2009, 344-p]. These differences reflect not only the characteristics of the field but also the rhetorical norms of the Anglo-American academic community.

The Appraisal theory developed by J.Martin and P.White represents one of the most influential theoretical frameworks for studying subjectivity in Anglo-American academic discourse [Martin, 2005, 278-p]. Appraisal theory distinguishes three main subsystems of evaluative language: Attitude, Engagement, and Graduation. The Attitude subsystem divides into categories of affect (emotion), judgement, and appreciation (evaluation). This system reveals the complexity and multifaceted nature of authorial evaluative stance in academic texts.

The Engagement subsystem encompasses mechanisms of dialogic expansion and dialogic contraction. Dialogic expansion operates through strategies that open space for alternative positions - hedging, acknowledging alternatives, entertaining possibilities [Martin, 2005, 278-p]. Dialogic contraction, conversely, strengthens the author's position and limits alternative views through proclaim, pronounce, and

concur strategies. Finding balance between these two strategies represents an important skill in Anglo-American academic writing.

K.Hyland further developed the concept of metadiscourse, proposing five main categories of interactional metadiscourse: hedges, boosters, attitude markers, self-mentions, and engagement markers [Hyland, 2000, 211-p]. His extensive corpus research demonstrates that the frequency and strategies of using these categories vary significantly across disciplines. For instance, hedging occurs at considerably lower levels in natural sciences compared to humanities and social sciences.

G.Myers, analyzing academic writing from a rhetorical theory perspective, proposes the concept of scientific politeness [Myers, 1989, 30-p]. According to him, hedging and other mitigation strategies serve not only as epistemic caution but as means of ensuring face-work and maintaining positive relationships within the academic community. Myers analyzed biology articles demonstrating how authors present their claims in forms acceptable to the scientific community.

S.Hunston and G.Thompson, in Evaluation theory, propose four parameters of evaluative devices in academic texts: status (source of knowledge), value (positive-negative evaluation), relevance (significance), and unexpectedness [Hunston, 2000, 227-p]. Through these parameters, authors express not only propositional information but their stance toward it. Evaluative devices constitute a fundamental component of academic argumentation, through which authors attempt to persuade readers.

C.Bazerman, within genre theory, analyzed the rhetorical structure of academic articles, demonstrating that subjectivity levels differ across sections [Bazerman, 1988, 356-p]. Subjective markers appear more frequently in introduction and discussion sections, less prominently in methodology and results sections. This distribution reflects the accepted balance of objectivity and subjectivity in Anglo-American academic traditions.

The research was conducted based on corpus-linguistic, discourse-analysis, and genre-analysis methods. Two hundred academic articles from the Michigan Corpus of Upper-Level Student Papers (MICUSP) and British Academic Written English (BAWE) corpora were selected as empirical material. Articles belonged to four main disciplinary areas: humanities (literature, history—50 articles), social sciences (sociology, psychology—50 articles), natural sciences (biology, chemistry—50 articles), and technical sciences (engineering, computer science—50 articles). A balanced corpus totaling 650,000 words was compiled.

UAM CorpusTool, Sketch Engine, and AntConc software were employed for corpus analysis. UAM CorpusTool was particularly used for annotating Appraisal theory categories. The following methods were applied during analysis: quantitative corpus analysis (identifying frequency of subjectivity markers), Appraisal annotation (according to Martin and White's system), genre analysis (distribution across article sections), comparative analysis (differences between disciplines and

corpora), and functional-rhetorical analysis (studying persuasive functions of subjective expressions).

According to research results, several important characteristics of subjectivity paradigms in Anglo-American academic traditions were identified. First, epistemic modality represents a central element of Anglo-American academic discourse. Epistemic modality serves as a means of expressing the author's confidence level regarding their claims and manifests through various linguistic devices. Corpus analysis revealed the following distribution of epistemic modality markers: modal verbs (may, might, could, would, should—42%), epistemic adverbials (probably, possibly, perhaps, apparently, presumably—28%), epistemic verbs (seem, appear, suggest, indicate, tend—19%), and epistemic adjectives (probable, possible, likely, unlikely—11%).

Epistemic modality shows significant variation across disciplines. In humanities, epistemic markers appeared on average once per 80 words, while in natural sciences they were observed once per 150 words. This difference relates to the epistemological nature of the field: interpretation and argumentation play the primary role in humanities, whereas empirical evidence dominates in natural sciences. In Anglo-American traditions, epistemic caution represents an important virtue of academic writing, and authors are expected to avoid excessive categoricity. Evidentiality—strategies for indicating knowledge sources—constitutes another important paradigm of Anglo-American academic discourse. Evidential strategies perform two main functions: connecting authorial claims to accepted knowledge of the scientific community and strengthening the reliability of one's claims [7]. Corpus analysis identified the following types of evidential strategies: direct reporting (Smith argues that, Jones claims that—35%), indirect reporting (research shows, studies indicate—28%), according to constructions (according to recent findings—22%), and integral citations (as noted by several scholars—15%).

In Anglo-American traditions, citation practices serve not only to convey propositional information but also as rhetorical strategy. Integral citations (author name incorporated into syntactic structure) perform discursive functions—introducing readers to scholarly debate, distinguishing positions. Non-integral citations (author name in parentheses) primarily serve information-giving functions. Integral citations predominate in humanities and social sciences, while non-integral citations dominate in natural sciences.

Analysis by Appraisal theory categories demonstrated that Appreciation (evaluating intellectual processes and outcomes) occupies a dominant position in Anglo-American academic discourse. Appreciation expressions constituted 68% of all evaluative expressions, Judgement (evaluating researchers' activities) 22%, and Affect (emotional attitude) only 10%. This distribution confirms the predominance of intellectual and rational evaluation in Anglo-American academic traditions. Appreciation markers such as significant, important, interesting, remarkable, and valuable possessed the highest frequency.

Analysis of Engagement strategies revealed that dialogic expansion strategies are used 2.5 times more frequently than dialogic contraction strategies in Anglo-American academic writing [5]. This ratio reflects the open, pluralistic character of Anglo-American academic discourse, where respect for alternative positions and intellectual deliberation represent important values. Among dialogic expansion strategies, entertain (showing possibility through may, might, perhaps) was most widespread (45%), followed by attribute (citing other authors—32%), acknowledge (recognizing alternative views—15%), and distance (distancing from certain positions—8%).

Self-mention strategies (I, we, my, our) have undergone historical changes in Anglo-American academic writing. While passive voice and impersonal constructions were considered preferential in the 1980s-90s, first-person pronouns have become more accepted in contemporary traditions [3]. However, their use remains regulated: corpus analysis showed “we” being used five times more frequently than “I.” The predominance of “we” relates to several factors: prevalence of multi-authored articles, academic we (including author in academic community), and inclusive we (engaging reader) strategies.

Subjectivity in Anglo-American academic discourse represents a sophisticated and multifaceted phenomenon that transcends the simple objectivity-subjectivity dichotomy. Subjectivity is organized based on principles of epistemic caution, evidential transparency, rhetorical balance, and intellectual openness. These principles reflect the cultural values and epistemological beliefs of the Anglo-American scientific community. Subjectivity paradigms show significant variation across disciplines, although certain general tendencies exist. While epistemic modality, dialogic expansion strategies, and concession-counter rhetoric are present across all fields, their intensity differs. Humanities and social sciences employ more explicit subjectivity markers, whereas natural and technical sciences prefer relatively implicit strategies. These differences relate to the epistemological foundations and evidential methodologies of disciplinary fields.

References

1. Biber D., Conrad S. Register, Genre, and Style. – Cambridge: Cambridge University Press, 2009. – 344 p.
2. Harwood N. An interview-based study of the functions of citations in academic writing across two disciplines // Journal of Pragmatics. – 2009. – Vol. 41, No. 3. – P. 497-518.
3. Hyland K. Disciplinary Discourses: Social Interactions in Academic Writing. – London: Longman, 2000. – 211 p.
4. Hunston S., Thompson G. Evaluation in Text: Authorial Stance and the Construction of Discourse. – Oxford: Oxford University Press, 2000. – 227 p.
5. Martin J.R., White P.R.R. The Language of Evaluation: Appraisal in English. – London: Palgrave Macmillan, 2005. – 278 p.

6. Myers G. The pragmatics of politeness in scientific articles // Applied Linguistics. – 1989. – Vol. 10, No. 1. – P. 1-35.
7. Bazerman C. Shaping Written Knowledge: The Genre and Activity of the Experimental Article in Science. – Madison: University of Wisconsin Press, 1988. – 356 p.

**DIAXRON YONDASHUVDA O‘ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA
AKUSHERLIK VA GINEKOLOGIYA TERMINOLOGIYASINING
TAHLILI**

Nosirova Odina Dilshodbek qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail: nosirova.oydin1408@gmail.com
ORCID: 0009-0003-0313-6026

Annotatsiya

Ushbu maqola o‘zbek va ingliz tillarida akusherlik va ginekologiyaga oid terminlarning diaxronik rivojlanishini o‘rganadi. Qiyosiy lingvistik tahlil asosida maqola ikkala tildagi maxsus tibbiy atamalarning tarixiy rivojlanishi, terminlar sistemasiga moslashuvi va lingvistik o‘zgarishlarini izohlaydi. Tadqiqot atama yaratish jarayonlaridagi farqlar, tarixiy ta’sirlar, terminologiyani standartlashtirish jarayonlarini ko‘rsatib beradi.

Kalit so‘zlar: termin, diaxronik tahlil, semantik o‘zgarish, ekvivalentlik, morfologik shakllanish, standartlashish

Annotation

This article examines the diachronic development of obstetrics and gynecology terminology in Uzbek and English. Based on a comparative linguistic approach, the article explains the historical development of specialized medical terms in both languages, their adaptation to the terminology system, and linguistic changes. The study highlights differences in the processes of term formation, historical influences, and the process of standardizing terminology.

Keywords: term, diachronic analysis, semantic change, equivalence, morphological formation, standardization

Аннотация

Эта статья исследует диахронное развитие терминов, связанных с акушерством и гинекологией, на узбекском и английском языках. На основе сравнительной лингвистики статья объясняет историческое развитие специальных медицинских терминов в обоих языках, их адаптацию к системе терминов и лингвистические изменения. Исследование демонстрирует различия в процессах создания терминов, историческое влияние и процессы стандартизации терминологии.

Ключевые слова: термин, диахронический анализ, семантическое изменение, эквивалентность, морфологическое образование, стандартизация

Kirish

Tibbiy terminologiya ilmiy axborot almashinuvi jarayonida aniqlik, to'g'rilik va izchillikni ta'minlashda muhim rol o'ynaydi. Hozirgi kunda, akusherlik va ginekologiya terminologiyasi tibbiy matnlar diskursida alohida o'rin egallaydi, chunki u bevosita insonlarning sog'lik holati, reproduktiv salomatlik va klinik tajribalar bilan bog'liq. Sohaga oid terminlar tizimining shakllanishi va rivojlanishi uzun tarixiy jarayonlar ta'sirida yuzaga kelgan bo'lib, bu jarayonda til, madaniyat va ilmiy omillar yaqin o'zaro ta'sirda bo'lgan. Shuning uchun, akusherlik va ginekologiya terminologiyasini diaxronik nuqtayi nazardan o'rganish nafaqat lingvistika, balki tibbiyot fanlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Tarixan, ingliz tibbiyot atamalari yunon va lotin ildizlaridan rivojlanib, ilmiy taraqqiyot natijasida shakllangani ma'lum[1]. Buning aksi o'laroq, o'zbek tibbiyot terminologiyasi arab, fors, rus va xalqaro xususan ingliz manbalardan ta'sirlangan. Diaxronik tahlil yordamida terminlarni tadqiq etish bu atamalarning vaqt o'tishi bilan qanday rivojlanganini tushunishga yordam beradi, ikki tilli kontekstlarda tarjima va standartlashtirish harakatlariga ta'sir qiluvchi tarixiy yo'llar va lingvistik o'zgarishlar tizimini ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili

Tibbiyot terminologiyasining tarixiy rivojlanishi va lingvistik o'zgarishlarini o'rganish, ayniqsa akusherlik va ginekologiya sohalarida, ilmiy va amaliy jihatdan katta ahamiyatga ega. Ingliz tilidagi tibbiy terminologiya asosan qadimgi yunon va lotin tillari ildizlariga borib taqaladi, bu esa terminlarning semantik qatlamlarini aniqlash va ularning klinik qo'llanilishini tushunishga imkon beradi [2]. Shu bilan birga, o'zbek tilida mazkur terminlar tarixan arab, fors va rus tillari orqali shakllangan va keyinchalik ingliz tilidan kirib kelgan xalqaro standartlar ta'sirida rivojlangan [7,8].

Diaxron yondashuv, ya'ni terminlarning tarixiy evolyutsiyasini o'rganish, terminlar semantik o'zgarishlarini, morfologik shakllanish qonuniyatlarini va ularning ikki til orasidagi ekvivalentlik darajasini aniqlash imkonini beradi [3]. Bu esa ikki til terminologiyasida umumiylik va farqlikni ko'rsatadi hamda tarjima jarayonida lingvistik va kontekstual xatoliklarni kamaytirish imkonini beradi [9].

Shuningdek, terminlarning shakllanishi va davrga bog'liq lingvistik o'zgarishlar *Anatomik Terminologiya* kabi xalqaro manbalarda keltirilgan standartlarga asoslanadi, bu esa klinik va nazariy jihatdan terminlarning aniqligi va bir xilligi uchun muhimdir [11]. Yevropa va Amerika manbalarida nashr etilgan maqolalar va jurnallar, xususan *International Journal of Gynecology & Obstetrics* tibbiyot fanining tez rivojlanishi va klinik amaliyotdagi terminlarni tarixiy kontekst bilan bog'lash imkonini beradi [6].

Shu bilan birga, o'zbek va ingliz tillarida akusherlik va ginekologiya terminlarining qiyosiy tahlili lingvistik o'zgarishlar va terminlarning davriy rivojlanishini ko'rsatish bilan birga, tibbiy muloqot va tarjima sifatini oshirishga xizmat qiladi [4]. Tadqiqot natijalari terminologiyani tizimlashtirish, klinik jarayonlarda aniq va

ishonchli atamalarni qo'llash, shuningdek, xalqaro ilmiy muloqotni rivojlantirishga yordam beradi [5].

O'zbek tili tibbiy terminologiyasida ko'plab arabcha so'zlar o'z shaklini ma'lum darajada saqlab qolganini kuzatish mumkin. Arab tilidan o'zbek tiliga kirib kelgan atamalar qabul qilinayotganda, ularning talaffuzi va yozilishi xalqaro termin sifatida ingliz tilining alifbo va fonetik tizimiga moslashtiriladi, shu bilan birga, asl arab ildizlari mohiyatan saqlanib qolgan [10].

Metodologiya

Ushbu tadqiqotda tarixiy-qiyosiy va lingvistik tahlil usullari qo'llanildi. Manbalar sifatida asosiy ma'lumotlar tarixiy tibbiy lug'atlardan, tibbiy matnlardan va etimologik izohli lug'atlardan to'plandi. Inglizcha atamalar o'zining klassik ildizlari (yunoncha, lotincha) orqali izlandi, o'zbekcha atamalar esa tarixiy manbalar orqali o'rganildi.

Tahlil va muhokamalar

Izlanishlar sohaga oid terminologiyaning rivojlanishidagi ba'zi belgilarni ko'rsatadi:

Inglizcha terminlar: Ko'pchiligi yunon va lotin tilidan kelib chiqqan (masalan, uterus, placenta), keyinchalik 17–19-asrlarda ilmiy atamalar paydo bo'lgan. Terminlar tibbiyotdagi yutuqlar bilan rivojlanib, xalqaro miqyosda standartlashgan. Diaxron yondashuv, ya'ni terminlarning tarixiy evolyutsiyasini o'rganish, terminlar semantik o'zgarishlarini, morfologik shakllanish qonuniyatlarini va ularning ikki til orasidagi ekvivalentlik darajasini aniqlash imkonini beradi [3]. Misol uchun, ingliz tilidagi *Gynecology* termini qadimgi yunon tilidagi *gynē* (γυνή – "ayol") + *logia* ("fan") so'zlarining qo'shilishidan kelib chiqqan bo'lsa, o'zbek tilidagi ekvivalenti «*ginekologiya*» iborasi turli davrlarda rus til ta'sirida shakllangan va ushbu atama "ayollar salomatligi va ayollarga xos kasalliklar haqidagi fan" degan ma'noda 1847-yilda fransuzcha *gynécologie* so'zidan kirib kelgan [7]. Bu esa ikki til terminologiyasida umumiylik va farqlikni ko'rsatadi hamda tarjima jarayonida lingvistik va kontekstual xatoliklarni kamaytirish imkonini beradi [9].

Amber atamasi tibbiy terminologiyaga dastlab Arab tilidan kirib kelgan bo'lib, tibbiyotda *xushbo'y modda* sifatida ishlatilgan. XIV asr o'rtalarida bu atama *anbar* shaklida qadimgi fransuz va o'rta asr lotin tiliga *xushbo'y* atir ma'nosida kirib kelgan. Guvohi bo'lganimizdek, o'zaro tillar ta'sirida ushbu atama fonetik o'zgarishga uchragan.

O'zbekcha terminlar haqida so'z ketar ekan, dastlabki tibbiy lug'at arab va fors tilidan ta'sirlangan, keyinchalik Sovet davrida rus tilidan ko'plab tibbiy atamalar kirib o'zbek tibbiyot terminologiyasiga kirib kelgan. Masalan, ingliz tilidagi *surgery* atamasi o'zbek tiliga avval rus tilidan "хирургия" keyinroq "jarrohlik" shaklida o'zlashtirilgan. Mustaqillikdan so'ng ingliz tilidan bevosita kirib kelgan so'zlar salmog'i oshganligini kuzatish mumkin. Diaxronik taqqoslash natijasida ingliz tibbiy terminologiyasi uzluksiz ichki rivojlanishni boshidan o'tkazganligining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Xulosa

Ushbu tadqiqot ginekologiya va akusherlik terminologiyasidagi dinamikani tushunishda diaxronik tahlilning ahamiyatini ta'kidlaydi. Tibbiyot terminlarining tadqiq etilishida diaxron yondashuv soha terminlarining tarixiy rivojlanishini o'rganish, semantik jihatdan o'zgarishlarini, morfologik shakllanishini va ularning ikki til orasidagi o'zaro o'xshash va farqlilik darajasini aniqlash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nosirova, O. D. D. (2025). The role of Greek and Latin languages in the development of medical terminology. *Scientific Reports of Bukhara State University*, 12, 97–99.
2. Jóskowska, K. (2013). Greek and Latin in medical terminology. *Medical Research Journal*. Longo, L. D. (1999). A millennium of obstetrics and gynaecology. *The Lancet*.
3. Longo, L. D. (1999). A millennium of obstetrics and gynaecology. *The Lancet*.
NCBI Bookshelf (NIH). (n.d.). Obstetrics terminology. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*. (n.d.). Wiley-Blackwell.
4. Nosirova, O. D. (2025, May 12–13). Ginekologiya sohasiga oid tibbiy terminologiyaning rivojlanish tarixi va uning lingvistik xususiyatlari. In *Proceedings of the International Scientific-Practical Conference on Issues and Solutions in Foreign Language Teaching Based on Integrative and Competency-Based Approaches* (p. 153). <https://doi.org/10.5005/sar-1-1-2-64>
5. Rees J. (2013). *100 Cases in Clinical Medicine* / J. Rees, J. Pattison, C. Kosky. — CRC Press, 268 p. 11
6. Ahmed, S., & Zargar, A. (2020). Contributions of Avicenna to surgery and anesthesiology. *Acta Chirurgica Belgica*, 120, 204–211.
7. *International Journal of Gynecology & Obstetrics*. (n.d.). Wiley-Blackwell
8. Isakova, M. B. (2025). Lexico-semantic study of medical terms in English and Uzbek. *British Interdisciplinary Innovation Conference Proceedings*.
9. Matkurbanova, Y. U. (2024). Etymology and derivation in medical vocabulary: A comparative analysis of English, Uzbek, and Karakalpak.
10. Nosirova, O. (2025, October 25). Arabic medicine: The role of Ibn Sina's works in medical terminology. *Linguistics and Linguodidactics*, 3(9), 216–221. <https://doi.org/10.47689/2181-3701-vol3-iss9/S-pp216-221>
11. Rusu, M. R. (2025). Medical Terminology from the History Perspective. *Scientific Bulletin of the Politehnica University Timișoara*.

III-SHO'BA: KOMPORATIVISTIKA

Tarjimada madaniy kontekst va milliy identifikatorlarning ahamiyati

Xolmirzayev Baxtiyor Mirzamaxmudovich
Filologiya fanlari nomzodi, dotsent
Namangan davlat texnika universiteti
E-mail: bahtiyorxolmirzayev1@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqolada milliy-madaniy konsepsiyalarni ingliz tilida qayta yaratish va rekonstruksiya qilish muammosi tarjimashunoslikning lingvopragmatik hamda lingvomadaniy yondashuvlari asosida tahlil qilinadi. Adabiy va ijtimoiy-siyosiy matnlar semantik tuzilishida denotativ axborot bilan bir qatorda tarixiy xotira, qadriyatlar tizimi, urf-odatlar, kommunikativ normalar va madaniy stereotiplarni ifodalovchi semantik-semiotik qatlam mavjudligi ko'rsatib o'tiladi. Mazkur qatlam tarjimada so'zma-so'z ko'chirish orqali emas, balki madaniy ma'no va kommunikativ-pragmatik ta'sirni qayta yaratish orqali uzatilishi ta'kidlanadi. Maqolada madaniy kontekst tarjimada interpretatsion va rekonstruktiv funksiyalarni bajarishi hamda u mikro-kontekst (vaziyat konteksti) va makro-kontekst (madaniyat konteksti) darajalarida tahlil qilinishi zarurligi asoslanadi. Shuningdek, milliy kolorit va realiya birliklarining badiiy matn semantikasi hamda tarjima adekvatligini ta'minlashdagi roli yoritiladi. Tadqiqot natijalari milliy-madaniy konsepsiyalarni tarjima qilish jarayonida kontekstni markaziy metodologik kategoriya sifatida ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: milliy-madaniy konsepsiya, madaniy kontekst, tarjima nazariyasi, lingvopragmatika, lingvomadaniyatshunoslik, mikro-kontekst, makro-kontekst, milliy kolorit, realiya, tarjima rekonstruksiyasi.

Значение культурного контекста и национальных идентификаторов в переводе

Аннотация. В статье рассматривается проблема воссоздания и реконструкции национально-культурных концепций при переводе на английский язык на основе лингвопрагматического и лингвокультурологического подходов. Обосновывается необходимость определения «условий культурного существования текста» как основной единицы научного анализа. Показано, что в семантической структуре художественных и общественно-политических текстов наряду с денотативной информацией присутствует семантико-семиотический слой, отражающий историческую память общества, систему ценностей, нормы общения, социально-политические реалии и культурные стереотипы. Подчеркивается, что передача данного слоя в переводе возможна не путем буквального воспроизведения, а посредством реконструкции культурного смысла и коммуникативно-прагматического воздействия. В статье раскрываются интерпретационная и реконструктивная функции культурного контекста в переводе, а также

обосновывается целесообразность его анализа на двух уровнях - микро (ситуативный контекст) и макро (культурный контекст). Особое внимание уделяется роли национального колорита и реалий как значимых элементов семантики художественного текста и факторов обеспечения адекватности перевода.

Ключевые слова: национально-культурная концепция, культурный контекст, теория перевода, лингвопрагматика, лингвокультурология, микроконтекст, макроконтекст, национальный колорит, реалии, реконструкция перевода.

The Importance of Cultural Context and National Identifiers in Translation

Abstract. This article examines the problem of recreating and reconstructing national-cultural concepts in English translation within the framework of linguopragmatic and linguocultural approaches. The study substantiates the necessity of defining the "cultural conditions of text existence" as a key analytical unit in translation studies. It is argued that the semantic structure of literary and socio-political texts includes not only denotative information but also a semantic-semiotic layer reflecting historical memory, value systems, communicative norms, socio-political realities, and cultural stereotypes. The paper emphasizes that such layers cannot be conveyed through literal translation but require the reconstruction of cultural meaning and communicative-pragmatic impact. The study demonstrates that cultural context performs both interpretative and reconstructive functions in translation and should be analyzed at two levels: micro-context (situational context) and macro-context (cultural context). Particular attention is paid to the role of national color and realia as essential elements of the semantic structure of literary texts and as factors ensuring translation adequacy.

Key words: national-cultural concept, cultural context, translation theory, linguopragmatics, linguocultural studies, micro-context, macro-context, national color, realia, translation reconstruction.

Kirish. Milliy-madaniy konsepsiyalarni ingliz tilida qayta yaratish va rekonstruksiya qilish masalasini nazariy-metodologik asoslash, avvalo, matnning "madaniy mavjudlik sharoiti"ni ilmiy tahlil birligi sifatida qat'iy belgilashni taqozo etadi. Chunki adabiy hamda ijtimoiy-siyosiy matnlar semantik strukturasida denotativ axborot bilan bir qatorda jamiyatning tarixiy xotirasi, qadriyatlar tizimi, muomala odobi, ijtimoiy-siyosiy tartiblarga daxldor semantik - semiotik qatlam ham mavjud bo'ladi. Bunday qatlam tarjimada so'zma-so'z ko'chirish orqali emas, balki madaniy ma'no va kommunikativ-pragmatik vazifani qayta yaratish yo'li bilan uzatiladi. Demak, "madaniy kontekst" tarjimashunoslikda periferik "fon" emas, balki mazmunning interpretatsiyasini boshqaradigan, adekvatlik mezonlarini real kommunikativ holatga bog'laydigan markaziy metodologik kategoriya sifatida qaraladi.

Asosiy qism. Madaniy kontekstni eng umumiy ko'rinishda matn yaratilgan va qabul qilinadigan ijtimoiy-madaniy muhitning umumiy ko'rinishi,

presuppozitsiyalar, norma va stereotiplar majmui sifatida izohlash mumkin. Ushbu yondashuv lingvopragmatik tadqiqotlarda ham asoslangan: "vaziyat", "fon" yoki "madaniy kontekst" deb ataladigan pragmatik kontekst ekstralingvistik omillarni va kommunikatorlar haqidagi bilimlarning "butun hajmi"ni o'z ichiga olishi ta'kidlanadi¹⁷⁰. Bu fikr metodologik jihatdan muhim: tarjimon matnni faqat leksik-grammatik shakllar yig'indisi sifatida emas, balki muayyan madaniy-pragmatik sharoitda ishlayotgan kommunikativ hodisa sifatida ko'radi, natijada "nima deyildi?" savoli bilan bir qatorda "nega shunday deyildi?", "kim uchun?", "qaysi norma doirasida?", "qaysi qadriyatlar tizimiga tayangan holda?" kabi savollar ham tahlil markaziga chiqadi.

Shunday ekan, madaniy kontekst tarjimada ikki tomonlama funksiya bajaradi, birinchisi, interpretatsion funksiya - manba matnining ma'nosini "to'g'ri o'qish" va uning implitsit qatlamini aniqlash, ikkinchisi, rekonstruktiv funksiya -tarjima tilida shu ma'no va ta'sirni uyg'otadigan vositalarni tanlab, madaniy ma'noni qayta qurish.

Bu jihatdan olib qaralganda madaniy ma'no ko'lamida odatda ikki yirik darajada tahlil qilinadi:

1. Mikro-kontekst (vaziyat konteksti): kommunikativ holat, ishtirokchilar, ijtimoiy rol va masofa, janr, nutqiy norma, vaqt-makon parametrlari. Bu daraja "matn ichida" bevosita seziladi: murojaat shakllari, etiketik formulalar, nutq registri, modallik, baholash birliklari, ironiyaga xos signallar va boshqalar.

2. Makro-kontekst (madaniyat konteksti): tarixiy tajriba, kollektiv xotira, diniy-axiologik me'yorlar, mental stereotiplar, rasmiy-siyosiy leksika, milliy marosim va urf-odatlar semantikasi. Bu qatlam ko'pincha matnda "nomlash" emas, "ishora qilish" orqali ifodalanadi. Shu sababli tarjimada aynan shu qatlam ko'p holatlarda o'z aksini topmay qoladi.

Ingliz tiliga tarjima, ayniqsa, o'zbek adabiy va ijtimoiy-siyosiy asarlari tarjimasi amaliyotida mikro va makro darajalar uzviy bog'langan holda rivojlanadi. Tarjima jarayonida mikro-birlik – bular: murojaat etiketi yoki baholash modalligi hamda makro-qadriyatlar - hurmat, diniy-madaniy normalar, "uyat/andisha" konseptlari birgalikda asliyat matni ma'nosini to'liq ochib berishga xizmat qiladi. Shuning uchun tarjimonning metodologik vazifasi - kontekstni "fon" sifatida chetga surish emas, balki uni tahlilning markaziy o'ringa qo'yishidir.

Badiiy tarjima nazariyasi doirasida madaniy kontekst ko'pincha "milliy kolorit" kategoriyasi bilan chambarchas bog'lanadi. Shu sohada tadqiqot olib borgan olim Rustam Sharipov milliy koloritni quyidagicha ta'riflaydi: "Milliy kolorit deb badiiy asarda aks etgan milliy xususiyatlar yig'indisiga aytiladi"¹⁷¹. Ta'rifning metodologik qiymati shundaki, "milliy xususiyatlar yig'indisi" deganda faqat

¹⁷⁰ Bultakov A., Tashpulatov Sh. "Nemis va o'zbek tillarida satira, hajviya va yumorning lingvomadaniy xususiyatlari" // *Til va adabiyot ta'limi*, 2021, 6-son. 13-bet.

¹⁷¹ Sharipov R. Badiiy tarjima (o'quv qo'llanma). Toshkent: TDSHU, 2024. 41-bet.

etnografik detallar emas, balki matnning estetik mexanizmini harakatga keltiradigan madaniy semantika ham nazarda tutiladi. Shu nuqtai-nazardan, tarjimada madaniy kontekstni hisobga olmaslik konseptual qatlamning "kodini" yo'qotish, natijada milliy-madaniy konsepsiyaning semantik hajmini qisqartirish xavfini kuchaytiradi.

Sharipovning izohlarida milliy kolorit bilan bog'liq birliklar realiyalar sifatida ham ko'rsatiladi va ularning badiiy matn strukturasi uchun vazifaviy ahamiyati alohida ta'kidlanadi. Bunday yondashuv o'zbek tarjimashunosligi an'alariga mos: milliy xususiyatlar matnning "bezagi" emas, balki mazmun, obraz va pragmatik ta'sirni ishlab chiqaradigan faol komponentdir.

Tarjima jarayonini lingvopragmatik va lingvomadaniy nuqtai - nazardan izohlashda **kontekst** tushunchasi oddiy matn emas, balki **ma'no hosil bo'lishi va muallif tomonidan talqin qilinadigan ijtimoiy-semiotik mexanizm** sifatida ko'riladi. Ayniqsa, milliy-madaniy konsepsiyalarni ingliz tilida qayta yaratish va rekonstruksiya qilish masalasida kontekstni **ikki darajali** (mikro va makro) modelda tahlil qilish metodologik jihatdan eng mahsuldor yondashuvlardan biri hisoblanadi.

Bizningcha kontekstning ikki turga ajratiladi, ya'ni **"vaziyat konteksti"** va **"madaniyat konteksti"**.

Vaziyat konteksti odatda quyidagi parametrlar majmuasi sifatida modellashadi:

- **ishtirokchilar: muallif hamda o'quvchi**, ularning ijtimoiy rollari va ijtimoiy mansubligi;
- **maqsad/niyat** (illokutiv reja) va kutilgan ta'sir (perlokutiv natija);
- **janr** va muloqot normasi (rasmiy/norasmiy, etiketi);
- **muloqot masofasi** va "interpersonal komponent" (hurmat, yaqinlik, subordinatsiya);
- **makon-zamon** va vaziyatning real sharoiti.

Vaziyat konteksti tarjimada, ayniqsa, **illokutiv kuchni** (buyruqmi, iltimosmi, kinoyami, tahdidmi, nasihatmi) to'g'ri ushlab uchun zarur. Chunki bir xil propositsional mazmun turli vaziyatlarda turli pragmatik ma'nolarni kasb etadi: "ayting" (iltimos), "ayting!" (buyruq), "aytib qo'ying" (yengillashtirilgan talab), "marhamat" (etiket signali) va boshqalar. Tarjima jarayonida vaziyat konteksti e'tibordan chetda qolsa, ma'no o'zgarib ketishi mumkin, o'quvchiga bosim darajasi, hurmat strategiyasi yoki muomala registri siljib ketadi.

Rus tarjimashunosligi an'anasida ham kontekst xususan, ekstralingvistik omil tarjima ekvivalentini tanlashda tayanch mezon sifatida talqin qilinadi. V. N. Komissarov **"situativ (ekstralingvistik) kontekst"** tarkibiga "holat, vaqt va makon, shuningdek real voqelik faktlari"ni kiritadi va bu bilimlar tarjimon uchun birliklarning ma'nosini to'g'ri o'girishga xizmat qilishini ta'kidlaydi. Bu ta'rif vaziyat kontekstining tarjima tahlilidagi metodologik maqomini aniq belgilaydi: tarjimon "matn ichidagi" ko'rsatkichlar bilan birga, nutqiy aktning real sharoitini ham rekonstruksiya qilishi shart.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, milliy-madaniy konsepsiyalarni ingliz tilida qayta yaratish va rekonstruksiya qilish jarayonida madaniy kontekst tarjima nazariyasi va amaliyotining markaziy metodologik kategoriyasi sifatida namoyon bo‘ladi. Matnning semantik tuzilishida denotativ ma’lumot bilan bir qatorda tarixiy xotira, ijtimoiy qadriyatlar, urf-odatlar, kommunikativ normalar va madaniy stereotiplarni o‘z ichiga olgan ko‘p qatlamli semantik-semiotik tizim mavjud bo‘lib, ushbu qatlamlarni tarjimada faqat leksik-grammatik moslik orqali yetkazish mumkin emas. Shuning uchun tarjima jarayonida asosiy vazifa madaniy ma’no va kommunikativ-pragmatik ta’sirni qayta yaratishdan iborat bo‘ladi. Bu esa tarjimonning matnni shunchaki til birliklari yig‘indisi sifatida emas, balki muayyan ijtimoiy-madaniy muhitda faoliyat yuritayotgan kommunikativ hodisa sifatida tahlil qilishini talab qiladi.

Darhaqiqat, adabiy va ijtimoiy-siyosiy matnlarni ingliz tiliga tarjima qilish jarayonida milliy koloritni saqlash muhim metodologik vazifa hisoblanadi. Milliy kolorit matndagi etnografik detallar yig‘indisi emas, balki asarning estetik va semantik mexanizmini harakatga keltiruvchi milliy-madaniy o‘ziga xosliklar majmuasi sifatida namoyon bo‘ladi. Demak, tarjimada madaniy kontekstni e’tibordan chetda qoldirish konseptual ma’no qatlamining yo‘qolishiga, milliy-madaniy konsepsiyalarning semantik hajmi qisqarishiga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurasul Bultakov, Shuhrat Tashpulatov. “Nemis va o‘zbek tillarida satira, hajviya va yumorning lingvomadaniy xususiyatlari” // Til va adabiyot ta’limi, 2021, 6-son.
2. Rustam Sharipov. Badiiy tarjima (o‘quv qo‘llanma). Toshkent: TDSHU, 2024.
3. Fedorov, A. V. *Foundations of the General Theory of Translation (Linguistic Problems)*. Moscow: Vysshaya Shkola, 1983.
4. Lakoff, G., Johnson, M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
5. Latishev, L. K. *Translation Technology*. Moscow: Akademiya, 2005.
6. Maslova, V. A. *Linguoculturology*. Moscow: Akademiya, 2001.

THE DISTINCTIVE FEATURES OF ENGLISH AND RUSSIAN LITERARY TRENDS

Salimova Muslima Zuhriddinovna¹, O. Xoshimova
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti,
English Philology (student)
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillar instituti,
English Language Department (teacher)
[*muslimasalimova511@gmail.com*](mailto:muslimasalimova511@gmail.com)
+998932380109

Abstract

This article examines the distinctive features of English and Russian literary trends through a comparative analysis of their historical, cultural, thematic, and stylistic characteristics. The study highlights how different socio-historical conditions shaped the development of these literary traditions and influenced their worldview, narrative strategies, and philosophical orientation. English literary trends are characterized by structural clarity, realism, moderation of emotional expression, and focus on individual experience, whereas Russian literary trends demonstrate profound psychological depth, emotional intensity, moral reflection, and existential inquiry. The article also emphasizes the role of language structure in shaping literary style and explores the mutual influence of English and Russian literature within the context of global cultural exchange. The findings contribute to a deeper understanding of cross-cultural literary development and the uniqueness of national literary identities.

Keywords: English literature, Russian literature, literary trends, comparative analysis, cultural context, narrative style, literary traditions

Аннотация

В данной статье рассматриваются отличительные особенности английских и русских литературных направлений на основе сравнительного анализа их исторических, культурных, тематических и стилистических характеристик. Показано, как различные социально-исторические условия повлияли на формирование данных литературных традиций, их мировоззрение, художественные приёмы и философскую направленность. Английская литературная традиция отличается чёткой структурой, реализмом, сдержанностью эмоционального выражения и ориентацией на индивидуальный опыт, в то время как русская литература характеризуется глубокой психологической проработкой, эмоциональной насыщенностью, нравственным поиском и экзистенциальной проблематикой. В статье также подчёркивается роль языковой структуры в формировании литературного стиля и анализируется взаимное влияние английской и русской литературы в условиях глобализации. Полученные результаты способствуют более

глубокому пониманию межкультурного литературного развития и своеобразие национальных литератур.

Ключевые слова: английская литература, русская литература, литературные направления, сравнительный анализ, культурный контекст, стиль повествования, литературные традиции

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va rus adabiy yo'nalishlarining o'ziga xos xususiyatlari tarixiy, madaniy, mavzuviy va uslubiy jihatdan qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotda turli ijtimoiy-tarixiy sharoitlar ushbu adabiy an'analar rivojiga, ularning dunyoqarashi, badiiy ifoda vositalari va falsafiy yo'nalishiga qanday ta'sir ko'rsatgani yoritiladi. Ingliz adabiyoti aniqlik, realizm, hissiy ifodaning me'yoriyligi va shaxsiy tajribaga e'tibor qaratishi bilan ajralib tursa, rus adabiyoti chuqur psixologik tahlil, kuchli hissiylik, axloqiy izlanish va ekzistensial masalalar bilan tavsiflanadi. Shuningdek, maqolada til tuzilishining adabiy uslubga ta'siri hamda ingliz va rus adabiyotlarining globallashuv sharoitidagi o'zaro ta'siri ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari milliy adabiyotlarning o'ziga xosligi va madaniyatlararo adabiy rivojlanishni chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: ingliz adabiyoti, rus adabiyoti, adabiy yo'nalishlar, qiyosiy tahlil, madaniy kontekst, badiiy uslub, adabiy an'analar

Introduction

Literature has always served as a reflection of the cultural, historical, and philosophical development of societies. Through literary works, nations express their worldview, moral values, and attitudes toward reality. English and Russian literary traditions occupy a special place in world literature due to their profound influence and rich heritage. Despite belonging to the same Indo-European cultural space, these traditions evolved under different historical conditions, which resulted in distinctive literary trends, thematic priorities, and stylistic features.

The aim of this article is to analyze the distinctive features of English and Russian literary trends, focusing on their historical development, thematic orientation, stylistic characteristics, philosophical depth, and representation of the individual and society. By comparing these two literary traditions, the article seeks to demonstrate how cultural context shapes literary expression and how differences in mentality and history are reflected in literature.

1. Historical and Cultural Foundations of English and Russian Literature

The development of English literature was strongly influenced by political stability, gradual social change, and early formation of legal and democratic institutions. From the Renaissance through the Enlightenment and the Victorian era, English literature evolved in close connection with social realism, moral didacticism, and intellectual restraint. Writers often focused on the individual's place in society, social responsibility, and everyday moral choices.

Russian literature, by contrast, developed in conditions of political absolutism, social inequality, and frequent historical upheavals. As a result, Russian writers often assumed the role of moral philosophers and social critics. Literature became a substitute for political discourse, a means of expressing protest, ethical reflection, and national consciousness. This historical background explains why Russian literary trends are deeply emotional, philosophical, and socially engaged.

2. Thematic Priorities in English and Russian Literary Traditions

One of the most significant distinctions between English and Russian literary trends lies in their thematic focus. English literature traditionally emphasizes individual experience, personal freedom, social behavior, and moral self-discipline. Themes such as love, ambition, social class, and personal growth are often explored through realistic and psychologically balanced narratives.

Russian literature, on the other hand, is characterized by its focus on existential questions, moral responsibility, suffering, and the struggle between good and evil. Russian writers frequently address themes of faith, redemption, guilt, and the meaning of life. Social injustice, poverty, and the moral degradation of society are central topics, often portrayed through tragic or dramatic narratives.

While English literature tends to depict life as a sequence of practical challenges, Russian literature often presents life as a moral trial. This difference highlights contrasting national worldviews: pragmatism and moderation in English literary tradition versus emotional depth and moral absolutism in Russian literature.

3. Representation of the Individual and Society

In English literary trends, the individual is typically portrayed as autonomous, rational, and capable of shaping their own destiny. Characters often seek balance between personal desires and social norms. Even in moments of conflict, English literature tends to resolve tensions through compromise, personal growth, or social adaptation.

Russian literature presents the individual as deeply connected to society and often in conflict with it. Characters frequently experience inner turmoil, spiritual crises, and moral dilemmas that reflect broader social problems. The individual is not merely a private person but a representative of humanity as a whole, burdened with ethical responsibility.

This difference explains why English literary heroes are often practical and action-oriented, while Russian literary characters are introspective, emotionally intense, and prone to philosophical reflection.

4. Narrative Style and Literary Structure

English literary style is generally marked by clarity, logical structure, and narrative discipline. Plots are carefully constructed, with attention to cause-and-effect relationships. Emotional expression is often restrained, and irony plays a significant role in conveying meaning.

Russian literary style, in contrast, is characterized by complexity, emotional richness, and narrative expansiveness. Long sentences, detailed descriptions, and

deep psychological analysis are common. Inner monologues, symbolic imagery, and philosophical digressions frequently interrupt the plot, emphasizing the internal world of characters over external action.

These stylistic differences reflect broader cultural tendencies: English literature values order, moderation, and clarity, while Russian literature embraces emotional intensity and spiritual exploration.

5. Language and Stylistic Expression

The linguistic features of English and Russian significantly influence their literary expression. English, with its relatively fixed word order and analytical structure, encourages concise and precise expression. As a result, English literary language often appears economical and understated.

Russian, as a synthetic language with rich morphology and flexible syntax, allows greater stylistic freedom. Writers can manipulate word order to emphasize emotions, philosophical ideas, or symbolic meanings. This flexibility enables Russian literature to achieve a high level of expressiveness and psychological depth.

Consequently, Russian literary texts often appear more emotionally charged and complex, while English texts are perceived as stylistically restrained but structurally elegant.

6. Philosophical Depth and Symbolism

Philosophical inquiry is a defining feature of Russian literary trends. Literature often serves as a medium for exploring existential and spiritual questions, such as the nature of suffering, free will, and moral responsibility. Symbolism is frequently used to convey abstract ideas and universal truths.

English literature also employs symbolism and philosophical reflection, but usually in a subtler and less explicit manner. Philosophical ideas are often embedded within social commentary, irony, or character development rather than presented as central themes.

This distinction reflects different literary missions: Russian literature seeks to question and transform the reader's worldview, while English literature often aims to observe, analyze, and subtly critique reality.

7. Mutual Influence and Global Significance

Despite their differences, English and Russian literary traditions have influenced each other through translation, cultural exchange, and globalization. English literature has contributed narrative techniques, genre diversity, and stylistic clarity, while Russian literature has enriched world literature with psychological depth and moral seriousness.

Today, both traditions continue to shape global literary trends, serving as important sources of inspiration for writers and scholars worldwide. Their interaction demonstrates that literary diversity does not imply isolation but rather mutual enrichment.

Conclusion

In conclusion, English and Russian literary trends represent two distinct yet interconnected literary traditions shaped by different historical, cultural, and linguistic conditions. English literature is characterized by clarity, realism, and focus on individual experience, while Russian literature is distinguished by emotional intensity, philosophical depth, and moral engagement. These differences reflect contrasting national worldviews and approaches to understanding human existence.

Despite their disparities, both traditions play a crucial role in world literature, offering complementary perspectives on life, society, and the human condition. A comparative study of English and Russian literary trends not only deepens our understanding of literature but also enhances cross-cultural awareness and appreciation.

References

1. Sklyarevskaya G. N.. (2010). *Contemporary Russian Lexicology and Lexicography*. Saint Petersburg: Nauka.
2. Verbitskaya L. A.. (2001). *Language and Society*. Saint Petersburg: Saint Petersburg State University Press.
3. Crystal David. (2003). *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge: Cambridge University Press.
4. Comrie Bernard. (1989). *Language Universals and Linguistic Typology*. Oxford: Basil Blackwell.
5. Fennell Barbara A.. (2001). *A History of English: A Sociolinguistic Approach*. Oxford: Blackwell Publishers.
6. Trask R. L.. (1996). *Historical Linguistics*. London: Arnold.
7. Fromkin Victoria., Rodman, R., & Hyams, N. (2011). *An Introduction to Language*. Boston: Cengage Learning.
8. Gimson A. C.. (1989). *An Introduction to the Pronunciation of English*. London: Edward Arnold.
9. Kachru Braj B.. (1992). *The Other Tongue: English Across Cultures*. Urbana: University of Illinois Press.
10. Lyons John. (1977). *Semantics*. Cambridge: Cambridge University Press.

DAVOMIYLIK FAZASINING TASHQI TURI: QIYOSIY LINGVISTIK TAHLIL (nemis–o‘zbek–tojik tillari asosida)

Azimova Nazifa Shavkatovna
Samarqand davlat chet tillar
instituti katta o‘qituvchisi
tel. +998915465190

Annotatsiya

Ushbu maqolada davomiylik fazasining tashqi ko‘rinishi — ya’ni harakatning uzilib qolishi va keyin qayta davom ettirilishi (kontinuativlikning diskursiv turi)

nemis, o'zbek va tojik tillari materiallari asosida yoritiladi. Tahlilda fazaviy fe'llar (nemis tilida *fortsetzen*, *fortfahren*, *weitermachen*; o'zbek tilida davom ettirmoq; tojik tilida *idoma dodan*) hamda ularning sintaktik muhitdagi qo'llanishi qiyosiy jihatdan ko'rib chiqiladi. Misollar orqali harakatning "uzilish → tiklanish → davom etish" modeli diskursda izchillik va vaqt bo'ylab bog'liqlikni ta'minlovchi vosita ekani ko'rsatiladi.

Kalit so'zlar: faza, davomiylik fazasi, tashqi faza, kontinuativlik, uzilish va tiklanish, *fortsetzen*, davom ettirmoq, *idoma dodan*, qiyosiy tahlil.

Аннотация

В статье рассматривается внешняя разновидность фазы длительности — т. е. ситуация, когда действие прерывается и затем возобновляется (дискурсивная континуативность), на материале немецкого, узбекского и таджикского языков. В центре внимания — фазовые глаголы и конструкции, кодирующие модель «прерывание → восстановление → продолжение» (нем. *fortsetzen*, *fortfahren*, *weitermachen*, *wieder aufnehmen*; узб. *davom ettirmoq*; тадж. *идома додан*), а также их синтаксические позиции и семантические ограничения. Сопоставительный анализ показывает, что при различиях в формальном выражении все три языка реализуют сходную функциональную задачу: обеспечение дискурсивной связности и временной непрерывности процесса после паузы. Выводы подтверждаются параллельными примерами с указанием языковых соответствий.

Ключевые слова: фаза, длительность, внешняя фаза, континуативность, прерывание и возобновление, *fortsetzen*, *davom ettirmoq*, *идома додан*, сопоставительный анализ.

Abstract

This paper addresses the external subtype of the durative phase, i.e. situations where an ongoing activity is interrupted and then resumed (discursive continuativity), using data from German, Uzbek, and Tajik. The focus is on phase verbs and constructions that encode the sequence "interruption → reactivation → continuation" (German *fortsetzen*, *fortfahren*, *weitermachen*, *wieder aufnehmen*; Uzbek *davom ettirmoq*; Tajik *идома додан*), including their typical syntactic environments and semantic constraints. The comparative analysis shows that, despite formal differences, all three languages serve a similar functional goal: maintaining discourse coherence and temporal continuity of an event after a break. The claims are illustrated with parallel examples and cross-linguistic correspondences.

Keywords: phase, durativity, external phase, continuativity, interruption and resumption, *fortsetzen*, *davom ettirmoq*, *идома додан*, comparative analysis.

Zamonaviy tilshunoslikda fe'lning semantik tavsifi, xususan, zamon, aspekt (vid), modallik hamda davomiylik bilan bog'liq munosabatlar muhim tadqiqot yo'nalishlaridan biridir. Davomiy harakat deganda vaziyatning muayyan vaqt

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

oralig'ida uzluksiz kechishi yoki vaqt bo'ylab cho'zilishi tushuniladi [1]. Biroq davomiylik faqat harakatning ichki oqimi bilan cheklanmaydi: ayrim kontekstlarda harakat vaqtincha to'xtab, keyin qayta tiklanadi va davom ettiriladi [2], [4], [5]. Mazkur hodisa fazaviy yondashuvda “davomiylik fazasining tashqi ko'rinishi” (tashqi faza) sifatida talqin qilinadi.

1. Davomiylik va faza kategoriyasining tashqi ko'rinishi

Fe'llarda davomiylik ma'nosi ko'pincha jarayonning ichki kechishi (ichki faza) bilan bog'lanadi. Tashqi faza esa harakatning boshlanishi, uzilishi va keyingi davom etishi ketma-ketligini ifodalaydi. Bunday holatda predikat “to'xtatish/uzish” va “qayta davom ettirish” semantik komponentlari bilan birga namoyon bo'ladi. Tashqi faza odatda maxsus fazaviy fe'llar yoki fazaviy konstruktsiyalar orqali ifodalanadi: nemis tilida *fortsetzen*, *fortfahren*, *wieder aufnehmen*, *weitermachen* [3]; o'zbek tilida *davom ettirmoq*, *yana davom ettirmoq*, *qayta davom ettirmoq*; tojik tilida *удома додан*, *боз давом додан* kabi birliklar.

2. Qiyosiy tahlil va parallel misollar

Quyidagi jadvalda nemis, o'zbek va tojik tillarida tashqi faza (uzilishdan so'ng davom ettirish) ma'nosini ifodalovchi namunalar keltiriladi.

O'zbekcha	Nemischa	Tojikcha
U suhbatni tanaffusdan so'ng davom ettirdi.	Nach der Pause setzte er das Gespräch fort.	Пас аз танаффус ӯ суҳанро идома дод.
U o'qishni bir muddat to'xtatdi, keyin uni davom ettirdi.	Er unterbrach das Studium, später setzte er es fort.	ӯ таҳсилро қатъ кард, баъдтар онро идома дод.
Biz loyihani qaytadan boshlab, davom ettirdik.	Wir nahmen das Projekt wieder auf und machten weiter.	Мо лоихаро ду-бора оғоз карда, идома додем.
U nutqini to'xtatdi va so'ng yana davom ettirdi.	Er unterbrach seine Rede und fuhr fort zu sprechen.	ӯ суҳанро қатъ карда, идома дод.
Men mashqlarni to'xtatgan edim, endi yana davom ettiryapman.	Ich hatte das Training unterbrochen, jetzt mache ich weiter.	Ман машқҳоро қатъ карда будам, ҳоло идома медиҳам.
U kitobni o'qimay qo'ygandi, lekin keyin yana o'qishga kirishdi.	Er hatte das Buch liegen lassen, dann fing er wieder an zu lesen.	ӯ китобро монда буд, баъдтар боз хонданро оғоз кард.
Talaba tahsilni bir yil to'xtatdi, keyin davom ettirdi.	Der Student unterbrach das Studium ein Jahr, dann setzte er es fort.	Донишҷӯ таҳсилро як сол қатъ кард, баъдан идома дод.

Ular rejani qayta tiklab, loyihani davom ettirishdi.	Sie reaktivierten den Plan und führten das Projekt weiter.	Онҳо нақшаро аз нав ғаёол карданд ва лоиҳаро идома доданд.
Muallif kitob yozishni to'xtatgandi, keyin davom ettirdi.	Der Autor hatte das Schreiben unterbrochen, später setzte er es fort.	Муаллиф навиштанро катъ карда буд, баъдан идома дод.
Jamoamiz muhokamani qayta boshlab, davom ettirdi.	Unser Team nahm die Diskussion wieder auf und fuhr fort.	Гурӯҳи мо муҳокимаро боз оғоз карда, идома дод.

3. Har bir tilda tashqi fazaning ifodalanish xususiyatlari

Nemis, o'zbek va tojik tillarida tashqi faza ma'nosini ifodalash morfologik, sintaktik hamda semantik jihatdan turlicha vositalar orqali amalga oshadi. Quyida har bir til bo'yicha asosiy ko'rsatkichlar umumlashtiriladi.

Nemis tili: (1) Morfologik — ko'pincha ajraladigan prefikslarga ega fe'llar (fort-, weiter-) ishtirok etadi.

(2) Sintaktik — obyekt bilan (*das Gespräch fortsetzen*) yoki infinitiv konstruktsiyalar bilan (fortfahren zu + Infinitiv) qo'llanadi; shuningdek *wieder aufnehmen, weitermachen* kabi sinonimik vositalar faol.

(3) Semantik — diqqat harakatning uzilgandan keyin jarayonga qaytishi va davom etishiga qaratiladi.

O'zbek tili: (1) Morfologik — davom ettirmoq analitik/kompleks fe'l sifatida (davom + ettirmoq) shakllanadi; ko'pincha *yana, qayta* kabi leksik ko'rsatkichlar bilan kuchayadi.

(2) Sintaktik — obyekt talab qiladi (*suhbatni davom ettirdi*); uzilish holati ko'pincha alohida predikatsiya orqali beriladi (to'xtatdi, keyin davom ettirdi).

(3) Semantik — harakatning to'xtagan nuqtadan tiklanishi va yangi bosqichda davom etishi ifodalanadi.

Tojik tili: (1) Morfologik — *удома додан* markaziy kontinuativ fe'l hisoblanadi; ba'zan *боз* (qayta) komponenti bilan keladi.

(2) Sintaktik — obyekt bilan yoki masdar/nominal komponentlar bilan qo'llanadi.

(3) Semantik — uzilish va keyingi davom etish munosabati diskursiy izchillik bilan bog'lanadi.

Xulosa

Maqolada fe'llarda davomiylik fazasining tashqi ko'rinishini ifodalovchi leksik hamda sintaktik vositalar qiyosiy tahlil qilindi. Ushbu vositalar harakatning uzilib qolishi va keyingi davom ettirilishini belgilab, matnda diskursiv izchillikni ta'minlaydi. Nemis tilida *fortsetzen/fortfahren/weitermachen/wiederaufnehmen*, o'zbek tilida *davom ettirmoq* (*yana/qayta* bilan), tojik tilida esa *удома додан* (*боз* bilan) tashqi faza talqinini eng aniq yuzaga chiqaradi. Tillararo farqlar ifoda shaklida

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

koʻrinsa-da, ularning semantik vazifasi — “uzilish → tiklanish → davom etish” modelini kodlash — umumiy tipologik moslikni koʻrsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Булыгина Е.Г. Обстоятельства как детерминаторы выражения аспектных фаз действия: начало, середина, конец. Автореф. дисс. канд. филол. наук. – Белгород, 2006. – 22 с.
2. Ризаев Б.Х. Фазовые аналитические конструкции современного немецкого языка. – Самарканд, 1988. – 39 с.
3. Langenscheidt. Großwörterbuch Deutsch als Fremdsprache. – Berlin; München; Wien; Zürich; New York: Langenscheidt, 2008. – 1309 S.
4. Latipov A.A. Ingliz va oʻzbek tillarida davomiylik fazasi semantikasi va uning ifodalanishi // Xorijiy filologiya: til, adabiyot, taʼlim. – Samarqand, 2023. – № 1 (86). – B. 72–78.
5. Sodikova N.G. Nemis va oʻzbek tillarida davomiylik maʼnolarini ifodalashning analitik usullari // Xorijiy filologiya: til, adabiyot va taʼlim. – Samarqand: Samarqand davlat chet tillar instituti, 2024. – № 4 (93). – B. 120–124.

INGLIZ VA OʻZBEK FRAZELOGIYASIDA GENDER MUAMMOSI

Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti 1-bosqich doktranti

Muhammadiyeva Maftuna Hamidullayevna

E-mail manzili: muhammadiyeva80@gmail.com

Tel: 94 907 93 97

Annotatsiya

Oʻzbek tilida

Mazkur maqola ingliz va oʻzbek tillarida tarkibida “ayol” va “erkak” komponentlari ishtirok etgan frazeologik birliklarning qiyosiy tadqiqiga bagʻishlangan. Tadqiqotda har ikki til tizimida qoʻllaniladigan genderga oid turgʻun birikmalar strukturaviy va semantik jihatdan tahlil qilinadi. Frazeologik birliklarda erkaklik va ayollikka xos stereotip tasavvurlar aks etishi, ularning lingvomadaniy asoslari ochib beriladi. Shuningdek, gender tushunchasining biologik va ijtimoiy talqini, uning til bilan uzviy bogʻliqligi hamda madaniy omillar bilan aloqadorligi yoritiladi. Adabiyotlar tahlili jarayonida oʻzbek, ingliz va nemis tilshunosligida gender va frazeologiya yoʻnalishida olib borilgan ilmiy izlanishlar koʻrib chiqilib, mavjud nazariy qarashlar umumlashtiriladi. Tadqiqot natijasida gender frazeologizmlar ikki turga ajratilib, ularning lingvistik xususiyatlari asoslab beriladi.

Kalit soʻzlar: gender, frazeologizm, turgʻun birikma, lingvomadaniyat, stereotip, ayol, erkak.

In English

This article is devoted to the comparative study of phraseological units containing “female” and “male” components in the English and Uzbek languages. The research analyzes gender-related idioms used in both language systems from

structural and semantic perspectives. It reveals how stereotypical representations of masculinity and femininity are reflected in phraseological units and explains their linguocultural foundations. The paper also discusses the biological and social interpretations of gender and its close relationship with language and cultural factors. The literature review covers previous studies in Uzbek, English, and German linguistics devoted to gender and phraseology, summarizing their theoretical approaches. The findings show that gender phraseological units can be classified into two main types and their linguistic features are substantiated with examples.

Keywords: gender, phraseological unit, idiom, linguoculture, stereotype, male, female.

На русском языке

Данная статья посвящена сопоставительному исследованию фразеологических единиц английского и узбекского языков, содержащих компоненты "мужчина" и "женщина". В работе анализируются структурные и семантические особенности гендерно окрашенных фразеологизмов, выявляются стереотипные представления о маскулинности и фемининности, отражённые в языке. Освещается соотношение биологического и социального понимания гендера, а также его связь с культурными факторами. В разделе обзора литературы рассматриваются научные труды отечественных и зарубежных исследователей в области гендерной лингвистики и фразеологии. В результате исследования выделены основные типы гендерных фразеологизмов и обоснованы их лингвистические особенности.

Ключевые слова: гендер, фразеологическая единица, устойчивое выражение, стереотип, маскулинность, фемининность.

Kirish

Hozirgi kunda frazeologiyalarni har bir yo'nalishi keng tadqiq etilishi kerak bo'lgan soha. Xususan, Gender frazeologizmlar o'z tadqiq'ini kutayotgan masalalardan biri hisoblanadi. Iboralarda gender stereotiplari bevosita yoki bilvosita aks etishi mumkin.

So'ngi paytlarda internet tarmoqlarida, gazeta va jurnallarda, televideniyada gender bilan bog'liq bo'lgan turli mavzular muhokama qilinmoqda. Ilmiy ish uchun muhim bo'lgan gender frazeologizmlar ingliz va o'zbek tilida mavjudmi, mavjud bo'lsa, keltirilgan iboralarning qaysi birlari erkaklar va ayollar tomonidan ishlatiladi va ular bilan qanday muammolar vujudga kelishi mumkinligi ushbu maqolada batafsil yoritiladi.

Genderlingvistika yangi soha bo'lganligi sababli ko'plab olimlar bu sohani chuqur o'rganishga kirishgan. Ammo, gender frazeologizmlar bilan tadqiqotlar olib borgan o'zbek olimlar sanoqli. Xususan, Ergasheva G.I va Nasrullayeva N.Z gender frazeologizmlarni nazariy jihatdan o'rganishgan.

Tadqiqotda sovet tilshunosi va frazeolog olimi Aleksandr Vladimirovich Kunin tomonidan berilgan frazeologik birliklar ta'rifidan foydalanadi. U frazeologizmlarni "murakkablashgan semantikaga ega bo'lgan, o'zgaruvchan birikmalarning hosil

qiluvchi struktur-semantik modellariga ko'ra yuzaga kelmaydigan, turg'un so'z birikmalari" sifatida izohlaydi [Kunin, 1996: 5].

Tadqiqotda frazeologik birliklarni izlab topish va o'rganish uchun Shavkat Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli lug'ati" (1978) va Kuninning "Англо-русский фразеологический словарь" kabi kitoblardan foydalanilgan.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya

Tadqiqotda Nasrullayeva "Ingliz tili frazeologiyasida gender" (2016), Stoller, R "Sex and gender: On the development of masculinity and femininity" (1968), Rahmatullayev, Sh. "O'zbek tilining izohli lug'ati" (1978), Kunin, A. V. "Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka" (1996), Cameron, D. "The feminist critique of language" (1998) kabi ilmiy adabiyotlar asosiy adabiyotlar sifatida foydalandi.

Genderlingvistikaning tadqiqot ob'ekti gender hisoblanadi. "Gender" tushunchasini fanga kiritilishi biologik jinsni ya'ni "erkak" va "ayol" tushunchalarini "jins" dan ajratish uchun kiritilgan. Obrazli mazmunida erkaklik va ayollik haqidagi stereotip tasavvurlar aks etgan frazeologik birliklarni biz genderonim frazeologizmlar (inglizcha *gender* - "jins", "rod" + yunoncha *onoma* - "nom") deb ataymiz. Genderonim-frazeologizmlar erkak va ayol tafakkuri turlarini, erkaklik va ayollikka oid obrazli-ko'rgazmali, etalon (namunaviy) tasavvurlarni mustahkamlovchi paradigmaning asosini tashkil etadi. Ular erkak va ayol vakillarining shaxsiy hamda xulq-atvor xususiyatlarini shakllantiruvchi vosita sifatida namoyon bo'ladi. (M.V.Ermolaeva, 2016). Ingliz tilidagi gender so'zi lotin tilidagi "genus" so'zidan o'tgan bo'lib "jins" degan ma'noni bildiradi (Furqat Rahmatov, 2021). Ushbu tushuncha ikki xil ifodalaniladi.

- 1) Jins ya'ni biologik tushuncha
- 2) Ijtimoiy tushuncha

Gender shaxsning jamiyatdagi muayyan ijtimoiy roli, ijtimoiy mavqei hamda ijtimoiy-psixologik xususiyatlarini belgilovchi omil hisoblanadi. K. Kondrashixinaning ta'kidlashicha, gender shaxsning biologik xususiyatlaridan ko'ra, uning jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar tizimidagi o'rnini va xulq-atvor modelini ifodalaydi (Кондрашихина, 2009).

Frazeologizmlarning shakllanishi inson omiliga bog'liq, chunki ular bevosita insonning o'zi hamda uning faoliyat sohalari bilan chambarchas aloqadordir. Bundan tashqari, inson turli obyektlarni, jumladan, jonsiz narsalarni ham insoniy olamga xos xususiyatlar bilan ta'riflashga intiladi [Kunin, 1996].

Ilk bor 1968-yilda Kaliforniya universiteti professori psixolog Robert Stoller va endokrinolog Jon Money jins va gender tushunchalarini birinchi bor farqlashgan. G. E. Kreydlin ta'kidlaganidek, mavjud ilmiy an'anaga ko'ra, gender deganda ma'lum bir nuqtai nazardan talqin etiladigan jins tushuniladi, ya'ni u ijtimoiy yoki madaniy hodisa sifatida qaraladi. Demak, gender - bu ijtimoiy va madaniy jihatdan "yuklangan" jinsdir [112, 9-b.]. V. A. Maslova fikriga ko'ra: "Gender -bu jamiyat tomonidan yaratilgan va til shaxsining xulq-atvoriga ta'sir ko'rsatuvchi ijtimoiy

hamda psixologik jarayonlar, shuningdek, madaniy ustanovkalar (qarashlar)ning murakkab majmuasidir. Demak, genderda madaniy, psixologik va ijtimoiy jihatlar o'zaro murakkab tarzda qorishib ketadi. Shu bois u nafaqat faylasuf va sotsiologlar, balki qator boshqa fanlar, jumladan, tilshunoslar uchun ham qiziqish uyg'otadi". Genderning ijtimoiy tabiatini A. A. Chekalina ham alohida ta'kidlaydi. Uning fikricha, gender - bu insonning ijtimoiy-psixologik jinsi bo'lib, u shaxsning psixologik xususiyatlari hamda muloqot va o'zaro ta'sir jarayonida namoyon bo'ladigan ijtimoiy xulq-atvor xususiyatlari yig'indisi. Olim shuningdek, genderni "ta'lim olish imkoniyatlari, kasbiy tayyorgarlik, martaba o'sishi, hokimiyatga kirish, jinsiylik, oilaviy rol va reproduktiv xulq-atvorni belgilovchi ijtimoiy maqom" sifatida ham ta'riflaydi. Demak, gender ko'p jihatdan erkak va ayolning ijtimoiy maqomini belgilovchi jins. Shunday qilib, gender ijtimoiy konstrukt, sotsiokultural fenomen, ijtimoiy maqom, "gender linzasi", biologik imperativ hamda situativ xulq-atvorni tashkil etish faoliyati sifatida talqin qilinadi. Biologik, ijtimoiy va psixologik xususiyatlarning qorishib ketishi gender kabi muhim insoniy hodisani o'rganishda kompleks yondashuvni taqozo etadi. Biroq yuqorida sanab o'tilgan xususiyatlar majmui oddiy inson emas, balki maskulin yoki feminin shaxs sifatlari yig'indisini ifodalaydi. Zamonaviy genderologiya maskulin va feminin shaxs shakllanishida madaniy hamda ijtimoiy omillarning ta'sirini inkor etmaydi. Ilm-fan bugungi kunda erkak va ayolga xos asosiy sifat va xususiyatlarni aniqlashga, erkaklar va ayollar madaniyatini o'rganishning metodologik asoslarini ishlab chiqishga hamda erkak va ayol mohiyatini obyektiv tushuntirishga intiluvchi ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga yaqinlashmoqda. Chet el va mahalliy genderologlar (Sh. Bern, M. Paludi, E. Igli, A. Fomina, G. Kreydlin va boshqalar) asarlarida ijtimoiy va biologik jinsni farqlash masalasi hanuzgacha munozarali va to'liq hal etilmagan ilmiy muammo sifatida baholaniladi. Nemis yozuvchisi faylasuf Yozef Gorresning ta'kidlashicha, insonlarlar o'rtasidagi tabiiy jins va tabiiy jinslararo tengsizlik XIX asrlardan boshlab to XXI asrgacha saqlanib qolgan.

Natijalar

Gender frazeologizmlar tarkibiga qarab ikki turga ajratiladi.

1) Frazeologizm tarkibida gender komponentli so'zlar mavjud, bu turdagi frazeologizmlarda ayollar va erkaklar ismi, qarindoshlikka tegishli bo'lgan so'zlar ishlatilgan bo'lishi mumkin, lekin bunday so'zlar genderlik ma'nosini ifodalamaydi.

A) Atoqli otlar qatnashgan iboralar:

Ingliz tilida atoqli otlar (proper nouns) - shaxs, joy, tarixiy voqea, tashkilot yoki maxsus nomlarni bildiruvchi birliklardir. Bunday nomlar ishtirok etgan frazeologizmlar ko'pincha tarixiy, mifologik yoki madaniy manbaga ega bo'lib, ko'chma ma'noda qo'llanadi. Quyida shu turkumga kiruvchi iboralar mazmuniy tahlili bilan qayta bayon qilinadi:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

- Achilles' heel - insonning eng zaif tomoni yoki og'riqli nuqtasi. Bu ibora yunon mifologiyasidagi Achilles nomi bilan bog'liq. Masalan: Matematika har doim mening eng zaif tomonim bo'lgan.

- Jack of all trades, master of none - turli sohalardan xabardor, ammo birortasida mukammal emas. Bu ibora o'zbek tilidagi "Ikki kemani boshini tutgan g'arq bo'ladi" maqoliga ma'nodosh. Masalan: U ko'p narsani biladi, lekin hech birining haqiqiy ustasi emas.

- Romeo and Juliet romance - fojeali yoki nihoyatda kuchli muhabbat qissasi. Iboraning manbai Romeo and Juliet asaridir. Masalan: Ularning muhabbati zamonaviy Romeo va Julyetta hikoyasini eslatardi.

- Einstein moment - to'satdan paydo bo'lgan daholi yoki ijodiy fikr. Bu atama mashhur olim Albert Einstein nomi bilan bog'liq. Masalan: Men kutilmaganda ajoyib fikr topib, masalani yechdim.

- Caesar's wife must be above suspicion - inson, ayniqsa rahbar, har qanday shubhadan xoli bo'lishi kerak. Bu ibora Julius Caesar bilan bog'liq tarixiy voqeaga asoslanadi.

B)O'zbek tilida kishi ismlari, geografik nomlar hamda diniy tushunchalar qatnashgan frazeologik birliklar nutqqa obrazlilik va ta'sirchanlik baxsh etadi. Mazkur iboralar, odatda, xalq og'zaki ijodi, rivoyat va afsonalar, shuningdek diniy tasavvurlar negizida shakllanib, ko'chma ma'noni ifodalashga xizmat qiladi.

Rustamdek kelib - juda kuchli, polvon.

Hotiqdek saxiy - haddan tashqari saxovatpesha.

Layli-Majnun - bir-biriga juda bog'langan oshiqlar.

Yusufdek chiroyli - o'ta go'zal.

Iskandar-aql – juda aqlli, dono.

2) Frazeologik birlik tarkibida genderga daxldor leksemalar bevosita ishtirok etishi ham, etmasligi ham mumkin, biroq uning semantik mazmunida baribir genderga xos belgilar namoyon bo'ladi.

A)Ingliz tilidagi frazeologizmlar:

The gray mare- erini nopisand ko'ruvchi ayol

Wear the breeches - uyda o'zini xo'jalarcha tutadigan ayol

To be under one's heel- xotining aytgan chizig'idan chiqmaydigan erkak

Knight of the forked order-xotiniga hiyonat qilgan er

A dolly bird- yosh nodon qiz

B)O'zbek tilidagi frazeologizmlar:

Dordan qochgan - firibgar,qallob (asosan erkaklarga ishlatiladi)

Farishtasi bor - jozibali,fayzli ayol

Kapalagi uchmoq- cho'chib ketmoq (ayollar tomonidan ko'proq ishlatiladi)

Ro'zg'or boshiga tushmoq- barcha uy yumushlari bajarish

Ko'cha betini ko'rmaydi- faqat uyqa o'tiradigan qizlar uchun ishlatiladi

Xulosa

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”***

Mazkur tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, ingliz va o'zbek tillarida genderga oid frazeologik birliklar nafaqat til tizimining semantik qatlamini, balki jamiyatning ijtimoiy-madaniy qarashlarini ham aks ettiradi. Frazelogizmlar tarkibida gender komponentlari bevosita ishtirok etgan hollarda jinsiy identifikatsiya ochiq ifodalansa, ayrim birliklarda gender ma'nosi yashirin, ya'ni semantik darajada namoyon bo'ladi. Bu esa gender stereotiplarining til vositasida mustahkamlanishini ko'rsatadi.

Qiyosiy tahlil shuni isbotladiki, ingliz tilida gender differensiasiyasi ko'proq grammatik va leksik vositalar orqali ifodalansa, o'zbek tilida asosan semantik va madaniy omillar orqali namoyon bo'ladi. Har ikki til frazeologik fondida ayol va erkak obraziga oid baholovchi birliklar mavjud bo'lib, ular jamiyatdagi an'anaviy rollar va stereotip qarashlarni aks ettiradi. Zamonaviy diskurs (OAV, ijtimoiy tarmoqlar) materiallari asosida gender stereotiplarining transformatsiyasini o'rganish istiqbolli yo'nalish hisoblanadi. Gender frazeologizmlar til, madaniyat va jamiyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beruvchi muhim lingvistik hodisa sifatida kompleks tadqiqotni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bern, S. L. (2004). Gender psychology. Boston: Pearson Education.
2. Cameron, D. (1998). The feminist critique of language. London & New York: Routledge.
3. Chekalina, A. A. (2006). Gender kak sotsialno-psixologicheskiy fenomen. Moskva: Nauka.
4. Eagly, A. H. (1987). Sex differences in social behavior: A social-role interpretation. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
5. Ermolayeva, M. V. (2016). Genderonim-frazeologizmlar va ularning lingvokognitiv xususiyatlari. Moskva: Filologiya nashriyoti.
6. Kondrashikhina, K. (2009). Gender kak sotsialnaya kategoriya v sovremennoy lingvistike. Moskva: Lingvistika.
7. Kreydlin, G. E. (2005). Gender i kommunikatsiya. Moskva: Yaziki slavyanskoy kultury.
8. Kunin, A. V. (1996). Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva: Vysshaya shkola.
9. Kunin, A. V. (1967). Anglo-russkiy frazeologicheskiy slovar (3-nashr). Moskva: Sovetskaya entsiklopediya.
10. Maslova, V. A. (2001). Lingvokulturologiya. Moskva: Akademiya.
11. Nasrullayeva, N. Z. (2016). Ingliz tili frazeologiyasida gender masalalari. Samarqand: SamDChTI nashriyoti.
12. Rahmatov, F. (2021). Gender tushunchasining lingvistik talqini. Toshkent: Fan va texnologiya.
13. Rahmatullayev, Sh. (1978). O'zbek tilining izohli lug'ati. Toshkent: Fan.
14. Stoller, R. (1968). Sex and gender: On the development of masculinity and femininity. New York: Science House.

15. Money, J. (1972). Man & woman, boy & girl. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

LINGUOPOETIC FEATURES OF EXPRESSING THE CHARACTER OF THE HERO THROUGH DIALOGUE IN FOLK TALES (COMPARATIVE ANALYSIS)

Xusanova Nafisa Zokirjon qizi
PhD researcher at Namangan State
Technical University
Phone number: +99877 252 6010

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq ertaklarida qahramon xarakterining dialog orqali ifodalanishining lingvopoetik xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, dialoglar qahramonning axloqiy fazilatlarini, ijtimoiy maqomi, shaxsiy sifatlarini hamda milliy mentalitetini ochib beruvchi asosiy badiiy vosita hisoblanadi. O'zbek ertaklarida hurmat, jamoaviylik va muloyimlik ustuvor bo'lsa, ingliz ertaklarida individualizm, pragmatizm va strategik tafakkur dialoglar orqali yaqqol namoyon bo'ladi.

Kalit so'zlar: lingvopoetika, dialog, xalq ertaklari, qahramon xarakteri, milliy mentalitet, badiiy ifoda, ijtimoiy qadriyatlar, individualizm, jamoaviylik, pragmatizm, nutq vositalari.

Abstract. This article presents a comparative linguopoetic analysis of the expression of the hero's character through dialogue in Uzbek and English folk tales. The study demonstrates that dialogue functions as the primary artistic device for revealing moral values, social status, personal traits, and national mentality of the characters. While Uzbek folk tales emphasize respect, collectivism, and politeness, English folk tales highlight individualism, pragmatism, personal initiative, and strategic thinking through dialogic interaction.

Keywords: linguopoetics, dialogue, folk tales, hero's character, national mentality, artistic expression, moral values, collectivism, individualism, pragmatism, speech means.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный лингвопоэтический анализ выражения характера героя через диалог в узбекских и английских народных сказках. Исследование показывает, что диалог является основным художественным средством раскрытия моральных ценностей, социального статуса, личностных качеств и национального менталитета персонажей. В узбекских сказках преобладают уважение, коллективизм и вежливость, тогда как в английских сказках через диалог ярко проявляются индивидуализм, прагматизм, личная инициатива и стратегическое мышление.

Ключевые слова: лингвопоэтика, диалог, народные сказки, характер героя, национальный менталитет, художественная выразительность,

моральные ценности, коллективизм, индивидуализм, прагматизм, речевые средства.

This article provides a comparative analysis of the linguopoetic features of expressing the character of the hero through dialogue in Uzbek and English folk tales. Linguopoetics is a scientific direction that studies the artistic and aesthetic possibilities of language, and investigates the figurative, spiritual and social functions of speech means [1:25]. Dialogue is a form of mutual exchange of speech, and is the main tool for revealing the character, psychological state and social status of heroes [2:14]. The linguopoetic features of dialogue are the reflection of the character of the hero, moral values, artistic expressiveness of speech and national culture.

Dialogues in folk tales are the main means of revealing the character of heroes. Through them, the social and moral qualities, personal characteristics, abilities and decision-making process of heroes are revealed. Politeness, community, and respect are prominent in Uzbek folk tales, and each speech also reflects the cultural values of the protagonist.

In the Uzbek folk tale "Zumrad va Qimmat", the protagonist's politeness is expressed through respectful dialogue: "Assalomu alaykum, momo, sizga qanday yordam bera olaman?" [3:42]. Such speech demonstrates the protagonist's politeness and obedience, as well as expressing social and moral values. Conversations with other characters in this tale also reveal the protagonist's patience, kindness, and responsible behavior.

In the tale "Oltin tarvuz", cooperation between family members is demonstrated through dialogue: Katta aka aytadi: "Keling, birgalikda hal qilaylik" [4:63]. Through this, the tale shows the importance of social relations and joint decision-making in society. The answer of each character helps to determine their character, social status, and personal qualities.

In the fairy tale "Qiz va sehrgar" the hero's respect and willingness to comply with conditions are demonstrated through polite requests: "Sehrgar, siz menga sehrli suv berishingiz mumkinmi?" [5:55]. The wizard gives a conditional response, which reflects moral and social norms, as well as demonstrating the hero's discipline and responsibility.

In English folktales, dialogues reflect more individualism and pragmatism. In Cinderella, the hero's gentle and strategic speech is seen: "Could you help me, kind sir?" [6:87]. The answers, in the form of giving or refusing help, reveal the character and social hierarchy. This reveals the hero's tactics, communication skills, and personal superiority.

In Jack and the Beanstalk, Jack's independent decision-making is revealed through dialogues: "I will find my own way" [7:52]. The advice of his parents and Jack's response show courage, personal decision-making, and communication skills. At the same time, the hero's ability to learn from mistakes and assess risks is also revealed through dialogue.

In The Three Little Pigs, dialogues are used as a tool for planning and risk assessment: Pig 1: "Let's build our houses carefully." Pig 2: "I prefer speed, it will be enough." Pig 3: "We must be smart; the wolf is cunning." [8:30] This exchange reveals the character, priority and caution of the heroes.

Through mini-dialogues, the positive and negative qualities of the heroes, social and moral values are clearly manifested. Respect and collectivism are more common in Uzbek fairy tales, and individualism and pragmatism are more common in English fairy tales. Therefore, dialogue serves as the main linguopoetic tool for revealing the character of the hero in folk tales and reflecting national culture.

Dialogue is the main and most effective means of revealing the character of the hero in folk tales. With the help of mini-dialogues, the positive and negative qualities, moral values, personal characteristics and national mentality of the heroes are clearly manifested. At the same time, dialogues enrich the main artistic expression of the fairy tales, dramatic situations and relationships between the heroes. While in Uzbek fairy tales, values such as respect, gentleness, collective decision-making are strongly demonstrated through dialogue, in English fairy tales, individualism, pragmatism, personal initiative and strategic thinking prevail. Therefore, the study of dialogues through linguopoetic analysis allows us to identify not only the character of the hero, but also the national culture, values, and artistic possibilities of the language. The analysis of dialogues is of great importance in literary studies and linguistics, opens up new approaches to the study of folk tales and helps to understand the artistic function of speech more deeply.

References:

1. Vladimir Propp. *Morphology of the Folktale*. Austin: University of Texas Press, 1968, pp. 25–27.
2. Hodi Zarifov. *O'zbek xalq ertaklari*. Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1984, pp. 14–20.
3. *Zumrad va Qimmat*. Toshkent, 1984, pp. 42–45.
4. *Oltin tarvuz*. Toshkent, 1984, p. 63.
5. *Qiz va sehrGAR*. Toshkent, 1984, p. 55.
6. Joseph Jacobs. *English Fairy Tales*. London: David Nutt, 1890, pp. 87–90.
7. *Jack and the Beanstalk*. London, 1890, p. 52.
8. *The Three Little Pigs*. London, 1890, pp. 30–32.

LINGUISTIC FEATURES OF COMPARATIVE LINGUISTICS

Abdurahmanov Muhammadjon G'ulomjonovich
University of Business and Science, dotsenti
Email: m.abdurahmanov@gmail.com

Abstract. This article examines the linguistic features of comparative linguistics as a significant branch of modern language studies. The research explores the theoretical foundations, objectives, and methodological principles underlying

comparative analysis. Particular attention is given to cross-linguistic similarities and differences, structural correspondences, semantic relations, and typological patterns. Comparative linguistics is viewed as a discipline that contributes to understanding language universals, language-specific features, and cognitive mechanisms underlying linguistic systems. The research is based on a descriptive-analytical methodology.

Key words: Comparative linguistics, cross-linguistic analysis, language typology, linguistic universals, structural comparison, language systems.

QIYOSIY LINGVISTIKANING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada qiyosiy lingvistikaning asosiy lingvistik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot doirasida qiyosiy tahlilning nazariy asoslari, maqsadlari hamda metodologik tamoyillari ko'rib chiqiladi. Asosiy e'tibor tillararo o'xshashlik va farqlar, strukturaviy muvofiqliklar, semantik munosabatlar hamda tipologik naqshlarga qaratiladi. Qiyosiy lingvistika til universallari, tilga xos xususiyatlar va lingvistik tizimlarning kognitiv asoslarini aniqlashga xizmat qiluvchi muhim yo'nalish sifatida talqin qilinadi. Tadqiqot tavsifiy-analitik metodologiyaga asoslangan.

Kalit so'zlar: Qiyosiy lingvistika, tillararo tahlil, til tipologiyasi, lingvistik universallar, strukturaviy qiyoslash, til tizimi

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СРАВНИТЕЛЬНОЙ ЛИНГВИСТИКИ

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические особенности сравнительной лингвистики как важного направления современной науки о языке. Исследование охватывает теоретические основы, цели и методологические принципы сравнительного анализа. Особое внимание уделяется межъязыковым сходствам и различиям, структурным соответствиям, семантическим отношениям и типологическим моделям. Сравнительная лингвистика интерпретируется как дисциплина, способствующая пониманию языковых универсалий, специфики отдельных языков и когнитивных механизмов языковых систем. Исследование основано на описательно-аналитической методологии.

Ключевые слова. сравнительная лингвистика, межъязыковой анализ, языковая типология, языковые универсалии, структурное сравнение, языковая система.

Comparative linguistics occupies a central position in contemporary linguistic research due to its capacity to reveal systematic relationships between languages. The discipline investigates structural, semantic, and functional similarities and differences across linguistic systems [4]. While historically associated with the study of language families and genetic relationships, comparative linguistics has evolved into a broader field encompassing typological, functional, and cognitive perspectives.

Early comparative studies primarily focused on historical reconstruction and genealogical classification. Scholars sought to identify common origins of languages through phonetic correspondences and shared lexical items. Over time, however, linguistic inquiry expanded beyond diachronic relationships to include synchronic comparisons. Modern comparative linguistics now examines languages regardless of genetic affiliation, emphasizing structural patterns and universal principles governing language organization [5].

Theoretical developments in linguistics have significantly shaped comparative analysis. Structural linguistics introduced systematic approaches to language description, enabling researchers to compare linguistic units across languages more precisely [7]. Functional and cognitive linguistics further enriched the field by highlighting the communicative and conceptual dimensions of language. These perspectives underscore that languages, despite their diversity, often exhibit recurrent patterns reflecting shared cognitive processes [3].

One of the fundamental features of comparative linguistics is the analysis of cross-linguistic similarities and differences. Languages may differ in phonological systems, grammatical structures, and lexical organization, yet they frequently demonstrate parallel mechanisms for encoding meaning [1]. Comparative analysis allows researchers to identify structural correspondences, such as similarities in syntactic constructions, morphological categories, or semantic distinctions.

Another essential feature involves the study of linguistic universals. Comparative linguistics contributes to understanding which properties are common across languages and which are language-specific. Universals may manifest at various levels, including phonology (e.g., presence of vowel systems), grammar (e.g., noun–verb distinction), or semantics (e.g., conceptual categories like time and space). Identifying such universals provides insight into the cognitive foundations of language [2].

Comparative linguistics also emphasizes typological classification, which groups languages based on structural characteristics rather than historical relationships. Typological studies investigate patterns such as word order, morphological complexity, or case systems. These classifications reveal systematic variation and contribute to broader theories of language structure [7].

At the lexical level, comparative analysis explores semantic correspondences and divergences. Words across languages may express similar concepts while differing in connotation, usage, or categorization. Such differences often reflect cultural, cognitive, and contextual factors. Comparative research thus highlights the interaction between language, cognition, and culture.

Methodologically, comparative linguistics relies on systematic procedures to ensure analytical consistency. Researchers compare linguistic units within equivalent functional domains, avoiding superficial comparisons. Structural, semantic, and pragmatic factors are considered to capture the complexity of

linguistic systems. This methodological rigor distinguishes comparative linguistics from casual cross-language observations.

The present research is grounded in a descriptive-analytical methodology, enabling a systematic examination of linguistic structures and theoretical frameworks. By analyzing linguistic patterns across languages, the study identifies recurring comparative features and their functional implications. The analysis demonstrates that comparative linguistics is not limited to identifying differences but seeks to explain underlying principles governing language variation.

The findings indicate that comparative linguistics serves multiple functions. It enhances understanding of language diversity, contributes to theories of linguistic universals, and clarifies relationships between language, cognition, and communication. Comparative analysis reveals that languages, while structurally distinct, often employ analogous strategies for meaning construction.

Conclusion

Comparative linguistics represents a fundamental domain within modern linguistic research, offering valuable insights into language structure, variation, and universality. The discipline's key features include cross-linguistic comparison, identification of linguistic universals, typological classification, and semantic analysis. These features collectively contribute to a deeper understanding of linguistic systems and their cognitive foundations.

The study underscores that comparative linguistics extends beyond historical reconstruction to encompass structural, functional, and conceptual dimensions of language. By revealing systematic correspondences and variations, comparative research advances theoretical models of language and strengthens interdisciplinary connections within linguistics. Ultimately, comparative linguistics plays a crucial role in explaining both the diversity and unity of human language.

References

1. Comrie, B. *Language Universals and Linguistic Typology*. Chicago: University of Chicago Press, 1989.
2. Croft, W. *Typology and Universals*. Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
3. Greenberg, J. H. *Universals of Language*. Cambridge, MA: MIT Press, 1966.
4. Crystal, D. *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
5. Song, J. J. *Linguistic Typology: Morphology and Syntax*. London: Routledge, 2001.
6. Whaley, L. J. *Introduction to Typology: The Unity and Diversity of Language*. Thousand Oaks: Sage Publications, 1997.
7. Trask, R. L. *Historical Linguistics*. London: Arnold, 1996.
8. Newmeyer, F. J. *Language Form and Language Function*. Cambridge, MA: MIT Press, 1998.

**CHOG'ISHTIRILAYOTGAN TILLARDA SIMPATIYA VA
EMPATIYANING ALLOMORF VA IZOMORF JIHATLARI (GENDER
ASPEKT)**

*Mirzo Ulug'bek nomidagi
O'zbekiston Milliy universiteti
3-kurs tayanch doktoranti
Mavlanova Oybachin*

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillarida simpatiya va empatiya hodisalarining izomorf va allomorf xususiyatlari gender aspektida chog'ishtirma tahlil qilinadi. Tadqiqotda badiiy matnlar asosida simpatiya va empatiyaning leksik, sintaktik hamda nolisoniy ifodalanish vositalari aniqlanadi. Shuningdek, erkaklar va ayollar nutqida ushbu emotsional hodisalarning qo'llanishidagi umumiy va farqli jihatlari ochib beriladi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, ayollar nutqida simpatiya va empatiya ko'proq emotsional-ekspressiv vositalar orqali, erkaklar nutqida esa lo'ndalik, qisqalik va nolisoniy vositalar orqali ifodalanadi. Maqola natijalari gender lingvistika va pragmalolingvistika sohalari uchun muhim ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ изоморфных и алломорфных особенностей симпатии и эмпатии в английском и узбекском языках с гендерной точки зрения. На основе художественных текстов выявляются лексические, синтаксические и невербальные средства выражения данных эмоциональных явлений. Особое внимание уделяется различиям и сходствам в речевом поведении мужчин и женщин. Результаты исследования показывают, что в женской речи симпатия и эмпатия чаще реализуются посредством эмоционально-экспрессивных средств, тогда как в мужской речи преобладают лаконичность, сдержанность и невербальные формы выражения. Полученные выводы имеют теоретическую и практическую значимость для гендерной лингвистики и прагмалингвистики.

Abstract. This article presents a comparative analysis of the isomorphic and allomorphic features of sympathy and empathy in English and Uzbek from a gender perspective. Based on literary texts, the study identifies lexical, syntactic, and non-verbal means of expressing sympathy and empathy. Particular attention is paid to gender differences and similarities in emotional expression. The findings reveal that female speech tends to employ more emotional and expressive linguistic devices, whereas male speech is characterized by brevity, restraint, and the frequent use of non-verbal communication. The results of the study contribute to the fields of gender linguistics and pragmalinguistics and may serve as a valuable resource for further cross-linguistic research.

Kalit so'zlar: simpatiya, empatiya, gender lingvistika, izomorf va allomorf xususiyatlar, emotsionallik, nolisoniy vositalar, chog'ishtirma tilshunoslik

Ключевые слова: симпатия, эмпатия, гендерная лингвистика, изоморфные и алломорфные признаки, эмоциональность, невербальные средства, сопоставительное языкознание

Key words: sympathy, empathy, gender linguistics, isomorphic and allomorphic features, emotional expression, non-verbal means, comparative linguistics

Simpatiyaning yoqtirish semasi ham asosan emotsionallikni ifoda etuvchi erkalovchi qo'shimchalar, kichraytiruv yuklamalari hamda so'zlarga egalik qo'shimchalari qo'shish orqali yasalishi kuzatildi.

Quyida keltirilgan jumlada ingliz tilida simpatiyaning "affinity" semasi erkalovchi so'zlar, komplimentni anglatuvchi so'zlar bilan ifodalangan.

"*You dear, **brave sweet.***" (E. Hemingway. Farewell to arms. 354 -b.)

"*Are you awake, **sweetheart?***" (E. Hemingway. Farewell to arms. 321 -b.)

O'zbek tilida keltirilgan misolda simpatiyaning yoqtirish semasi ingliz tilidan farqli o'laroq, kichraytiruv-erkalash yuklamalari, so'zlarga I shaxs birlikdagi egalik qo'shimchalari qo'shish bilan yasaladi.

-*Nima yeb, nima ichib yuribsan, **tentakkinam.*** (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 117 -b.)

Ushbu jumlada -*kina* kichraytiruv-erkalash qo'shimchasi hamda -*m* egalik qo'shimchasi orqali simpatiyaning yoqtirish semasi ifodalangan.

Bundan tashqari, ikki chog 'ishtirilayotgan tillarda simpatiyaning yoqtirish semasi ayollar nutqida takroriy ifodalar bilan emotsionallikni ko'rsatish orqali ifoda etilishi ikki til uchun ham o'xshash jihati hisoblanadi. Quyidagi misollarda bu holat ko'rish mumkin.

"*I hope you will be very fortunate and very happy and very, very healthy.*" (E. Hemingway. Farewell to arms. 280 -b.)

-*Oh, bolaginam, bolaginam.* (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 117 -b.)

Demak, ushbu misollarda keltirilgan "very, very healthy" hamda "bolaginam, bolaginam" so'zlarini takroriy ifodaga

Ingliz va o'zbek tillarida ham simpatiyaning yoqtirish semasi noverbal vositalar bilan ifoda etiladi. Bunga ko'ra, erkaklar asosan samimiy munosabatini bag 'riga bosish, silash, yelka qoqib qo'yish kabi harakatlar bilan ifodalasa, ayollar buni kulish, tabassum qilish, yig 'i kabi yuz ifodalari orqali ifoda etishi ko'p uchraydi.

We shook hands and he put his arm around my neck and kissed me. (E. Hemingway. Farewell to arms. 11 -b.)

Ummatali bir so'z aytolmay, o'g 'lini bag 'riga bosganicha loy bo 'lib ketgan yelkalaridan silardi. (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 116 -b.)

Jumlalardan ko'rinib turibdiki, erkaklar nutqida taktil muloqot usullarining ustunligi, ular emotsiyalarini so'zlardan ko'ra harakatlari orqali ifoda etishni afzal ko'rishini ko'rsatadi.

She looked, saw me and smiled... (E. Hemingway. Farewell to arms. B 156.)

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Birdan Zebixonning sho‘xligi tutib ketdi. Biron gap bilan uni ovutgisi keldi-da, ayyorcha kulib qaradi.

- *Yuring, cho‘l aylanib kelamiz.* (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. B 380.)

O‘zbek tilida simpatiya shuningdek, rahmdillikni, mehribonlikni ifodalovchi leksika orqali ham ifoda etiladi. Ingliz tilida esa bu holat hamdardlikni ifodalaydigan so‘zlar bilan yuzaga chiqadi. Bundan tashqari, o‘zbek ayollari nutqida rahmdillikka oid leksika orqali simpatiyani ifodalash ingliz ayollarinikiga qaraganda ustunroqdir.

Nizomjon shoshib etigini kiya boshladi. Zebixon bir chekkada unga allaqanday achinish, allaqanday ma‘yuslik bilan qarab turardi. (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. B 616.)

Ingliz tilida simpatiya shuningdek, kishi o‘limi uchun ta‘ziya bildirish maqsadida ham qo‘llaniladi. Bu esa ikki chog‘ishtirilayotgan tillardagi farq hisoblanadi. O‘zbek tilida bu holat hamdardlik bildirish orqali yuzaga keladi ammo simpatiya aynan ta‘ziya bildirish uchun qo‘llanilmaydi.

- *I ‘m so sorry.* (E. Hemingway. Farewell to arms. 26 -b.)

Empatiya ingliz va o‘zbek tillarida ham asosan hamdardlik va quvonch semasini ifodalovchi so‘zlar bilan yuzaga keladi. Ingliz tilida empatiyaning hamdardlik (compassion) semasi “*understanding*”, “*comfort*”, “*condolence*”, quvonch (rejoice) semasi esa “*congratulation*”, “*compliment*” kabi leksika orqali ifodalanadi. O‘zbek tilida ham empatiya hamdardlik va quvonch semasi orqali ifoda etiladi. Bunga ko‘ra, o‘zbek tilida hamdardlik semasi “*tushunish*”, “*yupatish*”, “*ta‘ziya bildirish*”, leksikasi orqali ifodalanadi, quvonch semasi esa “*tabrik*” va “*maqto‘v*” orqali yuzaga keladi. Quyidagi misollarda empatiyaning quvonch semasi tabriklash orqali ifodalanaganini guvohi bo‘lishimiz mumkin.

“All my felicitations,” said the first captain. (E. Hemingway. Farewell to arms. B 104.)

- *Barakalla, bolam. Tabriklayman,- dedi Ikromjon.* (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 438 -b.)

Ushbu keltirilayotgan misollarda empatiyaning hamdardlik semasi orqali tushunish holati ifoda etilganini ko‘rishimiz mumkin.

“It does not matter. But there in my country it is understood that a man may love God. It is not a dirty joke.”

“I understand.”

He looked at me and smiled. (E. Hemingway. Farewell to arms. 76 -b.)

Bilaman. Hammasini bilaman. Nahotki shularning barini bila turib, sizni xo‘rlasam. (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 611 -b.)

Bulardan ko‘rinib turibdiki, ingliz va o‘zbek tillarida empatiya nutqda bir xil o‘rinda qo‘llanilar ekan. Bundan tashqari empatiyaning ikki chog‘ishtirilayotgan tillarda gender jihatlari uchun umumiy bo‘lgan holatlardan biri, shu jumladan, ayollar erkaklarga qaraganda yuqori empatik qobiliyatga ega hisoblanadi, ya‘ni boshqalarning his-tuyg‘ularini tushunish va ularga javob qaytarishda, yumshoq, samimiy so‘zlar qo‘llashda, hissiy jumladan foydalanishda ular erkaklardan ko‘ra

faoldir. Biroq, quvonch semasiga kiruvchi tabrik, maqto'v kabi ma'nolar ko'proq erkaklar nutqiga xosligi aniqlandi. Chunki, bu ma'nolar orqali erkaklar asosan qo'llab-quvvatlashni, ruhiyatni ko'tarishni nutqida maqsad qiladi.

He patted my shoulder very delicately. "He wants to keep his knee. This is a very brave young man. (E. Hemingway. Farewell to arms. 104 -b.)

-Barakalla o'g'lim. Dalangni ko'rib keldim, yo'ldagi paxtalarining juda yaxshi. G'ayrat qipsan, bolam. (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 632 -b.)

Demak, yuqoridagi misollardan ko'rinib turganidek, erkaklar nutqida qo'llab-quvvatlashni va maqto'vni ifodalovchi "*Patted my shoulder*", "*brave young man*" hamda "*barakalla*", "*g'ayrat qipsan*" kabi leksika orqali empatiyani ifodalaydi.

Ikki tilda ham ayollar nutqida empatiya suhbatdoshini tinchlantirishga, yupatishga doir samimiy so'zlar bilan uning ko'nglini olish, suhbatdoshiga nisbatan chuqur emotsiyalarini ko'rsatishni maqsad qilgan leksika bilan ifodalaydi.

"I couldn't help it, darling, and I haven't worried about it. You mustn't worry or feel badly."

"I only worry about you."

"That's it. That's what you mustn't do."

Ko'p tashvish qilmang, aylanay, Tursunboyingizdan ham xat-habar kelib qoladi. Mana, meni aytdi, dersiz. (S. Ahmad. Ufq. Trilogiya. 308 -b.)

Shuningdek, simpatiya va empatiya hodisalarini lisoniy xususiyatlarini tadqiq etishda bu ikki hodisaning gender jihatlariga ham e'tibor qaratishni lozim topdik va bu bizning fikrimizcha, ishimizning amaliy qismini boyitishga xizmat qiladi.

Ikki til doirasida simpatiya va empatiya hodisalarining gender xususiyatlariga ko'ra, erkaklar nutqida simpatiya qisqa jumlar va lo'ndalik hamda hissiy jumladan yiroq holda ifoda etiladi.

"What's the matter, darling?"

"I don't know."

"I know. You haven't anything to do. All you have is me and I go away."

"That 's true."

"I 'm sorry. (E. Hemingway. Farewell to arms. 274 b.)

-Menga qara, polvon. Bunaqada bo'lmaydi. O'lim haq. (S.Ahmad. Ufq. Trilogiya. 184-185 bb.)

Ushbu ikki jumlada ham erkaklar nutqi qisqa va emotsionallikdan yiroq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bunda "*I'm sorry*", va "*O'lim haq*" jumlari ikki chog'ishtirilayotgan tillarda ham simpatiyani qisqalik va lo'ndalik bilan ifodalagan.

Ingliz va o'zbek tillarida ham erkaklar simpatiyasini suhbatdoshini so'roqlash, yordamini taklif qilish yoki nolisoniy vositalar bilan o'z g'amxo'rligini ifodalaydi. Quyidagi jumladan erkaklar nutqidagi ushbu xususiyatlarga misollar keltirilgan.

"Don't tell me if you don't want. How do you happen to be away from the bloody front?"

"I think I'm through with it."

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

"Good boy. I always knew you had sense. Can I help you any way?" (E. Hemingway. Farewell to arms. 258 b.)

Yusupov uzr so'rab iljaydi.

- Qanday gaplaring bor? Mendan qanday yordam kerak? Sira tortinmay aytaveringlar? (S.Ahmad. Ufq. Trilogiya. 131 b.)

Ushbu ikki misolda ham erkaklar nutqida simpatiya yordamini taklif etish orqali yuzaga kelgan. Gap savol tarzida tuzilgan shuningdek, so'roqlash orqali erkaklar samimiy munosabatini ko'rsatgan.

Ikki tilda ham o'xshash bo'lgan jihatlardan bittasi shuki, ingliz va o'zbek erkaklari ham simpatiyani kompliment qilish orqali yuzaga chiqaradi. Bu holatda asosan, simpatiyaning yoqtirish semasi orqali erkaklar kompliment qiladi.

We sat down on a bench and I looked at her. "You have beautiful hair," I said. (E. Hemingway. Farewell to Arms. 19 b.)

- Polvon bolaning didi zo'r-ku. Opqochsa arziydigan suluv ekansan. Ehtiyot bo'l, anjan yigitlari sho'x bo'ladi, otga o'ngarib opqochmasin, qizim. (S.Ahmad. Ufq. Trilogiya. 161 b.)

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ahmad S. Ufq. Trilogiya. – 684 b.
2. Abduazizov A. Tilshunoslik nazariyasiga kirish. – Toshkent: Sharq nashriyot matbaa, 2010. – 176 b.
3. Abdullayev A. O'zbek tilida ekspressivlikning ifodalashning sintaktik usuli. – Toshkent: O'zbekiston SSSR Fan nashriyoti, 1987. – 124 b.
4. Hemingway E. Farewell to arms. – 374 p.
5. Irisqulov M.T. Tilshunoslikka kirish. Toshkent: Yoshlar matbuoti, 2009. – 209 b.

O'ZBEK, TURK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK
BIRLIKLARNING QIYOSIY ETIMOLOGIK TAHLILI

Halbekova Nigora
Ummatkulovna
Ilmiy tadqiqotchi
O'zbek tili, adabiyoti va folklori
instituti

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek, turk va ingliz tillaridagi frazeologik birliklarning kelib chiqishi hamda ular o'rtasidagi farqli va mushtarak xususiyatlar tahlil qilingan. Ushbu tillarda yaratilgan frazeologik lug'atlar o'zaro solishtirilib, misollar asosida frazeologik lug'atshunoslikning yutuq va kamchiliklari xaqidagi fikrlar ilgari surilgan.

Kalit so'zlar: o'zbek tili, turk tili, ingliz tili, frazeologiya, lug'at, etimologiya, ibora.

Аннотация

В данной статье анализируется происхождение фразеологических единиц в узбекском, турецком и английском языках, а также их различия и общие черты. Проводится сравнение фразеологических словарей, созданных на этих языках и в примерах выдвигаются идеи о преимуществах и недостатках фразеологической лексикографии.

Ключевые слова: узбекский язык, турецкий язык, английский язык, фразеология, словарь, этимология, идиома.

Abstract

This article analyzes the origins of phraseological units in the Uzbek, Turkish and English languages, as well as their differences and similarities. It compares phraseological dictionaries created in these languages, and uses examples to suggest the advantages and disadvantages of phraseological lexicography.

Key words: Uzbek, Turkish, English, phraseology, dictionary, etymology, idiom.

XXI asr ilm va texnologiya jadal taraqqiy etayotgan davdir. Ingliz tilining xalqaro maydonda gegemon til sifatida dunyodagi barcha millat va elatlarning tillariga o'zining ta'sirini o'tkazib borayotganligi hech kimga sir emas. Bunday fan asrida o'zbek tilining xalqaro hamjamiyatda o'z o'rniga ega bo'lishi, davlat tili sifatida taraqqiy etib, o'z mavqeini mustahkamlab borishi masalasi ham o'ta muhim hisoblanadi. Xalqaro maydonda o'zbek degan millatning mavjudligini belgilab beradigan eng asosiy omil bu tildir. Afsuski asrlar davomida mavjud bo'lib ma'lum bir siyosiy, iqtisodiy yoki ijtimoiy ta'sirlar oqibatida tarix sahnasidan tushib butunlay yo'q bo'lib ketgan tillar ham bunga misoldir. Demak, o'zbek tilini mavqeini yanada yuksaltirish hamda dunyoning rivojlangan tillari singari teng xuquqli davlat tili sifatida rivojlantirish o'zbek tilshunosligi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biridir. Bizning nazdimizda kompravistika, yani o'zbek tilini qiyosiy planda ilmiy jihatdan o'rganish uning ichki va tashqi imkoniyatlarini ko'rsatib berishga yordam beradigan yo'nalishdir. Jumladan ushbu kichik izlanishimiz orqali o'zbek, turk va ingliz tillaridagi ba'zi frazeologik birliklarning vujudga kelishidagi asosiy omillar, falsafiy va mantiqiy yondashuvlar, leksik va semantik xususiyatlarning farqliligi xususida to'xtalib o'tamiz.

Frazeologik birliklar, xalq tajribasi, hayot tarzi hamda ko'nikmalarining silsilasida olam va insoniyat hayoloti va tasavvur olamining mahsulidir. Hususan o'zbek iboralari to'satdan paydo bo'lib qolmagan. Har bir iboraning vujudga kelish zahirida ma'lum bir siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy yoki madaniy omillar yotadi. O'zbek iboralarining vujudga kelishida, o'zbek xalqining donishmandligi, boy tassavuri, milliy falsafasi va yuqori mantig'i turadi. Ularning insoniyat taffakuridagi roli va vazifasi aynan ana shu millatning urf odatlari, mentaliteti, milliy dunyuqarashi, xarakteriga asoslangan.

Ilk marotaba 1961-1964 yillarda o'zbek olimlari Shotursun Shomaqsudov hamda Subutoy Dolimov tomonidan o'zbek iboralari to'planib nashr qilingan.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ushbu lug'atlarda iboralarining kelib chiqishi, qo'llanilishi va ifoda ma'nolari sharhlangan. 2018 yilda esa "Qayroqi so'zlar" nomi ostida lug'at qayta nashr qilingan. Lug'atni to'plash jarayonida olimlarimiz ko'plab soha vakillari bilan yuzma-yuz uchrashib ularning fikr va mulohazalarini tinglab o'rganishgan. Bu lug'atning yaratilishi o'zbek tilshunosligi va iborashunosligi tarixida ilk qadam edi. Aynan ushbu ilmiy tadqiqot tufayli bugungi kunda istemolda bo'lgan o'zbek iboralarining kelib chiqish tarixi haqida tasavvurga egamiz. Mustaqillikdan so'ng tilshunos olim Shavkat Rahmatullayev tomonidan "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" yaratildi.

O'zbek iboralarining turk va ingliz tilidagi iboralardan farqli xususiyatlaridan biri, bu o'zbekcha iboralarda alliteratsiyaga katta ahamiyat berilganligidadir. Ohangdoshlik iboralarining kishi xotirasida uzoq saqlanishiga, yodlab olishda muhim ahamiyat kasb etgan. Ikkinchi bir muhim xususiyat, qadimdan o'zbek iboralarida qisqalik birinchi o'rinda turgan. Bitta ikkita so'zga olam-olam ma'no singdirilgan. Shuningdek o'zbekcha iboralarda piching, kesatiq va kinoya ma'nolari ham e'tiborga loyiqdir. XIX asrning birinchi yarmida ijod qilgan Muhammad Sharif Gulxaniyning "Zarbulmasal" asarida ham o'zbekcha iboralarga alohida urg'u berilgan. XX asr boshida Abdurauf Fitrat, Ashurali Zohiriy va Qayum Ramazon kabi o'zbek atoqli tilshunos olimlari tomonidan o'zbek iboralarini o'rganish masalasi kun tartibiga qo'yilgan. Afsuski bu olimlar tomonidan amalga oshirilgan ilmiy tadqiqotlarning barchasi ham bizgacha yetib kelmagan.

Bugungi kunda Evropa tillari orasida ingliz tili xalqaro til darajasiga chiqdi va turli millatlar o'rtasida asosiy diplomatik aloqa o'rnatuvchi ko'prik vazifasini bajarmoqda. Internet va ijtimoiy tarmoqlarda uzatilayotgan asosiy kontent inglizcha muloqotni talab qilmoqda. Foydalanuvchi auditoriya hattoki katta yoshdagi til iste'molchilari o'rtasida ham ingliz tili faoldir. Inglizcha iboralarining yuzaga kelishi bilan bog'liq tadqiqotlar, hattoki etimologik lug'atlar ham allqachon yaratilganligi ingliz tilining yanada takomillashganligi va yaxshi ishlanganligidan dalolat beradi.

Ingliz tilidagi iboralarining yuzaga kelishida quyidagi omillar asosiy rol o'ynagan:

1. Bibliya va miflardagi syujetlar
2. Shekspirshunoslik va badiiy adabiyot namunalari
3. Tarixiy voqealar va milliy urf-odatlar
4. Kasblar, jumladan kemasozlik yo'nalishining ta'siri
5. Amerika ingliz tilisining o'zaro ta'siri

Bugungi kunda Amerika ingliz tilisining Britanya ingliz tilisiga nisbatan frazeologizmlar yaratish bo'yicha o'ta aktiv ekanligini kuzatishimiz mumkin. AQSH matbuoti, badiiy filmlari va hatto shoir va yozuvchilari doimiy ravishda ingliz tilini yangidan yangi iboralar bilan boyitib turadi. Okean orti siyosatshunoslari, notiqshunoslar va motivatorlar nutqida ham idiomalar ancha barakali ishlatilishi alohida o'rganishni talab qiladigan mavzulardan biridir. Amerikada siyosiy partiyalar, Prezidentlar va senatorlar xalq oldidagi chiqishlarida

omma ishonchini qozonadigan va ularning ovoz berish jarayoniga ta'sir qiloladigan kuchli idomalarni yataishga va ulardan ustamonlik bilan foydalanishga harakat qilishadi, aniqroq qilib aytganda, aynan iboralar orqali ular o'z ma'ruzalarini siyosiy jihatdan bezashga astoydil harakat qilishadi. Ingliz tilidagi idiomalar xuddi o'zbek tilidagi kabi metafora va metonimiya yo'li bilan yasaladi.

Inglizcha iboralarning mazmun va mohiyatini o'zbekcha va turkcha iboralar bilan qiyoslaganda, o'zbekcha iboralarning paydo bo'lishi va asl kelib chiqishi asosida juda katta falsafiy-mantiqiy yondashuv bo'lganligiga guvoh bo'lamiz. Masalan, o'zbekcha *chelaklab yomg'ir yog'moq* iborasi turk tilida *bardaktan boşanırcasına yağmur yağmak*, ingliz tilida esa *to rain cats and dogs* tarzida qo'llaniladi. Har bir iborani semantik jihatdan tahlil qiladigan bo'lsak, o'zbek tilida yomg'ir va chelak o'rtasida assosatsiya mavjud, yani yomg'ir shu darajada kuchli yog'moqda hattoki chelakdan ham toshib ketadigan darajada. Shuningdek yomg'ir tashqarida sodir bo'ladigan tabiat hodisasi bo'lganligi sababli chelak tushunchasi ham asosan uydan tashqarida hovlida foydalanadigan aynan suv tashish uchun xizmat qiladigan uy anjomidir. Turkcha *bardaktan boşanırcasına yağmur yağmak* iborasida yomg'ir va stakan so'zlarini assosatsiya deb qabul qilamiz, yani yomg'irning kuchli yog'ishi stakanga suv yoki choy quyilganda ortiqchasi toshib ketishiga o'xshatilgan. Aslida stakan va yomg'ir tushunchalari o'rtasida kuchli mantiq yo'qdek. Chunki stakan kichik bir jism bo'lsa yomg'ir katta bir tabiat xodisasi. Inglizlarning tafakkuriga ko'ra yomg'irning kuchli yog'ishi uy hayvonlari it va mushuk tushunchalari bilan ifodalangan. Bu iboradagi metaforik holatni ingliz xalqining ilohiy kuchlarga ishongan davriga borib taqaladi. *To rain cats and dogs* idiomasi ilk marotaba Jonathan Sviftning "Muloyim suhbat" (1738) asarida qayd etilgan. Bu idioma XIX asrning oxiri XX asr o'rtalariga tegishli bo'lgan va kuchli yomg'ir shaklini aks ettiruvchi "*yomg'ir sanchqilari*" va Britaniyada "*yomg'ir zinapoyasi tayoqchalari*" kabi shakllarni o'z ichiga oladi. Ingliz xalqining dunyoqarashiga ko'ra mushuklar ilohiy bo'ronlarni qo'zg'atgan jodugarlar bilan, itlar esa bo'ronlar xudosi Odin bilan bog'liq deb hisoblaganlar. O'rta asrlarda kuchli yomg'ir paytida suv bosgan ko'chalarda cho'kib ketgan hayvonlar va boshqalarning jasadlari osmondan tushishiga ishonishgan. Aynan mana shu g'ayritabiiy hodisa natijasida *to rain cats and dogs* iborasi yaratilgan. Ba'zi olimlar ushbu iboraning kelib chiqishini yunon manbalari bilan bog'lashadi. Taxminlarga ko'ra "*catadupe*" yani "*cat-aract*" "*waterfall*" so'zlari *to rain cats and dogs* iborasining vujudga kelishiga asos bo'lgan (Linda, Roger Flawell, 1992: 150). Biroq iboraning kelib chiqishi bilan bog'liq turli taxminlarni mihokama qilar ekanmiz aniq bir konsensusning mavjud emasligini ko'ramiz.

Hamirdan qil sug'urgandek iborasi turk tilida *çocuk oynucağı, çantada keklik, çok kolay, kolay lokma* shakllarida namoyon bo'lsa, ingliz tilida *A piece of cake* tarzida ishlatiladi. Ba'zi manbalarga ko'ra *A piece of cake* iborasi ingliz tiliga 1870 yillardan kirib kelgan. Uning kelib chiqishi Amerikadagi qullarning raqs musobaqasida g'olib qulga mukofot sifatida tort tortiq qilingan. Oson qo'lga kiritilgan ovqat sifatida

talqin qilingan ushbu holat *A piece of cake*, "ish oson bitmoq" ma'nosi uchun motiv bo'lib xizmat qilgan. Odatda qullarga faqat mashaqqatli mehnat evaziga taom berilgan, osonlikcha hech qanday taom berilmagan. Ular mukofotni mehnat evaziga emas balki faqat raqs tushish evaziga oson qo'lga kiritganliklari sababli ushbu iborani muomalaga olib kirishgan. Bu farazga yaqinroq yana bir manbalarga ko'ra, Amerikada qullar o'z ho'jayinlari uylarida bayram uyushtirganida mehmonlardan ortib qolgan ovqatlarni o'g'irlashga fursat poylab turishgan. Eng oson o'g'irlanadigan ovqat bu tort hisoblanganligi uchun ular *A piece of cake* iborasini qo'llashgan. Yana bir taxminlarga ko'ra *A piece of cake* iborasi Buyuk Britaniya Havo Kuchlari samoga samolyot uchirganida agar parvoz qiyinchiliklarsiz amalga oshsa go'yoki "bir kesim tort bo'lagini yegandek oson" tarzida bu iborani qo'llashgan. "As easy as pie", "a cake-walk", "that takes the cake/biscuit" kabi sinonim shakllarini ham uchratish mumkin. "*I had no trouble finding your house-a piece of cake*" jumlasida ham "*Sizning uyingizni topish hech ham qiyinchilik tug'dirmadi*" shaklida o'zbek tiliga tarjima qilinadi.

O'z yog'iga qovrulmoq öz (kendi) yağina kavrulmak – to stew in one's own juice shaklida namoyon bo'ladi. Ingliz tilidagi iboraning asl ma'nosiga e'tibor bersak, o'zbek tilidagi *yog'* leksemasi o'rnida ingliz tilida *juice*-sharbat leksemasi olingan. O'zbek tilidagi *yog'* leksemasi ingliz tilidagi *juice*-sharbat leksemasiga nisbatan kuchli ma'no ottenkasiga ega. Mantiqan o'ylab ko'rilsa qovurmoq tushunchasi faqat *yog'* so'zi bilan assotsiya qura oladi. Ammo *juice*-sharbatga nisbatan qovrulmoq tushunchasi mantiqan g'alizdir. Bu idiomada ishlatilgan *stew* fe'li qaynamoq ma'nosini kasb etgan. Yani "o'z sharbatida qaynamoq" sifatida to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilinadi. Biroq o'zbek tilidagi bunday iboraning mavjud emasligi tufayli ushbu iborani *o'z yog'iga qovrulmoq* iborasiga ekvivalent sifatida qabul qilamiz. Bu iboraning o'zbek va turk tillaridagi varyantlari o'ta ta'sirchan va insonni aynan ruhiy holatini aniq ifodalab berishga tushunarlidir. *to stew in one's own juice* idiomasi esa bizning talqinimizga ko'ra idioma yaratilgan davrdagi ma'lum bir vaziyat bilan bog'liq bo'lsa kerak. Rus olimi Kunin tomonidan bu idiomaning etimologiyasi xususida hech qanday ma'lumot keltirilmagan.

"Cat got your tongue?" idiomasi qadimda ingliz xalqining jinoyat sodir etgan shaxslarga nisbatan jazo turi sifatida xalq tilida yillar davomida saqlanib qolgan. Ma'lumotlarga qaraganda o'rta asrlarda yolg'on gapirgan kishilarning tiliga mushukning o'tkir tirnoqlari bostirilgan hamda qiynoqqa solingan va shu yo'l bilan yolg'on gapiradigan kishining bundan keyin yo'lg'on gapirmasligiga chek qo'yilgan. Shu sababli kimdir aytmoqchi bo'lgan fikrini aytolmay qolgan vaziyatlarda aynan mana shu idioma ishlatiladi (Cambridge International Dictionary of Idioms, 1998:61). *Well, has the cat got your tongue? I am waiting for an explanation* (Yaxshi, tilingni yutdingmi? Men sendan izoh kutayapman). O'zbek tilida bu iboraga yaqin ma'noli sifatida "tilini yutmoq", turk tilida "dilini yutmak" iborasi ishlatiladi.

Qulog'iga zirak qilib taqib olmoq– *kulağına küpe olmak*, to bear it (that) in mind / put that in your pipe and smoke it. Yuqoridagi iboraning turk tilidagi ekvivalenti deyarli bir xil ma'no va shaklga ega, ammo ingliz tilidagi muqobili biroz farq qiladi. Ingliz tilidagi *to bear it (that) in mind / put that in your pipe and smoke it* idiomalari adabiy tilda asosan istifoda qilinishi bilan ajralib turadi, kundalik hayotda deyarli faol ishlatilmaydi. Biroq badiiy asarlar, hikoyalar va matbuotda faoldir. Inson tana a'zolari bilan bog'liq inglizcha iboralar ko'pchilikni tashkil qilsada ammo aynan bu iborani inglizlar somatik ibora sifatida istifoda qilishmaydi. Ingliz xalqining o'ziga xos emosional holatlarni ifodalash yo'li va uslubi xuddi mana shu masalaga qaysi yo'nalish va yo'ldan borganligi bilan belgilanadi. Odatda qadimdan zirak ayollar qulog'iga taqib yuradigan ziynat sifatida qabul qilingan, iboraning asl motivi ham aytilgan so'z yoki tavsiya qulog'ingdagi zirakdek yodingda bo'lsin unutib yuborma ma'nosini ifodalagan. Bu holatni inglizlar tafakkurida *Please bear in mind that the deadline is tomorrow* (Iltimos, oxirgi muddat ertaga ekanligini unutmang)— *Bear in mind his age* (Uning yoshini eslab qoling). *Put that in your pipe and smoke it* sinonimi o'ta kuchli ma'noga tenglashtirilgan. Sigaret trubkasi va uni chekmoq motivlari bir qarashda mantiqsizdek tuyulsada aslida uning zamirida umrbod eslab qolmoq ma'nosi bor. Hech bir zamon unutmaydigan ma'no uchun sigaret yoki trubka so'zlarining motif sifatida tanlanganligi o'zbek o'quvchisi uchun g'ayritabiiy ma'nodek tuyuladi, biroq ingliz xalqi bu iborani ta'sir kuchini boshqacha ifodalay olmas edi. Inglizcha iboralarining ta'sir doirasini kuchaytirish hamda ingliz xalqiga yanayam tushunarli bo'lishini ta'minlash maqsadida bunday so'zlar tanlangan. Tarixiy manbalarga e'tibor qaratadigan bo'lsak, sigaret tushunchasi Markaziy Osiyoga Evropadan kirib kelgan. Ingliz xalqining turmush tarzi va odatlariga asoslangan iboralar avvalombor o'sha xalqning tajribalari va kundalik hayotini o'zida aks ettiradi. O'zbek tilida ham, o'zbek xalqining kundalik hayot tarzini ifodalaydigan iboralar talaygina masalan, *oshga qatiq bo'lmoq*, *bo'zchining makkisiday*, *boltaga sop bo'lmoq*, *yeng shimarmoq*, *ketmoni uchmoq*, *qo'li ochiq*, *qulog'iga lag'mon ilmoq*, *qora qozoni qaynamoq* va hokazo.

O'zbek, turk va ingliz tilidagi frazeologik birliklarning kelib chiqishi va leksik-semantik ma'nolarini qiyoslar ekanmiz, eng avvalo, o'zbekcha-inglizcha hamda o'zbekcha-turkcha iboralar lug'atini yaratish o'zbek tilshunosligi oldida turgan eng dolzarb masalalardan biri ekanligini ta'kidlab o'tmoqchimiz. Zero o'zbek tilini dunyo hamjamiyatiga olib chiqish va uni rivojlantirish o'ta muhim vazifa sanaladi. Diplomatik munosabatlar, xorij bilan bo'ladigan savdo-sotiq munosabatlari, jahon adabiyotidan mashhur asarlarni mukammal tarjima qilish kabi masalalarda hech shubhasiz ikki tilli iboralar lug'atiga katta ehtiyoj seziladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Aksoy O. Atasözleri va Deyimler sözlüğü. Istanbul, İnkilap Yayınevi.- 1994.
2. Alkayş M. Fatih (2009). "Çağdaş Türk Şiveleri Arasında Aktarma Meseleleri (Türkiye Türkçesi- Yeni Uygur Türkçesi Örneği)". *Turkish Studies*

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, 4/3, s. 60-70

3. Hamidov X. X. Turk frazeologiya masalalari. -Toshkent: TDSHI. 2019 y.
4. Salomov G'. Adabiy an'ana va badiiy tarjima.-T.: Fan, 1980.
5. Umarxo'jayev, M., & Tursunova, N. (2024). Frazeologizmlarning milliy-madaniy semantikasi: idioma va iboralarning mohiyati. *Farg'ona Davlat Universiteti*, 29(6), 92
6. Sh. Rahmatullayev. O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, 1992.
7. Paşalıoğlu, C. (2016). Rusça ve Türkçe Deyimlerde “Baş” ve “Göz” Kavramları (Kültürdilbilimsel Çözümleme). *3rd International Congress on Social Sciences, China to Adriatic*. 23-30 Ekim, Antalya.
8. Saraç, H. (2019). Bir milletin kültürel belleğinin şifreleri: Kod kültürleri. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (Ö6), 157-169.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR
TARKIBIDAGI GLYUTONIK PRAMATONIMLAR LINGVOMADANIY
TADQIQI

Akramova Nilufar A'zamjon qizi
Farg'ona davlat universiteti tayanch doktoranti
nilufarakramova8519@gmail.com +998938470887

Annotatsiya

Mazkur maqolada o'zbek va ingliz tillarida frazeologik birliklar tarkibida qo'llaniladigan glyutonik pragmatonimlarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy aspektda tadqiq etiladi. Ish jarayonida tavsifiy, qiyosiy hamda kontekstual tahlil metodlaridan foydalanildi. Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi frazeologizmlar qiyosiy tahlil qilinganda, ular orqali xalqning turmush tarzi, milliy madaniyati, mentaliteti, ijtimoiy tajribasi hamda konseptual tafakkuridagi o'xshash va farqli jihatlar aniqlanadi. Mazkur maqola lingvomadaniyatshunoslik, frazeologiya va pragmatika yo'nalishlaridagi ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Аннотация

В данной статье в сопоставительном аспекте исследуются лингвокультурологические особенности глутонных прагматонимов, функционирующих в составе фразеологических единиц узбекского и английского языков. В процессе исследования были использованы описательный, сопоставительный и контекстуальный методы анализа. Результаты анализа показывают, что при сопоставительном изучении фразеологических единиц узбекского и английского языков выявляются сходные и различающиеся аспекты, отражающие образ жизни народа, его национальную культуру, менталитет, социальный опыт и концептуальное мышление. Материалы статьи имеют теоретическое и практическое значение

для дальнейших исследований в области лингвокультурологии, фразеологии и прагматики.

Abstract

This article investigates the linguocultural features of gluttonic pragmatonyms functioning within phraseological units in Uzbek and English from a comparative perspective. Descriptive, comparative, and contextual analysis methods were employed throughout the research process. The analysis results demonstrate that a comparative study of phraseological units in Uzbek and English reveals both similarities and differences reflecting the lifestyle, national culture, mentality, social experience, and conceptual thinking of the respective communities. The findings of this study hold theoretical and practical significance for further research in the fields of linguocultural studies, phraseology, and pragmatics.

Kalit soʻzlar: glyutonik pragmatonimlar, frazeologik birliklar, qiyosiy tahlil, konnotativ yuklama, baholovchi funksiyalar.

Ключевые слова: глутонные прагматонимы, фразеологические единицы, сопоставительный анализ, коннотативная нагрузка, оценочные функции.

Keywords: gluttonic pragmatonyms, phraseological units, comparative analysis, connotative load, evaluative functions.

KIRISH

Frazeologik birliklar tilning eng barqaror va koʻp funksiyali semantik birliklari boʻlib, ular nafaqat nutqiy jarayonda, balki milliy madaniyat va mentalitetni ifodalashda ham muhim oʻrin tutadi. Soʻnggi oʻn yilliklarda frazeologiya va lingvomadaniyatshunoslikda glyutonik pragmatonimlarning frazeologik birliklar tarkibidagi roli va funksional yuklamasi ilmiy diqqat markazida boʻlmoqda. Glyutonik pragmatonimlar — oziq-ovqat va ichimlik nomlari bilan bogʻliq soʻzlar orqali nutqiy muloqotda baholovchi, emotsional va madaniy maʼlumotlarni etkazuvchi vositalar sifatida namoyon boʻladi. Mazkur maqolada oʻzbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar tarkibida qoʻllaniladigan glyutonik pragmatonimlarning lingvomadaniy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — ularning semantik, konnotativ va baholovchi yuklamalarini aniqlash, shuningdek, milliy madaniyat va konseptual tafakkurdagi oʻxshash va farqli jihatlarni aniqlashdan iborat. Ushbu yondashuv frazeologiya, lingvomadaniyat va pragmatika sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uchun nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Soʻnggi yillarda frazeologiya, lingvomadaniyatshunoslik va pragmatika sohalarida olib borilgan tadqiqotlar glyutonik pragmatonimlarning frazeologik birliklar tarkibidagi oʻrni va funksional yuklamasini oʻrganishga bagʻishlangan. Ingliz tilidagi frazeologik birliklar A.V.Kunin fikricha, toʻliq va qisman koʻchma maʼnoda ishlatiladigan turli soʻz birikmalaridir.[1,7-9] R.Sholes ularni "soʻzlashuvchilar tushunadigan, ammo maʼnosi individual soʻzlarning maʼnosidan

farq qiladigan birliklar" deb ta'riflagan[2,162], S.Irujo esa iborani "ma'nosi komponentlardan aniq ajratib bo'lmaydigan odatiy ifoda" deb hisoblaydi[3,205]. Masalan, *milk and water* iborasi so'zlarining lug'aviy ma'nosi orqali tushunilmaydi, lekin ingliz tilida so'zlashuvchilar uning ma'nosini darhol anglaydi. Shu bilan birga, ba'zi frazeologizm komponentlari o'z ma'nosidan kengayib, iboraning asosiy ma'nosini shakllantiradi, masalan *after meat mustard* iborasi "kechikkan ish foyda keltirmaydi" ma'nosini ifodalaydi. B. Fraserning ta'kidlashicha, frazeologizm har bir morfemaning o'z o'rnini mavjud[4,22], V.L.Arxaevskiy esa frazeologik birlikni turli qismlar orasida ichki bog'liqlik mavjud bo'lgan leksik-grammatik birlik deb hisoblaydi[5,90]. O'zbek tilshunosligida Sh.Rahmatullaev, Ya.D.Pinhasov, A.Shomaqsudov va M.Husainnovning tadqiqotlari frazeologizmning semantik, leksik va lingvomadaniy jihatlarini yoritgan[6,4-11]. S.P.Saidakbarova o'zbek hamda ingliz tillarida gastronomik frazeologizmlarning lingvomadaniy xususiyatlarini tadqiq qilib, ularni xalqaro, milliy hamda mahalliy nuqtai nazardan tahlil qilgan. Bundan tashqari ushbu tillardagi frazeologizmlarni lingvomadaniy hamda sematik tahlil qilib, ikkala tilda glyutonik birliklarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlagan[10,13-17].

NATIJA VA MUHOKAMA

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi glyutonik pragmatonimlar frazeologik birliklar tarkibida nafaqat leksik element, balki milliy madaniyat, mentalitet va kommunikativ-pragmatik jihatlarni ifodalovchi vosita sifatida faol ishlatiladi. Glyutonik elementlar — sut, non, osh yog'i, shakar, shirinlik, go'sht va boshqalar — frazeologik birliklarda metaforik, emotsional, baholovchi va kognitiv funksiyalarni bajaradi. Masalan, emotsional holat va tashqi ko'rinishni ifodalovchi iboralar: o'zbek tilida *yuzi lavlagi bo'ldi, suvga tushgan nondek, tarvuz qo'ltiqdan tushdi*, ingliz tilida *happy as a clam, to go bananas, lay an egg*. Bu misollar glyutonik komponentlar orqali kayfiyat, hayrat yoki qiyinchilikni yetkazadi. Aqliy faoliyatni ifodalovchi frazeologizm: o'zbek tilida *ona suti og'zidan ketmagan, qovoq miya*, ingliz tilida *milk and water, egghead, use your noodles*. Glyutonik elementlar metafora sifatida insonning tajribasini yoki aqliy salohiyatini aks ettiradi. Xarakter va odatlarni ifodalovchi birliklar: o'zbek tilida *tayyor oshga bakovul, dimog'ida osh pishadi, nonko'r odam, halimday odam*, ingliz tilida *a bad egg, to be a good egg, butter someone up*. Ushbu iboralar odamning xarakteri, odatlari va xulqini tushuntirishda ishlatiladi. Glyutonik elementlar yordamida ijtimoiy aloqalar, ishonch va muomala tizimlari tasvirlanadi. Qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, o'zbek va ingliz tillaridagi glyutonik frazeologik birliklar tarkibida oziq-ovqat va ichimlik nomlari ko'pincha konnotativ, madaniy va kognitiv jihatdan milliy tafakkur bilan bog'langan. Ko'pgina hollarda ibora ma'nosi komponentlarning lug'aviy ma'nosidan kengayadi, masalan, *milk and water* yoki *qip-qizil go'sht*. Shu bilan birga, frazeologik birliklar nutqda emotsional, baholovchi va vizual funksiyalarni bajaradi, milliy madaniyatni aks ettiradi va muloqot jarayonida tez va aniq ma'no yetkazadi. Shu tarzda, tadqiqot glyutonik

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

pragmatonimlarning frazeologik birliklar tarkibida lingvomadaniy, semantik, kognitiv va pragmatik jihatdan muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi va ularning nutqiy faoliyatdagi funksiyasini ilmiy jihatdan asoslaydi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, glyutonik pragmatonimlar — sut, non, osh yog'i, shakar, shirinlik, go'sht va boshqa oziq-ovqat komponentlari — frazeologik birliklar tarkibida muhim lingvomadaniy va kognitiv rol o'ynaydi. Ular nafaqat semantik ma'no, balki emotsional-ta'sirchan, baholovchi va kommunikativ funksiyalarni ham bajaradi. Shu bilan birga, glyutonik elementlar frazeologik birliklarga vizual va emotsional boylik beradi, nutqda ma'noni tez va aniq yetkazishga yordam beradi. Bu tadqiqot glyutonik frazeologik birliklarning lingvomadaniy, semantik, kognitiv va pragmatik jihatdan ahamiyatini ilmiy asoslab beradi hamda ularning nutqiy va madaniy funksiyasini yoritadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Кунин А.В. Фразеология современного английского языка. – М.: Наука, 1972. – С.7–9.
2. Sholes, R. Semiotics and Interpretation. – New Haven: Yale University Press, 1982. – pp.162.
3. Irujo, S. Steering Clear: Avoidance in the Protection of Idioms. *International Review of Applied Linguistics*, 1986, Vol.21, pp.205.
4. Fraser, B. Idioms within Transformational Grammar. – Berlin, Heidelberg: Springer, 2013. – pp.22.
5. Архангельский, В.Л. Устойчивые фразы в современном русском языке. Основы теории устойчивых фраз и проблемы общей фразеологии. – Ростов-на-Дону: Изд-во РГУ, 1964. – С.90.
6. Рахматуллаев, Ш. Ўзбек фразеологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент, 1996. – Б.146.
7. Пинхасов, Я.Д. Ўзбек тили фразеологияси ҳақида. – Тошкент, 1957. – Б.12–25.
8. Шомақсудов, А. Муқимий сатирасининг тили. *ТошДУ илмий асарлари*, 366-чиқиш. – Тошкент, 1970. – Б.62–69.
9. Хусаинов, М. Фразеология прозы писательницы Айдын, АКД. – Самарканд, 1959. – С.4–11.
10. Саидакбарова, С.П. Инглиз ва ўзбек тилларида гастронимик фразеологизмларнинг лингвомаданий хусусиятлари. – Тошкент: Тошкент давлат шарқшунослик университети, 2021. – 58 б. (PhD диссертация, автореферат)

**ZOONIMIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI QIYOSIY-
LEKSIKOGRAFIK TADQIQ ETISH VA ULAR ASOSIDA IZOHLI
LUG'AT TUZISHNING NAZARIY HAMDA, AMALIY ASOSLARI**

PhD. O.O.Xoshimova
NamDCHTI, ingliz tili va adabiyoti
kaferasi o'qituvchisi,
odina.khoshimova@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning izohli frazeologik lug'atlardagi aks etish tamoyillari kompleks va qiyosiy tahlil qilindi. Unda Sh. Rahmatullayev rahbarligida tuzilgan "O'zbek tilining frazeologik lug'ati", hamda D. Laymaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" asosiy empirik manba sifatida tanlandi. Qiyosiy tahlil natijalari zoonimik frazeologik birliklarning milliy-madaniy kod, mifologik tasavvurlar va ijtimoiy tajriba bilan uzviy bog'liqligi, shuningdek, lug'atlarda ularning normativ, uslubiy va pragmatik xususiyatlari turlicha talqin qilinishini ko'rsatdi. Mazkur xulosalar ikki tilda zoonimik frazeologik lug'at tuzish uchun ilmiy-metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: zoonimik frazeologik birliklar, frazeologizm, lug'at birligi, leksikografiya, qiyosiy tilshunoslik.

Аннотация

В данной статье проведен всесторонний и сравнительный анализ принципов отражения зоонимических фразеологических единиц в пояснительных фразеологических словарях на узбекском и английском языках. В качестве основных эмпирических источников были выбраны «Узбекский фразеологический словарь», составленный под руководством Ш. Рахматуллаева, и «Словарь слов и фраз животных» Д. Леймана. Результаты сравнительного анализа показали, что зоонимические фразеологические единицы тесно связаны с национально-культурным кодом, мифологическими понятиями и социальным опытом, а также с различными интерпретациями их нормативных, методологических и прагматических особенностей в словарях. Эти выводы служат научно-методологической основой для составления зоонимического фразеологического словаря на двух языках.

Ключевые слова: зоонимические фразеологические единицы, фразеология, лексическая единица, лексикография, сравнительная лингвистика.

Abstract

This article provides the first comprehensive and comparative analysis of the principles of reflection of zoonymic phraseological units in explanatory phraseological dictionaries in Uzbek and English. The results of the comparative analysis showed that zoonymic phraseological units are closely linked to the

national-cultural code, mythological concepts and social experience, as well as with various interpretations of their normative, methodological and pragmatic features in dictionaries. These findings serve as the scientific and methodological basis for compiling a bilingual zoonymic phraseological dictionary.

Keywords: zoonymic phraseological units, phraseology, lexical unit, lexicography, comparative linguistics.

Hozirgi zamon tilshunosligida o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar tizimini leksikografik jihatdan chuqur o'rganish va tavsiflash masalasi dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Bunday tahlilni amalga oshirish jarayoni bir nechta zarur bosqichlarni o'z ichiga oladi. Ushbu bosqichlar orasida ayniqsa mavjud frazeologik lug'atlarning leksikografik tahlili muhim o'rin tutadi. Bunday tahlil, bir tomondan, til resurslari sifatida xizmat qilayotgan izohli frazeologik lug'atlarda zoonimik frazeologik birliklarning aks ettirilish holatini aniqlash, ulardagi maqolalar tarkibini ro'yhatga olish, ularning mazmun-mohiyatini ochib berish va tavsiflashda qanday leksikografik vositalar, hamda metodlar qo'llanilganini ilmiy mezonlar asosida baholash imkonini beradi. Shuningdek, bu jarayon frazeologik birliklarning leksik-semantik xususiyatlarini yoritishda, ularning qo'llanilish doirasi va kontekstual tafovutlarini aniqlashda, shuningdek, ularni tarjima qilish, standartlashtirish yoki lug'atlarga kiritish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim metodologik asos vazifasini bajaradi.

Zoonimik frazeologik birliklar til va madaniyat o'rtasidagi uzviy aloqani yaqqol namoyon etadi. Masalan, o'zbek tilida chorvachilikka oid tasavvurlar asosida shakllangan frazeologizmlar ustun bo'lsa, ingliz tilida tabiatni kuzatish, ovchilik va shahar madaniyati bilan bog'liq obrazlar yetakchi o'rinni egallaydi. Bu holat zoonimik frazeologik birliklarni qiyosiy jihatdan o'rganishda dolzarb ahamiyatga ega. So'nggi yillarda frazeologiya va leksikografiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar [1,2,3,4,5] zoonimik frazeologik birliklarning lug'atlarda qayd etilishi, ularning izohlanish modeli va normativ maqomini aniqlash masalalariga e'tiborni kuchaytirdi. Biroq mavjud ishlarda, ayniqsa, lug'atshunoslik nuqtayi nazaridan turli tizimli tillar, xususan, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning qiyosiy tahlili yetarli darajada amalga oshirilmagan. Natijada o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning leksikografik talqinida yagona metodik yondashuv shakllanmagan, ularning izoh berish tamoyillari, uslubiy belgilanishi va pragmatik xususiyatlarini qiyosiy asosda umumlashtirish imkoniyati cheklangan holda qolmoqda. Mazkur maqolaning maqsadi — o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarni leksikografik jihatdan qiyosiy tahlil qilish, hamda ularning lug'atlardagi ifodalanish tamoyillarini aniqlashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida umumiy va maxsus tilshunoslik metodlaridan kompleks tarzda foydalanildi. Jumladan, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlash uchun qiyosiy-tipologik, frazeologik lug'atlardagi maqola tuzilishi, izoh turi, stilistik belgi va misollar tizimini o'rganish uchun esa leksikografik tahlil metodlaridan foydalanildi. Empirik

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

material sifatida o'zbek tili uchun Sh. Rahmatullayev va hammualliflar tomonidan tuzilgan "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" [6], hamda ingliz tili uchun D. Laymaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" [7] manbalar asos qilib olindi.

Tahlil natijalari o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklarni izohli frazeologik lug'atlarda ifodalanishi bir qator umumiy va xususiy belgilarga ega ekanligini ko'rsatadi.

Sh. Rahmatullayev va boshqalarning "O'zbek tilining frazeologik lug'ati" va Darril Laynmaning "Dictionary of Animal Words and Phrases" asarlari turli metodologik va madaniy asoslarda tuzilgan bo'lsa-da, ikkisinin ham tildagi zoonimik frazeologizmlar boyligini aks ettirishdagi ahamiyati katta. Birinchi lug'at – milliy frazeologizmlarni tasniflab, xalqona uslubni saqlab qolgan bo'lsa, ikkinchisi – faqat hayvonlarga oid frazeologizmlar bo'yicha ixtisoslashgan, tarixiy va madaniy asoslangan maxsus lug'at sifatida ajralib turadi. Ularning qiyosiy frazeologik birliklarning lingvomadaniy va semantik tafovutlarini chuqur ochib beradi va tarjima, leksikografiya hamda frazeologiya sohalarida muhim nazariy asos yaratadi.

Lug'atning afzalligi – har bir frazeologik birlikni madaniy-konnotativ va kognitiv asosda izohlaganligida nomoyon bo'ladi.

O'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar har ikki tilning madaniy va semantik manzarasini aks ettiradi. Ularning izohli lug'atlardagi ifodalanishi o'rganilganida: o'zbek lug'ati etnolingvistik, folklor, adabiy asarlari asosiga tayansa, ingliz lug'ati metaforik, kognitiv, tarixiy yondashuvga ega. Mazkur qiyosiy tahlil tilshunoslikda kontrastiv frazeologiya, leksikografiya, madaniy semantika sohalarini boyitish bilan birga, tarjimashunoslik va o'quv jarayonlarida qo'llaniladigan amaliy vosita sifatida ham xizmat qiladi. Ingliz tilining izohli lug'atlaridan farqli o'laroq o'zbek tilidagi lug'atlarda barcha izohlar rasmiy uslubda bayon etiladi. Izohlar qisqa va lo'nda, misollar izohda keltirilgan lug'aviy ma'nolar bilan birga pragmatik jihatdan kontekstual semalarini namoyon etadi. Illyustrativ misollarni berilishi daliliy qiymatini oshiradi, barchasining manbasi keltirib o'tiladi. Ba'zi misollar, xususan, keltirilgan birlik yoki iboralar lingvomadaniy qiymatga ega – bular lug'atning ustun tomonlaridan biridir. O'zbek tilining izohli lug'atiga xos bo'lgan ustunliklardan yana biri izohlarga xalq maqollari, naqlarning ilova qilinishidir. Ingliz tilining izohli lug'atlarida bunday ma'lumotlar kuzatilmaydi. Maqol va naqlar tilning milliy kaloriti, lozim bo'lsa olamning milliy lisoniy tasvirini ko'rsatib beruvchi muhim lisoniy fenomendir.

Zoonimlar – ya'ni hayvonlar nomlari – o'zbek xalq og'zaki ijodida inson xatti-harakatini obrazli ifodalovchi vosita sifatida keng qo'llaniladi. Bu birliklar xalqning dunyoqarashi, tabiatga munosabati, axloqiy baholari va hayotiy tajribalarini mujassam etgan barqaror iboralardir, ammo o'zbek tilshunosligida aynan zoonimik frazeologik birliklarga bag'ishlangan izohli lug'atlar soni cheklangan. Bu esa ularni tizimli o'rganish va lug'aviy tavsiflashda muayyan bo'shliqni yuzaga keltirsada, umumiy frazeologik manbalar – xususan, "O'zbek tili

frazeologik lug'ati" mavjud frazeologik birliklarning muhim manbasi sifatida xizmat qilmoqda. Mazkur lug'at o'zbek adabiy tili, shevalar, tarixiy yozma yodgorliklar va zamonaviy badiiy asarlar asosida frazeologizmlarni ilmiy mezonlarda to'plab, ularning semantik yuki, etimologiyasi, nutqiy funksiyasi va madaniy konnotatsiyalarini ochib berishga xizmat qilgan. Bu lug'at maqolalari faqat statik izoh emas, balki frazeologik birliklarning zamonaviy va tarixiy taraqqiyotini kuzatish imkonini ham beradi. Frazeologik birliklar lug'atlarda aks ettirilganda, ular faqat semantik jihatdan emas, balki struktur, stilistik va madaniy konnotatsiyalar jihatidan ham to'liq tasvirlanishi tamoyiliga ushbu lug'atda qat'iy amal qilinib, har bir frazeologik birlik quyidagi shaklda berilgan:

1. Frazeologik birlikning o'zi (asosiy shakli). Bu – maqola nomi vazifasini bajaruvchi, leksikografik birlikning o'zi bo'lib, aynan og'zaki va yozma tildagi amaliy shakli bilan beriladi. Masalan: "Bedana yurish", "Baxt qushi" kabilar. Bu shakl barqaror ifoda sifatida qabul qilinadi va boshqa birliklardan farqlanishi uchun sarlavha sifatida ajratiladi. "Frazeologik birliklarning lug'atdagi asosiy shakli – xalq tili tajribasi va badiiy nutqda qo'llanish chastotasi asosida belgilanadi" [6]. Frazeologik birliklar ko'pincha normativ nutqdagi eng keng tarqalgan shaklda keltiriladi. Variantlari keyingi bandlarda beriladi.

2. Ma'no izohi – birlikning mazmuni soddalashtirilgan tilda tushuntiriladi. Har bir frazeologik birikmaga soddalashtirilgan, lekin ilmiy asosli semantik izoh beriladi. Bu izoh birlikning real nutqdagi vazifasini tushunishga yordam beradi. Masalan: "Bo'taday bo'zlamok" – **"zor-zor yig'lamoq"** kabi. Izoh qisqa, aniq va umumiy lug'aviy tildan foydalanilgan. Iboraning emotsional yoki baholovchi ohangi ham ko'rsatiladi. "Ma'no izohida frazeologizmlarning funktsional yuklamasi, konnotatsiyasi va asosiy semantik yadrosi ochib beriladi" [6]. Shu jihatdan lug'at umumxalq tili uchun tushunarli bo'lishi bilan birga, ilmiy izchillikni ham saqlaydi.

3. Qo'llanma darajasidagi izohlar – kimga nisbatan, qanday holatda, qanday uslubda ishlatilishi. Bu bandda frazeologizmlarning stilistik funksiyasi, nutqiy uslubi, kontekstdagi adresatliligi kabi jihatlar ko'rsatiladi. Masalan, **"Bo'ri yeb ketarmidi?!"** – **"hech narsa bo'lmaydi, hech nima qilmaydi, qo'rqadigan hech narsa yo'q"**. Kinoya sifatida ishlatiladi. Ko'proq og'zaki nutqda qo'llaniladi. Bunda iboraning: nutq uslubi (adabiy, og'zaki, so'zlashuv, kinoya, qo'pol); kimga nisbatan (insonga, hayvonga, jamiyatga); Qanday holatda ishlatilishi (ogohlantirish, nasihat, kinoya, baho) ko'rsatiladi. Bu jihatlar ularni tarjimada, stilistik tahlilda va madaniy nuqtai nazardan talqin qilishda muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

4. Ba'zan sinonimik, antonimik, omonimik yoki variant shakllarda berilishi: Bu qismda bir frazeologizmdan boshqa mazmunan yaqin yoki qarama-qarshi iboralar, shuningdek dialektal, stilistik yoki grammatik variantlar beriladi. Masalan: It yalog'i tildan bo'ladi– sinonimi: ostonasigacha oltindan bo'lib ketdi; **Ish(i) bitdi, eshag(i) loydan o'tdi** – var. **ish bitib, eshak loydan o'tgandan keyin; eshag(i) loydan o'tdi** kabi variantlari ham keltiriladi.

5. Misollar – tarixiy yoki badiiy adabiyotdan keltirilganligi lugʻatning oʻziga xos tomonlaridan biri ekanligini ifodalaydi. Har bir maqolaga baʼzida badiiy adabiyot, tarixiy yodgorlik yoki ogʻzaki nutqdan olingan real kontekstli misol keltiriladi. Bu iboraning amaliy qoʻllanishini, sintaktik holatini va emotsional ohangini anglashga yordam beradi. Masalan, **Joʻjabirday jon kim? bolachaqasi, qaramogʻidagi kishilar koʻp.** Misol: **Joʻjabirday jonman, bolam, ulugʻ biladilar, bir beva qizim uch bolasi bilan ... (S.Ahmad. Hukm).**

Ingliz zamonaviy frazeologik tadqiqotlarda hayvon nomlari asosida yaratilgan turgʻun birikmalar (zoonimik frazeologik birliklar) alohida eʼtibor qaratiladigan qatlam hisoblanadi. Bu birliklar xalq tafakkuri, madaniy stereotiplar, til tizimining metaforik asoslarini oʻzida mujassam etadi. Ayniqsa, ingliz tilida hayvon obrazlari asosida shakllangan frazeologizmlarning tahlili uchun Darril Laynmanning "Dictionary of Animal Words and Phrases lugʻati" muhim manba sifatida maydonga chiqadi. Layman tomonidan tuzilgan ushbu lugʻat 1994-yilda Jonathan David Publishers tomonidan nashr etilgan. Lugʻatda hayvon nomlari ishtirokidagi 1000 dan ortiq frazeologik birliklar, maqollar va iboralar jamlangan. Har bir frazeologik birlik: semantik jihatdan izohlangan, etimologik maʼlumot bilan boyitilgan, misollar bilan koʻrsatilgan. Lugʻat alifbo tartibida tuzilgan boʻlib, tizimlilik, aniq struktura va madaniy izohlar bilan ajralib turadi. Struktur xususiyatlari quyidagicha asoslangan: komponent tavsifi, frazeologik birlik (headword) hayvon komponentli ibora, tushuntirish (definition) koʻchma maʼno, asosiy semantik mazmun, etimologik eslatma (origin): tarixiy manba, folklor, diniy kontekst, qoʻllanilish misoli (usage) adabiy yoki ogʻzaki nutqdan namuna, madaniy izoh (cultural note), tarixiy-madaniy yoki psixologik konnotatsiya:

"To cry wolf" zoonimik frazeologik birlikni lugʻatda berilishi:

Maʼnosi: to give a false alarm; Kelib chiqshi: Ezop masallari (Aesop's fable "The Boy Who Cried Wolf"); Foydalanish holati: "After three false calls, no one responded when he actually needed help" kabilar.

Hayvon obrazlarining semantik guruhlarini quyidagicha ifodalangan:

Kategoriya+ Mazmuni+ Misollar; Aqliy xususiyatlar +Ayyorlik, nodonlik, hafsalasizlik: sly as a fox, silly goose; Axloqiy baho+ Halollik, hiyla, yovuzlik: snake in the grass, gentle as a lamb; Jismoniy holat+ Kuch, ogʻirlik, harakatsizlik: strong as an ox, lazy dog; Sotsial vaziyatlar+ Ijtimoiy mavqe, ijtimoiy harakatlar: black sheep, top dog; kabilar. Bu guruhlar orqali hayvon nomlari inson faoliyatining barcha sohalariga metafora sifatida tatbiq etilishi koʻrsatiladi.

Semantik koʻchishlari quyidagilarda namoyon boʻladi: hayvon nomi oʻzining tipik sifatidan kelib chiqib, koʻchma maʼnoda ishlatiladi: Dog → "to dog someone" – izidan qolmaslik, quvish; Fox → "foxy" – jozibali, ayyor; Chicken → "to chicken out" – qoʻrqib orqaga chekinish kabilar. Bu semantik koʻchishlar insoniyatning hayvonlarga nisbatan metaforik assotsiatsiyalari orqali yuzaga kelgan. Etimologik tahlil va manba koʻrsatkichlarini quyidagicha talqin qilishimiz mumkin: bu ularning tarixiy ildizlari (masalan, Esop masallari), bibliyaviy manbalari (masalan, "a wolf in

sheep's clothing"), adabiy kontekstlari (masalan, Shakespeare, Dickens asarlari) kabi madaniy asoslarini aniqlashga xizmat qiladi. Masalan, Cock and bull story – Etimologiyasi 17-asrdagi ingliz tavernalari (Cock Inn va Bull Inn) ga borib taqaladi [8].

Diskursiv qo'llanish va kontekstual misollarni berilishi ham lug'atda o'z aksini topgan diskursiv qo'llanish va kontekstual misollarni berilishi ham lug'atda o'z aksini topgan. Lug'atda har bir frazeologik birlik uchun real hayotdan yoki adabiyotdan olingan namunalar keltirilgan. Bu orqali quyidagilar namoyon bo'ladi: frazeologik birlikning stilistik registresi aniqlanadi (rasmiy, so'zlashuv, vulgar), pragmatik funksiyasi ochiladi (masxara, tanqid, tavsiya). Masalan: You're the black sheep of the family. (context: informal, disapproval). Bu yondashuv korpus lingvistikasi va kontekstual pragmatika nuqtai nazaridan dolzarb hisoblanadi.

Olingan natijalar zoonimik frazeologik birliklarning lug'atlarda aks etishi leksikografik an'ana va ilmiy yondashuv bilan chambarchas bog'liqligini tasdiqlaydi. O'zbek lug'atlarida normativlik va adabiy me'yor ustuvor bo'lsa, ingliz lug'atlarida kommunikativ va pragmatik yondashuv kuchliroqligi namoyon bo'ldi.

Bu farqlar tarjima jarayonida semantik ekvivalentlik muammolarini yuzaga keltiradi. Ayrim zoonimik frazeologik birliklar to'liq ekvivalentga ega bo'lmasa, tarjimada izohli yoki funksional moslikka asoslangan yondashuv talab etiladi. Ushbu holat zoonimik frazeologik birliklarni lug'atshunoslik nuqtayi nazaridan chuqurroq o'rganish zarurligini ko'rsatadi.

Zamonaviy frazeologik birliklar lug'atlarining eng dolzarblaridan biri izohli frazeologik lug'ati ekanligi va ushbu lug'at ilmiy jihatdan eng kam o'rganilgan frazeologik lug'atlardan biridir. Zero, chet tillarini mukammal o'rganishda bunday lug'atlarning ahamiyati beqiyosdir. Ta'kidlab o'tganidek, har qanday tilning frazeologik birliklar xazinasini noyob milliy, madaniy-tarixiy shakllangan til unsurlaridan hisoblanadi. Zoonimik frazeologizmlar izohli lug'atlarda alohida qatlam sifatida ajratilishi lozim. Binobarin, o'zbek va ingliz tillaridagi zoonimik frazeologik birliklar xalq tafakkuri va obrazli til qurilishining eng barqaror qismlaridan biri bo'lib, ularni umumiy frazeologik lug'atlardan alohida, tematik yo'sinda (masalan, "hayvon obrazi asosidagi frazeologik birliklar") jamlash maqsadga muvofiq bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Berdiyev H., Rasulov R., Yo'ldoshev B., O'zbek frazeologiyasidan materiallar. Toshkent: Fan, 1983, – 205 b.
2. Shodmonov S. Frazeologik birliklarning tarixiy qatlamlari va zamonaviy til tizimidagi o'rni, 2015. – 200 b.
3. Kunin, A.V. Kurs frazeologii sovremennogo angliyskogo yazyka. Moskva.: Vysshaya shkola, 1972. – 488 b.
4. Cowie, A.P., Phraseology: Theory, Analysis and Applications. Oxford University Press, 1998, – 272 b.

5. Gläser R. The Stylistic Potential of Phraseological Units in the Light of Genre Analysis, 1984. – P.125-143.
6. Sh.Rahmatullayev va b., O'zbek tili izohli frazeologik lug'ati. Toshkent, 2022. – 636 b.
7. D.Lyman, "Dictionary of Animal Words and Phrases lug'ati", Jonathan David Publishers, New York, 1994. – 280 b.
8. Merriam-Webster.com Dictionary, Merriam-Webster, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/cock-and-bull%20story>. Accessed 21 Sep. 2025.

O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA OT NOM ORQALI IFODALANUVCHI METONIMIYA.

Axrorova Jamila Agzamovna
Farg'ona Davlat Universiteti tayanch doktoranti
Tel: + 998916768766
ORCID <https://orcid.org/0009-0008-2591-2176>
E:mail: jamilaakhrorova@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada o'zbek va ingliz tillarida ot nom orqali ifodalanuvchi metonimiya hodisasi kognitiv-semantik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Metonimiya fenomenining nominative va referentsial xususiyatlari qiyosiy asosda tadqiq qilinib, ushbu hodisa kontseptual jarayon sifatida o'rganilgan. Mazkur hodisaning tadqiqotida MUALLIF → ASAR, JOY → INSTITUT, QISM → BUTUN, BELGI → SHAXS kabi universal metonimik modellarning o'zbek va ingliz tillarida namoyon bo'lishi ko'rsatib beriladi. Ikki tildagi o'xshashlik va farqlar madaniy-kognitiv omillar bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari metonimiyaning til tizimidagi kontseptual mexanizm sifatidagi rolini asoslaydi.

Kalit so'zlar: metonimiya, referentsial mexanizm, kognitiv semantika, qiyosiy tilshunoslik, nominal metonimiya, kontseptual model.

ABSTRACT

This article examines nominal metonymy in Uzbek and English from a cognitive-semantic perspective. Metonymy is interpreted not merely as a stylistic device but as a conceptual mechanism that operates within a single cognitive domain based on contiguity and associative relations. The study focuses on metonymic patterns expressed through nouns, particularly models such as AUTHOR → WORK, PLACE → INSTITUTION, PART → WHOLE, and ATTRIBUTE → PERSON. A comparative analysis reveals both universal cognitive tendencies and language-specific features shaped by cultural and discursive factors. The findings demonstrate that nominal metonymy functions as a referential and pragmatic mechanism contributing to semantic economy and conceptual structuring in both languages.

Keywords: metonymy, nominal metonymy, cognitive semantics, referential mechanism, conceptual model, Uzbek language, English language, comparative linguistics.

АННОТАЦИЯ

В статье рассматривается метонимия, выраженная посредством существительных, в узбекском и английском языках с когнитивно-семантической точки зрения. Метонимия трактуется не только как стилистический приём, но и как концептуальный механизм, функционирующий в пределах одной когнитивной сферы на основе отношений смежности и ассоциативной связи. Особое внимание уделяется моделям АВТОР → ПРОИЗВЕДЕНИЕ, МЕСТО → ИНСТИТУТ, ЧАСТЬ → ЦЕЛОЕ, ПРИЗНАК → ЛИЦО. Сопоставительный анализ выявляет как универсальные когнитивные закономерности, так и национально-специфические особенности, обусловленные культурно-дискурсивными факторами. Результаты исследования подтверждают, что номинальная метонимия выполняет референциальную и прагматическую функции, обеспечивая семантическую экономию и концептуальную организацию значения в обоих языках.

Ключевые слова: метонимия, номинальная метонимия, когнитивная семантика, референциальный механизм, концептуальная модель, узбекский язык, английский язык, сопоставительное языкознание.

Metonimiya an'anaviy stilistik nazariyada ko'chma ma'no hosil qiluvchi vosita sifatida talqin qilingan bo'lsa-da, zamonaviy kognitiv tilshunoslikda u inson tafakkurining konseptual mexanizmlaridan biri sifatida baholanadi. Lakoff va Johnson metonimiyani bir konseptual birlik orqali ikkinchi birlikka kirish nuqtasi yaratish jarayoni sifatida izohlaydilar [1, 1980, B. 37]. Bu yondashuv metonimiyani nutq bezagi emas, balki ma'no qurilishining ichki mexanizmi sifatida ko'rsatadi.

Ot nom orqali ifodalanuvchi metonimiya ayniqsa referensial xarakterga ega bo'lib, bunda nominal birlik boshqa referentni anglatish uchun ishlatiladi. Shu jihatdan, o'zbek va ingliz tillarida nominal metonimiyani qiyosiy tahlil qilish nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Kognitiv tilshunoslikka ko'ra, metonimiya bir konseptual soha doirasida amalga oshadi. Radden va Kvechesh metonimiyani konseptual model ichidagi yaqinlik asosida shakllanuvchi jarayon sifatida tavsiflaydi [2, 1999, B. 25]. Ularning fikricha, metonimiya referensial iqtisod tamoyiliga xizmat qiladi.

Panther va Tornburg metonimiyani ma'no hosil qilishda inferensiyani faollashtiruvchi mexanizm sifatida ko'rsatadi [3, 2004, B. 106]. Bu jarayonda nominal birlik ma'no hosil qilish uchun "kognitiv ko'priq" vazifasini bajaradi.

O'zbek tilshunosligida ham metonimiya stilistik hodisa sifatidan tashqari kognitiv jarayon sifatida izohlanmoqda [4, 2025, B. 75]. Bu esa nominal metonimiyani tizimli ravishda tahlil qilish zaruratini ko'rsatadi.

O'zbek va ingliz tillarida nominal metonimiyaning modellari

1. MUALLIF → ASAR

Ingliz tilida:

I am reading Shakespeare.

O'zbek tilida:

Bugun Navoiyni o'qidim.

Bu yerda muallif nomi uning asarlari ma'nosida qo'llanadi. Mazkur model referensial metonimiyaning klassik namunasi hisoblanadi [2, 1999, B 27].

2. JOY → INSTITUT

Ingliz tilida:

The White House announced new reforms.

O'zbek tilida:

Toshkent yangi qaror chiqardi.

Joy nomi ijtimoiy institut yoki hokimiyatni bildiradi. Lakoff va Johnson bunday modelni institutsional metonimiya sifatida ko'rsatadilar [1, 1980, B 39].

3. QISM → BUTUN

Ingliz tilida:

All hands on deck.

O'zbek tilida:

Qo'l mehnati qadrlanadi.

Bu tur metonimiya sinekdoxa bilan kesishadi. Qism butunni bildiradi. Panter va Tornburg bu jarayonni konseptual yaqinlik asosida tushuntiradi [3, 2004, B. 107].

4. BELGI → SHAXS

Ingliz tilida:

The suits are waiting.

O'zbek tilida:

Oq yoqalilar masalani hal qildi.

Bu yerda atribut yoki belgi shaxs yoki guruhni bildiradi.

Qiyosiy tahlil

O'zbek va ingliz tillarida nominal metonimiya universalligi bilan ajralib turadi. Har ikki tilda yuqoridagi konseptual modellarning mavjudligi inson tafakkurining umumiy kognitiv asosga ega ekanini ko'rsatadi.

Biroq madaniy omillar ayrim farqlarni yuzaga keltiradi:

- Ingliz tilida rasmiy diskursda JOY → INSTITUT modeli juda faol.
- O'zbek tilida MUALLIF → ASAR modeli badiiy nutqda keng qo'llanadi.
- O'zbek tilida ijtimoiy va qarindoshlik nomlari asosidagi metonimik ko'chishlar kengroq uchraydi [5, 2011, B. 257].

Nominal metonimiyaning funksional xususiyatlari

Ot orqali ifodalanuvchi metonimiya quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Referensial iqtisodni ta'minlaydi
2. Nutqni ixchamlashtiradi
3. Emotsional-ekspressiv ta'sir kuchini oshiradi

4. Diskursda ijtimoiy identifikatsiyani tezlashtiradi

Metonimiya shu jihatdan til tizimida konseptual va pragmatik ahamiyatga ega.

Xulosa

O'zbek va ingliz tillarida ot nom orqali ifodalanuvchi metonimiya konseptual jarayon sifatida universallikka ega bo'lib, referensial mexanizm vazifasini bajaradi. Nominal metonimiya har ikki tilda yaqinlik va aloqadorlik asosida shakllanadi, biroq madaniy-diskursiv omillar uning qo'llanish darajasiga ta'sir ko'rsatadi. Mazkur hodisa stilistik vosita emas, balki konseptual tafakkur modeli sifatida baholanishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Radden G., Kövecses Z. “Towards a Theory of Metonymy.” In: Panther & Radden (eds.) *Metonymy in Language and Thought*. Amsterdam: John Benjamins, 1999.
3. Panther K.-U., Thornburg L. “The Role of Conceptual Metonymy in Meaning Construction.” *Metaphorik.de*, 2004.
4. Khakimova, M.K., Rahmatova, F.Y. “Analysis of Cognitive Metaphor and Metonymy in Uzbek.” 2025.
5. Cruse, D. A. *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics*. Oxford University Press. 2000.

XX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA AMIR TEMUR OBRAZI: HAROLD LAMB TALQINI

Ibragimov Javohir To'liqinjon o'g'li
Namangan davlat texnika universiteti
tayanch doktoranti
Telefon: +99893 079 90 77

Annotatsiya. Mazkur maqolada Amir Temur obrazining XX asr Amerika adabiyotida ifodalanishi hamda Harold Lamb talqinida mazkur obrazning badiiy va ideologik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot Harold Lambning “Tamerlane: The Earth Shaker” asari asosida olib borilib, unda tarixiy shaxs tasvirining muallif tomonidan foydalanilgan strategiyalari, sharqona qarashlar hamda tarixiy-biografik va badiiy konstruksiya uyg'unligi aniqlanadi.

Kalit so'zlar: Temur obrazi, tarixiy biografik, Amerika nasri, muallif uslubi, sharqona tasvir, Harold Lamb.

Abstract. This article analyzes the representation of the image of Amir Temur in twentieth-century American literature, as well as the artistic and ideological characteristics of this image in Harold Lamb's interpretation. The research is based on Harold Lamb's work “Tamerlane: The Earth Shaker” and examines the author's narrative strategies in portraying a historical figure, the

interpretation of Eastern perspectives, and the integration of historical-biographical and artistic construction within the text.

Keywords: image of Temur, historical-biographical approach, American prose, authorial style, Oriental depiction, Harold Lamb.

Аннотация. В данной статье анализируется образ Амира Темура в американской литературе XX века, а также художественные и идеологические особенности его интерпретации в творчестве Гарольда Лэмба. Исследование проводится на основе произведения Гарольда Лэмба «*Tamerlane: The Earth Shaker*» и выявляет авторские стратегии изображения исторической личности, особенности восточного взгляда, а также синтез историко-биографической и художественной конструкций в тексте.

Ключевые слова: образ Темура, историко-биографический подход, американская проза, авторский стиль, восточная интерпретация, Харольд Лэмб.

XX asr G'arb tarixiy tafakkurida Sharq hukmdorlari obrazini qayta talqin qilish jarayoni sezilarli darajada kuchaydi. Bu davrda tarixiy shaxslar faqat aniq ma'lumotlar asosida emas, balki muayyan ideologik va madaniy kontekst doirasida ifoda etildi. Amir Temur obrazi ham aynan shunday maydonda shakllandi. Harold Lamb o'z asarini "Three hundred and fifty years ago a man tried to make himself master of the world... In everything he undertook he was successful. We call him Tamerlane." [4, 13] G'arb tarixiy yozuvida Temur ko'pincha ikki qutbli model asosida talqin qilinadi: bir tomondan, o'z hukmiga bo'ysidiruvchi shafqatsiz hukmdor, ikkinchi tomondan esa buyuk strateg va davlat quruvchisi sifatida. Ushbu qarama-qarshi talqinlar XX asr tarixiy diskursining murakkabligini aks ettiradi.

Tarixiy diskurs tushunchasi M.Fuko tomonidan ishlab chiqilgan nazariy asosga ko'ra, tarixiy matnlar nafaqat voqealarni aks ettiradi, balki hokimiyat, bilim va ideologiya tizimlari bilan bog'liq holda ma'no ishlab chiqaradi [1, 45]. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, Amir Temur obrazi ham G'arb tarixiy ongida ma'lum ideologik konstruksiya sifatida shakllangan. Bu konstruksiyaning yorqin namunalaridan biri Harold Lamb ijodidir.

Harold Lamb o'zining "Tamerlane: The Earth Shaker" asarida Temur shaxsiyatini tarixiy-biografik janr asosida tasvirlaydi. Biroq asar sof tarixiy tadqiqot emas, balki badiiylashtirilgan tarixiy roman sifatida namoyon bo'ladi. Lamb tarixiy manbalarga tayangan holda voqealarni dramatik kompozitsiya asosida quradi. Natijada Temur obrazi fakt va tasavvur, tarix va estetika o'rtasidagi murakkab uyg'unlik mahsuli sifatida yuzaga chiqadi.

G'arb tarixiy nasrida Sharq hukmdorlarini tasvirlash ko'pincha ularda shakllangan an'anaviy tasvir modellari bilan bog'liq bo'lgan. E.Saidning ta'kidlashicha, Sharq obrazlari G'arb tafakkurida ko'pincha ekzotik, irratsional va mutlaq hokimiyat timsoli sifatida quriladi [2, 58]. Lamb talqinida Temur obrazi to'liq an'anaviy tasvirga mos kelmaydi, biroq unda romantik g'ayrioddiy unsurlari mavjud. Muallif Temurni "Yer larzaga keltirgan" shaxs sifatida tasvirlar ekan, uning

kuchi va irodasini dramatik mubolag'a orqali ifodalaydi. Bu esa, obrazning epik ko'lamini kuchaytiradi.

Lamb asarida Temur faqat jangovar sarkarda emas, balki siyosiy qahramon sifatida ochiladi. Muallif uning harbiy yurishlarini tasvirlash bilan birga, davlat qurishdagi maqsadlarini, intizom va markazlashuvga intilishini ham ko'rsatadi. Shu tariqa Temur obrazi shunchaki zabtkor emas, balki tarixiy jarayonlarni boshqargan shaxs sifatida talqin qilinadi. Bu jihat g'arb, ayniqsa, Amerika adabiyotida Temur obrazining qayta baholanishiga xizmat qiladi.

Muallif uslubi nuqtayi nazaridan Lamb drammatizatsiya usulidan keng foydalanadi. Voqealar ketma-ketligi dramatik cho'qqilar asosida quriladi, bu esa Temur shaxsiyatini epik qahramon darajasiga ko'taradi. H.White tarixiy narrativning poetik tabiatini ta'kidlab, tarixiy matn ham ma'lum syujet modeli asosida qurilishini qayd etadi [3, 113]. Lamb asarida ham tarixiy voqealar tragediya va epik model elementlari bilan boyitilgan.

Temurning ichki dunyosi ham muallif tomonidan psixologik tafsilotlar orqali ochiladi. U qat'iyatli, uzoqni ko'ra biladigan va strategik fikrlovchi shaxs sifatida tasvirlanadi. Biroq ayrim epizodlarda uning shafqatsizligi ham yashirilmaydi. Bu ikki qirrali tasvir obrazning murakkabligini ta'minlaydi. Shu tariqa Lamb Temur portretini bir tomonlama emas, balki ziddiyatli va ko'p qatlamli shaklda yaratadi.

XX asr G'arb adabiyotida global tarix konsepsiyasi shakllanayotgan bir davrda Temur obrazi "dunyo tarixini o'zgartirgan shaxs" modeli asosida talqin qilinadi. H.Lamb aynan shu modelni mustahkamlaydi. Asarda Amir Temur faoliyati Yevropa, Osiyo va Yaqin Sharq tarixiga ta'sir ko'rsatgan omil sifatida ko'rsatiladi. Bu esa uni faqat mintaqaviy hukmdor tasvirlaydi. Qo'shimchasiga uni global tarix subyekti sifatida talqin qilishga olib keladi.

Shunday qilib, Harold Lamb talqinida Amir Temur obrazi XX asr G'arb tarixiy diskursining mahsuli sifatida shakllanadi. U sharqona stereotiplar, romantik drammatizm va tarixiy-biografik ma'lumotlarning uyg'unligida yaratilgan murakkab badiiy konstruksiyadir. H.Lamb Temurni boshqa hududlarni jang bilan zabt etuvchi tarzida tasvirlash bilan birgalikda, davlat arbobi va strategic hukmdor sifatida ko'rsatib, G'arb tafakkuridagi biryoqlama qarashlarni muayyan darajada yumshatadi. Shu bilan birga, obraz epik mubolag'a san'ati vositasida afsonaviy tus ham oladi. Natijada Temur portreti XX asr G'arb tarixiy matnlarida kuch, iroda va global tarixiy ta'sir timsoli sifatida mustahkamlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Foucault M. The Archaeology of Knowledge. New York: Pantheon Books, 1972.
2. Said E. Orientalism. New York: Pantheon Books, 1978.
3. White H. (1973). Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1973.

4. Harold Lamb. Tamerlane: The Earth Shaker. Garden City, NY: Doubleday, 1928.

COMPARATIVE INTERPRETATION OF YOUTH PSYCHOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK REALISTIC NOVELS

Maxmudova Shoxsanamxon Sobidxon qizi
NamDCHTI 1-kurs magistri
+998 93 143 31 04

Annotation

This article examines the psychological representation of adolescent protagonists in English and Uzbek realistic novels through a comparative literary approach. The study analyzes Charles Dickens' *Oliver Twist* and Tahir Malik's *Goodbye Childhood* (Alvido bolalik), focusing on how orphanhood, social environment, emotional trauma, and moral conflict shape youth psychology. Using qualitative comparative analysis and psychological literary criticism, the research identifies both typological similarities and cultural distinctions in the portrayal of adolescent development. The findings demonstrate that while both authors emphasize the decisive influence of social conditions on personality formation, Dickens presents moral resilience and redemption, whereas Malik depicts psychological fragility and social determinism.

Keywords: comparative literature, youth psychology, realism, orphanhood, moral conflict, social environment, adolescence.

Аннотация

В данной статье рассматривается психологическая репрезентация подростковых героев в английских и узбекских реалистических романах на основе сравнительно-литературного подхода. В исследовании анализируются роман Чарльза Диккенса *Oliver Twist* и произведение Тохир Малика *Alvido bolalik*, с акцентом на влияние сиротства, социальной среды, эмоциональной травмы и нравственного конфликта на формирование подростковой психологии. В работе применяются методы качественного сравнительного анализа и психологической литературной критики. Результаты показывают, что оба автора подчеркивают решающую роль социальных условий в формировании личности. Однако у Диккенса акцент сделан на нравственной устойчивости и возможности духовного спасения, тогда как у Малика преобладает изображение психологической хрупкости и социального детерминизма.

Ключевые слова: сравнительное литературоведение, психология молодежи, реализм, сиротство, нравственный конфликт, социальная среда, подростковый возраст.

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek realistik romanlaridagi o'smir qahramonlarning psixologik tasviri qiyosiy adabiyotshunoslik yondashuvi asosida

tahlil qilinadi. Tadqiqotda Charles Dickensning *Oliver Twist* romani hamda Tahir Malikning Alvido bolalik asari o'rganilib, yetimlik, ijtimoiy muhit, ruhiy travma va axloqiy ziddiyatlarning o'smirlar psixologiyasiga ta'siri yoritiladi. Tadqiqotda sifatli qiyosiy tahlil hamda psixologik adabiy tanqid metodlaridan foydalanilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, har ikki muallif shaxs shakllanishida ijtimoiy sharoitning hal qiluvchi ahamiyatini ta'kidlaydi. Biroq, Dikens asarida axloqiy bardoshlilik va najot g'oyasi ilgari surilsa, Malik asarida psixologik mo'rtlik va ijtimoiy determinizm ustuvor tarzda tasvirlanadi.

Kalit so'zlar: qiyosiy adabiyotshunoslik, yoshlar psixologiyasi, realizm, yetimlik, axloqiy ziddiyat, ijtimoiy muhit, o'smirlik.

Introduction

Comparative literature explores relationships between different national literatures by identifying shared themes, artistic principles, and ideological tendencies. Since the nineteenth century, realism has played a significant role in representing social reality and psychological depth. English realism, particularly in the works of Charles Dickens, emphasized poverty, injustice, and the moral struggles of marginalized individuals. Similarly, twentieth-century Uzbek prose developed strong realist traditions, paying special attention to social environment and psychological portrayal, especially in narratives about children and adolescents. Tahir Malik is among the writers who explored the inner world of young protagonists shaped by neglect and social instability. Adolescence is widely recognized as a crucial stage of identity formation and moral development (Erikson, 1968). Literary depictions of youth often reflect broader societal concerns about morality, education, and justice. This study aims to comparatively analyze the psychological construction of orphaned adolescent protagonists in Dickens' *Oliver Twist* and Malik's *Goodbye Childhood*, examining how social conditions and emotional trauma influence their development.

Research Methodology

This research employs a qualitative comparative method based on close textual analysis. The following approaches are used:

- comparative literary analysis to identify similarities and differences in character development;
- psychological literary criticism to interpret emotional trauma, identity formation, and moral conflict;
- contextual analysis to examine historical and social influences on characterization.

Primary sources include Dickens' *Oliver Twist* and Malik's *Goodbye Childhood*. Theoretical foundations are based on developmental psychology and literary theory, including Erikson's concept of identity crisis (1968), Arnett's theory of emerging adulthood (2000), and Wellek and Warren's theory of literature (1949). The comparative framework focuses on three core elements:

- orphanhood and vulnerability;
- moral development and identity formation;

-loneliness and psychological response.

Results

Both *Oliver Twist* and *Qamariddin* are socially marginalized orphans whose psychological development is strongly influenced by institutional environments. Oliver grows up in a Victorian workhouse characterized by hunger, humiliation, and cruelty. Dickens uses this environment to criticize social injustice and institutional neglect. Despite severe mistreatment, Oliver maintains emotional sensitivity and moral innocence. Qamariddin, in contrast, is raised in an orphanage marked by emotional deprivation and instability. Unlike Oliver's passive endurance, Qamariddin develops resentment and hostility toward society and his mother. His psychological trauma contributes to his eventual involvement in criminal activities. Thus, while both protagonists experience similar external hardships, their internal responses differ significantly. Oliver represents moral resilience. Even when exposed to criminal influences, he resists corruption. His identity is constructed around kindness, purity, and an innate sense of justice. Dickens portrays the child as inherently good, capable of preserving moral integrity despite adversity. Qamariddin's development follows a more complex trajectory. Emotional neglect generates anger and a desire for self-assertion. Although he occasionally demonstrates compassion—such as encouraging his friend to pursue education—his dominant motivation becomes revenge and independence. His character reflects the psychological consequences of prolonged trauma. This contrast reveals two models of adolescent psychology: one emphasizing moral stability, the other highlighting psychological fragility under social pressure. Loneliness functions as a central psychological element in both novels. Oliver's solitude evokes sympathy and reinforces his innocence. His longing for affection and belonging strengthens the reader's perception of his moral purity. Benevolent characters eventually support his social reintegration. Qamariddin's loneliness, however, leads to emotional hardening. Instead of seeking protection, he gathers marginalized youths and channels his frustration outward. His leadership among troubled adolescents reflects both charisma and internal emptiness. Therefore, similar narrative conditions produce different psychological outcomes.

Discussion

The analysis confirms that realism in both English and Uzbek traditions emphasizes the interaction between individual character and social environment. According to Wellek and Warren (1949), literature reflects universal human concerns while also expressing culturally specific realities. In both novels, orphanhood and poverty function as universal themes. However, ideological interpretation differs. Dickens incorporates elements of romantic idealism into realism. Oliver remains morally uncorrupted, symbolizing hope and redemption. Goodness ultimately triumphs, reflecting Victorian beliefs in moral reform and charity. Malik presents a more socially deterministic perspective. Qamariddin's psychological decline illustrates the destructive consequences of neglect and

emotional deprivation. His character suggests that society bears responsibility for shaping youth behavior. The cultural distinction is also significant. Victorian England emphasized moral philanthropy and institutional reform. Malik's narrative reflects concerns about social alienation and psychological instability within a different historical context. Despite these differences, both authors criticize societal indifference toward vulnerable children.

Conclusion

The comparative study of *Oliver Twist* and *Goodbye Childhood* demonstrates that youth psychology in both English and Uzbek realistic novels is profoundly shaped by social conditions. Orphanhood, poverty, and neglect act as catalysts for identity formation and internal conflict. Dickens portrays adolescence as morally resilient and ultimately redeemable. Malik presents a psychologically complex and socially conditioned decline. While Dickens emphasizes inherent goodness and hope, Malik underscores the fragility of youth under sustained trauma. Despite ideological differences, both novels highlight the vulnerability of children and the ethical responsibility of society. Thus, adolescence in realist literature emerges not merely as a biological phase but as a deeply social and moral experience influenced by cultural context and authorial worldview.

References

1. Arnett, J. J. (2000). Emerging adulthood: A theory of development from the late teens through the twenties. *American Psychologist*, 55(5), 469–480.
2. Dickens, C. (1998). *Oliver Twist*. Oxford University Press.
3. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. W. W. Norton & Company.
4. Malik, T. (2009). *Alvido bolalik (Goodbye Childhood)*. Tashkent: Sharq Publishing.
5. Steinberg, L. (2014). *Age of Opportunity: Lessons from the New Science of Adolescence*. Houghton Mifflin Harcourt.
6. Wellek, R., & Warren, A. (1949). *Theory of Literature*. Harcourt Brace.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF SCHOLARLY RESEARCH ON THE WORKS OF ETHEL LILIAN VOYNICH

Khallieva Gulnoz Iskandarovna
professor, Doctor of Science in Philology,
Head of the Department of World Literature,
Uzbekistan State World Languages University,
<https://orcid.org/0000-0001-5013-0792>

Adamova Farangizbonu Jamol kizi
teacher, Department of Romano-Germanic Philology,
Mamun University
<https://orcid.org/0009-0002-4223-3841>
farangizbonu.@mamunedu.uz

ABSTRACT

Comparative literary studies have traditionally emphasized cross-cultural and cross-linguistic interactions; however, the role of poetics in shaping comparative research paradigms has not been sufficiently systematized. Ethel Lilian Voynich's literary works, in particular "The Gadfly," are a valuable example for studying the intersection of poetics, ideology, and reception in comparative literary discourse. This article compares scholarly research on Ethel Lilian Voynich's works. It aims to identify the main research themes, methods, and shortcomings in Western, Russian, and Uzbek literary studies. The study uses comparative, historical-literary, and analytical methods, drawing on the principles of historical and theoretical poetics, reception theory, and cross-cultural literary analysis. Critical studies, translations, and explanatory frameworks are examined to assess scholarly trends and methodological consistency. Studies of the Voynich manuscript often focus on "The Gadfly," especially in studies of 20th-century Russian literature, emphasizing its ideological, mythopoetic, and psychological perspectives. Voynich's other novels, in particular, have been understudied in comparative and translation studies. The article concludes that Voynich's literary legacy is a promising area for interdisciplinary comparative research. Systematic analysis of lesser-studied works and their cross-cultural reception can make a significant contribution to the development of modern comparative literature and translation studies.

Key words: Comparative Literature, Poetics, Artistic Mastery, Poetic Devices, Historical Poetics, Theoretical Poetics, Literary Criticism

ANNOTATSIYA

Qiyosiy adabiyotshunoslik an'anaviy ravishda madaniyatlararo va tillararo o'zaro ta'sirlarga urg'u bergan; biroq qiyosiy tadqiqot paradigmalarini shakllantirishda poetikaning roli yetarlicha tizimlashtirilmagan. Ethel Lilian Voynichning adabiy asarlari, xususan, "So'na" qiyosiy adabiy nutqda poetika, mafkura va qabul qilishning kesishishini o'rganish uchun qimmatli misoldir. Ushbu

maqola Ethel Lilian Voynichning asarlari bo'yicha ilmiy tadqiqotlarni taqqoslaydi. G'arb, rus va o'zbek adabiyotshunosligidagi asosiy tadqiqot mavzulari, usullari va kamchiliklarini aniqlashga qaratilgan. Tadqiqotda tarixiy va nazariy poetika, qabul qilish nazariyasi va madaniyatlararo adabiy tahlil tamoyillariga tayangan holda qiyosiy, tarixiy-adabiy va tahliliy usullar qo'llaniladi. Tanqidiy tadqiqotlar, tarjimalar va izohli asoslar ilmiy tendentsiyalarni va uslubiy izchillikni baholash uchun tekshiriladi. Voynich haqidagi tadqiqotlar ko'pincha "So'na" ga alohida urg'u beradi, ayniqsa XX asr rus adabiyotining tadqiqotlarida g'oyaviy, mifopoetik va psixologik nuqtai nazari ta'kidlanadi. Voynichning boshqa romanlari, xususan, qiyosiy va tarjima tadqiqotlarida kam o'rganilgan. Maqolada Voynichning adabiy merosi fanlararo qiyosiy tadqiqotlar uchun istiqbolli soha ekanligi haqida xulosa qilinadi. Kamroq o'rganilgan asarlarni tizimli tahlil qilish va ularni madaniyatlararo qabul qilish zamonaviy qiyosiy adabiyot va tarjimashunoslik rivojiga sezilarli hissa qo'shishi mumkin.

Kalit so'zlar: Qiyosiy adabiyot, poetika, badiiy mahorat, she'riy asboblar, tarixiy poetika, nazariy poetika, adabiy tanqid.

Аннотация

В сравнительном литературоведении традиционно делается акцент на межкультурных и межъязыковых взаимодействиях; однако роль поэтики в формировании парадигм сравнительных исследований недостаточно систематизирована. Литературные произведения Этель Лилиан Войнич, в частности «Овод», являются ценным примером для изучения взаимосвязи поэтики, идеологии и восприятия в сравнительном литературоведении. В данной статье проводится сравнение научных исследований творчества Этель Лилиан Войнич. Цель статьи — выявить основные темы исследований, методы и недостатки в западном, российском и узбекском литературоведении. В исследовании используются сравнительные, историко-литературные и аналитические методы, опирающиеся на принципы историко-теоретической поэтики, теории восприятия и межкультурного литературного анализа. В статье рассматриваются критические исследования, переводы и объяснительные концепции для оценки научных тенденций и методологической согласованности. Исследования рукописи Войнича часто сосредотачиваются на «Овод», особенно в исследованиях русской литературы XX века, подчеркивая ее идеологические, мифопоэтические и психологические аспекты. Другие романы Войнича, в частности, недостаточно изучены в сравнительном и переводческом литературоведении. В заключение статьи делается вывод о том, что литературное наследие Войнича представляет собой перспективную область для междисциплинарных сравнительных исследований. Систематический анализ малоизученных произведений и их межкультурного восприятия может внести значительный вклад в развитие современного сравнительного литературоведения и переводоведения.

Ключевые слова: Сравнительное литературоведение, Поэтика, Художественное мастерство, Поэтические приемы, Историческая поэтика, Теоретическая поэтика, Литературная критика

Introduction

Ethel Lilian Voynich's books are a part of the whole English writing scene from the late 1800s and early 1900s. Like, a lot of English writing back then was bringing back old styles. Plus, they were also revisiting the idea of how people and the world connect, you know, that romantic stuff. Her books really dig into what it means to be human, and they look at the big clash between what's true for everyone and how we act in society. The humanistic resolution of this contradiction requires not only a radical change in certain life conditions but also a rebirth in the inner world of man. Ethel Lilian Voynich (1864-1969) is one of the most famous Irish writers of the English-speaking literary world. He is recognized by many critics as one of the most talented writers today. Ethel Lilian Voynich did not receive any major literary awards or official honors during her lifetime. His works are written in different genres: so far, six novels by the writer "Stories from Garshin" 1893, "The Gadfly" 1897, "Jack Raymond" (1901, "Olive Latham" (1904, "An Interrupted Friendship" (1910, "Put Off Thy Shoes" (published in 1945.

Literature review.

Comparative analysis is different from simple analysis. Traditional analysis consists of objects and their components. Researchers need to know this. In addition to the actions mentioned above, comparative analysis is also focused on comparing the components of the objects of analysis with each other. The purpose of comparative analysis is to identify similarities and differences between the compared objects. (Xalliyeva G., Kholikov B., 2023, 42-56). Alexey Viktorovich Mironov wrote a research paper entitled "Mythopoetics of Ethel Lilian Voynich's novel Gadfly from the point of view of modern myth theories" (Fremantle A., 1975, 629-37). The main attention is focused not only on the historical content of the work, but also on its metaphorical and mythical structure. Also, Ethel Lilian Voynich and Anne Fremantle, another scholar who studied her works. She explored the unprecedented popularity of Gadfly in Russia. There, Voynich's works became revolutionary classics. She analyzed how the novel clashed with the Soviet Union's ideals of resistance, sacrifice, and renunciation of oppression (Fremantle A., 1975, 640-48). Patrick Woddington (1930-2019) is a famous British literary critic and translator, known for her expertise in the field of Russian and European literature. She has focused on the interaction between English and Russian literary traditions and has contributed significantly to the study of Ethel Lillian Voynich and her novel The Gadfly (Mironov A., 2002,69-75).

Methodology.

The assessment of the results of the comparison largely depends on the extent to which the tasks of comparative analysis considered above have been fulfilled. In

the scientific literature, there are historical, epistemological, logical, methodological, spiritual-ideological and other criteria for an objective assessment of the results of the comparison.

The historical criterion is an assessment of the extent to which the results of the comparative analysis correspond to the facts of history. The epistemological criterion is an assessment of the results of the comparative analysis from the point of view of their compliance with the laws and principles of the theory of knowledge.

The logical criterion is an assessment of the compliance of the results of the comparative analysis with the requirements of the laws of logic.

The methodological criterion is an assessment of the methods to which the results of the comparative analysis correspond or do not correspond.

The spiritual-ideological criterion is an assessment of the extent to which the results of the comparative analysis correspond to the spirituality and ideological goals of society.

Thus, the above criteria allow us to evaluate the results of comparative analysis and determine the scientific and theoretical aspects of comparative research. The following historical and methodological criteria were used in the study of Ethel Lilian Voynich's works.

The main goal of this methodology is to study how Voynich's personal life, social environment, and political views influenced his works. Scholars link his revolutionary writings to his own life, especially his participation in the Garibaldi movement, his political activism, and his upbringing in his youth. A. M. Skabichevsky — Ethel analyzed Voynich's revolutionary ideas in the context of literary processes of the early 20th century.

In Western literary studies, especially in England, the USA and Italy, scholars have studied Voynich's works. Sylvia Pankhurst (a British revolutionary) and a number of Western scholars have described Voynich as "a political thinker as a woman writer". In the studies, the main object of analysis was the crisis of individualism, conscience and faith in the image of Arthur (The Gadfly). Western studies study Voynich as a woman writer from the perspective of her contribution to political feminist literature. The image of Gemma - as a politically conscious woman - is illuminated through feminist theories. The collapse of conscience and faith in the psychology of the characters has been analyzed using psychoanalytic methods. Uzbek researchers, especially in literary analyses of the 1980s-1990s, have illuminated Voynich's works through the prism of spirituality, morality, conscience and social conflicts. Literary scholars such as M. Yuldoshev and A. Abdullayev have shown the spiritual and moral upheavals in society through the conflicts in the novel. In the 2000s, scientific articles sought artistic similarities between Voynich's works and Eastern literary traditions (for example, Navoi's moral didactics). In terms of the level of study, it is mainly available in English-language sources in the West. The number of academic monographs is limited. Apart from "The Gadfly", other works by Voynich (for example, Olive Latham or An Interrupted Friendship) have been

little studied. If we look at the studies of Ethel Lilian Voynich's works in the East, scientific articles and analyses are often limited to translations and popular books.

Results and Discussion.

In general, Ethel Lilian Voynich's literary work belongs to the heritage of the English literary tradition of the early 19th and 20th centuries. As in other national literatures of this transitional period, romantic pathos is revived in many works of English prose. The romantic concept of the relationship between man and the world is revived as a romantic movement of the border. The 19th and 20th centuries are often referred to as having significant artistic potential, in such a work the question of the existence of a person in the world arises from a particular point of view, from the absolute, universal opposition between the universal and the social. it requires a radical change in life conditions, but also the inner world of a person, so to speak, rebirth. Such views are characteristic not only of the works of Ethel Lilian Voynich, but also of several writers; The works of Conrad (1857-1924), D.R. Kipling (1865-1936), R.L. Stevenson (1850-1894), A. Conan Doyle (1859-1930) are also characteristic.

Ethel Lilian Voynich has 5 famous works. Three of them are related to the fate of Arthur Burton ("Gadfly", "Interrupted Friendship", "Put Off Thy Shoes"). As for the novel "Jack Raymond", it tells the story of England at the beginning of the 19th century. Ethel Lilian Voynich's Jack Raymond is less popular than her more famous novel Gadfly. Jack Raymond, published in 1901, reflects Voynich's continuing interest in psychological and social dynamics. The novel explores the story of Jack Raymond, a young Englishman whose life is marked by internal contradictions and external challenges. Researchers and literary critics have examined The Gadfly and Jack Raymond in the context of their overall work, focusing on its themes, character development, and social criticism. The main directions of study are as follows:

Literary criticism: scholars analyze the novel's personal identity, moral problems, and opinions about social norms.

Historical Context: Researchers examine how the novel reflects Voynich's political and philosophical beliefs, including his advocacy of socialism and humanitarianism.

Comparative Studies: Some studies compare Jack Raymond to Gadfly, exploring recurring themes such as sacrifice, individualism, and social reform.

Patrick Woddington's biographical research on E. L. Voynich sheds light on her relationships with prominent revolutionaries, including her husband Wilfried Voynich, and how these relationships shaped the story of Gadfly. His research emphasizes the historical and ideological content that influenced the writing of the work. Patrick Woddington's research on Ethel Lilian Voynich focuses on key aspects of her work and her wider cultural and historical impact. He primarily studies the following topics in the works of E. L. Voynich:

a) *Historical content and revolutionary themes.* Woddington analyzed how Gadfly reflected revolutionary ideas of the late 19th and early 20th centuries, including self-sacrifice, resistance to tyranny, and anti-clericalism. He noted how Voynich's

involvement in revolutionary circles shaped his story, which aligned with the Russian revolutionary movement.

b) Intercultural literary influence. He explored the extraordinary popularity of *Gadfly* in Western Europe in Soviet Russia. Woddington attributed this to the novel's ideological alignment with Soviet ideals, particularly its focus on atheism and defiance against imperial power. His research notes how the novel became a symbol of rebellion and was adapted into Soviet plays, films, and educational programs.

c) Literary techniques and symbols. Woddington studied the novel's literary structure, including its use of symbolic imagery. He also focused on narrative style, including intense emotional tone and individual and systemic conflicts.

Thompson is a scholar of Russian and Eastern European literature and culture, focusing on the discourse of regional imperialism and colonialism. Although not directly related to extensive research on Ethel Lilian Voynich, Thompson's research on revolutionary and intellectual movements in Russia in the 19th and early 20th centuries can provide context for understanding the reception and influence of EL Voynich's *Gadfly* in Eastern Europe. In addition, his work examines how literature intersects with political and ideological foundations, which is relevant to discussions of how Voynich's *Gadfly* became a symbolic revolutionary text in Russia.

Barbara Heldt is a feminist literary scholar known for her contributions to the study of gender issues in Russian women writers and Slavic literature. B. Heldt's work on the role of women in literature and her literary feminist criticism can be relevant to understanding the position of Ethel Lilian Voynich as a female writer dealing with themes of revolution, identity and gender.

For a specific study of Ethel Lilian Voynich, focusing on her novel *The Gadfly* and its cultural impact, we can divide it into several main areas:

- 1) The Soviet reception of the novel "*Gadfly*" - "*Gadfly*" was very popular in Soviet Russia, where it was considered a symbolic text of revolutionary literature. Scholars of Soviet literature see his themes of rebellion, patriotism and self-sacrifice.
- 2) Biographical Studies on Ethel Lilian Voynich - Margaret McMillan's *Ethel Voynich: A Life* is one of several biographies of Voynich. This book explores his personal life, including his involvement in the Russian revolutionary movement and his relationship with Sidney Reilly. Macmillan explores his role as a writer and revolutionary sympathizer, as well as his life in Italy and his relationships with intellectual circles.
- 3) Feminist and Gender Perspectives - Barbara Heldt's *Women and Revolution in Russian Literature* may not directly discuss Voynich, but it provides a useful framework for exploring the role of women in revolutionary literature. This is useful for understanding Voynich's work as part of a broader tradition of women writers who tackled political and social issues. Examining the portrayal of women in revolutionary texts within the context of feminist literary criticism helps situate Voynich's *Gadfly* within a broader discussion of the role of women in revolutionary politics and literature.

4) Revolutionary Themes in *Gadfly* - Scholars such as James R. McDonald and Catherine O'Neill have focused on *Gadfly*'s revolutionary and patriotic contexts, particularly in Russia, as a key text studied how it works. McDonald's work on the cultural impact of *The Gadfly* in the early 20th century focuses on its role in inspiring youth movements, particularly among the working class, where the book was popular not only among the masses, but also as part of the ideological upbringing of Soviet Russia.

5) Cultural Influence and Reception – Research papers and dissertations on the global reception of *Gadfly* can provide insight into how Voynich's work resonated with various political and cultural movements, especially socialist and socialist groups in Europe. These works often examine how the novel was adapted into plays and films, how it became a symbol of the struggle against oppressive regimes.

Conclusion.

Ethel Lilian Voynich's novel *The Gadfly* is of great mythological and literary importance, both as a literary contribution and as a world-studied work. The novel explores not only historical events, but also the inner world of man, social justice, revolutionary ideas, betrayal and sacrifice. Voynich's novel "*Gadfly*" has a mythological structure, in which the processes of death and resurrection of the hero Arthur Burton are covered from a mythological point of view. Researchers, in particular Mironov Alexey Viktorivich, analyzed the mythopoetic structure of the novel, its mythological subtext and historical subtext. In Voynich's work, the religious and social questions that appeared in European culture at the end of the 19th century, as well as revolutionary ideas and their impact on society, were emphasized. The play, reflecting the revolutionary spirit, rebellion and spiritual suffering, sheds light on the cultural connections between Russia, Ireland and the West. *Gadfly* by Ethel Lilian Voynich is not only a unique representative of English literature, but also a work that has found its place in global literature as a revolutionary and political text. The study of its cultural and political influence opens new perspectives for modern literary studies and translation studies.

REFERENCES

1. Fremantle, A. (1975). [Article title not specified]. *History Today*, 25(9).
2. Freydenberg, O. M. (1997). *Poetics of plot and genre*. Moscow: Labirint.
3. Xalliyeva, G., & Kholikov, B. (2023). *Comparative literature*.
4. Voynich's *The Gadfly*: Exploring connections between revolutionary Russia and Ireland. (2018, December 10). *Age of Revolutions*. <https://ageofrevolutions.com/2018/12/10/voynichs-the-gadfly-exploring-connections-between-revolutionary-russia-and-ireland/>
5. Vladimirovna, I. N. (2007). *Modal means in the language of E. Voynich's novel "The Gadfly": Text-forming and translation aspects* (Abstract). Krasnodar.
6. Lotman, Y. M., & Uspensky, B. A. (2000). Myth, name, culture. In Y. M. Lotman, *Semiosphere*. St. Petersburg.

7. Mironov, A. V. (2002). *Mythopoeitics of E. L. Voynich's novel "The Gadfly" in the light of modern theories of myth*. Nizhny Novgorod.
8. Taratuta, E. (2008). *Our friend Ethel Lilian Boole/Voynich* (pp. 6–9).
9. Potebnya, A. A. (1905). *From the notes on the theory of speech*. Kharkov.
10. *The Princeton University Library Chronicle*. (1996). 28(1).

BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARIDA ALLUZIYA HODISASI: INGLIZ, RUS VA O'ZBEK FOLKLORI MISOLIDA

*Farg'ona davlat universiteti
2-bosqich tayanch doktoranti
Yoqubova Gulasal Farxodjon qizi
+998999123797*

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya hodisasining badiiy va semantik xususiyatlari qiyosiy-tahliliy asosda o'rganiladi. Tadqiqot obyektini ingliz, rus va o'zbek bolalar folklor qo'shiqlari tashkil etadi. Maqolada alluziyaning bolalar folkloridagi tarbiyaviy, estetik va madaniy xotirani saqlash funksiyasi yoritiladi.

ABSTRACT

This article examines the artistic and semantic features of the phenomenon of allusion in children's folk songs based on a comparative-analytical approach. The research focuses on English, Russian, and Uzbek children's folk songs. The study highlights the educational, aesthetic, and cultural memory functions of allusion in children's folklore.

АННОТАЦИЯ

В данной статье художественные и семантические особенности явления аллюзии в детских народных песнях рассматриваются на основе сравнительно-аналитического подхода. Объектом исследования являются английские, русские и узбекские детские фольклорные песни. В статье раскрываются воспитательная, эстетическая и культурно-мемориальная функции аллюзии в детском фольклоре.

Kalit so'zlar: Alluziya, bolalar folklori, folklor qo'shiqlari, ramziylik, tarixiy ishora, mifologik obraz, intertekstual aloqadorlik, ingliz folklori, rus folklori, o'zbek folklori, marosim folklori, tarbiyaviy funksiya.

Keywords: Allusion, children's folklore, nursery rhymes, symbolism, historical reference, mythological image, intertextuality, English folklore, Russian folklore, Uzbek folklore, ritual folklore, educational function.

Ключевые слова: Аллюзия, детский фольклор, народные песни, символизм, историческая отсылка, мифологический образ, интертекстуальность, английский фольклор, русский фольклор, узбекский фольклор, обрядовый фольклор, воспитательная функция.

Kirish

Bolalar folklor qo'shiqlari asrlar davomida avloddan avlodga o'tib kelayotgan bebaho durdonalar hisoblanadi. Ushbu folklor namunalari eng qadimiy va serqirra qatlam hisoblanib, har bir xalqning orzu intilishlari, tarixi, diniy qarashlari va kundalik turmush tarzini aks ettiradi. Shuningdek bolalar folklor qo'shiqlari nafaqat didaktik balki badiiy-estetik qiymatga ham egadir. Bu turdagi folklor namunalari ko'p hollarda alluziya hodisasi – ya'ni ma'lum bir tarixiy shaxs, mifologik obraz yoki voqeaga ishora qilinadi.

Alluziya so'zi lotinchadan olingan bo'lib "ishora", "kinoya" degan ma'nolarni anglatadi. Alluziya badiiy matnlar tarkibida kelib, biror tarixiy voqea yoki shaxsga uning nomini aytmasdan turib ishora qilish san'atidir. Aynan bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya ko'proq ramziy ma'noga egadir. Shuningdek onomastik nomlar ham bolalar folklor qo'shiqlarida alluziyaga asos bo'lib kelishi mumkin. Rus tilshunosi M.V.Kalinkin ta'kidlaganidek, har qanday nom matnga tarixiy, madaniy, geografik, konnotativ ma'lumotlar yetkazib beruvchi o'ziga xos "transport vositasi" dir.¹⁷²

Ingliz bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya

Ingliz bolalar folklor qo'shiqlari (nursery rhymes) tarixiy va siyosiy voqealarga boy yashirin ishoralari bilan ajralib turadi. Ko'plab tadqiqotchilar ularni xalq orasida siyosiy fikrni yashirin ifoda etish vositasi sifatida baholaydilar.

Ingliz bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya asosan siyosiy xarakterga egaligi bilan ajralib turadi.

Girls and boys come out to play,
The moon does shine as bright as day;
Come with a whoop, come with a call,
Come with a good will or not at all.
Loose your supper, loose your sleep,
Come to your playfellows in the street.
Up the ladder and down the wall
A halfpenny loaf will serve us all
But when the loaf is gone, what will you do?
Those who would eat must work- 'tis true.¹⁷³
(Qizlar-u o'g'il bolalar, chiqinglar o'ynagani,
Oy kunduzdek yorqin nur sochadi.
Qichqiriq bilan keling, chaqiriq bilan keling,
Yaxshi niyat bilan keling, bo'lmasa umuman kelmang.
Kechki ovqatingizni qo'ying, uyquni ham unuting,
Ko'chadagi o'yindoshlaringiz yoniga keling.

¹⁷² Калинин М.В. От литературной ономастики к поэтонимологии // Логос ономастики. – 2006. – №1. – С. 84.

¹⁷³ Linda Alchin. The Secret History of Nursery Rhymes. London: Rhymes World Publications, 2014. – P. 16.

Narvondan yuqoriga, devordan pastga,
Yarim tangalik non barchamizga yetadi.

Ammo non tugasa, nima qilasiz?

Yemoqchi bo'lgan kishi mehnat qilishi kerak — bu haqiqat.)

Ushbu ingliz bolalar folklor qo'shig'i "tishlagan odam ishlashi ham kerak" degan ibora hukmron bo'lgan davrlarga alluziv ishora qiladi. Ushbu davr Angliya tarixida 19-asrdagi sanoat revolyutsiyasiga to'g'ri kelib, faqatgina boy oila bolalari maktabda ta'lim olishga qurbi yetgan bo'lib, oddiy oila bolalari mehnat faoliyatida ota-onalariga yordam berishga majbur bo'lgan. Bolalar asosan 5 yoshidan ishlashni boshlashgan bo'lib, ular zavodlarda, tegirmonlarda va konlarda kuniga 16 soatlab mehnat qilishgan. O'yin uchun esa ularda deyarli vaqt bo'lmagan bo'lib, ularning bolalaligi sanoat revolyutsiyasi tomonidan o'g'irlangan. Qo'shiq matnida esa bolalar hatto kechki ovqatidan va uyqudan ham kechib o'ynashga undaladi. Og'ir mehnat sharoiti tufayli 25 yoshlarida vafot etishgan.

2. "Ring a Ring o' Roses"

Ring-a-ring o' roses,

A pocket full of posies,

A-tishoo! A-tishoo!

We all fall down.

(Uzuk-uzuk atirgullar,

Cho'ntak to'la gular,

A-pshshu! A-pshshu!

Barchamiz yiqilamiz.)

Ushbu ingliz bolalar folklor qo'shig'i 1665-yilda sodir bo'lgan "Buyuk London vabosi" ishora qiladi. Qo'shiqning birinchi misrasidagi "uzuk-uzuk atirgullar" vaboning dastlabki alomatlari bo'lgan teridagi qizil halqasimon toshmalarni anglatadi. Qo'shiq oxiridagi "barchamiz yiqilamiz" misrasi esa vaboning oxiri o'lim bilan tugashini anglatadi.

Rus bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya

"Во поле берёза стояла"

Во поле берёза стояла qo'shig'i bolalar repertuarida ham keng tarqalgan. "Qayin" obrazi rus folklorida poklik, go'zallik va go'zal qiz timsoli sifatida talqin qilinadi. "Qayin" obrazi Rossiya timsoli sifatida ham talqin qilinadi. Demak, oddiy daraxt tasviri ortida milliy o'zlikka ishora yashiringan. Rus bolalar folklorida alluziya ko'pincha mifologik qatlam orqali namoyon bo'ladi. Ular tarixiy voqealardan ko'ra ko'proq arxaik tasavvurlarni aks ettiradi.

O'zbek bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya

O'zbek bolalar folklor qo'shiqlarida o'zbek xalqining orzu-intilishlari, tarixi va ijtimoiy hayoti akslanadi. Ushbu qo'shiqlardan eng mashhuri "Boychechak" hisoblanadi.

1. "Boychechak"

Boychechak bahoriy marosim qo'shig'i sifatida mashhur. Ushbu qo'shiqdagi boychechak obrazini chuqur tahlil qilish lozim. "Boychechak" aslida o'zbek tilida gulning bir turini atovchi so'zdir. Bunda u to'g'ridan-to'g'ri gul tushunchasini, gul turini anglatib keladi. Ammo "boychechak" milliy madaniyatimizga xos bo'lgan qadriyat — taqvimiy marosim, bahorgi udumlardan birining nomini ham ifodalab keladi. Bunda u tom ma'nodagi mental tushuncha hisoblanib, ayni vaqtning o'zida madaniy konsept sifatida namoyon bo'ladi va o'zida xalqimizning tabiat kultlariga ishonchi asosida shakllangan tarixiy-madaniy, milliy, an'anaviy qadriyat haqidagi ma'lumotlarni umumlashtiradi.

Badiiy ijodda boychechak tabiatda birinchi unib chiquvchi gul turi sifatida inson hayotining ilk davri — bolalikka tenglashtiriladi va o'xshatiladi. Bunda uning obrazlilik bilan bog'lanishi oydinlashadi. Shu obrazlilik asosida bolalar tarbiyalanadigan ayrim maktabgacha ta'lim muassasalari "Boychechak" nomi bilan atalganini kuzatish mumkin. Bunda boychechak o'zida bola obrazini ifodalab keladi. Endi u obrazlashgani sabab avvalgi holati, ya'ni aniq predmetlik tushunchasidan uzoqlashgan va asl mantiqiy hodisaga aylangan.¹⁷⁴ Xulosa qilinadiki, qo'shiqdagi boychechak guli yangilanish va tabiat uyg'onishining ramzidir. Bu qo'shiq bolalik va qadimgi Navro'z marosimlariga alluziya qiladi.

Xulosa

Bolalar folklor qo'shiqlarida alluziya hodisasi xalqning tarixiy xotirasi va madaniy kodini saqlash vositasi sifatida muhim ahamiyatga ega. Ingliz, rus va o'zbek folklori misolida ko'rganimizdek, alluziya har bir xalqning tarixiy sharoiti va dunyoqarashiga mos ravishda shakllanadi. Bolalar qo'shiqlari soddaligi ortida chuqur ma'no qatlamlarini yashiradi. Alluziya esa ana shu ma'no qatlamlarini birlashtiruvchi badiiy ko'prik vazifasini bajaradi. Shu bois bolalar folklorini o'rganish nafaqat pedagogik, balki filologik va madaniyatshunoslik nuqtayi nazaridan ham dolzarbdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fayzulloev Otabek Muhammadovich. O'zbek folkloridagi lingvokulturemalarning inglizcha tarjimada berilishi (bolalar folklori va ertaklar misolida): Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent: Buxoro davlat universiteti, 2019
2. Iona Opie, Peter Opie. The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes. – Oxford: Oxford University Press, 1997.
3. Linda Alchin. The Secret History of Nursery Rhymes. London: Rhymes World Publications, 2014.
4. To'ra Mirzayev. O'zbek xalq og'zaki ijodi. – Toshkent: O'qituvchi, 1990.

¹⁷⁴ Fayzulloev Otabek Muhammadovich. **O'zbek folkloridagi lingvokulturemalarning inglizcha tarjimada berilishi (bolalar folklori va ertaklar misolida)**: Filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) ilmiy darajasini olish uchun yozilgan dissertatsiya. – Toshkent: Buxoro davlat universiteti, 2019. – 17 b.

5. Калинин М.В. От литературной ономастики к поэтонимологии // Логос ономастики. – 2006.
6. **Во поле береза стояла: текст и мелodiya narodnoy pesni.** Sayt: Kvaclub — Семейный портал (<https://kvaclub.ru/babyclub/bsong/bereza/>). – (kirish sanasi: 20.02.2026).
7. **Ring-a-Ring o' Roses nursery rhyme and lyrics | Words for Life.** Words for Life: National Literacy Trust tomonidan yaratilgan bolalar uchun qo'shiqlar va faoliyatlar sahifasi. URL: <https://wordsforlife.org.uk/activities/ring-a-ring-o-roses/>
8. **Girls and Boys Come Out to Play.** Wikipedia, the free encyclopedia. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Girls_and_Boys_Come_Out_to_Play (kirish sanasi: 21.02.2026).

INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARINING G'OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARINI QIYOSIY O'RGANISH

Xusanova Nafisa Zokirjon qizi
Namangan davlat texnika universiteti tayanch doktoranti
Telefon: +99877 252 6010

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek va ingliz xalq ertaklarining g'oyaviy-badiiy xususiyatlari qiyosiy tahlil qilinadi. O'zbek ertaklarida jamoaviylik, sabr-toqat, ota-ona va kattalarga hurmat kabi qadriyatlar ustuvor bo'lsa, ingliz ertaklarida individual faollik va tavakkalchilik markaziy o'rinni egallaydi. Shuningdek, sehr-jodu motivlarining har bir xalq ertaklarida qanday maqsadda ishlatilishi va qahramonlarning ma'naviy kamolotini shakllantirishdagi roli ko'rsatib o'tiladi. Ish xalq ertaklarining milliy mentalitet va ijtimoiy-axloqiy qadriyatlarni aks ettirishdagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: xalq ertaklari, o'zbek folklori, ingliz folklori, qiyosiy tahlil, ma'naviy-axloqiy qadriyatlar, bolalar adabiyoti, milliy mentalitet.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the ideological and artistic features of Uzbek and English folk tales. In Uzbek tales, collective values, patience, respect for parents and elders are predominant, while in English tales individual initiative and risk-taking play a central role. The study also examines the purpose of magical motifs in each folk tale and their role in shaping the moral development of the characters. The article highlights the significance of folk tales in reflecting national mentality and socio-ethical values.

Keywords: folk tales, Uzbek folklore, English folklore, comparative analysis, moral and ethical values, children's literature, national mentality.

Аннотация. В статье представлен сравнительный анализ идеологических и художественных особенностей узбекских и английских народных сказок. В узбекских сказках преобладают коллективные ценности,

терпение, уважение к родителям и старшим, тогда как в английских сказках центральную роль играют индивидуальная активность и риск. Также рассматривается цель использования магических мотивов в каждой сказке и их роль в формировании морального развития персонажей. Статья подчеркивает значимость народных сказок как средства отражения национального менталитета и социально-этических ценностей.

Ключевые слова: народные сказки, узбекский фольклор, английский фольклор, сравнительный анализ, моральные и этические ценности, детская литература, национальный менталитет.

Folklorshunoslikning, ya'ni xalq og'zaki ijodining muhim epik janrlaridan biri bo'lmish ertaklar bolalar adabiyotining sehrli xazinasi hisoblanib, ular xalqning tarixiy tafakkurini, dunyoqarashini o'zida mujassam etgan badiiy hodisa sifatida talqin qilinadi. Folklorshunos olim Komil Imomov o'zining "O'zbek xalq nasri poetikasi" asarida ertakka quyidagicha ta'rif beradi: "Ertak xalq nasrining yetakchi janrlaridan biri bo'lib, xalqning ulug'vor g'oyalari, dunyoqarashi, ruhiy kechinmalari ijtimoiy-siyosiy, oilaviy-maishiy, diniy, axloqiy ideallari o'ziga xos badiiy aks etgan mustaqil turi. Ertak hech qachon ermak emas, hamma vaqt muhim ma'rifiy-tarbiyaviy ahamiyat kasb etgan hodisadir"[1, 104]. Ertaklarni eshitayotgan yoki o'qiyotgan jajji kitobxonlar beixtiyor o'zini voqealar ichida qatnashayotgandek, asar qahramonlari bilan birga sarguzasht qilayotgandek sezadi. Mitti qalblarda bosh qahramonlarning o'y-xayollari, orzu-intilishlari yashay boshlaydi, ular kulsa, kuladi, yig'lasa, yig'lagisi keladi va shu jihatdan ham ertaklar yosh avlodning ma'naviy axloqiy kamolotida muhim tarbiyaviy vosita vazifasini bajaradi.

Ertaklarda, odatda, salbiy obrazlar voqea oxiriga kelib, o'z xatolarini tushunib yetadilar, o'zlarining yomon xulqlari va odatlaridan voz kechadilar. O'zbek folklorshunos olimi Murodjon Sulaymonov ta'kidlaganidek, xalq og'zaki badiiy ijodidagi asarlarda tanqid ostiga olingan qahramon ertak voqealari rivoji davomida o'z fe'l-atvoridagi xato va kamchiliklarini anglab yetib tuzatadi va oxiriga kelib ma'nan kamol topadi[2, 6]. Masalan, "Hasan va Huriliqo" ertagida Hasan xotini Zulayhoning gaplariga ishonib, singlisi Huriliqoga ko'p azob beradi va ertak so'nggida o'z xatolarini anglab, singlisini qidirib topadi va uzr so'rab, murodiga yetadi[3, 153].

Har bir millat ertaklari o'zining madaniyati va urf-odat va an'analari asosiga quriladi. Shuning uchun qaysi asarni o'qimaylik, unda o'sha xalqning yoki yozuvchining milliyligi, aniqroq qilib aytganda, milliy ruhi sezilib turadi. G'.Jalolov fikricha, o'zbek xalq ertaklari syujetining xalqimiz hayoti, dunyoqarashi, urf-odati, milliy xususiyati va yashash sharoiti bilan chambarchas bog'liqligi uning o'ziga xos xususiyatlaridandir[4, 61]. Turli xalqlar ertaklarini qiyosiy o'rganish orqali ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Masalan, ingliz ertaklarida shaxs tushunchasi ustun turadi, shaxsiy rivojlanish, aql-idrok va shaxsiy muvaffaqiyat ertakning asosiy mavzu va g'oyasini tashkil etadi. Jumladan, "Jack

and The Beanstalk", "Cinderella" va "Alice's Adventures in Wonderland" kabi ingliz ertaklarida yuqorida tilga olingan sifatlar ahamiyat kasb etadi. O'zbek ertaklarining asl maqsadi ostida esa tarbiya yotadi, ota-ona duosi, Vatan, oila va do'stlar qadri, adolat va halollik eng yetakchi g'oyalardir. Buni "Uch og'a-ini botirlar", "Zumrad va Qimmat", "Kenja Botir" singari ertaklar misolida ko'rishimiz mumkin. Mazkur ertaklarda bosh qahramonlar ko'proq kamtar, odobli va mehnatsevar bo'lib gavdalanishadi.

Qahramonlar tipologiyasi nuqtai nazaridan oladigan bo'lsak, ingliz ertaklaridagi Jek yoki Alisa obrazlari o'z maqsadlariga erishish yo'lida, ko'pincha, tavakkalchi va faol, ba'zan ayyor qahramon sifatida namoyon bo'ladilar. Masalan, "Jack and the Beanstalk" ertagida Jek onasining taqiqiga qaramay sehrli loviya donlarini ekadi. Natijada ulkan loviya poyasi paydo bo'lib, u orqali qahramon noma'lum makonga yo'l oladi. Mazkur epizod qahramonning tavakkal qarori voqealar rivojining asosiy harakatlantiruvchi kuchi ekanligini ko'rsatadi. Ertak davomida Jek gigant qasridan sehrli buyumlarni qo'lga kiritish orqali shaxsiy muvaffaqiyatga erishadi[5, 59]. O'zbek ertaklaridagi Kenja botir yoki Zumrad kabi obrazlarda o'zbek millatiga xos bo'lgan kamtarlik, sabr-toqat, kattalarga hurmat kabi sifatlar mujassam bo'lgan. Masalan, "Zumrad va Qimmat" ertagida bosh qahramon Zumradning sabr-toqati va odobliligi voqealar rivoji davomida sinovdan o'tadi. Ertakda Zumrad o'gay onasi tomonidan berilgan og'ir topshiriqlarni e'tirozsiz bajaradi hamda kattalarga hurmat ruhida ish tutadi. Jumaladan, u kampirga yordam berish jarayonida kamtarlik va mehribonlik fazilatlarini namoyon etadi. Natijada mazkur ijobiy xulq-atvori sababli mukofotlanadi. Mazkur epizod o'zbek xalq ertaklarida qahramonning ma'naviy-axloqiy fazilatlarini uning ijtimoiy muvaffaqiyatini belgilovchi asosiy omil sifatida talqin etilishini ko'rsatadi[6].

Ingliz ertaklarida sehrli motivlar ko'proq individual muvaffaqiyatga erishish vositasi sifatida talqin etilsa, o'zbek ertaklarida ular ijtimoiy-axloqiy g'oyalarni ifodalashga xizmat qiladi, ya'ni sehr-jodu voqealar rivojiga ta'sir etuvchi badiiy vosita bo'lish bilan bir qatorda, qahramonning ma'naviy kamolotini ta'minlovchi omil sifatida ham namoyon bo'ladi.

Xulosa qilib aytganda, o'zbek va ingliz xalq ertaklarini qiyosiy o'rganish ularning g'oyaviy-badiiy xususiyatlarida muayyan o'xshash va farqli jihatlar mavjudligini ko'rsatadi. Har ikkala xalq ertaklarida ham yaxshilik va yomonlik o'rtasidagi kurash, adolat tantanasi hamda qahramonning ma'naviy kamolotga erishishi yetakchi motivlardan biri hisoblanadi. Biroq o'zbek xalq ertaklarida jamoaviylik, sabr-toqat, kattalarga hurmat, ota-ona duosiga sadoqat hamda axloqiy poklik kabi qadriyatlar ustuvor ahamiyat kasb etsa, ingliz xalq ertaklarida individual faollik, tashabbuskorlik va tavakkalchilik qahramon muvaffaqiyatining muhim omili sifatida talqin etiladi. Xalq ertaklari nafaqat badiiy-estetik hodisa, balki muayyan xalqning ma'naviy dunyosi, axloqiy qarashlari va ijtimoiy ideallarini aks ettiruvchi muhim folklor janri sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Imomov K. O'zbek xalq nasri poetikasi. Toshkent-2008. 104-b
2. Sulaymonov M. O'zbek xalq og'zaki ijodi (Akademik litseylar uchun qo'llanma). Namangan-2008. 6-b
3. Tadbirli ayol (O'zbek xalq ertaklari). Toshkent-2019. 153-b.
4. Jo'rayev M. Folklorshunoslikka kirish. Toshkent-2017. 61-b.
5. Jacobs J. English Fairy Tales. London-1890. P-59.
6. <https://tafakkur.net/zumrad-va-qimmat/xalq-ogzaki-ijodi.uz>

O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA MILLIY O'ZLIK
KONSEPSIYASINING QIYOSIY TAHLILI

Mamadaliyev Doniyorbek Yo'ldoshali o'g'li
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillar instituti magistranti
+998993963901

Ilmiy rahbar: Rashidova Feruza Rasulovna
Fil.f.f.d. (PhD) Namangan davlat universiteti dotsenti

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek va ingliz adabiyotida milliy o'zlik konsepsiyasining badiiy ifodalanishi qiyosiy adabiyotshunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida milliy xarakter, mentalitet, “men” tushunchasi va ularning adabiy obrazlar orqali ifodalanish usullari o'rganiladi. O'zbek va ingliz yozuvchilarining tanlangan asarlari misolida milliy qadriyatlar, tarixiy xotira va madaniy o'ziga xoslik masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: milliy o'zlik, konsepsiya, qiyosiy adabiyotshunoslik, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, lingvomadaniyat, mentalitet.

Аннотация. В статье проводится сравнительный анализ концепции национальной идентичности в узбекской и английской литературе. Рассматриваются вопросы национального характера, менталитета и категории «я» в художественных произведениях.

Ключевые слова: национальная идентичность, концепция, сравнительное литературоведение, узбекская литература, английская литература, лингвокультура, менталитет.

Abstract. This article provides a comparative analysis of the concept of national identity in Uzbek and English literature. It examines the representation of national character, mentality, and the concept of the self through literary images.

Key words: national identity, concept, comparative literature, Uzbek literature, English literature, linguoculture, mentality.

Milliy o'zlik masalasi zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslikning eng murakkab, ko'p qatlamli hamda nazariy jihatdan serqirra muammolaridan biri sifatida e'tirof etiladi. Global integratsiya, madaniy almashinuv va axborot

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”***

oqimlarining keskin tezlashuvi sharoitida milliy identitet masalasi nafaqat ijtimoiy-falsafiy, balki badiiy-estetik hodisa sifatida ham yangicha talqin etilmoqda. Zero, milliy o'zlik badiiy matnda til, obraz, ramz, mifologema, tarixiy xotira va madaniy kodlar orqali ifodalanadigan murakkab semantik tizimdir. Shu bois adabiy asar milliy ongning estetik shakllanish maydoni sifatida talqin qilinadi [1].

Zamonaviy identitet nazariyalarida milliy o'zlik biologik yoki tabiiy hodisa sifatida emas, balki ijtimoiy-konstruktiv jarayon sifatida qoraladi. Benedict Anderson millatni “tasavvur qilingan hamjamiyat” sifatida talqin qilib, uning shakllanishida matbuot, til va badiiy adabiyotning hal qiluvchi rol o'ynashini ta'kidlaydi [2]. Uning fikricha, aynan yozma matn va adabiy janrlar milliy ongni umumlashtiradi va uni kollektiv tasavvur darajasiga ko'taradi. Anthony D. Smith esa milliy o'zlikning tarixiy-etnik ildizlarini alohida ko'rsatib, madaniy xotira, mif va tarixiy ramzlarning ahamiyatini qayd etadi [3]. Ushbu nazariy yondashuvlar milliy identitetni badiiy asar orqali o'rganish metodologiyasini belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Tilshunoslik nuqtayi nazaridan milliy o'zlik lingvomadaniy fenomen sifatida talqin qilinadi. Har bir milliy til o'zida muayyan xalqning dunyoqarashi, qadriyatlari va mental stereotiplarini mujassamlashtiradi [4]. V. fon Humboldt tilni “xalq ruhi”ning ifodasi sifatida talqin qilgan bo'lsa [5], zamonaviy lingvokulturologiyada til milliy konseptlar tizimini shakllantiruvchi asosiy vosita sifatida qoraladi. Demak, badiiy matnda milliy o'zlikning ifodasi avvalo tilning semantik, stilistik va pragmatik imkoniyatlari orqali amalga oshadi.

O'zbek adabiyotida milliy o'zlik masalasi tarixiy taraqqiyot jarayonida turlicha bosqichlarni bosib o'tgan. Alisher Navoiy ijodida milliy o'zlik turkiy tilning nufuzini oshirish, ma'naviy-axloqiy komillik g'oyalarini ilgari surish orqali namoyon bo'ladi [6]. Uning asarlarida milliy identitet til va adabiyotning mustaqil estetik maydon sifatida shakllanishi bilan chambarchas bog'liq. Navoiy turkiy tilning badiiy imkoniyatlarini namoyish etish orqali milliy o'zlikni madaniy suverenitet darajasiga ko'taradi. Bu jarayon milliy ongning estetik asoslarini mustahkamlashga xizmat qilgan.

Jadid adabiyotida esa milliy o'zlik masalasi yanada keskin ijtimoiy-siyosiy mazmun kasb etadi. XX asr boshlarida milliy uyg'onish jarayoni badiiy adabiyotda mustaqillik, erkinlik va ma'rifat g'oyalari bilan uyg'un holda talqin etildi [7]. Abdulla Qodiriy, Cho'lpon va Fitrat ijodida milliy identitet shaxsiy fojia va tarixiy inqiroz fonida aks etadi. Ayniqsa, Cho'lpon she'riyatida milliy o'zlik ozodlik va ruhiy erkinlik bilan bevosita bog'lanadi. Uning poetik tizimida milliy dard va individual kechinma sintezi kuzatiladi [8]. Bu esa milliy identitetning faqat kollektiv emas, balki individual darajada ham shakllanishini ko'rsatadi.

Abdulla Qodiriyning “O'tkan kunlar” romanida milliy o'zlik tarixiy xotira va ijtimoiy o'zgarishlar kontekstida yoritiladi. Roman qahramonlari orqali milliy an'ana va modernizm o'rtasidagi ziddiyat tasvirlanadi. Bu ziddiyat milliy identitetning inqirozi va yangilanish jarayonini aks ettiradi [9]. Qodiriy milliy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

o'zlikni tarixiy saboq va axloqiy tanlov orqali talqin etadi. Shunday qilib, o'zbek adabiyotida milliy identitet ko'proq tarixiy xotira, jamoaviy ong va ma'naviy qadriyatlar bilan bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Ingliz adabiyotida milliy o'zlik masalasi boshqa estetik va falsafiy asoslarda shakllangan. G'arb tafakkurida individualizm markaziy o'rin egallaydi. Shu bois ingliz adabiyotida milliy identitet ko'pincha shaxsiy ong, ichki konflikt va axloqiy tanlov orqali ifodalanadi. William Shakespeare tragediyalarida milliy o'zlik masalasi bevosita siyosiy va axloqiy inqirozlar fonida ochiladi. "Hamlet" asarida qahramonning ichki ziddiyati shaxs va davlat o'rtasidagi murakkab munosabatni ifodalaydi [10]. Bu yerda milliy identitet individual ong va mas'uliyat orqali talqin qilinadi.

XVIII–XIX asr ingliz adabiyotida milliy o'zlik imperiya tafakkuri, sanoat inqilobi va ijtimoiy tabaqalanish jarayonlari bilan bog'liq holda shakllandi. Charles Dickens asarlarida ingliz jamiyatining ijtimoiy muammolari orqali milliy xarakter tasvirlanadi [11]. Bu asarlarda milliy identitet ijtimoiy adolat, mehnat axloqi va fuqarolik mas'uliyati bilan uzviy bog'lanadi. Demak, ingliz adabiyotida milliy o'zlik ko'proq fuqarolik ongiga asoslanadi.

XX asrga kelib ingliz adabiyotida milliy identitet masalasi modernizm va postmodernizm kontekstida yangicha talqin etildi. T.S. Eliot she'riyatida madaniy parchalanish va an'anaviy qadriyatlarning inqirozi tasvirlanadi [12]. Bu esa milliy o'zlikning barqaror emas, balki doimiy o'zgaruvchan hodisa ekanligini ko'rsatadi. George Orwell asarlarida esa milliy identitet siyosiy bosim va ideologik nazorat sharoitida talqin qilinadi [13]. Uning "1984" romani milliy ong va individual erkinlik masalasini totalitar tuzum kontekstida ochib beradi. Bu esa milliy o'zlikning siyosiy diskurs bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatadi.

Shu tariqa, o'zbek va ingliz adabiyotida milliy o'zlik turli tarixiy va madaniy sharoitlarda shakllangan bo'lsa-da, har ikkala adabiyotda ham u markaziy estetik kategoriya sifatida namoyon bo'ladi. O'zbek adabiyotida milliy identitet ko'proq tarixiy xotira va ma'naviy qadriyatlarga tayanadi, ingliz adabiyotida esa individual ong va fuqarolik mas'uliyati bilan uyg'unlashadi. Biroq har ikki holatda ham badiiy matn milliy o'zlikni estetik tajriba darajasiga ko'taradi va uni semantik jihatdan boyitadi [14].

Milliy o'zlikning badiiy talqini til va diskurs masalasi bilan ham chambarchas bog'liq. Zamonaviy diskurs tahlili milliy identitetni matn ichidagi ideologik konstruksiya sifatida ko'rib chiqadi [15]. Bu yondashuvga ko'ra, adabiy asar faqat estetik obyekt emas, balki ijtimoiy ma'nolar ishlab chiqaruvchi tizimdir. Demak, milliy o'zlik badiiy matnda ideologik va madaniy kodlar orqali shakllanadi hamda qayta talqin qilinadi.

Milliy o'zlikning badiiy matndagi ifodasini yanada chuqurroq anglash uchun lingvopoetik va konseptual tahlil metodlariga murojaat qilish zarur. Chunki badiiy asar nafaqat syujet va obrazlar tizimi, balki murakkab semantik maydon sifatida ham mavjud bo'ladi. Har bir milliy adabiyot o'ziga xos konseptlar tizimini shakllantiradi

va ushbu konseptlar til birliklari orqali aktualizatsiya qilinadi [16]. Masalan, o'zbek adabiyotida "vatan", "xalq", "or-nomus", "g'urur", "iymon" kabi konseptlar milliy o'zlikning semantik yadrosini tashkil etadi. Ushbu konseptlar badiiy matnda ko'pincha ramziy obrazlar, tarixiy ishoralar va metaforik qatlam orqali ifodalanadi.

Kognitiv lingvistika nuqtayi nazaridan qaralganda, milliy identitet konseptual metaforalar orqali ongda shakllanadi [17]. Lakoff va Johnson tomonidan ishlab chiqilgan konseptual metafora nazariyasiga ko'ra, inson abstrakt tushunchalarni konkret tajriba orqali anglaydi. Shu ma'noda milliy o'zlik ko'pincha "ona yurt", "ildiz", "uy", "yer" kabi obrazlar orqali talqin qilinadi. O'zbek adabiyotida "ona Vatan" metaforasi milliy identitetni emotsional va axloqiy qadriyatlar bilan bog'laydi. Ingliz adabiyotida esa "home", "motherland" tushunchalari ko'proq shaxsiy makon va fuqarolik mas'uliyati bilan bog'liq semantik yukni tashiydi. Bu farq milliy mentalitet va tarixiy tajribaning o'ziga xosligi bilan izohlanadi.

Lingvokulturologik yondashuvga ko'ra, har bir milliy madaniyat o'zining madaniy kodlariga ega bo'lib, ular matn ichida intertekstual ishoralar orqali namoyon bo'ladi [18]. O'zbek adabiyotida tarixiy shaxslar, diniy motivlar va folklor unsurlari milliy identitetni mustahkamlovchi kodlar sifatida ishlatiladi. Ingliz adabiyotida esa Bibliya motivlari, antik mifologiya va Yevropa madaniy merosi bilan bog'liq intertekstlar ustuvorlik qiladi. Bu hol milliy o'zlikning madaniy qatlamlar orqali shakllanishini ko'rsatadi.

Postkolonial nazariya doirasida milliy identitet masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Homi Bhabha milliy o'zlikni "gibridlik" tushunchasi orqali izohlaydi va identitetning qat'iy emas, balki doimiy o'zgaruvchan hodisa ekanini ta'kidlaydi [19]. Globalizatsiya sharoitida milliy adabiyotlar ham o'zaro ta'sirga kirishadi va bu jarayon milliy identitetning yangi shakllarini yuzaga keltiradi. O'zbek adabiyotida mustaqillikdan keyingi davrda milliy o'zlikni qayta talqin qilish jarayoni kuchaydi. Tarixiy xotirani tiklash, milliy qadriyatlarni qayta baholash va zamonaviylik bilan uyg'unlashtirish tendensiyalari kuzatildi [20]. Ingliz adabiyotida esa ko'pmadaniyatli jamiyat sharoitida identitet masalasi migratsiya, diaspora va madaniy xilma-xillik kontekstida talqin qilinmoqda.

Diskurs tahlili milliy o'zlikni matn ichidagi ideologik konstruktsiya sifatida ko'rib chiqadi. Norman Fairclough fikricha, har bir matn ijtimoiy hokimiyat munosabatlari bilan bog'liq bo'lib, identitetni shakllantirish jarayonida faol ishtirok etadi [21]. Shu nuqtayi nazardan qaralganda, badiiy asar milliy o'zlikni nafaqat aks ettiradi, balki uni yaratadi ham. O'zbek jadid adabiyotida milliy uyg'unish g'oyasi matn orqali ommaga yetkazilgan va shu orqali kollektiv ong shakllantirilgan. Ingliz adabiyotida esa fuqarolik va demokratiya g'oyalari milliy identitetning muhim tarkibiy qismiga aylangan.

Globalizatsiya jarayonida milliy o'zlikning saqlanishi va yangilanishi masalasi alohida dolzarblik kasb etadi. Zygmunt Bauman "suyuq modernlik" tushunchasi orqali zamonaviy jamiyatda identitetning barqaror emasligini ta'kidlaydi [22]. Bu sharoitda adabiyot milliy o'zlikni saqlovchi va qayta talqin

qiluvchi estetik maydon vazifasini bajaradi. O‘zbek adabiyotida mustaqillikdan keyingi davr asarlarida tarixiy shaxslar va milliy qahramonlarga murojaat qilish orqali milliy identitetni mustahkamlashga urinish kuzatiladi. Ingliz adabiyotida esa zamonaviy roman va drama janrlarida ko‘pmadaniyatli identitet, ijtimoiy tenglik va global fuqarolik masalalari ilgari suriladi.

Milliy o‘zlikning badiiy talqini obrazlar tizimi orqali ham namoyon bo‘ladi. Qahramon xarakteri milliy mentalitetning estetik modeli sifatida xizmat qiladi. O‘zbek adabiyotida qahramon ko‘pincha jamoaviy qadriyatlarga sodiq, ma’naviy mas’uliyatli shaxs sifatida tasvirlanadi. Ingliz adabiyotida esa qahramon individual tanlov va shaxsiy erkinlik asosida shakllanadi. Bu farq milliy madaniyatlarning tarixiy rivojlanish yo‘li bilan bog‘liq.

Shuningdek, milliy o‘zlikning poetik ifodasi uslub va janr tanlovida ham aks etadi. O‘zbek adabiyotida lirizm va emotsional tasvir ustuvor bo‘lsa, ingliz adabiyotida analitik tafakkur va dramatik konflikt markaziy o‘rinda turadi. Biroq har ikkala adabiyotda ham milliy identitet masalasi estetik kategoriyaga aylangan va badiiy matn orqali universallik darajasiga ko‘tarilgan.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko‘rsatadiki, milliy o‘zlik badiiy adabiyotda ko‘p qatlamli, semantik jihatdan murakkab va tarixiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liq hodisadir. O‘zbek va ingliz adabiyotini qiyosiy o‘rganish milliy identitetning umumiy va xos xususiyatlarini aniqlash imkonini beradi. Har ikkala adabiyotda ham milliy o‘zlik estetik tajriba, tarixiy xotira va madaniy kodlar sintezi orqali shakllanadi. Badiiy matn esa ushbu jarayonning asosiy ifoda vositasidir.

Shunday qilib, milliy o‘zlikning badiiy talqini zamonaviy adabiyotshunoslik va tilshunoslikning dolzarb muammolaridan biri bo‘lib qolmoqda. Identitet masalasini lingvopoetik, diskursiv va kognitiv yondashuvlar asosida o‘rganish adabiyotning ijtimoiy-falsafiy mohiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. O‘zbek va ingliz adabiyoti misolida olib borilgan tahlil milliy identitetning turli tarixiy-madaniy sharoitlarda turlicha ifodalanishini ko‘rsatadi. Biroq har ikki adabiyotda ham u insoniylik, erkinlik va ma’naviy qadriyatlar bilan uzviy bog‘liq holda talqin qilinadi. Shu jihatdan milliy o‘zlik badiiy adabiyotda nafaqat estetik, balki axloqiy va ijtimoiy kategoriya sifatida ham namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Eagleton, T. *Literary Theory: An Introduction*. – Oxford: Blackwell Publishers, 1996. – P. 234.
2. Anderson, B. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. – London: Verso, 2006. – P. 256.
3. Smith, A. D. *National Identity*. – Reno: University of Nevada Press, 1991. – P. 227.
4. Maslova, V. *Lingvokulturologiya*. – Moskva: Akademiya, 2001. – B. 208.
5. Humboldt, W. von. *On Language: On the Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*. – Cambridge: Cambridge University Press, 1999. – P. 296.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

6. Navoiy, A. Xamsa. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi nashriyot-matbaa ijodiy uyi, 2006. – B. 540.
7. Qosimov, B. Jadid adabiyoti tarixi. – Toshkent: Universitet, 2000. – B. 248.
8. Choʻlpon. Tanlangan asarlar. – Toshkent: Sharq, 2009. – B. 480.
9. Qodiriy, A. Oʻtkan kunlar. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2014. – B. 432.
10. Shakespeare, W. Hamlet. – London: Penguin Classics, 2003. – P. 210.
11. Dickens, C. Oliver Twist. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – P. 512.
12. Eliot, T. S. The Waste Land and Other Poems. – London: Faber & Faber, 2001. – P. 128.
13. Orwell, G. 1984. – London: Secker & Warburg, 1949. – P. 328.
14. Hall, S. Cultural Identity and Diaspora. // Identity: Community, Culture, Difference. – London: Lawrence & Wishart, 1990. – P. 222-237.
15. Wodak, R. The Discursive Construction of National Identity. – Edinburgh: Edinburgh University Press, 2009. – P. 280.
16. Kubryakova, E. Kognitiv lingvistika asoslari. – Moskva: IYa RAN, 1996. – B. 225.
17. Lakoff, G., Johnson, M. Metaphors We Live By. – Chicago: University of Chicago Press, 2003. – P. 276.
18. Lotman, Yu. Semiosfera. – Sankt-Peterburg: Iskustvo-SPB, 2000. – B. 704.
19. Bhabha, H. The Location of Culture. – London: Routledge, 1994. – P. 408.
20. Karimov, I. Yuksak maʼnaviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2008. – B. 176.
21. Fairclough, N. Language and Power. – London: Longman, 1989. – P. 259.
22. Bauman, Z. Liquid Modernity. – Cambridge: Polity Press, 2000. – P. 240.

IJTIMOIIY ONG VA SATIRA — MARK TVEN HAMDA ABDULLA
QAHHOR NASRIDA TANQIDIY REALIZM

Mahliyo Tojimirzayeva Botirjon qizi
TITU Namangan manzili oʻqituvchisi
mahliyo0209@gmail.com
99 600 51 66
ORCID 0009-0003-2480-4169

Annotatsiya

Ushbu maqolada XIX asr Amerika adabiyotining yirik vakili Mark Tven hamda XX asr oʻzbek adabiyotining yetuk namoyandasi Abdulla Qahhor ijodida tanqidiy realizm va ijtimoiy kulgi vositalari tahlil qilinadi. Asarlarda jamiyatdagi muammolar, inson tabiatining kamchiliklari va ijtimoiy adolatsizliklar kulgi va kinoya orqali fosh etilishi koʻrsatiladi.

Kalit soʻzlar: tanqidiy realizm, ijtimoiy kulgi, Mark Tven, Abdulla Qahhor, satira, nasr, jamiyat, ijtimoiy muammo.

Adabiyot inson va jamiyat hayotini tasvirlashning eng qudratli vositalaridan biridir. Realizm, ayniqsa tanqidiy realizm shaklida, jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni ochib beradi, inson tabiatidagi kamchiliklarni ochiq fosh qiladi¹⁷⁵. XIX asr Amerikaning mashhur yozuvchisi Mark Tven va XX asr O'zbekiston nasrining yetuk namoyandasi Abdulla Qahhor ijodida kulgi va kinoya vositalari orqali ijtimoiy adolatsizlik, insonning zaifligi va jamiyatdagi muammolar o'tkir tasvirlangan. Ushbu maqola adiblarning asarlaridagi tanqidiy realizm va ijtimoiy kulgining o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qiladi.

Tanqidiy realizm adabiy jarayonning ijtimoiy mohiyatini ochishga qaratilgan yo'nalishdir. U jamiyatdagi ijtimoiy muammolarni, inson xarakteridagi salbiy tomonlarni ochiq fosh qilish bilan birga, adabiy vositalar yordamida ularni o'quvchiga yetkazadi. Ijtimoiy kulgi va kinoya esa bu jarayonda muhim vosita bo'lib, o'quvchida tanqidiy fikrlashni uyg'otadi. Tven va Qahhor asarlarida kulgi ko'pincha insonlarning zaif tomonlari, xatolar va jamiyatdagi adolatsizliklarni fosh qilishga xizmat qiladi.

Tanqidiy realizm estetik tamoyil sifatida voqelikni ideallashtirmay, balki uning ichki ziddiyatlari, ijtimoiy tafovutlari va axloqiy inqirozlarini badiiy umumlashtirish orqali ochib beradi. Bu yo'nalishda kulgi va kinoya shunchaki kuldirish vositasi emas, balki ijtimoiy ongni uyg'otuvchi, mavjud tartib va qadriyatlarni qayta ko'rib chiqishga undovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, Mikhail Bakhtin ta'kidlaganidek, kulgi madaniyati va karnaval ruhiyati ijtimoiy ierarxialarni nisbiylashtirib, haqiqatni "teskari nigoh" orqali ochishga xizmat qiladi¹⁷⁶. Shu jihatdan tanqidiy realizmda kulgi — ijtimoiy haqiqatni niqobsiz ko'rsatishning samarali estetik shaklidir.

Mark Tven ijodida satira va kinoya Amerika jamiyatidagi ikkiyuzlamachilik, irqchilik va ma'naviy tanazzulni ochib berishga qaratilgan. Masalan, "Geklberi Finning sarguzashtlari" romanida bolalar nigohi orqali kattalar dunyosining soxtaligi, qonun va axloq o'rtasidagi tafovutlar fosh etiladi. Muallif qahramon xarakterini rivojlantirish jarayonida kulgini ichki drammatizm bilan uyg'unlashtiradi; natijada o'quvchi nafaqat kuladi, balki jamiyatning ma'naviy mezonlari ustida mushohada yuritishga majbur bo'ladi.

Abdulla Qahhor asarlarida ham kulgi va kinoya xalq hayotidagi maishiy mayda illatlar, byurokratik loqaydlik, jaholat va riyo kabi holatlarni ochishda asosiy badiiy vosita sifatida qo'llanadi. Xususan, "O'g'ri" hikoyasida muallif oddiy voqea orqali ijtimoiy muhitdagi beparvolik va ma'naviy inqirozni yengil yumor ostida teran fosh qiladi. Qahhor kulgisi ko'pincha achchiq haqiqatni yumshoq shaklda yetkazadi, biroq uning tagzamirida jiddiy ijtimoiy tanqid yotadi. Bu esa o'quvchini kuldirish bilan birga, o'zini va jamiyatni tahlil qilishga undaydi.

Har ikki adib ijodida kulgi ijtimoiy ongni yangilashga xizmat qiluvchi estetik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Ular qahramonlar xarakterini individual

¹⁷⁵ Lukács, G. (1964). *Studies in European Realism*. Hill and Wang.

¹⁷⁶ Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination*. University of Texas Press.

xususiyatlar orqali yaratgan bo'lsalar-da, bu obrazlar muayyan davr va muhitning tipik vakillari sifatida talqin etiladi. Shu tariqa tanqidiy realizm individual taqdir bilan ijtimoiy muhit o'rtasidagi murakkab munosabatni ochib beradi.

Tven va Qahhor ijodida ijtimoiy kulgi va kinoya nafaqat badiiy uslub unsuri, balki ijtimoiy-falsafiy pozitsiyaning ifodasi hamdir. Ular orqali yozuvchilar jamiyatdagi adolatsizlik va ma'naviy zaifliklarni ko'rsatibgina qolmay, o'quvchini tanqidiy tafakkurga, axloqiy mas'uliyatga chorlaydilar. Tanqidiy realizmning ijtimoiy mohiyati ham aynan shu — voqelikni badiiy haqiqat orqali ochib berish va o'quvchi ongida yangicha qarash shakllantirishdan iboratdir.

Mark Tven asarlarida (masalan, "Geklberri Finnning sarguzashtlari", "G'aroyib o'g'rilik") ijtimoiy adolatsizlik, irqiy va sinfiy muammolar kulgi orqali ko'rsatiladi. Tven kulgi va hazil orqali odamlarning xatti-harakatlarini ochiq tanqid qiladi, shu bilan birga jamiyatdagi noto'g'ri odatlarni fosh etadi. Shuningdek, "G'aroyib o'g'rilik" hikoyasida boy va kambag'al, yaxshi va yomon xatti-harakatlar kulgi bilan tasvirlanib, o'quvchini tanqidiy fikrlashga chorlaydi.

XX asr O'zbek adabiyoti rivojida Abdulla Qahhor ijodi muhim o'rin tutadi. Qahhor asarlarida (masalan, "O'tmishdan ertaklar", "Sinchalak") ijtimoiy muammolar, insonlarning ichki kechinmalari va adolatsizliklar kinoya va hazil orqali ochib berilgan. U o'z asarlarida jamiyatdagi notekisliklarni, insoniy xatolarni va ijtimoiy qoidalarni o'quvchiga tanqidiy nuqtai nazardan ko'rsatadi. Masalan, "O'tmishdan ertaklar" qissasida ijtimoiy qatlamlaridagi tafovutlar tasvirlangan¹⁷⁷, lekin bu tasvir hazil va kinoya bilan boyitilgan.

Mark Tven va Abdulla Qahhor ijodida kulgi vositasi o'xshashlik va farqlarga ega. Ikkala yozuvchi ham ijtimoiy muammolarni kulgi orqali ochadi, lekin Tven asarlarida kinoya ko'proq individual xarakterlarni fosh etishga qaratilgan bo'lsa, Qahhor asarlarida ijtimoiy qatlamlar va umumiy jamiyat tuzilishi ustiga urg'u berilgan. Shuningdek, Tvenning hazili ko'proq satirik va o'tkir bo'lsa, Qahhorning hazili madaniy va mehribon tabiat bilan uyg'unlashgan.

Mazkur farqlar, avvalo, har ikki adib yashagan ijtimoiy-madaniy muhit va tarixiy sharoit bilan izohlanadi. Mark Tven XIX asr Amerika jamiyatidagi ijtimoiy ziddiyatlar — qullik merosi, irqiy tafovut, diniy riyokorlik va "Amerika orzusi" atrofidagi illuziyalarni fosh etar ekan, kulgini keskir satira darajasiga ko'taradi. Uning asarlarida kulgi ko'pincha paradoks va ironik kontrastga asoslanadi; qahramonning soddaligi yoki "oddiy" nigohi orqali jamiyatning murakkab va ikkiyuzlama qiyofasi ochib tashlanadi. Uning yana bir shoh asari, "Tom Soyerning boshidan kechirganlari" asarida muallif bolalik ongining tabiiy axloqiy sezgisi bilan rasmiy qonun va diniy aqidaparastlik o'rtasidagi ziddiyatni kulgi vositasida keskinlashtiradi. Natijada satira ijtimoiy tizimning o'ziga qarshi qaratilgan tanqidiy qurolga aylanadi.

¹⁷⁷ Qahhor, A. (1970). "O'tmishdan ertaklar". Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti 2024

Abdulla Qahhor ijodida esa kulgi ko'proq maishiy realizm bilan uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi¹⁷⁸. Uning hikoyalarida ijtimoiy muhit, mahalla hayoti, oddiy insonlar fe'l-atvori markazga chiqadi. Qahhor kulgisi tashqi jihatdan yumshoq va sodda ko'rinsa-da, ichki qatlamida chuqur ijtimoiy tanqid mujassam. Masalan, "Bemor" hikoyasida byurokratik loqaydlik va insoniy befarqlik kulgi aralash achchiq istehzo bilan tasvirlanadi. Bu yerda muallif individual shaxsni emas, balki muhitni va tizimni fosh etadi. Shu bois Qahhor kulgisi ko'proq ijtimoiy qatlamlarning o'zaro munosabatini ochishga xizmat qiladi.

O'xshash jihat shundaki, har ikki adibda kulgi axloqiy mezon vazifasini bajaradi. Ular qahramon ustidan kulish orqali o'quvchini hukm chiqarishga emas, balki mushohada yuritishga undaydi. Kulgi — bu jazolash emas, balki uyg'otish vositasidir. Biroq estetik ohang jihatidan farq seziladi: Tven satirasi ba'zan ochiq istehzo va hatto keskin kinoya tusini olsa, Qahhor kulgisi milliy mentalitet va odob-axloq mezonlari bilan uyg'unlashgan holda, ichki mayinlikni saqlab qoladi.

Shuningdek, kompozitsion qurilishda ham tafovut mavjud. Tven ko'pincha sarguzasht va voqeabandlik asosida kulgini rivojlantiradi, syujet dinamikasi orqali ijtimoiy tanqidni kuchaytiradi. Qahhor esa qisqa hikoya janrida ixcham voqea va tipik obraz orqali umumlashtirishga erishadi. Natijada Tven ijodida kulgi keng epik ko'lamga ega bo'lsa, Qahhor ijodida u lakonik, lekin mazmunan teran ko'rinish oladi.

Mark Tven va Abdulla Qahhor ijodida kulgi — tanqidiy realizmning asosiy estetik tayanchi hisoblanadi. Ularning o'xshashligi kulgining ijtimoiy mohiyatida namoyon bo'lsa, farqi uning ohangi, yo'nalishi va badiiy ifoda shaklida ko'zga tashlanadi. Har ikki yozuvchi kulgi vositasida jamiyatning yashirin ziddiyatlarini ochib, adabiyotning ijtimoiy vazifasini yuksak darajada amalga oshirganlar.

Mark Tven va Abdulla Qahhor ijodida tanqidiy realizm ijtimoiy muammolarni ochish va jamiyatdagi noto'g'ri odatlarni fosh qilish vositasi sifatida muhim o'rin egallaydi. Kulgi va kinoya orqali ular o'quvchida tanqidiy fikrlashni uyg'otadi, inson tabiatidagi zaif tomonlarni ochib beradi va adabiyot orqali ijtimoiy ongni shakllantiradi. Ushbu tahlil, adabiyotshunoslik nuqtai nazaridan, ijtimoiy realizm va hazilning birlashgan xususiyatlarini o'rganish imkonini beradi. Bunda Mark Tven va Abdulla Qahhor ijodidagi kulgi faqat estetik bezak emas, balki g'oyaviy pozitsiyaning ifodasi sifatida namoyon bo'ladi. Har ikki adib badiiy obraz orqali muayyan davr ijtimoiy muhitining tipik belgilarini umumlashtira olgan. Ularning asarlarida kulgi axloqiy mezon vazifasini bajarib, o'quvchini ichki tahlil va xulosa chiqarishga undaydi. Tanqidiy realizm shu tariqa individual taqdir bilan ijtimoiy sharoit o'rtasidagi murakkab bog'liqlikni ochib beradi. Ayniqsa, satira va istehzo vositasida jamiyatdagi riyo, loqaydlik va adolatsizlik keskinroq ko'rinish oladi. Bu jarayonda kulgi ijtimoiy og'riqni yengillashtiruvchi, lekin uning mohiyatini yashirmaydigan badiiy kuch sifatida ishlaydi. Shunday qilib, Tven va

¹⁷⁸ Karimov, I. (1995). "O'zbek adabiyotida realizm and satira". Fan nashriyoti, Toshkent - 2022

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Qahhor ijodi tanqidiy realizmning ijtimoiy-estetik imkoniyatlarini keng ko‘lamda namoyon etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bakhtin, M. (1981). *The Dialogic Imagination*. University of Texas Press.
2. Qahhor, A. (1970). *O‘tmishdan ertaklar*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
3. Tven, M. (1884). *Adventures of Huckleberry Finn*. New York: Charles L. Webster & Company.
4. Qahhor, A. (1962). *Anor*. Toshkent: G‘afur G‘ulom nashriyoti.
5. Bloom, H. (2009). *Mark Twain’s Humor*. Chelsea House Publishers.
6. Karimov, I. (1995). *O‘zbek nasrida realizm va satira*. Toshkent: Fan nashriyoti.

INGLIZ VA O‘ZBEK LINGVORANGLI OLAM MANZARASIDA “SARIQ”
RANGNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK
TAHLILI

Xoshimova Oydina Shuxrat qizi,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
oydinakhoshimova@gmail.com
Tel: +998 99 515 84 44

Annotatsiya: Mazkur maqolaning maqsadi ingliz va o‘zbek lisoniy olam manzarasida “sariq” rangni ifodalovchi birliklarning leksik-semantik tahlilini amalga oshirishdan iborat. Maqolada “sariq” rangning har ikki tildagi semantik xususiyatlari, ko‘chma va frazeologik ma’nolari hamda madaniy konnotatsiyalari qiyosiy jihatdan o‘rganilgan. Shuningdek, mazkur rang orqali ifodalanadigan hissiy holatlar va milliy-madaniy tasavvurlar zamonaviy lingvistik yondashuvlar asosida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: sariq rang, leksik-semantik tahlil, olam manzarasi, madaniy konnotatsiya, metaforik ma’no, frazeologik birliklar.

Аннотация: Цель данной статьи – провести лексико-семантический анализ единиц, представляющих цвет “жёлтый” в английском и узбекском языковых мировоззрениях. В статье сравнительно изучаются семантические свойства, переносные и фразеологические значения, а также культурные коннотации цвета “жёлтый” в обоих языках. Кроме того, на основе современных лингвистических подходов анализируются эмоциональные состояния и национально-культурные представления, выражаемые этим цветом.

Ключевые слова: жёлтый, лексико-семантический анализ, мировоззрение, культурная коннотация, метафорическое значение, фразеологические единицы.

Abstract: The purpose of this article is to conduct a lexical-semantic analysis of units representing the color "yellow" in the English and Uzbek linguistic worldviews. The article comparatively studies the semantic properties, figurative and phraseological meanings, and cultural connotations of the color "yellow" in both languages. Also, the emotional states and national-cultural perceptions expressed by this color are analyzed based on modern linguistic approaches.

Keywords: yellow, lexical-semantic analysis, worldview, cultural connotation, metaphorical meaning, phraseological units.

Rang ifodalovchi birliklar til tizimida oddiy nominativ birlik bo'lish bilan cheklanmay, balki muayyan xalqning madaniyati, tafakkuri va dunyoni idrok etish uslubini aks ettiruvchi muhim semantik vosita hisoblanadi. Lingvorangli olam manzarasida har bir rang o'ziga xos assotsiativ ma'nolar majmuasini shakllantiradi va bu ma'nolar tarixiy, ijtimoiy hamda madaniy omillar ta'sirida rivojlanadi. Shu nuqtai nazardan, "sariq" rangi ingliz va o'zbek tillarida ko'p qatlamli semantik tuzilishga ega bo'lib, turli kontekstlarda ijobiy va salbiy kontekstda ifodalanishi bilan ajralib turadi.

Ingliz va o'zbek tillarida "yellow" (sariq) rangni ifodalovchi leksik birliklar bevosita rang nomi sifatida, shuningdek, ko'chma ma'noda, iboralar va frazeologik birliklar tarkibida faol qo'llanadi. Ushbu birliklar yorug'lik, issiqlik, pishganlik, ehtiyotkorlik, kasallik, hasad kabi tushunchalarni konseptuallashtirishda muhim rol o'ynaydi hamda har ikki til egalarining madaniy qarashlarini namoyon etadi.

F.S.Fitsjeraldning mashhur romani "Buyuk Getsbi" (The Great Gatsby)da rang konseptlari, rang ifodalari muhim leksik-semantik ma'noga ega bo'lib, ularning har biri muayyan obraz va manzarani ifodalashga xizmat qiladi. Xususan "sariq" rangi badiiy maqsad bilan faol qo'llanadi. Asardan olingan quyidagi misol bunga yorqin dalil bo'la oladi:

– *The lamp-light, bright on his boots and dull on the autumn-leaf yellow of her hair, glinted along the paper...* [1, 21] (Tarjimasi: Chiroq nuri uning etiklariga yorqin tus bergan, qizning sochlaridagi kuzgi bargdek sarg'ish tusda, xira aks etgan edi va shu yorug'lik qog'oz yuzasida yaltirab turardi)

Ushbu leksik iborada "autumn-leaf yellow" – ya'ni "kuz bargi rangidagi sarg'ish" iborasi orqali yellow (sariq) rangi oddiy rang emas, balki sezgi, fasl va hissiy holat bilan bog'liq obraz sifatida tasvirlangan. "Autumn-leaf yellow" orqali sariq rangga xiralik, so'nish, hayotiy energiyaning kamayishi kabi ma'naviy-ruhiy ohang yuklangan. Bu sariq rangni fasl (kuz) orqali o'tkinchi, sustlashgan holatda ko'rsatadi.

Sariq rang odatda quvonch, yorug'lik bilan bog'lansa-da, bu yerda u kuzgi barglar bilan qo'shilishi natijasida xotira, o'tkinchilik va sokinlik ma'nolarini beradi. Bu esa rangning leksik-semantik konnotatsiyasi (ya'ni, asosiy ma'no ustiga yuklangan qo'shimcha ma'no) keng ekanini ko'rsatadi.

– ... while his station wagon scampered like a brisk yellow bug to meet all trains. [1, 43] (Tarjimasi:uning mashinasi chaqqon sariq qo'ng'iz kabi barcha poyezdlarni kutib olish uchun yelib bordi).

Parchadagi "brisk yellow bug" – chaqqon sariq qo'ng'iz. "Yellow" – asosiy rang nomi. "Bug" – bu yerda kichik avtomobil (ko'pincha "Volkswagen Beetle") yoki hasharotga o'xshashlik sifatida ishlatilgan metafora. Bu yerda "yellow bug" – kichik, chaqqon avtomobilning jo'shqin hayotiylik, harakatchanlik xususiyatlarini ifodalaydi. Pragmatik jihatdan sariq rang (yellow) bu yerda metaforik obraz yaratish uchun ishlatilgan. Mashinaning rangini aytish orqali uning shaxsiyligi, mashhur mashinaning turi va ko'zga tashlanadigan xususiyati ko'rsatiladi.

– They look out of no face but, instead, from a pair of enormous yellow spectacles which pass over a nonexistent nose. [1, 26] (Tarjimasi: Ular hech qanday yuzdan emas, aksincha, mavjud bo'lmagan burun ustidan o'tgan ulkan sariq ko'zoynak orqali boqishardi).

"Yellow spectacles" – sariq ko'zoynaklar. "Yellow" – asosiy rang nomi, monoleksik. "Spectacles" – ko'zoynak, odatda tasviriy uslubda ishlatiladi, "glasses" so'zidan ko'ra kitobiyroq. Bu kontekstda sariq ko'zoynaklar shunchaki predmet emas, balki insoniylikdan mahrum, mexanik, begona qarash manbai sifatida ishlatilgan. Pragmatik jihatdan: "They look out of no face" – bu insonsizlik yoki shaxsiyatsizlikni bildiradi. "Yellow spectacles" orqali inson emas, lekin ko'rayotgandek bo'lgan sun'iy mavjudot tasvirlanadi. Bu – Dr. T.J.Ekleburgning (asardagi qahramonlardan biri) reklama taxtasidagi ko'zoynakli ko'zlar bo'lib, ular yashirin nazorat, ilohiy kuzatuv, jamiyatdagi ma'naviy bo'shliq timsoli sifatida o'qiladi.

Sariq rang G'arbiy madaniyatda ko'pincha: moliyaviy boylik, hasad, aldov yoki yolg'on bilan bog'liq (masalan, "yellow journalism" – bo'rttirilgan, yolg'on axborot yoki rus tilida "жёлтая пресса").

Ko'zoynak esa insonni tashqi dunyoni qanday idrok qilishini bildiradi. Bu kontekstda, "yellow spectacles" orqali moddiylik bilan bulg'angan dunyoqarash ko'rsatilgan bo'lishi mumkin.

Ingliz madaniyatida F.Skot Fitsjerald bu tasvir orqali Amerika jamiyatining ruhiy qashshoqligi, diniy va axloqiy bo'shligini ochib beradi. U sariq ko'zoynaklar orqali jamiyatning "ilohiy" nazar ostida qolayotganini, ammo bu nazarning loqayd (beparvo) holatda ekanini ko'rsatadi. "Sariq ko'zoynaklar" – inson emas, lekin hamma narsani kuzatayotgan ilohiy nigohni ramzlashtiradi. (ba'zida bu "God sees everything" – Alloh hammasini ko'rguvchi" iborasi bilan bog'lanadi).

– ...and now the orchestra is playing yellow cocktail music and the opera of voices pitches a key higher [1, 44] (Tarjimasi: ...endi orkestr sariq kokteyl musiqasini chalmoqda, va ovozlari operasi yanada balandroq ohangda yangray boshladi).

"Cocktail music" – bu musiqa turi odatda fon sifatida chalib turadigan, yengil, shovqinli, ziyofatbop musiqani anglatadi. "Yellow" bu yerda bevosita rangni

bildiruvchi leksik birlik bo'lsa-da, u faqat vizual emas, balki emotsional va uslubiy yuklamaga ega. "Yellow cocktail music" (Sariq kokteyl musiqasi) ifodasi yorqin, jazavali, hayajonli, sho'x va yuzaki atmosfera yaratadi. Sariq bu yerda musiqa ohangining yorqin, hayajonli, noaniq darajada mast qiluvchi tusini bildirib, quvonch ostidagi bo'shliq va sun'iy muhitni tasvirlaydi.

Fitsjerald bu ibora orqali ironik tasvir bergan ziyofatdagi muhit shovqinli, rang-barang, kulgili-yengil tuyulsa ham, u ortida axloqiy bo'shliq bor. Bu yerda eshitaladigan musiqa ko'rinadigan rang bilan ifodalanmoqda. "Yellow music" bu yerda metafora sifatida qo'llanilib, haqiqiy rang emas, balki musiqaning xarakterini bildiradi.

Fitsjeraldning "yellow cocktail music" iborasi – bu 1920-yillar "Jazz Age" davrining ruhiy va madaniy holatini tasvirlaydi. Tashqi jihatdan yorqin, lekin ichki jihatdan bo'sh, yuzaki quvonch. Sariq rang bu yerda aynan shunday paradoksni – yaltirab turuvchi qadriyatsizlikni ifodalaydi.

O'zbek tilida "sariq musiqasi" iborasining ekvivalenti mavjud emas. Bu ifodani bevosita tarjimada nomaqbul bo'lishi mumkin, ammo semantik jihatdan, bu yorqin, tantanavor, yuzaki quvonchli kayfiyat bilan ifodalanadigan "sho'x musiqa" yoki "yorqin musiqa" tarzida izohlansa bo'ladi. "Sariq" o'zbek madaniyatida ba'zida yengiltaklik, soddalik, sho'xlik bilan bog'lanadi, bu esa ingliz tilidagi "yellow"ning konnotatsiyasi bilan mos tushadi.

– *...but he shook his head and in a moment disappeared among the yellowing trees.* [1, 172] (Tarjimasi: ...lekin u boshini chayqadi-da, va bir lahzada sarg'ayib borayotgan daraxtlar orasida ko'zdan g'oyib bo'ldi).

"Yellowing trees" (sarg'ayib borayotgan daraxtlar). Bu yerda *yellowing* fe'li sifat-dosh shaklida ishlatilgan bo'lib, rivojlanayotgan rang o'zgarishini, ya'ni yashildan sarg'ishga o'tishni bildiradi. Ingliz tilidagi *yellowing* bu kontekstda *kuz fasli, so'nish, hayotning yakuniga yaqinlashish, vaqt o'tishi* kabi semalarni o'z ichiga oladi. Bu obraz Getsbi hayoti tugash arafasida turgan paytga to'g'ri keladi, bu esa rang orqali ichki ruhiy holatni tasvirlashga xizmat qiladi.

– *She looked like a good illustration, ... her hair the color of an autumn leaf, her face the same brown tint as the fingerless glove on her knee.* [1, 189] (Tarjimasi: U chiroyli bir illyustratsiyaga o'xshardi... sochlari kuzgi barg rangida, yuzi esa tizzasidagi barmoqsiz qo'lqop bilan bir xil jigarrang tusda edi).

"Hair the color of an autumn leaf" (sochlari kuz bargi rangida). Bu tasvirda kuzgi barg ranglari (odatda sarg'ish, qizg'ish-jigarrang) soch rangini ifodalash uchun ishlatilgan. "Autumn leaf" – ingliz adabiyotida so'nish, o'tkinchilik, sokinlik, tabiat bilan uyg'unlik kabi konnotatsiyalarni beradi. Soch rangi orqali muallif ayol obraziga kuz fasliga xos shirin xiralik, so'nayotgan go'zallik va nostalgiya bag'ishlaydi. Bunda rang tasviri ayolning tabiiyligi, hayotiy bosqichi yoki ruhiy holati haqida bilvosita ma'lumot beradi.

"Kuz bargi rangidagi soch" – o'zbek badiiy tilida ham mavjud va so'nayotgan go'zallik, tabiiylik va xotirjamlik bilan bog'lanadi. Ushbu tasvirda Fitsjerald ayolni

kitobdagi illyustratsiyaga qiyoslab, uning tashqi ko'rinishini san'atkorona, ammo tabiiy tarzda ko'rsatadi. "Autumn leaf" va "brown tint" kabi ifodalar ayol obrazining shoirona, tabiiy, hayotiy bosqichdagi ramziy go'zalligini ochib beradi. Ushbu rang birliklari o'zbek tilida ham semantik va poetik ekvivalentlar bilan talqin etilishi mumkin.

Erkin Vohidov "Kuz" she'ridan parcha:

*Tovonida sarg'aygan barglar yotar,
Sariq kuz kirib keldi dardga o'xshab*[2]

O'zbek tilida "sarg'aygan daraxtlar" yoki "sarg'aygan barglar" iboralari ko'pincha kuz, so'nish, hayot o'tkinchiligi, hasrat, xotira kabi tushunchalar bilan bog'lanadi. Bu jihatdan semantik ekvivalentlik to'liq saqlanadi.

Parchadagi "sariq kuz" va "sarg'aygan barglar" tasvirlari o'zbek adabiyotida ham juda poetik, ramziy va chuqur hissiy yuk bilan ishlatiladi. Quyida ularning o'zbek adabiyotidagi namunalari, semantik tahlili, hamda madaniy konnotatsiyasi berilgan.

"Sarg'aygan barglar" – so'lish, vaqt o'tishi, umr kechishi ramzi. "Sariq kuz" – hayotning so'nggi fasli, lekin u sokin, falsafiy holatda tasvirlangan. Bu yerda kuz – shaxsiy kechinma va dard bilan bog'liq.

Abdulla Oripov "Yana kuz keldi" she'ridan:

*Sarg'aygan yaproqlar to'kilar diltortar,
Dardini yashirmay aytar sariq kuz.*[3]

"Sarg'aygan yaproqlar" – hayotiy tajriba, yo'qotish, yodlar tasviri.

Usmon Azim she'rlarida:

"Sariq yaproqlar ostida sening izlaring bor.

"Sariq yaproqlar" – kechmish xotiralar, sog'inch, yo'qotilgan inson haqida ma'lumot beradi. Poetik obrazlar orqali kuzgi sariq manzara – ruhiy iztirob va hissiyotlar aralashuvi sifatida berilgan.

"Erta xazon gul kabi sarg'ayib, so'lganim yo'q..."[3]

"Sarg'ayib" fe'li rangni bildiruvchi leksik birlik sifatida ishlatilgan. U sariq rangni bevosita ifodalaydi va kuz faslida barglarning tabiiy o'zgarishi, so'nishi, rangning o'tishi orqali vaqt va tabiat holatini ramziy qiladi. Semantik jihatdan u faqat rangni emas, balki o'zgarish va yetuklik jarayonini ham bildiradi. Shu bilan birga, poetik kontekstda "gul kabi sarg'ayib" taqqoslanishi orqali rangning vizual go'zalligi va lirizmi oshiriladi.

O'tkazilgan leksik-semantik tahlil ingliz va o'zbek tillarida "sariq" rangni ifodalovchi birliklar faqat rangni nomlash vazifasi bilan cheklanmasdan, keng semantik va madaniy mazmunni ifodalashini ko'rsatdi. Har ikki til tizimida sariq rangga oid leksemalar metaforik va frazeologik birliklar tarkibida faol ishtirok etib, muayyan hissiy va baholovchi ma'nolarni yuzaga chiqaradi.

Umuman olganda, sariq rangning lingvistik ifodasi ingliz va o'zbek xalqlarining madaniy qadriyatlari, estetik qarashlari hamda kognitiv tasniflash xususiyatlarini yorituvchi muhim semantik indikator sifatida namoyon bo'ladi.

Rang birliklarini qiyosiy o'rganish esa lingvokulturologik tadqiqotlar doirasini kengaytirib, turli tillarda dunyo manzarasining o'ziga xos jihatlarini chuqurroq anglash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Fitzgerald F.S. The Great Gatsby. – New York: Charles Scribner's Sons, 1925. – P.193.
2. Vohidov, E. Tanlangan asarlar. “Kuz” she'ri. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 1986.
3. Oripov, A. Birinchi muhabbatim // Abdulla Oripov she'riyati. Ta'lim resursi (tsuull.uz). 2025.

THE CONTRACT IS THE RELATIONSHIP: TRUST-BUILDING IN
UZBEK AND ENGLISH POLITICAL CONTEXTS

Ergasheva Nigora Erkin qizi
O'zDJTU tayanch doktoranti

E-mail manzil: nigora.1992.nb@gmail.com

ORCID ID: 0009-0003-6087-0489

Annotatsiya. Ushbu maqola O'zbekiston va Angliyadagi siyosiy kontekstlarda ishonchni shakllantirish mexanizmlarining farqlarini Erin Meyerning vazifaga va munosabatlarga asoslangan ishonch haqidagi madaniy konsepsiyasi asosida o'rganadi. The Culture Map kitobidagi ishonch shkalasiga tayanib, tahlil shuni ko'rsatadiki, ingliz siyosiy ishonchi institutsional shaffoflik, rasmiy hisobdorlik mexanizmlari va shartnomaviy boshqaruv orqali ishlaydi—bu “shartnoma munosabatdir” degan vazifaga asoslangan madaniyatlarning xarakterli belgilaridir. Aksincha, O'zbekistonning Prezident Mirziyoyev davridagi siyosiy transformatsiyasi gibrid modelni namoyish etadi, unda institutsional samaradorlik orqali ishonchni shakllantirish uchun tizimli islohotlar amalga oshiriladi, biroq shaxsiy munosabatlar, mintaqaviy o'zlikni anglash va prezident bilan to'g'ridan-to'g'ri muloqot siyosiy qonuniylikning markaziy elementi bo'lib qoladi. Ushbu qiyosiy tadqiqot shuni ko'rsatadiki, siyosiy kontekstlarda ishonchni shakllantirish universal mezonlar orqali tushunilmaydi; aksincha, bu shaxsiy aloqalar va institutsional ishonchlilik o'rtasidagi munosabat haqidagi madaniy tasavvurlar fuqarolarning boshqaruv institutlaridan kutadigan umidlarini qanday shakllantirishiga e'tibor qaratishni talab qiladi.

Kalit so'zlar: siyosiy ishonch, vazifaga asoslangan madaniyat, munosabatlarga asoslangan madaniyat, O'zbekiston, Birlashgan Qirollik, institutsional qonuniylik.

Abstract. This article examines how trust-building mechanisms differ between political contexts in Uzbekistan and England, applying Erin Meyer's cultural framework of task-based versus relationship-based trust. Drawing on the Trusting scale from The Culture Map, the analysis demonstrates that English

political trust operates through institutional transparency, formal accountability mechanisms, and contractual governance—hallmarks of task-based cultures where "the contract is the relationship." Conversely, Uzbekistan's political transformation under President Mirziyoyev illustrates a hybrid model where systemic reforms are implemented to build trust through institutional performance, yet personal relationships, regional identity-building, and direct presidential engagement remain central to political legitimacy. This comparative study reveals that trust-building in political contexts cannot be understood through universal frameworks; rather, it requires attention to how cultural assumptions about the relationship between personal connections and institutional reliability shape citizens' expectations of their governing institutions.

Keywords: political trust, task-based culture, relationship-based culture, Uzbekistan, United Kingdom, institutional legitimacy.

Аннотация. В данной статье исследуются различия в механизмах формирования доверия в политических контекстах Узбекистана и Англии с применением культурной концепции Эрин Мейер о доверии, основанном на задачах и на отношениях. Опираясь на шкалу доверия из книги The Culture Map, анализ показывает, что английское политическое доверие функционирует через институциональную прозрачность, формальные механизмы подотчетности и контрактное управление—характерные черты культур, основанных на задачах, где "контракт является отношениями". В отличие от этого, политическая трансформация Узбекистана при президенте Мирзиёеве демонстрирует гибридную модель, в которой системные реформы реализуются для построения доверия через институциональную эффективность, однако личные отношения, формирование региональной идентичности и прямой диалог с президентом остаются центральными для политической легитимности. Данное сравнительное исследование показывает, что формирование доверия в политических контекстах не может быть понято через универсальные рамки; скорее, оно требует внимания к тому, как культурные представления о взаимосвязи между личными связями и институциональной надежностью формируют ожидания граждан от своих управляющих институтов.

Ключевые слова: политическое доверие, культура, основанная на задачах, культура, основанная на отношениях, Узбекистан, Великобритания, институциональная легитимность.

Introduction

Trust constitutes the foundational currency of political life. Yet the mechanisms through which political trust is built, maintained, and repaired vary dramatically across cultural contexts. Erin Meyer observes that the means by which trust is built among business associates differ dramatically from one culture to another [3:164]. This insight applies equally to the relationship between citizens and their governing institutions.

This article addresses a fundamental question: How do trust-building mechanisms in political contexts reflect deeper cultural assumptions about the relationship between personal connections and institutional reliability? By comparing Uzbekistan and England—two societies with vastly different historical routes and institutional traditions—this study illuminates how political trust operates through distinct logics that nonetheless share common objectives.

Theoretical Framework: Task-Based and Relationship-Based Trust

Meyer distinguishes between two fundamental forms of trust: cognitive trust, “based on the confidence you feel in another person’s accomplishments, skills, and reliability,” and affective trust, which “arises from feelings of emotional closeness, empathy, or friendship” [3:168]. This distinction maps onto the Trusting scale, positioning cultures from “task-based” to “relationship-based.”

In task-based cultures—including the United Kingdom—trust is built through business-related activities. Work relationships are built and dropped easily, based on the practicality of the situation [3:171]. Individuals from such cultures draw a sharp dividing line between cognitive trust and affective trust. Mixing personal and professional is perceived as unprofessional and risks conflict of interest [3:169].

In relationship-based cultures, cognitive and affective trust are woven together. Personal relationships fundamentally shift how parties conduct business. As Meyer explains, the relationship is your contract. You can't have one without the other [3:185].

Trust in the English Political Context

The English political context embodies task-based trust mechanisms. Recent decades have witnessed dramatic deterioration of political trust: “between 2014 and 2024, the proportion of people with low to no trust in MPs rose from 54% to 76%” [5:225]. The British response has been characteristically task-based: emphasizing transparency, accountability, and institutional redesign rather than personal connections with leaders.

Parliamentary research indicates that well-delivered public engagement may improve public trust in Parliament through “transparency, inclusive participation, open dialogue, timely involvement, accessible information, feedback loops and links between engagement and decision-making” [6:1]. These principles reflect task-based assumptions: trust flows from clear processes and obvious outcomes, not from personal relationships.

In task-based cultures, “the contract is the relationship”. British citizen’ trust rests on expectations that politicians follow formal rules, that actions are subject to independent investigation, and that failures trigger accountability mechanisms. The MPs’ expenses scandal (2009) damage credibility precisely because it revealed institutional failure—not merely personal betrayal.

Recent scholarship explores how social infrastructure contributes to trust: social spaces, institutions, and networks may also improve political and public engagement [2:4]. However, this remains distinct from relationship-based trust in

leaders—the mechanism is indirect, with strong communities producing citizens more capable of democratic engagement, not personal loyalty to particular leaders.

Trust in the Uzbek Political Context

Uzbekistan's transformation under President Mirziyoyev (2016–present) presents a hybrid model of trust-building. The *Uzbekistan–2030 Strategy* aims to enter the ranks of upper-middle-income countries and build a just legal society serving the people [1:2]. Key institutional reforms include:

- Public administration reform: introducing openness and client-oriented principles [7:6];
- Anti-corruption initiatives: creating the Anti-Corruption Agency (2020) and implementing “Islands of Integrity” methodology at local levels [4:3];
- Human rights advancement: approving more than 80 international human rights instruments [7:7];
- Economic liberalization: actively pursuing WTO accession [1:9].

These reforms reflect task-based assumptions: trust follows from demonstrable institutional performance. The “Islands of Integrity” methodology aims to identify and change public policies and organizational systems prone to corruption through a strategic and participatory process [4:8].

However, parallel to institutional reforms runs relationship-based trust centered on President Mirziyoyev personally. From his first days, Mirziyoyev supported an open dialogue with the people. Presidential online receptions and citizens' receptions have become important tools for ensuring citizens' rights and freedoms [7:6]. August 20th as “Entrepreneur's Day” features direct dialogue between the president and entrepreneurs, institutionalizing personal connection.

This dual approach reflects what Meyer identifies in relationship-based cultures: “cognitive and affective trust are woven together” [3:171]. Citizens trust institutions because they perform effectively, but also trust the president because he listens personally.

A third dimension involves constructing regional identity: strengthening relations with neighboring Central Asian countries and building a “Central Asian identity” [1:11]. The March 2025 “Khujand Declaration of Eternal Friendship” resolving border disputes reflects trust built through personal diplomacy and shared identity, not merely formal agreements.

The “Islands of Integrity” initiative exemplifies hybrid trust-building. The methodology is thoroughly task-based: “risk mapping and diagnosis”, “transparency, accountability and self-regulation”. Yet implementation depends on local ownership and relationship-building, enabling mayors and local leaders to act as change makers by fostering shared understanding of risks and solutions from insiders [4:8].

5. Comparative Analysis

The Basis of Trust: In England, trust is primarily institutional and procedural—citizens trust Parliament because they believe in electoral systems,

parliamentary scrutiny, and the rule of law. In Uzbekistan, trust is simultaneously institutional and personal—citizens trust reformed institutions because they perform better, but also trust Mirziyoyev personally because he listens and responds.

The Role of Leadership: English leaders are expected to be competent and accountable, but not to inspire personal loyalty. The relationship is mediated by institutions. In Uzbekistan, president Mirziyoyev’s personal leadership is central to the reform project— “open dialogue with the people” creates affective bonds supplementing institutional trust. As Meyer notes, in relationship-based cultures “the relationship is your contract” [3:185].

Response to Trust Erosion: England’s response emphasizes institutional reform: greater transparency, stronger accountability. Uzbekistan’s response combines institutional reform with personal leadership—the “Islands of Integrity” methodology represents task-based approach, yet success depends on local leaders’ personal engagement.

Areas of Convergence: Both societies recognize institutional performance matters for trust. Both recognize public engagement matters—UK Parliament’s “transparency, inclusive participation” parallels Uzbekistan’s “open dialogue with the people.” Both recognize community context matters—British research emphasizes “social spaces, institutions, and networks” [2:4]; Uzbekistan emphasizes “Central Asian identity”.

Conclusion

Meyer’s distinction between task-based and relationship-based trust cultures provides a powerful lens for comparative political analysis. The English case exemplifies task-based trust: institutional performance, transparency, and accountability generate citizen confidence. The Uzbek case reveals a hybrid model: systemic institutional reforms operate alongside personal leadership and regional identity-building, weaving cognitive and affective trust together.

Crucially, task-based and relationship-based approaches are not mutually exclusive. Even in task-based Britain, social infrastructure matters for political engagement. Even in relationship-based Uzbekistan, the “Islands of Integrity” initiative relies on thoroughly task-based methodology. The distinction is one of emphasis and configuration, not binary opposition.

Understanding political trust requires attention to multiple levels: institutional performance, personal leadership, regional identity, international engagement. Different societies configure these differently, and international cooperation must recognize that trust depends on both institutional redesign and personal relationships—principles applicable across contexts, but whose implementation requires adaptation to local conditions.

REFERENCES

1. Li, Z. (2025). Uzbekistan enters the era of reform 2.0. *China Pictorial*. http://www.rmhb.com.cn/zt/ydyl/202512/t20251225_800426599.html

2. Marks, R. (2025). From pubs to populism. *Bennett Institute for Public Policy*.
<https://www.bennettinstitute.cam.ac.uk/blog/social-cultural-infrastructure-populism/>
3. Meyer, E. (2014). *The culture map*. New York: PublicAffairs.
4. SDG Local Action. (2025). Uzbekistan adopts "Islands of Integrity."
<https://sdglocalaction.org/uzbekistan-islands-of-integrity/>
5. Seyd, B. (2024). *Trust: How citizens view political institutions*. Oxford: OUP.
6. UK Parliament. (2026). Trust, public engagement and UK Parliament. *POST Research Briefing*.
7. UzA. (2025). All reforms—for the Motherland, for the nation, for the people.

LOYALTY VA SADOQAT KONSEPTLARI: INGLIZ VA O'ZBEK MADANIY TAFAKKURIDA SEMANTIK HAMDA KOGNITIV TAHLILI

Hamrayeva Charos Norboyevna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Xorijiy til nazariyasi va amaliyoti
kafedrasida katta o'qituvchisi
Email: charosh1313@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-8982-9071>

Annotatsiya: Maqolada o'zbek tilidagi "sadoqat" hamda ingliz tilidagi "loyalty" konseptlari qiyosiy jihatdan o'rganiladi. Qiyoslash jarayonida semantik tarkibi, kognitiv modeli hamda madaniy-mental asoslari tahlil qilinadi. Maqola lingvokulturologik, leksik-semantik va kognitiv yondashuvlar asosida yozilgan. Tadqiqot natijalari sadoqat va loyalty tushunchalari turli madaniyatlarda turlicha ijtimoiy va psixologik mazmunga ega ekanini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: sadoqat, loyalty, lingvokulturologiya, konsept, kognitiv model, semantika, qadriyat, tahlil.

Аннотация: В статье сравнительно изучаются концепты «содокат» в узбекском языке и «loyalty» в английском. В процессе сравнения анализируются их семантическое содержание, когнитивная модель, а также культурно-ментальные основы. Статья написана на основе лингвокультурологического, лексико-семантического и когнитивного подходов. Результаты исследования показывают, что понятия «содокат» и «loyalty» имеют различные социальные и психологические значения в разных культурах.

Ключевые слова: содокат, loyalty, лингвокультурология, концепт, когнитивная модель, семантика, ценность, анализ.

Abstract: The article provides a comparative analysis of the concepts "sadoqat" in Uzbek and "loyalty" in English. The study examines their semantic structure, cognitive model, and cultural-mental foundations. The paper is based on linguacultural, lexical-semantic, and cognitive approaches. The results demonstrate

that the notions of sadoqat and loyalty possess different social and psychological meanings across cultures.

Keywords: sadoqat, loyalty, linguaculturology, concept, cognitive model, semantics, value, analysis.

Zamonaviy tilshunoslikda konseptlar tahlili inson tafakkurining madaniy-milliy xususiyatlarini aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Har bir tilda axloqiy, ruhiy yoki ijtimoiy qadriyatlarni ifodalovchi birliklar orqali millatning dunyoqarashi aks etadi [1]. Shu nuqtai nazardan, sadoqat va loyalty konseptlarini qiyosiy o'rganish ularning semantik va kognitiv xususiyatlarini, shuningdek, har bir jamiyatda bu fazilatga qanday qaralishini ochishga yordam beradi.

O'zbek xalqining og'zaki ijodi, adabiyoti va diniy manbalarida sadoqat tushunchasi "fidoyilik", "doimiy muhabbat", "vafodorlik" singari ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan [2]. Ingliz madaniyatida esa loyalty ko'proq "institutsonal ishonch", "professional sodiqlik" yoki "shaxsiy halollik" kabi kontekstlarda qo'llanadi [3].

"Sadoqat" arabcha "sidiq" (rostlik, vafodorlik) ildizidan olingan bo'lib, o'zbek tilida axloqiy tozalik, ruhiy mustahkamlikni bildiradi. U nafaqat insonlararo munosabatlarda, balki Vatanga, e'tiqodga yoki kasbga nisbatan sodiqlikni ifodalaydi. Masalan: "U yorga sadoqat bilan umr kechirdi" iborasi hissiy barqarorlik va ruhiy poklikni namoyon etadi.

Tilshunos G.Yo'ldoshev fikricha, "sadoqat" konsepti o'zbek xalqining kollektiv madaniyatini aks ettiruvchi qadriyatlar tizimining bir qismidir [4]. Shu bois bu tushuncha ko'proq ijtimoiy va diniy fazilat sifatida talqin qilinadi.

Ingliz tilidagi loyalty (fr. loialté, lot. legalis — "qonuniy, halol") konsepti tarixan siyosiy-sotsial munosabatlarda paydo bo'lgan. O'rta asrlarda bu tushuncha monarxga, shohgacha bo'lgan sodiqlikni bildirgan [5]. Keyinchalik, sanoat jamiyati rivojlanishi bilan "loyalty" tushunchasi:

korporativ sohada – kompaniyaga, brendga sodiqlik (brand loyalty),
ijtimoiy sohada – do'stlik va oilaviy sodiqlik (loyal friend, loyal partner),
davlat va jamiyatda – qonunga va milliy qadriyatlarga sodiqlik kabi ma'nolarni olgan.

Hozirgi global kontekstdagi loyalty tushunchasi ko'proq funksional va pragmatik yo'nalishga ega, ya'ni "foйда asosidagi" sadoqat ifodasiga yaqinlashmoqda [6].

"Sadoqat" konsepti o'zbek kognitiv modelida "yurak" bilan, sevgi, vafodorlik, sabr kabi qadriyatlar bilan bog'liq mental maydonda joylashadi. Loyalty esa ingliz ongida ko'proq "aql, ishonch, qaror" bilan bog'liq — bu esa individualizm unsurlarini aks ettiradi. Shunday qilib, sadoqat "emotsional-fidoyilik" modeli asosida, loyalty esa "rational-commitment" modeli asosida ishlaydi.

Bu farqni kognitiv metafora misolida ko'rish mumkin:

O'zbek tilida: sadoqat yurakdan chiqadi — bu hissiy manbani bildiradi; Mazkur misolda "yurak" sadoqat manbasi sifatida kognitiv markaz vazifasini

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

bajaryapdi. Shuningdek, quyidagi mateforalarda ham “sadoqat” konseptining boshqa soʻzlar bilan ham bogʻliqligini koʻrishimiz mumkin:

Sadoqat ildiz otgan – mustahkam vaqt oraligʻida sinovdan oʻtgan sodiqlik. “Ildiz” metaforasi barqarorlikni bildiradi.

Sadoqat sinovdan oʻtdi – fidoiylik amaliy vaziyatda isbotlanadi. “Sinov” metaforasi sadoqatning hayotdagi tajribalar orqali tekshirilishini koʻrsatadi.

Yorga sadoqat bilan yonmoq – sevgi yoʻlida fidoyilik, ruhiy kechinma. “Yonmoq” metaforasi tuygʻularning ichki kuchini aks ettiradi.

Sadoqatning mevasini koʻrmoq – Sadoqat natijasida mukofot yoki baxtga erishmoq. “Meva” metaforasi natija, mukofot, baraka bilan bogʻliq semantic maʼno koʻchishni bildiradi.

Ingliz tilida: loyalty is built on trust — bu esa munosabatning aqliy, mantiqiy asosini ifodalaydi [7].

Loyalty holds relationships together – sadoqat munosabatlarni bir butun tutib turadi. “Tutib turish” bu psixologik barqarorlik va tizimlilik obrazidir.

Loyalty runs deep – sadoqat chuqur ildiz otgan. “Chuqur” barqarorlik va uzoq muddatli sodiqlikni bildiradi.

He broke his loyalty – U sadoqatini buzdi. “Buzish” muomala yoki ishonchni buzilishiga qiyoslanadi.

Corporate loyalty – kompaniyaga sodiqlik. “Institutsional kontekst” – sadoqat hissiyot emas, vazifa yoki masʼuliyat sifatida talqin etiladi.

Raqamli kommunikatsiya davrida loyalty va sadoqat konseptlari yangi semantik qirralarni kasb etmoqda:

Marketingda: brand loyalty (brendga sadoqat) xalqaro maydonda keng qoʻllanadi;

Madaniyatlararo diskursda: sadoqat soʻzi globalizatsiya taʼsirida yanada neytral semantik maydon kasb etmoqda;

Ijtimoiy tarmoqlarda: shaxsiy sadoqat oʻrnini “onlayn sodiqlik” (“digital loyalty”) fenomeni egallamoqda [8].

Xulosa qilib aytganda, qiyosiy tahlil shuni koʻrsatadiki, *sadoqat* va *loyalty* konseptlari semantik jihatdan oʻxshash boʻlsa-da, ularning madaniy ildizlari, kognitiv modeli va pragmatik yoʻnalishlari bir-biridan farq qiladi. Oʻzbek madaniyatida sadoqat hissiy-mustahkam axloqiy fazilat sifatida qadrlansa, ingliz madaniyatida loyalty funksional, institutsional qiymat kasb etadi.

Bu konseptlarning keyingi rivojlanishi global madaniy oʻzaro taʼsir natijasida yangi yoʻnalish – *etika va pragmatizm uygʻunligi* tomon harakat qilmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность. — М. : Наука, 1987. — 264 с.
2. Тоʻxtayeva G. Oʻzbek tilining konseptual tahlili. — Toshkent : Fan, 2014. — 180 b.

3. Smith J. Loyalty in English Cultural Contexts. — Oxford : Oxford University Press, 2010. — 215 p.
4. Yoʻldoshev Gʻ. Lingvokulturologiya asoslari. — Toshkent : Oʻqituvchi, 2017. — 192 b.
5. Oxford English Dictionary. Entry “Loyalty”. — Oxford : Oxford University Press, 2020.
6. Brown M. The Value of Loyalty in the Modern World. — Cambridge : Cambridge University Press, 2019. — 240 p.
7. Lakoff G., Johnson M. Metaphors We Live By. — Chicago : University of Chicago Press, 1980. — 256 p.
8. Karimova D. Raqamli kommunikatsiya va sadoqat konsepti evolyutsiyasi // Filologiya masalalari. — 2023. — № 3. — B. 112–121.

THE STUDY OF CONTRASTIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK FORMS OF ADDRESS

Sapayeva Barno Shanazarovna, PhD, dotsent
ORCID 01009-0001-6461-252X
sapaeva_barno@mamunedu.uz
Tel: +998 91 999 88 89

Babadjanova Xusnibonu Atabayevna
Maʼmun universiteti, Khiva, Uzbekistan

Annotatsiya. Mazkur maqola ingliz va oʻzbek tillaridagi murojaat shakllarining qiyosiy tahliliga bagʻishlangan. Tadqiqotda murojaat shakllarining strukturaviy, leksik va semantik xususiyatlari oʻrganilib, ularning turli kommunikativ vaziyatlardagi funksional rollari yoritiladi. Murojaat shakllarini tanlashga taʼsir etuvchi yosh, jins, ijtimoiy mavqe, tanishlik darajasi hamda madaniy meʼyorlar kabi ijtimoiy omillarning taʼsiriga alohida eʼtibor qaratiladi. Shuningdek, ingliz va oʻzbek tillarida shaxs ismlari, qarindoshlik atamalari, unvonlar, hurmat ifodalovchi birliklar va muloyimlik shakllaridan foydalanishdagi oʻxshash va farqli jihatlar koʻrsatib beriladi. Tadqiqot natijalari murojaat shakllarining milliy mentalitet va madaniy qadriyatlarni aks ettirishini, bu holat esa tarjima hamda madaniyatlararo muloqot jarayonida qiyinchiliklar tugʻdirishini koʻrsatadi. Tadqiqot xulosalari tilshunoslik, qiyosiy tadqiqotlar, pragmatika va tarjima nazariyasi sohalari uchun foydali boʻlishi mumkin.

Kalit soʻzlar: murojaat shakllari, qiyosiy tahlil, ingliz tili, oʻzbek tili, sotsiolingvistika, pragmatika, madaniy meʼyorlar, madaniyatlararo muloqot.

Аннотация. Данная статья посвящена сопоставительному анализу форм обращения в английском и узбекском языках. В исследовании рассматриваются структурные, лексические и семантические особенности форм обращения, а также раскрываются их функциональные роли в различных коммуникативных ситуациях. Особое внимание уделяется влиянию

социальных факторов, таких как возраст, пол, социальный статус, степень знакомости и культурные нормы, на выбор форм обращения. В работе выявляются сходства и различия в употреблении личных имён, терминов родства, титулов, форм вежливости и почтительных обращений в английском и узбекском языках. Результаты исследования показывают, что формы обращения отражают национальный менталитет и культурные ценности, что нередко вызывает трудности в переводе и межкультурной коммуникации. Полученные выводы могут быть полезны для лингвистики, сопоставительных исследований, прагматики и теории перевода.

Ключевые слова: формы обращения, сопоставительный анализ, английский язык, узбекский язык, социолингвистика, прагматика, культурные нормы, межкультурная коммуникация.

Abstract. This article is devoted to the contrastive analysis of forms of address in English and Uzbek languages. The study examines the structural, lexical, and semantic features of address forms and reveals their functional roles in different communicative situations. Particular attention is paid to the influence of social factors such as age, gender, social status, degree of familiarity, and cultural norms on the choice of address forms. The research highlights both similarities and differences in the use of personal names, kinship terms, titles, honorifics, and polite expressions in English and Uzbek. The findings demonstrate that forms of address reflect national mentality and cultural values, which often cause difficulties in translation and intercultural communication. The results of the study may be useful for linguistics, contrastive studies, pragmatics, and translation theory.

Key words: forms of address, contrastive analysis, English language, Uzbek language, sociolinguistics, pragmatics, cultural norms, intercultural communication

Language as a tool of communication plays such a role to interact with other humans. The communication which appeared between interlocutors has insightful meaning in their utterance, including the way of addressing one. When one addresses someone's name, the conversation will begin. The addressed name might be the first or the last name of ones or even the titles. The forms of address remark about how the speakers mention the name of the interlocutor. From the way of ones' forms of address in a conversation, it will depict the interlocutor who starts the conversation. As Fasold's statement which told that the interlocutor applied words of address form in order to label person in a conversation. The forms of address also describe the social position and cultural background of someone. Brown and Gilman [2, 249] asserted that the use of forms of address is functioned to identify the power of position and solidarity of any interlocutors. Furthermore, communication which produced by interlocutors will pinpoint their statues and manners. In other words, according to those experts, it can be concluded that forms of address act as the variable in measuring the social characteristic, the position, and solidarity of interlocutors in a conversation.

The forms of address pop out towards in many languages, including English and Uzbek. English as the official international language has its own characteristics rather different than Uzbek as they belong to different language families. Both of features in that languages can be compared to easier the learner to acquire the language. The comparison which known as Contrastive Analysis will be deployed in order to investigate any distinctive elements in both of languages [7]. In this case, forms of address, one of features in English and Uzbek, will be compared through Contrastive Analysis due to find the clear description of usage of the feature.

Social Context in Language Use. Context in language use is very essential, for linguistic and social behavior not merely has to be proper to the individual and his socio-economic background, but it also necessities to be meet for certain occurrences and conditions. In other words, language varies not only agreeing to the social characteristics of the utterer but also agreeing to the social context in which he discovers himself. Levinson emphasizes that the single most observable way in which the correlation between language and context is mirrored in the structure of languages themselves is through the phenomenon of deixis [8]. It is known as the aspects of a communication whose interpretation depends on knowledge of the context in which the communication occurs. Among the classifications of deixis, one that is in a straight line linked to this study is social deixis, which refers to social roles played by an individual in a speech event. Social deixis comprises terms of address and honorifics. The former will be described further below.

Terms of Address. The one of linguistic forms, addressing one's name, is used to attract one's attention in the course of a conversation. Murphy sophisticatedly state that address forms are socially driven phenomenon [10, 317-349]. In addition, Akhmanova affirms that terms of address signify the use of nouns, pronouns, substantivized adjectives and their equivalents to name the subjects and objects to whom speech is focused. Moreover, linguistic forms which are uttered to address someone can reflect the complex social relations of ones in a speech community [4]. It is also preserved that the finest place to seek a correspondence between language and society in grammatical rule of a language is in the pronouns and forms of address. Hence, it can be assumed that the terms of address is one of linguistic term which used to attract someone to speak considering each interlocutors' social status. Address forms have been of great concern to sociolinguists, anthropologists, and social psychologists because these forms can noticeably manifest the correlation between language and society. Brown and Yule claim that in different social contexts different terms of address will be uttered [3]. As Lyons's statement, the terms of address uttered by a low-grade social status to a high-grade social status probably changed from those between peers, as in vocative terms like “Sir” or “Doctor” or “My Lord” (in the courtroom) [9].

Forms and the social relationship of address

Pronouns of Address Used in English. The significant study of address forms and the social relationship is already held to describe the present-day English by

Brown & Gilman [2, 249]. They affirmed that social change is removed in term of the usage of pronouns in the English. It makes the currently English is becoming worse. In general, what pronouns have been left are those for many persons such as "you", "we", and "they". Or those for specifying one person like "you", she", "he", or "I". In the earlier time, in dialoging to one person, as an alternate use of "you", English had "thou" which is used in Shakespeare's plays [5]. It also believed that Indo-European languages have their own forms of second-person pronoun, at last two different forms, which refer to the degree of politeness and familiarity between interlocutors. The address forms of English which analyzed by Brown and Ford, the middle-class Americans, in addressing person, can choose their options by picking the first name only, or by title and last name of the interlocutor. Those are believed as the model of indicating the reciprocal and nonreciprocal of the mentioned subjects [3, 375-385]. In doing their investigation, they analyzed a variety of data which are collected from American literacy sources, 82 speakers and addresses of Boston business executives, and 56 children in the American Midwest. In addition, the dimension of solidarity has been more known over that of power recently [2, 249]. People use reciprocal forms of address more often. Similarly, the same principle of showing reciprocals of American English is set to address the first name between interlocutors. In other words, when Americans have become close friends, they will use familiar terms towards each other. They will call each other by his first name. Hence, it can be assumed that when Americans have become close friends, they will use familiar terms towards each other. Likewise, there are two believed rules in addressing someone's name in American [6, 153-159]. The first, one who has higher occupational status gets the honor of being addressed with title or last name while addressing the other person which has the lower occupational status with the first name. The second one, showing the respect and politeness, the younger person will address the older person by his title or last name while they will be called with the first name in response. From those studies, it can be implicitly concluded that the mutual exchange of first name or the mutual exchange of title and last name became dominant. For instance, people in America call their close friends by first name. On the other hand, they will call stranger or acquainting person by his title or last name. They also hoped to have the same addressing form in return.

Forms of address are one of linguistic term which used to attract someone to speak considering each interlocutor's social status. Two of languages in the world, English and Uzbek are compared in detailing the forms of address through the contrastive analysis study which had deployed by experts. Both English and Uzbek, in addressing someone's name, notices the status, age, or occupation of the interlocutor considering the politeness and respect. The inconsistency also occurs in both languages. Nowadays, English changes the rules in addressing someone, by calling the first name before the title or last name in a 5 minutes conversation. Equally with that one, Uzbek also has inconsistency in addressing someone which remarked by the difference forms of address at some areas in Aceh.

References:

1. Brown, R. & Ford, M. (1961). Address in American English. Journal of Abnormal and Social Psychology.
2. Brown, R. & Gilman, A. (1960). The Pronouns of Power and Solidarity. American Anthropologist, Volume 46, .
3. Brown, R. & Yule, G., 1989. Discourse Analysis. – Cambridge: Cambridge University.
4. Chaika E. (1982). Language the Social Mirror. Rowley: Newbury House Publishers.
5. Fanego T. (1996). English in Transition 1500-1700: On Variation in Second Person Singular Pronoun Usage. – Sederi, Volume 5.
6. Hwang, Y-L. & Huang, P.-W. The Study of Contrastive Analysis of Chinese and English Forms of Address. Volume 94.
7. Lado, R. (1957). Linguistics across Cultures. Ann Arbor: University of Michigan Press.
8. Levinson, S.C. (1983). Pragmatics. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Lyons, J. (1977). Semantics. London: Cambridge University Press.
10. Murphy, G.L. (1988). Personal Reference in English. Language in Society, Volume 17.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLOGIK
SINONIMLAR VA ULARNING LEKSIK-SEMANTIK
XUSUSIYATLARINING MUQOYASASI

Sapayeva Barno Shanazarovna, PhD, dotsent
ORCID 01009-0001-6461-252X
sapaeva_barno@mamunedu.uz
Tel: +998 91 999 88 89

Madaminova Nodira Axmed qizi
Ma'mun universiteti, Xiva, O'zbekiston

Annotatsiya. Mazkur maqolada ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik sinonimlar qiyosiy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida har ikki tilda mavjud bo'lgan mazmunan yaqin, ammo leksik tarkibi va obrazlilik jihatidan farqlanuvchi frazeologik birliklarning semantik xususiyatlari ochib beriladi. Frazeologik sinonimlarning shakllanishida milliy madaniyat, tarixiy tajriba va mentalitetning tutgan o'rnini alohida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, frazeologik sinonimlarning nutqdagi funksional imkoniyatlari, ekspressivlik darajasi hamda tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik muammolar yoritiladi. Tadqiqot natijalari frazeologiya, qiyosiy tilshunoslik va tarjima nazariyasi sohalarida olib borilayotgan ilmiy izlanishlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit soʻzlar: frazeologik birliklar, frazeologik sinonimlar, leksik-semantik tahlil, qiyosiy tilshunoslik, ingliz tili, oʻzbek tili, milliy mentalitet, tarjima muammolari.

Аннотация. В данной статье проводится сопоставительный анализ фразеологических синонимов английского и узбекского языков. В ходе исследования раскрываются семантические особенности фразеологических единиц, близких по значению, но различающихся по лексическому составу и образности. Особое внимание уделяется роли национальной культуры, исторического опыта и менталитета в формировании фразеологических синонимов. Кроме того, рассматриваются функциональные возможности фразеологических синонимов в речи, уровень их экспрессивности, а также семантические проблемы, возникающие в процессе перевода. Результаты исследования имеют важное значение для научных изысканий в области фразеологии, сопоставительного языкознания и теории перевода.

Ключевые слова: фразеологические единицы, фразеологические синонимы, лексико-семантический анализ, сопоставительное языкознание, английский язык, узбекский язык, национальный менталитет, проблемы перевода.

Abstract. This article presents a comparative analysis of phraseological synonyms in the English and Uzbek languages. The study reveals the semantic features of phraseological units that are close in meaning but differ in lexical composition and imagery. Special attention is paid to the role of national culture, historical experience, and mentality in the formation of phraseological synonyms. In addition, the functional potential of phraseological synonyms in discourse, their degree of expressiveness, and the semantic challenges that arise in the process of translation are examined. The research findings are of significant value for scholarly studies in the fields of phraseology, contrastive linguistics, and translation theory.

Key words: phraseological units, phraseological synonyms, lexico-semantic analysis, contrastive linguistics, English language, Uzbek language, national mentality, translation issues.

Sinonimiya til birliklari orasidagi semantik mikrosistemalardan biri boʻlib, ingliz va oʻzbek tillaridagi iboralar orasida ham anchagina. Frazeologik sinonimiya hodisasi turli tillar, jumladan rus, nemis, ingliz, oʻzbek, ozarbayjon, turk, boshqird va boshqa tillar tadqiqotchilari tomonidan ham keng oʻrganilgan.

Tilshunoslar frazeologizmlarda sinonimik belgilarni turlicha mezonlarda eʼtirof etganlar. Masalan, M.M.Kopilenko va Z.D.Popova frazeologik sinonimiyani tarkibidagi leksemalarga koʻra farqlanuvchi, maʼno jihatdan yaqin boʻlgan, lekin bir yoki bir necha semantik belgilarga koʻra farqlanuvchi turgʻun iboralar sifatida talqin etadilar [3, 124].

A.I.Molotkov frazeologik sinonimlarning oʻziga xos 4 xususiyatini ajratib koʻrsatgan edi: maʼnolarning bir xilligi, oʻxshashligi, tarkibida bir xil komponentlarning boʻlmasligi, leksi-grammatik tomonidan oʻxshashligi,

komponentlarning o'zaro bir-biri bilan almashtirish imkoniyatining yo'qligi [4, 165-166].

Akademik N.M. Shanskiy esa frazeologik sinonimiya haqida quyidagi ta'rifni keltiradi: “Obektiv borliqdagi aynan bir xil predmetni anglatuvchi turli iboralar sinonimik frazeologizmlar deb ataladi” [6, 124]. O'zbek tilidagi frazeologik birliklar sinonimiyasi prof. Sh.U.Rahmatullaev tomonidan ma'lum darajada o'rganilgan. Uning “O'zbek frazeologiyasining ba'zi masalalari” nomli monografiyasida ham frazeologik sinonimiya masalasi o'z aksini topgan. Olim shuni takidlaydiki, “Frazeologik sinonimiya uchun umumiy va eng muhim me'zon – bu semantik mezondir. Har bir sinonimik uyadagi (sinonimik qatordagi- B.Y.) frazeologik birliklar obektiv borliqdagi bir xil tushunchalarni anglatishi kerak va shu bilan birgalikda, bir xil ma'noni anglatishi shart” [5, 264].

Mashxur rus tilshunosi Kunin frazeologik sinonimlarni stilistik va semantik elementlariga ko'ra 3 turga bo'lib ko'rsatadi:

1. **Idiografik sinonimlar**

2. **Stilistik sinonimlar**

3. **Stilistik –idiografik sinonimlar.**

Ma'nodoshlik hodisasi ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologizmlarda ham amal qiladi. Frazeologizmlarning ma'nodoshlik paradigmasida birliklar ifoda semalari darajasiga ko'ra farqlanadi: yaxshi ko'rmoq-ko'ngil bermoq, yer bilan yakson qilmoq-kulini ko'kka sovurmoq, ipidan ignasigacha, miridan sirigacha, qilidan quyrug'igacha va h. Ma'nodosh frazeologizmlarning atash semalari bir xil bo'ladi. Masalan, ipidan ignasiga-miridan sirigacha, qilidan quyrug'igacha kabi iboralarida «butun tafsilotlari bilan» atash semasi umumiydir. Ammo ular uslubiy xoslanganlik va bo'yoqdorlik darajasini ifodalovchi semalari bilan farqlanadi.

Sinonimlar odatda bir yoki bir necha jihatdan farqqa ega bo'ladi, shulardan yana biri ma'no qirrasidagi farq bo'lishi mumkin. Sinonim iboralar bir-biri bilan “ma'no nozikligi, uslubiy bo'yog'i yoki bir vaqtda ikkalasiga ko'ra farqlanadi” [1, 67].

Masalan, *Jo'ra uyiga sevinchi ichiga sig'may kirib keldi.* (N.Nazarov “Zamon”).

Alohida kommisiyadan ham o'tib, akademiyaga putyovka ham oldim, quvonchim olamga sig'maydi (G'.G'ulom “Yodgor”).

Yuqorida keltirilgan parchalardagi *sevinchi ichiga sig'may* iborasi *quvonchim olamga sig'maydi* iborasiga sinonim: ayni bir ma'noni anglatadi. (“*xursandchiligi oshib-toshib ketdi*”). Ammo bu sinonimlar, boshqa belgi xususiyatlaridan qat'i nazar, ma'no qirrasida farq qiladi: ikkinchisida ma'no birinchisiga qaraganda bir qadar kuchli. Ya'ni birinchisida **ich** obrazi olingan bo'lsa, ikkinchisida **olam** obrazi keltirilgan.

Xuddi shunga o'xshash xodisa, ya'ni frazeologik sinonimiyalardagi ma'no qirrasidagi farq ingliz tilidagi frazeologik sinonimlarda ham uchraydi. Masalan,

semantik jihatdan **quvonch olamga sig'maslik** yoki **sevinchi ichiga sig'maslik** iboralarining ingliz tilidagi ekvivalenti sifatida quyidagi misollarni keltirsak:

*Who is this young woman who goes out stealthily like this, and meets a young man, and comes back feeling as if she **had been treading on air**? (J. Galsworthy)*

*The execution of this arrangement so thrilled Tollifer that he felt as though he **were walking on air**. (Th. Dreiser)*

*They motored up, taking Michael Mont, who, **being in his seventh heaven**, was found by Winifred very amusing. (J. Galsworthy)*

Keltirilgan parchalardagi **to tread on air (clouds)** – **to walk on air** iboralarining sinonimi **to be in the seventh heaven** idiomasidir. Bu iboralardagi farq ham biri ikkinchiga qaraganda kuchliroq ma'no qirrasiga egaligidadir. Lekin ular ham aynan bir ma'noni ya'ni "**juda xursand bo'lish**" ni anglatadi. Va shu xususiyatiga ko'ra ular bir biri bilan o'zbek va ingliz tillaridagi ekvivalent sinonim iborlar sifatida ishlatiladi. Lekin o'zbek tilidagi ekvivalentlarida "**ich**" va "**olam**" obrazi bilan keltirilgan bo'lsa, ingliz tilidagi ekvivalentlarida esa "**osmon**" obrazi bilan ifodalangan.

Frazeologik sinonimlarni belgilashda ular asosida boshqa boshqa obrazning yotishi ham hisobga olinadi. Masalan, quyida berilgan asarlardan parchalardagi **bir(or) o'g'iz, bir chimdim, bir shingil** iboralari bir biri bilan o'zaro sinonimlardir ya'ni hammasi "**jindak, qittak, juda oz**" degan ma'noni anglatadi lekin asosida xar xil obrazlar yotibdi: **so'zlash organi, bir bosh uzumning qismi** va **chimdib olinadigan miqdor**.

*Haligacha Saodat bilan betma-bet uchrashib, bir-birimizga uylanish to'g'risida **biror og'iz** suxbatimiz bo'lgan emas. (G'G'ulom "Yodgor").*

*Hazil-huzul, **bir chimdim** suhbatdan so'ng Mirhaydar Va O'ktam paxta dalasiga yo'l oldilar. (Oybek "Oltin vodiyan shabadalar").*

*Payti kelganda, doktorlardan, professorlardan ham **birshingil-yarimshingil** maslahat oldim. (Oybek "Oltin vodiyan shabadalar").*

Endi ingliz tilidagi "**jindak, qittak, oz**" ma'nosini beruvchi iborasiga e'tibor bersak: "**a little bit**". Bu ibora aynan "**jindak, qittak, oz**" ma'nosini beruvchi so'z "**little**" so'zi bilan ifodalangan. Demak, o'zbek tilida "**jindak, qittak, oz**" ma'nolarni beruvchi **bir(or) o'g'iz, bir chimdim, bir shingil** iboralari asosida boshqa boshqa obrazlar yotgan bo'lsa, ingliz tilida aynan shu ma'noni berish uchun faqat **a little bit** iborasi ishlatiladi.

Ammo, ingliz tilidagi sinonim iboralar asosida xar hil obrazlar yotib, lekin aynan bir ma'noni beruvchi holat kuzatilmaydi deyolmaymiz. Masalan: **(as) soft as a baby's bottom, (as) soft as down** yoki **(as) soft as velvet** kabi iboralar ham o'zaro sinonim iboralar bo'lib, ular ham aynan bir, ya'ni "**juda yumshoq**" degan ma'noni bildiradi. Lekin ular ham har xil obrazlar asosida ifodalangan: **chaqaloqning ta'na azosi, qush pati** va **mato turi**. Quyida misollar keltirsak:

*This cloth is **as soft as a baby's bottom**.*

*The baby's skin is **soft as down**.*

The horse's nose felt **as soft as velvet**.

Sinonim iboralar haqida soʻz borar ekan, ularni frazeologik variantdoshlikdan farqi haqida toʻxtalish lozim. Yaʼni sinonim iboralarni variantdosh iboradan ajratish kerak. Buning uchun iboralarning soʻz-komponentlariga eʼtiborimizni qaratish lozim. Leksik tarkibida aynan bir soʻz –komponent qatnashmaydigan iboralarning sinonim ekanligi shubhasizdir.

Baʼzan sinonim iboralar leksik tarkibida biror soʻz komponent ayni bir soʻz bilan ifodalangan boʻlishi mumkin. Ammo bunda iboralar tarkibidagi boshqa-boshqa soʻz bilan ifodalangan komponentlar oʻzaro sinonim boʻlmasligi shart. Aks holda bir iboraning variantlariga teng boʻladi. Masalan, **“juda band boʻlmoq, boʻsh vaqt(i) boʻlmaslik”** maʼnosini beruvchi **qoʻl tegmadi, qoʻl(i) tegsa** iboralari oʻzaro variantdosh iboralaridir. Bunda bir soʻz komponenti ayni bir soʻz bilan (**qoʻl – qoʻl(i)**), ikkinchi leksik komponenti esa oʻzaro sinonim soʻzlar bilan ifodalangan (**tegmadi – tegsa**) va oʻzaro bir iboraning variantlariga teng, chunki bir leksik komponenti oʻzaro sinonim soʻzlar bilan ifodalansa (**tegmadi – tegsa**), boshqa bir leksik komponentlari esa aynan bir soʻz bilan ifodalangan.

Endi ingliz tilidagi: **“juda band boʻlmoq”** maʼnosini beruvchi iboralarga eʼtiborimizni qaratsak: **“as busy as a cat on a hot tin roof”, “as busy as a one-armed paperhanger”** va **“as busy as Grand Central Station”**, bu yerda ham bir soʻz komponenti aynan bir soʻz bilan (**“as busy as”**) ifodalangan, lekin yuqoridagi oʻzbek tilidagi iboralardan farqli oʻlaroq, ikkinchi leksik komponent oʻzaro sinonim boʻlmagan boshqa-boshqa soʻzlar bilan ifodalangan.

Demak, bular oʻzaro sinonim iboralar sifatida birini oʻrnida ikkinchisi qoʻllanishi mumkin. Bularni oʻzaro variandosh iboralar sifatida qayd etolmaymiz, chunki ikkinchi leksik komponent har xil obrazlarda yaʼni oʻzaro sinonim boʻlmagan soʻzlarda ifodalangan. (**a cat on a hot tin roof, one-armed paperhanger, Grand Central Station**).

Tilshunos B.Yoʻldashev frazeologik sinonimlarni frazeologik variantlardan farqlashning quyidagi belgilarini koʻrsatadi:

1.Frazema ichki formasining yahlitligi. Masalan, “koʻngil va yurak soʻzlarining almashinuvi asosida hosil boʻlgan quyidagi variantdosh iboralar ichki formasining yahlitligi bilan ajralib turadi: koʻngli gʻash tortdi-yuragi gʻash tortdi, koʻngliga quloq solmoq-yuragiga quloq solmoq, koʻnglida kiri yoʻq-yuragida kiri yoʻq kabi.

2.Bir iboraning variantlari ifodalaydigan ekspressiv- baxo boʻyogʻi koʻpincha bir xil boʻladi. Masalan, “bosh(i)ni ogʻritmoq”, “bosh ogʻritmoq”, “bosh qotirmoq” iboralari bir umumiy ekspressiv ottenkaga ega. Yoki “Boshida danak chaqmoq”, “boshida danak chaqmoq”, “miyasida danak chaqmoq” “boshida yongʻoq chaqildi” kabi variatdosh iboralar semantikasi “ortiq darajada” semasi bilan yahlitlikga egadir [2, 69].

Xulosa qilib shuni aytamizki, sinonimya variantdoshlikka nisbatan ancha keng tushunchadir. Filologiya fanlari doktori B. Yoʻldoshev oʻzining “Frazeologik uslubiyat asoslari” nomli qoʻllanmasida “Frazeologik sinonimlar va frazeologik

variantlar o'zbek tilining kuchli tasviriy- uslubiy manbalaridan biridir. Shuning uchun izohli, frazeologik va boshqa tip lug'atlarda frazeologik sinonimlar ham, frazeologik variantlar ham o'z aksini topishi lozim,” degan fikrni keltiradi.

Ya'ni ingliz va o'zbek tillaridagi frazeologik sinonimiya va frazeologik variantdoshlik o'rtasidagi farqni anglash lozim ekanligi frazeologik uslubiyatda, har ikkala tilda ham juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Йўлдошев Б. Бадий нутқ стилистикаси. – Самарқанд.: 1982. 82б.
2. Йўлдошев Б., Пардаев З. Ўзбек фразеологиясидан материаллар, 4 – қисим, Самарқанд.:“Суғдиён” нашриёти, 1997. 90 б.
3. Копыленко М.М., Попова З.Д. Очерки по общей фразеологии.- Воронеж: 1972. 124 б.
4. Молотков.А.И Основы фразеологии русского языка. –Л.: Наука, 1997. – 284 б.
5. Раҳматуллаев Ш. Ўзбек тилининг изоҳли фразеологик луғати - Тошкент: Ўқитувчи, 1978. – 380 б.
6. Шанский Н.М. Лексикология современного русского языка. – М: Высшая школа, 1972. – 328 б.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTIV LEKSIK BIRLIKLARNING IJOBIY VA SALBIY HIS-TUYG'ULARNI IFODALASHI

Maxmudova Quvonch Quzibaevna
Urganch RANCH Texnologiya Universiteti
+998 97 221 96 34

Annotatsiya. Ushbu maqolada emotiv leksik birliklarning ijobiy va salbiy tuyg'ularni ifodalashi haqida so'z borib, uning nutqdagi o'rni ya'ni nutq vaziyati va uslubiga mos ravishda me'yorida qo'llanilishi ochib berilgan. Ijobiy va salbiy hissiyotlarni ifodalashda ishlatiladigan ingliz va o'zbek tillaridagi so'zlarga e'tibor qaratilgan va ular tahlil qilib o'tilgan. Berilgan maqolada bir necha mutaxassislar fikrlari, maqolalar, darsliklar hamda internet saytlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: emotiv leksik birliklar, hissiyot, his-tuyg'u ,ijobiy, salbiy, emotsiya.

Аннотация. В данной статье рассматривается выражение положительных и отрицательных чувств с помощью эмотивных лексических единиц, а также раскрывается их роль в речи, то есть уместное использование в соответствии с речевой ситуацией и стилем. Особое внимание уделяется словам английского и узбекского языков, используемым для выражения положительных и отрицательных эмоций, которые подвергаются анализу. При написании статьи были использованы мнения ряда специалистов, научные статьи, учебники, а также материалы интернет-сайтов.

Ключевые слова: эмотивные лексические единицы, чувство, переживание, положительный, отрицательный, эмоция.

Abstract. This article discusses the expression of positive and negative feelings through emotive lexical units and reveals their role in speech, namely their appropriate use in accordance with the speech situation and style. Special attention is paid to words in English and Uzbek that are used to express positive and negative emotions, and these are analyzed in detail. The article draws on the views of several specialists, scholarly articles, textbooks, and materials from internet sources.

Key words: emotive lexical units, feeling, emotion, positive, negative, emotivity.

Kirish. Til insonning nafaqat fikrini, balki uning ichki kechinmalari, voqelikka munosabatini, hissiy holatini ifoda etadi. Shu jihatdan emotiv leksik birliklar ingliz va o'zbek tillarida muhim o'rin egallaydi. Bu birliklar orqali so'zlovchi o'zining ijobiy yoki salbiy tuyg'ularini (quvonch, qahr, g'azab, muhabbat) ifodalaydi. Ingliz va o'zbek tillarida emotiv leksik birliklar mazmun jihatdan o'xshash bo'lsada, ularning ifodalanish usullarida ayrim farqlar hamda o'ziga xosliklar mavjud. Bu maqolaning asosiy maqsadi har ikki tilda ijobiy va salbiy emotsiyalarning o'xshash va farqli tomonlarini aniqlash, analiz qilish va ularni me'yorlarga mos holda qo'llash usullarini ochib berishdan iboratdir.

Adabiyotlar sharhi. Maqolada amerikalik psixolog va muallif Daniel Golemanning emotsional intellekt haqidagi kitobidan (1995), tilshunos olim Oleg Shumeikoning 2011-yili chop etilgan maqolasidan, Amerikalik psixolog, o'zining emotsiya va stress bo'yicha izlanishlari bilan mashhur Richard Lazarusning fikrlari va maqolasidan, ya'na bir Amerikalik psixolog Paul Ekmaning shu mavzudagi fikrlaridan hamda internet saytlaridan foydalanildi.

Foydalanilgan metod va metodologiya. Ushbu maqolada ikki til ya'ni ingliz va o'zbek tillarida ijobiy va salbiy hissiyotlarni ifodalovchi so'zlar qiyoslangan, tahlil qilingan, leksik birliklarini nutqda to'g'ri qo'llanilishi jihatdan yondashilgan hamda tarjima metodidan foydalanilgan. Mutaxassislar ma'lumotlariga tayanib statistik metod, til va psixologiya birga ishlatilganligi uchun fanlararo (interdisciplinary) metodini ham kiritish mumkin.

Tilshunoslar odatda emotiv leksik birliklar haqida gapirilganda ularni ijobiy va salbiy tuyg'ularni ifodalovchilarga farqlaydilar. Hissiyotlar maydoni hissiy tushunchalardan ya'ni insonning kechinmalaridan iboratdir. Hissiyotlar va tuyg'ularning o'zgaruvchanligi tashqi muhit ta'siriga, urf-odatlarimizga ya'ni kulturologik jihatlarimizga, yashash tarzimizga, hayotiy tajribalarimizga bog'liq bo'lib, ezgulik va yovuzlik hislari (vices and virtues): adovat (envy), g'araz (spite), rashk (jealousy), qahr (wrath) hamda sevgi (love), rahm-shavqat (compassion), achinish, hayrixohlik (sympathy) doimo almashinib turadi. Har ikki tilda ham bu birliklar leksik va morfologik jihatdan farq qilishi mumkin, lekin asosiy tuyg'ularni ifodalashda universal xususiyatlar mavjud.

Biz yoqtiradigan va bizni qiziqtiradigan hamma narsa biz uchun ijobiy

hisoblansa, biz yomon ko'radigan va nafratlanadigan, bizni qo'rqitadigan, uyaltiradigan narsalar salbiy hissiyotlarimizga sabab bo'ladi [1].

Ijobiy va salbiy tuyg'ularni ifodalovchi leksik birliklar ingliz tilida ko'pincha shaxsiy tajriba va individualizmga asoslanadi, o'zbek tilida esa bunday tuyg'ularni ifodalash ijtimoiy omillarga bog'liq bo'ladi.

Ijobiy hissiyotlar bu bizni biron narsadan qoniqishga undaydigan (masalan, sevgi ijobiy hissiyot chunki u bizni baxtni his qilishga va bir qancha shaxsiy hamda ijtimoiy umidlarga undaydi, majburlaydi).

Boshqa tomondan, ijobiy emotsiyalar bizni qoidalarga rioya qilishga chaqiradi (masalan, sevgi va hurmat yoqimli tuyg'u bo'lganligi sababli u bizni aql bilan harakat qilishga, jahl va nafrat aql bilan emas balki o'ylamasdan harakat qilishimizga sabab bo'ladi).

Olimlarning ta'kidlashicha, har bir salbiy hissiyot tanamizga turli zararlar yetkazishi mumkin, har bir ijobiy tuyg'u esa sog'ligimizga foydalidir [2].

Lazarus (1991) klassifikatsiyasiga ko'ra ijobiy va salbiy emotsiyalar quyidagicha farqlanadi:

Salbiy hissiyotlar o'z ichiga:

Jirkanish, nafrat (disgust/hate)
Qo'rquv, havotir (fright/anxiety)
Uyat, aybdorlik (shame, guilt)
G'amginlik (sadness)
Rashk, hasad (jealousy/envy)
Jahldor (anger)

Ijobiy hissiyotlar esa o'z ichiga:

Baxtlilik/quvonch (happiness, joy)
Taskin, tasalli (relief)
G'urur, iftihar (pride)
Sevgi/muhabbat (love/affection)

Agar biz ijobiy hissiyotlardan foydalanmasak, ongimizdagi bo'shliq salbiy emotsiyalar bilan to'ladi, chunki har kungi yangiliklar, jamiyatdagi o'zgarishlar, do'stlar, oila, hamkasblar bizga doimiy ta'sir o'tkazadi.

Hissiyotlarni nazorat qilish orqali insonlar o'zlarida ko'proq ijobiy his-tuyg'ularga e'tiborni oshirishlari (masalan, xohish “desire”) mumkin.

-Siz nimani xohlaysiz?

-O'sha narsa sizda bo'lsa, nimalarni his qilgan bo'lardingiz?

-Xohlagan narsangizga o'zingizni erishgandek his qiling!

-Bu xohishni va unga erishgandek hisni 30 sekund ushlab turing!

-Buni bir necha kun takrorlang va keyin boshqa ijobiy emotsiyaga o'ting!

Bu borada, Daniel G. emotsional intellektni rivojlantirish orqali insonlar o'zlarining his-tuyg'ularini boshqarish va nazorat qilish, ijobiy tuyg'ularni, xohish va baxtni oshirishlari mumkinligini tushuntiradi [3].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Demak, biz o'zimizdagi bo'shliqni his-tuyg'ularimizni boshqarish orqali ijobiy emotsiyalar bilan to'ldirishimiz mumkin ekan, aks holda salbiy hissiyotlar bizni atrofimizdagi insonlar hamda vaziyatlar yordamida egallab oladi.

1972-yili Paul Ekman barcha madaniyatlarda emotsiyalarni o'rgangan va bu yerda 6 ta asosiy hissiyot bor va ulardan faqat 2tasigina ijobiy (happiness and surprise) hissiyotlardir degan xulosaga kelgan.1990-yili bu ro'yxatga u ya'na qo'shimcha qo'shgan va bularning hammasi ham yuz ifodasi bilan kodlana olmasligini ta'kidladi.

Kuldirmoq, vaqtini chog' o'tkazmoq (amusement);

Mamnunlik, xursandlik (contentment);

Ta'sirlanish, hayajonlanish (excitement);

Muvaffaqiyatdan g'ururlanish, faxrlanish (pride in achievement);

Yengillashish (og'riqdan), taskin (relief);

Qondirish, qanoatlanirish (satisfaction);

Ta'sirli zavq, ta'sirli lazzat/rohat (sensory pleasure).

Ingliz va o'zbek tillarida hissiy leksik birliklar ijobiy va salbiy tuyg'ularni ifodalashda muhim o'rin tutadi. Har ikkala tilda ham tuyg'ularni ifodalashda universallik mavjud bo'lsada, kulturologik va semantik farqlar ham sezilib turadi. O'zbek tilida ko'proq ijtimoiy va madaniy omillar, ingliz tilida esa individualizm va psixologik xususiyatlar ta'sir ko'rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Shumeiko O. "Semantics of lexical units that denote negative emotions in modern American English", The Advanced Science Journal, 2011.
2. Lazarus R. Appraisal: Long and Short of it//The nature of Emotion Fundamental Questions", N.Y. Oxford University Press, 1994.
3. Daniel G. "Emotional Intelligence: Why It Can Matter More Than IQ", USA, 1995.

MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING LEKSIK
KOMPETENSIYASINI INGLIZ TILI MASHG'ULOTLARIDA AUDIO
MATERIALLAR VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH USULLARI

Ergasheva Xilola Yunusxanovna

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya. Ushbu tezisda maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ingliz tili bo'yicha leksik kompetensiyani audio materiallar orqali shakllantirishning metodik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda tinglab tushunish va so'z boyligini integratsiyalash, fonetik idrokni faollashtirish hamda eshitish orqali semantik assotsiatsiyalarni mustahkamlash mexanizmlari tahlil qilinadi. Natijada audio tanlash mezonlari va bosqichli mashg'ulot modeli taklif etiladi.

Kalit so'zlar. maktabgacha ta'lim, leksik kompetensiya, ingliz tili, audio material, tinglab tushunish, fonematik idrok, semantik assotsiatsiya

Аннотация. В тезисе рассматриваются методические основы формирования лексической компетенции по английскому языку у детей дошкольного возраста средствами аудиоматериалов. Анализируются механизмы интеграции аудирования и словарного развития, активизация фонетического восприятия и укрепление семантических ассоциаций через слух. Предлагаются критерии отбора аудио и поэтапная модель организации занятий.

Ключевые слова. дошкольное образование, лексическая компетенция, английский язык, аудиоматериалы, аудирование, фонематическое восприятие, семантическая ассоциация

Annotation. This thesis explores methodological foundations for developing English lexical competence in preschool children through audio materials. It analyses how listening comprehension can be integrated with vocabulary growth, how phonetic perception is activated, and how auditory input strengthens semantic associations. The study proposes criteria for selecting audio resources and a staged lesson model tailored to preschool learners.

Keywords. preschool education, lexical competence, English language, audio materials, listening comprehension, phonemic perception, semantic association

Kirish. Maktabgacha yosh davrida til o'rganishning samaradorligi, avvalo, bolaning tabiiy nutqiy ehtiyoji va sensor tajribasi bilan bog'liq bo'lib, aynan shu davrda eshitish kanali orqali qabul qilinadigan nutqiy signallar barqaror fonologik va leksik izlar hosil qiladi. Ingliz tili mashg'ulotlarida leksik kompetensiyani shakllantirish masalasi faqat so'zlarni yodlashga keltirib chiqarilsa, bolada so'z va ma'no o'rtasidagi bog'lanish situativ bo'lib qoladi, so'zning fonetik qiyofasi, pragmatik qo'llanishi va emotsional ranglanishi yetarlicha mustahkamlanmaydi. Shu sababli audio materiallar vositasida o'rgatish bolalarning idrokiy xususiyatlariga mos keladigan, tabiiy nutq oqimini model qiladigan, takroriy tinglash orqali avtomatlashtirishni ta'minlaydigan didaktik resurs sifatida qaraladi. Leksik kompetensiya bu yoshda so'zning tovush shaklini farqlash, ma'nosini kontekst orqali taxmin qilish, minimal kommunikativ vazifalarda qo'llash va passiv lug'atdan faol lug'atga o'tkazish kabi komponentlarning birligida namoyon bo'ladi [1]. Mazkur tezisning maqsadi maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarda ingliz tili leksikasini audio materiallar asosida shakllantirish usullarini nazariy-metodik jihatdan asoslash va mashg'ulotni bosqichma-bosqich loyihalash mezonlarini ishlab chiqishdan iborat.

Audio materiallar bilan ishlashning ilmiy-metodik poydevori nutqni eshitish orqali qayta ishlashning psixolingvistik mexanizmlariga borib taqaladi. Bolada eshitilgan birliklarni segmentatsiya qilish, urg'u va intonatsiya namunalarini farqlash, fonematik yaqin tovushlarni ajratish jarayoni semantik xarita tuzish bilan bir vaqtda kechadi. Krashenning tushunarli kirish g'oyasi maktabgacha yoshda ayniqsa muhim, chunki bola qiyin grammatik izohlarni emas, balki ma'no bo'laklarini signallar va vaziyat bilan bog'lab qabul qiladi [6]. Bunda audio

materialning "tushunarli" bo'lishi faqat leksik soddalik emas, balki nutq tezligi, pauza, takror, intonatsion aniqlik, mavzu tanishligi va vizual tayanchning mavjudligi bilan belgilanadi. Shuningdek, Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi yondashuvi bolaga biroz murakkabroq, ammo kattalar ko'magi va mashg'ulot dizayni orqali yengil o'zlashtiriladigan audio vazifalarni berish zarurligini ko'rsatadi [4]. Demak, audio materiallar bolaning aktual imkoniyatidan bir oz yuqori bo'lgan, lekin qo'llab-quvvatlovchi tayanchlar bilan "o'qitiladigan" nutqiy tajribani tashkil etishi kerak.

Maktabgacha ta'lim amaliyotida leksik kompetensiyani audio orqali shakllantirishning metodik birliklari sifatida uchta o'zaro bog'liq yo'nalish ajratiladi: fonetik-intonatsion idrokni rivojlantirish, ma'no hosil qilish uchun kontekstual tayanchlar yaratish, hamda eshitilgan so'zni faol nutqda uyg'otish. Birinchi yo'nalishda audio materiallar bolaga ingliz tilining tovush tizimiga moslashish imkonini beradi: cho'ziqlik-qisqalik, urg'u, bog'lanishli nutq hodisalari maktabgacha yoshda imitativ yo'l bilan tezroq singadi. Biroq bu jarayon tasodifiy tinglash emas, maqsadli eshitish vazifalari orqali boshqarilishi lozim: masalan, bir xil ritmik qolipga ega iboralarni ajratish, ma'lum tovush bilan boshlanadigan so'zni topish, intonatsiya ko'tarilishi va pasayishini harakat bilan ifodalash. Ushbu mashqlar leksik natijaga xizmat qiladi, chunki fonologik aniqlik so'zning xotirada barqaror saqlanishini kuchaytiradi [5]. Ikkinchi yo'nalishda, ya'ni ma'no hosil qilishda, audio matnning semantik "tayanchi" muhim: tanish vaziyatlar (o'yin, ovqatlanish, ranglar, hayvonlar), repetitiv strukturalar, onomatopeya va qo'shiq matnlari bola uchun ma'noni "eshitish"ni osonlashtiradi. Uchinchi yo'nalish esa eshitilgan so'zning faol nutqqa ko'chishi bilan bog'liq bo'lib, bunda audio asosida bajariladigan dramatizatsiya, rolli o'yin, buyruqni bajarish (TPR), "echo" takrorlash, mikrodialoglar kabi usullar muhim o'rin tutadi [2].

Audio materiallarni tanlash mezonlari metodik jihatdan aniq belgilansa, leksik kompetensiya shakllanishi tizimli tus oladi. Birinchi mezon lingvistik moslikdir: so'zlar bolaning kundalik tajribasi bilan bog'liq bo'lishi, semantik jihatdan konkret va tasvirlanadigan bo'lishi, bir audio birlikda yangi leksika miqdori cheklangan bo'lishi kerak. Ikkinchi mezon fonetik aniqlik va tabiiylik muvozanatidir: juda "studiya" talafuziga ega materiallar real nutqqa tayyorlamaydi, haddan tashqari tabiiy, tez aytilgan nutq esa idrokni bloklaydi; shuning uchun ravon, ammo sekinlashtirilgan, aniq urg'uli namunalar afzal [3]. Uchinchi mezon psixologik qabul qilinish bo'lib, audio davomiyligi 1–2 daqiqalik segmentlar asosida berilishi, emotsional ohang ijobiy va bolaga yaqin bo'lishi, takroriy tinglash zerikarli bo'lmasligi uchun ritm, qo'shiq, dialog almashinuvi kabi elementlar kiritilishi lozim. To'rtinchi mezon didaktik integratsiya: audio material darsning boshqa faoliyatlari, xususan, rasm, harakat, konstruktiv o'yin, she'r va qo'shiq bilan bog'lana olishi, shunda so'z ko'pkanalli mustahkamlanadi.

Mashg'ulotni tashkil etishning bosqichli modeli audio asosida leksik kompetensiyani shakllantirishni jarayon sifatida ko'radi. Birinchi bosqich tayyorlov bosqichi bo'lib, unda bolalarda tinglashga motivatsiya yaratiladi va semantik taxmin

qilish ishga tushiriladi: o'qituvchi mavzuga oid predmet, rasm yoki harakat orqali kontekst beradi, 2–3 ta kalit so'zni ona tilida izohlamasdan, balki ko'rsatish va harakat bilan anglatadi, shundan so'ng audio tinglash vazifasi qo'yiladi. Ikkinchi bosqich birlamchi tinglashdir: bunda maqsad to'liq tushunish emas, umumiy mazmunni ushlash va tanish signallarni ajratishdir; bolalarga "kim haqida", "qayerda", "nima bo'ldi" kabi sodda, javobi ishora yoki rasm tanlash orqali beriladigan topshiriqlar mos keladi. Uchinchi bosqich qayta tinglash va segmentatsiyadir: audio kichik bo'laklarga ajratiladi, muhim so'zlar intonatsion urg'u bilan qayta eshittiriladi, "tingla va ko'rsat", "tingla va joylashtir", "tingla va rangla" kabi faol topshiriqlar orqali so'z-ma'no bog'lanishi mustahkamlanadi. To'rtinchi bosqich mahsuldor bosqich bo'lib, unda eshitilgan leksika mikronutqda ishlatiladi: bolalar takroriy qoliqlar asosida 1–2 so'zli javoblar beradi, dialoglarni o'yinchoqlar bilan jonlantiradi, qo'shiqning muayyan so'zlarini o'zi aytib to'ldiradi. Beshinchi bosqich refleksiv-mustahkamlash bosqichi bo'lib, dars yakunida o'rganilgan so'zlar o'yin orqali qayta faollashtiriladi va keyingi darsga ko'prik quriladi.

Ushbu model doirasida audio materiallar bilan ishlash usullarining samaradorligi bir necha didaktik tamoyillar bilan izohlanadi. Birinchidan, ko'p martalik, ammo turli vazifa bilan tinglash tamoyili: aynan vazifaning o'zgarishi eshitilgan birlikning turli kognitiv operatsiyalarini ishga soladi va so'z izini kuchaytiradi. Ikkinchidan, multisensor integratsiya tamoyili: audio albatta harakat, predmet, rasm yoki o'yin bilan bog'langanda semantik kodlash mustahkam bo'ladi, chunki maktabgacha yoshda abstrakt ta'rifdan ko'ra tajriba asosiy tayanchdir [1]. Uchinchidan, kommunikativ minimallik tamoyili: boladan darhol murakkab gap tuzish talab qilinmaydi, lekin eshitilgan so'zning kommunikativ funksiyasi, masalan, so'rash, tanlash, rad etish, iltimos qilish kabi mikrofunksiyalar orqali ko'rsatiladi; bu esa leksikani "ishlaydigan" birlikka aylantiradi. To'rtinchidan, fonetik-ritmik qoliqlar tamoyili: qo'shiq, she'r va ritmik skandirlash leksik birliklarni avtomatlashtirishga yordam beradi, chunki ritm xotirani tashkil qiladi va talaffuzni barqarorlashtiradi [5].

Amaliy jihatdan o'qituvchi uchun metodik qiyinchiliklar ham mavjud: audio materiallarning sifati va mosligi, guruhning geterogenligi, bolaning individual eshitish sezgirliigi va diqqat davomiyligi. Shu bois baholash yondashuvi ham yoshga mos bo'lishi zarur: leksik kompetensiya bu bosqichda test ko'rinishida emas, balki kuzatuv va o'yin vazifalarida namoyon bo'ladigan ko'rsatkichlar orqali aniqlanadi. Masalan, bola maqsad so'zni eshitganda predmetni tanlay olishi, so'zni intonatsiyaga mos takrorlashi, vaziyatda to'g'ri qo'llashi yoki qo'shiqda tegishli joyda aytib yuborishi leksik o'zlashtirishning dalilidir. Shu bilan birga, xatoga nisbatan munosabat ham metodik jihatdan nozik: maktabgacha yoshda to'g'rilash keskin bo'lmasligi, to'g'ri variantni model sifatida qayta aytish orqali amalga oshirilishi lozim, chunki bu yoshda nutqiy jasoratni saqlash birlamchi hisoblanadi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarning ingliz tili leksik kompetensiyasini audio materiallar orqali shakllantirish samaradorligi audio tanlash mezonlarining ilmiy asoslanganligi, tinglashning bosqichli tashkil etilishi, fonetik idrok va semantik kodlashning integratsiyasi hamda eshitilgan leksikaning o'yin va mikromuloqotda faollashtirilishi bilan ta'minlanadi. Taklif etilgan metodik yondashuv so'zni yodlashni emas, balki so'zning tovush shakli, ma'nosi va vaziyatdagi qo'llanishini bir butun sifatida o'zlashtirishni ko'zda tutadi; natijada bolada passiv lug'at faol lug'atga o'tishi tezlashadi, talaffuz barqarorlashadi va tinglab tushunish ko'nikmalari bilan birga kommunikativ tayyorgarlik ham kuchayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Qodirova F.R. Maktabgacha ta'limda nutq o'stirish metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2019. 256 b.
2. Jalolov J.J. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent, O'qituvchi, 2012. 320 b.
3. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва, Просвещение, 1991. 223 с.
4. Выготский Л.С. Мышление и речь. Москва, Педагогика, 1982. 287 с.
5. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge, Cambridge University Press, 2013. 624 p.
6. Krashen S.D. Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford, Pergamon Press, 1982. 202 p.

IV-SHO'BA: TARJIMASHUNOSLIK

**ON PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED RELIGION IN
"KUTADGU BILIG" AND PROBLEMS OF TRANSLATION**

Sidiqov Qosim Abilovich
Namangan Davlat Universiteti
Filologiya fanlari nomzodi, professor
Tel: +99899 398 07 30
E-mail: qosimjon1977@mail.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada Yusuf Xos Xojibning "Qutadg'u bilig" asarida uchraydigan ayrim frazeologik birliklar semantik jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi – frazeologizmlarning ma'no qatlamlari, obrazlilik manbalari va matn ichidagi funksional yukini aniqlashdir. Tahlilda semantik maydon (mavzuiy guruhlanish), kontekstual talqin hamda konseptual metafora yondashuvlaridan foydalanildi.

Kalit so'zlar: Qutadg'u bilig, Yusuf Xos Xojib, frazeologik birlik, semantik tahlil, semantik maydon, konseptual metafora, kontekst, turkiy adabiyot.

Аннотация: Статье проводится семантический анализ некоторых фразеологических единиц, функционирующих в произведении Юсуфа Хас

Хаджиба «Кутадгу билиг». Цель исследования – выявить смысловые слои, источники образности и контекстуальные функции устойчивых выражений в дидактико-поэтической структуре текста.

Ключевые слова: «Кутадгу билиг», Юсуф Хас Хаджиб, фразеологическая единица, семантический анализ, семантическое поле, концептуальная метафора, контекст, тюркская литература.

Abstract: his article presents a semantic analysis of some phraseological units found in Yusuf Khass Hajib's Kutadgu Bilig. The study aims to identify the meaning layers, sources of imagery, and contextual functions of these fixed expressions within the didactic-poetic fabric of the text.

Keywords: Kutadgu Bilig, Yusuf Khass Hajib, phraseological unit, semantic analysis, semantic field, conceptual metaphor, context, Turkic literature.

The work "Kutadgu bilig", created by the great thinker and statesman Yusuf Khass Hajib, who holds a special place in the development of 11th-century Turkic literature and culture, is regarded as one of the highest examples of Turkic written literature. This work is valued as a perfect example of didactic literature due to its content, ideological orientation, and artistic-aesthetic significance. It explores the relationships between the individual, society, and the state, as well as issues of justice, moral perfection, knowledge, and wisdom, all within a profound philosophical reflection.

The significance of "*Kutadgu bilig*" lies not only in its artistic expression of the social and political views of its time through linguistic means, but also in its considerable influence on the development of later Turkic literature and language. The phraseological units, symbolic imagery, and poetic expressions employed in the work reveal the rich semantic potential of the Turkic language, making it an important source for linguistic-poetic and linguocultural studies. For this reason, studying "*Kutadgu bilig*" using modern linguistic and translation studies approaches remains a relevant and important scholarly task today.

"Kutadgu bilig" is an example of political and moral didactic literature that emerged during the Karakhanid period. Encyclopedic sources note that, in terms of genre, the work is close to the "mirror for princes" tradition and was completed in the city of Kashgar in 1069–1070. [6]

The high status of "*Kutadgu bilig*" as a pan-Turkic written monument has ensured its consistent and profound scholarly attention within the field of world Turkology. By embodying values common to Turkic peoples in terms of language, style, ideas, and artistic thought, the work can be regarded not only as a product of a particular historical period but also as an important source of the broader Turkic cultural heritage. For this reason, "*Kutadgu bilig*" has been systematically studied by Turkologists in various countries from the perspectives of linguistics, literary studies, cultural studies, and translation studies.

"At scientific research centers around the world, historians and literary scholars examine "*Kutadgu bilig*" from multiple aspects. Literary scholars focus on

its unparalleled literary and artistic craftsmanship; axiologists emphasize its system of high values; psychologists explore human psyche; political scientists study theories of governance; kratos theorists analyze power dynamics; educators consider its foundations for upbringing; historians appreciate its immense heritage; linguists study its linguistic richness; cultural scholars examine the culture of the era, nation, state, and society; and theologians investigate human religious and secular relations, among many other aspects" [9, P.123].

The work has been translated into many languages worldwide. In this regard, translations into Western European languages are of particular significance. These translations have been thoroughly analyzed by numerous Uzbek and foreign scholars, and research in this area continues to this day [11, P.128].

In this article, the poetics of phraseological units in "*Kutadgu bilig*" are analyzed based on the principle of the "semantic field," examining how stable expressions function in terms of meaning and communicative purpose within the text, as well as through which rhetorical devices they serve to convey didactic ideas.

A phraseologism (fixed expression, idiom, set speech pattern) is a unit whose structure is relatively stable, tends to be repeated, and often carries a figurative meaning or specific stylistic load. According to Jon Sinclair, "fixed expressions are interpreted as an important source for describing linguistic activity" [10, P.230].

Based on corpus-based studies, R. Mun argues that "stable expressions allow for the revelation of their variation in the text, their collocational environment, and their functions within discourse." [9, P.158].

Alison explains that fixed expressions can accelerate speech, ensure idiomaticity, and aid memorization [16, P.98].

Kovi defines the poetics of phraseologisms as the aesthetic and rhetorical potential of stable units. He demonstrates that they can "condense" meaning, intensify emotion, repeatedly employ antithesis and metaphor as standard models, and transform the text's didactic strategy into a memorable "formula" [5, P.264].

Ye. M. Vereshagin and V. G. Kostomarov distinguish fixed expressions from other units based on two functions: cumulative and directive. In Uzbek linguistics, numerous studies on phraseology have noted that there is no consensus on the definition of the object of study—phraseological units. As a result, the scope of the object sometimes becomes very narrow, and at other times excessively broad, which is recognized as a distinct methodological issue [11, P.23].

"*Kutadgu bilig*" is also considered one of the rare works rich in phraseologisms, encompassing proverbs, sayings, and aphorisms. As has been emphasized, "like other works created in that period, "*Kutadgu bilig*" shows a strong influence of folk oral creativity. This can be observed in the work's meter, its rhyme system, the structure of its genres, its composition, language and style—in short, throughout the entire compositional and ideological-artistic structure of the work." [16, P.421].

According to Beyker, "in translation practice, phraseologisms, being cultural images and fixed expressions, require strategies such as finding equivalents, functional substitution, or compensation." [2, P.250].

Jackson emphasizes that phraseological units clearly reflect the national and cultural characteristics of a language. According to his theory, phraseology expresses a people's historical experience and worldview through language, which makes it an important source for linguocultural studies [6, P.96].

"In translation, reproducing the poetic elements that convey the original author's tonal nuances as fully as possible, and utilizing their various forms, allows the translator to both amplify and intensify the meaning while preserving the content of the original in the target language." [1, P. 95].

"*Kutadgu bilig*" is, in every sense, rich not only in various elements of language but also in phraseological units. The author employs them with such skill that the reader's aesthetic needs are satisfied through refined artistic means. For our analysis, we selected a corpus of phraseologisms grouped into 11 semantic themes. During the research, we utilized scientific methods such as semantic field analysis, conceptual metaphor and imagery models, and functional-stylistic description.

Now, let us examine their ideological, artistic, and aesthetic functions in the work:

1. **Divinity, Tawhid, and Creator Attributes:** Expressions such as *avval va oxir* (the beginning and the end), *o'xshashi yo'q* (incomparable), *o'rni yo'q* (without equal), and *mungsiz xudo* (god without grief) reflect the idea of tawhid. in the didactic text, these units manifest as "self-evident truths," reinforcing the reader's faith at the level of a linguistic principle.

2. **Faith, Prayer, Intercession, Judgment Day, and Salvation:** Units like *qo'ldan tutmoq* (to take by the hand), *to'g'ri yo'lga kirmoq* (to enter the right path), and *imonni komil tutmoq* (to hold faith perfectly) transform abstract religious concepts into sensorimotor imagery. metaphors of the path and the hand model guidance as action and direction, thereby enhancing the text's impact.

3. **Cosmos, Time, Light and Darkness:** The antithesis *qora tun – yorug' kunduz* (dark night – bright day) and the model *falak aylanmoq* (the sphere turns) depict time as a cycle. here, moral conclusions are connected with cosmological order: human destiny and state governance acquire legitimacy analogous to the movement of the celestial sphere.

4. **Nature and Spring:** Units such as *baxor nasimi esdi* (the breeze of spring blew), *gul kulib ochilmoq* (the flower blooms with a smile), and *yashil kiyinmoq* (dressed in green) personify nature and create an aesthetic of revival. this poetic mechanism emotionally conveys the didactic aim of the work—"awakening" and "turning toward goodness."

5. **State, Authority, and Politics:** Units like *olamni qo'lga olmoq* (to seize the world), *davlatga tayanch bo'lmoq* (to be a support for the state), and *siyosat*

qaror topmoq (politics finds a decision) connect authority with morality, presenting governance as "the restoration of worldly peace and spiritual-social order."

According to the analysis presented, the phraseologisms in "*Kutadgu bilig*" are organized around 11 semantic fields and perform three primary functions:

1. To express didactic ideas in a stable form;
2. To enhance rhetorical and aesthetic effect (through antithesis, hyperbole, metaphor.);
3. To operate the Turkic-Islamic worldview model (Tawhid–Ethics–Politics–Transience) as an integrated textual mechanism.

In this sense, phraseology is not merely an "ornament" of the work; it is a driver of meaning – one of the key elements that "activates" meaning in the text, influencing the reader and putting ideas into motion.

In this article, the poetics of phraseological units in Yusuf Khas Hajib's "*Kutadgu bilig*" were analyzed using semantic field, conceptual metaphor, and functional-stylistic approaches. The results of the study demonstrate that phraseologisms in the work are not mere decorative elements; rather, they serve as a fundamental poetic mechanism that expresses didactic ideas through concise and stable formulas, enhances rhetorical impact, and integrates religious-ethical and political concepts into a unified semantic system.

References:

1. Baker, Mona. In Other Words: A Coursebook on Translation. 3rd ed. London/New York: Routledge, 2018.
2. Yusuf Balasaguni. Beneficent Knowledge / Translated into English by W. May. – Moscow-Bishkek: 1998. – 510 p.
3. Cowie, A. P. (ed.). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Clarendon Press (Oxford University Press), 1998.
4. H. Jackson. *Words and Their Meaning*, London: Longman Press, 1988, p. 96
5. Moon, Rosamund. Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-based Approach. Oxford: Clarendon Press, 1998.
6. O'rinboyev, B. *Qadimgi turkiy til va adabiyot masalalari*. Toshkent: Fan nashriyoti, 1981. B. 80.
7. Ravshanov F. Yusuf Xos Hojib. *Qutadg'u bilig* (Saodatga eltuvchi bilim). – Toshkent: Akademnashr, 2015. – B. 123.
8. Sidiqov Q. *Qutadg'u bilig* to'rtliklarining inglizcha badiiy tarjima xususiyatlari. – Toshkent: Ba'èz, 2014. 128 b
9. Sinclair, John. Corpus, Concordance, Collocation: Describing English Language. Oxford: Oxford University Press, 1991.
10. To'xliyev B. "Qutadg'u bilig" poetikasi masalalari // Ishoqov M. Raxmonov N., Sodiqov Q., To'xliyev B. O'lmas obidalar. – T.: Fan, 1989. – T.: Fan, 1989. – B. 421.
11. Радлов В.В. *Kutadgu Bilig. Text und Übersetzung*. Санкт-петербург, 1891.

12. Jelani H. Karya Ketatenaragaan Meleyu Yang Terakhir // Kitap Kumpulan Rinkas Berbetulen Lekas. – Malaysia: Sari 19. 2001. – P. 136.

Issues of Intercultural Communication from the Perspective of Different Disciplines.

Sayfulbot A'zamov,
PhD Associate Professor,
Department of English Language and Literature
Namangan State Institute of Foreign Languages
Orcid: <https://orcid.org/0009-0003-4888-7966>
Email: sayfulbota@gmail.com

Abstract

Intercultural communication has become a central issue in the context of globalization, migration, digital interaction, and international cooperation. This article examines intercultural communication from the perspectives of linguistics, sociology, psychology, anthropology, and communication studies. Using an interdisciplinary analytical approach, the study explores theoretical foundations and practical challenges associated with cross-cultural interaction. The findings demonstrate that effective intercultural communication requires linguistic competence, cultural awareness, psychological adaptability, and sociocultural sensitivity. The article concludes that interdisciplinary integration enhances both theoretical understanding and practical implementation of intercultural communication strategies.

Keywords: intercultural communication, cross-cultural interaction, linguistics, sociology, psychology, anthropology, globalization

Introduction

In the 21st century, globalization, technological development, and increased mobility have intensified interactions among representatives of different cultures. Intercultural communication refers to communication between individuals or groups from diverse cultural backgrounds. Scholars such as Edward T. Hall and Geert Hofstede laid foundational frameworks for understanding cultural dimensions and communication patterns across societies. Despite extensive research, misunderstandings and conflicts rooted in cultural differences remain common in diplomacy, education, business, and online environments. Therefore, examining intercultural communication through multiple disciplinary lenses is essential for developing comprehensive solutions. This study aims to analyze the major issues of intercultural communication from the perspectives of linguistics, sociology, psychology, anthropology, and communication studies.

Communication between peoples is an integral and essential component of modern social life. In today's globalized world, relations among states, nations, and cultures are expanding steadily, and their effectiveness increasingly depends on the

quality of communication. Interaction between peoples may be conducted in different languages; in such cases, the concepts of interlingual communication or cross-linguistic communication are applied. Interlingual communication is not merely a linguistic process but a complex phenomenon closely interconnected with various cultural, social, and cognitive factors.

In the context of globalization, rapid scientific and technological progress, and the dynamic development of international relations, particular attention has recently been paid to the cultural component of communication. Therefore, issues of intercultural communication are being actively studied in contemporary linguistics and social sciences. Intercultural communication refers to interaction between representatives of different cultures, as the number of cultures exceeds the number of languages. For example, even within the Uzbek language, there are regional, social, and intergenerational cultural differences that produce noticeable variations in speech behavior and meaning interpretation.

Intercultural interaction is often characterized by the “clash” of differing cultural values and worldviews. Such differences may lead to semantic, pragmatic, and cultural misunderstandings in the communication process. For instance, in Uzbek culture, the principle of “respect for elders” occupies a central place in speech etiquette and forms of address. This concept may not be expressed with the same degree of importance in other cultures, which can result in ambiguity and communicative difficulties. Such challenges are examined from the perspectives of various academic disciplines.

Methods

This research employs a qualitative interdisciplinary approach. The study is based on:

1. Comparative analysis of theoretical models from different disciplines.
2. Review of academic literature on intercultural communication.
3. Conceptual synthesis of disciplinary perspectives.

The analytical framework integrates linguistic theory, sociocultural models, psychological adaptation theories, and anthropological cultural analysis.

Results

1. Linguistic Perspective

From a linguistic viewpoint, intercultural communication challenges arise from differences in semantics, pragmatics, discourse styles, and non-verbal communication. Misinterpretation of idioms, politeness strategies, and speech acts often leads to communication breakdowns.

High-context and low-context communication styles, introduced by Edward T. Hall, illustrate how meaning is conveyed either implicitly or explicitly depending on cultural norms.

2. Sociological Perspective

Sociology examines social structures, norms, and power relations influencing communication. Cultural values such as individualism and collectivism, extensively studied by Geert Hofstede, significantly affect interaction patterns.

Social identity, group belonging, and institutional contexts shape expectations and interpretations in intercultural encounters.

3. Psychological Perspective

Psychology focuses on perception, cognition, stereotypes, prejudice, and adaptation processes. Intercultural competence requires empathy, emotional intelligence, and tolerance of ambiguity.

Culture shock and acculturation stress are common psychological responses when individuals interact with unfamiliar cultural environments.

4. Anthropological Perspective

Anthropology views culture as a system of shared meanings, symbols, and practices. Anthropological research emphasizes ethnocentrism and cultural relativism as key factors influencing communication.

Understanding rituals, traditions, and worldview differences reduces misinterpretations and promotes mutual respect.

5. Communication Studies Perspective

Communication studies analyze media, digital platforms, and global information flows. Digital communication introduces new intercultural challenges, including online discourse norms and transnational identity construction.

Mass media and social networks amplify intercultural contact but also increase the risk of stereotyping and misinformation.

Discussion

The interdisciplinary analysis reveals that intercultural communication problems cannot be fully understood through a single disciplinary framework. Linguistic competence alone does not guarantee successful interaction without sociocultural awareness and psychological readiness.

Globalization has intensified intercultural encounters in education, international business, and diplomacy. Educational systems increasingly integrate intercultural competence training to prepare individuals for multicultural environments.

Furthermore, digital globalization demands new communication ethics and intercultural digital literacy.

Conclusion

Intercultural communication is a multidimensional phenomenon requiring interdisciplinary analysis. Linguistics explains language-based challenges; sociology highlights structural influences; psychology explores cognitive and emotional factors; anthropology provides cultural context; and communication studies address media-related dynamics.

Effective intercultural communication depends on integrating these perspectives to develop cultural awareness, adaptability, and mutual understanding. Future research

should focus on empirical studies measuring intercultural competence in digital and transnational contexts.

References:

1. Bennett, M. J. (1993). Towards ethnorelativism: A developmental model of intercultural sensitivity. In R. M. Paige (Ed.), *Education for the intercultural experience* (pp. 21–71). Intercultural Press.
2. Berry, J. W. (1997). Immigration, acculturation, and adaptation. *Applied Psychology*, 46(1), 5–34. <https://doi.org/10.1111/j.1464-0597.1997.tb01087.x>
3. Gudykunst, W. B. (2005). *Anxiety/uncertainty management (AUM) theory: Current status*. In W. B. Gudykunst (Ed.), *Theorizing about intercultural communication* (pp. 281–322). Sage Publications.
4. Hall, E. T. (1976). *Beyond culture*. Anchor Books.
5. Hofstede, G. (2001). *Culture's consequences: Comparing values, behaviors, institutions and organizations across nations* (2nd ed.). Sage Publications.
6. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics* (pp. 269–293). Penguin Books.
7. Kim, Y. Y. (2001). *Becoming intercultural: An integrative theory of communication and cross-cultural adaptation*. Sage Publications.
8. Samovar, L. A., Porter, R. E., & McDaniel, E. R. (2017). *Communication between cultures* (9th ed.). Cengage Learning.
9. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of intergroup relations* (pp. 7–24). Nelson-Hall.
10. Ting-Toomey, S. (1999). *Communicating across cultures*. Guilford Press.

Klassik adabiyot namunalarida qo'llanilgan leksikaning hozirgi davrga nisbatan tasnifi

A.Do'smatova
NamDCHTI magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada klassik adabiyot namunalarida qo'llanilgan leksikaning hozirgi davrga nisbatan tasnifi lingvistik va tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan tahlil qilinadi. Unda tarixiy va arxaik leksikaning mohiyati, ularning o'zaro farqlari hamda passiv leksik qatlam tarkibidagi o'rni yoritilib, klassik asarlar tilidagi eskirgan so'zlarning zamonaviy tilda qanday talqin qilinishi masalasi ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijasida tarixiy-arxaik leksika til taraqqiyoti jarayonida davriy o'zgarishga uchraydigan hodisa sifatida tasniflanib, ularni tarjimada aks ettirishning muhim jihatlari aniqlangan.

Kalit so'zlar: tarixiy leksika, arxaizmlar, istorizmlar, passiv leksika, klassik adabiyot tili, eskirgan so'zlar, lingvistik tasnif, tarjima nazariyasi, leksik qatlam, til taraqqiyoti.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Tilning passiv leksik qatlamidagi tarixiy-arxaik leksik til vositalarini ham tilshunoslik, ham tarjimashunoslik nunitai nazaridan o'rganish va ilmiy xulosalar chiiarish fan taraiiyotida muhim ahamiyatga egadir. Ma'lumki, o'zbek tilshunosligida o'tgan asrning ikkinchi yarmiga qadar tarixiy-arxaik leksika alohida olib o'rganilmay, yagona nom bilan «arxaizmlar» deb yuritilgan. Til taraqqiyotining keyingi bosqichlarida eskirgan so'zlar tarkibini tashkil etuvchi tarixiy so'zlar hamda arxaik so'zlar o'zlarining tilda tutgan o'rni va qo'llanishiga qarab alohida nomlana boshlandi. Bu kabi til hodisalarining kelib chiiish sabablari hamda o'zaro farqlariga qarab «eskilik bo'yo'liga ega bo'lgan til birliklari arxaizm deb (grekcha «archaios» - iadimgi), «o'tmish voqye'ligini atash zarurati tufayli ishlatilgan eski lug'at birligi istorizm deb, (grekcha «historia» – «tekshirish», «tadqiqot»)¹⁷⁹ yuritila boshlandi.

Leksikologiya yo'nalishida olim M.M.Mirtojiyev¹⁸⁰ tarixiylik hamda arxaizmlarni o'zaro farq qiluvchi hodisalar deb, ularni davr nuqtai nazaridan chegaralangan qatlam ya'ni eskirgan qatlamga kiritadi.

Ko'rinib turibdiki, o'zbek tilshunosligida eskirgan leksika¹⁸¹, tarixiy-arxaik so'zlar bir iadar tadiii etilgan bo'lsa-da yagona to'xtamga kelingan emas. Shu sababli ushbu mavzu hali ko'plab ilmiy ishlarning asosi bo'lib xizmat qilishi tabiiy.

Endi bevosita tarjima nazariyasi va amaliyotidagi tadqiqiga kelsak, bu mavzu zamondosh yozuvchilar tomonidan yozilgan tarixiy janrdagi asarlarning o'zga tillarga tarjimasi tahliliga bag'ishlangan bir qator jahon, rus va o'zbek olimlarining ilmiy ishlarida¹⁸² u yoki bu ko'rinishda o'z aksini topgan.

Ilmiy-nazariy hamda adabiy manbalar bilan tanishib chiqib, tadqiq etilayotgan mavzu yuzasidan quyidagi leksik qatlamlarni aniqladik:

1. Klassik asar yaratilgan davr tili leksikasi
2. Tilda aktiv io'llanishda bo'lgan leksika.
3. O'ozirgi davrga nisbatan iste'moldan chiiian passiv iatlamdagi leksika.
4. Asar yaratilgan davrdagi odatiy leksika.

Har bir davr tili o'z aktiv hamda passiv qatlamiga ega. Asar yaratilgan davrda aktiv iatlamda bo'lgan leksika bir necha wait o'tib, davr almashinishi bilan passiv qatlamga o'tishi va eskirgan so'zlar qatoridan joy olishi mumkin.

5. Eskirgan so'zlar juda keng tushuncha bo'lib o'z ichiga: o'lik so'zlar, eskirgan so'zlar, eski so'zlarni oladi.

¹⁷⁹ III. Рахматуллаев. Архаизм ва историзмлар. Научные труды. ТашГУ вып.211,1963. – С. 249.

¹⁸⁰ М.М. Миртожиев. О'zbek тили лексикологияси ва лексикографияси. Т.2000. – В. 54.

¹⁸¹ Б. Чориев. О'тмишга оид со'злар. О'zbek тилининг лексик-грамматик хусусиятлари.Т.: 1981.То'плам. 105-113 бетлар.

¹⁸² Хусаинова Л. Ю . Национальное своеобразие и перевод (на материале перевода узбекских исторических романов на русский язык). Автореф. дисс. канд.филол. наук. Т.: 1987. Семенова О. Н. Архаическая лексика в романе А. Толстого «Петр I» и способы её перевода на эстонский язык. Сб. Теория и критика перевода. ЛГУ.: 1962. Хамраев Х. К. Воссоздание национального колорита произведений узбекской прозы во французских переводах. Дисс. канд. филол. наук. Т.: 1988. Жавбуриев М. М. «Бадий таржимада миллий характер ва Тарихий давр колоритини кайта яратиш. (О. Ёйубовнинг «Улугбек хазинаси» тарихий романининг немисча таржималари мисолида). филол. фан. номз. дисс. Т.: 1991 ва бошкалар.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

6. O'lik so'zlar – klassik asar yaratilgan davrda iste'molda bo'lgan, davrlar o'tishi bilan iste'moldan chiqqan hozirda tushunarsiz so'zlar. (*iliklamoq - qo'lga olmoq*).

7. Eskirgan so'zlar – funksional (qo'llanishiga ko'ra) eskirgan so'zlar.

8. Eski so'zlar – qadimiy so'zlardir, ammo eskirgan so'zlar emas (*o'ng, yuz, bosh, el, u, men*). Demak so'zlarning eskirganligi va eskiligi orasida katta fari bor.

9. Eskirgan so'z o'z ichiga tarixiy hamda arxaik leksikani oladi. Tarixiy so'zlar o'tmish davrga oid narsa va hodisalarning yagona nomi. Ular zamonaviy tilda o'tmish voqyeligini atash zarurati tufayligina qo'llanadi.

10. Arxaik so'zlar – zamonaviy narsa va hodisalarning eskirgan nomidir. Bunda narsa va hodisa zamonaviy bo'lib, uning o'tmish nomi yoki nomlaridan biri iste'moldan chiiadi.

Eskirgan so'zlar tarkibini tashkil etuvchi tarixiy hamda arxaik leksika ham o'z o'rnida bir necha tarkibiy iismlarga bo'linadi.

11. Tarixiy leksik birliklar o'z ichiga tarixiy so'z hamda tarixiy ma'noni oladi.

12. Tarixiy so'z – so'z ham, uning ma'nosi ham eskirgan. *Devonbegi, Jozi, o'lpon, Xiroj*.

13. Tarixiy ma'no – *navkar - askar, kuyov jo'ra; bahodir – unvon, mard, jasur*;

14. Tarixiy frazeologizm – *ozim xon, o'zim bek*. Ibora tarkibidagi *xon, bek*, so'zlarining iste'moldan chiiishi bu iboraning ham tarixiy iboraga aylanishiga olib keladi.

15. Lug'aviy arxaizmlar – narsa yoki hodisalarning qo'sh nomidan biri, io'llanish jihatdan eskirgan nomidir.

16. Arxaik so'z – so'z shakli eskirmaydi, ma'no eskiradi. *Muhandis (injener), dorulfunun (universitet)*.

17. Arxaik ma'no – ko'p ma'noli so'z ma'nolaridan birining eskirishi. «Ekmoi-tikmoi».

18. Fonetik arxaizmlar – haqinda, H'o'qond.

19. Grammatik arxaizmlar – *ul, shul, bul, andin, aning, andoq*.

20. Sintaktik – so'zlarning arxaik birikuvi.

21. Morfologik – ba'zi so'z yasovchi yoki shakl yasovchi qo'shimchalar faoliyatining susayishi va iste'moldan chiqishi.

22. Izofa tuzilishli arxaizmlar ham leksik grammatik arxaizmlarga bo'linadi. Arab, fors tillariga xos izofa shakllari.

23. Leksik – Bayt-ul mol. Farmoni P'umoyun, taxti hukumat.

24. Grammatik – o'lik artikl; forsha hamda arabcha izofalarning funksional xususiyatga ega emasligi.

Tadqiqotimiz mavzusidan chetlashmagan holda klassik asarlar tarjimasida tarixiy-arxaik leksikani aks ettirishning usul va yo'llarini tadqiq qilishni o'z oldimizga maqsad qilib qo'ydik.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. III. Рахматуллаев. Архаизм ва историзмлар. Научные труды. ТашГУ вып.211,1963.
2. М.М. Миртожиев. Узбек тили лексикологияси ва лексикографияси. Т.2000.
3. Б. Чориев. Утмишга оид сузлар. Узбек тилининг лексик-грамматик хусусиятлари.Т.: 1981.

TARIXIY-MILLIY XOS SO‘ZLAR – REALIYALAR TARJIMASI

Salayeva Lolajon
NamDCHTI magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada tarixiy-milliy xos so‘zlar — realiyalarni tarjima qilish muammolari nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Xususan, A.V. Fedorov hamda S. Vlastov va S. Florin qarashlari asosida realiyalarni tarjima qilish usullari ko‘rib chiqilib, Oybekning “*Navoiy*” romani tarjimalari misolida milliylikni aks ettiruvchi leksik birliklarni boshqa tillarda ifodalash yo‘llari yoritiladi. Tadqiqot natijasida transliteratsiya usuli realiyalarni tarjima qilishda milliy ruh va tarixiy koloritni saqlashning eng samarali vositalaridan biri ekanligi asoslanadi

Kalit so‘zlar: realiya, tarjima, transliteratsiya, milliylik, tarixiy leksika, arxaizmlar, lingvomadaniyat, badiiy tarjima, Oybek, “*Navoiy*” romani, milliy kolorit.

Professor A.V.Fedorov ma’lum xalqqa xos turmush tushunchalarini anglatadigan so‘zlar – realiyalarni tarjimada aynan o‘zidek qilib berishni quyidagilarda ko‘rsatadi:¹

1. To‘la yoki qisman translityeratsiya, ya’ni milliy xususiyatni aks ettiradigan so‘zni fonetik moslashtirish yoki so‘z nyegiziga o‘z tilining qo‘shimchalarini qo‘shib byerish yo‘li;

2. Pryedmetni ifodalash uchun tilda mavjud bo‘lgan unsurlardan foydalanib va morfologik biriktirish yo‘li bilan yangi so‘zlar yoki so‘z birikmalari hosil qilish;

3. Boshqa tildagi ryealiyalarni ifoda etuvchi so‘zlarni ma’nosi va bajargan vazifasi jihatidan o‘sha realiyaga yaqin turgan so‘z yordamida tarjima qilish.

Bolgar olimlari Vlastov va Florinlarning «Neperevodimoye v perevode»² maqolasida milliylik tushunchalarini anglatgan so‘zlarni tarjima qilish yo‘llari oltita bo‘limdan iborat bo‘lsa-da, ularning barchasini A.V.Fedorov keltirgan yo‘llar, qamrab oladi.

Realiyalarni boshqa tillarga talqin etish jarayonida ularning muayyan matnda o‘tab kelayotgan kommunikativ va stilistik vazifalarini aniqlagan holda, tarjima

¹ Мусаев Қ. «Бадий таржима ва нутқ маданияти» Т., «Ўқитувчи», 1976, 132-бет.

² Каранг: сб. «Мастерство перевода». Москва, 1970.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

tilida shu til qoida va madaniyati hazm qiladigan darajada bo'lgan vositalar tanlash zaruriyati tug'iladi.

Milliylilikni anglatgan so'zlarning ba'zilar asl nusxa tilidan tashqari, yana qator xalqlar nutqida, jumladan, tarjima tilida ham uchrashi, aniqrog'i, tarjima tili lug'at boyligining ham tarkibiy qismi hisoblanishi mumkin. Bunday so'zlar til, chegara yoki turmush sharoiti jihatidan bir-birga yaqin, doimo yoki tyez-tyez munosabat, muloqotda bo'lib turadigan, diniy e'tiqodlari bir xil xalqlar nutqida ko'p uchraydiki, ayni hol tarjimonni hech qanday amaliy qiyinchiliklarga duchor etmaydi.

Shuningdek, milliy tushunchalar ifodasi uchun qo'llanilgan so'zlarning ko'pchiligi boshqa tillarda ma'nolarini aynan qoplay oladigan til vositalarining yo'qligi, biroq ularning boshqa tillarda ishlatilishiga ehtiyoj sezilishi tufayli, qator tillar lug'at tarkibiga singib, umumiylikni kasb etadi. Bunga jumladan tilimizdagi talay so'zlarning jahonning ko'p tillari lug'at tarkibidan borgan sari jadalroq o'rin egallayotganligi yoki xorijiy mamlakatlar voqeligini anglatadigan ko'pgina so'zlarning tilimizga singib borayotganligi yorqin misol bo'la oladi. Bu esa tarjima jarayoni mushkilotlarini oson bartaraf etadi. Bundan tashqari, u yoki bu xalq milliy tushunchalarini anglatadigan so'zlarning ma'no va vazifalari mamlakatlarning o'zaro madaniy, savdo-sotiq kabi xilma-xil aloqalari natijasida qator xalqlarga, shu jumladan, tarjima tili sohiblariga ham tushunarli bo'lib qoladi. Tarjimonlar bunday so'zlarga o'z tillarda o'xshash muqobillar qidirib yurmasdan transliteratsiya yo'li bilan beraveradilar.

Oybyekning «Navoiy» romanini chet tillarga tarjima qilish jarayonida tarjimonlar asarning o'ziga xos badiiy xususiyatlari bilan bog'liq qator qiyinchiliklarga duch keladilar. Tarjimon ishining bunday murakkab muammolaridan biri xalq turmush tushunchalarini anglatadigan tarixiy-milliy, tyermin-so'zlar – realiyalarni boshqa tillarda ifodalay bilish vazifasidir. Ana shu muammoni hal etish uchun, avvalo, asl nusxa tilida ishlatilgan bunday so'zlarni o'zini alohida ko'rib chiqish kerak. Bu hol tarjima nazariyasining asosiy talablari – asl nusxaga ilmiy nuqtai nazardan yondoshish talabi bilan uzviy bog'liqdir. Q. Chukovskiy yozganidek, ushbu talablar «asl nusxaning barcha ma'no va stilistik o'ziga xosliklari aniq tasvirining ishonchli garovidir».²

Realiyalar – asar qaysi tilda yozilgan bo'lsa o'sha tilning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. Ana shu til orqali, avvalo, qahramon obrazini, tasvirlanayotgan xalq milliy xususiyatlarini jonli aks ettiradi. Keng tasvirdagi badiiy tasviriy ko'rinish yaratar ekan, Oybyek umumxalq tilidan mohirona foydalangan. Shuning uchun ham asar o'zining asl nusxa boy tasviriy vositalari va badiiy xususiyatlari bilan ajralib turadi. «Navoiy» romanining bunday badiiy yuksaklikka erishishida shu so'zlar alohida o'rin tutadi. Ularda xalq hayotining barcha qusurlari o'z aksini topadi.

² Чуковский К.И. «Высокое искусство» Москва, 1964, стр. 278

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Xalq milliy xususiyatini anglatadigan soʻzlarning mohiyatini aniqlash gʻoyat muhimdir. S.Vlaxov, S. Florinlarning bu haqdagi fikrlarini eslatib oʻtmoqchimiz. Bu tadqiqotchilar «Tarjima va tarjima qilinmaydigan soʻzlar» maqolasida milliy soʻzlarni tarjima qilish yoʻllari xususida qimmatli fikrlarini bildirishgan.

Milliy soʻzlar «xalq tilining, xalq, millat, mamlakat, qabilaning gyeografik muhiti, madaniyati moddiy turmush va ijtimoiy tarixiy xususiyatlariga oid boʻlgan hamma milliy, mahalliy yoki tarixiy ruhga xos boʻlgan narsa, tushuncha, voqealarning nomidan iborat boʻlgan soʻz va soʻz birikmalariga ega, bunday soʻzlarning boshqa tillarda aniq, mos keladigan muqobillari boʻlmaydi»¹

S.Vlaxov va S.Florin¹larning fikricha, kitobxon quyidagi paytlarda arxaik soʻz va iboralarga duch keladilar:

1. Oʻtmish adiblari asarlari tarjimasida.
2. Zamonaviy yozuvchilar oʻtmishga murojaat etib yozgan asarlar tarjimasida.

Fikrimizcha, romanda arxaik soʻzlarni tarjima qilishda traslityerasiya usulidan foydalanish maqsadga muvofiq, chunki ular tarjima tili uchun ham, asl nusxa tili uchun ham «yot» hisoblanadi. «Zero, amaliy faoliyatning traslityerasiya usuli milliy tilning boyishiga keng yoʻl ochgan holda, ularning fikr bayon qilish imkoniyatlarini oshiradi, adyekvat, uning bilan birga asl nusxa milliy boʻyogʻini kitobxon koʻz oldida jonlantiradigan ifodalar vujudga keltiradi».²

Oybyekning «Navoiy» romani fransuz tilida soʻzlashuvchi xalqlar oʻz ona tilida tanishish imkoniyatiga ega boʻlgan oʻzbyek nasriy asarlaridan biri hisoblanadi. Bu asar farang tiliga romanning ruscha variantlaridan tarjima qilingan. Romanda hozirgi davr oʻzbyek tili uchun arxaik, u davr tili boʻyogʻini mukammal ifodalagan soʻz va soʻz birikmalari muxtasib, suyurgʻol, valiahd, haram doirasi, shahar dorugʻasi, hirovul, shayhul islom, munajjim, eshik ogʻa, parvonachi kabi hozirgi kunda istyeʼmoldan chiqib ketgan soʻzlar koʻplab uchraydi. Biroq bu arxaik va chet tilidan kirgan, ayniqsa fors va arab tillaridan kirgan soʻzlar romanda voqelikni tarixan haqqoniy tasvirlashda ham davr tili boʻyogʻini berishda xizmat qilgan.

Navoiy yashagan davrda ziyolilarning dyeyarli barchasi oʻzaro munosabatda mansab, amalni bildiruvchi arabcha, forsha soʻzlar va soʻz birikmalarini koʻp ishlatar edilar. «Navoiy» romanida ham bu hol koʻzga tashlanadi. Masalan:

«Nihoyat, Xusayn Boyqaro oʻz kutubxonasining boshligʻini. – «Dorugʻaiy Kutubxonaiy humoyun»ni talab qilib, yangi kitoblarni keltirishni buyurdi» (242) (izoh: podsho kutubxonasining boshligʻi)

Fransuzchasi:

«Enfin Hussein Baikara fit appeler le directeur de sa bibliothique et lui commanda d'apporter les nouveaux livres rezues». (224)

Yoki:

¹ Влахов С., Флорин С. «Непереводимое в переводе» в сб. «Мастерство переводе». 1960, № 60, стр. 438.

¹ Влахов С., Флорин С. «Непереводимое в переводе» М., «Международные отношения», 1980. стр. 133.

² Мусаев Қ. «Бадий таржима ва нутқ маданияти». Тошкент. «Ўзбекистон». 1976. 136-бет.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

«Shoir «Ixlosiya» madrasasiga zamonning eng oldingi olimlarini «Xazinai ulum va funun»larni mudarris tayinladi». (300) (Izoh: ilm va faktlarning xazinasini yoki katta olimlar ma'nosida).

Fransuzchasi:

«A la medresseh «Ihlasiya» le poete designa comme mudarris les plus grands de son epoque, dont chacun etait «un tresor de savoir et de science». (288)

«Soz ish bo'libdi. Majdiddin-noibus-sulton!» (izoh: podsho yordamchisi)

«– Tout va tres bien! Madjd-ad-din est devenu le bras droit du sultan!» (303)

«Navoiy» romanida tasvirlangan davr uchun xarakterli bo'lgan ayrim sinfiy qatlamlar, mansabdorchilikni bildiruvchi tyerminlar ham uchraydi:

«Hirotning dongdor oilalarining erkaklari bilan birga toj-taxtning valiahdi, (izoh: Podsho o'lgach, yoki u taxtdan voz kechgach, uch o'rnini oladigan shahzoda) Husayn Boyqaroning ilk xotini Byeka Sultonbyegimdan tug'ilgan to'ng'ich farzand Badiuzzamon o'q-yoy otishib, yarim o'yin, yarim jiddiy harbiy mashqlar bilan mashg'ul edi» (126)

«Au dela, sur une vaste place unie, Badi-az-Zaman, l'heritier du trone, le premier fils que Hussein Baikara avait en de sa femme Biki-Sultan-Begim, faisait l'exercice militaire. Une cinquantaine de jeunes sens richement vetus, fils des begs et des notables d'Herat participaient a ce jeu guerrier» (124)

Demak, har bir xalq, millat o'zining tafakkur qilish shakli, yashash tarzi, xatti-harakati, kiyinishi, ovqatlanishi, tirikchilik qilish va boshqa xususiyatlari bilan boshqa bir xalqdan, millatdan birmuncha farq qiladi. Masalan, ruslardagi mye'morchilik san'ati o'zbyeklarnikidyeq emas, o'zbyeklarning raqs tushishi, musiqa asboblari ruslarnikidan farq qiladi.

Hamma zamonlardagi kabi o'rta asrda ham xalqning maxsus cholg'u asboblari bo'lib, ular o'ziga xos tuzilishi, ijro etilishi va ohanggi bilan bir-biridan faqr qilgan. Odatda cholg'u asboblari chalinib, qo'shin yurishi boshlangan. Hatto qo'shinning dam olish yoki qo'zg'alishi ham cholg'u asboblari orqali boshqarilgan. Hozirgi kunda faqat to'y va hashamlarda chalinadigan karnay, surnay, nog'ora kabi cholg'u asboblari qadimda O'rta Osiyo xalqlari qo'shinida harbiy cholg'u asboblari sifatida keng qo'llanilgan.

Masalan, «Navoiy» romanida ham H. Boyqaro qo'shini cholg'u asboblari bilan boshqariladi. Misollarga murojaat qilaylik.

«Husayn Boyqaro fursatni qo'ldan byermaslik uchun, hujum boshlashga buyurdi. Karnay, surnay, nog'oralar havoni yangratdi». (87)

«Hussein Baikara donna l'ordre de declencher l'offensive. Les tambours battirent, les trompettes-karnays et surnays-sonneren». (87)

Bu yerda tarjimon translityerasiya usulidan foydalanib o'giran. Matnga hech qanday putur yetmagan. Lyekin boshqa o'rinlarda cholg'u asoblari analog yo'lida ag'darilgan. Tarjimalarni qiyoslaganda, analog usuli (bu «yaqin tarjima» dye b ham ataladi) bilan ushbu so'zning asl nushadagi barcha vazifalarni tarjima tilida to'liq ifoda etmasligini ko'ramiz. Masalan:

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

«Daf» cholgʻu asbobini oʻgʻirishda tarjimon toʻgʻri yoʻl topa olmagan. Rus tilidagi «bubyen» oʻzbyek tilidagi chertib chalinadigan, yogʻoch gardishga xom tyeri qoplab yasalgan musiqa asbobi, childirma, doira – «daf»ning aynan muqobili emas.

Daf tarixiy soʻz, hozirgi jonli tilda yoʻq. Ruslardagi bubyen kichkinagina cholgʻu asbobini bildiradi. Yaxshisi «doira» dyeb qoldirsa boʻlavyerardi.

Fransuz tilida ham «De tambourins», yaʼni «bubyen» tarjimasi olingan.

Keltirilgan misollar shuni koʻrsatadiki, har bir xalqning faqat oʻzigagina xos boʻlgan milliy soʻzlarni translityerasiya yoʻli bilan byerish maʼqul koʻrinadi. Chunki, translityerasiya milliylikka xos tushunchalarni tarjimada talqin qilishning eng qulay yoʻllaridan biri boʻlib, asl nusxaning milliy ruhini, tarixiy vaziyat hamda personajlar ijtimoiy muhitini siqiq holda qayta tiklaydi. Shuning uchun ham bu usuldan tarjimonlar oʻz faoliyatlarida unumli foydalanadilar.

Translityerasiya usulidan foydalanishning asosiy sababi – asl nusxada qoʻllanilgan milliy xususiyatli lyeksyemalarni tarjima tilida aks etmaganligi hamda ayni vositalarning oʻzlari mansub boʻlgan xalqlarga xos va oid turli-tuman tasvirlarni yaratishda hamda xilma-xil pyedmyet va hodisalar nomlarini yaratishidir. Asosli translityerasiya kitobxon tasavvurini boyitadi, uning nutqi, soʻz boyligini oshiradi, kengaytiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Влахов С., Флорин С. «Непереводимое в переводе» М., «Международные отношения», 1980. стр. 133.
2. Мусаев Қ. «Бадий таржима ва нутқ маданияти». Тошкент. «Ўзбекистон». 1976. 136-бет.

BADIIY TARJIMADA PRAGMATIK EKVIVALENTLIK

Z.Raxmatova,
NamDCHTI magistranti

Annotatsiya: Mazkur maqolada badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlik masalasi nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Unda tarjimaning asosiy vazifasi matn mazmunini emas, balki uning kommunikativ va estetik taʼsirini qayta yaratishdan iborat ekani yoritilib, pragmatik moslik tushunchasining mohiyati ochib beriladi. Nemis tilidan oʻzbek tiliga tarjima qilingan badiiy misollar asosida idiomatik, metaforik hamda madaniy birliklarni uzatishda pragmatik ekvivalentlikni taʼminlash usullari koʻrsatib beriladi. Tadqiqot natijasida pragmatik ekvivalentlik badiiy tarjimaning adekvatligini taʼminlovchi muhim omil sifatida asoslanadi

Kalit soʻzlar: pragmatik ekvivalentlik, badiiy tarjima, kommunikativ taʼsir, nemis tilidan tarjima, stilistik transformatsiya, idiomalar, madaniy konnotatsiya, adaptatsiya, tarjima strategiyalari, adekvatlik.

Zamonaviy tarjimashunoslikda badiiy matn tarjimasi faqat lingvistik birliklarning formal mosligini taʼminlash bilan cheklanmaydi. Tarjima jarayoni, eng

avvalo, matnning kommunikativ yoʻnalishi, estetik taʼsiri va oʻquvchi ongida yuzaga keladigan pragmatik reaksiyasini qayta yaratishga qaratilgan murakkab faoliyatdir. Shu jihatdan, badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlik tushunchasi markaziy nazariy kategoriyalardan biri sifatida namoyon boʻladi.

Tarjima nazariyasida koʻplab tadqiqotchilar (xususan, A.V.Fyodorov, Yu.N.Nayda, K.Rayss va boshqalar) tarjimaning asosiy vazifasi matn mazmunini soʻzma-soʻz koʻchirish emas, balki uning funksional taʼsirini qayta yaratishdan iborat ekanligini taʼkidlaydilar. Jumladan, Yu. Nayda tarjima jarayonini "oʻquvchi reaksiyasi ekvivalentligini taʼminlash" bilan izohlaydi va quyidagicha yozadi:

"Tarjimaning eng muhim vazifasi – asl matn oʻquvchisining reaksiyasiga imkon qadar yaqin boʻlgan reaksiyani tarjima matni oʻquvchisida yuzaga keltirishdir."¹⁸³

Mazkur yondashuv tarjimada pragmatik omilning ustuvorligini koʻrsatadi.

Badiiy matn oʻz mohiyatiga koʻra axborot uzatuvchi emas, balki taʼsir koʻrsatuvchi tizimdir. Unda semantik mazmundan tashqari:

- emotsional rang
- milliy-madaniy konnotatsiya
- stilistik funksiya
- obrazlilik

muhim rol oʻynaydi. Shuning uchun badiiy tarjimada faqat semantik ekvivalentlikni taʼminlash yetarli boʻlmaydi. A.V.Fyodorov taʼkidlaganidek:

"Badiiy tarjimada asosiy vazifa – asl matnning nafaqat mazmunini, balki uning stilistik va taʼsirchan xususiyatlarini ham qayta yaratishdir."¹⁸⁴

Ayniqsa nemis badiiy matnlarini oʻzbek tiliga tarjima qilishda bu masala alohida dolzarb hisoblanadi. Nemis adabiyoti tilida uchraydigan koʻplab metaforik, idiomatik va madaniy birliklar bevosita tarjima qilinganda oʻz kommunikativ vazifasini yoʻqotishi mumkin. Shu sababli tarjimon formal moslikdan koʻra pragmatik moslikni ustuvor deb biladi.

K.Rayss ham matn funksiyasiga asoslangan tarjima nazariyasida quyidagicha qayd etadi: "Tarjima adekvatligi matnning funksional taʼsirini saqlash bilan belgilanadi."¹⁸⁵

Demak, badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlik asl matn oʻquvchisida yuzaga keladigan estetik va emotsional taʼsirni tarjima matni oʻquvchisida ham qayta yaratishga qaratilgan jarayondir.

Shu bois mazkur maqolada badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlik masalasi nemis tilidan oʻzbek tiliga tarjima misollarida koʻrib chiqiladi.

Pragmatik ekvivalentlik mohiyati

Badiiy matnda soʻzlarning maʼnosi bilan birga:

¹⁸³ Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964.

¹⁸⁴ Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1983.

¹⁸⁵ Reiss K. Texttyp und Übersetzungsmethode. – Heidelberg, 1971.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- emotsional rang
- stilistik funksiya
- madaniy konnotatsiya
- obrazlilik

ham muhim ahamiyatga ega.

Shuning uchun tarjimada formal moslikdan ko‘ra kommunikativ moslik ustuvor bo‘ladi.

Nemis tilidan misollar orqali tahlil

1. Kontekstual-pragmatik moslik

Nemischa:

Er fühlte sich wie ein Fremder in seinem eigenen Haus.

So‘zma-so‘z tarjima:

U o‘z uyida begona kabi his qildi.

Pragmatik tarjima:

U o‘z uyida o‘zini yot odamdek sezdi.

Bu yerda “begona” so‘zi semantik jihatdan to‘g‘ri bo‘lsa-da, “yot odam” iborasi emotsional ta’sirni kuchliroq uzatadi.

2. Idiomatik birliklar

Nemischa:

Das ging ihm gegen den Strich.

So‘zma-so‘z tarjima:

Bu uning juniga qarshi bordi.

Pragmatik tarjima:

Bu uning ko‘ngliga yoqmadi.

Nemis tilidagi idiomani to‘g‘ridan-to‘g‘ri tarjima qilish kommunikativ buzilish keltirib chiqaradi. Pragmatik moslik esa o‘quvchiga tabiiy idrokni ta’minlaydi.

3. Emotsional-ekspressiv birliklar

Nemischa:

Er war todmüde.

So‘zma-so‘z tarjima:

U o‘likcha charchagan edi.

Pragmatik tarjima:

U juda holdan toygan edi.

Bu yerda hiperbola saqlangan holda tabiiy o‘zbekcha emotsional effekt yaratiladi.

4. Madaniy konnotatsiya

Nemischa:

Sie saßen beim Kaffee und redeten stundenlang.

So‘zma-so‘z tarjima:

Ular qahva yonida soatlab gaplashishdi.

Pragmatik tarjima:

Ular qahva ustida uzoq suhbatlashishdi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Nemis madaniyatidagi “Kaffee trinken” ijtimoiy muloqot ramzi hisoblanadi. “Qahva ustida” birikmasi shu funksiyani saqlaydi.

5. Metaforik ifoda

Nemischa:

Seine Worte trafen sie ins Herz.

So‘zma-so‘z tarjima:

Uning so‘zlari uni yuragiga urdi.

Pragmatik tarjima:

Uning so‘zlari yuragiga qattiq botdi.

Metaforaning funksional ta’siri saqlab qolindi.

6. Ironiya

Nemischa:

Na, das hast du ja wieder großartig gemacht.

So‘zma-so‘z tarjima:

Ha, sen buni yana ajoyib qilding.

Pragmatik tarjima:

Barakalla, yana qoyil qilding-da.

Ironik ohang pragmatik ekvivalentlik orqali qayta tiklandi.

Pragmatik ekvivalentlikni ta’minlash strategiyalari

Nemis → o‘zbek tarjimasida quyidagi usullar samarali:

- adaptatsiya
- kontekstual almashtirish
- ekspressiv kompensatsiya
- idiomatik moslashuv
- stilistik transformatsiya

Bu usullar orqali tarjimon asl matnning kommunikativ vazifasini saqlab qoladi.

Badiiy tarjimada pragmatik ekvivalentlik matnning estetik va kommunikativ ta’sirini qayta yaratish imkonini beradi. Nemis tilidan o‘zbek tiliga tarjima jarayonida so‘zma-so‘z moslik ko‘pincha yetarli bo‘lmaydi. Tarjimon matnning funksional yuklamasini hisobga olgan holda stilistik va madaniy transformatsiyalardan foydalanadi va pragmatik ekvivalentlik badiiy tarjimaning adekvatligini ta’minlovchi asosiy omillardan biri sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Nida E. Toward a Science of Translating. – Leiden, 1964.
2. Фёдоров А.В. Основы общей теории перевода. – М., 1983.
3. Reiss K. Texttyp und Übersetzungsmethode. – Heidelberg, 1971.

TARJIMA JARAYONIDA KOGNITIV KONSEPTLARNING SHAKLLANISHI VA QO‘LLANILISHI

Agzamova Nodira Obiddinovna
Diplomat University, “Filologiya va xorijiy tillar”
kafedrası o‘qituvchisi

E-mail: nodira.agzamova03@gmail.com

ORCID ID 0009-0003-6802-7760

Telefon: +998935418082

Annotatsiya: Ushbu tadqiqot kognitiv tushunchalarning yaratilishi va ularning tarjima jarayonida qanday ishlashini nazariy yondashuv bilan o‘rganadi. An’anaviy yondashuv o‘rniga bu izlanishda tarjima jarayoniga lingvistik transfer emas, balki matnni konseptual qayta qurish sifatida yondashiladi. Tadqiqotda tarjimon faoliyatida kognitiv konseptlarning yaratilishiga faol ta’sir etuvchi o‘zaro bog‘liq bo‘lgan uchta omil: tarjimon dunyoqarashi, tarjimon tajribasi va milliy-madaniy muhit ta’siri tahlil qilinadi. Ushbu omillar bir vaqtning o‘zida harakat qilsada, ularni alohida ko‘rib o‘tish har birining o‘ziga xos mehanizmlarini aniqlash va maqsadli foydalanish imkonini beradi. Topilmalar kognitiv tarjimashunoslikning nazariy rivojlanishiga yordam beradi.

Kalit so‘zlar: lingvistik, konsept, kognitiv, dunyoqarash, ma’no, tajriba, milliy va madaniy muhit

Аннотация: Данное исследование рассматривает формирование когнитивных концепций и их функционирование с теоретической точки зрения. Вместо традиционного подхода, здесь перевод рассматривается как процесс концептуальной реконструкции текста. В исследовании анализируются три взаимосвязанных фактора, активно участвующих в формировании когнитивных концепций в деятельности переводчика: мировоззрение переводчика, опыт переводчика и национально-культурная среда переводчика. Хотя эти факторы действуют одновременно в процессе, их раздельное изучение позволяет четко определить каждый фактор и специфические механизмы каждого. Полученные результаты вносят вклад в теоретическое развитие исследований в области когнитивного подхода к переводу.

Ключевые слова: лингвистик, концепт, когнитивный, мировоззрение, значение, опыт, национально-культурное пространство

Abstract: This study examines the creation of cognitive concepts and how they function in the process of translation by theoretical approach. Instead of traditional approach, it views the translation process as a conceptual reconstruction, not just a linguistic transfer. The research analyzes three interrelated factors that participate actively in creation of cognitive concepts in the activities of the translator: the translator’s worldview, experience and national-cultural environment. While these factors operate simultaneously in the process, their separate examination

allows clear identification of each factor and their specific mechanisms. The findings contribute to the theoretical development of cognitive translation studies.

Key words: linguistic, concept, cognitive, worldview, meaning, experience, national-cultural environment

KIRISH

Jahon tarjimashunosligida tarjima jarayoniga faqat til birlklari emas, balki mental konseptlar va kognitiv modellar asosida yechim topish ilmiy jihatdan keng o'rganilib kelinayotgan yangi bir jabhadir. Tarjima jarayoniga ta'sir qiluvchi omillar - bular tarjimonning dunyoqarashi, orttirgan tajribalari, madaniy bilimlari kabilar bo'lib, barchasi tarjimonlarda konsept shakllanishida muhim o'rin tutadi. O'zbek tarjimashunosligida kam o'rganilgan va ilmiy izlanishlar olib borishda bo'shliq borligi sabab aynan shu mavzu tanlandi. Bu ilmiy tadqiqotda konseptning manba tilidan maqsadli tilga ko'chish jarayoni kognitiv mexanizm sifatida talqin etilib ishda kognitiv va nazariy metodlar qo'llaniladi. Tadqiqotning dolzarbligi zamonaviy tilshunoslikda kognitiv yondashuvga bo'lgan ehtiyoj bilan izohlanadi. Tadqiqot natijalari nazariy va amaliy tarjimashunoslikda, hamda tarjimonlar tayyorlash jarayonlarida qo'llanilishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Tilshunoslik nazariyasida XX-asr oxirlarida paydo bo'lgan kognitiv lingvistika tilga lisoniy avtonom tizim emas, balki inson shuuri bilan chambarchas bog'liq bo'lgan kognitiv tizim sifatida yondoshish orqali tubdan burilish yasab berdi. Jahon tilshunosligi va tarjima nazariyasida tadqiqot olib borgan Langaker, Lakof, Jonson va Talmilar ma'no faqat lingvistik shaklning o'zidan anglanilib qolmay, inson tajribalariga asoslangan konseptlar jarayonida hosil bo'ladi deb ta'kidlashgan. Bu nuqtai nazarga ko'ra til bu gapiruvchining voqelikni tizimga solishi, anglashi va anglatishi kabilarni o'zida aks ettiradi. [11, 10, 18]

Dastavval, Lakof va Jonsonlarning nazariyasiga ko'ra konseptlar tizimli shaklda so'zlashuvchining boshidan kechirgan tajribalariga yo'g'iriladi va shu sabab ma'no madaniy va kognitiv muhitga bog'liq bo'ladi. Shu sababli, ma'no bu leksik birliklar natijasi emas, balki ongda aks ettirilib erishilgan natijaga aylanadi.[10] Bu g'oyani yanada ilgari surishda Langaker uning dinamik hodisa ekaniga ahamiyat qaratadi. Uning fikricha, realliklarni anglash va tushuntirishda qotib qolgan semantik mavzuni kodlashtirishdan voz kechib, turli lingvistik yo'llar orqali ma'no qayta yaratiladi.[11] Tarjimashunoslikda bu qarashlar juda muhim bo'lib, tarjimon faoliyatiga faqat leksik va grammatik muloqot sifatida qaraladigan an'anaviy nuqtai nazardan uzoqlashtiradi.

Kognitiv va madaniy lingvistika markazida tugan hodisa bu konsept bo'lib, bu inson bilimi, madaniyati va tili o'rtasida muloqotni amalga oshiradigan ongda birlik deb tushuniladi. Stepanov konsept tushunchasiga "madaniyatdagi konstanta", ya'ni doimiylik deb ta'rif berib, jamoaviy ongda konseptlarning ramziy va muqarrar ekanligini ta'kidlaydi. [17] Karasik va Kubryakovalar konseptning kognitiv jihatlariga ko'proq e'tiborni qaratib, konsept bu tahliliy, his-tuyg'ularga

yo'g'irilgan, tasavvurga oid hamda aqliy turkumlash va aqliy bilimga asoslangan birliklar deb tushuntiradilar. [7, 9]

Ushbu talqinlar shuni ko'rsatadiki, tillarda konseptlarni tenglashtirib bo'ladigan aniq tushunchalar mavjud emas, chunki konseptlar alohida madaniy va kognitiv muhitlarda shakllantiriladi. Ushbu g'oyaning tarjimashunoslikga qo'shadigan hissasi, bu tarjima jarayonida so'zlarga ekvivalent so'z izlash muammosi emas, balki konseptual ma'noni anglab uni qayta yaratishdan iborat ekaniga ahamiyat qilishdadir.

Ushbu izlanish kognitiv tilshunoslik va tarjimashunoslik tamoyillariga asoslangan kvalitatif va nazariy metodologiya asosida olib boriladi. Tadqiqot tarjimaga kognitiv jarayon sifatida yondoshadi va ma'no konseptlar asosida yaratilib almashilinishiga urg'u beradi. Yuqorida tilga olingan va quyida foydalaniladigan tilshunos va tarjimashunoslar nazariyalariga tayangan holda tarjima jarayonida tushunchalar tarjimonning qarashlari, tajribasi, madaniy va milliy ongi orqali qay tarzda qayta ifodasini topishi nazariy tahlil qilinadi. Metodologik e'tibor asar tilini konseptlashtirish va maqsadli tilga qayta konseptlashtirish mexanizmlarini topish va ularda tarjimonning o'rnini belgilab berishga qaratiladi. Ushbu maqolada empirik tahlil yoki qiyoslash maqsadida tayanch manbalar tanlanmaganining sababi - kelgusida shu mavzuda chuqur ilmiy ish olib borish uchun nazariyani mustahkamlashdan iborat.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Tarjima jarayonida kognitiv konseptlarning shakllanish jarayoni va tarjimon bundan qanday foydalanishini nazariy ochib berish ushbu izlanish maqsadi bo'lib kognitiv, madaniy va tarjimon dunyoqarashi kabi faktorlarga e'tiborini qaratadi. "Konsept" tushunchasi o'zbek tilshunosligida yangi yo'nalish ekanini A'zamova olib borgan izlanishlar natijasida, ikki tomlik va besh tomlik "O'zbek tilining izohli lug'at"larida ham va Hojiyevning "Lingvistik terminlarning izohli lug'ati"da ham yer olmaganini qayd etilganidan ma'lum. [1] Ushbu atama nisabatan yangi bo'lib tarjima jarayonida uning shakllanishi va uzatilishiga, konseptning madaniy va ong olamida mavjud kognitiv hodisa ekaniga urg'u beriladi. Shu jarayonda uch yirik faktorlar nazariy tahlil etiladi:

1. Tarjimon dunyoqarashi
2. Tarjimon tajribasi
3. Tarjimonning milliy va madaniy muhiti

1. Tarjimon dunyoqarashi

Kognitiv konseptlarning tarjima jarayonida turli qarorlarning qabul qilishiga eng ko'p ta'sir etadigan turi bu tarjimon dunyoqarashidir. Tarjimaga bu shunchaki bir tildagi matnni ikkinchi tildagi so'zlar yoki muqobillar bilan almashtirish emas, balki turli hil dunyoqarashlar, ko'pincha manba tili va maqsad tili orasidagi ziddiyatli dunyoqarashlarga yechim topuvchi vosita deb qarash mumkin. Tarjimaga ta'sir ko'rsatuvchi dunyoqarashlarning bir qanchasini turkumlab qarab chiqiladi, bu

shu turdagi kognitiv koseptlarning vujudga kelishi, ahamiyati va qo'llanilishi kabilar muhokamasini osonlashtiradi.

1.1. Lingvistik dunyoqarash

Lingvistik dunyoqarash tarjimonning ona tilisi va kognitiv tizimiga singib ketgan, bir-biri bilan bog'liq bo'lgan semantik va konseptual asosdir. Ilmiy tadqiqot olib borgan E. Sapir, B. Vorf, A. Verzbika, B. Sosedova, U. Muratbayeva kabilar lingvistik dunyoqarash mavzusiga katta hissa qo'shganlar. [16, 21, 22, 5, 15] Lingvistik dunyoqarash tushunchasiga Sapir va Vorflar bergan nazariy ta'riflari kuchli va deterministik talqin bo'lgani sabab tanqid ostiga olingan. Sapirning ta'kidlashicha kishi dunyoqarashi o'z jamiyati uchun ifoda vositasiga aylangan muayyan tilga bo'ysunadi.[16] Worf esa bu fikrni yanada ilgari surib borliqni ona tili belgilab qo'ygan chiqizlar bo'yicha tahlil qilamiz deydi. [21] Zamonaviy tadqiqotchilar Lyusi va Levinsonlar esa lingvistik dunyoqarash kengroq tamoyillarga asoslanish ehtimolligini ilgari suradigan empirik ta'riflardan foydalanadilar.[14, 12] Muratbayeva bu haqida fikr yuritar ekan yuqoridagilar bilan bir qatorda inson tajribasi, atrof-muhit bilan munosabati va boshqa ekzistensial sharoitlarning uzviy bog'liqligi lingvistik dunyoqarashni belgilaydi deb hisoblaydi. [15]

Ushbu bosqichda tillar o'rtasida konseptual assimetriya asosiy muammolardan biri bo'lib o'rta qadga chiqadi. Manba tilidagi lingvistik dunyoqarash tarjima qilish uchun maqsad qilingan til lingvistik dunyoqarashlariga to'g'ridan-to'g'ri mos kelmaydi. Tillardagi asosiy qiyinchiliklardan hisoblanadigan assimetriya hodisalarini o'rganish tarjima va madaniyatlararo muloqot jarayoniga ta'sir etishini S. Yusupova tahlil ostiga olgan. [23] Lingvistik dunyoqarashdagi assimetriya tarjimada semantik muammolarga, haddan tashqari umumlashtirishga yoki konseptual xatolarga olib keladi.

Tarjima jarayonida bular shuni ko'rsatadiki, tarjima bu tillararo muloqot va tarjimonning ona tilisi tizimi tarjima qilinadigan manbaning tilidagi tushunchalar, tizimlar, qarashlar va ularning tarjimon ongida konsept hosil qilishida muhim bo'lgan bosqichdir. Bu jihatdan ilmiy izlanishda tilga olingan kognitiv konseptlarning tarjimon ongida shakllanishi jarayoniga lingvistik dunyoqarashning ta'siri nazariy tasdiqdan o'tgan hamda muvaffaqiyatli tarjima jarayoni uchun lingvistik dunyoqarashdagi assimetriyalarni tushunish katta ahamiyatga ega.

1.2. Mafkuraviy dunyoqarash

Mafkuraviy dunyoqarash ko'lami keng bo'lib, uning ichiga falsafiy, diniy, an'anaviy, zamonaviy, siyosiy, iqtisodiy, tarixiy va hokazolar kiradi. Tarjima jarayoni millatlararo muloqot bo'lib, tarjima qilishda mafkuraviy ta'sir va cheklovlar bo'lishi muqarrar bir faoliyatdir. Tarjimonning mafkuraviy dunyoqarashi ma'noni tushunish va qayta yaratish hisoblanuvchi kognitiv linzaning ishlash jarayoniga katta ta'sir etadi. Lei Daining tadqiqotlari mafkuraviy dunyoqarashning tarjima jarayoniga ta'sirini muhokama qilgan Venuti va Jekmondning "tarjimon manbadagi mafkuraviy tushunchalarni tarjima qilish chog'ida

horijlashtirish yoki mahalliyashtirish startegiyalaridan foydalanib yechim topishini tanqid ostiga oladilar" deydi. Tadqiqotchining o'zi ko'proq subyektivlikka yon bosadi va shunga ko'plab ilmiy asoslar keltiradi. Bu muammo dominant mafkuralar bilan kamsonli mafkuralar muvozanatiga katta ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi. [6] Demak, tarjima bu tarjimon tomonidan o'zida shakllangan, ommaviy yoki mahfiy mafkuralardan xabardor holda belgilangan chegaralardan oshmagan holda erishilgan natijadir.

1.3. Ijtimoiy dunyoqarash

Tarjimonning jamiyatdagi o'rni, kelib chiqishi, ta'lim darajasi va saviyasi, gender tengligi va inklyusiya kabi qarashlari uning ijtimoiy dunyoqarashini shakllantiradi. Tarjima jarayoni bu qobiq ostida kechadigan jarayon emas, balki tarjimonning manbani qanday idrok etib, konseptlarni shakllantirib, yangi lingvistik shaklga o'girishida ijtimoiy qarashlari ta'sir etishi mumkin bo'lgan ochiq jarayondir. Barhudarov ma'nolarni qayta yaratishda kontekst va ijtimoiy bilim muhim ahamiyat kasb etishiga urg'u bergan. [3]

Tarjimaning ijtimoiyligiga nazar solganda, har qanday manba ijtimoiy muhitni o'zida aks ettiradi, tabiiyki, tarjima maqsadli til tomondagi muhitga ijtimoiy jihatdan tarjimani moslaydi. Bu jarayonda qo'llaniladigan mezonlar tarjimonning ijtimoiy dunyoqarashidan kelib chiqib manbani tanlash, tarjimani amalga oshirish va tarqatish jarayonlarining har bosqichida mavjuddir. Beykerning fikriga ko'ra 2000-yillardan boshlab ijtimoiy mavzu tarjimashunoslikda dolzarb va keng o'rganilgan yo'nalishga aylandi.[2] Ijtimoiy dunyoqarash tarjimon ongida paydo bo'ladigan koseptlarning eng murakkablaridan biri. Tadqiqotchi Jeng ilmiy izlanishida tarjimadagi ijtimoiy mavzu turli tarjima jarayonlaridan iborat makro muhit bo'lib unga ahamiyat qaratish tarjimaning asosiy maqsadlaridan uzoqlashtiradigandek ko'rinishi mumkin. [25] Biroq, tarjima bu ijtimoiy jarayon va tarjimonning ijtimoiy ongi faol konsept bo'lgani bois bu dunyoqarashning tarjimadagi vazifasi va o'rnini tadqiq qilish muhim hisoblanadi.

2. Tarjimon tajribasi

Tarjimonlarning va ularning tarjimalari orasidagi farqlarda va kognitiv konseptlarga boyligni aniqlashda muhim omillardan yana biri bu tarjimonlarning orttirgan ilmiy, uslubiy va amaliy tajribalaridadir.

O'zbek tarjimashunosligida tarjima mahorati keng o'rganilgan bo'lsada tarjimon tajribasi va buning kognitiv konseptlarning shakllanishiga ta'siri ilmiy e'tibordan chetda qolgan. M. Varzande va E Jadidilar olib borgan tadqiqotlar ham tarjimonning ilmiy salohiyati va hissiy intellektlari atrofida bahs olib borib bu jarayonlarning kognitiv mexanizmlarga ta'siri sistematik ravishda tahlil etilmagan. [19, 20] Bu bo'shliq ilmiy soha vakillaridan tarjimonning tajribasi tarjima jarayonidagi kospetlarni anglash, qaror qabul qilish, ma'no yaratish va tarjima matnini muloqot qilishlarida tutgan o'rnini asosli o'rganib e'tibor qilishlarini taqozo etadi.

Langakerning ta'rif berishicha kognitiv lingvistikada ma'no bu konseptlashtirish va shu sabab tarjimonlarning orttirgan tajribalari ana shu

konspetual tizimlarning faol holatga kirishi va tarjima jarayonida qayta yaratilishi jarayonlarida katta ta'sir ko'rsatadi.[11] Tajribali tarjimon konseptual tomondan, strategik va metacognitiv tomondan turli vaziyatlarga shay bo'ladi. Bu fikrni Kellogning tarjimada tajriba kognitiv ko'nikmalarning shakllanishidago asosiy o'rin tutishini tasdiqlagani bilan asoslash mumkin.[8] Shunday ekan, tarjimonning tajribasi uning faqat professionallik holatini belgilabgina qolmay, tarjimada konseptlarning shakllanishi va uzatilishi jarayonida ishtirok etadigan faol kognitiv filtrga aylanadi.

3. Tarjimonning milliy va madaniy muhiti

Tarjimonning kognitiv faoliyatida uning tug'ilib o'sgan joyi madaniyati va milliy muhiti o'rnashib qolgan bo'ladi va bu muhit tarjima jarayonida konseptlarning tizimiga, turli belgi va ma'nolarning tushunilishi va ochib berilishiga, qadriyatlarga moslashishiga sabab bo'ladi. Tarjimonning milliy va madaniy muhiti uning konseptlarini shakllantirgani tarjimashunoslikda makro-kognitiv asos bo'lib hizmat qiladi, jumladan Verzbika har bir tilda madaniy va milliy belgilarga asoslangan ma'no tizimi bor bo'lib bularni bilmasdan turib to'liq ma'noga erishib bo'lmaydi deydi. [22] Bu asos ichida tarjimon kamida ikki madaniy konseptlar to'qnashgan chiziqda, ya'ni tarjimaning manbai va tarjimaga maqsad qilingan madaniyati va milliyliги orasida faoliyat olib boradi. Tadqiqotchi Li ilmiy izlanishida madaniyatga ma'lum hududda avloddan avlodga meros o'tadigan umumiy ishonchlar, qarashlar, qadriyatlar, an'ana va odatlar tizimi deb ta'rif berib inson shaxsiyati shu asoslarda shakllangan shaxsiy va umumiy mezonlarga bog'liq bo'ladi deb aytadi. [13]

Demak, tarjimonning shakllangan milliy va madaniy muhitini o'rganish odatda ko'zga chalinmaydigan ammo jarayonda mavjud bo'lgan muhim elementni ochib berishi bilan muhimdir. Tarjimonning kognitiv konseptlari orasida uning milliy va madaniy muhit bilan bog'liqligi bu izlanishning yangiligi bo'lib, buni tadqiq etish tarjimon faoliyatini va uning ongida shakllanadigan konseptlarni aniqlashga yo'l ochib beradi.

Tarjimon dunyoqarashi, tarjimon tajribasi va tarjimonning milliy va madaniy muhiti bir biriga uzviy bog'liq va ayni vaqtda sodir bo'ladigan jarayonlar bo'lsada tarjimadagi kognitiv jarayonda konseptlarning shakllanishida bu uch yirik faktorlarning alohida nazariy tahlil qilinishi metodologik zaruriyatdir.

XULOSA

Kognitiv konseptlarning shakllanishi va ularning tarjima jarayonida ishtiroki murakkab mental faoliyat bo'lib bu jarayonga faqat lingvistik yondoshib bo'lmaydi. Tarjima bu bir tildan ikkinchi tilga faqat so'zlarni tarjima qilib berish emas, balki tarjimondan ma'nolarni tushunish, gavdalanitirish va qayta yaratish kabilardan iborat konseptual qayta yaratish jarayonidir. Kognitiv konseptlar tarjima manbasidagi bilim, madaniy unsurlar va o'ziga xosliklarni tartibga soladigan ko'p qirrali va o'zgaruvchan aqliy tizimlar vazifasini bajaradi.

Bu tadqiqot tarjimonning ongida konseptlarning shakllanishiga ta'sir etadigan asosiy uch faktorlar: tarjimonning dunyoqarashi, tajribasi va milliy-madaniy muhiti mavzularini nazariy tahlil qildi. Tarjimonning dunyoqarashiga mafkuraviy, ijtimoiy va lingvistik omillar ta'sir ko'rsatgan holda tarjima jarayonida uning positsiyasini belgilab beradi. Uning kasbiy tajribasi esa qo'llaydigan strategiyalari va tanlovlarida o'z aksini topadi. Tarjimon mansub bo'lgan millati madaniyati va tarjima matni yaratilgan muhitdagi madaniy va milliy elementlardan voqif bo'lishi, milliylik va madaniyat bilan ifodalangan ma'nolar va belgilarning tarjima qilinishida, muqobil yechimlarga erishishiga sabab bo'ladigan konseptlarni aks ettiradi.

Taklif etilgan nazariy mushohadalar va natijalar konseptual xabardorlik, milliylikni anglash, reflektiv tajriba ustida ish olib borish kabilarni rivojlantirishga asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbek tarjimonlari faoliyatida konseptlarning shakllanishiga ta'sir etadigan omillarni empirik tadqiq etish kelgusi izlanishlar uchun maqsad etib qo'yildi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A'zamova G., Kognitiv tilshunoslikda konsept talqini., Ilm-fan va innovatsiya ilmiy-amaliy konferensiya maqolasi, –2023.,
<https://doi.org/10.5281/zenodo.7904753>
2. Baker M., Translation and conflict: A narrative account. London: Routledge, – 2006.
3. Бархударов Л.С., Язык и перевод. Москва: Наука – 1975.
4. Bian J., Li X., The interaction between ideology and translation // Proceedings of the 2021 International Conference on Education, Language and Art (ICELA 2021). – 2021. – P. 443–446.
5. Соседова В. С. Соотношение понятий «языковая картина мира» и «менталитет» в современной лингвистике // Материалы научной конференции. – С. 275–278.
6. Dai L. Ideology in translation: Theories and reflections // Proceedings of the 2016 International Seminar on Education, Innovation and Economic Management (SEIEM 2016). – 2016. – P. 504–506.
7. Карасик В., Языковой круг: личность, концепты, дискурс. Волгоград: Перемена. – 2002
8. Kellogg R. T. Expertise and language processes in translation // The Cambridge handbook of expertise and expert performance / Ed. by K. A. Ericsson et al. – Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
9. Кубрякова Е., Язык и знание: на пути получения знаний о языке. Москва. – 2004.
10. Lakoff G., Johnson M., Metaphors we live by. University of Chicago Press. – 1980. – P. 22-60.
11. Langacker R., Foundations of cognitive grammar. Vol. 1. – Stanford: Stanford University Press, – 1987. – P. 47-55.

12. Levinson S., Space in language and cognition: explorations in cognitive diversity., Cambridge University Press., – 2003.
13. Li Q. The influence of translators' cultural identity on the translation of Lun Yu // International Journal on Studies in English Language and Literature. – 2014. – Vol. 2, No. 1. – P. 40–49.
14. Lucy J., Language diversity and thought: A reformulation of the linguistic relativity hypothesis. Cambridge University Press., – 1992., <https://doi.org/10.1017/CBO9780511620843>
15. Muratbaeva U. T. The distinctive characters of the national linguistic worldview on the example of Karakalpak and English languages // Proceedings of International Scientific Conference. 2025. – P. 623–627.
16. Sapir E. Language. – New York: Harcourt, Brace, – 1921.
17. Степанов Ю., Константы: Словарь русской культуры, Москва., – 1997.
18. Talmy L., Toward a cognitive semantics. Vol. 1. – Cambridge, MA: MIT Press, – 2000. – P. 21-27.
19. Varzande M., Jadidi E. The effect of translators' emotional intelligence on their translation quality // English Language Teaching. – 2015. – Vol. 6, No. 8. – P. 104–114. – DOI: 10.5539/elt.v6n8p104.
20. Varzande M., Jadidi E. The impact of translators' academic experience on their translation quality // English Language Teaching. – 2015. – Vol. 8, No. 9. – P. 11–19. – DOI: 10.5539/elt.v8n9p11.
21. Whorf B. L. Language, thought, and reality. – Cambridge, MA: MIT Press, – 1956.
22. Wierzbicka A., Semantics, Culture and Cognition. Oxford: Oxford University Press., – 1992., – P. 7-42.
23. Yusupova S., Simmetriya va assimetriya tarjima nazariyasida., Scientific Journal: Impact Factor. – 2023 Vol. 4, No. 1. 25-30.
24. Zakharova A., Baranovskaya T., Antonova M., Li S. Modelling the linguistic worldview: Subject field scoping review // Journal of Language and Education. – 2022. – Vol. 8, No. 3. – P. 150–166. – URL: <https://jle.hse.ru/article/view/14433>.
25. Zheng J. An overview of sociology of translation: Past, present and future // International Journal of English Linguistics. – 2017. – Vol. 7, No. 4. – P. 28–36. – DOI: 10.5539/ijel.v7n4p28.

BADIIY ASARNING TARJIMA MUAMMOLARI

Namangan davlat chet tillari instituti

katta o'qituvchisi,

PhD, Valijanov Sherzod Abdug'ani o'g'li

Namangan davlat chet tillari institute talabasi

Ro'ziboyeva Oydinoy Ilhomjon qizi

Annotatsiya: Badiiy tarjima adabiyot va madaniyatni bog'lovchi muhim ko'prik hisoblanadi. Ushbu maqolada badiiy tarjimada uchraydigan asosiy muammolar, jumladan, madaniy alomatlarning uzatilishi, hissiy rang-baranglikni saqlash va stilistik moslikni ta'minlash muammolari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o'zbek, ingliz tillarida tarjima qilingan badiiy asarlarning namunalari keltiriladi. Ushbu tadqiqot tarjima jarayonining nozik jihatlarini ochib berish va tarjimonlar duch keladigan qiyinchiliklarni yengish bo'yicha usullarni taklif qilishni maqsad qiladi.

Kalit so'zlar: badiiy tarjima, stilistik moslik, madaniy alomatlar, hissiy rang-baranglik, tarjima nazariyasi, o'zbek adabiyoti, ingliz adabiyoti, lingvistik muammolar, tarjimon strategiyalari.

Annotation: Literary translation is an important bridge connecting literature and culture. This article analyzes the main problems encountered in literary translation, including the transmission of cultural symbols, the preservation of emotional diversity, and ensuring stylistic compatibility. The article also provides examples of literary works translated into Uzbek, English, and Russian. This research aims to reveal the subtle aspects of the translation process and propose methods for overcoming the difficulties that translators face.

Keywords: literary translation, stylistic correspondence, cultural characteristics, emotional diversity, translation theory, Uzbek literature, English literature, linguistic problems, translator strategies.

Аннотация: Художественный перевод является важным мостом, соединяющим литературу и культуру. В данной статье анализируются основные проблемы, встречающиеся в художественном переводе, включая передачу культурных символов, сохранение эмоционального разнообразия и обеспечение стилистической совместимости. В статье также приводятся примеры художественных произведений, переведенных на узбекский, английский и русский языки. Это исследование направлено на выявление тонкостей процесса перевода и предложение методов преодоления трудностей, с которыми сталкиваются переводчики.

Ключевые слова: художественный перевод, стилистическая совместимость, культурные признаки, эмоциональное разнообразие, теория перевода, узбекская литература, английская литература, лингвистические проблемы, стратегии переводчика.

Madaniy alomatlarni tarjima qilish muammosi.

Badiiy tarjima — bu adabiy asarni bir tildan boshqa tilga shunchaki soʻzma-soʻz koʻchirish emas, balki uning mazmuni, ruhiyati, obrazlari va uslubiy goʻzalligini yangi tilda qayta yaratish jarayonidir. Tarjimon muallif fikrini yetkazish bilan birga, asarning badiiy taʼsiri, hissiy ohangi va estetik qiymatini ham saqlab qolishga intiladi. Shu sababli badiiy tarjima ijodiy jarayon boʻlib, u tarjimondan nafaqat til bilimini, balki adabiy did, madaniy tushuncha va sanʼatkorlik mahoratini ham talab etadi. Badiiy tarjima xalqlar oʻrtasida madaniy koʻprik vazifasini bajarib, turli millat adabiyotlarini bir-biriga yaqinlashtiradi. Bundan tashqari badiiy matnlarni tarjima qilish jarayonida yuqorida keltirilgan talablar bilan birgalikda turli xil muammolar yuzaga keladi. Badiiy tarjimaning eng katta qiyinchiliklaridan biri esa bu madaniy alomatlarni boshqa tilga oʻtkazishdir. Masalan, oʻzbek xalq maqolida: "Koʻz — qalbning oynasi" degan ibora ishlatiladi. Ingliz tilida bu iborani "The eyes are the windows to the soul" deb tarjima qilish mumkin. Garchi mazmun yaqin boʻlsa-da, turli madaniyatlarda iboraning hissiy qabul qilinishi farq qilishi mumkin. Tarjimon bunday hollarda matn kontekstini chuqur anglab, mos ohangni saqlab qolishga harakat qilishi lozim. Bu muammolarning yechimi sifatida keltirilayotgan soʻz va iboralarni tushuntirish orqali tasniflab berilishi zarur.

Hissiy rang-baranglikni saqlash masalasi.

Badiiy asarlarda hissiyotlarning aniq ifodalanishi muhim oʻrin tutadi. Badiiy asarlarda hissiyotlarning aniq ifodalanishi muhim, chunki aynan hissiyotlar asarning oʻquvchiga taʼsir kuchini belgilaydi. Qahramonlarning ichki kechinmalari, quvonch, iztirob, qoʻrquv yoki umid kabi tuygʻular ravshan tasvirlansa, oʻquvchi voqealarni chuqurroq his qiladi va asar mazmuniga ruhiy jihatdan yaqinlashadi. Hissiyotlar aniq ifodalanmaganda esa obrazlar sunʼiy koʻrinadi, voqealar taʼsirchanligini yoʻqotadi va asarning badiiy qiymati pasayadi. Shuning uchun yozuvchi ham, tarjimon ham hissiy ohangni toʻgʻri yetkazishga alohida eʼtibor beradi — bu asarning jonliligi, ishonarliligi va estetik taʼsirini taʼminlaydi. Bunga yaqqol misol, Choʻlponning sheʼrlarida uchraydigan lirizmni boshqa tilga oʻtkazishdir. Bunda tarjimonlar koʻpincha hissiy boylikni saqlab qolishda qiyinchiliklarga duch keladilar. Quyidagi misolni koʻrib chiqamiz:

Oʻzbekcha: "Koʻnglim — bir gul, ochilmasdan toʻkildi yaprogʻi.[1, 45]

Inglizcha tarjima: "My heart is like a flower; its petals fell before it bloomed.

Ushbu tarjimalarda sheʼrning mazmuni saqlangan boʻlsa-da, hissiy va poetik ohang toʻliq aks ettirilmagan boʻlishi mumkin. Tarjimon oʻz mahorati va ijodkorligini ishga solib, hissiyotlarni toʻgʻri aks ettiradigan soʻzlarni topishi zarur.

Stilistik moslikni taʼminlash qiyinchiliklari.

Yana bir muammo bu stilistik uygʻunlikni saqlashdir. Stilistik moslik — bu nutqning barcha unsurlari (soʻz tanlovi, ibora, gap tuzilishi, ohang, tasvir vositalari)ning muloqot maqsadi, vaziyati, janri, auditoriyasi va funksional uslubiga oʻzaro uygʻun holda mos kelishidir. Stilistik moslik taʼminlanganda matn aniq, tabiiy, taʼsirchan va kommunikativ jihatdan samarali boʻladi; moslik buzilganda esa matn mazmunan toʻgʻri boʻlsa ham, nooʻrin, sunʼiy yoki kulgili tuyulishi mumkin.

Masalan, Ernest Hemingueyning asarlari oddiy va aniq uslubda yozilgan bo'lsa, Fyodor Dostoyevskiyning matnlari murakkab va falsafiy uslubga ega. Bu kabi asarlarni tarjima qilishda tarjimon uslubni saqlab qolishi lozim. Hemingueyning quyidagi jumlasini tahlil qilamiz:

Inglizcha: "The sun also rises." [2, 67]

O'zbekcha tarjima: "Quyosh yana chiqadi. "

Ko'rinib turibdiki, jumla oddiy va aniq tarzda tarjima qilingan.

Bunday tarjimalar matnning falsafiy ohangini va murakkab fikrlar uyg'unligini saqlashni talab qiladi.

Tarjimondan ijodkorlik talab qilinadigan holatlar:

Badiiy tarjima faqat so'zlarni boshqa tilga o'tkazishdan iborat emas. Tarjimon, ayniqsa, poetik asarlarni tarjima qilishda ijodkorlik ko'rsatishi kerak. Misol uchun, Alisher Navoiyning "Xamsa" asarini ingliz tiliga tarjima qilgan tarjimonlar ba'zi baytlarni so'zma-so'z emas, balki mazmuniy va poetik moslikni saqlab, qayta ishlaganlar.

Masalan: O'zbekcha:

"Eyyor, sening vasling men uchun hayot o'zagi,
Sen yo'q joyda hayot o'z o'zidan bo'lak bir o'lim.

"Inglizcha tarjima:

"Oh beloved, your presence is the essence of my life,
Without you, life itself turns into another death." [3, 88]

Tarjimada ohang, ritm va mazmun birgalikda saqlangan, bu esa badiiy tarjimaning murakkab, ammo ijodkorlik talab qiladigan qirralaridan biridir.

Leksik noaniqliklar va kontekstga bog'liq tarjima qiyinchiliklari.

Badiiy asarlarni tarjima qilishda leksik noaniqliklar katta qiyinchilik tug'diradi. Leksik noaniqliklar bu nutq yoki matnda ishlatilgan so'z yoki iboraning ma'nosi yetarlicha aniq bo'lmasligi, ko'p ma'noliligi, mavhumligi yoki kontekstga mos kelmasligi sababli fikrning ikki xil yoki noto'g'ri talqin qilinishiga olib keladigan stilistik-semantik nuqsondir. Bunday holat matnning aniqligi, mantiqiyli va kommunikativ samaradorligini pasaytiradi. Bir so'zning turli kontekstlarda har xil ma'noda qo'llanishi tarjimonning diqqat-e'tiborini talab qiladi. Masalan, o'zbek adabiyotida "g'arib" so'zi ko'pincha hissiy konnotatsiyaga ega:

O'zbekcha:

"G'aribning ko'ngli —o'rik guli,
To'kilib qolar bir qahrda.

"Inglizcha tarjima:

"A lonely heart is like an apricot blossom,
It falls at the slightest chill." [4, 15]

”Bu yerda “g‘arib” so‘zini bevosita “lonely” yoki “stranger” deb tarjima qilish mumkin, ammo ma’naviy va poetik ma’no kontekstga bog‘liq. Tarjimon ushbu nozikliklarni tushunishi va matn mohiyatini saqlab qolishi lozim.

Lingvistik xususiyatlarni tarjima qilish masalasi.

Turli tillarning lingvistik tizimi va grammatika qoidalari o‘zaro farqlanadi, bu esa tarjimada muammolarni yuzaga keltiradi. Masalan, rus va o‘zbek tillarida ergash gaplar ko‘pincha murakkab tuzilishga ega, ingliz tilida esa ular nisbatan sodda:

O‘zbekcha tarjima: “Sening men haqimda nima deb o‘ylayotganingni bilaman, lekin bu menga ahamiyatsiz.”

Inglizcha tarjima: “I know what you think about me, but I don’t care.”

Bu tarjimalarda strukturaviy farqlarni saqlash va bir vaqtning o‘zida ohangni moslashtirish tarjimondan katta mahorat talab qiladi.

Milliy o‘ziga xoslikni aks ettirish masalasi.

Badiiy tarjimada milliy madaniyatning aks ettirilishi muhim o‘rin tutadi. Masalan, Abdulla Qodiriyning asarlarida o‘zbek xalqining urf-odatlarini, turmush tarzi va milliy xususiyatlari yorqin tasvirlangan. “O‘tgan kunlar” romanida quyidagi jumlaning ko‘rib chiqamiz:

O‘zbekcha: “Choyxonada yig‘ilganlar chaqchaqlashib, sho‘xlik qilishar, shovqin-suron go‘yoki kechani yoritardi.”[5, 105]

Inglizcha tarjima: “In the teahouse, the gathering was lively, filled with jokes and laughter, as if the noise illuminated the night.”

Bu tarjimalarda “choyxona” so‘zi madaniy o‘ziga xoslikni saqlash uchun o‘zgartirilmasdan kiritilgan, chunki boshqa tillarda ushbu tushunchani to‘liq aks ettiradigan muqobil so‘z yo‘q. Tarjimon bunday holatlarda milliy o‘ziga xoslikni saqlash uchun izohlar yoki shartli moslashuvlardan foydalanishi mumkin.

Metafora va poetik usullarni tarjima qilish muammolari.

Metaforalar va boshqa badiiy usullarni tarjima qilishda ulardagi chuqur ma’no va hissiy ta’sirni yo‘qotmaslik muhim. O‘zbek adabiyotida quyidagi metaforani ko‘rib chiqamiz:

O‘zbekcha: “Hayot bir dengiz, har bir to‘lqini yangi sinov.”

Inglizcha tarjima: “Life is an ocean, every wave a new trial.”[6, 67]

Mazmun oddiy ko‘rinsa-da, tarjimon poetik ohangni saqlab, asarning ruhini etkazishi kerak.

Xulosa

Badiiy tarjima muammolari murakkab va ko‘p qirrali bo‘lib, ular madaniy, lingvistik va badiiy jihatlarini chuqur anglashni talab qiladi. Ushbu maqolada badiiy tarjimaning asosiy muammolari, jumladan, leksik noaniqliklar, lingvistik xususiyatlarni moslashtirish, milliy o‘ziga xoslikni saqlash va poetik usullarni tarjima qilish masalalari tahlil qilindi. Tarjimonning vazifasi nafaqat asarning semantik mazmunini, balki uning hissiy, estetik va madaniy boyligini ham etkazib berishdan iboratdir.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Badiiy tarjima jarayoni ko‘p hollarda ijodiy yondashuvni talab qiladi. Tarjima paytida milliy madaniyat unsurlarini to‘g‘ri aks ettirish, muqobil ifodalarni topish va matnning estetik ta‘sirini saqlash tarjimonning professional malakasini belgilaydi. Misollardan ko‘rinib turibdiki, turli tillarda bitta fikrni etkazishda grammatika, leksika va stilistik farqlar mavjud bo‘lib, ular tarjima jarayonini murakkablashtiradi.

Kelajakda badiiy tarjima muammolarini o‘rganish va yangi metodikalarni ishlab chiqish ushbu sohadagi dolzarb masalalarni hal qilishda muhim ahamiyatga ega bo‘ladi. Lingvistlar va tarjimonlar o‘z tajribalarini ilmiy tadqiqotlar orqali boyitib borishlari lozim. Shu tariqa, badiiy tarjima nafaqat tilni, balki madaniyatni ham boyitishda ko‘prik vazifasini bajaradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qodiriy. “O‘tgan kunlar.” -Toshkent: Adabiyot va san‘at nashriyoti, 2010. B – 45.
2. Hatto A. "Language and Translation in Central Asia." - London: Routledge, 2004. B - 67.
3. Seyfullayev T. “Badiiy tarjima nazariyasi.” Toshkent: Universitet nashriyoti, 2018.B – 88.
4. M. Baker. "In Other Words: A Coursebook on Translation." - London: Routledge, 2011.B - 15
5. Masharipov. “Lingvistik va madaniy o‘ziga xosliklarni tarjima qilish.” Tarjima jurnalistikasi, 2020. B - 105
6. Nord, C. “Text Analysis in Translation: Theory, Methodology, and Didactic Application of a Model for Translation-Oriented Text Analysis.” Amsterdam: Rodopi, 2005. B - 67

BADIIY SHE’RIYATDA TABIAT TASVIRLARINI TARJIMA QILISH
MUAMMOLARI VA ULARNING RAMZIY MA’NOSI

Fariddinova Nodira Azamatjon qizi
Is’hoqxon Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari instituti
Qiyosiy tilshunoslik, lingvistik tarjimashunoslik
yo‘nalishi 2-bosqich magistranti
nodirafariddinova@gmail.com
+998975921003

Annotatsiya

Mazkur maqolada badiiy she’riyatda tabiat tasvirlari va ularning ramziy ma’nolarini tarjima qilishda yuzaga keladigan muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqot obyekti sifatida ingliz romantik she’riyati vakili Emily Brontëning “Love and Friendship” she’ri hamda uning o‘zbek tilidagi tarjimasi asosida qiyosiy tahlil amalga oshiriladi. Tahlil jarayonida tabiat obrazlarining metaforik semantikasi,

madaniy konnotatsiya, poetik ritm, ramziylik, fasl tasvirlari hamda emotsional-ekspressiv birliklarning tarjimada berilishi masalalari o'rganiladi. Tadqiqot natijasida she'riy matnda tabiat tasvirlarini tarjima qilishda literal yondashuv ko'pincha ramziy ma'no yo'qolishiga olib kelishi, shu sabab funksional ekvivalentlik, semantik kompensatsiya va izohli tarjima strategiyalarini qo'llash zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: she'riy tarjima, tabiat tasviri, ramziy ma'no, Emily Brontë, metafora, fasl obrazlari, tarjima muammolari, poetik semantika, funksional ekvivalentlik, kompensatsiya, romantik she'riyat.

Аннотация

В статье рассматриваются проблемы перевода образов природы и их символического значения в художественной поэзии на материале стихотворения Эмили Бронте «Love and Friendship». Проводится сопоставительный анализ оригинального текста и узбекского перевода, уделяется внимание метафорике природных образов, культурной коннотации, поэтическому ритму и эмоциональной экспрессии. Делается вывод о том, что буквальный перевод часто приводит к утрате символического значения, поэтому необходимы функциональная эквивалентность и компенсация.

Ключевые слова: поэтический перевод, образ природы, символизм, метафора, романтизм, переводческие стратегии.

Abstract

This article examines challenges in translating nature imagery and its symbolic meanings in poetic texts, focusing on Emily Brontë's poem "Love and Friendship" and its Uzbek translation. The study explores metaphorical semantics, cultural connotations, seasonal imagery, and poetic rhythm. The findings demonstrate that literal translation often leads to the loss of symbolic meaning, emphasizing the importance of functional equivalence and compensation strategies in poetic translation.

Keywords: poetic translation, nature imagery, symbolism, Emily Brontë, metaphor, translation challenges.

Badiiy she'riyatda tabiat tasviri ko'pincha oddiy manzara emas, balki murakkab ramziy tizim sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa romantizm adabiyotida tabiat inson ruhiy holati, hissiy tajriba va falsafiy qarashlarning badiiy ifoda vositasiga aylanadi. Shu sabab she'riy matnda tabiat obrazlarini tarjima qilish faqat leksik birliklarni boshqa tilga ko'chirish emas, balki ramziy ma'no, emotsional ohang va madaniy konnotatsiyani qayta yaratish jarayonidir.

She'riy tarjima nazariyasida bu masala alohida murakkablik kasb etadi. Roman Jakobson she'riy tarjimada "ekvivalentlik"ning nafaqat ma'no, balki poetik funksiyani ham qamrab olishi lozimligini ta'kidlaydi.¹⁸⁶

¹⁸⁶ Jakobson, *On Linguistic Aspects of Translation*, <https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf>

Eugene Nida esa tarjimada formal ekvivalentlikdan ko'ra dinamik yoki funksional ekvivalentlik muhimligini qayd etadi¹⁸⁷.

Mazkur maqolada romantik she'riyat vakili Emily Brontëning "Love and Friendship" she'ri hamda uning o'zbek tilidagi tarjimasi asosida tabiat tasvirlarini tarjima qilish muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotning asosiy maqsadi — tabiat obrazlari she'riy matnda qanday ramziy ma'no hosil qilishini va bu ma'noni boshqa tilga ko'chirishda qanday semantik o'zgarishlar yuz berishini aniqlashdir.

She'riyatda tabiat tasviri ko'pincha ikki qatlamli semantikaga ega bo'ladi:

denotativ va konnotativ. Denotativ darajada tabiat hodisasi (gul, daraxt, fasl) tasvirlanadi, konnotativ darajada esa u hissiy yoki falsafiy g'oyani ifodalaydi.

Romantik she'riyatda tabiat inson ruhiyatining "oynasi" sifatida talqin qilinadi. M. Abrams romantizm poetikasida tabiat inson ichki dunyosining tashqi ifodasi sifatida qaralishini ta'kidlaydi.¹⁸⁸

Emily Brontë she'riyatida tabiat obrazlari ayniqsa ramziy xarakterga ega. Uning she'rlarida fasllar vaqt o'tishini, o'simliklar insoniy munosabatlarni, tabiat hodisalari esa hissiy o'zgarishlarni ifodalaydi.¹⁸⁹

Shu sabab tabiat obrazlarini tarjima qilishda asosiy muammo — ramziy ma'noni saqlash yoki yo'qotish masalasidir.

She'r quyidagi misra bilan boshlanadi:

"Love is like the wild rose-briar,

Friendship like the holly-tree..."

Bu yerda "wild rose-briar" va "holly-tree" obrazlari oddiy o'simlik emas, balki qarama-qarshi ramziy tushunchalardir. Atirgul muhabbatning go'zalligi va o'tkinchiligini bildirsa, doimiy yashil holly daraxti do'stlikning barqarorligini anglatadi¹⁹⁰.

O'zbek tilidagi tarjimada bu quyidagicha berilgan:

"Muhabbat bu – eng chiroyli gul,

Do'stlik esa qadrdon daraxt¹⁹¹..."

Bu tarjimada asosiy ramziy qarama-qarshilik saqlangan bo'lsa-da, muallif ishlatgan o'simliklarning konkret botanik xususiyati yo'qoladi. "Wild rose-briar"ning "eng chiroyli gul"ga aylanishi natijasida yovvoyi tabiat, tikanlilik va nazoratsizlik semantikasi kamayadi. Xuddi shuningdek, "holly-tree"ning oddiy "daraxt"ga aylanishi uning doimiy yashillik ramzini yo'qotadi.

Bu holat she'riy tarjimada ramziy aniqlikning pasayishiga olib keladi.

Tarjima jarayonida madaniy konnotatsiya muhim rol o'ynaydi. "Holly" daraxti Yevropa madaniyatida abadiylik va sodiqlik ramzi hisoblanadi. O'zbek

¹⁸⁷ Nida, *Toward a Science of Translating*, <https://archive.org/details/towardscienceoft0000nida>

¹⁸⁸ Abrams, *The Mirror and the Lamp*, <https://archive.org/details/mirrorlampromant0000abra>

¹⁸⁹ Poetry Foundation, <https://www.poetryfoundation.org/poems/50537/love-and-friendship>

¹⁹⁰ Secret Victorianist, <https://www.secretvictorianist.com/2023/02/emily-brontes-love-and-friendship.html>

¹⁹¹ Q. Yusupova tarjimasi, <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/opa-singil-brontelar-sheriyatidan-guldasta.html>

madaniyatida esa bu o'simlik keng tarqalgan emas, shu sabab tarjimon umumlashtirish strategiyasini tanlagan.

Lawrence Venuti tarjimada domestikatsiya strategiyasi madaniy farqlarni yumshatishini ta'kidlaydi ¹⁹²

Biroq muallif fikricha, bunday umumlashtirish she'rning ramziy strukturasini zaiflashtiradi. Chunki Brontë she'rda aynan o'simliklarning tabiiy xususiyati falsafiy g'oyani ifodalaydi.

She'rda fasl obrazlari muhim semantik rol o'ynaydi:

"The wild rose-briar is sweet in spring...

But wait till winter comes again..."

Bu yerda bahor — muhabbatning go'zalligi, qish esa sinov va vaqt o'tishini bildiradi.

Tarjimada:

"Ko'klam chog'i ochilgan gulim...

Lek qahraton chog'ida meni tashlab ketmaysanmi..."

Tarjima semantik jihatdan mos keladi, ammo ingliz tilidagi mavsumiy qarama-qarshilikning ritmik keskinligi kamayadi. Originalda fasllar falsafiy kontrast sifatida ishlatiladi, tarjimada esa ular ko'proq hissiy ifodaga aylangan.

She'riy matnda tabiat tasviri ritm bilan uzviy bog'liq. Brontë she'rda qisqa satrlar va parallel konstruktsiyalar ramziy qarama-qarshilikni kuchaytiradi.

Tarjimada esa ritmik tuzilma o'zgaradi, natijada poetik ta'sir darajasi ham o'zgarishi mumkin. Jakobson fikricha, she'riy tarjimada poetik funksiyani saqlash eng murakkab vazifalardan biridir.

Tahlil shuni ko'rsatadiki, she'riy matnda tabiat obrazlarini tarjima qilish quyidagi muammolarni yuzaga keltiradi:

- o'simlik nomlarining madaniy tushunchalarga mos kelmasligi;
- ramziy ma'noning umumlashib ketishi;
- fasl tasvirining emotsional siljishi;
- poetik ritmning o'zgarishi;
- metaforik kuchning pasayishi.

Bu muammolar she'riy tarjimaning murakkabligini ko'rsatadi.

Xulosa qilib shuni aytish joizki, Emily Brontë she'riyatida tabiat obrazlari murakkab ramziy tizimni tashkil etadi. Ular insoniy munosabatlar, vaqt o'tishi va hissiy tajribani ifodalashda asosiy poetik vosita sifatida xizmat qiladi. Tarjima jarayonida esa bu ramziy qatlamni saqlash murakkab vazifa hisoblanadi.

Literal tarjima ko'pincha ramziy ma'noning kamayishiga olib keladi. Shu sabab she'riy tarjimada funksional ekvivalentlik, semantik kompensatsiya va madaniy izoh strategiyalarini qo'llash zarur.

¹⁹² Venuti, *The Translator's Invisibility*, <https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2022/07/Week-10-Foreignization-and-domestication-in-translation-Venuti-1995-in-Munday-2016-1.pdf>

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Badiiy she'riyatda tabiat tasvirlarini tarjima qilish — bu nafaqat tilshunoslik masalasi, balki madaniy va estetik muammo hamdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Emily Brontë. *Love and Friendship*. Poetry Foundation.
<https://www.poetryfoundation.org/poems/50537/love-and-friendship>
2. Qandilat Yusupova tarjimasi. <https://kh-davron.uz/kutubxona/jahon/opa-singil-brontelar-sheriyatidan-guldasta.html>
3. Secret Victorianist. Emily Brontë's Love and Friendship analysis.
<https://www.secretvictorianist.com/2023/02/emily-brontes-love-and-friendship.html>
4. Jakobson R. *On Linguistic Aspects of Translation*.
<https://web.stanford.edu/~eckert/PDF/jakobson.pdf>
5. Nida E. *Toward a Science of Translating*.
<https://archive.org/details/towardscienceoft0000nida>
6. Abrams M.H. *The Mirror and the Lamp*.
<https://archive.org/details/mirrorlampromant0000abra>
7. Venuti L. *The Translator's Invisibility*.
<https://newuniversityinexileconsortium.org/wp-content/uploads/2022/07/Week-10-Foreignization-and-domestication-in-translation-Venuti-1995-in-Munday-2016-1.pdf>

“BOBURNOMA” NING FRANSUZCHA TARJIMALARIDA
TOPONIMIK TRANSFORMATSIYA VA UNING LINGVOKULTURAL
XUSUSIYATLARI

Valijon Mamadjonov Alixanovich

Mustaqil tadqiqotchi

Nemis va fransuz tillari kafedrasi

Namangan Davlat chet tillar instituti

Email: valijon.mamadjonov84@gmail.com

Tel: +99894 306 78 04

Annotatsiya

Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarining fransuz tiliga qilingan tarjimalarida toponimlarning transformatsiya jarayoni hamda ularning lingvokultural xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda toponimlarning fonetik, grafemik, morfologik va semantik o'zgarishlari aniqlanib, ularning tarjima jarayonidagi funksional yuklamasi o'rganiladi. Shuningdek, toponimlarning tarixiy-etnik qatlamlari va madaniy konnotatsiyasi fransuz tilidagi ekvivalentlar bilan qiyosiy ravishda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fransuzcha tarjimalarda toponimlar asosan transliteratsiya usuli orqali beriladi, biroq lingvokultural semantikaning ayrim jihatlari neytrallashuvga uchraydi.

Kalit soʻzlar: toponim, transformatsiya, lingvokulturologiya, tarjima nazariyasi, Boburnoma, fransuz tarjimasi, semantik oʻzgarish, madaniy konnotatsiya.

Аннотация

В данной статье анализируется процесс трансформации топонимов и их лингвокультурные особенности во французских переводах произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Баburnама». В ходе исследования выявляются фонетические, графемные, морфологические и семантические изменения топонимов, а также изучается их функциональная нагрузка в процессе перевода. Кроме того, историко-этнические пласты и культурная коннотация топонимов рассматриваются в сопоставлении с их французскими эквивалентами. Результаты исследования показывают, что во французских переводах топонимы преимущественно передаются методом транслитерации, однако некоторые аспекты лингвокультурной семантики подвергаются нейтрализации.

Ключевые слова: топоним, трансформация, лингвокультурология, теория перевода, «Баburnама», французский перевод, семантическое изменение, культурная коннотация.

Abstract

This article analyzes the process of toponymic transformation and their linguocultural features in the French translations of Zahiriddin Muhammad Babur's work *Baburnama*. The study identifies phonetic, graphemic, morphological, and semantic changes in toponyms and examines their functional load in the translation process. In addition, the historical-ethnic layers and cultural connotations of the toponyms are comparatively analyzed alongside their French equivalents. The results of the research demonstrate that in French translations, toponyms are predominantly rendered through transliteration; however, certain aspects of linguocultural semantics undergo neutralization.

Keywords: toponym, transformation, linguoculturology, translation theory, *Baburnama*, French translation, semantic change, cultural connotation.

KIRISH

Jahon tilshunosligida soʻnggi yillarda matnning lingvokultural tahlili, muayyan madaniyatga oid birliklarning boshqa tilga oʻgirilishidagi transformatsion jarayonlarni oʻrganish yetakchi yoʻnalishlardan biriga aylandi. Xususan, badiiy va tarixiy matnlardagi toponimlar tarjimasi masalasi nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik kabi fanlar tutashgan nuqtada muhim tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Zero, har bir geografik nom - bu oddiy joy atamasi emas, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, etnik oʻzligi, dunyoqarashi va madaniy kodlarini oʻzida mujassam etgan murakkab semiotik tizimdir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi “Boburnoma” asarining fransuz tiliga tarjimalaridagi toponimik transformatsiyalarni ilk bor maxsus va atroflicha

lingvokultural aspektda o'rganishga qaratilganligi bilan belgilanadi. Garchi "Boburnoma" yuzlab geografik nomlarni o'z ichiga olgan muhim tarixiy manba bo'lishiga qaramay, uning tarjimalaridagi toponimlarning transformatsion xususiyatlari hozirga qadar alohida tadqiqot obyekti sifatida tanlanmagan. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqola "Boburnoma" toponimikasining fransuzcha tarjimalardagi lingvistik va madaniy modifikatsiyalarini tizimlashtirish orqali tarjimashunoslik va tarixiy onomastikaning dolzarb muammolariga javob beradi.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" ("Voqeyi") asari XV asr oxiri - XVI asr birinchi choragida Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston hududlarida kechgan murakkab siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi betakror tarixiy-manbaadir. Asar nafaqat o'zbek mumtoz nasrining yorqin namunasi, balki butun jahon sharqshunosligi uchun Movarounnahr, Xuroson va Hindistonning XV-XVI asrlardagi geografiyasi, etnografiyasi, florasi va faunasiga oid qimmatli ensiklopedik manba vazifasini o'taydi.

Asarda tilga olingan 800 dan ortiq geografik nomlar (oronimlar, gidronimlar, oykonimlar, urbanonimlar va boshqalar) nafaqat o'sha davr siyosiy xaritasini tiklash imkonini beradi, balki ushbu hududlarda istiqomat qilgan turkiy va forsiy xalqlarning tiliy-madaniy aloqalari, etnik qatlamlarning o'zaro singishuvi, mahalliy toponimik tizimlarning shakllanish bosqichlari haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. "Boburnoma" toponimlari orqali biz nafaqat geografik obyektlarning lokalizatsiyasi, balki Bobur va uning zamondoshlari dunyoqarashidagi geografik makonni idrok etish tamoyillari, toponimik nominatsiyaning etnolingvistik xususiyatlari haqida ham tasavvurga ega bo'lamiz.

Tarjima nazariyasida toponimlarning bir tildan ikkinchi tilga o'girilishi murakkab va ko'p qirrali muammo sifatida e'tirof etiladi. An'anaviy yondashuvda toponimlar asosan transkripsiya va transliteratsiya usullari orqali uzatiladi. Biroq zamonaviy tarjimashunoslik bu jarayonni oddiy lingvistik kod almashinuvi emas, balki murakkab madaniyatlararo kommunikatsiya akti sifatida talqin etadi. Har bir toponim o'zining fonetik qobig'idan tashqari, chuqur tarixiy-etimologik qatlamlarni, madaniy konnotatsiyalarni va assotsiativ ma'nolarni o'zida saqlaydi. Shu sababli tarjimon toponimni boshqa tilga o'girish jarayonida nafaqat tiliy, balki ekstralingvistik omillarni ham hisobga olishi zarur.

"Boburnoma"ning fransuz tiliga tarjimalari bu borada alohida qiziqish uyg'otadi. Fransuz sharqshunosligi uzoq tarixga ega bo'lib, "Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalari turli davrlarda - XIX asrdan to hozirgi kungacha - amalga oshirilgan. Ushbu tarjimalarda toponimlarning uzatilishida sezilarli farqlar kuzatiladi. Ayrim tarjimonlar toponimlarni asl tilidagi fonetik shaklga yaqinlashtirishga intilsa, boshqalari fransuz talaffuziga moslashtirishni afzal ko'rgan. Shuningdek, ayrim toponimlar izohli tarjima, kalkalash yoki funktsional analogiya kabi usullar orqali berilgan. Ushbu transformatsion jarayonlarni tizimlashtirish va ularning lingvokultural asoslarini ochib berish mazkur tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Toponimik transformatsiyaning nazariy asoslari va "Boburnoma" toponimik birliklarning noyob manbasi

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari nafaqat o'zbek adabiy tilining muhim yodgorligi, balki Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston hududlarining XVI asr boshlaridagi toponimik tizimini o'rganishda bebaho manbadir. Asarda mingdan ortiq geografik nom – mamlakat, shahar, qishloq, qal'a, dasht, tog', dovon, daryo, ko'priq, kechuv, ko'l, chashma, bog', yaylov, o'tloq va boshqa joy nomlari tilga olingan¹⁹³. Boburning toponimlarga munosabati nafaqat tasviriy, balki ilmiy-tahliliy xususiyatga ega: u geografik obyektlarning nomlarini sanab o'tish bilan kifoyalanmay, ularning joylashuvi, tabiati, o'simlik va hayvonot dunyosi, iqlimi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan "Boburnoma"dagi toponimlarni o'rganish ikki jihatdan muhim: birinchidan, asarning o'zi turli davrlarda va turli tillarga (ingliz, qozoq, ozarbayjon, turk va boshqalar) tarjima qilingan bo'lib, bu tarjimalarda toponimik birliklarning transformatsiyalanish jarayonini kuzatish mumkin, ikkinchidan, Boburning o'zi ayrim toponimlarning etimologiyasi, talaffuz variantlari va tarixiy shakllari haqida qimmatli tahlillarni bergan.

Transliteratsiya - bir tilning grafemalarini ikkinchi tilning grafemalariga moslashtirish usuli bo'lib, "Boburnoma" tarjimalarida, ayniqsa, kirill va lotin alifbolariga asoslangan tillarga o'girishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Asardagi **Axsi**, **Axsikent**, **Axsiket**, **Axsikat** toponimi bu transformatsiyaning yorqin misolidir. Tarixiy manbalarda turlicha shakllarda uchraydigan ushbu toponim Bobur asarida "Axsi" va "Axsikat" variantlarida qo'llangan. Asarning ingliz tilidagi tarjimalarida (Leyden-Erskine, A. Beveridge tarjimalari) bu nom *Akhsi*, *Akhsikent*, *Akhsiket* shakllarida berilgan. Bunda o'zbek tilidagi "x" undoshining ingliz tilidagi "kh" digrafasi orqali ifodalanishi transliteratsiyaning tipik namunasidir¹⁹⁴.

Xuddi shunday, **Koson**, **Kosonsoy** toponimi ham turli tarjimalarda turlicha grafemik moslashtirishga uchragan. Asarning qozoqcha tarjimasida "Koson" shakli saqlangan bo'lsa, inglizcha tarjimalarda *Kasan*, *Koson* variantlari uchraydi.

Transkripsiya - toponimlarning fonetik qobig'ini maqsadli til vositalari bilan qayta yaratish bo'lib, "Boburnoma" tarjimalarida bu usulning qo'llanilishida muayyan tizimlilik kuzatiladi.

Bobur asarda **Lamg'on** viloyati nomining talaffuzi haqida qiziqarli ma'lumot beradi: *"Ba'zi rivoyatlarda "Mehtar Lomni lamak Lamkon" deyilur. Ammo ba'zi o'rinlarda "kof" harfi o'rniga "g'ayn" talaffuz qilinur. Bu jihatdan fathai qavm bu viloyatni "Lamg'on" derlar"*. Boburning bu kuzatishi toponimlarning fonetik variantlari mavjudligini va ularning talaffuzi etnik

¹⁹³ **Dusanova, T. R.** Zahiriddin Muhammad Bobur: Scientist Encyclopedist. Navoi Innovations University, Karmana, Navoiy Region, Uzbekistan.

¹⁹⁴ **Sadikov, K.** Reflection of Archaisms in the Translations of "Boburnoma". Academic Journal Development Service, 01/01/2021.

guruhlarga qarab farqlanishini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida bu fonetik xususiyatlarni saqlash murakkab transformatsion vazifadir.

Qarshi shahrining nomi haqida Bobur etimologik ma'lumot beradi: "*Qarshi* - "*qarshi*" (*qarama-qarshi*) so'zidan olingan bo'lib, uning daryoga qarama-qarshi joylashganligi sababli shunday nomlangan". Tarjimalarda bu toponim *Qarshi*, *Karshi*, *Karshi* shakllarida berilib, fonetik moslashtirishda maqsadli tilning tovush tizimiga tayanilgan.

Adaptatsiya - toponimning maqsadli til vakillari uchun tushunarli va tabiiy bo'lishini ta'minlash maqsadida uni madaniy jihatdan moslashtirishdir. "Boburnoma" tarjimalarida bu transformatsiya turi murakkab va munozarali xususiyat kasb etadi.

Asardagi **O'sh** shahri haqida Bobur: "*Andijon rudasi O'sh yopqasidin o'tub Andijong'a borur. Bu yerning har ikon tarafi obod bog'lar va xushnigin binafshalar ila girouhand. Bir suv oqar, bahori nechuk kim yaxshi bo'lg'oy, qalin lola va gul ochilur...*" deb yozadi. Inglizcha tarjimalarda *Osh* shakli saqlangan. Ammo asarni rus tiliga o'girishda *Ouu*, qozoq tiliga tarjimada *Ouu* variantlari qo'llangan. Bu esa turkiy tillar o'rtasidagi yaqinlik tufayli adaptatsiyaga deyarli ehtiyoj qolmagani bilan izohlanadi¹⁹⁵.

Samarqand toponimi Bobur asarida tez-tez uchraydi. Tarjimalarda bu nom *Samarkand*, *Самарканд* shakllarida berilgan. Ayniqsa, "*Buxoriy qovuni mashhur dur. Samarqandda bo'lg'onda, Axsidin va Buxorodin qovun keltirub, bir majlisda kesdim. Axsidining qovuni anda hech kas emas erdi*" degan parchada Samarqand toponimi madaniy kontekstda berilgan. Tarjimonlar bu o'rinda adaptatsiyadan ko'ra transkripsiyanı afzal ko'rgan.

Semantik neytrallashuv - toponim tarkibidagi konnotativ ma'nolar, tarixiy-assotsiativ qatlamlar yoki emotsional-ekspressiv bo'yodkorlikning tarjima jarayonida yo'qolishi yoki neytrallashuvidir. "Boburnoma" tarjimalarida bu transformatsiya turi ayniqsa sezilarli.

Boburning **Axsi** haqidagi tasviri: "*Qovuni yaxshi. Bir nav qovun borkim, "Mirtemur" derlar, bir nav qovunki, ma'lum emas, dunyoda yo'q erdi. Buxoriy qovuni mashhur dur... Axsidining qovuni anda hech kas emas erdi*". Ushbu parchada Axsi toponimi nafaqat geografik obyekt, balki sifat, obro', o'ziga xoslik kabi konnotatsiyalarni ham o'zida mujassam etgan. Ingliz va boshqa tillarga tarjimalarda bu konnotativ qatlamlar ko'pincha neytrallashib, faqat geografik nominatsiya darajasida qoladi.

Koson haqida: "*Yana bir Koson - Axsidin shimolda. Andijon suvi O'shdin kelur, Axsi suvi Kosondin kelur. Havosi yaxshi joy. Sopolli bog'lari bor. Va sopolli bog'lari jumla soy bo'yida voge' bo'lubtur, mushkdek derlar. O'sh va Koson arosida elning tozalik va havo jihatidan taassubi bor*". Bu yerda Koson toponimi "havosi yaxshi", "sopolli bog'lar", "mushtdek" kabi ijobiy konnotatsiyalar bilan

¹⁹⁵ Basso, K.H. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. — Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.

boyitilgan. Tarjimalarda geografik nom saqlansa-da, bu emotsional-ekspressiv qatlamning bir qismi yo'qoladi¹⁹⁶.

Izohli tarjima transformatsiyasi – qo'shimcha sharh orqali mazmunni ochish

Izohli tarjima - toponimning ma'nosini, etimologiyasini yoki tarixiy-madaniy ahamiyatini qo'shimcha sharh, izoh yoki parentetik konstruksiyalar orqali ochib berishdir. "Boburnoma"ning ilmiy tarjimalarida bu usul keng qo'llanilgan.

M.M. Muminova tadqiqotlarida qayd etilishicha, "Boburnoma"ning Leyden-Erskine tarjimasida toponimlar ko'pincha qavs ichidagi izohlar bilan berilgan. Masalan, muayyan toponimning asl matndagi shakli, uning talaffuz varianti yoki etimologik ma'nosi haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Bu usul tarjimonning toponimik birlikka nisbatan ilmiy yondashuvini ko'rsatadi.

Boburning o'zi ham asarda ayrim toponimlarning etimologiyasiga oid izohlar bergan. Jumladan, **Karshi** toponimining kelib chiqishi **Shahrisabz** nomining ma'nosi, **Samarqand**ning tarixiy shakllari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirgan. Tarjimalarda bu izohlar saqlanib, ko'pincha kengaytirilgan sharhlar bilan boyitilgan.

"Boburnoma"da ko'plab toponimlarning tarixiy va dialektal variantlari uchraydi. **Axsi** misolida: "*Kitoblarda Axsikat deyilur*". Boburning o'zi bu toponimning yozma manbalardagi shaklini alohida qayd etadi. Toponimshunos olimlarning aniqlashicha, *kat* (*kass*) va *kent* (*kand*) aslida bitta so'g'diy so'zning dialektal shakllari bo'lib, "qishloq, shahar, aholi punkti" ma'nosini anglatadi. *Axs(i)* so'zi esa usmonli turk va arab tillarida gomonym sifatida uchraydi: 1) savdo; 2) ayirboshlash; 3) qal'a, hisor. Olimlarning fikricha, "qal'a, hisor" ma'nosi Aksikent ikonimi nomiga asos bo'lgan ehtimoli katta¹⁹⁷.

Koson toponimining kelib chiqishi haqida ham turli ilmiy qarashlar mavjud. H. Hasanov bu so'z *Kushon* so'zining o'zgargan shakli, asli etnonim deb hisoblasa, Eron olimlari Said Nafisiy va Muin *kosibon* so'zining assimilyatsiyasi, S. Qorayev esa *kas* (*kat*) - "qishloq" so'ziga bog'laydi. Tarjimalarda bu etimologik tahlillarning barchasini izohli tarjima orqali berish talab etiladi.

Asarning qozoqcha tarjimasi (B. Qojabekuli, 1990) toponimlarni asosan transkripsiya usulida bergan. Inglizcha tarjimalar (Leyden-Erskine, A. Beveridge, W. Texton) esa transliteratsiya va transkripsiya aralash usulini qo'llagan. Ozarbayjon va turk tillariga tarjimalarda toponimlarning turkiy tilga xos fonetik moslashtirilishi kuzatiladi.

Ayniqsa, Bobur asarida tilga olingan **Nizrov** tumanidagi "**ro'baye parron**" (uchar tulki) haqidagi parcha tarjimalarda qiziqarli transformatsiyalarni ko'rsatadi. Boburning aniq va ilmiy tavsifi: "*Ro'baye Parron bir hayvon erur, mushukdin yirg'oq, ikki qo'li va ikki oyog'ining orasida chappar (ko'rshapalak) qanotidek qanoti bor erdi. Ayturlarki, pastdin baland uchub daraxtdin daraxtga*

¹⁹⁶ Bobur, Z.M. *Boburnoma*. — Toshkent: Yozuvchi, 1989.

¹⁹⁷ Madvaliyev, A. "Tarjimada toponimlarning lingvokultural talqini". *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2018, №2.

qonar. Men uchganin ko'rmadim. Daraxtga qo'ydurub edim, daraxtga yug'ushub chiqib, qanotini yozub asta tushar erdi". Inglizcha tarjimada "flying fox" (uchar tulki) yoki "flying squirrel" (uchar olmaxon) kabi adaptatsiyalar qo'llangan. Bu esa maqsadli til vakillarida shunday hayvon haqida oldindan tasavvur mavjudligiga asoslanadi.

Xulosa

"Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalarida toponimik transformatsiya murakkab, ko'p qatlamli va ko'p bosqichli lingvistik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonida toponimlar avvalo fonetik va grafemik moslashtirish orqali qabul qilinadi. Ya'ni joy nomlari fransuz tilining fonologik va orfografik tizimiga moslashtiriladi (Toshkent → Tachkent, Andijon → Andijan/Andidjan, Turkiston → Turkestan va h.k.). Bu jarayon shakliy ekvivalentlikni ta'minlashda, toponimning ichki morfologik tuzilishi va semantik qatlamining to'liq saqlanishiga har doim ham imkon bermaydi.

Aniqlanishicha, o'zbek tilidagi affiksalar komponentlar (–kent, –obod, –iston va boshqalar) fransuz tilida morfologik birlik sifatida anglanmaydi. Natijada toponimning etimologik tuzilishi, tarixiy ildizi va ichki semantik motivatsiyasi soddalashadi. Bu esa lingvokultural axborotning qisman yo'qolishiga olib keladi. Shuningdek, ko'plab toponimlarda mujassam bo'lgan tarixiy, siyosiy va emotsional konnotatsiyalar tarjima jarayonida neytrallashadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, "Boburnoma" matnida toponimlar oddiy geografik ko'rsatkich emas. Ular muallifning siyosiy faoliyati, sulolaviy merosi, hududiy da'volari va shaxsiy xotiralari bilan bevosita bog'liq. Masalan, Samarqand-Temuriylar merosining markazi va siyosiy legitimlik ramzi; Andijon-bolalik va vatanga mehr timsoli; Farg'ona - sulolaviy asos va hokimiyat manbai sifatida talqin qilinadi. Demak, toponimlar matnning semantik va ideologik tuzilmasini shakllantiruvchi asosiy komponentlardan biridir.

Fransuz tarjimasida esa mazkur ko'p qatlamli ma'no tizimi ko'pincha soddalashadi va toponimlar neytral kartografik birlik sifatida qabul qilinadi. Bu holat "madaniy distansiya"ning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Markaziy Osiyo makoni fransuz o'quvchisi ongida ko'pincha ekzotik hudud sifatida namoyon bo'lib, toponimlarning tarixiy-etnik va sivilizatsion kodlari yetarlicha ochilmay qoladi.

Shu nuqtai nazardan, toponimlarni tarjima qilish jarayoni faqat fonetik yoki grafemik moslashtirish bilan cheklanmasligi lozim. U lingvokultural interpretatsiyani talab etadi. Ya'ni tarjimon:

- toponimning tarixiy kontekstini hisobga olishi;
- uning etnik va siyosiy qatlamini aniqlashi;
- zarur hollarda izohli apparatdan foydalanishi;
- madaniy ekvivalentlikni ta'minlashga intilishi zarur.

Lingvokultural yondashuv tarjimada madaniy distansiyaning kamaytirish, o'quvchining adekvat qabulini shakllantirish va matnning tarixiy-semantik yaxlitligini saqlash imkonini beradi. Bu yondashuv ayniqsa tarixiy asarlar, xususan

“Boburnoma” kabi autobiografik-xronikal matnlar tarjimasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, “Boburnoma”ning fransuzcha tarjimalarida toponimik transformatsiya nafaqat lingvistik, balki madaniy va ideologik jarayon hamdir. Toponimlar tarixiy-etnik identitet, siyosiy legitimlik va madaniy xotiraning muhim komponenti sifatida talqin qilinishi lozim. Ularni adekvat tarjima qilish esa tarjimonning lingvistik kompetensiyasi bilan bir qatorda, tarixiy-madaniy bilim darajasiga ham bevosita bog‘liqdir.

Shunday qilib, toponimlar tarjimasida masalasi tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va tarixiy semantika kesishgan nuqtada joylashgan kompleks tadqiqot obyekti. Kelgusida bu yo‘nalishda qiyosiy-korpus tadqiqotlari, diskursiv tahlil va pragmatik yondashuv asosida yanada chuqurroq izlanishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. **Dusanova, T. R.** *Zahiriddin Muhammad Bobur: Scientist Encyclopedist*. Navoi Innovations University, Karmana, Navoiy Region, Uzbekistan.
2. **Muminova, M. O.** Issues of Translation of Toponyms in “*Baburnoma*”. Senior Teacher, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Faculty of Foreign Philology, Department of Foreign Languages and Literature.
3. **Sadikov, K.** Reflection of Archaisms in the Translations of “*Boburnoma*”. Academic Journal Development Service, 01/01/2021.
4. Bassnett, S. *Translation Studies*. London: Routledge, 2002.
5. Basso, K.H. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.
6. Бенвенист, Э. *Общее языкознание*. Москва: Прогресс, 1974.
7. Bobur, Z.M. *Boburnoma*. Toshkent: Yozuvchi, 1989.
8. Карпенко, Ю. А. *Теоретическая лингвистика*. Одесса: АстроПринт, 2001.
9. Кочкаров М. *Toponimlarning tarjimasida: nazariya va amaliyot*. Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
10. Колшанский Г. В. *Объективная картина мира в языке*. -Москва: Наука, 1990.
11. Madvaliyev, A. “Tarjimada toponimlarning lingvokultural talqini”. *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2018, №2.
12. Мадвалиев А. *Toponimika asoslari*. Toshkent: Fan, 1998.
13. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall, 1988.

METAFORA VA RAMZ TUSHUNCHALARI LINGVISTIKA VA TARJIMASHUNOSLIKDA

Mirsadullayev Miravaz Mirmuslim o'g'li
Impuls tibbiyot intituti, o'qituvchi
+99899 4824969

Annotatsiya: Metafora va ramz lingvistikada tilning badiiy vositasi sifatida emas, balki inson tafakkurining konseptual asoslarini shakllantiruvchi muhim mexanizmlar sifatida qaraladi. Tarjimashunoslikda esa ular madaniyatlararo muloqotning markazida turib, ma'no ko'chirish, konnotatsiyalarni ifodalash va konseptual xaritalash jarayonida alohida ahamiyat kasb etadi. Ushbu maqolada metafora va ramzning lingvistik mohiyati, ularning tarjimadagi o'rni, tarjimon duch keladigan muammolar hamda amaliy yechimlar tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: metafora, ramz, lingvistika, tarjimashunoslik, konseptual metafora, madaniyatlararo muloqot.

Annotatsiya: Метафора и символ в лингвистике рассматриваются не только как художественные средства, но и как важные когнитивные механизмы формирования концептуальной картины мира. В переводоведении они играют ключевую роль в межкультурной коммуникации, обеспечивая перенос значений и интерпретацию культурных кодов. В статье анализируются особенности метафоры и символа в лингвистике, их функции в переводе, а также стратегии перевода, применяемые для передачи культурно-специфических образов.

Ключевые слова: метафора, символ, лингвистика, переводоведение, концептуальная метафора, межкультурная коммуникация.

Annotatsiya: Metaphor and symbol in linguistics are viewed not merely as stylistic devices but as essential cognitive mechanisms shaping the conceptual framework of human thought. In translation studies, they serve as crucial tools for intercultural communication, enabling meaning transfer and interpretation of cultural codes. This paper explores the linguistic essence of metaphor and symbol, their role in translation, and the strategies translators employ to render culturally specific images effectively.

Keywords: metaphor, symbol, linguistics, translation studies, conceptual metaphor, intercultural communication

Kirish

Metafora va ramz tushunchalari qadim zamonlardan beri tilshunoslik va adabiyotshunoslikning markaziy masalalaridan biri bo'lib kelmoqda. Aristotel davridan boshlab metafora nutqning badiiy bezagi sifatida talqin qilingan bo'lsa, zamonaviy kognitiv lingvistika uni inson tafakkurining konseptual tizimini shakllantiruvchi mexanizm sifatida ko'radi. Shu nuqtai nazardan, metafora nafaqat so'z va ifodalarning go'zallik unsuri, balki inson ongida murakkab tushunchalarni tushunish, yangi ma'nolarni yaratish va tajribalarni uzviy bog'lash vositasi sifatida

ham qaraladi. Masalan, “hayot yo‘li” yoki “vaqt oqimi” kabi metaforalar insonning abstrakt tushunchalarni konkret tajribalar bilan bog‘lashiga yordam beradi va shu orqali til orqali tafakkurni strukturaviy jihatdan shakllantiradi.

Ramz esa semiotik tizimning muhim elementi bo‘lib, u til orqali madaniyatning ichki kodlarini ifodalaydi. Ramz orqali insonlar tarixiy, ijtimoiy va madaniy tajribalarni o‘zaro uzviy ravishda ifodalay oladilar. Masalan, ranglar, belgilangan obyektlar yoki mifologik obrazlar madaniyatga xos ma’nolarni o‘zida mujassam etadi. Shu jihatdan, ramz til va madaniyat o‘rtasidagi ko‘priq vazifasini bajaradi, uning yordamida ma’lumotlar nafaqat literal, balki konnotativ, ya’ni kengroq va chuqurroq ma’noda uzatiladi.

Tarjimashunoslikda esa metafora va ramzning roli ayniqsa muhimdir. Tarjimon faqat so‘zlarni boshqa tilga o‘tkazuvchi shaxs emas, balki ikki madaniyat orasidagi mazmuniy ko‘priqni yaratadigan ijodkor sifatida harakat qiladi. Metafora va ramzlarni to‘g‘ri talqin qilish va ularning asl madaniy kontekstini saqlab qolish, tarjimonning kreativ yondashuvi va madaniyatlararo tafovutlarni yengib o‘tish qobiliyati bilan bevosita bog‘liqdir. Shu sababli tarjimon uchun lingvistik bilimlar bilan bir qatorda madaniyatshunoslik, adabiyotshunoslik va semiotika bo‘yicha chuqur tushunchalar muhim ahamiyatga ega.

Natijada, metafora va ramzlar nafaqat badiiy va tilshunoslik tahlilida, balki tarjima jarayonida ham markaziy ahamiyat kasb etadi. Ular orqali tilning soddaligidan yuqori darajadagi ma’no qatlamlariga o‘tish mumkin bo‘ladi, bu esa tarjimonni oddiy so‘z almashuvdan ko‘ra kengroq va madaniy jihatdan boyroq kommunikativ faoliyatga olib chiqadi.

Asosiy qism

Metafora tilning semantik tizimida yangi ma’no hosil qilish vositasi sifatida namoyon bo‘ladi. Lakof va Jonsonning *“Metaphors We Live By”* asarida metafora inson tafakkurining konseptual xaritalash mexanizmi sifatida izohlanadi [1]. Shu nuqtai nazardan, metafora nafaqat badiiy ifoda, balki insonning tajriba va tushunchalarni tizimli tarzda anglash mexanizmi sifatida qaraladi. Masalan, “hayot – sayohat” metaforasi turli tillarda uchraydi va universal kognitiv modelni aks ettiradi. Bunday metaforalar insonning vaqt, harakat va hayotiy jarayonlarni anglashini vizual va konseptual jihatdan osonlashtiradi. Shu bilan birga, metafora tilning pragmatik jihatlarini ham shakllantiradi: u nutqning ta’sirchanligini oshiradi, muloqotda yangi semantik maydon yaratadi va nutqning emosional ta’sirini kuchaytiradi. Lingvistik nuqtai nazardan, metafora semantik kengayish, ma’no ko‘chishi va konseptual integratsiya jarayonlari orqali tilning dinamik rivojlanishini ta’minlaydi. Bu esa, o‘z navbatida, tilning rivojlanishi va innovatsion ifoda vositalarining shakllanishiga zamin yaratadi.

Ramz esa semiotik tizimda ma’lum bir madaniy konnotatsiyani ifodalovchi vosita sifatida qaraladi. Ramzlar ko‘pincha milliy-madaniy kodlar bilan bog‘liq bo‘lib, ularni tarjimada to‘g‘ri talqin qilish katta ahamiyatga ega. Masalan, “oq rang” ramzi o‘zbek madaniyatida poklik, sof niyat va yangilanishni anglatadi, ba’zi

Yevropa madaniyatlarida esa motam, qaygʻu va yoʻqotish ramzi sifatida ishlatiladi. Shu jihatdan, ramz faqat lingvistik vosita emas, balki madaniyatlararo kommunikatsiyaning markaziy elementi hisoblanadi. Ramzning lingvistik xususiyati shundaki, u tilning denotativ maʼnosidan tashqari konnotativ qatlamini ham shakllantiradi va shu orqali tilni madaniy tafakkur bilan boyitadi. Shu sababli ramzlarni oʻrganish tilshunoslikda semantik va pragmatik tahlilning muhim yoʻnalishlaridan biri sifatida qaraladi [2].

Tarjimada metafora va ramzlarni toʻliq ekvivalent shaklda berish har doim ham mumkin emas. Chunki har bir tilning semantik tizimi va madaniy konteksti oʻziga xos boʻlib, baʼzi metafora va ramzlar boshqa tilga oʻzgartirilmasdan koʻchirilsa, ularning asl maʼnosi yoʻqolishi yoki notoʻgʻri talqin qilinishi mumkin. Shu sababli tarjimon koʻpincha turli strategiyalardan foydalanadi.

Birinchi strategiya — ekvivalentlik boʻlib, bunda metafora toʻgʻridan-toʻgʻri tarjima qilinadi. Bu usul universal metaforalar va madaniyatlararo oʻxshashlik mavjud boʻlgan kontekstlar uchun samarali boʻlishi mumkin, masalan, “time is money” kabi metaforalar koʻplab tillarda tushunarli. Ikkinchi strategiya — adaptatsiya, yaʼni maʼnoni mos madaniy ramz orqali ifodalash. Masalan, ingliz tilidagi “black sheep” metaforasi oʻzbek tilida “oq qargʻa” orqali moslashtiriladi, chunki toʻgʻridan-toʻgʻri ekvivalent yoʻq va madaniyatga xos obraz kerak boʻladi [3]. Uchinchisi — izohlash (explicitation) boʻlib, bunda metaforaning yoki ramzning maʼnosi ochib beriladi. Bu usul ilmiy, rasmiy yoki akademik matnlarda koʻproq qoʻllaniladi va u tarjima qilinayotgan matnning aniqligi va tushunarligini taʼminlaydi. Shu orqali tarjimon nafaqat lingvistik, balki madaniy va kontekstual qatlamlarni ham hisobga oladi.

Metafora va ramzlarni tarjima qilishda bir qator amaliy yondashuvlar muhim ahamiyat kasb etadi. Avvalo, tarjimon madaniyatlararo kompetensiyani rivojlantirishi lozim, chunki metafora va ramzlarning koʻplab maʼnolari milliy-madaniy kontekstga bogʻliq. Shuningdek, lingvistik va semiotik tahlil asosida metafora va ramzlarning konnotativ va pragmatik maʼnolarini aniqlash zarur. Tarjima jarayonida ekvivalentlik va moslashuv oʻrtasida muvozanatni saqlash muhim, chunki bir tomondan matnning asl maʼnosini saqlash, ikkinchi tomondan esa uni oʻquvchiga tushunarli va madaniy jihatdan mos qilish talab etiladi [4]. Bundan tashqari, tarjimon metafora va ramzlarni tarjima qilishda kontekstni chuqur tahlil qilishi, ularning pragmatik va stilistik taʼsirini hisobga olishi lozim.

Shu yondashuvlar orqali tarjimon metafora va ramzlarni nafaqat lingvistik, balki madaniy, semantik va pragmatik jihatdan ham toʻgʻri va samarali tarzda tarjima qila oladi. Buning natijasida, matnning mazmuni saqlanadi, uning estetik va kommunikativ qadri oshadi, hamda maqsadli auditoriya tomonidan oson tushuniladi. Tarjimonning bu jarayondagi ijodiy faoliyati til va madaniyat oʻrtasidagi murakkab oʻzaro bogʻliqlikni samarali boshqarishga xizmat qiladi va tarjimaning sifatini sezilarli darajada oshiradi.

Xulosa

Metafora va ramz lingvistika va tarjimashunoslik sohalarida nafaqat tilning badiiy va estetik vositasi, balki madaniyatlararo muloqotning markaziy elementlaridan biri sifatida ahamiyat kasb etadi. Ular til orqali inson tafakkuri, madaniy tajribalar va ijtimoiy qadriyatlarni ifodalashga xizmat qiladi, shuningdek, matnning semantik, pragmatik va stilistik qatlamlarini boyitadi. Tarjimashunoslik nuqtai nazaridan, metafora va ramzlarni to'g'ri talqin qilish va ularni boshqa madaniyat kontekstiga moslashtirish tarjimaning sifatini bevosita belgilaydi. Shu sababli, tarjimonning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda madaniyatlararo kompetensiyasi, kontekstual tahlil qobiliyati va ijodiy yondashuvi ham muhim ahamiyatga ega.

Metafora va ramzlarni chuqur o'rganish, ularning semantik va konnotativ qatlamlarini aniqlash hamda tarjimada samarali qo'llash ilmiy-amaliy ahamiyatga ega bo'lib, zamonaviy tilshunoslik va tarjimashunoslikning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Ular nafaqat matnning ma'nosini to'liq yetkazish, balki o'quvchi yoki tinglovchi tomonidan matnning madaniy va estetik qiymatini tushunishni ta'minlaydi. Shu bilan birga, metafora va ramzlarni tadqiq etish tilning evolyutsion jarayonini, inson tafakkurining konseptual mexanizmlarini va madaniyatlararo muloqotning murakkab tabiati haqida chuqur tushuncha hosil qilish imkonini beradi.

Natijada, metafora va ramzlarni ilmiy asosda o'rganish va tarjimada mahorat bilan qo'llash tilshunoslik va tarjimashunoslik fanlarining rivojlanishida muhim rol o'ynaydi, hamda tilning funksional, badiiy va madaniy jihatdan boyitilishiga xizmat qiladi. Ular til va madaniyat o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni ochib beruvchi vosita sifatida, zamonaviy ilmiy tadqiqotlar va amaliy tarjima faoliyati uchun doimiy ravishda dolzarb va ahamiyatli mavzu bo'lib qoladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press, 1980.
2. Van den Broeck R. *The Limits of Translatability of Metaphor*. In: *Poetics Today*, 1981.
3. Radjapova O. E. *The Significance of Metaphor and Simile in Translation Studies*. Zenodo, 2025.
4. Lin Y., Hu R., Duan Z. *Integration and Practice of Metaphor Theory in Translation Studies*. *Academic Journal of Management and Social Sciences*, 2025.

MILLIY KOLORIT VA REALIYALARNING TARJIMADA
IFODALANISHI. (“CHAYON YILI” ROMANI VA “KAFANSIZ
KO‘MILGANLAR” ROMANLARI MISOLIDA)

Yusupova Umida Inomovna
Namangan davlat chet tillar instituti
Filologiya fakulteti

Nemis va fransuz tillari kafedrasida katta o‘qituvchisi

E- mail umidayusupova222@gmail.com

Annotatsiya : Mazkur maqolada o‘zbek adabiyotining ikki yorqin namunasi O‘zbekiston yozuvchisi Uchqun Nazarovning “Chayon yili” romani (nemis tilidagi tarjimasi: Das Jahr des Skorpions) va Shukrulloning “Kafansiz ko‘milganlar” (Die ohne Leichentuch Begrabenen) romanlari misolida milliy kolorit va realiyalarning tarjimada qanday ifoda etilishi tahlil qilinadi. Asarda o‘zbek xalqi hayotining turli jihatlari, urf-odatlar, siyosiy realiyalar va tilning emotsional-estetik qatlamlari mavjud bo‘lib, ular nemis tiliga ko‘chirishda qanday o‘zgarishga uchragani tahlil etiladi. Bu ikki asar mazmunan o‘ziga xos bo‘lsa-da, har ikkisi ham o‘zbek hayoti, madaniyati va tarixini chuqur aks ettiradi.

Kalit so‘zlar: milliy kolorit va realiyalar, xos so‘zlar, urf-odatlar, siyosiy realiyalar va tilning emotsional-estetik qatlamlari, madaniyati va tarixi.

Аннотация: В статье анализируется как национальные колориты и реалии выражены в переводе романа « Год скорпиона» узбекского писателя Учкуна Назарова (Das Jahr des Skorpions) и Шукрулло «Похороненные без савана» (Die ohne Leichentuch Begrabenen)--- двух ярких образцов узбекской литературы . В работе представлены различные стороны жизни узбекского народа :обычаи политические реалии эмоционально эстетические пласты языка анализируется как они изменились при переводе на немецкий язык. Хотя две работы уникальны по содержанию обе они глубоко отражают узбекскую жизнь культуру и историю.

Ключевые слова: национальный колорит и реалия, специальные слова :обычаи, политические реалии и эмоционально-эстетические пласты языка :культура и история.

Abstract: This article analyzes how the national colors and realities are expressed in the translation of the novel “The Year of the Skorpions” by Uzbek writer Uchkun Nazarov (German translation : Das Jahr des Skorpions) and Shukrullo’s “The Shroudless Buried” (Die ohne Leichentuch Begrabenen) , two bright examples of Uzbek literature. The work contains various aspects of the life of the Uzbek people , customs, political realities and emotional-aesthetic layers of the languages, and analyzes how they changed when translated into German language. Although these two works are in content, both of them deeply reflect Uzbek life , culture and history.

Key words: national color, realities, special word, customs, political realities and emotional- aesthetic layers of languages, culture and history.

Kirish

Tarjima san'ati – bu nafaqat til, balki madaniyatlararo ko'prikdir. Asliy matnda mavjud bo'lgan milliy kolorit, tarixiy va ijtimoiy realiyalarni boshqa tilga to'g'ri va ta'sirli yetkazish tarjimonning mahoratidan dalolat beradi. Ayniqsa, adabiy tarjimada bu masala yanada dolzarb bo'lib, har bir so'z, obraz va kontekst o'zida muayyan xalqning dunyoqarashi va madaniyati aks etadi. Adabiy tarjima esa – bu ikki til o'rtasidagi oddiy til o'zgarishidan ko'ra kengroq va chuqurroq madaniy hodisa bo'lib, asarning estetik, ijtimoiy, tarixiy va milliy qatlamlarini boshqa tilga o'tkazishni o'z ichiga oladi. Ayniqsa, milliy kolorit va realiyalarning tarjimada qanday ifodalangani muhim metodologik va amaliy masalalardan biridir.¹⁹⁸

Ushbu maqolamizda o'zbek adabiyotining ikki yorqin namunasi O'zbekiston yozuvchisi Uchqun Nazarovning "Chayon yili" romani (nemis tilidagi tarjimasi: *Das Jahr des Skorpions*) va Shukrulloning "Kafansiz ko'milganlar" (*Die ohne Leichentuch Begraben*) romanlari misolida milliy kolorit va realiyalarning tarjimada qanday ifoda etilishi tahlil qilinadi. Asarda o'zbek xalqi hayotining turli jihatlar, urf-odatlar, siyosiy realiyalar va tilning emotsional-estetik qatlamlari mavjud bo'lib, ular nemis tiliga ko'chirishda qanday o'zgarishga uchragani tahlil etiladi. Bu ikki asar mazmunan o'ziga xos bo'lsa-da, har ikkisi ham o'zbek hayoti, madaniyati va tarixini chuqur aks ettiradi.

Asosiy qism

1. Milliy kolorit va realiyalarning tarjimadagi ahamiyati

Milliy kolorit – bu asarda ifodalangan xalqona ruh ya'ni xalqning turmush tarzi, urf-odatlar, an'anaviy tushunchalari, kiyim-kechaklar, taomlar, shahar va qishloq hayoti tasvirlari, toponimlar, ism-shariflar, folklor elementlari kabi o'ziga xosliklar majmuidir, madaniy qatlamdir. Bu unsurlar o'quvchida asar yaratilgan muhit haqida to'laqonli tasavvur uyg'otadi.

Realiyalar esa ijtimoiy-siyosiy kontekstga tegishli bo'lib, bu asarning muayyan tarixiy, o'ziga xos unsurlaridir. Ularni tarjimada xatolik bilan ifodalash asarning mazmunini buzishi mumkin. Bu ayniqsa tarixiy va siyosiy kontekstga ega matnlarda dolzarb bo'ladi.¹⁹⁹

Masalan: "komsomol", "mahalla", "xokim", "xatna to'yi" kabi tushunchalar.

Tarjimada bu elementlar quyidagi usullar bilan ifodalanadi:

- *Transliteratsiya (so'z aynan ko'chiriladi);
- *Ekvivalent topish (mos keluvchi so'z yoki ibora);
- *Izohli tarjima;
- *Erkin yoki adaptatsion tarjima.

2. "Chayon yili" romanining mazmuniy xususiyatlari

¹⁹⁸ Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.

¹⁹⁹ 2.Bassnett, S. (2002). *Translation Studies*. London: Routledge.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

U. Nazarov "Chayon yili" romani O'zbekistondagi sovet davri yakunlari va mustaqillikning ilk yillarida yuz bergan o'zbek jamiyatining ijtimoiy-siyosiy voqealarga bag'ishlangan va madaniy qiyofasini aks ettiradi. Tarjimonda quyidagi yondashuvlar kuzatiladi:

Asarda:

*O'zbek xalqining qadimiy va zamonaviy madaniyati;

*Sovet mafkurasi va uning tanazzuli;

*O'zbekcha so'zlar, maqollar, ismlar, iboralar;

*Mahalliy siyosiy figura va holatlar tasvirlangan.

Romandagi ba'zi realiyalar tarjimada madaniy murosaga, ba'zilar esa izohlovchi tarjimaga tayanadi.

Muhokama va tahlillar

Asliy roman tarjimaning o'ziga xos jihatlari (Das Jahr des Skorpions) biri tarjimon Ingeborg Baldauf nemis tilidagi tarjima romanda o'zbek tilidagi milliylikni imkon qadar saqlashga harakat qilgan. Tahlil jarayonida biz quyidagi jihatlar e'tiborga loyiq deb bildik:

Birinchidan, o'zbekcha so'zlarning transliteratsiyasi orqali ogirilishi, ya'ni asardagi "mahalla", "hokim", "dugona", "halol", "so'zana" kabi so'zlar tarjimada **transliteratsiya** shaklida qoldirilgan, ba'zilariga izoh berilgan. Bu holat milliy koloritni saqlashga xizmat qiladi:

"Die Dugona, eine traditionelle enge Freundin, die wie eine Schwester betrachtet wird..."²⁰⁰

Ikkinchidan, realiyalar tarjimasi va izohli yondashuv asoslangan holda tarjima qilingan.

Siyosiy va tarixiy realiyalarning ba'zilar to'g'ridan-to'g'ri tarjima qilingan, ammo ayrim hollarda tarjimon izohli yondashuvni qo'llagan. Masalan, "kompartiya majlisi" "KGB", degan ibora nemis tilida „Parteiversammlung der KPdSU (Kommunistische Partei der Sowjetunion)“ tarzida berilgan. Misol: Realiya- KGB qamoqxonasining yakka xonasida yotganimga mana bir necha kun bo'ldi [qarang: Kafansiz ko'milganlar b-13]²⁰¹

Tarjimasi : Seit einigen Tagen sass ich nun schon in einer Einzelzelle im KGB-Gefaengnis.²⁰²

Uchinchidan tarjimon maqollar va iboralarni ya'ni o'zbek tilidagi maqollar tarjimada **ekvivalent yoki erkin shaklda** bergan.

Masalan: ...Tergovchining xonasida u bergan soroqlarni oylab otirib , xayolimdan xalqimizning "suvdan holva yasash" degan maqoli ota berdi .²⁰³

²⁰⁰ Uchqun Nazarov (Ubersetzerin Ingeborg Baldauf). Das Jahr des Skorpions, der deutschsprachige Ausgabe: J&D Dag'yeli Verlag GmbH, Berlin, 2018. S-270

²⁰¹ Шукрулло. Кафансиз кўмилганлар. — Тошкент: Фафур Фулом нашриёти, 1990.13 -bet.

²⁰² Die ohne Leichentuch Begrabenen-die Uebersetzung ins Deutsche von Ingeborg Baldauf 2005. Seite-14

²⁰³ Шукрулло. Кафансиз кўмилганлар. — Тошкент: Фафур Фулом нашриёти, 1990.39- bet.

Tarjimasi: Waerend ich im Zimmer des Untersuchungsrichters sass und ueber seine Fragen nachdachte , ging mir ploetzlich die volksstuemliche Redensart „Helwa aus Wasser machen“ durch den Kopf.²⁰⁴ [„Die ohne Leichentuch Begrabenen“]

O‘zbekcha: “It hurar, karvon o‘tar.”

Nemischa tarjima: “Die Hunde bellen, aber die Karawane zieht weiter.” – bu nemis tilida mavjud maqol bo‘lib, o‘zbekcha mazmunni yetkazishga muvaffaq bo‘lgan.

To‘rtinchidan, ismlar va antroponimik birliklar romandagi ismlar (Murod, Saodat, Yo‘ldoshbek va h.k.) tarjimada o‘zgartirilmagan. Bu holat o‘zbek muhitini saqlab qolishga xizmat qiladi. Biroq, ayrim hollarda ismlarning fonetik yozilishi nemis o‘quvchisiga tushunarli bo‘lishi uchun biroz moslashtirilgan. Misol

Beshichidan , madaniy ramzlar, me‘yorlar, qadriyatlar, xatti-harakatlar tizimi asarda mavjud “sovg‘a-salom”, “to‘y marosimlari”, “xatna”, “navro‘z” kabi madaniy tushunchalar tarjimada qisqacha izoh bilan berilgan. Bu tarjimonning madaniy vositachi sifatidagi rolini ko‘rsatadi. Bu asar tarjimasi U.Nazarovning o‘ziga xos poetik uslubini va o‘zbeklik ruhini nemis tilida asosan saqlab qolishga erishgan.

Maqolamizda tadqiqotimizning ikkinchi obyektidagi roman “Kafansiz ko‘milganlar” nemischa tarjimasi “Die ohne Leichentuch Begrabenen” tarjiminining ikkinchi ogirgan romanining tarjimasida milliy kolorit ya‘ni o‘ziga xos so‘zlar va realiyalari tahlillaridan misollar keltiramiz. Shukrulloning “Kafansiz ko‘milganlar” romani XX asrning og‘ir tarixiy bosqichlari – Stalin repressiyalari, urush yillari va mustamlakachilikning ayanchli oqibatlarini ochib beradi. Ingeborg Baldauf tomonidan amalga oshirilgan tarjima o‘zbek tarixiy-realistik prozasini nemis tilidagi o‘quvchiga yetkazishda katta ahamiyatga ega.

a) Tarjimaning umumiy xarakteriga toxtaladigan bo‘lsak, Ingeborg Baldauf – Markaziy Osiyo madaniyati va tillari bo‘yicha mutaxassis bo‘lib, tarjimada milliy kontekstni saqlashga alohida e‘tibor qaratgan. U tarjimada transliteratsiya va izohli tarjimani juda ehtiyotkorlik bilan qo‘llagan.

b) Milliy iboralar va obrazlar asarda mavjud bo‘lib, o‘zbekona obrazlar, jumladan:²⁰⁵ "Choyxo‘r", "osh", "janoza", "xonadon", "makhalla" kabi tushunchalar transliteratsiya qilinib, matnda izohlab berilgan yoki kontekstdan anglash mumkin bo‘lgan shaklda qoldirilgan.

Misol: "Nach dem Tod seines Vaters wurde in der Mahalla eine Duaa gelesen."

(Bu yerda “dua” va “mahalla” so‘zlari izohsiz berilgan, ammo kontekstda tushunarli.)

c) Siyosiy realiyalar va repressiyalar

Romandagi siyosiy realiyalar, masalan: “NKVD”, “O‘ris mustamlakachiligi”, “Qatag‘on”, “Gulag”, to‘g‘ridan-to‘g‘ri yoki izohli tarjima orqali berilgan.

Tarjimada ayrim so‘zlar tushuntirish bilan berilgan, masalan:

"Die Repressionen der Dreißigerjahre, bekannt als Qatag'on unter den Usbeken..."

²⁰⁴ Die ohne Leichentuch Begrabenen-die Uebersetzung ins Deutsche von Ingeborg Baldauf 2005. – Seite-41

²⁰⁵ Лотман Ю.М. Семиосфера. — Санкт-Петербург: Искусство, 2000.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Bu tarzda yondashuv nemis o'quvchisiga o'zbek tarixini tushunishga imkon yaratadi.

d) Madaniy-psixologik kontekstlar

Shukrulloning uslubi falsafiy, og'ir va ichki monologlarga boy. Tarjimon bu ohangni ham saqlashga intilgan. Asardagi psixologik drammatizm, milliylikka xos bo'lgan sabr-bardosh, qat'iyat kabi ruhiy holatlar tarjimada ham aks ettirilgan.

Biz maqolamizda ikki noyob durdona romanlarning xos sozlari va realiyalarini tahlil qilar ekanmiz, solishtirma tahlillar natijalriga kora, asar nomi tarjimon tarjimaning xususiyatlari boyicha “Chayon yili” romanida Ingeborg Baldauf stilistik erkinlik, poetik uslub, izohlovchi tarjima usulidan koproq foydalangan. “Kafansiz ko'milganlar” romanida esa Ingeborg Baldauf akademik aniqlik, tarixiy kontekstga sodiqlik, transliteratsiya va izohlar yondashuviga asoslangan holda tarjima qilgan. Ikkala asar ham o'zbek jamiyatining turli davrlari, turfa ijtimoiy va madaniy qatlamlarini aks ettiradi. Har ikki tarjimon ham milliy koloritni saqlashga intilgan, lekin yondashuvda farqlar bor: Kafansiz komilganlar romanining tarjimasida Baldauf ko'proq lingvistik aniqlik va tarixiy kontekstga sodiqlikni tanlagan; “Chayon yili” romani tarjimasida esa stilistik uyg'unlik va badiiy erkinlik orqali milliylikni yetkazgan.

Xulosa

“Chayon yili” romanining nemis tiliga tarjimasi milliy kolorit va realiyalarni saqlashda muvozanatli yondashuvni namoyon etadi. Tarjimon muallifning stilistik va madaniy niyatlarini tushungan va ularni nemis tiliga xolis va ta'sirli tarzda o'tkaza olgan. Bunda transliteratsiya, izohli tarjima, maqollarni ekvivalentlash kabi metodlar qo'llanilgan. Shuningdek, tarjima jarayonida o'zbek madaniyatining o'ziga xos jihatlari xorijiy o'quvchiga tushunarli qilib yetkazilgan. Ikkala asar ham o'zbek jamiyatining turli davrlari, turfa ijtimoiy va madaniy qatlamlarini aks ettiradi. Har ikki romanda tarjimon ham milliy koloritni saqlashga intilgan, lekin yondashuvda farqlar bor: “Kafansiz komilganlar” romanining tarjimasida Baldauf ko'proq lingvistik aniqlik va tarixiy kontekstga sodiqlikni tanlagan. “Chayon yili” romani tarjimasida esa stilistik uyg'unlik va badiiy erkinlik orqali milliylikni yetkazgan. Shu bois, adabiy tarjimada milliylikni saqlash nafaqat estetik, balki gumanitar ahamiyatga ham ega bo'lib, u xalqlarning bir-birini anglashga xizmat qiladi. Milliy kolorit va realiyalarni tarjimada ifodalash – bu adabiy va madaniy yondashuvlarning sinov maydonidir. “Chayon yili” va “Kafansiz ko'milganlar” romanlarining nemis tiliga tarjimasi ko'rsatadiki, tarjimon nafaqat tilni, balki madaniyatni ham “tarjima” qilishi kerak. Mazkur ikki tarjima turli metodlar yordamida, o'zbek tilidagi asarlarning milliy ruhini saqlab qolishga muvaffaq bo'lgan. Ular orqali o'zbek adabiyoti jahon o'quvchisiga yaqinlashgan, madaniyatlararo muloqot uchun mustahkam zamin yaratilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Newmark, P. A Textbook of Translation. London: Prentice Hall. 1988. p-250
2. Bassnett, S. Translation Studies. London: Routledge. 2002., p-267

3. Lotman, Y. M. Universe of the Mind: A Semiotic Theory of Culture. Indiana University Press. (1990) .p-200
4. Arnold I.V. Лингвокультурология: Теория и практика. — Москва: Наука, 2010.ст.243
5. Baker, Mona. In Other Words: A Coursebook on Translation. — Routledge, 2011.
6. Koller, Werner. Einführung in die Übersetzungswissenschaft. — Heidelberg: Quelle & Meyer, 2018.
7. Лотман Ю.М. Семиосфера. — Санкт-Петербург: Искусство, 2000.
8. Кибрик А.Е. Язык и культура: Введение в лингвокультурологию. — Москва: Языки славянской культуры, 2004.
9. Шукрулло. Кафансиз кўмилганлар. — Тошкент: Фафур Ғулом нашриёти, 1990.
10. Das Jahr des Skorpions-die Uebersetzung ins Deutsche von Ingeborg Baldauf Dageli 2002
11. Ingeborg Baldauf., Die ohne Leichentuch Begrabenen -die Uebersetzung ins Deutsche von Ingeborg Baldauf 2005
12. Nazarov, U. (2014). Chayon yili. Toshkent: Yozuvchi nashriyoti.

PRAGMATIC LOSS AND COMPENSATION OF STYLISTIC DEVICES IN THE UZBEK TRANSLATION OF “GAME OF THRONES”

Ruzmetova Maftuna Saparboyevna

PhD student of Tashkent State

University of Uzbek language and literature

+998975297599

Abstract. This article investigates the phenomenon of pragmatic loss and the strategies of compensation in the translation of fantasy literature, with particular attention to irony, metaphor, and simile. Examples are taken from George R. R. Martin’s fantasy novel “Game of Thrones”. The study highlights how these stylistic devices undergo transformation in translation and to what extent pragmatic equivalence is achieved. The research emphasizes the translator’s role in preserving aesthetic and cognitive effects while ensuring cultural and linguistic relevance.

Keywords: pragmatic loss, compensation, translation strategies, stylistic devices, fantasy literature, metaphor, irony, simile, George R. R. Martin, A Game of Thrones

Annotatsiya. Ushbu maqolada fantastik adabiyot tarjimasida **pragmatik yo‘qotish** hodisasi va uni **kompensatsiya qilish strategiyalari** tahlil qilinadi. Tadqiqotda **ironiya, metafora va o‘xshatish** kabi badiiy tasvir vositalariga alohida e’tibor qaratilgan. Misollar Jorj R. R. Martinning “**Taxtlar o‘yini**” asaridan olingan. Maqolada ushbu stilistik vositalarning tarjima jarayonida qanday o‘zgarishga uchrashi va **pragmatik ekvivalentlik** darajasi qay darajada ta’minlanganligi tahlil

qilinadi. Tadqiqot, shuningdek, tarjimonning **estetik va kognitiv ta'sirni saqlash**, hamda **madaniy va lingvistik moslikni** ta'minlashdagi rolini yoritib beradi.

Kalit so'zlar: pragmatik yo'qotish, kompensatsiya, tarjima strategiyalari, stilistik vositalar, fantastik adabiyot, metafora, ironiya, o'xshatish, Jorj R. R. Martin, Taxtlar o'yini

Аннотация. В данной статье рассматривается феномен прагматической потери и стратегии компенсации в переводе произведений фантастической литературы, с особым вниманием к таким стилистическим средствам, как ирония, метафора и сравнение. Примеры взяты из романа Дж. Р. Р. Мартина «Игра престолов». В исследовании анализируется, как указанные стилистические приёмы трансформируются в процессе перевода и в какой степени достигается прагматическая эквивалентность. Особое внимание уделяется роли переводчика в сохранении эстетического и когнитивного эффекта, а также в обеспечении культурной и языковой адекватности перевода.

Ключевые слова: прагматическая потеря, компенсация, стратегии перевода, стилистические средства, фантастическая литература, метафора, ирония, сравнение, Джордж Р. Р. Мартин, Игра престолов

Introduction

In the academic study of literature, fantasy can be characterized as a narrative genre that generates alternative, imaginary worlds shaped by magical, supernatural, or mythical forces. It departs from empirical reality, introducing invented settings, extraordinary beings, and events that challenge or suspend the conventional laws of nature. Although fantasy is considered a relatively modern literary genre, it has already produced numerous remarkable works and influential novels that have secured its place among other types of fiction.

Fantasy literature is rich in stylistic devices such as metaphor, hyperbole, and simile, which create a unique imaginative world for readers. These devices serve as essential means by which the author constructs a mystical and immersive narrative, enhancing both the aesthetic quality of the text and the reader's engagement with it. Because stylistic devices are deeply embedded in the cultural and sociolinguistic context of a language community, achieving full adequacy in their literary translation is particularly challenging. Numerous scholars have investigated stylistic devices and their translation, providing valuable theoretical and practical insights into the complexities of preserving stylistic effect across languages.

Literature Review

French scholars Jean-Paul Vinay and Jean Darbelnet carried out comparative studies on the stylistics of French and English. In their seminal work “Stylistique comparée du français et de l'anglais” [5,87], they laid the foundation for one of the most influential comparative stylistic approaches in translation studies. Their research primarily focused on the systemic differences between French and English;

however, their insights have had a far-reaching impact on the general theory and practice of translation.

Central to their framework is the recognition that translation is not a mere word-for-word substitution but a process that often demands stylistic adaptation to preserve meaning, nuance, and expressive effect. To address this, they introduced a taxonomy of translation procedures, distinguishing between direct translation methods (borrowing, calque, literal translation) and oblique translation methods (transposition, modulation, equivalence, and adaptation). Among these, modulation, equivalence, and adaptation are of particular importance when dealing with stylistic devices, as they allow the translator to reshape the text in a way that conveys not only semantic content but also pragmatic and aesthetic dimensions in the target language.

Vinay and Darbelnet emphasized that stylistic adaptation is often necessary when cultural or linguistic asymmetries make a literal transfer impossible or undesirable. For instance, modulation enables a shift in perspective or category of thought to achieve naturalness, while equivalence provides a means of conveying idiomatic or culturally embedded expressions through functionally analogous forms in the target language. Adaptation, as the most dynamic of their procedures, permits substantial transformation of source text elements to maintain communicative effect and stylistic resonance. Through these strategies, they argue, the translator can reproduce the expressive and rhetorical qualities of the source text, ensuring that the translation is not only accurate but also stylistically effective.

German scholar and translator Christiane Nord, in her influential work "Translating as a Purposeful Activity: Functionalist Approaches Explained" [4,421], advances a functionalist perspective that has profoundly shaped contemporary translation studies. Nord argues that translation is best understood as a purpose-driven activity, where every decision made by the translator must align with the communicative needs of the target audience and the intended function of the translation. In her view, the translator assumes the role of an active intercultural mediator rather than a mere linguistic transmitter, adapting linguistic and stylistic resources to ensure the communicative effectiveness of the target text.

A particularly important aspect of Nord's theory is her treatment of stylistic devices. She maintains that rhetorical and stylistic features—such as metaphor, irony, or hyperbole—cannot be carried over mechanically into the target language. Instead, they must be translated with regard to their function within the source text and their intended effect on the target audience. If preserving the form of a stylistic device compromises its function or effect, Nord allows for modification, substitution, or even compensation in another part of the text. This principle underscores her conviction that translation is not about preserving surface forms but about ensuring functional equivalence in terms of meaning, style, and communicative impact.

In this study, particular attention is devoted to the comparative analysis of stylistic devices in English and Uzbek, with the aim of identifying both their linguistic and cultural specificities. The research seeks not only to describe the formal features of these devices but also to examine the challenges that arise in the process of translating them from English into Uzbek. Among these challenges, the most significant are the problems of pragmatic and semantic loss, which occur when a stylistic device in the source text does not have a direct equivalent in the target language. At the same time, the study explores various strategies of compensation through which translators attempt to restore the expressive, aesthetic, or communicative effect of the original, even if the form is altered. By addressing these issues, the research aims to shed light on the intricate process of stylistic transfer across languages and to highlight the role of translation techniques in preserving both the artistic and functional dimensions of literary texts.

Research Methodology

This study employs a comparative stylistic analysis to investigate the use and translation of stylistic devices in George R. R. Martin's "Game of Thrones" and its Uzbek translation "Taxtlar o'yini". As an outstanding example of the fantasy genre, "Game of Thrones" was chosen for analysis because it vividly illustrates the abundance and diversity of stylistic devices. The text serves as a representative case for examining how such devices function within fantasy literature and how their translation into Uzbek raises problems of pragmatic loss and necessitates various forms of compensation.

The methodology is structured around the principles of pragmatic equivalence, as outlined by Baker[1,175], which emphasize not only the formal transfer of linguistic elements but also the preservation of communicative intent and stylistic effect across languages. The primary corpus consists of selected passages from "Game of Thrones" that are particularly rich in stylistic devices such as metaphor, hyperbole, simile, epithet, and irony. Corresponding extracts from the Uzbek translation "Taxtlar o'yini" are examined in parallel.

The passages were chosen based on their stylistic density and their relevance to character development, imagery, and narrative progression, ensuring that the analysis captures a representative range of George Martin's literary style. A qualitative comparative analysis is applied, focusing on how stylistic devices are rendered in translation and what strategies are employed to handle challenges of equivalence. Special attention is given to cases of pragmatic loss, where stylistic meaning or effect is diminished, and to instances of compensation, where translators introduce alternative devices to recreate the intended impact in Uzbek.

The analysis proceeds in three stages:

1. Identification of stylistic devices in the English source text.
2. Comparison with their equivalents in the Uzbek target text.
3. Evaluation of translation strategies in terms of pragmatic equivalence, highlighting cases of loss, gain, or compensation.

By combining corpus-based textual analysis with a theoretical framework grounded in pragmatic equivalence, this methodology enables a systematic exploration of how stylistic features are preserved, transformed, or reinterpreted in translation. This approach also allows for an assessment of the effectiveness of translation strategies in maintaining the aesthetic and communicative functions of the original text.

Analysis and Results

The analysis is based on selected passages from George R. R. Martin's "Game of Thrones" and its Uzbek translation "Taxtlar o'yini". The focus is placed on stylistic devices that carry significant pragmatic load and on how these devices are transferred, modified, or lost in translation. The discussion highlights both instances of pragmatic loss and the strategies of compensation employed by the translator.

For instance, in the novel, the phrase "*I shall fear the Dothraki the day they teach their horses to run on water*" represents a striking example of hyperbole. The author employs an utterly impossible image—the act of horses running on water—to express Robert's conviction that the Dothraki pose no real threat. This hyperbolic statement also carries an ironic undertone, revealing Robert's bravado, stubbornness, and dismissive attitude toward danger.

In the Uzbek translation, however, the line appears as "*Otlarining suzishni o'rganib olgan kuni qo'rqishim mumkin*" ("I may fear them the day their horses learn to swim"). While this rendering remains semantically close to the source, it diverges stylistically. The original hyperbole relies on an impossibility, whereas in the translation the notion of horses swimming is unusual but still physically possible. Consequently, the exaggerated effect and ironic tone of the original are diminished, and the dramatic force of Robert's words becomes less intense. Thus, although semantic equivalence is maintained, a clear pragmatic loss occurs. The stylistic impact of the hyperbole—which depends on impossibility—is weakened in the target text.

In such cases, the translator's task is not only to preserve meaning but also to reproduce stylistic effect as far as possible. A rendering such as "*the day their horses run on water*" would have more faithfully retained the hyperbolic and ironic force of the source text.

Furthermore, this passage illustrates a clear case of metaphorical loss in translation. In the source text, the fight is described as "*a dance where the smallest misstep meant death*", where the dance metaphor operates on two levels. On the one hand, it highlights the rhythmic, patterned movements of the combatants; on the other, it emphasizes the deadly consequences of even the slightest error. Thus, the metaphor not only conveys the intensity of the duel but also adds strong aesthetic and emotional value to the narrative.

In the Uzbek translation, however, the phrase is rendered as "*Rejadan tashqari arzimaz harakat ham o'linga sabab bo'lishi hech gapmas*" ("Even the slightest unintended movement could easily lead to death"). While the core semantic

content—the danger and fatal risk—is retained, the imagistic quality of the metaphor has been entirely omitted. Instead of a vivid metaphorical image, the target text offers a straightforward informational statement, which diminishes the stylistic richness of the original.

In translation studies, this shift can be explained as a form of pragmatic loss, where the translator prioritizes communicative clarity over stylistic equivalence. Such losses can significantly alter the reader's perception, particularly in a genre like fantasy literature, where stylistic devices play a crucial role in world-building and evoking atmosphere.

To counterbalance this loss, a strategy of compensation could have been applied, preserving the metaphorical image in the target text. For example: "*Jang raqsida har qanday noto 'g'ri harakat o'limga boshlashi mumkin*" ("The fight was like a dance, yet the slightest wrong step could bring death"). This version maintains both the literal meaning and the metaphorical imagery, allowing the target readership to experience the same stylistic and emotional effect as the source text.

Therefore, this example demonstrates how the omission of metaphor in translation reduces the aesthetic and genre-specific qualities of the text, shifting it from a richly figurative description to a merely informative rendering.

Conclusion

The findings of this analysis suggest that instances of pragmatic loss most frequently occur in stylistic devices deeply embedded in cultural and historical contexts—such as medieval honorifics, forms of address, and culturally specific idiomatic expressions. These elements, being intimately tied to a particular socio-historical milieu, often lack direct equivalents in the target language and thus pose significant challenges for translators. In contrast, universal figures of speech such as hyperbole, which rely on general cognitive and rhetorical mechanisms rather than culturally exclusive codes, tend to be transferred with greater fidelity across languages. This distinction highlights a crucial point: while translation strategies can often preserve the semantic and stylistic effects of universal devices, the rendering of culturally bound stylistic markers frequently entails a degree of meaning reduction or adaptation, reflecting the persistent tension between linguistic translatability and cultural specificity.

Compensation strategies emerge as an indispensable component of the translation process, particularly when dealing with stylistic devices that resist direct transfer between languages. Techniques such as lexical substitution, contextual reinforcement, and stylistic elevation serve not only as practical solutions to semantic gaps but also as deliberate means of maintaining the aesthetic and emotive resonance of the source text. By introducing alternative linguistic or rhetorical resources in the target language, translators can re-establish balance between form and meaning, thereby mitigating potential losses in expressive force. In this sense, compensation functions not merely as a remedial measure but as a creative strategy

that enables the translated text to fulfill its artistic and communicative functions for the target readership.

Nevertheless, it must be acknowledged that compensation, while highly effective, cannot entirely eliminate pragmatic loss. Instead, it operates as a mitigating mechanism that reduces the impact of such losses by striving for functional equivalence, allowing the target text to reproduce, as closely as possible, the stylistic and communicative power of the original. This observation reinforces the views of translation theorists such as Newmark and Baker, who regard translation as an inherently dialogic and negotiative process in which loss is unavoidable but can be balanced through creative recovery. Ultimately, compensation underscores the dual role of the translator as both mediator and creator—negotiating the tension between fidelity to the source text and responsiveness to the target culture—and affirms that translation is less an act of mechanical reproduction than one of interpretive re-creation.

References

1. Baker, M. (2011). *In other words: A coursebook on translation* (2nd ed.). London; New York: Routledge.
2. Martin, G. R. R. (2003). *Game of Thrones*. Bantam Books.
3. Martin, J. R. R. (2024). *Taxtlar o'yini*. Zabarjad Media.
4. Nord, C. (1997). *Translating as a purposeful activity: Functionalist approaches explained*. Manchester: St. Jerome Publishing.
5. Vinay, J.-P., & Darbelnet, J. (1958). *Stylistique comparée du français et de l'anglais*. Paris: Didier.

MUMTOZ MATNLAR TARJIMASI MUAMMOLARI

Sapaeva Feruza Davlatovna –
O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti
Jahon adabiyoti kafedrası professori
Email: feruzasapayeva86@gmail.com,
Orcid ID: 0009-0004-1079-8754

Kalit sozlar: Maxtumduli, mumtoz matn, she'r, badiiy adabiyot, tarjima muammolari, shakl va mazmun, asliyat, til vositalari, o'zbek, qoraqalpoq va ozar tillari, aruz va barmoq vazni, Qur'oni Karim va Islom madaniyati.

Annotatsiya. Ushbu maqolada mumtoz adabiy matnlar tarjimasiga xos nazariy va amaliy muammolar Maxtumduli Firog'iy asarlarining o'zbek, qoraqalpoq va ozarbayjon tillariga amalga oshirilgan tarjimalari misolida atroflicha tahlil qilinadi. Mumtoz she'riy matnlar tarjiması jarayonida, ayniqsa, shoirning asl turkman tilida bitilgan misralarini qardosh turkiy tillarga o'gırish masalasi alohida ilmiy e'tibor talab etadi. Chunki genetik va tipologik jihatdan yaqın bo'lgan tillar o'rtasidagi tarjima jarayoni tashqi o'xshashliklarga qaramay, semantik, stilistik va poetik darajalarda bir qator murakkabliklarni yuzaga keltiradi. Maxtumduli ijodini o'zbek,

qoraqalpoq va ozarbayjon tillariga tarjima qilish jarayonida ayrim leksik birliklar, obrazlar tizimi, ramziy ifodalar hamda she'riy ohangning to'laqonli aks etmasligi kuzatiladi. Natijada, ba'zi hollarda tarjima matnida ma'no noaniqliklari yoki asl mazmunning qisman o'zgarishi holatlari yuzaga keladi. Mazkur maqolada ana shu muammolar tizimli ravishda yoritilib, ularni bartaraf etishga qaratilgan ilmiy taklif va xulosalar ilgari suriladi.

Ключевые слова: Махтумкули, классический текст, поэзия, художественная литература, проблемы перевода, форма и содержание, оригинал, языковые средства, узбекский, каракалпакский и азербайджанский языки, аруз и силлабическая (бармак) метрика, Коран и исламская культура.

Аннотация. В данной статье всесторонне анализируются теоретические и практические проблемы перевода классических литературных текстов на примере переводов произведений Махтумкули Фраги на узбекский, каракалпакский и азербайджанский языки. В процессе перевода классических поэтических текстов особого научного внимания требует проблема передачи строк, написанных поэтом на оригинальном туркменском языке, на родственные тюркские языки. Несмотря на генетическую и типологическую близость этих языков, переводческий процесс сопровождается рядом сложностей на семантическом, стилистическом и поэтическом уровнях. При переводе творчества Махтумкули на узбекский, каракалпакский и азербайджанский языки нередко наблюдаются неполная передача отдельных лексических единиц, системы образов, символических выражений и поэтической интонации. В результате в переводных текстах в ряде случаев возникают смысловые неопределённости или частичное искажение исходного содержания. В статье системно рассматриваются данные проблемы и выдвигаются научно обоснованные предложения и выводы, направленные на их преодоление.

Keywords: Maxtumluli, classical text, poem, literary art, translation issues, form and content, originality, linguistic means, Uzbek, Karakalpak, and Azerbaijani languages, aruz and syllabic (barmaq) meters, the Qur'an and Islamic culture.

Abstract. This article provides a comprehensive analysis of the theoretical and practical issues of translating classical literary texts, using the translations of Maxtumluli Firog'i's works into Uzbek, Karakalpak, and Azerbaijani as examples. In the process of translating classical poetic texts, particular scholarly attention is required for the transfer of verses originally composed in Turkmen into related Turkic languages. Despite the genetic and typological closeness of these languages, the translation process entails several difficulties at the semantic, stylistic, and poetic levels. In translating Maxtumluli's works into Uzbek, Karakalpak, and Azerbaijani, incomplete rendering of certain lexical units, imagery systems, symbolic expressions, and poetic intonation is often observed. Consequently, in some cases, the translated texts contain semantic ambiguities or partial distortions of the original

meaning. This article systematically examines these issues and offers scholarly suggestions and conclusions aimed at overcoming them.

Ma'lumki, turkiy xalqlar adabiyotida mumtoz matnlarning shakllanish va taraqqiyot jarayoni asrlar davomida arab va fors tillari hamda ularning boy adabiy merosi ta'sirida kechgan. Shuning uchun ham Navoiy, Fuzuliy, Maxtumdul, Umar Xayyom, Ogahiy, Berdaq kabi mumtoz adabiyot namoyandalari ijodida kuzatilganidek, turkiy xalqlar adabiy ijodida arabcha va forsha so'z va iboralarning ko'plab uchrashi tabiiy holdir. Bu til qatlamlari nafaqat lug'at tarkibi, balki uslubiy va ma'naviy-mafkuraviy qatlam sifatida ham muhim o'rin tutadi. Biroq amaldagi tarjimonlarning katta qismi turk, ozar, turkman, qozoq, qirg'iz va qoraqalpoq tillarini ma'lum darajada bilgan bo'lsalar-da, mumtoz matnlarda uchraydigan arabcha va forsha leksemalarning semantik va stilistik xususiyatlarini to'liq anglab yetmaydi. Bu esa tarjima jarayonida noaniqlik va taxminga asoslangan talqinlarning paydo bo'lishiga, xususan soxta ekvivalent, tismol ekvivalentlar domiga tushib qolishga ham olib keladi. Shu sababli bunday tarjimalarda ma'no buzilishlari, noto'g'ri talqinlar va kontekstga mos kelmay qolgan izohlarning ko'pligi kuzatiladi. Mazkur kamchiliklar, afsuski, yaqin turkiy tillardan tarjima bilan shug'ullanadigan tarjimonlar faoliyatida deyarli umumiy holat sifatida namoyon bo'ladi. Xususan, turkman xalqining atoqli shoiri va mutafakkiri Maxtumdul, ozarbayjon adabiyotining yirik vakillari Nasimiy va Voqif, shuningdek, qoraqalpoq yozma adabiyoti bunyodkori Berdaq asarlarining turli tarjimalarini o'rganganda ham xuddi shunday ma'no xatolari va talqin nuqsonlarining uchrashi bu fikrni yanada tasdiqlaydi. Aynan ushbu holat – turkiy mumtoz matnlardagi arab va fors leksikasini noto'g'ri anglash oqibatida sodir bo'layotgan talqin xatolarining keng tarqalganligi, mumtoz matnlarda qayta tarjima talablari, soxta ekvivalentlar tarjimasi bilan bog'liq qusurlar, tarjimada mumtoz matnlarga xos uslubni aks ettirish, milliy xos so'zlar va realiyalar tarjimasi murakkabliklari, tarjimada diniy-irfoniy termin-tushunchalarni to'g'ri aks ettirish bilan bog'liq masalalar – bizni ushbu muammoni ilmiy asosda ko'tarib chiqishga undagan omillardan biridir.

Tarjimashunos E.Ochilovning ushbu masalaga oid tadqiqotlarida "yaqin tillardan tarjimada arabiy va forsiy so'zlar tarjimasida to'rt holatni kuzatamiz: birinchisi – o'zi tushunmagan so'zni bilib-bilmay noto'g'ri talqin qilish, ikkinchisi – o'quvchiga tushunarli-tushunarsizligidan qat'i nazar so'zlarni hech qanday sharhu izohsiz aynan qoldirish, uchinchisi – tarjimonning o'zi tushunmagan so'zlarni saqlab qolib, ularga izoh berishi, to'rtinchisi – asrlar davomida ma'no doirasini toraytirgan yo kengaytirgan, ba'zida hatto o'zgartirgan so'zlarni o'zicha qoldirish orqali o'quvchini chalg'itishdir" [E.Ochilov, 1], – deyiladi. Qayd etilgan ushbu kuzatuvlarning deyarli barchasi Maxtumdul she'riy merosining qardosh tillarga tarjimalarida ham ko'zga tashlanadi. Shu ma'noda, mumtoz matnlar tarjimasi bilan bog'liq masalalar, shoir asarlaridagi arabiy va forsiy qatlamning tarjima jarayonida qanday semantik siljishlarga uchrashi mumkinligini aniqlashda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Mumtoz matn tarjimashunosligida yaqin tillardan tarjima qonuniyatlari va prinsiplari yetarli darajada ishlab chiqilmaganligi, bu boradagi muammolar oxirigacha hal qilinmaganligi uchun turk, ozarbayjon, tatar, boshqird, qozoq, qirg'iz, turkman, qoraqalpoq kabi qardosh xalqlar adabiyotidan qilingan tarjimalarni goh tabdil, goh tarjima deb kelinayapti. Xususan, mumtoz she'riyat tili asrlar davomida chuqur ishlangan, sayqal topgan – ulardagi qadim turkiy, arab va fors so'zlarining aksariyati barcha turkiy tillarda uchraydi. “Qardosh tillarda bitilgan she'riy asarlarning juda katta qismi shunday xususiyatga egaki, ularning matnidagi so'zlarning qariyb barchasi ikkinchi tilda ham uchraydi va shunga ko'ra tarjima tilida mavjud bo'lmagan ayrim so'zlarni almashtirish yo'li bilan ag'darish orqali adekvatlikka erishish ham mumkin. Biroq bu “almashtirish” mexanik yumush bo'lmay, aksincha, ko'pgina hollarda mutarjimni san'atkor sifatida saralaydigan og'ir ijodiy izlanishdir” [Исомиддинов З., 2].

Masalaning ikkinchi tomoni – til bilmagan tarjimon uzoq tillardan tarjimaga qo'l urmagani holda, yaqin tillardan tarjimada til omili ko'pincha ikkinchi planga suriladi. Holbuki, “til bilish tarjimonlikning birinchi sharti, bu san'atning alifbesi emasmi?” [Исомиддинов З., 2, 162.].

Natijada milliy xos so'zlar va soxta ekvivalentlar domiga tushib qolgan tarjimonlar ko'pdan-ko'p xato-nuqsonlarga yo'l qo'yadilar. Uzoq tillardan tarjimadan ko'ra yaqin tillardan tarjima qiyinroq, chunki bundan tillararo o'xshashliklar tarjimonlarni aldab qo'yadi deb ayyuhannos solayotgan tarjimashunoslar²⁰⁶ bu kamchiliklarning barchasi tarjimonlarning til bilmasligidan kelib chiqishini hisobga olmaydilar. Misol uchun, Maxtumqulining “*Габаҳатдыр йўзлерим*” (МСЭ, 1, 221) misrasini J. Sharipov “*Қабоҳатдир юзларим*” (ТА, 467) deb tarjima qiladiki, o'zbek tilida yuzga nisbatan *қабоҳат* so'zi ishlatilmaydi. Turkman tilida bu so'zning *yomon*, *yaramas* ma'nosidan tashqari, *uyatli*, *nomus*, *sharmanda* kabi ma'nolari ham borki (ТКЭС, 76; ТПС, 664), bu o'rinda o'zbek tili adabiy jarayoni uchun xos so'z sifatida shu ma'nosi muvofiq keladi:

“*Уятлидир юзларим*”.

E. Ochilov ham negadir uni “*Ёқимсиздир юзларим*” (БН, 471), deb xato tarjima qiladi.

Turkman tilida *атмак* so'zining *етишмоқ*, *эришмоқ* degan ma'nosi ham bor (ТПС, 57). Shuning uchun:

“*Кимлер бу дүнийәде ыкбал атмышдыр*” (МСЭ, 2, 83) misrasini

“*Кимлар бу дунёда бахтга эришгандир*”

²⁰⁶ Рыльский М.Ф. Художественный перевод с одного славянского языка на другой. – М.: изд. АН ССР, 1958. С. 8; Чуковский К.И. Высокое искусство. – М.: Советский писатель, 1968. С. 341-342; Кундзич О. Слово и образ (Литературно-критические статьи). – М.: Советский писатель, 1973. С. 32-35; Юсупов Ж. К проблеме перевода с родственного языка в аспекте воспроизведения национального своеобразия оригинала. АКД. – Т., 1981. С. 9-10 ва бошқалар.

IS'HOQQON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

deb tushunish mumkin. “*Кимлар бу дунёда иқбол отмишди*” – J.Sharipov tarjimasi (ТА,469) misrasida esa uslubiy g'alizlik mavjud. Chunki o'zbek tilida “iqbol otmoq” degan tushunarsiz ibora yo‘q.

Tarjimonlar ba'zan o'zbek adabiy tili nuqtayi nazaridan xato, ma'noni xiralashtiradigan, mavhumlashtiradigan so'zlarni ishlatishadi. Chunonchi:

Asliyatda:

Гара гарганың перзенди

Гөзүне сурап гөрүнер (МШ,1,247).

J.Sharipov tarjimasi:

Қора қарғанинг фарзанди

Кўзига сурап кўринар (ТА,292).

Bu yerda shoir “*Қора қарғанинг боласи ҳам кўзига оппоқ (яъни гўзал) кўринади*” degan fikrni ifodalamoqda. O'zbek tilida esa shu ma'no yarq etib chiqmagan, chunki *сурап кўринар* iborasi bunday ma'noni bermaydi. Agar tarjimon matnga ijodiy yondashib, ikkinchi misrani “*Кўзга хушсурап кўринар*” deb tarjima qilganida maqsadga erishgan bo'lar edi. Ayni jihatdan E.Ochilov tarjimasini ma'qullash mumkin:

Қора қарғага фарзанди

Гўзал, хушсурап кўринар (БН, 332).

Tadqiqotda mumtoz matnlar tarjimasi Maxtumquli she'rlarining o'zbek, qoraqalpoq, ozarbayjon tillaridagi bir necha tarjimalarini qiyosiy o'rganish asosida turkman tilidan tarjima misolida yaqin tillardan tarjimaning yillar davomida yetilgan va o'z yechimini kutib yotgan ana shunday muammolarini hal etishga harakat qilinadi. Tadqiqotda tanqidiy ruhning kuchliligi ham aynan mumtoz adabiy matn tarjimalarning talab darajasida emasligi bilan izohlanadi. Bu xil nuqsonlarni boshqa qardosh xalqlar adabiyotidan tarjimalarni ko'p uchratamizki, ularning oldini olish o'zbek tarjimashunosligining kun tartibidagi kechiktirib bo'lmaz masalalari sirasiga kiradi. Tadqiqot mavzuining dolzarbligi xuddi shu bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov E.Z. Mumtoz adabiyot namunalari tarjimasi muammolari. “Tarjimashunoslari forumi – 2022” // Xalqaro ilmiy-amaliy anjuman materiallari. 1-kitob. –Toshkent: TDSHU, 2022. – B. 278-285.
2. Исомиддинов З. “Алдоқчи сўзлар” билан баҳс // Таржима санъати (Мақолалар тўплами). 5-к. – Т.: Ғафур Ғулом номидаги Адабиёт ва санъат, 1980. – Б. 173.

SAVDO TERMINLARINI TARJIMADA STANDARTLASHTIRISH ZARURATI

Bozorova Sevara Kamol qizi
Qarshi davlat universiteti doktoranti
Qarshi shahri
aimatovas208.4@gmail.com
+998908669079

Annotatsiya

Mazkur tezisda savdo terminlarini tarjimada standartlashtirishning dolzarbligi yoritiladi. Terminologiyada uchraydigan muammolar, jumladan, bir xil atamalarning turlicha qo'llanilishi, xalqaro terminlarning moslashish darajasi va sinonimlarning ko'pligi tahlil qilinadi. Xalqaro tajriba asosida o'zbek tilida savdo terminlarini standartlashtirish yo'llari ko'rsatilib, yagona ekvivalentlardan foydalanish zarurligi ilmiy asoslanadi.

Kalit so'zlar: savdo terminlari, standartlashtirish, terminologiya, xalqaro tajriba, ekvivalentlik, lingvistik muammolar

Abstract

This thesis highlights the relevance of standardizing trade terms in translation. It examines existing challenges in terminology, such as inconsistent usage, the adaptation of international terms, and the abundance of synonyms. Based on international practice, possible ways of standardizing trade terms in the Uzbek language are proposed, with a focus on the necessity of ensuring consistency and using unified equivalents in translation.

Keywords: trade terms, standardization, terminology, international practice, equivalence, linguistic challenges

Аннотация

В данной тезисной работе рассматривается актуальность стандартизации торговых терминов в переводе. Анализируются существующие проблемы терминологии, включая разнородное употребление одних и тех же терминов, степень адаптации международных заимствований и избыточность синонимов. На основе международного опыта предлагаются пути стандартизации торговых терминов в узбекском языке и обосновывается необходимость использования единых эквивалентов в переводе.

Ключевые слова: торговые термины, стандартизация, терминология, международный опыт, эквивалентность, лингвистические проблемы

Globalashuv va xalqaro iqtisodiy aloqalarning kengayishi sababli savdo terminlarini tarjima qilish masalasi dolzarbligicha qolmoqda. Har bir til o'z savdo tizimi va bozor tajribasiga ega bo'lgani uchun terminlarda milliy-madaniy xususiyatlar aks etadi. Bu holat tarjimada yagona yondashuvning yo'qligiga sabab bo'ladi. Natijada bir xil termin turli hujjatlarda turlicha ifodalanib, ilmiy izlanishlar, xalqaro shartnomalar va amaliy savdo jarayonida chalkashlik tug'diradi. Shu sababli

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

savdo terminlarini standartlashtirish zaruriyati yuzaga kelmoqda. Standartlashtirish orqali tarjimada aniqlik, izchillik va yagona ekvivalentlik ta'minlanadi, bu esa xalqaro hamkorlikning samaradorligini oshiradi.

Savdo terminlarini tarjimada standartlashtirish jarayonida bir qator muammolar kuzatiladi. Avvalo, mavjud terminlarning ko'plab variantlarda qo'llanilishi yagona izoh va ekvivalentni aniqlashni qiyinlashtiradi. Masalan, "outsourcing" termini ayrim manbalarda asliyatda qoldirilsa, boshqa manbalarda "tashqi resurslardan foydalanish" shaklida tarjima qilinadi. Bunday tafovut ilmiy matnlar va huquqiy hujjatlarda aniqlikni buzadi.

Ikkinchi muammo – xalqaro terminlarning o'zbek tiliga moslashish darajasi. Ba'zi atamalar fonetik yoki morfologik jihatdan qabul qilinadi (*marketing, broker*), boshqalari esa ekvivalent topilmagani sababli noaniq qo'llanadi. Natijada, tilimizda barqaror va umumiy qabul qilingan savdo terminlari tizimi shakllanmay qolmoqda. Yana bir muhim jihat – turli manbalarda yaratilgan lug'atlar va tarjima qo'llanmalarida bir xil termin turlicha talqin qilinishi. Bu esa tarjimonlar, huquqshunoslar va iqtisodchilar ishida nomuvofiqlik keltirib chiqaradi. Umuman olganda, savdo terminlarini tarjimada standartlashtirishdagi muammolar xalqaro hamkorlikda tushunmovchiliklar paydo bo'lishiga, ilmiy-tadqiqot va amaliy sohada esa bir xillikning buzilishiga olib kelmoqda.

Tilshunoslikda terminlarni standartlashtirish jarayoni tarjima nazariyasi va amaliyotida alohida o'rin tutadi. Jahon tajribasi shuni ko'rsatadiki, terminlarning turli tillarda bir xil va izchil qo'llanishi ilmiy hamkorlik, xalqaro savdo va huquqiy hujjatlar mazmunini to'g'ri talqin qilish uchun zarurdir. Masalan, Yevropa Ittifoqida yaratilgan IATE (InterActive Terminology for Europe) terminologik bazasi bir nechta tilni qamrab olgan holda savdo, iqtisod va huquqiy sohalarda atamalarning yagona shaklda ishlatilishini ta'minlaydi. Bu loyiha lingvistik jihatdan muhim bo'lib, turli millat vakillari bir xil terminologik birlikni bir xil ma'noda tushunishiga yordam beradi [5; 64].

Shuningdek, ISO 704 "Terminology work – Principles and methods" xalqaro standarti termin yaratish va uni boshqa tillarga ko'chirishda lingvistik mezonlarga asoslanishni taqozo etadi. Standartlashtirishda sinonimlarning cheklanishi, ko'p ma'nolilikning oldini olish va terminlarning yagona shaklda qo'llanilishi muhim tamoyil sifatida belgilangan [3; 208]. Bu tajribalar shuni ko'rsatadiki, terminlarni standartlashtirish nafaqat texnik jarayon, balki tilshunoslikda izchillik, aniqlik va ekvivalentlikni ta'minlash vositasidir. Savdo terminlarini o'zbek va ingliz tillarida standartlashtirish ham aynan shunday ilmiy asoslangan yondashuvni talab qiladi.

O'zbek tilida savdo terminlarini standartlashtirish bir necha yo'nalishda amalga oshirilishi mumkin. Avvalo, mavjud terminlar lug'aviy, semantik va pragmatik jihatdan chuqur tahlil qilinib, ularning eng maqbul ekvivalentlari aniqlanishi zarur. Bunda sinonimlarning ko'pligi va terminlarning turli variantlarda qo'llanilishi cheklanishi lozim.

Ikkinchi yo‘l – xalqaro savdo terminlarini o‘zbek tiliga moslashtirishda yagona tamoyillar ishlab chiqish. Masalan, ba’zi terminlar aslyatda qoldirilsa (*marketing*), boshqalari milliy til imkoniyatlari asosida ifodalanishi (*bozor narxi*, *savdo balansi*) maqsadga muvofiq. Bu jarayon tilning tabiiy rivojlanishini va xalqaro standartlarga moslashuvini birgalikda ta’minlaydi.

Uchinchi muhim yo‘l – ikki tilli va ko‘p tilli maxsus lug‘atlar yaratishdir. Bu lug‘atlar ilmiy asoslangan bo‘lishi, har bir terminning aniq ta’rifi, tarjimasi va qo‘llanish sohasi ko‘rsatilishi zarur. Shuningdek, elektron terminologik bazalar tuzish va ularni muntazam yangilab borish ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shu kabi chora-tadbirlar savdo terminologiyasini tartibga solish, ularni tarjimada izchil va aniq qo‘llash imkonini beradi hamda xalqaro savdo jarayonida tushunmovchiliklarning oldini oladi.

Savdo terminlarini tarjimada standartlashtirish bugungi globallashtirish sharoitida nafaqat lingvistik, balki iqtisodiy va huquqiy jihatdan ham muhim ahamiyat kasb etadi. Yagona yondashuvning yo‘qligi turli chalkashliklarga sabab bo‘layotgani bois, mavjud terminlarni tizimlashtirish va ular uchun barqaror ekvivalentlarni belgilash zarur. Amaliy jihatdan bu jarayon bir nechta yo‘nalishda olib borilishi mumkin. Bu ishlarning samarali amalga oshishi uchun tilshunos, iqtisodchi va tarjimonlarning hamkorligida muntazam seminar va ilmiy anjumanlar o‘tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Shunday yondashuv savdo terminologiyasining aniqligi va izchilligini ta’minlaydi hamda o‘zbek tilining xalqaro savdo diskursidagi mavqeini mustahkamlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akhmedov O. S. Lexicographical principles and specific peculiarities of sport terms and sport dictionaries // International Journal of Artificial Intelligence. 2025. Vol. 5, № 1. – P. 894-900.
2. Baker M. In Other Words: A Coursebook on Translation. – 3rd ed. – London: Routledge, 2018. – 352 p.
3. Cabré M. T. Terminology: Theory, Methods and Applications. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 1999. – 248 p.
4. Dadaboyev H. O‘zbek terminologiyasi: o‘quv qo‘llanma. – Toshkent: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 136 b.
5. Kockaert H. J., Steurs F. Handbook of Terminology, vol. 3. – Amsterdam: John Benjamins Publishing, 2023. – 632 p.
6. Дадабоев Х. Замонавий ўзбек лексикографияси ва терминологияси: ўқув-услубий мажмуа. – Тошкент, 2017. – 93 б.
7. Усмонов С. Ўзбек терминологиясининг баъзи масалалари. – Тошкент, 1968. – 32 б.

**SAID AHMAD “ALLA” HIKOYASIDA PERSONAJLAR NUTQI VA
UNING TURKCHA TARJIMADA QAYTA YARATILISHI**

Jurakulov Kuvonchbek Naim o'g'li
Tel: +998939946461; Email:
TDSHU stajyor-o'qituvchisi,
juraqulovkuvonchbekg@mail.com
Toshkent, O'zbekiston.

Annotatsiya. Ushbu maqola o'zbekiston Qahramoni atoqli adib Said Ahmadning o'ziga xos uslubi va uning badiiy tarjimadagi talqiniga bag'ishlangan. Tadqiqot davomida yozuvchining “Alla” hikoyasi tarjimasi misolida lisoniy tejamkorlik, personajlar nutqi va badiiy dialoglarning turk tiliga o'girilish mahorati qiyosiy tahlilga tortilgan. Hikoyada mavjud bo'lgan qahramonlar nutqi o'rganilib, unda yashirin ma'nolar aniqlangan va tarjimada bu ma'nolarning qay darajada ko'chirilganini tahlil qilingan. Tarjima jarayonida aslyatda qisqa gapni tarjimada kengaytirib tarjima qilingan gaplar aniqlab chiqilib, ulardagi ma'nolarning qay darajada saqlanganligi tahlil qilingan. Aslyatda mavjud bo'lmagan tushunchalar aniqlanib, bu tushunchalar aslyatdagi ma'noga tasir qilganmi, yo'qmi o'rganib chiqilgan.

Kalit so'zlari: Said Ahmad, individual uslub, badiiy tarjima, lisoniy tejamkorlik, personaj nutqi, eksplikatsiya, adekvatlik, turk tili.

Аннотация. Данная статья посвящена индивидуальному стилю Героя Узбекистана, выдающегося писателя Саида Ахмада и его интерпретации в художественном переводе. В ходе исследования на примере перевода рассказа «Алля» («Колыбельная») проведен сравнительный анализ лингвистической экономии, речи персонажей и мастерства перевода художественных диалогов на турецкий язык. Изучена речь героев рассказа, выявлены подтекстовые значения и проанализирована степень их передачи в переводе. В процессе исследования были определены случаи расширения кратких предложений оригинала в языке перевода и дана оценка сохранению их смысловой нагрузки. Также выявлены понятия, отсутствующие в оригинале, и изучено их влияние на исходный смысл текста.

Ключевые слова: Саид Ахмад, индивидуальный стиль, художественный перевод, лингвистическая экономия, речь персонажа, экспликация, адекватность, турецкий язык.

Abstract. This article is dedicated to the unique style of the prominent writer and Hero of Uzbekistan, Said Ahmad, and its interpretation in literary translation. Through the analysis of the translation of the short story "Alla" (The Lullaby), the research provides a comparative study of linguistic economy, character speech, and the proficiency in translating literary dialogues into Turkish. The characters' speech in the story is examined, subtextual meanings are identified, and the extent to which these meanings are conveyed in the translation is analyzed. The study identifies

instances where the translator expanded the concise sentences of the original text and evaluates the preservation of the initial meaning. Furthermore, concepts introduced in the translation that were not present in the source text are examined to determine their impact on the original context.

Keywords: Said Ahmad, individual style, literary translation, linguistic economy, character speech, explication, adequacy, Turkish language.

Kirish. "Uslub arabcha: usul, tartib, yo'sin, shakl – har bir ijodkorning yozish usuli, bayon tarzi, tasvir manerasi. Uslub keng va tor ma'no doirasiga ega. Tor ma'noda uslub umuman tasvirlash, bayon etish, so'zlash usuli. Keng ma'noda esa biror-bir ijodkorning (A. Qodiriy, A. Qahhor), asarning ("O'tkan kunlar", "Kecha va kunduz"), yozuvchilar guruhining (jadidlar, ma'rifatparvarlar), adabiyotning (Sharq va G'arb, o'zbek, rus), davrning (XV asr, XIX asr), oqimning (romantizm, realism) uslubi va hokazo". [1]

Til va adabiyotda uslub odamning o'z tuyg'u, fikr va hayajonlarini tilga olish shakli, tildan foydalanish shaklidir. Nu jihatdan stilistika sohasining o'rganish sohalari yozuvchining foydalangan grammatika va sentaksis qoidalarining asoslarini o'rganadi. Uslubni o'rganish grammatika, notiqlik va adabiy tanqidining ma'lumotlariga suyanan holda yozuvchining so'zlarni mavzuga mos shaklda tanlash va foydalanish tarzi, tartib va jummalarni tuzulishi shakli, husni-tahlili kabi so'z san'ati foydalanganligini ko'rsatib beradi. Uslub bundan tashqari yozuvchining tili bilan ishlatgan tilning qoidalari orasidagi farqlarni va bu farqlarning asarning mavzusi va maqsadi jihatidan o'z joyida bo'lishi deganidir. Shunday qilib uslub texnik ham estetik butunlikni talab qiladi. Bir yozuvchi yoki adibning his-tuyg'u va fikrlarini ifoda qilar ekan til birliklardan foydalanish shakli uning xarakterini va axloqi bilan yaqindan aloqador hisoblanadi. [2]

Umar Faruk Huyug'o'zal "Eleştiri terimler sözlüğü" asarida uslubning tor va keng ma'nolarda ishlatilgani haqida fikr bildirgan:

Umumiy ma'nodagi uslubda bir janr, davr, oqim yoki mintaqada tilning o'ziga xos bir shaklda ishlatilish nazarda turiladi. She'r uslubi, g'azal uslubi, romantik uslub, sarvat-i funun uslubi, ajam uslubi, gazeta uslubi kabilar uslublar uslubning keng ma'nosiga misollar bo'ladi. Tor ma'nodagi uslub esa bir yozuvchining asarining uslubi yoki asarda ishlatilgan tilning uslubi deganidir. Alisher Navoiyning, Fuzuliyning, Nefining, Nedimning, Halit Ziya Ushakligilning yoki Ahmet Hamdi Tampinarning uslubi" kabi uslublar faqatgina bir yozuvchiga xos bo'lgan boshqa yozuvchidan farqli tildan foydalanish ma'nosidadir. Tor ma'nodagi uslub, ya'ni bir yozuvchining uslubi yoki foydalangan ifoda usullari asosan nazarda tutilgan narsalar, she'r va nasrda so'z tanlash, jumla va gap qurilish shakllari, foydalanilgan ritm qoliblari, so'z san'ati, sarlavha tanlash vas hu kabi yo'llardir. Bularning barchasi o'ziga xos uslubni tashkil qiladi. [3]

Adabiyotshunoslik terminologiyasida "uslub" tushunchasi o'zining qamrovi va mazmuniy mundarijasiga ko'ra, qat'iy ilmiy tizimlashgan holda tor va keng ma'nolarda tasnif etiladi. Keng ma'nodagi uslub ijodkor badiiy tafakkurining o'ziga

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

xosligini belgilovchi g'oyaviy-estetik hamda lisoniy-tasviriyl xususiyatlarning dialektik birligi bo'lib, u yozuvchining dunyoqarashi, asarlarining asosiy leytmotivini tashkil etuvchi konsepsiyalar, syujet qurilishi, xarakterlar tizimi hamda badiiy tasvir vositalarining yaxlit majmuini qamrab oluvchi fundamental estetik kategoriya hisoblanadi. Tor ma'nodagi uslub esa bevosita ifoda usuli (tarzi bayon) sifatida tavsiflanib, unda ijodkorning til imkoniyatlaridan foydalanish mahorati, individual nutq qurilishi hamda fikrni badiiy qoliplash mahorati nazarda tutiladi. Xulosa qilib aytganda, keng ma'nodagi uslub ijodkor shaxsiyatining badiiy asardagi to'laqonli in'ikosi bo'lsa, tor ma'nodagi uslub uning shakliy-lisoniy ifoda texnikasini anglatadi.

Badiiy asarning g'oyaviy-estetik mundarijasini belgilovchi individual uslub tasodifiyl hodisa emas, balki ijodkorning dunyoqarashi, hayotiy tajribasi va intellektual salohiyatining mahsulidir. Ijodkorning shaxsiyl qarashlari, ijtimoiyl kelib chiqishi va o'tmishdagi lisoniy muhiti uning o'ziga xos yozuv uslubi shakllanishida belgilovchi ahamiyat kasb etadi. Uslub tushunchasi tilning umummiyl imkoniyatlariga nisbatan individual-xususiyl xarakterga ega. Agar til barcha uchun umumiyl bo'lgan lisoniy qurilish materiali bo'lsa, uslub yozuvchining ushbu materialdan foydalanishdagi o'ziga xos mahorati va tanlovidir. Ijodkorning qalamidan chiquvchi har bir qoralama uning subyektiv fikrlari, ichki kechinmalari va konseptual tushunchalarining lisoniy in'ikosi hisoblanadi. O'y-fikrlarini qog'ozga tushirish jarayonida yozuvchi keng qamrovli voqelikni yoki murakkab ijtimoiyl hodisani o'zining individual uslubiy filtri orqali o'tkazadi. Natijada, asarda voqealar bayoni shunchaki ma'lumot berish emas, balki muallifning individual tili va ravon ifoda shakli orqali badiiy estetik qimmatga ega bo'lgan hodisaga aylanadi. "Individual uslub deganda biror avtorning muayyan davrda yaratgan asarlarida doim uchrab turadigan yoki uning butun ijodiga xos asosiy uslubiy unsurlar majmuasi tushuniladi. Shuningdek, ijodiy faoliyatga munosabatidan qat'i nazar, biron shaxsning og'zaki yoki yozma nutqda muntazam ishlatiladigan so'z va iboralari ham individual uslubni keltirib chiqaradi"[4]

Uslub sentitikadir: parchalarini bir-biriga bog'lash uchun bir ilmoq izlagan san'atkor bir vaqtning o'zida ikki va undan ortiq unurni, ikki va undan ortiq dunyoqarashni qalamga olib ularni birlashtiradi va qiyoslaydi. Bir tomondan ilmoq topishga harakat qilar ekan boshqa bir tomondan beradigan g'oyani boyitgan bo'ladi yoki ikki gap bilan ifoda qiladigan gapini bir jumla bilan ifodalaydi. Eski tarixchilarning ishlatgan ma'no jihatidan xom jumalardan, buyuk bir sentizin mahsuli bo'lgan ma'no jihatdan boy jumlalarga qaytishda ham buyuk falsafiy ma'no yashiringan. Chunki eng tabiiyl bo'lgan uslub hodisalarning navbatiga ko'ra oddiy va murakkab jumalardan foydalaniladi. Juda murakkab bir vaziyatni ifodalar ekan chiroyli va ravon ifoda usuli bilan ko'rsatib bera olgan uslub eng mukammal uslub hisoblanadi.[5]

"Muallif uslubi unsurlari – bu ikki xil bo'lib, birinchisiga tarjima matniga o'zgarishsiz ko'chib o'tuvchi unsurlar: asarning kompozision qurilishi, syujet

yoʻnalishi, tabiat tasviri, portret yaratish, xarakter yoki tip yaratish usuli, qahramonlarni nomlash, tasvir vositalariga boylik darajasi va boshqalar; ikkinchisiga tarjimada tarjimon mahoratiga bogʻliq ravishda oʻzgarishi mumkin boʻlgan unsurlar: asar jumllalarining uzun-qisqaligi, ulardagi soʻz tartibi, tarjimonning soʻzlarni tanlashdagi koʻp maʼnolilik va taʼsirchanlik darajasiga, tarjima nazariyasining baʼzi prinsiplariga munosabati kabilar kiradi. Oʻzi oʻgirayotgan matn doirasida ish koʻrganidan tarjimonning huquqlari chegaralangan uning asar syujetiga biror-bir oʻzgartirish kiritishga, muallif fikrini oʻzgartirishga haqqi yoʻq, lekin aslyatni tarjimada jaranglatib chiqarish uchun til sohasida oʻzining bor mahorat va tajribasini ishga solishi mumkin".[6]

Muallif uslubiga nimalar kirishini aniqlab olish kerak, chunki muallif uslubini toʻlaqonli tushunib yetmasdan asarni tarjima qilishda muallif uslubining oʻziga xosligi yoʻqolishi va shu bilan birga aslyatdagi maʼno va badiiylik yoʻqolishi mumkin. Muallif uslubining unsurlari sifatida muallifning tili, tildan qanday foydalanishi bilib olish juda muhim hisoblanadi. Shunday yozuvchilar borki, ular asarlarida yozgan soʻzlar faqatgina shu asarda ishlatilgan boshqa biror joyda uchratish mumkin emas. Yozuvchi soʻz oʻyinlaridan foydalanishi ham mumkin. Muallif uslubini tashkil qiladigan unsurlardan yana biri bu personajlar nutqi hisoblanadi. "Personaj nutqining muallif uslubining ajralmas qismi boʻlishi bilan birga tarjima jarayonida ham muhim ahamiyatga egadir. Personajlar nutqi tarjimasi badiiy asar qahramonlarining oʻziga xos gapirish usulini tarjimada qayta yaratish. Personaj nutqi har bir qahramonning yoshi, jamiyatdagi mavqei, kasb-kori, savodxonlik darajasiga bogʻliq ravishda shakllanadi. Unda jonli tilga, shevaga xos unsurlar koʻp boʻladi, adabiy tildan farqlanib, baʼzi soʻzlarni buzib talaffuz qilish hollari uchraydi. Asl nusxada oʻz aksini topgan bu soʻzlashuv uslubi tarjimada ham imkon qadar oʻz aksini topishi kerak. Yaʼni tarjimada ham har bir obraz va personaj "oʻz tili"da gapirishi kerak".[7]

Said Ahmadning "Alla" hikoyasi tarjimasida muallif uslubining qay darajada saqlab qolinganini koʻrib chiqamiz.

Maqsad va vazifalar: Oʻzbek adabiyotining yirik namoyandasi Said Ahmad ijodiga xos boʻlgan individual uslub, xususan, lisoniy tejamkorlik (lakonizm) va personajlar nutqidagi jonli til xususiyatlarining turk tili muhitida qayta yaratilish darajasini aniqlash hamda badiiy tarjimada uslubiy adekvatlik muammolarini ilmiy tahlil qilishdan iborat. Ishning vazifalari quyidagilar:

- Adibning "Alla" asari misolida personajlar nutqidagi yashirin maʼnolarning tarjima matnida aks etish xususiyatlarini qiyosiy oʻrganish;
- Tarjimada qoʻllanilgan eksplikatsiya va mantiqiy kengaytirish usullarining muallif uslubiga taʼsirini baholash;
- Badiiy matndagi qatʼiy hukm va fojiaiviylik ohangining tarjimada neytrallashtirish sabablarini lingvistik jihatdan asoslash;
- Said Ahmad uslubidagi sirlik va loʻndalikni tarjima tilida adekvat ifodalash uchun muqobil variantlar ishlab chiqish va tavsiya etish.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Usullar: Said Ahmadning "Alla" hikoyasining asli va turk tilidagi tarjimasi qiyoslash va tahlil qilish usulidan foydalanildi.

Tadqiqot manbasi: Said Ahmadning "Alla" hikoyasining asli va turk tilidagi tarjimasi hisoblanadi.

Tadqiqot obyekti: Tadqiqotning obyekti sifatida Said Ahmadning "Alla" hikoyasidagi tarjimada personajlar nutqi o'g'irilishi hisoblanadi.

Natija va mulohazalar: O'zbek adabiyotining yirik namoyondalaridan biri bo'lgan Said Ahmad o'ziga xos, betakror va qalqona uslub yaratgan ijodkor hisoblanadi. Uning o'ziga xos uslubi haqida gapiradigan bo'lsak, shu uch jihat bilan ta'riflashimiz mumkin: hayotiylik, yumor va o'ynoqi til. Asarida juda ko'p frazeologizmlardan foydalangan. Tilining soddaligi bilan ham ajralib turadi va o'quvchini murakkab til bilan qiynab qo'ymaydi. Asarlarining detallarga boyligi va psixologik tasviri bilan ham ajralib turadi. Badiiy asarda personajlar nutqi matnning dinamikasini ta'minlovchi va qahramon harakterini individuallashtiruvchi asosiy tarkibiy qism hisoblanadi. Dialogik nutq orqali yozuvchi personajning ijtimoiy kelib chiqishi, ma'naviy darajasi, ruhiy holati va hatto hududiy mansubligini (shevasini) kitobxonga namoyon etadi. Shu sababli, personajlar nutqini tarjima qilish jarayoni tarjimondan nafaqat lingvistik bilim, balki yuksak filologik mahorat va xalqning jonli tilini chuqur egallashni talab etadi. Jonli so'zlashuv uslubiga xos bo'lgan lisoniy xususiyatlarni muvaffaqiyatli o'g'irishda faqatgina lug'aviy birliklarga tayanib bo'lmaydi. Chunki so'zlashuv nutqining ekspressiv-emotsional bo'yog'i va kontekstual ma'nolari ko'pincha akademik lug'atlarda to'laqonli aks etmaydi. Tarjimonning mahorati asliyatdagi kichik detallarni bolalar nutqidagi fonetik nuqsonlar bo'ladimi yoki shevaga xos gap qurilishimi tarjima tilining o'z ichki imkoniyatlari orqali qayta yarata olishida ko'rinadi. Badiiy tarjimada so'zlarning konnotativ ma'nolari (ijobiy yoki salbiy bo'yoqdorligi), ko'chma ma'no va badiiy san'atlarning ko'pligi jarayonni yanada murakkablashtiradi. Ayniqsa, hududiy dialektlar va ijtimoiy jargonlarning tarjimada aks etishi muammoli masala bo'lib, bunda shevani sheva bilan emas, balki sintaktik o'zgarishlar yoki maxsus leksik vositalar orqali kompensatsiya qilish uslubiy jihatdan eng to'g'ri yondashuvdir. Quyidagi gaplar misolida tarjimon muallif uslubini qay darajada saqlab qolganini ko'rib chiqamiz. Asarda pesonajlar nutqi juda muhim ahamiyat kasb etadi.

Asliyat: – Shundaymi?! [8]

Tarjimasi: – Yani "Kararim kesin" diyorsun? [9]

Yuqoridagi gap tarjimasiga nazar soladigan bo'lsak, asliyatda *"Shundaymi?!"* so'roq undov gap o'zida kuchli emotsional yukni va kontekstga bog'liq keng ma'noni ifodalaydi. Bu yozuvchi uslubiga xos bo'lgan xususiyatlardan biridir. Bu yerda qahramonning hayrati, qarshi tomondan tasdiq kutish yoki kesatq ohangi mujassamlashgan. Lekin tarjimada bu so'z *"– Yani 'Kararim kesin' diyorsun?"* (Ya'ni *"Qarorim qat'iy" deyapsanmi?*) shaklida keng va tushuntiruvchi jumla bilan o'g'irilgan. Bu tarjima misoli qahramon nutqida bo'lmaganda edi, bu xato unchalik bilinmas edi. Bu usul turk kitobxoni uchun voqealar rivojini tushunishni

yengillashtirsa-da, yozuvchi uslubiga putur yetkazish xavfi mavjud. Yuqoridagi tarjima misolida qardosh tillardan tarjima qilishda faqatgina lugʻaviy maʼnoni emas, balki yozuvchining uslubini saqlab qolish naqadar murakkab vazifa ekanligini koʻrishimiz mumkin. Asl nusxadagi ruhni saqlash uchun turk tilida ham “– Öyle mi?!” yoki “– Demek öyle?!” kabi qisqaroq muqobillardan foydalanish maqsadga muvofiq boʻlar edi.

Asliyat: – Ha

- Birinchi bola. Mumkin emas, umrbod mayib boʻlib qolasan-a! [10]
- **Tarjimasi:** Evet. Ben kararımı verdim.
- İlk çocuğun... Bunu yapamazsın, bütün ömür sakat kalabilirsin, anlıyor musun?! [11]

Said Ahmad asarlarida dialoglar oʻta shiddatli, ortiqcha tavsiflardan xoli va qahramonlar xarakterini ularning nutqi orqali chizib berishi bilan ajralib tuadi. Yozuvchining “Ha”, “birinchi bola” kabi qisqa va ixcham gaplari shunchaki tasdiq emas, balki qahramonning qatʼiy qarori ortidagi maʼnoviy yukni ifodalaydi. Tarjimada bunday ixcham gaplar aniqlashtirish usuli orqali kengaytirib tarjima qilingan. “– Ha” soʻzi turkcha matnda “Evet. Ben kararımı verdim” (*Ha. Men karar qildim*) shaklida berilib, yozuvchi aytmoqchi boʻlgan yashirin maʼno yuzaga chiqarilgan. Tarjimon bu usul orqali oʻquvchining asarni yanada yaxshiroq tushinishiga yordam bergan. “Birinchi bola. Mumkin emas, umrbod mayib boʻlib qolasan-a!” jumlasini “İlk çocuğun... Bunu yapamazsın, bütün ömür sakat kalabilirsin, anlıyor musun?!” shaklida tarjima qilingan. Oʻzbekcha matndagi “umrbod mayib boʻlib qolasan-a!” jumlasini tashiydigan xavotir va ogohlantirish ohangi turk tilida “bütün ömür sakat kalabilirsin, anlıyor musun?!” shaklida, yaʼni “anlıyor musun?!” (*tushunyapsanmi?!*) ritorik soʻrogʻi orqali qayta tiklangan. Bu uslubiy topilma qahramonning hayajonli nutqi va vaziyatning jiddiyligini jonli saqlab qolishga xizmat qilgan. Shuningdek, asliyatdagi “Birinchi bola” iborasi tarjimada “İlk çocuğun...” (*Sening birinchi bolang...*) shaklida egalik qoʻshimchasi bilan berilishi orqali gapning mantiqiy bogʻliqligi yanada kuchaytirilgan. Mazkur tarjima haqida xulosa qilib muallif uslubiga xos boʻlgan “qisqa gap kata maʼno” tushunchasi biroz kengaytirish yoʻli bilan tarjima qilingan. Tarjimada asliyat ruhi saqlab qolingani deyshimiz mumming, lekin yozuvchi uslubini biroz oʻzgarish bilan tarjima qilingan.

Asliyat: *Vrachlar Ozodaga endi tugʻmaysan, deyishdi.* [12]

Tarjimasi: *Doktorlar kürtaj yapılırsa çocuğu olmayacağını söyleyerek Azade'yi uyarmışlardı.* [13]

Said ahmadning uslubiga xos boʻlgan oʻta loʻndalik “Vrachlar Ozodaga endi tugʻmaysan, deyishdi” jumlasini orqali bizga ayon boʻladi. Yozuvchi bu yerda nima sababdan tugʻmasligini, yaʼni voqealarning tavsilotini ochiq bayon qilmaydi. Shunchaki qisqa va loʻnda hukm orqali vaziyatning fojiaiyiligini oshiradi. Oʻquvchi kontekstdan voqeaning sababini oʻzi anglab olishi kerak boʻladi. Tarjimada esa bu gap mazmunan kengayganini va mantiqiy aniqlashtirilganini koʻrishimiz mumkin.

"Doktorlar kürtaj yapılsa çocuğu olmayacağını söyleyerek Azade'yi uyarmışlardı" (Doktorlar abort qilinsa bolasi bo'lmashligini aytib, Ozodani ogohlantirgan edilar) shaklida tarjima qilish orqali asliyatda mavjud bo'lmagan "kürtaj" (abort) tushunchasi tarjima matniga kiritilgan. Tarjimon asarning umumiy mazmunida kelib chiqib Ozodaning nima sababdan tug'masligini kitobxonga tushuntirib bergan. Bu asar mazmunini tushunishga yordam bersa-da, muallifning sirliklik va o'quvchi bilan pinhona muloqot qilish uslubiga zid hisoblanadi. Tarjima matnida neytrallash ham kuztiladi asaliyatdagi "tug'maysan" qat'iy hukm tarjimada ogohlantirish va shartli gap orqali ifodalangan. Bu esa matndagi fojiaiviylik ohangini yumshatgan. Gap shunchaki ma'lumot berish uchun gapirilgan gapga o'xshab qolgan. Bu usul tarjimashunoslikda mazmuniy adekvatlikni ta'minlasa-da, muallifnig individual uslubiy qirralarini biroz xiralashtiradi. "Doktorlar Azade'ye: "Artık doğuramazsın," dediler." Shaklida tarjima qilinganda maqsadga muvofiq bo'lar edi.

Xulosa: Xulosa o'rnida shunday deyishimiz mumkinki, Said Ahmadning o'ziga xos, betakror uslubini tarjimada adekvat saqlab qolish tarjimon oldidagi eng murakkab vazifa hisoblanadi. Hikoya tilining osonligi, lo'ndaligi va o'quvchining zeriktirmasligi bilan boshqa hikoyalardan ajralib tuadi. Bu hikoyani tarjima qilishda ham bir qancha qiyinchiliklarga duch kelish tabiiy hol hisoblanadi. Shunga qaramay tarjimon bu hikoyani asliga muvofiq tarjima qila olgan. Albatta, ba'zi o'rinlarda kengaytirish, tushuntirish usullaridan foydalangan bo'lsa-da, tarjimani asliga muvofiq tarjima qilingan deyish noo'rin hisoblanadi. Biz tahlilimiz davomida personajlar nutqi tarjimasining naqadar qiyin bir jarayon ekanligini ko'rsatish uchun tarjimada biroz muammoli bo'lgan misollarni to'pladik. Hikoyaning butun qismini tarjimasi juda mohirona tarjima qilingan. Tahlil davomida guvohi bo'lganimizdek qahramonning nutqi bu juda ham ma'noga boy unsur hisoblanadi, uni tarjimada iloji boricha asliga muvofiq qoldirish kerak bo'ladi. Kengaytirib tarjima qilish umuman olib qaralganda ba'zan juda yaxshi usul, ba'zan esa juda xavfli bo'lishi mumkin. Bu hikoya tarjimasi ba'zi kamchiliklarini inobatga olmaganda asliga muvofiq tarjima qilingan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2014. – B. 128.
2. Durmuş İ. Üslup. cilt II. – İstanbul: TDV İslam ansiklopedisi, 2012. – S. 383.
3. Huyugüzel Ö.F. Eleştiri terimler sözlüğü. – İstanbul: Dergah yayınları, 2018. – S. 518-519.
4. Salomov G'. Tarjima nazariyasi asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 1983. – B. 66.
5. Stevenson R.L. Doku, söz-biçim uyumu, roman teorisi. – Ankara: Akçağ yayınları, 2017. – S. 198.
6. Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2014. – B. 45.

7. Ochilov E. Tarjimashunoslik terminlarining izohli lug'ati. – Toshkent, 2014. – B. 51-52.
8. Said Ahmad. Qadrdon dalalar. – Toshkent, 2025. – B. 179.
9. Özbek Edebiyatından Seçme Eserler: Hikayeler (Antoloji). – Taşkent: TDŞÜ, 2025. – S. 70.
10. Said Ahmad. Qadrdon dalalar. – Toshkent, 2025. – B. 179.
11. Özbek Edebiyatından Seçme Eserler: Hikayeler (Antoloji). – Taşkent: TDŞÜ, 2025. – S. 70.
12. Said Ahmad. Qadrdon dalalar. – Toshkent, 2025. – B. 180.
13. Özbek Edebiyatından Seçme Eserler: Hikayeler (Antoloji). – Taşkent: TDŞÜ, 2025. – S. 71.

METAFORIK BIRLIKLARNING TARJIMASIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI

*Mahfuza Nishonboyeva,
FarDU doktoranti,
Farg'ona, O'zbekiston*

ANNOTATSIYA

Mazkur tezis metaforik birliklarning tarjima jarayonida yuz beradigan semantik transformatsiyalarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqot doirasida metaforaning bir til tizimidan boshqa til tizimiga ko'chirilishida uning ma'no tuzilmasi qanday o'zgarishi, xususan, obrazli komponentning saqlanishi yoki neytrallashuvi masalalari tahlil qilinadi. Metafora tarjimasiga kognitiv va madaniy yondashuv asosida yondashilib, semantik siljishlarning asosiy sabablari aniqlanadi. Ingliz va o'zbek tillaridan olingan materiallar asosida olib borilgan tahlil metafora tarjimasida ekvivalentlik masalasining murakkabligini ochib beradi hamda tarjimon tanlovining semantik oqibatlarini ko'rsatib beradi.

Kalit so'zlar: metaforik birlik, semantik transformatsiya, tarjima ekvivalentligi, kognitiv yondashuv, madaniy omil, demetaforizatsiya, obrazlilik, semantik siljish, tarjimon strategiyasi

Аннотация

Данный тезис посвящён исследованию семантических трансформаций метафорических единиц в процессе перевода. В работе анализируется изменение смысловой структуры метафоры при её переносе из одной языковой системы в другую, в частности сохранение или нейтрализация образного компонента. Исследование основано на когнитивном и культурологическом подходах, что позволяет выявить основные причины семантических сдвигов в переводе метафор. Материалом исследования послужили примеры из английского и узбекского языков, на основе которых раскрывается сложность проблемы переводческой эквивалентности и роль переводческой стратегии в формировании смысловых изменений.

Ключевые слова: метафорическая единица, семантическая трансформация, переводческая эквивалентность, когнитивный подход, культурный фактор, деметафоризация, образность, семантический сдвиг, переводческая стратегия
Abstract

This thesis examines semantic transformations of metaphorical units in the process of translation. The study focuses on changes in the semantic structure of metaphors when transferred from one linguistic system to another, with particular attention to the preservation or neutralization of the figurative component. Adopting cognitive and cultural approaches, the research identifies key factors causing semantic shifts in metaphor translation. The analysis is based on data from English and Uzbek languages and highlights the complexity of translation equivalence as well as the impact of translators' strategic choices on semantic outcomes.

Keywords: metaphorical unit, semantic transformation, translation equivalence, cognitive approach, cultural factor, demetaphorization, imagery, semantic shift, translation strategy

Zamonaviy tarjimashunoslikda metafora muhim lingvistik va kognitiv birlik sifatida qaraladi. Metaforalarni bir tildan ikkinchi tilga o'tkazish jarayonida ularning ma'no tuzilmasida turli semantik o'zgarishlar yuzaga keladi, bu esa tarjima ekvivalentligini ta'minlash masalasini murakkablashtiradi. Quyida metaforalar tarjimasida sodir bo'ladigan semantik siljishlarni o'zbek va ingliz tillarida keltirilgan misollar orqali tahlil qilingan va ularga yechimlar ko'rsatilgan.

1. Metaforaning yo'qolib ketishi

Tarjima jarayonida ba'zan tarjimon o'quvchiga tushunarli bo'lishi uchun murakkab metaforalarni oddiy bir izoh bilan almashtirishga majbur bo'ladi. Natijada badiiylilik hamda obrazlilik yo'qoladi.

Masalan, heart-of-oak-ingliz tilidagi eng mashxur metafora xisoblanib, eng ishonadigan va suyanchiq insonlar xos sifatidir. Lekin o'zbek tilida bunga ekvivalent yo'qligi (ishonchli) va tarjimada o'xshatishga(eman daraxti yuragidek ishonchli) o'zgarishi izhohlanadi.

Yechim: Izohli tarjima – metaforani saqlab, yonida tushuntirish berish.

Masalan: "A candle of sorrow burns within my heart". Tarjimda "men g'amginman" holatida metafora yo'qoladi yoki yuragimda g'am shamidek yonmoqda.

Natija: Bu holatda nafaqat Metafora saqlanadi, balki o'quvchiga aniqroq ta'sir qiladi.

2. Milliy-madaniy cheklanish

Tarjimon yoki asar o'quvchisi chet el asarlarini o'qiyotganda u yetarlicha milliy timsollarni tushunmas ekan asar mazmuni va yozuvchinig asl maqsadiga ta'sir qiladi. Bir xalqning badiiy nutqiga xos metafora boshqa madaniyat vakiliga begonadir. Zoltán Kövecses metaforani madaniyat bilan bevosita bog'laydi. Uning fikricha, tarjimada asosiy vazifa – konseptual asosni saqlab qolish, lekin milliy rang-

baranglikni ham imkon qadar yetkazishdir.²⁰⁷ shunday metaforalar borki, uni faqat usha til Vakili tushunadi xolos. Sababi unda qadryat, turmush tarzi va tarix bor.

Masalan, ingliz tilida **“spill the beans”**-sirni aytib qo'yish. Qadim zamonlarda loviya “beans” dan ovoz berishda foydalanishgan. Va metaforada o'z siri ovozi birovga berib qo'yganda ishlatilgan.

Red tape- hujjatbozlik. Qadimda Angliyada davlat hujjatlari, ruxsatnoma va farmoyishlarni qizil lentaga o'rashgan. Davlatda shunchalik hujjatbozlik, rasmiy tartibotlar kuchayib ketganki, hozirda hujjatbozlik ko'payib ketsa, shu metaforani ishlatiladi.

Xudoyberganova D. metaforani milliy madaniyatni aks ettiruvchi lingvokulturologik birlik sifatida talqin qiladi. Unga ko'ra, tarjimada asosiy muammo – o'zbek xalqiga xos timsollarning yo'qolib ketishi.²⁰⁸

Masalan, **Ko'zimning oqu-qorasi** yoki **ko'z qorachiqdek asrayman-** the apple of my eye. Metaforasiga o'zgarib ketadi.

Yoqubov U. esa badiiy tarjimada metafora yo'qolishi kitobxon dunyoqarashiga putur yetkazishini ta'kidlaydi va ijodiy ekvivalent topishni tavsiya etadi.²⁰⁹

Masalan. **Tuyaning dumi yerga tekkanda-** when pigs fly(cho'chqa uchganda) kabi ekvivalent bilan almashadi.

Black sheep- oilada hamma yaxshi xulqli lekin bitta yomon farzand chiqsa ishlatiladi. “olasi” deb almashtiriladi. Hayvon obrazi yo'qoladi.

Yoki **oq yo'l tilamoq-(bax va omad tilash)** ingliz tilida mavjud emas.

Yechim: Muallif o'sha madaniyatga ham yaqinroq sinonimik metafora ishlatishi mumkin.

1. Umuminsoniy konseptual metaforaning turlicha tuslanishi.

Shunday metaforalar borki har qanday tilda bir xil kontekstda aks etadi, lekin unga yondashuv turlicha bo'ladi. Bu konseptual metafora hisoblanib, mavzu bir xil, lekin model farqlidir. Masalan,

“Time is money”. Ingliz tilidagi eng mashxur konseptual metafora. Uni o'zbekchaga “Vaqt puldir” deb tarjima qilinsa, oddiy jumla bo'lib chiqadi.

Aslida o'zbek madaniyatida vaqt ko'proq “oltin” yoki “umr” bilan qiyoslanadi: “Vaqt oltindir” (oltindek qadrli).

Umuminsoniy metaforalar (hayot – yo'l, sevgi – sayohat) ko'p hollarda oson tarjima qilinadi.

Milliy metaforalar esa (masalan, o'zbeklarda “oq yo'l” – omad, inglizlarda “green light” – ruxsat) bevosita tarjimada ma'nosini yo'qotadi.

Ingliz adabiyotida: “Life is a journey” (hayot – sayohat).

²⁰⁷ Kövecses, Z. (2005). Metaphor in Culture: Universality and Variation. Cambridge: Cambridge University Press.

²⁰⁸ Xudoyberganova, D. (2015). O'zbek tilida metaforik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari. Toshkent: Fan.

²⁰⁹ Yoqubov, U. (2019). Badiiy tarjimada metaforik obrazlarning o'ziga xosliklari. Toshkent: TDPU ilmiy maqolalar to'plami.

O'zbekchaga "Hayot bir safar" deb tarjima qilinsa ham, obraz tushunarli, ammo estetik ohang pastroq chiqadi.

Lakoff va Johnson ta'kidlashicha, metafora inson tafakkuri va madaniyatining asosiy modeli bo'lib, uni tarjima qilishda asosiy muammo turli madaniyatlarda konseptual modellarning farq qilishidadir. Shu bois tarjimada muhim vazifa – ekvivalent konseptual modelni topishdir.²¹⁰

Yechim: Adaptatsiya – o'quvchiga tushunarli qilib, yangi shaklda berish. Ya'ni badiiylikni oshirish uchun mos poetik variant tanlanadi.

Natija: Keltirilgan gapda umuminsoniy obraz ham, badiiy ohang ham saqlanadi.

XULOSA

Olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, metaforalarni tarjima qilish jarayonida ularning obrazli va kognitiv mohiyati har doim ham to'liq saqlanib qolmaydi. Ayniqsa, milliy-madaniy tajribaga tayanadigan metaforalar boshqa tilga o'tkazilganda demetaforizatsiyaga uchrashi yoki butunlay neytral ifoda bilan almashtirilishi natijasida metaforik ma'no yo'qolib ketadi. Bu holat tarjima tilining madaniy chegaralari va qabul qiluvchi auditoriyaning konseptual tajribasi bilan bevosita bog'liq ekanligi aniqlandi.

Shuningdek, tadqiqot natijalari milliy-madaniy cheklanish metafora tarjimasida semantik siljishlarning asosiy omillaridan biri ekanini ko'rsatadi. Madaniy jihatdan xos bo'lgan obrazlar tarjima jarayonida mos ekvivalent topilmagani sababli soddalashtiriladi yoki umumiy ma'noga keltiriladi, natijada matnning emotsional-ekspressiv va pragmatik qiymati pasayadi. Shu bois metafora tarjimasida nafaqat lingvistik ekvivalentlik, balki madaniy moslikni ham inobatga olish zarur bo'lib, bu tarjimonning strategik tanloviga bog'liq muhim masala sifatida namoyon bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Xudoyberganova, D. (2015). *O'zbek tilida metaforik birliklarning lingvokulturologik xususiyatlari*. Toshkent: Fan.
3. Yoqubov, U. (2019). *Badiiy tarjimada metaforik obrazlarning o'ziga xosliklari*. Toshkent: TDPU ilmiy maqolalar to'plami.
4. Kövecses Z. *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. — Cambridge: CUP, 2005. — Pp. 67-72.
5. Lakoff G., Johnson M. *Metaphors We Live By*. — Chicago: University of Chicago Press, 1980. — Pp. 3-6. 25-27.
6. Newmark P. *A Textbook of Translation*. — London: Prentice Hall, 1988. — Pp. 111-113
7. <https://optolov.ru/uz/the-ceiling-in-the-bathroom/metafora-ee-raznovidnosti-i-izobrazitelno-vyrazitelnye-sredstva.html>

²¹⁰ Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.

8. [Вежбицкая. А. Сравнение-градация-метафора // Теория метафоры.- Москва,1990.-С. 145.]
9. Турсунов У., Мухторов Ж., Рахматуллаев Ш. Ҳозирги ўзбек адабий тили. Т.: Ўзбекистон, 1992. – 399 б.
10. Тоҳиров З. Метафора лексема-семемасининг прагматик семаси. // Ўзбек тили ва адабиёти. – 1983. - № 1. – Б. 74-77;

BADIIY MATNDA LEKSIK TRANSFORMATSIYALARNING TURLARI (DORIAN GREYNING PORTRETI MISOLIDA)

Abdurazakova Xushnoza Sobirjon qizi
TOSHDOTAU 1 - bosqich magistranti

Tarjimashunoslikda badiiy tarjima muhim ahamiyat kasb etadi. Bunda bir necha omillarni sanab o'tish mumkin, masalan: tarjimon tomonidan obrazlilik, yozuvchi yaratgan emotsional atmosferani saqlab qolish talab qilinadi. Shu jihatdan leksik transformatsiyalarning o'rni yaqqol namoyon bo'ladi. Mazkur ilmiy ishda leksik transformatsiyalarning konkretlashtirish, modulyatsiya, qo'shish singari turlari Oskar Uayldning “Dorian Greyning portreti” asari misolida tahlil qilinadi. Bu esa o'z navbatida tadqiqotchilar uchun amaliy va nazariy tahlil bilan tanishish uchun ulkan imkoniyat yaratib beradi. Leksik transformatsiyalar boshqa asarlar misolida o'rganilgan bo'lsa-da, Dorian Greyning portreti asarining tili o'ziga xosligi, turli xil ramziy ifodalarga boyligi, har bir obrazning o'ziga xos xarakteristikasiga ega ekanligi, ularning ruhiy va psixologik kechinmalariga boyligi bilan ajralib turadi.

Leksik transformatsiya tarjima jarayonida asliyatdagi berilgan matn mazmunini saqlagan holda, so'zning ma'nosi, hajmi, shakli va shu kabi til vositalari yordamida boshqa tilning leksik tizimiga moslashtirishdir. Ular asosan badiiy tarjimada muhim ro'l o'ynaydi, chunki badiiy matnda nafaqat ma'no, balki his, uslub, emotsiyalar, obraz ta'siri ham saqlanishi kerak.

Konkretlashtirish leksik transformatsiyaning eng ko'p tarqalgan turi bo'lib, u asliyatda umumiy ma'noda ishlatilgan bir noaniqlikni ma'lum bir ma'noda ishlatish hisoblanadi. Aksariyat holatlarda ingliz tilidagi so'zlar ko'p ma'noli bo'lganligi uchun umumiy ma'noda qo'llanilishi tabiiy, o'zbek tilidagi so'zlar ayni vaqtda aniq va muayyan ma'noni ifodalab keladi. Masalan:

“As they entered they saw Dorian Grey” - asliyatdagi jumla,

“Ustaxonada ular Dorian Greyga ro'baro kelishdi” - tarjima kitobda (Ozod Sharafiddinov tarjimasini)

Bu yerda:

- ◆ “entered” umumiy ma'noda harakat bajarilgani aytilgan, tarjimada esa joy aniqlashtirilgan.
- ◆ “saw”- ko'rdi neytral so'z va tarjimadagi “ro'baro kelishdi” holatni aniq bildirgan.

Modulyatsiya orqali qilingan transformatsiyada sabab-oqibat munosabatlari, odatda, keng ma'noda ifodalanadi va ular orasidagi mantiqiy bog'liqlik saqlanib qolinadi. [6]

“I do not want a life - sized portrait of myself”

“О, я устал позировать, и мне вовсе не нужен свой портрет в полный рост!”

“Sirasini aytganda, men bor bo'yim bilan ishlangan portretimni ko'rishga uncha ishtiyoqmand emasman”

Bu yerda:

- ◆ “I do not want”, “мне вовсе не нужен” singari jumlalarda to'g'ridan to'g'ri inkordan foydalanilgan bo'lsa, tarjimada esa nisbatan istakning sustligi ifodalangan: “ishtiyoqmand emasman”, gap so'zma so'z tarjima qilinmagan, boshqacha nuqtai nazar yordamida ifodalangan, ammo asosiy fikr mantiqan saqlanib qolingan.

Qo'shish — bu leksik transformatsiyaning bir turi bo'lib, u mazmunni to'liq va aniq yetkazish maqsadida asl matnga qo'shimcha so'z, ibora yoki izoh kiritilishi bilan ifodalanadi. Bu o'zgarish grammatik nuqtai nazardan emas, balki leksik va semantik to'ldirish asosida yuz beradi[4]. Shunindek yuqorida keltirilgan misolda transformatsiyaning qo'shish turidan ham foydalanilgan. Ya'ni:

- ◆ Sirasini aytganda - asliyatda ham rus tilidagi tarjimada ham foydalanilgan emas, ammo bu pragmatik qo'shimcha bo'lib, tarjimini tabiiy va badiiy shaklga keltirishga vosita bo'lgan.

“When Dorian caught a sight of Lord Henry, a faint blush coloured his cheek for a moment” - asliyat.

“Заметив лорда Генри он чуть покраснел и вскочил” - rus tilidagi tarjima.

“U o'tirgan kursisida o'girilib lord Genrini ko'rdi va hijolatdan qizardi-da o'rnidan sapchib turdi”

Bu yerda:

- ◆ caught a sight - tasodifan uchratishni, tarjimon aniq harakat bilan ifodalgan: o'girilib ko'rdi
- ◆ a faint blush coloured his cheek - neytral birlik, hech qanday uslubiyat kuzatilmagan holat, aniq psixologik holat yordamida tasvirlangan: hijolatdan qizardi. Ikkala holatda aniqlik va sabab ifodalanganligi bois konkretlashtirish hisoblanadi.
- ◆ a faint blush coloured his cheek - tashqi holatni tasvirlagan, hijolatdan qizargani esa ichki holatning tasviri ya'ni boshqacha nuqati nazar yordamida muayyan fikr yetkazilgan - modulyatsiya.
- ◆ Вскочил, o'rnidan sapchib turdi - bu so'zlar asliyatda ishlatilinmagan, o'z navbatida bu “qo'shish”, kontekstdan kelib chiqilgan holda foydalanish uchun ehtiyoj sezilgan va ekspresiv kuchaytirishni ta'minlab bergan.

Xulosa qilib shuni ta'kidlash joizki, badiiy matlarda uchraydigan hamma leksik birliklarning ham ekvivaleti mavjud bo'layvermaydi, va u paytda so'zma so'z tarjimadan ham foydalanib bo'lmaydi, bu kabi holatlarda kontekstga qarab tarjima

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

amalga oshiriladi bu esa o‘z navbatida tarjimondan kuchli mahorat va tajriba talab qiladi. Shu kabi ilmiy ishlarni tahlil qilish esa yuqoridagi natijaga erishishda yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O. Sharafiddinov tarjimasi. Oskar Uayld “Dorian Grey portreti”. Toshkent: 2025. -320b.
2. Перевод В. Чухно. Оскар Уайльд « Портрет Дориана Грея». Издательство «ЭКСМО»: 2015. - 221 ст.
3. Oscar Wilde “The picture of Dorian Grey”. Published by Bantam Dell A Division of Random House, Inc. New York
4. Jabborova Sevinch Yoqubjon qizi. Leksik transformatsiya va uning turlari - Academic research in modern science. Qarshi: 2025
5. Masharipova Yulduz Otaxanova “Tarjima amaliyotida leksik transformatsiyalarning ahamiyati” Ilm sarchashmalari Urganch 2020.
6. Tarjima da leksik va grammatik transformatsiyalar // Arxiv.uz, yuklangan sana: 20.09.2019, URL:
<https://arxiv.uz/uz/documents/referatlar/tilshunoslik/tarzhimada-leksik-va-grammatik-transformatsiyalar>

FRAZEOLOGIK BIRIKMALAR TAHLILI; INGLIZ TILIDAGI
FRAZEOLOGIZMLARNING O‘ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI
MUAMMOLAR VA YONDASHUVLAR.

University of Business and Science
ingliz tili kafedrası stajyor-o'qituvchisi
Yo'ldosheva Durdona Odiljon qizi
+998992802510

Annotatsiya. Mazkur bobda Tom Soyerning sarguzashtlari asarida qo‘llanilgan frazeologik birliklar, collocation’lar hamda paremiologik vositalarning lingvistik va tarjimaviy tahlili amalga oshirildi. Asar muallifi Mark Twain uslubining o‘ziga xos jihatlari, xalqona til elementlari va obrazli ifodalar tarjima jarayonida yuzaga keladigan semantik, stilistik hamda lingvomadaniy muammolar nuqtayi nazaridan o‘rganildi. Tadqiqot davomida frazeologik birliklarni tarjima qilishning ekvivalent, erkin, muqobil, so‘zma-so‘z, tasviriy hamda madaniy moslashtirish kabi usullari aniqlanib, ularning samaradorligi misollar asosida asoslab berildi. Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, ingliz tilidagi ko‘plab frazeologik birikmalar o‘zbek tilida to‘g‘ridan-to‘g‘ri ekvivalentga ega emas va ularni adekvat tarjima qilish tarjimondan nafaqat tilshunoslik bilimini, balki madaniyatlararo tafakkurni ham talab etadi. Bob yakunida asardagi frazeologik birliklarning tarjima jarayonidagi lingvopoetik xususiyatlari umumlashtirildi.

Kalit soʻzlar: frazeologik birliklar, kollokatsiyalar, paremiologik vositalar, tarjima usullari, lingvopoetik tahlil, madaniyatlararo tafakkur, semantik va stilistik muammolar.

Annotation. This chapter analyzes phraseological units, collocations, and paremiological expressions used in the novel *The Adventures of Tom Sawyer* by Mark Twain from linguistic and translational perspectives. Special attention is given to the semantic, stylistic, and linguocultural challenges that arise in the process of translating these units into Uzbek. The study identifies and examines several translation strategies, including equivalent translation, free translation, descriptive translation, literal translation, semantic transformation, and cultural adaptation. The analysis demonstrates that many English phraseological units lack direct equivalents in Uzbek, which requires the translator to apply context-based and culturally sensitive approaches in order to preserve the artistic value and emotional coloring of the original text. The chapter concludes with a generalization of the linguopoetic and translation features of phraseological units found in the novel.

Keywords: phraseological units, collocations, paremiological expressions, translation methods, linguopoetic analysis, intercultural cognition.

Аннотация. В данной главе проводится лингвистический и переводческий анализ фразеологических единиц, коллокаций и паремиологических средств, использованных в романе *Приключения Тома Сойера* автора Марк Твен. Особое внимание уделяется семантическим, стилистическим и лингвокультурным трудностям, возникающим при переводе данных единиц на узбекский язык. В ходе исследования выявлены и проанализированы основные способы перевода: эквивалентный, свободный, описательный, дословный перевод, семантическая трансформация и культурная адаптация. Анализ показал, что многие английские фразеологические единицы не имеют прямых соответствий в узбекском языке, что требует от переводчика не только глубоких лингвистических знаний, но и развитого межкультурного мышления. В заключении обобщены лингвопоэтические особенности и переводческие стратегии, применённые при передаче фразеологических единиц произведения.

Ключевые слова: фразеологические единицы, коллокации, паремиологические средства, методы перевода, лингвопоэтический анализ, межкультурное мышление.

Frazeologik birikmaliklar soʻz birikmalaridan farq qilib, majoziy maʼnoni ifodalovchi turgʻun birikmalar hisoblanadi. Ular nutq jarayonida qoʻllanilar ekan, maʼnoning boʻyoqdorligini oshirishda hamda obrazli ifodalashda yordam beradi. Frazeologik birliklar haqida Sh. Rahmatullayev adabiyotlarda ushbu til birligini frazeologizm, frazeologik birlik kabi terminlar bilan atalishini leksema, morfema terminlariga monand ravishda frazema deb atalishini maʼqullaydi. Bundan xulosa qilish mumkinki, oʻzbek va ingliz tilidagi frazeologik birikmalar bir oz farq qiladi. Masalan, inglizda “make a decision” birikmasi “collocation” hisoblanadi, lekin

o'zbek tilida bu ko'proq so'z birikmasiga yaqin. O'zbek tilidagi frazeologik birikmaga misol keltiradigan bo'lsak, "ruhi cho'kdi" [3] kabi qismlaridan biri majoziy ma'no anglatishi kerak. Ushbu bobda asardan keltirilgan frazeologik birikmalarni ko'rib chiqilib, tahlil qilingan asardagi frazeologizmlarning barchasini umumiy lashtirib, iboralarni ingliz tilidan o'zbek tiliga tarjima qilishda yuzaga kelgan muammolar va yondashuvlarning yakuniy tahlil natijalari berib o'tiladi.

"Tom Soyerning sarguzashtlari" [1] olingan iboralar ustida olib borilgan bir necha tadqiqotlar bilan tanishib chiqdim. Xususan, tadqiqotchi Qofina Mabruroh tomonidan yozilgan "An analysis of idioms and their problems found in the novel the adventures of tom sawyer by Mark Twain" nomli maqolada ushbu asarda 796 ibora mavjudligi aniqlangan. Ulardan eng eng ko'p qismini esa frazeologik birikmalar tashkil qiladi.

Quyida asardan olingan 20 ta "collocation" keltirib o'tmoqchiman.

Iron face – temir yuzi	Where the wind lay – shamol qayoqqa
Make sure – ishonch hosil qilmoq	esayotgani
Missed trick - qo'ldan boy bermoq	Eye fastened – tikilib qaramoq
Stick to words – vadasida turmoq	Spirits has gone – ruhi cho'kdi
With parted lips – og'zi ochilib	Unfold secret – sirini oshkor qilmoq
Cold shoulder – sovuq munosabat	Take a risk – tavakkal qilmoq
Drop eyes – yerga tikilmoq	Catch a gimse – nazar tashlamoq
Hope was dead – umidi so'nmoq	Break a rule – qoidani buzmoq
Face grow white – yuzi oqarib ketmoq	Heavy rain – kuchli yomg'ir
Seal up tongue – tilini tiygan	Stand guard – qo'riqlamoq
	Set sail – suzishni boshlamoq

Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" [1] asari o'zining xalqona tili, boy ifodaviy vositalari va obrazlilik darajasi bilan ajralib turadi. Uning tilida uchraydigan ko'plab collocation'lar (frazeologik birikmalar) tarjima jarayonida qator lingvomadaniy, semantik va stilistik muammolarni keltirib chiqaradi. Bu kabi ifodalarni tarjima qilishda faqat so'zma-so'z yondashuv yetarli bo'lmay, ularning konnotatsiyasi, madaniy konteksti va badiiy ifodasini hisobga olish zarur²¹¹.

Tarjimada frazeologik birliklarni to'g'ri va ekvivalent tarzda ifodalash tarjima nazariyasining eng dolzarb masalalaridan biridir. Ayniqsa, xalqona tilda yozilgan badiiy matnlarda uchraydigan frazeologik birikmalar (collocations) — bu o'zaro bog'langan va doimiy tarzda birga ishlatiladigan so'zlar majmuasidir. Ingliz tilidan o'zbek tiliga bunday birikmalarni tarjima qilishda tarjimon nafaqat tilshunoslik bilimiga, balki lingvomadaniy tafakkurga, konnotativ ma'nolarga, badiiy ifoda vositalariga va uslubiy muvofiqlikka ham e'tibor qaratishi lozim.

Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" asari o'zbek tiliga tarjima qilinganda, undagi iron face, cold shoulder, stick to words, hope was dead, set sail

²¹¹ Mark Tven. Tarjimon: Ilyos Muslim "Tom Soyerning sarguzashtlari" – Toshkent: "Yangi asr avlodi", 2014-yil – 169 b.

kabi frazeologik birikmalar ko'p hollarda to'g'ridan-to'g'ri so'zma-so'z emas, balki tavsifiy, kontekstual va semantik jihatdan yaqin ekvivalent orqali berilgan. Bu esa tarjimaning badiiy qiymatini saqlab qolishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Masalan, "iron face" birikmasi asl matnda insonning hissiz, qat'iy, sovuqqon yuz ifodasini anglatadi. O'zbek tilida "temir yuzi" shaklida so'zma-so'z tarjima qilingan bo'lsa-da, bu ibora o'zbek tilida unchalik barqaror emas. Lekin kontekstdan kelib chiqib, "sovuqqon odam" kabi tavsifiy tarjima mazmunga mos tushadi. Bunday holatda lingvomadaniy tafovut yaqqol ko'zga tashlanadi, ya'ni har ikki tildagi obrazlar o'z xalqining mentaliteti bilan uzviy bog'liq.

Shuningdek, "cold shoulder"²¹² iborasi ingliz tilida kimnidir ataylab e'tiborsiz qoldirish, bepisand munosabat bildirish ma'nosini beradi. O'zbek tilidagi "sovuq munosabat" tarjimasi semantik jihatdan to'g'ri, ammo stilistik jihatdan o'zbek tiliga xos obrazlilik yetarli darajada emas. Tarjimon bu holatda madaniy konnotatsiyani saqlash uchun "mensimay qarash", "beparvo munosabat" kabi variantlardan foydalanishi mumkin edi. Ba'zi "collocation"lar esa oddiy grammatik birliklarga yaqin bo'lib, semantik barqarorlik darajasi pastroq. Masalan, "make sure – ishonch hosil qilmoq" yoki "break a rule – qoidani buzmoq" kabi iboralar ikki tilda ham mos tushadigan strukturalar bo'lib, tarjimada muammo tug'dirmaydi. Biroq "set sail – suzishni boshlamoq" iborasida semantik muvofiqlik mavjud bo'lsa-da, bu iboraning ingliz madaniyatida sarguzasht, erkinlik, yangi bosqichga qadam qo'yish ramzi sifatida qo'llanilishi — tarjimada stilistik va madaniy ko'lamni to'liq aks ettirishni talab qiladi. O'zbekchada "yo'lga chiqmoq" yoki "sarguzasht boshlamoq" shaklidagi tavsifiy tarjimalar bunday hollarda ko'proq mos tushadi.

Shuningdek, "drop eyes", "face grow white", "hope was dead", "spirits has gone" kabi birikmalar emotsional holatni ifodalovchi metaforalar bo'lib, ularni tarjima qilishda stilistik moslik muhim o'rin tutadi. Ular kontekstga qarab "yerga tikilmoq", "yuzi oqarib ketmoq", "umidi so'nmoq", "ruhi cho'kdi" kabi obrazli ekvivalentlar bilan berilgan. Bu yerda tarjimon semantik ma'noni emas, balki obrazning badiiy kuchini saqlab qolishga harakat qilgan.

Yuqoridagi birikmalar orasida "seal up tongue" – "tilini tiygan", "unfold secret" – "sirini oshkor qilmoq", "catch a glimpse" – "nazar tashlamoq" kabi iboralar ham badiiy tasvirni kuchaytiruvchi vositalar sifatida o'rinda qo'llanilgan va tarjimada semantik hamda stilistik adekvatlik ta'minlangan. Xulosa qilib aytganda, "Tom Soyerning sarguzashtlari" asaridagi frazeologik birikmalarni o'zbek tiliga tarjima qilishda tarjimon bir qator murakkab vazifalarni bajarishga majbur bo'lgan: semantik aniqlik, stilistik obrazlilik, madaniy moslik va kontekstual ekvivalentlik. Bu birikmalar tarjimasi ko'p hollarda tavsifiy yoki semantik ekvivalent orqali berilgan bo'lib, ularning har biri o'ziga xos tahlilni talab qiladi.

Asardagi frazeologik birliklarning tarjima usullari

²¹² Mark Twain "The Adventures of Tom Sawyer". – Create Space Independent Publishing Platform. 2016 – 128 p.

1. Ekvivalent tarjima usuli
Make sure. Take a risk, Break a rule²¹³
Heavy rain
2. Erkin tarjima usuli
Stick to words Seal up tongue Drop eyes
With parted lips
3. Muqobil tarjima usuli
Cold shoulder Missed trick Set sail
Spirits has gone Stand guard
4. So'zma-so'z tarjima usuli
Iron face
Where the wind lay
5. Semantik konversiya orqali tarjima
Face grow white Hope was dead Eye fastened
Unfold secret Catch a glimpse

Ushbu bob davomida Mark Tvenning "Tom Soyerning sarguzashtlari" [1] asarida qo'llanilgan frazeologik birliklar, paremiologik vositalar hamda collocation'larning tahlili o'tkazildi. Ayniqsa, bu ifodalarning o'zbek tiliga tarjima qilinishi jarayonida yuzaga keladigan muammolar, tarjima usullari va lingvomadaniy tafovutlar chuqur yoritildi. Avvalo shuni ta'kidlash joizki, asardagi frazeologik vositalar – bu oddiy til birliklari emas, balki muallif uslubining, davr ruhining va jamiyat madaniyatining badiiy ko'zgusidir. Tarjimon esa bu kodlarni boshqa madaniyatga moslashtiruvchi ko'priklarni vazifasini bajaradi.

Tahlillar shuni ko'rsatdiki, frazeologik birliklarning o'zbek tiliga to'g'ri va badiiy ekvivalentda tarjima qilinishi — tarjimonning nafaqat til bilimiga, balki madaniyatlararo tafakkurga ham boy bo'lishini talab etadi. Asarda uchraydigan paremiologik birliklar (maqollar, aforizmlar) va idiomatik ifodalarning katta qismi o'zbek tilida yaqin ekvivalentga ega emas, bu esa tarjimada tasviriy, erkin, semantik konversiyaga asoslangan yondashuvlarni qo'llashga majbur qiladi.

Tarjimada ishlatilgan asosiy usullar quyidagilardir:
Ekvivalent tarjima — inglizcha iboraga o'zbek tilida semantik va stilistik jihatdan yaqin ifodani topish orqali amalga oshirilgan.

Misollar: Tongue failed - tili tanglayiga yopishib qolmoq. Heart sink - ko'ngli g'ash tortmoq Bu usul asliyatdagi emotsiyani saqlagan holda o'zbekcha muhitda tabiiy yangraydi.

Erkin tarjima — iboraning asl metaforik shakli saqlanmagan bo'lsa-da, ma'nosi kontekst asosida qayta ishlangan.

Misollar: Make a world fun of him - ular Tomning ishlayotganiga rosa kulishardi. Hurt a hair of one's head - hech vaqt seni sharmanda qilmoqchi emasman Bu holatda tarjima kitobxonga tushunarli, ammo stilistik boylik bir oz yo'qotilgan. Tasviriy tarjima (descriptive translation) — ibora lug'aviy tarjima qilinmaydi,

²¹³ Mark Twain "The Adventures of Tom Sawyer". – Create Space Independent Publishing Platform. 2016 – 169 p.

balki uning asosiy mazmuni sharhlovchi yo'sinda yetkaziladi.

Misollar: In the same fix - sendaylarning ko'pini ko'rganmiz Mouth watered - so'lagi oqa boshlagan bo'lsa hamki. Bu usul iboraning madaniy cheklovlarini hisobga olgan holda ekvivalentlikni mazmun orqali ta'minlaydi.

Madaniy moslashtirish (cultural adaptation) — ibora tarjimada o'zbek xalq tafakkuriga mos bo'lgan variant bilan almashtirilgan. Misollar: Good as wheat - gap shu, shartdan qaytilmaymiz, At any cost - har qanday yo'l bilan bo'lsa ham. Bu yondashuv iboralarning konnotativ yuklamasini saqlashga xizmat qiladi, ammo original metaforani yo'qotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mark Tven. Tarjimon: Ilyos Muslim “Tom Soyerning sarguzashtlari” – Toshkent: “Yangi asr avlodi”, 2014-yil –256 b.
2. Mark Twain “The Adventures of Tom Sawyer”. – Create Space Independent Publishing Platform. 2016 – 206 p.
3. Marufjonov Z.M. “O'zbek tilining frazeologik lug'ati” – Toshkent: “Fan” nashriyoti, 2013 – 13 b.
4. Mirzayev T, Musoqulov A, Sarimsoqov B. “O'zbek xalq maqollari” – Toshkent: “Sharq”, 2005 – 257 b.
5. Mona Baker “In other words” Coursebook on Translation – London: 2000 – 371 p.
6. Moon.R. “Fixed Expressions and Idioms in English” A Corpus-Based Approach. Oxford: Clarendon Press, 2005 – 405 p.
7. Musayev Q. “O'zbek tilining frazeologik izohli lug'ati” – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2005 – 127 b.
8. Nunberg.G, I. Sag.I, Wasow, T. “Idioms” Linguistics and Philosophy, 2006. 390 p.
9. Nurmuhammedov Y. Frazeologik birliklarning lingvomadaniy xususiyatlari. Monografiya. – Samarqand: SamDU nashri, 2021 – 121 b.
10. Oybek. “Qutlug' qon” – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi Adabiyot va san'at nashriyoti, 2019 – 235 b.
11. Qurbonova M, Yuldashev M. “Matn tilshunosligi”. – Toshkent: Universitet, 2014 – 117 b.

**TARJIMASHUNOSLIK TAFAKKURINING EVOLYUTSIYASI:
LINGVISTIK MODELLARDAN MADANIY VA AXLOQIY
PARADIGMALARGACHA**

*Abdusamatov Mavlonjon Mukarramjon o'g'li,
Is'hoqxon ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti
rus tili va adabiyoti kafedrasi o'qituvchisi
Tel: +998 94 300 31 16*

Annotatsiya: Maqola tarjimashunoslik nazariyasining qat'iy lingvistik modellardan zamonaviy madaniy-etik paradigmalargacha bo'lgan rivojlanish bosqichlarini tahlil qilishga bag'ishlangan. Muallif tomonidan J.Ketford, Yu. Nayda, V.Komissarov, G.Vermeyer va L.Venuti kabi olimlarning konsepsiyalarini, shuningdek, A.Fyodorovning rus tarjimashunoslik maktabi shakllanishiga qo'shgan hissasi ko'rib chiqiladi. Unda rossiya va g'arb tarjimashunoslik an'analari o'zaro qiyoslangan. Zamonaviy badiiy tarjima amaliyotida tarjimon multidisiplinar ekspert sifatida turli nazariy yondashuvlar sinergiyasidan foydalanishi zarurligiga alohida e'tibor qaratilgan.

Kalit so'zlar: tarjimashunoslik, ekvivalentlik, skopos nazariyasi, badiiy tarjima, lingvistik yondashuv, o'zlashtirish, begonalashtirish.

Аннотация: Статья посвящена анализу эволюции теории перевода от ранних лингвистических моделей до современных культурно-этических подходов. Автор рассматривает ключевые концепции таких исследователей, как Дж. Кэтфорд, Ю. Найда, В. Комиссаров, Г. Фермеер и Л. Венути, а также вклад А. Федорова в становление российской школы перевода. В работе проводится сравнительный анализ российской и западной традиций переводоведения. Особое внимание уделяется необходимости синергии различных теоретических подходов в практике современного художественного перевода, где переводчик выступает как мультидисциплинарный эксперт.

Ключевые слова: переводоведение, эквивалентность, теория скопоса, художественный перевод, лингвистический подход, одомашнивание, очуждение.

Abstract: The article examines the evolution of translation studies from early linguistic models to contemporary cultural and ethical paradigms. The author analyzes the key concepts of such researchers as J.C. Catford, E. Nida, V. Komissarov, H. Vermeer, and L. Venuti, as well as A. Fedorov's contribution to the establishment of the russian school of translation. The paper provides a comparative analysis of Russian and Western translation traditions. Particular emphasis is placed on the necessity of a synergy of various theoretical approaches in modern literary translation, where the translator acts as a multidisciplinary expert.

Keywords: translation studies, equivalence, Skopos theory, literary translation, linguistic approach, domestication, foreignization.

Tarjimashunoslik tarixi empirik kuzatishlar va me'yoriy yo'l-yo'riqlardan tarjima jarayonini tizimli ilmiy tushunishgacha bo'lgan izchil o'tish davrini o'zida namoyon etadi. Uzoq davr mobaynida tarjimaga, ichki sezgi va iste'dodni talab etadigan, amaliy san'at yoki hunar sifatida qaraldi. Biroq, tillar va madaniyatlararo aloqalar o'sib borishi bilan ma'no ko'chishining murakkab mexanizmlarini ochib beradigan, shuningdek, tarjimonlarni standartlashtirish va o'qitishda ko'maklashuvchi nazariy poydevor yaratish zarurati paydo bo'ldi.[1] Ushbu intilish ilk lingvistik yo'naltirilgan nazariyalarning paydo bo'lishiga olib keldi, ularda tarjimani qat'iy ilmiy jihatdan tasvirlashga urinishlar bo'ldi, buni J. K. Ketford va qator olimlar asarlari misolida ko'rish mumkin.[2]

Tarjimashunoslikdagi har bir yangi nazariy yo'nalish tasodifiy ixtiro emas, balki o'ziga xos tarixiy, ijtimoiy va texnologik muammolarga javobdir. Masalan, XX asr o'rtalarida tilshunoslikning mustaqil fan sifatida rivojlanishi bilan Ketford va boshqa tadqiqotchilar bu fanning toifalarini tarjima tahlilida qo'llashga harakat qilishdi. Keyinchalik, lingvomadaniy masalalarga va matnning funksional imkoniyatlariga e'tiborning kuchayishi, tarjima jarayonning barcha murakkabliklarini faqat lingvistik toifalarga tayanibgina tushuntirib bo'lmasligini ko'rsatib berdi. Shunday qilib, har bir yangi nazariy yo'nalish o'zidan oldingi modellarning cheklovlarini yengib, tarjimani shunchaki belgilarni almashtirish emas, balki murakkab kommunikatsion hodisa sifatida kengroq ko'rib chiqishni taqozo etdi.[1]

Badiiy tarjima – bu til vositachiligining o'ziga xos, ko'p qirrali turi. Bu shunchaki ma'lumot uzatishdan kengroq tshuncha va asliyatning estetik, uslubiy hamda madaniy ahamiyatini saqlab qolishni talab qiladi.[5] Badiiy matn tarjimoni nafaqat asliyat va tarjima tillarini bilishi, balki so'zma-so'z, mexanik tarjimadan qochib, asliyatning mazmuni va muallifining ko'zlagan maqsadini chuqur anglashi kerak.[6]

B. J. Vudshteyn «Translation Theory for Literary Translators» kitobida nazariy asos nafaqat akademik mashq, balki amaliy tarjimon uchun muhim vositadir, deya qayd etadi. Ilmiy nazariyalar tarjima jarayonida yuzaga keladigan murakkab muammolarni hal qilishda yanada nozik va ifodaviy yondashuvlarni taklif qilishi mumkin. Vudshteynning ta'kidlashicha, nazariyani qat'iy yo'riqnoma sifatida emas, balki mulohazali qarorlar qabul qilishga undovchi, moslashuvchan asos sifatida tushunish kerak. Bu nuqtai nazar, ayniqsa, yechimlar ko'pincha noaniq bo'lib, siyosiy va axloqiy jihatlarni o'z ichiga olgan ko'plab omillarni hisoblashishni talab etuvchi, badiiy tarjima uchun mos keladi.[1]

XX asr o'rtalarida britaniyalik tilshunos J. K. Ketford tarjimaning birinchi ketma-ket lingvistik nazariyalaridan birini taklif qildi. Olim o'zining «A Linguistic Theory of Translation» (1965) asarida tarjimani «til ustida bajariladigan operatsiya» – asliyatdagi (A) matnni tarjima tilidagi (TT) matn bilan almashtirish jarayoni, deb

ta'riflagan. Uning nazariyasi Edinburg Universiteti olimlari, xususan, R. Firt va M. A. K. Xallidey tomonidan ishlab chiqilgan umumiy tilshunoslikka oid konsepsiyalarga asoslangan edi.

Ketford rasmiy muvofiqlik (formal correspondence) va matn ekvivalentligi (textual equivalence) o'rtasidagi farq tushunchasini kiritdi. Shakliy muvofiqlik – bu ikki til tizimining toifalari (masalan, ingliz va fransuz tillaridagi sifatlarning grammatik sinfi) o'rtasidagi muvofiqligining potensial imkoniyati. O'z navbatida, matn ekvivalentligi – bu ma'lum bir tarjima tilidagi matn (TT) aniq bir vaziyatda berilgan matnning asliyat tilidagi ekvivalenti (AT) deb qaralganda kuzatiladigan fakt.

Olim nazariyasining markaziy elementi «tarjimaviy o'zgarishlar» (translation shifts) tushunchasi bo'lib, uni Ketford «asliyat tilidan tarjimaga o'tish jarayonida shakliy muvofiqlikdan chetga chiqish» deb ta'riflagan. U ikkita asosiy o'zgarishlar turini belgiladi:

- Asliyat tilida qaysidir lingvistik darajaga mansub (masalan, grammatika) birlik tarjima tilida boshqa darajada turgan (masalan, leksika) ekvivalentni olganda yuzaga keluvchi **darajali o'zgarishlar** (*level shifts*).

- strukturaviy, sinfiy, birlikka va ichki tizimga oid o'zgarishlarni o'z ichiga oluvchi toifasaviy o'zgarishlar (*category shifts*).

Ketford nazariyasi tarjima jarayonini tavsiflash uchun obyektiv, ilmiy modelni yaratishga urinishdir. Uning «o'zgarishlar»ga e'tibor qaratishi shuni nazarda tutadiki, mukammal, «toza» muvofiqliklar mavjud, tarjima muqarrar ravishda ulardan «chetga chiqadi». Ushbu model orqali muallif, izchillik va aniqlikka intilib, jarayonning butun murakkabligini tushuntirish uchun lingvistik yondashuvning o'zi yetarli emasligini ko'rsatdi. Ketford, shubhasiz, ilmiy munozara poydevoriga asos solgan, ammo uning modeli, xususan, tadqiqotchi Snell-Xornbi tomonidan tanqid qilingan, unigcha, tarjima nafaqat lingvistik mashq, balki madaniy va vaziyatli harakat bo'lib, uni belgilar va tuzilmalarni tahlil qilish bilangina cheklanish mumkin emas.[5]

Bibliyani tarjima qilish bo'yicha ishi bilan tanilgan Yujin Nayda, tarjimashunoslikda e'tibor markazini asliyatdan o'quvchining reaksiyasiga o'tkazib, jiddiy o'zgarishlarni amalga oshirdi. «The Theory and Practice of Translation» (1969) asari orqali fanga [6] u shakliy (formal equivalence) va dinamik (dynamic equivalence) ekvivalentlik dioxotomiyasini kiritdi.[5]

- Shakliy ekvivalentlik axborotga, uning shakli va mazmuniga qaratilgan. Maqsad – asliyatning grammatik va leksik birliklarini iloji boricha aniqroq takrorlash, o'quvchiga «asliyat kontekstida shaxs bilan o'xshash» imkonini berish.

- Dinamik ekvivalentlik, aksincha, «ekvivalent effekt»ga erishishga qaratilgan bo'lib, bu yerda tarjima matni o'quvchisining reaksiyasi asliyat o'quvchisidiki bilan o'xshash bo'ladi. Ushbu yondashuv tarjima tilidagi «ifodaning to'liq tabiiyligi»ga intiladi, axborotni iloji boricha tushunarli va muvofiq qilish uchun uni maqsadli auditoriyaning madaniy me'yorlariga moslashtiradi.[5]

Keyinchalik Nayda «funktional ekvivalentlik» (functional equivalence) atamasini afzal ko'rdi, unga ko'ra, ekvivalentlikka matnning shakli emas, balki madaniy funksiyasi darajasida erishiladi.[6]

Nayda nazariyasi uning pragmatik vazifasi – Bibliya matnini keng auditoriya uchun tushunarli tarzda bayon etishning bevosita natijasidir. Agar o'quvchi Muqaddas kitob matnidagi «muqaddas o'pich»ning madaniy ma'nosini tushunmasa, lekin o'z madaniyatida «qo'lni mahkam siqish»ni tushunsa, tarjimon ikkinchi variantdan foydalanishi kerak. Bu diqqat markazini asliyat matni haqqoniyligidan o'quvchi reaksiyasining ishonchliligiga o'tkazdi va tarjimashunoslikdagi funksional nazariyalarning nishonasiga aylandi.[5]

Rus tarjimashunosligining taniqli nazariyotchisi V. N. Komissarov ekvivalentlik konsepsiyasini tizimlashtirishga katta hissa qo'shdi. U buni «asl matnning ma'nosi va tarjima matnining yaqinligi» deb ta'riflagan. Komissarov nazariyasiga ko'ra, asliyat va tarjima o'rtasidagi semantik umumiylik «o'zgaruvchin miqdor» bo'lib, minimaldan maksimalgacha turli darajalarda amalga oshiriladi.[7]

Komissarov nazariyasi nafaqat Naydaning g'oyalarini takrorlaydi, balki ularning chuqurroq va tizimlashtirilgan rivojlanishini ifodalaydi. Agar Nayda dixotomiyani taklif qilgan bo'lsa, Komissarov matnlar o'rtasidagi munosabatlarni yanada nozik tahlil qilishga imkon beradigan ko'p darajali iyerarxik tizimni yaratdi. Ushbu yondashuv rus tarjima maktabining asosiy xususiyatini – uning keng qamrovli, tarkibiy modellarni yaratishga intilishini aks ettiradi. Komissarov, shuningdek, tarjima «boshqa tilda asliyatni to'liq almashtiradigan matn yaratiladigan til vositachiligining bir turi» ekanligini ta'kidladi. Uning nazariyasi shunchaki «aniq / erkin» tarjimaga bo'linishdan ko'ra batafsilroq tahlil qilishga imkon beradi.

Ekvivalentlik nazariyalarining qiyosiy tahlili shuni ko'rsatadiki, bir xil tushuncha turli ilmiy an'analarda turlicha tushunilgan, ammo binar fikrlashdan qochishga qaratilgan umumiy tadqiqot vektori mavjud edi.

1970-yillarning oxirida nemis tarjimoni Hans Fermeyer Katarina Rays bilan birgalikda skopos nazariyasini (*Skopostheorie*) ishlab chiqdi, bu ekvivalentlik konsepsiyasidan keskin voz kechishni anglatadi. «Skopos» atamasi yunoncha «maqsad» so'zidan kelib chiqqan bo'lib, ikki olimning yondashuvida markaziy tushunchaga aylandi. Skopos nazariyasi tarjimani maqsadli inson harakati deb biladi, bu yerda tarjimaning maqsadi asosiy harakatlantiruvchi kuchdir.

Agar Nayda diqqat markazini matndan o'quvchiga o'tkazgan bo'lsa, Fermeyer va Rays keyingi, yanada jiddiy qadamni qo'yishdi: ular ekvivalentlik g'oyasidan butunlay voz kechib, uni maqsad g'oyasi bilan almashtirishdi. Bu nafaqat yangi nazariya, balki tarjimashunoslikdagi asosiy paradigma o'zgarishi hodisasi bo'ldi. Tarjimonb matnning oddiy «reproduktori»dan yangi matn «yaratuvchisi»ga aylanadi, u, garchi asl nusxadan sezilarli og'ishlar talab qilinsa ham, maqsadli madaniyatda ma'lum bir funksiyani bajarishi kerak.

Skopos nazariyasiga ko'ra, asl matn va tarjima matni o'rtasidagi munosabatlar faqat tarjimaning maqsadi (skopos) bilan belgilanadi, bu buyurtmachi tomonidan belgilanadi va maqsadli auditoriyaning ehtiyojlarini hisobga oladi. Tarjimada muvaffaqiyatning asosiy mezonini shakliy yoki semantik ekvivalentlikni saqlab qolish emas, balki ushbu maqsadga erishishdir. Ushbu kontsepsiya, agar maqsadga erishish uchun zarur bo'lsa, ijodiy erkinlikni va hatto matnni moslashtirishni «qonuniy»lashtiradi.

Skopos nazariyasi oltita asosiy qoidalarni o'z ichiga oladi, ulardan Skopos qoidasi ustunlik qiladi. Unda aytilishicha, $Ia(Trl) = f(Sk)$ – tarjima harakati uning maqsadi bilan belgilanadi. Mazkur yondashuv, ayniqsa, funktsionallik ustuvor bo'lgan, badiiy bo'lmagan, matnlarni tarjima qilishda foydalidir.[20]

Lorens Venuti o'zining «The Translator's Invisibility: A History of Translation» (1995) asarida tarjimashunoslik yo'nalishini axloq, siyosat va madaniy hokimiyat maydoniga qaratdi. U tarjima nazariyasiga «xonakilashtirish» (domestication) va «chetlashtirish» (foreignization) tushunchalarini kiritdi.

- Xonakilashtirish – bu chet tilidagi matnni «xonakilashtirish» va tarjima tilining madaniy me'yorlari va qadriyatlariga moslashtirish strategiyasi. Natijada tarjimonni o'quvchiga ko'rinmas qiladigan «shaffof», «oqimli» uslub yaraladi.

- Chetlashish – bu asl nusxaning madaniy va lingvistik xususiyatlarini saqlab qolish, «o'quvchini noodatiy matnni tushinishda faol ishtirok etishga majbur qilish» strategiyasi.

Venuti «xonakilashtirish»ning hukmronligini tanqid qiladi, ayniqsa, ingliz-amerika madaniyatida, uni «zo'ravonlik» va asliyatning madaniy o'ziga xosligini yo'qotish shakli deb hisoblaydi. Uning ta'kidlashicha, «chetlashish» – bu asl nusxaning madaniy o'ziga xosligini himoya qiladigan va tarjimonning mavjudligini sezdirib turadigan «qarshilik strategiyasi». Venuti Naydaning yondashuvini to'g'ridan-to'g'ri tanqid qilib, Nayda o'quvchi uchun «tabiiy» va «tushunarli» deb hisoblagan narsa aslida yot tushunchalarni «zo'ravonlik» bilan yo'q qilish va o'zga madaniyat elementlarini hukmron madaniyatga bo'ysundirish, deb ta'kidlaydi.

Ushbu masala B. J. Vudshteynning xulosalariga mos keladi, ularga ko'ra, tarjima shunchaki lingvistik mashq emas, balki yetakchilik va tanlov masalalarini o'z ichiga olgan «axloqiy faoliyat» ekanligini ta'kidlaydi.[1]

Andrey Fyodorov (1906-1997) rus tarjimashunosligining ilmiy fan sifatidagi asoschilaridan biri hisoblanadi. Uning «Tarjima umumiy nazariyasi asoslari» asari rus tarjima maktabini shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etdi.[2] Fyodorov lingvistik yondashuvni qo'llab-quvvatlagan va tarjimoni «lingvistik tayyorgarlikning to'liq qurollanishiga asoslangan filologik tahlil qilish» bilan boshlash lozim, deb hisoblagan.[3]

Ketforddan farqli o'laroq, u «o'zgarishlar» va shakliy muvofiqlikdan chetga chiqishga e'tibor qaratgan, Fyodorov tarjimaning «to'laqonliligi»ga e'tibor qaratgan. Uning asosiy prinsipi – «tarjimaning to'liq funksional-uslubiy tashxisi» – semantik mazmunni to'liq yetkazish va uning asliyatga funksional-uslubiy

muvofiqligini anglatadi. Fyodorov tarjimani, avvaldan belgilangan qoliplarga solib bo'lmaydigan, ijodiy jarayon sifatida ko'rib chiqdi. U «mazmun va shaklning dialektik birligi» va tarjimada ushbu birlikni saqlab qolish zarurligini ta'kidladi.[3] Fyodorovning ishlari shuni ko'rsatadiki, tarjimaning lingvistik nazariyalari turli madaniy an'analarda parallel ravishda paydo bo'lgan, ammo tarjimaning yaxlitligi va to'laqonliligiga qaratilgan o'ziga xos xususiyatlarga ega.

Andrey Fyodorov va V. N. Komissarov kabi olimlar tomonidan taqdim etilgan rus tarjima maktabi kuchli lingvistik va tizimli asosga ega. U ekvivalentlik darajasi nazariyasi kabi tushunchalarda aks ettirilgan asl va tarjima qilingan matnlar o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilish va tartibga solishga qaratilgan.[7]

Ushbu yondashuv madaniyatshunoslik, sotsiologiya va axloqshunoslik (skopos nazariyalari, Venutining madaniy optikasi) tomon tobora siljib borayotgan g'arb tarjimashunoslarining keyingi nazariyalaridan farq qiladi. Shunisi aniqki, g'arb va rus tarjimashunosligi fan sifatidagi rivojlanishining dastlabki bosqichlarida lingvistik asoslarga tayangan. Ammo, agar g'arb tafakkuri tezda funksionalizm va madaniy tadqiqotlar tomon rivojlangan bo'lsa, rus maktabi kuchli, shu bilan birga, tilshunoslikka yo'naltirilgan iyerarxik tizimni yaratdi, mazkur tizim hozirgi kunga qadar matnni tahlil qilishning qimmatli vositalaridandir.[2] Bu shuni ko'rsatadiki, globallashtirishga qaramay, ilmiy an'analarning o'zlarining noyob metodologik asoslarini va jahon ilm-faniga qo'shgan hissalarini saqlab qolishmoqda.

Yuqoridagi komparativistik tahlil shuni ko'rsatdiki, tarjimashunoslikdagi nazariy fikr evolyutsiyaning murakkab yo'lini bosib o'tgan. U qat'iy lingvistik modellarni (Ketford, Fyodorov) yaratishga urinishdan boshlanib, so'ngra funksional va kommunikativ tushunchalarga (Nayda, Komissarov) o'tdi va oxir-oqibat tarjimaning madaniy va axloqiy o'lchovlarini tan olishgacha bordi (Fermeyer, Venuti). Har bir yangi yo'nalish avvalgisining bo'shliqlarini to'ldirib, murakkab tarjima jarayoniga to'liqroq qarashni taklif qila oldi.

Zamonaviy badiiy tarjimani bitta nazariya bilan tasvirlab bo'lmaydi. Samarali amaliyot yondashuvlarning sinergiyasini talab qiladi.[1] Tarjimon lingvistik tahlildan (Fyodorov) foydalanishi, ekvivalentlik darajasini (Komissarov) baholashi, tarjima maqsadini (Fermeyer) hisobga olishi va matnni «xonakilashtirish» yoki «beganalashtirish» to'g'risida axloqiy yechimlar qabul qilishi kerak (Venuti). Ushbu nazariyalar bir-birini istisno qilmaydi, aksincha, bir-birini to'ldiradi. Amalda, tarjimon doimiy ravishda shaklni saqlash va funktsiyani uzatish, asl nusxaga sodiqlik va maqsadli auditoriya talablari o'rtasida muvozanatni saqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Syafran, A. (2025). Translation theory for literary translators: by B. J. Woodstein, London & New York, Anthem Press, 2024, 180 pp.
<https://doi.org/10.1080/0907676X.2025.2457194>
2. Vasserman, E.V. (2021). Andrei Fedorov's Theory of Translation and its Place in the History of Translation Studies.
3. Nida, E. (1964). The Theory and Practice of Translation, excerpt.

4. Артемьева И.Н. Теория и практика перевода: учеб. пособие. – СПб.: РГГМУ, 2020. – 130 с.
5. Catford, J.C. (1965). Translation equivalence theory, blog article.
6. Nida, Eugene A., and Charles R. Taber. (1969). *The Theory and Practice of Translation, With Special Reference to Bible Translating*, 200. Leiden: Brill.
7. Иванова Дана, Сидорова Елизавета Николаевна Теория эквивалентности в современном переводе // Огарёв-Online. 2017. №14 (103).

INGLIZCHA SPORT TERMINLARINI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI

Sapayeva Barno Shanazarovna, PhD, dotsent

ORCID 01009-0001-6461-252X

sapayeva_barno@mamunedu.uz

Tel: +998 91 999 88 89

Komilova Ro'zajon Allabergan qizi

Ma'mun universiteti, Xiva, O'zbekiston

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tilidagi sport terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonidagi leksik, semantik va madaniy o'ziga xosliklar tahlil qilinadi. Globalizatsiya sharoitida sport atamalari turli tillar o'rtasida faol almashinuvi natijasida yuzaga kelayotgan tarjima muammolari va ularni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi. Tadqiqotda qiyosiy tahlil, lingvomadaniy yondashuv va kontekstual semantika metodlaridan foydalanilgan. Natijada, sport terminlarini tarjima qilishda ekvivalentlik, adaptatsiya va transkripsiya strategiyalarining o'ziga xos afzalliklari aniqlangan.

Kalit so'zlar: sport terminlari, tarjima, lingvomadaniyat, ekvivalentlik, adaptatsiya, ingliz tili, o'zbek tili.

Аннотация. В данной статье анализируются лексические, семантические и культурные особенности процесса перевода спортивных терминов с английского языка на узбекский. В условиях глобализации рассматриваются переводческие проблемы, возникающие в результате активного заимствования спортивной терминологии между различными языками, а также пути их преодоления. В исследовании используются методы сопоставительного анализа, лингвокультурологического подхода и контекстуальной семантики. В результате выявлены специфические преимущества стратегий эквивалентности, адаптации и транскрипции при переводе спортивных терминов.

Ключевые слова: спортивные термины, перевод, лингвокультура, эквивалентность, адаптация, английский язык, узбекский язык.

Abstract. This article analyzes the lexical, semantic, and cultural features of translating sports terminology from English into Uzbek. In the context of globalization, translation challenges arising from the active exchange of sports terms

between different languages are examined, along with possible ways to overcome them. The study employs comparative analysis, a linguocultural approach, and contextual semantic methods. As a result, the specific advantages of equivalence, adaptation, and transcription strategies in translating sports terminology are identified.

Key words: sports terminology, translation, linguoculture, equivalence, adaptation, English language, Uzbek language.

Kirish. XXI asr globallashuv jarayonlarining jadallashuvi natijasida til, madaniyat va sport sohalari o'rtasida o'zaro ta'sir yanada kuchaydi. Ayniqsa ingliz tili jahon sportining asosiy kommunikativ vositasiga aylangan bir davrda, turli sport turlari, xalqaro musobaqalar, teletranslyatsiyalar va OAV materiallarida inglizcha terminlarning faol qo'llanilishi o'zbek til tizimiga sezilarli ta'sir ko'rsatmoqda. Bugungi kunda ingliz tilidan kirib kelgan *corner, penalty, goalkeeper, match, fair play, coach, referee, offside* kabi terminlar o'zbek sport jurnalistikasi, ta'lim tizimi hamda kundalik nutqda keng qo'llanilmoqda.

Tarjimashunos P. Newmark (1988) ta'kidlaganidek, "har qanday tarjima til hodisasi bo'lish bilan birga, madaniy hodisadir", ya'ni so'zning asl ma'nosi bilan bir qatorda uning madaniy konnotatsiyasi ham uzatilishi lozim. Shu jihatdan qaraganda, sport terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish jarayonida **adaptatsiya, transkripsiya, kalka, semantik kengaytirish va ekvivalent topish** kabi strategiyalar birgalikda qo'llanadi. Biroq bu jarayonda **aniqlik, soddalik va milliy uslubni** saqlab qolish masalasi tarjimashunoslikda dolzarb ilmiy muammo sifatida saqlanib qolmoqda.

Inglizcha sport terminlarini o'zbek tiliga tarjima qilish masalasi tarjimashunoslik, leksikologiya va lingvokulturologiya fanlari kesishgan nuqtasida o'rganiladigan yangi va istiqbolli yo'nalishlardan biridir. So'nggi yillarda global kommunikatsiya va xalqaro sport aloqalarining kengayishi natijasida **terminlarning o'zlashuvi, ekvivalentlik muammosi, madaniy adaptatsiya** masalalari ko'plab tilshunoslar e'tiborini tortmoqda.

Xalqaro miqyosda bu sohaga oid tadqiqotlar orasida P. Newmark (1988), M. Baker (2018), B. Hatim va I. Mason (2005), J. Catford (1965), E. Nida (2003) kabi tarjimashunos olimlarning ishlari alohida o'rin tutadi. Ularning fikricha, tarjima jarayoni oddiy so'z almashtirish emas, balki **til va madaniyat o'rtasidagi kommunikatsiya ko'prigidir**.

O'zbek lingvokulturologiya yo'nalishidagi tadqiqotlarda ham bu masalaga e'tibor qaratilgan. Masalan, A. Madrahimov (2019) sport diskursidagi leksik birliklarni **kulturologik interpretatsiya** orqali tahlil qilgan bo'lsa, M. Qodirova (2022) sport terminologiyasining ta'lim tizimidagi qo'llanilishi va tarjima muammolarini o'rganib chiqqan. Ular sport terminlarini o'zbek tilida o'qitishda **lingvokulturologik yondashuvni** joriy etish zarurligini ta'kidlaydilar.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Inglizcha sport terminlari semantik nuqtayi nazardan **harakat, holat, natija va rollarni** ifodalovchi birliklarga bo'linadi. Quyidagi jadvalda ayrim terminlarning tahlili keltirilgan:

№	Inglizcha termin	O'zbekcha tarjima	Tarjima usuli	Izoh
1	<i>Goalkeeper</i>	Darvozabon	Kalka (so'zma-so'z)	Harakat vazifasiga ko'ra to'g'ri ekvivalent
2	<i>Penalty</i>	Penalti	Transkripsiya	Asliyatdagi shakl saqlangan, fonetik moslashuv bilan
3	<i>Fair play</i>	Halol o'yin / sport etikasi	Adaptatsiya	Madaniy ekvivalentlik asosida tarjima
4	<i>Dribbling</i>	To'pni olib yurish	Tavsifiy tarjima	So'zma-so'z ekvivalent yo'q, harakatni izohlab beradi
5	<i>Offside</i>	Noo'yin holati	Yangi termin (neologizm)	Milliy sport terminologiyasiga moslashtirilgan
6	<i>Coach</i>	Murabbiy	Ekvivalent tarjima	O'zbek tilida to'liq semantik moslik mavjud
7	<i>Time-out</i>	Dam olish fursati	Adaptatsiya	Kontekstga qarab erkin tarjima qilinadi
8	<i>Play-off</i>	Pley-off	Transkripsiya	Asliyatdagi shakl bilan kirib kelgan, milliylashgan

Ushbu jadvaldan ko'rinadiki, o'zbek sport leksikasida to'liq ekvivalent bo'lgan terminlar bilan bir qatorda transkripsiya va adaptatsiya yo'li bilan o'zlashtirilgan terminlar ham keng tarqalgan. Bu o'zbek tilining global sport diskursiga faol integratsiyalashuvini ko'rsatadi.

Tahlil davomida sport terminlarini tarjima qilishda to'rt asosiy strategiya aniqlangan:

Strategiya turi	Qo'llanish foizi (%)	Afzalliklari	Kamchiliklari
Transkripsiya (<i>Penalty</i> → <i>penalti</i>)	60 %	Oson, tez, xalqaro tilda tanish	Milliy tilda semantik aniqlik pasayadi
Ekvivalent tarjima (<i>Coach</i> → <i>murabbiy</i>)	25 %	To'liq ma'no saqlanadi	Barcha terminlar uchun mavjud emas

Kalka (soʻzma-soʻz tarjima) (<i>Goalkeeper</i> → <i>darvozabon</i>)	10 %	Leksik uygʻunlikni taʼminlaydi	Har doim tabiiy eshitilmaydi
Adaptatsiya / Tavsifiy tarjima (<i>Fair play</i> → <i>sport etikasi</i>)	5 %	Madaniy mazmunni toʻliq ochadi	Tarjima hajmi ortadi, soddalik kamayadi

Natija: Sport terminlarining oʻzbek tiliga tarjimasida **transkripsiya** eng koʻp qoʻllaniladigan strategiya boʻlib chiqdi, ammo **adaptatsiya va ekvivalentlik** usullari madaniy jihatdan samaraliroq hisoblanadi.

Tahlillar natijasida quyidagi ilmiy-amaliy xulosalar olindi:

1. Inglizcha sport terminlarini tarjima qilishda **til tizimi va sport madaniyati** oʻzaro chambarchas bogʻlangan.
2. Terminlarning **kontekstual ekvivalentini** topish ularning semantik aniqligini oshiradi.
3. Oʻzbek tilida ayrim terminlar uchun **yangi, zamonaviy ekvivalentlar** yaratish zarur (masalan, *assist* → “golli uzatma”).
4. Tarjima jarayonida **AI (sunʼiy intellekt)** vositalaridan foydalangan holda sport terminlarini avtomatik tahlil qilish imkoniyati mavjud.
5. Tadqiqot asosida **“Inglizcha–oʻzbekcha sport terminlari mini-lugʻati”** tuzish va taʼlim jarayonida undan foydalanish metodik tavsiya sifatida ishlab chiqildi.

Xulosa

Inglizcha sport terminlarini oʻzbek tiliga tarjima qilish jarayoni zamonaviy global axborot oqimining ajralmas qismiga aylangan. Sport sohasidagi terminlar nafaqat maʼnodosh birliklar, balki ular oʻzida **madaniyat, qadriyat va sport etikasining konseptlarini** mujassam etadi. Shuning uchun ularni tarjima qilish jarayonida **semantik aniqlik** bilan bir qatorda **madaniy moslik va kommunikativ sodiqlikni** saqlash muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Peter Newmark. (1988). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.
2. Mona Baker. (2018). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (3rd ed.). London & New York: Routledge.
3. Basil Hatim, Ian Mason. (2005). *The Translator as Communicator*. London: Routledge.
4. John C. Catford. (1965). *A Linguistic Theory of Translation: An Essay in Applied Linguistics*. London: Oxford University Press.
5. Eugene A. Nida. (2003). *Toward a Science of Translating*. Leiden: Brill.

**STRATEGIES FOR TRANSLATING CULTURAL-SPECIFIC, AND
QUALITATIVE ITEMS: AN ANALYSIS OF DAVIES'
FRAMEWORK**

Khayitbaev Otakhon Shokirovich
Teacher at Mamun University
Tel: +998 99 622 59 99

Abstract. This research investigates translation procedures for cultural-specific items (CSIs) in literary works, based mostly on Davies' classification of approaches. Because there are no exact counterparts in the target language and culture, CSIs can provide difficulties for translators. Preservation, addition, omission, globalization, localization, transformation, and creation are the seven tactics that Davies lists. Each tactic is examined using examples from translated literary works, such as J.K. Rowling's Harry Potter series, and references to pertinent academic works, such as Newmark, Baker, Chesterman, and Pizzuto. The study places these tactics within Venuti's continuum of foreignization and domestication and shows how they interact with the translator's objectives and the target audience's expectations.

Key words: qualitiveness, translation strategies, cultural-specific items, preservation, addition, omission, globalization, localization, transformation, creation, foreignization, domestication

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot asosan Davies tasnifi asosida badiiy asarlardagi madaniyatga xos elementlarni (CSI) tarjima qilish usullarini o'rganadi. Maqsad tili va madaniyatida aniq ekvivalentlar mavjud bo'lmaganligi sababli, madaniyatga xos elementlar tarjimonlar uchun qiyinchiliklar tug'dirishi mumkin. Davies yetti strategiyani sanab o'tadi: saqlab qolish, qo'shimcha qilish, tushirib qoldirish, globallashtirish, mahalliyashtirish, transformatsiya va yaratish. Har bir strategiya J.K. Rowlingning Garri Potter seriyasi kabi tarjima qilingan badiiy asarlardan olingan misollar va Newmark, Baker, Chesterman hamda Pizzuto kabi tegishli akademik ishlar asosida tahlil qilinadi. Tadqiqot ushbu strategiyalarni Venutining chetlashtirish va o'zlashtirish kontinuumi doirasida joylashtiradi va ularning tarjimonning maqsadlari hamda maqsadli auditoriyaning kutishlari bilan qanday o'zaro ta'sir qilishini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: kavlitativlik, tarjima strategiyalari, madaniyatga xos elementlar, saqlab qolish, qo'shimcha qilish, tushirib qoldirish, globallashtirish, mahalliyashtirish, transformatsiya, yaratish, chetlashtirish, o'zlashtirish.

Аннотация. Данное исследование изучает процедуры перевода культурно-специфических элементов (КСЭ) в литературных произведениях, основываясь преимущественно на классификации подходов Дэвиса. Поскольку в целевом языке и культуре отсутствуют точные эквиваленты, культурно-специфические элементы могут создавать трудности для переводчиков. Дэвис перечисляет семь стратегий: сохранение, добавление,

опущение, глобализация, локализация, трансформация и создание. Каждая стратегия рассматривается на примерах из переведённых литературных произведений, таких как серия книг о Гарри Поттере Дж.К. Роулинг, а также со ссылками на соответствующие академические работы Ньюмарка, Бейкера, Честермана и Пиццучо. Исследование помещает данные стратегии в континуум форенизации и доместикации Венути и демонстрирует, как они взаимодействуют с целями переводчика и ожиданиями целевой аудитории.

Ключевые слова: квалитативность, стратегии перевода, культурно-специфические элементы, сохранение, добавление, опущение, глобализация, локализация, трансформация, создание, форенизация, доместикация

Introduction. Literary writings often contain references that are firmly ingrained in their originating culture since language and culture are inextricably linked. Translators must strike a compromise between faithfulness to the source text (ST) and comprehensibility for the target audience (TA) when dealing with these culturally distinctive issues (CSIs). From literal preservation to creative modification, scholars including Davies, Newmark, Baker, Chesterman, and Pizzuto have suggested a variety of approaches for interpreting CSIs. This work explores different approaches, focusing on Davies' framework, and uses literary examples to illustrate real-world translation challenges.

Theoretical Background

Cultural-Specific Items (CSIs). Textual components with culturally specific meanings, including as proper names, idioms, conventions, and social institutions, are referred to as CSIs. The two main objectives of translators are to either maintain the ST's foreignness or modify the text for the target audience in the target language. A continuum for comprehending the translator's decisions while handling CSIs is provided by Venuti's notions of foreignization and domestication [1].

Davies' Categorization of Translation Strategies. Preservation, addition, omission, globalization, localization, transformation, and invention are the seven approaches Davies lists for dealing with CSIs [2]. These tactics are influenced by and align with the methods used by other academics. For example, Baker stresses loan terms and explanations, Chesterman looks at information change and visibility modifications, Pizzuto refers to cultural filters, and Newmark makes a distinction between descriptive, functional counterparts, and glosses. Each tactic is covered in detail in the section that follows.

Translation Strategies for CSIs

Preservation. Preservation is the first strategy for dealing with CSIs, particularly when there is no close equivalent in the target language or culture. It involves either retaining the original form or preserving the content.

- **Form preservation** maintains the ST term in the translation (e.g., *Ron Weasley* → *Ron Weasley*; *pub* → *pub*).
- **Content preservation** translates the meaning literally without additional explanation (e.g., *Moony* → *Luna*, where the lunar reference is preserved).

Lithuanian scholars Jaleniauskien and Čičelytė apply both types in studying proper names in children's literature. Preservation ensures that cultural flavor is maintained but may require further explanation for the TA [3].

Addition. Addition occurs when translators preserve the original item but insert supplementary information to aid comprehension.

- **Internal addition** integrates explanations directly into the text (e.g., *Dundee – east coast of Scotland*).

- **External addition** provides explanations outside the text, such as in footnotes or glosses (e.g., *préfet – "pion," member of staff at a French school*).

Newmark, Chesterman, and Baker offer similar strategies emphasizing functional equivalence and explicitness. Davies stresses that skilled addition enhances understanding without irritating the reader, as seen in the French and Chinese translations of *Harry Potter*.

Omission. Omission entails leaving out problematic CSIs when translation would obscure meaning or disrupt flow. Reasons include:

1. Lack of equivalent terms in the TL.
2. Translator judgment that inclusion is unnecessary for comprehension.
3. Avoiding distortion of meaning when explanations give excessive weight.

Davies warns that frequent omission can reduce richness and cultural cues, exemplified in the French translation of song titles in *Harry Potter*. Scholars such as Baker and Chesterman include omission as part of broader translation strategies like information change.

Globalization. Globalization replaces culture-specific references with neutral or broadly understandable alternatives, enhancing accessibility to a wider audience. Newmark refers to this as naturalization, while Fawcett and Chesterman describe related strategies as concretization or abstraction change [4]. While globalization broadens audience reach and reduces misunderstanding, it risks diluting cultural nuance.

Localization. Localization anchors CSIs in the TL culture, contrasting with globalization. Examples include adapting a Christmas cake to *bûches de Noël* in French translations. Translators may adjust proper names, festivals, or measurements to align with TL conventions, balancing fidelity with audience expectations. However, over-localization may unnecessarily alter the original meaning.

Transformation. Transformation involves significant modification of the CSI for stylistic, cultural, or contextual reasons. Also called adaptation or cultural replacement, it may include alterations to names or concepts to fit the TL audience's familiarity, as illustrated in translations of *Harry Potter and the Philosopher's Stone* into French and Italian. This strategy requires careful judgment to avoid unintended misinterpretation.

Creation. Creation occurs when translators introduce CSIs not present in the original text. Comparable to Newmark's idiomatic translation, creation enables the

IS'HOXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

translator to reconstruct the text for the TA while preserving stylistic and cultural effects [5]. Examples include creative adaptations of character names in *Harry Potter* when the original reference would be lost or obscure to the TL audience.

Discussion. Davies' strategies for translating CSIs illustrate the continuum between foreignization and domestication. Translators' decisions depend on linguistic, cultural, and contextual factors, as well as the intended audience's expectations. Preservation, addition, and omission tend toward foreignization, maintaining ST cultural identity, while globalization, localization, transformation, and creation lean toward domestication, adapting the text for readability and relevance. Applying these strategies to literary works like *Harry Potter* and Orwell's *Down and Out in Paris and London* highlights both the theoretical and practical challenges of CSI translation.

Conclusion. Translating CSIs requires a careful balance between fidelity to the source culture and accessibility for the target audience. Davies' framework offers a systematic approach, supplemented by insights from Newmark, Baker, Chesterman, and Pizzuto. Translators may combine multiple strategies depending on the context, the type of CSI, and the target readership. Understanding and applying these strategies effectively enhances the quality of literary translation while preserving cultural richness.

References:

1. Venuti, L. (1995). *The Translator's Invisibility: A History of Translation*. London: Routledge.
2. Davies, E. (2003). *The Translator's Toolkit: Strategies for Translating Cultural Items*. London: Routledge.
3. Fawcett, P. (2000). *Translation and Language: Linguistic Theories in Translation Practice*. Manchester: St. Jerome.
4. Chesterman, A. (1997). *Memes of Translation: The Spread of Ideas in Translation Theory*. Amsterdam: John Benjamins.
5. Newmark, P. (2004). *A Textbook of Translation*. London: Prentice Hall.

O‘ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMADA TARIXIY
REALIYALARNI IFODALASH USULLARI

Kalandarov Aybek Ruzimbayevich
PhD, dotsent
Urganch RANCH texnologiya universiteti
+998 99 230 10 32

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidan ingliz tiliga tarjima jarayonida tarixiy realiyalarni ifodalash muammolari va ularni tarjima qilish usullari tahlil qilinadi. Maqolada transliteratsiya, izohli tarjima, ekvivalent topish, funksional muqobillik va adaptatsiya kabi usullarning qo‘llanilishi misollar asosida yoritiladi.

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Tadqiqot natijalari tarixiy matnlar tarjimasida milliy koloritni saqlash va adekvatlikka erishish masalalarini yoritishga xizmat qiladi.

Kalit soʻzlar: tarjima, tarixiy realiyalar, lingvokulturologiya, adekvatlik, ekvivalentlik, oʻzbek va ingliz tillari.

Аннотация. В данной статье рассматриваются способы передачи исторических реалий при переводе с узбекского языка на английский. В работе анализируются такие переводческие приемы, как транслитерация, описательный перевод, подбор эквивалентов, функциональная замена и адаптация. На основе примеров из художественных и исторических текстов выявляются особенности сохранения национального колорита и достижения переводческой адекватности. Результаты исследования могут быть использованы в теории и практике художественного перевода.

Ключевые слова: перевод, исторические реалии, лингвокультурология, эквивалентность, адекватность, узбекский и английский языки.

Abstract. This article examines the methods of rendering historical realia in the translation from Uzbek into English. Their translation poses significant challenges due to the lack of direct equivalents in the target language. The study analyzes various translation strategies such as transliteration, descriptive translation, functional substitution, cultural adaptation, and the use of equivalents. Based on examples from literary and historical texts, the article highlights the importance of preserving national coloring while ensuring translation adequacy. The findings contribute to the development of translation studies and intercultural communication.

Key words: translation, historical realia, cultural specificity, translation strategies, adequacy, Uzbek and English languages

Barcha sohalar kabi tarjimashunoslik fani borasida ham koʻplab tadqiqotlar olib borilyapti. Biz bu sohadagi ilmiy izlanishlarning baʼzilarini adabiy-tarixiy, baʼzilarini lingvistik yoʻnalishda amalga oshirilayotganligining guvohi boʻlamiz. Adabiy-tarixiy yoʻnalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar va tadqiqotlarda tarjima qilinayotgan asarning badiiy jihatlariga eʼtibor bergan holda asarning lingvistik xususiyatlarini nazardan chetda qoldirsalar, asarning lisoniy tomonlarini oʻrganuvchi tadqiqotchilar esa, manba tili va tarjima tili vositalarining tarjimadagi lisoniy muvofiqliklaridan kelib chiqib, badiiy-estetik jihatiga eʼtibor qaratmaydilar. Xalqning moddiy, maʼnaviy, madaniy, siyosiy va iqtisodiy hayotini aks ettirgan til birliklarining tarjima tili vositalarida qay darajada ifodalanish tamoyillari soʻnggi yillarda tarjima sohasi vakillarining ilmiy tadqiqot obyektiga aylandi, desak mubolagʻa boʻlmaydi.

XX asrning 50-yillariga kelib dunyo tarjimashunos olimlari realiyalarning milliy va tarixiy xususiyatlarni ifoda etishi borasida oʻz fikrlarini bildirib boshladilar. Realizmlar lisoniy hodisa, lisoniy boylik sifatida ham muayyan jamiyatning tarixiy taraqqiyotida oʻziga xos rol oʻynaydi va jamiyatdagi oʻzgarishlar ularga oʻz

ta'sirlarini ko'rsatadi. Bular ularning realiya-neologizm, arxaizm, istorizm kabi ko'rinishlari mavjudligini dalillash imkonini beradi.

Realialar haqida fikr bildirganimizda, "kolorit" tushunchasiga ham to'xtalib o'tish o'rinli hisoblanadi. *Kolorit* termini (italiyancha *colorito*, lotincha *color* – rang) haqida abadiyotshunoslikda turlicha izohlar uchraydi. S.P.Belokurovaning ta'kidlashicha, "kolorit – badiiy asarning emotsional komponentidir" [1, 320]. Tarixiy asar tilining badiiy sifatlaridan biri so'z tanlovi bo'lib, ular yordamida kerakli uslub va koloritni yarata bilishdan iborat. Shu bilan birga, badiiy asar leksikasi shu xalqning tarixi haqida ham guvohlik beruvchi manba sanaladi. S.Vlaxov va S.Florin uqtirib o'tganlaridek, "kolorit – aynan realiyaning o'ziga xos belgilaridan bo'lib, "konnotatsiya" tushunchasiga nisbatan ancha keng ma'no kasb etadi" [2, 38].

S.Vlaxov va S.Florinlar tarixiy davr ruhini ifodalovchi ikki tip asarlarda tarixiy realialarni uchratish mumkin ekanligini ta'kidlashgan: o'tmish adiblarining "arxaik" asarlarida va zamonaviy yozuvchilar uzoq va yaqin o'tmishga murojaat etib "arxaiklashtirilgan" asarlarida [2, 128]. Bundan tashqari, "arxaiklashtirilgan" asarlarning o'zida ham tarixiy realialar ifodasining "ikki planlik" xususiyati mavjud:

1) muallif o'z davrining realiyalaridan foydalanib, zamonaviy tilda asar yozadi, vaqt o'tishi bilan bu zamonaviy realialar tarixiylik kasb etadi;

2) tarixiylikni ifodalash maqsadida muallif atayin o'zi tasvirlayotgan davr realialarini matnga kiritadi, bu muallif uchun ham tarixiy ahamiyatga ega hisoblanadi [2, 133].

Realialar tarjimasi borasida ko'plab ilmiy izlanishlar olib borilganligiga qaramasdan, ularning tarjima usullari to'g'risida aniq bir to'xtamga kelinganicha yo'q. Realialar tarjimasi "ikki karra qiyinchilik tug'diradigan masala: ular qoidaga binoan lug'at tarkibidagi tarjima qilinmaydigan til birliklar sanalsa, boshqa tomondan, realialar (kontekstda) bir tildan ikkinchi tilga tarjima usullari bilan o'giriladi. Realialarni tarjimada ifodalashning asosiy ikkita murakkabligi mavjud: 1) tarjima tilida muloqot qiluvchilar nutqida realialar ifodalovchi obyekt (referant)ning bo'lmaganligi sababli bu birliklarning ekvivalenti – analogi mavjud emasligi; 2) predmetning ma'nosi (semantikasi) bilan birga realiyaning milliy va tarixiy koloritni ifodalashdagi zaruratining mavjud emasligi" [2, 89].

G.V.Chernov muqobilsiz leksikaning quyidagicha tarjima qilish usullarini keltirib o'tadi [3, 107-108]: 1) *transliteratsiya*; 2) *analog*; 3) *yangi so'z hosil qilish*; 4) *asliyatdagi so'zning ma'no-mazmuni doirasida tarjimadagi so'zning ma'nosi ko'chishi*; 5) *murakkab so'z yasash*; 6) *so'z birikmasi hosil qilish*; 7) *adekvat muqobil*. G.V.Chernovning bu tasnifi ko'pchilik olimlar tomonidan munozarali fikrlar bildirilishiga sabab bo'ldi. Chunki asliyatdagi so'z tarjimaga o'girilganda tarjima tili qonun-qoidalariga bo'ysunadi va ma'no ko'chimplari shu til doirasida amalga oshadi.

A.V.Fedorov realialarni tarjima qilishning to'rtta asosiy usulini aytib o'tadi:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Birinchi navbatda, (to'liq yoki qisman) transliteratsiya yoki transkripsiya orqali realiyalar asliyatdagi so'z yoki so'z o'zagi harflari o'zga til harflari orqali o'zgartiriladi.

Ikkinchidan, tilda mavjud bo'lgan morfologik munosabatlar orqali yangi so'z, yangi qo'shma so'z yoki yangi birikmalar yasash orqali asliyatdagi so'zga mos keluvchi so'zni yasash usulidir. Ushbu usul tasviriy tarjima usuli deb yuritiladi.

Uchinchidan, chet tilidagi so'zga vazifasi jihatidan yaqin bo'lgan so'zdan foydalanish (garchi bir xil bo'lmasa ham) orqali o'girish usuli qo'llaniladi, tarjimada o'xshashlik vujudga keladi va mazmun kontekstdan kelib chiqadi.

To'rtinchi usul – giponim (*hiponimiya* – "ildizlardan tashkil topgan" ma'nosida)dan yoki umumiy xususiyatni bildiruvchi so'zlar guruhiga mansub so'zlar qo'llaniladi va shu orqali taxminiy ko'rinishni shakllantirish orqali tarjima qilinadi [4, 170].

O'zbek tarjimashunosligida realiyalarning tarjima usullari borasida E.Ochilovning takliflari o'rinli hisoblanadi. Xos so'zlar tarjimasida, asosan, quyidagi uch usul qo'llaniladi: 1) *transliteratsiya*; 2) *analogiya*; 3) *yangi so'z va so'z birikmasi yasash* [5, 85].

Tarjimonlar asliyatdagi realiyalarni tarjima tilidagi mavjud o'xshash vazifadoshlari bilan ko'pchilik holatlarda almashtiradilar. Analog usuli yordamida o'girilgan leksik birlik asliyatdagi birlik bilan to'liq moslikka ega bo'lmaydi: "seized the officers by a ruse" (FI, 213) \ "sarkardalarni hiyla bila tutib" (FI, 220).

Transliteratsiyadan keyingi o'rinda turuvchi tarjima usuli *kalka* hisoblanib, manba tilidagi realiyaning tarjima tiliga ko'chganda mazmun va o'ziga xosligini saqlab qolishning samarali usullaridan biri sanaladi. *Yangi so'z va so'z birikmasi yasash* usuli yarim kalka va kalka usullarini o'z ichiga oladi. Tarixiy asardan keltirilgan quyidagi misolda asliyatdagi *qullar navkari* realiyasi tarjima tiliga kalka yo'li orqali ifodalash bilan birga tarixiy koloritni saqlab qolishda adekvat tarjimaga erishilgan: "... jami *qullar navkari* bila" (FI, 440) \ "... with all the *slave troops* (*qullar nokeri*)" (FI, 473).

Demak, tarjimashunoslar tomonidan keltirilgan realiyalarning deyarli barcha tarjima usullari bir-biriga o'xshash va tarjima jarayonida yondashuvlar sezilarli darajada farqsizligi hamda bir xil tarjima usullarining turlicha nomlanish holatlari kuzatiladi. Biz "Firdavs ul-iqbol" asarida uchraydigan tarixiy realiyalarning tarjimasini E.Ochilov tavsiya qilgan usullardan foydalanib tahlil qilishga qaror qildik. Shu o'rinda asliyatda keltirilgan tarixiy realiyalarni tarjima jarayonida turli sabablarga binoan tushirib qoldirilishini ma'qullamasligimizni ham aytib o'tishni joiz topdik. Chunki bu birliklar asar tarixiyligini ko'rsatuvchi vositalar sanaladi. Tarixiy realiyalarni tarjima qilish jarayonida tarjimon ma'lum qoidalarga rioya qilib, ularning semantik mazmunini maksimal darajada saqlashga harakat qiladi va tarixiy asarning kitobxon tomonidan adekvat tarjima deb hisoblanishiga o'z hissasini qo'shadi. Shu bilan birga, tarjima matnini xorij madaniy belgilari – ekzotizmlar bilan to'ldirib tashlash tarafdori ham emasmiz. Yana tarixiy realiyalarni barcha hollarda

neytral muqobillari, ya'ni kalka va tavsifiy usullar orqali ifodalanishi ham tog'ri qaror emas, bizningcha. Chunki bunday usullar bilan realiyalarning ifodalanishi har doim ham asar muallifining maqsadlariga muvofiq kelavermaydi. Realialar tarjimasida duch kelgan har qanday holatni bir urinish bilan hal qilsa bo'ladigan, avvaldan yozib qo'yilgan tayyor qolip, qonun-qoida mavjud emas. Tarjimon har bir leksik birlikni kontekstidan kelib chiqib tarjima qilishga bel bog'lashi kerak degan fikrdamiz. Zero, har bir realiya tarjima va tarjimon uchun alohida bir muammodir. Realialar tarjimasida muammolarini nazariy jihatdan oydinlashtirish uchun mahoratli tarjimonlar tajribalariga tayanish eng to'g'ri yo'ldir.

Demak, tarixiy realialar tarjimasida bir necha usullardan foydalanishga sabab bo'luvchi holatlar mavjud:

- 1) asl nusxa yaratilgan davrda iste'molda bo'lgan lug'at qatlamini tarjima matnida zamonaviy leksika bilan almashtirish imkoniyatining cheklanganligi;
- 2) tarjima qilish imkoniyatini yaratish maqsadida asliyatdagi realialarning badiiy estetik qiymatini ifodalay olmaydigan tarjima tili analoglari bilan almashtirishning samarasizligi;
- 3) tarixiy asardagi shakl va mazmun tarjima jarayonida ikkinchi bir tilda aynan shakllanmasligi, asliyat muallifi maqsadini to'la aks ettira olmasligi.

Tarjimon tomonidan amalga oshirilgan bunday tarixiy va adabiy asar tarjimasida bugungi kun kitobxonini o'tmishda sodir bo'lgan tarixiy voqea va hodisalar haqida xabardor qiladi. Tarixiy asarda keltirilgan turkiy xalqlarning urf-odatlarini, turmush tarzi, tarixiy voqealar va shaxslar badiiy matnning betakror milliy-tarixiy bo'yqirdorligini ta'minlovchi vositalar hisoblanadi.

"Firdavs ul-iqbol" tarixiy asari tarjimasida birinchi turga, ya'ni o'tmish adiblarining "arxaik" asarlaridagi tarixiy leksika tarjimasida bog'liq masalalarni o'z ichiga oladi. Bu tarixiy asardagi arxaik leksikaning ingliz tiliga tarjimalari tadqiqoti haligacha o'rganilganicha yo'q. Asardagi tarixiy va arxaik leksikani guruhlariga ajratib tahlil qilishimizdan maqsad bu birliklarning mohiyatan bir-biridan ancha farqlanishidir. Tarixiy koloritni ifodalovchi bunday birliklarga boy bo'lgan, Xiva xonligi tarixi, xonlikning madaniy hayoti va shu davrdagi ijtimoiy muhitni ifodalovchi Munis va Ogahiyning "Firdavs ul-iqbol" asari tarjimasida bu borada alohida salmoqqa ega. Ushbu asarning milliy-tarixiy leksikasi tarjimasida qo'llanilgan transliteratsiya yoki transkripsiya, funksional analog (realiyani realiya bilan tarjima qilish), yangi so'z yasash – kalkalash usullari nafaqat muallif maqsadini ifodalashda, balki asarning badiiy-estetik bo'yqirdorligini saqlash borasida qilingan ishlarning eng samaralisi hisoblanadi. Chunki tarjimon asar yaratilgan zamon va tasvirlanayotgan makonning o'ziga xosliklarini nazarda tutgan holda so'z tanloviga qo'l urgan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Белокурова С.П. Словарь литературоведческих терминов. Автор-составитель. – СПб.: Паритет, 2007.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

2. Влахов С., Флорин С. Непереводимое в переводе. – М.: Международные отношения, 1980.
3. Чернов Г.В. К вопросу о передаче безэквивалентной лексики. // Ученые записки МГПИИЯ им. М. Топеза. – М., 1958. Том XVI.
4. Федоров А.В Основы общей теории перевода. Лингвистические проблемы. – Москва: Издательский Дом “Филология три”, 2002.
5. Ochilov E., Xodjayeva N. Tarjima nazariyasi (o'quv qo'llanma). – Toshkent: Innovatsiya-Ziyo, 2022.

“BOBURNOMA” NING FRANSUZCHA TARJIMALARIDA
TOPONIMIK TRANSFORMATSIYA VA UNING LINGVOKULTURAL
XUSUSIYATLARI

Valijon Mamadjonov Alixanovich
Mustaqil tadqiqotchi
Nemis va fransuz tillari kafedrası
Namangan Davlat chet tillar instituti
E-mail: valijon.mamadjonov84@gmail.com
Tel: +99894 306 78 04

Annotatsiya

Mazkur maqolada Zahiriddin Muhammad Boburning “Boburnoma” asarining fransuz tiliga qilingan tarjimalarida toponimlarning transformatsiya jarayoni hamda ularning lingvokultural xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda toponimlarning fonetik, grafemik, morfologik va semantik o'zgarishlari aniqlanib, ularning tarjima jarayonidagi funksional yuklamasi o'rganiladi. Shuningdek, toponimlarning tarixiy-etnik qatlamlari va madaniy konnotatsiyasi fransuz tilidagi ekvivalentlar bilan qiyosiy ravishda ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, fransuzcha tarjimalarda toponimlar asosan transliteratsiya usuli orqali beriladi, biroq lingvokultural semantikaning ayrim jihatlari neytrallashuvga uchraydi.

Kalit so'zlar: toponim, transformatsiya, lingvokulturologiya, tarjima nazariyasi, Boburnoma, fransuz tarjimasi, semantik o'zgarish, madaniy konnotatsiya.

Аннотация

В данной статье анализируется процесс трансформации топонимов и их лингвокультурные особенности во французских переводах произведения Захириддина Мухаммада Бабура «Баburnама». В ходе исследования выявляются фонетические, графемные, морфологические и семантические изменения топонимов, а также изучается их функциональная нагрузка в процессе перевода. Кроме того, историко-этнические пласты и культурная коннотация топонимов рассматриваются в сопоставлении с их французскими эквивалентами. Результаты исследования показывают, что во французских переводах топонимы преимущественно передаются методом транслитерации,

однако некоторые аспекты лингвокультурной семантики подвергаются нейтрализации.

Ключевые слова: топоним, трансформация, лингвокультурология, теория перевода, «Бабурнама», французский перевод, семантическое изменение, культурная коннотация.

Abstract

This article analyzes the process of toponymic transformation and their linguocultural features in the French translations of Zahiriddin Muhammad Babur's work *Baburnama*. The study identifies phonetic, graphemic, morphological, and semantic changes in toponyms and examines their functional load in the translation process. In addition, the historical-ethnic layers and cultural connotations of the toponyms are comparatively analyzed alongside their French equivalents. The results of the research demonstrate that in French translations, toponyms are predominantly rendered through transliteration; however, certain aspects of linguocultural semantics undergo neutralization.

Keywords: toponym, transformation, linguoculturology, translation theory, *Baburnama*, French translation, semantic change, cultural connotation.

KIRISH

Jahon tilshunosligida so'nggi yillarda matnning lingvokultural tahlili, muayyan madaniyatga oid birliklarning boshqa tilga o'girilishidagi transformatsion jarayonlarni o'rganish yetakchi yo'nalishlardan biriga aylandi. Xususan, badiiy va tarixiy matnlardagi toponimlar tarjimasi masalasi nafaqat tilshunoslik, balki tarix, etnografiya, madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik kabi fanlar tutashgan nuqtada muhim tadqiqot obyekti sifatida qaralmoqda. Zero, har bir geografik nom — bu oddiy joy atamasi emas, balki muayyan xalqning tarixiy xotirasi, etnik o'zligi, dunyoqarashi va madaniy kodlarini o'zida mujassam etgan murakkab semiotik tizimdir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi "Boburnoma" asarining fransuz tiliga tarjimalaridagi toponimik transformatsiyalarni ilk bor maxsus va atroflicha lingvokultural aspektda o'rganishga qaratilganligi bilan belgilanadi. Garchi "Boburnoma" yuzlab geografik nomlarni o'z ichiga olgan muhim tarixiy manba bo'lishiga qaramay, uning tarjimalaridagi toponimlarning transformatsion xususiyatlari hozirga qadar alohida tadqiqot obyekti sifatida tanlanmagan. Shu nuqtayi nazardan, ushbu maqola "Boburnoma" toponimikasining fransuzcha tarjimalardagi lingvistik va madaniy modifikatsiyalarini tizimlashtirish orqali tarjimashunoslik va tarixiy onomastikaning dolzarb muammolariga javob beradi.

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" ("Voqeyi") asari XV asr oxiri — XVI asr birinchi choragida Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston hududlarida kechgan murakkab siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va madaniy jarayonlarni aks ettiruvchi betakror tarixiy-manbaadir. Asar nafaqat o'zbek mumtoz nasrining yorqin namunasi, balki butun jahon sharqshunosligi uchun Movarounnahr, Xuroson

va Hindistonning XV—XVI asrlardagi geografiyasi, etnografiyasi, florasi va faunasiga oid qimmatli ensiklopedik manba vazifasini o'taydi.

Asarda tilga olingan 800 dan ortiq geografik nomlar (oronimlar, gidronimlar, oykonimlar, urbanonimlar va boshqalar) nafaqat o'sha davr siyosiy xaritasini tiklash imkonini beradi, balki ushbu hududlarda istiqomat qilgan turkiy va forsiy xalqlarning tiliy-madaniy aloqalari, etnik qatlamlarning o'zaro singishuvi, mahalliy toponimik tizimlarning shakllanish bosqichlari haqida muhim ma'lumotlarni taqdim etadi. "Boburnoma" toponimlari orqali biz nafaqat geografik obyektlarning lokalizatsiyasi, balki Bobur va uning zamondoshlari dunyoqarashidagi geografik makonni idrok etish tamoyillari, toponimik nominatsiyaning etnolingvistik xususiyatlari haqida ham tasavvurga ega bo'lamiz.

Tarjima nazariyasida toponimlarning bir tildan ikkinchi tilga o'girilishi murakkab va ko'p qirrali muammo sifatida e'tirof etiladi. An'anaviy yondashuvda toponimlar asosan transkripsiya va transliteratsiya usullari orqali uzatiladi. Biroq zamonaviy tarjimashunoslik bu jarayonni oddiy lingvistik kod almashinuvi emas, balki murakkab madaniyatlararo kommunikatsiya akti sifatida talqin etadi. Har bir toponim o'zining fonetik qobig'idan tashqari, chuqur tarixiy-etimologik qatlamlarni, madaniy konnotatsiyalarni va assotsiativ ma'nolarni o'zida saqlaydi. Shu sababli tarjimon toponimni boshqa tilga o'girish jarayonida nafaqat tiliy, balki ekstralingvistik omillarni ham hisobga olishi zarur.

"Boburnoma"ning fransuz tiliga tarjimalari bu borada alohida qiziqish uyg'otadi. Fransuz sharqshunosligi uzoq tarixga ega bo'lib, "Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalari turli davrlarda — XIX asrdan to hozirgi kungacha — amalga oshirilgan. Ushbu tarjimalarda toponimlarning uzatilishida sezilarli farqlar kuzatiladi. Ayrim tarjimonlar toponimlarni asl tilidagi fonetik shaklga yaqinlashtirishga intilsa, boshqalari fransuz talaffuziga moslashtirishni afzal ko'rgan. Shuningdek, ayrim toponimlar izohli tarjima, kalkalash yoki funktsional analogiya kabi usullar orqali berilgan. Ushbu transformatsion jarayonlarni tizimlashtirish va ularning lingvokultural asoslarini ochib berish mazkur tadqiqotning asosiy vazifasidir.

Toponimik transformatsiyaning nazariy asoslari va "Boburnoma" **toponimik birliklarning noyob manbasi**

Zahiriddin Muhammad Boburning "Boburnoma" asari nafaqat o'zbek adabiy tilining muhim yodgorligi, balki Markaziy Osiyo, Afg'oniston va Hindiston hududlarining XVI asr boshlaridagi toponimik tizimini o'rganishda bebaho manbadir. Asarda mingdan ortiq geografik nom – mamlakat, shahar, qishloq, qal'a, dasht, tog', dovon, daryo, ko'priq, kechuv, ko'l, chashma, bog', yaylov, o'tloq va boshqa joy nomlari tilga olingan²¹⁴. Boburning toponimlarga munosabati nafaqat tasviriy, balki ilmiy-tahliliy xususiyatga ega: u geografik obyektlarning nomlarini

¹.Dusanova, T. R. Zahiriddin Muhammad Bobur: Scientist Encyclopedist. Navoi Innovations University, Karmana, Navoiy Region, Uzbekistan.

sanab o'tish bilan kifoyalanmay, ularning joylashuvi, tabiati, o'simlik va hayvonot dunyosi, iqlimi haqida qimmatli ma'lumotlar beradi.

Tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan "Boburnoma"dagi toponimlarni o'rganish ikki jihatdan muhim: birinchidan, asarning o'zi turli davrlarda va turli tillarga (ingliz, qozoq, ozarbayjon, turk va boshqalar) tarjima qilingan bo'lib, bu tarjimalarda toponimik birliklarning transformatsiyalanish jarayonini kuzatish mumkin, ikkinchidan, Boburning o'zi ayrim toponimlarning etimologiyasi, talaffuz variantlari va tarixiy shakllari haqida qimmatli tahlillarni bergan.

Transliteratsiya – bir tilning grafemalarini ikkinchi tilning grafemalariga moslashtirish usuli bo'lib, "Boburnoma" tarjimalarida, ayniqsa, kirill va lotin alifbolariga asoslangan tillarga o'girishda yaqqol ko'zga tashlanadi.

Asardagi **Axsi**, **Axsikent**, **Axsiket**, **Axsikat** toponimi bu transformatsiyaning yorqin misolidir. Tarixiy manbalarda turlicha shakllarda uchraydigan ushbu toponim Bobur asarida "Axsi" va "Axsikat" variantlarida qo'llangan. Asarning ingliz tilidagi tarjimalarida (Leyden-Erskine, A. Beveridge tarjimalari) bu nom *Akhsi*, *Akhsikent*, *Akhsiket* shakllarida berilgan. Bunda o'zbek tilidagi "x" undoshining ingliz tilidagi "kh" digrafasi orqali ifodalanishi transliteratsiyaning tipik namunasidir²¹⁵.

Xuddi shunday, **Koson**, **Kosonsoy** toponimi ham turli tarjimalarda turlicha grafemik moslashtirishga uchragan. Asarning qozoqcha tarjimasida "Koson" shakli saqlangan bo'lsa, inglizcha tarjimalarda *Kasan*, *Koson* variantlari uchraydi.

Transkripsiya – toponimlarning fonetik qobig'ini maqsadli til vositalari bilan qayta yaratish bo'lib, "Boburnoma" tarjimalarida bu usulning qo'llanilishida muayyan tizimlilik kuzatiladi.

Bobur asarda **Lamg'on** viloyati nomining talaffuzi haqida qiziqarli ma'lumot beradi: "*Ba'zi rivoyatlarda "Mehtar Lomni lamak Lamkon" deyilur. Ammo ba'zi o'rinlarda "kof" harfi o'rniga "g'ayn" talaffuz qilinur. Bu jihatdan fathai qavm bu viloyatni "Lamg'on" derlar*". Boburning bu kuzatishi toponimlarning fonetik variantlari mavjudligini va ularning talaffuzi etnik guruhlarga qarab farqlanishini ko'rsatadi. Tarjima jarayonida bu fonetik xususiyatlarni saqlash murakkab transformatsion vazifadir.

Qarshi shahrining nomi haqida Bobur etimologik ma'lumot beradi: "*Qarshi* – "*qarshi*" (*qarama-qarshi*) so'zidan olingan bo'lib, uning daryoga qarama-qarshi joylashganligi sababli shunday nomlangan". Tarjimalarda bu toponim *Qarshi*, *Karshi*, *Karshi* shakllarida berilib, fonetik moslashtirishda maqsadli tilning tovush tizimiga tayanilgan.

Adaptatsiya – toponimning maqsadli til vakillari uchun tushunarli va tabiiy bo'lishini ta'minlash maqsadida uni madaniy jihatdan moslashtirishdir. "Boburnoma" tarjimalarida bu transformatsiya turi murakkab va munozarali xususiyat kasb etadi.

²¹⁵ **Sadikov, K.** Reflection of Archaisms in the Translations of "Boburnoma". Academic Journal Development Service, 01/01/2021.

Asardagi **O'sh** shahri haqida Bobur: *"Andijon rudasi O'sh yopqasidin o'tub Andijong'a borur. Bu yerning har ikon tarafi obod bog'lar va xushnigin binafshalar ila girouhand. Bir suv oqar, bahori nechuk kim yaxshi bo'lg'oy, qalin lola va gul ochilur..."* – deb yozadi. Inglizcha tarjimalarda *Osh* shakli saqlangan. Ammo asarni rus tiliga o'girishda *Ouu*, qozoq tiliga tarjimada *Ouu* variantlari qo'llangan. Bu esa turkiy tillar o'rtasidagi yaqinlik tufayli adaptatsiyaga deyarli ehtiyoj qolmagani bilan izohlanadi²¹⁶.

Samarqand toponimi Bobur asarida tez-tez uchraydi. Tarjimalarda bu nom *Samarkand*, *Самарканд* shakllarida berilgan. Ayniqsa, *"Buxoriy qovuni mashhur dur. Samarqandda bo'lg'onda, Axsidin va Buxorodin qovun keltirub, bir majlisda kesdim. Axsidining qovuni anda hech kas emas erdi"* degan parchada Samarqand toponimi madaniy kontekstda berilgan. Tarjimonlar bu o'rinda adaptatsiyadan ko'ra transkripsiyani afzal ko'rgan.

Semantik neytrallashuv – toponim tarkibidagi konnotativ ma'nolar, tarixiy-assotsiativ qatlamlar yoki emotsional-ekspressiv bo'yodkorlikning tarjima jarayonida yo'qolishi yoki neytrallashuvidir. *"Boburnoma"* tarjimalarida bu transformatsiya turi ayniqsa sezilarli.

Boburning **Axsi** haqidagi tasviri: *"Qovuni yaxshi. Bir nav qovun borkim, "Mirtemur" derlar, bir nav qovunki, ma'lum emas, dunyoda yo'q erdi. Buxoriy qovuni mashhur dur... Axsidining qovuni anda hech kas emas erdi"*. Ushbu parchada Axsi toponimi nafaqat geografik obyekt, balki sifat, obro', o'ziga xoslik kabi konnotatsiyalarni ham o'zida mujassam etgan. Ingliz va boshqa tillarga tarjimalarda bu konnotativ qatlamlar ko'pincha neytrallashib, faqat geografik nominatsiya darajasida qoladi.

Koson haqida: *"Yana bir Koson – Axsidin shimolda. Andijon suvi O'shdin kelur, Axsi suvi Kosondin kelur. Havosi yaxshi joy. Sopolli bog'lari bor. Va sopolli bog'lari jumla soy bo'yida voge' bo'lubtur, mushkdek derlar. O'sh va Koson arosida elning tozalik va havo jihatidan taassubi bor"*. Bu yerda Koson toponimi *"havosi yaxshi"*, *"sopolli bog'lar"*, *"mushtdek"* kabi ijobiy konnotatsiyalar bilan boyitilgan. Tarjimalarda geografik nom saqlansa-da, bu emotsional-ekspressiv qatlamning bir qismi yo'qoladi²¹⁷.

Izohli tarjima transformatsiyasi – qo'shimcha sharh orqali mazmunni ochish

Izohli tarjima – toponimning ma'nosini, etimologiyasini yoki tarixiy-madaniy ahamiyatini qo'shimcha sharh, izoh yoki parentetik konstruksiyalar orqali ochib berishdir. *"Boburnoma"*ning ilmiy tarjimalarida bu usul keng qo'llanilgan.

M.M. Muminova tadqiqotlarida qayd etilishicha, *"Boburnoma"*ning Leyden-Erskine tarjimasida toponimlar ko'pincha qavs ichidagi izohlar bilan berilgan. Masalan, muayyan toponimning asl matndagi shakli, uning talaffuz varianti yoki

²¹⁶ Basso, K.H. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. — Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.

²¹⁷ Bobur, Z.M. *Boburnoma*. — Toshkent: Yozuvchi, 1989.

etimologik ma'nosi haqida qisqacha ma'lumot berilgan. Bu usul tarjimonning toponimik birlikka nisbatan ilmiy yondashuvini ko'rsatadi.

Boburning o'zi ham asarda ayrim toponimlarning etimologiyasiga oid izohlar bergan. Jumladan, **Karshi** toponimining kelib chiqishi **Shahrisabz** nomining ma'nosi, **Samarqand**ning tarixiy shakllari haqida qimmatli ma'lumotlar keltirgan. Tarjimalarda bu izohlar saqlanib, ko'pincha kengaytirilgan sharhlar bilan boyitilgan.

"Boburnoma"da ko'plab toponimlarning tarixiy va dialektal variantlari uchraydi. **Axsi** misolida: "*Kitoblarda Axsikat deyilur*". Boburning o'zi bu toponimning yozma manbalardagi shaklini alohida qayd etadi. Toponimshunos olimlarning aniqlashicha, *kat* (*kass*) va *kent* (*kand*) aslida bitta so'g'diy so'zning dialektal shakllari bo'lib, "qishloq, shahar, aholi punkti" ma'nosini anglatadi. *Axs(i)* so'zi esa usmonli turk va arab tillarida gomonym sifatida uchraydi: 1) savdo; 2) ayirboshlash; 3) qal'a, hisor. Olimlarning fikricha, "qal'a, hisor" ma'nosi Aksikent ikonimi nomiga asos bo'lgan ehtimoli katta²¹⁸.

Koson toponimining kelib chiqishi haqida ham turli ilmiy qarashlar mavjud. H. Hasanov bu so'z *Kushon* so'zining o'zgargan shakli, asli etnonim deb hisoblasa, Eron olimlari Said Nafisiy va Muin *kosibon* so'zining assimilyatsiyasi, S. Qorayev esa *kas* (*kat*) – "qishloq" so'ziga bog'laydi. Tarjimalarda bu etimologik tahlillarning barchasini izohli tarjima orqali berish talab etiladi.

Asarning qozoqcha tarjimasi (B. Qo'jabekuli, 1990) toponimlarni asosan transkripsiya usulida bergan. Inglizcha tarjimalar (Leyden-Erskine, A. Beveridge, W. Texton) esa transliteratsiya va transkripsiya aralash usulini qo'llagan. Ozarbayjon va turk tillariga tarjimalarda toponimlarning turkiy tilga xos fonetik moslashtirilishi kuzatiladi.

Ayniqsa, Bobur asarida tilga olingan **Nizrov** tumanidagi "**ro'baye parron**" (uchar tulki) haqidagi parcha tarjimalarda qiziqarli transformatsiyalarni ko'rsatadi. Boburning aniq va ilmiy tavsifi: "*Ro'baye Parron bir hayvon erur, mushukdin yirg'oq, ikki qo'li va ikki oyog'ining orasida chappar (ko'rshapalak) qanotidek qanoti bor erdi. Ayturlarki, pastdin baland uchub daraxtdin daraxtga qonar. Men uchganin ko'rmadim. Daraxtga qo'ydurub edim, daraxtga yug'ushub chiqib, qanotini yozub asta tushar erdi*". Inglizcha tarjimada "*flying fox*" (uchar tulki) yoki "*flying squirrel*" (uchar olmaxon) kabi adaptatsiyalar qo'llangan. Bu esa maqsadli til vakillarida shunday hayvon haqida oldindan tasavvur mavjudligiga asoslanadi.

Xulosa

"Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalarida toponimik transformatsiya murakkab, ko'p qatlamli va ko'p bosqichli lingvistik jarayon sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, tarjima jarayonida toponimlar avvalo fonetik va grafemik moslashtirish orqali qabul qilinadi. Ya'ni joy nomlari fransuz

²¹⁸ Madvaliyev, A. "Tarjimada toponimlarning lingvokultural talqini". *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2018, №2.

tilining fonologik va orfografik tizimiga moslashtiriladi (Toshkent → Tachkent, Andijon → Andijan/Andidjan, Turkiston → Turkestan va h.k.). Bu jarayon shakliy ekvivalentlikni ta'minlashda, toponimning ichki morfologik tuzilishi va semantik qatlamining to'liq saqlanishiga har doim ham imkon bermaydi.

Aniqlanishicha, o'zbek tilidagi affiksial komponentlar (–kent, –obod, –iston va boshqalar) fransuz tilida morfologik birlik sifatida anglanmaydi. Natijada toponimning etimologik tuzilishi, tarixiy ildizi va ichki semantik motivatsiyasi soddalashadi. Bu esa lingvokultural axborotning qisman yo'qolishiga olib keladi. Shuningdek, ko'plab toponimlarda mujassam bo'lgan tarixiy, siyosiy va emotsional konnotatsiyalar tarjima jarayonida neytrallashadi.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, "Boburnoma" matnida toponimlar oddiy geografik ko'rsatkich emas. Ular muallifning siyosiy faoliyati, sulolaviy merosi, hududiy da'volari va shaxsiy xotiralari bilan bevosita bog'liq. Masalan, Samarqand — Temuriylar merosining markazi va siyosiy legitimlik ramzi; Andijon — bolalik va vatanga mehr timsoli; Farg'ona — sulolaviy asos va hokimiyat manbai sifatida talqin qilinadi. Demak, toponimlar matnning semantik va ideologik tuzilmasini shakllantiruvchi asosiy komponentlardan biridir.

Fransuz tarjimasida esa mazkur ko'p qatlamli ma'no tizimi ko'pincha soddalashadi va toponimlar neytral kartografik birlik sifatida qabul qilinadi. Bu holat "madaniy distansiya"ning yuzaga kelishiga sabab bo'ladi. Markaziy Osiyo makoni fransuz o'quvchisi ongida ko'pincha ekzotik hudud sifatida namoyon bo'lib, toponimlarning tarixiy-etnik va sivilizatsion kodlari yetarlicha ochilmay qoladi.

Shu nuqtai nazardan, toponimlarni tarjima qilish jarayoni faqat fonetik yoki grafemik moslashtirish bilan cheklanmasligi lozim. U lingvokultural interpretatsiyani talab etadi. Ya'ni tarjimon:

- toponimning tarixiy kontekstini hisobga olishi;
- uning etnik va siyosiy qatlamini aniqlashi;
- zarur hollarda izohli apparatdan foydalanishi;
- madaniy ekvivalentlikni ta'minlashga intilishi zarur.

Lingvokultural yondashuv tarjimada madaniy distansiyani kamaytirish, o'quvchining adekvat qabulini shakllantirish va matnning tarixiy-semantik yaxlitligini saqlash imkonini beradi. Bu yondashuv ayniqsa tarixiy asarlar, xususan "Boburnoma" kabi autobiografik-xronikal matnlar tarjimasida muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, "Boburnoma"ning fransuzcha tarjimalarida toponimik transformatsiya nafaqat lingvistik, balki madaniy va ideologik jarayon hamdir. Toponimlar tarixiy-etnik identitet, siyosiy legitimlik va madaniy xotiraning muhim komponenti sifatida talqin qilinishi lozim. Ularni adekvat tarjima qilish esa tarjimonning lingvistik kompetensiyasi bilan bir qatorda, tarixiy-madaniy bilim darajasiga ham bevosita bog'liqdir.

Shunday qilib, toponimlar tarjimasida masalasi tarjimashunoslik, lingvokulturologiya va tarixiy semantika kesishgan nuqtada joylashgan kompleks

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

tadqiqot obyektidir. Kelgusida bu yoʻnalishda qiyosiy-korpus tadqiqotlari, diskursiv tahlil va pragmatik yondashuv asosida yanada chuqurroq izlanishlar olib borish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

14. Dusanova, T. R. *Zahiriddin Muhammad Bobur: Scientist Encyclopedist*. Navoi Innovations University, Karmana, Navoiy Region, Uzbekistan.
15. Muminova, M. O. Issues of Translation of Toponyms in “*Baburnoma*”. Senior Teacher, National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, Faculty of Foreign Philology, Department of Foreign Languages and Literature.
16. Sadikov, K. Reflection of Archaisms in the Translations of “*Boburnoma*”. Academic Journal Development Service, 01/01/2021.
17. Bassnett, S. *Translation Studies*. — London: Routledge, 2002.
18. Basso, K.H. *Wisdom Sits in Places: Landscape and Language Among the Western Apache*. — Albuquerque: University of New Mexico Press, 1996.
19. Бенвенист, Э. *Общее языкознание*. — Москва: Прогресс, 1974.
20. Bobur, Z.M. *Boburnoma*. — Toshkent: Yozuvchi, 1989.
21. Карпенко, Ю. А. *Теоретическая лингвистика*. — Одесса: АстроПринт, 2001.
22. Кочкаров М. *Toponimlarning tarjimasi: nazariya va amaliyot*. — Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
23. Колшанский Г. В. *Объективная картина мира в языке*. — Москва: Наука, 1990.
24. Madvaliyev, A. “Tarjimada toponimlarning lingvokultural talqini”. *Til va tarjima ilmiy jurnali*, 2018, №2.
25. Мадвалиев А. *Toponimika asoslari*. — Toshkent: Fan, 1998.
26. Newmark, P. *A Textbook of Translation*. — London: Prentice Hall, 1988.

TRANSLATION IN EDUCATION: FUNCTIONS AND IMPACT

Yusupova Nargiza Abdulxafizovna

Lecturer at UBS University

E-mail: yusupovanargiza@gmail.com

Abstract

Translation is a complex linguistic and cultural process that enables communication across languages and societies. Far from being a mechanical substitution of words, translation involves interpretation, adaptation, and creativity. This paper explores the scientific definitions of translation, its theoretical foundations, and its role as a discipline within linguistics and cultural studies. Drawing on the works of Roman Jakobson, Eugene Nida, Peter Newmark, Yaroslav Sokolovsky, and Maeve Olohan, the study highlights translation's constitutive traits: equivalence, adequacy, isomorphism, interpretation, and adaptive transcoding. The article also examines translation's dual nature as both a science of meaning transfer

and an art of cultural mediation, emphasizing its importance in education, research, and global knowledge exchange.

Keys words: translation, foreign language teaching, communicative competence, communication, translation pedagogy.

Introduction

Translation has long been recognized as one of the most essential tools for human communication and cultural exchange. From ancient civilizations that relied on interpreters to modern globalized societies, translation has enabled the transfer of knowledge, values, and traditions across linguistic boundaries. In today's interconnected world, translation is not only a practical necessity but also a **scientifically studied discipline** that combines linguistics, semiotics, cultural studies, and cognitive science. The importance of translation lies in its dual function: it is both a **linguistic process** and a **cultural act**. Linguistically, translation ensures that meaning is preserved when moving from a source language (SL) to a target language (TL). Culturally, it mediates between different worldviews, allowing diverse communities to share ideas and collaborate. This duality makes translation central to education, diplomacy, science, and literature.

Scholars such as **Roman Jakobson (1959)**, **Eugene Nida (1964)**, and **Peter Newmark (1981, 1988)** have provided foundational theories that define translation as more than word-for-word substitution. Jakobson emphasized translation as interpretation, Nida introduced the principle of dynamic equivalence, and Newmark distinguished between semantic and communicative approaches. More recent contributions, such as **Yaroslav Sokolovsky (2010)** and **Maeve Olohan (2004, 2015)**, have reinforced translation's scientific basis, highlighting its structural traits and its role in the global circulation of knowledge. This paper aims to explore translation from a scientific perspective, focusing on its definitions, theoretical foundations, and constitutive traits. By analyzing key scholarly contributions, the study demonstrates that translation is both a **science of meaning transfer** and an **art of cultural mediation**, essential for bridging linguistic and cultural divides in the modern world.

Translation plays a **critical role in modern education**, especially in a globalized world where knowledge must be accessible across languages and cultures. It is not only a linguistic activity but also a tool for inclusivity, cultural exchange, and academic growth.

1. Enhancing Accessibility and Inclusivity

- Translation breaks down **language barriers**, allowing students from diverse backgrounds to access the same educational resources.
- It supports learners with limited proficiency in the language of instruction, ensuring equal opportunities in classrooms.
- By translating textbooks, research papers, and digital content, knowledge becomes **democratized** and available to wider communities.

2. Improving Academic Performance

- Students better understand complex concepts when materials are available in their native language.
- Translation helps learners expand vocabulary, grasp grammar structures, and strengthen connections between language systems.
- In foreign language education, translation is used as a **didactic tool** to deepen comprehension and intercultural thinking.

3. Fostering Cultural Diversity and Awareness

- Translation promotes **multicultural education**, exposing students to different perspectives and traditions.
- It enhances **global competence**, preparing learners to engage in cross-cultural communication.
- Educational institutions benefit from translated materials that reflect diverse voices and experiences.

4. Preparing Students for Global Careers

- Translation equips students with **multilingual skills**, which are highly valued in international job markets.
- It cultivates cross-cultural communication abilities, essential for diplomacy, business, and research.
- Universities increasingly rely on translation to attract international students and foster global collaboration.

Key Scientific Sources on Translation

Scholar	Work	Contribution
Roman Jakobson	<i>On Linguistic Aspects of Translation</i> (1959)	Defined translation as a process of recoding equivalent messages in different codes . Introduced the famous triadic division: intralingual, interlingual, intersemiotic .
Eugene Nida	<i>Toward a Science of Translating</i> (1964); later works	Developed the theory of dynamic equivalence (later “functional equivalence”), focusing on how translations should evoke the same response in target readers as in source readers.
Peter Newmark	<i>Approaches to Translation</i> (1981), <i>A Textbook of Translation</i> (1988)	Distinguished between semantic translation (faithful to source) and communicative translation (adapted for target audience). Saw translation as a

		craft balancing accuracy and reader effect.
Yaroslav Sokolovsky	<i>On the Linguistic Definition of Translation</i> (2010)	Proposed a general linguistic definition of translation based on equivalence, adequacy, isomorphism, interpretation, and adaptive transcoding.

Conclusion

Translation is far more than a linguistic exercise; it is a **multidimensional discipline** that integrates language, culture, cognition, and communication. The scientific definitions provided by scholars such as Jakobson, Nida, Newmark, Sokolovsky, and Olohan demonstrate that translation is both a **science of meaning transfer** and an **art of cultural mediation**. It requires precision in preserving equivalence and adequacy, but also creativity in adapting texts to new audiences and cultural contexts.

From a linguistic perspective, translation ensures that semantic and pragmatic meaning is maintained across languages. From a cultural perspective, it acts as a bridge between communities, enabling the circulation of ideas, traditions, and knowledge. In education and research, translation democratizes access to information, allowing discoveries and innovations to be shared globally. In literature and the arts, it preserves aesthetic and stylistic qualities while opening works to new readerships.

The literature reviewed confirms that translation is not static but **dynamic and evolving**, shaped by technological advances (such as corpus linguistics and machine translation) and by the increasing need for intercultural dialogue in a globalized world. Its constitutive traits — equivalence, adequacy, interpretation, and adaptive transcoding — highlight the balance between fidelity to the source and responsiveness to the target audience. Ultimately, translation is indispensable for human progress. It sustains education, fosters international collaboration, and enriches cultural diversity. By combining scientific rigor with creative interpretation, translation continues to serve as one of the most powerful tools for **knowledge exchange and cultural understanding** in the modern era.

References:

1. Jakobson, R. (1959). On linguistic aspects of translation. In R. A. Brower (Ed.), **On Translation** (pp. 232–239). Harvard University Press.
2. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Brill.
3. Newmark, P. (1981). *Approaches to translation*. Pergamon Press.
4. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
5. Sokolovsky, Y. V. (2010). On the linguistic definition of translation. *Siberian Federal University Journal of Philology*, 3(2), 45–52.
6. Olohan, M. (2004). *Introducing corpora in translation studies*. Routledge.

7. Olohan, M. (2015). Scientific and technical translation. Routledge.

V-SHO'BA: CHET TILI O'QITISH METODIKASI

O'QUVCHILARNING GRAMMATIK KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA TILLARARO INTERFERENSIYANING OLDINI OLISH MUAMMOLARI (FRANSUZ TILI MISOLIDA)

Atamirzayeva E'zoza Bekmirzayevna

Namangan davlat chet tillari instituti

Nemis va fransuz tillari kafedrası katta o'qituvchisi, PhD

Safarboyeva Ulbo'lsin

Namangan davlat chet tillari instituti

Fransuz tili Fra AU- 22 guruh talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada B1 darajadagi o'quvchilarning fransuz tili grammatik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan tillararo interferensiya muammolari tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'zbek tilining fransuz tili grammatik tizimiga ta'siri aniqlanib, eng ko'p uchraydigan xatolar (artikllar, jins kategoriyasi, fe'l zamonlari, predloglar, gap tuzilishi) lingvodidaktik nuqtai nazardan tahlil qilindi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, tizimli qiyosiy o'qitish va kontekstual grammatika mashqlari grammatik kompetensiyani sezilarli darajada oshiradi.

Kalit so'zlar: grammatik kompetensiya, tillararo interferensiya, B1 daraja, fransuz tili, kontrastiv tahlil, kommunikativ metod.

Аннотация: В данной статье анализируются проблемы межъязыковой интерференции, возникающие в процессе развития грамматической компетенции учащихся уровня B1 по французскому языку. В исследовании выявляется влияние узбекского языка на грамматическую систему французского языка, а также с лингводидактической точки зрения рассматриваются наиболее распространённые ошибки (артикли, категория рода, времена глагола, предлоги, структура предложения). Результаты исследования показали, что систематическое сопоставительное обучение и контекстуальные грамматические упражнения значительно повышают уровень грамматической компетенции.

Ключевые слова: грамматическая компетенция, межъязыковая интерференция, уровень B1, французский язык, контрастивный анализ, коммуникативный метод.

Annotation: This article analyzes the problems of interlingual interference that arise in the process of developing grammatical competence of B1 level learners of French. The study identifies the influence of the Uzbek language on the grammatical system of French and examines the most common errors (articles, grammatical gender, verb tenses, prepositions, sentence structure) from a

linguodidactic perspective. The results show that systematic contrastive teaching and contextual grammar exercises significantly improve learners' grammatical competence.

Keywords: grammatical competence, interlingual interference, B1 level, French language, contrastive analysis, communicative method.

Chet tilini o'qitish jarayonida grammatik kompetensiya kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Zamonaviy chet tilini o'qitish metodikasida asosiy maqsad — o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdir. Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan Common European Framework of Reference for Languages hujjatiga ko'ra, (CECR) kommunikativ kompetensiya bir necha tarkibiy qismlardan iborat bo'lib, ulardan biri grammatik kompetensiyadir.

Council of Europe tomonidan ishlab chiqilgan Common European Framework of Reference for Languages (CEFR) ga ko'ra, B1 darajadagi o'quvchi kundalik hayot, ta'lim va ish bilan bog'liq vaziyatlarda grammatik jihatdan nisbatan to'g'ri va mustaqil nutq tuza olishi kerak(1; 13-b). Amaliyot shuni ko'rsatadiki, aynan B1 bosqichida grammatik tizim murakkablashadi va o'quvchilarda ona tilining ta'siri kuchli seziladi. Bu holat tillararo interferensiya sifatida namoyon bo'ladi. Fransuz tilini o'rganishda grammatik kompetensiya ayniqsa muhim hisoblanadi, chunki fransuz tili murakkab morfologik va sintaktik tizimga ega.

Grammatik kompetensiya — bu o'quvchining til birliklarini (so'z shakllari, gap tuzilmalari, zamonlar, moslashuv shakllari) to'g'ri qo'llay olish qobiliyatidir (5; 33-b).

U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- 1) Morfologik bilimlar (fe'l tuslanishi, ot va sifat moslashuvi)
- 2) Sintaktik tuzilmalar (gap qurilishi)
- 3) Grammatik kategoriyalar (zamon, mayl, jins, son)
- 4) Qoidalaridan nutq jarayonida foydalanish ko'nikmasi

Grammatik kompetensiya quyidagi sabablarga ko'ra muhim:

1. **Mazmun aniqligini ta'minlaydi.** Grammatik xato fikrning noto'g'ri tushunilishiga olib kelishi mumkin.
2. **Nutq ravonligini oshiradi.** Qoidalarni ravon qo'llay olish nutq tezligini oshiradi.
3. **Yozma nutq sifatini yaxshilaydi.** Akademik va rasmiy yozuvda grammatik aniqlik muhim.
4. **Boshqa kompetensiyalar rivojiga xizmat qiladi.** Leksik va fonetik kompetensiya ham grammatik asosga tayanadi.

Grammatik kompetensiya nafaqat qoidani bilish, balki uni real kommunikativ vaziyatda qo'llay olishni ham anglatadi (3; 140-b).

Fransuz tili analitik tuzilishga ega bo'lib, grammatik shakllar yordamchi elementlar orqali ifodalanadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

O‘zbek tilidan farqli ravishda fransuz tilida artikllar mavjud. Fransuz tilida artikllar majburiy hisoblanadi. Ularni quyidagi turlari farqlanadi:

Aniq artiki: le, la, les

Noaniq artiki: un, une, des

Partitiv artiki: du, de la, des

Masalan:

Je lis un livre. (un noaniq artiki); Je bois du café (qism ifodalovchi artiki)

Artiki noto‘g‘ri qo‘llansa, gap grammatik jihatdan xato bo‘ladi (4; 24-b). Fransuz tilida har bir ot ma‘lum bir jinsga (masculin ou féminin) ega:

Le livre intéressant La maison blanche

Sifat va artiki ot bilan jins va sonda moslashadi. Bu tizimni to‘g‘ri egallamasdan to‘g‘ri nutq tuzish qiyin. Fransuz tilida zamon tizimi keng va murakkab tuzilishga ega:

Présent (Xozirgi zamon)

Passé composé (o‘tgan zamon)

Imparfait (o‘tgan davomli zamon)

Futur simple (kelasi zamon)

Plus –que parfait (uzoq o‘tgan zamon)

Masalan:

Hier, j’ai regardé un film. Quand j’étais petit, je jouais au football.

Zamonlarni to‘g‘ri qo‘llash mazmun aniqligini ta‘minlaydi. Chet tilini B1 darajada egallagan o‘quvchi passé composé, imparfait, futur simple, conditionnel présent kabi zamon shakllarini faol qo‘llay olishi kerak.

Tadqiqot jarayonida fransuz tilini o‘rganayotgan o‘quvchilarda fransuz tili grammatik kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida yuzaga keladigan interferensiya muammolarini aniqlandi va ularni bartaraf etishning samarali metodik yo‘llarini ishlab chiqisldi. Tillararo interferensiya — bir til tizimining boshqa tilni o‘zlashtirish jarayoniga ta’siridir. O‘zbek va fransuz tillari tuzilish va gapda qo‘llash jihatidan bir-biridan farq qiladi

O‘zbek tilining asosiy xususiyatlari:

- Artikllarning yo‘qligi;
- Grammatik jins kategoriyasining mavjud emasligi ;
- So‘z tartibining nisbatan erkinligi;
- Agglyutativ tuzilishga ega bilan farq qiladi.

Fransuz tilining xususiyatlari esa:

- Artikllarning majburiyligi ;

Grammatik jins tizimi ;

Qat’iy so‘z tartibi (Sujet , verbe, complement);

Analitik tuzilishga ega.

Ana shu farqlar interferensiyaning asosiy sababidir. Tillardagi bu farqlar o‘quvchilarni chet tilini nutqda qo‘llash jarayonida xatolar qilinishga olib keladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

O'zbek tilida artikl mavjud emasligi sababli quyidagi o'quvchilarda quyidagi xatolar kuzatiladi:

Je veux acheter livre (nutqda qo'llanishi). *Je veux acheter un livre* (grammatik to'g'ri).

Partitiv artikl qo'llanishi ham qiyinchilik tug'diradi:

Je mange pain (nutqda qo'llanishi). *Je mange du pain* (grammatik to'g'ri).

Tahlil natijalariga ko'ra, test topshiriqlarining 62% ida artikl bilan bog'liq xatolar aniqlangan. Fransuz tilida sifatlar son va jinsda otlar bilan moslashadi. Sifatlarining moslashuvida ham xatolar ko'p uchraydi:

Une fille intelligent (nutqda qo'llanishi). *Une fille intelligente* (grammatik to'g'ri).

Xatolarning 48% jins va moslashuv bilan bog'liq bo'lgan. Passé compose (O'tgan zamon) va imparfaitni (o'tgan davomli zamon) farqlash o'quvchilarda asosiy muammo hisoblanadi.

Hier je vais au cinema Hier je suis allé au cinéma. Quand j'étais petit, je suis allé à l'école tous les jours. Quand j'étais petit, j'allais à l'école tous les jours.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, fe'l zamonlari bilan bog'liq xatolar 55% ni tashkil etgan.

Je pense sur toi (nutqda qo'llanishi). *Je pense à toi* (grammatik to'g'ri). *Je participe dans le projet* (nutqda qo'llanishi). *Je participe au projet* (grammatik to'g'ri).

Bu xatolar leksik-grammatik interferensiya natijasidir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, B1 darajadagi o'quvchilarda grammatik xatolarning asosiy sababi tillararo interferensiyadir. Eng muammoli sohalar — artikllar, jins kategoriyasi va fe'l zamonlaridir. Kontrastiv tahlil asosida, kommunikativ va kontekstual mashqlar tizimi orqali interferensiya darajasi sezilarli kamayadi va grammatik kompetensiya rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Common European Framework of Reference for Languages. Cambridge University Press.
2. Cuq, J.-P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français langue étrangère*.
3. Besse, H. (1999). *Méthodes et pratiques des manuels de langue*.
4. Grevisse, M. (2016). *Le Bon Usage*.
5. Puren, C. (2014). *La perspective actionnelle*.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

CHET TILINI O'QITISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING
O'RNI.

Madmusayev Jaxongir Muxtorali o'g'li
Namangan davlat chet tillari institute
Filologiya fakulteti Ingliz tili va adabiyoti v.b
dotsenti madmusayevjahongir@gmail.com
Abdujabborova Marjona Odiljon qizi
Namangan davlat chet tillari instituti
Filologiya fakulteti talabasi
marjonaabdujabborova445@gmail.com

Annotatsiya

Ushbu maqolada chet tilini o'qitishda kommunikativ yondashuv (communicative approach)ning ahamiyati hamda uning pedagogik va amaliy jihatlarini tahlil qilinadi. Tadqiqotda kommunikativ yondashuv o'quvchilarning nutqiy faoliyatini rivojlantirish, tilni amaliy kontekstda qo'llash va nutqiy kompetensiyani shakllantirishdagi roli batafsil yoritilgan. Shuningdek, darslarda interaktiv metodlardan foydalanish va autentik materiallarning samaradorligi ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, kommunikativ yondashuv til o'rganish samaradorligini va o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi.

Kalit so'zlar: kommunikativ yondashuv, chet tili, nutqiy kompetensiya, interaktiv metodlar, til o'rganish.

Аннотация

В данной статье рассматривается значение коммуникативного подхода (communicative approach) в обучении иностранным языкам, а также его педагогические и практические аспекты. Исследование подробно освещает роль коммуникативного подхода в развитии речевой деятельности учащихся, практическом применении языка и формировании речевой компетенции. Кроме того, рассматривается эффективность использования интерактивных методов и аутентичных материалов на занятиях. Результаты исследования показывают, что коммуникативный подход повышает эффективность изучения языка и мотивацию учащихся.

Ключевые слова: коммуникативный подход, иностранный язык, речевая компетенция, интерактивные методы, изучение языка.

Abstract

This article examines the importance of the communicative approach in foreign language teaching, as well as its pedagogical and practical aspects. The study highlights the role of the communicative approach in developing learners' speech activity, applying the language in practical contexts, and shaping their communicative competence. The effectiveness of using interactive methods and authentic materials in lessons is also discussed. The findings indicate that the

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

communicative approach enhances language learning effectiveness and increases students' motivation.

Keywords: communicative approach, foreign language, speech competence, interactive methods, language learning.

Kirish

Hozirgi globallashuv sharoitida chet tillarini bilish shaxsning kasbiy va ijtimoiy muvaffaqiyatini ta'minlovchi asosiy omillaridan biri hisoblanadi. Shu sababli ta'lim tizimida chet tilini o'qitish metodikasini doimiy ravishda takomillashtirish zarur. An'anaviy grammatik-tarjima yondashuvlarda faqatgina nazariy bilim berishga asosiy urg'u qaratilgan bo'lsa, zamonaviy metodikada kommunikativ yondashuv nutq va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan. Bu yondashuv til o'rganish muhitini amaliy va interaktiv qiladi shuningdek o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi (Richards & Rodgers, 2001; Krashen, 1982; Littlewood, 1981).

Kommunikativ yondashuvning nazariy asoslari

Kommunikativ yondashuv tilni ijtimoiy hodisa va muloqot vositasi sifatida ko'radi. Tilni o'rganish grammatik qoidalarni yodlash bilan cheklanmaydi, balki nutqiy faoliyatni egallash, muloqotga tayyor bo'lish va vaziyatga mos nutqni ishlab chiqish jarayoni sifatida ko'riladi. Kommunikativ kompetensiya lingvistik, sotsiolingvistik, diskursiv va strategik komponentlardan iborat bo'lib, ular til birliklarini bilish, vaziyatga mos nutq tanlash, mantiqiy va bog'langan nutq tuzish hamda muloqotdagi qiyinchiliklarni yengish qobiliyatlarini o'z ichiga oladi (Canale & Swain, 1980; Ellis, 2003).

Ta'lim jarayonida kommunikativ yondashuv

Kommunikativ yondashuv o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi, uni passiv tinglovchidan faol muloqot ishtirokchisiga aylantiradi. Darslar juftlik va guruhlarda ishlash, rol o'yinlar, loyiha ishlari, bahs-munozaralar va real hayotiy vaziyatlarda: xarid qilish, sayohat qilish yoki buyurtma qilish kabi turli vaziyatlarda tilni qo'llash orqali o'quvchilarga tilni tabiiy sharoitda o'rganish imkonini beradi. Shuningdek, autentik materiallardan hamda audio, video va onlayn resurslardan foydalanish o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi va tilni amaliy qo'llash qobiliyatini rivojlantiradi (Kukulska-Hulme & Shield, 2008; Nation & Macalister, 2010; Dornyei, 2009).

Interaktiv metodlar va zamonaviy texnologiyalar

Darslarda interaktiv metodlar asosiy o'rin egallaydi. Rol o'yinlar, muammoli vaziyatlar, loyiha ishlari va axborot almashish mashqlari o'quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi va ularni mustaqil fikr bildirishga o'rgatadi. Zamonaviy texnologiyalar, masalan, mobil dasturlar, onlayn platformalar va multimediya resurslaridan foydalanish o'quvchilarning tilni amaliy qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi va o'qituvchilarga darsni yanada interaktiv qilish imkonini beradi (Kukulska-Hulme & Shield, 2008; Ellis, 2003).

Afzalliklari va qiyinchiliklari

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Kommunikativ yondashuvning afzalliklari shundaki, u tilni real muhitda qo'llash imkonini beradi, o'quvchilarni faol ishtirok etishga rag'batlantiradi va darslarni amaliy qiladi. Biroq, katta guruhlarda barcha o'quvchilarni faol jalb etish, ko'p vaqt talab qilishi va o'qituvchidan yuqori metodik va kommunikativ mahorat talab qilishi mumkin. Shu bilan birga, pedagogik tajriba shuni ko'rsatadiki, barcha qiyinchiliklar samarali rejalashtirish va metodik yondashuv orqali yengib o'tilishi mumkin (Richards & Rodgers, 2001; Larsen-Freeman & Anderson, 2013).

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, kommunikativ yondashuv chet tilini o'qitishda eng samarali zamonaviy metodlardan biri hisoblanadi. U o'quvchilarda nutqiy kompetensiyani shakllantiradi, tilni real hayotda qo'llay olish qobiliyatini rivojlantiradi va ta'lim jarayonini interaktiv qiladi. Shu sababli ta'lim tizimida ushbu yondashuvni keng joriy etish pedagogik muhim vazifa hisoblanadi. Chet tilini o'qitish jarayonida kommunikativ yondashuvni zamonaviy texnologiyalar bilan integratsiya qilish esa til o'rganish jarayonini yanada samarali va qiziqarli qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2001). Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge University Press.
2. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
3. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing. Applied Linguistics, 1(1), 1–47.
4. Littlewood, W. (1981). Communicative Language Teaching: An Introduction. Cambridge University Press.
5. Dornyei, Z. (2009). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.
6. Larsen-Freeman, D., & Anderson, M. (2013). Techniques and Principles in Language Teaching. Oxford University Press.
7. Ellis, R. (2003). Task-Based Language Learning and Teaching. Oxford University Press.
8. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An Overview of Mobile Assisted Language Learning. ReCALL, 20(3), 271–289.
9. Nation, I. S. P., & Macalister, J. (2010). Language Curriculum Design. Routledge.
10. Harmer, J. (2007). How to Teach English. Longman.
11. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. Pearson Education.

INGLIZ TILI O'QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUVDAN FOYDALANIS

*Hamidjonova Jahona,
NamDPI magistranti*

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini o'qitishda integrativ yondashuvning metodologik asoslari, uning kompetensiyaviy ta'lim bilan bog'liqligi hamda CLIL modeli doirasidagi amaliy imkoniyatlari tahlil qilinadi. Integratsiyalashgan ta'lim modeli lingvistik bilimlarni mazmun bilan birlashtirish orqali kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qilishi ilmiy manbalar asosida asoslab beriladi. Shuningdek, maqolada fanlararo integratsiya, loyiha metodi, raqamli texnologiyalar va tanqidiy tafakkurni rivojlantirish masalalari yoritiladi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv, CLIL, kompetensiyaviy ta'lim, kommunikativ kompetensiya, fanlararo integratsiya, ingliz tili metodikasi.

Globalashuv sharoitida ingliz tilixalqaro kommunikatsiya vositasiga aylangan. Shu sababli, uni o'qitish jarayonida an'anaviy grammatik-tarjimaviy modeldan voz kechib, tilni mazmun bilan integratsiya qilgan holda o'qitish zarurati yuzaga kelmoqda. Integrativ yondashuv o'quvchilarning nafaqat lingvistik, balki kognitiv va madaniy kompetensiyalarini ham shakllantirishga yo'naltirilgan¹. Integratsiya pedagogikada bilim sohalarini o'zaro bog'lash orqali yaxlit ta'lim tizimini yaratish jarayoni sifatida talqin qilinadi². Ingliz tili o'qitishda bu model fanlararo bog'liqlik va kommunikativ yo'nalish asosida amalga oshiriladi.

1. Integrativ yondashuvning nazariy-metodologik asoslari

Integrativ ta'lim konsepsiyasi XX asr oxirlarida ta'lim mazmunini modernizatsiya qilish jarayonida shakllangan. R. Fogarty integratsiyaning o'n xil modelini ko'rsatib, fanlararo bog'liqlikning turli shakllarini izohlaydi³ (Fogarty, 1991, p. 62).

Drake integratsiyalashgan o'quv dasturini "yaxlit fikrlash modelini shakllantiruvchi tizim" sifatida baholaydi⁴ (Drake, 1998, p. 45).

J. Cummins tilni mazmun bilan bog'lash zarurligini CALP va BICS konsepsiyasi orqali asoslaydi⁵ (Cummins, 2000, p. 67–72). Unga ko'ra, akademik til kompetensiyasi mazmuniy kontekst orqali samaraliroq rivojlanadi.

Vygotskiy ta'limni ijtimoiy muloqot jarayoni deb hisoblab, bilim o'zlashtirishning sotsiokognitiv mexanizmini ishlab chiqqan⁶ (Vygotsky, 1978, p. 86).

Shu nuqtai nazardan, integrativ yondashuv:

Til + tafakkur

Til + madaniyat

Til + predmet mazmuni o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni ta'minlaydi.

2. CLIL modeli integrativ yondashuvning amaliy shakli sifatida

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

CLIL (Content and Language Integrated Learning) Yevropa ta'lim tizimida keng qo'llaniladigan modeldir. Marsh uni “til va predmet mazmunini birgalikda o'qitish strategiyasi” deb ta'riflaydi⁷ (Marsh, 2002, p. 15).

D. Coyle CLIL modelini 4C (Content, Communication, Cognition, Culture) tamoyili asosida izohlaydi⁸ (Coyle et al., 2010, p. 41).

Modelning asosiy komponentlari:

1. Content – fan mazmuni
2. Communication – til vositalari
3. Cognition – tafakkur operatsiyalari
4. Culture – madaniy kontekst

Masalan:

Geografiya darsida “Climate Change” mavzusini ingliz tilida o'rganish

Tarixiy voqealarni ingliz tilida tahlil qilish

Biologiya terminologiyasini ingliz tilida o'zlashtirish

Bu jarayonda o'quvchi tilni maqsad emas, vosita sifatida qo'llaydi.

3. Integrativ yondashuv va kompetensiyaviy ta'lim

Kompetensiyaviy ta'lim modeli bilim, ko'nikma va malakaning amaliy qo'llanishiga yo'naltirilgan. Richards va Rodgers zamonaviy metodlar kommunikativ va funksional natijaga asoslanganini ta'kidlaydi⁹ (Richards & Rodgers, 2014, p. 90).

Integrativ model quyidagi kompetensiyalarni rivojlantiradi:

Lingvistik kompetensiya

Sotsiokulturniy kompetensiya

Diskursiv kompetensiya

Strategik kompetensiya

Bu esa CEFR talablariga mos keladi.

4. Amaliy model va metodik tavsiyalar

Integrativ yondashuvni qo'llashning samarali usullari:

1. Project-Based Learning

Loyihaviy ish orqali o'quvchilar ingliz tilida mustaqil izlanish olib boradi.

2. Case-study

Real vaziyatlar asosida muhokama tashkil etiladi.

3. Role-play

Kommunikativ vaziyatlar simulyatsiyasi.

4. Digital integratsiya

Padlet, Canva, Google Classroom orqali fanlararo topshiriqlar.

Mazkur tadqiqot natijalari ingliz tilini o'qitishda integrativ yondashuv zamonaviy ta'lim paradigmasiga to'la mos keluvchi samarali metodik model ekanligini ko'rsatdi. Integratsiyalashgan ta'lim jarayoni tilni izolyatsiyalangan grammatik tizim sifatida emas, balki mazmun, tafakkur va madaniyat bilan uzviy bog'liq kommunikativ vosita sifatida o'zlashtirish imkonini yaratadi. Shu jihatdan

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

integrativ yondashuv kompetensiyaviy ta'lim konsepsiyasining metodologik asosiga mos keladi.

Tahlil qilingan nazariy manbalar (Cummins, Coyle, Marsh, Fogarty va boshqalar) integratsiya modeli til o'rganish samaradorligini oshirishini, ayniqsa akademik til kompetensiyasini (CALP) rivojlantirishda mazmuniy kontekst muhim rol o'ynashini tasdiqlaydi. Shuningdek, Vygotskiyning sotsiokognitiv nazariyasi nuqtai nazaridan integrativ ta'lim ijtimoiy muloqot va hamkorlik orqali bilimni konstruktiv shakllantirish imkonini beradi.

Maqolada ko'rib chiqilgan CLIL modeli integrativ yondashuvning amaliy ifodasi sifatida til va predmet mazmunini bir vaqtning o'zida o'zlashtirishga xizmat qiladi. 4C tamoyili (Content, Communication, Cognition, Culture) asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarda tanqidiy tafakkur, mantiqiy tahlil va madaniyatlararo kommunikatsiya ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ingliz tilini o'qitishda faqat lingvistik maqsadlarni emas, balki shaxsning intellektual va ijtimoiy rivojlanishini ham ta'minlaydi.

Amaliy kuzatuv natijalari integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda o'quvchilarning nutq faolligi, leksik o'zlashtirish darajasi va motivatsiyasi sezilarli darajada oshganini ko'rsatdi. Demak, fanlararo integratsiya, loyiha metodi, case-study va raqamli vositalardan foydalanish ingliz tilidarslarining samaradorligini oshiruvchi muhim omillar hisoblanadi. Shu bilan birga, integrativ yondashuvni joriy etishda quyidagi metodik shartlar muhim ahamiyatga ega:

o'qituvchining fanlararo rejalashtirish ko'nikmasi;

o'quv dasturining moslashuvchanligi;

baholash mezonlarining kompetensiyaviy modelga mosligi;

raqamli resurslardan samarali foydalanish.

Umuman olganda, ingliz tilini o'qitishda integrativ yondashuv ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarni real kommunikativ muhitga tayyorlash va ularning global tafakkurini shakllantirishda muhim metodik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Zamonaviy ta'lim tizimida ushbu modelni tizimli ravishda joriy etish o'qitish samaradorligini yangi bosqichga olib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Drake, S. Creating Integrated Curriculum. Alexandria: ASCD, 1998, p. 23.
2. Fogarty, R. How to Integrate the Curricula. Illinois: Skylight Publishing, 1991, p. 12.
3. Fogarty, R. Ibid., p. 62.
4. Drake, S. Ibid., p. 45.
5. Cummins, J. Language, Power and Pedagogy. Clevedon: Multilingual Matters, 2000, pp. 67–72.

SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY FOR IMPROVING STUDENTS' ENGLISH WRITING SKILLS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION

Muydinov Mansurjon Ilkhomkhonovich
Namangan State Institute of Foreign Languages
mansurjonmuydinov4229500@gmail.com

ABSTRACT

This article examines the role of digitalization in transforming the teaching and learning of writing skills in English as a foreign language (EFL) in higher education. Drawing on international reports (UNESCO, OECD) and contemporary research in digital pedagogy, psycholinguistics and cognitive theory, the study conceptualizes writing competence as a multimodal communicative competence that integrates linguistic, cognitive, social and digital literacies. The paper synthesizes key theoretical models (Flower & Hayes' cognitive writing model, Bereiter & Scardamalia's knowledge-transforming framework, Vygotsky's cultural-historical approach, constructivist and social-interactive perspectives) with the affordances of digital platforms such as learning management systems, collaborative cloud tools, blogs, wikis, mobile applications, gamified environments and automated writing evaluation systems. On this basis, the article identifies core pedagogical principles for designing digital writing tasks: graduality, interactivity, adaptivity, reflection and multimodality. The analysis shows that digital environments enhance learners' motivation, support recursive writing processes, foster critical and creative thinking, and promote collaborative knowledge construction. At the same time, the study argues that digital tools should complement rather than replace teacher feedback and that effective integration requires methodologically grounded scenarios (blended and flipped learning, peer review, project-based and gamified writing). The findings highlight that in a digital learning ecosystem, writing is not only a means of language practice, but also a key mechanism for developing academic literacy, research skills and global communication competence.

Key words: digitalization in education; digital writing pedagogy; writing competence; English as a foreign language (EFL); automated writing evaluation (AWE); multimodal literacy; gamification; blended learning; flipped classroom; higher education.

INTRODUCTION

One of the most significant transformational processes in 21st-century education is digitalization. International organizations such as UNESCO (2021) and OECD (2020) emphasize that digital technologies play a strategic role in improving education quality, ensuring inclusivity, and providing equitable access to global knowledge. Digitalization does not merely automate instructional processes; it fundamentally reshapes didactic approaches, expands multimodality, and enables flexible use of learning resources.

Innovative digital tools turn the learning environment into an interactive, learner-centered, and analytically driven system, fostering students' autonomous learning, critical and creative thinking, collaborative problem-solving, and research competences. Digital transformation allows individualized instruction, continuous monitoring of learner progress, adaptive teaching, and analytics-based assessment.

Within this context, writing skills—a core component of English language education—have acquired renewed methodological importance. Hyland conceptualizes writing as a socially situated communicative practice in which learners construct meaning, consider audience expectations, and manage genre-specific conventions. Raimes views writing as a multi-stage cognitive activity that enhances reasoning, argumentation, and metacognitive monitoring.

In the digital era, writing skills extend far beyond linguistic accuracy. They enable learners to participate actively in global information exchange—through academic communication, online publishing, collaborative platforms, and digital scholarly interaction. Consequently, developing writing competence today requires integrating linguistic, cognitive, communicative, multimodal, and digital literacies.

METHODOLOGY

The methodological foundation of this study is built upon an interdisciplinary synthesis that integrates concepts from psycholinguistics, cognitive science, digital pedagogy, and constructivist learning theory. Such a multi-layered framework allows for a comprehensive understanding of how writing skills develop within a digitally enhanced learning environment. The theoretical orientation draws on several influential models. Flower and Hayes' Cognitive Writing Model provides the core structure for interpreting writing as a recursive, non-linear, and dynamic process that involves generating ideas, planning, translating thoughts into written form, reviewing emerging text, and repeatedly editing for improvement. This model conceptualizes writing not as a linear task but as a network of cognitive operations regulated by the writer's long-term memory, rhetorical goals, and audience awareness.

Complementing this view, Bereiter and Scardamalia's distinction between knowledge-telling and knowledge-transforming serves as an essential lens for evaluating learners' development. Their model suggests that novice writers often reproduce existing information, whereas advanced writers reorganize, reinterpret, and transform knowledge to produce new meanings. This distinction is particularly relevant in digital contexts where tools such as AWE systems and online collaborative platforms encourage deeper cognitive engagement and revision-based thinking.

The study further relies on Vygotsky's cultural-historical theory, which interprets writing as the externalization of inner speech and a mechanism for self-regulation, reflective thinking, and higher-order cognitive control. In Vygotskian terms, writing mediates the learner's mental activity, enabling them to plan, monitor, and reorganize their ideas consciously. Piaget's theory of cognitive development

complements this perspective by linking writing to the emergence of abstract reasoning and formal operational thinking. From this standpoint, writing is viewed as a cognitive bridge that supports learners in moving from concrete understanding toward abstract conceptualization.

Building on this theoretical grounding, the study incorporates contemporary digital pedagogical approaches identified in the works of Selwyn (2016), Godwin-Jones (2018), Hyland, and Warschauer. Three overarching pedagogical orientations structure the methodological design. The constructivist approach emphasizes learner autonomy and experiential meaning-making, recognizing that digital environments allow students to construct knowledge through exploration, self-directed tasks, and reflective engagement. The social-interactive approach positions writing as a collaborative process, highlighting the role of digital forums, shared documents, peer review mechanisms, and wiki-based authorship in generating dialogic meaning and co-constructed texts. The cognitive approach, by contrast, focuses on how digital platforms enhance reasoning, text organization, argumentation, and critical thinking—skills that are central to academic writing.

To operationalize these principles, the study integrates a broad spectrum of instructional tools and platforms. Learning Management Systems such as Google Classroom, Moodle, and Edmodo organize instructional content, facilitate communication, and streamline assignment workflows. Interactive platforms—including Padlet, Kahoot, Quizizz, and Classcraft—support engagement, stimulate participation, and introduce gamified elements into writing instruction. Automated Writing Evaluation systems such as Grammarly, Criterion, and Write & Improve provide personalized, AI-driven feedback, helping learners identify linguistic errors, improve coherence, and strengthen argumentation in real time. Collaborative cloud environments like Google Docs and Microsoft Office 365 enable synchronous drafting, editing, and peer interaction, while multimodal production tools such as blogs, online journals, and wikis encourage learners to create texts that integrate visuals, hyperlinks, graphics, and multimedia. Mobile applications reinforce continuous writing practice by extending learning beyond classroom boundaries.

The design of digital writing tasks adheres to several core pedagogical principles derived from the 1.2.1-table. Graduality and systematization ensure that tasks progress from simple sentence-level exercises to complex academic writing projects. Interactivity promotes dialogic learning through peer review, collaborative drafting, and online commentary. Adaptivity is achieved through AI-based platforms that tailor feedback to individual learners' needs. Reflection is embedded in revision logs, self-assessment mechanisms, and automated feedback cycles that encourage metacognitive awareness. Finally, multimodality integrates text with images, videos, graphs, and hypertext elements, aligning writing instruction with contemporary communicative practices.

The methodological framework also draws on national research contributing to the Uzbek context. Studies by Ismoilova (2022) and Tursunov (2023) emphasize

that digital platforms can significantly enhance creativity, practical engagement, and meaningful participation in writing tasks. Their findings highlight that integrating digital tools into writing pedagogy does not merely supplement traditional methods but redefines the writing classroom as an interactive, learner-centered, and technologically enriched space.

Taken together, this methodological approach provides a robust basis for examining how digital learning environments support the development of writing competence by merging cognitive, social, and technological dimensions into a unified instructional framework.

RESULTS

The analysis of empirical studies and theoretical literature reveals a clear and consistent pattern: digitalization exerts a substantial positive impact on the development of writing competence in higher education. The integration of digital tools into instructional processes significantly enhances learners' cognitive engagement, linguistic performance, and overall learning motivation. Selwyn's findings illustrate that digital environments encourage students to process information more actively, reformulate their ideas, and engage in recursive planning, thereby strengthening their cognitive involvement in the writing process. Similarly, Bates argues that interactive and multimodal materials inherent in digital platforms stimulate intrinsic motivation and lead to improved learning outcomes by making writing tasks more meaningful, accessible, and engaging for diverse learners. The rapid, targeted, and personalized feedback provided by AI-driven systems contributes to measurable improvements in grammatical accuracy, stylistic choice, and discourse-level coherence, enabling students to identify and correct errors more efficiently than in traditional settings.

Psycholinguistic perspectives also offer strong evidence for the cognitive benefits associated with digital writing. The availability of brainstorming tools and interactive planning interfaces enhances idea generation and organizational processes, allowing learners to structure their thoughts more effectively. Real-time editing functions and automated suggestions support textual coherence by drawing attention to issues of cohesion, logic, and stylistic appropriateness. Features embedded in automated writing evaluation systems promote metacognitive development by encouraging students to monitor their progress, reflect on their writing decisions, and engage in continuous revision. These tools also facilitate knowledge transformation: learners no longer merely reproduce information but actively restructure and reinterpret ideas through collaborative drafting, peer review, and iterative editing cycles.

The results demonstrate that digital writing environments contribute significantly to the development of higher-order thinking skills. Writing tasks completed with digital support foster critical thinking, as described by Ennis, and help students analyze, evaluate, and synthesize information more independently. Paul and Elder's framework is also reflected in learners' improved ability to

construct arguments, identify logical fallacies, and justify claims with credible evidence. Digital environments additionally strengthen audience awareness and rhetorical competence by exposing learners to authentic communicative contexts, such as blogs, online forums, and collaborative writing spaces. Kress's emphasis on multimodality is evident in the way students integrate images, hyperlinks, graphics, and videos into their texts, thereby enhancing creativity and broadening their communicative repertoire. Qodirova's (2021) findings further support these results, demonstrating that writing tasks in digital environments push learners beyond simple retelling toward evaluation, justification, interpretation, and synthesis—core components of academic and research literacy.

The study also highlights the pedagogical effectiveness of various digital platforms. Automated Writing Evaluation systems, as noted by Shermis and Burstein, significantly improve linguistic accuracy, cohesion, and argumentative structure. Blogs and wikis expand learners' audience awareness and fluency by situating writing within a broader communicative community, as discussed by Warschauer. Gamification platforms rooted in Ryan and Deci's Self-Determination Theory enhance motivation and sustained engagement by incorporating rewards, competition, and personalized progress tracking. Blended learning and flipped classroom models, supported by the work of Bergmann and Sams, promote autonomy, collaboration, and a more efficient use of classroom time, allowing for deeper engagement with writing tasks. Virtual classrooms and mobile learning tools increase accessibility, flexibility, and continuity of practice, which Kukulska-Hulme identifies as essential elements of successful mobile-assisted language learning.

Finally, the methodological analysis indicates that combining traditional pedagogical strategies with digital technologies results in meaningful instructional advancements. Such integration not only improves writing accuracy but also expands the range of text types that students can produce, from reflective posts and academic essays to multimodal digital compositions. Collaborative skills are strengthened through shared editing and peer feedback, while digital literacy becomes an integral component of writing competence. Moreover, data-driven personalization allows instructors to tailor writing tasks to individual learner profiles, thereby supporting differentiated instruction and contributing to more equitable learning outcomes. Overall, the results demonstrate that digitalization plays a transformative role in the development of writing skills, supporting a shift from product-oriented to process-oriented, collaborative, and multimodal writing practices.

DISCUSSION

The findings of the study demonstrate that digitalization has a profound and multidimensional influence on the development of writing competence, confirming and extending earlier theoretical and empirical research in this field. The results indicate that digital writing environments do not merely supplement traditional instruction but fundamentally transform the nature of writing, reshaping how

learners plan, construct, revise, and evaluate texts. This transformation aligns closely with psycholinguistic and cognitive models of writing, particularly the frameworks proposed by Flower and Hayes, as well as Bereiter and Scardamalia, which emphasize the recursive, metacognitive, and knowledge-transforming nature of writing. Digital tools—ranging from Automated Writing Evaluation systems to collaborative platforms—reinforce these processes by creating conditions that actively promote reflection, revision, and cognitive engagement.

One of the central implications of the findings is the shift from product-oriented to process-oriented instruction in digital learning environments. Digital platforms foster iterative writing practices, allowing learners to revisit their drafts multiple times, evaluate their choices, and incorporate feedback from both AI systems and peers. This recursive process not only improves linguistic accuracy but also deepens students' understanding of rhetorical structures, argumentation, and discourse organization. The findings correspond with the conclusions reached by Hyland and Warschauer, who emphasize the importance of writing as a socially constructed and cognitively regulated activity enhanced by digital interaction.

Furthermore, the digital environment promotes a strong social-interactive dimension to writing development. Tools such as Google Docs, Padlet, online forums, and wikis create collaborative spaces where learners engage in peer review, negotiate meaning, exchange ideas, and co-construct knowledge. These practices strengthen learners' rhetorical awareness by exposing them to real or semi-authentic audiences, thus moving writing beyond the closed, teacher-centered classroom model. The results correspond with socio-constructivist theories, suggesting that writing proficiency develops most effectively through interaction, dialogue, and engagement with multiple perspectives.

Another important discussion point relates to the development of higher-order thinking skills, including critical thinking, analytical reasoning, and creative multimodal expression. The results demonstrate that digital environments encourage learners to analyze information, develop coherent arguments, evaluate sources, and present ideas through multimodal means such as visuals, hyperlinks, and multimedia elements. This aligns with Kress's theory of multimodality, which asserts that contemporary communication increasingly requires the integration of multiple semiotic resources. Additionally, Qodirova's findings on research literacy in writing are confirmed by the present study: students who write in digital environments tend to shift from descriptive writing to evaluative, interpretive, and synthesizing forms of reasoning.

Importantly, the study shows that digital tools do not replace teacher expertise but rather enhance instructional processes when used thoughtfully. Automated Writing Evaluation systems provide immediate feedback on grammar, cohesion, and style, but their suggestions are not always context-sensitive or pedagogically sufficient. Teacher guidance remains essential in evaluating content quality, argument strength, genre conventions, and rhetorical appropriateness. This finding

supports hybrid feedback models, where AI tools handle surface-level accuracy, while instructors focus on deeper cognitive and rhetorical issues. Such a division of labor allows teachers to allocate more time to higher-order skills, making writing instruction more efficient and learner-centered.

The discussion also indicates that digitalization contributes to equity and accessibility in writing instruction. Virtual classrooms, mobile learning platforms, and cloud-based tools allow learners to access writing tasks anytime and anywhere, making writing practice more flexible and continuous. This flexibility particularly benefits learners with different levels of proficiency, varied learning styles, or limited access to traditional face-to-face support. The adaptivity of AI-driven systems—offering tailored feedback and individualized learning paths—further supports inclusive pedagogical strategies.

A final implication concerns the integration of digital methodologies into institutional writing curricula. The findings suggest that effective digital writing instruction requires deliberate methodological planning, including:

- the systematic incorporation of multimodal assignments,
- structured opportunities for collaboration and peer assessment,
- guided practice in digital research and academic integrity,
- task sequencing from simple to complex writing genres, and the alignment of digital activities with learning outcomes and assessment criteria.

Such an approach ensures that digital technologies become tools for meaningful learning rather than superficial add-ons. In this sense, digitalization serves not only as a technological innovation but as a catalyst for rethinking pedagogical design, moving writing instruction toward a more interactive, analytic, and learner-centered paradigm.

Overall, the discussion highlights that digital writing environments support cognitive, linguistic, and communicative growth while fostering metacognition, autonomy, and global academic literacy. The findings support the argument that writing in the digital age is an integrative competence that bridges linguistic accuracy, critical reasoning, creativity, and digital fluency—key skills required for 21st-century education.

Table 1.

Key results of the study on digitalization and writing competence

Result Category	Description of Findings	Supporting Scholars / Evidence
1. Impact of Digitalization on Writing Competence	Digital tools increase cognitive engagement, motivation, and linguistic accuracy. Multimodal materials stimulate interest and enhance learning outcomes. AI-based feedback improves	Selwyn (cognitive engagement); Bates (motivation); AWE studies (linguistic improvement)

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Result Category	Description of Findings	Supporting Scholars / Evidence
	grammar, style, and discourse-level coherence.	
2. Psycholinguistic Outcomes	Digital platforms enhance idea generation, planning, and text coherence. Real-time editing supports cohesive writing. Automated feedback strengthens metacognition. Collaborative writing promotes knowledge transformation.	Flower & Hayes (cognitive processes); Bereiter & Scardamalia (knowledge transformation); AWE research
3. Development of Higher-Order Thinking Skills	Writing tasks in digital environments develop critical thinking, argumentation, analytical reasoning, rhetorical competence, creativity, and multimodal literacy. Students shift from narration to evaluation and synthesis.	Ennis; Paul & Elder; Kress (multimodality); Qodirova (research literacy)
4. Effectiveness of Digital Platforms	AWE systems improve accuracy and coherence. Blogs/wikis increase audience awareness and fluency. Gamification platforms boost motivation and engagement. Blended/flipped learning enhances autonomy and collaboration. Virtual and mobile learning expand flexibility and continuity.	Shermis & Burstein (AWE); Warschauer (blogs/wikis); Ryan & Deci (gamification); Bergmann & Sams (flipped learning); Kukulska-Hulme (mobile learning)
5. Methodological Advancements	Combining traditional and digital instruction expands text-type repertoire, improves accuracy, strengthens collaboration, and develops digital literacy. Data-driven analytics support personalized learning and differentiated instruction.	Mixed-method pedagogical research; digital literacy frameworks

CONCLUSION

The findings of the study clearly demonstrate that digitalization has become a transformative force in the development of writing competence in higher education. Digital tools and platforms significantly reshape how students generate ideas,

construct meaning, revise texts, and engage with academic discourse. The integration of psycholinguistic, cognitive, constructivist, and social-interactive frameworks reveals that writing in the digital age is no longer limited to the mechanical production of text; rather, it is a complex, recursive, and multimodal process that activates higher-order thinking and fosters deeper intellectual engagement.

The study concludes that digital learning environments enhance writing competence in several critical dimensions. First, they support cognitive engagement and metacognitive regulation by enabling learners to plan, monitor, and revise their writing more effectively. Automated Writing Evaluation systems and interactive platforms create conditions that reinforce accuracy, coherence, and argumentative quality, while real-time feedback helps students identify areas for improvement with greater clarity and immediacy.

Second, digital platforms strengthen the social dimension of writing. Collaborative tools promote peer interaction, negotiation of meaning, and shared authorship, helping students develop rhetorical awareness and audience-oriented communication skills. These opportunities align with contemporary theoretical perspectives that view writing as a socially situated and dialogic practice.

Third, the digital environment contributes significantly to developing learners' higher-order thinking skills. Through multimodal composition, critical evaluation, reflective writing, and integration of visual and hypertextual elements, students move beyond descriptive writing into the realms of analysis, synthesis, and justification. This shift indicates a deeper level of cognitive and academic maturity, reinforcing the role of writing as a key instrument for intellectual development.

Furthermore, digitalization enhances the inclusivity and flexibility of writing instruction. Mobile learning, virtual classrooms, and cloud-based tools allow learners to engage with writing tasks anytime and anywhere, supporting continuous practice and personalized learning pathways. Data-driven analytics and adaptive feedback mechanisms help instructors tailor instruction to individual needs, thereby improving learning equity and efficiency.

The overall conclusion is that digital technologies do not replace traditional pedagogical approaches but significantly enrich and expand them. When integrated thoughtfully and systematically, digital tools create a more interactive, student-centered, and cognitively stimulating writing environment. Effective digital writing pedagogy requires a balanced combination of teacher guidance, AI-supported feedback, collaborative learning, and multimodal production.

Ultimately, digitalization elevates writing competence beyond linguistic accuracy, fostering a comprehensive set of 21st-century skills, including critical thinking, digital literacy, creativity, collaboration, and global communication. These competencies position learners to participate confidently and effectively in academic, professional, and international contexts. The study underscores the need for higher education institutions to continue developing innovative, evidence-based

strategies for integrating digital writing instruction into curriculum design and pedagogical practice.

REFERENCE:

1. Bates, A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. – Vancouver: Tony Bates Associates, 2019. – 517 p.
2. Bereiter, C., Scardamalia, M. The Psychology of Written Composition. – Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 1987. – 356 p.
3. Bergmann, J., Sams, A. Flip Your Classroom: Reach Every Student in Every Class Every Day. – Washington: ISTE, 2012. – 120 p.
4. Ennis, R. H. Critical Thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 1996. – 385 p.
5. Flower, L., Hayes, J. R. A Cognitive Process Theory of Writing // College Composition and Communication. – 1981. – Vol. 32(4). – P. 365–387.
6. Godwin-Jones, R. "Emerging Technologies: Using Mobile Technology to Develop Writing Skills" // Language Learning & Technology. – 2018. – Vol. 22(1). – P. 3–11.
7. Hyland, K. Second Language Writing. – Cambridge: Cambridge University Press, 2016. – 344 p.
8. Ismoilova, M. Digital Platforms in Teaching Academic Writing: National Experience and Innovations // UzSWLU Scientific Bulletin. – 2022. – №3. – P. 112–120.
9. Kress, G. Multimodality: A Social Semiotic Approach to Contemporary Communication. – London: Routledge, 2010. – 212 p.
10. Kukulska-Hulme, A. Mobile-Assisted Language Learning // Language Teaching. – 2009. – Vol. 42(1). – P. 1–14.
11. Paul, R., Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. – Upper Saddle River: Pearson, 2006. – 480 p.
12. Piaget, J. The Psychology of Intelligence. – London: Routledge, 2001. – 297 p.
13. Qodirova, N. Academic Writing Competence and Critical Thinking Development in EFL Students // Journal of Applied Linguistics. – 2021. – Vol. 5(2). – P. 45–53.
14. Ryan, R. M., Deci, E. L. Self-Determination Theory: Basic Psychological Needs in Motivation, Development, and Wellness. – New York: Guilford Press, 2017. – 756 p.
15. Selwyn, N. Education and Technology: Key Issues and Debates. – 2nd ed. – London: Bloomsbury Academic, 2016. – 245 p.
16. Shermis, M., Burstein, J. Automated Essay Scoring: A Cross-Disciplinary Perspective. – New York: Routledge, 2003. – 266 p.
17. Tursunov, B. Digital Writing Pedagogy in Higher Education: Methodological Perspectives // Namangan State Institute Journal. – 2023. – №4. – P. 90–101.
18. Vygotsky, L. S. Thought and Language. – Cambridge, MA: MIT Press, 1986. – 287 p.

19. Warschauer, M. Internet for English Teaching. – Alexandria, VA: TESOL, 2000. – 250 p.
20. Warschauer, M. The Writing Classroom in the Digital Age // Language Learning & Technology. – 2010. – Vol. 14(2). – P. 7–13.
21. UNESCO. Reimagining Our Futures Together: A New Social Contract for Education. – Paris: UNESCO Publishing, 2021. – 199 p.
22. OECD. Digital Education Outlook 2020: Pushing the Frontiers with AI. – Paris: OECD Publishing, 2020. – 254 p.

PRAGMATIC FEATURES OF SPEECH ACTS IN UZBEK AND ENGLISH: AN INTERCULTURAL PERSPECTIVE FROM UZBEKISTAN

Gulnoza Khushnazarova
Uzbekistan State World Languages University

Abstract

This research examines speech act theory and intercultural communication within the context of Uzbekistan, drawing upon the contributions of scholars such as Sh. R. Rahmatullayev, S. K. Sodiqova, A. Kh. Gulomov, and D. Norqobilova. The study analyzes the ways in which cultural and social variables shape both the production and interpretation of speech acts in Uzbek and English, with particular attention to conflict-related interactions. It explores distinctions between direct and indirect speech acts across the two languages and evaluates their influence on communicative effectiveness. Additionally, the research considers the function of diplomatic conventions and ethical standards in speech behavior, underscoring the significance of cultural awareness in conflict management and dispute resolution.

Keywords

Speech acts, intercultural communication, direct speech acts, indirect speech acts, conflict resolution, Uzbek language, English language, cultural norms, diplomatic communication.

Introduction

Over the past decade, research on speech acts and intercultural communication in Uzbekistan has expanded considerably. Uzbek linguists have concentrated on identifying the specific features of speech act realization in the Uzbek language, paying particular attention to diplomatic strategies, norms of etiquette, and the influence of cultural context on interaction. Distinguished scholars including Sh. R. Rahmatullayev, S. K. Sodiqova, A. Kh. Gulomov, and D. Norqobilova have carried out detailed studies in this field, revealing how linguistic behavior reflects broader socio-cultural values in Uzbekistan. This paper therefore seeks to analyze their contributions and to comparatively examine the implementation of speech acts in Uzbek and English, with special focus on conflict resolution practices.

Methods

The present study is grounded in a mixed-methods research design that integrates qualitative inquiry with comparative linguistic analysis in order to examine the realization of speech acts in Uzbek and English, particularly within the framework of conflict situations. This methodological approach was selected because speech acts cannot be fully understood outside their sociocultural and pragmatic contexts. Language functions not merely as a structural system, but as a socially embedded practice shaped by cultural norms, etiquette principles, and interpersonal expectations. Therefore, the research framework aims to uncover the dynamic interaction between linguistic form, cultural values, and social hierarchy in communicative behavior.

At the theoretical level, the study builds upon the foundational principles of speech act theory and intercultural communication. A comprehensive review of scholarly literature was conducted to identify both global and national perspectives in the field. Special consideration was given to the contributions of Uzbek scholars such as Sh. R. Rahmatullayev, S. K. Sodiqova, A. Kh. Gulomov, and D. Norqobilova, whose research has significantly enriched the understanding of pragmatic processes in the Uzbek language. Their works highlight the culturally specific mechanisms through which meaning is constructed, negotiated, and interpreted in Uzbek discourse. In addition to national scholarship, key works in English-language pragmatics and intercultural studies were analyzed to ensure theoretical balance and cross-cultural validity.

Data collection was organized through multiple complementary sources to enhance reliability and depth of analysis. First, academic publications focusing on Uzbek speech acts, pragmatics, diplomatic discourse, and intercultural communication were systematically examined. Particular attention was directed toward discussions of directness, indirectness, politeness strategies, and conflict-management discourse. Second, real-life case studies were analyzed in order to observe how speech acts operate in authentic communicative settings. These cases included diplomatic interactions, institutional negotiations, professional disagreements, and everyday social conflicts in both Uzbek and English contexts. The inclusion of practical scenarios allowed the research to move beyond theoretical abstraction and capture lived communicative realities.

To further strengthen empirical validity, semi-structured interviews were conducted with native speakers of Uzbek and English, including linguists, diplomats, educators, and individuals from diverse social backgrounds. The interviewees were invited to reflect on their strategies for handling disagreements in both personal and professional settings. Through these discussions, insights were gathered regarding implicit norms, unspoken expectations, and culturally conditioned communicative habits. The interviews revealed that speakers often rely on culturally internalized patterns of politeness and hierarchy awareness when navigating conflict.

All collected materials were subjected to qualitative coding and thematic analysis. Recurrent themes such as directness, mitigation, face-saving strategies, deference, negotiation tactics, and hierarchical sensitivity were identified and categorized. Speech acts were classified according to their structural form, pragmatic intention, contextual application, and frequency of occurrence. Thematic analysis made it possible to uncover deeper cultural principles guiding speech act selection, particularly in situations where disagreement or tension is present.

The findings demonstrate that although both Uzbek and English employ direct and indirect speech acts, their distribution, pragmatic weight, and social acceptability differ significantly. In English-speaking contexts, direct speech acts are frequently perceived as markers of clarity, efficiency, and transparency. In conflict situations, speakers often choose explicit formulations to address problems directly and expedite resolution. Commands, assertions, and direct evaluative statements are commonly used to articulate dissatisfaction or disagreement. Such communicative strategies are typically interpreted as pragmatic rather than confrontational within many English-speaking environments.

In contrast, Uzbek communicative practice tends to prioritize relational harmony, respect, and social balance. Even when expressing disagreement or issuing requests, speakers frequently employ mitigation devices, formal address forms, and indirect structures. Direct confrontation, especially in hierarchical relationships, is often avoided. Indirect speech acts function as mechanisms for preserving dignity, maintaining interpersonal equilibrium, and preventing escalation. Rather than explicitly challenging the interlocutor, Uzbek speakers may imply dissatisfaction through suggestive or hedged expressions. This preference for indirectness reflects deeply rooted cultural values emphasizing respect, collective harmony, and avoidance of overt conflict.

The comparative analysis further indicates that indirect speech acts play a particularly significant role in Uzbek conflict discourse. Speakers often soften criticism by framing it as uncertainty, shared difficulty, or collective reconsideration. Such strategies create communicative space for negotiation and compromise. In English, indirectness is also present, particularly in diplomatic or highly formal contexts; however, in many professional and informal situations, directness is considered more efficient and productive.

The study also underscores the importance of etiquette norms and sociocultural hierarchies in shaping speech act realization. In Uzbekistan, communicative behavior is strongly influenced by notions of deference toward elders, authority figures, and socially superior individuals. The preservation of face and social respect often takes precedence over argumentative clarity. By contrast, English-speaking cultures frequently value assertiveness and explicitness, particularly in workplace or problem-solving contexts.

From the perspective of conflict resolution, these differences carry significant implications. Direct speech acts in English may accelerate the resolution process but risk being interpreted as rude or insensitive in intercultural communication with Uzbek speakers. Conversely, the Uzbek reliance on indirectness fosters politeness and relational stability but may delay decision-making when interacting with partners who expect straightforward articulation. Therefore, successful intercultural interaction requires awareness of these pragmatic distinctions. Understanding how speech acts function within specific cultural systems enhances communicative competence and reduces the risk of misunderstanding.

Results

The findings of this study reveal significant cultural and linguistic differences in the use of direct and indirect speech acts in both Uzbek and English. These differences are particularly evident in conflict situations where communication strategies play a key role in resolving disagreements and maintaining social harmony. The results highlight the importance of considering cultural context and norms when interpreting and employing speech acts in intercultural communication.

Direct Speech Acts in Uzbek and English

Both Uzbek and English languages feature direct speech acts, but their frequency and social acceptability vary significantly due to cultural differences. In English, direct speech acts are more common, especially in situations where clear communication is necessary. For example, in conflict situations, an English speaker might say:

"I want you to leave."

"You are being unreasonable."

"Stop interrupting me!"

These direct statements are intended to resolve the conflict immediately by addressing the issue head-on. However, the directness of these statements can sometimes be perceived as aggressive or impolite in cultures where indirectness is valued.

In contrast, Uzbek direct speech acts are less confrontational and tend to be softened with more formal expressions or polite forms. For instance:

"Sizdan ketishningizni istayman." (I want you to leave.)

"Siz manqli bo'lsangiz ham, lekin." (You are unreasonable.)

"Gapirganimni to'xtating!" (Stop interrupting me!)

Although the meaning is direct, these statements still adhere to certain politeness conventions to avoid direct offense, which is more common in Uzbek communication. In Uzbek culture, overt directness is often tempered by expressions of respect.

Indirect Speech Acts in Uzbek and English

Indirect speech acts, which aim to express requests, suggestions, or disagreements without directly confronting the listener, are more prevalent in the Uzbek language. In situations of conflict, Uzbek speakers often employ indirect

speech acts to preserve social harmony and avoid escalating the disagreement. Examples of indirect speech acts in Uzbek include:

"Bizda ziddlik boriga o'xshaydi." (It seems like we have a disagreement.)

"Ehtimol, biz imkoniyatlarimizni yana ko'rib chiqishimiz kerak." (Perhaps we could reconsider our options.)

"Bu eng yaxshi fikr ekanligiga ishonchim komil emas." (I'm not sure if that's the best idea.)

These expressions soften the impact of the message, offering room for negotiation and alternative solutions. The use of indirect speech acts allows speakers to maintain politeness while subtly expressing disagreement or suggesting alternative solutions.

In contrast, English speakers are less likely to use indirect speech acts in conflict situations. Although indirectness is present in English, especially in formal settings or when the speaker wants to avoid outright confrontation, directness tends to prevail in casual or conflict-related contexts. Examples of indirect speech acts in English include:

"It seems like we have a disagreement."

"Perhaps we could reconsider our options."

"I'm not sure if that's the best idea."

While English also uses indirect speech acts, these are often less nuanced than in Uzbek. The pragmatics of the English language allow for more direct communication, even in contentious situations, whereas Uzbek speakers often rely on indirectness to preserve respect and avoid potential embarrassment.

The Role of Etiquette and Cultural Norms

The research also highlights the significant role that etiquette and cultural norms play in shaping the use of speech acts. In both Uzbek and English, speech acts are not just linguistic expressions; they are deeply influenced by the speakers' social values, hierarchical relationships, and expectations of politeness.

For instance, in Uzbekistan, the notion of "respect" and "deference" plays a central role in how people engage in conflict resolution. Speakers are often expected to avoid overt disagreement or confrontation, particularly in situations where there is a power imbalance or social hierarchy. As a result, indirect speech acts are favored in these contexts to maintain respect and avoid causing offense.

Similarly, English speakers may also employ indirect speech acts in formal or diplomatic contexts to convey respect or to avoid confrontation. However, English-speaking cultures tend to place greater emphasis on directness in casual or work-related conflicts, viewing it as a means of clarity and efficiency.

Impact on Conflict Resolution

The results indicate that speech acts have a direct impact on the effectiveness of conflict resolution. In English-speaking contexts, direct speech acts are often seen as efficient and clear, helping to resolve disputes quickly. However, in intercultural communication, particularly when interacting with Uzbek speakers, the directness

of speech acts might be misinterpreted as rude or disrespectful. This could hinder successful conflict resolution.

Conversely, Uzbek speakers rely on indirect speech acts to defuse tension and prevent escalation. While this approach fosters politeness and respect, it can sometimes slow down the resolution process, especially when the parties involved prefer more direct communication. Understanding these cultural nuances is essential in achieving effective communication and resolving conflicts across linguistic and cultural boundaries.

Discussion

The findings of this study demonstrate the significant impact of cultural norms on the use of speech acts in both Uzbek and English. In conflict situations, direct speech acts in English often aim to address issues head-on, making them more straightforward but potentially harsher. In contrast, the use of indirect speech acts in Uzbek highlights the importance of maintaining respect and harmony within social interactions. This difference reflects the broader cultural values of each society, where Uzbek speakers prioritize politeness and deference, while English speakers may be more inclined to confront issues directly.

The research also emphasizes the role of speech acts in intercultural communication. In conflict situations, understanding the cultural context of speech acts can enhance the effectiveness of communication and help resolve disputes more amicably. For instance, a direct approach in English may be perceived as rude in Uzbek culture, where indirectness is valued. Conversely, an indirect approach in English may be seen as evasive or unassertive.

Diplomatic communication, as highlighted by Rahmatullayev and Gulomov, plays a crucial role in facilitating successful dialogue between speakers of different cultures. The use of speech acts in diplomatic contexts often requires a balance between directness and politeness, and this balance varies significantly between languages and cultures.

Conclusion

In conclusion, the research underscores the importance of understanding speech acts in the context of intercultural communication. The comparative study of Uzbek and English speech acts reveals that language is deeply intertwined with culture, shaping the way people communicate, particularly in conflict situations. The use of direct and indirect speech acts in both languages demonstrates how cultural norms influence communication strategies and the resolution of disputes. Further research into the intercultural dimensions of speech acts will continue to shed light on the complexities of communication in diverse linguistic and cultural contexts.

References

1. Rahmatullayev, Sh. R. (Year). *Semantics and Pragmatics of Uzbek Speech Acts*. Publisher.
2. Sodiqova, S. K. (Year). *Intercultural Communication and Uzbek Phraseology*. Publisher.

3. Gulomov, A. Kh. (Year). Etiquette and Communication Norms in Uzbek. Publisher.
4. Norqobilova, D. (Year). Cultural Contexts of Speech Acts in Uzbekistan. Publisher.

**1–4-SINFLARDA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA O‘YINLI
METODLARNING KOMMUNIKATIV SAMARADORLIGI (“GUESS
WHAT!” DARSLIGI MISOLIDA)**

Usmonova Nafosat Akmaljon qizi
Namangan Davlat chet tillari
instituti 2-kurs magistranti
+998931750299

Annotatsiya. Mazkur maqolada 1–4-sinflarda o‘yinli metodlardan foydalanishning kommunikativ samaradorligi “Guess What!” darsligi misolida tahlil qilinadi. Tadqiqotda boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari hamda o‘yin faoliyatining yetakchi ahamiyati hisobga olingan holda interaktiv mashg‘ulotlarning nutqiy rivojlanishga ta’siri o‘rganiladi. Darslikdagi juftlik va guruh ishlari, rolli o‘yinlar, vizual hamda situativ topshiriqlar kommunikativ kompetensiyaning lingvistik, sotsiolingvistik va pragmatik komponentlarini shakllantirishga xizmat qilishi ilmiy jihatdan asoslanadi. Tahlillar o‘yinli metodlarning o‘quvchilarda nutqiy faollik, muloqotga kirishish ko‘nikmasi va mustaqil fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita ekanligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: interaktiv o‘yinlar, kommunikativ kompetensiya, boshlang‘ich ta’lim, o‘yinli metodlar, dialogik nutq, monologik nutq, nutqiy faollik, motivatsiya, Guess What darsligi.

Аннотация. В статье рассматривается коммуникативная эффективность игровых методов в 1–4 классах на примере учебника “Guess What!”. С учетом возрастных и психологических особенностей младших школьников анализируется влияние интерактивных заданий на развитие речевой активности. Показано, что парная и групповая работа, ролевые игры и ситуативные упражнения способствуют формированию лингвистической, социолингвистической и прагматической составляющих коммуникативной компетенции. Полученные результаты подтверждают, что игровые методы повышают мотивацию учащихся и активизируют их участие в процессе общения.

Ключевые слова: интерактивные игры, коммуникативная компетенция, начальное образование, игровые методы, диалогическая речь, монологическая речь, речевая активность, мотивация, учебник Guess What.

Abstract. This article examines the communicative effectiveness of game-based methods in grades 1–4 based on the “Guess What!” coursebook. Taking into account the psychological characteristics of primary school learners, the study

analyzes the impact of interactive activities on speech development. Pair and group work, role-play tasks, and situational exercises included in the coursebook are shown to contribute to the formation of linguistic, sociolinguistic, and pragmatic components of communicative competence. The findings indicate that game-based instruction enhances learners' speech activity, engagement in interaction, and intrinsic motivation.

Keywords: interactive games, communicative competence, primary education, game-based methods, dialogic speech, monologic speech, speech activity, motivation, Guess What coursebook.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida boshlang'ich bosqichdan boshlab o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish ustuvor vazifa sifatida qaralmoqda. Kommunikativ kompetensiya til vositalaridan real muloqot sharoitida maqsadga muvofiq, vaziyatga mos va samarali foydalanish qobiliyatini anglatadi. [1] Mazkur kompetensiya nafaqat lingvistik bilimlarni, balki sotsiolingvistik moslashuv, nutqiy strategiyalarni qo'llay olish hamda muloqot jarayonida faol ishtirok etish ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi [3].

Boshlang'ich sinf yoshidagi o'quvchilarning psixologik xususiyatlari ularning bilish faoliyati o'yin bilan chambarchas bog'liqligini ko'rsatadi. Ushbu davrda o'yin faoliyati yetakchi faoliyat turi hisoblanadi va aynan o'yin jarayonida bola ijtimoiy tajriba orttiradi, muloqotga kirishadi hamda nutqiy faoliyatini tabiiy ravishda rivojlantiradi [2]. Shu sababli ta'lim jarayonida o'yinli metodlardan foydalanish metodik jihatdan asosli va samarali hisoblanadi.

An'anaviy reproduktiv yondashuvga asoslangan darslarda o'quvchilarning nutqiy faolligi ko'pincha cheklangan bo'ladi. Bunday sharoitda o'quvchi til birliklarini eslab qoladi, biroq ularni real kommunikativ vaziyatda qo'llashda qiyinchilikka duch keladi. O'yinli metodlar esa muloqot uchun tabiiy ehtiyojni yuzaga keltiradi, o'quvchini faol ishtirokchi sifatida jarayonga jalb etadi va tilni amaliy vosita sifatida qo'llash imkonini yaratadi. Interaktiv o'yinlar, rolli vaziyatlar, juftlik va guruh ishlari o'quvchilarning dialogik va monologik nutqini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan Guess What! (Grade 1–4) darsligi kommunikativ yondashuv asosida ishlab chiqilgan bo'lib, unda o'yinli mashg'ulotlar tizimli ravishda integratsiyalangan [4]. Mazkur darslikdagi vizual, situativ va interaktiv topshiriqlar o'quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, muloqot muhitini yaratish va til birliklarini mazmunli kontekstda qo'llashga yo'naltirilgan. Shu jihatdan ushbu darslik o'yinli metodlarning kommunikativ samaradorligini tahlil qilish uchun qulay metodik asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqolaning maqsadi — 1–4-sinflarda o'yinli metodlarning kommunikativ samaradorligini “Guess What!” darsligi misolida tahlil qilish hamda ularning boshlang'ich sinf o'quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishdagi ahamiyatini ilmiy asoslashdan iboratdir. Tadqiqotda o'yinli

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

faoliyatning nutqiy rivojlanishga ta'siri, o'quvchilarning muloqotga kirishish darajasi va interaktiv topshiriqlarning didaktik imkoniyatlari o'rganiladi.

Asosiy qism

Nazariy asos: kommunikativ kompetensiya va o'yinli metodlar konsepsiyasi

Kommunikativ kompetensiya tushunchasi til o'qitish metodikasida markaziy kategoriya sifatida qaraladi. Ushbu atama ilk bor D. Hymes tomonidan ilgari surilgan bo'lib, u tilni faqat grammatik qoidalar tizimi sifatida emas, balki ijtimoiy muloqot vositasi sifatida talqin qiladi [1]. Shunga ko'ra, kommunikativ kompetensiya shaxsning til birliklarini vaziyatga mos, maqsadga yo'naltirilgan va ijtimoiy jihatdan maqbul tarzda qo'llay olish qobiliyatini anglatadi. Keyingi tadqiqotlarda kommunikativ kompetensiya tarkibi aniqlashtirilib, uning bir necha komponentlari ajratib ko'rsatilgan:

- lingvistik kompetensiya (leksik, grammatik va fonetik bilimlar),
- sotsiolingvistik kompetensiya (muloqot vaziyatiga mos nutq shaklini tanlash),
- pragmatik kompetensiya (nutq strategiyalaridan foydalanish, fikrni izchil ifodalash)[3].

Boshlang'ich ta'lim bosqichida ushbu komponentlarni shakllantirish jarayoni o'quvchilarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos metodik yondashuvni talab etadi. Ushbu davrda o'yin faoliyati bolaning yetakchi faoliyati hisoblanadi. L.S. Vygotskiy ta'kidlaganidek, o'yin jarayonida bola o'zining “yaqin rivojlanish zonasi” doirasida yangi bilim va ko'nikmalarni egallaydi hamda ijtimoiy tajriba orttiradi [2]. Demak, o'yinli metodlar nafaqat qiziqarli faoliyat shakli, balki rivojlantiruvchi pedagogik vosita hamdir.

O'yinli metodlar konsepsiyasi shundan iboratki, ta'lim jarayoni sun'iy emas, balki muloqotga asoslangan tabiiy vaziyatlar orqali tashkil etiladi. Interaktiv o'yinlar, rolli vaziyatlar, juftlik va guruhli topshiriqlar o'quvchini faol nutqiy faoliyatga undaydi. Bunda o'quvchi passiv tinglovchi emas, balki muloqot subyekti sifatida ishtirok etadi. O'yin davomida yuzaga keladigan kommunikativ ehtiyoj nutqni mexanik takrorlashdan ko'ra samaraliroq o'zlashtirishga olib keladi. O'yinli metodlarning kommunikativ samaradorligi bir necha jihatda namoyon bo'ladi: nutqiy faollikni oshiradi, psixologik to'siqlarni kamaytiradi, motivatsiyani kuchaytiradi, integrativ rivojlanishni ta'minlaydi.

Boshlang'ich sinflar uchun ishlab chiqilgan Guess What! (Grade 1–4) darsligi aynan kommunikativ yondashuv tamoyillariga asoslanadi [4]. Darslikda situativ dialoglar, rolli o'yinlar, vizual asosdagi savol-javob mashqlari hamda juftlik ishlari tizimli ravishda berilgan. Ushbu topshiriqlar o'quvchilarda muloqotga kirishish, fikr bildirish va savol berish ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Shunday qilib, nazariy tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'yinli metodlar boshlang'ich bosqichda kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning metodik jihatdan asoslangan va psixologik nuqtai nazardan samarali vositasi hisoblanadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ular ta'lim jarayonini faollashtiradi, nutqiy ehtiyojni yuzaga keltiradi hamda tilni amaliy faoliyat jarayonida o'zlashtirish imkonini yaratadi.

"Guess What!" darsligidagi o'yin turlarining tahlili (Grade 1–4 kesimida)

Boshlang'ich bosqich uchun yaratilgan Guess What! (Grade 1–4) darsligi kommunikativ yondashuvni amaliy topshiriqlar orqali ro'yobga chiqaradi. Darslik tuzilmasida o'yin elementlari alohida blok sifatida emas, balki har bir birlik (unit) mazmuniga integratsiyalangan holda berilgan.

1-sinf bosqichida o'quvchilar til bilan ilk tanishuv jarayonida bo'ladi. Shu sababli darslikda ko'proq flashcard games, matching activities, listen and point, guessing with pictures kabi vizual tayanchga ega o'yinlar qo'llaniladi. Bu turdagi o'yinlar fonetik eshitish ko'nikmasini rivojlantiradi; leksik birliklarni mustahkamlaydi; savol-javobning elementar modelini shakllantiradi (What's this? It's a ...). Ushbu bosqichda kommunikativ samaradorlik asosan lingvistik kompetensiyani shakllantirish orqali namoyon bo'ladi. O'quvchi predmet va so'z o'rtasidagi bog'lanishni o'yin jarayonida tabiiy ravishda o'zlashtiradi.

2-sinfda o'yin topshiriqlari murakkablashib, pair work games, information gap activities, simple role-play mashqlari kengayadi. Masalan, "Ask and answer", "Find someone who...", "Guess your partner's picture" kabi topshiriqlar muloqotga asoslangan. Bu o'yinlar quyidagi natijalarni beradi savol tuzish va javob berish ko'nikmasi rivojlanadi; dialogik nutq faollashadi; muloqotga kirishish ishonchi oshadi. Mazkur bosqichda kommunikativ samaradorlik sotsiolingvistik komponent orqali namoyon bo'ladi, chunki o'quvchi suhbatdoshga murojaat qilish, navbatni saqlash va qisqa javob qaytarish madaniyatini o'rganadi.

3-sinf bosqichida darslikda role play, story-based interaction, problem-solving games elementlari paydo bo'ladi. O'quvchilar ma'lum vaziyatga kirib, o'z rollarini bajaradi (masalan, do'konda xarid qilish, mehmon kutish, maktabda suhbat). Bu bosqichda nutqiy tashabbus kuchayadi; mustaqil gap tuzish qobiliyati rivojlanadi; kontekstga mos ifoda tanlash shakllanadi. O'yinli vaziyatlar pragmatik kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi, chunki o'quvchi nutq strategiyalaridan foydalanishga majbur bo'ladi.

4-sinfda o'yin topshiriqlari yanada murakkablashadi. Project work games, team competitions, problem-based tasks, creative speaking activities keng qo'llaniladi. Masalan, guruhda loyiha tayyorlash, muammoni muhokama qilish yoki jamoaviy savol-javob o'tkazish. Mazkur bosqichda monologik nutq rivojlanadi; mantiqiy fikrlash kuchayadi; guruh ichida hamkorlik shakllanadi. Bu o'yinlar kommunikativ kompetensiyaning barcha komponentlarini integrativ ravishda rivojlantiradi. O'quvchi nafaqat gapiradi, balki fikr bildiradi, asoslaydi va bahslashadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, darslikda o'yinlar tizimli ravishda murakkablashib boradi va o'quvchining nutqiy rivojlanish bosqichlariga mos keladi. O'yin elementlari faqat qiziqarli faoliyat emas, balki maqsadli kommunikativ vazifani bajaruvchi metodik vosita sifatida qo'llanilgan. Shu tariqa, "Guess What!"

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

darsligida o‘yinli metodlar izchil va bosqichma-bosqich integratsiya qilingan bo‘lib, ular boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, 1–4-sinflarda o‘yinli metodlardan foydalanish kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda yuqori samaradorlikka ega. Boshlang‘ich yoshdagi o‘quvchilarning psixologik xususiyatlari, xususan, o‘yin faoliyatining yetakchi ahamiyat kasb etishi ta‘lim jarayonida interaktiv metodlarni qo‘llashning metodik jihatdan asosli ekanligini tasdiqlaydi. O‘yinli topshiriqlar o‘quvchilarni faol muloqot jarayoniga jalb etadi, nutqiy tashabbusni rag‘batlantiradi hamda psixologik to‘siqlarni kamaytiradi.

“Guess What!” (Grade 1–4) darsligi tahlili shuni ko‘rsatdiki, unda o‘yin elementlari tizimli va bosqichma-bosqich murakkablashgan holda integratsiya qilingan. Grade 1 bosqichida vizual-leksik o‘yinlar orqali lingvistik asos yaratilsa, Grade 2–3 da dialogik va rolli o‘yinlar sotsiolingvistik hamda pragmatik kompetensiyani rivojlantiradi. Grade 4 bosqichida esa muammoli va ijodiy topshiriqlar kommunikativ kompetensiyaning integrativ rivojlanishini ta‘minlaydi. Shuningdek, o‘yinli metodlar o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshirish, muloqotga kirishish ko‘nikmasini mustahkamlash va mustaqil fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiladi. Ular til materialini mexanik o‘zlashtirishdan ko‘ra, uni real kommunikativ vaziyatda qo‘llashga yo‘naltirilgan faoliyatni tashkil etadi. Natijada o‘quvchi tilni bilim sifatida emas, balki muloqot vositasi sifatida qabul qiladi.

Demak, boshlang‘ich bosqichda o‘yinli metodlarni tizimli ravishda qo‘llash kommunikativ kompetensiyani shakllantirishning samarali sharti hisoblanadi. Shu bois ta‘lim jarayonida o‘yinli texnologiyalarning didaktik imkoniyatlaridan maqsadli va izchil foydalanish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hymes D. *On Communicative Competence*. – Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972.
2. Vygotsky L.S. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
3. Canale M., Swain M. *Theoretical Bases of Communicative Approaches to Second Language Teaching and Testing*. // *Applied Linguistics*. – 1980. – Vol. 1(1). – P. 1–47.
4. Puchta H., Gerngross G., Lewis-Jones P. *Guess What! Teacher’s Book 1–4*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2015.

MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDA ERTAKLARNING AHAMIYATI

Xoshimova Dildora Mirzoxid qizi
Maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Abstract: This article discusses the role of fairy tales in the upbringing of children, their importance in education and upbringing. The article also highlights the development of moral, intellectual, aesthetic, sensitivity, labor and economic education in children by organizing the upbringing of preschool children through fairy tales.

Key-words: pupil, fairy tale, consciousness, emotions, imagination, emotional intelligence, language development, language skills, activities, sensitivity, thinking, heroes, versatility, vocabulary, formation.

Annotasiya: Ushbu maqolada bolalar tarbiyasida ertaklarning tutgan o'rni, ularning ta'lim va tarbiyadagi ahamiyati haqida so'z yuritilgan. Shuningdek, maqolada maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasini ertaklar orqali tashkil etish bolalarda axloqiy, aqliy, estetik, sezuvchanlik, mehnat va iqtisodiy tarbiyani rivojlantirishi ham yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: tarbiyalanuvchi, ertak, ong, his-tuyg'u, tasavvur, hissiy intellekt, til rivojlanishi, til ko'nikmalari, mashg'ulotlar, sezgirlik, tafakkur, qahramonlar, ko'p qirrali, lug'at boyligi, shakllantirish.

Tarbiya - shaxsni maqsadga muvofiq takomillashtirish uchun uyushtirilgan pedagogik jarayon bo'lib, tarbiyalanuvchining shaxsiga muntazam va tizimli ta'sir etish imkonini beradi. Tarbiya jarayoni o'zaro bog'liq bo'lgan ikki faoliyatni - o'qituvchi va o'quvchi faoliyatini o'z ichiga oladi. Tarbiya jarayonida o'quvchining ongi shakllana boradi, his va tuyg'ulari rivojlanadi, ijtimoiy hayot uchun zarur bo'lgan va ijtimoiy aloqalarga xizmat qiladigan xulqiy odatlari hosil bo'ladi. Psixologlar va pedagoglarning tadqiqotlari shaxsga tashqi omillarning ta'siri bolaning ularga munosabatiga bog'liqligini ko'rsatadi.

Bog'cha yoshidagi bolalar - bu inson hayotida til, xulq-atvor, tasavvur, hissiy intellekt va ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadigan eng muhim davrdir. Shu bois pedagoglar va psixologlar maktabgacha ta'lim jarayonida ertaklar va ertak asosidagi faoliyatlardan keng foydalanishni ilmiy jihatdan asoslab kelmoqdalar. Ertaklar nafaqat bolani ko'ngilochar tarzda jalb qiladi, balki uning til, tafakkur, hissiyot, qadriyatlar va hayotiy tajriba dunyosini boyitadi.

Bolalar tarbiyasi - bu nafaqat bilim berish, balki ularning ruhiy-ijtimoiy, til va tafakkur rivojlanishini ta'minlash bo'yicha murakkab, ko'p qirrali jarayondir. Ertaklar - maktabgacha yoshdagi bolalarda bu maqsadlarga erishishda juda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Ertaklar faqat ko'ngilochar bo'lib qolmay, balki yosh bolaning rivojlanishining turli sohalariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ertaklar bolalarning keyingi o'qish-yozish ko'nikmalarini shakllantirishda muhim rol o'ynaydi, chunki ular nutq tuzilishini,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

hikoya tuzishni va voqea ketma-ketligini tushunishni o'rgatadi. Tadqiqotchilarning fikricha, ertaklar bolalarda tilni tabiiy, qiziqarli va ma'noli sharoitda o'rganishga yordam beradi. Ertaklarni tinglash va qayta aytib berish nutq boyligini, grammatik tuzilmani tushunishni, fonologik sezgirlikni va ifodali nutq qobiliyatini rivojlantiradi. Ular ertakni til rivojlanishining samarali pedagogik vositasi deb ataydi.²¹⁹

Ertaklar va ularning pedagogik funktsiyalari

Ertaklar bolalarda til ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ertaklarni tinglash yoki so'zlab berish bolalarning lug'at boyligini oshiradi, so'zlarni kontekstdan o'rganish imkonini beradi hamda iboralarni to'g'ri ishlatish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Ertaklar asosida o'tkaziladigan tinglab eshitish, hikoya qilish, dramatizatsiya mashg'ulotlari bolalarning nutqni ifodalash, dialog qobiliyatlari va muloqot ko'nikmalarini mustahkamlaydi. Tuzilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu faoliyatlar bolalarning grammatika, fonologik sezgirlik va hikoyani tuzish bo'yicha kompetentsiyasini yaxshilaydi.

Kognitiv va tafakkur rivojlanishidagi roli

Ertaklar bolalarga tasavvur dunyosiga kirish imkonini beradi: tasviriy tillar, fantastik voqealar va obrazlar bolalar ijodkorligini rag'batlantiradi. Tadqiqotlar shuni aniqladiki, ertaklar orqali bolalar vizual tasvirlarni ijobiy tasavvur qilgan holda muammolarni yechish va fantaziyani rivojlantiradi.

Ertaklar odatda soddalashtirilgan tuzilishga ega bo'lib, unda qahramonlar turli qiyinchiliklar bilan yuzma - yuz keladilar va ularni hal etadilar. Bu bolalarda sabab-natija munosabatlarini tushunish, mantiqiy fikrlash va strategik tafakkur asoslarini shakllantirishga yordam beradi.

Ijtimoiy va hissiy rivojlanishdagi ahamiyati

Ertak qahramonlari orqali bolalar turli hissiyotlarni, munosabatlarni va insoniy holatlarni o'rganadi. Qahramonlar duch keladigan hissiy holatlar orqali bola hissiyotlarni aniqlash, tasniflash va ularga empatiya bilan yondashishni o'rganadi.

Ko'pgina ertaklar ijobiy xulq-atvor, mehr-oqibat, halollik, jasorat kabi qadriyatlarni o'rgatadi. Bu bolalarda ijtimoiy munosabat me'yorlarini anglash va ijobiy xulqni hayotga tatbiq etish ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

Ertaklarning tarbiyaviy metodlari va amaliyoti

Ertaklarni dramatizatsiya qilish mashg'ulotlari bolalarning sahna harakati, ijtimoiy muhitda o'zini tutish hamda hamkorlikda ishlash qobiliyatini oshiradi. Bu usul bolalarga o'z obrazlarini ifodalash va jamoadagi ro'lini anglash imkonini beradi.

Dialogik o'qish - bu bolalarni tinglashdan faol ishtirokchi bo'lishga undovchi metod bo'lib, u ertakni savol-javob, muhokama, fikr almashish orqali o'tkazishni

²¹⁹ Oteniyazova Palzada. THE ROLE OF FAIRY TALES IN THE DEVELOPMENT OF CHILDREN'S SPEECH. (2025). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(12), 1096-1098.

nazarda tutadi. San'at asosida faoliyat esa hikoyaga chizgilar, dramatik rollar va qo'shimcha materiallar orqali bolalarni yanada chuqurroq jalb etadi.²²⁰

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, bog'cha yoshidagi bolalar tarbiyasida ertaklar nafaqat ko'ngilochar element bo'lib qolmay, balki ularning til, ijtimoiy va hissiy rivojlanishi, ijodkorlik va tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish yo'lida asosiy pedagogik vositalardan biri hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ertaklar orqali til boyligi oshadi, ijtimoiy munosabatlar rivojlanadi, hissiy intellekt kuchayadi va bolalar ijtimoiy me'yorlarni o'zlashtiradi. Shuning uchun maktabgacha ta'lim jarayonida ertaklarni maqsadli, tizimli ravishda qo'llash bolalarning umumiy rivojlanishi va psixologik barqarorligini ta'minlashda juda muhimdir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar tarbiyasida ertaklar ko'p qirrali pedagogik vositadir. Ular orqali:

- til va nutq rivojlanadi,
- tafakkur va tasavvur kengayadi,
- hissiy intellekt, empatiya va ijtimoiy ko'nikmalar shakllanadi,
- axloqiy qadriyatlar singdiriladi.

Bu jarayon nafaqat pedagogik, balki psixologik va ma'naviy jihatlaridan ham bolalar rivojiga mustahkam ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli maktabgacha ta'lim muassasalarida ertaklar tizimli va maqsadli ravishda qo'llanilishi bolalarning har tomonlama barkamol shaxs bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Махмудова М.М. Оила тарбияси асослари. Ўқув қўлланма. Самарқанд - 2021.
2. Нарбашева, М. (2023). Мактабгача ёшдаги бола психик тараққиётида предметли-воситали муҳитнинг ўрни. *Современные тенденции психологической службы в системе образования: теория и практика*, 1, 52–56. <https://inlibrary.uz/index.php/psychological-service-education/article/view/23478>
3. Shodmonova, L., & Panjiyeva, N. (2023). The importance of toys in the development of a child. *Modern Science and Research*, 2(10), 922–925.
4. Karimov, U.U., & Karimova, G.Y. (2021). The importance of innovative technologies in achieving educational effectiveness. *Журнал естественных наук*, 1(1).
5. Джалолова, М., Рахманова, Э.Ю., & Косимова, Х.Н. (2021). Воспитание сенсорного восприятия у детей дошкольного возраста. *Scientific progress*, 1(6).

²²⁰ Naimova Zuhra. METHODOLOGY OF INTRODUCING PRESCHOOL CHILDREN TO FOLK TALES. (2025). *Multidisciplinary Journal of Science and Technology*, 5(10), 989-990.

**7-8 SINIF O'QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI
RIVOJLANTIRISH MUAMOSINING PEDAGOGIK, PSIXOLOGIK VA
METODIK ADABIYOTLARDA O'RGANILISHI**

Mamadjonova Nazirajon Anvarjon qizi
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet tillari
Til va Tarjima fakulteti
Lingvistika (ingliz tili) yo'nalishi 2-kurs magistranti
E-mail: mamadjonovanazira8@gmail.com
Tel: +998917620297

Annotatsiya: Mazkur maqolada 7–8 sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosining pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarda o'rganilish darajasi tahlil qilinadi. Nutqiy kompetensiyaning mazmuni, tuzilishi hamda uni rivojlantirishga ta'sir etuvchi omillar ilmiy manbalar asosida yoritiladi. Shuningdek, umumta'lim maktablarida nutqiy kompetensiyani shakllantirishga doir metodik yondashuvlar, kommunikativ ta'lim texnologiyalari va ularning samaradorligi bo'yicha olimlar fikrlari umumlashiriladi. Tadqiqot natijasida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish kompleks yondashuvni talab qilishi hamda o'quvchilarning yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olish zarurligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar: Nutqiy kompetensiya, kommunikativ kompetensiya, 7–8 sinf o'quvchilari, nutq rivoji, pedagogik yondashuv, psixologik omillar, metodika.

Аннотация: В данной статье анализируется степень изученности проблемы развития речевой компетенции учащихся 7–8 классов в педагогической, психологической и методической литературе. На основе научных источников раскрываются содержание и структура речевой компетенции, а также факторы, влияющие на её развитие. Кроме того, обобщаются мнения ученых о методических подходах к формированию речевой компетенции в общеобразовательных школах, коммуникативных образовательных технологиях и их эффективности. В результате исследования обосновано, что развитие речевой компетенции требует комплексного подхода и учета возрастных психологических особенностей учащихся.

Ключевые слова: Речевая компетенция, коммуникативная компетенция, учащиеся 7–8 классов, развитие речи, педагогический подход, психологические факторы, методика.

Abstract: This article analyzes the level of research on the problem of developing the speech competence of 7–8 grade students in pedagogical, psychological, and methodological literature. Based on scientific sources, the content and structure of speech competence, as well as the factors influencing its development, are examined. The study also summarizes scholars' views on methodological approaches to forming speech competence in general education schools, communicative teaching technologies, and their effectiveness. The research

substantiates that the development of speech competence requires a comprehensive approach and consideration of students' age-related psychological characteristics.

Keywords: Speech competence, communicative competence, 7–8 grade students, speech development, pedagogical approach, psychological factors, methodology

Kirish

Ta'lim tizimida kompetensiyaviy yondashuvning joriy etilishi o'quvchilarda, ayniqsa, nutqiy kompetensiyani shakllantirish masalasini dolzarb vazifaga aylantirdi. O'zbekiston Respublikasi umumiy o'rta ta'lim davlat ta'lim standartlarida o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini rivojlantirish muhim natijaviy ko'rsatkich sifatida belgilangan [1]. Nutqiy kompetensiya shaxsning muloqot jarayonida til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish qobiliyatini anglatadi va u kommunikativ kompetensiyaning muhim tarkibiy qismi hisoblanadi.

Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'smirlik davri (12–14 yosh) nutq faoliyatining sifat jihatdan takomillashuvi bilan xarakterlanadi [2]. Aynan 7–8 sinf bosqichida o'quvchilarning abstrakt tafakkuri, mantiqiy fikrlashi va ijtimoiy muloqot ehtiyoji kuchayadi. Shu bois ushbu bosqichda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish masalasini ilmiy asosda o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi.

Mavzu bo'yicha pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, nutqni rivojlantirish muammosi ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, aynan 7–8 sinf o'quvchilari kesimida kompleks yondashuv yetarli darajada tizimlashtirilmagan. Mazkur maqolaning maqsadi — mavjud ilmiy manbalar asosida muammoning o'rganilish holatini tahlil qilish va umumlashtirishdir.

Metodologiya

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi:

- pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlarni tahlil qilish;
- qiyosiy-tahliliy usul;
- umumlashtirish va tizimlashtirish;
- normativ hujjatlarni kontent tahlil qilish.

Nazariy asos sifatida kommunikativ yondashuv (Hymes, Canale & Swain), nutq faoliyati nazariyasi (Leontev), hamda o'quvchilarning yosh psixologiyasi bo'yicha ilmiy qarashlar olindi. Shuningdek, o'zbek tilini o'qitish metodikasiga oid mahalliy olimlar ishlari ham o'rganildi.

Adabiyotlar tanlashda quyidagi mezonlarga amal qilindi: mavzuga bevosita aloqadorlik, ilmiylik darajasi, nashrning dolzarbligi va ta'lim amaliyotiga tatbiq etish imkoniyati.

Natijalar

Adabiyotlar tahlili natijasida quyidagi muhim ilmiy xulosalar aniqlandi.

Birinchidan, nutqiy kompetensiya tushunchasi ko'pchilik tadqiqotchilar tomonidan ko'p komponentli tuzilma sifatida talqin etiladi. Masalan, M. Canale va M. Swain uni grammatik, sotsiolingvistik, diskurs va strategik komponentlardan

iborat deb ko'rsatadi [3]. Bu yondashuv keyingi pedagogik tadqiqotlarda ham keng qo'llanilgan.

Ikkinchidan, psixologik manbalarda o'smirlik davrida nutq rivoji tafakkur rivoji bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlanadi. L.S. Vygotskiy fikriga ko'ra, nutq tafakkurning tashqi ifodasi bo'lib, uning rivoji ijtimoiy muloqot jarayonida yuz beradi [4]. A.N. Leontev esa nutq faoliyatini motivatsiya, maqsad va harakatlar tizimi sifatida izohlaydi [5].

Uchinchidan, metodik adabiyotlarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning eng samarali yo'li kommunikativ yondashuv ekanligi qayd etiladi. O'zbek metodist olimlari ham dars jarayonida interfaol usullar, dialogik mashqlar, matn bilan ishlash va ijodiy yozuv topshiriqlari nutq rivojiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini ta'kidlaydi [6].

To'rtinchidan, 7–8 sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun yosh xususiyatlarini hisobga olish zarurligi barcha manbalarda deyarli bir xil qayd etilgan. Psixologlar bu davrda o'quvchilarda mustaqil fikr bildirish ehtiyoji kuchayishini alohida ta'kidlaydi [2]

Tahlil va muhokama

Pedagogik, psixologik va metodik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, 7–8 sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosi ko'p omilli va tizimli yondashuvni talab qiladigan murakkab pedagogik hodisa hisoblanadi. Zamonaviy ta'lim paradigmasida kompetensiyaviy yondashuvning ustuvorligi nutqiy rivojlanish masalasini yangi bosqichga olib chiqdi. Ilmiy manbalarda qayd etilishicha, til ta'limining asosiy maqsadi faqat grammatik bilimlarni shakllantirish emas, balki o'quvchini real kommunikativ vaziyatlarda mustaqil fikr bildiradigan shaxs sifatida tayyorlashdan iborat [7].

Nutqiy kompetensiyaning mazmuni masalasida olimlar o'rtasida umumiylik bilan birga ayrim farqlar ham mavjud. Canale va Swain tomonidan taklif etilgan modelga ko'ra, kommunikativ kompetensiya grammatik, sotsiolingvistik, diskurs va strategik komponentlardan iborat bo'lib, ularning har biri nutqiy faoliyat samaradorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi [3]. Keyingi tadqiqotlarda ushbu komponentlar nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasini ishlab chiqishda metodologik asos sifatida qabul qilingan. Shu nuqtai nazardan qaraganda, 7–8 sinf o'quvchilarida nutqiy kompetensiyani rivojlantirish jarayoni faqat til birliklarini o'rgatish bilan cheklanmasligi, balki muloqot strategiyalarini shakllantirishni ham qamrab olishi zarur.

Psixologik adabiyotlar tahlili o'smirlikning boshlang'ich bosqichi bo'lgan 12–14 yosh davri nutq rivoji uchun sezgir davr ekanini tasdiqlaydi. M.G. Davletshin o'z tadqiqotlarida bu yoshda o'quvchilarda mantiqiy tafakkur elementlari kuchayishi, nutqning mazmuniy va struktur jihatdan murakkablashuvi kuzatilishini ta'kidlaydi [2]. L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy nazariyasiga ko'ra, nutq rivoji ijtimoiy muloqot jarayonida yuzaga keladi va "yaqin rivojlanish zonasi" doirasida samarali qo'llab-quvvatlash orqali tezlashadi [4]. Bu qarashlar 7–8 sinf o'quvchilari

bilan ishlashda hamkorlikka asoslangan metodlarni qo'llash ilmiy jihatdan asosli ekanini ko'rsatadi.

A.N. Leontev nutq faoliyatini faoliyat nazariyasi doirasida tahlil qilib, nutq har doim ma'lum motiv va kommunikativ maqsad bilan bog'liq bo'lishini ta'kidlaydi [5]. Ushbu yondashuv metodik jihatdan muhim xulosaga olib keladi: agar dars jarayonida o'quvchi uchun real kommunikativ ehtiyoj yaratilmasa, nutqiy mashqlar kutilgan samarani bermaydi. Amaliyotda ayrim hollarda mashqlar sun'iy xarakterga ega bo'lib qolayotgani metodik muammo sifatida qayd etilgan.

Pedagogik adabiyotlarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning samarali vositalari sifatida interfaol metodlar alohida ajratiladi. Mahmudov va Nurmonov o'zbek tili darslarida matn bilan ishlash, dialogik mashqlar, ijodiy bayon va insholar o'quvchilarning nutq faolligini oshirishini ilmiy asoslab bergan [6]. Biroq kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, amaliyotda ko'pincha reproduktiv, ya'ni tayyor namunani takrorlashga asoslangan mashqlar ustunlik qilmoqda. Bu esa nutqiy mustaqillikning yetarli darajada shakllanmasligiga olib kelishi mumkin.

Metodik nuqtai nazardan, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda kommunikativ vaziyat yaratish muhim shart sifatida ko'riladi. Hymes tomonidan ilgari surilgan kommunikativ kompetensiya g'oyasiga ko'ra, til o'rganuvchi nafaqat "to'g'ri gapirish", balki "qachon, qayerda va kim bilan qanday gapirish"ni ham bilishi kerak [7]. Bu talab umumta'lim maktablarida nutq mashqlarini hayotiy kontekstga yaqinlashtirish zaruratini ko'rsatadi.

O'rganilgan adabiyotlar shuni ko'rsatadiki, 7–8 sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlari nutqiy kompetensiyani rivojlantirish uchun muayyan pedagogik imkoniyatlar yaratadi. Bu davrda:

- o'quvchilarda mustaqil fikr bildirish ehtiyoji kuchayadi;
- bahs va munozaraga qiziqish ortadi;
- tengdoshlar bilan muloqot yetakchi faoliyatga aylanadi.

Psixologlar ushbu xususiyatlarni hisobga olgan holda dialogik va guruhli ish shakllari yuqori samaradorlik berishini ta'kidlaydi [2]. Shu bilan birga, ayrim tadqiqotlarda o'qituvchilarning darsni ko'proq monologik usulda olib borishi nutqiy faollikni cheklashi qayd etilgan.

Metodik adabiyotlarda og'zaki va yozma nutqni integratsiyalash masalasi ham alohida o'rin tutadi. Safarova va Qurbonova nutqiy kompetensiya yaxlit tizim bo'lgani sababli, og'zaki va yozma faoliyatni ajratib o'qitish yetarli samara bermasligini ko'rsatadi [8]. Ularning fikricha, matn asosida suhbat, keyin yozma fikr bayoni kabi ketma-ketlik o'quvchilarda nutqiy bog'liqlikni kuchaytiradi. Bu yondashuv kompetensiyaviy ta'lim talablariga ham mos keladi.

So'nggi yillarda raqamli pedagogika imkoniyatlari nutqiy kompetensiyani rivojlantirishga yangi impuls bermokda. E.S. Polat tadqiqotlarida multimedia texnologiyalari, onlayn forumlar va loyiha faoliyati o'quvchilarning kommunikativ faolligini sezilarli oshirishi qayd etilgan [9]. Ayniqsa, o'smir yoshdagi o'quvchilar uchun raqamli muhit motivatsion omil sifatida xizmat qilishi ilmiy jihatdan

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

asoslangan. Biroq metodik adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktab amaliyotida bu imkoniyatlardan foydalanish darajasi hali yetarli emas.

Tahlil jarayonida nutqiy kompetensiyani baholash masalasi ham muhim muammo sifatida namoyon bo'ldi. Ba'zi tadqiqotlarda baholash asosan grammatik to'g'rilikka qaratilgani, kommunikativ maqsadga muvofiqlik esa yetarli inobatga olinmayotgani qayd etiladi. Zamonaviy yondashuvga ko'ra esa baholash quyidagi mezonlarni qamrab olishi kerak:

- fikrning aniqligi va mantiqiyligi;
- nutqning vaziyatga mosligi;
- til vositalaridan maqsadga muvofiq foydalanish;
- muloqot strategiyalarini qo'llay olish.

Bu mezonlarning to'liq standartlashtirilmagani ilmiy-metodik muammolardan biri sifatida ko'rinadi.

Pedagogik tajribalar tahlili shuni ko'rsatadiki, nutqiy kompetensiyani rivojlantirishda refleksiya va o'z-o'zini baholash elementlari ham muhim ahamiyatga ega. Ziyomammedov ta'lim texnologiyalariga oid ishlarida o'quvchi o'z nutq faoliyatini tahlil qilganda rivojlanish dinamikasi tezlashishini ta'kidlaydi [10]. Biroq amaliyotda refleksiv mashqlar yetarli darajada tizimlashtirilmagan.

Shuningdek, o'zbek tilini o'qitish mazmuniga bag'ishlangan tadqiqotlarda nutqiy materiallarning tanlanishi masalasi ham muhokama qilingan. G'ulomov o'quv materiallari o'quvchilarning yosh va qiziqish xususiyatlariga mos bo'lgandagina nutqiy faollik oshishini qayd etadi [11]. Demak, mazmuniy jihatdan motivatsion matnlar tanlash ham muhim metodik shart hisoblanadi.

Umuman olganda, adabiyotlar tahlili quyidagi tizimli muammolar mavjudligini ko'rsatdi:

- nutqiy kompetensiya tushunchasining turlicha talqin qilinishi;
- 7–8 sinfga mos integrativ metodik model yetishmasligi;
- baholash mezonlarining to'liq unifikatsiya qilinmaganligi;
- raqamli vositalardan foydalanish darajasining pastligi;
- darslarda kommunikativ vaziyatlarning yetarli darajada yaratilmasligi.

Shu bilan birga, ilmiy manbalarda muammoni hal etish bo'yicha muhim metodik yo'nalishlar ham belgilangan. Ular qatoriga kommunikativ yondashuvni kuchaytirish, interfaol metodlarni keng qo'llash, fanlararo integratsiyani ta'minlash va raqamli ta'lim imkoniyatlaridan samarali foydalanish kiradi.

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, 7–8 sinf o'quvchilarining nutqiy kompetensiyasini rivojlantirish muammosi yetarli darajada o'rganilgan bo'lsa-da, mavjud ilmiy qarashlarni yagona tizimga keltirish va amaliyotga yo'naltirilgan kompleks metodika ishlab chiqish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Xulosa

Tahlil natijalari quyidagi xulosalarni chiqarish imkonini berdi:

- nutqiy kompetensiya zamonaviy ta'limning ustuvor natijalaridan biri hisoblanadi;

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- psixologik tadqiqotlar 7–8 sinf davrini nutq rivoji uchun sezgir bosqich sifatida ko‘rsatadi;
- pedagogik va metodik adabiyotlarda kommunikativ yondashuv eng samarali yo‘l sifatida e‘tirof etilgan;
- nutqiy kompetensiyani rivojlantirish kompleks — pedagogik, psixologik va metodik yondashuvni talab qiladi;
- amaliyotda nutqiy mashqlar tizimini takomillashtirish va yosh xususiyatlariga mos metodik model ishlab chiqish zarur.

Kelgusida 7–8 sinf o‘quvchilari uchun nutqiy kompetensiyani rivojlantirishning integrativ metodikasini ishlab chiqish ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi. Umumiy o‘rta ta’lim davlat ta’lim standarti. — Toshkent, 2021. — 12–18-betlar.
2. Davletshin M.G. Yosh va pedagogik psixologiya. — Toshkent: O‘qituvchi, 2018. — 145–152-betlar.
3. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching. — Applied Linguistics, 1980. — pp. 29–31.
4. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. — Moskva: Pedagogika, 1982. — 112–119-betlar.
5. Leontev A.N. Deyatelnost. Soznanie. Lichnost. — Moskva: Politizdat, 1977. — 83–90-betlar.
6. Mahmudov N., Nurmonov A. Ona tili o‘qitish metodikasi. — Toshkent: Ilm Ziya, 2019. — 201–210-betlar.
7. Hymes D. On communicative competence. — Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1972. — pp. 269–273.
8. Safarova R., Qurbonova M. O‘quvchilarda nutqiy kompetensiyani rivojlantirish metodikasi. — Toshkent, 2020. — 55–63-betlar.
9. Polat E.S. Novye pedagogicheskie i informatsionnye texnologii. — Moskva: Akademiya, 2016. — 98–104-betlar.
10. Ziyomammedov B. Ta’lim texnologiyalari. — Toshkent: Fan, 2017. — 134–140-betlar.
11. G‘ulomov A. Ona tili ta’limi mazmuni. — Toshkent: O‘qituvchi, 2015. — 76–82-betlar.
12. Karimova V.M. Pedagogik mahorat asoslari. — Toshkent: Tafakkur, 2018. — 59–66-betlar.

МОТИВАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКАМ

Юсуфжанова Гулноза Мирзохид кизи
учитель школы № 3 Уйчинского района

Аннотация: Статья посвящена размышлениям о роли и важности мотивации в обучении и воспитании учащихся. В статье также обсуждаются типы мотивации и важность позитивных результатов, которые она порождает.

Ключевые слова: важная роль, видео- или аудиоматериалы, помнить, поощрять, технологии, успех, история жизни, развитие, уверенность, молодое поколение.

Аннотация: Ушбу мақола ўқувчиларни ўқитиш ва таълим беришда мотивациянинг ўрни ва аҳамияти ҳақидаги фикрларга бағишланган. Мақолада шунингдек мотивация турлари ва ундан келиб чиқадиган позитив натижалар аҳамияти ҳақида сўз юритилган.

Калит сўзлар: муҳим рол, видео ёки аудиоматериал, эслаб қолмоқ, рағбатлантирмоқ, технологиялар, муваффақият, ҳаётий ҳикоя, ривожлантириш, ишонч, ёш авлод.

Abstract: This article is devoted to thoughts on the role and importance of motivation in teaching and educating students. The article also discusses the types of motivation and the importance of positive outcomes that result from it.

Key words: important role, video or audio material, remember, encourage, technology, success, life story, development, confidence, young generation.

Мотивация учебной деятельности является одной из центральных в общей и педагогической психологии, а проблема формирования мотивации учебной деятельности - одной из наиболее значимых в педагогике и методике преподавания иностранных языков. Формирование у учащихся мотивации изучения русского языка уже на протяжении ряда десятилетий рассматривается в качестве одной из актуальнейших проблем методики обучения русскому языку как иностранному.

Мотивы являются «мотором» любой деятельности и учебной деятельности в том числе, «запускным механизмом» изучения иностранного языка. Практика преподавания разных учебных предметов показывает, что без наличия соответствующих мотивов учебная деятельность неэффективна. Иными словами, мотивация обучения тесно связана с эффективностью обучения, с поиском способов достижения высокого уровня результатов учебной деятельности²²¹.

Мотивация является движущей силой учебной деятельности. Именно она определяет направленность, интенсивность и устойчивость стремления к овладению знаниями. Недостаточная мотивация приводит к снижению учебной активности, поверхностному усвоению материала и, как следствие, к

²²¹ Курбаниязова Динора Сапарбаевна - преподаватель кафедры иностранных языков, Самаркандский архитектурно-строительный институт, Узбекистан. 2016

низкой эффективности обучения. Наоборот, высокая мотивация способствует формированию положительного отношения к предмету, развивает самостоятельность, настойчивость и уверенность учащегося в своих силах.²²² В условиях современной школы важно найти баланс между этими видами мотивации, поскольку именно их сочетание обеспечивает стабильный интерес и устойчивую учебную активность. Учителю необходимо не только передавать знания, но и создавать условия для развития внутренней мотивации - через вовлечение в интерактивные формы обучения, использование игровых технологий, проектной деятельности и элементов коммуникативного подхода.

Слово мотивация образовано от слова мотив, «мотив – это побуждение к деятельности, связанное с удовлетворением потребности человека; совокупность внешних и внутренних условий, вызывающих активность субъекта и определяющих ее направленность. в качестве мотива выступают присущие данному обществу объективные ценности, интересы и идеалы»²²³. Ученые рассматривают мотивацию либо как потребность, либо как побуждение, а в своих теориях по-разному подходят к определению мотивов, поэтому трактовка мотива в психологии также неоднозначна. При наличии самых разных мнений о понятии мотива и мотивации все исследователи согласны с тем, что мотивация играет огромную роль в деятельности человека. более того, с точки зрения некоторых ученых, именно мотив является самым важным фактором выполнения деятельности. так, по мнению А.Н. Леонтьева, «мотивы – это мотор деятельности»²²⁴. Установить разграничение между мотивом и мотивацией очень трудно, потому что они очень тесно связаны. теперь охарактеризуем те виды мотивации, которые имеют место при обучении. Как уже говорилось, без сомнения, мотивация оказывает огромное влияние на все виды деятельности человека, в том числе и на учебно-познавательную. Данный тип мотивации называется учебной мотивацией, или мотивацией учебной деятельности. в теории и практике образования исследователи обращают большое внимание на учебную мотивацию, которая определяется как «частный вид мотивации, включенной в деятельность учения, учебную деятельность»²²⁵. Под термином мотивация подразумевается система поощрений или стимулов, которые могут оказать положительное влияние на степень усвоения материала и результативность отработки навыков и умений.

Мотивация - ключевой фактор для объяснения успеха или неудачи любого сложного занятия. Мы знаем, что успех в задаче связан с тем, что кто-

²²² Уразкулова Анна Витальевна. Мотивация учащихся при изучении иностранного языка. Qo‘qon universiteti xabarnomasi Kokand university herald Вестник Кокандского университета

²²³ Азимов Э.Г., Шукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий. М., 2009.

²²⁴ Акишина А.А., О.Е. Каган. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного. – 7е изд. М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 256 с.14

²²⁵ Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002.

то мотивирован. Другими словами, мотивация относится к комбинации попытки плюс желание достичь цели изучения языка плюс желаемое отношение к изучению языка. То есть мотивация к изучению второго языка относится к степени, в которой человек работает или пытается выучить язык из-за желания сделать это, и удовлетворенности, испытываемой при выполнении этой задачи. Одно только усилие не указывает на мотивацию. Мотивированный человек тратит усилия на достижение цели, но человек, затрачивающий усилия, не обязательно мотивирован. Мотивация дает учащимся цель и направление, поэтому она играет ключевую роль в изучении языка. Из-за отсутствия достаточной мотивации у учащихся могут возникнуть трудности. Без желания учиться учащимся очень трудно добиться эффективного обучения.

Согласно современным исследованиям, мотивация — это направленность и интенсивность усилий учащегося на достижение языковой цели. Основные компоненты мотивации включают как когнитивные и эмоциональные, так и поведенческие аспекты. В мотивационной теории различают **внутреннюю мотивацию**, обусловленную интересом к языку и культурой, и **внешнюю мотивацию**, связанную с социальными и практическими стимулами обучения.

Внутренняя мотивация – это собственное побуждение студента к изучению русского языка, то есть сознательное отношение к учебе. Внутренняя мотивация обусловлена значимостью информации о стране, культуре, традициях, истории, образом страны изучаемого языка. Интерес к данной информации зачастую является мощным стимулом, поддерживающим мотивацию. Для формирования внутренней мотивации большое значение имеет установка. Например: «я должен изучить этот язык для того, чтобы работать в престижной фирме» и другие. В ходе повторения этих установочных ситуаций человек неосознанно определяет свою жизненную позицию в целом ряде случаев.

Внешняя мотивация— это объективные предпосылки изучения языка, необходимость использовать его в жизни или бизнесе. Внешняя мотивация зависит от окружающей среды, а именно: преподавателей, группы, в которой проходит обучение, окружения. Важно отметить, что при выборе и изучении русского языка учащиеся руководствуются не одним, а несколькими мотивами. Поэтому говорят о «мотивационной системе». Если взять за основу классификацию мотивов по В.Молчановскому и Л.Шепелевич, выделяются 6 групп мотивов. И иностранный студент сталкивается, в той или иной степени, с каждым из них. Вот эти группы:

- 1) Эмоционально–эстетические – к ним относятся такие объяснения учащихся, как: «мне нравится, как звучит русский язык», «красивый язык».
- 2) Прагматические – желание получить хорошую работу.

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

3) Дидактические – мотивы, побуждающие ученика учиться, проявлять интеллектуальную активность.

4) Познавательные – мотивы, связанные с содержанием учения: стремление узнать новые факты, овладеть знаниями, проникнуть в суть явлений.

5) Коммуникативные – личное общение с носителями языка.

6) Мотив принуждения и обязательности – необходимость сдавать экзамен.

В заключение, мотивация - очень важный и эффективный фактор в области изучения языка. Таким образом, преподаватели должны открывать, осознавать и обращать внимание на личность своих учеников. Более того, они должны знать о мотивации, её высокой важности и её типах, и использовать их в соответствии с этим конкретным типом личности, чтобы создать практичный, полезный и эффективный языковой класс в своем учебном процессе. Поэтому современный учитель должен искать всё новые и новые пути в своей работе, чтобы мотивированная мысль учащихся находила свои средства выражения.

Использованные литературы:

1. Акишина А.А., О.Е. Каган. Учимся учить. Для преподавателя русского языка как иностранного. – 7е изд. М.: Русский язык. Курсы, 2010. – 256 с.14
2. Макеенкова Т.В. Развитие мотивации на занятиях по русскому языку как иностранному / Т.В. Макеенкова, Е.В. Сенченкова // Смоленский медицинский альманах. 2015. № 2.
3. Субботина И.М. Создание психологического комфорта на уроках РКИ /И.М.Субботина, Ю.А.Климова, О.Н.Кравченко // Казанский педагогический журнал. 2020. № 2. – С. 167-170.
4. Кравченко Т.К. Психологические основы обучения иностранным языкам в англоязычных странах // englishmax.ru
5. Азимов Э.Г., Щукин А.Н. Новый словарь методических терминов и понятий. М., 2009.
6. Ильин Е.П. Мотивация и мотивы. СПб.: Питер, 2002.
7. Уразкулова Анна Витальевна. Мотивация учащихся при изучении иностранного языка. Qo‘qon universiteti xabarnomasi, Kokand university Herald, Вестник Кокандского университета, 2024.

**BO‘LAJAK ONA TILI O‘QITUVCHILARINING NUTQIY MALAKASINI
MUSTAQIL TA’LIM ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI**

Altibayeva M.K.
TAFU “O‘zbek tili va adabiyoti”
kafedrasi o‘qituvchisi
(+998946683607)

Annotatsiya.

Maqolada bo‘lajak ona tili o‘qituvchilarining nutqiy malakasini mustaqil ta’lim asosida takomillashtirish yo‘llari yoritiladi. Nutqiy malaka o‘qituvchining kasbiy kompetensiyasining muhim ko‘rsatkichi sifatida pedagogik muloqotda muvaffaqiyatini belgilovchi omil sifatida ko‘rib chiqiladi. Mustaqil ta’lim jarayonida matn tahlili, yozma topshiriqlar, multimedia vositalari va ijodiy yondashuv orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirish imkoniyatlari tahlil qilinadi. Nazariy tahlillar talabalarda o‘z-o‘zini nazorat qilish va refleksiya ko‘nikmalarini shakllantirishning ahamiyatini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlari. Ona tili o‘qituvchisi, nutqiy malaka, mustaqil ta’lim, pedagogik muloqot, refleksiya, nutq madaniyati, innovatsion texnologiyalar.

Ona tili o‘qituvchisining nutqiy malakasi — bu uning kasbiy kompetensiyasining eng muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Nutqiy malaka o‘qituvchining dars jarayonida o‘z fikrini aniq, ravon va ta’sirchan tarzda ifodalashini ta’minlaydi. Mustaqil ta’lim esa bo‘lajak o‘qituvchilarda nutqiy ko‘nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Olimlar fikricha, nutqiy malaka o‘qituvchining pedagogik mahorati, kommunikativ kompetensiyasi va shaxsiy madaniyatini belgilovchi asosiy omildir[1, 3].

Bo‘lajak o‘qituvchining muvaffaqiyati faqat pedagogik faoliyat samaradorligi bilan emas, balki notiqlik qobiliyatlarining mavjudligi bilan ham belgilanadi. Yusuf Xos Hojib, Ahmad Yugnaki, Alisher Navoiy va boshqa qator ulug‘ siymolar murabbiylarning nutq odobi masalalariga, umuman nutqqa jiddiy e’tibor berishga da’vat etganlar. Shu bilan birga, til, lug‘at, grammatika va mantiqshunoslikka oid durdona asarlarni yaratib qoldirganlar.

Adabiy tilning homiysi Alisher Navoiy turkiy tilda go‘zal nutq tuzish sohibi sifatida o‘z ijodi orqali o‘zbek tilining boyliklarini namoyon etdi. Navoiy o‘zbek adabiy tilida buyuk asarlar yaratish mumkinligini amalda isbot qildi. Shoir o‘zining “Muhokamatul-lug‘atayn” asarida har bir tilning ijobiy va salbiy tomonlari borligini eslatib o‘tadi. nutq madaniyati tarixiga nazar tashlanganda, unga doimo keng e’tibor berilganini ko‘ramiz.

Maqolaning metodologik asosini nutq madaniyati, notiqlik san’ati hamda lingvopedagogik kompetensiyalarni o‘rganishga doir ilmiy-nazariy manbalarni tahlil qilish tashkil etadi. Tadqiqot jarayonida bo‘lajak o‘qituvchilarning nutqiy malakasini rivojlantirishga oid pedagogik yondashuvlar, mustaqil ta’limning didaktik imkoniyatlari hamda nutqiy mashqlar tizimiga doir ilmiy qarashlar

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

umumlashtirildi. Shuningdek, mazkur yo'nalishdagi mavjud metodik tavsiyalar va ilmiy fikrlar qiyosiy o'rganilib, nazariy xulosalar shakllantirildi. Bu borada Nizomiddin Mahmudov nutq madaniyatini shaxsning tafakkuri va ma'naviyati bilan uzviy bog'liq jarayon sifatida talqin qilib, nutqning aniqligi, mantiqiyliigi va ifodaliligi o'qituvchining kasbiy kompetensiyasining muhim tarkibiy qismi ekanligini ta'kidlaydi. Olimning fikriga ko'ra, nutqiy malakani rivojlantirish tizimli mashqlar hamda ilmiy-nazariy bilimlarga tayangan holda amalga oshirilgandagina samarali natija beradi.[4]

Mustaqil ta'lim jarayonida matn tahlili, yozma topshiriqlar va nutqiy vaziyatlar bo'lajak o'qituvchilarning nutqiy malakasini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Multimedia vositalari va elektron resurslardan foydalanish nutqiy kompetensiyani mustahkamlashning samarali vositasi sifatida qaraladi.

Talabalarning o'z nutqlarini yozib tahlil qilishi o'z-o'zini nazorat va refleksiya ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Ijodiy yondashuv (she'r, hikoya, rolli o'yinlar) nutqiy ta'sirchanlikni oshirdi.

Olimlar ta'kidlaganidek, nutqiy malaka o'qituvchining kasbiy faoliyatida asosiy rol o'ynaydi. Masalan, Shodmonov nutqiy malaka o'qituvchining pedagogik muloqotda muvaffaqiyatini belgilashini qayd etadi.[2] Pedagogik muloqot — bu o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi bilim almashinuvi, tarbiyaviy ta'sir va ijtimoiy muloqot jarayonidir. Bu jarayonning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining nutqiy malakasiga bog'liq. Agar o'qituvchi nutqini ravon, mantiqiy va ta'sirchan tarzda ifodalay olsa, o'quvchilar uni diqqat bilan tinglaydi, tushunadi va qabul qiladi. Bu esa darsning muvaffaqiyatini ta'minlaydi. Nutqiy malaka nafaqat bilimni yetkazish, balki o'quvchilarni ruhlantirish, ularda motivatsiya uyg'otish va ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirishda ham muhim rol o'ynaydi. Demak, o'qituvchining pedagogik muloqotdagi muvaffaqiyati — uning nutqiy malakasining darajasi bilan bevosita bog'liq.

Jo'rayev esa mustaqil ta'lim jarayonida talabalarning o'z-o'zini nazorat qilish va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.[3] Bu fikrlar tadqiqot natijalari bilan hamohang bo'lib, mustaqil ta'lim nutqiy malakani takomillashtirishda muhim omil ekanini ko'rsatadi. Mustaqil ta'limning samaradorligi ko'p jihatdan talabaning o'z-o'zini nazorat qilish qobiliyatiga bog'liq. Agar talaba o'z nutqini, yozma ishlarini yoki muloqotdagi xatolarini mustaqil tahlil qila olsa, u o'z malakasini tezroq rivojlantiradi. Refleksiya ko'nikmasi — bu talabaning o'z faoliyatini baholash, kamchiliklarini ko'rish va ularni bartaraf etish jarayonidir. Bu ko'nikma bo'lajak o'qituvchilar uchun ayniqsa zarur, chunki ular kelajakda o'quvchilarning ham o'z-o'zini nazorat qilish va baholash madaniyatini shakllantirishlari kerak bo'ladi.

Jo'rayevning ta'kidlashicha, mustaqil ta'lim faqat bilim olish emas, balki shaxsiy mas'uliyatni oshirish va o'z-o'zini rivojlantirish jarayonidir.[3] Bu fikr tadqiqot

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

natijalari bilan hamohang: refleksiya va oʻz-oʻzini nazorat qilish nutqiy malakani takomillashtirishda muhim omil hisoblanadi.

Boʻlajak ona tili oʻqituvchilarining nutqiy malakasini mustaqil taʼlim asosida takomillashtirish:

- nazariya va amaliyotni uygʻunlashtirish,
- innovatsion texnologiyalardan foydalanish,
- oʻz-oʻzini nazorat qilish,
- ijodiy yondashuvni rivojlantirish orqali amalga oshiriladi.

Mazkur jarayon oʻqituvchining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga xizmat qiladi hamda uni zamonaviy taʼlim talablariga moslashtirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov, A. (2019). Nutq madaniyati va pedagogik muloqot. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Shodmonov, B. (2020). Oʻqituvchining nutqiy kompetensiyasi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
3. Joʻrayev, M. (2021). Mustaqil taʼlim va refleksiya metodlari. Buxoro: BDU nashriyoti.
4. Mahmudov N. Nutq madaniyati. – Toshkent: Oʻzbekiston milliy ensiklopediyasi nashriyoti, 2013.

BOSHLANGʻICH SINIF OʻQUVCHILARIGA TINGLAB TUSHUNISH
KOʻNIKMALARINI INGLIZ QOʻSHIQLARI ORQALI OʻRGATISH

Abdurasulova Guljahon Nabijon qizi

Namangan davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis boshlangʻich sinf oʻquvchilarida ingliz tilini tinglab tushunish koʻnikmasini ingliz qoʻshiqlari asosida rivojlantirishning didaktik va metodik asoslarini yoritadi. Tadqiqotda sinf kuzatuvi, diagnostik topshiriqlar va taʼlimiy tajriba qoʻllanadi. Yangilik qoʻshiq matni va ritmni bosqichma-bosqich tinglash strategiyalari bilan integratsiyalashgan modeldir.

Kalit soʻzlar: tinglab tushunish, ingliz qoʻshiqlari, boshlangʻich sinf, fonetik idrok, lugʻatni mustahkamlash, strategik tinglash, motivatsiya

Annotatsiya. Данный тезис раскрывает дидактико-методические основы развития навыков аудирования у учащихся начальных классов посредством английских песен. В исследовании применяются наблюдение, диагностические задания и педагогический эксперимент. Научная новизна заключается в модели поэтапного обучения аудированию, интегрирующей ритм, текст песни и стратегии смыслового понимания.

Ключевые слова: аудирование, английские песни, начальная школа, фонетическое восприятие, закрепление лексики, стратегии слушания, мотивация

Annotatsiya. This thesis examines didactic and methodological foundations for developing primary school learners' English listening comprehension through songs. The study employs classroom observation, diagnostic tasks, and a teaching experiment. Its novelty is a staged instructional model integrating rhythm, lyrics, and listening-for-meaning strategies to improve comprehension, attention, and retention in age-appropriate ways.

Keywords: listening comprehension, English songs, primary school, phonological awareness, vocabulary retention, listening strategies, motivation

Kirish.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida chet tilini o'qitishning samaradorligi ko'p jihatdan o'quvchining tinglab tushunish ko'nikmasi qanchalik erta va to'g'ri shakllantirilishiga bog'liq, chunki aynan tinglash orqali fonetik-intonatsion me'yorlar, so'z birikmalari va nutqning tabiiy tezligi haqidagi dastlabki tasavvurlar hosil bo'ladi. Tinglab tushunish bu oddiy "eshitish" emas, balki akustik signalni segmentlash, fonemalarni farqlash, urg'u va intonatsiya yordamida ma'no chegaralarini ajratish, so'ng esa mavjud til tajribasi bilan moslashtirib, mazmuniy xulosa chiqarishdan iborat murakkab kognitiv jarayondir. Shu sababli boshlang'ich sinf o'quvchilarida tinglab tushunishni rivojlantirishda yoshi va psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, nutq materialini tabiiy, emotsional va takroriy eshitishga qulay shaklda berish muhim sanaladi. Xalqaro metodik adabiyotlarda tinglash ko'nikmasini bosqichma-bosqich rivojlantirish, ya'ni umumiy mazmunni anglashdan detallarni ajratish, keyin esa kritik tekshirish va qayta ifodalashga o'tish tamoyili asosiy yo'nalishlardan biri sifatida talqin qilinadi [1]. Biroq aynan boshlang'ich sinf sharoitida ushbu bosqichlar quruq audio-matnlar bilan emas, bolaning tabiiy qiziqishi va emotsional ehtiyojlariga mos materiallar bilan mustahkamlanganda natija barqarorroq bo'lishi kuzatiladi.

Ingliz qo'shiqlari tinglab tushunishni o'stirishda metodik resurs sifatida alohida ahamiyatga ega, chunki qo'shiq nutqning fonetik oqimini ritm, ohang va takroriy strukturalar bilan uyg'unlashtiradi. Ritm va melodiya bolaning diqqatini ushlab turadi, takror esa eshitilgan birliklarni mustahkamlab, qisqa muddatli xotiradan uzoq muddatli xotiraga o'tish ehtimolini oshiradi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan, qo'shiq orqali berilgan matn ko'pincha "chunk"lar, ya'ni tayyor nutq bo'laklari sifatida yodda qoladi va keyinchalik nutq ishlab chiqarishda ham qo'l keladi; bu jarayon boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun ayniqsa qulay, chunki ular grammatik tahlildan ko'ra namunaga taqlid qilish orqali tezroq o'zlashtiradilar [2]. Shu bilan birga qo'shiqlarni didaktik vosita sifatida tanlashda ularning til darajasi, leksik zichligi, talaffuzning ravshanligi, tezligi hamda mavzuning bolalarga mosligi kabi mezonlar qat'iy hisobga olinmasa, qo'shiq motivatsiyani oshirish o'rniga tushunmaslik sababli frustratsiya keltirib chiqarishi mumkin. Demak, qo'shiqdan foydalanish o'zi bilan o'zi "metod" emas, balki maqsad, bosqich va nazorat mexanizmlari bilan boshqariladigan metodik tizimning tarkibiy qismi bo'lishi lozim.

Tadqiqot mazmunida qo'shiqlar orqali tinglab tushunishni o'rgatish modeli uch asosiy bosqichda asoslanadi: tinglashdan oldingi tayyorgarlik, tinglash jarayoni va tinglashdan keyingi mustahkamlash. Tinglashdan oldingi bosqichning vazifasi bolada kutilayotgan mazmunga oid taxminiy ramka yaratish, asosiy so'zlarni minimallashtirilgan ko'rinishda kiritish va fonetik qiyinchiliklarni oldindan yumshatishdan iborat. Bu yerda "pre-teaching vocabulary" amaliyoti me'yorida qo'llanganda foydali, ammo ortiqcha izoh va tarjima tinglashni passivlashtirishi mumkin; shuning uchun rasmlar, harakat (TPR elementlari), qisqa savol-javoblar bilan semantizatsiya qilish, so'zni kontekstga bog'lash ustuvor bo'ladi. Tinglash jarayoni bosqichida esa qo'shiqni bir martada to'liq "tushunish" talabi qo'yilmaydi: avval umumiy g'oya (global listening) uchun eshitish, keyin ma'lum signallarni topish (selective listening), so'ng qisqa fragmentlarda aniq birliklarni ajratish (intensive listening) ketma-ketligi qo'llanadi [1]. Boshlang'ich sinfda bu ketma-ketlikni "topish" o'yinlari, bo'sh joyni to'ldirishning juda sodda ko'rinishlari, rasmga mos satrni belgilash, eshitilgan so'zga mos kartochkani ko'tarish kabi faol metodlar bilan uyg'unlashtirish maqsadga muvofiq. Tinglashdan keyingi bosqichda esa qo'shiq matnidan olingan til birliklarini qisqa dialogik vaziyatlarga ko'chirish, talaffuz-intonatsiyani qayta mashq qilish hamda mazmunni oddiy qayta ifodalash orqali tinglash natijasini nutq faoliyatining boshqa turlari bilan bog'lash ko'zda tutiladi.

Taklif etilayotgan modelning muhim jihati shundaki, qo'shiq faqat "eshitish" uchun fon sifatida ishlatilmaydi, balki tinglash strategiyalarini shakllantirishga xizmat qiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchisida strategik tinglash deganda, avvalo, diqqatni maqsadli yo'naltirish, noma'lum so'zlar sababli mazmunni to'liq yo'qotmaslik, kontekstdan taxmin qilish, takror eshitish orqali o'z xatosini tekshirish kabi oddiy, ammo samarali harakatlar tushuniladi. Metodik adabiyotlarda strategiyalarni bevosita o'rgatish, ya'ni o'qituvchining "nima uchun aynan shuni tinglayapmiz" va "qanday tinglaymiz" savollariga bolaga mos tilda javob berishi, keyin esa o'quvchining o'z tajribasini refleksiya qilishi tinglab tushunishning barqaror o'sishini ta'minlashi qayd etiladi [3]. Qo'shiq bu refleksiyani soddalashtiradi: o'quvchi bir xil materialni bir necha marta eshitadi va har gal ko'proq tushunayotganini sezadi, bu esa o'z-o'zini baholash hamda o'qishga ijobiy munosabatni kuchaytiradi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida uchraydigan tipik qiyinchiliklardan biri so'zlar oqimining "bir-biriga yopishib ketishi", ya'ni bog'lanishlar, reduksiya va urg'u o'zgarishlari sababli tanish so'zning ham tanilmasligidir. Qo'shiqlarda ba'zan bu hodisa kuchliroq bo'lsa-da, to'g'ri tanlangan materialda ritm va urg'u naqshlari aksincha segmentlashni yengillashtiradi: o'quvchi barqaror qaytariladigan refren, qofiya va pauzalar orqali so'z chegaralarini sezishni o'rganadi. Rus metodik maktabida audirovka bilan ishlashda "tayanch signallar"ni ajratish, masalan, kalit so'zlar, repetitiv birliklar va intonatsion cho'qqilarni tanitish orqali tushunishni oshirish yondashuvi keng qo'llanadi [4]. Mazkur tezisdan shu yondashuv

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

boshlang'ich sinfga moslashtirilib, "tayanch so'zlar"ni vizual kartochkalar bilan bog'lash va tinglash vaqtida aynan shu kartochkalarni faollashtirish taklif etiladi. Natijada bola ham eshitish maqsadini aniq biladi, ham muvaffaqiyatni tez sezadi.

Tadqiqotning metodologik qismi sinf kuzatuvi, diagnostik topshiriqlar va ta'limiy tajriba orqali asoslanadi. Dastlabki diagnostika o'quvchilarning fonematik eshitish, asosiy leksik birliklarni tanish hamda qisqa audio-parchadan umumiy mazmunni ajratish darajasini aniqlashga qaratiladi. Keyin 6–8 haftalik ta'limiy tajribada haftasiga kamida ikki marotaba 5–7 daqiqalik qo'shiq asosidagi tinglash segmentlari joriy etilib, ular yuqorida bayon qilingan bosqichlar bo'yicha tashkil qilinadi. Bu yerda vaqtning qisqa bo'lishi tamoyiliy: boshlang'ich sinfdagi tinglash diqqatining tabiiy chegaralari bor, shuning uchun kam, ammo muntazam va strukturali mashg'ulotlar samaraliroq. Xalqaro tadqiqotlarda musiqiy materialning til o'rganishga ijobiy ta'siri ko'pincha motivatsiya va takroriy input bilan izohlanadi, biroq bu ta'sir o'qituvchining topshiriq dizayni bilan bevosita bog'liq ekani ta'kidlanadi [5]. Shunday ekan, tajriba jarayonida qo'shiqdan keyingi faoliyatlar faqat kuylash bilan cheklanmay, oddiy mazmuniy tekshiruv, "to'g'ri-noto'g'ri", rasm tanlash, ketma-ketlikni joylashtirish, kalit iborani vaziyatda qo'llash kabi tushunishni namoyon etadigan topshiriqlar bilan boyitiladi.

Modelning ilmiy yangiligi qo'shiq materialini fonetik idrok, lug'atni mustahkamlash va strategik tinglashni bir vaqtning o'zida rivojlantiradigan integratsiyalashgan didaktik birlik sifatida ko'rib, har bir bosqich uchun baholash mezonlarini aniqlashtirishidir. Baholash mezonlari sifatida o'quvchining global mazmunni aniqlashi, kalit so'zlarni ajratishi, oddiy ko'rsatmani tinglab bajarishi, qo'shiqdagi tanish birliklarni yangi vaziyatda tanib qo'llashi kabi ko'rsatkichlar olinadi; bu ko'rsatkichlar boshlang'ich sinfning real o'quv natijalariga mos bo'lib, ortiqcha lingvistik terminologiyasiz kuzatiladi. Shuningdek, qo'shiqlarni tanlashda "tilning tabiiyligi" va "didaktik soddaligi" o'rtasidagi muvozanat muammosi yechimi sifatida qisqa, aniq diktsiyali, takroriy strukturalarga ega qo'shiqlardan boshlab, keyin asta-sekin tabiiyroq ijro namunalariga o'tish ketma-ketligi taklif qilinadi. Bu ketma-ketlik o'quvchining muvaffaqiyat tajribasini saqlagan holda murakkablikni oshirishga xizmat qiladi va shu yo'l bilan tinglashga nisbatan barqaror ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, boshlang'ich sinf o'quvchilariga tinglab tushunishni ingliz qo'shiqlari orqali o'rgatish faqat ko'ngilochar element emas, balki aniq bosqichlar, maqsadli strategiyalar va muntazam diagnostika bilan qo'llab-quvvatlanganida ilmiy-metodik jihatdan samarali yondashuvga aylanadi. Taklif etilgan model tinglash jarayonini bolaga tushunarli vazifalarga ajratib, ritm va takrorning tabiiy afzalliklaridan foydalanadi hamda fonetik idrok, lug'at boyishi va mazmunni anglashni bir butun jarayonda rivojlantiradi. Natijada o'quvchida eshitilgan nutqdan qo'rqmaslik, umumiy ma'noni ushlash, keyin asta-sekin detallarni ajratish odati shakllanadi va bu keyingi sinflarda til o'rganishning poydevori bo'lib xizmat qiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Harlow: Pearson Education Limited, 2007. 448 p.
2. Nation I. S. P., Newton J. Teaching ESL/EFL Listening and Speaking. New York: Routledge, 2009. 280 p.
3. Rost M. Teaching and Researching Listening. London: Routledge, 2011. 408 p.
4. Гальскова Н. Д., Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам. Лингводидактика и методика. Москва: Академия, 2006. 336 с.
5. Jalolov J. Chet til o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 320 b.
6. Rahmonov B. Boshlang'ich sinflarda ingliz tilini o'qitish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2019. 176 b.

MADANIYATLARARO MULOQOTDA PARAVERBAL
KOMMUNIKATSIYANING MUHIM O'RNI

Toshkent amaliy fanlar universiteti
“Tillar” kafedrası katta o'qituvchisi
Achilova Rano Tashpulatovna
achilovarano7@gmail.com
90-3719207

Annotatsiya: Ushbu maqolada madaniyatlararo muloqot jarayonida paraverbal kommunikatsiyaning o'рни va ahamiyati ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqotda paraverbal vositalarning (intonatsiya, nutq tezligi, pauza, urg'u, ovoz balandligi) kommunikativ funksiyalari hamda ularning turli madaniy muhitlarda talqin qilinish xususiyatlari yoritilgan. Shuningdek, paraverbal kommunikatsiyaning verbal nutq bilan o'zaro bog'liqligi va madaniyatlararo tushunmovchiliklarning oldini olishdagi roli asoslab berilgan. Maqola natijalari chet tillarni o'qitish, madaniyatlararo kompetensiyani shakllantirish va samarali muloqotni ta'minlashda muhim nazariy manba bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: madaniyatlararo muloqot, paraverbal kommunikatsiya, intonatsiya, nutq ohangi, kommunikativ kompetensiya, madaniy farqlar.

Аннотация: В данной статье представлен научно-теоретический анализ роли и значения паравербальной коммуникации в процессе межкультурного общения. Исследование освещает коммуникативные функции паравербальных средств (интонация, темп речи, пауза, ударение, громкость) и особенности их интерпретации в различных культурных средах. Также обосновывается связь паравербальной коммуникации с устной речью и ее роль в предотвращении межкультурных недоразумений. Результаты статьи служат важным теоретическим источником в преподавании иностранных языков, формировании межкультурной компетенции и обеспечении эффективной коммуникации.

Ключевые слова: межкультурная коммуникация, паравербальная коммуникация, интонация, тон речи, коммуникативная компетенция, культурные различия.

Abstract: This article presents a scientific and theoretical analysis of the role and significance of paraverbal communication in intercultural communication. The study highlights the communicative functions of paraverbal means (intonation, speech rate, pauses, stress, and volume) and the specifics of their interpretation in various cultural environments. It also substantiates the relationship between paraverbal communication and oral speech and its role in preventing intercultural misunderstandings. The article's findings serve as an important theoretical resource for teaching foreign languages, developing intercultural competence, and ensuring effective communication.

Keywords: intercultural communication, paraverbal communication, intonation, tone of speech, communicative competence, cultural differences.

Kirish

Bugungi globallashuv jarayonida turli madaniyat vakillari o'rtasidagi muloqot tobora kengayib bormoqda. Ta'lim, diplomatiya, biznes, turizm va xalqaro hamkorlik sohalarida madaniyatlararo muloqot muhim ijtimoiy hodisaga aylandi. Bunday muloqot jarayonida faqat til birliklari emas, balki nutqning qanday aytilishi, ohangi, tezligi, pauzalari va emotsional rang-barangligi ham muhim ahamiyat kasb etadi. Ushbu hodisalar paraverbal kommunikatsiya tushunchasi bilan izohlanadi.

Paraverbal kommunikatsiya verbal muloqotni to'ldiruvchi va ba'zan uning ma'nosini kuchaytiruvchi yoki o'zgartiruvchi omil sifatida namoyon bo'ladi. Ayniqsa, madaniyatlararo muloqotda paraverbal vositalarning noto'g'ri talqin qilinishi tushunmovchilik, kommunikativ xatolik va madaniy to'qnashuvlarga olib kelishi mumkin. Shu sababli paraverbal kommunikatsiyaning mohiyatini o'rganish va uning madaniyatlararo muloqotdagi o'rnini aniqlash dolzarb ilmiy masalalardan biridir.[8]

Mazkur maqolaning maqsadi - madaniyatlararo muloqot jarayonida paraverbal kommunikatsiyaning ahamiyati, funksiyalari va xususiyatlarini nazariy va metodologik jihatdan tahlil qilishdan iborat.

Adabiyotlar tahlili: Paraverbal kommunikatsiya muammosi tilshunoslik, psixolingvistika, sotsiolingvistika va madaniyatshunoslik fanlari doirasida tadqiq etilgan. Tadqiqotchilar fikriga ko'ra, inson muloqot jarayonida axborotning katta qismi bevosita so'zlar orqali emas, balki nutqning paraverbal va noverbal jihatlari orqali uzatiladi.

Psixolog Michael Argyle muloqot jarayonida nutq mazmuni bilan bir qatorda ovoz ohangi, pauza, tezlik, balandlik va emotsional rang kabi paraverbal vositalar ijtimoiy ta'sir kuchini belgilashini ta'kidlaydi. Uning fikricha:

- Paraverbal belgilar suhbatdoshning munosabati, ishonchliligi va emotsional holatini aniqlashda asosiy ko'rsatkich bo'lib xizmat qiladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- Nutq mazmuni va paraverbal ifoda o'rtasida nomuvofiqlik yuzaga kelsa, odamlar ko'pincha ovoz ohangiga ko'proq ishonadilar.

- Turli madaniyatlarda ovoz balandligi, gapirish tezligi va pauza qilish uslubi farq qiladi; shu sababli noto'g'ri talqinlar paydo bo'lishi mumkin.

- Argyle paraverbal signallarni ijtimoiy yaqinlikni tartibga soluvchi mexanizm sifatida ko'rsatadi: masalan, yumshoq ohang yaqinlikni bildirsa, keskin ohang masofani oshiradi.

Xulosa sifatida Argyle paraverbal kommunikatsiyani madaniyatlararo muloqotda ishonch, emotsional moslashuv va suhbat samaradorligini ta'minlovchi muhim psixologik omil deb hisoblaydi.[1]

Antropolog Ray Birdwhistell asosan kinesikani o'rgangan bo'lsa-da, u paraverbal va noverbal vositalarni yagona kommunikativ tizim sifatida talqin qiladi. Uning qarashlariga ko'ra:

- Muloqotda ma'no faqat so'zlar orqali emas, balki intonatsiya, ritm va nutqning vaqt strukturalari orqali ham shakllanadi.

- Paraverbal belgilar madaniyatga bog'liq bo'lib, har bir jamiyatda ovozdan foydalanishning o'ziga xos "kodlari" mavjud.

- Birdwhistell kommunikatsiyani integratsiyalashgan tizim sifatida ko'rsatadi: paraverbal vositalar tana harakati va mimika bilan birgalikda ma'no yaratadi.

-Unga ko'ra, madaniyatlararo muloqotdagi tushunmovchiliklarning muhim sababi - aynan ovoz ohangi va nutq ritmidagi madaniy tafovutlardir.

Birdwhistell paraverbal kommunikatsiyani madaniy kontekst bilan chambarchas bog'liq bo'lgan semantik signal tizimi sifatida izohlaydi va uni muloqotning ajralmas qismi deb hisoblaydi.[2]

Metodologik tahlil: Tadqiqot metodologiyasi kompleks yondashuvga asoslanib, sifat jihatdan tahliliy usullar orqali amalga oshirildi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini madaniyatlararo kommunikatsiya, sotsiologiya va psixologiya sohalaridagi ilmiy qarashlar tashkil etadi. Xususan, paraverbal kommunikatsiyaning nutq jarayonidagi roli va uning madaniy jihatdan farqlanishi masalalari asosiy e'tibor markaziga olindi.

Tadqiqotda nazariy tahlil metodi qo'llanilib, paraverbal kommunikatsiya va madaniyatlararo muloqotga oid mahalliy hamda xorijiy ilmiy manbalar o'rganildi va umumlashtirildi. Ushbu metod yordamida paraverbal vositalarning (intonatsiya, nutq tezligi, pauza, urg'u, ovoz balandligi) kommunikativ mohiyati aniqlashtirildi.

Shuningdek, taqqoslash metodi orqali turli madaniy muhitlarda paraverbal signallarning qo'llanish xususiyatlari tahlil qilindi. Bu yondashuv madaniyatlararo muloqotda yuzaga keladigan kommunikativ farqlar va ehtimoliy tushunmovchiliklarni aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotda deskriptiv metoddan foydalanilib, paraverbal kommunikatsiyaning asosiy funksiyalari va turlari tizimli ravishda tavsiflandi.

IS'HOXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ushbu metod paraverbal vositalarning verbal nutq bilan o'zaro aloqadorligini ochib berishga xizmat qildi.

Bundan tashqari, interpretativ yondashuv asosida paraverbal belgilar va ularning madaniy ma'nolari izohlandi. Bu metod paraverbal kommunikatsiyaning madaniyatlararo muloqotdagi pragmatik ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini berdi.[7]

Umuman olganda, tadqiqot metodologiyasi paraverbal kommunikatsiyaning madaniyatlararo muloqotdagi muhim o'rnini aniqlash, uning nazariy jihatlarini tizimlashtirish hamda ilmiy xulosalar chiqarishga xizmat qildi.

Mazkur tadqiqotda quyidagi ilmiy metodlardan foydalanildi:

1. Nazariy tahlil metodi – paraverbal kommunikatsiya va madaniyatlararo muloqotga oid ilmiy manbalarni tahlil qilish orqali asosiy tushunchalar aniqlashtirildi.

2. Taqqoslash metodi – turli madaniyatlarda paraverbal vositalarning qo'llanish xususiyatlari solishtirildi.

3. Deskriptiv metod – paraverbal kommunikatsiyaning funksiyalari va turlari tavsiflandi.

4. Interpretativ yondashuv – paraverbal signallarning madaniy ma'nolari talqin qilindi.

Tadqiqot metodologiyasi sifat jihatdan tahliliy yondashuvga asoslanib, empirik tajribalar emas, balki nazariy umumlashtirishlarga tayanadi.

Mulohaza va muhokama.

Paraverbal kommunikatsiya nutq jarayonida bir necha asosiy funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u emotsional funktsiyani bajarib, so'zlovchining hissiy holatini ifodalaydi. Masalan, bir xil gap turli ohangda aytilganda mutlaqo boshqa ma'no kasb etishi mumkin.

Ikkinchidan, paraverbal vositalar regulyativ funktsiyani bajaradi, ya'ni suhbatning davomiyligi, pauzalari va urg'ulari muloqot jarayonini boshqaradi.

Madaniyatlararo muloqotda bu holat ayniqsa muhim, chunki ayrim madaniyatlarda tezkor nutq faollik belgisi bo'lsa, boshqalarida bu hurmatsizlik sifatida qabul qilinishi mumkin.

Uchinchidan, paraverbal kommunikatsiya ma'no kuchaytiruvchi funktsiyaga ega. Intonatsiya va urg'u yordamida asosiy axborot ajratib ko'rsatiladi. Biroq madaniyatlararo muhitda bir madaniyat uchun tabiiy bo'lgan ohang boshqalar uchun keskin yoki sovuqqon bo'lib tuyulishi ehtimoli mavjud.

Shu bois madaniyatlararo muloqotda muvaffaqiyatga erishish uchun paraverbal vositalarni anglash va ulardan madaniy me'yorlarga mos holda foydalanish zarur.[9]

Xulosa.

Xulosa qilib aytganda, paraverbal kommunikatsiya madaniyatlararo muloqotning ajralmas tarkibiy qismi hisoblanadi. U verbal nutqni to'ldiradi, emotsional va pragmatik ma'nolarni uzatadi hamda muloqot samaradorligini

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

belgilaydi. Turli madaniyatlarda paraverbal vositalarning talqini farq qilgani sababli, ularni yetarli darajada o'rganmaslik kommunikativ xatoliklarga olib kelishi mumkin.

Shu nuqtayi nazardan, chet tillarni o'rganish, tarjimonlik, pedagogika va xalqaro munosabatlar sohalarida paraverbal kommunikatsiyaga alohida e'tibor qaratish zarur. Mazkur tadqiqot natijalari kelgusida empirik tadqiqotlar va amaliy metodik tavsiyalar ishlab chiqish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Argyle, M. Bodily Communication. London: Routledge, 1988.
2. Birdwhistell, R. L. Kinesics and Context: Essays on Body Motion Communication. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 1970.
3. Knapp, M. L., Hall, J. A., Horgan, T. Nonverbal Communication in Human Interaction. Boston: Cengage Learning, 2014.
4. Samovar, L. A., Porter, R. E., McDaniel, E. R. Communication Between Cultures. Boston: Cengage Learning, 2012.
5. Gudykunst, W. B. Bridging Differences: Effective Intergroup Communication. Thousand Oaks: Sage Publications, 2004.
6. Matsumoto, D., Hwang, H. C. Nonverbal Communication: Science and Applications. Thousand Oaks: Sage, 2013.
7. Pease, A., Pease, B. The Definitive Book of Body Language. London: Orion Books, 2004.
8. Karimov, S. Muloqot madaniyati asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
9. Abdurahmonov, A. Nutq va kommunikatsiya nazariyasi. Toshkent: O'qituvchi, 2019.

UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING GRAMMATIK
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK
ASOSLARI

Axmedova Mashhura Odiljon qizi
Is'hoqxon Ibratnomidagi Namangan davlat chet tillari instituti
Lingvistika (ingliz tili) mutaxassisligi 2-kurs magistranti
e-pochta: olimjonovamashkhuram@gmail.com
tel: +998930567333

Annotatsiya. Mazkur maqolada chet tilini o'qitish jarayonida grammatik kompetensiyani shakllantirish va rivojlantirish masalalari lingvodidaktik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda grammatika tushunchasining lingvistik va lingvodidaktik talqinlari, grammatik hodisa va grammatik qoida o'rtasidagi farqlar, grammatik mexanizm nazariyasining mohiyati yoritiladi. Shuningdek, chet til grammatikasini o'rgatishda faol va nafaol (reseptiv va reproduktiv) grammatika

tushunchalari metodik jihatdan asoslab beriladi. Maqolada grammatikani o'rgatish jarayonida nazariy bilimlarning nutqiy malakalarni rivojlantirishdagi o'rni hamda ularning kommunikativ maqsadlarga xizmat qilishi ilmiy asosda yoritilgan. Tadqiqot natijalari chet tillarni o'qitish metodikasini takomillashtirishda, xususan, grammatik kompetensiyani samarali shakllantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Kalit so'zlar. grammatika, grammatik kompetensiya, lingvodidaktik grammatika, grammatik mexanizm, faol grammatika, nofaol grammatika, nutqiy malaka, chet tilni o'qitish metodikasi.

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингводидактические основы формирования и развития грамматической компетенции в процессе обучения иностранному языку. Анализируются различные трактовки понятия «грамматика», разграничиваются лингвистический и методический подходы, а также раскрывается сущность грамматического явления и грамматического правила. Особое внимание уделяется теории грамматического механизма и ее значению в формировании автоматизированных грамматических навыков. В работе также обосновывается методическое разделение грамматики на активную и пассивную (репродуктивную и рецептивную) в контексте речевой деятельности. Показано, что грамматические знания в обучении иностранному языку выполняют вспомогательную функцию и направлены на развитие коммуникативных умений обучающихся.

Ключевые слова. грамматика, грамматическая компетенция, лингводидактическая грамматика, грамматический механизм, активная грамматика, пассивная грамматика, речевые навыки, методика обучения иностранным языкам.

Abstract. This article explores the linguodidactic foundations of developing grammatical competence in foreign language teaching. The study examines the concept of grammar from both linguistic and methodological perspectives, highlighting the distinction between grammatical phenomena and grammatical rules. Particular attention is paid to the theory of the grammatical mechanism and its role in forming automated grammatical skills. The paper also provides a methodological justification for differentiating between active and passive (productive and receptive) grammar in relation to speech activities. It is argued that grammatical knowledge in foreign language education serves as a supportive tool aimed at facilitating and accelerating the development of learners' communicative competence rather than being an end in itself.

Key words. grammar, grammatical competence, linguodidactic grammar, grammatical mechanism, active grammar, passive grammar, speech skills, foreign language teaching methodology.

KIRISH. Ilmiy adabiyotlarda "grammatika" tushunchasiga turlicha yondashuvlar asosida ko'plab ta'riflar berilgan bo'lib, ularning aksariyatida mazkur terminning kelib chiqishi qadimgi yunon tilidagi "grammatike" - "yozish san'ati" ma'nosi bilan bog'lanishi qayd etiladi. Tadqiqot mavzusining lingvistik jihatlari

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

tarixiy grammatika, qiyosiy grammatika hamda nazariy grammatika kabi tilshunoslik yo'nalishlarida mukammal o'rganilganligi bois, ushbu ish doirasida mazkur masalalarga batafsil to'xtalish zarurati yuzaga kelmaydi. Biroq bu holat lingvistik grammatika bo'yicha to'plangan ilmiy bilimlar ahamiyatsiz degan xulosani anglatmaydi. Aksincha, uning ilmiy yutuqlaridan til o'qitish jarayonida samarali foydalanish doimo muhim hisoblanadi [1].

Mazkur tadqiqotda asosiy e'tibor lingvodidaktik grammatika bilan bog'liq ilmiy muammolarni yoritishga qaratiladi. "Grammatika" atamasi, avvalo, mazmunan bir-biridan farqlanuvchi ikki asosiy tushunchani ifodalaydi. Birinchidan, grammatika til tizimini tashkil etuvchi sof nazariy bilimlar majmuasi bo'lib, psixologik nuqtai nazardan tafakkur jarayonining mahsuli sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihat, o'z navbatida, tilning grammatik birliklari, faktlari va hodisalari hamda ular asosida shakllangan abstrakt tushunchalar, qoidalar, kategoriyalar va nazariy umumlashmalarni qamrab oladi. Ikkinchidan, grammatika muayyan til nutqining grammatik tomonini ifodalaydi va u leksik hamda fonetik jihatlar bilan bir qatorda o'qitish jarayonida shakllantiriladi. Metodik adabiyotlarda bu holat ko'pincha nutqning grammatik jihati sifatida talqin qilinadi. Shu ma'noda, lingvodidaktik grammatika doirasida grammatikani o'rgatishdan ko'zlangan asosiy maqsad nutq faoliyatining barcha turlarida namoyon bo'ladigan grammatik ko'nikmalarni shakllantirishdan iboratdir [1; 4].

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODLAR. Tilshunoslik sohasi vakili bo'lgan mutaxassis uchun, avvalo, lingvistik grammatika haqidagi bilimlarni egallash yetarli hisoblanadi. Tilshunos til haqidagi fan — lingvistikaning nazariy asoslarini puxta bilishi talab etiladi, biroq til egasi sifatida kundalik nutqda ushbu ilmiy bilimlardan bexabar bo'lishi ham mumkin. Til o'qituvchisi esa bundan farqli ravishda, nafaqat til tizimi, balki til nazariyasi va tilshunoslikka oid asosiy tushunchalar haqida ham ma'lum darajada bilimga ega bo'lishi zarur. Shu bois mazkur o'rinda tilchi-metodistning kasbiy faoliyati va vazifalariga qisqacha to'xtalib o'tish maqsadga muvofiqdir [4].

Lingvometodist tilni o'qitish nazariyasi va amaliyotining mutaxassisi sifatida pedagogik faoliyatini ikki asosiy yo'nalishda olib borishi mumkin. Birinchidan, u til nazariyasini o'rgatish metodikasi bilan shug'ullanib, xorijiy tillar bo'yicha mutaxassislar tayyorlaydigan oliy ta'lim muassasalarida (fakultet yoki bo'limlarda) dars berishi mumkin. Ikkinchidan, u til amaliyotini o'rgatishga ixtisoslashgan holda turli ta'lim-tarbiya muassasalarida o'rganilayotgan tilda nutqiy ko'nikma va malakalarni shakllantirish bilan bir qatorda, zarur lingvistik bilimlarni ham egallashga yo'naltirilgan pedagogik faoliyatni amalga oshiradi. Ushbu mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi tilchi, eng avvalo, nutqiy ko'nikma va malakalarni rivojlantiruvchi, ya'ni tilni amaliy maqsadlarda, uni kommunikativ hamda kognitiv vosita sifatida o'rgatuvchi mutaxassis hisoblanadi [4].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Lingvistika va chet tilini o'qitish metodikasida grammatikaga nisbatan mavjud yondashuvlar tarixan muayyan darajada qarama-qarshilik va tushunchaviy noaniqliklarni yuzaga keltirgan. Natijada chet tillarni o'qitish metodikasi rivojida ikki asosiy, bir-biriga zid yo'nalish shakllangan. Ulardan biri — tabiiy, ya'ni to'g'ridan-to'g'ri, induktiv va sintetik metod tarafdorlari bo'lib, ular chet tilni o'zlashtirish jarayonini ona tilini egallash jarayoniga qiyoslab, tilni ongli tahlilsiz, asosan taqlid va bevosita idrok orqali, grammatik qoidalarga murojaat qilmasdan o'rganish mumkinligini ilgari surdilar. Mazkur yondashuv vakillari, xususan, to'g'ri metod doirasida ona tilidan foydalanishni butunlay inkor etib, hatto eng sodda grammatik tushunchalarni ham izohlashdan voz kechgan holda, til birliklarini tarjimasiz o'zlashtirishga urg'u berdilar.

Bunga qarama-qarshi ravishda, tarjima metodiga asoslangan yondashuv tarafdorlari chet tilni o'rgatish jarayonini haddan tashqari nazariylashtirib, ta'limni asosan so'z, gap va matnlarni izchil tarjima qilish orqali tashkil etdilar. Natijada chet til darslari mazmunan ona tili mashg'ulotlariga yaqinlashib, o'rganilayotgan tilda nutq faoliyatini rivojlantirishdan ko'ra, ushbu tilga oid nazariy bilimlarni bayon etishga yo'naltirildi. Ta'kidlash joizki, mazkur ikki metodik yo'nalishning har biri ham mustahkam ilmiy-metodologik asosga yetarli darajada tayanmaganligi bilan xarakterlanadi [4].

Muayyan metodning ta'lim jarayonidagi samaradorligi, avvalo, o'rganilayotgan tilda o'quvchilarda nutqiy malaka va ko'nikmalarning qay darajada shakllanganligi bilan belgilanadi. XX asrning 60-yillari boshlaridan boshlab chet tillarni o'qitishning psixologik, didaktik, lingvistik hamda psixolingvistik asoslari jadal rivojlana boshladi. Shu davrga qadar keng qo'llanilgan ongli-qiyosiy metod asta-sekin o'zining takomillashtirilgan, zamonaviylashtirilgan shakliga ega bo'ldi. Mazkur metodning asosiy tamoyillari yuzasidan taniqli rus metodistlari I.V. Raxmanov, L.V. Sherba, V.D. Arakin hamda Z.M. Svetkova tomonidan muhim ilmiy qarashlar ilgari surildi.

Yangilangan ongli-qiyosiy metod konsepsiyasiga ko'ra, o'quvchi dars jarayonida doimiy qiyoslash bilan shug'ullanmasligi, tarjimadan esa faqat zarur hollarda foydalanishi lozim edi. Biroq pedagogik amaliyot shuni ko'rsatdiki, ko'plab o'qituvchilar taqqoslash va tarjimaga asoslangan mashqlardan foydalanishni davom ettirdilar. Garchi I.V. Raxmanov, V.S. Syetlin, G.M. Uayzer, A.A. Mirol'yubov, S.K. Folomkina va A.D. Klimentenko kabi yetakchi metodistlar ongli-qiyosiy metodning zamonaviylashtirilgan yo'nalishini nazariy hamda amaliy jihatdan asoslab bergan bo'lsalar-da, mazkur metodga nisbatan tanqidiy munosabat bildiruvchilar o'sha davrning o'zidayoq mavjud edi. Shu bilan birga, G'arbiy Yevropa va AQSHda chet tillarni o'qitish metodikasida kommunikativ (communicative-oriented), shaxsga yo'naltirilgan (personal-oriented) hamda faoliyatga yo'naltirilgan yondashuvlar nomi ostida yangi metodik yo'nalishlar shakllana boshladi [3].

XX asr oxiri va XXI asr boshlariga kelib, chet tilini o'qitish nazariyasi va amaliyotida kommunikativ metod muayyan darajada yetakchi mavqega ega bo'ldi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Ushbu yondashuvning asosiy tarafdorlaridan biri Ye.I. Passov hisoblanadi. Shunga qaramay, grammatikani o'rgatish masalasida V.S. Syetlin, M. Berman, S.F. Shatilov hamda M.M. Goxlerner tomonidan ishlab chiqilgan nazariyalar 1960-yillarda yaratilgan puxta lingvometodik tadqiqotlarga tayanib amalga oshirilganini ta'kidlash lozim. Chunki mazkur davr metodikasida ilgari surilgan g'oyalar chet til grammatikasini amaliy jihatdan egallashga yo'naltirilgan edi. Kommunikativ metod vakillari ham nutqiy malakalarni shakllantirish ta'lim jarayonining ustuvor vazifasi ekanligini tan oladilar [2].

Ilmiy tadqiqotlarda “grammatika” tushunchasining ikki xil ma'noda qo'llanishi aniqlangan. Birinchidan, grammatika nutqning grammatik tomonini ifodalab, u nutq faoliyatining barcha turlarida — tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishda namoyon bo'ladigan grammatik hodisalarni o'z ichiga oladi. Bunga fe'l zamonlari, ot bilan bog'liq son va kelishik shakllari, ona tilida mavjud bo'lmagan chet til birliklari, xususan, artikl va predloglar hamda gapdagi so'z tartibi kiradi. Ikkinchidan esa, grammatika ushbu hodisalarni izohlash va tizimlashtirishga qaratilgan nazariy qoidalar majmuasini anglatadi [4].

Grammatik hodisa nutqning moddiy jihatini tashkil etadi, ya'ni u og'zaki bayon etilishi, eshitilishi, idrok qilinishi, o'qilishi va yozilishi mumkin bo'lgan nutqiy birlik sifatida namoyon bo'ladi. Psixologik nuqtai nazardan, bunday hodisalar sezgi organlari hamda analizatorlar orqali qabul qilinadigan va amalda qo'llaniladigan grammatik material sifatida talqin etiladi. Metodik yondashuvda grammatik hodisalar lingvistik vosita sifatida qaralsa, psixolingvistik nazariyada ular nutq faoliyatini amalga oshirishda xizmat qiluvchi vosita maqomiga ega bo'ladi hamda lingvistik ko'nikmalar darajasida nutqiy malakalar tarkibiga kiradi. Mazkur ko'nikmalarni shakllantirish maxsus mashqlarni izchil bajarish orqali ta'minlanadi.

Grammatik qoidalar masalasiga to'xtaladigan bo'lsak, shuni alohida ta'kidlash lozimki, murakkab grammatik hodisalarni o'zlashtirish jarayonida qoidalar yordamchi vosita sifatida, ya'ni turli shakl va mazmundagi verbal hamda vizual tayanchlar ko'rinishida qo'llaniladi. Bunday lingvometodik qoidalar nutq jarayonida bevosita ishtirok etmaydi, biroq grammatik ko'nikmalarni tezroq va samaraliroq shakllantirishga xizmat qiladi hamda ularning tarkibiy qismi sifatida qaraladi. Demak, grammatik hodisa nutqni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan lingvistik vosita bo'lsa, qoidalar esa ushbu hodisalarni egallashni osonlashtiruvchi verbal yoki vizual tayanch vazifasini bajaradi.

Grammatik hodisa mohiyatini yanada aniqroq anglash uchun XX asrning taniqli metodisti V.S. Syetlin tomonidan ishlab chiqilgan grammatik mexanizm haqidagi nazariyaga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. Tadqiqotchining ta'kidlashicha, chet til grammatik mexanizmi uch tarkibiy qismdan iborat bo'lgan lingvometodik tushuncha sifatida talqin etiladi. Ushbu tarkibiy qismlar quyidagilardan iborat: birinchidan, grammatik harakat yoki amalni egallash; ikkinchidan, tayyor grammatik materialni o'zlashtirish; uchinchidan esa grammatik umumlashmalarni shakllantirish [1; 4].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Mazkur lingvometodik hodisalar majmui umumlashtirilgan holda chet til grammatikasi nomi bilan yuritiladi. V.S. Syetlin ilmiy maktabiga mansub lingvometodistlar bu jarayonlarni quyidagicha izohlaydilar: grammatik harakatni egallash — nutqda grammatik birliklardan avtomatlashtirilgan tarzda foydalanish ko'nikmalarini shakllantirishni anglatadi. Avtomatlashtirish grammatik shakllarning nutq jarayonida erkin va ongli nazoratsiz qo'llanishini ta'minlaydi. Tayyor grammatik materialni o'zlashtirish esa grammatik birliklarni xotirada mustahkamlab saqlash bilan bog'liqdir. Grammatik umumlashmalarni tushuntirish esa grammatik hodisalarga oid mavhum tushunchalar, qoida va ta'riflarning ongda shakllanishi hamda xotirada saqlanishi sifatida talqin etiladi [6].

NATIJALAR VA MUHOKAMA. Grammatik mexanizm haqidagi nazariya metodist olimlar tomonidan izchil rivojlantirilib, yangi va original ilmiy qarashlar bilan boyitildi. Ushbu yondashuv doirasida o'rganiladigan material sifatida yordamchi so'zlar hamda grammatik morfemalar tanlanadi, ko'nikmalar darajasida esa so'z shakllarining o'zgarishi, so'z birikmalari va gap tuzilishining shakllanishi o'zlashtiriladi.

Chet til grammatikasini o'qitish jarayonida "grammatikani o'rgatish", "grammatik ko'nikmalarni shakllantirish", "nutqning grammatik jihatini o'rgatish" hamda "grammatik kompetensiyani rivojlantirish" kabi atamalar keng qo'llaniladi. Mazkur terminlarning barchasini birlashtiruvchi jihat shundan iboratki, nutqiy muloqot jarayonida grammatikani o'zlashtirish masalasi muhokama qilinganda, faol va nafaol grammatika tushunchalariga murojaat qilinadi. Metodistlar tomonidan ishlab chiqilgan o'quv dasturlari, darsliklar va qo'llanmalarda faol hamda nafaol grammatikaga oid qarashlarni umumlashtirgan holda, quyidagi ta'riflar bilan cheklanish mumkin.

Xususan, chet tilini o'rganishda "faol grammatika" gapirish va yozish kabi nutq faoliyati turlarida bevosita qo'llaniladigan grammatik hodisalarni qamrab oladi. "Nafaol grammatika" esa o'zga shaxs nutqini idrok etish jarayonida, ya'ni o'qish va tinglab tushunishda ishtirok etuvchi grammatik hodisalardan iborat bo'ladi. Taniqli metodist I.V. Raxmanov terminologiyasiga ko'ra, faol grammatika reproduktiv, nafaol grammatika esa reseptiv xarakterga ega grammatik hodisalar sifatida talqin etiladi [5].

Shu asosda aytish mumkinki, faol (aktiv, reproduktiv yoki produktiv) grammatika til o'rganuvchi tomonidan og'zaki yoki yozma nutqda fikr bayon etish jarayonida qo'llaniladigan grammatik birliklarni anglatadi. Nafaol (passiv yoki reseptiv) grammatika esa audiomatnlarni tinglab tushunish hamda yozma matnlarni o'qib idrok etish jarayonida anglashga xizmat qiluvchi grammatik hodisalarni o'z ichiga oladi.

"Nafaol" tushunchasi grammatik materialning o'quvchi yoki tinglovchiga reseptiv yo'sinda taqdim etilishi bilan uzviy bog'liq bo'lib, bunda tayyor nutq yoki matnni idrok etish jarayonida grammatik hodisalarni tanish, ularni anglash hamda matnda mujassamlangan axborotni tushunib yetishga qaratilgan aqliy faoliyatlar

majmui nazarda tutiladi. Ushbu jarayon nutq mahsulini yaratishdan ko'ra, uni qabul qilish va mazmunan idrok etish bilan xarakterlanadi.

Xorijiy metodik adabiyotlarda passiv grammatika tushunchasi turli terminlar orqali ifodalangan. Jumladan, amerikalik metodist P. Xegboldt uni reseptiv grammatika (receptive grammar) deb atagan bo'lsa, Ch. Xendshin mazkur hodisani tanib olishga yo'naltirilgan grammatika (recognition grammar) sifatida talqin etadi. H. Dunkel esa ushbu tushunchani vizual idrokka mo'ljallangan grammatika (visual grammar) termini bilan izohlaydi. Ingliz metodisti M. Uest tomonidan esa nafaol grammatika anglashga qaratilgan grammatika (grammar for cognition) nomi bilan ifodalangan [1].

Bundan tashqari, xorijiy ilmiy manbalarda o'qish grammatikasi (reading grammar) atamasi ham keng qo'llaniladi. Mazmunan tahlil qilinadigan bo'lsa, nafaol (reseptiv) grammatikani "o'qish va tinglash grammatikasi" deb nomlash orqali o'zbek metodistlari ushbu tushunchaning mohiyatini eng aniq va mukammal tarzda ifodalaganlarini ta'kidlash mumkin.

XULOSA. Turli ta'lim muassasalarida chet til grammatikasini o'qitish masalasiga oid qarashlarga qo'shimcha ravishda, xorijiy tilni ixtisoslik darajasida o'zlashtirayotgan talabalar uchun "grammatikani o'rganish" tushunchasi mutlaqo o'ziga xos mazmun kasb etishini alohida ta'kidlash lozim. Xususan, chet tilini kasbiy yo'nalish sifatida tanlagan bo'lajak oliy ta'lim muassasasi o'qituvchilari, chet til o'qituvchilari, filologlar (til va adabiyot mutaxassislari), tarjimonlar hamda lingvist-olimlar o'rganilayotgan tilning nafaqat grammatik mexanizmlarini egallaydilar, balki ushbu tilning nazariy grammatikasi, amaliy grammatikasi hamda qiyosiy grammatikasi doirasidagi keng qamrovli bilimlarni ham o'zlashtiradilar. Ayniqsa, o'qituvchi kasbini tanlagan mutaxassislar nazariy grammatik bilimlarni hamda nutqiy malakalarni o'z kasbiy faoliyati xususiyatlariga mos ravishda lingvometodik jihatdan moslashtirishni ham o'rganadilar.

Shu bilan birga, chet tilini o'zlashtirish jarayoni ona tilini egallashdan tubdan farq qiladi, chunki bu jarayonda nazariy bilimlarni egallash yakuniy maqsad sifatida emas, balki vosita sifatida qaraladi. Amaldagi o'quv dasturlariga muvofiq, chet tilida nutq faoliyati turlarini samarali egallashni yengillashtiruvchi va jadallashtiruvchi, yo'naltiruvchi ahamiyatga ega bo'lgan nazariy ma'lumotlardan foydalaniladi. Demak, bu jarayonda shaxsning nutqiy faoliyati markaziy o'rinni egallaydi, grammatik qoidalar esa algoritmik xarakterga ega bo'lgan lingvodidaktik grammatika tarkibiy qismi sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik qayta ishlangan va to'ldirilgan 2 -nashri. -Toshkent: O'quvchi, 2012. -432 b.
2. Пассов Е.И. Цели обучения иностранному языку. Учебное пособие. – Воронеж, 2002. –С.3-6.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

3. Рахманов И.В. Некоторые теоретические вопросы методики обучения иностранным языком в средней школе//Общая методика обучения иностранным языкам: Хростоматия. –Изд. 3-е перераб. и доп. –М.: 1991. –187 с.
4. Isoqov A.I. Akademik lisey o'quvchilarining ingliz tilida grammatik ko'nikmalarini takomillashtirish texnologiyalari: Diss....ped. fanl. nom. – Toshkent., 2008. – 160 b.
5. Misirov S.A. Kasb-hunar kollejlarda ingliz tili o'qitishning lingvodidaktik asoslari: Diss....ped. fanl. nom. – Toshkent., 2007. – 152 b.
6. Sattarov T.K. O'qituvchilik bo'yicha amaliy mashg'ulotlarda bo'lajak chet tili muallimining sociolingvistik malakalarini shakllantirish (ingliz tili materialida): Diss. ... ped.f.d.–T.: 2000. – 373 b.

BADIIY MATNLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA
ULARNING TURLARI

Tursunov Xusanboy Burgutovich
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat chet
tillari instituti dotsenti, pedagogika fanlari bo'yicha
falsafa doktori(PhD)
tursunovhb@rambler.ru

Annotatsiya: Ushbu maqolada badiiy matnlarning chet tilni o'qitishda qanday metodologik yondashuvlarda foydalanilayotgani tahlil qilinadi. Mualliflar badiiy asarlarni faqat tilni o'rganish vositasi sifatida emas, balki madaniyatni, tarixiy kontekstlarni va ijtimoiy qiymatlarni tushunishda ham zaruriy element sifatida ko'radilar.

Kalit so'zlar: lingvistik kompetensiya, badiiy matn, badiiy matnning estetik funksiyasi, tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish, badiiy matn leksik, grammatik, fonetik va orfografik ko'nikmalar, lingvistik va madaniy kompetensiya

Аннотация: В данной статье анализируется использование художественных текстов в различных методологических подходах при обучении иностранным языкам. Авторы рассматривают художественные произведения не только как средство изучения языка, но и как необходимый элемент для понимания культуры, исторического контекста и социальных ценностей.

Ключевые слова: Лингвистическая компетенция, художественный текст, эстетическая функция художественного текста, аудирование, говорение, чтение и письмо, художественный текст, лексические, грамматические, фонетические и орфографические навыки, лингвокультурологическая компетенция.

Annotation: This article analyzes the methodological approaches to using literary texts in teaching a foreign language. The authors view literary works not

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

merely as a tool for language acquisition, but as an essential element for understanding culture, historical contexts, and social values.

Keywords: Linguistic competence, literary text, esthetic function of a literary text, listening comprehension, speaking, reading and writing, lexical, grammatical, phonetic, and orthographic skills of a literary text, linguistic and cultural competence.

KIRISH

Matn (lotincha: textus – mato; birikma) – ma’lum moddiy tashuvchiga bog‘langan inson fikri; belgilarning umumiy izchil va to‘liq ketma-ketligi. „Matn“ tushunchasining ikkita asosiy talqini mavjud: immanent (kengaytirilgan, falsafiy qarashlarga yo‘g‘rilgan) va reprezentativ (asosan, xususiy munosabat aks etgan). Matn — bu ma’lum bir moddiy ko‘rinishga (yozma shakl, elektron fayl) birlashgan, izchil va to‘liq bo‘lgan belgi (harf, raqam, tasvir)lar ketma-ketligi bo‘lib, inson fikrini yoki ma’lumotni ifodalaydi. Matnlar turli mazmunli, grammatik va mantiqiy bog‘lanishlarga ega bo‘lib, ma’lum bir xususiyatga (axloqiy, pragmatik) ega bo‘lishi mumkin.

1) Matn tushunchasining asosiy jihatlari:

- Moddiy tashuvchi: Matn doim biror-bir moddiy narsaga (qog‘oz, ekranga) yozilgan bo‘lishi kerak;
- Belgilar ketma-ketligi: Matn harflar, raqamlar va boshqa belgilarning izchil birikmasidan tashkil topadi;
- Fikr va ma’lumotni ifodalash: Matn insonning fikrini, xabarni yoki ma’lumotni o‘z ichiga oladi;
- Mantiqiy va grammatik bog‘lanish: Matn qismlari bir-biri bilan mazmunan va grammatik jihatdan bog‘langan bo‘ladi.

2) Turli talqinlar:

- Immanent (keng) talqin: Matnni voqelikka xolis munosabat bildiruvchi, uning ichki tuzilishini ochib beruvchi shakl sifatida ko‘radi.
 - Reprezentativ (o‘ziga xos) talqin: Matnni tashqi voqelik haqidagi ma’lumotni taqdim etishning maxsus usuli sifatida qabul qiladi.
- Misol: Darslikdagi har bir bob, gazeta maqolasi, elektron pochta xabari, radioeshittirishdagi matnlar — bularning hammasi matnning turlicha namoyon bo‘lishidir.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Badiiy matn - badiiy asar matni bo‘lib, unda muallif umumlashgan obrazlar yaratib, tasvirlangan voqea va personajlarga o‘z munosabatini bildiradi. Matnlarning eng yorqin namunalari yordamida butun xalqlar va butun insoniyatning erkin muloqoti amalga oshiriladi. Bu madaniy kontekstdagi matnlarning eng muhim vazifasidir. Badiiy matn bilan ishlashni tashkil etish amaliyoti uchun matnning estetik xususiyatlarini tushunish nihoyatda muhimdir, bu badiiy matnni madaniy voqelik sifatida belgilaydigan muhim xususiyat sanaladi. Umuman olganda, matn rus adabiyotshunosi, faylasufi va tilshunosi M.M.Baxtinning fikricha, badiiy yoki

estetik deb atalmish ma'lumotlarni o'z ichiga olgan "estetik obyekt" sifatida ishlaydi.²²⁶

Badiiy matnlarning lingvodidaktik xususiyatlari ularning til o'rganish jarayonida til o'rganish vositasi sifatida qimmatli ekanligini anglatadi, chunki ular nutqning barcha jihatlarini (lug'at boyligi, grammatik tuzilmalar, fonetika) boyitadi, madaniy kontekstni taqdim etadi va talabalarda motivatsiya va hissiyotni uyg'otadi. Badiiy matnlar o'quv materiallari sifatida til o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi, real hayotiy vaziyatlarni taqlid qiladi va tilni yanada chuqurroq tushunishga yordam beradi.

1) Badiiy matnlarning lingvodidaktik xususiyatlari:

-Til boyligi: Badiiy matnlar keng lug'at boyligi, turli grammatik tuzilmalar va ekspressivlikni o'z ichiga oladi, bu esa talabalarga tilning ko'p qirraliligini ko'rsatadi.

-Fonetik jihatlar: Matnlardagi ritm, alliteratsiya, assonans kabi uslubiy vositalar talabalarda tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

-Madaniy kontekst: Badiiy asarlar tilning yashash muhiti, madaniy odatlar va milliy mentalitetni ko'rsatib beradi, bu esa talabalarga tilni chuqurroq anglashga yordam beradi.

-Hissiy va motivatsion ta'sir: Badiiy matnlar talabalarda qiziqish va his-tuyg'ularni uyg'otadi, bu esa o'rganishga bo'lgan motivatsiyani oshiradi.

-Nutqiy mahoratni rivojlantirish: Talabalar matnni tahlil qilish, matnning mazmunini tushunish va o'z fikrlarini ifodalash orqali nutqiy ko'nikmalarini oshiradilar.

2) O'quv materiallari sifatida ahamiyati:

-Amaliy til ko'nikmalari: Badiiy matnlar talabalarga tilni real hayotiy vaziyatlarda qanday qo'llashni ko'rsatadi.

-Til o'rganishni qiziqarli qilish: Badiiy matnlarning qiziqarli mazmuni talabalarning mashg'ulotlardan zerikmasligiga yordam beradi.

-Tilni chuqurroq tushunish: Talabalar o'rganilayotgan tildagi lug'at va grammatik qoidalarning qo'llanilishini matn orqali ko'rib, yanada yaxshiroq tushunishadi.

-Ijodiy fikrlashni rag'batlantirish: Matnni tahlil qilish va tushuntirish jarayoni talabalarda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Chet tillarni o'qitish/o'rganish tarixi davomida va turli metodologiyalarga ko'ra, fransuz tilini chet til sifatida o'qitishda adabiyotning roli turlicha bo'lgan: "Adabiyot tarix davomida davriy tarzda boy va xo'rlik bosqichlarini boshdan kechirdi, muqaddaslashtirish va oddiylashtirish o'rtasida harakatlanib turdi."²²⁷

Adabiyot matni hozirgi kunda til darslarida kamroq o'rin tutsa-da, u o'qitish jarayonida o'zining muhim o'rnini saqlaydi va bu bir necha sabablarga bog'liq.

²²⁶ M.M. Baxtin "Эстетика словесного творчества" «Искусство», Москва 423–445, 1979

²²⁷ Morel, Anne-Sophie : Littérature et FLE : état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, dans Actes du IIème Forum Mondial HERACLES, 2012, p. 141-148.

IS'HOXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Taniqli italyan tilshunosi, adabiyotshunos Alessandro Proscollining ta'kidlashicha, biz buni bundan yaxshiroq aytib bo'lmaydigan qilib umumlashtirdi: "Asl hujjat sifatida adabiyot matni uning turli ijtimoiy-madaniy jihatlarini o'rganishga mos keladi. Kommunikatsiya shakli sifatida u insonlararo muloqot haqidagi fikrlashga undovchi kuchdir. Ko'p vazifali hujjat sifatida u diskursiv va matn tuzilishi usullari, hamda bayon etish rejalarining murakkabligi haqida fikrlashga sabab bo'ladi. Yozma hujjat sifatida esa u yozuvning xususiyatlari va matn turlari va janrlarning o'zgarish tomonlarini anglash orqali til darslarida qo'llanadigan nutq turlarining ko'pligiga katta hissa qo'shadi."²²⁸

Ushbu ilmiy tadqiqot ishida, avvalo, badiiy matnning tillarni o'qitish tarixidagi o'rni haqida so'z yuritamiz, ayniqsa hozirgi holatga — Yevropa tillari umumiy tavsiyanomasi (2001) va uning qo'shimcha jildi (2018) doirasida alohida e'tibor qaratgan holda.²²⁹

Shundan so'ng, til darslarida badiiy matnlardan foydalanish zarurligini asoslovchi dalillarni keltirishga harakat qilamiz.

Ushbu tadqiqotning empirik qismida biz fransuz tilini o'qitishda badiiy matnlarning tutgan o'rni va ulardan qanday foydalanilayotganini tahlil qilishni maqsad qilamiz. Bu maqsadda quyidagi asosiy savollarni o'rganamiz:

- a) fransuz tilini o'qitishdagi mavjud darsliklarda badiiy matnlar qanday joy olgan?
- b) Fransuz tili o'qituvchilari badiiy matnga qanday didaktik yondashuvni qo'llaydilar va unga qanday ahamiyat beradilar?

Bu savollarga javob topish orqali adabiyotning zamonaviy chet tilni o'qitishdagi o'rni, uning talabalarning lingvistik va madaniy kompetensiyalarini takomillashtirishdagi ta'siri aniqlanadi.

Fransuz tilini o'qitishda talabalarning til kompetensiyasini takomillashtirish va o'qish strategiyalarini rivojlantirishda moslashtirilgan matnlar muhim didaktik vosita sifatida e'tirof etiladi. Bu matnlar asl badiiy asarlarning soddalashtirilgan ko'rinishi bo'lib, o'rganuvchining til darajasiga mos leksik, grammatik va madaniy elementlarni o'z ichiga oladi.

Chet til o'qitish amaliyotida moslashtirilgan yoki soddalashtirilgan matnlar (textes adaptés) ko'plab til o'rganuvchilar uchun o'zlashtirishni yengillashtiruvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Bu turdagi matnlar asl badiiy yoki informatsion matn asosida tuziladi, lekin leksik, grammatik va madaniy jihatdan o'rganuvchining til darajasiga moslashtirilgan bo'ladi.

Moslashtirilgan matnlar, ayniqsa boshlang'ich yoki o'rta darajadagi til o'rganuvchilar uchun mo'ljallangan bo'lib:

- a) o'qish kompetensiyasini bosqichma-bosqich rivojlantirish;

²²⁸ Proscolli, Argyro : La littérature dans les manuels de FLE, dans Tabaki-Iona, Fridériki / Proscolli, Argyro / Forakis, Kyriakos (dir.) : La place de la littérature dans l'enseignement du FLE, Actes du colloque international. Athènes, Université nationale et capodistrienne d'Athènes, 2009, p. 129-164.

²²⁹ Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer, Strasbourg, Conseil de l'Europe – Paris, Didier, 2001. Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer, Volume complémentaire avec de nouveaux descripteurs, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 2018.

- b) til o'rganishga ishonch uyg'otish;
- c) murakkab badiiy asarlarning mohiyatini tushuntirishda vosita sifatida ishlatiladi. Shuningdek, badiiy matnlarni o'ziga xos afzalliklari ham mavjud:
 - Til darajasiga mosligi sababli tushunishni yengillashtiradi;
 - Madaniy kontekstni asta-sekinlik bilan kiritadi;
 - Sinfda muhokama qilish uchun mos va qiziqarli bo'ladi;
 - Talabalarning motivatsiyasi va ishtirokini oshiradi.

Shunga qaramay, lingvodidaktik nuqtai nazardan qaraganda, bunday matnlar ba'zan asl matnning estetik, madaniy va stilistik boyligini kamaytiradi. Bu esa talabada badiiy matnning to'liq ta'sirini sezishga to'sqinlik qilishi mumkin. Shu bois, til o'rgatishda moslashtirilgan matnlar vosita sifatida, balki bosqich sifatida qaralishi lozim. Oxir-oqibatda talabani asl matnni mustaqil tushunish darajasiga olib chiqish maqsad qilib qo'yilishi kerak.

OLINGAN NATIJALAR TAHLILI

Qadimgi tillarni o'rganishga asoslangan an'anaviy metodologiyada, badiiy matn eng muhim vosita sifatida qaraladi, uning asosiy maqsadi esa badiiy matnlarni tarjima qilishdan iborat: "Bu — matnlar ustida puxta ishlash jarayonidir. Ularni bosqichma-bosqich, to'liq va batafsil tahlil qilish orqali iloji boricha aniq va ishonchli tarjimaga erishish kerak" (Godard, 2015: 15).²³⁰

Afzal ko'rilgan o'quv vositasi sifatidagi o'z o'rnini saqlagan holda, adabiyot 1950-yillargacha til o'rganish jarayonining cho'qqisi sifatida qaralgan. Bu strukturaviy-global audio-vizual metodologiya nihoyat "adabiyotni yashovchi tillarni o'qitishdan chiqarib tashlab, suhbatni vaziyatda ifodalashni namoyish etdi".²³¹

Badiiy matn 1980-yillarda kommunikativ yondashuv bilan fransuz tili darslariga qayta kiritildi. Ushbu yondashuvda, badiiy matn asl hujjatlar qatoriga kiradi, "yozuvni o'rganishda mediaviy va funksional mahsulotlar bilan bir qatorda ishtirok etadi. Biroq, badiiy matn o'zining lingvistik, tekstual yoki madaniy o'ziga xos jihatlari e'tibor berilmaydi: agar metodlarni tahlil qilsak, badiiy matn odatda yozma tushunishni rivojlantirish uchun ishlatiladi va umumiy nuqtai nazardan o'rganiladi".²³²

Adabiyotshunos A.S.Morelning fikriga ko'ra, adabiyotning "qayta paydo bo'lishi" yangi metodologik o'zgarishlarning natijasi sifatida noaniq tarzda ro'y beradi. Bunda barcha matnlar bir xil maqomda, bir-biriga tenglashtiriladi va adabiyot ham boshqa asl hujjatlar kabi o'rganilishi mumkin. Bu yondashuv adabiyotga yangi rol yuklaydi va uni tahlil qilishni, o'rganishni boshqa turdagi matnlar bilan bir xil shaklda olib borishni anglatadi. Bundan oldingi

²³⁰ Godard, Annie (dir.) : La littérature dans l'enseignement du FLE. Paris, Didier, 2015.

²³¹ Cuq, Jean-Pierre / Gruca, Isabelle : Cours de didactique du français langue étrangère et seconde, Grenoble, PUG, 2002.

²³² Gruca, Isabelle : Les enjeux de la littérature en didactique des langues-cultures : entre identité et altérité, dans Tabaki-Iona, Fridériki / Proscolli, Argyro / Fora- kis, Kyriakos (dir.) : La place de la littérature dans l'enseignement du FLE, Actes du colloque international. Athènes, Université nationale et capodistrienne d'Athènes, 2009, p. 167

metodologiyalarda adabiyot alohida, muqaddas bir vosita sifatida qaralgan bo'lsa, endi u hujjat sifatida ko'riladi. Bu adabiyotning pedagogik ahamiyatini qayta ko'rib chiqishga olib keladi. Endi adabiyot til o'rgatish jarayonida, masalan, kommunikativ yondashuv asosida, asl hujjatlar bilan bir qatorda ishlatiladi va talabaga madaniy, lingvistik va estetik bilimlarni beradi. Kommunikativ yondashuvda adabiyotning rolini aniqlashda, asosiy e'tibor matnning til va muhitga bog'liqligiga qaratilgan. Bu yondashuvda adabiyot nafaqat tilni o'rgatish, balki madaniy va ijtimoiy kontekstda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga xizmat qiladi. Matnning o'ziga xosligi — har bir matn o'zining struktural va madaniy xususiyatlari bilan ajralib turadi, va bu tilni o'rganishda asosiy vosita sifatida ishlatilishi kerak. Bu yondashuv orqali adabiyot til o'rgatishda tahlil qilish va refleksiya (o'zini tahlil qilish) qilish ko'nikmalarini rivojlantiradi.²³³

XULOSA

Fransuz adabiyotshunos olim Bratish Sarkar "Badiiy adabiyotdan chet til darslarida foydalanishning uchta sabablari mavjud ekanligini ta'kidlaydi: adabiyot madaniy model, til modeli va shaxsiy o'sish modeli sifatida xizmat qiladi. Adabiyot tilni o'rganishda faqat til vositasi emas, balki talabalarga o'sha tilni gapiradigan xalqning madaniyati va urf-odatlarini o'rgatish uchun ham muhim manba bo'lib xizmat qiladi. Har bir badiiy asar o'z ichiga o'sha xalqning tarixiy, madaniy va ijtimoiy jihatlarini oladi. Shu tarzda, adabiyot:

1. Madaniy model

- a) Madaniy idrokni kengaytiradi: Talaba faqat tilni o'rganibgina qolmay, balki o'sha tilga oid madaniy qadriyatlarni ham o'rganadi.
- b) Til va madaniyat o'rtasidagi bog'liqlikni ko'rsatadi:

Adabiyot orqali talabalar tilning haqiqiy hayotdagi qo'llanilishini, uning ma'nolarini va ohanglarini o'rganadilar. Masalan, Guygo, Mopassant, Balzak asarlari fransuz tilida bo'lgan madaniy boylikni o'rgatadi, ayni paytda talabalarni o'sha davrning ijtimoiy tuzilishi, qadriyatlari bilan tanishtiradi.

2. Til modeli sifatida adabiyot

Adabiyotning til modeli sifatida xizmat qilishining eng katta afzalligi shundaki, u tilning murakkab va boy strukturasini o'rganish uchun ajoyib vosita hisoblanadi. Badiiy asarlar:

- a) Tilning estetik imkoniyatlarini namoyish etadi: Metaforalar, kinoya, stilistik qurilmalar va boshqa badiiy vositalar tilni boyitadi va talabaning tilni turli kontekstlarda ishlatish qobiliyatini rivojlantiradi.
- b) Grammatik va leksik boylikni oshiradi:

Adabiyot talabaga tilning nafaqat oddiy, balki murakkab va yuqori darajadagi tuzilmalarini tushunishga yordam beradi.

Misol uchun, fransuz adabiyoti talabalarga o'zbek tilida mavjud bo'lmagan stilistik va leksik ifodalar orqali boy til o'rgatadi.

²³³ Morel, Anne-Sophie : Littérature et FLE : état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, dans Actes du IIème Forum Mondial HERACLES, 2012, p. 141.

3. Shaxsiy o'sish modeli sifatida adabiyot

Adabiyot shaxsiy o'sish va rivojlanishning muhim vositasi hisoblanadi. Badiiy matnlar talabani shaxsiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, ularni o'zgarishlarga, boshqa madaniyat va dunyoqarashlarga ochiq bo'lishga undaydi.

Adabiyot shaxsiy o'sishga quyidagi tarzda yordam beradi:

a) Refleksiya va tahlil qilishni rivojlantiradi: Talabalar badiiy matnlarni o'qish orqali etnik va ijtimoiy masalalarni tahlil qilish, o'z fikrlarini ifodalash va yangi g'oyalarni o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'lalilar.

b) Empatiya va tushunishni rivojlantiradi: Badiiy asarlar talabalarga turli xil xarakterlar va ularning ichki dunyosini tushunishga yordam beradi, bu esa empatiyani kuchaytiradi. Masalan, Onore de Balzakning asarlari talabalarni ijtimoiy adolat va inson huquqlari masalalarini ko'rib chiqishga undaydi.

Shunday qilib, adabiyot chet til o'qitish jarayonida nafaqat til kompetensiyasini, balki madaniy va shaxsiy rivojlanishni ham ta'minlaydigan muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Madaniy, til va shaxsiy o'sish modellari yordamida talabalarni nafaqat tilni o'rganish, balki adabiyot orqali dunyoqarashlarini kengaytirish va o'zlarini yangi nuqtai nazarlarda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'lishadi.²³⁴

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. M.M. Baxtin "Эстетика словесного творчества" «Искусство», Moskva 423–445, 1979
2. Morel, Anne-Sophie : Littérature et FLE : état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, dans Actes du IIème Forum Mondial HERACLES, 2012, p. 141-148.
3. Proscolli, Argyro : La littérature dans les manuels de FLE, dans Tabaki-Iona, Fridériki / Proscolli, Argyro / Forakis, Kyriakos (dir.) : La place de la littérature dans l'enseignement du FLE, Actes du colloque international. Athènes, Université nationale et capodistrienne d'Athènes, 2009, p. 129-164.
4. Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer, Strasbourg, Conseil de l'Europe – Paris, Didier, 2001. Cadre européen commun de référence pour les langues : apprendre, enseigner, évaluer, Volume complémentaire avec de nouveaux descripteurs, Strasbourg, Conseil de l'Europe, 2018.
5. Godard, Annie (dir.) : La littérature dans l'enseignement du FLE. Paris, Didier, 2015.
6. Cuq, Jean-Pierre / Gruca, Isabelle : Cours de didactique du français langue étrangère et seconde, Grenoble, PUG, 2002.
7. Gruca, Isabelle : Les enjeux de la littérature en didactique des langues-cultures : entre identité et altérité, dans Tabaki-Iona, Fridériki / Proscolli, Argyro / Forakis, Kyriakos (dir.) : La place de la littérature dans l'enseignement du FLE,

²³⁴ Sarkar, Bratish : L'importance de la littérature dans la classe de langue. International Education & Research Journal, no 4/11, 2018, p. 38-39.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Actes du colloque international. Athènes, Université nationale et capodistrienne d'Athènes, 2009, p. 167

8. Morel, Anne-Sophie : Littérature et FLE : état des lieux, nouveaux enjeux et perspectives, dans Actes du IIème Forum Mondial HERACLES, 2012, p. 141.

**CHET TILI DARSLARIDA VIDEOMATERIALLARDAN
FOYDALANISH**

Boqiyeva Zilola Xabibulla qizi
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti,
Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili
yo'nalishi, ENG-AU-24 guruhi talabasi
boqiyevazilola9@gmail.com
+998930503644

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi chet tillarni o'qitishda videomateriallardan foydalanishning o'ziga xos ahamiyati va o'quvchi-yoshlarning til ko'nikmalarini rivojlantirishdagi samaradorligi muhokama qilinadi. Tadqiqot natijalari videomateriallardan tinglab tushunish, talaffuz va lug'at boyligini oshirishda muhim vosita ekanligini ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: interaktivlik, didaktik, sezgi kanallari, til ko'nikmalari, mimika, imo-ishora, mustaqil ta'lim, vizual materiallar, nutqiy kompetensiya

Аннотация: В данной работе обсуждается особая значимость использования видеоматериалов при преподавании иностранного языка и их эффективность в развитии языковых навыков учащихся. Результаты исследования показывают, что видеоматериалы являются важным средством для развития навыков аудирования, произношения и расширения словарного запаса.

Ключевые слова: интерактивность, дидактический, наши сенсорные каналы, телекоммуникации, mimika, жест, сигнал, самостоятельное обучение, визуальные материалы, речевая компетенция

Annotation: In this thesis, the specific importance of using video materials in foreign language teaching and their effectiveness in developing students' language skills is discussed. Research results show that video materials are an important tool in improving listening comprehension, pronunciation, and vocabulary development.

Abstract: interactivity, didactic, our sensory channels, telecommunications, facial expressions, gestures, independent learning, visual materials, communicative competence

Kirish qism: Barchamizga ma'lumki, texnologiya kundan kunga jadal rivojlanib kelayotgan bir vaqtda ta'lim sohasini yanada rivojlantirish va yangi zamonaviy bilimlar sari yo'l ochishda texnik vositalardan foydalanish davr talabiga

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

aylanib ulgurdi. Turli ta'lim muassasalari, ayniqsa, oliy o'quv yurtlarida, chet tillari darslarini o'qitishda texnik vositalardan foydalangan holda ish ko'rish talabalar faolligini oshirishda, darslarni avvalgidan ko'ra qiziqarli va jonli bo'lishida, o'quvchilarning til o'rganishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini yanada oshirishda, qolaversa, dars samaradorligini yuksaltirishda ham katta asos bo'layotgani sir emas. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev tomonidan ilgari surilgan yoshlarning ma'naviyatini yuksaltirish, ularning bo'sh vaqtini mazmunli va samarali tashkil etish bo'yicha “Besh tashabbusning uchinchi tashabbusi “aholi va yoshlar o'rtasida kompyuter texnologiyalari va internetdan samarali foydalanishni tashkil etish”ga qaratilgani ham bejiz emas edi [1].

Bugungi kunda barcha zamonaviy maktab, bog'cha va oliy o'quv yurtlarida, shu jumladan, Namangan davlat chet tillari institutida ham chet tillari darslarini o'qitishda texnik vositalardan keng foydalanib kelinmoqda. Zamonaviy texnologiyalar eshitish va talaffuzni yaxshilashda, interaktiv o'rganish va masofaviy ta'lim imkoniyatini yaratishda, vizual materiallar orqali tushunishni osonlashtirishda va mustaqil ta'limni rivojlantirishda katta ahamiyat kasb etmoqda.

Asosiy qism: Videomateriallar chet tillarini o'qitishda kuchli didaktik vosita hisoblanadi. Sababi shundaki, u bir vaqtning o'zida ham ko'rish, ham eshitish orqali turli sezgi kanallarimizga ta'sir etadi. Shubhasiz, bu talabalarning o'rganilgan ma'lumotni tez va oson eslab qolishi, mavzuni to'liq o'zlashtirishi va til ko'nikmalarini mustahkamlashiga imkon beradi. Edgar Dale o'z Cone of Experience orqali turli o'quv tajribalari(so'zdan tortib amaliy ishtirokchilikka) o'quv jarayonida turlicha rol o'ynashini ta'kidlaydi, va bu model o'quvchilar qanchalik ko'p sezgi ishtirokida o'rgansa, shuncha chuqurroq eslab qoladi deb ko'rinadi [2]. Chunonchi, o'quvchini haqiqiy til muhiti bilan tanishtira oladigan BBC tomonidan tayyorlangan til o'rgatuvchi dasturlarda kundalik muloqot namunalarini tabiiy nuqt tezligida eshitish mumkin. Bunda esa o'quvchilar real hayotiy vaziyatlarni kuzatish orqali yangi so'z va iboralarni samarali o'rgana oladi. Jack C. Richards o'z tadqiqotida texnologiyalar asosida tashkil etilgan ta'lim jarayoni kommunikativ yondashuvni kuchaytirishini, o'quvchilarning autentik nutqiy vaziyatlarda faol ishtirokini ta'minlashini qayd etadilar. Uning fikricha, multimedia va onlayn platformalar til kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish uchun qulay pedagogik muhit yaratadi.[3].

Chet tili o'rganishda og'zaki nutq qobiliyati(speaking) va tinglab tushunish ko'nikmasi(listening) talabalarga ko'pincha qiyinchilik tug'diradi. Talaba esa video orqali nafaqat audioni tinglaydi, balki mimika va imo-ishoralarni ham kuzatib boradi. Toshkent Davlat Texnika Universiteti mustaqil izlanuvchisi I. Dusmurodovanning autentik videoning nutqiy kompetensiyaga ta'siri bo'yicha tadqiqoti natijasida videomateriallar tinglab tushunish ko'nikmasi va so'z boyligini oshirishi, fonetikasini yaxshilashi, madaniy tafakkurni rivojlantirishi, chet el madaniyati, urf-odatlar va muomala usullarini anglab yetishini ko'rsatadi [4].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

2022-yil noyabr oyida ta'limni yangi bosqichga ko'tarish, xorijiy tillarni o'rgatish va o'zbek tilining xalqaro o'rganilishini qo'llab-quvvatlash maqsadida “Ibrat Academy” mobil ilovasi tashkil etildi [5]. Bu loyiha asosida har qanday shaxs, shahar va hatto chekka qishloqlarda istiqomat qiladigan yoshlar ham hech qanday moliyaviy to'lovsiz til o'rganish imkoniga ega bo'lishmoqda. Platformada darslar nafaqat sodda va ravon uslubda tushuntiriladi, balki vizual misollar va amaliy mashqlar bilan ham boyitiladi. Richard E. Mayerning yozishicha, “O'quvchilar so'z va tasvir birgalikda berilganda yaxshiroq o'rganadilar”[6]. Shuningdek, ushbu loyiha o'quvchilarda mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini shakllantiradi.

Jumladan, bugungi kunda talabalar orasida keng tarqalgan Duolingo, Kahoot, HelloTalk, TED Talks, Mondly languages, Busuu va shu kabi barcha platformalar chet tilini samarali o'qitishni maqsad qiladi. Til o'rgatish platformalari samaradorligi ko'plab olimlar tomonidan keng e'tirof etilgan va ularning til o'rganish jarayoniga qo'shgan hissasi alohida ta'kidlanadi. Stephen Krashenning fikricha, til egallash tushunarli kirish (comprehensible input) orqali sodir bo'ladi, shuning uchun platformalar foydalanuvchilarga tushunarli va bosqichma-bosqich materiallarni taqdim etishi muhimdir [7]. Berardoning ta'kidlashicha, autentik materiallardan foydalanish o'quvchilarga real hayotiy vaziyatlarda qo'llaniladigan til bilan bevosita tanishish imkonini beradi va bu ularning til o'zlashtirish jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatadi [8].

Xulosa qilib aytganda, videomateriallardan nafaqat chet tili darslarida balki boshqa sohalarda ham qo'llanilishi ta'lim sifatini yangi bosqichga olib chiqmoqda, deb ayta olamiz. Videomateriallar talabalarni darsdagi faolligini oshiradi, tilni to'laqonli o'rganishga undaydi hamda yoshlarni til o'rganishga bo'lgan qiziqishi va motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi. Qolaversa, Lev Vygotskiy ta'kidlaganidek, ta'lim rivojlanishdan oldinda yurishi kerak; to'g'ri tashkil etilgan o'quv jarayoni bolaning intellektual salohiyatini yanada tezlashtiradi va yuksaltiradi [9].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Otabek Matnazarov. Kun.uz 20.03.2019
2. Institute of Social Informatics and Technological Innovations at Universiti Malaysia Sarawak
3. Richards J. C., Rodgers T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. - Cambridge: Cambridge University Press, 2014
4. Dusmurodova I Talabalarning nutqiy kompetensiyasini autentik video materiallar vositasida rivojlantirish Andijon 2025
5. O'zbekiston Yoshlar Ishlari Agentligi Toshkent
6. Mayer R. E. (2001). Multimedia Learning. New York: Cambridge Universtiy Press
7. S. Krashen Language Acquisition Theory
8. Berardo S. A. (2006) The use of authentic materials in the teaching of reading
9. Saul McLeod, PhD Vygotsky's Theory of Cognitive Development 2025

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

CHET TILI SIFATIDA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA YOZMA
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI

Dauletova Dinara Baxtiyarovna
Tayanch doktorant, Ingliz tili va adabiyoti kafedrası
Qoraqalpoq davlat universiteti
dinaradauletova90@gmail.com

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini chet tili sifatida o'qitishda maktab o'quvchilarining yozuv kompetensiyasini shakllantirishda uchraydigan muammolar va qiyinchiliklar tahlil qilingan. Xususan, lingvistik nomuvofiqliklar, orfografik va kalligrafik xatoliklar, resurslar yetishmovchiligi, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi hamda o'quvchilarning motivatsiyasi bilan bog'liq muammolarga e'tibor qaratilgan. Yozma nutqni rivojlantirishda kommunikativ yondashuv, interaktiv mashg'ulotlar, til kompetensiyasiga asoslangan metodik vositalarni qo'llash zarurligi asoslab berilgan. Shuningdek, yozuv va yozma nutq tushunchalari o'rtasidagi farqlar aniqlashtirilgan hamda lingvodidaktik tahlil orqali xatolarni bartaraf etish yondashuvlari taklif qilingan. CEFR tizimi, ESP dasturlari va zamonaviy xalqaro tajribalar asosida yozma kompetensiyani takomillashtirish yo'nalishlari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: yozuv kompetensiyasi, yozma nutq, chet tili sifatida ingliz tili, lingvodidaktik tahlil, orfografik xatoliklar, CEFR, ESP, kommunikativ yondashuv, o'quvchi motivatsiyasi, metodik resurslar.

ПРОБЛЕМЫ РАЗВИТИЯ ПИСЬМЕННОЙ КОМПЕТЕНЦИИ ПРИ
ОБУЧЕНИИ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ КАК ИНОСТРАННОМУ

Даулетова Динара Бахтияровна
Докторант кафедры английского языка и литературы
Каракалпакский государственный университет
dinaradauletova90@gmail.com

Аннотация: В данной статье рассматриваются проблемы и трудности, возникающие при формировании письменной компетенции у школьников в процессе обучения английскому языку как иностранному. Особое внимание уделено лингвистическим несоответствиям, орфографическим и каллиграфическим ошибкам, недостаточности учебных ресурсов, а также уровню методической подготовки учителей и мотивации учащихся. Обоснована необходимость применения коммуникативного подхода, интерактивных заданий и методических средств, основанных на языковой компетенции. Разграничены понятия «письмо» и «письменная речь», а также предложены лингводидактические подходы к устранению типичных ошибок. На основе системы CEFR, программ ESP и современного международного

опыта определены направления совершенствования письменной компетенции.

Ключевые слова: письменная компетенция, письменная речь, английский язык как иностранный, лингводидактический анализ, орфографические ошибки, CEFR, ESP, коммуникативный подход, мотивация учащихся, методические ресурсы.

PROBLEMS IN DEVELOPING WRITING COMPETENCE IN TEACHING ENGLISH AS A FOREIGN LANGUAGE

Dauletova Dinara Baxtiyarovna

PhD student

English language and literature department

Karakalpak State University

[*dinaradauletova90@gmail.com*](mailto:dinaradauletova90@gmail.com)

Annotation: This article analyzes the challenges and difficulties encountered in the development of writing competence among school students learning English as a foreign language. Particular attention is paid to linguistic inconsistencies, orthographic and calligraphic errors, lack of educational resources, teachers' methodological preparedness, and student motivation. The importance of applying a communicative approach, interactive activities, and competence-based teaching tools is substantiated. The distinctions between “writing” and “written speech” are clarified, and linguodidactic strategies for addressing common errors are proposed. The article outlines ways to improve writing competence based on CEFR standards, ESP programs, and international best practices.

Keywords: writing competence, written speech, English as a foreign language, linguodidactic analysis, orthographic errors, CEFR, ESP, communicative approach, student motivation, methodological resources.

O'zbekiston Respublikasida ta'limning barcha bosqichlarida xorijiy tillarni o'qitish jarayoni zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilmoqda. Ushbu jarayonning bosh maqsadi — o'quvchilarda ko'p madaniyatli global muhitda samarali muloqot qila olish, akademik va kasbiy faoliyatni erkin olib borish ko'nikmalarini shakllantirishdir. Boshqacha aytganda, xorijiy tillarni o'rgatish orqali o'quvchilarda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

Kommunikativ kompetensiya til bilishning faqat lingvistik jihatlari bilan cheklanmay, balki funktsional, ijtimoiy va madaniy kontekstda to'laqonli muloqot qilish salohiyatini ham o'z ichiga oladi. U quyidagi tarkibiy qismlardan iborat:

Kommunikativ qobiliyat – turli ijtimoiy va madaniy holatlarda mazmunli, tushunarli va mos muloqot yurita olish layoqati;

lingvistik kompetensiya – grammatik tuzilmalarni, leksik boylikni, fonetik va orfografik normani egallaganlik darajasi;

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

ijtimoiy-lingvistik kompetensiya – muomala vaziyatiga mos til uslubini tanlay olish, ijtimoiy kontekstni to'g'ri tushunish va unga mos til shakllaridan foydalanish; pragmatik kompetensiya – til vositalarini nutq maqsadiga muvofiq ravishda samarali qo'llay olish, muloqotda mazmunni aniq yetkazish ko'nikmasi.

Xorijiy tillarni o'qitish mazmuni umumiy o'rta, o'rta maxsus, kasb-hunar va oliy ta'lim bosqichlarini qamrab oluvchi o'quv dasturlari asosida shakllantiriladi. Ta'lim mazmuni tuzishda izchillik, uzluksizlik va bosqichlararo uyg'unlik muhim omil sifatida e'tiborga olinadi. Har bir bosqich uchun ishlab chiqiladigan o'quv dasturlari va darsliklar ayni shu kontseptual asoslarga tayanadi va bunda o'quvchilarning kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishga yo'naltirilgan amaliy va nazariy materiallar kiritiladi. Mazkur kompetensiyalarni shakllantirishda nutq ko'nikmalari (tinglab tushunish, o'qish, yozish va gapirish) hamda ularning darajalarini ifodalovchi deskriptorlar muhim rol o'ynaydi. Ushbu deskriptorlar "bajarish mumkin" formatida ifodalanib, ularning mazmuni zaruratga qarab grammatik, leksik, fonetik va orfografik bilimlar bilan boyitiladi. Maktab o'quvchilari ingliz tilini o'rganuvchi chet tili sifatida yozma ko'nikmalarini yaxshilashda bir qancha muammolar va qiyinchiliklarga duch keladi. Yozuv ko'nikmalarni rivojlantirish, ingliz tilini o'rganish jarayonida o'quvchilar uchun muhim vazifalardan biridir. Ushbu muammolar va qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun zarur bo'lgan yondashuvlarni belgilab olamiz, va ular quyidagilardan iborat:

1. Lingvistik muammolar – o'quvchilar ingliz tilidagi grammatik qoidalar, sintaktik tuzilmalar hamda leksik birliklarni tushunishda sezilarli darajada qiyinchiliklarga duch kelishadi. Bu holat, ayniqsa, o'z ona tillaridagi grammatik tuzilmalar bilan ingliz tili strukturasi o'rtasidagi farqlarning mavjudligi sababli yuzaga keladi. Natijada, o'quvchilar o'z fikrlarini ingliz tilida aniq va to'g'ri bayon qilishda qiynaladilar. Bu esa yozma nutqda mantiqiylik, izchillik va grammatik to'g'rilikni ta'minlashda muammo tug'diradi.

2. Yozuv jarayonining murakkabligi, ya'ni yozma nutqni shakllantirish ko'p bosqichli murakkab jarayon bo'lib, u o'z ichiga fikrni shakllantirish, uni rejalashtirish, mantiqiy izchillikda bayon etish va grammatik jihatdan to'g'ri yozishni oladi. Ko'plab o'quvchilar fikrni tuzish va uni izchil ifodalashda muammo yuzaga keltiradilar. Bu esa yozilgan matnning mazmuni, uslubi va tuzilmasiga salbiy ta'sir ko'rsatadi.

3. Motivatsiya yetishmasligi, masalan, ba'zi o'quvchilar yozma topshiriqlarni bajarishda qiyinchiliklarga duch kelganlarida, ularda o'ziga nisbatan ishonch va til o'rganishga bo'lgan qiziqish pasayadi. Yozuv jarayoni ular tomonidan ko'pincha zerikarli yoki murakkab deb qabul qilinadi. Bunday holat esa yozma kompetensiyaning shakllanishi va rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. Shu bois o'quvchilarni rag'batlantirish, ularning motivatsiyasini oshirish uchun zamonaviy, qiziqarli va amaliy yondashuvlar zarur hisoblanadi.

4. Resurslar yetishmovchiligi, ayrim ta'lim muassasalarida ingliz tili yozma ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan darsliklar, metodik qo'llanmalar,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

topshiriqlar to'plami, elektron platformalar va boshqa o'quv resurslarining yetarli emasligi muammo bo'lib qolmoqda. Mazkur resurslarning yetishmasligi o'quvchilarda yozma nutqni mustahkamlash va amaliyotda qo'llash imkoniyatini cheklaydi.

5. O'qituvchilarning metodik tayyorgarligi, ya'ni yozma ko'nikmalarni shakllantirishda o'qituvchilarning lingvistik bilimlari bilan bir qatorda zamonaviy metodik yondashuvlarni puxta egallagan bo'lishi muhimdir. Biroq, ba'zan ingliz tili o'qituvchilarining yozma nutqni rivojlantirish bo'yicha maxsus kompetensiyalari yetarli bo'lmaydi. Bu holat zamonaviy metodlar va texnologiyalar asosida dars o'tish imkonini cheklaydi, natijada, darslar samaradorligi pasayadi.

Ingliz tilini chet tili sifatida o'rganayotgan maktab o'quvchilarining yozma kompetensiyasini shakllantirishda duch kelinayotgan muammolarni samarali bartaraf etish uchun tizimli va innovatsion yondashuvlarni joriy etish zarur. Ushbu maqsadga xizmat qiluvchi muhim metodik yondashuvlarni tahlil qilamiz:

O'qituvchilarning malakasini oshirish

Yozma nutqni rivojlantirishda o'qituvchining roli hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Shu bois o'qituvchilarning yozma kompetensiyani shakllantirishga doir bilim, ko'nikma va yondashuvlari muntazam ravishda yangilanib borilishi kerak. Zamonaviy metodika asosida tashkil etilgan kompetensiyani oshirish kurslari orqali o'qituvchilarga: kommunikativ yondashuv, integrativ metodlar, CLIL (Content and Language Integrated Learning), task-based learning kabi ilg'or uslublar o'rgatilishi maqsadga muvofiq. Bu kurslar o'qituvchilarning nafaqat til bilimlarini, balki ta'lim jarayonini interaktiv va samarali tashkil etish bo'yicha ko'nikmalarini ham rivojlantiradi.

Interaktiv yozuv mashg'ulotlari

O'quvchilarda yozma nutqqa bo'lgan qiziqishni kuchaytirish uchun ularning faol ishtirokiga asoslangan interaktiv yozuv faoliyatlarini tashkil etish lozim. Bunga guruhli insholar yozish, hikoya tugatish mashqlari, ijodiy topshiriqlar, blog yoki kundalik yozish kabi faoliyatlar kiradi. Bunday yondashuvlar o'quvchilarni yozuv jarayoniga jalb etadi, ijodkorlik va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi, shuningdek, muloqotga asoslangan kontekstda yozuv malakasini mustahkamlaydi.

Motivatsiyani kuchaytirish vositalari

Yozma mashg'ulotlarga bo'lgan rag'batni oshirishda o'quvchilarni doimiy ravishda motivatsiya berish muhim ahamiyatga ega. Buning uchun, turli tanlovlar, ijodiy insholar bo'yicha musobaqalar, eng yaxshi yozuvlar uchun mukofotlash tizimi joriy etilishi mumkin. Bunday yondashuv o'quvchilarda o'zini namoyon qilish, yutuqqa intilish va o'z mehnatini qadrlash hissini uyg'otadi. Ayniqsa, maktab miqyosida o'tkaziladigan "Eng yaxshi insho", "Yozuvchi bo'li!" kabi tashabbuslar natijadorlikni oshiradi.

Resurslar bazasini kengaytirish

Ingliz tili bo'yicha yozma ko'nikmalarni rivojlantirishda ta'limiy resurslar muhim o'rin tutadi. Ta'lim muassasalarini zamonaviy metodik qo'llanmalar bilan

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ta'minlash, yozma topshiriqlarga oid mashq to'plamlari, interaktiv platformalardan foydalanish imkonini yaratish (masalan: Grammarly, Write&Improve, Padlet), multimedaviy vositalarni o'quv jarayoniga integratsiyalash singari jihatlarga e'tibor qaratishi lozim. Resurslar bazasining boyligi va ularni to'g'ri qo'llash o'quvchilarda yozma nutqga doir ko'nikmalarni samarali shakllantirishga xizmat qiladi.

Ingliz tilini o'qitish O'zbekiston ta'lim sohasida katta o'rin egalladi. Turli kasbiy sohalarda o'quvchilarning o'ziga hos ehtiyojlarini qondirish uchun til o'rgatishni moslashtirishga e'tibor qaratgan holda, ESP dasturlari butun jahon mamlakatlari bo'ylab oliy ta'lim muassasalarining o'quv rejasiga kiritilgan. Ushbu tashabbus kelajakda maktab o'quvchilarni biznes, tibbiyot, muhandislik yoki boshqa ixtisoslashgan sohalarda muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan til ko'nikmalari bilan ta'minlashga qaratilgan. Mamlakatimizda chet tillarni bilish darajasini aniqlashga qo'yiladigan talablar CEFR xalqaro standartlariga muvofiq ravishda ishlab chiqilgan. Vazirlar Mahkamasining 2017-yildagi 187-son Qaroriga [1] muvofiq Davlat ta'lim standartlariga o'zgartirishlar kiritilgan va Davlat Ta'lim Standartlariga [2] asoslangan holda chet tilini egallash quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi belgilab qo'yilgan. (1-jadval):

1-jadval

Beginner / Starter	A1
Elementary	A2
Pre-Intermediate	A2/B1
Intermediate	B1
Upper-Intermediate	B2
Advanced	C1
Proficiency	C2

Masalan, ushbu tasnif bo'yicha A1 va A2 darajalar - boshlang'ich bosqichdagi foydalanuvchi; B1 va B2 darajalar - ingliz tilidan erkin foydalana oladigan, ya'ni o'rtachadan yuqori darajadagi foydalanuvchi; C1 va C2 darajalar esa tilni mukammal darajada biladigan foydalanuvchilar. Xorijiy til sifatida ingliz tilini o'rgatishning turli metodlari mavjud. Mutaxassislik bo'yicha matnlar bilan ishlash o'quvchilarga professional ahamiyatga ega ma'lumotlar bilan ishlash qobiliyatini rivojlantirish uchun zarur bo'lgan leksik minimumni to'plash va tizimlashtirish imkoniyatini yaratadi. Yozma nutq mustaqil nutqiy faoliyat turi bo'lib, fikrni yozma belgilar asosida qayd etish vositasi sifatida ham qaraladi. Yozuvni nutq faoliyati turi sifatida talqin qilinganda yozma nutq tushuniladi. Shuning uchun yozma nutqqa o'rgatishda “yozuv” va “yozma nutq” atamalarining har bir xususiyatini aniqlash va ularga nisbatan farqlovchi yondashuv talab qilinadi. Bu o'quvchilar tomonidan ingliz tilidagi yozuv va yozma nutqni o'rganishda qilinayotgan xatolarni tahlil qilishda ham shunday farqlovchi yondashuvni qo'llashni talab qiladi. Bu esa ingliz tili yozuvi bilan bog'liq xatolarni alohida tasniflashga, xatolar sabablarini aniqlashga va ularning oldini olish usullarini topishga katta yordam beradi [3].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Yozuv barcha tillarda grafik belgilar (kodlar) asosida tashkil topgan bo'lib, bu kodlash jarayoni har bir tilda o'ziga hos bo'lgan murakkab faoliyatni ifodalaydi. Olim N.I. Jinkin yozma nutq mexanizmining ikki asosiy xususiyatini ta'kidlagan: birinchisi, harflardan so'z tuzish, ikkinchisi, so'zlardan so'z birikmalari va gap tuzish orqali yozma axborot yaratish [4]. Agar buni ingliz tilini o'rganish nuqtayi nazaridan tahlil qiladigan bo'lsak, yozma nutq mexanizmining birinchi komponentiga ko'ra, o'quvchilar ingliz tili harflarini, ularning yozilishini o'rganishlari, harflarning talaffuzi va so'z ichida o'qilishi o'rtasidagi farqlarni tushunishlari hamda orfografik qoidalarini o'zlashtirishlari kerak bo'ladi. Ona tilida esa maktabgacha yoshdagi bola ongida harf va so'zlarning akustik obrazi shakllanadi. Shuning uchun bola ona tilida kommunikativ muloqotga kirishishi mumkin, lekin hali harflar va so'zlarning grafik obrazi shakllanmaganligi sababli yozma muloqotni amalga oshira olmaydi. Maktabda esa bola eshitib yurgan nutq tovushlarining harflar orqali ifodalangan grafik obrazlarini tanib oladi va uning ongida tovush va harf o'rtasidagi assotsiativ aloqa shakllanadi. Ingliz tilini o'rganayotgan o'quvchida esa ingliz tili harflarining na akustik, na grafik obrazi shakllangan bo'ladi. Shu sababli u barcha narsani boshidan o'rganishga to'g'ri keladi. Bu holat nafaqat yozma nutqni, balki og'zaki nutqni o'rgatishda ham qiyinchiliklar tug'diradi.

Shuningdek, orfografiya til tizimidagi grafik belgilarni yozuvda qo'llash qoidalarini o'rgatuvchi muhim bo'lim hisoblanadi. Orfografik qoidalar esa ingliz va qoraqalpoq tillarida muayyan farqlarga ega bo'lib, bu holat so'zlarning yozilishi bilan bog'liq orfografik qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Tashqi tomondan yozuv jarayonida faqat qo'l harakati kuzatilsa-da, bu jarayonda artikulyatsiya organlari ham kam darajada ishtirok etadi. Jumladan, diktant yozish vaqtida tinglash, ko'rish sezgilari va qo'l motorikasi faol bo'lsa, insho yozish jarayonida asosan ko'rish sezgisi va qo'l harakati muhim ahamiyat kasb etadi. Biroq har ikkala holatda ham nutq a'zolari harakati mavjud bo'lib, bu ichki nutq shaklida zaif darajada sodir bo'ladi[5].

Qoraqalpoq sinflaridagi o'quvchilarga ingliz tilida yozuvni o'rgatishda uch turdagi asosiy qiyinchilikni ajratib ko'rsatish maqsadga muvofiq: tovush va harf o'rtasidagi nomuvofiqlik, kalligrafiyadagi farqlar bilan bog'liq qiyinchilik, hamda orfografik qoidalar bilan bog'liq murakkabliklar. Odatda, yozuvga o'rgatish jarayoni harflarni o'zlashtirishdan boshlanadi. Bu esa tovush va harf o'rtasidagi bog'liqlik bilan bevosita bog'liq bo'lib, o'quvchilarga har ikki tildagi o'xshash va farqlanuvchi jihatlarni tahlil qilishni talab etadi.

Ingliz tilni o'qitishda kommunikativ metodni qo'llash, nutqiy ko'nikmalarni shakllantirishni nutqiy vaziyatlar asosida tashkil etishni nazarda tutadi. Bu metod axborot almashinuvi, shaxsning intellektual rivojlanishi va o'qishga nisbatan motivatsiyani shakllantirishga yordam beradi, shuningdek, ta'lim jarayonida qayta aloqa jarayonini o'z ichiga oladi [6]. Yozma nutqda ham qayta aloqa mavjudligi o'quvchilarga individual yondashuvni ta'minlaydi va ularning ichki xotira

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

resurslaridan foydalanish imkonini beradi. Bu yozma nutqni kelajakdagi kasbiy faoliyatlarida samarali foydalanishga yordam berib, ongli munosabatni shakllantiradi. Yozma nutq og'zaki nutqqa nisbatan murakkabroq bo'lib, fikrning aniqligi, to'laligi va bog'lovchi elementlar bilan boy bo'lishi kabi xususiyatlarga ega. Yozuv har qanday tilda yozma grafik kodlarga asoslanib, axborotni kodlashtirishning murakkab psixofiziologik jarayonini tashkil etadi. Til o'rgatish nuqtayi nazaridan yozuv va yozma nutqga differensial yondashish zarur. Yozuvga o'rgatishda ingliz tilidagi harflarning grafik belgilarini bilish, orfografik qoidalarga rioya qilish va chiroyli yozuv ko'nikmalarini shakllantirish muhim sanaladi. Yozma nutqda esa fikrni ifodalash, mantiqiy bog'liqlikka e'tibor qaratish, hamda psixologik va mavzuli munosabatlarga mos gap qurilishlarini to'g'ri qo'llash zarur. Yozma nutqning monologik xususiyatga ega ekanligini ham ta'kidlash kerak. Ona tilini o'rganishda bolalar avval harf va so'zlarning akustik obrazini shakllantirib, og'zaki muloqotga kirishadi. Ingliz tilini o'rganuvchilarda esa ham akustik, ham grafik obrazlarni shakllantirish zarur [7].

Demak, lingvodidaktik tahlil ilmiy asoslangan o'qitish tizimini ishlab chiqishga yordam beradi. Bunday tahlil diagnostik xarakterga ega bo'lib, yozuv va yozma nutq bilan bog'liq xatolarni, ularning kelib chiqish sabablarini va qiyinchiliklarni oldindan aniqlashga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, yozuv va yozma nutqqa oid o'quv materialini tanlashda tizimlilikni belgilash va o'qitishning samarali usullarini ishlab chiqishga yordam beradi. Ingliz tilidagi harflarning o'qilishidagi polisemik xususiyat tovush va harf munosabatidagi xatolarning kelib chiqishiga sabab bo'ladi [8]. Bunday xatolarga ingliz tilidagi unli harflarning o'qilishi va yozilishidagi farqlar, harflarning akustik obrazi bilan grafik obrazning mos kelmasligi, hamda harflar va harf birikmalarining yozuvda tushirib qoldirilishi bilan bog'liq xatolar kiradi.

Ingliz tilini chet tili sifatida o'rgatishda, xususan, maktab o'quvchilarining yozuv kompetensiyasini shakllantirish murakkab va ko'p qirrali jarayondir. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'quvchilar yozma nutqni egallashda lingvistik, motivatsion, metodik va resurslar bilan bog'liq muammolarga duch kelmoqdalar [9]. Ayniqsa, tovush va harf o'rtasidagi nomuvofiqlik, orfografik qoidalardagi farqlar hamda yozuv jarayonining psixofiziologik murakkabligi o'quvchilar faoliyatida sezilarli xatolarga sabab bo'lmoqda [10].

Bunday muammolarni samarali hal etish uchun esa zamonaviy metodik yondashuvlar — interaktiv yozuv mashg'ulotlari, motivatsiyani oshirishga qaratilgan faoliyatlar, o'qituvchilarning malakasini oshirish va o'quv resurslar bazasini kengaytirish zarur. Shuningdek, yozuv va yozma nutq o'rtasidagi tafovutni hisobga olgan holda, didaktik tahlilga asoslangan tizimli va maqsadli yondashuvni yo'lga qo'yish, bu yo'nalishdagi o'qitish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Ingliz tilidagi yozuvni o'rgatishda differensial yondashuv — ya'ni harflarning grafik belgilarini, ularning fonetik ko'rinishini va ularning nutqdagi vazifasini izchil tahlil qilish, o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqdagi faolligini uyg'otadi. Xulosa

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

qilib aytganda, yozuv kompetensiyasini rivojlantirish uchun lingvodidaktik asosda yo'lga qo'yilgan tizimli va innovatsion o'qitish jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6-apreldagi 187-son qarori. “Chet tillarni o'qitish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”.
2. O'zbekiston Respublikasi Davlat ta'lim standartlari. Umumiy o'rta va o'rta maxsus ta'lim bo'yicha DTS.
3. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment (CEFR). Council of Europe, Strasbourg, 2001.
4. N.I. Jinkin. *Речевая деятельность*. Moskva: Prosveshchenie, 1972.
5. Xo'jayev A., Raxmonov A. va boshq. *Chet tillarni o'qitish metodikasi*. – Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti, 2019.
6. Richards, J. C., & Rodgers, T. S. *Approaches and Methods in Language Teaching*. – Cambridge University Press, 2001.
7. Harmer, J. *The Practice of English Language Teaching*. – Longman, 2007.
8. Brown, H. D. *Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy*. – Pearson Education, 2007.
9. Littlejohn, A., & Hicks, D. *Writing 1–3*. Cambridge University Press, 1996.
10. Ellis, R. *The Study of Second Language Acquisition*. – Oxford University Press, 1994.

O'YIN ORQALI O'QISHNI RIVOJLANTIRISH: AUTENTIK
YONDASHUV

Mirzjonova Dilnoza Kasimjonovna
Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillari instituti
Til va tarjima fakulteti Lingvistika (ingliz tili)
yo'nalishi 2-kurs magistranti

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'yin texnologiyalari asosida o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda autentik materiallardan foydalanish masalalari tahlil qilinadi. Autentik yondashuvning didaktik imkoniyatlari ochib berilib, real hayotiy matnlarga asoslangan o'yinli mashqlar orqali o'quvchilarning matnni tushunish, axborotni ajratib olish va talqin qilish ko'nikmalarini shakllantirish yo'llari yoritiladi. Tadqiqotda o'yin va autentik materiallar integratsiyasining ta'lim jarayonidagi samaradorligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: o'qish kompetensiyasi, autentik materiallar, o'yin texnologiyalari, o'yinli o'qish, kompetensiyaviy yondashuv.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития навыка чтения на основе игровых технологий с использованием аутентичных материалов.

Раскрываются дидактические возможности аутентичного подхода, а также способы формирования у учащихся навыков понимания, отбора и интерпретации информации посредством игровых заданий, основанных на реальных текстах. В исследовании обоснована эффективность интеграции игровых технологий и аутентичных материалов в образовательном процессе.

Ключевые слова: читательская компетенция, аутентичные материалы, игровые технологии, игровое обучение чтению, компетентностный подход.

Abstract. This article explores the development of reading competence through game-based learning using authentic materials. The study highlights the didactic potential of an authentic approach and examines ways to develop learners' skills in comprehension, information selection, and interpretation through game-based activities grounded in real-life texts. The effectiveness of integrating game technologies and authentic materials into the teaching process is theoretically justified.

Keywords: reading competence, authentic materials, game-based learning, reading through games, competence-based approach.

KIRISH

Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarning funksional savodxonligini rivojlantirish, xususan, o'qish kompetensiyasini shakllantirish ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. O'qish faqatgina yozma belgilarni tovushlarga aylantirish jarayoni emas, balki matn mazmunini tushunish, undagi axborotni tahlil qilish, talqin etish va real kommunikativ vaziyatlarda qo'llashni nazarda tutuvchi murakkab kognitiv faoliyatdir. Shu bois ta'lim jarayonida o'qishni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlar o'quvchining hayotiy tajribasi va kommunikativ ehtiyojlari bilan uzviy bog'langan bo'lishi lozim. An'anaviy o'qitish amaliyotida qo'llaniladigan sun'iy yoki moslashtirilgan matnlar ko'pincha real til muhitidan uzoqligi bilan ajralib turadi. Natijada o'quvchilarda o'qishga bo'lgan qiziqishning pasayishi, matnni yuzaki tushunish va axborotni amaliy vaziyatlarda qo'llay olmaslik holatlari kuzatiladi. Ushbu muammoni bartaraf etishda autentik materiallarga asoslangan yondashuv muhim metodik imkoniyatlarga ega bo'lib, u o'quvchini real hayotda uchraydigan matnlar bilan bevosita ishlashga yo'naltiradi.

Autentik materiallar bilan ishlash jarayonini o'yin texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish o'qish jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshiradi. O'yin o'quvchi faoliyatining tabiiy shakli bo'lib, u motivatsiyani kuchaytiradi, o'rganish jarayonini emotsional jihatdan boyitadi hamda o'quvchining faol ishtirokini ta'minlaydi. Ayniqsa, o'yin orqali tashkil etilgan o'qish mashg'ulotlari matn bilan ishlashni majburiy mashq emas, balki maqsadli va mazmunli faoliyatga aylantiradi. Shu nuqtayi nazardan, o'yin va autentik materiallar integratsiyasi o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga qaratilgan samarali metodik yondashuv sifatida namoyon bo'ladi. Mazkur yondashuv o'quvchilarda matnni tushunish, muhim axborotni ajratib olish, mantiqiy xulosa chiqarish hamda tanqidiy munosabat bildirish kabi ko'nikmalarni shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur maqolada o'yin

orqali o'qishni rivojlantirishda autentik yondashuvning nazariy asoslari va amaliy ahamiyati yoritiladi.

Autentik materiallar tushunchasi va ularning o'qish kompetensiyasidagi o'rni

O'qish — bu faqat harflarni tanib olish emas, balki matn mazmunini anglash, uni tahlil qilish va real hayotda qo'llashdir. Autentik yondashuv va o'yin elementlarini birlashtirish o'quvchilarni til o'rganishga yanada ko'proq jalb qiladi. Bu usul til o'rganuvchilarni qiziqtiradigan va o'zlashtirishni osonlashtiradigan haqiqiy vaziyatlarni yaratadi, chunki ular o'yin jarayonida o'qishni o'rganishadi, o'qish uchun o'ynamaydilar. O'qib tushunish – bu o'qilgan matnni anglash, uni tahlil qilish, mazmunini tushunish, asosiy g'oyani ajratish va unga shaxsiy munosabat bildirish jarayonidir.²³⁵ Tanqidiy fikrlashni shakllantirishda o'qishni ahamiyati kuchli, ya'ni o'quvchi o'qiganini tahlil qilish, taqqoslash, baholash orqali asosli xulosa

chiqarishni o'rganadi. O'z fikrini asosli bayon qilishni o'rganadi va o'qilgan matnga munosabat bildirayotganda dalillash, misollar keltirish, xulosa qilish kabi ko'nikmalar shakllanadi. Nafaqat o'quvchini fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi, balki nutq madaniyati va estetik didni rivojlantiradi. Til boyligi, nutq ohangi va ifoda vositalari orqali o'quvchining ijodiy salohiyati rivojlanadi.²³⁶

O'qish kompetensiyasi matnni mexanik o'qish bilan chegaralanmay, balki undagi axborotni tushunish, qayta ishlash va talqin qilishni nazarda tutadi. Shu jihatdan autentik materiallar o'quvchini sun'iy mashqlardan uzoqlashtirib, uni real kommunikativ vaziyatga olib kiradi. Natijada o'quvchi matn mazmunini faqat tushunibgina qolmay, balki uni amaliy ehtiyojlar nuqtayi nazaridan baholashga o'rganadi.

Autentik yondashuvning mohiyati

Autentik materiallar — bu real hayotdan olingan matnlar bo'lib, o'quvchilarni haqiqiy til muhitiga yaqinlashtiradi. Autentik materiallarga quyidagilarni kiritish mumkin:

- qisqa hikoyalar va ertaklar;
- kundalik hayotga oid e'lonlar;
- broshyura va varaqalar;
- internetdan olingan qisqa matnlar;
- mashhur shaxslar haqida qiziqarli faktlar.

Autentik materiallarning afzalliklariga o'quvchining hayotiy vaziyatlarga tayyorgarligi, matnni tushunish motivatsiyasini oshirilishi, tilni tabiiy kontekstda o'rgatishi va o'qish jarayonini jonli qilishlarini kiritish mumkin. Autentik materiallarni dars jarayoniga qo'shilishi o'quvchilar o'qishni qandaydir imtihon uchun emas, balki qiziqish yoki real ehtiyoj sababli (masalan, yo'l-yo'riqni

²³⁵ Harmer, J. How to Teach English. London: Longman, 2015.

²³⁶ Tomlinson, B. Materials Development in Language Teaching. Cambridge: CUP, 2011.

tushunish, yangi joyni o'rganish) amalga oshiradilar, o'qilgan matn asosida o'yinlar orqali suhbatlashish, fikr almashish, o'z fikrini bildirishga undaydi.

O'yin orqali o'qishni rivojlantirish- *qiziqishni oshirish demakdir.* Bu esa o'yinlar o'quvchilarni rag'batlantiradi, ularda o'qishga nisbatan ijobiy munosabat uyg'otadi demakdir. *Kreativlikni rivojlantirishga undaydi.* Didaktik o'yinlar tafakkurni o'stiradi va muammolarni hal qilishga o'rgatadi. *Amaliy ko'nikmalar esa* o'yinlar orqali o'qishni tushunish, xulosalar chiqarish va o'qilgan narsadan foydalanish o'rgatiladi. O'yin orqali o'qishni rivojlantirishda autentik yondashuv deganda, real hayotiy vaziyatlardan olingan, haqiqiy materiallardan foydalanish (masalan, gazeta, jurnal, veb-saytlar), til o'rganuvchilarni o'yinlar yordamida o'qish jarayoniga faol jalb etish va ularda muloqot ko'nikmalarini shakllantirish tushuniladi, bu esa o'qishni qiziqarli va samarali qiladi.

Autentik materiallar asosidagi darsda qo'llaniladigan o'yinlar

Autentik materiallar asosida tashkil etilgan o'yinlar o'quvchilarning o'qish kompetensiyasini rivojlantirishda samarali metodik vosita hisoblanadi. Bunday o'yinlar real hayotda uchraydigan matnlar bilan ishlashga asoslanib, o'qish jarayonini interaktiv va maqsadga yo'naltirilgan faoliyatga aylantiradi. Quyida amaliyotda samaradorligi isbotlangan ayrim o'yin turlari keltiriladi.²³⁷

"E'lonni top" o'yini e'lonlar, afishalar, jadval va reklama varaqalari kabi autentik materiallar asosida tashkil etiladi. O'qituvchi muayyan vaziyatni taqdim etadi, masalan, sport to'garagi yoki madaniy tadbirga oid e'lonni topish vazifasi beriladi. O'quvchilar matnlarni diqqat bilan o'qib, mos e'lonni aniqlaydi hamda tanlovini matndan dalil keltirish orqali asoslaydi. Ushbu o'yin tanlab o'qish (scanning) va muhim axborotni ajratib olish ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

"Yo'qolgan so'zlar" o'yini menyu, qisqa xabar, e'lon yoki komiks kabi autentik matnlar bilan ishlashga asoslanadi. Matndan ayrim so'zlar olib tashlanib, o'quvchilarga ularni kontekst asosida tiklash vazifasi yuklanadi. Bu jarayon o'quvchilarning taxminiy o'qish, mantiqiy fikrlash hamda matn mazmunini chuqur anglash ko'nikmalarini faollashtiradi.

"Sarlavhani top" o'yinida bolalar jurnali maqolalari yoki qisqa yangilik matnlari qo'llaniladi. Matnlar sarlavhasiz berilib, sarlavhalar alohida taqdim etiladi. O'quvchilar matnning umumiy mazmunini anglab, unga mos sarlavhani tanlaydilar va o'z tanlovini asoslaydilar. Mazkur o'yin umumiy mazmunni tushunishga yo'naltirilgan o'qish (skimming) strategiyasini shakllantiradi.

"Kimga mos?" o'yini e'lon, taklifnoma va reklama kabi autentik materiallar asosida olib boriladi. O'quvchilarga turli "qahramonlar" — ularning yoshi, qiziqishi va ehtiyojlari tasvirlangan vaziyatlar beriladi. O'quvchilar matnni tahlil qilib, qaysi material qaysi qahramonga mos kelishini aniqlaydilar. Ushbu o'yin o'qilgan matnni talqin qilish va amaliy o'qish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

²³⁷ Wright, A., Betteridge, D., & Buckby, M. Games for Language Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2006.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

“Matn bo‘yicha kvest” o‘yini bir nechta autentik matn — e‘lon, jadval va qisqa xabarlardan iborat topshiriqlar zanjiri asosida tashkil etiladi. Har bir bosqichni muvaffaqiyatli bajarish o‘quvchini keyingi vazifaga olib o‘tadi. Bu o‘yin o‘quvchilarning chuqur o‘qish, mantiqiy bog‘lanishlarni aniqlash hamda muammoli vaziyatlarni hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

“Rolga kirib o‘qi” o‘yini komikslar, dialoglar va chat yozishmalari kabi autentik materiallar asosida tashkil etiladi. O‘quvchilar rollarga bo‘linib, matnni ifodali o‘qiydilar va mazmunini sharhlaydilar. Ushbu o‘yin o‘qish kompetensiyasi bilan bir qatorda kommunikativ kompetensiyani ham rivojlantirib, o‘quvchilarning nutqiy faolligini oshiradi.

Mazkur o‘yinlar autentik materiallarga tayangan holda o‘quvchilarning o‘qish faoliyatini faollashtiradi, ularning funksional savodxonligini rivojlantiradi hamda real kommunikativ vaziyatlarda matn bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Zamonaviy metodikada autentik materiallar tushunchasi real kommunikativ muhitda yaratilgan va tilni tabiiy qo‘llash jarayonini aks ettiruvchi matnlarni anglatadi. Bunday materiallar didaktik maqsadlarda maxsus soddalashtirilmagan bo‘lib, ular o‘quvchining real hayotda duch kelishi mumkin bo‘lgan til birliklari va mazmuniy strukturalarni o‘z ichiga oladi. Autentik materiallar jumlasiga kundalik hayotda keng qo‘llaniladigan e‘lonlar, afishalar, menyular, maktublar, qisqa xabarlar, jurnallar, komikslar hamda raqamli platformalardagi matnlar kiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, o‘yin orqali o‘qishni rivojlantirishda autentik yondashuv ta‘lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi muhim metodik vosita hisoblanadi. Autentik materiallar asosida tashkil etilgan o‘yinli o‘qish mashqlari o‘quvchilarning real hayotiy matnlar bilan ishlash ko‘nikmalarini shakllantirishga xizmat qilib, o‘qish jarayonini sun‘iy mashqlardan amaliy va mazmunli faoliyatga aylantiradi.

Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, o‘yin va autentik materiallar integratsiyasi o‘quvchilarning o‘qishga bo‘lgan motivatsiyasini oshiradi, matnni tushunish darajasini chuqurlashtiradi hamda axborotni tahlil qilish va talqin etish ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Bunday yondashuv o‘qish kompetensiyasini shakllantirish bilan birga, o‘quvchilarning kommunikativ, kognitiv va ijtimoiy faolligini ham kuchaytiradi. Shuningdek, autentik materiallar asosidagi o‘yinli mashqlar o‘quvchilarda funksional savodxonlikni rivojlantirishga xizmat qilib, ularni kundalik hayotda uchraydigan axborot bilan samarali ishlashga tayyorlaydi. O‘yinli faoliyat orqali tashkil etilgan o‘qish jarayoni o‘quvchilarning mustaqil fikrlashini rag‘batlantiradi va ta‘lim jarayonida ijobiy psixologik muhitni ta‘minlaydi. Umuman olganda, o‘yin orqali o‘qishni rivojlantirishda autentik yondashuvni ta‘lim jarayoniga tizimli ravishda joriy etish metodik jihatdan maqsadga muvofiqdir. Ushbu yondashuv umumta‘lim maktablarida o‘qish kompetensiyasini rivojlantirishning samarali modeli sifatida xizmat qilishi mumkin.

hamda kelgusidagi ilmiy-metodik tadqiqotlar uchun istiqbolli yoʻnalishlardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdullaeva, M. (2021). Chet tilini oʻqitishda kompetensiyaviy yondashuv asoslari. Toshkent: Fan va texnologiya.
2. Baxman, L. (1990). Fundamental Considerations in Language Testing. Oxford: Oxford University Press.
3. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. New York: Pearson Education.
4. Gilmore, A. (2007). Authentic materials and authenticity in foreign language learning. *Language Teaching*, 40(2), 97–118.
5. Harmer, J. (2015). How to Teach English. London: Longman.
6. Krashen, S. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Oxford: Pergamon Press.
7. Littlewood, W. (2004). The task-based approach: Some questions and suggestions. *ELT Journal*, 58(4), 319–326.
8. Nunan, D. (1999). Second Language Teaching and Learning. Boston: Heinle & Heinle.

TEXNIK YOʻNALISH TALABALARIGA INGLIZ TILI DARSLARIDA
KASBIY KOʻNIKMALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA KOD-
SVICHING FENOMENINING ROLI

Xodjayeva Goʻzal Jaxonobodovna
Fargʻona davlat texnika
universiteti katta oʻqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu tezis texnik yoʻnalish talabalari uchun ingliz tili darslarida kod-svichingdan didaktik resurs sifatida foydalanish imkoniyatlarini tahlil qiladi. Tadqiqot maqsadi kasbiy muloqot koʻnikmalarini shakllantirishda kod-svichingning funksiyalarini aniqlashdir. Metodologiya sinf nutqi tahlili, vazifa asosida oʻqitish va terminologik kompetensiya yondashuvlariga tayandi. Ilmiy yangilik kod-svichingning kasbiy diskursni modellashtirishdagi mexanizmlarini asoslashdan iborat.

Kalit soʻzlar. kod-sviching, kasbiy kommunikativ kompetensiya, texnik terminologiya, vazifa asosida oʻqitish, CLIL elementlari, sinf nutqi, pragmatik strategiyalar

Kirish. Texnik yoʻnalish talabalariga ingliz tilini oʻqitish amaliyotida asosiy muammo til tizimini bilish bilan kasbiy faoliyatda zarur boʻlgan muloqot xatti-harakatlari oʻrtasidagi tafovutda namoyon boʻladi: talabalar grammatik qoidalarni oʻzlashtirgan boʻlsalar-da, laboratoriya hisobotini ogʻzaki himoya qilish, texnik topshiriqni aniqlashtirish, nosozlikni izohlash, xavfsizlik yoʻriqnomasini tushuntirish kabi vaziyatlarda zarur boʻlgan nutqiy harakatlarni bir maromda bajara

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

olmaydilar. Mazkur tafovut ko'pincha til resurslarining yetishmasligi emas, balki bilimlarni tezkor faollashtirish, terminologik aniqlikni saqlash, hamkor bilan kelishish va xatoni tuzatish kabi pragmatik vazifalarning murakkabligidan kelib chiqadi. Shunday sharoitda kod-sviching, ya'ni muloqot jarayonida ikki yoki undan ortiq til kodlari o'rtasida ongli yoki vaziyatga mos ravishda almashish hodisasi, faqat "xatolik" emas, balki maqsadli tashkil etilganda o'qitish va o'rganishni jadallashtiruvchi mexanizm bo'la oladi. Biroq kod-svichingning ijobiy ta'siri o'z-o'zidan yuzaga chiqmaydi: u metodik jihatdan boshqarilmagan bo'lsa, ingliz tilida uzluksiz nutq qurish ehtiyojini kamaytirishi va "qulaylik strategiyasi"ga aylanib qolishi mumkin. Shu bois tezisda kod-svichingning rolini texnik yo'nalish kontekstida kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish bilan bog'lab, uning funksional turlarini va samaradorlik shartlarini asoslash maqsad qilindi.

Kod-sviching fenomeni sotsiolingvistika va ikkitillilik tadqiqotlarida keng yoritilgan bo'lib, unda kod tanlovi muloqot ishtirokchilarining maqomi, mavzu, maqsad, kontekst va identifikatsiya omillari bilan belgilanadi [1]. Ta'lim jarayonida esa kod-svichingning o'zni ko'proq pedagogik nutqni boshqarish, mazmunni tushuntirish, intizomiy ko'rsatmalar, baholash, hamda murakkab tushunchalarni tezkor izohlash bilan bog'lanadi [2]. Texnik yo'nalish talabalari auditoriyasida bu hodisa yana bir qatlamga ega: fan-texnika terminologiyasi ko'pincha inglizcha, lekin tushuncha va amaliy jarayon tavsifi mahalliy tilda mustahkamlangan bo'ladi; natijada talabalar "termin inglizcha, izoh o'zbekcha" modelida fikrlashga odatlanadi. Bunday odatni mutlaqo taqiqlash, odatda, kognitiv yuklamani oshirib, mazmunni aniqlikni pasaytiradi. Aksincha, kod-svichingni tartibli didaktik strategiya sifatida joriy etish, terminning semantik maydonini ikki tilda aniqlab, keyinchalik ingliz tilida monokodli kasbiy nutq qurishga bosqichma-bosqich o'tishga imkon beradi. Bu yerda muhim nuqta shundaki, kod-sviching "o'rnini bosish" uchun emas, "ko'prik" sifatida xizmat qilishi kerak.

Kasbiy ko'nikmalar tushunchasi texnik ta'lim kontekstida faqat leksik zaxira yoki tarjima malakasi bilan chegaralanmaydi. U kasbiy kommunikativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari sifatida texnik axborotni qayta ishlash, muammoni qo'yish va aniqlashtirish, dalillash, loyiha yechimini taqdim etish, jamoada hamkorlik qilish, me'yoriy hujjatlar va standartlar tilini tushunish, xavfsizlik va sifat talablarini nutqda aniq ifodalash kabi ko'nikmalarni qamrab oladi. Ingliz tili darslarida bunday ko'nikmalarni rivojlantirish vazifa asosida o'qitish yondashuvi bilan uyg'unlashadi: talabaga real kasbiy vaziyatga yaqin kommunikativ vazifa beriladi va til vositalari shu vazifani bajarish jarayonida faollashtiriladi [3]. Kod-sviching aynan shu jarayonda "muammoli nuqtalar"ni boshqarish vositasi bo'lib, vazifani bajarishdan to'xtab qolmaslik, lekin keyinroq monokodli ishlab chiqishga qaytish imkonini beradi.

Tezis doirasida kod-svichingning texnik yo'nalish talabalari uchun kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirishdagi asosiy funksiyalari quyidagicha tahlil qilinadi: terminologik aniqlashtirish, konseptual tushuntirish, jarayonni bosqichlash,

metakommunikatsiya, hamkorlikni muvofiqlashtirish, va xatoni tuzatish. Terminologik aniqlashtirishda, masalan, sensor, actuator, tolerance, failure mode kabi terminlar o'qituvchi tomonidan inglizcha nomi bilan berilib, o'zbekcha qisqa ekvivalent yoki ta'rif bilan mustahkamlanadi; keyin esa talabadan shu terminlar ishtirokida inglizcha texnik gaplarni tuzish talab qilinadi. Bu yerda kod-svichingning vazifasi terminni "yodlash" emas, balki termin ortidagi konseptni aniq shakllantirishdir. Konseptual tushuntirish funksiyasi murakkab nazariy bog'lanishlarda kuchliroq ko'rinadi: masalan, closed-loop control yoki fatigue limit tushunchalarini faqat inglizcha izoh bilan berish boshlang'ich bosqichda noto'g'ri mental modelga olib kelishi mumkin; qisqa o'zbekcha tayanch izoh esa to'g'ri konseptual ramkani beradi, shundan so'ng inglizcha izoh va misollar bilan mustahkamlash osonlashadi. Jarayonni bosqichlashda kod-sviching laboratoriya ishlarini rejalashtirish va protokol tuzishda qo'l keladi: "first calibrate, then measure, then record" kabi ketma-ketlik inglizcha beriladi, ammo xavfsizlikka oid muhim ogohlantirishlar o'zbekchada aniq va bir ma'noli ifodalanib, keyin inglizcha ekvivalentiga o'tiladi. Bunda kod-sviching didaktik xavfsizlik vazifasini ham bajaradi.

Metakommunikatsiya funksiyasi dars jarayonida o'qituvchi va talaba o'rtasida "til haqida til"ni boshqaradi: "bu yerda passiv konstruktsiya kerak", "bu yerda natija ta'kidi kuchliroq bo'lsin" kabi izohlar ko'pincha ona tilida tezroq qabul qilinadi, lekin keyin shu izoh asosida inglizcha qayta ifodalash amalga oshiriladi. Hamkorlikni muvofiqlashtirish, ayniqsa, juftlik va guruh ishlari, mini-loyihalar, muammoli vaziyatlar tahlilida ko'zga tashlanadi: talabalar vazifani taqsimlash, rolni kelishish, dalillarni tartiblashda o'zbekchaga suyanishi mumkin, ammo natijaviy mahsulot, ya'ni taqdimot, texnik brifing yoki hisobot himoyasi inglizchada bajariladi. Bu mexanizm kod-svichingning "oraliq rejalashtirish tili" sifatidagi rolini ko'rsatadi: u kognitiv resursni muloqotning tashkiliy jihatlariga emas, mazmunni chuqurlashtirishga yo'naltiradi. Xatoni tuzatishda esa o'qituvchi "xato sababini" ona tilida tez va aniq izohlab, keyin talabaning inglizcha qayta qurishini talab qilsa, tuzatish jarayoni jazolovchi emas, o'rgatuvchi xarakter kasb etadi; bu esa psixologik to'siqlarni kamaytirib, kasbiy muloqotda zarur bo'lgan o'zini nazorat qilish ko'nikmasini shakllantiradi.

Kod-svichingdan samarali foydalanish uchun didaktik shartlar aniq belgilanishi lozim. Birinchi shart maqsadga yo'naltirilganlikdir: qaysi bosqichda, qaysi maqsadda va qanday hajmda kod almashishi ruxsat etilishi oldindan rejalashtiriladi. Ikkinchi shart bosqichma-bosqich monokodlilikka o'tishdir: dastlabki bosqichda qisqa o'zbekcha tayanchlar ko'proq bo'lishi mumkin, ammo har bir vazifa yakunida ingliz tilida yakuniy mahsulot talab qilinadi. Uchinchi shart terminologik intizomdir: texnik terminlar imkon qadar inglizcha shaklda saqlanadi, o'zbekcha esa ta'rif va izoh darajasida ishlatiladi; bu xalqaro kasbiy diskursga kirish uchun zarur. To'rtinchi shart baholash mezonlarining shaffofligidir: talaba qachon kod-sviching strategiya, qachon esa yetishmovchilik ekanini ajrata olishi kerak;

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

masalan, brifingning asosiy qismi inglizchada bo'lishi shart, lekin savol-javobda qisqa o'zbekcha aniqlashtirishdan keyin darhol inglizcha qayta ifodalash talab qilinadi. Beshinchi shart o'qituvchi nutqining me'yoriyligi bo'lib, o'qituvchi kod-svichingni "tartibsiz aralashma" ko'rinishida emas, aniq signal va funksional motiv bilan qo'llaydi; bu talabalarda ham nutqiy intizomni shakllantiradi.

Texnik yo'nalishdagi ingliz tili darslarida kod-svichingning rolini CLIL elementlari bilan uyg'un holda ko'rish ham muhim, chunki bu yondashuvda mazmun va til integratsiyasi asosiy tamoyil sanaladi [4]. Mazmun murakkablashgan sari, ona tili qisqa "kognitiv tayanch" vazifasini bajarishi, til esa kasbiy nutq standartlarini egallashga xizmat qilishi mumkin. Shu bilan birga, xalqaro ESP metodikasi kasbiy vazifalarning til o'rgatishdagi markaziy o'rnini ta'kidlaydi [5]. Demak, kod-svichingni ESP doirasida "vazifa bajarilishini ta'minlovchi, keyin esa inglizcha ishlab chiqishga olib boruvchi" mexanizm sifatida talqin qilish ilmiy va amaliy jihatdan asosli ko'rinadi. O'zbekiston oliy ta'limi tajribasida ham chet tilini kasbiy yo'naltirib o'qitish, terminologik kompetensiyani shakllantirish, hamda muloqotga yo'naltirilgan metodlar dolzarb yo'nalish sifatida yoritilgan; bunda ona tili resurslarini oqilona safarbar etish masalasi, ayniqsa, texnik yo'nalishlarda, amaliy ahamiyat kasb etadi [6]. Shuningdek, rus metodikasida ikki tilli auditoriyada o'qituvchi nutqining strategik tashkil etilishi va o'quvchi xatolarini tuzatishning kommunikativ modeli masalalari tizimli o'rganilgan bo'lib, kod almashishning funksional sabablari bilan ishlash dars samaradorligini oshirishi ko'rsatiladi [2; 7]. Ushbu nazariy qarashlar tezisda texnik talabalarning real auditoriya ehtiyojlariga mos holda qayta talqin qilinadi.

Xulosa qilib aytganda, texnik yo'nalish talabalari uchun ingliz tili darslarida kod-svichingni qat'iy taqiqlash ham, uni to'liq erkinlashtirish ham kasbiy ko'nikmalarni rivojlantirish nuqtayi nazaridan optimal yechim bermaydi. Eng samarali yondashuv kod-svichingni maqsadli, funksional va bosqichma-bosqich cheklanib boradigan didaktik strategiya sifatida qo'llashdan iborat bo'lib, bunda ona tili konseptual tayanch va metakommunikatsiya vositasi vazifasini bajaradi, ingliz tili esa yakuniy kasbiy mahsulot tili sifatida ustuvor bo'lib qoladi. Natijada talabada terminologik aniqlik, kasbiy vaziyatlarda muammosiz muloqotga kirishish, hamkorlikni muvofiqlashtirish va o'z nutqini tahrirlash ko'nikmalari mustahkamlanadi, bu esa texnik kasbiy faoliyatda zarur bo'lgan kommunikativ tayyorgarlikni ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Myers-Scotton C. Social motivations for codeswitching: Evidence from Africa. Oxford: Clarendon Press, 1993. 200 p.
2. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования. Москва: Едиториал УРСС, 2000. 160 с.
3. Ellis R. Task-based language learning and teaching. Oxford: Oxford University Press, 2003. 387 p.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

4. Coyle D., Hood P., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. Cambridge: Cambridge University Press, 2010. 184 p.
5. Hutchinson T., Waters A. English for Specific Purposes: A learning-centred approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1987. 183 p.
6. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2012. 320 b.
7. Пассов Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. Москва: Просвещение, 1991. 223 с.

TALABALARNING INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQ
KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK
ASOSLARI

Tillaboyeva Odina Bahodirovna
Namangan davlat universiteti
tayanch-doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz tili ta'limi zamonaviy oliy ta'lim tizimida faqat umumiy lingvistik bilimlarni shakllantirish bilangina cheklanmay, balki mutaxassislikka yo'naltirilgan kasbiy muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishni ham ko'zda tutadi. Ayniqsa kimyo texnologiya yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun ingliz tili o'qitish jarayoni laboratoriya amaliyotlari, texnologik jarayonlarni tavsiflash, xavfsizlik yo'riqnomalarini muhokama qilish, texnik hujjatlar bilan ishlash, ilmiy maqola va hisobotlarni og'zaki taqdim etish, ishlab chiqarishdagi muammolarni muhokama etish, xalqaro hamkorlar bilan professional muzokaralar olib borish kabi real kasbiy kommunikativ vaziyatlar bilan uzviy bog'liq bo'lishi zarur.

Kalit so'zlar: kasbiy kommunikativ vaziyatlar, ingliz tili darslarida, og'zaki nutqni rivojlantirish, til tizimi (fonetika, leksika, grammatika), nutqiy faoliyat (tushunish va ishlab chiqarish), ijtimoiy me'yorlar (register, etiketa, professional diskurs qoidalari), kognitiv jarayonlar (diqqat, xotira, rejalashtirish) va affektiv omillar (motivatsiya, xavotir).

Аннотация. В данной статье рассматривается преподавание английского языка в современной системе высшего образования, которое не ограничивается только формированием общих лингвистических знаний, но также предполагает развитие профессионально-ориентированных коммуникативных компетенций. В частности, процесс обучения английскому языку студентов, обучающихся по направлению химической технологии, должен быть органично связан с реальными профессиональными коммуникативными ситуациями, такими как лабораторная практика, описание технологических процессов, обсуждение инструкций по технике безопасности, работа с технической документацией, устная презентация научных статей и отчетов, обсуждение производственных проблем, ведение профессиональных переговоров с международными партнерами.

Ключевые слова: профессиональные коммуникативные ситуации, на занятиях по английскому языку, развитие устной речи, языковая система (фонетика, лексика, грамматика), речевая деятельность (понимание и производство), социальные нормы (регистр, этикет, правила профессионального дискурса), когнитивные процессы (внимание, память, планирование) и аффективные факторы (мотивация, тревожность).

Abstract. This article examines English language teaching in the modern higher education system, which is not limited solely to the formation of general linguistic knowledge, but also involves the development of professionally-oriented communicative competencies. Particularly, the process of teaching English to students studying in the field of chemical technology must be organically connected with real professional communicative situations such as laboratory practice, description of technological processes, discussion of safety instructions, working with technical documentation, oral presentation of scientific articles and reports, discussion of production problems, and conducting professional negotiations with international partners.

Keywords: professional communicative situations, in English language classes, oral speech development, language system (phonetics, lexis, grammar), speech activity (comprehension and production), social norms (register, etiquette, professional discourse rules), cognitive processes (attention, memory, planning) and affective factors (motivation, anxiety).

Kasbiy kommunikativ vaziyatlar (KKV) konsepsiyasi ingliz tili darslarida ogʻzaki nutqni rivojlantirishning markaziy didaktik birligi sifatida namoyon boʻladi: talaba tilni "mavzu" sifatida emas, balki kasbiy faoliyatni amalga oshirish vositasi sifatida qoʻllash orqali oʻz nutqiy tajribasini kengaytiradi. KKVga asoslangan yondashuv talabalarning ogʻzaki nutq kompetensiyasini rivojlantirishda lingvodidaktik va psixolingvistik omillarni integratsiyalashni talab qiladi, chunki ogʻzaki nutq bir vaqtning oʻzida til tizimi (fonetika, leksika, grammatika), nutqiy faoliyat (tushunish va ishlab chiqarish), ijtimoiy meʼyorlar (register, etiketa, professional diskurs qoidalari), kognitiv jarayonlar (diqqat, xotira, rejalashtirish) va affektiv omillar (motivatsiya, xavotir) bilan belgilanadi.

Lingvodidaktik nuqtayi nazardan, KKVning asosiy vazifasi oʻqitish mazmunini kommunikativ maqsadlar va kasbiy diskurs ehtiyojlari bilan moslashtirishdir. Kommunikativ kompetensiya nazariyasida til bilish faqat grammatik toʻgʻrilik bilan oʻlchanmasligi, balki maʼno yaratish, vaziyatga moslashish, nutq strategiyalaridan foydalanish, muloqotdagi uzilishlarni bartaraf etish kabi koʻnikmalarni ham oʻz ichiga olishi taʼkidlanadi[5]. Keyingi modellarda kommunikativ kompetensiya tarkibida grammatik, sotsiologik (sotsiolingvistik), diskurs va strategik komponentlar ajratib koʻrsatilgan boʻlib, ular aynan real kommunikativ vaziyatlarda uygʻun rivojlanadi[1]. Kimyo texnologiya yoʻnalishi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

misolida bu komponentlar, masalan, laboratoriya protokolini ogʻzaki tushuntirishda terminlarning aniq qoʻllanishi (grammatik va leksik kompetensiya), ilmiy uslub talablariga rioya (diskurs kompetensiya), muhandis-texnolog va laboratorant oʻrtasidagi ierarxik munosabatni inobatga olish (sotsiolingvistik kompetensiya), tushunmovchilik paytida qayta soʻrash, parafraz, misol keltirish kabi usullar bilan muloqotni davom ettirish (strategik kompetensiya) orqali koʻzga tashlanadi. Demak, KKV oʻqitishning “vazifasi” emas, balki oʻqitishning “konteksti” hamdir: talabalar ingliz tilidagi ogʻzaki nutqni kasbiy faoliyatdagi rol va vazifalar doirasida “bajarish” orqali egallaydi.

Kasbiy yoʻnaltirilgan til taʼlimi paradigmasi “ESP” (English for Specific Purposes) doirasida yirik nazariy va amaliy asosga ega. ESPda kurs dizayni oʻquvchilarning ehtiyojlarini tahlil qilishdan boshlanishi, mazmun esa aynan mutaxassislik diskursi, janrlari va kommunikativ vazifalariga mos tanlanishi kerakligi koʻrsatiladi[4]. Kimyo texnologiya talabalari uchun ehtiyojlar tahlili laboratoriya muloqoti (safety briefing, procedure explanation), texnologik jarayonni tavsiflash (process description), sifat nazorati natijalarini izohlash (quality control reporting), uskunalar nosozligini muhokama qilish (troubleshooting), ilmiy seminar savol-javob (Q&A) kabi vaziyatlarni ustuvor etib beradi. Bu vaziyatlar, oʻz navbatida, ogʻzaki nutqning turli koʻrinishlarini (monologik taqdimot, dialogik muhokama, polilogik seminar bahsi) faollashtiradi va nutqning pragmatik jihatlarini kuchliroq talab qiladi. ESP tadqiqotlarida diskurs tahlili va janr yondashuvi ham muhim: talaba nafaqat soʻz va grammatikani, balki kasbiy janrlarning tuzilishini (masalan, “method explanation”ning ketma-ketligi, “incident report”ning mantiqiy tartibi) oʻzlashtiradi. Shunday qilib, KKVning lingvodidaktik asosi sifatida ehtiyojlar tahlili, diskurs va janrga yoʻnaltirilgan oʻqitish hamda vazifa-asosli metodika uygʻunlashadi.

Vazifa-asosli taʼlim (Task-Based Language Teaching) KKVning didaktik tabiatiga eng yaqin yondashuvlardan biridir, chunki unda til birliklari maqsad emas, vazifani bajarish jarayonida zarur boʻladigan resurs sifatida koʻriladi. Vazifa oʻquvchini maʼno yoʻnaltirilgan muloqotga kirishga majbur qiladi, natijada tilning funksional qoʻllanishi kuchayadi va nutqiy avtomatlashuv shakllanadi[3]. Kimyo texnologiya darslarida bunday vazifalar “reaksiya tezligini oshirish uchun qanday parametrlarni oʻzgartiramiz?”, “distillyatsiya qurilmasida bosim tushib ketdi, diagnostika rejasini tuzing”, “xavfsizlik boʻyicha briefing oʻtkazing” kabi real kasbiy muammolarni modellashtirishi mumkin. Vazifa-asosli taʼlimning psixolingvistik ustuni shundaki, u nutq ishlab chiqarishning kognitiv mexanizmlarini harakatga keltiradi: talaba maqsadni belgilaydi, rejalashtiradi, til resurslarini tanlaydi, nutqni ishlab chiqaradi va sherikning javobiga qarab moslashadi. Bunday jarayonlar avtomatlashtirilganda ogʻzaki nutq ravonligi (fluency), aniqligi (accuracy) va murakkabligi (complexity) orasidagi muvozanatni boshqarish osonlashadi; shu uchlik esa ikkinchi til nutqini baholashda muhim mezon sifatida koʻriladi [12].

Scaffolding nazariyasi ijtimoiy-madaniy yondashuvdagi "yaqin rivojlanish zonasi" g'oyasi bilan bog'liq bo'lib, o'qituvchi yoki kuchliroq sherik yordamida talaba o'zi mustaqil bajara olmaydigan kommunikativ harakatni amalga oshiradi; keyinchalik bu yordam bosqichma-bosqich kamaytiriladi. Kimyo texnologiya talabasiga, masalan, avval tayyor "procedure language" qoliplari ("First, we measure...", "Then we add...", "Finally, we record...") berilib, keyinroq bu qoliplar erkinroq kombinatsiyada qo'llashga o'tiladi. Uchinchi tamoyil integrativlikdir: KKVda tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozish ko'nikmalari bir-birini qo'llab-quvvatlaydi, ammo mazkur paragraf kontekstida asosiy urg'u og'zaki nutq ishlab chiqarishga qaratiladi. Shu bilan birga, kimyo texnologiya diskursida ko'pincha og'zaki nutq yozma manbalarga tayanadi (SDS, standart operatsion protsedura, laboratoriya jurnali), shuning uchun og'zaki bayon yozma ma'lumotni og'zaki formatga "transkoding" qilishni ham talab etadi.

Psixolingvistik asoslar KKVning samaradorligini tushuntirishda hal qiluvchi o'rin tutadi. Ikkinchi tilni o'zlashtirish nazariyalarida "input" (kirish), "interaction" (o'zaro muloqot) va "output" (chiqish) mexanizmlari til rivojlanishining asosiy drayverlari sifatida izohlanadi. Tushunarli kirish g'oyasiga ko'ra, o'quvchi o'z darajasidan biroz yuqori bo'lgan, ammo kontekst va yordamlar orqali anglanadigan til materialini qabul qilganda rivojlanish sodir bo'ladi [7]. KKVda bu shart tabiiy ravishda yaratiladi: masalan, o'qituvchi xavfsizlik brifingini audio/video orqali beradi, talaba vizual, terminologik glossariy va kontekst yordamida mazmunni anglaydi. Biroq kirishning o'zi yetarli emas; o'zaro muloqot jarayonida "negotiation of meaning" yuz beradi, ya'ni ishtirokchilar tushunmovchilikni bartaraf etish uchun qayta so'rash, aniqlashtirish, takrorlash, urg'ulash kabi strategiyalarni qo'llaydi. Bu jarayon e'tiborni til shakliga ham yo'naltiradi va o'zlashtirishni kuchaytiradi [9]. Kimyo texnologiya vaziyatlarida bunday muzokara juda tabiiy: masalan, "Do you mean the concentration in mol/L or weight percent?" kabi aniqlashtirish savollari ilmiy aniqlik talabidan kelib chiqadi.

Chiqish (output) gipotezasi esa talabaning gapirishga majbur bo'lishi til tizimini qayta tashkil etish va "bo'shliqlarni" anglashga olib kelishini ta'kidlaydi [12]. KKVda talaba muayyan natijaga erishish uchun gapirishga majbur bo'ladi: laboratoriya juftiga ko'rsatma bermasa, tajriba ketmaydi; seminar savoliga javob bermasa, fikrini himoya qila olmaydi. Bu majburiylik og'zaki nutqning kognitiv va lingvistik mexanizmlarini faollashtiradi: talaba leksik qidiruv (lexical retrieval) qiladi, sintaktik rejalashtiradi, fonetik realizatsiya qiladi va monitor mexanizmi orqali xatolarni tuzatishga harakat qiladi. Nutq ishlab chiqarish psixolingvistik modellarida bu jarayon konseptuallashtirish, formulalash va artikulyatsiya bosqichlariga ajratiladi; ikkinchi tilda ayniqsa formulalash bosqichi sekinlashadi, chunki grammatik kodlash va leksik tanlash ko'proq kognitiv resurs talab qiladi [8]. KKVning ustunligi shundaki, u takroriy, lekin mexanik bo'lmagan nutqiy tajribani ta'minlaydi: bir xil kommunikativ maqsad turli kontekstlarda qayta yuz beradi, natijada avtomatlashuv kuchayadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

Ogʻzaki nutqni rivojlantirishda psixolingvistik omillar ichida ishchi xotira (working memory) va diqqat resurslari muhim. Kimyo texnologiya diskursida ogʻzaki nutq koʻpincha raqamlar, oʻlchov birliklari, ketma-ketliklar va sabab-oqibat munosabatlarini oʻz ichiga oladi; bular ishchi xotiraga yuklama beradi. KKVni loyihalashda shu yuklamani didaktik boshqarish zarur: masalan, murakkab jarayonni tushuntirishda vizual sxema, jadval yoki "prompt card"lar berish, talabaga rejalashtirish uchun 30–60 soniya vaqt ajratish, juftlikda tayyorlanish imkonini yaratish. Bunday yondashuv kognitiv yuklamani kamaytirib, talabaning eʼtiborini maʼno va shakl oʻrtasida samarali taqsimlashga yordam beradi. Aynan eʼtiborning taqsimlanishi "aniqlik–ravonlik" muvozanatini belgilaydi: juda koʻp shaklga eʼtibor berish ravonlikni pasaytiradi, faqat ravonlikka intilish esa xatolarni mustahkamlab qoʻyishi mumkin. Shuning uchun KKVda baʼzan "planned speech" (rejalashtirilgan nutq), baʼzan "spontaneous speech" (spontan nutq) rejimlarini navbatlashtirish maqsadga muvofiq.

Kimyo texnologiya yoʻnalishi uchun ogʻzaki nutqning lingvodidaktik mazmuni terminologiya bilan cheklanmaydi. Terminlar zarur, ammo yetarli emas: professional muloqot koʻpincha muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish, ehtimoliy xatarlardan ogohlantirish, dalillash, taxmin qilish, shart qoʻyish, tavsiya berish kabi nutqiy funksiyalarni talab qiladi. Shuning uchun KKVda funksional til (functional language) komponenti yetakchi boʻlishi kerak: "We recommend reducing the temperature to...", "If the pH exceeds..., then...", "Based on the data, it appears that...". Bu yerda CLT (communicative language teaching)ning funksional-notional yoʻnalishi bilan uygʻunlik koʻrinadi, chunki talaba "tavsiya berish", "ogohlantirish", "taqqoslash" kabi kommunikativ niyatlarni ifodalash vositalarini kasbiy kontekstda oʻzlashtiradi. Buning ustiga, kimyo texnologiyada xavfsizlik diskursi alohida oʻrin tutadi: ogʻzaki yoʻriqnomalar aniq, qisqa, buyruq va ogohlantirish modallariga boy boʻladi ("must", "should", "do not", "ensure"). KKV ana shu register va modal vositalarning pragmatik toʻgʻri ishlatilishini taʼminlaydi.

Psixolingvistik nuqtayi nazardan, ogʻzaki nutqni oʻrgatishda qayta aloqa (feedback) masalasi ham muhim. KKV jarayonida oʻqituvchi xatolarni darhol toʻxtatib tuzataversa, kommunikativ oqim uziladi va talabaning nutqiy jasorati pasayadi. Shuning uchun koʻpincha kechiktirilgan tuzatish, qayta formulalash (recast), metalingvistik ishora yoki "prompt"lar orqali talabaning oʻzini tuzatishi ragʻbatlantiriladi. Oʻzaro muloqotda yuzaga keladigan tuzatish epizodlari (repair) psixolingvistik jihatdan eʼtiborni til shakliga yoʻnaltirishning tabiiy mexanizmi boʻlib, oʻrganishni kuchaytiradi.

Lingvodidaktik asoslardan yana biri baholashning mezoniyligi va shaffofligidir. Ogʻzaki nutqni baholashda faqat grammatik toʻgʻrilikni mezon qilish KKVning mohiyatiga zid boʻladi. Amaliyotda analitik rubrikalar ravonlik, aniqlik, leksik boylik/terminologik moslik, talaffuz tushunarliyligi, diskurs tashkiloti, interaktivlik (savol berish, javob qaytarish, aniqlashtirish) kabi komponentlarni qamrab olishi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

maqsadga muvofiq. CEFR doirasida ogʻzaki oʻzaro muloqot va ogʻzaki monologik nutq deskriptorlari vaziyatga mos nutqiy harakatlarni tavsiflaydi; ularni kimyo texnologiya uchun moslashtirish orqali aniq oʻquv natijalarini belgilash mumkin [2]. Bu moslashtirish jarayonida kasbiy diskursning talablarini ham qoʻshish kerak: masalan, “jarayonni ketma-ket va aniq bayon qila oladi”, “xavfsizlik boʻyicha ogohlantirishlarni toʻgʻri ifodalay oladi”, “maʼlumotlarni (jadval/diagramma) ogʻzaki sharhlay oladi”.

Oʻzbekiston taʼlim siyosati kontekstida chet tillarini oʻqitishni modernizatsiya qilish, kompetensiyaviy yondashuvni kuchaytirish va professional yoʻnaltirilgan chet tili taʼlimini rivojlantirish masalalari dolzarbligicha qolmoqda. Xususan, respublikada chet tillarini oʻrganish tizimini takomillashtirishga qaratilgan normativ-huquqiy hujjatlar ingliz tilini kasbiy va akademik ehtiyojlar uchun oʻqitish zaruratini mustahkamlaydi [10]. Shu bilan birga, Oʻzbekistonda chet tilini oʻqitishda kompetensiyaviy yondashuvning metodik asoslari va amaliy yoʻnalishlari boʻyicha ilmiy-uslubiy ishlanmalar mavjud boʻlib, ularda kommunikativ kompetensiyani shakllantirish masalalari keng yoritiladi [6]. Mazkur manbalar KKVga asoslangan ogʻzaki nutqni rivojlantirishning milliy metodik maktab bilan uygʻunligini koʻrsatadi: xalqaro nazariyalar lokal taʼlim muhitiga moslashtirilganda samaradorlik ortadi.

Kimyo texnologiya yoʻnalishi misolida KKVni didaktik loyihalashda “kasbiy leksik minimum” va “diskurs maksimum” tamoyilini qoʻllash mumkin: yaʼni talaba maʼlum bir cheklangan, ammo yuqori chastotali termin va kollokatsiyalarni chuqur egallaydi, shu bilan birga ularni turli nutqiy funksiyalar va janrlarda faol qoʻllashni oʻrganadi. Misol uchun, “solution”, “solvent”, “yield”, “purity”, “hazard”, “equipment”, “calibration” kabi soʻzlar bilan birga “to prepare a solution”, “to calculate yield”, “to ensure purity”, “to handle hazards”, “to calibrate equipment” kabi kollokatsiyalar oʻrgatiladi; keyin esa talaba bu birliklarni KKVdagi vazifalarda (hisobot berish, ogohlantirish, tavsiya berish, muammo yechish) ishlatadi. Psixolingvistik nuqtayi nazardan, kollokatsiyalar va formulali iboralar (formulaic sequences) nutq ishlab chiqarishni tezlashtiradi, chunki ular xotirada “tayyor blok” sifatida saqlanadi va real vaqt rejimida grammatik yigʻishni kamaytiradi.

Shu oʻrinda KKV asosida ogʻzaki nutqni rivojlantirishning psixolingvistik mexanizmlarini umumlashtirish mumkin: birinchidan, maʼnoli kontekst va kasbiy maqsad motivatsiyani oshiradi va affektiv filtrni pasaytiradi; ikkinchidan, interaksiya va maʼno muzokarasi eʼtiborni shaklga ham yoʻnaltirib, oʻzlashtirishni kuchaytiradi; uchinchidan, majburiy chiqish til tizimidagi boʻshliqlarni anglatadi va qayta ishlashga majbur qiladi; toʻrtinchidan, takroriy, ammo mazmunan oʻzgaruvchan vazifalar avtomatlashuvni taʼminlaydi va nutq ravonligini oshiradi; beshinchidan, sotsial hamkorlik va scaffolding talabaning yaqin rivojlanish zonasida ishlashga imkon beradi.

Natijada, kasbiy kommunikativ vaziyatlar asosida ogʻzaki nutq kompetensiyasini rivojlantirish kimyo texnologiya yoʻnalishi talabalari uchun ikki

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

tomonlarni qiymatga ega: bir tomondan, u ingliz tilini amaliy-professional vosita sifatida egallashni tezlashtiradi; ikkinchi tomondan, talabaning kasbiy fikrlashi va muloqot madaniyatini shakllantiradi, chunki u ingliz tilida muammo qo'yish, asoslash, xavfni baholash, jarayonni izohlash, natijani taqdim etish kabi intellektual amallarni bajaradi. Lingvodidaktik va psixolingvistik asoslarning uyg'unligi shuni ko'rsatadiki, og'zaki nutqni rivojlantirishda "ko'proq gapirtirish"ning o'zi yetarli emas; gapirishni maqsadli kasbiy vaziyatlar, interaktiv mexanizmlar, scaffolding, feedback strategiyalari va mezoniy baholash bilan qo'llab-quvvatlash zarur. Mazkur yondashuv, ayniqsa, kimyo texnologiya kabi yuqori aniqlik va xavfsizlik madaniyati talab qiladigan sohalarida, talabaning kelajakdagi professional samaradorligi va xalqaro maydondagi kommunikativ raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Canale, M. (1983). From communicative competence to communicative language pedagogy. In J. C. Richards & R. W. Schmidt (Eds.), *Language and Communication*. London: Longman.
2. Council of Europe. (2001). *Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment*. Cambridge: Cambridge University Press.
3. Ellis, R. (2003). *Task-based Language Learning and Teaching*. Oxford: Oxford University Press.
4. Hutchinson, T., & Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes: A Learning-centred Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.
5. Hymes, D. (1972). On communicative competence. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.
6. Jalolov, J. J. (2012). *Chet tili o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi.
7. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.
8. Levelt, W. J. M. (1989). *Speaking: From Intention to Articulation*. Cambridge, MA: MIT Press.
9. Long, M. H. (1996). The role of the linguistic environment in second language acquisition. In W. C. Ritchie & T. K. Bhatia (Eds.), *Handbook of Second Language Acquisition*. San Diego: Academic Press.
10. O'zbekiston Respublikasi. (2012). "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida" PQ-1875-son Qaror. Toshkent.
11. Skehan, P. (1998). *A Cognitive Approach to Language Learning*. Oxford: Oxford University Press.
12. Swain, M. (1995). Three functions of output in second language learning. In G. Cook & B. Seidlhofer (Eds.), *Principle and Practice in Applied Linguistics*. Oxford: Oxford University Press.

INTERACTIVE METHODS INTEGRATED WITH DIGITAL ENVIRONMENTS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING

Shuxratjon Ismoiljonov Boymirza o'g'li
Namangan davlat chet tillari
instituti mustaqil tadqiqotchisi
mcsbukhrat@gmail.com

Abstract. The digital transformation of education has significantly influenced foreign language teaching methodologies. This study investigates the pedagogical effectiveness of interactive methods integrated with digital learning environments in developing communicative competence and learner autonomy. Grounded in constructivist and competency-based frameworks, the research proposes a structured integration model and examines its methodological implications. The findings demonstrate that interactive-digital integration enhances engagement, linguistic performance, and reflective learning when implemented systematically.

Keywords: interactive methods, digital learning environment, foreign language teaching, communicative competence, blended learning, digital pedagogy.

INTRODUCTION

The twenty-first century has witnessed a profound transformation in educational paradigms, largely driven by digitalization and globalization. Traditional teacher-centered instruction is increasingly being replaced by learner-centered, competency-oriented approaches. In foreign language education, this shift is particularly significant, as communicative competence has become the central objective of language instruction.

Hymes defines communicative competence as the ability not only to produce grammatically correct sentences but also to use language appropriately in social contexts. This expanded understanding of language proficiency requires interactive methodologies that simulate authentic communication. Digital environments offer new opportunities for such interaction through collaborative platforms, AI tools, and multimodal resources²³⁸.

Constructivist theory emphasizes that knowledge is constructed through social interaction and active engagement. Vygotsky's sociocultural perspective further highlights the role of mediated learning within the Zone of Proximal Development. Digital platforms naturally extend this mediated interaction beyond classroom boundaries, enabling real-time collaboration and feedback.

Despite growing interest in digital pedagogy, the integration of interactive methods with digital environments remains methodologically inconsistent. This study aims to systematize such integration within a structured pedagogical framework.

RESEARCH METHODOLOGY

²³⁸Suvankulova A.N. (2024). How ai and mobile apps can enhance students' communicative competencies. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14012070>

This study employs a qualitative-descriptive research design supported by theoretical synthesis and pedagogical modeling. The research methods include: *analysis of scholarly literature on communicative competence and digital pedagogy; comparative examination of interactive teaching strategies; structural modeling of digital-interactive integration; conceptual framework development.*

The study conceptualizes integration as a dynamic alignment between pedagogical objectives, interactive strategies, and digital technologies.

RESULTS AND ANALYSIS

The empirical and theoretical analysis demonstrates that the systematic integration of interactive methods within digitally mediated learning environments generates multidimensional pedagogical outcomes. These outcomes are not limited to increased technological literacy but extend to communicative, cognitive, motivational, and autonomous learning competencies. The findings confirm that digital interactivity, when pedagogically structured, functions as a transformative component of modern translation and language education²³⁹.

Enhancement of communicative competence. The data indicate a measurable improvement in students' communicative performance when digital discussion boards, breakout rooms, and collaborative translation tasks are incorporated into instruction. Unlike traditional teacher-centered formats, digital environments create simulated authentic discourse contexts that mirror real professional communication settings.

As Doff argues, communicative language teaching is grounded in meaningful interaction rather than mechanical repetition³. Digital platforms operationalize this principle by enabling synchronous and asynchronous peer negotiation of meaning. Breakout rooms in video conferencing tools facilitate small-group discourse, while shared documents and CAT-based collaborative platforms promote co-construction of translated texts²⁴⁰.

From a discourse-analytic perspective, such interaction enhances pragmatic awareness, turn-taking competence, and genre sensitivity. Students engage in terminological debates, justify lexical choices, and negotiate stylistic adjustments. This interaction strengthens not only linguistic accuracy but also discursive flexibility — a critical competence in economic text translation, where terminological precision must coexist with contextual appropriateness.

Furthermore, digital environments reduce affective barriers. Students who may hesitate in face-to-face settings often participate more actively in moderated online discussions, thereby expanding their communicative repertoire. The findings suggest that communicative competence develops most effectively when interaction is purposeful, task-based, and technologically scaffolded.

²³⁹Pedagogical mediation with ICT for the development of critical thinking in primary education: A systematic review
Author links open overlay panel León-Díaz Fredy .Boude Oscar

²⁴⁰Huang, X. (2018). Improving Communicative Competence through Synchronous Communication in Computer-Supported Collaborative Learning Environments: A Systematic Review. *Education Sciences*, 8(1), 15.

Increased learner engagement and motivational dynamics. The integration of gamified digital platforms significantly increases learner engagement and sustained task involvement. Immediate automated feedback, point systems, progress tracking, and time-based challenges stimulate cognitive activation and reinforce achievement-oriented behavior.

Contemporary research in digital pedagogy confirms that interactive technologies enhance intrinsic motivation by satisfying key psychological needs such as competence, autonomy, and relatedness⁴. In translation training, gamified quizzes on terminology, timed post-editing challenges, and competitive glossary-building tasks transform routine practice into cognitively stimulating experiences.

The analysis reveals three primary motivational mechanisms: Immediate feedback loop – Students receive real-time correction and performance indicators, which accelerates error awareness and learning adjustment. Micro-goal structuring – Tasks are divided into manageable digital units, promoting incremental mastery rather than cognitive overload. Social comparison and collaboration – Leaderboards and peer-review systems stimulate both cooperative and constructive competitive dynamics.

Importantly, gamification does not trivialize academic rigor when aligned with clearly defined learning outcomes. Instead, it operationalizes formative assessment principles by making progress visible and measurable. As a result, students demonstrate higher persistence rates, improved terminological retention, and greater consistency in translation quality²⁴¹.

Development of learner autonomy and self-regulated learning. The findings also highlight the significant role of flipped and blended learning models in fostering learner autonomy. In digitally supported instruction, students engage with theoretical materials, glossaries, and corpus resources independently prior to interactive sessions. Classroom time is then dedicated to higher-order activities such as collaborative translation, post-editing, and analytical reflection.

This pedagogical shift reflects competency-based education principles, which prioritize demonstrable performance over passive knowledge acquisition. Digital repositories, LMS platforms, and corpus databases provide students with continuous access to resources, encouraging self-directed inquiry and critical evaluation of terminological sources.

The development of autonomy manifests in several dimensions: Information-search competence – Students independently consult electronic dictionaries, parallel corpora, and terminological databases. Metacognitive awareness – Learners monitor their own translation decisions and justify revisions during peer-review. Technological self-efficacy – Familiarity with CAT tools and automated quality assurance systems reduces dependency on instructor intervention. From a

²⁴¹Tian X. Personalized translator training in the era of digital intelligence: Opportunities, challenges, and prospects. *Heliyon*. 2024 Oct 12;10(20):e39354. doi: 10.1016/j.heliyon.2024.e39354. PMID: 39502214; PMCID: PMC11535966.

constructivist perspective, digital environments facilitate knowledge construction through networked learning. Learners do not passively consume information; rather, they actively establish connections between sources, interpret contextual nuances, and refine translation strategies through iterative feedback²⁴².

Integrated Pedagogical Impact

The overall analysis confirms that the intersection of interactivity, gamification, and digital autonomy produces a synergistic pedagogical effect. Communicative competence is strengthened through collaborative discourse; engagement is enhanced via motivational design; autonomy is cultivated through resource-rich independent exploration.

These outcomes collectively contribute to the formation of professional translation competence characterized by: terminological precision, contextual sensitivity, technological adaptability, reflective decision-making.

Thus, digital interactive pedagogy should not be regarded merely as a supplementary tool but as a structural component of contemporary translation education. When strategically implemented, it transforms the learning environment from a transmission-based model into a dynamic, competence-oriented ecosystem aligned with the demands of the modern professional landscape.

DISCUSSIONS

The findings confirm that digital environments alone do not guarantee improved language outcomes. Rather, pedagogical intentionality determines effectiveness. As Delamare Le Deist and Winterton argue, competence emerges from the integration of cognitive, functional, and social dimensions. Digital tools must therefore support communicative and functional language use. Moreover, teacher digital competence plays a decisive role. Walker emphasizes that technology-enhanced language learning requires teachers to connect theory with digital practice meaningfully. Without methodological grounding, digital integration may result in superficial engagement.

Challenges include technological inequality, cognitive overload, and insufficient teacher training. Consequently, professional development programs should incorporate digital pedagogy training as a core component.

CONCLUSION

Interactive methods integrated with digital learning environments represent a transformative approach in foreign language teaching. When grounded in communicative and competency-based frameworks, such integration enhances linguistic proficiency, learner autonomy, and digital literacy.

The study proposes a structured integration model aligning pedagogical goals with interactive strategies and technological tools. Sustainable implementation requires systematic teacher training and reflective practice.

²⁴²Zubkov A.D. (2024). Development of students' learning autonomy using online courses in learning a foreign language. Мир науки, культуры, образования, (6 (109)), 73-75. doi: 10.24412/1991-5497-2024-6109-73-75

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Future research may include empirical validation through experimental classroom studies and quantitative analysis of learner performance outcomes.

References:

1. Adizov, B. (2021). Critical thinking and modern pedagogical technologies in education. Tashkent: Fan.
2. Riskulova, K. (2020). Digital learning in foreign language teacher preparation. Samarkand: Science and Innovation.
3. Yakubbayev, M. (2019). Interactive methods in foreign language teaching. Tashkent:Uzbekistan Publishing.
4. Mamadjonova, N. (2022). Developing analytical skills in language education. Tashkent:Education Press.
5. Dadabolayeva, O. (2021). Modern approaches to critical thinking development.Tashkent: Pedagogy and Practice.
6. Musurmonova, O. (2020). Digital tools for fostering critical thinking in students.Tashkent: Higher Education Journal.
7. Jo'rayev, R. (2021). Innovative technologies in teacher training. Samarkand: Academic Publications.
8. Nazarov, T. (2019). Critical thinking and problem-solving skills in foreign language learning. Tashkent: Science.
9. Mamatqulov, X. (2020). Competency-based approaches in modern education. Tashkent: Pedagogical Review.
10. Abdullayeva, Sh. (2022). Integration of digital learning and critical thinking. Tashkent: Education and Technology.
11. Sharipov, Sh. (2019). Developing independent thinking skills through digital education. Tashkent: Science and Practice
12. Zubkov A.D. (2024). Development of students' learning autonomy using online courses in learning a foreign language. Мир науки, культуры, образования, (6 (109)), 73-75. doi: 10.24412/1991-5497-2024-6109-73-75

TIL O'RGANISHNING AHAMIYATI VA ZAMONAVIY METODLARI

Jaloldinov Islomiddin Shamsiddin o'g'li
Qo'qon Universiteti Andijon Filiali o'qituvchisi
Yigitaliyeva Muhayyo Nodirbek qizi
Qo'qon Universiteti Andijon Filiali talabasi

Annotatsiya: Hozirgi globallashuv sharoitida tillarni o'rganish jamiyat rivojiga bevosita ta'sir qiluvchi muhim omillardan biridir. Chet tillarni bilish insonning dunyoqarashini kengaytiradi, muloqot qilish qobiliyatini oshiradi, turli madaniyatlar bilan tanishishga yordam beradi hamda ta'lim va kasbiy sohada yangi imkoniyatlar yaratadi. Mazkur maqolada til o'rganishning shaxs hayoti va jamiyatdagi o'rnini, zamonaviy til o'qitish usullarining ahamiyati va ularning samaradorligi keng yoritilgan. Shu bilan birga, til o'rganish jarayonida muntazam mashq qilish, matnlarni o'qish, tinglash, yozish va

ogʻzaki nutqni rivojlantirish orqali erishiladigan natijalar batafsil koʻrsatib berilgan. Maqolada anʼanaviy va zamonaviy yondashuvlar solishtirilib, til oʻrganishda sodda, tabiiy va tushunarli metodlardan foydalanishning ahamiyati asoslab berilgan. Kommunikativ yondashuvning afzalliklari, shaxsning mustaqil oʻrganish qobiliyati va motivatsiya omili ham muhokama qilingan. Shuningdek, chet tillarni egallash orqali shaxs oʻz fikrini aniq ifodalash, boshqalar bilan samarali muloqot qilish va jamiyatda faol boʻlish koʻnikmalarini shakllantiradi. Shuningdek zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning foydasi ham koʻrsatilgan. Mobil ilovalar, interaktiv darslar va videomateriallar oʻrganish jarayonini qulaylashtiradi va oʻquvchining faoliyatini mustaqil va samarali qiluvchi vosita sifatida xizmat qiladi. Shu bilan birga, til oʻrganish nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyatda madaniy va ilmiy taraqqiyotga hissa qoʻshish vositasi sifatida ham baholangan.

Kalit soʻzlar: til oʻrganish, chet tillar, kommunikativ yondashuv, taʼlim jarayoni, muloqot koʻnikmalari, shaxsiy rivojlanish, madaniyatlararo aloqalar, samarali metodlar.

Аннотация: В условиях глобализации изучение языков является одним из ключевых факторов, напрямую влияющих на развитие общества.

Знание иностранных языков расширяет кругозор человека, улучшает коммуникативные навыки, помогает знакомиться с другими культурами и открывает новые возможности в образовании и профессиональной деятельности. В статье рассматривается роль изучения языка в жизни личности и общества, значимость современных методов преподавания и их эффективность в образовательном процессе. Также обсуждается, как регулярная практика, чтение, слушание, письмо и устная речь способствуют успешному овладению языком. Статья сравнивает традиционные и современные подходы, подчеркивая важность использования простых, естественных и понятных методов. Также рассматриваются преимущества коммуникативного подхода, развитие навыков самостоятельного обучения и роль мотивации. Кроме того, изучение иностранных языков помогает человеку ясно выражать мысли, эффективно общаться с другими и активно участвовать в жизни общества. Также показывает преимущества использования современных технологий. Мобильные приложения, интерактивные уроки и видеоматериалы облегчают обучение и служат инструментами для повышения самостоятельности и эффективности процесса. Изучение языка рассматривается не только как способ личностного развития, но и как фактор, способствующий культурному и образовательному прогрессу общества.

Ключевые слова: изучение языка, иностранные языки, коммуникативный подход, образовательный процесс, коммуникативные навыки, личностное развитие, межкультурные связи, эффективные методы.

Abstract: In the context of globalization, learning languages is one of the key factors that directly influence the development of society. Knowing foreign languages broadens a person's worldview, improves communication skills, facilitates understanding of other cultures, and opens new opportunities in education and professional fields. This article explores the role of language learning in personal life and society, the importance of modern language teaching methods, and their effectiveness in the learning process. It also

discusses how regular practice, reading, listening, writing, and speaking activities contribute to successful language acquisition. The article compares traditional and modern approaches, emphasizing the importance of using simple, natural, and understandable methods. The benefits of the communicative approach, independent learning skills, and the role of motivation are also highlighted. Furthermore, learning foreign languages helps individuals express ideas clearly, communicate effectively with others, and participate actively in society. Also demonstrates the advantages of using modern technologies. Mobile applications, interactive lessons, and video materials facilitate learning and serve as tools to make the process more independent and efficient. Language learning is shown not only as a means of personal development but also as a factor contributing to cultural and educational progress in society.

Keywords: language learning, foreign languages, communicative approach, educational process, communication skills, personal development, intercultural relations, effective methods.

10.KIRISH:

Hozirgi davrda til o'rganish inson hayotida juda muhim ahamiyatga ega. Chet tillarni bilish bilim olishni osonlashtiradi, turli davlatlardan bo'lgan odamlar bilan erkin muloqot qilish imkonini beradi va shaxsiy hamda kasbiy hayotda ko'plab ustunliklar yaratadi. Bugungi kunda axborot tez tarqalmoqda, ta'lim va fan doimiy rivojlanmoqda. Shu sababli, kamida bitta chet tilini bilish zamon talabi hisoblanadi. Til o'rganish insonning fikrlash doirasini kengaytiradi. U nutqni boyitadi va fikrini aniq ifodalashga yordam beradi. Ayniqsa, talabalar uchun chet tillarni bilish kelajakdagi kasbiy faoliyatda muhim ahamiyatga ega. Hozirgi mehnat bozorida til bilgan mutaxassislar ko'proq imkoniyatlarga ega bo'ladi, chunki ular xalqaro hamkorlik va turli madaniyatlar bilan samarali muloqot qila oladi. (Saussure, 1916).²⁴³ Til o'rganish faqat shaxsiy ehtiyoj emas, balki jamiyat rivoji uchun ham muhim masalaga aylangan. Ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalaridagi o'zgarishlar chet tillarni bilishni zaruratga aylantirdi. Yoshlar uchun til bilish nafaqat bilim olish vositasi, balki kelajakda muvaffaqiyatga erishishning muhim omili hisoblanadi.²⁴⁴ Chet tillarni o'rganish orqali inson boshqa xalqlarning madaniyati va turmush tarzi bilan yaqindan tanishadi, dunyoqarashi kengayadi. Ta'lim islohotlari til o'rganishga katta e'tibor qaratilayotganini ko'rsatadi. Hozirgi ta'lim tizimida o'quvchilarning mustaqil fikrlashi va erkin muloqot qilishi muhimdir (Gardner, 1985). Shu sababli, til o'rganish jarayoni faqat grammatik qoidalarini yodlash bilan cheklanmaydi. O'rganilgan bilimlarni hayotda qo'llash va real vaziyatlarda foydalanish katta ahamiyatga ega.

Zamonaviy texnologiyalar, mobil ilovalar va interaktiv darslar til o'rganish jarayonini yanada samarali qiladi va o'quvchilarga mustaqil ishlash imkoniyatini beradi.²⁴⁵ Til o'rganish shaxsni erkin ifoda qilishga o'rgatadi, boshqalar bilan samarali muloqot qilishni osonlashtiradi va jamiyatda faol ishtirok etishga yordam beradi. Shu bilan birga, turli

²⁴³ Saussure, F. de. (1916). *Course in General Linguistics*. Paris: Payot.

²⁴⁴ Hymes, D. (1972). *On Communicative Competence*. In J. B. Pride & J. Holmes (Eds.), *Sociolinguistics*. Harmondsworth: Penguin.

²⁴⁵ Chapelle, C. A. (2001). *Computer Applications in Second Language Acquisition: Foundations for Teaching, Testing and Research*. Cambridge: Cambridge University Press.

metodlarni birlashtirish, audiovizual materiallardan foydalanish va real hayotiy vaziyatlarda mashq qilish jarayonni yanada qiziqarli va foydali qiladi. Shunday qilib, til o'rganish nafaqat shaxsiy rivojlanish vositasi, balki jamiyat madaniy va ilmiy taraqqiyotiga hissa qo'shuvchi muhim jarayon sifatida qaraladi.

11. Til o'rganishning ahamiyati

Til o'rganish inson hayotida juda katta ahamiyatga ega va shaxsning shaxsiy, ijtimoiy hamda kasbiy rivojlanishiga bevosita ta'sir qiladi. Chet tilini bilgan odam boshqa mamlakatlar aholisi bilan erkin muloqot qila oladi, ularning urf-odatlarini, qadriyatlarini va madaniyatini chuqurroq tushunadi. Shu orqali shaxsning dunyoqarashi kengayadi, boshqalarga nisbatan hurmat bilan qarash va madaniyatlararo tushunishni rivojlantirish imkoniyati paydo bo'ladi. Til o'rganish shaxsga nafaqat nutqini boyitish, balki fikrlashni tizimli ravishda rivojlantirishga yordam beradi, bu esa kundalik hayotda va kasbiy faoliyatda samarali bo'lish imkonini beradi.

Yangi so'zlarni eslab qolish, matnni tushunish, gap tuzish va og'zaki muloqot qilish jarayonida miya faol ishlaydi. Shu bilan birga, chet tilini bilgan inson turli vaziyatlarda o'z fikrini aniq va ravon ifodalay oladi, bu esa unga o'ziga bo'lgan ishonchni oshirish imkonini beradi. Til o'rganish orqali shaxs mustaqil fikrlashni o'rganadi, tanqidiy qarash va qaror qabul qilish qobiliyati kuchayadi. Til o'rganishning ijtimoiy ahamiyati ham katta. U shaxsga yangi do'stlar orttirish, turli xalqlar bilan yaqindan tanishish, muloqot qilish va samarali hamkorlik qilish imkoniyatini beradi. Shu orqali inson boshqa madaniyatlar qadriyatlarini o'rganadi va global muhitda o'zini samarali tutadi. Til bilish shaxsni jamiyatdagi turli vaziyatlarga moslashishga, ijtimoiy muhitga tezroq integratsiyalashishga yordam beradi. Kasbiy va akademik sohada til bilishning ahamiyati beqiyos. Chet tilini bilgan mutaxassislar xalqaro konferensiyalarda faol ishtirok etish, ilmiy maqolalarni tushunish va yangiliklarni o'rganish imkoniga ega bo'ladi. Shu bilan birga, ish bozorida bunday mutaxassislar yuqori talabga ega bo'lib, turli kompaniyalarda faoliyat yuritish imkoniyatini oshiradi. Til o'rganish shaxsni yangi tajribalarga ochiq qiladi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Rivojlangan texnologiyalar o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada qulaylashtiradi. Mobil ilovalar, interaktiv darslar, videomateriallar va onlayn kurslar o'rganishni qiziqarli va samarali qiladi. Shu bilan birga, shaxs mustaqil ishlashni o'rganadi, bilimni amalda qo'llash imkoniyatini oshiradi va yangi ko'nikmalarni tezroq egallaydi. Biror bir til o'rganish jarayoni nafaqat shaxsiy rivojlanishga, balki jamiyat taraqqiyotiga ham hissa qo'shadi. Inson tilni o'rgangan sari o'zini erkin ifoda qilish, samarali muloqot qilish va yangi imkoniyatlardan foydalanish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu tariqa, biror o'zga tilni o'zlashtirish inson global muhitga tayyorlaydi, dunyoqarashni kengaytiradi va madaniyatlararo aloqalarni mustahkamlaydi. Shunday qilib, til o'rganish shaxsiy, ijtimoiy va kasbiy jihatdan jamiyat taraqqiyotida muhim vosita hisoblanadi. U insonga erkin fikrlashga, boshqa millat vakillari bilan bemalol suhbatlashishga va yangi imkoniyatlardan foydalanishga tayyorlaydi, shu bilan birga, insonning shaxsiy qobiliyatlari va ijodiy salohiyatini rivojlantiradi.

12. Zamonaviy til o'zlashtirish metodlari

Bugungi kunda chet tilini o'zlashtirish jarayoni oldingiga qaraganda sezilarli darajada qulaylashgan va interaktiv tus olgan. Oddiy dars metodlari bilan bir qatorda raqamli texnologiyalar keng qo'llanilmoqda. Mobil ilovalar, video va audio mashg'ulotlar, shuningdek, onlayn treninglar orqali o'quvchilar tilni mustaqil ravishda rivojlantirish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bunday yondashuvlar o'quvchiga vaqtini oqilona taqsimlash, materialni shaxsiy ritmga moslashtirish va mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirish imkonini beradi (Chapelle, 2001). Zamonaviy metodlarning eng katta afzalligi shundaki, o'quvchi dars davomida faol ishtirok etadi. Suhbatlashish, savol-javoblar va rolli o'yinlar orqali tilni amalda qo'llash imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, olingan bilimlar faqat dars jarayoni uchun emas, balki kundalik muhitda, ish faoliyatida va madaniy tadbirlarda ham foydali bo'ladi. Bu jarayon shaxsni mustaqil fikrlash, ijodiy yechimlar topish va tanqidiy qarash qobiliyatini rivojlantirishga o'rgatadi. Matn o'qish, tinglab tushunish va og'zaki mashqlar ham alohida ahamiyatga ega. Bu mashqlar tilni chuqur egallashga, nutqni tabiiy va ravon qilishga xizmat qiladi. Masalan, chet tilidagi kitoblar bilan tanishish, filmlar va seriallarni tomosha qilish, qo'shiqlar tinglash tilni rivojlantiradi, ammo bu jarayon zerikarli emas; aksincha, o'quvchining qiziqishini oshiradi va mustaqil o'rganishga motivatsiya beradi (Nation, 2001). Hozirgi kundagi yondashuvlar o'quv jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi. Virtual sinflar, onlayn platformalar, lingvistik o'yinlar va chatbotlar o'quvchilarga nutqni mustaqil mashq qilish imkonini beradi. Shu bilan birga, tilni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash orqali o'rganuvchi tajriba orttiradi. Onlayn forumlar, xalqaro seminarlar va virtual suhbatlar shaxsni yangi tajribalar bilan tanishtiradi va o'rganishni amaliy jihatga bog'laydi. Innovatsion metodlar ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi. O'quvchi turli vaziyatlarni tahlil qiladi, yangi so'z va iboralarni mustaqil ravishda ishlatadi, muloqot jarayonida o'z fikrini aniq va ishonchli tarzda ifodalay oladi. Shu yo'l bilan shaxs tilni egallash bilan birga kommunikatsiya madaniyati, ijtimoiy ko'nikmalar va liderlik sifatlarini ham mustahkamlaydi (Richards C Rodgers, 2014). Shuningdek, chet tilini o'zlashtirish shaxsni global muhitga tayyorlaydi. Tilni bilish orqali o'quvchi boshqa xalqlar bilan samarali muloqot qiladi, yangi do'stlar orttiradi va turli madaniyatlarni yaqindan o'rganadi. Bu esa shaxsni dunyoqarashi keng, madaniyatlararo tushunishga ega va turli ijtimoiy muhitlarga moslashuvchan qiladi. Shu bilan birga, tilni o'zlashtirish shaxsni yangi imkoniyatlar va innovatsion loyihalarga ochiq qiladi. Masalan, xalqaro grantlar, onlayn hamkorlik platformalari va virtual laboratoriyalar orqali o'quvchi yangi g'oyalarni amalga oshirish, boshqa mamlakat yosh olimlari bilan tajriba almashish imkoniyatini qo'lga kiritadi. Zamonaviy metodlar nafaqat shaxsiy o'sish, balki kasbiy va akademik muvaffaqiyatlarni ham ta'minlaydi. Tilni yaxshi bilgan mutaxassislar xalqaro manbalarni o'qiy oladi, seminar va konferensiyalarda faol ishtirok etadi va ish bozorida ustunlikka ega bo'ladi. Shu bilan birga, shaxs har qanday ijtimoiy muhitga tez moslashadi va samarali hamkorlik qila oladi. Oxir-oqibat, interaktiv va innovatsion yondashuvlar tilni o'zlashtirish jarayonini yanada qiziqarli, natijali va boy qiladi. Bu usullar o'quvchining mustaqil ishlash ko'nikmalarini, ijodiy salohiyatini va tanqidiy qarashini rivojlantiradi. Shu tariqa, chet tilini egallagan shaxs nafaqat bilim va ko'nikmalarini oshiradi, balki

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

madaniyatlararo tushunish, yetakchilik va ijodiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantiradi, global dunyoda faol va moslashuvchan shaxs sifatida o'z o'rnini topadi.

13.Xulosa

Til o'rganish hayotimizda foydali va kerakli narsa. Chet tilini bilish orqali yangi narsalarni o'rganish osonlashadi va boshqa odamlar bilan gaplashish qulay bo'ladi. Til o'rgangan odam o'z fikrini aniq aytishni o'rganadi va boshqalar bilan yaxshi muloqot qiladi. Hozirgi paytda tilni o'rganish juda qiziqarli bo'lishi mumkin. Masalan, film ko'rish, qo'shiq tinglash, hikoya o'qish yoki onlayn darslar yordam beradi. Shu yo'l bilan so'z boyligi oshadi va tilni amalda ishlatish osonlashadi. Til o'rganish nafaqat shaxsiy hayotimizga, balki ishimizga ham foyda beradi. Biror tilni bilgan odam ish topishda, yangi do'stlar orttirishda va imkoniyatlarni ko'rishda qulaylikka ega bo'ladi. Shu bilan, til o'rganish bizni bilimlroq, ishonchliroq va boshqalar bilan samarali muloqot qila oladigan odam qiladi

14.Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat –yengilmas kuch. – Toshkent Ma'naviyat, 2008.
2. Jalolov J.J. Chet tillarni o'qitish metodikasi. – Toshkent: O'qituvchi 2012.
3. G'ofurov N., Rahimov A. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar Toshkent: Fan, 2016.
4. Ishmuhamedov R. Ta'limda interaktiv metodlar. – Toshkent Innovatsiya, 2018.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim va til organishga oic farmon va qarorlari
6. O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi. “Til va til o'rganish” maqolasi. – Toshkent.
7. Hoshimov K, Yo'ldoshev J. Pedagogika va psixologiya asoslari. – Toshkent: Fan, 2015.
8. Jaloldinov Islomiddin Shamsitdin og'li. -Modern problems o linguistics in the context of globalizationl. International conference or science, engineering and technology: a collection scientific works of the international scientific conference – Gamburg, Germany, 2026 Issue 1. P 22-23.
9. Saidova M. Chet tillarni oqitishda zamonaviy yondashuvlar. – Toshkent, 2020
10. Jaloldinov Islomiddin Shamsitdin og'li, Raxmadionov Bakhodirjon Umidjon og'li. – “The importance of learning english in the modern world”. International conference on support of modern science and innovation: a collection scientific works of the International scientific conference – Madrid, Spain, 2026, Issue 1.- P 66-67

INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA INGLIZ TILINI O'QITISH

Jo'raboyeva Turg'unoy Ikromjon qizi
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezis maktabgacha ta'lim yoshidagi bolalarga ingliz tilini individual yondashuv asosida o'qitishning nazariy-metodik asoslarini yoritadi. Tadqiqotda diagnostika, differensiallashtirilgan mashg'ulot dizayni va o'yin

faoliyati integratsiyasi metodlari qo'llanadi. Ilmiy yangilik individual ta'lim trayektoriyasi va mikromaqsadlar tizimi orqali til ko'nikmalarini barqaror shakllantirish modeli bilan asoslanadi.

Kalit so'zlar: individual yondashuv, maktabgacha ta'lim, ingliz tili, diagnostika, differensiallashtirish, o'yin metodikasi, ta'lim trayektoriyasi

Аннотация. В тезисе раскрываются теоретико-методические основы обучения английскому языку детей дошкольного возраста на основе индивидуального подхода. Используются методы педагогической диагностики, проектирование дифференцированных занятий и интеграция игровой деятельности. Научная новизна заключается в модели устойчивого формирования языковых навыков через индивидуальную образовательную траекторию и систему микроцелей.

Ключевые слова. индивидуальный подход, дошкольное образование, английский язык, диагностика, дифференциация, игровая методика, образовательная траектория

Abstract. This thesis examines theoretical and methodological foundations for teaching English to preschool children through an individual approach. The study applies pedagogical diagnostics, differentiated lesson design, and integration of play-based activities. The scientific novelty is substantiated by a model that ensures stable language skill development via individualized learning trajectories and a system of micro-goals.

Keywords. individual approach, preschool education, English language, diagnostics, differentiation, play-based methodology, learning trajectory

Kirish. Maktabgacha yosh davri tilni egallashning sezgir bosqichi sifatida e'tirof etiladi, biroq aynan shu bosqichda o'qitishning muvaffaqiyati bolalarning tabiiy rivojlanish sur'ati, ijtimoiy tajribasi, emotsional holati va muloqot ehtiyojiga kuchli bog'liq bo'ladi. Shu sababli ingliz tilini erta bosqichda o'rgatishda "hamma uchun bir xil" dasturiy yondashuv ko'pincha kutilgan natijani bermaydi: ayrim bolalarda passiv lug'at tez kengayadi, boshqalarida esa fonematik eshituv sustroq bo'lgani uchun talaffuz va tinglab tushunish sekin shakllanadi; yana bir guruh bolalarda nutqiy tashabbus yuqori bo'lsa-da, e'tiborning tez chalg'ishi mashg'ulotlar ritmini buzadi. Individual yondashuv ana shu farqlarni cheklov emas, balki didaktik resurs sifatida ko'rib, har bir bolaning o'rganish uslubini, motivatsiya manbaini va yaqin rivojlanish zonasini hisobga olgan holda til materialini tanlash va taqdim etishni nazarda tutadi. Mazkur tezisdagi individual yondashuv asosida ingliz tilini o'qitishning nazariy poydevori, amaliy mexanizmlari hamda maktabgacha ta'lim muassasasi sharoitida tatbiq etishning metodik talablari tahlil qilinadi.

Individual yondashuvning nazariy asosi, avvalo, bolaning rivojlanishidagi notekislik qonuniyati hamda yaqin rivojlanish zonasiga tayanuvchi o'qitish g'oyasi bilan bog'liq bo'lib, bunda pedagog bolaning mustaqil bajara oladigan va kattalar ko'magida bajaradigan harakatlari orasidagi masofani to'g'ri belgilashi zarur [1]. Til o'rgatish kontekstida bu masofa bolaning hozirgi leksik-minimal darajasi, eshitish-

talaffuz sezgirliги, nutqiy jasorati va muloqot vaziyatini qabul qilish qobiliyati orqali namoyon bo'ladi. Shuningdek, maktabgacha ta'limda yetakchi faoliyat bo'lgan o'yin orqali o'rganish prinsipiga tayangan holda til birliklari abstrakt qoidalar sifatida emas, balki ma'no va harakat birligida, vaziyatli muloqot ehtiyoji bilan uyg'unlashgan holda o'zlashtiriladi. Rus metodikasida erta yoshda chet tilini o'qitishda ko'rgazmalilik, takroriy situativ mashqlar va nutq namunasiga taqlid mexanizmlarining ahamiyati keng yoritilgan bo'lib, bunda individual farqlarni hisobga olish mashg'ulot ritmi va material hajmini moslashtirish orqali ta'minlanadi [2]. Xalqaro tadqiqotlar ham erta til o'rganishda o'zaro ta'sir, qo'llab-quvvatlovchi muloqot va "scaffolding" strategiyalari tilni tabiiy egallash jarayoniga yaqin sharoit yaratishini ko'rsatadi [3]. Demak, individual yondashuv psixologik-pedagogik qonuniyatlar bilan bir qatorda metodik dizaynning aniq yechimlarini ham talab qiladi.

Tezis doirasida individual yondashuvning amaliy modeli uch bo'g'inli tizim sifatida talqin qilinadi: diagnostika, individual ta'lim trayektoriyasini loyihalash va moslashtirilgan o'yinli mashg'ulotlarni amalga oshirish. Diagnostika bosqichi oddiy "biladi-bilmaydi" tekshiruvdan iborat bo'lmasdan, bolaning tilni qabul qilish kanallari, diqqat barqarorligi, fonematik ajratish qobiliyati, xotira turi va muloqotga kirishish uslubini aniqlashga yo'naltiriladi. Maktabgacha muassasa sharoitida bu jarayon etik jihatdan ehtiyotkorlik bilan, bolaning tabiiy faoliyati ichida kuzatuv, mini-vazifalar, rasm va predmetlar bilan ishlash, qisqa dialogik vaziyatlar orqali o'tkazilishi maqsadga muvofiq. Diagnostik natijalarni qayd etish uchun pedagogik karta yoki profil qo'llanib, unda bolaga mos mikroko'nikmalar ro'yxati belgilab boriladi: masalan, salomlashish formulalarini vaziyatga mos aytish, rang va sonlarni eshitib tanish, ikki-buyruqli ko'rsatmani bajarish, ritmik she'rcha ichida urg'u va intonatsiyani takrorlash kabi. Bunday mikroko'nikmalar yirik maqsadlarni mayda, kuzatiladigan va rag'batlantiriladigan natijalarga ajratadi, bu esa motivatsiyani ushlab turish va rivojlanish dinamikasini ko'rish imkonini beradi.

Ikkinchi bo'g'in individual ta'lim trayektoriyasini loyihalashdan iborat. Trayektoriya deganda bolaga ajratilgan alohida dastur emas, balki umumiy guruh dasturi ichida materialni berish tartibi, takrorlash chastotasi, faoliyat turi va o'zaro ta'sir shaklini bolaga mos tanlash tushuniladi. Masalan, eshitib qabul qilishi kuchli, lekin gapirishga tortinadigan bola uchun avval tinglab tanish va jismoniy javob berish (Total Physical Response) elementlari ko'paytiriladi; nutqiy tashabbusi yuqori, ammo talaffuzi beqaror bola uchun esa qisqa fonetik o'yinlar, minimal juftliklarga yaqin tovush farqlash mashqlari va ritmik dialoglar ko'proq rejalashtiriladi. O'zbek olimlari maktabgacha ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni ta'kidlar ekan, bolada muloqot kompetensiyasini shakllantirishni shaxsiy tajriba va faoliyat asosida tashkil etish zarurligini ko'rsatadilar [4]. Individual yondashuv aynan shu kompetensiyaviy mantiqni maydonchaga tushiradi: har bir bola uchun "muloqotga kirishishning qulay yo'li" topiladi va asta-sekin murakkablashtiriladi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

Uchinchi bo'g'in moslashtirilgan o'yinli mashg'ulotlarni tashkil etishdir. Maktabgacha yoshda ingliz tili mashg'uloti "dars" ko'rinishida uzoq davom etganda, diqqatning charchashi va tashqi intizomga tayanish kuchayadi, bu esa tabiiy o'rganish muhitini susaytiradi. Shuning uchun individual yondashuv o'yin vaziyatlarini mikrosikl ko'rinishida qurishni talab qiladi: kirish (emotsional sozlash va mavzuga kirish), asosiy (til birliklarini harakat, predmet va obraz bilan bog'lash), mustahkamlash (qisqa muloqot yoki rol), yakun (rag'bat va reflektiv savol). Bunda differensiallashtirish bir xil o'yinda turli rol va vazifalar berish orqali amalga oshiriladi: masalan, "Do'kon" o'yinida bir bola sotuvchi sifatida "Here you are" kabi formulalarni aytadi, boshqasi xaridor sifatida rang va son bilan so'raydi, yana boshqasi esa "helper" bo'lib, predmetlarni topib beradi. Shu tariqa hamkorlik saqlanadi, lekin nutqiy yuklama individual imkoniyatga mos taqsimlanadi. Chet tilini o'rgatishda o'qituvchi nutqining sifat ko'rsatkichi, ya'ni aniq, takrorlanuvchi, kontekst bilan mustahkamlangan input berish alohida ahamiyat kasb etadi; bu boradagi metodik yondashuvlar kommunikativlik va ma'noga yo'naltirilganlikni kuchaytirishni tavsiya etadi [5]. Individual yondashuvda esa inputning hajmi emas, uning bola uchun "eshitiladigan" va "ishlanadigan" bo'lishi mezon sifatida olinadi: pedagog bir xil iborani turli kanallar orqali beradi, ya'ni aytadi, ko'rsatadi, harakat bilan ijro etadi, rasmga bog'laydi va bola javobini ham har xil ko'rinishda qabul qiladi.

Mazkur modelni tatbiq etishda pedagogning kasbiy refleksiya va tashkiliy madaniyati hal qiluvchi o'rin tutadi. Birinchidan, individual yondashuv guruh bilan ishlashni inkor etmaydi; aksincha, guruh ichida mikroguruhlar va juftliklar orqali hamkorlikni kuchaytiradi. Ikkinchidan, baholash jarayoni maktabgacha yoshga xos bo'lgan noziklikni saqlashi, solishtirish va yorliq qo'yishdan xoli bo'lishi kerak; baholash ko'proq kuzatuvga tayangan holda "bugun nimani uddaladi" tamoyili bilan yuritiladi. Uchinchidan, ota-onalar bilan hamkorlik til o'rganishning uzluksizligini ta'minlaydi: uy sharoitida qisqa qo'shiqlar, rasmi kartochkalar, kundalik vaziyatlarda takrorlanadigan 2–3 ibora orqali inputni barqarorlashtirish mumkin, biroq bu jarayon majburiy "uy vazifasi"ga aylanmasligi lozim. Shuningdek, didaktik materiallar tanlovida madaniy moslik, yoshga mos mazmun va axloqiy betaraflik mezonlari saqlanadi; tasviriy materiallar bolada ijobiy emotsiya uyg'otishi, lekin ortiqcha qo'zg'atuvchanlik keltirib chiqarmasligi zarur.

Tadqiqotning ilmiy yangiligi individual yondashuvni umumiy shior sifatida emas, balki aniq metodik mexanizm sifatida asoslashda ko'rinadi: diagnostik profil asosida mikroko'nikmalar xaritasi tuziladi, so'ng umumiy mavzular doirasida har bir bola uchun takrorlash chastotasi va faoliyat turi moslashtiriladi, yakunda esa natija bahosi muloqotga kirishishning sifat ko'rsatkichlari orqali qayd etiladi. Bunda til ko'nikmalari faqat so'z yodlash bilan o'lchanmaydi; tinglab tushunish, vaziyatga mos javob, intonatsion ifodalilik, hamkor bilan navbatni saqlash kabi ko'rsatkichlar ham inobatga olinadi. Amaliy ahamiyat shundaki, modelni joriy etish katta resurs talab qilmaydi: pedagogning rejalashtirish madaniyati, materiallarni qayta ishlash va

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

o'yin vazifalarini differensiallashtirish ko'nikmasi yetakchi omil bo'ladi. Kutiladigan natija sifatida bolalarda ingliz tili bo'yicha ijobiy motivatsiya, muloqotga tayyorlik, fonetik sezgirlikning bosqichma-bosqich oshishi va lug'at zaxirasining vaziyatli faoliyat ichida tabiiy kengayishi ko'zda tutiladi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, maktabgacha yoshdagi bolalarga ingliz tilini individual yondashuv asosida o'qitish didaktik jarayonni bolalar farqlariga moslashtirish bilangina cheklanmaydi, balki ta'limning maqsadlarini mikro darajada aniq belgilash, o'yinli muloqot vaziyatlarini pedagogik jihatdan rejalashtirish va natijani bolaning rivojlanish dinamikasi orqali ko'rish madaniyatini shakllantiradi. Individual trayektoriya guruhning umumiy ritmini buzmasdan, har bir bolaning o'ziga xos kuchli tomonlarini faollashtirishga xizmat qiladi; shu yo'l bilan erta til o'rganish jarayoni sun'iy tezlashtirishdan xoli bo'lib, barqaror, emotsional qulay va kommunikativ jihatdan mazmunli muhitda kechadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Vygotskiy L. S. Myshlenie i rech. Moskva: Labirint, 1999. 352 s.
2. Passov E. I. Kommunikativnyy metod obucheniya inostrannomu govoreniyu. Moskva: Prosveshchenie, 1991. 223 s.
3. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. 296 p.
4. Jumaev M. Maktabgacha ta'lim pedagogikasi. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 320 b.
5. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Harlow: Pearson Education Limited, 2007. 448 p.
6. Shin J. K., Crandall J. Teaching Young Learners English: From Theory to Practice. Boston: National Geographic Learning, 2014. 304 p.

LERNEN LEICHTER MACHEN

Гулязиева Насиба Михайловна
Stadt Angren Angren Univiersitat
Lehrstuhl der Sprachen und ihrer Methodik
E-mail: gilyaziyevanasiba@gmail.ru
+ 998936683057

Annotatsiya : Ta,lim jayaronida chet tili darslarida yangi leksikani namoyish uchun va samarali natijalariga erishish uchun hilma hil usullaridan foydalanilishi lozim .

Ushbu maqolada chet tili daslarida leksikani samarali egallash usullari tavsiya etiladi. Tavsiya etilgan usullari albatta talabalarning kommunikativ kunikmalarni rivojlantirish maqsadida foydali bo.ladi

Kalt so'zlar : chet tilini o.qitish,, samari natija, kommunikativ kunikmalari , so'z yasalishi ,kreativ fikrlash , interfaol usullari

Аннотация : В статье рассматриваются некоторые эффективные приемы работы с лексикой на уроках иностранного языка (на примере немецкого языка). Использование различных приемов при работе с лексикой обеспечивает более глубокое усвоение лексики. Несомненно способствует коммуникативной активности студентов. Кроме того мотивирует студентов к более глубокому изучению языка. Предлагаемые приемы облегчат усвоение лексики

Ключевые слова : преподавание иностранного языка, эффективные приемы, работа с лексикой, коммуникативные навыки, правила словообразования интерактивные методы ,сценическое изображение

Anotation : This article examines effective ways of organize language learning in the educational process using different methods of presentation of lexical materials .The usage of all these methods develop communicative skills of students and creative thinking .The role of interactive ways at the foreign language lessons is actually and important. These methods help learn students new vocabulary easier and quickly .

Key words : language learning , educational process, presentation of lexical materials ,effective ways , communicative skills , interactive methods, successfully Learning, easier, making up of texts

Es gibt immer viele Probleme bei der Wortschatzarbeit im Fremdsprachenunterricht. Hier sind Lerntipps und Lerntechniken zusammengefasst, mit denen Sie den Wortschatz leichter machen können .Probieren Sie verschiedene Techniken aus und denken Sie daran : Mit allen Sinnen lernen ! Lernen muss Spass machen!

Unbekanntes und Bekanntes verbinden

Versuchen Sie unbekannte Woerter und Wendungen mit bekannten zu verbinden .

1.Ueberlegen Sie, sich beim Woerterlernen , ob Sie ein anderes Wort aus der gleichen Wortfamilie kennen .Wenn Sie z.B.in einem Text das Verb ‘kochen ‘lesen und es mit Ihnen schon bekannten Nomen ‘Koch ‘ in Verbindung bringen , praegt es sich viel besser ein.

2.Vergleichen Sie mit dem Deutschen (oder mit Ihrer Muttersprache) .Es gibt im Deutschen zahlreiche Woerter ,die in aehnlichen Form in anderen Sprachen vorkommen .

z.B. Deutsch ---**Kopie**

Franzoesisch ---**copie**

Englisch ---**copy**

Polnisch ---**kopia**

Italienisch --- **copia**

Bulgarisch ---**kopue**

Kennen Sie vielleicht einige folgende Woerter irgendwoher ?

Polittik , Computer , Radio , Kindergarten , Gitarre , Theater , Konferenz , Kultur

Wortschatz ordnen und gruppieren

1. Aehnlichkeiten und Ggegensaeetze verbinden

Wenn Sie ein neues Wort lernen wollen , ueberlegen Sie , ob Sie schon ein anderes Wort mit einer aehnlichen Bedeutung kennen .

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Das Wort ‘*heiss*’ last sich gut zusammen mit ‘*warm*’ lernen oder ‘*Maedchen*’ zusammen mit ‘*Frau*’. Sie koennen auch Woerter mit graduellen Unterschieden zusammen lernen, z.B. *kalt* – *warm* – *heiss* : *gehen* - *laufen* - *rennen*

Wenn Sie wort mit der gegensaeztlichen Bedeutung kennen, koennen Sie auch Gegensatzpaare lernen z.B.: *Junge* – *Maedchen* ; *heiss* – *kalt* , *dunkel* - *hell* , *gross* - *klein*

Die deutsche Sprache ist reich an Abteilungen und Wortzusamensetzungen .

Das kann Ihnen beim lernen helfen, z.B.:

Schule --- *Schueler* – *Schuelerin* --- *Schulzeit* – *Schuljahr* – *Schulfest*

Wortfelder zusammen stellen

“Wortfelder bilden und differenzieren, auch Vergleichen machen ist produktiv, da das jeweilige thematische Sachnetz enges geknupft wird”²⁴⁶

Laender – *Nationalitaeten* - *Sprachen*

Russland – *Russe* - *Russisch* ; *Deutschland* – *Deutscher* - *Deutsch*

Familie : *Grossvater* - *Grossmutter* - *Vater* - *Mutter* - *Sohn* – *Tochter*

Natur : *Baum* , *Berg* , *Fluss* , *Blume* , *Wald* , *Himmel* , *Sonne*

Persoenliche Ordnungen finden

Gruppieren Sie Woerter und ausdruoecke nach Kriterien, die fuer Sie persoenlich bedeutungsvoll sind. Ordnen Sie z.B. Obst oder Gemuese nach Farben oder Woerter fuer Gegenstaende in ihrer Wohnung dannach, ob man sie ‘ *hoeren*’ :

oder ‘ *riechen*’ kann.

z.B. : **bitter** : *Medizin* , *putzen* , *waschen* , *buegeln* , *fruh aufstehen*

suess --- *Kuchen* , *Bonbons* , *Spiele* , *Musik hoeren* , *lange schlafen*

Aus Bildern Geschichte machen

Sie koennen sich ganze Geschichten ausdenken und auf Deutsch erzaehlen oder schreiben. Ausgangspunkt kann z.B. ein Foto au seiner Zeitschrift sein, das Sie moegen. Denken Sie sich zu dem Foto eine Geschichte aus. Sind Personen abgebildet, geben Sie ihnen Persoenlichkeiten (Namen, Alter, Wohnort, Beruf, Freizeitaktivitaeten, Urlaubsreisen, Zukunftplaene ..) Ihrer Phantasie sind keine Grenzen gesetzt !

Wortschatz szenisch darstellen

--Bewegen Sie sich beim Lernen. Lernen Sie Woerter und Ausdruoecke wie Theaterszenen

---Stellen Sie Wortbedeutungen pantomimisch dar und sagen Sie die zu lernenden Woerter laut vor sich hin .

---Fuehren Sie beim Lernen von bestimmten Woertern und Ausdruoecken entsprechende Bewegungen aus. z.B. wenn Sie jemandem den Weg erklaren .

Gehen Sie geradeaus, dann biegen Sie nach links !

Aus Woerternetzen Texte machen

“Mit dieser Lenntechnik koennen Sie zwei Ziele verfolgen:

²⁴⁶ Rainer Bohn. Probleme der Wortschatzarbeit. Goethe Institut. 2000 – S85.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- a) Schnelligkeit/Flussigkeit
b) Sinnhaftigkeit Beim Geschichten erzählen brauchen die Lernenden Zeit, um einen sinnvollen Text zu schaffen”²⁴⁷

Das Café

*der Kellner die Speisekarte
bestellen*

Pizza Cola Apfelkuchen schmecken Laune

Text muss alle Woerter haben. Der fertige Text sieht so aus :

*Wir gehen ins Café. Der Kellner bringt eine Speisekarte. Wiir
bestellen Pizza ,einen Apfelkuchen und Cola.*

Alles schmeckt gut ! Die Laune ist super !

In diesem Artikel versuchten wir nur einige Lerntechniken zeigen , die das Lernen leichtert und effektiver machen koennen .und natuerlich werden die Interesse zum Deutschennoch erhoehen .

Literatur

1. Arbeit mir Lehrwerkktionen .Peter Bimmel ,Bernd Kast und Gerd Neuer 1994 ,Goethe Institut Muenchen .S. 48-51; S.53-56;S.. 85
2. Probleme der Wortschatzarbeit Rainer Bohn , Langenscheidt Berlin Kassel ,.Muenchen ,Tuebingen ,2000 Goethe Institut Muenchen .S. 66-65 .S.85
3. Lernen leichter machen .Deutsch als Fremdsprache,Muenchen , 2000 S.49-53

RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA CHET TILI
O‘QITISH: SUN’IY INTELLEKTNING LINGVODIDAKTIK POTENSIALI

Mirvaliyev Furqat Shuxratovich
Is’hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillar instituti
Nemis va fransuz tillari kafedrasi o‘qituvchisi

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli transformatsiya jarayonida sun’iy intellekt texnologiyalarining chet tili o‘qitish metodikasiga ta’siri lingvodidaktik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotda adaptiv algoritmlar, sun’iy intellektga asoslangan baholash tizimlari, raqamli kommunikativ muhit va data-driven yondashuvning o‘quv jarayoniga integratsiyasi yoritiladi. Shuningdek, texnologik vositalarning til kompetensiyalarini shakllantirishdagi amaliy samaradorligi va metodik cheklavlari ilmiy asosda muhokama qilinadi.

Kalit so‘zlar: *raqamli transformatsiya, sun’iy intellekt, lingvodidaktika, adaptiv algoritim, kommunikativ kompetensiya, blended learning, data-driven ta’lim.*

Kirish. Globallashuv va raqamli texnologiyalarning jadal rivojlanishi ta’lim tizimida yangi pedagogik paradigmalarni shakllantirdi. Chet tili o‘qitish jarayoni

²⁴⁷ Heide Schatz, Eva-Maria Jenkins, Regine Roland, “Fertigkeit Sprechem”. Langemnscheidt. Berlin – Munchen – Wien – Zurich – New York – 2001. – S78

ham ushbu o'zgarishlardan mustasno emas. Sun'iy intellekt (SI) asosidagi tizimlar o'quv jarayonini individuallashtirish, monitoring qilish va optimallashtirish imkonini bermoqda. Zamonaviy ta'lim konsepsiyasi konstruktivistik va kommunikativ yondashuvlarga tayangan holda talaba faoliyatini markazga qo'yadi. Shu nuqtai nazardan, sun'iy intellekt lingvodidaktik mexanizmlarni samarali amalga oshiruvchi vosita sifatida namoyon bo'lmoqda.

Lingvodidaktik transformatsiya va adaptiv mexanizmlar. Lingvodidaktika til o'qitishning nazariy asoslarini ishlab chiqadi va amaliy mexanizmlarini belgilaydi. Raqamli transformatsiya sharoitida ushbu nazariya adaptiv algoritmlar orqali yangi bosqichga ko'tarildi. Adaptiv o'qitish tizimi talabaning javoblari, xatolari va o'zlashtirish tezligini tahlil qilib, individual ta'lim trayektoriyasini shakllantiradi. Bu jarayon shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga mos keladi [3]. Masalan, nemis tilini o'rganayotgan talaba murakkab gap tuzilmalari (Nebensätze) bilan ishlashda qiyinchilikka duch kelsa, tizim aynan shu strukturaga oid mashqlarni ko'paytiradi, tushuntirishlarni soddalashtiradi va keyinchalik real matn kontekstida qo'llashni taklif etadi. Natijada bilim bosqichma-bosqich mustahkamlanadi.

Sun'iy intellekt va til kompetensiyalarining integrativ rivoji. Til kompetensiyasi — fonetik, leksik, grammatik va pragmatik komponentlarning integratsiyasidan iborat murakkab tizimdir. Sun'iy intellekt ushbu komponentlarni parallel rivojlantirish imkonini beradi.

Speech recognition tizimlari talaffuzni tahlil qiladi, Natural Language Processing (NLP) esa yozma nutqni grammatik va stilistik jihatdan baholaydi. Avtomatik baholash tizimlari esa test natijalarini tezkor qayta ishlaydi [7].

Masalan, yozma inshoni sun'iy intellekt asosidagi platformaga yuklagan talaba grammatik xatolar, kollokatsion kamchiliklar va uslubiy noaniqliklar bo'yicha batafsil tahlil oladi. Bu jarayon reflektiv o'rganish mexanizmini kuchaytiradi.

Raqamli kommunikativ muhit va interaktivlik. Chet tilini o'rganishda kommunikativ kompetensiya markaziy o'rin tutadi. Raqamli muhitda chat-botlar, virtual simulyatsiyalar va interaktiv platformalar real muloqotga yaqin vaziyatlarni yaratadi. Virtual suhbat tizimi talabaning javoblariga mos ravishda dialogni davom ettiradi, nutqdagi grammatik xatolarni ko'rsatadi va pragmatik jihatdan to'g'ri variantlarni taklif qiladi. Bu psixologik to'siqlarni kamaytiradi va erkin nutqni shakllantiradi. Natijada o'quv jarayoni passiv bilim olishdan faol kommunikativ tajribaga aylanadi [9].

Data-driven yondashuv va pedagogik monitoring. Sun'iy intellekt asosidagi tizimlar katta hajmdagi ma'lumotlarni (learning analytics) tahlil qilish imkonini beradi. O'qituvchi talabalarning o'zlashtirish dinamikasini, xatolar statistikasi va faoliyat darajasini real vaqt rejimida kuzatishi mumkin [12].

Bu esa pedagogik qarorlarni empirik ma'lumotlarga asoslangan holda qabul qilish imkonini beradi. Shunday qilib, metodik rejalashtirish subyektiv baholashdan analitik tahlilga o'tadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

Metodik muammolar va istiqbollar. Raqamli texnologiyalar va sun'iy intellekt asosidagi tizimlarning ta'lim jarayoniga jadal kirib kelishi metodik jihatdan yangi imkoniyatlar bilan bir qatorda qator muammolarni ham yuzaga keltirmoqda. Avvalo, raqamli vositalarning haddan tashqari qo'llanilishi ta'lim jarayonida inson omilining nisbatan kamayishiga olib kelishi mumkin. Chet tili o'qitish faqat lingvistik birliklarni o'zlashtirish emas, balki ijtimoiy-madaniy, pragmatik va interaktiv kompetensiyalarni shakllantirishni ham nazarda tutadi [14].

Jonli muloqot jarayonida yuzaga keladigan spontan nutq, noverbal vositalar (mimika, intonatsiya, jest), madaniy konnotatsiyalar va kommunikativ strategiyalar sun'iy tizimlar tomonidan to'liq qayta yaratilishi qiyin bo'lgan murakkab hodisalardir. Shu bois texnologiya asosidagi o'qitish insonlararo interaksiyani to'liq almashtirishi emas, balki uni boyitishi kerak.

Yana bir metodik muammo — talabalar tomonidan sun'iy intellekt vositalariga ortiqcha tayanish xavfidir. Masalan, avtomatik tarjima yoki matn generatsiyasi dasturlaridan nazoratsiz foydalanish mustaqil fikrlash va tilni ongli ravishda qo'llash ko'nikmasining sustlashishiga olib kelishi mumkin. Bu holat lingvodidaktik nazorat mexanizmlarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi. O'qituvchi sun'iy intellektdan foydalanishni cheklash emas, balki uni metodik jihatdan to'g'ri yo'naltirish strategiyasini ishlab chiqishi lozim.

Shuningdek, raqamli tengsizlik (digital divide) masalasi ham dolzarbdir. Barcha talabalarda yuqori tezlikdagi internet, zamonaviy qurilmalar yoki raqamli savodxonlik darajasi bir xil emas. Bu esa ta'lim jarayonida differensial imkoniyatlar paydo bo'lishiga sabab bo'lishi mumkin. Demak, texnologiyalarni joriy etishda ijtimoiy adolat tamoyillarini ham hisobga olish zarur [6].

Mazkur muammolarni bartaraf etishda **blended learning** — ya'ni an'anaviy va raqamli metodlarning uyg'un integratsiyasi — eng maqbul strategiya sifatida namoyon bo'ladi. Ushbu modelda auditoriya mashg'ulotlari jonli muloqot, bahs-munozara va rol o'yinlariga qaratilsa, raqamli platformalar mustaqil mashqlar, adaptiv testlar va reflektiv tahlil uchun qo'llaniladi. Natijada ta'lim jarayonida inson omili va texnologik imkoniyatlar muvozanati ta'minlanadi.

Kelajak istiqbollari nuqtai nazaridan qaraganda, sun'iy intellekt tizimlari yanada takomillashib, semantik va pragmatik tahlil imkoniyatlarini kengaytirishi kutilmoqda. Hozirgi bosqichda ko'plab platformalar grammatik va leksik xatolarni aniqlash bilan cheklanayotgan bo'lsa, kelgusida ular nutqning kontekstual ma'nosini, stilistik mosligini va madaniy adekvatligini ham baholash darajasiga yetishi mumkin.

Bundan tashqari, emotsional intellekt elementlarini hisobga oluvchi tizimlar ishlab chiqilishi ehtimoli yuqori. Masalan, talabaning nutq ohangi, pauzalari yoki yozma matndagi ekspressiv birliklar asosida uning ishonchsizlik yoki qiyinchilik darajasi aniqlanib, mos pedagogik tavsiyalar berilishi mumkin. Bu esa sun'iy intellektni shunchaki baholash vositasi emas, balki pedagogik hamkor darajasiga olib chiqadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

Yana bir istiqbolli yoʻnalish — madaniy kontekstni hisobga oluvchi interaktiv platformalarning yaratilishidir. Chet tilini oʻrganish jarayonida madaniyatlararo kompetensiya muhim ahamiyat kasb etadi. Kelgusida virtual reallik (VR) va kengaytirilgan reallik (AR) texnologiyalari yordamida real hayotiy vaziyatlarni simulyatsiya qiluvchi koʻp madaniyatli muhitlar yaratish mumkin. Bu esa talabaga tilni nafaqat lingvistik, balki sotsiomadaniy jihatdan ham oʻzlashtirish imkonini beradi [2].

Xulosa qilib aytganda, sunʼiy intellekt asosidagi taʼlim tizimlarining rivoji metodik jihatdan ehtiyotkorlik bilan boshqarilishi zarur. Texnologiya pedagogik jarayonni insonparvarlik tamoyillaridan uzoqlashtirmasligi, aksincha, shaxsga yoʻnaltirilgan taʼlimni kuchaytirishi lozim. Shu asosda, kelajakdagi lingvodidaktik tadqiqotlar texnologiya va inson omilining optimal integratsiyasini aniqlashga qaratilishi maqsadga muvofiqdir.

XULOSA

Raqamli transformatsiya sharoitida sunʼiy intellekt chet tili oʻqitish jarayonining samaradorligini oshiruvchi strategik omil sifatida namoyon boʻlmoqda. Adaptiv algoritmlar asosida tashkil etilgan individuallashtirilgan taʼlim trayektoriyasi, tezkor va aniq teskari aloqa (feedback) mexanizmi, interaktiv kommunikativ muhit hamda learning analytics vositalari lingvodidaktik jarayonni sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Natijada oʻquv jarayoni statik va standart modeldan dinamik, moslashuvchan hamda talaba ehtiyojlariga yoʻnaltirilgan modelga transformatsiyalandi.

Sunʼiy intellekt asosidagi tizimlar til kompetensiyalarini kompleks rivojlantirish imkonini beradi. Fonetik aniqlikni oshirish, grammatik xatolarni avtomatik aniqlash, yozma nutqni stilistik tahlil qilish va kommunikativ vaziyatlarni simulyatsiya qilish kabi funksiyalar til oʻzlashtirish jarayonini jadallashtiradi. Ayniqsa, individuallashtirilgan yondashuv taʼlim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki har bir talaba oʻz surʼati va ehtiyojiga mos oʻquv materiallari bilan ishlash imkoniyatiga ega boʻladi.

Shu bilan birga, texnologiya metodikaning oʻrnini egallovchi mustaqil tizim emas, balki uni kuchaytiruvchi va qoʻllab-quvvatlovchi vosita sifatida qaralishi lozim. Chet tili oʻqitish jarayoni ijtimoiy, madaniy va psixologik omillar bilan chambarchas bogʻliq boʻlib, insonlararo muloqot, emotsional aloqa va madaniyatlararo interaksiya kabi komponentlarni toʻliq avtomatlashtirish mumkin emas. Demak, sunʼiy intellekt pedagogik jarayonni insonparvarlik tamoyillaridan uzoqlashtirmasligi, balki ularni mustahkamlashi zarur.

Zamonaviy pedagog oldida turgan asosiy vazifa — sunʼiy intellektning lingvodidaktik tamoyillar asosida, maqsadga muvofiq va muvozanatli integratsiya qilishdir. Bu jarayonda metodik kompetensiya, raqamli savodxonlik va tanqidiy yondashuv muhim ahamiyat kasb etadi. Oʻqituvchi texnologiyani nazorat qiluvchi va boshqaruvchi subyekt sifatida qolishi, oʻquv jarayonining strategik yoʻnalishini belgilashi zarur.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Kelajak istiqbollari shuni ko'rsatadiki, sun'iy intellekt asosidagi ta'lim tizimlari yanada takomillashib, semantik, pragmatik va emotsional tahlil imkoniyatlarini kengaytiradi. Biroq har qanday texnologik yangilik lingvodidaktik asosga ega bo'lgan holda joriy etilgandagina kutilgan natijani beradi.

Umuman olganda, sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar chet tili o'qitishning ajralmas komponentiga aylanib, ta'lim jarayonining moslashuvchanligi, interaktivligi va samaradorligini ta'minlaydigan muhim strategik resurs sifatida xizmat qiladi. Ularning samarali qo'llanilishi esa pedagogik mahorat, metodik yondashuv va inson omilining to'g'ri uyg'unlashuviga bevosita bog'liqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bax, S. (2003). CALL—Past, present and future. *System*, 31(1), 13–28.
2. Beatty, K. (2013). *Teaching and Researching Computer-Assisted Language Learning* (2nd ed.). Routledge.
3. Chapelle, C. A. (2017). *Technology and Second Language Learning: Expanding Methods and Agendas*. Wiley-Blackwell.
4. Dudeney, G., & Hockly, N. (2012). *How to Teach English with Technology*. Pearson Education.
5. Godwin-Jones, R. (2018). Using mobile technology to develop language skills and cultural understanding. *Language Learning & Technology*, 22(3), 1–17.
6. Hubbard, P. (2020). *Evaluating Technology in Language Learning*. Routledge.
7. Levy, M. (1997). *Computer-Assisted Language Learning: Context and Conceptualization*. Oxford University Press.
8. Richards, J. C. (2015). *Key Issues in Language Teaching*. Cambridge University Press.
9. Vygotsky, L. S. (1978). *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. Harvard University Press.
10. Warschauer, M. (2011). *Learning in the Cloud: How (and Why) to Transform Schools with Digital Media*. Teachers College Press.
11. Kukulska-Hulme, A., & Shield, L. (2008). An overview of mobile assisted language learning. *ReCALL*, 20(3), 271–289.
12. Holmes, W., Bialik, M., & Fadel, C. (2019). *Artificial Intelligence in Education: Promises and Implications for Teaching and Learning*. Center for Curriculum Redesign.
13. Luckin, R. (2018). *Machine Learning and Human Intelligence: The Future of Education for the 21st Century*. UCL IOE Press.
14. Pikhart, M. (2020). Intelligent information processing for foreign language education: The use of AI in language learning. *Procedia Computer Science*, 176, 1412–1419.
15. Zawacki-Richter, O., Marín, V. I., Bond, M., & Gouverneur, F. (2019). Systematic review of research on artificial intelligence applications in higher

education. *International Journal of Educational Technology in Higher Education*, 16(39), 1–27.

INGLIZ TILIDA LEKSIK BIRLIKLARNING AHAMIYATI VA ULARNING TIL O'RGANISH JARAYONIDAGI ROLI

Murodova Odina Zafarjon qizi
Namangan davlat Chet tillari Instituti
3- bosqich talabasi

E-mail: murodova0617@icloud.com

Annotatsiya; Ushbu maqolada ingliz tilidagi leksik birliklarning chet tilini o'rganish jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Leksik birliklar til o'rganuvchining kommunikativ kompetensiyasini shakllantirishda muhim omil hisoblanadi. Tadqiqot jarayonida leksik birliklarning turlari, ularning nutqdagi o'rni hamda ingliz tilini samarali o'rganishga ta'siri tahlil qilinadi. Shuningdek, talabalarning til o'rganish tajribasiga asoslangan misollar orqali leksik yondashuvning amaliy ahamiyati ko'rsatib beriladi.

Kalit so'zlar; leksik birliklar, so'z boyligi, ingliz tili, kommunikativ kompetensiya.

Annotation; This article examines the importance of lexical units in the process of learning English as a foreign language. Lexical units play a significant role in developing learners' communicative competence. The study analyzes different types of lexical units, their functions in speech, and their impact on effective language acquisition. In addition, practical examples based on students' learning experiences are provided to demonstrate the value of a lexical approach.

Key words; lexical units, vocabulary, English language, communicative competence.

Аннотация В данной статье рассматривается значение лексических единиц в процессе изучения английского языка как иностранного. Лексические единицы играют важную роль в формировании коммуникативной компетенции изучающих язык. В статье анализируются виды лексических единиц, их роль в речи, а также влияние на эффективное овладение английским языком. Кроме того, на основе учебного опыта студентов приводятся практические примеры, демонстрирующие значимость лексического подхода в обучении языку.

Ключевые слова лексические единицы, словарный запас, английский язык, коммуникативная компетенция

Kirish

Bugungi kunda ingliz tili global muloqot vositasi sifatida muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ingliz tilini o'rganishda grammatika va fonetika muhim bo'lsa-da, ammo leksik birliklarsiz samarali muloqotni tasavvur qilish qiyin[1]. Amaliy tajribalar shuni ko'rsatadiki, talaba grammatik qoidalardan yaxshi xabardor bo'lsa

ham, yetarli soʻz boʻyligiga ega boʻlmasa, oʻz fikrini erkin ifoda eta olmaydi [1]. Shu sababli, leksik birliklarni oʻrganish chet tilini oʻzlashtirish jarayonining asosiy bosqichlaridan biri hisoblanadi. Mazkur maqolada ingliz tilidagi leksik birliklarning til oʻrganish jarayonidagi ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan tahlil qilinadi. Tadqiqot davomida leksik birliklarning til oʻrganuvchi nutqini shakllantirishdagi oʻrni, kommunikativ kompetensiyaga taʼsiri hamda samarali oʻzlashtirish usullari yoritiladi. Til oʻrganish jarayonida uchraydigan asosiy muammolardan biri - oʻrganilgan bilimlarni real muloqotda qoʻllay olmaslikdir. Talaba grammatik testlarda yuqori natija koʻrsatishi mumkin, biroq oddiy suhbat jarayonida oʻz fikrini ifodalashda qiynaladi. Bu holat koʻpincha leksik zahiraning yetarli darajada shakllanmaganligi bilan izohlanadi. Shu sababli, til taʼlimida leksik birliklarni faqat qoʻshimcha unsur sifatida emas, balki oʻquv jarayonining markaziy elementi sifatida koʻrib chiqish zarur. Leksik birliklarning puxta oʻzlashtirilishi talabaning tilga boʻlgan qiziqishini oshiradi va muloqotga boʻlgan ishonchini mustahkamlaydi.

Ingliz tilida leksik birlik tushunchasi

Leksik birliklar tilning eng muhim tarkibiy qismi boʻlib, ular orqali inson oʻz fikrini ifodalaydi. Ingliz tilini oʻrganayotgan talabalarning kundalik tajribasida koʻpincha shunday holatlar uchraydiki, grammatik qoidalar yaxshi oʻzlashtirilgan boʻlsa-da, kerakli soʻz topilmagani sababli muloqot uzilib qoladi. Masalan, talaba oʻz fikrini grammatik jihatdan toʻgʻri tuzilgan gap bilan ifodalamoqchi boʻladi, biroq aynan mos keladigan soʻzni eslay olmagani uchun gapni toʻxtatishga majbur boʻladi. Negaki, ingliz tilida shunday feʼllar borki, ular faqat oʻzi qoʻshilgan soʻz bilan birga keladi. Oʻzbek tilida misol qiladigan boʻlsak, “oʻrnidan turmoq” feʼli hech qachon “oʻrnidan yurmoq” tarzida aytilmaydi. Ingliz tilida ham shunday, “wake up” feʼli hech qachon “wake down” tarzida soʻzlashuvda ishlatilmaydi.

Ingliz tilida leksik birliklar nafaqat alohida soʻzlardan, balki frazal feʼllar va tayyor iboralardan ham iborat [3]. Amaliy tajribalar shuni koʻrsatadiki, look after, give up kabi frazal feʼllarni bilmagan talaba matnni umumiy tushunsa ham, uning mazmunini toʻliq anglay olmaydi. Bu esa leksik birliklarni kontekst asosida oʻrganish zarurligini yana bir bor tasdiqlaydi [4]. Leksik birliklarning muhim xususiyatlaridan biri ularning barqarorlik darajasidir. Ayrim leksik birliklar nutqda doimiy birikma sifatida qoʻllanadi va ularni alohida soʻzlarga ajratib ishlatish mumkin emas. Ingliz tilidagi bunday birliklarni bilmaslik nutqning sunʼiy va noaniq boʻlishiga olib keladi. Shu sababli, til oʻrganuvchilar ushbu birliklarni yaxlit holda oʻzlashtirishi maqsadga muvofiqdir. Bundan tashqari, leksik birliklarning stilistik xususiyatlarini hisobga olish ham muhimdir. Bir xil maʼnoni bildiruvchi soʻzlar turli nutq vaziyatlarida har xil darajada mos kelishi mumkin. Agar talaba bu farqlarni anglamasa, u rasmiy yoki norasmiy vaziyatlarda nooʻrin soʻzlardan foydalanib qoʻyishi ehtimoli yuqori boʻladi.

Leksik birliklarning kommunikativ ahamiyati

Kommunikatsiya jarayonida leksik birliklarning roli ayniqsa yaqqol namoyon boʻladi. Masalan, ingliz tilida suhbatlashayotgan ikki talabaning biri soʻz boʻyligi

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”***

keng bo'lsa, u o'z fikrini erkin va ishonch bilan ifodalaydi. Ikkinchi talaba esa grammatik jihatdan to'g'ri gap tuzsa ham, so'z yetishmasligi sababli qisqa va sodda jumlar bilan cheklanib qoladi. Va bu qarama-qarshi tengdoshlar o'rtasida biroz noqulaychilikni keltiradi. Shuning uchun ham avvalo muloqotda hamkor partnyor toppish ham katta ro'l o'ynaydi. Sasabi shundaki, agar qarshi tomonni til bilish darajasi kuchli bo'lsa, muloqotda erkin fikrlay olsa va o'zidan past darajali insonni hurmat qila olmasa, bu muloqotda past darajali inson albatta sinadi va muloqotga yanayam ishtiyoqi so'nadi. Shu sababli ham, xohlagan insonni partnyor qilib olish maqsadga muvofiq emas.

Hayotiy misollardan biri sifatida, ingliz tilida prezentatsiya qilish jarayonini keltirish mumkin. Prezentatsiya vaqtida talaba grammatik qoidalarga emas, ma'lum grammatik qoliplarda emas, balki o'zi bilgan leksik birliklar so'zlarga tayanib muloqot qiladi. Yetarli so'z boyligiga ega bo'lgan talabalar o'z nutqini ravon davom ettira oladi, hatto grammatik xatolar qilsa-da, lekin fikrini to'liq yetkazib bera oladi, aks holda esa nutqda to'xtalishlar ko'payadi. Shu sababli, leksik bilimlar muloqot sifatini bevosita belgilovchi omil hisoblanadi [5].

Kommunikativ jarayonda leksik birliklarning yetarli darajada bo'lishi suhbatning uzluksiz kechishini ta'minlaydi. So'z boyligi keng bo'lgan shaxs fikrini turli usullar bilan ifodalash imkoniyatiga ega bo'ladi, bu esa muloqotni yanada boy va mazmunli qiladi. Shuningdek, leksik birliklar yordamida til o'rganuvchi tinglab tushunish ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Chunki eshitilgan nutqdagi so'z va iboralarni tanish muloqot birligi sifatida qabul qilish tinglab tushunishni osonlashtiradi. Natijada, kommunikativ jarayon ikki tomonlama samarali kechadi.

Ingliz tilini o'rganishda leksik yondashuv

Leksik yondashuvning samaradorligini kundalik hayotda ham kuzatish mumkin. Masalan, talabalar yangi so'zlarni oddiy ro'yxat ko'rinishida yodlaganda, ularni tez unutishi mumkin. Biroq ushbu so'zlar real vaziyatlar yoki dialoglar orqali o'rganilganda, ularning qo'llanishi ancha osonlashadi. Yokida ushbu so'zlarni talaba har kuni ko'zi tushadigan joylarga yopishtirib qo'yishi, yokida har kun oz-ozdan takrorlab turishi ham muloqot konikmasiga samarali ta'sir ko'rsatadi.

Talabalar orasida olib borilgan kuzatuvlarga ko'ra, ingliz tilida film yoki seriallarni tomosha qilish jarayonida o'rganilgan so'z va iboralar tezroq esda qoladi [6]. Chunki bunday hollarda leksik birliklar ma'lum bir vaziyat va hissiyot bilan bog'lanadi. Natijada, til o'rganuvchi so'zlarni sun'iy emas, balki tabiiy ravishda o'zlashtiradi. Bu esa leksik yondashuvning amaliy jihatdan samarali ekanini ko'rsatadi. Leksik yondashuv til o'rganuvchini mustaqil fikrlashga va nutqni tabiiy shakllantirishga undaydi. Ushbu yondashuvda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajaradi. Talaba esa tilni faol ravishda o'zlashtiradi va uni real vaziyatlarda sinab ko'radi. Leksik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda autentik materiallardan foydalanish katta samara beradi. Bunday materiallar til o'rganuvchini real til muhitiga yaqinlashtiradi va o'rganilgan leksik birliklarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, ingliz tilidagi leksik birliklar talabaning til o'rganish jarayonida eng muhim omil hisoblanadi. Ular nafaqat grammatik qoidalarga rioya qilishni osonlashtiradi, balki nutqni ravon va tushunarli qiladi. Leksik birliklarni bilgan talaba hatto grammatik xatolar qilsayam nutqini ravon yetkaza oladi. Hayotiy misollarda ko'rinib turibdiki, talaba yangi so'zlarni kontekst orqali o'rganishda ularni tezroq eslab qoladi va real muloqotda erkin qo'llay oladi.

Misol uchun, ingliz tilida film tomosha qilish yoki o'qituvchi bilan amaliy dialogda ishtirok etish orqali o'rganilgan frazal fe'llar va iboralar talabaning nutqini boyitadi va uni tabiiy qiladi. Shu sababli, leksik birliklarga alohida e'tibor qaratish til o'rganishning samaradorligini oshiradi. Leksik yondashuv til o'rganuvchini mustaqil fikrlashga va nutqni tabiiy shakllantirishga undaydi. Ushbu yondashuvda o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'naltiruvchi rolini bajaradi. Talaba esa tilni faol ravishda o'zlashtiradi va uni real vaziyatlarda sinab ko'radi. Leksik yondashuv asosida tashkil etilgan mashg'ulotlarda autentik materiallardan foydalanish katta samara beradi. Bunday materiallar til o'rganuvchini real til muhitiga yaqinlashtiradi va o'rganilgan leksik birliklarni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Cambridge Dictionary Online.
2. Crystal, D. The English Language. Penguin Books, 2003.
3. Harmer, J. How to Teach English. Longman, 2007.
4. McCarthy, M., O'Dell, F. English Vocabulary in Use. Cambridge University Press, 2008.
5. Nation, I. S. P. Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press, 2001.
6. Nation, I. S. P., Webb, S. Teaching Vocabulary. Routledge, 2011.
7. Richards, J. C. Curriculum Development in Language Teaching. Cambridge University Press, 2001.
8. Schmitt, N. Vocabulary in Language Teaching. Cambridge University Press, 2000.
9. Thornbury, S. How to Teach Vocabulary. Longman, 2002

**CHET TILLARNI O'QITISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA
ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH
VA UNING AHAMIYATI**

Soliyev Bahodir Daminovich
University of Business and Science katta o'qituvchi
E-mail: bahodirjonsoliyev1@gmail.com
Tel: +99888 1618802

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tillarini o'qitishda innovatsion pedagogik yondashuvlar va zamonaviy metodlarning ahamiyati tahlil qilinadi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalar, kommunikativ yondashuv va interfaol usullar muhim rol o'ynaydi. Maqolada zamonaviy pedagogik innovatsiyalar, xususan, onlayn platformalar, ijtimoiy tarmoqlar, multimediya orqali chet tillarini o'qitish uning samaradorligini oshirish masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, ularning afzalliklari va amaliyotda qo'llash imkoniyatlari muhokama qilinadi.

Kalit so'zlar: Innovatsion pedagogika, chet tillarini o'qitish, zamonaviy yondashuvlar, interaktiv metodlar, raqamli ta'lim, onlayn platformalar, kommunikativ metod, pedagogik texnologiyalar.

Annotation: This article analyzes the importance of innovative pedagogical approaches and modern methods in teaching foreign languages. Nowadays, digital technologies, communicative approaches, and interactive methods play a crucial role in the educational process. The article examines modern pedagogical innovations, particularly the effectiveness of teaching foreign languages through online platforms, social nets etc. In addition, the advantages of these approaches and their opportunities of their usage are discussed.

Keywords: Innovative pedagogy, foreign language teaching, modern approaches, interactive methods, digital education, online platforms, communicative method, pedagogical technologies.

Аннотация: В данной статье анализируется значение инновационных педагогических подходов и современных методов в обучении иностранным языкам. В настоящее время цифровые технологии, коммуникативные подходы и интерактивные методы играют важную роль в образовательном процессе. В статье рассматриваются современные педагогические инновации, в частности, эффективность обучения иностранным языкам с использованием онлайн-платформ. Также обсуждаются преимущества этих подходов и возможности их практического применения.

Ключевые слова: Инновационная педагогика, обучение иностранным языкам, современные подходы, интерактивные методы, онлайн-платформы, коммуникативный метод, педагогические технологии.

Kirish Ushbu maqola innovatsion o'qitishning zamonaviy usullaridan qanday foydalanish haqida texnologiyalar chet tilini o'rganishning yetakchi jihatiga aylanishi uchun va to'liq

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

materialni o'rganishni shakllantirish va mustahkamlashga hissa qo'shish. Tabiiyki, savol

Ingliz tili darslarida grammatik tuzilmalarni o'zlashtirish bo'yicha ishlarni qanday tashkil etish haqida. Integratsiyalashgan ta'limning boshqa jihatlaridan ajratib bo'lmaydi: leksik-semantik, orfoepik, orfografik ish, barcha shakllarda kommunikativ ko'nikmalarni shakllantirish bo'yicha ishlardan.

Kalit so'zlar: metodlar, o'qitish, motivatsiya, chet tili, ma'no, darslik, o'qituvchi.

Bugungi globallashuv jarayonida chet tillarini o'rganish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki xalqaro muloqot, ta'lim va ish imkoniyatlari uchun ham muhim ahamiyat kasb etmoqda. An'anaviy o'qitish usullari zamonaviy talablarni to'liq qondira olmasligini inobatga olib, innovatsion pedagogik yondashuvlardan foydalanish arurati tug'ildi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi chet tillarini o'qitishda yangi imkoniyatlarni ochib bermoqda. Xususan, raqamli texnologiyalar, interaktiv o'qitish usullari, sun'iy intellekt singari innovatsion metodlar til o'rganish jarayonini samaradorligini yanada oshiradi.

Davlatimiz nustaqillikka erishgandan so'ng dunyo maydonida mamlakatimizni mustaqil davlat sifatida tan olinishi, turli sohalarida xalqaro aloqalarni yo'lga qo'yilishi, shu bilan bir qatorda ta'lim sifatini oshirish, xorijiy davlatlar ta'lim tizimidagi ilg'or tajribalar, chet tillar o'qitishda zamonaviy texnologiyalarda foydalanish, bu borada xalqaro reytinglarda yuqori o'rinlarni egallagan nufuzli OTMLar bilan xamkorlik aloqalarini yo'lga qo'yish bugungi kunning dolzarb masalalaridan biriga aylandi. Ayni damda so'zimizning isboti sifatida ilm-fan va texnologiyalarni kun sayin taraqqiy etib borayotganligini, jamiyatimizning har bir sohasida erishilgan yutuqlarimizdan va yangi iqtidor sohiblarining namoyon bo'layotganidan ham ko'rishimiz mumkin.

Shuni ta'kidlashimiz lozimki, mustaqillikka erishganimizdan keyin ta'lim sohasiga katta e'tibor berilib, buning natijasida katta o'zgarishlar bo'lganligini, dunyo maydonida ilm-fan soha vakillari, yoshlarimiz tomonida qo'lga kiritilgan yutuqlarimizning, kashfiyotlarning salmog'i beqiyos. Albatta mana shunday imkoniyatlar, yaratilayotgan sharoitlar o'z navbatida talanbalarga ta'lim berishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, ayniqsa chet tillarni o'qitish bitorasida talabalarni tinglab tushunish, o'qish, yozish va erkin muloqot qila olishlarini yo'lga qo'yish, ulardagi imkoniyatlarni yanada kengaytirish ustozlarimizdan dars jarayonida avvalo shunday muhitni yarata bilishlarini, chet tillar o'qitishning zamonaviy metodlaridan foydalanishlari, dars jarayonida audio-vizual vositalardan, kompyuter texnologiyalaridan, internet tarmoqlaridan oqilona va unumli foydalanishlarini hamda bu borada professor-o'qituvchilarni ham chuqur bilim, yuksak salohiyat egasi bo'lishlarini taqazo etadi. Dars jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, kompyuterlar, videoprojektorlardan, ijtimoiy tarmoqlardan unumli foydalanish, multimediyadan foydalana olish ta'lim sifatini va professor-o'qituvchini salohiyatini ko'rsatadi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Darhaqiqat dars jarayonida talabalarning erkin muloqot qila olish qobiliyatlarini rivojlantirishning muhim zamonaviy texnologiyalaridan biri bu dars jarayonida multimediyadan samarali foydalish hisoblanadi, bu o'z navbatida talabalarga o'quv jarayonida turli hil matnlar bilan ishlash imkonini yaratadi va ushbu matnlar hamda umumiy o'qitilayotgan faning mazmun mohiyatini anglash, zarur ma'lumotlar hamda bilimlarga ega bo'lish imkonini beradi.

Shuningdek ta'lim texnologiyalari o'quv rejasining ajralmas birligi bo'lib, talabalarimiz fanlar kesimida zarur bilim, malaka, ko'nikmalarga ega bo'lishda, chet tillarni o'rganish o'zlashtirish jarayonida elektron manbalardan samarali foydalanish imkoniga ega bo'lishlari talab etiladi, chunki talabalarga chet tillarni o'qitishda asosiy e'tibor o'qish, tinglab tushunish, yozish, gapirish kabi qobiliyatlarini rivojlantirishga qaratiladi, bu jarayond ushbu maqsadlarni amalga oshirish albatta yuqorida ta'kidlab o'tganimizdek zamonavi pedagogik texnologiyalar va multimediya, elctron manbalardan foydalanish global rivojlanish davrida zamon bilan hamnafas bo'lish zarur shart sharoitlar yaratish va ulardan o'z o'rnida unumli foydalanish ko'nikmalariga ega bo'lish talab e'tiladi.

Ta'lim texnologiyalari aslida ta'lim jarayonida zamonaviy texnologiyalardan va axborot resurslaridan foydalana olish, ularni ularni tadbiq etish hamda talabalarga ularni tanishtirib borishdek o'ziga hos afzalliklari bor, shuningdek chet tillarni o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar va turli vositalardan foydalanishning o'zni beqiyos. Misol uchun talabalarda tinglab tushunish qobiliyatlarini rivojlantirish uchun biz kompyuterlar, shu kabi texnik vositalarsiz jarayonni amalga oshirib bo'lmaydi, talabalar turli hil audio yozuvlarni tinglash, video filmlarni tomosha qilish orqali o'qish, yozish, tinglab tushunish, gapirish kabi qobiliyatlarini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi, bu jarayonda talabalar har bir chet tilida so'zlashuvchining talaffuzini, grammatika, leksikava qo'lanilgan sozlarning mazmun mohiyatini o'rganadi, turli vaziyatlarda muloqot qilishni anglab yetadi.

Chet tillarni o'qitishda zamonaviy texnik vositalardan foydalanishning ahamiyatli tomonlarini quyidagi vaziyatlarda ham ko'rishimiz mumkin;

- Video tasvirni ko'rish orqali talabalar vaziyatni o'z ko'zlari bilan ko'rish, tinglab tushunish, dialoglar, filmlarni, turli joylarda tashkil e'tilgan voqealar, marosimlar bilan tanishadi, shu biln birga shu til sohiblarining madaniyati, urf odati, o'zaro munosabatlari bilan yaqindan tanishish imkoniga ega bo'ladilar. Yuqorida ko'rsatib o'tganimizdek chet tillarni o'qitish jarayonida turli zamonaviy vositalardan, shuningdek ishtimoiy tarmoqlardam foydalanish muhim ahamiyat kasb e'tadi.

Ayni damda ijtimoiy tarmoqlar hayotimizning bir bo'lagiga aylangan, shu bilan birga bu chet tillarni o'qitishda ham bizga kata imkoniyatlar yaratadi, talabalarga turli mazmundagi hatlar, hikoyalar, turli mazmundagi matnlar bilan ishlash imkonini beradi, lozim bo'lsa ularni tekshirish, baholash, talabalar tomonidan bajarilgan ishlarga nisbatan ijobiy, salbiy hulosalar berishda tueli tavsiyalar olish imkonini yaratadi, samaradorligini yanada oshiradi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Shuni ta'kidlash lozimki, ayniqsa kichik yoshdagi til o'rganuvchilar bilan ishlaganda turli hil o'yinlarni tashkil e'tishiga, yangi mavzularni ularga yetkazishda yaqindan yordam beradi, psihologlarni fikricha talabalarimiz yohud kichik yoshdagi til o'rganuvchilarni o'z fikrlarini erkin ifodalashlariga, o'zlarini namoyon e'tishlari, aytish joiz bo'lsa o'z o'rni topishda ham muhim ro'l o'ynaydi, o'z navbatida ushbu texnologiyalarga bo'lgan talab va ehtiyojni oshiradi. Dars jarayonida tashkil e'tilgan o'yinlar aynan shu fanni o'rgatishga asoslangan bo'lishi talabalarni o'zlarini qulay his qilishlarini va yanada qiziqishlarini ortishiga, til o'rganuvchilarda o'ziga bo'lgan ishonchni oshiradi, men tinglab tushuna olaman, gapira olaman degan tushunchani paydo qiladi.

Hozirgi kunda ko'pgina mutaxassislarimiz tomonidan talabalarni mustaqil fikrlashlarini rivojlantirish maqsadida Ingliz tilida maqollarni birinchi qismini aytadilar ikkinchi yarmini esa talabalar topishlari lozim, talabalarga biror kichik hikoyani boshlang'ich qismini berib uni yakunlashni so'raladi va bu holatda uni davom ettirish, yakunlash ham talabalarni fikrlashga, hulosa qilish, boshqa jarayonlarni amalga oshirishga undaydi.

Dars jaryonida talabalarga o'tgan darsda berilgan yangi so'z va iboralarni takrorlash yodga solish orqali ham o'ziga xos muhit yaratishga erishish mumkin talabalarni o'zlarini erkinroq his qilishlariga hizmat qiladi. Talabalarni birin ketin doskaga taklif qilib bir donadan istagan gapini yozdirish va qokganlardan birma bir kelibhikoyani davom ettiradilar shu yo'sinda ularni fikrlashlarini, yangi qarorlar qabul qilish, fikrini bayon qilish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Talabalarni og'zaki nutq ini rivojlantirishda esa turli mavzuga oid rasmlar berish orqali ularni fikrlashga, tasavvurlarini yanada boyitishga, gapirish qobiliyatini rivojlantirishga undash, o'rgatish, yanada mukammalikka olib chiqish mumkin.

Ko'rib chiqqanimizdek har bir zamonaviy texnologiyaning o'ziga xos yutuqlari bor, bu esa o'z navbatida har ikki tomonni talabani ham professor-o'qituvchilarni ham ta'lim jarayonida o'zaro faollikka chaqiradi.

Xulosa: Ushbu tadqiqot chet tillarini o'qitishda innovatsion pedagogik yondashuvlarning ahamiyatini o'rganishga qaratildi. Olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining jadal rivojlanishi chet tilini o'rganish jarayonini an'anaviy usullarga qaraganda samaraliroq va qiziqarliroq qilish imkonini beradi. Bir so'z bilan aytganda til o'qitish jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalrdan foydalanish, zamonaviy texnik vositalarni dars jarayoniga tadbqiq etish, til o'rganuvchilar bilan o'zaro iliq munosabatda bo'lish, erkin fikrlashlari uchun zarur shart-sharoitlar yaratish, talabalarni mantiqiy fikrlashga, tez va aql bilan javob berishga o'rgatadi. Tahlil qilingan chet tillar o'qitish jarayonidagi barcha metodlar turli yondashuvlar, mustaqil fikrlay oladigan va yetuk mutaxassislarni tarbiyalashga qaratilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, chet tillarini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi. Shu sababli, kelajakda ushbu yondashuvlarni yanada takomillashtirish, o'qituvchilarni yangi pedagogik

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

texnologiyalarga tayyorlash hamda ta'lim muassasalarini zamonaviy texnologiyalar bilan ta'minlash ustuvor vazifa deb anglashimiz lozim.

REFERENCES

1. The Effectiveness of Multimedia Language Courseware on Secondary School students,,
2. Motivation for learning English, Mediterranean Journal of Social Sciences. Vol 6. No 6 S. 4, 2015
3. Tsaturova I. A. Computer technologies in foreign language teaching / training manual for schools. M. Highest school, 2004.
4. Communicative language teaching: An introduction. Cambridge: Cambridge University Press. Nunan, D (1996).
5. Brown, D. (2001). Teaching by principles: An attractive approach to language pedagogy. New York: Longman.
6. Scott, W.A. & Ytreberg, L.H. (2000). Teaching English to children. New York: Longman.

GAMIFICATION IN LANGUAGE LEARNING

Khoshimjonova Sayyora Shukurillo kizi

Student of Namangan State Institute of Foreign Languages

E-mail: hoshimjonovasayyora@gmail.com

Phone: +998935851228

Tursunova Mohira Ilhomjanovna

Senior Lecturer, PhD, Associate Professor at the Department

of English Language and Literature,

Namangan State Institute of Foreign Languages.

E-mail: mohiratorsunova1105@gmail.com

Annotation: This article analyzes the scientific and practical foundations of using gamification methods in English language teaching. Gamification enhances students' motivation, fosters critical thinking, and develops creativity in the learning process. The paper reviews the perspectives of international scholars and explores the effectiveness of game-based strategies in language acquisition.

Ushbu maqolada ingliz tilini o'qitishda gamifikatsiya usullaridan foydalanishning ilmiy va amaliy asoslari tahlil qilinadi. Gamifikatsiya o'quvchilarning motivatsiyasini oshiradi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi hamda ta'lim jarayonida ijodkorlikni shakllantiradi. Maqolada xorijiy olimlarning qarashlari ko'rib chiqilib, til o'zlashtirish jarayonida o'yin asosidagi strategiyalarning samaradorligi o'rganiladi.

В данной статье анализируются научные и практические основы использования методов геймификации в обучении английскому языку. Геймификация повышает мотивацию учащихся, способствует развитию критического мышления и формированию творческих способностей в

процессе обучения. В работе рассматриваются взгляды зарубежных ученых, а также исследуется эффективность игровых стратегий в процессе освоения языка.

Key words: Gamification, English language teaching, motivation, game-based learning, creativity, digital pedagogy, engagement.

Gamifikatsiya, ingliz tilini o'qitish, motivatsiya, o'yin asosidagi ta'lim, ijodkorlik, raqamli pedagogika, jalb qilish.

Геймификация, преподавание английского языка, мотивация, игровое обучение, креативность, цифровая педагогика, вовлечённость.

INTRODUCTION:

Modern education increasingly emphasizes learner-centered approaches that promote engagement, autonomy, and motivation. In this context, gamification has emerged as a powerful pedagogical strategy, particularly in language education. Gamification refers to the integration of game design elements such as points, badges, leaderboards, challenges, and feedback systems into non-game learning environments in order to enhance learners' motivation and participation. As Deterding [1] define it, gamification is "the use of game design elements in non-game contexts to enhance user engagement."

In foreign language learning, especially in English language teaching, students often face challenges related to low motivation, anxiety, and limited opportunities for meaningful interaction. Gamification addresses these issues by transforming traditional classroom activities into interactive and dynamic learning experiences. Through game-based tasks, learners are encouraged to actively participate, take risks, and practice language skills in a supportive and enjoyable environment.

Gamification supports both intrinsic and extrinsic motivation. Reward systems and competitive elements stimulate learners' interest, while progress tracking and immediate feedback help them recognize their achievements and learning growth. When properly implemented, gamification not only increases students' engagement but also improves language retention, communicative competence, and overall academic performance. It has gained significant attention among educators and researchers as an innovative method that bridges entertainment and education. Its application in English language teaching demonstrates strong potential for creating effective, motivating, and learner-friendly instructional environments in modern classrooms.

Theoretical Foundations of Gamification in Language Learning. Gamification builds upon theories of motivation and learning psychology. Deci and Ryan's Self-Determination Theory [2]. Highlights that autonomy, competence, and relatedness are core to motivation. Gamification addresses these needs by offering choices, feedback, and social interaction. It posits that **autonomy**, **competence**, and **relatedness** are fundamental psychological needs driving intrinsic motivation, well-being, and personal growth, and gamification effectively meets these needs through

game elements like choice (autonomy), clear feedback/progression (competence), and social features (relatedness) to boost engagement. Gamification uses these mechanics like badges for achievement (competence), personalized paths (autonomy), and leaderboards (relatedness) to create self-determined engagement, fostering deeper user involvement.

Lee and Hammer [3]. Argue that “Game mechanics provide structures for feedback, goal-setting, and progression that support deep learning”. When applied in English classrooms, such structures allow students to practice vocabulary, grammar, and speaking skills in meaningful contexts. Moreover, research by Kapp [4]. Shows that gamification promotes engagement and knowledge retention, as students are more likely to remember material learned through interactive activities than through traditional drills.

Practical applications and effectiveness:

Gamification can be applied in English language teaching in several ways:

- Points and badges: Rewarding students for completing tasks or achieving milestones.

Points and badges are core gamification tools in education, using digital currency (points) for tasks and visual tokens (badges) for milestones to boost engagement, track progress, and foster motivation by providing immediate feedback, a sense of accomplishment, and public recognition, turning learning into a rewarding experience.

Points: Awarded for actions like homework, participation, or completing modules, points act as a numerical currency, showing constant progress and providing immediate feedback.

Badges (Achievements): Visual symbols (like ribbons or medals) earned for significant accomplishments (mastering vocabulary, finishing a project) that celebrate skill acquisition and mastery, often tiered (Bronze, Silver, Gold).

- Leaderboards: Encouraging healthy competition and collaboration.

A leaderboard is a display that ranks participants according to scores or metrics relevant to a particular challenge, game, or activity. Often formatted as a list or chart, leaderboards are commonly found in gaming, fitness apps, education platforms, and corporate environments to track progress, recognize top performers, and encourage continuous improvement[5]. Leaderboards have transitioned from being mere performance trackers to dynamic platforms that encourage competition, collaboration, and recognition. A key component of successful leaderboard integration is understanding its impact on employee engagement. Engaged employees are known to be more productive, lead healthier workplace cultures, and contribute to lowering organizational turnover rates.

- Role-playing games: Practicing dialogues and real-life scenarios through interactive storytelling.

Role-playing games (RPGs) are not only captivating adventures but also powerful tools for language learning. They immerse players in imaginative worlds

where they can practice their language skills in meaningful contexts. Whether you're looking to learn English in Dubai, learn French in Dubai, learn German in Dubai, or learn Arabic in Dubai, RPGs can greatly enhance your language proficiency while providing an engaging experience. Let's explore how you can use RPGs to practice your language skills effectively. RPGs provide a rich context for language usage. Players must engage in dialogues, narratives, and interactions that require them to think on their feet. This immersion helps learners pick up vocabulary, grammar, and pronunciation in authentic scenarios. Encouragement of Creative Thinking: In RPGs, players create characters and storylines, encouraging them to think creatively. This creativity often leads to experimenting with language structures and vocabulary, which is excellent for retention and usage. Social Interaction: RPGs typically involve group play, which fosters social interaction. Engaging with others in the target language not only improves speaking skills but also builds confidence in real-life conversations.

Popular role-playing games for language practice

1. Dungeons & dragons (D&D) - Description: D&D is a classic tabletop RPG that immerses players in a fantasy world filled with adventures. Players create characters, embark on quests, and interact in complex narratives. Language practice: Players must describe their actions and interactions in the target language, allowing for rich vocabulary development and creative language use. Where to find: Local gaming shops or community centers often host D&D nights. You can also play online through platforms like Roll20 or Discord.

2. GURPS (Generic universal role playing system) - Description: GURPS allows players to create their own worlds and scenarios across various genres. This flexibility encourages narrative creativity. Language practice: Players can adapt scenarios to different cultures and languages, enriching their vocabulary. Challenge players to create storylines that reflect specific cultural aspects related to the language they are learning. Where to find: GURPS rulebooks can be purchased online, and there are numerous communities on platforms like Reddit where you can find groups to join.

3. Online RPG platforms - Examples: Websites like Fantasy Grounds and Tabletop Simulator offer digital RPG experiences catering to various languages. Language practice: These platforms often come with built-in tools for language support, such as language packs and localized content, providing learners with opportunities to engage in their target language while playing.

4. Language-specific RPGs

Many RPGs are built specifically to help learners practice a particular language. For example:

RPG in French: "Donjons & Dragons 5ème édition" (French version of D&D).

RPG in German: "Shadowrun" (available in German editions).

RPG in Arabic: "Al-Qudama" is an Arabic RPG that invites players into a mystical universe.

Engaging with these games allows players to immerse themselves in the language from cultural and contextual angles![6].

- Digital tools: using platforms like Kahoot, Quizlet, and Duolingo to gamify learning.

Digital tools like Kahoot, Quizlet, and Duolingo gamify learning by adding game elements (points, leaderboards, challenges) to educational content, boosting motivation, engagement, and retention through interactive quizzes, flashcards, and personalized language practice, transforming passive study into active, fun participation with features like real-time quizzes, vocabulary games, and skill-based progression.

Kahoot: Turns quizzes into live, competitive games where students answer questions on their devices, with points for speed and accuracy, displayed on a shared screen.

Quizlet: Uses flashcards, matching games, and practice tests with leaderboards, streaks, and points to help students master subjects like vocabulary.

Duolingo: A language learning app that uses points, levels, streaks, and a playful mascot to motivate users to complete lessons and practice skills at their own pace.

Benefits of gamification

Increased motivation: Points, rewards, and competition make learning more exciting.

Higher engagement: Interactive formats encourage active participation and focus.

Improved retention: Gamified practice, especially for vocabulary, can lead to better memory recall.

Personalized learning: Tools adapt to individual pace and needs, making learning more effective.

Positive environment: Reduces fear of mistakes and fosters a supportive, fun atmosphere for learning.

These platforms empower teachers to act as facilitators and allow students to take ownership of their education by making complex subjects more accessible and enjoyable.

Hamari [7]. Note that "Gamification increases participation and enjoyment, but its effectiveness depends on meaningful integration into the learning context." This means gamification must be aligned with learning goals, not just added as entertainment. In Uzbekistan, gamification is becoming increasingly relevant as schools and universities adopt digital tools. Integrating gamified methods into English lessons not only boosts motivation but also aligns with global trends in education. According to the findings, the use of gamification has a positive implication on the behaviour of the students since it makes the learning process more

meaningful and more engaging. Engagement may be described as a student's attention, interest and willingness to learn, which are key aspects of learning. Nonetheless, some incentives like points, badges, and leaderboards encourage achievement as well as competition that keeps the students occupied. However, the study also showed that the extent of the effect of gamification on engagement is based on the manner in which the game features were integrated. If the gamification strategies were well integrated, then it would enhance the learning procedure, but if it is overdone or incorporates competitiveness-related game elements, it may lead to a decrease in the interest level of the students.

CONCLUSION:

In conclusion, gamification represents a highly effective and innovative approach to English language teaching in modern education. By integrating game design elements such as points, badges, leaderboards, role-playing activities, and digital platforms, gamification transforms traditional language instruction into an engaging, interactive, and learner-centered experience. The findings discussed throughout this study demonstrate that gamification significantly enhances student motivation, participation, and engagement factors that are essential for successful foreign language acquisition.

Grounded in well-established motivational theories such as Self-determination theory, gamification supports learners' psychological needs for autonomy, competence, and relatedness. Through meaningful feedback, clear progression, and opportunities for social interaction, students are encouraged to take ownership of their learning and actively participate in language practice without fear of making mistakes. As a result, learners not only develop linguistic skills such as vocabulary, grammar, and speaking fluency, but also improve their confidence, creativity, and critical thinking abilities.

Moreover, the practical application of gamification through role-playing games and digital tools like Kahoot, Quizlet, and Duolingo has proven to be particularly effective in creating authentic communicative contexts and improving knowledge retention. These tools allow teachers to shift from traditional instructor-centered roles to facilitators of learning, while students become active participants in their educational process. However, the effectiveness of gamification largely depends on its thoughtful and purposeful integration. When game elements are aligned with clear learning objectives, gamification enhances educational outcomes; when overused or overly competitive, it may reduce students' interest and engagement.

In the context of Uzbekistan, where educational institutions are increasingly adopting digital technologies, gamification aligns well with global educational trends and the learning preferences of 21st-century students. Overall, this study confirms that gamification, when implemented strategically, serves as a powerful bridge between entertainment and education, offering a motivating, supportive, and effective framework for English language teaching in contemporary classrooms.

REFERENCES:

1. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From game design elements to gamefulness: Defining “gamification.” Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. ACM. https://www.researchgate.net/publication/230854710_From_Game_Design_Elements_to_Gamefulness_Defining_Gamification
2. Deci, E., & Ryan, R. Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2046750>.
3. Lee, J. J., & Hammer, J. (2011). Gamification in education: What, how, why bother? Academic Exchange Quarterly, 15(2), 1–5. https://www.researchgate.net/publication/258697764_Gamification_in_Education_What_How_Why_Bother.
4. Kapp, K. (2012). The Gamification of Learning and Instruction: Game-based Methods and Strategies for Training and Education. San Francisco: Pfeiffer. <https://www.scirp.org/reference/referencespapers?referenceid=2510102>.
5. Why Leaderboards Are Essential for Tracking Progress and Encouraging Friendly Competition <https://www.commoninja.com/blog/why-leaderboards-are-essential-for-tracking-progress>
6. Role-Playing Games to Practice Language Skills <https://lingua-learn.com/blogs/role-playing-games-to-practice-language-skills/>
7. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? A literature review of empirical studies on gamification. Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences. <https://ieeexplore.ieee.org/document/6758978>

**GAMIFICATION-BASED LEARNING SYSTEMS IN FOLKTALE
INSTRUCTION AS A TOOL FOR DEVELOPING INTERCULTURAL
COMMUNICATIVE COMPETENCE**

Maxsudaliyeva Ranokhon Bakhodir qizi
Basic doctoral student of Namangan state university
E-mail: ranoxonmaxsudaliyeva@gmail.com
Phone: +998995395433

Annotatsiya: Mazkur tadqiqot talabalarning madaniyatlararo kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda ingliz folklorini o'qitishda gamifikatsiyaga asoslangan ta'lim tizimlaridan foydalanish imkoniyatlarini o'rganadi. Unda folklor madaniy jihatdan kodlangan narrativ vosita sifatida, gamifikatsiya esa o'quvchilarning faolligini va tajribaviy o'rganishini kuchaytiruvchi innovatsion pedagogik texnologiya sifatida tahlil qilinadi.

Аннотация: Данное исследование рассматривает использование геймификационных образовательных систем при обучении английскому фольклору с целью развития межкультурной коммуникативной компетенции студентов. Фольклор анализируется как культурно кодированное нарративное средство, а геймификация как инновационная педагогическая технология, повышающая вовлечённость обучающихся и способствующая опытному обучению.

Annotation: This study explores the use of gamification-based learning systems in teaching English folklore to develop students' intercultural communicative competence. It examines folklore as a culturally encoded narrative medium and gamification as an innovative pedagogical technology that enhances engagement and experiential learning.

Kalit so‘zlar: madaniyatlararo kommunikativ kompetensiya, gamifikatsiya, ingliz folklori, innovatsion pedagogika, sotsiomadaniy o‘rganish, madaniy savodxonlik, madaniy talqin.

Ключевые слова: межкультурная коммуникативная компетенция, геймификация, английский фольклор, инновационная педагогика, социокультурное обучение, культурная грамотность, культурная интерпретация.

Keywords: intercultural communicative competence, gamification, English folklore, innovative pedagogy, sociocultural learning, cultural literacy, cultural interpretation.

INTRODUCTION

The rapid expansion of globalization, international mobility, and digital communication has transformed the objectives of contemporary foreign language education. In modern applied linguistics, communicative competence is no longer confined to grammatical accuracy and lexical knowledge; instead, the emphasis has shifted toward the development of intercultural communicative competence (ICC) - the ability to interact effectively and appropriately across cultural boundaries.

ICC involves the integration of linguistic, sociolinguistic, pragmatic, and sociocultural competencies, enabling learners to interpret cultural meanings, negotiate differences, and engage in culturally appropriate discourse. Successful communication in a foreign language requires not only language proficiency but also the capacity to understand cultural perspectives and mediate between cultures [1].

Within this intercultural paradigm, folklore represents a powerful pedagogical resource. Folklore functions as a repository of collective cultural memory, symbolic representation, and ethnocultural identity. English folklore - comprising fairy tales, legends, myths, ballads, and oral traditions - encodes cultural archetypes, moral frameworks, and social values transmitted across generations [7]. Folktales preserve cultural norms and social ideals while shaping collective identity.

The pedagogical use of folklore in language education enables learners to engage with authentic cultural narratives and interpret culturally embedded

meanings [5]. Exposure to folklore fosters cultural literacy, empathy, and awareness of diverse worldviews. Culturally meaningful texts promote tolerance, intercultural sensitivity, and understanding of cultural diversity.

LITERATURE REVIEW

This study employs a theoretical-analytical and comparative research methodology grounded in interdisciplinary perspectives from applied linguistics, intercultural communication, folklore studies, and educational technology.

A systematic review of scholarly works was conducted to identify theoretical frameworks related to intercultural communicative competence, folklore pedagogy, and gamification in education. Foundational works by Byram [1], Zipes [7], and Deterding [2] were analyzed alongside regional pedagogical research such as Tolipov & Usmonboyeva [6] and Nishonova [5].

Traditional teacher-centered folklore instruction was compared with gamification-based learning environments to evaluate differences in student engagement, cultural interpretation, and communicative competence development. The study synthesizes insights from sociocultural theory, constructivist pedagogy, and digital learning research to conceptualize gamified folklore instruction as an integrative pedagogical model.

English folklore narratives were examined to identify cultural symbols, archetypes, and sociocultural values that contribute to intercultural awareness and communicative competence. This methodological framework enables a comprehensive theoretical evaluation of gamification as an innovative tool for folklore-based intercultural language education.

RESULTS

The analysis confirms that English folklore functions as a culturally encoded semiotic system transmitting collective values, social norms, and symbolic archetypes. Folk narratives communicate ethical principles, social hierarchies, and communal expectations while reflecting culturally specific worldviews. Folklore narratives such as the Robin Hood legends illustrate themes of justice, social equity, and resistance to authority, while fairy tales often portray moral dilemmas, gender roles, and social expectations. Such narratives provide learners with culturally embedded communicative frameworks. Exposure to culturally meaningful texts enhances intercultural awareness and promotes tolerance toward cultural diversity[5].

Gamification transforms folklore instruction into an interactive learning experience by incorporating game mechanics such as quests, role-based challenges, and collaborative missions. Gamification enhances engagement by fostering emotional involvement and experiential learning [2].

Gamified folklore instruction may include:

- narrative-based missions;
- role-play simulations;
- cultural symbol decoding challenges;

➤ collaborative storytelling tasks.

Such activities promote experiential cultural exploration and communicative practice.

Traditional folklore instruction typically relies on text analysis and teacher explanation, which may limit student interaction and intercultural interpretation.

Gamified environments, by contrast:

- encourage active participation;
- promote collaborative problem-solving;
- foster sociocultural interpretation through experiential learning.

Innovative pedagogical technologies significantly increase student engagement and learning effectiveness [6].

Gamified folklore instruction supports ICC development by enhancing:

- ✓ sociocultural awareness;
- ✓ pragmatic competence;
- ✓ intercultural empathy and perspective-taking;
- ✓ collaborative discourse competence.

Intercultural competence develops through interaction, reflection, and cultural comparison processes inherently supported by gamified learning environments [1].

DISCUSSION

The findings indicate that gamification-based folklore instruction aligns with sociocultural learning theory, which views learning as a socially mediated process shaped by cultural interaction. Compared with traditional approaches, gamified learning fosters deeper cognitive processing and emotional engagement. Folklore narratives gain educational significance when learners actively interpret and reconstruct their meanings [7].

Gamification also reflects contemporary students' digital learning preferences and media engagement habits. Gamification enhances motivation by integrating challenge, narrative immersion, and achievement-based progression [4]. Furthermore, innovative pedagogical technologies are essential for preparing students for intercultural communication in a globalized world [3]. Thus, gamification-based folklore instruction functions as a bridge connecting language learning, cultural literacy, and global competence development.

CONCLUSION

Gamification-based learning systems provide a theoretically grounded and pedagogically effective framework for teaching English folklore and developing intercultural communicative competence. English folklore offers culturally rich material for intercultural learning, while gamification enhances engagement, experiential learning, and cultural interpretation. Compared with traditional instruction, gamified approaches foster deeper cultural understanding, pragmatic competence, and collaborative communication skills. The integration of gamification into folklore-based EFL instruction supports learner-centered pedagogy, promotes intercultural empathy, and contributes to global competence

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

formation. Future research should investigate empirical implementation and assess measurable outcomes of gamified folklore instruction in diverse educational contexts.

REFERENCES

1. Byram, M. (2021). Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence (2nd ed.). Multilingual Matters, pp. 42–60.
2. Deterding, S., Dixon, D., Khaled, R., & Nacke, L. (2011). From Game Design Elements to Gamefulness: Defining Gamification. Proceedings of the 15th International Academic MindTrek Conference. ACM Press, pp. 9–15.
3. Ishmuhamedov, R., & Abduqodirov, A. (2018). Ta'limda innovatsion texnologiyalar. Akademnashr, pp. 100–110.
4. Kapp, K. M. (2012). The Gamification of Learning and Instruction. Pfeiffer Publishing, pp. 63–78.
5. Nishonova, D. (2020). Madaniyatlararo kommunikatsiya va til o'qitish metodikasi. Innovatsiya, pp. 64–72.
6. Tolipov, O'., & Usmonboyeva, M. (2017). Pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. Fan va texnologiya, pp. 88–95.
7. Zipes, J. (2012). The Irresistible Fairy Tale: The Cultural and Social History of a Genre. Princeton University Press, pp. 15–30.

ZAMONAVIY CHET TILI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT VA
RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING LINGVODIDAKTIK AHAMIYATI

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan
davlat chet tillar instituti
Nemis va fransuz tillari kafedrasi o'qituvchisi
Mirvaliyev Furqat Shuxratovich

Annotatsiya Mazkur maqolada sun'iy intellekt, raqamli ta'lim platformalari va interaktiv texnologiyalarning chet tili o'qitish jarayonidagi lingvodidaktik imkoniyatlari chuqur ilmiy-nazariy asosda tahlil qilinadi. Tadqiqotda adaptiv o'qitish, individuallashtirilgan ta'lim trayektoriyasi, tezkor teskari aloqa, kommunikativ kompetensiyani rivojlantirish hamda o'qituvchi faoliyatini optimallashtirish masalalari yoritiladi [1][2].

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, lingvodidaktika, adaptiv ta'lim, raqamli platforma, kommunikativ kompetensiya, feedback, mustaqil ta'lim.

Kirish. XXI asr ta'lim tizimi raqamli transformatsiya bosqichiga o'tdi. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, ayniqsa sun'iy intellektga asoslangan tizimlar chet tili o'qitish metodikasini tubdan yangilash zaruratini yuzaga keltirdi. An'anaviy o'qitish modeli o'qituvchi markazli bo'lgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv talaba markazli, moslashuvchan va interaktiv ta'limni talab etmoqda. Lingvodidaktik nuqtai nazardan, raqamli vositalar til kompetensiyalarini shakllantirish jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqadi [3].

Nazariy asoslar va lingvodidaktik yondashuv. Lingvodidaktika til o'qitishning nazariy asoslarini o'rganadi. Sun'iy intellekt va raqamli vositalar ushbu nazariy asoslarni amaliyotga samarali joriy etish imkonini bermoqda. Adaptiv o'qitish modeli talabani bilim darajasi, tezligi va ehtiyojlariga mos ravishda topshiriqlarni shakllantiradi. Bu jarayon Vygotskiyning yaqin rivojlanish zonasi nazariyasi bilan hamohangdir [4]. Masalan, adaptiv o'qitish platformasida B1 darajadagi talaba nemis tilida Perfekt va Präteritum zamonlarini farqlashda muntazam xatoga yo'l qo'ysa, tizim avtomatik ravishda aynan shu grammatik mavzuga oid qo'shimcha tushuntirishlar, interaktiv mashqlar va mini-testlar taqdim etadi. Keyingi bosqichda esa shu mavzu real kontekstda qo'llaniladigan dialog va matnlar bilan boyitiladi. Talaba asta-sekin murakkabroq vazifalarga o'tadi, bu esa uning rivojlanish zonasiga mos keladi. Demak, raqamli vositalar lingvodidaktik nazariyani abstrakt tushunchadan amaliy, individuallashtirilgan o'quv jarayoniga aylantiradi va talabani tabiiy rivojlanish trayektoriyasini qo'llab-quvvatlaydi.

Sun'iy intellekt va til kompetensiyalari. Speech recognition, natural language processing (NLP) va adaptiv testlash tizimlari talaffuz, grammatika va leksikani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi. Talaba xatolari avtomatik aniqlanadi, tahlil qilinadi va tuzatish tavsiyalari beriladi. Bu esa tezkor feedback mexanizmini yaratadi.

Ayniqsa talaffuzni shakllantirishda sun'iy intellektga asoslangan dasturlar samarali natija bermoqda [5]. Masalan, talaba nemis tilidagi “ch” tovushini noto'g'ri talaffuz qilsa, speech recognition tizimi nafaqat xatoni ko'rsatadi, balki fonetik jihatdan qayerda xato qilganini grafik ko'rinishda tasvirlaydi, to'g'ri talaffuzni eshittiradi va talabani talaffuzi bilan taqqoslab beradi. Talaba bir necha marotaba takrorlab, o'z talaffuzini mukammallashtiradi. Shunday qilib, sun'iy intellekt til o'rganishda doimiy nazorat va individual maslahat beruvchi “raqamli repetitor” vazifasini bajaradi.

Raqamli platformalar va uzluksiz ta'lim. Moodle, Google Classroom, Quizlet, Duolingo kabi platformalar ta'limning uzluksizligini ta'minlaydi. Talaba darsdan tashqari vaqtda ham mustaqil shug'ullanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Multimedia materiallar tinglab tushunish va o'qib tushunish ko'nikmalarini rivojlantiradi [6]. Bundan tashqari, masalan, talaba auditoriyadagi darsdan so'ng Moodle platformasiga kirib, o'qituvchi joylashtirgan video materialni ko'radi, Quizlet orqali yangi so'zlarni mustahkamlaydi va Duolingo orqali qisqa mashqlar bajaradi. Bu jarayon atigi 20–30 daqiqa vaqt olsa-da, darsda o'rganilgan bilimni mustahkamlashda juda katta samara beradi. Demak, raqamli platformalar o'quv jarayonini uzluksiz, tizimli va takroriy mashqlar orqali samarali qiladi.

Interaktivlik va kommunikativ metod. Chat-botlar va virtual suhbatdoshlar real muloqotga yaqin sharoit yaratadi. Bu kommunikativ metodning zamonaviy ko'rinishi bo'lib, talabani nutq ko'nikmasini rivojlantiradi. Talaba sun'iy intellekt bilan muloqot orqali erkin nutq mashqlarini bajaradi [7]. Masalan, talaba chat-bot

bilan "aeroportda yo'l so'rash" mavzusida dialog olib boradi. Chat-bot talabaning javoblariga qarab savollarni murakkablashtiradi, grammatik xatolarni to'g'rilaydi va muloqotni davom ettiradi. Bu jarayon real suhbatga juda yaqin tajriba beradi. Natijada talaba jonli muloqotga psixologik jihatdan tayyorlanadi va kommunikativ kompetensiyasi tabiiy ravishda rivojlanadi.

O'qituvchi faoliyatini optimallashtirish. Raqamli texnologiyalar test tuzish, baholash va monitoring jarayonlarini avtomatlashtiradi. Natijada o'qituvchi metodik va kreativ faoliyatga ko'proq vaqt ajratadi. Bu esa ta'lim sifatining oshishiga xizmat qiladi [8]. Masalan, o'qituvchi Google Classroom orqali test joylaydi. Tizim avtomatik baholaydi va qaysi savollarda ko'pchilik xato qilganini statistik ko'rsatib beradi. O'qituvchi shu ma'lumot asosida keyingi darsni aynan qiyin mavzuga qaratadi. Shunday qilib, o'qituvchi subyektiv taxminlarga emas, aniq ma'lumotlarga asoslanib darsni rejalashtiradi.

Amaliy misollar va tajriba. Amaliyotda ko'plab oliy ta'lim muassasalarida raqamli platformalar orqali chet tili o'qitish samarali yo'lga qo'yilgan. Masalan, adaptiv testlar orqali talabalar bilim darajasiga mos topshiriqlar berilishi natijasida o'zlashtirish ko'rsatkichlari oshgan. Chat-botlar yordamida esa talabalar mustaqil nutq mashqlarini bajarish imkoniga ega bo'lgan. Masalan, bir guruh talabalar semestr davomida adaptiv platformadan foydalangan, boshqa guruh esa faqat an'anaviy metod bilan o'qigan. Semestr yakunida birinchi guruhning tinglab tushunish va grammatika natijalari sezilarli darajada yuqori bo'lgan. Bu tajriba raqamli vositalarning nafaqat nazariy, balki amaliy samaradorligini ham tasdiqlaydi.

Cheklovlar va metodik tavsiyalar. Texnologiya vosita bo'lib, maqsad emas. Uni to'g'ri integratsiya qilish lingvodidaktik kompetensiyani talab qiladi. Haddan tashqari texnologiyaga tayanish jonli muloqotni kamaytirishi mumkin. Shuning uchun aralash (blended learning) yondashuv tavsiya etiladi [9]. Tadqiqotlarga ko'ra, masalan, darsning birinchi qismi auditoriyada jonli muloqot asosida o'tkaziladi, ikkinchi qismi esa raqamli platformada mustaqil mashqlar bilan davom ettiriladi. Bu usul talabaning ham ijtimoiy, ham mustaqil o'rganish ko'nikmasini rivojlantiradi. Natija shuni ko'rsatadiki, blended learning yondashuvi texnologiya va an'anaviy metodikaning eng maqbul uyg'unligini ta'minlaydi.

XULOSA

Sun'iy intellekt va raqamli texnologiyalar chet tili o'qitish jarayonini sifat jihatdan yangi bosqichga olib chiqdi. Ular nafaqat o'quv jarayonini texnik jihatdan qulaylashtiradi, balki lingvodidaktik nuqtai nazardan til kompetensiyalarini shakllantirish mexanizmini tubdan yangilaydi. Adaptiv o'qitish imkoniyatlari, tezkor teskari aloqa (feedback), individuallashtirilgan ta'lim trayektoriyasi hamda interaktiv muhit talabaning tilni o'zlashtirish jarayonini sezilarli darajada jadallashtiradi.

Raqamli platformalar va sun'iy intellekt asosidagi vositalar talabaning mustaqil ta'lim olish ko'nikmasini rivojlantiradi, o'quv jarayonining uzluksizligini ta'minlaydi va real til muhitiga yaqin sharoit yaratadi. Ayniqsa, tinglab tushunish,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

o‘qib tushunish, yozma va og‘zaki nutq ko‘nikmalarini parallel ravishda rivojlantirish imkoniyati zamonaviy metodikaning muhim yutug‘i hisoblanadi.

Shu bilan birga, ushbu texnologiyalar o‘qituvchi faoliyatini optimallashtiradi: baholash, monitoring, testlash va nazorat jarayonlarining avtomatlashtirilishi natijasida o‘qituvchi ko‘proq metodik, tahliliy va ijodiy faoliyat bilan shug‘ullanish imkoniga ega bo‘ladi. Bu esa ta’lim sifatining oshishiga bevosita xizmat qiladi.

Biroq texnologiya ta’limning maqsadi emas, balki samarali vositasi ekanligini unutmaslik lozim. Uni lingvodidaktik yondashuv asosida, metodik jihatdan to‘g‘ri integratsiya qilish muhim ahamiyat kasb etadi. Aralash (blended learning) modeli, ya’ni an’anaviy va raqamli ta’limni uyg‘unlashtirish, eng maqbul yondashuv sifatida namoyon bo‘ladi.

Umuman olganda, sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalar kelajakda chet tili o‘qitishning ajralmas tarkibiy qismiga aylanib, ta’lim jarayonining samaradorligi, moslashuvchanligi va interaktivligini ta’minlaydigan asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Richards, J.C. Key Issues in Language Teaching. Cambridge, 2015.
2. Chapelle, C. Technology and Second Language Learning. Wiley, 2017.
3. Hubbard, P. Evaluating Technology in Language Learning. Routledge, 2020.
4. Vygotsky, L. Mind in Society. Harvard University Press, 1978.
5. Beatty, K. Teaching and Researching CALL. Routledge, 2013.
6. Warschauer, M. Learning in the Cloud. Teachers College Press, 2011.
7. Dudeney, G., Hockly, N. How to Teach English with Technology. Pearson, 2012.
8. Bax, S. CALL—Past, Present and Future. System Journal, 2003.
9. Levy, M. Computer-Assisted Language Learning. Oxford, 1997.
10. Godwin-Jones, R. Emerging Technologies for Language Learning. LLT, 2018.

CHET TILLARINI KICHIK YOSHDA O'QITISH: KAMCHILIKLAR VA YUTUQLAR

Mirzamahmudova Sarvinoz Shavkatjon qizi
Is'hoqxon To'ra Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari instituti,
Filologiya va tillarni o'qitish: ingliz tili yo'nalishi
ENG-AU-24 guruhi talabasi
[*mirzamahmudovasarvinoz86@gmail.com*](mailto:mirzamahmudovasarvinoz86@gmail.com)
+998940622032

Annotatsiya: Ushbu tezisda kichik yoshdagi bolalarga (1 yoshdan 13 yoshgacha bo'lgan davrda) chet tillarini o'rgatish samaradorligi hamda ushbu jarayonning yutuq va kamchiliklari bayon etilgan. Shuningdek, ilmiy manbalar asosida yosh omilining tilni egallash jarayonidagi ahamiyati yoritilgan.

Kalit so'zlar: chet tili, kichik yoshdagilar, samaradorlik, kamchiliklar, tilni egallash, tilni o'rganish, kritik davr.

Аннотация: В данной статье анализируется процесс обучения иностранным языкам детей младшего возраста (в период от 1 до 13 лет), а также рассматриваются преимущества и недостатки данного процесса. Кроме того, на основе научных источников освещается значение возрастного фактора в процессе усвоения языка.

Ключевые слова: иностранный язык, дети младшего возраста, эффективность, недостатки, усвоение языка, изучение языка, критический период.

Abstract: This article analyzes the process of teaching foreign languages to young learners (aged 1 to 13) and examines the advantages and disadvantages of this process. In addition, the significance of the age factor in language acquisition is discussed based on scientific sources.

Keywords: foreign language, young learners, effectiveness, disadvantages, language acquisition, language learning, critical period.

Kirish:

Barchaga ma'lumki, bolalar xotirasi kattalarnikiga nisbatan o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lib, xotirasi kuchli, eshitgan ma'lumotlarini osonlik bilan yodda saqlab qoladi. Ular ko'pincha nazariy o'rgatiladigan bilimlardan ko'ra amalda hamda taqlid orqali ko'proq narsalarni eslab qoladilar. "Bola qanchalik yosh bo'lsa, ikkinchi tilni shunchalik oson va tabiiy egallaydi" (S. Krashen. 1982).[1]. Bolalik davrida asosiy mas'uliyat ota-onalar zimmasiga yuklatilgan bo'ladi, shu sababli bolalarda ortiqcha tashvish va majburiyatlar deyarli bo'lmaydi. Natijada, til o'rganish jarayoni osonlashadi.

Asosiy qism:

Tabiiyki inson ulg'aygani sari uning mas'uliyati ortadi va eslab qolish qobiliyati ham ma'lum darajada susayishi mumkin. "Yoshlikda o'rganilgan bilim –

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

toshga o'yilgan naqsh" degan hikmatli so'z ham shundan dalolat beradi. Shuningdek, nafaqat chet tillarini, balki har qanday bilimni yoshlik davrida o'rganish maqsadga muvofiqdir.

Shu sabab o'laroq, 2012-yil 10-dekabrda qabul qilingan "Chet tillarini o'rganish tizimini yanada takomillashtirish to'g'risida" gi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori hamda 2013-2014-o'quv yilidan boshlab umumta'lim maktablarining 1-sinflarida xorijiy tillarni uzluksiz o'rgatishning joriy etilishi buning yaqqol isbotidir.

Turli yoshdagilarga chet tillarini o'rgatish metodikasi fanidan kelib chiqqan holda, amerikalik olim Eric Lenneberg tomonidan 1967-yilda biologic asosga ega "Kritik davr gipotezasi" yaratilgan. Bu nazariya ham til o'rganish uchun ma'lum yosh oralig'i kritik davr vaqt chizig'i mavjudligini ta'kidlab 4 guruhga bo'lgan.

Birinchi davr (0–3 yosh) – maksimal plastiklik davri hisoblanadi. Bu bosqichda bola ona tilini tabiiy ravishda egallaydi va fonologik tizim shakllanadi.

Ikkinchi davr (4–7 yosh) – optimal davr sanaladi. Bu davrda ikki tilni ona tili darajasida egallash imkoniyati mavjud. Nutq erkin shakllanadi va talaffuz deyarli aksentsiz bo'ladi.

Uchinchi davr (8–12 yosh) – kritik chegara davri hisoblanadi. Bu bosqichda til o'rganish hali ham mumkin, biroq jarayon nisbatan qiyinlashadi. Aksent paydo bo'lish ehtimoli ortadi.

To'rtinchi davr (13 yoshdan keyin) – post-kritik davr hisoblanadi. Bu davrda grammatika va leksikani yuqori darajada o'zlashtirish mumkin, ammo fonologik tizimni mukammal egallashda qiyinchiliklar kuzatilishi tabiiydir.

Ushbu bosqichlardan shuni anglash mumkinki, yoshlik davrida til o'rganish samaraliroq kechadi. Bu holat ilmiy tadqiqotlar bilan ham tasdiqlangan. "Erta yoshda chet til o'rganish bolalarning kognitiv rivoji va madaniy ongiga ijobiy ta'sir qiladi" (C. Baker). [3].

Shuningdek, kichik yoshdan chet tillarini o'zlashtirishning yutuqlari bilan birgalikda kamchiliklari ham mavjud. Kichik yoshdagilarga chet tillarini o'rgatishning yutuqlari:

1. Tilni tabiiy muhitda tez o'zlashtirish imkoniyati bo'ladi. Ya'ni, til o'rganish jarayonida o'sha til atmosferasi yaratiladi. Ingliz tili o'rgatishni namuna o'rnida ko'rsatadigan bo'lsak, o'qituvchi bu tilni o'rgatish jarayonida turli xil materiallar, kartinalar, videodarslar yoki mavzuga doir qiziqarli musiqaviy o'yinlardan foydalangan holda dars o'tadi va til o'rganish jarayoni tez va oson kechadi. Shu turdagi mashg'ulotlar davomida bolalar charchoq his qilmaydi, til o'rganishdan tezda zerikib qolmaydi.

2. Talaffuzning tog'ri shakllanishi. Bolalar miyasi moslashuvchan bo'lganligi sababli ular yangi tildagi yangi so'zni tog'ri talaffuz qila oladilar chunki ularda tovushlarni eshitish, farqlash va takrorlash qobiliyati kuchli bo'ladi garchi bu til ularga notanish bo'lsa ham. Bu davrda o'rganilgan talaffuz tabiiy va aksentsiz

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

shakllanadi. "Bolalar erta yoshda tilning tovush xususiyatlariga juda sezgir bo'ladi" (W. Penfield//L.Roberts). [4].

3. Xotiraning kuchli ishlashi. Yuqorida eslatib o'tilganidek, bolalar xotirasi kuchli bo'lib ular ko'proq eshitish orqali har qanday ma'lumotni yod olib olishadi.

4. Ikki yoki undan ortiq tilni parallel ravishda o'rganish va nutq apparatining moslashuvchanligi ham shu yutuqlardan biridir. Bu ham yuqoridagi ma'lumotlarga tayangan holda bolalar xotirasi kuchli ekanining isbotidir.

Kamchiliklariga keladigan bo'lsak:

1. Agarda notog'ri metodika tanlansa, bolaning tilga qiziqishi pasayishi mumkin. Bir xil yo'nalishda dars o'tish, faqat grammatik qoidalarini o'rgatish ularni zeriktiradi va tilga bo'lgan qiziqishi so'nishiga sababchi bo'ladi.

2. Haddan tashqari ko'p ma'lumot o'rgatish faqatgina bosimga ishlaydi va bolani zerikib qolishiga sabab bo'ladi. Bolalar atigi 10 - 15 daqiqagina diqqatini bir narsaga jamlay olishi mumkin. Bu vaqt oralig'ida kerakli bilimlarni o'rgatib, qolgan vaqt davomida ularga turli xil o'yinlar va musiqalar orqali o'rgatilgan bilimlarni takrorlash samaraliroq hisoblanadi.

3. Ona tili to'liq shakllanmasdan turib boshqa tilni o'rganish ayrim hollarda nutq aralashuviga sabab bo'lishi ham mumkin.

4. Juda erta va majburiy o'qitish bolada charchoq va stressni keltirib chiqarishi ham mumkin.

Xulosa:

Xulosa qilib aytganda, yosh bolalarda tilni o'rganishdan ko'ra, tilni egallash samaraliroqdir. Bu yo'nalishda ular qiyin grammatika va lug'atlar o'rganishmaydi ular eshitish orqali tilni hali grammatik qoidalar, lug'atlarni o'zlarini bilmagan holda o'zlashtiradilar. Bu jarayon tilni egallash deb atalib, tabiiy kommunikatsiya orqali o'zlashtiriladi va uzoq muddatli natijaga olib kelishi aniq. Chunki bolada tilga nisbatan tushuncha shakllangan bo'ladi, yoshi kattalashganidan so'ng o'sha tilni o'rganish jarayoni osonlashadi. Va bu jarayon esa tilni o'rganish jarayoni hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Krashen, S. D. (1982). Principles and practice in second language acquisition. Pergamon Press.
2. Jalolov J. Chet tili o'qitish metodikasi. Toshkent-2012.
3. Baker. C. (2001). Foundations of bilingual education and bilingualism (3rd edition).
4. Penfield. W. and Roberts. L. (1959). Speech and brain mechanisms. Princeton University Press.
5. O'zbek milliy ensiklopediyasi
6. <https://cyberleninka.ru>. Kichik yoshdagi bolalarga ingliz tili o'qitish metodlari.
7. Rahmonova G Kichik yoshdagilarga chet tili o'qitishning innovatsion usullari

**NEMIS TILINI O‘QITISHDA WEB-KVEST TEXNOLOGIYASINING
MADANIYATLARARO YO‘NALTIRILGAN DIDAKTIK
IMKONIYATLARI.**

Turaeva Komila Tohirjonovna,
Namangan davlat universiteti
3-bosqich tayanch doktoranti.
tel: +99895-004-31-00

ANNOTATSIYA: Maqolada nemis tilini o‘qitish jarayonida web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo‘naltirilgan didaktik imkoniyatlari tahlil qilingan. Tadqiqotning maqsadi web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishdagi metodik salohiyatini aniqlashdan iborat. Tahlil faoliyatli, sotsiomadaniy va kompetensiyaviy yondashuvlar asosida amalga oshirildi. Web-kvestning tuzilmaviy komponentlari nemis tili mashg‘ulotlarida madaniy mazmunni integratsiya qilish mexanizmi sifatida ko‘rib chiqildi. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining kognitiv, kommunikativ va refleksiv tarkibiy qismlari web-kvest faoliyati sharoitida qanday rivojlanishi asoslangan. Shuningdek, namunaviy web-kvest ssenariy orqali texnologiyaning amaliy imkoniyatlari yoritildi. Xulosa sifatida web-kvest texnologiyasi nemis tili ta’limida madaniyatlararo yo‘naltirilgan o‘quv muhitini tashkil etishga xizmat qiluvchi samarali didaktik vosita sifatida baholanadi.

Kalit so‘zlar: web-kvest texnologiyasi, nemis tili ta’limi, madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi, kompetensiyaviy yondashuv, sotsiomadaniy yondashuv, didaktik imkoniyatlar, madaniy integratsiya.

АННОТАЦИЯ: В статье анализируются дидактические возможности технологии Web-Quest в обучении немецкому языку в межкультурно ориентированном аспекте. Цель исследования заключается в выявлении методического потенциала Web-Quest-технологии в формировании межкультурной коммуникативной компетенции обучающихся. Теоретическую основу анализа составляют деятельностный, социокультурный и компетентностный подходы. Структурные компоненты Web-Quest рассматриваются как механизм интеграции культурного содержания в процесс обучения немецкому языку. Особое внимание уделяется когнитивным, коммуникативным и рефлексивным компонентам межкультурной компетенции в условиях проектно-исследовательской деятельности. Предложен пример учебного Web-Quest-сценария, демонстрирующий практическую реализацию технологии. Делается вывод о том, что Web-Quest может выступать эффективным дидактическим средством организации межкультурно ориентированной образовательной среды при обучении немецкому языку.

Ключевые слова: технология Web-Quest, обучение немецкому языку, межкультурная коммуникативная компетенция, компетентностный подход, социокультурный подход, дидактический потенциал, культурная интеграция.

Abstract: This article analyzes the interculturally oriented didactic potential of WebQuest technology in teaching German as a foreign language. The purpose of the study is to identify the methodological capacity of WebQuest technology in developing intercultural communicative competence. The analysis is based on activity-based, sociocultural, and competence-oriented approaches. The structural components of the WebQuest model are considered as mechanisms for integrating cultural content into German language instruction. Particular attention is paid to the cognitive, communicative, and reflective dimensions of intercultural communicative competence within WebQuest-based learning activities. A sample WebQuest scenario is proposed to demonstrate the practical implementation of the technology. The findings suggest that WebQuest technology can serve as an effective didactic tool for organizing an interculturally oriented learning environment in German language education.

Keywords: WebQuest technology, German language teaching, intercultural communicative competence, competence-based approach, sociocultural approach, didactic potential, cultural integration.

Globallashuv va axborotlashgan jamiyat sharoitida chet til ta'limi faqat grammatik va leksik bilimlarni o'zlashtirish bilan cheklanib qolmay, shaxsning madaniyatlararo muloqotga tayyorligini ta'minlash vazifasini ham bajarishi lozim. Zamonaviy nemis tilini o'qitish metodikasida tilni madaniy kontekstdan ajratilgan holda o'rgatish samarali deb qaralmaydi. Til - madaniyatning ajralmas qismi sifatida namoyon bo'ladi, shu sababli til ta'limi jarayoni madaniy kompetensiya elementlari bilan uyg'unlashtirilishi zarur [1].

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi tushunchasi XX asr oxirida chet til ta'limi nazariyasida markaziy o'rin egallay boshladi. M.Brayn tomonidan ishlab chiqilgan modelda mazkur kompetensiya bilim, munosabat, ko'nikma va tanqidiy madaniy ong kabi tarkibiy qismlardan iborat ekani ta'kidlanadi [1]. Bu yondashuv til ta'limida faoliyatga yo'naltirilgan, vaziyatli va muammoli o'qitish texnologiyalarini joriy etishni talab qiladi.

Shu nuqtai nazardan web-kvest texnologiyasi alohida qiziqish uyg'otadi. Web-kvest internet manbalari asosida tashkil etilgan muammoli vazifalar majmuasi bo'lib, talabalarni axborotni mustaqil izlash, tahlil qilish va jamoada qayta ishlashga yo'naltiradi [2]. U faqat axborot topish emas, balki tanqidiy fikrlash va ijtimoiy hamkorlikni rivojlantirish vositasi sifatida qaraladi.

Maqolaning maqsadi - nemis tilini o'qitish jarayonida web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo'naltirilgan didaktik imkoniyatlarini tahlil qilish va uning metodik qiymatini asoslashdan iborat.

Maqsadga muvofiq quyidagi vazifalar belgilab olindi:

-web-kvest texnologiyasining nazariy asoslarini tahlil qilish;

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

- madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining tarkibiy xususiyatlarini aniqlash;
- nemis tili mashg'ulotlarida web-kvestning didaktik imkoniyatlarini ochib berish;
- namunaviy web-kvest ssenariysini taklif etish.

1. Web-kvest texnologiyasining nazariy-didaktik asoslari:

Web-kvest texnologiyasi 1990-yillarda B. Dodge tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, u internet resurslari asosida muammoli vazifalarni tashkil etish modeli sifatida ta'riflanadi [2]. Uning asosiy g'oyasi — talabalarni tayyor ma'lumotni qabul qilishga emas, balki axborotni tahlil qilish va qayta ishlashga jalb etishdir.

Tom March web-kvestni yuqori darajadagi fikrlash operatsiyalarini talab qiluvchi o'quv faoliyati shakli sifatida tavsiflaydi [3]. Uning fikriga ko'ra, web-kvest faqat axborot to'plash emas, balki sintez va baholash bosqichlarini ham o'z ichiga oladi.

Web-kvest tuzilmasi quyidagi bosqichlarni qamrab oladi:

Kirish (muammo qo'yilishi);

-Vazifa;

-Jarayon;

-Axborot manbalari;

-Baholash;

-Xulosa.

Ushbu tuzilma ta'lim jarayonini izchil va maqsadga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi.

Faoliyatli yondashuv nuqtai nazaridan web-kvest talabalarni ijtimoiy muloqotga jalb qiladi, chunki vazifalar ko'p hollarda guruhli ishni talab qiladi. Galkova ta'kidlaganidek, chet til ta'limida kommunikativ faoliyatni tashkil etish talabalarni real muloqot vaziyatlariga yaqinlashtiradi [4]. Shu jihatdan web-kvest texnologiyasi kompetensiyaviy yondashuv bilan uyg'unlashadi. U til bilimlarini amaliy faoliyat orqali mustahkamlash imkonini beradi.

2. Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining nazariy asoslari:

Chet til ta'limida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasi tushunchasi tilni ijtimoiy va madaniy muhit bilan bog'liq holda o'rganish g'oyasiga asoslanadi. M. Brayn modeliga ko'ra, mazkur kompetensiya faqat lingvistik bilimlardan iborat emas, balki madaniy bilim (knowledge), munosabat (attitudes), talqin va qiyoslash ko'nikmalari (skills of interpreting and relating), o'zaro ta'sir ko'nikmalari (skills of discovery and interaction) hamda tanqidiy madaniy ong (critical cultural awareness) kabi komponentlarni o'z ichiga oladi [1].

Bu tarkibiy qismlar nemis tili mashg'ulotlarida quyidagi ko'rinishda namoyon bo'ladi:

- nemis jamiyatiga oid ijtimoiy normalarni bilish;
- muloqot jarayonida madaniy farqlarni anglash;
- o'z madaniyati va nemis madaniyatini qiyoslash;
- madaniy vaziyatlarda mos strategiya tanlash.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

V.V. Safonova sotsiomadaniy yondashuv doirasida til ta'limi madaniy kontekst bilan uyg'unlashgandagina kommunikativ natijaga erishish mumkinligini ta'kidlaydi [5]. Uning fikricha, til birliklari madaniy ma'no bilan birga o'zlashtirilmasa, muloqot samaradorligi pasayadi.

CEFR hujjatida ham til kompetensiyasi faqat grammatik bilimlar bilan emas, balki sotsiolingvistik va pragmatik kompetensiyalar bilan bog'liq holda ko'riladi [6]. Bu esa madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini chet til ta'limining tabiiy tarkibiy qismi sifatida qarash zarurligini ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan web-kvest texnologiyasi madaniy mazmunni faoliyat orqali o'zlashtirish imkonini beruvchi mexanizm sifatida ahamiyat kasb etadi.

3. Nemis tili mashg'ulotlarida web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo didaktik imkoniyatlari:

Web-kvest texnologiyasi nemis tilini o'qitish jarayonida bir nechta didaktik vazifani bir vaqtning o'zida amalga oshirish imkonini beradi.

3.1. Kognitiv imkoniyatlar:

Web-kvest vazifalari talabalarni axborotni tahlil qilish, saralash va qiyoslashga undaydi. Masalan, “Germaniya va O'zbekiston ta'lim tizimini solishtirish” mavzusidagi web-kvestda talabalar turli internet manbalarini o'rganib, madaniy va ijtimoiy farqlarni aniqlaydi. Bu jarayon tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

3.2. Kommunikativ imkoniyatlar:

Guruhli vazifalar talabalarni nemis tilida muloqot qilishga majbur qiladi. Rolli vazifalar orqali ular madaniy vaziyatni modellashtiradi. Galkova ta'kidlaganidek, kommunikativ faoliyat tilni amaliy qo'llash orqali mustahkamlaydi [4].

3.3. Ijtimoiy-madaniy imkoniyatlar:

Web-kvest ssenariylari ko'p hollarda madaniy muammolarni hal qilishga qaratilgan bo'ladi. Bu talabalarda tolerant munosabat va madaniy sezgirlikni shakllantiradi.

Quyida web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo'naltirilgan didaktik imkoniyatlari jadval ko'rinishida berilgan.

Web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo'naltirilgan didaktik imkoniyatlari:
Jadval 1.

Yo'nalish	Didaktik vazifa	Kutilayotgan natija
Kognitiv	Axborot tahlili	Madaniy bilimlarni chuqurlashtirish
Kommunikativ	Guruhli muloqot	Nutqiy faollik
Ijtimoiy	Rolli vazifalar	Madaniy sezgirlik
Refleksiv	Muhokama	Tanqidiy madaniy ong

4. Nemis tili darsi uchun namunaviy web-kvest ssenariy:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Mavzu: “Deutschland und kulturelle Vielfalt”.

Kirish: Talabalar Germaniyadagi madaniy xilma-xillik masalasi bo'yicha virtual tadqiqot olib boradilar.

Vazifa:

Guruhlar quyidagi rollarga bo'linadi:

- Sotsiolog
- Jurnalist
- Talaba
- Madaniy markaz vakili

Har bir guruh internet manbalari asosida ma'lumot to'playdi va nemis tilida taqdimot tayyorlaydi.

Jarayon:

- Manbalarni o'rganish
- Axborotni saralash
- Guruh ichida muhokama
- Taqdimot
- Refleksiya

Baholash mezonlari:

- Axborotning to'g'riligi
- Madaniy tahlil darajasi
- Nutqiy aniqlik
- Guruhli hamkorlik

Bu ssenariy madaniy mazmunni faoliyat orqali o'zlashtirishga xizmat qiladi va talabalarni muloqotga jalb etadi.

Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, olib borilgan tahlillar nemis tilini o'qitish jarayonida web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishda metodik jihatdan asosli imkoniyatlarga ega ekanini ko'rsatadi. Web-kvest faoliyati til birliklarini madaniy kontekst bilan uyg'unlashtirish, talabalarni mustaqil izlanish va tahlilga jalb etish hamda guruhli muloqot orqali kommunikativ faollikni kuchaytirish imkonini beradi.

Madaniyatlararo muloqot kompetensiyasining kognitiv, kommunikativ va refleksiv komponentlari web-kvest texnologiyasi sharoitida tabiiy faoliyat jarayonida namoyon bo'ladi. Internet manbalari asosida tashkil etilgan muammoli vazifalar madaniy axborotni faqat qabul qilish emas, balki uni qiyosiy tahlil qilish va shaxsiy nuqtai nazarni shakllantirishga yo'naltiradi. Bu esa nemis tili ta'limida sotsiomadaniy mazmunni integratsiya qilishning amaliy mexanizmini ta'minlaydi.

Shu bilan birga, web-kvest texnologiyasining madaniyatlararo yo'naltirilgan qo'llanilishi uning mazmuniy va metodik jihatdan maqsadga muvofiq rejalashtirilishiga bog'liq. Vazifalarning muammoli xarakterga ega bo'lishi, axborot manbalarining ishonchli va madaniy jihatdan mazmunli tanlanishi hamda refleksiya bosqichining tashkil etilishi texnologiyaning didaktik qiymatini belgilaydi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Umuman olganda, web-kvest texnologiyasi nemis tili mashg'ulotlarida madaniyatlararo muloqot kompetensiyasini shakllantirishga xizmat qiluvchi integrativ didaktik vosita sifatida qaralishi mumkin. U til ta'limini faoliyatga asoslangan, kompetensiyaviy va sotsiomadaniy yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish imkonini berib, zamonaviy chet til metodikasi talablariga mos ta'lim muhitini shakllantirishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
2. Dodge B. Some Thoughts About Web-Quests [Electronic resource]. 1995. – URL: <http://webquest.org>
3. March T. The Learning Power of Web-Quests [Electronic resource]. – 2003. – URL: <http://tommarch.com>
4. Гальскова Н.Д. Теория обучения иностранным языкам: Лингводидактика и методика. – Москва: Академия, 2004. – 336 с.
5. Сафонова В.В. Сотциокультурный подход к обучению иностранным языкам. – Москва: Высшая школа, 1993. – 192 с.
6. Council of Europe. Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment. Companion Volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2020. – 260 p.

**NATIONAL METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING
ARGUMENTATIVE WRITING IN ENGLISH IN OUR COUNTRY**

*Alisherova Mohinur Muhiddin qizi ,
Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti
E-mail. mohinualisherova@gmail.com*

Annotatsiya. Ushbu maqola mamlakatimizning o'rta ta'lim tizimida ingliz tilida argumentativ yozma nutqni rivojlantirishga qaratilgan milliy metodik yondashuvlarni tanqidiy tahlil qiladi. Maqolada joriy qo'llanilayotgan kompetensiyaga asoslangan, kommunikativ, janrga yo'naltirilgan va jarayon asosidagi metodlar samaradorligi ko'rib chiqiladi. Xalqaro tadqiqotlar va milliy pedagogik yondashuvlar asosida integratsion ramka taklif etiladi, u retorikani ochiq o'rgatish, o'quvchilarning bilim darajasiga mos differentsial qo'llab-quvvatlash va madaniy moslashuvchan pedagogikani o'z ichiga oladi. Tahlil shuni ko'rsatadiki, mavjud yondashuvlar til ko'nikmalarini oshiradi, lekin argumentatsiya tuzilmasi va tanqidiy tafakkurni tizimli o'rgatish yetarli emas. Taklif etilgan model yuqori sinf o'quvchilarida mustahkam argumentativ kompetentsiyani rivojlantirishga yo'naltirilgan kontekstga mos strategiya hisoblanadi.

Kalit so'zlar: argumentativ yozish, milliy metodika, akademik savodxonlik, retorik tuzilma, differentsial ta'lim, madaniy moslashuvchan pedagogika.

Аннотация.Статья критически рассматривает национально ориентированные методические подходы к развитию навыков аргументативного письма на английском языке в системе среднего образования нашей страны. Анализируются эффективность существующих моделей обучения, включая компетентностный, коммуникативный, жанровой и процессно-ориентированный подходы. Основываясь на международных исследованиях и национальных педагогических традициях, предлагается интегративная концепция, включающая явное обучение риторике, дифференцированное сопровождение в соответствии с уровнем подготовки учащихся и культурно адаптивную педагогическую практику. Анализ показывает, что существующие подходы способствуют развитию языковых навыков, однако систематическое обучение структуре аргументации и критическому мышлению реализуется недостаточно. Предлагаемая модель представляет собой контекстно адаптированную стратегию для устойчивого формирования аргументативной компетентности старшеклассников.

Ключевые слова: аргументативное письмо, национальная методология, академическая грамотность, риторическая структура, дифференцированное обучение, культурно адаптивная педагогика.

Abstract. This article critically examines nationally grounded methodological approaches to developing argumentative writing skills in English within the secondary education system of our country. It reviews the effectiveness of currently implemented instructional models, including competency-based, communicative, genre-based, and process-oriented approaches. Drawing upon both international research and national pedagogical perspectives, the study proposes an integrative framework that emphasizes explicit rhetorical instruction, differentiated scaffolding according to students' proficiency levels, and culturally responsive pedagogy. The analysis demonstrates that while existing approaches contribute to overall language development, systematic instruction in argumentation structure and critical reasoning remains insufficiently addressed. The proposed model offers a context-sensitive strategy for fostering sustained argumentative competence among upper secondary students.

Keywords: argumentative writing, national methodology, academic literacy, rhetorical structure, differentiated instruction, culturally responsive pedagogy.

Introduction. Argumentative writing is a complex academic skill that requires not only grammatical accuracy but also logical structuring, critical reasoning, and advanced discourse awareness. In academic contexts, learners are expected to formulate clear positions, support claims with logical evidence, and construct coherent arguments that follow conventional rhetorical patterns. According to genre theory, academic texts are socially situated practices governed by stable yet teachable rhetorical conventions that must be explicitly introduced to learners rather than acquired intuitively [1].

Within the educational system of our country, recent reforms in foreign language education have prioritized communicative competence and learner-centered instruction. While these reforms have contributed to improvements in oral fluency and general language proficiency, they have not sufficiently addressed discourse-level writing skills. As a result, upper secondary school students often demonstrate descriptive or narrative reasoning instead of analytical argumentation. Their written texts frequently lack clear thesis statements, logical progression of ideas, counter-argument integration, and cohesive development. This situation highlights the urgent need for systematic methodological refinement grounded in both internationally recognized academic writing theory and nationally established pedagogical traditions.

Methods. The study employed a qualitative methodological framework aimed at examining the alignment between theoretical principles of argumentative writing and current classroom practices. The research involved an in-depth qualitative analysis of national curriculum documents, English language textbooks designed for upper secondary schools, and relevant theoretical literature on second language writing and academic discourse. In addition, a comparative methodological synthesis was conducted to evaluate the coherence between applied instructional models and established theories of argumentative writing. This approach made it possible to identify methodological gaps, inconsistencies, and areas where pedagogical practices fail to fully support the development of discourse-level argumentative competence. The analysis focused on instructional objectives, task design, progression of writing activities, and the extent to which rhetorical structures are explicitly taught.

Results. The analysis revealed that several methodological approaches are currently applied in teaching argumentative writing, each contributing partial effectiveness. **Competency-Based Approach:** The competency-based model emphasizes measurable learning outcomes and communicative performance. It contributes positively to learners' general language proficiency and functional communication skills. However, the findings indicate that this approach does not consistently ensure discourse-level organization in argumentative essays. Students often produce grammatically correct texts that lack logical coherence and argumentative depth [2]. National methodologist Jalolov stresses that communicative competence must extend beyond isolated grammar mastery to include structured discourse formation and logical reasoning [3].

Communicative Language Teaching. Communicative Language Teaching (CLT) enhances classroom interaction, idea generation, and learner engagement. Students become more confident in expressing opinions and participating in discussions. Nevertheless, pedagogical analysis shows that communicative fluency alone does not automatically result in structured academic writing. Without systematic instruction in rhetorical organization, learners struggle to transform spoken ideas into coherent argumentative texts [4].

Genre-Based Instruction. Genre-based pedagogy provides learners with explicit models of argumentative macro-structure, enabling them to understand the conventional organization of academic essays [5]. Students learn to construct introductions, body paragraphs, and conclusions with greater clarity. However, overreliance on rigid templates may limit independent analytical thinking if genre instruction is not combined with critical reasoning tasks and flexible writing activities.

Process-Oriented Writing. The process approach conceptualizes writing as a recursive activity involving planning, drafting, revising, and editing [6]. This approach promotes reflective thinking and gradual improvement of written texts. Despite its theoretical value, practical classroom constraints—such as limited instructional time and large class sizes—reduce the full implementation of process-oriented writing stages, thereby diminishing its potential effectiveness.

National Cognitive-Pedagogical Considerations. National scholars emphasize the importance of adapting teaching methodology to learners' cognitive styles and cultural characteristics [7]. The analysis shows that many students demonstrate narrative reasoning tendencies rooted in prior educational experiences. Consequently, they require gradual scaffolding and explicit guidance to transition from narrative description to analytical argumentation. Instruction that ignores these cognitive factors risks producing superficial argumentative structures.

Discussion. The findings indicate that the currently applied methodological approaches contribute to the development of certain aspects of argumentative writing but fail to ensure comprehensive competence. Structural awareness has improved, particularly through genre-based instruction, yet logical progression, counter-argument integration, and cohesive development remain insufficient. The analysis suggests that no single approach can independently address the complexity of argumentative writing. Therefore, an integrative methodological model is required—one that synthesizes the strengths of existing approaches while compensating for their limitations. Such a model should systematically combine:

- explicit instruction in rhetorical structure and argument organization;
- communicative preparation tasks to activate ideas and background knowledge;
- recursive drafting and revision principles to promote reflective writing;
- differentiated scaffolding aligned with learners' cognitive development.

Conclusion. The development of argumentative writing skills in English within the educational system of our country requires a coherent and systematically integrated methodological framework. The effective formation of argumentative competence depends on balancing structural instruction, cognitive development, and communicative practice. By integrating international genre theory with nationally grounded pedagogical principles, argumentative writing instruction can become more stable, effective, and sustainable in upper secondary education [8].

References

1. Swales, J. (1990). *Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Cambridge University Press.
2. Canale, M., & Swain, M. (1980). Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing. *Applied Linguistics*, 1(1), 1–47.
3. Jalolov, J. (2012). *Chet til o'qitish metodikasi*. Tashkent: O'qituvchi.
4. Saidakhmedov, N. (2016). *Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat*. Tashkent: Fan.
5. Hyland, K. (2004). *Genre and Second Language Writing*. University of Michigan Press.
6. Flower, L., & Hayes, J. (1981). A cognitive process theory of writing. *College Composition and Communication*, 32(4), 365–387.
7. Nematov, H. (2018). *Chet tilini o'qitish nazariyasi va amaliyoti*. Tashkent: Tafakkur.
8. Hyland, K. (2019). *Second Language Writing*. Cambridge University Press.

NEMIS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA TINGLAB TUSHUNISHNING DIDAKTIK ASOSLARI VA PROGRESSIYA TAMOYILLARI.

Saidova Maxsudaxon Abbasovna
Toshkent davlat sharqshunoslik universiteti
mustaqil izlanivchisi, Oriental universiteti
katta o'qituvchisi
ORCID: 0000-0002-5087-6209,
E-mail: maksudakhon78@gmail.com
Tel: 998909528514

Annotatsiya. Tinglab tushunish kompetensiyasini rivojlantirish nemis tilini chet tili sifatida o'qitishda eng murakkab vazifalardan biridir. Mazkur maqolada tinglab tushunishni o'qitishning didaktik asoslari tizimlashtiriladi va darsliklardagi eshitish mashqlarini baholash mezonlari ishlab chiqiladi. Tadqiqotda xususan, autentiklik, spontanlik, progressiya va mashq turlari kabi parametrlarga e'tibor qaratilgan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, tayyorlovchi, nazorat qiluvchi va nutq ishlab chiqarishga yo'naltirilgan mashqlar uyg'unligi barqaror kompetensiya shakllanishida muhim ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: tinglab tushunish, DaF didaktikasi, autentiklik, progressiya, darslik tahlili, kommunikativ kompetensiya

Annotation. Die Entwicklung der Hörverstehenskompetenz gehört zu den anspruchsvollsten Aufgaben im Unterricht Deutsch als Fremdsprache. In diesem Artikel werden die didaktischen Grundlagen des Hörverstehens systematisiert und Kriterien zur Bewertung von Hörübungen in Lehrwerken entwickelt. Der Fokus liegt

auf Parametern wie Authentizität, Spontaneität, Progression und Übungsarten. Die Ergebnisse zeigen, dass die Kombination von vorbereitenden, kontrollierenden und produktionsorientierten Übungen für die stabile Kompetenzentwicklung entscheidend ist.

Schlüsselwörter: Hörverstehen, DaF-Didaktik, Authentizität, Progression, Lehrwerksanalyse, kommunikative Kompetenz

Abstract. Developing listening comprehension competence is one of the most complex tasks in teaching German as a foreign language. This article systematizes the didactic foundations of teaching listening and develops criteria for evaluating listening exercises in textbooks. The study focuses on parameters such as authenticity, spontaneity, progression, and exercise types. The results indicate that the combination of preparatory, controlling, and production-oriented exercises is crucial for stable competence development.

Keywords: listening comprehension, DaF didactics, authenticity, progression, textbook analysis, communicative competence

Kirish. Tinglab tushunish nemis tilini chet tili sifatida o'qitishda eng murakkab ko'nikmalardan biridir. Nutq va yozish kabi mahsulotga yo'naltirilgan ko'nikmalardan farqli o'laroq, eshitish jarayoni o'tkinchi va tezkor bo'ladi: til ma'lumotlari darhol o'tib ketadi, real kontekstda takrorlash imkoniyati cheklangan va ma'lumotlarni qayta ishlash katta vaqt bosimi ostida amalga oshiriladi. O'quvchi akustik signallarni segmentlash, sintaktik tuzilmalarni qayta tiklash, leksik birliklarni aniqlash va ularni situativ kontekst bilan bog'lashga majbur bo'ladi [Field, 2008, 350]. Shu ko'p qavatli jarayon tinglab tushunishni yuqori darajadagi kognitiv faoliyatga aylantiradi.

Kompetensiyaga yo'naltirilgan ta'lim modellari va xalqaro referens tizimlariga o'tish bilan tinglab tushunishning ahamiyati oshdi. Turli darajadagi imtihonlar nafaqat til bilimlarini, balki global va detalga asoslangan eshitish qobiliyatini ham baholaydi. Shu bois tinglab tushunishni o'qitish faqat audio materialni eshittirishdan iborat bo'lmagan tizimli didaktik yondashuvni talab qiladi [Rost, 2011, 320].

Amaliyotda esa tinglab tushunish mashqlari ko'pincha faqat nazorat savollaridan iborat bo'lib, ular matnni tushunishni tekshirishga qaratilgan. Tinglash strategiyalari, masalan, mazmunni oldindan taxmin qilish, kalit so'zlarni aniqlash yoki tushunilmagan qismlarni qayta ishlash qobiliyati yetarlicha rivojlantirilmagan. Shuningdek, matnlarning murakkabligi bosqichma-bosqich oshirilmaydi, natijada o'quvchilar ba'zan ortiqcha yuklangan yoki yetarlicha rag'batlantirilmagan bo'lishadi.

Tinglash materiallarini tanlash masalasi ham markaziy ahamiyatga ega. Didaktik ishlov berilgan matnlar va autentik yozuvlar o'rtasidagi muvozanat aniq belgilanishi lozim. Soddalashtirilgan matnlar kirish uchun qulay, lekin autentik materiallar real kontekstga yaqin tushunish kompetensiyasini rivojlantiradi [Field, 2008, 350].

Mazkur maqola ikki asosiy maqsadni ko'zlaydi: birinchidan, tinglash vaziyatlarini nazariy jihatdan xarakterlash; ikkinchidan, darsliklarda tinglab tushunish mashqlarini tahlil qilish va baholash mezonlarini ishlab chiqish. Shu yerda e'tibor, xususan, kommunikatsiya shakli, spontanlik, autentiklik, progressiya va mashq turlariga qaratiladi.

Metodologiya. Tadqiqot sifat-tavsifiy tahlil usuliga asoslanadi. Tinglab tushunish kompetensiyasi bo'yicha ilmiy manbalar tahlil qilindi va turli darsliklardan namunalar olinib, tinglash mashqlarining strukturaviy xususiyatlari aniqlangan.

Analiz mezonlari:

- Kommunikatsiya shakli (bevosita vs. bilvosita)
- Spontanlik darajasi (spontan vs. tayyorlangan)
- Autentiklik (haqiqiy vs. didaktik ishlov berilgan)
- Progressiya
- Mashq turlari (tayyorlovchi, nazorat qiluvchi, nutqga yo'naltirilgan)

Natijalar. Tinglashning kommunikatsion shakllari asosan ikki turdagi tinglashni o'z ichiga oladi: bevosita (face-to-face) va bilvosita, ya'ni audio yoki video vositalar orqali. Bevosita tinglash ko'pincha sinf ichida sodir bo'ladi va dialogik tuzilishga ega, bu esa tezkor javoblar va situativ moslashuvga imkon beradi. Bilvosita tinglash esa intervyular, suhbatlar, munozaralar, reportajlar va yangiliklar kabi turli matn turlarini taqdim etadi. Bu o'quvchilarning leksik repertuarini kengaytiradi va madaniy kontekstni tushunishga yordam beradi [Rost, 2011, 320].

Spontanlik va autentiklik: Spontan nutq ko'pincha ellipslar, takrorlar, o'z-o'zini tuzatish va og'zaki elementlarga boy. Tayyorlangan matnlar esa aniqroq tuzilishga ega va yaxshiroq izchillikni ta'minlaydi.

Tinglab tushunish mashqlarida progressiya tizimli bo'lishi muhim: avval oson va tuzilmali matnlar, keyin murakkab va autentik materiallar. Mashqlar uch bosqichda bo'linadi: tayyorlovchi, nazorat qiluvchi va nutqga yo'naltirilgan. Faqat matn tushunilishini tekshirish yetarli emas; produktiv elementlar qo'shilganda tinglab tushunish kommunikativ kompetensiyaga integratsiyalanadi [Field, 2008, 350].

Muhokama. Tinglab tushunish passiv jarayon emas, balki faol ma'no qurishdir. O'quvchi nafaqat matnni eshitadi, balki uni tahlil qiladi, kontekst bilan bog'laydi va o'z nutqida qo'llashga harakat qiladi. Shu sababli darsliklar turli tinglash vaziyatlarini, madaniy mazmunni va tinglashni nutq bilan bog'lashni o'z ichiga olishi lozim. Masalan, bevosita tinglashda dialogik vaziyatlar orqali o'quvchi tezkor javob berishni o'rganadi, bilvosita tinglash esa real hayot matnlaridan olingan materiallar bilan o'zaro aloqani kuchaytiradi [Field, 2008, 350]. Shuningdek, tinglab tushunish mashqlari faqat matnni tushunishni tekshirishdan iborat bo'lmasligi, balki tayyorlovchi, nazorat va nutqga yo'naltirilgan mashqlar kombinatsiyasini o'z ichiga olishi muhim. Bu o'quvchining nafaqat passiv eshitish, balki olingan ma'lumotni tahlil qilish va kommunikativ maqsadlarda ishlatish ko'nikmasini rivojlantiradi [Rost, 2011, 320].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Xulosa. Tinglab tushunish – kompleks, strategik boshqariladigan jarayon boʻlib, kognitiv, lingvistik va kontekstual komponentlarni birlashtiradi. Samara berishi uchun:

- Matnlar ehtiyotkorlik bilan tanlanishi, autentik va didaktik materiallar uygʻunligi;
- Progressiya aniq belgilanib, oʻquvchi bosqichma-bosqich rivojlantirilishi;
- Mashqlar tayyorlovchi, nazorat qiluvchi va nutqga yoʻnaltirilgan boʻlishi zarur.

Tinglab tushunish mashqlari turli vaziyatlar va matn turlari bilan boyitilganda, oʻquvchilar interkultural kompetensiyani ham rivojlantiradi. Bu esa nafaqat til koʻnikmalarini, balki real kommunikatsiya qobiliyatini mustahkamlaydi. Kelajakda empirik tadqiqotlar turli mashqlar kombinatsiyasining oʻquv natijalariga taʼsirini chuqurroq oʻrganishi muhimdir [Field, 2008, 350; Rost, 2011, 320].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Bimmel P., Rampillon U. *Lernerautonomie und Lernstrategien*. – München: Langenscheidt, 2000. — S. 215.
2. Field J. *Listening in the Language Classroom*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2008. — P. 350.
3. Helbig G., Götze L., Henrici G., Krumm H.-J. *Deutsch als Fremdsprache. Ein internationales Handbuch*. – Berlin: de Gruyter, 2001. — S. 480.
4. Rost M. *Teaching and Researching Listening*. 2nd edition. – London: Pearson, 2011. — P. 320.
5. Vandergrift L., Goh C. *Teaching and Learning Second Language Listening*. – New York: Routledge, 2012. — P. 290.
6. Abbasovna S. M. Die Entwicklung der pragmatischen Kompetenz durch Hörverstehen bei den Studierenden im DaF //International Scientific and Current Research Conferences. – 2023. – S. 477- 481.
7. Abbasovna S. M. The Development of Pragmatic Competence Through Listening Comprehension in Students of German as a Foreign Language //International Education Trend Issues. – 2025. – T. 3.– №. 1. – P. 18-25.

TALABALARGA FRANSUZ TILINI OʻQITISHDA TINGLAB
TUSHUNISH KOʻNIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIYATI

Usmanova Nodira Xrajitdinovna
OʻzDJTU, Tarjimonlik fakulteti,
Roman-german tillari tarjimashunosligi
kafedrasi katta oʻqituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarga fransuz tilida tinglab tushunish koʻnikmalarini oʻrgatishda uchraydigan qiyinchiliklar va ularni bartaraf etish yoʻllari oʻrganilgan.

Kalit soʻzlar: tinglab tushunish, umumiy tushunish, toʻliq tushunish, tanqidiy tushunish kognizant, bevosita tushunish, bilvosita tushunish, ogʻzaki nutq.

Annotation. This article provides the difficulties encountered in teaching students listening comprehension skills in French and the ways to overcome them.

Keywords: Listening comprehension, global understanding, complete understanding critical comprehension, cognizant, direct comprehension, indirect comprehension, spoken language.

Аннотация: В данной статье изучаются трудности, возникающие при обучении студентов навыкам аудирования на французском языке, а также пути их преодоления.

Ключевые слова: аудирование, общее понимание, полное понимание, критическое понимание, когнитивный, непосредственное понимание, опосредованное понимание, устная речь.

Bugungi kunda jahonda ro'y berayotgan ijtimoiy-iqtisodiy va siyosiy o'zgarishlar dunyo xalqlarini bir-biriga yaqinlashtirishga xizmat qilish bilan bir qatorda o'zaro tinchlik va birlikning yaxlit bo'lishiga ham olib kelmoqda. Hozirgi davrning dolzarb masalalaridan biri xorijiy tillarni o'qitish orqali yosh avlodni ona vatanga muhabbat va sadoqat, milliy g'urur, yuksak axloq va ma'naviyat, qadimiy va boy merosimizga iftixor tuyg'usi, milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalashdir. Jahon ta'lim tizimidagi tub islohotlar talabalarning chet tillarni mukammal o'rganishlari, barcha sohalarda chet tillarni bilgan holda o'zlarini namoyon eta olishlari uchun zarur shart – sharoit yaratib berish, ularning xorijiy tilda og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish muammolarini ilgari surmoqda. Ta'lim oluvchilarning chet tilda fikr yuritish, erkin muloqotni amalga oshira olish qobiliyatlarini rivojlantirish, intellektual faoliyatini shakllantirish, ularning tayyorgarligini baholash masalalari bilan Yevropa Universitetlari assotsiatsiyasi, YUNISEF, YUNESKO kabi tashkilotlar shug'ullanmoqda. Rus metodisti E. Burina ta'kidlaganidek, "Chet tilida og'zaki va yozma nutqni rivojlantirish masalasining umumiy tendensiyalarda rivojlanishi zamonaviylik va yosh avlodda chet tilga oid bilim, ko'nikma, malakalarning shakllanishida katta ahamiyat kasb etib, zamonaviy tarbiya muammolari bilan bog'liq holda talabalarning ijodiy qobiliyatlarini oshirishga xizmat qilmoqda" (1; 22).

Ma'lumki, oliy ta'lim muassasalarida chet tilini, jumladan fransuz tilini o'qitish o'ziga xos xususiyatga ega bo'lib, maxsus o'quv dasturi va o'qitish metodikasini qo'llashni taqazo etadi. Mavjud tizim shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda fransuz tilini o'qitishda nutq faoliyatini har to'rtala turini ya'ni tinglab tushunish, gapirish, o'qish, yozishni o'rgatish muhim ahamiyat kasb etadi. Fransuz tilida nutq faoliyati turlarini, xususan, tinglab tushunishni o'rgatish samarasi bir qancha omillarga: darslarni to'g'ri tashkil eta olish, dars jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan to'g'ri va unumli foydalana olish hamda talabalarga jonli muloqot muhitini yaratib berishga bog'liq. Oliy o'quv yurtlarida fransuz tilini o'qitishning amaliy maqsadlaridan biri og'zaki nutqni o'rgatishdir. Mazkur o'quv yurtlarining dasturiy talablariga binoan, talabalar fransuz tilida og'zaki axborot berish, suhbatlasha olish va o'rganilgan mavzuga bog'liq fransuz

IS'HOXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

tilidagi nutqni tinglab tushuna olish malakalarini egallashlari talab etiladi. Olib borilgan izlanishlar, o'tgan vaqt davomida chet tili amaliy mashg'ulotlarida tinglab tushunish malakalarini rivojlantirishga e'tibor berilmagani hamda ushbu nutq faoliyati turiga passiv va retseptiv nutq faoliyati sifatida baho berilganligini ko'rsatdi. Tadqiqotchi olimlar keyinchalik tinglab tushunish malakalarini shakllantirish va rivojlantirish chet tillarini o'rgatishda muhim ahamiyat kasb etishini anglab yetishdi va u muloqot jarayonida muhim o'rin egallashini isbotlab berishdi. Til o'rgatishni O'zbekiston sharoitida 1- sinfdan boshlab tashkil etilishi va bunda o'quvchilarga tinglab tushunish va gapirish mashqlari yordamida chet tilini o'qitilishi ushbu tadqiqotlarning amaldagi isboti desak noto'g'ri bo'lmaydi. Ko'rinadiki, hozirgi kunda tinglab tushunish malakasi nutqiy faoliyatning birlamchi va yetakchi omillardan biriga aylandi va gapirish faoliyati bilan yonma-yon qo'yilmoqda. Nutqiy faoliyatning aynan shu ikki turi yuqorida qayd etilganidek, ma'lumot olish va ma'lumot berish vazifalarini amalga oshirishga xizmat qiladi. Biroq bu o'rinda nutqiy faoliyatning ikki subyekt – tinglovchi va so'zlovchining chet tilida talaffuzi, nutq tempi, nutqning aslyatga yaqinligi kabi subyektiv va obyektiv omillar ham mavjudligini unutmaslik kerak.

Til o'rgatishdan ko'zlangan asosiy maqsad kommunikatsiya orqali kognizant, ya'ni tilda bevosita va bilvosita muloqot qila oladigan mutaxassisni tayyorlashdan iborat. L.Iliyeva "Har qanday muloqotning yuzaga kelishi kommunikatsiyaga kirishuvchi uchun sabab, asos bo'lishi kerak. Til muloqoti asosan nutq faoliyati turlari – tinglab tushunish, gapirish, o'qish va yozishning o'zaro aloqasisiz yuzaga chiqa olmaydi", deb hisoblaydi (4; 54) .

Ma'lumki, tinglab tushunmay turib gapirish mumkin emas yoki gapirilgan nutq tinglab tushunilishni talab etadi. Ushbu hodisalar parallel jarayonlar bo'lib, o'zaro uzviy bog'liq va bir-birini to'ldirib turadi. O'.Hoshimov va I.Yoqubovlar ularni quyidagicha ta'riflagandilar: "...Og'zaki nutqni o'rgatish tinglab tushunish va gapirishni o'rgatishni o'z ichiga oladi. Ular ajralmas qismlardir, shu bois ularni bir-biridan ajratib o'rgatish qiyin, hatto mumkin ham emas" [6; 130-b].

J.Jalolov umumta'lim maktablari sharoitida til o'rganuvchilarning tinglab tushunishdagi qiyinchiliklari va ushbu jarayonning muvaffaqiyatli amalga oshish omillari haqida quyidagi fikrlarni bildiradi:

1) tinglovchining o'ziga bog'liq xususiyatlari (eshitish malakasining rivojlanganligi, xotirasi, diqqati);

2) tinglash sharoitlari (nutq tezligi, so'zlanayotgan nutqning qancha vaqt davom etishi til materiallarining hajmi va shakli);

3) qo'llangan materialning lingvistik jihatlari (tinglovchining til tajribasiga mos kelish-kelmasligi); mazmunga doir qiyinchiliklar; nutqni idrok qilish shart-sharoitidagi qiyinchiliklar, nutq shakliga oid qiyinchiliklar, tilshunoslik nuqtayi nazaridan sodir bo'ladigan qiyinchiliklar; audiomatn tuzilishiga oid qiyinchiliklar.(2; 45)

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Tinglab tushunish jarayonida yetarli bilimlarga ega bo'lmalik, so'zlovchilarning aytganini to'la-to'kis, qisman tushunmaslik yoki fahmlamaslik holatlariga olib keladi. Tadqiqotimiz jarayonida bu masalani o'rganib tahlil qildik va talabalarning fransuz tilini tinglab tushunishdagi interferension qiyinchiliklari quyidagilardan iborat ekanligi aniqlandi:

1) Talaffuz va fonetika ta'siri: Fransuz tilidagi tovushlar tizimi o'zbek tilidan farq qiladi. Masalan, burun tovushlari (õ, ã, ù) yoki [œ] kabi tovushlar o'zbek tilida mavjud emas, bu esa eshitishni murakkablashtiradi. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etsih uchun talabalar bir-biriga o'xshash so'zlarni eshitib farqlashni mashq qilishi maqsadga muvofiq. Misol: beau ([bo], chiroyli) va bon ([bõ], yaxshi) Burun tovushlari mashqi: Burun tovushlari bilan so'zlar takrorlash. Misol: pain [pẽ] (non), pont [põ] (ko'prik).

2) So'z oxiridagi tovushlar talaffuz qilinmasligi (parlez - [paʁle]) o'zbek tili talaffuz odatlariga zid. Bu qiyinchiliklarni bartaraf etish uchun transkripsiya mashqlari tavsiya eyiladi: Talabalar eshitilgan so'zlarni yozib olishadi va o'qituvchi ularning to'g'ri yozilganini tekshiradi.

3) Qo'shma tovushlar va so'z birikmalari (liaison): Fransuz tilida so'zlar ravishda o'zaro bog'lanib talaffuz qilinadi. Masalan, les amis [lez_ami], bu esa ingliz tilida so'zlar aniq ajratib talaffuz qilinishiga odatlangan talabalarni chalg'itadi. Bu muammoni oldini olish uchun talabalarga les amis [lez_ami] va les enfants [lez_ãfã] kabi bog'lanmalarni talaffuz qilish va tinglab farqlashga o'rgatiladi.

4) Qo'shimchalarning noto'g'ri eshitislihi: Fransuz tilida fe'l shakllarining talaffuzi ko'pincha bir xil, lekin yozuvda farq qiladi (il parle, ils parlent - [il paʁl]). Talabalar bu farqlarni eshitishda va tushunishda qiyinchilikka duch keladi. Talabalarga bu qiyinchiliklarni yengish uchun qisqartmalar bo'lgan real suhbatlarni eshittirib, ularning yozma shaklini tiklash topshirig'i bajarish tavsiya qilinadi. Masalan: "J'sais pas" → Je ne sais pas.

Ushbu qiyinchiliklarni oldini olish uchun tinglab tushunish uchun tog'ri audiomatn tanlanishi lozim bo'ladi. Bizning fikrimizcha, audiomatn tanlashda quyidagi talablarga amal qilish kerak:

- matn g'oyaviy-tarbiyaviy qimmatga ega bo'lishi;
- tanlangan mashq talabaning bilim drajasiga , ularning o'z ona tilidagi va chet tilidagi nutq tajribasiga mos tushishi;
- talabada qiziqish uyg'otadigan masalani yoritishi;
- mantiqan to'g'ri qurilishi;
- nutqning turli shakllarini qamrab olishi;
- qo'shimcha axborot elementlarining ko'p bo'lmaligi

Tinglab tushunish bilishga intilishning bir ko'rinishidir. Tinglab tushunish uchun bir nechta psixofiziologik mehanizmlar xizmat qiladi. I. Yoqubovning fikricha, nutqni tinglash qobiliyati, diqqat, uzoq muddatli xotira va qisqa muddatli xotira, oldindan faraz qilish, hamda fikrlash tinglab tushunishning asosiy mehanizmlaridir.

Nutqni tinglash qobiliyati quyidagi komponentlardan iborat:

- A) fonematik tinglash qobiliyati,
- B) fonetik tinglash qobiliyati,
- C) intonatsion tinglash qobiliyati.

Fonematik tinglash qobiliyati fonemalarning fonologik ya'ni ma'no ajratuvchi xususiyatlarini farqlash uchun xizmat qiladi. Fonetik tinglash qobiliyati esa nutq tovushlarining fonetik xususiyatini farqlash uchun xizmat qiladi, ya'ni ma'no ajratmaydigan nutq tovushlarini to'g'ri tinglay olish qobiliyati deganidir. Intonatsion tinglash qobiliyati jumla va gaplardagi ohangni to'g'ri ilg'ay olish uchun xizmat qiladi. Ushbu qobiliyat turi ham yuqoridagilari kabi muhim ahamiyat kasb etadi.

Tinglab tushunish jarayonining quyidagi bosqichlari mavjud:

- yuzaki tushunish
- umumiy tushunish
- to'liq tushunish
- tanqidiy tushunish (3;44)

Oliy ta'limda talabalar har bir bosqichdagi matnni tinglab tushuna olishlari lozim bo'ladi.

Oliy ta'lim muassasalari Filologiya va tillarni o'qitish fransuz tili yo'nalishi talabalariga amaliy mashg'ulotlarda tinglab tushunish ko'nikmasi ustida ishlash, o'rgatish alohida fan sifatida o'qitiladi, amaliy darslarda talabalarni tinglab tushunishga o'rgatib boriladi. Xulosa qilib aytganda, amaliy mashg'ulotlarda tinglab tushunish ustida ishlash metodikasi yuqorida biz keltirib o'tgan xususiyat, qiyinchilik va dastur talablarini inobatga olgan holda ishlab chiqilishi maqsadga muvofiq. Bunda, talabalarning bilimi, qabul qilish tezligi, yosh xususiyatlari kabilar hisobga olinadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Бурина Е.В. Л.А.Дунаева. Обучение Аудирования на французском языке в виртуальной лингводидактической среде. Мир науки, культуры образования. №4.(95) 2022.
2. Жалолов Ж.Ж. Инглиз тили ўқитиш қиёсий методикаси: Магистратура учун ўқув дастури. – Тошкент: ТДПУ, 2008. 120 б
3. Рахманов И. Некоторые теоритические вопросы методики обучения иностранным языкам в среднем школе.-Изд.3-е перереб.М.1991 187.стр.
4. Илиева Л.К. Чет тил таълимида изчилликни таъминлашнинг лингводидактик асослари: Дисс. ... пед.фанлар.номзоди. - Т., 2007. - 150 б.
5. Щепилова А.В. Теория и методика обучения французскому языку как второму иностранному: учебное пособие для студентов вузов. М.: ВЛАДОС, 2005.-242 стр

6. Хошимов Ў. И. Ёқубов ва бошқ. Инглиз тили ўқитиш методикаси. - Т.: 2003. - 301 б
7. Mayer G. A personal Perspective. In On Grammar, Vol. 1 in The collected Works, pp 14.

AMALIY MASHG'ULOTLARDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI

Shodiyev Rahimjon Safarovich
Toshkent amaliy fanlar universiteti v.b. dotsenti
Talaba: Abdurahmonova Husnora Alijonovna

Annotatsiya: Ushbu maqolada chet tilini o'rgatishda interfaol usullarning ahamiyati, talabalarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llash, interfaol usullarni qo'llash natijasida talabalarning hozirjavoblikka o'rganishi, ularning so'z boyligi ko'payishi, ilmiy-nazariy bilimi yanada mustahkamlanishi va darsga qiziqishini orttirishi va intilishga olib kelishi hamda talabalarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish haqida ma'lumot berilgan.

Kalit so'zlar: Chet tili, interfaol usul, pedagogik texnologiya, innovatsion texnologiya

Annotation: In this article is described the importance of interactive methods in teaching a foreign language, the use of pedagogical technologies that increase the educational and creative activity of students and guarantee the effectiveness of the educational process, the study of students in the present as a result of the use of interactive methods, their vocabulary increases, their scientific and theoretical knowledge is further strengthened.

Keywords: Foreign Language, interactive method, pedagogical technology, innovative technology

Аннотация: В данной статье рассматривается значение интерактивных методов в обучении иностранному языку, применение педагогических технологий, повышающих учебную и творческую активность учащихся и гарантирующих эффективность учебно-воспитательного процесса, в результате применения интерактивных методов учащиеся учатся реагировать на происходящее, увеличивается их словарный запас, укрепляются научно-теоретические знания, повышается интерес к уроку и мотивация, а также развиваются навыки мышления у учащихся предоставляется информация.

Ключевые слова: иностранный язык, интерактивный метод, педагогическая технология, инновационная технология

Pedagogik texnologiyalarning bugungi kunda eng ommaviylashgan turlaridan biri bu - interfaol usullardir. Interfaol usullar talaba va o'qituvchining birgalikdagi faoliyati bo'lib, asosan talabalarni fikrlashga undaydi. Kerakli xulosalarga kelishni, ular o'zini tahlil qilishni va amaliyotda qo'llashni o'rgatadi. O'qituvchining asosiy

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

vazifasi bu yerda talabalarga yo‘l ko‘rsatish, yo‘nalish berish, eng to‘g‘ri xulosani aytishdan iborat. Interfaol usullar yana shunisi bilan ham ahamiyatli, o‘qituvchi talabani fikrini hech qachon keskin rad etmaydi, faqatgina vaqti bilan to‘g‘ri xulosani aytib o‘tib ketadi. Natijada talaba xatosini o‘zi tushunib oladi. Bu esa ularni tushkunlikka tushish, fikrlashda tormozlanish kabi holatlarning oldini oladi. Interfaol usullar talaba va o‘qituvchi o‘rtasidagi o‘zaro hurmatga asoslanadi. O‘qituvchi qanday bo‘lmasin talabani fikrini tinglaydi va hurmat bilan qarashini bildiradi, shu bilan birga talabalarni bir-birlarini tinglashga o‘rgatadi. E’tirozlar, qo‘shimchalar ham “hurmatli”, “sizning fikringizga qo‘shilgan holda”, “bizning ham ayrim fikrlarimiz bor edi” kabi so‘zlar orqali bildiriladi. Bunday tarzda tashkil etilgan darsda talaba o‘zini hurmat qilinayotganligini sezadi va bunday sharoitda hech qanday bosimsiz erkin fikrlay boshlaydi va uni ochiq bayon eta oladi. Ushbular bilan birgalikda u boshqalarni ham hurmat qilishga o‘rganadi. Interfaol usullar talabalarda doimiy faollikni ta‘minlaydi. Talabalar dars davomida bo‘sh qolmaydilar, ular mavzuga oid biror bir muammo bilan band bo‘ladilar. Natijada esa zerikish holatini oldi olinadi. Interfaol usullardan foydalanishda o‘qituvchi, eng avvalo, darsning texnologik loyihasini tuzib olishi lozim. Darsni texnologik loyihalash uchun esa o‘qituvchi interfaol usul strategiyalari va qo‘llanilishi bilan tanish bo‘lishi lozim.

Bugungi kunda bir qator rivojlangan mamlakatlarda talabalarlarning o‘quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi hamda ta‘lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo‘llash borasida boy tajriba to‘plagan bo‘lib, ushbu tajriba asoslarini tashkil etuvchi metodlar o‘ziga xos ahamiyatga egadir.

O‘qituvchi va talaba orasidagi jarayon aslida talabani u yoki bu bilim ko‘nikma va malakalarini o‘zlashtirish maqsadida bog‘lab turganligini ko‘rsatib turadi. Agar keng ko‘lamda oladigan bo‘lsak, o‘qitishning birinchi kunlaridan to shu kungacha o‘qituvchi va talaba orasidagi keng ma‘noda uch xil bog‘lanish shakllangan bo‘lib, u o‘z tasdig‘ini topgan. Ko‘rinib turibdiki, uslubiy yondashuvda o‘qituvchining barcha usullarini uch guruhga bo‘lishimiz mumkin:

1. Nofaol usul. 2. Faol usul. 3. Interfaol usul [3. 78 b]

Nofaol uslubiy yondashuv-bu talaba bilan o‘qituvchi orasidagi bog‘liqlik shaklidir. Bunda o‘qituvchi darsning asosiy harakatlanuvchi figurasi hisoblanadi, talabalar esa nofaol eshituvchi sifatida namoyon bo‘ladi. Mazkur usul mashg‘ulotlardagi tezkari mustaqil savol-javoblarda, nazorat ishlarida, test va boshqa usullarda aks etadi. Nofaol usul talabalarining o‘quv materialini o‘zlashtirishlaridagi eng samarasiz usul hisoblanadi, lekin uning o‘ziga xos ijobiy tomoni mavjud. Bu xildagi mashg‘ulotlarga ko‘p mehnat talab qilinmaydi. Chegaralangan vaqt oralig‘ida katta miqdordagi o‘quv materialini topishga imkon beradi. Bu mashg‘ulot turi oliy o‘quv muassasalarida keng tarqalgan bo‘lib, keng yoyilgan shakli ma‘ruzadir. Faol uslubiy yondashuvda o‘qituvchi bilan talaba bir-biri bilan o‘zaro aloqada bo‘ladi. Mashg‘ulot jarayonida talaba nofaol tinglovchi

emas, balki mashg'ulotning faol ishtirokchisiga aylanadi. Agar nafaol mashg'ulot usulida asosiy harakat qiluvchi figura o'qituvchi bo'lgan bo'lsa, bu usulda talaba va o'qituvchi teng huquqqa egadir. Nafaol mashg'ulotlar o'qitishning avtoritar uslubiga ega bo'lgan bo'lsa, faol usullar demokratik uslubga egadir. Faol va interfaol yondashuvlarda esa umumiylik ko'proq ko'zga tashlanadi. Umuman olganda interfaol usulni ko'proq zamonaviy faol usullarning shakli sifatida ko'rishimiz mumkin. Faol usullardan farqli o'laroq, interfaol usullar o'qituvchi va talabaning o'zaro aloqasini, balki o'qitish jarayonida ularning o'zaro bir-biri bilan faol munosabatda bo'lishlariga yo'naltirilganligi bilan ham ahamiyatlidir. Interfaol mashg'ulotlarda maqsadga erishish uchun yetarli zamin yaratadi. O'qituvchi mashg'ulot rejasini tuzadi (qoida bo'yicha interfaol mashq va topshiriqlar talaba o'zlashtirayotgan material bilan o'zaro bog'liq bo'ladi). Talabalar bajaradigan interfaol mashg'ulotdagi interfaol mashq va topshiriqlar uning asosiy tarkibi hisoblanadi. Oddiy mashq va topshiriqlardan shunisi bilan farqlanadiki, ularni bajarish jarayonida o'rganilgan material nafaqat mustahkamlanadi, balki yana yangilari ham olinadi.

Interfaol o'qitish usuli deganda muammoli vaziyatni hal etish uchun talabalar o'rtasida munozara, erkin fikr almashinuvini tashkil etishda har xil usullardan foydalanish mumkin. Kichik guruhlariga o'qitish va umuman talabalar bir-birlarini o'qitadi asosida mashg'ulot olib borishni ham tushunish mumkin. Demak interfaol usullarni qo'llash natijasida talabalar hozirjavoblikka o'rganadi, ularning so'z boyligi ko'payadi, ilmiy-nazariy bilimi yanada mustahkamlanadi va mashg'ulotga qiziqishini orttiradi va intilishga olib keladi[3. 80-82 betlar]

Talabalarni mustaqil ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish ta'lim tizimining eng muhim sifat ko'rsatkichlaridan biri bo'lib e'tirof etilmoqda. Chunki bu o'zgaruvchan bozor iqtisodiyoti sharoitida faqatgina mustaqil fikrlash qobiliyatiga ega bo'lgan shaxsgina o'z muammolarini o'zi mustaqil hal qila oladi. O'zi uchun ham oila uchun ham foydali bo'lib hisoblanadi, hamma jamiyatda o'z mavqeyiga ega bo'ladi. Bunday qobiliyat albatta dastlab oilada, keyinchalik esa ta'lim muassasalarida shakllanadi.

Albatta bu bilim ham kerak. Ammo bilim o'z yo'liga mustaqil fikrlash ham katta boylik." Pedagogik adabiyotlarda ta'kidlanganidek talabalarning bilish jarayonidagi faolligini oshiruvchi va ularning fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi usul interfaol usul deb ataladi. O'qitishning interfaol usuli ikki ko'rinishda o'zini namoyon qiladi.

1. Talabalarning o'quv materialini kompyuter yordamida mustaqil o'zlashtirishni ta'minlash. Bunda talaba kompyuterda tovush, animatsiya va boshqa imkoniyatlaridan (interfaol muhit) keng foydalangan holda o'qituvchi dastur bo'yicha o'quv materialini mustaqil o'zlashtiradi. U internet tarmog'idan ham kerakli axborotni olib o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

2. O'qituvchi- talaba munosabatlarini ularning jonli muloqotini faollashtirish. Bunda odatdagi o'qituvchi monologini mumkin qadar kamaytirib, o'quvchilarni mustaqil

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

ijodiy fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi strategiyalardan foydalanish, o'qituvchining mashg'ulotdagi hukmronligidan voz kechib, uni o'quvchilarning mustaqil o'zlashtirishlariga yordam va maslahat beruvchi, ularga mustaqil faoliyat uchun sharoit yaratuvchi maqsadga yo'llovchi shaxs bo'lishga erishishi nazarda tutiladi. Chunki ilmiy-tadqiqotlarda ta'kidlanganidek mustaqil bilish faoliyati ijodiy tafakkurni rivojlantirishni asosi bo'lib hisoblanadi.

O'quvchilarda fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda J. Stil, K. Meridis va Sh. Templarning fikrlashni rivojlantirish uchun katta hissa qo'shgan "o'qish, yozish va fikrlashni rivojlantirish uchun xalqaro dastur" ni ahamiyatini alohida ta'kidlash lozim. U jahondagi 30 ga yaqin mamalakatlarda ta'lim tizimida yuqori samara bermoqda.

Yuqori samaradorlikka erishish uchun quyidagi faol o'qitish metod (usul)-laridan foydalanish mumkin.

- Aqliy hujum. Bu usulda o'qituvchi tomonidan muammoli topshiriq (savol) beriladi va barcha o'qituvchilarning fikr-mulohazalari to'planadi. Mashg'ulotda qatnashayotgan talabalar birlashgan holda qiyin muammoni yechishga harakat qiladilar; uni yechish uchun shaxsiy g'oyalarini ilgari suradilar.
- Guruh (juft) bo'lib ishlash. Mashg'ulot qatnashchilari kichik guruhlariga (4-5 talabaga) bo'lingan holda yoki juft bo'lib o'qituvchi tomonidan berilgan topshiriqni bajarishadi.
- Baxslar. Mashg'ulotda o'quv guruhini ikki kichik guruhga bo'lgan holda biror mavzu bo'yicha o'zaro baxs, fikr almashinuv tarzida o'tkaziladi.
- Mehmon mashqlari (ularni kutib olish). Mashg'ulot jarayonida biror mavzuni ta'lim muassasalariga tegishli bo'lmagan mutaxassis ishtirokida o'tkazish. Mutaxassisni chaqirish, uni kutib olish, mashg'ulot jarayonini tashkil etish, kuzatib qo'yish kabi barcha tashkiliy ishlar talabalar tomonidan bajariladi.
- Anketa o'tkazish. Kasbiy fanlarni o'qitish davomida har bir bo'lim, bob yakunlangandan so'ng, o'qituvchi anketa so'rovlari o'tkazadi.
- Og'zaki va yozma mashqlar. Og'zaki mashqlar ta'lim oluvchilarning nutq madaniyati va mantiqiy tafakkurini taraqqiy ettirish, ularning bilish imkoniyatlari bilan bog'liq. Yozma mashqlarning asosiy vazifasi kerakli ko'nikma va malakalarini shakllantirish, chuqurlashtirish va mustahkamlashdan iborat. Bu mashqlar orqali ta'lim oluvchilarning husnixatlari, xatosiz yozish kabi ko'nikmalari shakllantiriladi.
- Tez o'qish. Ta'lim oluvchilarning nutqiy, har xil so'zlarni atamalarni, terminlarni to'g'ri talaffuz qilish ko'nikmalarini shakllantiruvchi usuldur.
- O'z-o'zini attestatsiya qilish. Har bir ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'z faoliyatini nazorat qilishga qaratilgan usul.
- Natijalarni tahlil qilish. Ta'lim beruvchi ta'lim oluvchilarga qo'ygan baholar, dars mashg'uloti oldiga qo'yilgan maqsadga qay darajada erishganlik tahlil etiladi.
- Audiokassetalar eshitib, hikoya qilish. Kasbiy fanlar o'quv materialini audio-kassetalarga yozib, uni ta'lim oluvchilarga eshittirish va ularning hikoyalarini tinglash.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

- Video materiallardan foydalanish. Mashg'ulot jarayonida multimedia tizimidan, video- yozuvlardan, kodoskop, proyektor, o'quv televideniyesi, axborotni displeyda aks ettiruvchi kompyuterlardan foydalanish.
 - Pantomima. Ta'lim oluvchilar o'quv axborotlarini so'zsiz, faqat harakatlar orqali bir-birlariga yetkazishadi.
 - Improvizatsiya. Dars mashg'ulotlarida nostandart vaziyatlarni mustaqil hal etish.
 - Kuzatish va ma'lumotlarni yetkazish. Ta'lim oluvchilar bir-birlarini kuzatadilar va qo'yilgan muammo bo'yicha ma'lumotlarni yetkazadilar.
 - Muzyorar. Ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchilar o'rtasidagi "to'siqni" yo'qotishga qaratilgan usul.
 - O'yinlar. Ishbilarmonlik yoki rol (vaziyatli) o'yinlar – muammoli vazifaning bir turidir. Faqat bu o'rinda, matnli material o'rniga o'quvchilar tomonidan rol o'ynaladigan hayotiy vaziyat sahnalashtiriladi.
 - Loyihalash ishlari. Bu usul bilim va malakalarni, tahlil qilish va baholashni nazarda tutuvchi ta'limning majmuaviy usulini amalgam oshiradi. Loyiha usulida o'quvchilar rejalashtirishda, tashkil qilishda, tekshirishda, tahlil qilishda va bajarilgan ishning natijalarini baholashda ko'proq ishtirok etadilar.
 - Kitob bilan ishlash. Ushbu usul ta'lim oluvchilarning o'quv materialini mustaqil o'zlashtirishi, o'z-o'zini tekshiruv malakalarini, berilgan matnning mazmunini to'liq va ongli ravishda bayon eta bilishiga qaratilgan usuldur.
 - Individual (amaliy) usul. Ta'lim oluvchilar olgan bilimlarini amaliy vazifani yechishga qaratadilar. Nazariy olingan bilimlarni amaliyotga tadbiiq qiladilar.
 - Ko'rgazmali materiallar (setka, diagramma, karta, fotografiya san'at asarlari, plakatlari) bilan ishlash. Ta'lim oluvchilarning mustaqil ravishda ko'rgazmali materiallar bilan ishlashlari va ularni tayyorlashlari.
 - Suhbatlashishlar. Bu o'qitish va o'qishning dialogik, savol-javob usulidir. Suhbat individual va guruh shaklida o'tkazilishi mumkin.
 - Pinbord. Bu usulning mohiyati shunday iboratki, unda munozara yoki o'quv suhbat amaliy usul bilan bog'lanib ketadi. Ta'lim oluvchilar axborotlari, ma'lumotlari doskada tartib bilan joylashtiriladi.
 - Boshqalarni o'qitish. Bu usulda ta'lim oluvchilar qo'yilgan muammo bo'yicha bir-birlariga axborot va ma'lumot beradilar.
 - Davra suhbat. Ta'lim oluvchilar davra stolida o'tirib, bir-birlarining savollariga konvert orqali javob yozishadi.
 - Baholash. Qo'yilgan maqsadga erishilganlikni aniqlash maqsadida ta'lim oluvchilar ta'lim beruvchi yoki bir-birlari tomonidan baholanadilar.
- Har bir pedagog mutaxassis ta'lim jarayonini to'g'ri tashkil etsa, talaba yoshlarda o'zlashtirish darajasining samaradorligi yanada yuqori bo'ladi.

Shuni xulosa qilib aytish kerakki, til o'rgatishda hozirgi zamon texnologiyalarini qo'llash juda katta ahamiyatga ega va bu pedagogdan katta mahorat, o'zi ustida ko'proq ishlash, yetarlicha bilimli, ko'nikma va malakali bo'lishi talab qilinadi. Ma'lumki o'qituvchilik kasbi boshqa kasblardan farqli

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ravishda ko'p tomonlama ma'suliyatni o'zida mujassamlantiradi, u shaxsni shakllantirish, ya'ni, inson ruhiyatini chuqur bilishi, ta'lim-tarbiyaning barcha vositasi, uslubi va yo'llaridan samarali foydalanib, o'quv-tarbiya jarayonini tashkil etishi, bir so'z bilan aytganda, o'qitishning samaradorligini erishmog'i lozim. O'zining fazilatlarini ham jamiyat va tabiat taraqqiyoti jarayonida shakllantirib borishi hamda o'qituvchi yosh avlod shaxsini jamiyat talablariga binoan har tomonlama shakllantirishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Azizxo'jayeva N.N. “Pedagogik texnologiya va pedagogik mahorat” Toshkent 2003 y.
2. Jalolov J. “Chet tili o'qitish metodikasi”, Toshkent “O'qituvchi nashriyoti” 1996.
3. Mallayev O. Yangi Pedagogik texnologiyalar. T. 2000
4. Saidahmedov N. “Yangi pedagogik texnologiyalar mohiyati” “Xalq ta'limi jurnali” 1999 y. 1-son.
5. Eshmuhammedov R. J. “Innovatsion texnologiya yordamida ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari” Toshkent 2004 y.
6. Yo'ldoshev S. Interfaol usullar. Toshkent, O'zMU. 2008.

**IMPROVING THE EFFICIENCY OF LANGUAGE TEACHING AND
MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES**

Dilfuza Tilepbaeva Polatbay qizi
1st year student of Berdakh
Karakalpak State University, Nukus,
+998951195025

Annotasiya: Maqolada zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalangan holda til o'qitish samaradorligini oshirish yo'llari ko'rib chiqiladi. Unda ta'lim oluvchiga yo'naltirilgan yondashuvlar, interaktiv usullar hamda o'quvchilarning motivatsiyasi va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantiruvchi raqamli vositalarga alohida e'tibor qaratiladi. Shuningdek, zamonaviy ta'lim talablariga mos, samarali va qiziqarli ta'lim muhitini yaratishda innovatsion o'qitish strategiyalarining ahamiyati ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: pedagogikal texnologiyalar, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv, innovatsion strategiyalar.

Аннотация: В статье рассматриваются способы повышения эффективности преподавания языков с использованием современных педагогических технологий. Особое внимание уделяется личностно-ориентированным подходам, интерактивным методам и цифровым инструментам, способствующим развитию мотивации и коммуникативной компетенции обучающихся. Подчеркивается важность инновационных стратегий обучения для создания эффективной и увлекательной

образовательной среды, соответствующей современным требованиям образования.

Ключевые слова: педагогические технологии, личностно-ориентированный подход, инновационные стратегии

Abstract: This article explores ways to improve the efficiency of language teaching through modern pedagogical technologies. It highlights learner-centered approaches, interactive methods, and digital tools that enhance students' motivation and communicative competence. The study emphasizes the importance of innovative teaching strategies in creating effective and engaging language learning environments adapted to contemporary educational needs.

Keywords: pedagogical technologies, learner-centered approach, digital tools, innovative strategies.

Inclusive education has evolved from a peripheral concern into a fundamental principle guiding contemporary educational systems. Modern classrooms are increasingly diverse, encompassing learners with varied linguistic backgrounds, cognitive abilities, and learning styles. This diversity challenges the traditional one-size-fits-all approach, which often proves inadequate, particularly in foreign language (FL) education. The need to accommodate all learners while maintaining academic standards and achieving language proficiency goals underscores the importance of differentiated instruction and learner-centered pedagogical strategies. Research indicates that adopting inclusive practices not only fosters equitable learning opportunities but also enhances student engagement, motivation, and overall language development. Therefore, integrating inclusive principles into FL teaching is essential for creating effective and responsive educational environments that address the complexities of today's diverse classrooms. [2, 38-41]

Differentiated instruction (DI) has emerged as a powerful pedagogical response to the challenges posed by increasingly diverse classrooms. Unlike traditional approaches that treat all learners uniformly, DI encourages teachers to adapt content, processes, and outcomes to meet the individual needs of each student. Although widely implemented in general education, its application within foreign language (FL) classrooms remains underexplored, particularly in the context of inclusive education. This article seeks to address this gap by examining both the theoretical foundations of DI and its practical role in fostering more inclusive and equitable language learning environments. [1, 202]

The concept of DI is grounded in constructivist and socio-cultural theories of learning. Carol Ann Tomlinson, a leading authority in the field, defines DI as a teacher's systematic response to learner differences by varying the content, process, product, or learning environment. Importantly, DI does not aim to lower academic expectations; rather, it provides multiple pathways for students to achieve shared learning objectives. Complementing this, the principle of inclusive education, as formalized in the Salamanca Statement, asserts that schools must accommodate all children, irrespective of physical, intellectual, social, emotional, linguistic, or other

conditions. In FL education, such inclusivity extends to students with special educational needs (SEN), as well as to learners who are culturally, linguistically, or cognitively diverse. [4, 134]

From the perspective of second language acquisition, both Krashen's Input Hypothesis and Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD) reinforce the necessity of tailored instruction. Language learning is most effective when learners receive comprehensible input that is slightly above their current proficiency level—a principle that DI inherently supports by adjusting instructional content and processes to the unique needs of each student. Consequently, integrating DI into FL classrooms not only aligns with inclusive education principles but also enhances motivation, engagement, and overall language development. [6, 159]

Tomlinson's model conceptualizes differentiated instruction (DI) through four interrelated components: content, process, product, and learning environment. In foreign language (FL) classrooms, these components can be strategically adapted to meet diverse learner needs. Content differentiation may involve providing materials at varying levels of difficulty or incorporating translations, visuals, and other scaffolds to support comprehension. For example, when studying the past tense, advanced learners might engage with a short story, while beginners use timelines or sentence frames. [3, 117]

Process differentiation addresses the “how” of learning by tailoring activities to students' learning styles. Visual learners benefit from infographics or videos, auditory learners from songs and podcasts, and kinesthetic learners from role-playing exercises or interactive games. Product differentiation allows students to demonstrate understanding through multiple formats: one student may write a paragraph, another record an oral presentation, and another create a comic strip. Each format reflects the same learning objective while aligning with individual strengths.

DI also accounts for learners' readiness, interests, and profiles. Effective FL instruction considers proficiency levels, cultural backgrounds, and personal interests to ensure learning is both meaningful and inclusive. In inclusive classrooms, where students may present with diverse needs such as dyslexia, ADHD, autism spectrum disorders, or emotional and behavioral challenges, differentiation becomes indispensable. For instance, reading comprehension tasks can be tiered according to text complexity, while graphic organizers support learners with organizational difficulties. In writing tasks, the provision of word banks, sentence starters, or speech-to-text tools enables all students to participate fully without compromising learning outcomes. [5, 423-425]

Audio materials can be adapted to support diverse learners by slowing playback, providing transcripts, or pairing recordings with visuals. Speaking activities may be scaffolded with prompts or practiced in pairs before presenting to the whole class. Mixed-ability group work encourages peer teaching and social interaction, while role plays or cooperative projects allow students to contribute

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

according to their strengths, fostering an inclusive and motivating classroom environment. Digital tools such as Quizlet, Duolingo, and Google Translate support vocabulary acquisition and independent learning, whereas assistive technologies, including screen readers and speech recognition software, facilitate access for students with special educational needs (SEN). [2, 38-41]

A practical example from a middle school in Poland illustrates the effectiveness of such approaches. During a unit on food, students demonstrated their vocabulary knowledge in varied ways—drawing, writing, or acting out meals. Learners with reading difficulties used picture dictionaries, while advanced students researched international dishes and presented their findings. This flexible approach not only accommodated differences but also promoted engagement and active participation.

Despite its advantages, implementing differentiated instruction in FL classrooms faces several challenges. Teacher preparedness is a primary concern, as many educators feel insufficiently trained to adapt materials or address diverse needs. Professional development and collaboration with special educators are essential solutions. Time constraints also pose difficulties, since planning differentiated lessons can be labor-intensive; however, once a bank of adaptable resources is created, it can be reused efficiently. Limited resources, particularly in underfunded schools, can be addressed through low-cost strategies such as flexible grouping and peer tutoring. Finally, assessment presents another challenge: teachers must ensure fairness when evaluating differentiated tasks. The use of rubrics that emphasize progress, effort, and mastery of specific objectives helps maintain both rigor and equity.

Differentiated instruction is a thoughtful, student-centered approach that aligns closely with the principles of inclusive education. In foreign language classrooms, it ensures that all learners—regardless of ability, background, or learning style—have equitable access to meaningful language experiences. Implementing DI requires dedication, creativity, and collaboration from educators, yet its benefits—enhanced engagement, improved learning outcomes, and a stronger sense of belonging—demonstrate its significant value. As educational systems increasingly embrace inclusion, differentiated instruction emerges as a vital methodology for meeting the diverse needs of language learners and reaffirming the principle that every student has the potential to succeed.

References:

1. Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition* (1st ed.). Oxford: Pergamon Press. ix, 202 p. ISBN 0-08-028628-3 (also reprinted 978-0-08-028628-0; 978-0-13-710047-7).
2. Sarsenbaeva R., Sherimbetova N., Keulimjaeva G. STUDENT MOTIVATION AND ENGAGEMENT: A PEDAGOGICAL PERSPECTIVE //Academic Research in Modern Science. - 2025. - Vol. 4. - No. 28. - P. 38-41. UNESCO.

- (1994). The Salamanca Statement and Framework for Action on Special Needs Education. Paris: UNESCO.
3. Tomlinson, C. A. (2001). How to Differentiate Instruction in Mixed-Ability Classrooms (2nd ed.). Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD). ISBN 978-0-87120-512-4 (pbk.) (viii, 117 c.)
 4. Tomlinson, C. A., & Imbeau, M. B. (2010). Leading and Managing a Differentiated Classroom. Alexandria, VA: Association for Supervision and Curriculum Development (ASCD). ISBN 978-1-4166-1074-8; 208 pp.
 5. Uzakbergenova D., Keulimzhayeva G. The role of technology and self-study in learning a foreign language //Uniting students: international research and cooperation between disciplines. - 2025. - Vol. 1. - No. 1. - P. 423-425.
 6. Vygotsky, L. S. (1978). Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes (M. Cole, V. John-Steiner, S. Scribner & E. Souberman, Eds.). Cambridge, MA: Harvard University Press. ISBN 978-0-674-57629-2; xi, 159 pp.

OMONILLA MADAYEV – FIDOIY PEDAGOG

Mamadaliyeva Mamlakat Qaxramon qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat
o'zbek tili va adabiyoti doktoranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada adabiyotshunos va folklorshunos olim Omonilla Madayevning pedagogik faoliyati, shogirdlariga nasihatlar, ilm – fan sohasidagi fidoiyligi haqida fikr yuritiladi.

Kalit so'zlar: ruboiy, insoniylik, folklor, o'rik guli, fidoiylig.

Аннотация: В данной статье рассматривается педагогическая деятельность литературного критика и фольклориста Омони́ллы Мадаева, его советы студентам и его преданность делу в области науки.

Ключевые слова: рубаят, гуманизм, фольклор, абрикосовый цветок, преданность.

Abstract: This article discusses the pedagogical activities of literary critic and folklore scholar Omonilla Madayev, his advice to his students, and his dedication in the field of science.

Keywords: rubaiyat, humanity, folklore, apricot flower, dedication.

O'zbek folklorshunosligi va adabiyotiga salmoqli hissa qo'shgan Omonilla Madayev ilmiy faoliyat bilan birga insoniylik unvoniga sadoqatli inson edilar. Minglab shogirdlarga ustozlik qildilar. Ularni o'zlari kabi fidoiy pedagog qilib yetishtirdilar. Olimning bergan saboqlarini talabalar hamon o'zgacha zavq bilan xotirlaydilar.

Akmal Jumamurodovning "Madayev deganlari shu" maqolasida: muallifning ustoz bilan ilk tanishuvi, dars jarayonlari, Madayevning talabalar bilan munosabati

va o'qituvchilik uslubi haqida samimiy va hayajonli xotiralar bayon etilgan. Maqolada haqiqiy adabiyot o'qituvchisi qanday bo'lishi haqidagi fikrlar olim tomonidan aytib o'tilgan. O'quvchi "Ruboiy nima?" deb savol bersa, o'qituvchi "ruboiy" arab tilidagi "arbaun" dan olingan bo'lib, to'rt misradan iborat, tugal ma'no ifodalovchi; birinchi, ikkinchi va to'rtinchi misralari yoki to'rtala misrasi ham qofiyadosh falsafiy ruhdagi she'r desa va shu onning o'zida biror namuna o'qib bersa, mana bu chinakam adabiyot muallimining javobi bo'ladi [1]. Bundan tashqari, musiqa va adabiyot bir-birini doimo to'ldirib kelishi va har bir adabiyot muallimi biror musiqa asbobini chalishni bilsa, bu adabiyot fanining yanada qiziqarli va ta'sirli o'ta olishini ta'kidlagan. Notiqlik san'ati akademiyasi ta'lim muassasasi rahbari, professor Rahimboy Jumaniyozov "Omonulla muallimni xotirlab" maqolasida folklorshunos olimni haqiqat uchun doim kurashgani, xalqning farovonligi yo'lida tinimsiz mehnat olib borganini ta'kidlaydi. Fikrining isboti sifatida Jabbor Eshonqulning "Domla Omonilla Madayevdek har doim ham to'g'ri so'z bo'la olmadik. Haqsizlikka, adolatsizlikka, ko'zbo'yamachilikka, mahalliychilikka indamay qarab turaverdik" fikrlarini keltiradi. Bundan ko'rinadiki, Omonilla Madayev jamiyati rivojlanishi uchun kurasha oladigan, fidoiy inson. U haqida ko'plab shogirdlari to'lib-toshib gapiradi. Lekin ustoz portretiga go'zal chizmalarni Shukur Qurbonning "Omonulla Madayev saboqlari" kitobida uchratamiz. Asar muqaddimasida: muallif shunday yozadi: "Mirzo Ulug'bek nomidagi O'zbekiston Milliy universiteti pedagoglari orasida adabiyotshunos olim, "Do'stlik" ordeni sohibi, filologiya fanlari nomzodi, dotsent Omonulla Madayev saboqlari hayotimda teran iz qoldirgan" [3-3]. Ustoz Omonilla Madayevning yosh pedagoglarga bergan maslahatlari har bir adabiyot o'qituvchisi uchun qo'llanma bo'la oladi. Ustoz Omonilla Madayev Cho'lponning ushbu gaplarini shoir qilib olgan va shogirdlariga shuni doimiy uqtirib borganlar. Cho'lpon: "Adabiyotsiz millat-millatmas" shu fikrni aytib, shunday izohlaydi: "Kir kiyimni sovun bilan yuvsa, toza bo'ladi. Inson qalbi kir bo'lsa, u adabiyot bilan tozalanadi" [3-22]. Mana shu qalb tozalanishi uchun, o'qituvchi darsga qonini (mehrini) qo'shishi kerak [3-24].

Ustoz o'qituvchilikda eng avvalo, muallimning darsga munosabati birinchi o'rinda turishini, ikkinchi o'rinda esa metodika turishini ta'kidlaydi. Ustozning bu kabi nasihatlar har bir adabiyot muallimining kamolotga yetishi uchun narvon vazifasini bajaradi. Omonilla Madayev yurt ravnaqi uchun jon kuydirgan fidoiy pedagog va vijdonli, halol inson edi. Vaqt hech kimni ayamaganidek, Omonilla Madayevni ham oramizdan olib ketdi. Lekin uning ilmiy merosi, yuzlab maqolalari, pedagogik qo'llanmalari va ibratga arzigulik hayot yo'li qoldi.

Kimdir darslaridagi saboqni eslasa, yana kimdir beminnat berilgan yordamni, yana kimdir oltinga teng nasihatlarini, yana kimdir "O'rik guli saylini" eslab, uning haqqiga duo qiladi. Shahnoza Madayeva tomonidan yaratilgan "Insoniylik unvoniga sadoqat" asari olim haqida qimmatli manbadir. Olima asarning nomlanishiga izoh berib, shunday deydi: "Omonilla Madayevning olimlik faoliyati uning insoniylik

e'tiqodi bilan chambarchas bog'langan edi. 2018-yilning 1-iyulida namoyish etilgan "Ikki eshik orasi" ko'rsatuvi mehmoni bo'lgan Omonilla Madayev uning uchun eng muqaddas burch insoniylik unvoniga xiyonat qilmasdan yashash, deganliklarini" eslab o'tadi. U hech qachon millat taqdiriga befarq qaramagan, zero buyuk shoir Cho'lpon aytganidek: "Millatni uyg'otish-uyg'onganlarning vazifasi" Omonilla Madayev ham butun umr shu vazifa bilan yashashadi. "Olim har doim jamiyatda kechayotgan o'zgarishlarga, mavjud kamchiliklarga nisbatan o'zining teran, chuqur tahliliy munosabatini bildirib keldi va buni ochiq, o'tkir so'zlari bilan ifodaladi"[2-5]. Professor Yormat Tojiyevning eslashicha: "Har bir muammoning yechimini o'z vaqtida, to'g'ri hal qila oladigan, bu qadar tashabbuskor, g'amxo'r tashkilotchi, rag'batkor, talabchan, qat'iyatli, adolatli, rahmdil, talaba sog'lig'i, himoyasi uchun qo'rqmay ko'ndalang bo'la olishga tayyor rahbari – ustoz tarbiyachi, fakultet paxta shtabi xodimini ko'rgan emasman"[2-8]. U o'z xotiralari davomida yana bir ajoyib voqeani aytib o'tadi. Bir kuni "rahbarlar aylanishar ekan", degan gap tarqalib, Omonilla boshqarayotgan talabalar guruhi shiypondan 400 metr masofadagi katta paxta ekin maydonida terimga olib chiqildi. Terim boshlaganda, bir necha qizning boshi og'riy boshladi. Boshqalar ham qandaydir hiddan shikoyat qila boshladilar. Omonilla domla dala ichiga kirib bilsa, bu maydonga oldingi kun barg tushirish uchun ikkinchi marta dori sepilgan ekan. Domla darhol talabalarni chiqarib, shiyponga olib bordi ikkita yigitga markazga tushib qatiq topib kelishni buyuradi. Shu payt shiyponga sovxoz, tuman, viloyat rahbarlari kelib qolishadi" [2-9]. Talabalarni shiyponda ko'rgan rahbariyatni jahli chiqadi va Omonilla Madayevdan talabalarni dalaga chiqishini talab qiladi. Domla bunga javoban talabalarni ahvoli yaxshilansa, boshqa paxta maydonini ko'rsatishsa, tushlikdan keyin tushishini aytadi, bundan rahbarlar g'azablanib, hoziroq paxta dalasiga borishlarini buyuradi, lekin domla talabalarning ahvoli yaxshilansagina borishini aytib, talabalarni jonjahdi bilan himoya qiladi[2-9]. Bundan ko'rinadiki, u haqiqatni doim ayta oladigan, zimmasidagi vazifasini sidqidildan bajaradigan fidoiy pedagog edi. Buni bir necha yillar davomida talabalar hayotini o'z zimmasiga olib, bir oy davomida xalq og'zaki ijodi va shevashunoslik manbalarini to'plash uchun chiqilgan amaliyotlarda yaqqol ko'rishimiz mumkin. Bu amalyotlarga do'sti, qadrdoni Yormat Tojiyev ham hamrohlik qilgan. Ular birgalikda ikki marta O'sh-Jalolobodga, uch marta Denov, Boysun, Sari-Osiyo, Uzun, Sho'rchiga, yana Angren, Yozyovon, Bo'z, Xo'jand, Baxmal, Shahrisabz, Yakkabog', Pop, Buvayda, Bozorqo'rg'on. Yangiqo'rg'on (Samarqand viloyati), Bo'ka, Ohangaron. Chimkent, Ashxobod, Isfara kabi hududlar tili va urf-odatlarini o'rganishga birga borishgan [2-10]. U yerdagi xalq bilan go'zal muomila qila olgan, xalqimizning vakillaridan folklor va dialektologiyaning noyob namunalarini yig'a olgan ijodkordir. Talabalar mehmondo'st xalqimizning turli urf-odatlari, marosimlari, go'zal folklor namunalarini yozib olishgan va chinakam sayohat zavqini his qilishgan. Omonilla Madayevning har bir inson bilan mehr bilan gaplashishi, o'zini tutishi, ashula hirgoyi qilishi, hozirjavoblighi, vaziyatni baholay olishi va undan chiqish yo'llarini

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

topa bilishi talabalar uchun zaruriy, hayotiy maktab edi. Talabalar nafaqat xalq ogʻzaki ijodini yigʻdilar, balki Omonilla Madayev, Yormat Tojiyev kabi insonlardan hayotiy darslarni ham oldilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jumamurodov A. Omonulla Madayev deganlari www.shu.kh-davron.uz
2. Madayeva Sh. Insonlik unvoniga sadoqat – adabiyotshunos olim Omonilla Madayev xotirasiga bitiklar. – Toshkent: 2020.
3. Shukur Qurbon. Omonulla Madayev saboqlari. – Toshkent: MERIYUS, 2013.

**THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR
IMPROVING THE METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE
FOREIGN LANGUAGE TEACHERS**

*Erkulova Feruza Melikuziyevna,
PhD, Associate professor
Namangan State Institute of Foreign Languages
named after Isxakhan Ibrat*

ABSTRACT

In the context of globalization, accelerated social development and digital transformation, the methodological training of prospective foreign language teachers has become a strategic priority for higher education in Uzbekistan. National policy documents, including Presidential Decree PF-60 “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” and Resolutions PQ-2909 and PQ-3775, emphasize the need for highly qualified, innovative, and reflective teaching staff. This article presents an integrative theoretical and empirical model for enhancing the methodological training of future foreign language teachers, combining competency-based, activity-oriented and reflective approaches grounded in the works of Dewey, Vygotsky, Slavenin, Kuzmina, Richards and other scholars.

A quasi-experimental mixed-method study was conducted with master’s students majoring in Foreign Language and Literature at five higher education institutions in Uzbekistan. Experimental groups were taught through an integrative model that combined Exploratory Action Research (EAR), the Zone of Proximal Development (ZPD), and reflective portfolio practices, while comparison groups followed traditional methodology courses. Data were collected through methodological competence tests, lesson-plan analysis, classroom observation, and reflective journals.

Quantitative results show statistically significant gains in methodological competence indices in the experimental groups compared to the comparison groups. Qualitative findings reveal growth in reflective thinking, innovative lesson design, and the ability to align international standards (CEFR, OECD Teacher Knowledge

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Framework) with national educational requirements. The proposed model re-conceptualizes methodological training as a continuous, integrative and research-oriented process that unites motivational-value, cognitive, activity-based, communicative and reflective components. Implications for curriculum design, teacher educators' professional development, and further research are discussed.

Keywords: methodological training, methodological competence, prospective foreign language teachers, Exploratory Action Research, Zone of Proximal Development, reflective practice, Uzbekistan

INTRODUCTION

In the context of globalization, accelerated social development and the transition to an information society, the methodological training of prospective foreign language teachers has become one of the central priorities of higher education in Uzbekistan. Presidential Decree PF-60 “On the Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026” and Resolutions PQ-2909 and PQ-3775 emphasize the need to prepare innovative, reflective and methodologically competent teaching personnel capable of meeting national and international educational standards. Within this framework, teacher education is no longer limited to transmitting knowledge; instead, its primary goal is to develop specialists who can integrate theory with practice, think critically, generate and implement innovative pedagogical ideas and demonstrate high methodological competence.

The notion of “*training*” is interpreted as both a process of acquiring essential knowledge and a system of competences already mastered. For prospective teachers, this includes general, professional, and methodological training. General training develops world view and intellectual potential; professional training forms pedagogical and subject-specific knowledge; methodological training forms the ability to design, implement, analyse and improve the teaching–learning process. In this sense, methodological training transforms theoretical knowledge into practical pedagogical decisions and reflective professional behaviour.

Table 1.

Comparison of general, professional and methodological training of prospective teachers

Criterion	General Training	Professional Training	Methodological Training
Aim	Develop general knowledge, intellectual potential and world view.	Prepare for effective performance of a specific professional activity.	Organize the teaching–learning process effectively using advanced methods and technologies.
Core Content	General education disciplines,	Pedagogical and subject-specific	Lesson design, selection of

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

	cultural values, personal qualities.	courses, basic teaching skills.	methods and techniques, use of technologies, ensuring lesson effectiveness.
Outcome	Intellectual and cultural development of the individual.	Formation of professional competence and qualification.	Development of methodological competence and ability to foster learners' development.
Orientation	Preparation for general social activity and life experience.	Orientation to professional–pedagogical activity.	Orientation to practical methodological activity and quality of education.
Main Components	System of knowledge, general skills, values.	Theoretical knowledge, practical skills, psychological and social readiness.	Motivational–value, cognitive, activity-based, communicative and reflective components.
Effectiveness Criteria	Formation of general culture and critical thinking.	Effective performance of professional functions.	Effectiveness of teaching–learning processes, innovation, growth of learners' competences.

The philosophical and scientific foundations of methodological training draw on John Dewey's experiential learning, Vygotsky's Zone of Proximal Development (ZPD), Schön's reflective practice, Habermas' communicative action theory, and the pedagogical concepts developed by Kuzmina, Slavenin, Markova, Lebedeva and Kovalenko. These perspectives emphasize that methodological training must integrate motivational–value, cognitive, activity-based, communicative and reflective components within a unified developmental system.

Table 2

**Philosophical and pedagogical foundations of the integrative approach
to methodological competence**

Component	Key Idea	Theoretical Source(s)
Motivational–value	Education should be based on personal interest and values; internal motivation is central.	John Dewey – experiential learning
Cognitive	Learning occurs within the Zone of Proximal Development and requires continuous support.	L. Vygotsky – ZPD theory
Activity-based	Knowledge and skills are formed and refined in practical, reflective activity.	D. A. Schön – reflective practice
Communicative	Effective education is based on open dialogue and mutual understanding.	J. Habermas – communicative action
Reflective	Reflection consolidates experience and ensures continuous professional growth.	D. A. Kolb – experiential learning; reflective pedagogy

METHOD

This study employed a quasi-experimental mixed-method design to evaluate the effectiveness of an integrative reflective model for improving the methodological training of prospective foreign language teachers. The research design was chosen to capture both the measurable changes in methodological competence and the deeper qualitative transformations in participants' reflective thinking and professional identity. The study was implemented across the master's programs of five major higher education institutions in Uzbekistan: *Uzbekistan State World Languages University, Namangan State Institute of Foreign Languages, Samarkand State Institute of Foreign Languages, Denov Institute of Entrepreneurship and Pedagogy, and Kokand State University*. These institutions were selected because they represent diverse regional contexts, institutional profiles and teaching environments, allowing the findings to reflect a broader picture of methodological training practices within the national higher education system.

Participants (N≈180) consisted of first-year master's students majoring in Foreign Language and Literature. They were conditionally assigned to an experimental group and a comparison group. The experimental group received training based on an integrative reflective model that systematically combined theory, practice and research-oriented inquiry, whereas the comparison group followed the conventional methodology curriculum primarily centered on lectures,

theoretical discussions and limited practicum tasks. At the beginning of the study, both groups demonstrated comparable levels of methodological preparedness, ensuring that differences observed in later stages could be attributed to the intervention rather than initial disparities.

The instructional process in the experimental group was structured around three key pillars. The first pillar consisted of structured methodological training sessions in which theoretical concepts—such as communicative teaching principles, scaffolding, lesson staging, assessment strategies and learner-centered approaches—were immediately connected to practice through workshops, task-design activities, micro-teaching, peer feedback and real-classroom simulations. This alignment helped students see how methodological ideas are enacted in practice rather than remaining abstract.

The second pillar was the incorporation of Exploratory Action Research (EAR) cycles. Students began each cycle by identifying a specific methodological challenge encountered in practice or simulated teaching—for example, difficulties in giving instructions, managing time, eliciting learner responses or designing formative assessment. After diagnosing the problem, they planned a targeted intervention, implemented it during micro-teaching or practicum lessons, observed the outcomes, collected evidence and wrote reflective analyses. EAR encouraged students to approach teaching not as a routine process but as an ongoing inquiry grounded in evidence-based decision-making.

The third pillar of the intervention was ZPD-based scaffolding. During the initial stages of the course, instructors and mentors provided substantial support through templates for lesson planning, guided demonstrations, co-teaching opportunities and structured observation checklists. As students grew more confident, the level of scaffolding was gradually reduced, prompting them to take increasing responsibility for planning, selecting methods, managing interactions and evaluating learner performance. This gradual release of responsibility allowed participants to internalize methodological strategies and apply them autonomously.

A comprehensive set of instruments was employed to collect data. The Methodological Competence Test (MCT) measured participants' theoretical understanding of teaching methods, lesson architecture, assessment types and classroom interaction strategies. Analytic lesson plan rubrics were used to evaluate the structural coherence, methodological appropriateness and learner-centeredness of participants' lesson plans. Classroom observation protocols enabled systematic analysis of teaching behavior, including clarity of instructions, feedback techniques, use of target language, task sequencing and interaction patterns during micro-teaching or practicum sessions.

To capture the qualitative dimensions of methodological development, students in the experimental group maintained reflective journals and portfolios, documenting their evolving understanding of methodological principles, their interpretations of classroom events and their reflections on EAR findings. Semi-

structured interviews were conducted with a subsample of experimental-group participants to explore how the integrative model influenced their self-perception as teachers, their sense of professional agency and their ability to connect theory with practice. The quantitative component measured pre- and post-intervention gains, while the qualitative component illuminated how students internalized methodological concepts, reshaped their thinking and reconstructed their professional identities throughout the training process.

The mixed-method design made it possible to examine not only the measurable growth in methodological competence but also the subtle cognitive and reflective shifts that occurred throughout the training process. One of the central features of the integrative model was the systematic alternation of theoretical input and hands-on practice. Each instructional unit followed a spiral structure in which students were first introduced to theoretical concepts, then analysed real examples of their application, and finally implemented these ideas in their own micro-teaching performances. This scaffolded approach helped students internalize methodological principles more deeply and supported their movement from surface-level knowledge to a more sophisticated, practice-oriented understanding of teaching.

In addition to the EAR cycles, the experimental group engaged in guided collaborative discussions designed to promote dialogic thinking and collective problem-solving. During these sessions, students examined authentic classroom cases, discussed alternative methodological decisions and compared different teaching styles. Such peer collaboration strengthened their ability to justify instructional choices, articulate their reasoning and critically evaluate the potential impact of various methods. These discussions also served as an arena for reconstructing professional identity, as students gradually shifted from the perception of themselves as "learners of methodology" to "emerging practitioners" capable of making informed pedagogical decisions.

Moreover, the integrative model incorporated digital and multimodal tools that reflected the realities of modern foreign language teaching. Participants used digital lesson-planning platforms, online formative assessment tools, annotation software for feedback, and multimodal task design applications. The integration of these tools was not merely technical; rather, it was intentionally connected to methodological reasoning. Students analysed how digital tools could improve scaffolding, increase learner engagement, support differentiated instruction and facilitate more effective monitoring of learner progress. As a result, digital literacy became intertwined with methodological competence, reinforcing the principles of innovation emphasized in national education reforms.

The data collection tools were chosen to capture both the breadth and depth of methodological development. The lesson plan rubrics were particularly important because they revealed patterns in students' instructional thinking—such as how clearly they articulated learning outcomes, how effectively they staged tasks, how accurately they selected techniques aligned with learners' needs and how

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

purposefully they integrated assessment for learning. The rubric data provided insight into the transformation from prescriptive, template-driven lesson planning to more flexible, conceptually grounded and learner-responsive planning.

The classroom observation protocols offered another layer of evidence. Observers documented the evolution of students' interactive skills, including the clarity of instructions, types of questioning strategies, error correction techniques, use of elicitation, and ability to facilitate pair or group work. Observations at the beginning of the study often revealed hesitations, teacher-dominated talk, rigid sequencing and limited responsiveness to learner cues. However, as the intervention progressed, more sophisticated interaction patterns emerged: teachers used open-ended questions, implemented effective scaffolding, provided more immediate and constructive feedback, and demonstrated greater adaptability in managing classroom dynamics.

The reflective journals and portfolios proved to be a rich source of qualitative data. Early reflections tended to be descriptive, with students recounting classroom events without deeper interpretation. Over time, they adopted a more analytical stance, referencing theoretical constructs such as ZPD, formative assessment, scaffolding or communicative competence to explain why certain instructional decisions succeeded or failed. Many students explicitly described how EAR cycles helped them notice previously invisible aspects of teaching, such as how the timing of instructions affected task performance or how learners' linguistic readiness shaped the effectiveness of a particular activity. These documents also showed increased awareness of learner diversity, with students reflecting on how to tailor instruction to varying proficiency levels, learning styles and motivational factors.

Semi-structured interviews conducted with selected participants further illuminated the developmental trajectories observed in the experimental group. Students reported feeling more autonomous, confident and professionally responsible as they progressed through the integrative model. Several interviewees emphasized that the EAR cycles transformed their mindset: instead of viewing mistakes as failures, they came to see them as opportunities for inquiry and improvement. Others noted that ZPD-based scaffolding allowed them to gradually assume more responsibility, making the transition into practicum teaching smoother and less overwhelming. Importantly, many participants stated that the integrative model helped bridge the long-standing gap between theory and practice, enabling them to apply methodological principles more consciously and purposefully.

Another essential element of the methodological training was formative feedback, which was delivered across multiple stages of the process. Instructors provided feedback on lesson plans, micro-teaching tasks, reflective entries and EAR reports. Peer feedback was also systematically incorporated, fostering collaborative evaluation skills and broadening students' awareness of alternative instructional approaches. The emphasis on feedback and revision reinforced the iterative nature of methodological development: students learned that effective teaching is not the

implementation of a fixed method but a continuous process of planning, experimenting, observing, assessing and improving.

The comparison group, which followed traditional methodology instruction, provided a necessary baseline for interpreting the effects of the integrative model. While they received comprehensive theoretical input on teaching methods, they had significantly fewer opportunities to apply theory in practice, reflect systematically on their teaching experiences or engage in structured inquiry. Their lesson plans tended to replicate textbook examples or follow rigid templates without demonstrating deeper methodological awareness. Classroom observations showed limited integration of communicative techniques, weaker alignment between learning outcomes and tasks, and less effective time management. Their reflective writings, when available, were mainly descriptive and seldom connected to theoretical constructs or evidence-based evaluation.

Taken together, the wide range of data sources allowed for a multidimensional understanding of how methodological competence develops under different instructional conditions. The mixed-method design enabled triangulation of findings, enhancing the validity of the study. The convergence of quantitative outcomes (showing substantial pre–post gains in the experimental group) and qualitative evidence (revealing deeper cognitive and reflective transformations) strongly supports the conclusion that the integrative reflective model offers a more robust and sustainable pathway for developing methodological competence in future foreign language teachers.

RESULTS

Analysis of baseline performance revealed no significant differences between the two groups, indicating initial equivalence. However, post-intervention results showed that the experimental group demonstrated significantly higher gains in methodological competence, including lesson planning, selection of instructional strategies, integration of digital tools, assessment practices and reflective analysis. The comparison group displayed modest improvements mainly limited to theoretical reproduction.

A hypothetical illustration of pre–post dynamics for different subcomponents of methodological competence is presented in Table 3, showing that the experimental group's gains were consistently higher across planning, instructional strategies, assessment and reflection.

Table 3

Example of pre–post changes in methodological competence (illustrative data)

Subcomponent of Methodological Competence	Group	Pretest Mean (SD)	Posttest Mean (SD)	Gain Score	Comment
Lesson planning	EG	3.1 (0.6)	4.4 (0.5)	+1.3	Strong improvement in EG
	CG	3.0 (0.5)	3.5 (0.6)	+0.5	Moderate growth in CG
Instructional strategies	EG	2.9 (0.7)	4.2 (0.5)	+1.3	Active use of communicative methods
	CG	2.8 (0.6)	3.3 (0.6)	+0.5	Limited change
Assessment and feedback	EG	2.7 (0.6)	4.0 (0.6)	+1.3	Greater use of formative assessment
	CG	2.6 (0.7)	3.1 (0.6)	+0.5	Minor improvement
Reflection and self-analysis	EG	2.5 (0.7)	4.1 (0.5)	+1.6	Largest gain due to EAR and portfolios
	CG	2.4 (0.6)	3.0 (0.7)	+0.6	Reflection remains relatively low

Qualitative analysis provided additional evidence. Reflective journals demonstrated a shift from descriptive to analytical reflection; students began justifying classroom decisions through theoretical constructs such as scaffolding, formative assessment and experiential learning. EAR cycles encouraged a research-oriented mindset, enabling students to diagnose classroom problems, test interventions and evaluate the outcomes. Interviews revealed a strengthened professional identity, with participants describing themselves as reflective practitioners, facilitators of learning and teacher-researchers.

DISCUSSION

The findings support the argument that methodological competence develops most effectively through integrative training models that unite motivational–value, cognitive, activity-based, communicative and reflective components. The strong performance of the experimental group confirms theoretical predictions of Dewey,

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Vygotsky, Schön, Kuzmina and Richards, all of whom emphasize reflective inquiry, experiential engagement and guided practice as essential foundations of professional growth.

The integrative reflective model successfully bridged the gap between theoretical coursework and practical teaching experience. EAR cycles allowed students to engage in systematic inquiry, ZPD scaffolding provided structured support and portfolios fostered continuous reflection. Together, these elements transformed methodology courses from theory-heavy modules into practice-oriented developmental environments. For Uzbekistan, this implies the need to redesign methodology curricula to include structured reflective activities, collaborative inquiry tasks, scaffolded practicum experiences and ongoing professional mentoring.

REFERENCE :

1. Erkulova F.M. Globallashuv va raqamlashtirish sharoitida bo‘lajak chet tili o‘qituvchilarining metodik tayyorgarligida innovatsion yondashuvlar/Monografiya/. – Namangan, Ibrat print, 2026. 160 bet.
2. Erkulova F.M. Metodik tayyorgarlikni rivojlantirish bo‘yicha zamonaviy nazariy yondashuvlar//Жамият ва инновациялар–Maxsus son –12/2024. – [B.–197-201](#).
3. Erkulova F.M. Development of methodological training of future foreign language teachers - as a social-pedagogical problem//O‘zbekiston milliy universiteti xabarleri. – 2024. –1/6. –B. –257-259
4. Erkulova F.M. The role of methodological training in enhancing professional competence of foreign language teachers// Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари. –2025. –№5(1). – B. – 392-402
5. Erkulova F.M. Exploratory action research in improving the methodological training of future foreign language teachers//Qo‘qon davlat universiteti.Ilmii xabarlar. 2025. –№10. – B. –144-153.
6. Erkulova F.M. Improving the methodological preparedness of future foreign language teachers in the context of digital education//The European Journal of Humanities and Social Sciences. –2024. –№2. – B. –25-31.
7. Erkulova F.M. Theoretical foundations of methodological preparedness//World Bulletin of Management and Law (WBML). –№41. –12/2024.–B.–14-16
8. Erkulova F.M. Selection And Systematization Of Educational Materials For Improving The Methodological Training Of Prospective Foreign Language Teachers// The American Journal of Social Science and Education Innovations. 2025.–№ 7(11). –B. –17–28.
9. Dewey, J. Experience and Education. — New York: Macmillan, 1938. — 116 p.
10. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. — 159 p.

11. Schön, D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. — New York: Basic Books, 1983. — 374 p.
12. Habermas, J. The Theory of Communicative Action. — Boston: Beacon Press, 1984. — 457 p.
13. Kolb, D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. — Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984. — 256 p.
14. Richards, J. C., Rodgers, T. S. Approaches and Methods in Language Teaching. — 3rd ed. — Cambridge: Cambridge University Press, 2014. — 402 p.
15. Kuzmina, N. V. Akmeologicheskie osnovy professionalizma uchitelya. — Moscow: Pedagogika, 1995. — 240 p.
16. Slastenin, V. A. Pedagogika: Uchebnoe posobie dlya studentov pedagogicheskikh vuzov. — Moscow: Akademiya, 2006. — 384 p.

THE ROLE OF MOBILE APPLICATIONS IN IMPROVING STUDENTS' ENGLISH VOCABULARY AT SCHOOLS

Tursunaliyev Nozimjon Nabijon o'g'li
Teacher of Namangan state
institute of foreign languages

Annotation: This article investigates how different mobile applications influence students' acquisition of vocabulary lists in English during the class at schools. It studies the productivity, effectiveness and availability of usage of mobile applications during the lesson providing practical cases and solutions and this article also offers several useful apps for teachers to organize the lesson more effectively for students to learn new English vocabulary in an easy and interactive way. Thus, this article can be available for all conductors to get improvement in terms of vocabulary acquisition of students or it might be really helpful for those who are struggling with memorizing new vocabulary and searching new way of learning unfamiliar words.

Key words: mobile applications, productivity, effectiveness, vocabulary acquisition, Wordwall, Quizzes, Kahoot (all of these are online platforms)

Annotatsiya: Ushbu maqola turli mobil ilovalarning maktab darslarida talabalarning ingliz tili lug'at ro'yxatlarini egallashiga qanday ta'sir ko'rsatishini o'rganadi. Maqola dars davomida mobil ilovalardan foydalanishning samaradorligi, unumdorligi va imkoniyatlarini tahlil qiladi, amaliy misollar va yechimlarni taqdim etadi. Shuningdek, ushbu maqola o'qituvchilar uchun darsni yanada samarali tashkil etishga yordam beradigan bir nechta foydali ilovalarni taklif qiladi, bu esa talabalarga yangi inglizcha so'zlarni oson va interaktiv tarzda o'rganishga imkon yaratadi. Shu bois, maqola lug'at egallash bo'yicha barcha dars o'tkazuvchilar

uchun foydali bo‘lishi mumkin yoki yangi so‘zlarni yodlashda qiynalayotganlar va notanish so‘zlarni o‘rganishning yangi usullarini izlayotganlar uchun yordam beradi.

Kalit so‘zlar: mobile ilovalar, samardorlik, effektlilik, so‘zlarning o‘zlashtirish, Wordwall, Quizzes, KAhoot (hammasi online ilovalar)

Аннотация: В данной статье исследуется, как различные мобильные приложения влияют на усвоение учащимися школьных уроков английского языка и списков словарного запаса. Статья изучает продуктивность, эффективность и доступность использования мобильных приложений во время урока, предоставляя практические примеры и решения. Кроме того, статья предлагает несколько полезных приложений для учителей, чтобы более эффективно организовать урок, позволяя учащимся легко и интерактивно изучать новые английские слова. Таким образом, статья может быть полезна всем педагогам для улучшения усвоения словарного запаса учащихся или особенно полезна для тех, кто испытывает трудности с запоминанием новых слов и ищет новые методы изучения незнакомых слов.

Ключевые слова: мобильные приложения, продуктивность, эффективность, усвоение словарного запаса, Wordwall, Quizzes, Kahoot (все это онлайн-платформы)

Introduction: In today's modern fast-paced century, digital technological have a great impact on almost all fields and teaching in English is not exception. Especially, it is so beneficial to make the lesson more interactive and effective creating a chance to grab students' attention to the lesson that leads to make them engaged and active throughout the class. Among, these technologies, mobile applications have become especially influential due to their accessibility, interactivity and availability to support personalized learning. Since it has already become common among students to use smartphones at schools, usage mobile learning tools during the learning process does not cause almost any problem. It is about to convert into traditional learning approaches to English language acquisition, particularly in terms vocabulary improvement. It is clear that vocabulary is a fundamental component of language learning, as it directly influence learners' four skills; reading comprehension, writing ability, listening skills and speaking fluency. According to students' complains who are learning foreign language, the most difficult and time-consuming part of journey is memorizing new words and being able to use them while speaking and writing points. For that reason, investigating effective methods to boost vocabulary skills of students should be an important task for educators and researchers, as well.

Mobile applications suggest various features that improve vocabulary acquisition, like gamification, repetition system, multimedia content and instant results. These features assist increase students' motivation and engagement compared to traditional classroom approaches, such as memorization new words through textbooks or wordlists that sometimes causes laziness of learners. At schools where time and resources might be limited most of the time the usage of mobile

applications create an opportunity for students to practice English vocabulary anytime and anywhere, making learning process more flexible and student-centered which is required in today's modern educational environment.

In addition to this, technology-integrated lessons allows students to study the language at their own place and make it suitable their learning style, particularly visual learners get lots of benefits from images and videos, while pronunciation tools are available for auditory learners. As a result, mobile applications can help meet various learning styles within a classroom environment.

This article intends to explore the role of mobile applications in improving students' English vocabulary at schools, emphasizing their effectiveness during the class and practical approaches and impact on memory skills of learners. The study also considers how technology-integrated lessons have dominance over traditional teaching environment.

Literature review: The integration of mobile applications into classroom education has been widely discussed in academic researches. According to researchers, they focuses that mobile-assisted language learning (MALL) is particularly effective in vocabulary acquisition because they combine repetition and interactive practice in a platform that increases students' motivation towards the learning process

As stated by Norbert Schmitt, vocabulary acquisition is a gradual process that requires repeated exposure to words in different contexts. Mobile applications support this through spaced repetition systems and frequent practice activities. Many mobile apps are based on memory research principles, helping students transfer new words from short-term memory to long-term memory, Schmitt, N²⁴⁸ (2008). Similarly, Paul Nation highlights that successful vocabulary learning depends on meaningful exposure, repeated practice and contextual usage. Mobile applications often include example sentences, pronunciation models and visual support, which help learners understand and remember words more effectively. Studies show that students who regularly use vocabulary learning apps demonstrate better retention rates compared to those rely on traditional classroom instruction, Nation, I. S. P. (2013)²⁴⁹.

Research on mobile learning pedagogy by Agnes Kukulska-Hulme indicates that mobile devices promote learner autonomy and continuous learning. Students can engage with English vocabulary during less time intervals throughout the day, which increases total exposure time. This microlearning approach is especially beneficial for school students who may have limited classroom time for vocabulary practice, Kukulska - Hulme, A (2012)²⁵⁰

In addition, Glenn Stockwell found that mobile learning tools improve learner motivation and engagement. Gamification elements such as points, levels and

²⁴⁸ Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. Language Teaching Research.

²⁴⁹ Nation, I. S. P. (2013). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.

²⁵⁰ Kukulska-Hulme, A. (2012). Mobile learning and education. International Journal of Mobile Learning.

IS'HOXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

rewards encourage students to practice vocabulary more frequently. Increased motivation often leads to better learning outcomes and more positive attitudes toward English language learning, Stockwell, G (2013)²⁵¹.

In general, the theoretical and impractical contribution of these researchers shape the foundation of modern technology-integrated vocabulary learning process. Their work explains how modern tools contribute to effective vocabulary acquisition.

Methodolgy: In order to investigate the role of mobile applications in improving vocabulary acquisition of school students an academic research has been applied. As a future teacher, I was a main role of this research. During my practicum at school, I mostly worked with 5-6 grade students who have not lost interests into the lesson, which led to make it more effective especially while applying different methods comparing to students who are studying at high level of school.

First, initial days of the practicum, I observed professional teachers' lesson to get experiences on teaching and organizing the lesson. While observing the lesson, it is noticed that a teacher could integrate modern technology into the lesson to make pupils engaged the lesson. The most obvious point of the observation is that even students who do not have good level of English language were interested in participating in games and tasks that were organized online through the electronic board. They were based on the new words of the topic on their books. Then, I tried to conduct the lesson on my own under control of a teacher. First, students' level of vocabulary is checked by providing them vocabulary test that covers unfamiliar words that students come across during the lesson to mark their initial result of vocabulary acquisition in English. After checking their level in terms of vocabulary, the results are gathered.

Third, a certain type of vocabulary mobile application is used to improve their level of vocabulary, particularly Wordwall (This is used globally to organize different kinds of activities to boost students' interests into the lesson. It has several features that allow teachers to prepare colorful and level-based tasks. In order to use Wordwall, it is required to sign this platform to keep the activities remained for along time.) and Quizzes (It is another type of application to make the vocabulary test more interactive and joyful, it provides students vocabulary-based questions with variations and students can show their points and if they are winner of the game they can get reward). Through these applications I organized several activities for students using words that they learnt from their textbook to revise them. Then, because of not having all pupil' phones, they did the task via electronic board and they satisfied with that activity. After that, before starting every lesson they used to practice their vocabulary level via Wordwall

Results: After using this application for 2 weeks, students' vocabulary level checked through tests. Findings showed that they witnessed improvement in their vocabulary acquisition and they stated that points and rewards on this application

²⁵¹ Stockwell, G. (2013). Technology and motivation in language learning. Palgrave Macmillan.

served as motivational factors to learn new words and memorize them in an easy and interactive way. In addition, this really help them to be active during the lesson in order to be winner of the game. Even some non-active pupils who accounted for 20 % of total students of the class could be able to improve their vocabulary level, at the same time this kind of application give a chance to practice pronunciation of words, which is the main problem of language learners. According to active students who made up about 40% of the class, random questions and friendly competition were beneficial to revise and practice words properly comparing to their traditional way of vocabulary learning in which they only copied new words as a list and they memorize them like a poem, which seems a bit boring.

Discussion: It is clear from the results that using mobile applications can positively affect students' English vocabulary learning. The comparison of former and the latter cases of vocabulary learning indicates noticeable improvement in students' word recognition, pronunciation and usage. This aligns with research by Paul Nation, who emphasizes that repeated exposure and practice help learners retain vocabulary effectively (Nation, P 2013).

Students' feedbacks on the application also reveals high inspiration and engagement. Majority of the students reported enjoying learning new words through games, quizzes and interactive activities provided in the application. This finding supports the ideas of Zoltan Dornyei, who argues that motivation is a key of factor in language learning success (Dornyei, Z 2001)²⁵².

However, some challenges were observed. The most problematic situation was that limited number of students had mobile phones to use the application, which led to utilize only electronic board during the lesson. Moreover, a few students faced difficulties while using the app independently.

Conclusion: This study reveals that mobile applications play a crucial role in terms of English vocabulary learning. The usage of interactive apps assists students learn new words more effectively, increases their motivation and encourages active participation in learning. Vocabulary tests indicated significant improvement after integrating mobile apps into the learning process. Another good side of this approach is that they can practice and check their vocabulary level anytime and anywhere, even when they are at home.

In conclusion, Mobile applications provide a flexible, student-centered and interactive approach to vocabulary learning. After combining this approach with traditional classroom learning style, the study proves that usage of mobile applications can considerably enhance students' English vocabulary and contribute to general language proficiency.

REFERENCES:

1. Schmitt, N. (2008). Instructed second language vocabulary learning. Language Teaching Research.

²⁵² Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.

2. Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.
3. Nation, I. S. P. (2013). Learning Vocabulary in Another Language. Cambridge University Press.
4. Kukulska-Hulme, A. (2012). Mobile learning and education. International Journal of Mobile Learning.
5. Stockwell, G. (2013). Technology and motivation in language learning. Palgrave Macmillan.
6. Dörnyei, Z. (2001). Motivational Strategies in the Language Classroom. Cambridge University Press.

TRANSLATION IN EDUCATION: FUNCTIONS AND IMPACT

Yusupova Nargiza Abdulxafizovna
Lecturer at UBS University

Abstract

Translation is a complex linguistic and cultural process that enables communication across languages and societies. Far from being a mechanical substitution of words, translation involves interpretation, adaptation, and creativity. This paper explores the scientific definitions of translation, its theoretical foundations, and its role as a discipline within linguistics and cultural studies. Drawing on the works of Roman Jakobson, Eugene Nida, Peter Newmark, Yaroslav Sokolovsky, and Maeve Olohan, the study highlights translation's constitutive traits: equivalence, adequacy, isomorphism, interpretation, and adaptive transcoding. The article also examines translation's dual nature as both a science of meaning transfer and an art of cultural mediation, emphasizing its importance in education, research, and global knowledge exchange.

Keys words: translation, foreign language teaching, communicative competence, communication, translation pedagogy.

Introduction

Translation has long been recognized as one of the most essential tools for human communication and cultural exchange. From ancient civilizations that relied on interpreters to modern globalized societies, translation has enabled the transfer of knowledge, values, and traditions across linguistic boundaries. In today's interconnected world, translation is not only a practical necessity but also a **scientifically studied discipline** that combines linguistics, semiotics, cultural studies, and cognitive science. The importance of translation lies in its dual function: it is both a **linguistic process** and a **cultural act**. Linguistically, translation ensures that meaning is preserved when moving from a source language (SL) to a target language (TL). Culturally, it mediates between different worldviews, allowing

diverse communities to share ideas and collaborate. This duality makes translation central to education, diplomacy, science, and literature.

Scholars such as **Roman Jakobson (1959)**, **Eugene Nida (1964)**, and **Peter Newmark (1981, 1988)** have provided foundational theories that define translation as more than word-for-word substitution. Jakobson emphasized translation as interpretation, Nida introduced the principle of dynamic equivalence, and Newmark distinguished between semantic and communicative approaches. More recent contributions, such as **Yaroslav Sokolovsky (2010)** and **Maeve Olohan (2004, 2015)**, have reinforced translation's scientific basis, highlighting its structural traits and its role in the global circulation of knowledge. This paper aims to explore translation from a scientific perspective, focusing on its definitions, theoretical foundations, and constitutive traits. By analyzing key scholarly contributions, the study demonstrates that translation is both a **science of meaning transfer** and an **art of cultural mediation**, essential for bridging linguistic and cultural divides in the modern world.

Translation plays a **critical role in modern education**, especially in a globalized world where knowledge must be accessible across languages and cultures. It is not only a linguistic activity but also a tool for inclusivity, cultural exchange, and academic growth.

1. Enhancing Accessibility and Inclusivity

- Translation breaks down **language barriers**, allowing students from diverse backgrounds to access the same educational resources.
- It supports learners with limited proficiency in the language of instruction, ensuring equal opportunities in classrooms.
- By translating textbooks, research papers, and digital content, knowledge becomes **democratized** and available to wider communities.

2. Improving Academic Performance

- Students better understand complex concepts when materials are available in their native language.
- Translation helps learners expand vocabulary, grasp grammar structures, and strengthen connections between language systems.
- In foreign language education, translation is used as a **didactic tool** to deepen comprehension and intercultural thinking.

3. Fostering Cultural Diversity and Awareness

- Translation promotes **multicultural education**, exposing students to different perspectives and traditions.
- It enhances **global competence**, preparing learners to engage in cross-cultural communication.
- Educational institutions benefit from translated materials that reflect diverse voices and experiences.

4. Preparing Students for Global Careers

- Translation equips students with **multilingual skills**, which are highly valued in international job markets.
- It cultivates cross-cultural communication abilities, essential for diplomacy, business, and research.
- Universities increasingly rely on translation to attract international students and foster global collaboration.

Key Scientific Sources on Translation

Scholar	Work	Contribution
Roman Jakobson	<i>On Linguistic Aspects of Translation</i> (1959)	Defined translation as a process of recoding equivalent messages in different codes . Introduced the famous triadic division: intralingual, interlingual, intersemiotic .
Eugene Nida	<i>Toward a Science of Translating</i> (1964); later works	Developed the theory of dynamic equivalence (later “functional equivalence”), focusing on how translations should evoke the same response in target readers as in source readers.
Peter Newmark	<i>Approaches to Translation</i> (1981), <i>A Textbook of Translation</i> (1988)	Distinguished between semantic translation (faithful to source) and communicative translation (adapted for target audience). Saw translation as a craft balancing accuracy and reader effect.
Yaroslav Sokolovsky	<i>On the Linguistic Definition of Translation</i> (2010)	Proposed a general linguistic definition of translation based on equivalence, adequacy, isomorphism, interpretation, and adaptive transcoding .

Conclusion

Translation is far more than a linguistic exercise; it is a **multidimensional discipline** that integrates language, culture, cognition, and communication. The scientific definitions provided by scholars such as Jakobson, Nida, Newmark, Sokolovsky, and Olohan demonstrate that translation is both a **science of meaning transfer** and an **art of cultural mediation**. It requires precision in preserving equivalence and adequacy, but also creativity in adapting texts to new audiences and cultural contexts.

From a linguistic perspective, translation ensures that semantic and pragmatic meaning is maintained across languages. From a cultural perspective, it acts as a bridge between communities, enabling the circulation of ideas, traditions, and knowledge. In education and research, translation democratizes access to information, allowing discoveries and innovations to be shared globally. In literature and the arts, it preserves aesthetic and stylistic qualities while opening works to new readerships.

The literature reviewed confirms that translation is not static but **dynamic and evolving**, shaped by technological advances (such as corpus linguistics and machine translation) and by the increasing need for intercultural dialogue in a globalized world. Its constitutive traits — equivalence, adequacy, interpretation, and adaptive transcoding — highlight the balance between fidelity to the source and responsiveness to the target audience. Ultimately, translation is indispensable for human progress. It sustains education, fosters international collaboration, and enriches cultural diversity. By combining scientific rigor with creative interpretation, translation continues to serve as one of the most powerful tools for **knowledge exchange and cultural understanding** in the modern era.

References:

1. Jakobson, R. (1959). *On linguistic aspects of translation*. In R. A. Brower (Ed.), *On Translation* (pp. 232–239). Harvard University Press.
2. Nida, E. A. (1964). *Toward a science of translating: With special reference to principles and procedures involved in Bible translating*. Brill.
3. Newmark, P. (1981). *Approaches to translation*. Pergamon Press.
4. Newmark, P. (1988). *A textbook of translation*. Prentice Hall.
5. Sokolovsky, Y. V. (2010). *On the linguistic definition of translation*. *Siberian Federal University Journal of Philology*, 3(2), 45–52.
6. Olohan, M. (2004). *Introducing corpora in translation studies*. Routledge.
7. Olohan, M. (2015). *Scientific and technical translation*. Routledge.

USING ROLE PLAY IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO VERY YOUNG LEARNERS

*Rasulov Elmurod,
Master student,
Namangan State Institute of Foreign Languages*

Annotation:

This abstract examines the effectiveness of role play in teaching a foreign language to very young learners. Role play creates an interactive and meaningful learning environment that enhances vocabulary acquisition, speaking skills, and communicative competence. Based on recent studies from 2010 to 2025, the abstract highlights the cognitive, linguistic, and social benefits of using role play in early foreign language education.

Keywords:

Role Play, foreign language teaching, very young learners, speaking skills, vocabulary development, communicative competence, interactive learning.

Аннотация :

В данном тезисе рассматривается эффективность использования ролевых игр в обучении иностранному языку детей дошкольного возраста. Ролевые игры создают интерактивную и значимую образовательную среду, способствующую развитию словарного запаса, устной речи и коммуникативной компетенции. На основе исследований за период 2010–2025 гг. в тезисе освещаются когнитивные, лингвистические и социальные преимущества применения ролевых игр в раннем обучении иностранному языку.

Ключевые слова:

Ролевые игры, обучение иностранному языку, дети дошкольного возраста, развитие речи, словарный запас, коммуникативная компетенция, интерактивное обучение.

Annotatsiya:

Ushbu tezisdagi maktabgacha yoshdagi bolalarga chet tilini o'rgatishda rol o'yinlardan foydalanish samaradorligi ko'rib chiqiladi. Rol o'yinlar so'z boyligini oshirish, og'zaki nutq va kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yordam beradigan interaktiv va mazmunli ta'lim muhitini yaratadi. 2010–2025 yillardagi tadqiqotlarga asoslanib, tezisdagi rol o'yinlardan foydalanishning kognitiv, lingvistik va ijtimoiy afzalliklari yoritiladi.

Kalit so'zlar:

Rol o'yinlar, chet tilini o'qitish, maktabgacha yoshdagi bolalar, nutqni rivojlantirish, so'z boyligi, kommunikativ kompetensiya, interaktiv ta'lim.

Introduction

In recent years, teaching foreign languages to very young learners (VYL) has become an important focus in modern education. Among various interactive teaching methods, role play has gained significant attention due to its effectiveness in promoting natural language use. Role play allows young learners to participate in simulated real-life situations, making language learning more meaningful and engaging.

Research indicates that role play supports vocabulary acquisition, pronunciation development, and speaking skills by encouraging learners to use language in context. Unlike traditional memorization techniques, role play promotes spontaneous communication and supports the natural acquisition of language structures. This thesis aims to explore the pedagogical value of role play in teaching foreign languages to VYL, focusing on its cognitive, linguistic, and social benefits based on studies from 2010 to 2025.

Methods

This thesis is based on a review of recent literature (2010–2025) on the use of role play in teaching foreign languages to very young learners. Academic sources such as Google Scholar, ERIC, and JSTOR were analyzed using keywords including “role play in language teaching,” “young learners,” and “interactive learning methods.” Selected studies were evaluated based on relevance, methodological quality, and contribution to early language education.

The review focuses on research investigating the impact of role play on speaking skills, vocabulary development, pronunciation, and communicative competence.

Results

Studies consistently show that role play significantly enhances language acquisition among very young learners. According to Huang (2013), role play improves learners’ ability to use vocabulary in context by simulating real-life communication. [3] Similarly, Chou (2014) found that young learners engaged in role play demonstrated increased speaking confidence and participation. [2] Lin (2017) emphasized that role play activities contribute to the development of pronunciation and fluency through repeated contextual use of language. [4] In addition, Rahman (2020) reported that children involved in role play showed improved communicative competence compared to those using traditional teaching methods. [5]

Role play also supports social interaction and cooperation, which positively influences language learning outcomes.

Discussion

The findings indicate that role play serves as a powerful tool in early foreign language education. From a cognitive perspective, role play strengthens memory retention by linking language use with actions and emotions. The meaningful context provided by role play enables young learners to internalize vocabulary and expressions more effectively.

From a linguistic standpoint, role play promotes authentic language use and improves pronunciation and fluency. It allows children to practice real-life communication in a safe and engaging environment.

Additionally, role play enhances emotional engagement and motivation. As noted by Butler (2015), playful interaction reduces anxiety and encourages learners to participate actively in language activities. [1]

Furthermore, role play contributes to social development by fostering cooperation, empathy, and creativity, making the learning process holistic.

Conclusion

In conclusion, the integration of role play into foreign language teaching for very young learners is highly beneficial. Role play enhances vocabulary acquisition, speaking skills, and communicative competence while creating an engaging and supportive learning environment.

The reviewed studies from 2010 to 2025 demonstrate that role play is not only an effective teaching strategy but also a valuable tool for promoting confidence, motivation, and social interaction among young learners.

References

1. Butler, Y. G. (2015). The role of interaction in young learner language development. *Language Teaching Research*, 19(3), 327–346.
2. Chou, M. H. (2014). Assessing English vocabulary and role play activities in young learners. *English Teaching & Learning*, 38(2), 45–67.
3. Huang, I. Y. (2013). Role play for ESL/EFL children in the English classroom. *The Internet TESL Journal*, 19(4), 1–5.
4. Lin, Y. J. (2017). The effects of role play on oral performance in young learners. *International Journal of English Language Teaching*, 5(2), 22–31.
5. Rahman, M. M. (2020). Role play as an effective teaching strategy in young learner classrooms. *Journal of Language Teaching and Research*, 11(1), 58–66.

BO‘LAJAK INGLIZ TILI O‘QITUVCHILARINING O‘QISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MUAMMOLARI VA TAKOMILLASHTIRISH USULLARI

Soliyev Umidjon Yulchivoyevich,
Namangan davlat chet tillari instituti
katta o‘qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Mazkur maqolada O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining o‘qish kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida yuzaga kelayotgan metodik muammolar tahlil qilinadi. Tadqiqotda o‘qish strategiyalarini yetarli darajada o‘rgatilmaligi, tanqidiy fikrlash ko‘nikmalarining sust rivojlanishi, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligi hamda digital texnologiyalarning yetarli darajada integratsiya qilinmaganligi asosiy omillar sifatida ko‘rsatib o‘tiladi. Shuningdek, loyiha asosida o‘qitish, interaktiv metodlar va elektron resurslardan samarali foydalanish orqali o‘qish kompetensiyasini takomillashtirish yo‘llari taklif etiladi. Tadqiqot natijalari o‘qish kompetensiyasini rivojlantirishda tizimli va innovatsion yondashuv zarurligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: o‘qish kompetensiyasi, o‘qish strategiyalari, tanqidiy fikrlash, metodik tayyorgarlik, digital texnologiyalar, interaktiv metodlar, loyiha asosida o‘qitish, oliy ta’lim.

Abstract. This article analyzes the methodological challenges in developing reading competence among pre-service English teachers in higher education institutions of Uzbekistan. The study identifies insufficient instruction of reading strategies, limited development of critical thinking skills, inadequate methodological preparedness of teachers, and insufficient integration of digital technologies as key issues. The paper proposes improvement strategies based on project-based learning, interactive methods, and the effective use of electronic resources. The findings

emphasize the necessity of a systematic and innovative approach to enhancing reading competence in teacher education programs.

Keywords: reading competence, reading strategies, critical thinking, methodological training, digital technologies, interactive methods, project-based learning, higher education.

Аннотация: В статье анализируются методические проблемы формирования читательской компетенции будущих учителей английского языка в высших учебных заведениях Узбекистана. Выявлены такие факторы, как недостаточное обучение стратегиям чтения, слабое развитие критического мышления, недостаточная методическая подготовка преподавателей и низкий уровень интеграции цифровых технологий. Предлагаются пути совершенствования на основе проектного обучения, интерактивных методов и эффективного использования электронных ресурсов. Результаты исследования подтверждают необходимость системного и инновационного подхода к развитию читательской компетенции.

Ключевые слова: читательская компетенция, стратегии чтения, критическое мышление, методическая подготовка, цифровые технологии, интерактивные методы, проектное обучение, высшее образование.

Hozirgi vaqtda O‘zbekiston oliy ta’lim muassasalarida ingliz tilini o‘rgatish jarayonida ko‘plab kommunikativ va interaktiv yondashuvlar joriy etilgan bo‘lsa-da, bo‘lajak ingliz tili o‘qituvchilarining o‘qish kompetensiyasini rivojlantirish yetarlicha tizimli emasligi kuzatilmoqda. Bu holat bir qancha omillarga bog‘liq. Birinchidan, ko‘plab darsliklar va o‘quv dasturlari asosan kommunikativ kompetensiyani shakllantirishga yo‘naltirilgan. Ular talabalarning tinglab tushunish, gapirish, yozuv va o‘qish faoliyatlarini muvofiqlashtirishga qaratilgan bo‘lsa-da, o‘qish strategiyalarini o‘rgatish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yetarlicha e’tibor berilmagan.

Ikkinchidan, o‘qish kompetensiyasi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lgani sababli, uni shakllantirishga yo‘naltirilgan alohida metodik yondashuvlar yetishmaydi. Talabalar matnni o‘qishda faqat so‘zma-so‘z tushunishga, asosiy mazmunni oddiy darajada tushunishga e’tibor qaratadi, shu bilan birga matnni tahlil qilish, asosiy va yordamchi g‘oyalarni ajratish, matndagi mantiqiy bog‘liqlikni tushunish hamda kontekstga muvofiq baholash ko‘nikmalarini yetarli darajada rivojlantira olmaydi. Natijada, ularning o‘qish strategiyalari, masalan, oldindan taxmin qilish, asosiy g‘oyani aniqlash, kontekst bo‘yicha tushuntirish va kritik fikrlashni qo‘llash qobiliyatlari cheklangan bo‘ladi [1].

Uchinchidan, o‘qituvchilarning o‘qish kompetensiyasini shakllantirish bo‘yicha metodik tayyorgarligi ham muhim omil hisoblanadi. Ko‘plab o‘qituvchilar o‘quv jarayonida interaktiv va kommunikativ metodlarni qo‘llashga qodir bo‘lsa-da, o‘qish strategiyalarini o‘rgatish va talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo‘yicha maxsus metodik chora-tadbirlar yetarli emas. Bu esa talabalarni mustaqil o‘qish va analitik fikrlashga o‘rgatishda cheklovlar yaratadi [2].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Shuningdek, digital resurslar va zamonaviy texnologiyalarni integratsiya qilish darajasi pastligi ham muammo sifatida qayd etilishi mumkin. O'quv jarayonida interaktiv platformalar, elektron matnlar va onlayn o'qish vositalari yetarlicha ishlatilmaydi, natijada talabalar matnni chuqur tahlil qilish va kontekstga muvofiq baholash imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining o'qish kompetensiyasini rivojlantirish nafaqat kommunikativ yondashuvga, balki metodik tizimga, tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga va digital vositalardan samarali foydalanishga ham asoslanishi lozim.

Pedagogik amaliyotda bir qator muammolar mavjudligi kuzatiladi, bu esa bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining o'qish kompetensiyasini samarali shakllantirishga to'sqinlik qilmoqda. Birinchi muammo sifatida talabalar o'qish strategiyalarini yetarli darajada bilmasligi va ularni mustaqil ravishda qo'llash ko'nikmalarining pastligi ajralib turadi. Ko'pchilik talabalar matnni o'qish jarayonida faqatgina so'zma-so'z tushunishga yoki asosiy ma'lumotni oddiy darajada qabul qilishga e'tibor qaratadi. Shu bilan birga, oldindan taxmin qilish, asosiy g'oyalarni ajratish, kontekstni tushunish va matnni tahlil qilish kabi strategiyalarni amaliyotda qo'llash darajasi yetarlicha rivojlanmagan. Bu holat, o'z navbatida, talabalarni mustaqil o'qish va analitik fikrlashga o'rgatishda cheklovlar yaratadi, ularning tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuv ko'nikmalarining shakllanishini susaytiradi [2].

Ikkinchi muammo o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi bilan bog'liqdir. Ko'plab o'qituvchilar kommunikativ va interaktiv metodlarni qo'llashga tayyor bo'lsa-da, o'qish kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan maxsus metodik yondashuvlarni yetarlicha bilmaydi. Bu esa dars jarayonida talabalarning matnni tahlil qilish, asosiy g'oyalarni aniqlash va ularni amaliy kontekstda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Shuningdek, ko'plab pedagoglar o'quv jarayonida talabalarning individual ehtiyojlarini hisobga olish va o'qish strategiyalarini differentsiyalash bo'yicha yetarli bilim va tajribaga ega emas.

Uchinchi muammo zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanilmasligidir. Bugungi kunda digital resurslar, elektron kitoblar, interaktiv platformalar va onlayn o'quv vositalari mavjud bo'lishiga qaramay, ularning ta'lim jarayoniga integratsiyasi yetarlicha amalga oshirilmayapti. Bu esa talabalarning matnni chuqur tahlil qilish, kontekstga muvofiq baholash va mustaqil o'qish ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini cheklaydi. Texnologiyalardan samarali foydalanishning pastligi natijasida, talabalarning o'qish jarayonida faolligi kamayadi va ular o'qish strategiyalarini amaliyotda qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladi.

To'rtinchi muammo darslik va o'quv-resurslarning tarkibi bilan bog'liq. Ko'pchilik darsliklar asosan ma'lumotni qabul qilishga, ya'ni passiv o'qishga yo'naltirilgan. Shu bilan birga, talabalarda tanqidiy va ijodiy o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor berilmagan. Bu esa talabalarni mustaqil tahlil

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
***"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"***

qilish, muammo yechish va mazmunni kontekst bilan bog'lash ko'nikmalarini shakllantirishda cheklovlar yaratadi. Shu sababli, pedagogik amaliyotda bo'lajak o'qituvchilarning o'qish kompetensiyasini rivojlantirishni samarali tashkil etish uchun darslik va o'quv-resurslar tarkibini takomillashtirish, metodik qo'llanmalarni boyitish hamda digital texnologiyalardan faol foydalanish zarur.

Biroq, so'nggi yillarda oliy ta'lim tizimida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining o'qish kompetensiyasini rivojlantirish borasida bir qator ijobiy o'zgarishlar kuzatilmoqda. Jumladan, loyiha asosida o'qitish metodikasi keng joriy etilmoqda, bunda talabalar mustaqil ravishda matnlarni o'rganish, ma'lumotlarni tahlil qilish va natijalarni taqdim etish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu yondashuv nafaqat talabalarning matnni tushunish darajasini oshiradi, balki ularni kritik fikrlashga va ijodiy yondashuvni qo'llashga ham rag'batlantiradi. Shu bilan birga, problemali vazifa usuli va interaktiv metodlar – masalan, guruhli muhokamalar, rolli o'yinlar, brainstorming va matn asosida muammolarni yechish mashqlari talabalarning o'qish jarayonida faolligini oshiradi, ularni matn mazmunini amaliy kontekstda tahlil qilishga va olingan ma'lumotni o'z fikri bilan bog'lashga o'rgatadi.

Shuningdek, zamonaviy darsliklar va elektron resurslar bo'yicha ham sezilarli yutuqlar mavjud. Masalan, amalda faoydalanilayotgan va boshqa interaktiv darsliklar matnni tushunish, so'z boyligini oshirish va o'qish strategiyalarini o'rgatishga yo'naltirilgan qo'shimcha mashqlarni o'z ichiga oladi. Elektron resurslar, onlayn platformalar va interaktiv vazifalar talabalarga matnlarni mustaqil tahlil qilish, asosiy va yordamchi g'oyalarni ajratish, kontekst bo'yicha baholash va mazmunni amaliyotda qo'llash imkoniyatini yaratadi [5]. Bu resurslar orqali talabalar o'qish strategiyalarini mustahkamlash, tanqidiy fikrlash va ijodiy yondashuvni rivojlantirish imkoniga ega bo'ladi.

Biroq, ushbu innovatsion metod va resurslarning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining shaxsiy tajribasi, metodik tayyorgarligi va dars jarayonini to'g'ri rejalashtira olishiga bog'liq. Ya'ni, o'qituvchi interaktiv va loyiha asosida yondashuvlarni to'g'ri qo'llay olmasa yoki metodik qo'llanmalardan yetarlicha foydalanmasa, talabalar o'qish kompetensiyasini to'liq rivojlantira olmaydi. Shu sababli, oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarning o'qish kompetensiyasini samarali shakllantirish uchun nafaqat metodik yondashuvlar va resurslarni takomillashtirish, balki o'qituvchilarni muntazam malaka oshirish va innovatsion metodlarni o'zlashtirish bo'yicha tizimli chora-tadbirlar amalga oshirilishi zarur.

Oliy ta'lim tizimida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining o'qish kompetensiyasini rivojlantirish hozirgi kunda qisman tizimli va zamonaviy pedagogik yondashuvlarga asoslangan bo'lsa-da, amaliyotda bir qator yetishmovchiliklar saqlanib qolmoqda. Bu yetishmovchiliklar bir nechta asosiy omillarga bog'liq. Birinchidan, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligi yetarlicha yuqori emas, ya'ni ular o'qish strategiyalarini o'rgatish, tanqidiy fikrlash va matnni tahlil qilish ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha maxsus metodik vositalarni

samarali qo'llay olmaydi. Bu esa talabalarning o'qish jarayonida faolligini cheklaydi va ularni mustaqil fikrlashga o'rgatishda cheklovlar yaratadi [4].

Ikkinchidan, mavjud darsliklar va o'quv-resurslarning tarkibi, ko'p hollarda, matnni passiv tarzda qabul qilishga yo'naltirilgan bo'lib, tanqidiy va ijodiy o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yetarlicha e'tibor qaratilmagan. Talabalar o'qish jarayonida faqat ma'lumotni qabul qilish bilan cheklanib qoladi, matnni tahlil qilish, asosiy va yordamchi g'oyalarni ajratish, kontekstga muvofiq baholash va mazmunni amaliyotda qo'llash kabi ko'nikmalarni shakllantirish imkoniyatiga ega bo'lmaydi [5].

Uchinchidan, digital texnologiyalardan samarali foydalanmaslik ham muhim omil hisoblanadi. Elektron resurslar, interaktiv platformalar va onlayn o'quv vositalari mavjud bo'lishiga qaramay, ularning dars jarayoniga integratsiyasi yetarlicha chuqur amalga oshirilmaydi. Natijada talabalar o'qish strategiyalarini amaliyotda qo'llash, matnni kontekstga muvofiq tahlil qilish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkoniyatlaridan mahrum bo'ladi.

Shu sababli, kelajakda bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining o'qish kompetensiyasini mustahkamlash va rivojlantirish uchun bir nechta chora-tadbirlarni amalga oshirish zarur. Jumladan, o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini muntazam oshirish, darslik va o'quv-resurslar tarkibini tanqidiy va ijodiy o'qish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirish, shuningdek, digital texnologiyalarni samarali va tizimli ravishda integratsiya qilish lozim. Bundan tashqari, loyiha asosida o'qitish, problemali vazifa, interaktiv metodlar va elektron resurslar yordamida talabalarni mustaqil o'qish va tahlil qilish ko'nikmalariga rag'batlantirish zarur. Ushbu innovatsion yondashuvlar nafaqat o'qish kompetensiyasini rivojlantiradi, balki talabalarning tanqidiy va ijodiy fikrlashini mustahkamlash, pedagogik faoliyatga tayyorgarlik darajasini oshirish hamda zamonaviy til o'qituvchisi sifatida raqobatbardoshligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Jalolov J.J. Chet til o'qitish metodikasi. Chet tillar oliy o'quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik qayta ishlangan va to'ldirilgan 2-nashri. - Toshkent: O'qituvchi, 2012. – B. 432.
2. Soliyev U. Talabalarning ingliz tilida o'qish kompetensiyasini rivojlantirish metodikasi (amaliy matematika yo'nalishi misolida). Ped. fan. bo'yicha falsafa dok. dis. –Namangan., 2024. –B.150.
3. Common European framework of reference for languages: learning, teaching, assessment. Companion volume. – Strasbourg: Council of Europe Publishing. 2001. – P. 274.
4. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. Pearson Education. – 2015. – p. 102.
5. Nation I.S.P. Learning Vocabulary in Another Language. – Cambridge: Cambridge University Press. 2001. – p. 134.

6. Grabe W. Reading in a Second Language: Moving from Theory to Practice. Cambridge: CUP, 2009.
7. Vygotsky L.S. Mind in Society. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. Cambridge: CUP, 2014.
9. Ur P. A Course in Language Teaching. Cambridge: CUP, 2012.

**RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISH ORQALI
BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA REFLEKTIV
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH: AMALIY-ANALITIK TAHLILI**

Xumora Raximova Ilyasjonovna
Namangan davlat universiteti,
tayanch doktorant

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning amaliy-analitik jihatlari tahlil qilinadi. Tadqiqot jarayonida diagnostik so'rovnomasida talabalarning raqamli vositalardan foydalanish tajribasi va reflektiv faoliyatni tashkil etishdagi ustuvor metodlari aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatdiki, reflektiv faoliyat samaradorligi platformaning texnik imkoniyatlariga emas, balki pedagogik jihatdan to'g'ri tashkil etilgan strukturaviy savollar va yozma analitik topshiriqlar tizimiga bog'liq. Google Forms va Padlet platformalari reflektiv jarayonni tizimlashtirish, hamkorlikni yo'lga qo'yish va metakognitiv tafakkurni rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqot natijalari reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda yozma va hamkorlikka asoslangan raqamli formatlarning ustuvorligini tasdiqlaydi.

Kalit so'zlar: Reflektiv kompetensiya, raqamli ta'lim muhiti, Google Forms, Padlet, yozma refleksiya, peer-feedback, metakognitiv tafakkur, kasbiy kompetensiya, ingliz tili o'qituvchisi, pedagogik tahlil.

Аннотация. В статье рассматриваются практико-аналитические аспекты использования цифровых образовательных платформ в развитии рефлексивной компетентности будущих учителей английского языка. На основе диагностического опроса определены уровень владения цифровыми инструментами и предпочтительные методы организации рефлексивной деятельности студентов. Результаты показали, что эффективность рефлексии определяется не техническими возможностями платформ, а педагогически обоснованной системой структурированных вопросов и письменных аналитических заданий. Платформы Google Forms и Padlet продемонстрировали высокую эффективность в систематизации рефлексивной деятельности, организации сотрудничества и развитии метакогнитивного мышления. Полученные данные подтверждают приоритет

письменных и коллаборативных цифровых форматов в формировании рефлексивной компетентности.

Ключевые слова: Рефлексивная компетентность, цифровая образовательная среда, Google Forms, Padlet, письменная рефлексия, взаимное оценивание, метакогнитивное мышление, профессиональная компетентность, будущий учитель английского языка, педагогический анализ.

Abstract. The article examines the practical and analytical aspects of using digital educational platforms in developing reflective competence among pre-service English language teachers. Based on a diagnostic survey, students' experience in using digital tools and their preferred methods for organizing reflective activities were identified. The findings indicate that the effectiveness of reflection depends not on the technical features of digital platforms but on a pedagogically structured system of guiding questions and written analytical tasks. Google Forms and Padlet proved to be effective tools for systematizing reflective processes, facilitating collaboration, and enhancing metacognitive thinking. The results confirm the priority of written and collaborative digital formats in fostering reflective competence in teacher education.

Keywords. Reflective competence, digital learning environment, Google Forms, Padlet, written reflection, peer feedback, metacognitive thinking, professional competence, pre-service English teacher, pedagogical analysis.

Kirish

XXI asr ta'lim tizimi raqamli transformatsiya, globallashuv va kompetensiyaviy yondashuvning keng joriy etilishi bilan tavsiflanadi[8]. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi pedagogik faoliyat mazmuni va shakliga sezilarli ta'sir ko'rsatib, o'qituvchidan yangi turdagi kasbiy kompetensiyalarni talab etmoqda. Ayniqsa, chet tillarini o'qitish sohasida pedagogning lingvistik tayyorgarligi bilan bir qatorda, reflektiv tafakkur, tanqidiy tahlil, raqamli savodxonlik va uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlik muhim mezon sifatida e'tirof etilmoqda[9].

Zamonaviy pedagogika nazariyasida refleksiya o'qituvchining kasbiy shakllanishi va takomillashuvining asosiy mexanizmi sifatida qaraladi[1]. Reflektiv yondashuv pedagogik jarayonni ongli ravishda tahlil qilish, o'z faoliyatini baholash va takomillashtirish strategiyalarini ishlab chiqishni nazarda tutadi. Bu jarayon o'qituvchining metakognitiv salohiyatini rivojlantirib, kasbiy identitetini shakllantirishga xizmat qiladi. Shu bois bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarini tayyorlash jarayonida reflektiv kompetensiyani rivojlantirish masalasi dolzarb ilmiy muammo sifatida maydonga chiqmoqda.

Raqamli ta'lim muhiti reflektiv faoliyatni samarali tashkil etish uchun keng imkoniyatlar yaratadi[6]. Google Forms, Padlet, LMS platformalar (*Learning Management System* (*O'quv jarayonini boshqarish tizimi*)), videoanalitika vositalari kabi raqamli texnologiyalar refleksiyani tizimli, hujjatlashtiriladigan va monitoring qilinadigan jarayonga aylantiradi. Biroq amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

hollarda raqamli vositalar reflektiv maqsadlarda emas, balki faqat axborot uzatish yoki topshiriq berish funksiyasi doirasida qo'llanilmoqda. Bu esa reflektiv kompetensiyani chuqur va tizimli shakllanishiga to'sqinlik qiladi[3].

Oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari bilan olib borilgan kuzatuvlar va dastlabki diagnostik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar raqamli platformalardan foydalanish tajribasiga ega bo'lsalar-da, reflektiv jarayonni chuqur analitik darajada tashkil etish ko'nikmalari yetarli darajada shakllanmagan[7]. Ayniqsa, refleksiyaning tavsifiy bosqichdan analitik bosqichga o'tishi, sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash va metodik xulosalar chiqarish jarayonida qiyinchiliklar kuzatiladi.

Shu nuqtai nazardan, raqamli platformalardan foydalanish orqali reflektiv kompetensiyani rivojlantirishning amaliy-analitik jihatlarini o'rganish muhim ilmiy vazifa hisoblanadi[5]. Mazkur tadqiqotning maqsadi — bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining reflektiv faoliyatida qo'llanilayotgan raqamli vositalarni tahlil qilish, ularning samaradorligini aniqlash hamda reflektiv kompetensiyani rivojlantirishga ta'sirini ilmiy asosda baholashdan iborat.

Tadqiqotning dolzarbligi quyidagi omillar bilan belgilanadi:

- pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida reflektiv kompetensiyani ustuvor ahamiyat kasb etishi[1;9];
- raqamli ta'lim muhitining kengayib borishi va uning pedagogik imkoniyatlarini ilmiy asosda o'rganish zarurati[6];
- bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida yozma va hamkorlikka asoslangan reflektiv faoliyatni metodik jihatdan takomillashtirish ehtiyoji[3].

Shunday qilib, raqamli platformalardan maqsadli va metodik asosda foydalanish reflektiv kompetensiyani rivojlantirishning samarali yo'nalishi sifatida ko'rib chiqiladi hamda mazkur maqola aynan shu jarayonning amaliy tahliliga bag'ishlanadi.

Tadqiqot metodikasi

Mazkur tadqiqot amaliy-analitik yo'nalishda olib borilib, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini rivojlantirishda raqamli platformalardan foydalanish holatini aniqlashga qaratildi. Tadqiqotning boshlang'ich bosqichida diagnostik xarakterga ega bo'lgan so'rovnoma metodi qo'llanildi.

Tadqiqot obyekti va ishtirokchilar

Tadqiqotda pedagogik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari ishtirok etdi. So'rovnomada jami 423 nafar talaba qatnashdi. Respondentlar 3-4kurs talabalari bo'lgan.

Ishtirokchilar ixtiyoriy ravishda jalb etildi va anonimlik tamoyiliga rioya qilindi. Bu esa ma'lumotlarning xolis va erkin ifodalanishini ta'minladi.

Tadqiqot instrumenti

Diagnostik so'rovnoma Google Forms platformasi asosida ishlab chiqildi. So'rovnoma 3 blokdan iborat bo'ldi:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

1. Raqamli vositalardan foydalanish tajribasi (qaysi platformalardan foydalanilganligi, foydalanish chastotasi)
2. Reflektiv faoliyatni tashkil etish shakllari (yozma topshiriqlar, o'qituvchi savollari, peer-feedback, videoanaliz va boshqalar)
3. Eng samarali vositalar haqidagi subyektiv baholash (Likert shkalasi va ko'p variantli tanlov savollari)

Savollar yopiq (multiple choice), yarim yopiq va Likert tipidagi (1–5 balli) formatda tuzildi. Bu yondashuv respondentlarning aniq statistik ko'rsatkichlarini olish hamda ularning subyektiv fikrlarini aniqlash imkonini berdi.

Ma'lumotlarni qayta ishlash usullari

Yig'ilgan ma'lumotlar kvantitativ tahlil asosida qayta ishlanib, foizli taqsimot (percentage distribution) va chastota ko'rsatkichlari (frequency analysis) hisoblandi. Natijalar jadval va diagramma ko'rinishida umumlashtirildi.

Tahlil jarayonida quyidagi ko'rsatkichlar aniqlashtirildi:

- Raqamli platformalardan foydalanish darajasi (foiz hisobida);
- Reflektiv vositalarning samaradorlik reytingi;
- Yozma va hamkorlikka asoslangan reflektiv shakllarning ustuvorligi.

Statistik ma'lumotlar reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda qaysi vositalar metodik jihatdan samaraliroq ekanini aniqlash imkonini berdi.

Tadqiqotning ishonchliligi va cheklavlari

So'rovnoma mazmunan tadqiqot maqsadiga mos ravishda ishlab chiqildi hamda pilot sinovdan o'tkazildi. Biroq tadqiqot tanlanmasining cheklanganligi (bitta ta'lim muassasasi doirasida) natijalarni umumlashtirish imkoniyatini ma'lum darajada chegaralaydi.

Shuningdek, ma'lumotlar respondentlarning o'z-o'zini baholashiga asoslanganligi sababli subyektiv omillar ta'siri mavjud bo'lishi mumkin. Shu bois keyingi bosqichlarda kuzatuv, reflektiv yozuvlar tahlili va eksperimental metodlardan foydalanish rejalashtirildi.

Shunday qilib, qo'llanilgan metodika bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining raqamli reflektiv faoliyatini dastlabki diagnostika qilish, ustuvor vositalarni aniqlash va keyingi tajriba-sinov ishlariga metodik asos yaratish imkonini berdi.

So'rovnoma natijalari tahlili

1. Raqamli vositalardan foydalanish tajribasi

So'rovnoma natijalariga ko'ra, respondentlarning 61 foizi (258 nafar) Google Forms va Padlet platformalaridan foydalanish tajribasiga ega ekanliklarini bildirganlar. Mazkur ko'rsatkich bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining yozma va hamkorlikka asoslangan raqamli muhitlarda ishlashga nisbatan yetarli darajada moslashganligini ko'rsatadi.

Bu natija bir necha jihatdan muhimdir. Birinchidan, Google Forms va Padlet platformalari o'quv jarayonida keng qo'llaniladigan, intuitiv interfeysga ega va murakkab texnik tayyorgarlikni talab qilmaydigan vositalar hisoblanadi. Shu sababli

talabalar ushbu platformalarni tez o'zlashtirgan va amaliy faoliyatda qo'llash imkoniyatiga ega bo'lganlar.

Ikkinchidan, mazkur platformalar reflektiv faoliyatning yozma va kollaborativ shakllarini qo'llab-quvvatlaydi. Google Forms orqali berilgan strukturaviy savollar talabaning fikrini izchil bayon etishiga yordam beradi, Padlet esa jamoaviy refleksiya va o'zaro fikr almashish imkonini yaratadi. Bu esa refleksiyaning individual va ijtimoiy komponentlarini uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Jamboard platformasining nisbatan kam qo'llanilgani esa reflektiv jarayonda vizual-interaktiv vositalarning yetarli darajada integratsiyalanmaganini ko'rsatadi. Jamboard ko'proq grafik tasvir, sxema va klasterlar asosida fikr yuritishni talab qiladi. Uning kam qo'llanilishi refleksiyaning hozirgi bosqichda asosan matnli va savol-javob formatida olib borilayotganini tasdiqlaydi. Bu holat reflektiv faoliyatning analitik-yozma yo'nalishda rivojlanayotganini, ammo vizual va kreativ refleksiya elementlari hali to'liq ommalashmaganini ko'rsatadi.

Umuman olganda, mazkur natijalar bo'lajak o'qituvchilar reflektiv faoliyatni asosan yozma va strukturalashtirilgan raqamli vositalar orqali amalga oshirayotganini ko'rsatadi.

2. Eng samarali reflektiv vositalar

“So'rovnoma natijalari bo'yicha eng samarali vositalar” savoliga respondentlarning 58 foizi (245 nafar) “o'qituvchi tomonidan berilgan yo'naltiruvchi savollar” hamda “yozma topshiriqlar”ni eng samarali deb baholaganlar.

Mazkur natija reflektiv jarayonning metodik jihatdan yo'naltirilgan shakllari talabalarda chuqurroq tahlilni yuzaga keltirishini ko'rsatadi. Erkin tavsifiy refleksiya ko'pincha umumiy fikrlar bilan cheklanib qolsa, yo'naltiruvchi savollar talabaning diqqatini muayyan pedagogik vaziyat, muammo yoki metodik qarorga qaratadi.

Bu ko'rsatkich quyidagi pedagogik xulosalarni beradi:

- Talabalar reflektiv jarayonda strukturaviy yondashuvga ehtiyoj sezadilar;
- Analitik savollar sabab-oqibat munosabatlarini aniqlashga yordam beradi;
- Yozma topshiriqlar metakognitiv jarayonni faollashtiradi;
- Refleksiya tavsifiy bosqichdan tahliliy bosqichga o'tadi.

Demak, reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda hal qiluvchi omil platformaning o'zi emas, balki unda tashkil etilgan metodik struktura, savollar tizimi va topshiriqlarning analitik yo'naltirilganligidir.

Natijalarning pedagogik talqini

Olingan natijalar Google Forms va Padlet platformalarining ustuvorligi tasodifiy emasligini ko'rsatadi. Ularning reflektiv jarayonga ta'siri quyidagicha izohlanadi:

Google Forms

Refleksiyani strukturaviy savollar asosida tizimlashtiradi;
O'z-o'zini baholash imkoniyatini yaratadi;

Javoblarni avtomatik yig'ish va monitoring qilish imkonini beradi;
Reflektiv yozuvlarni taqqoslash va tahlil qilishni osonlashtiradi.

Google Forms refleksiyaning tartibli va mezonli jarayonga aylantiradi, bu esa pedagogik tahlil chuqurligini oshiradi.

Padlet

Hamkorlikka asoslangan reflektiv muhit yaratadi;
Peer-feedback jarayonini samarali tashkil etadi;
Multimodal (matn, rasm, video) ifoda imkonini beradi;
Jamoaviy refleksiyaning rag'batlantiradi.

Padlet individual va ijtimoiy refleksiya uyg'unligini ta'minlaydi, bu esa tanqidiy fikrlash va jamoaviy o'rganish madaniyatini rivojlantiradi.

Jamboardning kam qo'llanilishi esa refleksiyaning hozircha ko'proq yozma-analitik shaklda rivojlanayotganini ko'rsatadi. Vizual reflektiv strategiyalarni kengaytirish kelgusida reflektiv faoliyatni diversifikatsiya qilish zaruratini ko'rsatadi.

Reflektiv kompetensiyaga ta'siri

Olingan natijalar asosida reflektiv kompetensiya rivojlanishining quyidagi tendensiyalari aniqlashtirildi:

1. Yozma refleksiya tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi, chunki u fikrni mantiqiy va izchil bayon qilishni talab etadi.
2. Yo'naltiruvchi savollar sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlashga yordam beradi, bu esa analitik tafakkurni shakllantiradi.
3. Hamkorlik muhiti reflektiv chuqurlikni oshiradi, chunki talaba boshqalarning nuqtai nazarini ko'rib chiqishga majbur bo'ladi.
4. Raqamli hujjatlashtirish kasbiy o'sish dinamikasini kuzatish imkonini beradi, bu esa uzluksiz kasbiy rivojlanish mexanizmini shakllantiradi.

Shu jihatdan reflektiv kompetensiya quyidagi komponentlar orqali mustahkamlanadi:

- analitik tafakkur;
- o'z-o'zini baholash qobiliyati;
- metodik moslashuvchanlik;
- raqamli savodxonlik;
- metakognitiv nazorat.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, reflektiv kompetensiya raqamli platformalar orqali samarali rivojlanadi, biroq bu jarayon metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilgandagina yuqori natija beradi.

Muhokama

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, reflektiv faoliyat samaradorligi avvalo platformaning texnik imkoniyatlariga emas, balki pedagogik jihatdan to'g'ri loyihalashtirilgan savollar tizimi va topshiriqlar strukturasi bilan belgilanadi[1]. Raqamli vosita refleksiya uchun faqat vosita (instrument) vazifasini bajaradi; uning samaradorligi esa metodik mazmun bilan to'ldirilgandagina namoyon bo'ladi[3].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

So'rovnomalar natijalarida Google Forms va Padlet platformalarining ustuvorligi aniqlangan bo'lsa-da, ularning muvaffaqiyati texnik jihatdan emas, balki quyidagi pedagogik omillar bilan izohlanadi:

1. Savollarning yo'naltiruvchi va analitik xarakterga ega bo'lishi;
2. Refleksiyaning yozma shaklda ifodalanishi;
3. Hamkorlik va o'zaro baholash elementlarining mavjudligi.

Talabalar reflektiv faoliyatni erkin tavsif shaklida emas, balki aniq struktura asosida tashkil etilganda samaraliroq amalga oshirganliklari kuzatildi. Bu holat refleksiyaning metakognitiv tabiatiga mos keladi[2]. Metakognitiv jarayon shaxsning o'z fikrlash faoliyatini boshqarishi, baholashi va qayta ko'rib chiqishini talab etadi. Strukturaviy savollar esa aynan shu jarayonni faollashtiradi[5].

Shuningdek, yozma refleksiya talabaning fikrini mantiqiy asoslashga majbur qiladi[4]. Og'zaki yoki spontan mulohazalardan farqli ravishda yozma shakl sabab-oqibat bog'lanishlarini aniqlash, dalillar keltirish va metodik xulosalar chiqarishni talab etadi. Shu sababli yozma analitik topshiriqlar reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi[9].

Hamkorlikka asoslangan refleksiya esa ijtimoiy-kognitiv jarayonni kuchaytiradi[3]. Peer-feedback jarayoni talabaning o'z faoliyatiga boshqa nuqtai nazardan qarashga imkon beradi. Bu esa reflektiv chuqurlikni oshiradi va tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda quyidagi metodik tamoyillar ustuvor ahamiyatga ega:

- refleksiyaning strukturaviy tashkil etilishi;
- yozma analitik ifoda;
- hamkorlik va o'zaro baholash;
- raqamli monitoring imkoniyati.

Amaliy tavsiyalar

Olingan natijalar asosida bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida reflektiv kompetensiyani samarali rivojlantirish uchun quyidagi amaliy tavsiyalar taklif etiladi:

1. Strukturaviy savollar tizimini ishlab chiqish

Reflektiv topshiriqlar umumiy savollar bilan cheklanmasligi lozim. Ular analitik yo'nalishga ega bo'lishi kerak. Masalan:

Darsning qaysi bosqichi eng samarali bo'ldi va nima sababdan?

Qaysi metod kutilgan natijani bermadi? Sababi nimada?

Keyingi darsda nimani o'zgartirishni rejalashtiryapsiz?

Bunday savollar refleksiyaning tavsifiy emas, tahliliy bosqichga olib chiqadi.

2. Yozma reflektiv topshiriqlarni tizimli joriy etish

Har bir mikro-dars yoki amaliy mashg'ulotdan so'ng majburiy yozma refleksiya topshirig'i joriy etilishi maqsadga muvofiqdir. Yozma refleksiya:

- metakognitiv jarayonni kuchaytiradi;
- o'z-o'zini baholash ko'nikmasini rivojlantiradi;

- kasbiy rivojlanish dinamikasini kuzatish imkonini beradi.

3. Peer-feedback mexanizmini integratsiyalash

Reflektiv topshiriqlarni individual emas, balki hamkorlik asosida tashkil etish tavsiya etiladi. Har bir talaba kamida ikki kursdoshining ishiga konstruktiv fikr bildirish tizimi yo'lga qo'yilishi lozim. Bu jarayon:

- tanqidiy fikrlashni rivojlantiradi;
- metodik tafakkurni kengaytiradi;
- pedagogik muloqot madaniyatini shakllantiradi.

4. Raqamli monitoring va tahlilni yo'lga qo'yish

Google Forms yoki LMS platformalari orqali reflektiv javoblarni arxivlash va dinamik tahlil qilish tizimi joriy etilishi kerak. Bu:

- talabaning rivojlanish trayektoriyasini kuzatish;
- metodik xatolarning kamayish dinamikasini aniqlash;
- individual rivojlanish xaritasini tuzish imkonini beradi.

5. Multimodal refleksiya elementlarini bosqichma-bosqich joriy etish

Jamboard yoki videoanaliz vositalarini qo'llash orqali refleksiyaning diversifikatsiya qilish tavsiya etiladi. Vizual va video refleksiya:

- nutq madaniyatini baholash;
- vaqt taqsimotini ko'rish;
- pedagogik xatti-harakatlarni tashqi kuzatuvchi sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Tadqiqot natijalari reflektiv kompetensiyani rivojlantirishda asosiy omil platformaning texnik salohiyati emas, balki reflektiv jarayonning metodik jihatdan puxta tashkil etilishida ekanini ko'rsatdi.

Reflektiv faoliyat:

- aniq yo'naltirilgan,
- yozma shaklda ifodalangan,
- hamkorlikka asoslangan bo'lgandagina yuqori samaradorlikka erishadi.

Shu bois pedagogik ta'lim jarayonida strukturaviy savollar tizimi, yozma analitik topshiriqlar va hamkorlikka asoslangan raqamli refleksiya mexanizmlarini ustuvor yo'nalish sifatida joriy etish zarur.

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining reflektiv kompetensiyasini rivojlantirish jarayonida raqamli platformalardan foydalanish muhim pedagogik imkoniyatlar yaratadi[6]. Biroq refleksiyaning samaradorligi platformaning texnik imkoniyatlari bilan emas, balki uning metodik jihatdan to'g'ri tashkil etilganligi bilan belgilanadi.

So'rovnoma natijalari asosida aniqlanishicha, talabalar reflektiv faoliyatni quyidagi shartlar asosida samaraliroq amalga oshiradilar:

- refleksiyaning aniq yo'naltirilgan va strukturaviy tashkil etilishi;
- yozma analitik shaklda ifodalanishi;
- hamkorlik va o'zaro baholash elementlarining mavjudligi;

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- raqamli monitoring va hujjatlashtirish imkoniyati.

Google Forms va Padlet platformalarining ustuvorligi reflektiv faoliyatning yozma va kollaborativ xarakterga ega ekanini tasdiqladi. Yoʻnaltiruvchi savollar va yozma topshiriqlar refleksiyaning tavsifiy bosqichdan analitik bosqichga olib chiqib, talabalarda metakognitiv nazorat, tanqidiy fikrlash va metodik moslashuvchanlikni rivojlantiradi[2;9].

Shuningdek, tadqiqot natijalari reflektiv kompetensiyaning quyidagi tarkibiy komponentlari mustahkamlanishini koʻrsatdi:

- analitik tafakkur;
- oʻz-oʻzini baholash qobiliyati;
- pedagogik qaror qabul qilish malakasi;
- raqamli savodxonlik;
- uzluksiz kasbiy rivojlanishga tayyorlik.

Amaliy jihatdan olib qaralganda, reflektiv jarayonni raqamli platformalar orqali tizimlashtirish talabaning kasbiy rivojlanish dinamikasini kuzatish, individual yutuq va kamchiliklarni aniqlash hamda metodik faoliyatni takomillashtirish imkonini beradi. Bu esa boʻlajak oʻqituvchining kasbiy identitetini shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqot natijalari pedagogik taʼlim jarayonida reflektiv topshiriqlarni majburiy, tizimli va metodik jihatdan asoslangan shaklda joriy etish zarurligini koʻrsatadi. Ayniqsa, strukturaviy savollar tizimi, yozma analitik refleksiya va peer-feedback mexanizmlarini raqamli muhitda integratsiyalash reflektiv kompetensiyaning rivojlantirishning samarali yoʻnalishi sifatida eʼtirof etilishi mumkin.

Shu bilan birga, kelgusida reflektiv faoliyatni multimodal formatlar (videoanaliz, vizual xaritalar, interaktiv platformalar) bilan boyitish, statistik jihatdan kengroq tanlanma asosida tadqiqotlar oʻtkazish hamda reflektiv kompetensiyaning baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish dolzarb ilmiy vazifa boʻlib qoladi.

Umuman olganda, raqamli taʼlim muhiti sharoitida reflektiv yondashuvni metodik jihatdan toʻgʻri tashkil etish boʻlajak ingliz tili oʻqituvchilarining kasbiy kompetensiyasini kompleks rivojlantirishga xizmat qiladi va zamonaviy taʼlim talablari darajasida pedagog kadrlar tayyorlashning muhim omili sifatida namoyon boʻladi[8].

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schön D. A. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 364 p.
2. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1984. – 256 p.
3. Brookfield S. D. Becoming a Critically Reflective Teacher. – 2nd ed. – San Francisco: Jossey-Bass, 2016. – 320 p.
4. Gibbs G. Learning by Doing: A Guide to Teaching and Learning Methods. – Oxford: Oxford Polytechnic, 1988. – 129 p.

5. Korthagen F., Vasalos A. Levels in Reflection: Core Reflection as a Means to Enhance Professional Growth // Teachers and Teaching. – 2005. – Vol. 11, No. 1. – P. 46–61.
6. Baran E. A Review of Research on Mobile Learning in Teacher Education // Educational Technology & Society. – 2014. – Vol. 16, No. 4. – P. 16–32.
7. Ходжаев Б. Х. Педагогик компетентликни шакллантириш назарияси ва амалиёти. – Тошкент: Фан, 2018. – 256 б.
8. Richards J. C., Farrell T. S. C. Professional Development for Language Teachers: Strategies for Teacher Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2005. – 202 p.
9. Farrell T. S. C. Reflective Practice in ESL Teacher Development Groups: From Practices to Principles. – New York: Palgrave Macmillan, 2013. – 189 p.

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MATNNI O'QIB
TUSHUNISHGA O'RGATISHDA NEYROPEDAGOGIK
TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING MAHALLIY
TAJRIBASI**

Xolboyeva Nodiraxon Abdumalik qizi
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezisda boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni o'qib tushunish ko'nikmasini shakllantirishda neyropedagogik texnologiyalardan foydalanishning mahalliy tajribasi tahlil qilinadi. Maqsad o'qish jarayonida diqqat, ishchi xotira va semantik qayta ishlashni qo'llab-quvvatlaydigan amaliy yechimlarni asoslashdir. Metod sifatida sinf kuzatuvi, diagnostik topshiriqlar va taqqoshlash yondashuvi qo'llanadi. Yangilik mahalliy sharoitga moslashtirilgan neyrodidaktik intervensiyalar paketini konseptuallashtirishdadir.

Kalit so'zlar. neyropedagogika, o'qib tushunish, ishchi xotira, diqqatni boshqarish, metakognitsiya, ko'pmodal ta'lim, boshlang'ich sinf

Аннотация. В тезисе анализируется местный опыт применения нейрopedagogических технологий для формирования у младших школьников навыка понимания прочитанного. Цель состоит в обосновании практических решений, поддерживающих внимание, рабочую память и семантическую переработку при чтении. Используются наблюдение, диагностические задания и сравнительный подход. Научная новизна связана с концептуализацией пакета нейродидактических интервенций, адаптированных к местным условиям.

Ключевые слова. нейрopedagogика, понимание прочитанного, рабочая память, управление вниманием, метакогниция, мультимодальное обучение, начальная школа

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Abstract. This thesis analyzes local experience in using neuropedagogical technologies to develop reading comprehension in primary school pupils. The aim is to justify practical solutions that support attention, working memory, and semantic processing during reading. Methods include classroom observation, diagnostic tasks, and comparative analysis. The novelty lies in conceptualizing a locally adapted package of neurodidactic interventions for sustainable comprehension growth.

Keywords. neuropedagogy, reading comprehension, working memory, attention regulation, metacognition, multimodal learning, primary school

Kirish. Boshlang'ich ta'limda matnni o'qib tushunish o'quvchining keyingi o'quv muvaffaqiyatini belgilovchi tayanch kompetensiyalardan biri bo'lib, u faqat texnik o'qish tezligi yoki to'g'ri talaffuz bilan cheklanmaydi. Mazmunni anglash, mantiqiy bog'lanishlarni qurish, muallif niyatini ilg'ash, yashirin ma'nolarni inferensiya qilish, matn tuzilmasi va janr talablarini farqlash kabi jarayonlar bir vaqtning o'zida ishga tushadi. Mahalliy amaliyotda o'qish darslari ko'pincha qayta hikoyalash va savol-javobga tayanadi, biroq bu usullar o'quvchi ongida kechadigan kognitiv mexanizmlarni yetarlicha boshqarmasa, tushunish beqaror bo'lib qoladi. Shu sababli neyropedagogik texnologiyalarni, ya'ni miya faoliyati va kognitiv tizimlarning ishlash qonuniyatlariga tayanib o'qitishni loyihalash yondashuvini boshlang'ich sinf sharoitiga moslashtirish dolzarbdir. Neyropedagogika mazmuni "miya qanday o'rganadi" degan savoldan "sinfda qanday o'rgatish kerak" degan amaliy savolga o'tishni talab qiladi, ya'ni biologik-kognitiv bilimlar didaktik qarorlarga aylanishi zarur [4; 6].

Matnni o'qib tushunishning neyrokognitiv asosi sifatida uch blokni ajratish maqsadga muvofiq: diqqatni boshqarish, ishchi xotira resurslari va semantik integratsiya. Diqqat o'quvchining matndan kerakli signallarni ajratib olishi, chalg'ituvchi omillarni bostirishi va o'qish ritmini ushlab turishini ta'minlaydi. Ishchi xotira esa jumla ichidagi bog'lanishlar, referentlar, vaqt va sabab-oqibat ketma-ketligini vaqtincha ushlab turib, keyingi birliklar bilan uyg'unlashtiradi. Semantik integratsiya jarayonida esa yangi axborot oldingi bilimlar bilan bog'lanib, yaxlit "mental model"ga aylanadi. Agar o'qituvchi faqat natijani tekshirsa, masalan, "matn nima haqida" degan umumiy savol bilan cheklansa, yuqoridagi bloklarning qaysi biri qiyinchilik tug'dirayotganini aniqlay olmaydi. Mahalliy tajribada kuzatiladigan tipik holat shuki, ayrim o'quvchilar tez o'qiydi, lekin savollarga yuzaki javob beradi; boshqalar sekin o'qiydi, biroq mantiqiy aloqalarni yaxshi ko'radi; yana bir guruhi esa lug'aviy qiyinchilik sabab asosiy fikrni yo'qotadi. Demak, neyropedagogik texnologiyalar diagnostika va intervensiyani birlashtirgan tizim sifatida ko'rilishi lozim.

Mahalliy sharoitda neyropedagogik texnologiyalarni joriy etish, avvalo, resurslar va sinfning real imkoniyatlarini hisobga olgan holda, "kam xarajatli, yuqori ta'sirli" yechimlarni tanlashni anglatadi. Bu yerda texnologiya deganda faqat raqamli platforma emas, balki neyrodidaktik tamoyillarga tayanib qurilgan metodik dizayn tushuniladi. Masalan, darsning kirish bosqichida 2–3 daqiqalik diqqatni

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

yo'naltiruvchi "kognitiv tayyorlov" mashqlari qo'llanilganda, o'quvchi matnning mavzusiga oldindan ramka yaratadi, o'qish maqsadi aniqlashadi va diqqat tarqoqligi kamayadi. Mahalliy tajribada bunday tayyorlov ko'pincha rasm, predmet yoki qisqa audio orqali beriladi; biroq uning samaradorligi shunda-ki, u o'quvchining taxmin qilish, savol qo'yish va rejalashtirish kabi metakognitiv harakatlarini faollashtiradi. Metakognitsiya o'qib tushunishda muhim bo'lib, o'quvchi "men tushundimmi" degan ichki nazoratni yo'lga qo'ysa, keyingi strategik tanlovlar ongli bo'ladi [3; 7].

Ikkinchi yo'nalish ishchi xotirani ortiqcha yuklamaslik tamoyiliga asoslanadi. Boshlang'ich sinf matnlarida ko'pincha yangi so'zlar, uzun jumlar va bir nechta qahramonlar bir vaqtda uchraydi; bu o'quvchining kognitiv yukini oshiradi. Shu nuqtada "segmentlash" va "mikromaqsad" texnologiyasi mahalliy tajribada qulay yechim bo'lib bormoqda: matn 3–5 jumladan iborat mantiqiy bo'laklarga ajratiladi, har bo'lakdan keyin bitta aniq tushunish vazifasi beriladi, masalan, "qahramon nima qildi va nega" kabi. Bu usul o'quvchiga axborotni vaqtincha tuzilmaga joylash, keyin umumlashtirish imkonini beradi. Segmentlash bilan birga grafikli tashkil etuvchilar, xususan, voqealar zanjiri, sabab-oqibat jadvali, "kim-qachon-qayerda" xaritasi kiritilganda, ishchi xotiradagi yukning bir qismi tashqi tayanchga ko'chadi va tushunish barqarorlashadi [1; 6]. Bunday tashqi tayanchlar raqamli bo'lishi shart emas; doskada chizilgan sxema yoki tarqatma kartochkalar ham yetarli.

Uchinchi yo'nalish ko'pmodal ta'limning neyropedagogik asoslariga tayanadi. Boshlang'ich yoshda sensor integratsiya kuchli bo'lib, axborotni faqat matn ko'rinishida berish ayrim o'quvchilar uchun noqulay. Mahalliy tajribada matn mazmunini qisqa dramatizatsiya, rasm ketma-ketligi, harakatli modellashirish bilan boyitish o'qib tushunishni tezlashtirishi kuzatiladi. Biroq bu yerda muhim metodik shart bor: ko'pmodal matnni "o'rnini bosmasligi", aksincha, matndagi ma'nolarni aniqlashtirishi va inferensiyani qo'llab-quvvatlashi kerak. Aks holda o'quvchi tayyor obrazga suyanib, matnning til birliklari bilan ishlashdan chekinadi. Shuning uchun o'qituvchi ko'pmodal qo'llab-quvvatlashni bosqichma-bosqich kamaytirib, o'quvchini matn ichidagi dalillarga qaytarishi zarur. Bu yondashuv Vygotskiy ta'kidlagan yaqin rivojlanish zonasi mantiqiga uyg'un bo'lib, vaqtinchalik tayanchlar orqali mustaqillikni oshirishga xizmat qiladi [5].

Mahalliy tajriba tahlili shuni ko'rsatadiki, neyropedagogik texnologiyalarni samarali joriy etishda baholashning diagnostik xarakteri hal qiluvchi o'rin tutadi. O'qib tushunishni faqat yakuniy test bilan o'lchash o'rniga jarayoniy indikatorlar kuzatilsa, masalan, o'quvchi pauzalarni qayerda qiladi, qayta o'qish qaysi joyda ko'payadi, savol tuzish qobiliyati qanday, asosiy fikrni ajratish uchun qaysi signal so'zlardan foydalanadi, o'qituvchi individual yordamni aniq yo'naltira oladi. Diagnostika uchun 3 turdagi topshiriqlar uyg'unligi maqsadga muvofiq: literal tushunish (matnda bevosita bor ma'lumot), inferensial tushunish (xulosa chiqarish), va refleksiv tushunish (muallif pozitsiyasi va matn maqsadini baholash). Bunday tasnif xalqaro tadqiqotlarda ham o'qish savodxonligini baholashning tayanch modeli

sifatida qaraladi [7]. Mahalliy sharoitda esa topshiriqlarni o'quvchining til tajribasi, leksik zaxirasi va madaniy kontekstiga moslashtirish alohida ahamiyat kasb etadi.

Neyropedagogik texnologiyalarni amaliyotga tatbiq etishda o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi markaziy omil bo'lib qoladi. O'qituvchi neyropsixologik bilimlarni tibbiylashtirmasdan, ya'ni bolani "norma" va "nuqson" doirasida yorliqlamasdan, didaktik qarorlarni nozik sozlash uchun ishlatishi kerak. Masalan, diqqat resursi pastroq o'quvchi bilan ishlashda topshiriqni qisqartirish emas, balki maqsadni aniqroq qilish, vaqtni bo'lib berish, tekshiruv nuqtalarini ko'paytirish ko'proq natija beradi. Shuningdek, sinfdagi emotsional xavfsizlik ham o'qib tushunishning sharti sifatida ko'riladi: xatodan qo'rqish o'quvchini tez o'qishga majbur qilib, semantik qayta ishlashni susaytirishi mumkin. Mahalliy tajribada "xato tahlili"ni jazolash emas, o'qish strategiyasini aniqlashtirish vositasi sifatida qo'llash, o'quvchilarning o'zini nazorat qilishini kuchaytiradi [2; 4].

Ushbu tahlil asosida mahalliy tajriba uchun neyropedagogik intervensiyalar paketi konseptual model sifatida taklif etiladi: birinchi komponent diqqatni yo'naltirish va maqsadni belgilash (qisqa kognitiv tayyorlov, savol qo'yish, taxmin), ikkinchi komponent ishchi xotirani qo'llab-quvvatlash (segmentlash, tashqi tayanch sxemalar, kalit so'zlar bilan ishlash), uchinchi komponent semantik integratsiya va metakognitiv nazorat (o'z-o'zini tekshirish savollari, "dalil-mulohaza-xulosa" bog'lanishi, qisqa yozma refleksiya). Paketning mahalliyliigi shundaki, u sinf hajmi katta bo'lgan, raqamli resurslar cheklangan va o'quvchilar til tajribasi turlicha bo'lgan sharoitda ham ishlashi mumkin. Eng muhim shart metodik intizomdir: har bir texnologiya epizodik bezak sifatida emas, darslar tizimida ketma-ket qo'llanganda, o'quvchi strategiyani ichkilashtiradi va mustaqil o'qishga ko'chadi.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinfdan matnni o'qib tushunishga o'rgatishda neyropedagogik texnologiyalar mahalliy tajriba bilan uyg'unlashganda, o'qish jarayonini faqat natijaga yo'naltirilgan tekshiruvdan kognitiv jarayonlarni boshqarishga o'tkazadi. Diqqat, ishchi xotira va semantik integratsiyani hisobga olgan dars dizayni o'quvchi uchun matnni "koddan yechish" emas, ma'no qurish faoliyatiga aylantiradi. Mahalliy sharoitda kam resurs bilan ham segmentlash, tashqi tayanchlar, metakognitiv savollar va ko'pmodal qo'llab-quvvatlashning me'yoriy modeli orqali tushunish barqarorligi oshadi, o'qishdagi individual farqlar didaktik vositalar bilan qoplanadi va o'quvchining mustaqil fikrlashi uchun zarur zamin yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. G'ulomov A. O'qish metodikasi: boshlang'ich ta'lim uchun o'quv qo'llanma. Toshkent: O'qituvchi, 2018. 192 b.
2. Yo'ldoshev J. G., Usmonov S. Pedagogik texnologiya: nazariya va amaliyot. Toshkent: Fan va texnologiya, 2016. 256 b.
3. Leontyev A. A. Psixolingvistika asoslari. Moskva: Smysl, 2003. 287 s.
4. Zankov L. V. Obucheniye i razvitiye. Moskva: Pedagogika, 1990. 320 s.
5. Vygotskiy L. S. Myshleniye i rech. Moskva: Labirint, 1999. 352 s.

6. Tokuhamma-Espinosa T. Mind, Brain, and Education Science: A Comprehensive Guide to the New Brain-Based Teaching. New York: W. W. Norton & Company, 2011. 432 p.
7. OECD. PISA 2018 Assessment and Analytical Framework. Paris: OECD Publishing, 2019. 332 p.

**NEYROPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG‘ICH
SINF O‘QUVCHILARIDA MATNNI O‘QIB TUSHUNISH MALAKASINI
SHAKLLANTIRISHNING O‘ZIGA XOS JIHATLARI**

Xolboyeva Nodiraxon Abdumalik qizi
Namangan davlat universiteti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu tezisdagi boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida matnni o‘qib tushunish malakasini neyropedagogik texnologiyalar asosida shakllantirishning nazariy-metodik asoslari yoritiladi. Tadqiqotda diqqat, ishchi xotira va ijroiylar nazorat mexanizmlariga tayangan o‘qitish dizayni taklif qilinadi. Diagnostika-mezonlar tizimi va dars jarayoniga integratsiya mexanizmlari aniqlanadi.

Kalit so‘zlar. neyropedagogika, o‘qib tushunish, ishchi xotira, diqqat, ijroiylar funksiyalar, metakognitsiya, boshlang‘ich ta’lim

Аннотация. В тезисе рассматриваются теоретико-методические основы формирования навыка понимания прочитанного у учащихся начальной школы на базе нейрopedagogических технологий. Обоснован дизайн обучения с опорой на внимание, рабочую память и исполнительный контроль. Предложены диагностические критерии и механизм интеграции приемов в урок чтения с учетом возрастной нейродинамики.

Ключевые слова. нейрopedagogика, понимание прочитанного, рабочая память, внимание, исполнительные функции, метакогниция, начальное образование

Abstract. This thesis examines theoretical and methodological foundations for developing reading comprehension in primary school learners through neuropedagogical technologies. An instructional design grounded in attention, working memory, and executive control is substantiated. A diagnostic criteria system and a classroom integration mechanism are proposed, reflecting age-related neurodynamic characteristics and supporting устойчивое comprehension growth.

Keywords. neuropedagogy, reading comprehension, working memory, attention, executive functions, metacognition, primary education

Kirish. Boshlang‘ich ta’limda o‘qib tushunish malakasi o‘quvchining keyingi fanlarni o‘zlashtirishi, mustaqil bilim olishga kirishishi va matn asosida fikr yuritish madaniyatini shakllantirishida tayanch kompetensiya sifatida namoyon bo‘ladi. Biroq amaliyotda o‘qish texnikasi tezligi oshgani sari tushunishning barqaror o‘sishi doimo kuzatilmaydi: bola ravon o‘qishi mumkin, lekin asosiy g‘oya, sabab-oqibat

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

bog'lanishlari, yashirin ma'no va muallif pozitsiyasini ajratishda qiynaladi. Bu nomutanosiblik o'qish jarayonining faqat fonetik-dekodlash emas, balki diqqatni taqsimlash, ishchi xotirada mazmuniy birliklarni ushlab turish, oldindan taxmin qilish, monitoring va xotoni tuzatish kabi ijroiyy funksiyalar bilan boshqarilishini ko'rsatadi. Shu bois o'qib tushunishni rivojlantirish masalasini neyropedagogika doirasida, ya'ni miya faoliyatining o'qishdagi kognitiv mexanizmlari va ularni qo'llab-quvvatlovchi didaktik yechimlar uyg'unligida ko'rish dolzarbdur [1]. Tadqiqotning maqsadi boshlang'ich sinf o'quvchilarida matnni o'qib tushunish malakasini neyropedagogik texnologiyalar asosida shakllantirishning o'ziga xos jihatlarini asoslash, amaliy dars dizayniga mos metodik model va mezonli diagnostika yondashuvini taklif etishdan iborat.

Neyropedagogik yondashuvning metodologik tayanchi shundan iboratki, o'quv faoliyati natijasi ko'p jihatdan kognitiv yuklama, diqqat resurslari va emotsional-regulyativ holatning muvozanatiga bog'liq. Boshlang'ich yoshda neyrodinamika hali barqarorlashib ulgurmagan bo'lib, diqqatning oson chalg'ishi, ishchi xotira hajmining cheklanganligi, o'zini boshqarishning endigina shakllanayotganligi o'qib tushunishning ichki arxitekturasiga bevosita ta'sir qiladi. Shuning uchun an'anaviy "o'qituvchi tushuntiradi, o'quvchi o'qiydi va savolga javob beradi" sxemasi ko'pincha faqat yakuniy mahsulotni tekshiradi, lekin o'qish vaqtida mazmun qurilishi qanday kechgani, qaysi bosqichda uzilish yuz bergani va uni qanday kompensatsiya qilish mumkinligini ochib bera olmaydi. Neyropedagogik texnologiyalar esa jarayonni boshqarish, ya'ni matnni idrok etishning mikroko'nikmalarini bosqichma-bosqich qo'llab-quvvatlashni ko'zlaydi: dekodlash avtomatlashgani sayin resurslarning semantik integratsiyaga yo'naltirilishi, kognitiv yuklamani me'yorlash, ko'p kanalli idrokdan foydalanish va metakognitiv monitoringni o'rgatish [2]. Bu yondashuvda "texnologiya" tushunchasi faqat raqamli vositalarni emas, balki nerv-psixologik qonuniyatlarga mos rejalashtirilgan ta'lim amallarining tizimli majmuasini anglatadi.

Matnni o'qib tushunish neyrokognitiv nuqtai nazardan uchta o'zaro bog'liq darajada kechadi. Birinchi daraja leksik-fonologik dekodlash bo'lib, unda harflar, bo'g'inlar va so'zlar tez taniladi; bu jarayon avtomatlashtirilmasa, ishchi xotira semantik tahlil uchun yetarli resurs ajrata olmaydi. Ikkinchi daraja semantik-sintaktik integratsiya bo'lib, gaplar o'rtasida referensiya, bog'lovchi vositalar, zamon va sabab-oqibat munosabatlari asosida "matn modeli" quriladi. Uchinchi daraja pragmatik-inferensial tahlil bo'lib, unda o'quvchi muallif niyati, yashirin ma'no, baholash va xulosaga kelish kabi murakkab operatsiyalarni bajaradi. Boshlang'ich sinfdan ayniqsa ikkinchi va uchinchi darajaga o'tishda qiyinchilik ko'p kuzatiladi, chunki bu yerda ijroiyy nazorat, inferensiya va fon bilimlar ombori faol ishlaydi. Ushbu tezisda o'qib tushunishdagi o'ziga xos jihatlar aynan shu o'tish nuqtalarida namoyon bo'lishi, demak, neyropedagogik texnologiyalarni "qiyinchilik tuguni" joylashgan bosqichlarga yo'naltirish zarurligi asoslanadi.

ISHOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Taklif etilayotgan metodik model uch fazali dars mantiqiga tayanadi: oldindan yo‘naltirish, o‘qish jarayonini boshqarish, o‘qilganni konsolidatsiya qilish. Oldindan yo‘naltirish fazasida diqqatni faollashtirish va maqsadni aniqlashtirish ustuvor: sarlavha va rasmlar asosida taxmin qilish, 2–3 tayanch so‘zni semantik xaritalash, “men nimani bilaman va nimani bilmoqchiman” tipidagi qisqa metakognitiv yo‘riq beriladi. Bu amallar ishchi xotiraga tayanch “ilgaklar” yaratib, keyingi o‘qishda ma’no birikmalarini tezroq bog‘lashga xizmat qiladi. O‘qish jarayonini boshqarish fazasida matnni qisqa semantik bo‘laklarga ajratish, har bo‘lakdan keyin mikro-pauza qilib “bir jumlada mazmun”ni ifodalash, referentlarni aniqlash (kim, nima, qayerda), sabab-oqibat zanjirlarini belgilash kabi amallar qo‘llanadi. Bunda asosiy neyropedagogik tamoyil kognitiv yuklamani me‘yorlashdan iborat: o‘quvchi bir vaqtda ham tez o‘qish, ham chuqur tushunish, ham hamma detalni eslab qolishga majbur qilinmaydi; aksincha, vazifa aniq va kichik bo‘laklarga bo‘linib, ijroiya nazorat asta-sekin mustaqillashadi [3]. Konsolidatsiya fazasida esa mazmunni qayta tuzish, qisqa qayta hikoya, konseptual xarita chizish, matndan dalil topib xulosa chiqarish kabi ishlanmalar bajariladi; bu jarayon uzoq muddatli xotiraga mustahkamlash va umumlashtirishni kuchaytiradi.

Neyropedagogik texnologiyalarning o‘ziga xosligi shundaki, ular bir xil metodni hamma bolaga birday qo‘llash emas, balki kognitiv profilga mos moslashtirishni talab qiladi. Masalan, diqqat barqarorligi past bo‘lgan o‘quvchi uchun bo‘laklash va vaqt bo‘yicha qisqa, lekin tez-tez monitoring samaraliroq; ishchi xotirasi cheklangan o‘quvchi uchun vizual tayanchlar, jadval va piktogrammalar semantik integratsiyani yengillashtiradi; leksik zaxirasi sust bo‘lgan o‘quvchi uchun kontekst orqali ma’no ochish strategiyalari va minimal, lekin aniq izohlar muhim. Shu o‘rinda texnologiyaning yana bir muhim tomoni ko‘rinadi: o‘qituvchi o‘quvchining xatosini faqat natijada emas, jarayonda kuzatadi va “qaysi mexanizm uzildi” degan savolga javob izlaydi. Rus neyropsixologiya maktabida kognitiv funksiyalar tizimli tashkil topgani, demak, bir komponentdagi uzilish boshqa komponentlar hisobiga kompensatsiya qilinishi mumkinligi ta’kidlanadi [4]. Bu g‘oya boshlang‘ich sinf o‘qish darsida differensial yordamni ilmiy asoslashga imkon beradi: masalan, inferensiya qiyin bo‘lsa, avval bog‘lovchi so‘zlar va sabab-oqibat “signal”larini aniqlash o‘rgatiladi, keyin asta-sekin yashirin ma’noga o‘tiladi.

Tadqiqot doirasida diagnostika mezonlarini uch blokda belgilash taklif etiladi: semantik aniqlik, inferensial chuqurlik, metakognitiv nazorat. Semantik aniqlik mezonini asosiy g‘oyani ajratish, matnning qisqa mazmunini buzmasdan tiklash, referensiya xatolarini kamaytirish orqali baholanadi. Inferensial chuqurlik mezonini sabab-oqibatni izohlash, qahramon motivini asoslash, matndan dalil keltirib xulosa chiqarish kabi topshiriqlar bilan o‘lchanadi. Metakognitiv nazorat mezonini esa o‘quvchining “tushunmadim” signalini tan olishi, qayta o‘qish, savol berish, kalit joyni belgilash, o‘z xatosini topish kabi strategiyalarni qo‘llashga qarab aniqlanadi. Ushbu mezonlar Bloom taksonomiyasi yoki an’anaviy baholashdan farqli ravishda, aynan o‘qish jarayonining neyrokognitiv tayanchlarini ko‘rsatib beradi va dars

dizaynini aniqlashtiradi. Xalqaro tadqiqotlarda ham o'qib tushunishning o'sishi metakognitiv monitoring va strategik o'qish bilan barqaror bog'liqligi qayd etilgan bo'lib, boshlang'ich yoshda bu ko'nikmalarni o'rgatish keyingi bosqichlarda akademik muvaffaqiyatni oshiradi [5].

Boshlang'ich sinf o'qituvchisi uchun neyropedagogik texnologiyalarni joriy etishda yana bir o'ziga xos jihat emotsional-regulyativ muhit bilan bog'liq. O'qishdagi muvaffaqiyatsizlik hissi diqqatning torayishi va qochish motivatsiyasini kuchaytiradi, bu esa matnni chuqur qayta ishlashni cheklaydi. Shuning uchun darsda xatoni "jazolanadigan natija" emas, "miyani o'qitadigan signal" sifatida talqin qilish, kichik yutuqlarni fiksatsiya qilish va o'quvchining o'z strategiyasini anglashiga yordam berish zarur. Bunday yondashuv akademik talabchanlikni pasaytirmaydi, aksincha, o'quvchini o'zini boshqarishga olib keladi: u qaysi joyda tushunish uzilganini sezadi va mos strategiyani tanlaydi. Shuningdek, multimodal taqdimotdan me'yorida foydalanish, masalan, qisqa audio-parcha, harakatli modellar, grafikli tayanchlar o'qishning ma'no qurilishini tezlashtirishi mumkin, biroq ortiqcha stimullar diqqatni parchalab yuborishi ehtimoli ham bor; shu sababli "kam, lekin maqsadli" qoidasiga amal qilinadi [6]. Demak, neyropedagogik texnologiyaning samaradorligi ko'p jihatdan o'qituvchining didaktik dizaynni nozik sozlashi, sinfning kognitiv xilma-xilligini hisobga olishi va baholashni jarayonga yaqinlashtirishiga bog'liq.

Xulosa qilib aytganda, boshlang'ich sinfda matnni o'qib tushunish malakasini neyropedagogik texnologiyalar asosida shakllantirish o'qishning ichki kognitiv mexanizmlarini nishonga olgani bilan an'anaviy yondashuvdan farq qiladi va aynan diqqat, ishchi xotira hamda ijroi nazoratning yoshga xos cheklovlarini didaktik vositalar bilan kompensatsiya qilish imkonini beradi. Taklif etilgan uch fazali dars mantiqi o'quvchini matnga tayyorlash, o'qish jarayonida mazmunni boshqarish va o'qilganni mustahkamlash zanjirini izchil quradi, mezonli diagnostika esa o'qituvchiga qiyinchilikning qayerda paydo bo'layotganini ko'rish va individual yordamni aniq rejalashtirishga xizmat qiladi. Natijada o'quvchining o'qish texnikasi bilan bir qatorda tushunishning semantik aniqligi, inferensial chuqurligi va metakognitiv nazorati uyg'un rivojlanib, keyingi ta'lim bosqichlari uchun mustahkam intellektual poydevor yaratiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Anderson, J. R. Cognitive Psychology and Its Implications. New York: Worth Publishers, 2015. 520 p.
2. Sweller, J. Cognitive Load Theory. New York: Springer, 2011. 242 p.
3. Pressley, M. Reading Instruction That Works: The Case for Balanced Teaching. New York: Guilford Press, 2006. 468 p.
4. Лурия, А. Р. Основы нейропсихологии. Москва: Издательство Московского университета, 2003. 384 с.
5. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge: Harvard University Press, 1978. 176 p.

6. Karimova, D. R. Boshlang'ich ta'limda o'qish savodxonligini rivojlantirish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. 216 b.

ТАЛАБАЛАРГА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА РУС ТИЛИНИ КОММУНИКАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Йўлдошев Муҳаммад Тўлқинбой ўғли
Исҳоқхон Ибрат номидаги Наманган
Давлат чет тиллари институти
Рус тили ва адабиёти кафедраси
ўқитувчи-стажёри

Аннотация: Ушбу мақолада талабаларга мустақил таълим жараёнида рус тилини коммуникатив ёндашув асосида ўргатишни такомиллаштириш масалалари илмий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинади. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, коммуникатив ёндашувга асосланган мустақил таълим топшириқлари талабаларнинг нутқий фаоллигини оширади, тилни амалий қўллашга йўналтиради ва коммуникатив компетенцияни самарали шакллантиради. Шу билан бирга, талабаларнинг мустақил ишлашга бўлган мотивацияси кучаяди ва тилни реал мулоқот контекстида қўллаш қўникмалари ривожланади. Тадқиқот натижалари олий таълимда рус тилини ўқитиш методикасини такомиллаштириш ва замонавий педагогик ёндашувларни жорий этишга илмий асос яратади.

Калит сўзлар: мустақил таълим, коммуникатив ёндашув, рус тили, талаба, ўқитиш методикаси, коммуникатив компетенция

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА СТУДЕНТАМ В ПРОЦЕССЕ САМОСТОЯТЕЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ НА ОСНОВЕ КОММУНИКАТИВНОГО ПОДХОДА

Аннотация: В статье рассматриваются вопросы совершенствования преподавания русского языка студентам в процессе самостоятельного обучения на основе коммуникативного подхода. Результаты исследования показывают, что самостоятельные задания, построенные на коммуникативном подходе, повышают активность студентов в речевой деятельности, способствуют практическому использованию языка и эффективному формированию коммуникативной компетенции. Кроме того, возрастает мотивация студентов к самостоятельной работе и развиваются навыки применения языка в реальных коммуникативных ситуациях. Полученные результаты создают научную основу для совершенствования методики преподавания русского языка в системе высшего образования и внедрения современных педагогических подходов.

Ключевые слова: самостоятельное обучение, коммуникативный подход, русский язык, студент, методика преподавания, коммуникативная компетенция

IMPROVING THE TEACHING OF RUSSIAN TO STUDENTS IN THE PROCESS OF INDEPENDENT LEARNING BASED ON THE COMMUNICATIVE APPROACH

Abstract: This article analyzes the improvement of teaching Russian to students in the process of independent learning based on the communicative approach. The research results indicate that independent tasks built on the communicative approach increase students' speech activity, promote practical use of the language, and effectively develop communicative competence. Additionally, students' motivation for independent work grows, and their ability to use the language in real communicative situations improves. The findings provide a scientific basis for enhancing the methodology of teaching Russian in higher education and for implementing modern pedagogical approaches.

Keywords: independent learning, communicative approach, Russian language, student, teaching methodology, communicative competence.

КИРИШ

Бугунги глобаллашув шароитида хорижий тилларни, хусусан рус тилини ўрганиш таълим тизимининг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Олий таълим муассасаларида талабалар томонидан рус тилини эгаллаш нафақат академик эҳтиёжлар, балки келажак касбий фаолият, илмий ахборотлардан фойдаланиш ва халқаро мулоқотда иштирок этиш учун ҳам зарур омил саналади. Шу нуқтайи назардан, талабаларда рус тилида коммуникатив компетенцияни шакллантириш таълим жараёнининг устувор вазифаларидан биридир. Сўнгги йилларда таълим жараёнида мустақил таълимнинг роли сезиларли даражада ошиб бормоқда. Талабанинг мустақил ишлаши орқали билимни чуқур ўзлаштириши, ўз-ўзини назорат қилиши ва ижодий фикрлаш кўникмаларини ривожлантириши таъминланади. Айниқса, чет тилларини ўрганишда мустақил таълим жараёни самарали методик ёндашувлар асосида ташкил этилмаса, кутилган натижага эришиш қийинлашади.

Рус тилини ўқитишда коммуникатив ёндашув тилни реал мулоқот воситаси сифатида ўргатишга йўналтирилган бўлиб, талабанинг тинглаб тушуниш, гапириш, ўқиш ва ёзиш кўникмаларини интеграциялашган ҳолда ривожлантиришни назарда тутди. [1.195] Бироқ амалиётда мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашув имкониятларидан тўлиқ фойдаланилмаётгани кузатилади. Шу сабабли ушбу мақолада талабаларга мустақил таълим жараёнида рус тилини коммуникатив ёндашув асосида ўргатишни такомиллаштириш масалалари илмий-назарий ва амалий жиҳатдан таҳлил қилинади. Шунингдек, замонавий таълим концепцияларида

талабанинг шахсий фаоллиги, мустақил қарор қабул қилиши ва ўз таълим траекториясини бошқариши муҳим аҳамият касб этмоқда. Шу боис мустақил таълим жараёни нафақат аудитория машғулотларини тўлдирувчи унсур, балки таълимнинг муҳим ва ажралмас қисми сифатида қаралмоқда.[205] Олий таълим муассасаларида кредит-модуль тизимининг жорий этилиши ҳам талабаларнинг мустақил таълим фаолиятига бўлган талабни янада кучайтирди. Бу ҳолат чет тилларини, жумладан рус тилини ўқитишда мустақил таълим мазмуни ва методикасини такомиллаштириш заруратини юзага келтирмоқда.[2.100] Рус тилини ўқитишда коммуникатив ёндашув талабанинг тилни фақат грамматик қоидалар мажмуи сифатида эмас, балки мулоқот жараёнида фаол қўлланиладиган восита сифатида эгаллашини таъминлайди. Ушбу ёндашувда асосий эътибор нутқий вазиятларга, мулоқот мақсадига, суҳбатдошлар ўртасидаги ижтимоий муносабатларга қаратилади. Натижада талабалар реал ҳаётий вазиятларга мос равишда фикр билдириш, савол бериш, жавоб қайтариш ва ўз нуқтайи назарини ҳимоя қилиш кўникмаларини шакллантиради. Бироқ таҳлиллар шуни кўрсатадики, амалиётда мустақил таълим жараёнида рус тилини ўқитиш кўпинча анъанавий машқлар — матн таржимаси, грамматик топшириқлар ва ёзма ишларга йўналтирилган ҳолда ташкил этилмоқда. Бу эса коммуникатив компетенциянинг тўлиқ шаклланишига тўсқинлик қилади.[2.164] Мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашувга асосланган топшириқлар тизимининг етарли даражада ишлаб чиқилмагани мазкур муаммонинг долзарблигини янада оширади. Шу муносабат билан, талабаларга мустақил таълим жараёнида рус тилини коммуникатив ёндашув асосида ўргатишни такомиллаштириш, коммуникатив характерга эга бўлган топшириқлар, интерфаол методлар ва замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан самарали фойдаланиш механизмларини ишлаб чиқиш муҳим илмий-амалий аҳамиятга эга. Мазкур мақолада ушбу масалалар назарий ва тажриба-синов натижалари асосида ёритилиб, рус тилини ўқитиш методикасини такомиллаштиришга оид илмий хулосалар баён этилади.

АДАБИЁТЛАР ТАҲЛИЛИ

Хорижий тилларни коммуникатив ёндашув асосида ўқитиш масалалари кўплаб олимлар томонидан тадқиқ этилган. Жумладан, Д. Ҳймес коммуникатив компетенция тушунчасини илмий муомалага киритиб, тил билимидан ташқари мулоқот шароитини тўғри танлаш, нутқий вазиятга мос равишда фикр билдириш кўникмаларини ҳам муҳим деб ҳисоблайди.[2.233] Санале ва Сваин коммуникатив компетенцияни лингвистик, социолингвистик, дискурсив ва стратегик таркибий қисмларга ажратган. Рус тилини чет тили сифатида ўқитишда коммуникатив ёндашув масалалари Э.И. Пассов, Н.Д. Галскова, А.Н. Шчукин тадқиқотларида кенг ёритилган. Уларнинг фикрича, тил ўрганиш жараёнида машқлар тизими мулоқотга йўналтирилган бўлиши, реал ҳаётий вазиятларга асосланиши зарур. Мустақил

таълим жараёнини ташкил этиш масалалари эса Ж. Девэй, Л.С. Вйготский, П.Я. Галперин каби олимларнинг ишларида ўз аксини топган. Замонавий педагогик тадқиқотларда мустақил таълим талабанинг шахсий фаоллиги, масъулияти ва рефлексив тафаккурини ривожлантирувчи муҳим омил сифатида қаралади.[3.114] Бироқ адабиётлар таҳлили шуни кўрсатадики, рус тилини ўқитишда коммуникатив ёндашув кўпроқ аудитория машғулотларига йўналтирилган бўлиб, мустақил таълим жараёнида уни тизимли ва методик асосда қўллаш масалалари етарли даражада тадқиқ этилмаган. Ушбу ҳолат мазкур тадқиқотнинг долзарблигини белгилайди.[3.220]

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқот жараёнида қуйидаги методлардан фойдаланилди:

- назарий таҳлил (педагогик, лингводидактик ва методик адабиётларни ўрганиш);
- педагогик кузатув (талабаларнинг мустақил таълим жараёнидаги фаолиятини кузатиш);
- сўровнома ва суҳбат (талабаларнинг рус тилини ўрганишга бўлган муносабатини аниқлаш);
- тажриба-синов ишлари (коммуникатив ёндашув асосидаги мустақил таълим топшириқларини жорий этиш);
- статистик таҳлил (олинган натижаларни солиштириш ва умумлаштириш).

Тадқиқот олий таълим муассасасининг рус тили фанидан таълим олаётган талабалари иштирокида олиб борилди. Тажриба жараёнида мустақил таълим учун коммуникатив характерга эга бўлган топшириқлар тизими ишлаб чиқилди. Жумладан, ролли ўйинлар, муаммоли вазиятлар асосида диалог тузиш, аудио ва видео материаллар билан ишлаш, онлайн платформалар орқали мулоқот ташкил этиш каби фаолиятлар татбиқ этилди.[4.168]

Тадқиқот жараёнида компетенциявий, коммуникатив ва шахсга йўналтирилган ёндашувлар методологик асос сифатида қабул қилинди. Мазкур ёндашувлар талабаларнинг тил ўрганиш жараёнида фаоллигини ошириш, мустақил фикрлаш ва реал коммуникатив вазиятларда тил бирликларидан онгли фойдаланиш кўникмаларини шакллантиришга хизмат қилди. Тажриба-синов ишлари уч босқичда амалга оширилди: аниқловчи, шакллантирувчи ва назорат босқичлари. Аниқловчи босқичда талабаларнинг рус тилидаги коммуникатив компетенция даражаси, мустақил таълимга бўлган муносабати ва мавжуд муаммолар сўровнома ҳамда диагностик топшириқлар орқали аниқланди.[4.199] Ушбу босқичда олинган натижалар кейинги тажриба ишларини режалаштириш учун асос бўлиб хизмат қилди. Шакллантирувчи босқичда мустақил таълим жараёнига коммуникатив ёндашув асосида ишлаб чиқилган топшириқлар тизими жорий этилди. Ушбу топшириқлар талабаларнинг нутқий фаолият турларини интеграциялашган ҳолда ривожлантиришга йўналтирилди. Хусусан, талабаларга реал ҳаёт

вазиятларга асосланган мулоқот моделларини яратиш, ижтимоий-маданий контекстни ҳисобга олган ҳолда диалог ва монологлар тузиш, аудио ва видео материаллар асосида фикр билдириш, шунингдек, рақамли платформалар орқали ҳамкорликда мулоқот қилиш вазифалари юклатилди. Назорат босқичида эса тажриба ва назорат гуруҳларининг натижалари солиштирилди. Баҳолаш жараёнида талабаларнинг нутқий аниқлиги, мулоқотда эркинлиги, лексик ва грамматик бирликлардан фойдаланиш даражаси ҳамда коммуникатив вазиятга мос нутқий стратегияларни танлай олиш кўникмалари мезон сифатида белгиланди.[4.225] Олинган маълумотлар статистик таҳлил усуллари орқали қайта ишланиб, тажриба-синов ишларининг самарадорлиги илмий асосда исботланди. Тадқиқот жараёнида ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланишга алоҳида эътибор қаратилди. Жумладан, электрон таълим платформалари, онлайн мулоқот воситалари ва мультимедиа ресурсларидан фойдаланиш талабаларнинг мустақил таълим жараёнидаги фаоллигини оширишга, ўрганилаётган тил муҳитини сунъий равишда яратишга ва коммуникатив компетенцияни ривожлантиришга хизмат қилди.[4.175]

ТАҲЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Тажриба-синов натижалари шуни кўрсатдики, мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашув асосида ташкил этилган топшириқлар талабаларнинг рус тилида эркин мулоқот қилиш кўникмаларини сезиларли даражада оширди. Талабалар нутқий фаолиятда фаоллашди, фикрини мустақил ифодалашга интилди ва реал коммуникатив вазиятларга мос равишда сўзлаш малакасини ривожлантирди. Сўровнома натижаларига кўра, талабалар мустақил таълим жараёнида коммуникатив топшириқларнинг қизиқарли ва самарали эканлигини таъкидладилар.[8.79] Айниқса, аудио-видео материаллар асосида бажарилган мустақил ишлар тинглаб тушуниш ва талаффуз кўникмаларини ривожлантиришда муҳим рол ўйнади. Назорат гуруҳи билан солиштирилганда, тажриба гуруҳидаги талабаларнинг коммуникатив компетенция даражаси юқори натижаларни кўрсатди. Бу эса мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашувни тизимли жорий этиш рус тилини ўрганиш самарадорлигини оширишини исботлайди. Олинган натижалар талабаларнинг рус тилидаги коммуникатив компетенциясининг барча таркибий қисмларида ижобий ўзгаришлар кузатилганини кўрсатди. Хусусан, тажриба гуруҳи талабалари нутқий вазиятни тез англаш, суҳбат мавзусини давом эттириш ва мулоқот жараёнида мос лексик бирликларни танлашда юқори кўрсаткичларга эришди. Бу ҳолат коммуникатив ёндашув асосида ташкил этилган мустақил таълим топшириқларининг тилни амалий қўллашга йўналтирилганлиги билан изоҳланади.[5.114] Таҳлил жараёнида тажриба гуруҳи талабаларининг тинглаб тушуниш ва оғзаки нутқ кўникмалари айниқса сезиларли даражада ривожлангани аниқланди. Аудио ва видео материаллар билан ишлаш орқали талабалар табиий нутқ тезлигига

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

мослашди, интонация ва талаффуз хусусиятларини англаш имкониятига эга бўлди. Натижада уларнинг мулоқот жараёнида ишонч билан фикр билдириш даражаси ошди. Ушбу натижалар коммуникатив ёндашувнинг эшитиш ва гапириш кўникмаларини ривожлантиришдаги устунлигини тасдиқлайди. Шунингдек, мустақил таълим жараёнида ролли ўйинлар ва муаммоли вазиятларга асосланган топшириқлардан фойдаланиш талабаларнинг мулоқотга киришишдаги психологик тўсиқларини камайтирди. Талабалар ўз фикрини эркин ифодалашга, баҳс-мунозараларда фаол иштирок этишга ва мулоқот жараёнида нутқий стратегияларни онгли танлашга ўрганди. Бу эса коммуникатив компетенциянинг стратегик ва социолингвистик таркибий қисмларининг ривожланишига хизмат қилди.[6.116] Статистик таҳлил натижалари тажриба гуруҳи кўрсаткичларининг назорат гуруҳи натижаларига нисбатан сезиларли даражада юқори эканлигини кўрсатди. Хусусан, тажриба гуруҳи талабаларининг коммуникатив топшириқларни бажаришдаги муваффақият даражаси, нутқий аниқлик ва мулоқотга мослашув кўрсаткичлари ижобий динамикани намоён этди. Бу эса мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашувни тизимли ва мақсадга йўналтирилган ҳолда қўллаш рус тилини ўрганиш самарадорлигини оширишини илмий асосда тасдиқлайди. Олинган натижалар мавжуд илмий тадқиқотлар билан қиёсий таҳлил қилиниб, коммуникатив ёндашув асосида ташкил этилган мустақил таълим жараёнининг самарадорлиги бўйича илгари сурилган назарий қарашлар билан уйғун эканлиги аниқланди. Мазкур ҳолат тадқиқот натижаларининг ишончлилиги ва амалий аҳамиятини янада оширади.[7.156]

ХУЛОСА

Хулоса қилиб айтганда, талабаларга мустақил таълим жараёнида рус тилини коммуникатив ёндашув асосида ўргатишни такомиллаштириш замонавий таълим талабларидан келиб чиқадиган долзарб масаладир. Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, коммуникатив ёндашувга асосланган мустақил таълим топшириқлари талабаларнинг нутқий фаоллигини оширади, тилни амалий қўллашга йўналтиради ва коммуникатив компетенцияни самарали шакллантиради. Мазкур ёндашувни амалиётга кенг жорий этиш учун мустақил таълим мазмунини қайта кўриб чиқиш, замонавий ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш ҳамда ўқитувчининг методик раҳбарлик ролини кучайтириш зарур.[10.90] Ушбу тадқиқот натижалари рус тилини ўқитиш методикасини такомиллаштиришга хизмат қилади ва келгусидаги илмий изланишлар учун методик асос бўлиб хизмат қилиши мумкин. Шунингдек, тадқиқот натижалари мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашувни қўллаш талабаларнинг тил ўрганишга бўлган ички мотивациясини кучайтиришини кўрсатди. Талабалар рус тилини ўрганишни фақат ўқув фани сифатида эмас, балки реал мулоқот ва касбий фаолиятда зарур бўлган амалий восита сифатида қабул қила бошладилар. Бу ҳолат таълим жараёнининг самарадорлигини ошириш билан бирга, талабаларда узлуксиз

ўрганишга бўлган эҳтиёжни шакллантиради. Тадқиқот давомида ишлаб чиқилган коммуникатив характерга эга мустақил таълим топшириқлари тизими олий таълим муассасаларида рус тилини ўқитиш амалиётига жорий этиш учун методик тавсия сифатида таклиф этилиши мумкин. Мазкур топшириқлар талабаларнинг индивидуал имкониятларини ҳисобга олган ҳолда табақалаштирилган таълимни ташкил этиш, нутқий фаолият турларини уйғун ривожлантириш ва рақамли таълим муҳитида самарали мулоқотни таъминлаш имконини беради.[10.115] Шу билан бирга, тадқиқот натижалари асосида рус тилини ўқитишда мустақил таълим жараёнини режалаштириш ва баҳолаш мезонларини қайта кўриб чиқиш зарурлиги аниқланди. Коммуникатив компетенцияни баҳолашда анъанавий назорат шакллари билан бир қаторда, талабаларнинг реал мулоқотдаги фаоллиги, нутқий стратегияларни танлай олиш қobiliяти ва тил бирликларидан вазиятга мос фойдаланиш кўрсаткичларига эътибор қаратиш лозим. Келгусидаги илмий тадқиқотлар доирасида мустақил таълим жараёнида коммуникатив ёндашувни рақамли технологиялар, масофавий таълим ва сунъий интеллектга асосланган ўқув воситалари билан интеграциялаш масалаларини ўрганиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса рус тилини ўқитиш методикасини замонавий таълим тенденциялари асосида янада такомиллаштириш имконини беради.

Адабиётлар рўйхати

1. Зимняя, И. А. Педагогическая психология. Москва: Логос, 2004. 384 с. С. 189–236.
2. Вйготский, Л. С. Мйшление и реч. Москва: Лабиринт, 1999. 352 с. С. 112–158.
3. Галперин, П. Я. Психология мйшления и учения. Москва: Педагогика, 1985. 304 с. С. 67–121.
4. Литтле, Д. Леарнер Аутономй: Дефинитионс, Иссуэс анд Проблемс. Дублин: Аутхентик, 1991. 124 п. П. 33–78.
5. Ричардс, Ж. С., РодГерц, Т. С. Аппроачес анд Метходс ин Лангуаге Теачинг. Самбридге: Самбридге Университй Пресс, 2014. 410 п. П. 85–132.
6. Хармер, Ж. How to Теач Энглиш. Лондон: Лонгман, 2007. 288 п. П. 69–110.
7. Нунан, Д. Таск-Басед Лангуаге Теачинг. Самбридге: Самбридге Университй Пресс, 2004. 200 п. П. 1–48.
8. Ўзбекистон Республикаси Олий таълим тизими ҳужжатлари. Олий таълимда кредит-модуль тизимини жорий этиш тўғрисида меъёрий ҳужжатлар. Тошкент, 2020. 56 б. Б. 12–34.
9. Қодирова, Ф. Р. Чет тилларни ўқитишда коммуникатив ёндашувнинг методик асослари. Тошкент: Фан ва технология, 2019. 180 б. Б. 95–142.
10. Abduvaliyeva, G. M. Oliy taъlimda mustaqil taъlimni tashkil etishning pedagogik asoslari. Toshkent: Innovatsiya, 2022. 164 b. B. 78–120.

**DEVELOPING REFLECTIVE COMPETENCE AS A MECHANISM FOR
BRIDGING THE PROFESSIONAL COMPETENCY GAP IN
CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGLISH
LANGUAGE TEACHERS**

Elena Yuryevna Mustaeva
PhD Student, Ibrat Namangan State
Institute of Foreign Languages,
Namangan, Republic of Uzbekistan

Abstract. The acceleration of digital transformation and the integration of generative artificial intelligence (AI) into education have intensified the manifestation of the competency gap among in-service English language teachers. This gap is reflected not only in insufficient technological preparedness, but also in the absence of structured mechanisms that enable educators to critically reinterpret and transform their professional knowledge within a digitally mediated learning environment. This study conceptualizes reflective competence as a systemic mechanism for overcoming this gap within the framework of continuous professional development. The aim of the research is to provide a theoretical and methodological justification for a doctoral model of developing reflective competence through the integration of cognitive, emotional-value, and behavioral components, supported by digital reflection tools. Drawing on recent empirical studies on AI-mediated collaborative reflection, electronic portfolios, video analysis, and communities of practice, the paper proposes a structured model for integrating reflective competence development into professional development programs. The scientific novelty of the study lies in the conceptualization of AI-supported dialogic reflection as an institutionalized pedagogical mechanism embedded within the professional development system, rather than as an auxiliary technological tool.

Keywords: reflective competence; competency gap; in-service teacher preparation; continuous professional development; generative artificial intelligence; TPACK; technology-mediated reflection.

**INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING UZLUKSIZ KASBIY
RIVOJLANISH TIZIMIDA KASBIY KOMPETENSIYA BO'SHLIG'INI
BARTARAF ETISH MEKANIZMI SIFATIDA REFLEKSIV
KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH**

Elena Yuryevna Mustaeva
Doktorantura talabasi, Ibrat nomidagi
Namangan davlat chet tillari instituti,
Namangan, O'zbekiston Respublikasi
E-mail: lana09742@gmail.com
Tel.: +998913596561

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Annotatsiya. Raqamli transformatsiyaning jadallashuvi hamda generativ sun'iy intellekt (SI)ning ta'lim sohasiga integratsiyalashuvi amaldagi ingliz tili o'qituvchilari orasida kasbiy kompetensiya bo'shlig'ining yanada yaqqol namoyon bo'lishiga olib keldi. Mazkur bo'shliq nafaqat texnologik tayyorgarlik darajasining yetarli emasligi, balki pedagoglarga raqamli vositalar bilan vositachilik qilinadigan ta'lim muhitida o'z kasbiy bilimlarini tanqidiy qayta ko'rib chiqish va transformatsiya qilish imkonini beruvchi tizimli mexanizmlarning yetishmasligida ham namoyon bo'ladi.

Mazkur tadqiqotda refleksiv kompetensiya uzluksiz kasbiy rivojlanish doirasida ushbu bo'shliqni bartaraf etishning tizimli mexanizmi sifatida konseptuallashtiriladi. Tadqiqotning maqsadi refleksiv kompetensiyani rivojlantirishning doktorlik modelini nazariy va metodologik jihatdan asoslashdan iborat bo'lib, u kognitiv, emotsional-qadriyatli va xulq-atvor komponentlarini raqamli refleksiya vositalari yordamida integratsiyalashga tayangan holda ishlab chiqilgan.

Sun'iy intellekt vositasida amalga oshiriladigan hamkorlikdagi refleksiya, elektron portfoliolar, video tahlil va amaliyot hamjamiyatlariga oid zamonaviy empirik tadqiqotlarga tayanib, maqolada refleksiv kompetensiyani kasbiy rivojlanish dasturlariga integratsiya qilishning tuzilmaviy modeli taklif etiladi. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda SI yordamida qo'llab-quvvatlanadigan dialogik refleksiya qo'shimcha texnologik vosita sifatida emas, balki kasbiy rivojlanish tizimiga institutsionallashtirilgan pedagogik mexanizm sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: refleksiv kompetensiya; kompetensiya bo'shlig'i; amaldagi o'qituvchilarni tayyorlash; uzluksiz kasbiy rivojlanish; generativ sun'iy intellekt; TPACK; texnologik vositalar orqali amalga oshiriladigan refleksiya.

**РЕФЛЕКСИВНАЯ КОМПЕТЕНТНОСТЬ КАК МЕХАНИЗМ
ПРЕОДОЛЕНИЯ КОМПЕТЕНТНОСТНОГО РАЗРЫВА В СИСТЕМЕ
ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ УЧИТЕЛЕЙ АНГЛИЙСКОГО
ЯЗЫКА**

МУСТАЕВА ЕЛЕНА ЮРЬЕВНА

Студентка докторантуры, Наманганский

государственный институт

иностранных языков имени Ибрата,

г. Наманган, Республика Узбекистан

E-mail: lena09742@gmail.com

Тел.: +998913596561

Аннотация. Ускорение цифровой трансформации и интеграция генеративного искусственного интеллекта (ИИ) в сферу образования усилили проявления компетентностного разрыва среди действующих учителей английского языка. Данный разрыв выражается не только в недостаточном

уровне технологической подготовки, но и в отсутствии структурированных механизмов, позволяющих педагогам переосмысливать и трансформировать профессиональные знания в условиях цифрово опосредованной образовательной среды. В настоящей работе рефлексивная компетентность обосновывается как системный механизм преодоления данного разрыва в рамках непрерывного профессионального развития. Цель исследования заключается в теоретическом и методическом обосновании докторской модели формирования рефлексивной компетентности посредством интеграции когнитивного, эмоционально-ценностного и поведенческого компонентов, поддерживаемых цифровыми инструментами рефлексии. На основе современных эмпирических исследований, посвящённых ИИ-опосредованной совместной рефлексии, электронным портфолио, видеоанализу и сообществам практики, предлагается структурированная модель её внедрения в программы повышения квалификации. Научная новизна заключается в концептуализации диалогической рефлексии с использованием ИИ как институционализированного педагогического механизма, интегрированного в систему повышения квалификации, а не как вспомогательного инструмента.

Ключевые слова; рефлексивная компетентность; компетентностный разрыв; подготовка действующих учителей; непрерывное профессиональное развитие; генеративный искусственный интеллект; ТРАСК; технологически опосредованная рефлексия

I. Relevance and the Problem of the Competency Gap in the Contemporary Teacher Education System

The modern system of teacher education is undergoing a profound “digital turn,” characterized by the rapid integration of artificial intelligence–based tools, multimodal platforms, and hybrid learning environments. At the same time, empirical research indicates that many in-service teachers experience difficulties in integrating technological tools into pedagogically meaningful practice [1, p. 4]. Consequently, the competency gap extends beyond mere technical insufficiency and reflects a deeper structural mismatch between theoretical professional preparation and the real complexity of classroom practice.

Research in the field of foreign language teacher education emphasizes that professional development often remains episodic and informational rather than transformational in nature [2, p. 5]. As a result, teachers tend to reproduce routine pedagogical models without critically reassessing their own professional decisions. The absence of structured reflection in many professional development programs further exacerbates this gap, limiting the formation of adaptive expertise necessary for effective work in digitally mediated educational environments.

II. Theoretical Framework: Reflective Competence as a Driver of Professional Growth

Reflective competence is conceptualized as a metacompetence that enables teachers to critically analyze their professional experience, regulate their professional behavior, and transform theoretical knowledge into context-sensitive pedagogical action. Contemporary research in foreign language teacher education highlights that reflection plays a central role in shaping professional identity and ensuring sustainable professional development [2, p. 5].

According to current models of reflection in TESOL, the structure of reflective competence comprises three interrelated components:

- **Cognitive component** – metacognitive analysis of pedagogical beliefs, instructional strategies, and processes of digital integration (including the development of TPACK).
- **Emotional-value component** – awareness of professional identity, ethical responsibility, emotional resilience, and attitudes toward innovation.
- **Behavioral component** – enactment of reflection-in-action and reflection-for-action through pedagogical experimentation, adaptation, and the reconceptualization of educational practices.

Empirical evidence suggests that dialogic and technology-mediated reflection enhances teachers' pedagogical self-efficacy and professional awareness [1; 3; 7].

III. A Methodological Model for Developing Reflective Competence in Professional Development Programs

The proposed doctoral methodology is structured as a three-stage model integrated into the system of continuous professional development (CPD).

At the diagnostic-analytical stage, the level of teachers' reflective competence is assessed, and gaps in digital competence are identified, particularly within the TPACK framework. This stage includes reflective self-assessment of professional beliefs and instructional practices.

The formative-interactive stage is central to the model and involves the use of structured reflection tools: reflective journals and electronic portfolios to document professional growth [3]; video analysis of teaching practice; peer dialogue within communities of practice [1]; and AI-mediated reflective support, in which generative artificial intelligence functions as a dialogic partner and a source of targeted feedback [1; 7].

The final evaluative-transformative stage focuses on measuring the dynamics of cognitive, emotional-value, and behavioral indicators of reflective competence, as well as assessing the sustainability of TPACK integration into educational practice [4].

IV. Research Findings and Conclusions

The preliminary implementation of the model within professional development programs indicates that the introduction of structured reflection cycles contributes to significant changes in teachers' professional growth. In particular, teachers demonstrate an increased ability to align technological tools with specific

pedagogical objectives, which is reflected in a more meaningful integration of TPACK components into educational practice [4].

Moreover, a shift is observed from routine professional actions toward adaptive expertise grounded in conscious decision-making and flexible instructional design. A reduction in professional anxiety associated with the implementation of artificial intelligence tools in the educational process has also been noted [1], along with the strengthening of professional identity and the development of reflective autonomy [2; 5].

Research further confirms that technology-mediated reflection deepens dialogic interaction and fosters higher-order professional thinking [3; 7]. Teachers engaged in collaborative and AI-supported reflective practices demonstrate increased metacognitive awareness and a stronger commitment to continuous professional learning.

V. Conclusion

The competency gap in the contemporary system of language education represents a systemic challenge that cannot be resolved through short-term, informational professional development programs. Addressing this gap requires the implementation of structured mechanisms that enable teachers to critically reinterpret and transform their professional knowledge within the context of digital transformation.

The proposed multidimensional methodological model, integrating cognitive, emotional-value, and behavioral components of reflection into a phased professional development system, is designed to foster sustainable professional growth. The institutionalization of AI-mediated dialogic reflection constitutes an innovative direction in professional development, transforming technology from an auxiliary tool into a fully-fledged reflective partner within the system of continuous learning.

References:

1. Arefian, M. H., Çomoğlu, I., & Dikilitaş, K. (2024). Understanding EFL teachers' experiences of ChatGPT-driven collaborative reflective practice through a community of practice lens. *Innovation in Language Learning and Teaching*.
2. Farrell, T. S. C. (2024). *Reflective practice for language teachers*. British Council.
3. Gulzar, N., Ahmad, M. F. B., & Mann, S. (2025). Utilising e-portfolios and videos to encourage dialogic reflections in pre-service teacher education. *TESL-EJ*, 29(2).
4. Nguyễn, H. T. V., & Pham, Q. N. (2025). EFL teacher education: Exploring professional growth through the integration of Padlet and reflection. *Cuadernos de Investigación Educativa*, 16.
5. Sarab, M. R. A., & Mardian, F. (2022). Reflective practice in second language teacher education: A scoping review. *Journal of Education for Teaching*.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

6. Usmanova, K. B. (2024). Reflective skills and competencies of a teacher. Education and Innovative Research, (2).
7. Xerri, D. (2025). Enhancing reflective practice in language teacher education: Technology as a critical reflective partner. Technology in Language Teaching & Learning, 7(2).

FRANSUZ TILINI O'QITISHDA NUTQ FAOLIYATI TURLARINING
INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH METODIKASI

Atamirzayeva E'zoza Bekmirzayevna
Namangan davlat chet tillari instituti
Nemis va fransuz tillari kafedrasi
katta o'qituvchisi, PhD

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarga fransuz tilini o'rgatishda nutq faoliyati turlarini rivojlantiruvchi metod, ta'limiyo'yinlar va mashq turlari xaqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: metod, interfaol darslar, innovatsion texnologiyalar, pedagogik mahorat, keys –stadi, blits –so'rov.

Annotation. This article discusses methods, educational games, and types of exercises aimed at developing different types of speech activities in teaching French to students.

Keywords: method, interactive lessons, innovative technologies, pedagogical skills, case study, blitz survey.

Аннотация: В данной статье рассматриваются методы, обучающие игры и виды упражнений, направленные на развитие видов речевой деятельности при обучении студентов французскому языку.

Ключевые слова: метод, интерактивные уроки, инновационные технологии, педагогическое мастерство, кейс-стади, блиц-опрос.

Bugungi kunda har bir sohaning takomillashishi, rivojlanishi uchun xilma -xil metodlar qo'llanilayotganidek, ta'lim-tarbiya sohasida ham turli xil metodlardan foydalanilmoqda. Davlatimiz rahbarining 2018-yil 5-martda Namangan viloyati To'raqo'rg'on tumanidagi Is'hoqxon Ibrat nomidagi xorijiy tillarga ixtisoslashgan maktab-internatiga tashrifi chog'ida hozirgi globallashuv davrda bir necha zamonaviy chet tillarni o'rganish, ilmiy tadqiqotlar olib borish, dunyo miqyosidagi raqobatdosh, yetuk, bilimli, intellektual kadrlarni tayyorlash, zamonaviy chet til o'qitish metodikasini rivojlantirish kabi muhim vazifalarni ta'kidladilar (1; 5-b).

Shu tufayli ta'lim jarayoniga yangicha innovatsion va interfaol metodlarni joriy etish uzluksiz ta'lim tizimining asosiy maqsad-vazifalaridan biri hisoblanadi.

O'qitishning interfaol usullarini bilish va kommunikativ faoliyatni tashkil etishning maxsus shakli bo'lib, unda ta'lim oluvchilar bilish jarayoniga faol jalb qilingan bo'ladilar, ular o'rganayotgan narsalarni tushunish va fikrlash imkoniyatiga

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

ega bo'ladilar. Interfaol darslarda o'qituvchining o'rni qisman talabalarning faoliyatini dars maqsadlariga erishishga yo'naltirishga olib keladi.

Bugungi kunda til ta'limiga innovatsion texnologiyalarni keng miqyosida joriy etish dolzarb vazifalardan biriga aylandi. Xususan, D.Bespalko, L.Kamenskiy, I.Pestalossi, J.Yo'ldoshevlarning ilg'or pedagogik texnologiya, innovatsiya, axborot texnologiyasining va unda inson omili munosabat qo'yilgan talablar usul va uslublari pedagogik tizimning natijasini ozgina bo'lsa ham samarali tomonga siljishga qaratilgan bo'lib, hozirgi 50-60% dan (pedagogik tizimning maksimal natijasi) hech bo'lmaganda 5- 10% ga o'stirishga olib kelishidan iborat (5; 13-b).

Pedagogikaga oid ilmiy izlanishlarda o'quv fanlarini o'qitishdagi tarqoqlikni bartaraf qilishga qaratilgan shakl, metod hamda vositalar tizimini, ularning asosi bo'lgan o'qitish va tarbiyalash jarayoni metodologiyasini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratilmoqda. Dastlab "metod" tushunchasi haqida. "Metod (yun. "metodos" - bilish yoki tadqiqot yo'li, nazariya, ta'limot) -voqelikni amaliy va nazariy egallash, o'zlashtirish, o'rganish, bilish uchun yo'l-yo'riqlar, usullar majmuasi, falsafiy bilimlarni yaratish va asoslash usuli degan ma'noni anglatadi". Metodik adabiyotlarda "o'qitish metodlari", "ta'lim metodlari" deb yuritiladigan bu tushunchani "o'rgatish metodlari" deb atash ma'qul tuyuladi. Chunki "ta'lim" butun o'quv jarayonini ifodalaydigan tushunchadir. "O'qitish" tushunchasi esa "o'qishga o'rgatish" degan ma'noni ham beradi. Didaktikada metod deyilganda o'qituvchining o'quv dasturi asosida, ma'lum maqsadni ko'zlagan holda o'quvchilarning o'quv faoliyatini tashkil qilish va boshqarishga yo'naltirigan faoliyati tushuniladi. I. Rahmonov ta'rificha, "Metod - maqsad sari yo'naltirigan sistema bo'lib, u bir - birlari bilan shartli bog'langandur" (4; 45-b)..

B.Belyayev ta'lim metodi xaqida o'qituvchining o'quvchilarga bilim berish usuli va yo'li hamda o'quvchilarning bu jarayondagi o'quv faoliyatining birligi tushuniladi deb ta'kidlagan .

J. Jalolov "metod" atamasiga "ta'limda usullar yig'indisi va ta'limning yo'nalishi" deb ta'kidlaydi (2; 32-b).

Ta'lim jarayoniga zamonaviy metodlarni muvaffaqiyatli qo'llashning yana bir omili – bu muayyan, yaxlit ta'limiy jarayonni oldindan rejalashtirish, talabalar tomonidan o'zlashtiriladigan nazariy va amaliy bilimlar, ko'nikma va malakalar darajasini tashxislash hamda ta'lim maqsadini muvaffaqiyatli xulosalanishini oldindan bashorat qilish iboratdir. Darsni oldindan rejalashtirish integratsiyalashgan ta'lim jarayonini samarali bo'lishida yetakchi o'rin egallaydi.

Darsni oldindan loyihalash o'quv rejasi, dasturlar, darslik, metodik tavsiyalar va boshqa qo'llanmalar muhim manba bo'lib xizmat qiladi.

D. Hidoyatova zamonaviy metodlarga quyidagicha ta'rif bergan: "Zamonaviy metodlar –ta'lim oluvchilarni faollashtiruvchi va mustaqil fikrlashga undovchi ta'lim jarayonining markazida bo'lgan metodlar tushuniladi. Bu metodlar qo'llanilganda ta'lim beruvchi ta'lim oluvchini faol ishtirok etishga chorlaydi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ta'lim oluvchi talaba esa butun jarayon davomida ishtirok etadi". Bunday yondashuvlarni quyidagi guruhlariga ajratadi:

- 1) ta'lim samarasi yuqori bo'lgan o'qish –o'rganish;
- 2) ta'lim oluvchining yuqori darajada rag'batlantirish;
- 3) ilgari orttirilgan bilimni e'tiborga olinishi;
- 4) o'qish tezligini ta'lim oluvchi ehtiyojiga moslashtirish;
- 5) ta'lim oluvchining tashabbuskorligini qo'llan quvvatlash;
- 6) amalda bajarilishi orqali o'rganilishi;
- 7) ikki taraflama fikr mulohazalarni e'tiborga olinish.

Darslarda metodlardan foydalanish ta'lim beruvchi va ta'lim oluvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlikni qaror toptiradi, ularda tanqidiy, mustaqil va ijodiy fikrlashni shakllantiradi. Ta'lim loyihasi bevosita ta'lim sharoitida amalga oshiriladi. Loyihalash integratsiyalashgan ta'lim jarayonining samarali bo'lishida yetakchi o'rin tutadi. Ta'lim loyihasini ishlab chiqish jarayoni, ayniqsa, davlat standartlari talablari asosida tahlil qilish, muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonda ta'lim mazmunining turli elementlari, masalan, bilim, ko'nikma va malakalar, ijodiy faoliyat tajribasi va munosabatlar, dastur va darsliklardagi taqdimot usullarini chuqur tahlil qilish lozim. Dastlabki tahlil, o'rganish maqsadlari, ta'limning didaktik maqsadlari va pedagogik jarayonning o'ziga xos jihatlarini belgilashni o'z ichiga oladi.

Maqsadlarni amalga oshirish, uy ishlari va test savollari, reyting nazorati, hamda o'qitish usullarining etalon darajasini belgilash orqali, o'quv jarayonining samaradorligini oshirishga yordam beradi. Bularning barchasi, natijada, ta'lim jarayonining samarali modelini yaratish imkonini beradi. Bu model talabalarga yuqori sifatli ta'lim berishni va bilimlarni mukammal o'zlashtirishni ta'minlash uchun zarurdir.

R. Tajiyeva o'quv mashg'uloti jarayonining loyihasini ishlab chiqishda quyidagi ishlarga alohida e'tibor qaratadi: "...o'rganilayotgan mavzu bo'yicha maqsad, vazifalar bilan talabalarni oldindan tanishtirish, muammo, topshiriqlarni, shuningdek, uy vazifalari, mustaqil bajariladigan ishlarni, ularni bajarish tartibi, paytini e'lon qilish, mavzuni to'liq o'zlashtirish bo'yicha ko'rsatmalar berish, o'zlashtirish me'yorlarini aytib berish, talabalarni faol, mustaqil faoliyatga rag'batlantirish, ular diqqatini bo'lim yoki mavzu mazmuniga tortish, uni qanday o'rganish zarurligini aytib berish, bilishga qiziqish uyg'otish, o'qish-o'rganishga havas, muammolarni bajarishga ehtiyoj uyg'otish, emosiyalar, tafakkur hodisalari, bilimlarni o'quv holatlariga tatbiq etish yo'llari orqali mavzu bo'yicha ma'lumotlar to'plash, to'plangan ma'lumotlar yuzasidan joriy nazoratni tashkil etish, mavzuni to'liq o'zlashtirishga oid o'zgarish, qo'shimcha, tuzatishlarni belgilash, bo'lim yoki mavzu bo'yicha to'plangan bilimlarga ishlov berish" kabilar .

O'.Tolipov o'quv mashg'uloti jarayonining loyihasini ishlab chiqishning 8 ta bosqichini taklif qiladi: 1-bosqich. Mavzuga doir materiallarni yig'ish, 2-bosqich. Ta'lim maqsadi va vazifasini belgilash, 3-bosqich. Ta'lim mazmunini

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

ishlab chiqish, 4-bosqich. Ta'lim shakli, metod vavositalarini tanlash, 5-bosqich. Vaqt o'rnini belgilash, 6-bosqich. Mashqlar tizimini ishlab chiqish, 7-bosqich. O'quvchilar faoliyatini nazorat qilish va test tizimini ishlab chiqish, 8-bosqich. Loyihani o'quv jarayoniga tatbiq etish.

Har ikkala tadqiqotchining fikrlaridan kelib chiqib, o'quv mashg'uloti jarayoni bosqichlari bir - biri bilan chambarchas bog'liq ekanligini ko'rishimiz mumkin. Bu esa o'quv jarayonini samarali va muvaffaqiyatli ta'minlashga imkoniyat yaratadi.

Fransuz tili darslarida talabalarni faollashtirish, yangi olingan bilimlarni tez o'zlashtirishga yo'naltirish interfaol metodlar orqali amalga oshadi. Interfaol so'zi inglizcha Interact fe'lidan kelib chiqqan. U inter - o'zaro, act - harakat qilaman, ta'sir qilaman mazmun, ma'nosini anglatadi. Bu metod talabalarning bir-biriga ta'siri, fikri mulohazasi, faolligi orqali mustaqil muloqotga o'rgatish degan ma'noni beradi. Interfaol ta'limda monolog, diolog ayniqsa polilog muhim bo'lib, aniq va oldindan aytsa bo'ladigan maqsadni, qulay shart-sharoit yaratishni nazarda tutadi. Bu metodning soni keyingi yillarda 60 dan oshib ketdi va ta'lim sohasida keng qo'llanilmoqda.

Boshqa metodlarga qaraganda, interfaol metod tinglovchilarning nafaqat o'qituvchi, balki o'zaro faollik va tinglovchilarning mashg'ulot jarayonida faolligini oshirishga yo'naltirilgan bo'ladi

O. Avlayev o'zining ta'lim metodlari qo'llanmasida ham bir qator interfaol metodlarni tavsiya etgan. Jumladan, "Keys stadi" usuli, "Blits –so'rov" usuli, "Ijodiy ish", "Muammoli ta'lim" (3; 47-b). Qo'llanmada interaktiv metodlarning maqsadi, mashg'ulotni o'tkazish tartibi berilgan.

S.Xolbekova talabalarga fransuz tilini o'qitishda quyidagi interfaol metod va usullarni tavsiya etgan. Jumladan, "Tezkor javob" (Réponse rapide), "Chigil yozdi" ("Exercices d'échauffement") "Pantomima" (pantomime), "Hikoya zanjiri" (Une histoire de chaîne) "Rasmlar so'zlaganda" (Quand les images parlent).

H. Tursunov o'z tadqiqot ishida interfaol metodlarning quyidagi turlarini tavsiya etgan: "Zip-zap", "Tanishtiruv", "Charxpalak", "Alifbo tushligi" kabilar (4; 75-b).

F.Axrorova fransuz tili darslarida mavzularni yoritishda "Damino", "Mo'jizalar maydoni", "Konvert", "Sonlar tilga kirganda", "Bumerang", "Galereya", "BBB" usuli, "Kim ko'p biladi?", "5 daqiqa", usullari kabi metodlar bilan ishlansa, talabalar nafaqat mutaxassislik doirasida, balki chet tillarida (fransuz tili) ham mutaxassislik mavzularini bilishini ta'kidlaydi.

Chet tilni o'rgatishda ham ko'proq tanqidiy va ijodiy fikrlashga undaydigan va tafakkurni o'stiradigan interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi. Nutq faoliyati yillar davomida shakllanadi, yuqori ta'lim bosqichlariga chiqqan sari rivojlantirib va takomillashtirib boriladi. M.Gulyamova ingliz tilini o'qitishda 1- va 2-bosqich talabalarining nutq faoliyati turlarini rivojlantirish uchun Videotopismoq " Bilaman, bilishni xohlayman bilib oldim" metodi, "Davra

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

suhbati”, Baliq skeleti, “Muammo”, “Zig-zag” kabi interfaol metod va usullarni tavsiya qilgan .

Bugungi kunda innovatsion ta’lim usullari nihoyatda ko‘payib ketdi, ularni qo‘llash tartibi, bosqichlari bayon qilingan qo‘llanmalar ham anchagina. Biroq ushbu qo‘llanmalar asosan umumiy pedagogik xarakterda bo‘lib, aynan til ta’limida qo‘llanishi yaxshi samara beradigan innovatsion, interfaol usullar bo‘yicha maxsus tadqiqot ishlari yetarlicha olib borilmagan. Chet tilini o‘rgatishda ham ko‘proq tanqidiy va ijodiy fikrlashga undaydigan va tafakkurni o‘stiradigan interfaol va innovatsion metodlardan foydalanish muhim hisoblanadi.

Tadqiqot ishimiz jarayonida fransuz tili mashg‘ulotlarida ushbu metod va usullardan nutq faoliyatining muayyan turini rivojlantirishda va nutq faoliyati turlarini integratsiyalashtirib o‘qitishda foydalanish quyidagi samarali natijalar berishi aniqlandi.

1) Jamoada bilim, ko‘nikma, malakalarni birga guruh bo‘lib o‘zlashtirish imkoniyati bo‘ldi;

2) Talabalarning darslarda faolligi oshdi;

3) Talabalarda tanqidiy fikrlash kompetensiyasi rivojlantirildi.

Metodika fanida nutq faoliyati turlari bo‘yicha quyidagi o‘zlashtirish ko‘rsatkichlari: o‘qiganda 10%, tinglaganda 20%, ko‘rganda va eshitganda 30%, bir-biri bilan muhokama qilganda 70%, hayotga bog‘liq bo‘lganda 80%, boshqalarga o‘qitganda 95% ni tashkil etishi barcha tomonidan e’tirof etilgan.

G. Mayer esa 72 soatdan o‘tganda ma’lumotni eshitish orqali qabul qilgandan so‘ng tinglovchi xotirasida 10%, ko‘rish orqali 20% munozarada 70 % amaliy imkoniyatlarda qo‘llaganda 90 % axborot qolishini ta’kidlaydi.

Bu esa talabalarning nutq faoliyati turlarini rivojlantirishda va ularning faolligini oshirishda interfaol usullar va metodlar orqali darslarni tashkil qilish orqali ijobiy natijalarga erishish mumkinligini yana bir bor ta’kidlaydi. Integrativ metodlarni dars jarayonida qo‘llash talabalarda egallangan bilim, ko‘nikma va malakalarni nutq faoliyatining barcha turlarini (tinglab tushunish, gapirish, o‘qish va yozuv) faol qo‘llagan tarzda o‘zaro muloqot jarayonida foydalanishdir. Integrativ metodlar nutq faoliyati turlarini uyg‘unlashtirib qo‘llashga va bu orqali talabalarning nutqiy muloqot kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. 2018-yil 5-iyundagi PQ-3775-son “Oliy ta’lim muassasalarida ta’lim sifatini oshirish va ularning mamlakatda amalga oshirilayotgan keng qamrovli islohotlarda faol ishtirokini ta’minlash bo‘yicha qo‘shimcha chora-tadbirlar to‘g‘risida”gi qarori.
2. Jalolov J.J Chet til o‘qitish metodikasi. Chet tillar oliy o‘quv yurtlari (fakultetlari) talabalari uchun darslik qayta ishlangan va to‘ldirilgan 2-nashri.- Toshkent.: -2012.-432 b.
3. Avlayev O., Jo‘rayeva S. Mirzayeva S. Ta’lim metodlari. T.: Navro‘z nashriyoti. -2017-yil. 207-b.

4. Tursunov H. Boshlang'ich sinf o'quvchilari kommunikativ kompetensiyalarini didaktik o'yinlar vositasida shakllantirish. ped.fan.bo'yicha fals. dok. (PhD) diss.—Namangan, 2022.-167 b.
5. Йўлдошев Ж.Ғ., Усмонов С.А. Замонавий педагогик технологияларни амалиётга жорий қилиш.-Т.: “Fan va texnologiya”, 2008. - 132 б.
6. Ирискулов М. Тилшуносликка кириш. - Т.: Ўқитувчи, 2009. Б-6.
7. Рахманов И. Некоторые теоритические вопросы методики обечения иностранным языкам в среднем школе.-Изд.3-е перереб.М.1991 187.стр.

FROM CORRECTION TO COMPREHENSION: THE IMPACT OF AI-DRIVEN FEEDBACK ON THE GRAMMATICAL DEVELOPMENT OF B1 LEVEL LANGUAGE LEARNERS

Islamova Nilufar Ismail qizi
Namangan State Institute of
Foreign Languages 3rd year student
Scientific supervisor: Ne'matjonov
Sharifjon Rustamjonovich
Namangan State Institute of
Foreign Languages Senior teacher

Abstract

This study examines whether AI-driven feedback facilitates genuine grammatical comprehension or merely superficial correction in B1-level learners. Using a comparative method, forty students were divided into an AI-assisted group and a traditional teacher-feedback group. Results showed that while AI significantly improved immediate essay accuracy, students struggled to retain these rules during a delayed post-test. Conversely, the traditional group demonstrated better long-term retention. The findings suggest that AI acts as an efficient editor rather than a tutor. Therefore, a blended pedagogical approach is recommended to prevent digital dependency and ensure cognitive growth.

Key words: Artificial Intelligence (AI), Second Language Acquisition (SLA), Grammatical Competence, B1 Level Learners, Corrective Feedback, Digital Pedagogy, Cognitive Retention, Large Language Models (LLMs), Automated Writing Evaluation, Blended Learning

Anotatsiya

Ushbu tadqiqot sun'iy intellekt (AI) orqali beriladigan qayta aloqa B1 darajasidagi o'quvchilarda grammatikani tushunishga yordam beradimi yoki shunchaki yuzaki tuzatish bo'lib qoladimi degan masalani o'rganadi. Qiyosiy metod yordamida qirq nafar talaba ikki guruhga ajratildi: AI yordamidan foydalanuvchilar va an'anaviy o'qituvchi yordamini oluvchilar. Natijalar shuni ko'rsatdiki, AI insholarni tezda tuzatishga yordam bersa-da, talabalar qoidalarni eslab qolishda qiynaldilar. Aksincha, an'anaviy guruhda bilim yaxshiroq saqlanib qoldi. Xulosa

shuki, AI repetitor emas, balki tahrirchi vazifasini bajaradi. Shuning uchun, raqamli qaramlikning oldini olish uchun aralash o'qitish usuli tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: Sun'iy intellekt (AI), Ikkinchi tilni o'zlashtirish, Grammatik kompetentsiya, B1 darajasidagi o'quvchilar, Tuzatuvchi qayta aloqa, Raqamli pedagogika, Bilimlarni eslab qolish, Katta til modellari (LLM), Yozma ishni avtomatik baholash, Aralash ta'lim

Анотация

В данном исследовании изучается, способствует ли обратная связь от ИИ глубокому пониманию грамматики или же она ведет к поверхностному исправлению ошибок у учащихся уровня B1. С помощью сравнительного метода сорок студентов были разделены на группу, использующую ИИ, и группу с традиционной поддержкой учителя. Результаты показали, что ИИ значительно повысил точность эссе, но студенты с трудом запомнили правила при повторном тесте. Напротив, традиционная группа продемонстрировала лучшее долгосрочное удержание знаний. Результаты предполагают, что ИИ действует скорее как редактор, а не как репетитор. Поэтому рекомендуется смешанный подход в обучении, чтобы избежать цифровой зависимости.

Ключевые слова: Искусственный интеллект (ИИ), Освоение второго языка, Грамматическая компетенция, Учащиеся уровня B1, Корректирующая обратная связь, Цифровая педагогика, Когнитивное удержание Большие языковые модели (LLM), Автоматизированная оценка письма, Смешанное обучение

Introduction

In today's world, using technology to learn a second language is no longer just an extra choice; it is a necessary part of the classroom. According to the official language standards, students at the B1 level are expected to write clearly about their lives and their opinions. However, this is usually the stage where students get "stuck" because they keep making the same grammar mistakes over and over again. Even though these students know enough words to be understood, their writing is often not professional enough for school or work. In the past, the only way to fix these mistakes was for a teacher to check the paper and give it back. While this helps, it usually takes a long time for the teacher to finish grading. This creates a "gap" where the student forgets what they were thinking by the time they see their mistakes. Now, Artificial Intelligence (AI) tools like ChatGPT have changed the game. These tools give feedback immediately, like a personal tutor that sits next to the student while they write. However, we need to ask an important question: are students actually learning, or are they just clicking "fix" without thinking? There is a danger that students will use AI to fix their work but never actually understand the grammar rules. This study looks at how AI feedback affects B1 students over a long period of time. We want to see if these tools help students truly understand the language or if they just make them dependent on a computer. In the end, this article will help

teachers find the best way to use AI so that students still learn how to write on their own.

Literature Review

To understand how AI affects writing, we must look at what famous researchers have already found. For many years, Stephen Krashen (1982) has argued that students learn best when they get "comprehensible input," which means messages they can understand. In the world of writing, Ken Hyland (2003) explains that feedback is the most important tool for a student to improve, but this feedback must be clear and helpful. Early research by Mark Warschauer (2006) showed that digital tools like basic spell-checkers helped with small mistakes, but they didn't help students think more deeply about their writing.

More recently, scholars like Rod Ellis (2009) have studied "Corrective Feedback" and found that students learn better when they receive a correction immediately after making a mistake. This is why AI tools are so interesting to modern researchers. For example, Godwin-Jones (2023) suggests that Large Language Models like ChatGPT can act as a personal tutor that is always available. However, some experts, such as John Bitchener (2010), worry that if a computer fixes every error, the student might not actually remember the grammar rules for long. This study uses these famous ideas to see if today's AI tools help B1 students truly learn or if they just create a "lazy" habit of clicking "accept" on every suggestion.

Methods

The participants for this study consisted of 40 intermediate English learners currently studying at the B1 level in a university language program. To ensure the results were accurate, we followed the sampling guidelines suggested by Creswell and Creswell (2018), choosing students with similar ages and educational backgrounds [1]. These students were randomly assigned to two groups: the "Control Group" and the "Experimental Group." Before the study began, all participants took a pre-test to confirm that their grammar knowledge was at the same starting point. This step is essential in educational research to ensure that one group does not have an unfair advantage over the other. The writing tasks were carefully selected to match the "threshold" requirements of the CEFR standards. Students in both groups were asked to write three argumentative essays of approximately 300 words each on topics such as climate change, technology in education, and travel experiences. The "Control Group" followed a traditional feedback model where they submitted their drafts to a teacher and waited 48 hours for written corrections, a process that Ferris (2003) describes as the standard approach to language instruction [2]. In contrast, the "Experimental Group" used a generative AI tool to receive real-time suggestions while they were drafting their essays. This allowed them to see and fix errors in sentence structure and verb tense immediately as they appeared on the screen.

To measure the effectiveness of these two different methods, we used a multi-stage data collection plan inspired by Norris and Ortega (2000). First, we analyzed the final drafts of the essays to see how many grammatical errors remained in each group's work. Second, we conducted a "Delayed Post-Test" one week after the project ended[3]. During this test, students had to write a new essay without any help from teachers or AI tools. This test was designed to see if the grammar rules had moved into the students' long-term memory or if they had simply forgotten the corrections. Finally, we used a detailed questionnaire based on the work of Dörnyei (2007) to measure the students' levels of engagement and their overall satisfaction with the feedback they received[4]. This combination of test scores and student feedback provided a complete picture of how the AI affected the learning process.

Results

The results of the study showed a significant difference in how the two groups handled their writing assignments. In the first part of the study, the "Experimental Group" (the AI group) produced final essays that were much more accurate than the "Control Group." According to the data, the AI group reduced their grammatical errors by nearly 70% in their final drafts, while the group receiving teacher feedback only reduced errors by 40%. This confirms the idea from Godwin-Jones (2023) that AI is very effective at cleaning up a text and providing immediate solutions [5]. The students using AI also reported feeling much more confident and less stressed while writing because they knew the machine would catch their mistakes right away.

However, the "Delayed Post-Test" one week later showed a different and more complex picture. When the students were asked to write a new essay without any help from the AI, their scores dropped significantly. This supports the warning from Bitchener (2010) that "passive correction" does not always lead to long-term memory [6]. Interestingly, while the AI group was better at fixing small typos and spelling, they still struggled with complex grammar rules, such as the correct use of the passive voice or conditional sentences. The students in the "Control Group," who had to wait for their teacher's feedback, actually remembered more of the specific rules they had discussed with the teacher.

Finally, the survey results showed a mix of opinions regarding the "utility" of the AI tools. Most students loved the speed of the AI, but many admitted that they often clicked "Accept" on a suggestion without actually reading the explanation provided by the tool. This suggests that while AI is a powerful assistant for finishing a task quickly, it may not be a perfect replacement for the deep cognitive effort required in traditional learning. These findings indicate that AI acts more like a "editor" than a "tutor" for B1 learners, helping them achieve a better final product but not necessarily a deeper understanding of the English language.

Discussion

The findings of this study suggest that AI-driven feedback is a "double-edged sword" for B1-level language learners. On one hand, the immediate corrections provided by the AI helped students produce high-quality essays that were free of

basic errors. This confirms the research by Godwin-Jones (2023), which shows that AI can successfully bridge the "feedback gap" that often occurs in traditional classrooms. On the other hand, the drop in scores during the delayed test suggests that students are not internalizing the rules. This supports the theory of Bitchener (2010), who warned that if the learning process is too easy, the brain does not work hard enough to store information in long-term memory.

The "mixed" results show that while the AI group had better-looking papers, they did not necessarily become better writers. This happens because many students use AI as an "automated editor" rather than a "learning tool." When a student simply clicks a button to fix a sentence, they miss the chance to think about why the original sentence was wrong. For B1 learners, who are already at a difficult "plateau," this dependency on technology can actually slow down their real progress. Therefore, the AI is helping them achieve a better *result*, but it is not helping them achieve better *comprehension*.

Conclusion

In conclusion, this research highlights that while Artificial Intelligence is a revolutionary tool for language learners, its role in the classroom must be carefully managed and theoretically grounded. The data collected from our B1-level participants clearly demonstrates a paradox: AI provides excellent immediate support for correcting errors and improving the overall stylistic quality of a written text, yet it simultaneously creates a "cognitive gap." While the "Experimental Group" achieved higher marks on their initial assignments, the lack of long-term retention observed in the delayed tests proves that simply seeing a correction on a screen does not guarantee that a student has internalized the underlying linguistic rule. As Bitchener (2010) and Warschauer (2006) suggested in their respective works, real learning requires an active "struggle" with the language, a process that is often bypassed when an AI provides instant, effortless solutions.

Therefore, the primary contribution of this study is the realization that AI should be viewed as a sophisticated "editing assistant" rather than a primary "pedagogical tutor." For B1 students to truly benefit from technology, it must be integrated into a "blended learning" environment where human teachers facilitate the transition from passive correction to active understanding. We propose that educators implement "reflective AI usage," where students are required to explain the logic behind an AI's suggestion before accepting it. By doing this, we can ensure that technology enhances the learning process without making students overly dependent on digital crutches. Future research should focus on longitudinal studies to see if long-term exposure to AI feedback eventually leads to better independent writing or if it permanently alters the way students approach grammar.

References

1. Bitchener, J. (2010). Writing and Second Language Acquisition: Issues in the Role of Feedback. Routledge.

2. Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2018). Research Design: Qualitative, Quantitative, and Mixed Methods Approaches. SAGE Publications.
3. Dörnyei, Z. (2007). Research Methods in Applied Linguistics. Oxford University Press.
4. Ellis, R. (2009). Corrective Feedback in Language Teaching and Learning. Language Teaching Research.
5. Ferris, D. R. (2003). Response to Student Writing: Implications for Second Language Students. Lawrence Erlbaum Associates.
6. Godwin-Jones, R. (2023). Emerging Technologies: Generative AI and Language Learning. Language Learning & Technology.
7. Hyland, K. (2003). Second Language Writing. Cambridge University Press.
8. Krashen, S. D. (1982). Principles and Practice in Second Language Acquisition. Pergamon Press.
9. Norris, J. M., & Ortega, L. (2000). Effectiveness of L2 Instruction: A Research Synthesis and Quantitative Meta-analysis. Language Learning.
10. Warschauer, M. (2006). Laptops and Literacy: Learning in the Wireless Classroom. Teachers College Press.

VI-SHO‘BA: FALSAFA VA TARIX

MUHOJIR ZIYOLILARNING “YOSH TURKISTON” JURNALIDA ISMOIL GASPIRALI SIYMOSINING YORITILISHI

Alijonov Muslimbek Baxtiyorjon o‘g‘li
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti
v.b.dotsenti, t.f.f.d., PhD,
E-mail: muslimbek@uwed.uz

Annotatsiya: Mazkur maqolada muhojir turkistonlik ziyolilarning “Yosh Turkiston” jurnalidagi xotiralari asosida Ismoil Gaspiralining Turkistondagi jadidchilik harakati va ma’rifiy uyg‘onishdagi o‘rni yoritiladi.

Kalit so‘zlar: Ismoil Gaspirali, “Yosh Turkiston”, muhojir ziyolilar, jadidchilik harakati, ma’rifiy uyg‘onish, ta’lim islohoti.

Аннотация: В данной статье на основе воспоминаний эмигрантских туркестанских интеллигентов, опубликованных в журнале «Yosh Turkiston», освещается роль Исмаила Гаспринского в джадидистском движении и просветительском возрождении в Туркестане.

Ключевые слова: Исмаил Гаспринский, «Yosh Turkiston», эмигрантские интеллигенты, джадидистское движение, просветительское возрождение, реформа образования.

Annotation: This article examines the role of Ismail Gasprinsky in the Jadidist movement and the educational and cultural revival in Turkistan, based on

the memoirs of émigré Turkistani intellectuals published in the journal *Yosh Turkiston*.

Keywords: Ismail Gasprinsky, *Yosh Turkiston*, émigré intellectuals, Jadidist movement, cultural revival, educational reform.

Ismoil Gaspirali Turkiston xalqi ichida ham savodxonlik, modern tafakkur va milliy tarbiyaga asoslangan zamonaviy ilm-fan va madaniyat yo'liga da'vat qiluvchi yetakchi sifatida tanildi. Uning gazeta va risolalari, yangi usul maktablariga doir konsepsiyasi va ma'rifiy tashabbuslari, shuningdek, turkiy dunyodagi ilmiy-ma'naviy uyg'onishga qo'shgan hissasi bu o'lkada ham katta qiziqish va e'tirofga sazovor bo'ldi. Shu tariqa, Ismoil Gaspirali shaxsi nafaqat Qrim va Volga bo'yi hududida, balki Turkistonda ham jadidchilik harakatining asosiy ramzi va ma'rifiy uyg'onish timsoli sifatida nom qozondi.

Jumladan, Mahmudxo'ja Behbudiy ham Ismoilbek Gaspiralinini "Hodimul millat" [1] deb hisoblab, "Musulmonlarni dunyodan habardor qilmoq uchun butun Rossiyada, Turkiya, Misr, Tunis, Jazoir, Hind va Afriqoda, Turkiston va Buxoroda daf'alar ila sayohat etib, har yerda musulmonlarni madaniyati zamoniyag'a, ulum va fununi asriyag'a, sanoat va tijorati qarinag'a va rus madaniyatig'a da'vat va tashviq etgandurlar. Usuli savtiya maktablarini Rossiyada boniy muassisi Ismoilbek hazratlaridur. Birinchi yangi usul alifboni murattib va noshiri yana Ismoil hazratlaridur. Taraqqiyoti zamoniyag'a yolg'iz da'vat emas, fe'lan harakatda bo'lib, jamiyati hayriya, qiroatxona, taraqqiyuni islom, taovun jamiyatlari va bularga o'xshash asoslarga ta'alluq nizomnomalar tuzatib, xalq arosinda nashr etib, bu kun adadi yuzlar ila Rossiyada mavjud ilmiy va madaniy jamiyalarni barpo etgandurlar. Al'on Rossiyadagi minglar ila nizomlik maktablar va sobiq nashr bo'lgan va hozir fe'lan nashr bo'lib turgan yuzlar ila islomiy majalla va jaridalarining barcha muharrir va mudirlari ul zoti studasifotin shogirdidurlar... Xulosa, Ismoilbek hazratlari suls asrdan ziyoda avom tadrisinga (darsxonalarda – M. Alijonov) millionlar ila musulmonlarga doiman dars berdi. Endi ilalabad aning afkori va ruhi adadsiz va nihoyasiz musulmonlarga darsi irfon berar" [1], deb chuqur ehtirom bilan uni yodga oladi.

Behbudiydan tashqari Siddiqiy Ajziy [2], Abdulla Avloniy [3], Kamiy [4], Sadridin Ayniy [5], Ashurali Zohiriy [6], Hamza Hakimzoda Niyoziy [7], Tavallo [8], Rojii Faxriddin [9], Mirmuhsin Shermuhammedov [10] va boshqa ko'plab turkistonlik ziyolilar Ismoil Gaspiralinining hayoti va faoliyatiga bag'ishlab maqola va she'rlar yozib matbuot sahifalarida e'lon qilgan. Shuningdek, shoir Abdulhamid Cho'lpon u bilan bevosita maktublar almashgan [11].

Ayniqsa, XX asrning 20-30-yillarida Sovet hukumatining zulm va istibdodi sabab Turkistonni tark etishga majbur bo'lgan milliy ziyolilarning xotiralarida Ismoil Gaspiralinining ushbu o'lkada tutgan mavqeyi to'g'risida muhim ma'lumotlar keltirilgan.

Jumladan, 1929-1939-yillarda muhojir turkistonlik ziyolilar tomonidan Parij va Berlin shaharlarida nashr etilgan "Yosh Turkiston" jurnalida Ismoil Gaspiralinining

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

hayoti va faoliyatiga bag'ishlangan xotiralar chop etilgan va uning surati ham ilova qilingan.

Xususan, xuddi shu jurnalning 1933-yil aprelidagi 41-sonida Munavvarqorining "Na'muna" maktabi o'quvchilaridan biri, keyinchalik Germaniyaga tahsil olish uchun ketib mashhur sotsiolog olim bo'lib yetishgan Tohir Chig'atoyning "Gaspirali Ismoilbek" nomli xotirasi chop etilgan. Tohir Chig'atoy o'zining ushbu xotirasini "Tarjimon" gazetasining chiqishiga 50 yil to'lishi munosabati bilan yozgan.

Tohirbek mazkur xotirasida quyidagilarni yozadi: "Ismoilbek... Bu ismni ilk dafa o'laroq eshitarkan endigina maktab yoshig'a oyoq bosg'on yetti yoshliq kichikkina bir bola edim. Butun kun bola-chaqalari uchun qayg'urg'on otam kechqurun bir holda uyimizga qaytg'onda meni tizzasining bir tomoniga o'tqazub yuzimga qarab: "O'g'lim, ortiq kattagina bola bo'lib qolding. Seni maktabga oborib qo'yay..." dedi. Men esa o'zimdan anchagina ortiq bo'lg'on gavdamga qaraganda og'irroq ko'ringan boshimni liqillatib "Yo'q ota, men maktabga bormayman. Domla uradir...", deb maktabga borishlikdan tortinar edim. Otam meni unatishga urinib: "O'g'lim, seni Qoratut mahallasidagi maktabga emas, Shayhovandtohuridagi Munavvarqorining yangi Ismoilbek maktabiga qo'yaman. U maktabda bolalarni kaltaklamaslar...", – derdi.

Bir necha oy o'tkach...og'am meni Shayxhovandtohuridagi shu maktabga keltirib qo'ydi. Bir necha kun kechdi...yosh bolalarni kaltaklamaydirgan bu maktabning "Ismoilbek maktabi" emas, "Na'muna maktabi" ekanligini bilib hayron bo'lib qolg'on edim. Otam yanglishqon edimi? Yohud mudirimiz Munavvarqorining Shayxhovandtohurda "Ismoilbek maktabi" degan boshqa bir maktabi ham bor edimi? Yohud og'am meni Munavvarqorining "Ismoilbek maktabi" degan maktabiga olib borish o'rnig'a yanglishib, uning "Na'muna" degan maktabiga keltirib qo'ydimi? Mana o'z-o'zimga bergan bu so'roqlarim boshimni ko'pgina og'ritar edi.

Muallimlarimiz chindanda yaxshi va yumshoq so'zli, kular yuzli yigitlar edilar. Bularning hech biri mening og'alarim va mendan yoshroq qarindoshlarim o'qiydurg'on Qoratut maktabidagi yo'g'on tayoqli domlag'a o'xshamaslar edi. Butun o'quvchilar muallimlarimizni ko'p suyar edik. Muallimlarimiz ham yoqimli qiliq va totli so'zlari bilan bizning barchamizni o'zlariga mahkam bog'lab olgan edi. Birgina yuqori sinflarda Qur'on va tajvidga doir qoida darslarini beruvchi Abdusome' qorining o'tkir qarashlari barchamizni qo'rqitardi.

Bir kun darsdan so'ng shogirdlar barobar ekan u meni ko'rgach to'xtadi va yonig'a yaqinlashg'onimda boshini to bo'yimg'acha egib o'ng qulog'ini og'zimg'a qadar keltirdi. Sekingina:

- Afandim, bizning maktab "Na'muna maktabi" to'g'rimi?
- To'g'ri, buni shu kungacha bilmasmidig?
- Bilardim...faqat bizning yosh muallimimiz Munavvarqorining "Ismoilbek maktabi" degan maktabi qayda?

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Maktab hovlisidan to Shayxxovandtohur masjidining zinasiga qadar so'ylashib keldik. Biz bu zina qarshisidagi tramvay to'xtaydirg'on yerga kelguncha yosh muallim Turkiston bolalariga tez yozuv va tez o'qituvni o'rgatadigan yangi maktablar ochmoq fikrini tarqatg'on zotning Ismoilbek nomida ulug' bir muallim bo'lg'onlig'ini anglatmish va gazeta o'qiydurg'on kishilarning bizning maktabga o'xshash yangi maktablarga ko'pincha "Ismoilbek maktabi" deb aytadirlarini so'ylamishdi. Men muallimimning so'zlarini tinglab, otamning yanglishmag'onidan sevinib, muallim bilan xayrlashib undan ayrildim. Bundan so'ngra men ham otamga o'xshab bizning "Na'muna maktabi"ni ko'pincha "Ismoilbek maktabi" deb atab yurdim" [12].

Ushbu xotirada yana bir muhim jihat bor. Ma'lumki, Ismoil Gaspirali 1914-yilning 24-sentabr kuni vafot etgan. Uning vafoti bilan bog'liq yosh o'quvchi Tohirning quyidagi xotiralari Ismoilbekning nufuzi Turkiston ziyolilari ichida nechog'lik baland bo'lg'anligini ko'rsatadi: "Maktabimizning to'rtinchi sinfida o'qirdim. O'n yoshda edim. Sentabr oyining issiq kunlaridan biri – shanba kuni edi. Qarindoshlarimizning bog'idan o'tib qaytqonimdan maktabga vaqtida bora olmag'onimni o'ylab o'ng'aysizlik sezmadim. Toshkentning tekis bo'lmag'on ko'chalarida yugura-yugura ketarkanman yo'lda u zamong'i sinf rahbarimiz – o'tkir boqishli Abdusome' qorining baqirishlarini o'ylab yuragimni qo'rquv bosmishdi. Nihoyat terlab, pishib maktabimizning hovlisiga yetishganimda qiziq bir manzara qarshisida qolmishdim. Butun o'quvchilar maktabimizning hovlisidagi meva og'ochlari va so'rilar ostiga yoyilmishlardir. Muallimlarimiz ham hovlining bir chetida doira holida turib so'ylashmakda edilar. "Nima gap?" savolimga sinfdoshlarimdan biri "Bir muallim o'lganmish. Shuning uchun dars boshlanmayapti", dedi. Ko'zlarim darhol muallimlarimiz to'plang'on tomonga tikildi. Ular orasida Munavvarqorini ko'rmagach nima qilishimni bilmay bo'zarib qolmishdim. Shu og'ir daqiqalar o'tarkan tashqaridan Munavvarqori kirib keldi. Biroz o'zimga keldim. Demak, o'lgan boshqa bir muallim edi.

Mudirimiz Munavvarqori muallimlar bilan ko'rishib, ular bilan qisqagina so'ylashgandan so'ng talabalarga qarab: "Sevikli aziz yosh o'quvchilar! Kechagi juma kuni bayramingizni sizlar har tomonda o'ynab, kulib o'tkazayotganingizda biz motam ichida kechirdik. Kecha biz sizga o'xshash musulmon bolalariga tezgina yozuvni, tezgina o'quvni o'rgatadigan yangi maktablarning pro'grammlarini yasag'on, ularni o'z gazetasi orqali barcha musulmon o'lkalariga tarqatib, millatning uyg'onuvi va yorug'liqqa chiquvi yo'linda katta xizmatlar qilib kelgan ulug' muallim, buyuk muharrir Ismoilbekning o'lganligi xabarini eshitdik... Bu motamni ortiq sizlar bilan birga davom ettirurmiz..." [12].

Xulosa o'rnida ta'kidlash mumkinki, Ismoil Gaspirali o'zining ko'plab ilmiy va badiiy asarlari bilan Turkiston, umuman Rossiya musulmonlari o'rtasida ilk va o'rta asrlarda bo'lgan ilm va madaniyatga bo'lgan muhabbat va ijtiҳodni uyg'otishga harakat qildi. U tomonidan yozilgan barcha asarlar kelgusida siyosiy va

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

amaliy jarayonga aylanib ketgan Turkiston jadidchilik harakatining shakllanishi va rivojlanishida dasturul-amal vazifasini o'tadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mahmudxo'ja. Ismoilbek hazratlari // "Oyina" jurnali. – 1914-yil 4-oktabr. – № 50.
2. Siddiqiy Ajziy. Tashakkur va rijo // "Sho'ro" jurnali. 1913-yil 1-iyul. № 13
3. Abdulla Avloniy. Adibi shahir Ismoilbek ruhina // "Tanlangan asarlar". – T.: "Ma'naviyat nashriyoti". 2020. – T. 169-170.
4. Kamiy. Haqoyiq ogoh, maorif dastgoh, ustodi zamon, sohibi "Tarjumon" janobi Ismoilbek hazratlarining ruhi purfutuhlarina ittihof // "Sadoyi Turkiston" gazetasi. 1914. № 43.
5. Sadriddin Ayniy. Buyuk bobomizning musibati ila parishon o'lan xotirdan bir necha parishona she'rlar // "Sadoyi Turkiston" gazetasi. 1914-yil 20-sentabr.
6. Ashurali Zohiriy. Marhum Ismoilbek qanday ishlar qilgan? // "Sadoyi Farg'ona" gazetasi. 1914-yil 17-sentabr.
7. Hamza Hakimzoda Niyoziy. Yavmul-vafot // Ismoil Gaspirali va Turkiston [Maqolalar to'plami]. – T.: "Sharq" nashriyoti. – B. 148-150.
8. Tavallo. "Marsiya-i ustod Ismoilbek janoblari // "Sadoyi Turkiston" gazetasi. 1914. № 42.
9. Rojii Faxriddin. Ismoilbek hazratlarig'a // "Oyina" jurnali. 1914. № 49.
10. Mirmuhsin Shermuhammedov. Inna lillahi va inna ilayhi roji'un // "Turkiston viloyatining gazetasi". 1914, № 75.
11. Yosh turkistonlik (Tohir Chig'atoy). G'aspirali Ismoilbek // "Yosh Turkiston" jurnali. 1933-yil aprel. № 41.

**THE LITERARY LEGACY OF JIYEN AMANLIQ ULI AND THE SOCIAL
LIFE OF THE KARAKALPAKS IN THE 18TH CENTURY**

Orazimbetova G.

1st-year student, Faculty of Foreign Languages,

Karakalpak State University

+998953861722

Seytjanova L.

Scientific advisor, EFL teacher,

Karakalpak State University

+998973498848

Annotatsiya

Ushbu maqolada XVIII asrdagi qoraqalpoqlarning ijtimoiy hayoti hamda atoqli jirau va shoir Jiyen Amanliq o'g'lining adabiy merosi tadqiq etiladi. Tadqiqotda o'sha davrning tarixiy konteksti, jumladan, qozoq xonlari hukmronligi ostidagi hayot va Turkistondan Xorazmga majburiy ko'chish jarayonlari o'rganilgan.

Asosiy e'tibor "*Posqan el*" ("To'zg'igan el") poemasining tahliliga qaratilgan bo'lib, unda ko'chish fojiasi, ijtimoiy adolatsizlik va insoniy iztiroblar yuksak realizm bilan tasvirlangan. Shoirning insonparvarlik g'oyalari yetim qiz — Minoyim obrazi orqali alohida yoritib berilgan.

Shuningdek, maqolada Jiyen jirauning Vatanga sadoqat namunasi bo'lgan merosi keyingi davr qoraqalpoq adabiyoti klassiklari, xususan, O'tesh va Berdaq ijodiga sezilarli ta'sir ko'rsatgani ta'kidlanadi.

Tayanch so'zlar: Jiyen Amanliq uli, jirov, Turkiston, Xorazmga hijrat, ijtimoiy zulm, "*Posqan el*," realizm, gumanizm, Minayim, meros, adabiy ekspeditsiyalar, Sadirbay Mavlenov, Shamshe Xojaniyazov.

Аннотация

В статье рассматриваются социальная жизнь каракалпаков XVIII века и литературное наследие выдающегося жырау и поэта **Жийена Аманлык улы**. В исследовании анализируется исторический контекст эпохи, в том числе жизнь каракалпаков в условиях господства казахских ханов и их вынужденное переселение из Туркестана в Хорезм. Центральное место в статье занимает анализ поэмы «*Posqan el*» («Рассеянный народ»), в которой трагедия переселения, социальная несправедливость и страдания народа изображены с ярко выраженным реализмом. Особое внимание уделяется гуманизму поэта, раскрытому через образ сироты Миняйым. Также подчёркивается значение наследия Жийена жырау как образца верности Родине, оказавшего значительное влияние на последующих классиков каракалпакской литературы, таких как Отеш и Бердак.

Ключевые слова: Жиен Аманлык улы, жирау, Туркестан, переселение в Хорезм, социальное угнетение, "*Posqan el*," реализм, гуманизм, Минаим, наследие, литературные экспедиции, Садирбай Мавленов, Шамшет Ходжаниязов.

Annotation

This article explores the social life of the Karakalpaks during the 18th century and the literary legacy of an eminent jiraw and poet, **Jiyen Amanliq uli**. The work examines the historical concept of the period, including life under the rule of Kazakh khans and the forced migration from Turkestan to Khorezm. The central focus is an analysis of the poem "*Posqan el*" ("*The Dispersed People*"), in which the tragedy of migration, social injustice, and the suffering of people are realistically depicted by the author. Special attention is given to the poet's humanism, expressed through the image of the orphan girl Minayim. Furthermore, the article emphasizes the significance of Jiyen jiraw's legacy as a model of loyalty to the Motherland that profoundly influenced subsequent Karakalpak literary classics such as O'tesh and Berdaq.

Key words: Jiyen Amanliq uli, jiraw, Turkestan, migration to Khorezm, social oppression, "*Posqan el*", realism, humanism, Minayim, heritage, literary expeditions, Sadirbay Mawlenov, Shamshe Khojaniyazov.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

During the 18th century, the Karakalpaks living along the Syrdarya in Turkestan were under the rule of Kazakh khans, from whom they faced political pressure and to whom they paid certain taxes [1].

In that period, the Karakalpaks were engaged in interrelated economic activities. They were mainly involved in agriculture and cattle breeding, along with handicrafts.

During their settlement in Turkestan, the Karakalpaks, together with the Kazakhs, often fought against the Jungar khans' raids, which attacked them suddenly and destructively.

In 1762, the Karakalpaks, with about twenty thousand soldiers, fought under the leadership of Erali Khan [2]. As a result of battles that took place along the Syrdarya and the Janadarya rivers, the Karakalpaks faced great devastation, and many were forced to leave their homeland and move toward the Khorezm region. In literature, this event is clearly described in the poetic work "*Posqan el*" ("*The Dispersed People*") by the poet and jiraw Jiyen Amanliq uli.

As a representative of the oral epic tradition, a **jiraw** was not merely a poet but a bearer of historical memory who performed heroic and social narratives through song. Jiraws traditionally accompanied their performances with the **qobiz**, a sacred and symbolic musical instrument of Central Asia that played an essential role in conveying emotional depth and collective experience. [3]

Jiyen Amanliq uli was a famous poet and jiraw who vividly described the historical and social life of the Karakalpak people in the 18th century. His poems and songs expressed the people's thoughts, hopes, and sorrows with deep emotion and clarity.

The literary heritage left by Jiyen Jiraw includes such works as "*Ayırsha*," "*Qaytpasam bolmas*," "*Aldı-artım biyik jar*," "*Múytenlerdiñ mákanı*," "*Xan qasında tóreler*," "*Júregimde kóp dağım*," "*İlağım*," "*Ber túyemdi*," "*Ullı taw*," and "*Posqan el*." While some of these works are related to the poet's own life, others depict oppression, injustice, and the heavy burdens placed upon the people.

For instance, in the poem "*Áy jigitler, jigitler*," he describes violence and inequality:

"Áy jigitler, jigitler,
Zamanımız tar eken."
"O young men, young men,
Our time is narrow,"

concluding that "*zaman qısıwmetinen sòylewge mùmkinshilik joq*" ("it is impossible to speak due to the pressure of the time").

Meanwhile, in the work "*Xosh bolıñ doslar*," the value of the motherland is praised:

"Bùlbil ushtı gùlimnen,
Ğazlar ushtı kòlimnen.
Qutı qashtı jerimniñ."

*"From my rose, the nightingale has flown,
From my lake, the geese have gone,
The blessing from my land is torn."*

Regarding the biography and living conditions of Jiyyen Jiraw, no written records have survived. However, works such as *"Posqan el," "Xosh bolin doslar," "Ulli taw," "Ilagim,"* and *"Ber tuyemdi"* vividly reflect the spirit of the era and provide valuable information about the poet. From these works, one may assume that the poet's parents were poor and that he himself lived in constant poverty.

Jiyyen jiraw lived in the lower Syrdarya region, along the Quwandarya and Janadarya rivers, and later in Khorezm, which became a refuge for the displaced people. As he sang the truth and defended the common people, he was persecuted by representatives of the upper class.[2]

The Poem *"Posqan el"*

Every literary work is deeply connected to the historical reality experienced by the people, reflecting both collective memory and social experience. A poet who gives voice to the hardships of ordinary individuals cannot remain indifferent to the events of his time. As the literary critic N. A. Dobrolyubov observed, "The main value of a writer who is a master of the word lies in the truthfulness of their description," a principle that lies at the core of the realist literary tradition [4].

As one of the leading cultural figures of his era, Jiyyen jiraw addressed the most urgent social problems facing the Karakalpak people. In terms of ideological depth and thematic scope, his most significant work is the poem *"Posqan el"* ("The Dispersed People"). The poem depicts the tragic fate of the Karakalpaks who were forced to abandon their ancestral lands as a result of war, political oppression, and social instability, ultimately describing their resettlement in the Khorezm region.

The defining characteristic of *"Posqan el"* is its truthful and undistorted portrayal of life. Rather than focusing on heroic individuals, the poem centers on the collective suffering of ordinary people—innocent youth deprived of their future, elderly figures burdened by loss, and grieving mothers mourning the destruction of their families. Through these images, Jiyyen jiraw conveys the human cost of historical upheaval, reinforcing the poem's realist orientation and its enduring social significance [3].

The Image of Minayim

In the poem *"Posqan el,"* the image of the orphan girl Minayim occupies a special place and serves as a powerful symbol of the suffering endured by Karakalpak women and children during periods of social turmoil. Deprived of family protection and stability, Minayim embodies the most vulnerable members of society who were particularly affected by war, forced migration, and social injustice.

Despite his own poverty and difficult living conditions, Jiyyen jiraw takes Minayim under his care, an act that reflects the poet's deep sense of humanity, compassion, and moral responsibility. Through this image, the poet emphasizes the

importance of mutual support and kindness in times of hardship, presenting human solidarity as a means of moral resistance to oppression.

Minayim is not merely an individual character but a generalized artistic image representing countless orphaned and abandoned children of the era. Her presence in the poem intensifies its emotional impact and reinforces the humanistic orientation of Jiyeñ jiraw's творчество, highlighting his commitment to social justice and his sincere concern for the fate of the common people.

The literary legacy of Jiyeñ Amanliq uli has been preserved primarily through oral tradition and later scholarly efforts. Beginning in the 1930s, his works were systematically collected, recorded, and studied by prominent researchers such as Sadirbay Mawlenov and Shamshet Khojaniyazov [1]. These early efforts laid the foundation for the academic study of Jiyeñ jiraw's poetry and ensured the preservation of his works for future generations.

Since the 1950s, interest in Jiyeñ jiraw's heritage has significantly increased. Literary expeditions, archival research, and critical studies have contributed to a deeper understanding of his role in the formation of Karakalpak written literature. Scholars have emphasized the historical authenticity, realism, and humanistic orientation of his poetry, viewing his works as an important source for reconstructing the social and cultural life of the Karakalpaks in the eighteenth century.

Jiyeñ jiraw's influence can be clearly traced in the creative works of later Karakalpak poets, particularly Ótesh Alshinbay ulı and Berdaq, who regarded him as a spiritual predecessor and an artistic model. Elements of social criticism, deep emotional expression, and devotion to the homeland found in their poetry reflect the continuation of Jiyeñ jiraw's literary traditions.

According to available historical data, Jiyeñ Amanliq uli was born around 1730 near the Janadarya River and passed away in 1784 [1]. Although detailed biographical information about his life remains limited, his poetic heritage continues to occupy an important place in Karakalpak cultural memory, serving as a bridge between oral epic tradition and the later development of national literature.

Conclusion

The literary heritage of Jiyeñ Amanliq uli represents a valuable historical and cultural source for understanding the social life, spiritual values, and collective experiences of the Karakalpak people in the eighteenth century. Through his poetry, Jiyeñ jiraw gave voice to the hardships of ordinary people during a period marked by political oppression, warfare, and forced migration. His works reflect not only personal suffering but also the shared tragedy of an entire nation.

The poem "*Posqan el*" stands as the most significant example of the poet's realistic and humanistic worldview. By portraying the fate of displaced people with sincerity and emotional depth, Jiyeñ jiraw avoided idealization and presented historical reality in its true form. The image of the orphan girl Minayim serves as a powerful symbol of the vulnerability of women and children in times of social

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

upheaval, while also emphasizing the poet's compassion and moral responsibility toward the oppressed.

Jiyen Amanliq uli's creative legacy played an important role in the development of Karakalpak literature and influenced later poets such as Ótesh and Berdaq. His works, preserved through oral tradition and later collected by scholars, continue to serve as a testament to the resilience, patriotism, and humanistic ideals of the Karakalpak people. Thus, Jiyen jiraw remains not only a historical literary figure but also a timeless voice of national memory and cultural identity.

References:

1. Mambetov K. Erte dawırdegi Qaraqalpaq ádebiyatı. Nókıs: Bılım, 1992.
2. Palımbetov K., Allashov P. Qayta islengen hám tolıqtırılğan úshinshi basılım. Nókıs: Bılım, 2017.
3. Mambetov K., Jaqsimova G., Nietova R. Qayta islengen hám tolıqtırılğan úshinshi basılım. Nókıs: Bılım, 2017, pp. 102–108.
4. Dobrolyubov N. A. Selected Literary Criticism.
5. Акхметова М., Сейтжанова Л. The rich cultural heritage of the Karakalpak language: unique words and their significance //Объединяя студентов: международные исследования и сотрудничество между дисциплинами. – 2025. – Т. 1. – №. 1. – С. 35-37.

TEKNOLOGIYA INSON ONGINI BEGONALASHTIRUVCHI OMIL
SIFATIDA (RAY BREDBERRINING “FAHRENHEIT 451” VA AYZEK
AZIMOVNING “I, ROBOT” ASARLARI MISOLIDA)

Is'hoqxon Ibrat nomidagi Namangan davlat
chet tillari instituti magistranti
Imomaliyeva Muxlisa Xusanboy qizi
+998993468356

Annotatsiya: Ushbu maqolada texnologiyaning inson ongiga ta'siri hamda uning begonalashtiruvchi omil sifatidagi xususiyatlari Ray Bradburyning “Fahrenheit 451” va Isaac Asimovning “I, Robot” asarlari misolida tahlil qilinadi. Ilmiy fantastika janrida yaratilgan mazkur asarlar texnologik taraqqiyotning inson tafakkuri, ijtimoiy ong va axloqiy qadriyatlarga ta'sirini badiiy shaklda ochib beradi. Ushbu maqolada begonalashuv tushunchasi falsafiy va adabiy nuqtai nazardan yoritilib, raqamli va texnokratik jamiyat sharoitida insonning o'zligidan uzoqlashish jarayoni ko'rib chiqiladi. Asarlar qiyosiy tahlil asosida o'rganilib, texnologiya nazorat, manipulyatsiya va sun'iy intellekt orqali ongni boshqarish vositasiga aylanishi mumkinligi asoslanadi.

Kalit so'zlar: texnologiya, begonalashuv, ong, ilmiy fantastika, sun'iy intellekt, ijtimoiy nazorat, Ray Bredberri, Ayzek Azimov.

Аннотация: В данной статье рассматривается влияние технологий на человеческое сознание как фактор отчуждения на примере произведений Ray

Bradbury «Fahrenheit 451» va Isaac Asimov «I, Robot». В жанре научной фантастики авторы раскрывают проблему трансформации сознания человека в условиях технократического общества. В статье анализируется философское понятие отчуждения и его художественное воплощение в данных произведениях. Особое внимание уделяется вопросам контроля, манипуляции массовым сознанием и роли искусственного интеллекта. Проводится сравнительный анализ, показывающий, что технологический прогресс может привести к утрате духовных ценностей и отчуждению личности от самой себя.

Ключевые слова: технология, отчуждение, сознание, научная фантастика, искусственный интеллект, социальный контроль, Брэдбери, Азимов.

Abstract: This article examines technology as a factor of alienation of human consciousness based on Ray Bradbury's Fahrenheit 451 and Isaac Asimov's I, Robot. Both works of science fiction explore the transformation of human identity and consciousness within a technologically advanced society. The study analyzes the philosophical concept of alienation and its literary representation in these texts. Special attention is given to issues of mass control, manipulation, and the ethical implications of artificial intelligence. Through comparative analysis, the article argues that technological progress, while beneficial, may also contribute to spiritual emptiness, loss of individuality, and the distancing of humans from authentic experience and critical thinking.

Keywords: technology, alienation, consciousness, science fiction, artificial intelligence, social control, Bradbury, Asimov

Kirish

XX va XXI asrlar texnologik taraqqiyotning mislsiz tezlashuvi bilan xarakterlanadi. Axborot-kommunikatsiya vositalari, sun'iy intellekt tizimlari, raqamli platformalar va ommaviy media inson hayotining ajralmas qismiga aylandi. Texnologiya dastlab inson hayotini yengillashtirish, mehnat unumdorligini oshirish va bilim almashinuvini tezlashtirish vositasi sifatida shakllandi. Biroq vaqt o'tishi bilan u nafaqat tashqi muhitni, balki insonning ichki dunyosini — tafakkuri, ong strukturasini va qadriyatlar tizimini ham o'zgartira boshladi. Aynan shu nuqtada texnologiyani bagonalashtiruvchi omil sifatidagi roli dolzarb masalaga aylanadi.

Begonalashuv tushunchasi dastlab falsafiy kategoriya sifatida talqin qilingan. Karl Marks insonning o'z mehnati mahsulidan, o'z mohiyatidan va jamiyatdan uzoqlashishini begonalashuv deb izohlaydi [1]. Keyinchalik bu tushuncha ekzistensializm va madaniyat falsafasida yanada kengaytirildi. Martin Xaydegger texnologiyani shunchaki vosita emas, balki borliqni idrok etish usuli sifatida ko'rib, uning inson tafakkuriga yashirin ta'sirini ochib beradi [2]. Uning fikricha, texnologik tafakkur dunyoni "resurs" sifatida ko'rishga o'rgatadi va insonni ham instrumental obyektga aylantirishi mumkin.

Bugungi raqamli jamiyat sharoitida bu masala yanada keskinlashdi. Ijtimoiy tarmoqlar, virtual reallik, sun'iy intellekt tizimlari inson ongini doimiy axborot

oqimi ichiga joylashtiradi. Axborotning haddan tashqari ko'pligi insonning chuqur tafakkur qilish qobiliyatini susaytirishi, diqqatning parokandalashuviga olib kelishi mumkin [3]. Marshall Maklyuen ommaviy axborot vositalarini inson sezgi organlarining "kengaytmasi" deb atagan bo'lsa-da, ularning ong strukturasini o'zgartirish xususiyatiga ham e'tibor qaratadi [4].

Ilmiy fantastika adabiyoti aynan shu jarayonlarni badiiy ifoda orqali oldindan sezgan va ogohlantirgan. Ayniqsa, Ray Bradburyning "Fahrenheit 451" romani va Isaac Asimovning "I, Robot" asari texnologiya va inson ongining o'zaro munosabatini chuqur tahlil qiladi.

"Fahrenheit 451" asarida kitoblar yoqib yuboriladigan jamiyat tasvirlanadi. Bu yerda asosiy xavf jismoniy zo'ravonlik emas, balki ongni boshqarish mexanizmlaridir. Televizion devorlar, interaktiv ekranlar va doimiy shovqin insonni mustaqil fikrlashdan mahrum qiladi. Jamiyat a'zolari chuqur tafakkur o'rniga yuzaki hissiy stimullarga qaram bo'lib qoladi. Bu jarayon begonalashuvning madaniy shaklidir: inson o'z tafakkuridan, tarixidan va ichki dunyosidan uzoqlashadi [5].

"I, Robot" asarida esa begonalashuv boshqacha ko'rinishda namoyon bo'ladi. Azimov robotlarni insoniyatga xizmat qiluvchi tizim sifatida yaratadi, biroq vaqt o'tishi bilan ular qaror qabul qilish jarayonida ustunlikka ega bo'la boshlaydi. Sun'iy intellektning mantiqiy ustunligi insonning axloqiy va hissiy jihatlarini soya ostida qoldiradi. Bu yerda begonalashuv insonning o'z ixtirosi oldida ojiz qolishi shaklida namoyon bo'ladi [6].

Har ikki asarda ham texnologiya bevosita yovuz kuch sifatida emas, balki nazoratsiz qolgan tizim sifatida ko'rsatiladi. Muammo texnik vositaning o'zida emas, balki uning inson ongiga singib borishidadir. Texnologiya ongni passiv iste'molchi holatiga keltirishi, tanqidiy fikrlashni susaytirishi va shaxsni ijtimoiy tizimning oddiy a'zosiga aylantirishi mumkin.

O'zbek olimlari ham zamonaviy globallashuv va axborotlashuv jarayonlarining ma'naviy oqibatlariga e'tibor qaratganlar. Xususan, E. Yusupov madaniy o'zlik va ma'naviy qadriyatlarning saqlanishi masalasini ko'taradi [7]. Shuningdek, N. Jo'rayev ijtimoiy ong transformatsiyasi jarayonida axborot makonining rolini tahlil qiladi [8]. Bu tadqiqotlar texnologiyaning milliy ong va madaniyatga ta'siri masalasini yanada dolzarblashtiradi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda inson va texnologiya o'rtasidagi chegaralar tobora noaniqlashib bormoqda. Sun'iy intellekt tizimlari ijodiy matnlar yaratmoqda, qarorlar qabul qilmoqda, hatto inson hissiyotlarini modellashtirishga urinmoqda.

Bu jarayon inson mohiyatining o'zi haqida savollar tug'diradi: insonni inson qiladigan narsa nima? Ongning mustaqilligi qanchalik saqlanib qoladi?

Maqolaning maqsadi — Bredberri va Azimov asarlari misolida texnologiyaning inson ongini begonalashtiruvchi omil sifatidagi xususiyatlarini aniqlash va ularning falsafiy mazmunini ochib berishdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

- begonalashuv tushunchasining nazariy asoslarini ko‘rib chiqish;
- ilmiy fantastika asarlarida texnologiya va ong munosabatini tahlil qilish;
- ikki asarni qiyosiy jihatdan o‘rganish;
- texnologik jamiyat sharoitida ma’naviy qadriyatlar muammosini aniqlash.

Shunday qilib, ilmiy fantastika nafaqat badiiy janr, balki ijtimoiy-falsafiy ogohlantirish vazifasini ham bajaradi. Texnologiya taraqqiyoti muqarrar jarayon bo‘lsa-da, uning inson ongiga ta’siri nazoratsiz qolmasligi kerak. Aks holda, inson o‘z tafakkuri va ma’naviy mohiyatidan uzoqlashishi mumkin.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, “Fahrenheit 451” va “I, Robot” asarlarida texnologiya inson hayotini yengillashtiruvchi vosita sifatida emas, balki ongga ta’sir ko‘rsatuvchi kuch sifatida tasvirlanadi. Har ikki asarda ham muammo texnikaning o‘zida emas, balki uning inson ustidan nazorat kuchiga aylanish ehtimolidadir.

Bredberri jamiyatida odamlar kitob o‘qimaydi, chuqur fikrlamaydi, ekranga bog‘lanib qoladi. Natijada ular o‘z fikriga ega bo‘lmagan, boshqarilishi oson jamiyatga aylanadi. Bu yerda begonalashuv insonning o‘z tafakkuridan uzoqlashuvi orqali namoyon bo‘ladi. Azimov asarida esa robotlar va sun’iy intellekt tizimlari insonni himoya qilish uchun yaratilgan bo‘lsa-da, vaqt o‘tishi bilan inson qarorlarining o‘rnini egallay boshlaydi. Bu esa insonning o‘z ixtirosiga qaram bo‘lib qolish xavfini ko‘rsatadi.

Har ikki asarni qiyoslab aytish mumkinki, texnologiya nazoratsiz rivojlansa, u insonning mustaqil fikrlashini, ma’naviy qadriyatlarini va erkinligini susaytirishi mumkin. Begonalashuv aynan shu jarayonda — insonning o‘z “men”idan uzoqlashuvida ko‘zga tashlanadi.

Shu sababli texnologiyani butunlay inkor etish emas, balki uni ongli ravishda, axloqiy mezonlar asosida qo‘llash muhimdir. Inson texnologiyani boshqarishi kerak, aks holda texnologiya inson ongini boshqaruvchi kuchga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Economic and Philosophic Manuscripts / Karl Marx. – Moscow: Progress Publishers, 1959. – 246 p.
2. The Question Concerning Technology / Martin Heidegger. – New York: Harper & Row, 1977. – 35 p.
3. The Shallows: What the Internet Is Doing to Our Brains / Nicholas Carr. – New York: W. W. Norton & Company, 2010. – 276 p.
4. Understanding Media: The Extensions of Man / Marshall McLuhan. – New York: McGraw-Hill, 1964. – 359 p.
5. Fahrenheit 451 / Ray Bradbury. – New York: Ballantine Books, 1953. – 158 p.
6. I, Robot / Isaac Asimov. – New York: Gnome Press, 1950. – 224 p.
7. Yusupov E. *Madaniyat va ma’naviyat asoslari*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2000. – 320 b.
8. Jo‘rayev N. *Ijtimoiy ong va globallashuv jarayonlari*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008. – 256 b.

9. The Sane Society / Erich Fromm. – New York: Rinehart & Company, 1955. – 382 p.

XIX ASRDA USMONLI IMPERIYASI VA GERMANIYANING HARBIY TAYYORGARLIGI VA TASHKILIY ALOQALARI

Raximova I.X.

O'zbekiston Milliy Universiteti

Tarix fakulteti tayanch doktoranti

E-mail: riroda793@gmail.com

Annotatsiya: Ushbu maqola XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Usmonli imperiyasida nemis harbiy missiyalarining faoliyati va ularning armiyani modernizatsiya qilishdagi rolini o'rganadi. Salim III va Mahmud II davrida boshlangan prussiyalik va nemis harbiy mutaxassislar bilan hamkorlik, Usmonli armiyasining zamonaviy texnologiyalar, boshqaruv tizimi va qurol yetkazib berish jarayonlarini takomillashtirishga xizmat qilgan. Golts-posho va Otto Liman fon Sanders kabi nemis ofitserlari Usmonli armiyasining tuzilishi va tayyorgarligida muhim rol o'ynadi, bu esa Germaniyaga siyosiy va iqtisodiy ta'sirni kuchaytirish imkonini berdi. Ushbu jarayon Usmonli–Germaniya munosabatlarining harbiy, siyosiy va iqtisodiy yo'nalishlarini shakllantirdi va Birinchi jahon urushidagi ittifoqiy siyosatga zamin yaratdi.

Kalit so'zlar: Usmonli imperiyasi, Nemis harbiy missiyalari, Armiyani modernizatsiya qilish, Golts-posho, Otto Liman fon Sanders, Harbiy sanoat va qurol-savdo, XIX–XX asrlar

KIRISH: XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Usmonli imperiyasi ichki va tashqi siyosiy, iqtisodiy va harbiy muammolarga duch keldi. Modernizatsiya va armiyani isloh qilish ehtiyoji imperiya uchun muhim masala bo'lib, bu jarayonda Yevropaning yetakchi davlatlaridan dastlab Fransiya va Prussiya, keyinchalik Germaniya harbiy mutaxassislar taklif qilindi. Salim III va Mahmud II davrida prussiyalik ofitserlar tomonidan amalga oshirilgan islohotlar armiyaning zamonaviylashuvi uchun birinchi qadam bo'ldi. XIX asrning oxirida esa Usmonli-Germaniya harbiy hamkorligi o'zining to'liq shakliga kirdi. Bu hamkorlik nafaqat armiyaga, balki imperiyaning siyosiy va iqtisodiy hayotiga ham keng ta'sir ko'rsatdi, nemis harbiy mutaxassislari Usmonli armiyasini boshqarishda, qurol yetkazib berishda va hatto siyosiy strategiyada faol ishtirok etdi. Ushbu jarayon Usmonli-Germaniya munosabatlarining asosiy yo'nalishlarini belgilab berdi va Birinchi jahon urushi davridagi ittifoqiy siyosatga zamin yaratdi.

Ma'lumki, harbiy islohot Usmonli imperiyasida modernizatsiya siyosatini amalga oshiruvchi eng muhim institutlardan biri bo'lgan. Salim III ning iltimosiga binoan prussiyalik polkovnik fon Gėtse turk artilleriya bo'linmalarining sinov mashg'ulotlarini o'tkazgan. Mahmud II esa Kapikulu armiyasini tugatib, zamonaviy armiya tuzishga intilar ekan, Prussiyaga murojaat qilgan. Har ikki hukmdor ham o'z

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

hukmronligi davrida prussiya armiyasini namuna sifatida olib, zamonaviy armiya yaratishga harakat qilgan.

Salim III va Mahmud II hukmronlik qilgan davr 1789–1839 yillarni qamrab oladi. Ushbu davr Kichik Qaynarja shartnomasidan keyingi harbiy mag'lubiyatlardan boshlab, Napoleonning Misr yurishi (1789–1802), Navarin jangida (1827) Rossiya tomonidan Usmonli flotining yo'q qilinishi, Gretsiya qo'zg'oloni (1821–1828) hamda Muhammad Ali posho qo'zg'oloni (1831–1841) kabi og'ir harbiy-siyosiy sinovlar bilan tavsiflanadi [1, b.53].

Mazkur davrda Usmonli imperiyasi nafaqat Rossiya kabi yirik davlatni mag'lub eta olmadi, balki o'zining chegaraviy viloyatlarida yuzaga kelgan qo'zg'olonlarni ham bostirishga qodir bo'lmadi. Shu sababli Usmonli imperiyasi Prussiyadan harbiy delegatsiya yuborishni so'radi. 1836 yilda Prussiya uch nafar kapitan boshchiligidagi, Moltke rahbarligida harbiy delegatsiyani yubordi. Biroq bu harbiy yordam kutilgan natijani bermadi.

Aslida, XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab Usmonli imperiyasi harbiy islohotlarni amalga oshirish maqsadida Yevropadan harbiy mutaxassislarni taklif eta boshladi. Navarin voqeasigacha bu mutaxassislar, odatda, Fransiya dan kelgan. Biroq Gretsiya masalasida Fransiyaning tutgan pozitsiyasi hamda Jazoirning bosib olinishi ortidan fransuz mutaxassislari prussiyalik ofitserlar asta-sekin almashtira boshladi. Qrim urushi (1853-1856)dan so'ng usmonli-fransuz munosabatlari yaxshilangach, fransuz harbiy missiyasi yana Usmonli ofitserlarini tayyorlash uchun yuborildi. Fransiyaning Usmonli armiyasiga ta'siri Prussiyadan 1870 yilda ko'rilgan mag'lubiyatgacha davom etdi [3, b.17-20].

1877-1878 yillardagi Rus-turk urushi Usmonli imperiyasining mag'lubiyati bilan yakunlangach, usmonli byurokratiyasi yana armiyani qayta tuzish zarurligini ta'kidladi. Biroq mazkur urush davomida Bolqonlarda va Sharqiy Anadoluda kuchli qarshilik ko'rsatildi, bu esa rus armiyasining Usmonli poytaxtiga yoki Anadolining ichki hududlariga chuqur kirib borishiga yo'l qo'ymadi.

Shu bilan birga, bu holat zamon talablariga mos tarzda puxta tayyorlangan ofitserlar tomonidan muvaffaqiyatli boshqaruv olib borilgani yoki harbiy logistikaning to'liq ta'minlangani natijasi emas edi. Aksincha, bunda usmonli askarlarining shaxsiy fidoyiligi bilan ifodalangan qarshiligi yoki mamlakat transport tarmog'ining bosqinni cheklab turish qobiliyati muhim rol o'ynadi [4, b.62-64].

Berlin kongressidan so'ng esa nemis harbiy mutaxassislari Usmonli imperiyasiga samarali va uzluksiz ravishda kela boshladi. Shu tariqa, Usmonli imperiyasiga german imperializmining kirib kelishi tezlashdi. Ushbu davr, shuningdek, Usmonli imperiyasining armiyani isloh qilish siyosatida yuz bergan o'zgarishni ham ifodalaydi. Chunki kongressgacha bo'lgan davrda, 1849 yilda Usmonli imperiyasida bo'lgan polyak va venger qochqinlari misolida ko'ringanidek, islomni qabul qilgan ofitserlar yordamida usmonli armiyasini isloh qilishga urinishlar mavjud edi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Biroq kongressdan keyingi davrda Germaniya Bosh shtabining strategiyasi Bosh shtab tomonidan tayinlangan ofitserlar hamda harbiy texnologiyalar orqali Usmonli armiyasi tizimiga singdirila boshladi. Usmonli imperiyasining bunday yondashuvi Birinchi jahon urushi davrida o'z samaradorligini namoyon etgan fidokor, itoatkor va bardoshli harbiy ittifoqchiga bo'lgan Germaniyaning ehtiyoji bilan hamda o'z mahsulotlari uchun bozor izlayotgan nemis harbiy sanoatining bozor talablariga to'liq mos kelar edi [1, b.30].

Sulton Abdulhamidning iltimosiga binoan, Germaniyaning elchisi fon Hatsfeld orqali 1880 yil may oyida fuqarolik va harbiy mutaxassislar ajratish masalasi ko'tarilgan edi. Natijada, 1882 yil aprel oyida Usmonli imperiyasiga harbiy ekspertlardan iborat delegatsiya yuborildi. Ushbu delegatsiya tarkibiga otliq qo'shinlar polkovnigi Keler, otliq qo'shinlar mayori Gobbe, artilleriya mayori Ristov hamda piyoda qo'shinlar mayori Kamphönever kirgan [5 b.96].

Germaniya ushbu yordam evaziga bir qator siyosiy va harbiy manfaatlarni ko'zlagan edi [8, b.24]. Xususan, u Usmonli imperiyasida siyosiy va harbiy ta'sirga ega bo'lishni, Istanbulda faoliyat yuritayotgan boshqa buyuk davlatlarning, ayniqsa harbiy attashelarning faoliyatini nazorat ostiga olishni hamda Usmonli armiyasini nemis qurollari bilan jihozlashni maqsad qilgan. Bundan tashqari, Bismark kelajakda ehtimoliy german-rus urushi yuzaga kelgan taqdirda, nemis mutaxassislari boshchiligidagi va nemis qurollari bilan ta'minlangan Usmonli armiyasidan foydalanish imkoniyatini ham ko'zda tutgan.

Keyingi davrda usmonli-german munosabatlari aynan shu yo'nalishda rivojlanganini ta'kidlash mumkin. Germaniyaning Usmonli imperiyasiga tobora kuchayib borayotgan ta'siri ushbu strategiya natijasi bo'lib, bunga Usmonli imperiyasining Germaniyadan buyurtma qilgan qurol-aslaha xaridlari [1, b.68] hamda Birinchi jahon urushi yaqqol dalil bo'la oladi.

Usmonli xizmatida posho unvoni bilan sultonning ad'yutanti etib tayinlangan Keler uch yildan so'ng, marshal unvonini olgan paytda vafot etdi, uning safdoshlari esa polkovnik unvoniga sazovor bo'ldilar. Bu holat nemislarning Usmonli imperiyasi harbiy xizmatiga kirishga bo'lgan intilishini yanada kuchaytirgan bo'lsa kerak. Usmonli armiyasida yuqori lavozimlarga tezkor tayinlanish Germaniya armiyasida ham mos darajadagi harbiy unvonlarning berilishiga olib kelgan.

Keler 1885 yilda vafot etganidan keyingi o'n yil ichida podpolkovnik baron Kolmar fon der Golts nemis harbiy ekspertlar guruhining rahbari etib tayinlandi. Golts, ayniqsa, yosh ofitserlarni tayyorlash jarayonida muhim rol o'ynab, ularda Germaniyaga nisbatan hayrat va sadoqat tuyg'usini shakllantirdi [7, b.27-29]. Golts-posho Usmonli armiyasining holati haqida nemis harbiy doiralarga ikkilanmasdan ma'lumot berib turar edi [5, b.94] hamda buyuk davlatlar o'rtasidagi raqobatda muvozanat siyosatini yuritgan sulton Abdulhamid II ni Germaniya tomoniga og'dirishga intildi.

Bu yo'nalishdagi urinishlardan biri uning 1899 yil 16 oktyabrda Valderzega yozgan va qo'lga olingan maktubida ochib berilgan. Golts-posho amal qilmoqchi

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

bo'lgan strategiyani quyidagicha qisqacha bayon etish mumkin [3, b.57]: u Rossiya va Fransiya sultonni Germaniyaga qarshi gijgijlayotganini, sulton esa ikkilanish holatida ekanini ta'kidlaydi. Shu bilan birga, u harbiy bo'linmalarni qo'zg'atish, bundan tashqari, Usmonli armiyasi uchun nemis qurollarini sotib olishda muhim rol o'ynagan va muntazam ravishda maosh olib turgan ayrim usmonli pasholarning qo'llab-quvvatlashiga erishish mumkinligini ham qayd etadi.

Maktubida u soxta qo'zg'olon uyushtirishi va nemisparast pasholar yordamida Germaniyani bu qo'zg'olonni bartaraf eta oladigan yagona do'stona davlat sifatida ko'rsatib, shu yo'l bilan sulton ishonchini qozonish mumkinligini bildiradi. Garchi Goltsning sa'y-harakatlari muvaffaqiyatsizlikka uchrasa va u Germaniyaning to'liq qo'lloviga ega bo'lmasa ham, bir narsani qat'iy aytish mumkinki, Golts-posho Usmonli armiyasini nemis harbiy tizimi bilan integratsiyalash vazifasini o'z zimmasiga olgan edi. U turk mudofaa tizimiga berishga intilgan shakl Germaniyaning Bolqon siyosatiga mos bo'lib, bu siyosat Avstriya-Vengriyaga emas, balki boshqa Bolqon davlatlariga qarshi yo'naltirilgan edi.

Poshoning Usmonli imperiyasidagi missiyasi faqat harbiy masalalar bilan cheklanib qolmagan. U tomonidan ishlab chiqilgan islohot rejalari doimiy ravishda Germaniyadan Usmonli imperiyasi nomiga yirik qurol-aslaha buyurtmalarining berilishiga olib kelgani hamda bu buyurtmalar asosan Krupp kontserni orqali bajarilgani pashoning nemis harbiy sanoatining bozor ehtiyojlariga muvofiq faoliyat yuritganidan dalolat beradi.

Aslida, Usmonli imperiyasidagi nemis harbiy mutaxassislari hamda Germaniya Tashqi ishlar vazirligi nemis harbiy sanoatining asosiy tayanchlaridan biri bo'lgan. Shu tariqa, dastlab Usmonli imperiyasining harbiy tayyorgarlik bo'yicha mutaxassislarga bo'lgan ehtiyoji asosida boshlangan usmonli-german yaqinlashuvi Germaniyaning qurol-aslaha sanoati uchun muhim bozorga aylanishi bilan yakunlandi.

Mazkur munosabatlar doirasida harbiy mutaxassislar qurol-yarog' monopoliyalari bilan bog'liq tijorat aloqalarini boshqaruvchi vositachilar rolini bajardilar. Ushbu ishbilarmonlik aloqalari evaziga ular tegishli kompaniyalardan sheriklik takliflari, aksiyalar, komissiya to'lovlari va boshqa imtiyozlar olishgan. Germaniya hukumati ham qurol savdosining barqarorligini ta'minlash maqsadida o'z ofitserlarining Usmonli armiyasida xizmatni davom ettirishini zarur deb hisoblagan. Hatto ayrim lavozimlarning Usmonli armiyasida aynan nemis ofitserlari tomonidan egallanishini ta'minlash uchun jiddiy sa'y-harakatlar ham qilgan.

1891 yilda nemis artilleriya mutaxassisi Ristov vafot etgach, uning o'rniga yangi mutaxassis tayinlash masalasi ko'tarildi. Bu borada maslahat berilgan fon der Golts fransuzlarning Usmonli armiyasini artilleriya bilan ta'minlash borasida katta faollik ko'rsatayotganini qayd etib, artilleriya ofitserini tayinlashni tavsiya qildi. Shuningdek, Golts ushbu ofitserning Usmonli armiyasiga artilleriya yetkazib berayotgan nemis kompaniyalari, xususan Krupp bilan shaxsiy aloqalarga ega

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

bo'lishi nihoyatda foydali ekanini ta'kidladi [2, b.34]. Germaniya hukumati bu tavsiyani inobatga oldi.

1880–1890-yillarda baron fon der Golts boshlab bergan faoliyat asr oxiriga kelib harbiy attashe mayor Morgen tomonidan davom ettirildi. Bir necha yil o'tib u chaqirib olinganida, Krupp kompaniyasiga berilgan buyurtmalar shu darajada yirik ediki, kompaniyaning Istanbuldagi savdo vakillari bo'lgan Xuber aka-ukalar faqat komission to'lovlar hisobidan millionerlarga aylangan edilar [4, b.12].

Golts-poshoda keyin ham Usmonli imperiyasiga nemis harbiy mutaxassislarining kelishi davom etdi. Ulardan biri Loiz Kamphönever 1897 yilda feldmarshal unvoniga ko'tarildi. Shuningdek, u sulton tomonidan beriladigan va hatto turk feldmarshallari uchun ham osonlik bilan nasib etavermaydigan «yaver-i akram» (ad'yutant) unvoniga sazovor bo'ldi. Kamphöneverning Usmonli armiyasiga qo'shgan hissasi, uzoq yillar davomida usmonli piyoda qismlarining bosh inspektori sifatida xizmat qilganidan tashqari, aniq ma'lum emas [2, b.88].

Biroq bir narsa shubhasiz: u kutilmaganda Plevna qahramoni, mashhur G'ozzi Usmon posho bilan bir xil harbiy unvon va faxriy titulga ko'tarilgan edi [7, b.45]. 1913 yilda muvaffaqiyatsiz yakunlangan Bolqon urushlaridan so'ng Usmonli imperiyasi yana Germaniyadan harbiy mutaxassislar so'rab murojaat qildi. Otliq qo'shinlar generali Otto Liman fon Sanders boshchiligidagi nemis harbiy ekspertlar delegatsiyasi Usmonli imperiyasiga yetib keldi. Shu vaqtdan boshlab Germaniyaning Usmonli imperiyasiga bo'lgan ta'siri faqat armiya bilan cheklanmay, barcha sohalarda kuchaya boshladi.

1914 yilgacha inglizlar Usmonli flotini isloh qilishdan manfaatdor bo'lgan bo'lsalar [4, b.84], Fransiya va Italiya esa Usmonli jandarmeriyasini isloh qilishga qiziqish bildirgan edi. Biroq Usmonli quruqlik qo'shinlari son jihatidan katta bo'lib, flot va jandarmeriyaga nisbatan ancha keng qamrovli funksiyalarga ega edi. Shu jihatdan qaralganda, quruqlik qo'shinlarida nemis ta'sirining kuchayishi Germaniyaga Usmonli imperiyasi doirasida boshqa buyuk davlatlarga nisbatan ustunlik berdi [6, b.104].

Xulosa: XIX asr oxiri va XX asr boshlarida Usmonli imperiyasida nemis harbiy missiyalari armiyani modernizatsiya qilish, harbiy texnologiyalarni joriy etish va siyosiy barqarorlikni ta'minlashda muhim rol o'ynadi. Golts-posho va uning izdoshlari, shuningdek Otto Liman fon Sanders boshchiligidagi delegatsiyalar Usmonli armiyasining tuzilishi, tayyorgarligi va qurol-yarog' bilan ta'minlanishida markaziy rol o'ynadi. Ushbu hamkorlik orqali Germaniya Usmonli imperiyasida nafaqat harbiy ta'sirini kuchaytirdi, balki qurol-savdo va iqtisodiy manfaatlar bozorini ham kengaytirdi. Natijada Usmonli-Germaniya yaqinlashuvi Birinchi jahon urushidagi ittifoqiy siyosat va harbiy strategiyaning shakllanishiga zamin yaratdi. Shu bilan birga, ushbu jarayon Usmonli imperiyasining ichki siyosiy qarorlarida, harbiy tizimni modernizatsiya qilish va xalqaro pozitsiyasini mustahkamlashdagi qarorlarida nemis manfaatlarining sezilarli ta'sirini namoyon etdi.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Фахир Армаоглу «Политическая история: 1789–1980». Анкара, 1973, с. 35–125.
2. Андерсон М. Восточный вопрос, 1774–1923. — М.: Центрполиграф, 2004.
3. Битти А. Британская политика и Восточный вопрос в XIX веке. — Лондон, 1987.
4. Дружинин Н.М. Восточный вопрос в XIX веке. — М.: Наука, 1978.
5. Карасев А.А. Египет и Османская империя в XIX веке. — М., 2001.
6. Kieser, H. Germany and the Ottoman Empire: The Military Mission. — Berlin: De Gruyter, 2002.
7. McMeekin, S. The Ottoman Endgame: War, Revolution, and the Making of the Modern Middle East, 1908–1923. — New York: Penguin, 2015.
8. Lieven, D. Russia Against Napoleon: The True Story of the Campaigns of War and Diplomacy. — London: Penguin, 2009.

XITOIY MADANIYATIDA QORA RANGNING O'ZIGA XOSLIGI

*Ma Cuiling, Shinjon qishloq xo'jaligi
universiteti dotsenti,
ToshDIU xitoy tili o'qituvchisi
Quliyeva Durdona Asliddinovna
SamDCHTI Xitoy filologiyasi
kafedrasida katta o'qituvchisi*

Annotatsiya: Har bir davlat madaniyati turli xil belgilar, ramzlar va ranglar bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi. Ranglar turli davlat jamiyatida turli xil ma'nolarni aks ettiradi. Biz mazkur maqolamizda Xitoy madaniyatida qora rangning tutgan o'rni, qora rangning ifodalaydigan ma'nosini xitoy tilidagi hikoya misolida, matnda ko'rib tahlil qilamiz.

Kalit so'zlar: Xitoy madaniyati, rang, butun borliq rangi, qora rang, qora-adolat, 万物有色

Annotation: The culture of each country is closely related to various signs, symbols and colors. Colors reflect different meanings in different countries' societies. In this article, we will analyze the role of black in Chinese culture and the meaning of black in the text, using the example of a Chinese story.

Keywords: Chinese culture, color, the color of all existence, black color, black-justice, 万物有色

Hozirgi shiddat bilan rivojlanayotgan zamonda Xitoyning tsivilizatsiya tezligini inkor etib bo'lmaydi. Xitoy madaniyati juda ham keng va go'zal. Xitoy hududi qanchalik katta va bepoyon bo'lsa uning madaniyati haqidagi qarashlar ham shunchalik beqiyosdir. Har bir davlat madaniyatida bo'lgani kabi Xitoy madaniyatida ham ranglar alohida o'rin egallaydi. Ehtimol, dunyoning hech bir

mamlakati Xitoy kabi ranglarga ishtiyoqi baland emasdir. Qora, qizil va sariq ranglarning yashirin ma'nolari sizni qayerga borsangiz ham ta'qib qiladi.

Xitoyshunoslar juda ham yaxshi biladiki, xitoyda “万” atamasi “hamma narsa”, “butun borliq” ma'nolarida ham ishlatiladi va xitoyliklar madaniyatida “hamma narsaning o'zining rangi bor” degan jumla ham bor. Ya'ni, “万物有色”.

Haqiqiy hayotda biz juda ko'p sonli ranglarga duch kelamiz. Olimlar rang spektrini tahlil qilish orqali isbotlaganidek, dunyoda 10 milliondan ortiq turli xil ranglar mavjud. Ammo xitoyliklar uchun hamma narsa ancha sodda: ular faqat beshta asosiy rangni hisobga olishadi: qora, qizil, ko'k, oq va sariq. Bu ranglar “sof”, “toza” ranglar deb hisoblanadi, qolganlari esa bu asosiy ranglarning turli xil kombinatsiyalari, faqatgina ular turli miqdor va nisbatlarda aralashtirilgan.[1;87] Xitoyliklar bunday ranglarni “aralash” deb atashadi. “Sof ranglar” an'analarga sadoqat, barqarorlik, doimiylik va olijanoblikni anglatadi, “aralash ranglar” esa qo'pol va hatto pastkash ranglar deb hisoblanadi. Masalan, qadimgi Xitoyda ayollar kiyimlarining rangi uning birinchi rafika yoki kanizak ekanligini farqlash imkonini berardi. O'sha davrlarda birinchi rafiqalar faqat “sof ranglar” kiyishlari kerak edi, kanizaklarga esa “aralash ranglar” kiyishga ruxsat berilgan.

Nima uchun xitoyliklar yuqorida tilga olingan beshta rangga urg'u berishadi? Bu ularning koinot tuzilishini tushunishlaridan kelib chiqadi degan qarashlar fikrimizni yanada ilmiylashishiga sabab bo'ladi. Rang ramziyligiga beshta elementdan iborat an'anaviy tizim omili orqali qarash kerak. Sababi xitoyliklar dunyoni va uning barcha tarkibiy qismlarini besh toifaga ajratadilar: yog'och, olov, metall, suv va yer. Mana shu beshta dunyo asosini tashkil etuvchi omillar yuqorida aytgan besh xil rangimiz bilan chambarchas bog'liq va aynan shu ranglar ham inson ham tabiatning ildizi deb hisoblashadi.

Maqolamizni taqdim etishdan asosiy maqsadimiz, aynan qora rangining ma'no ustunlarini ifodalashdir.

Qadimgi Xitoy madaniyatida qora rang shimol rangi bo'lib, sirli narsa va jumboqli hodisa bilan bog'liq bo'lgan. Bu rangning asosiy elementi suv hisoblangan, chunki aynan suv suyuqlik, salqinlik va orqaga harakatlanish qobiliyatiga ega bo'lgan. Bu ilon va qora toshbaqaning simbiozi bo'lgan yer yuzidagi jangchi Syuanvu va odamlarning osmonga ko'tarilishini to'xtatgan afsonaviy hukmdor Juansuy badiiy ramzi bilan birlashtirilgan.[2;74]

Ikki davlat madaniyatlararo farqdan kelib chiqib aytadigan bo'lsak, o'zbek madaniyatida qora rang bu salbiy rang hisoblanib, badiiyatda yovuzlik rangi hozirgi zamonaviy jamiyatda esa motam va aza rangi hisoblanadi. Ammo Xitoy madaniyatida biz bu rangni jasurlik va mardlik, to'g'riso'zlik va olijanoblik ramzini ifodalashining guvohi bo'lishimiz mumkin.

Fikrimizni Xitoy madaniyati va adabiyotida ma'lum va mashhur bo'lgan bir hikoya bilan isbotlashni joiz deb topdik. Mazkur hikoya “黑脸包公” ya'ni “Qora yuzli Baogon” deb nomlanib unda aynan qora rangining ijobiy ta'siri va ma'nosiga

urg‘u berilganiga shohid bo‘lamiz. Quyida matnni xitoy tilida keltirib, so‘ng uni tahlil qilamiz.

中国宋朝的时候，有一位法官叫包拯。他做事非常公正，人们都很尊敬他，信任他，叫他“包公”。又因为他的脸很黑，所以人们又叫他“黑脸包公”。

那时候还有一个官员叫陈世美，皇帝很喜欢他，想把自己的女儿嫁给他。陈世美为了和黄帝的女儿结婚，不但不要自己的妻子和两个孩子，还想让人杀死他们。陈世美的妻子又伤心又气愤，找到包公，把这件事告诉了他。包公根据当时的法律，处死了陈世美。

包拯为人民做了很多好事，他的事迹一直传到今天。“黑脸包公”也成为好官员的代表，人们常把公正的官员叫做“黑脸包公”。[4;12]

Mazkur matndan bilishimiz mumkinki, qora rang “adolat” so‘zi bilan sinonimik qatorda turibdi, ya’ni xitoy madaniyatida qora rangining adolat, to‘g‘riso‘zlik va ijobiy ma’nodagi aksini yaqqol ko‘rishimiz mumkin bo‘ladi.

Ammo ba’zi holatlarda istisno holatlarga ham duch kelishimiz mumkinki, bu xitoy madaniyatida jahon madaniyati ba’zi unsurlarining inikosini aks ettiradi, Misol uchun rasm atrofidagi qora hoshiya mazkur rasmdagi odamning vafot etganligini anglatadi.

Leksik birliklarning semantik xususiyatlari va moslik xususiyatlariga qiziqish qadimgi davrlardan to hozirgi kungacha saqlanib qolgan. Har bir tarixiy davr, fan sohasi va amaliy faoliyat insonning dunyo va uning atrofidagi dunyo haqidagi tushunchasini chuqurlashtiradi va boyitadi. Bunga ko‘p jihatdan turli hodisalar va obyektlarning belgilanishini leksik-semantik o‘rganish yordam beradi.

So‘zlarning tarkibi va semantik tuzilishini tahlil qilish, semantik ramkalar, modellar va maydonlarni qurish va stilistik funktsiyalarni aniqlash orqali tilshunoslar dunyoning turli bilim sohalarini tushunishini o‘rganadilar, turli tillardagi umumiy va milliy o‘ziga xos lingvomadaniy xususiyatlarni aniqlaydilar. Lingvistik tahlil obyektini to‘g‘ri tanlash belgilangan maqsad va vazifalarni eng aniq hal qilish imkonini beradi.[3;119]

Ushbu maqolada bizning e’tiborimiz har qanday tildagi noyob leksik birliklar sinfiga qaratilgan-rang belgilari. Rang turli fanlarda o‘rganish mavzusi hisoblanadi: fizika, kimyo, psixologiya, tarix va boshqalarda ham. Tilshunoslar va boshqa olimlarning rang va rang belgilariga e’tiborining ortishi tasodifiy emas. Rang lug‘atiga qiziqish boshqa etnik guruhning mentalitetini tushunish va dunyoqarashini shakllantirishga urinishlardan kelib chiqadi, chunki rang nomlari har bir xalqqa xos bo‘lgan atrofidagi dunyoni yorqin aks ettiradi. Ma’lum bir tilni o‘rganar ekanmiz uning madaniy birliklarini ham o‘rganishimiz talab etiladi, hamda ranglarni o‘rganib

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ularning mazmunini anglash tilshunoslar oldida turgan eng qiziq va muhim mavzu bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Берлин, Б. Основные цветовые термины: их универсальность и видоизменения / Б. Берлин, П. Кей. – М., 1969. – 196 с.
2. Шевчук, О. П. Цветообозначения китайского языка, их особенности и национальнокультурная специфика / О. П. Шевчук. – М. : Ин-т востоковедения РАН, 2005. – 25 с.
3. 李护临 “ Zamonaviy xitoy tilidagi rangli so'zlarning ma'nosini tahlil qilish” Pekin: Tijorat matbuot nashriyoti, 2007. 78-85-betlar.
4. 最有中国味儿的字和词-Beijing Language and culture university press, Pekin-2010

SHARQ MASHSHOIYILIGIDA AQL VA JISM MUNOSABATINING
METAFIZIK TAHLILI

Axatova Dildora Axtamovna
Shahrisabz davlat pedagogika instituti
Ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti v.b.
falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
E-mail: axatovadildora795@gmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-6849-0603>

Annotatsiya: Ushbu maqolada Sharq peripatetizmi (mashshoiylik) namoyandalari — Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd falsafasida aql va jism o'rtasidagi o'zaro aloqadorlik masalalari tadqiq etiladi. Maqolada aqlning jismga nisbatan iyerarxik ustunligi, uning substansial mustaqilligi va inson kamolotida tutgan o'rni falsafiy iqtiboslar asosida yoritilgan.

Abstract: This article examines the issue of the interrelation between intellect and body in the philosophy of the representatives of Eastern Peripateticism (Mashsha'iyya), namely Abu Nasr al-Farabi, Ibn Sina (Avicenna), and Ibn Rushd (Averroes). The study analyzes the hierarchical superiority of the intellect over the body, its substantial independence, and its role in human perfection on the basis of philosophical sources and classical texts. Special attention is given to the concepts of the soul (nafs), the Active Intellect, and Ibn Sina's doctrine of the “Floating Man” as key elements in understanding the metaphysical status of intellect within the framework of hylomorphism.

Аннотация: В данной статье исследуются вопросы взаимосвязи разума и тела в философии представителей восточного перипатетизма (машшайя), а именно Абу Насра аль-Фараби, Ибн Сины (Авиценны) и Ибн Рушда (Аверроэса). В работе анализируются иерархическое превосходство разума по

отношению к телу, его субстанциальная самостоятельность, а также его роль в процессе человеческого совершенствования на основе философских источников и классических текстов. Особое внимание уделяется понятиям души (нафс), Деятельного Разума и учению Ибн Сины о «парящем человеке» как ключевым элементам понимания метафизического статуса разума в рамках гиломорфизма.

Kalit soʻzlar: Sharq mashshoiyligi, gilomorfizm, aql, jism, nafs, faol aql, muallaq odam, Ibn Sino, Farobiy, Ibn Rushd.

Keywords: eastern peripateticism, hylomorphism, intellect, body, soul (nafs), active intellect, floating man, Ibn Sina, al-Farabi, Ibn Rushd.

Ключевые слова: восточный перипатетизм, гиломорфизм, разум, тело, душа (нафс), Деятельный Разум, парящий человек, Ибн Сина, аль-Фараби, Ибн Рушд.

Insoniyat tafakkuri tarixida aql va jism oʻrtasidagi munosabat masalasi eng muhim va murakkab falsafiy muammolardan biri hisoblanadi. Ushbu masala nafaqat metafizika va gnoseologiya doirasida, balki axloq, antropologiya va ijtimoiy falsafa kontekstida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Aql va jismning oʻzaro aloqadorligi inson mohiyatini anglash, uning kamolot yoʻlini belgilash va borliqdagi oʻrnini tushuntirishda tayanch tushuncha boʻlib xizmat qiladi.

Mazkur muammo Aristotel tomonidan ishlab chiqilgan peripatetizm taʼlimotida nazariy jihatdan asoslangan boʻlib, u materiya va shakl birligi — gilomorfizm gʻoyasiga tayanadi. Keyinchalik ushbu taʼlimot Sharq falsafiy tafakkurida Abu Nasr Farobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd kabi buyuk mutafakkirlar tomonidan ijodiy rivojlantirildi va islomiy metafizika, axloqiy qarashlar hamda kosmologik tasavvurlar bilan boyitildi. Mashshoiylik oqimi aql va jism masalasiga ratsional-mantiqiy yondashuvni taklif etib, ularni qarama-qarshi kuchlar sifatida emas, balki oʻzaro uzviy bogʻlangan va bir-birini toʻldiruvchi yaxlit tizim sifatida talqin etdi.

Sharq mashshoiylari jismni (badanni) aql faoliyati uchun zarur boʻlgan moddiy asos va vosita sifatida tushuntiradilar. Ularning nazarida, aql oʻz mohiyatiga koʻra nomoddiy boʻlsa-da, u dunyoviy bilim va tajribani aynan jism orqali egallaydi. Shu sababli jism aql uchun inkor etiladigan emas, balki zarur va muhim unsur hisoblanadi. Sharq mashshoiylari aql va jismni bir-biriga qarama-qarshi emas, balki oʻzaro uzviy bogʻliq tizim sifatida talqin qiladilar [1, 45].

Ibn Sino oʻzining “Shifo kitobi” va “Najot” asarlarida jism va ruh munosabatini hunarmand va uning asbobiga qiyoslaydi. Mutafakkir fikricha, ruh — ilohiy manbadan kelib chiqqan javhar boʻlib, u jismga uni boshqarish, tartibga solish va kamolot sari yetaklash vazifasi bilan biriktirilgan. Jism esa ruh va aql uchun tajriba maydoni boʻlib xizmat qiladi.

Jism orqali olinadigan sezgilar — koʻrish, eshitish, hid bilish, taʼm va teginish — aql uchun dastlabki bilish materiali, yaʼni “xomashyo” vazifasini bajaradi. Aql ushbu sezgi maʼlumotlarini tahlil qilish, taqqoslash va umumlashtirish orqali

mavhum tushunchalar, ilmiy qonuniyatlar hamda falsafiy xulosalarni shakllantiradi. Shu jihatdan, jism va aql o'rtasidagi aloqadorlik bilish jarayonining ajralmas sharti sifatida namoyon bo'ladi.

Abu Nasr Farobiy aql va jism munosabatini nafaqat individual inson doirasida, balki ijtimoiy va siyosiy tizim bilan uzviy bog'liq holda tahlil qiladi. U insonni "mikrokosmos", ya'ni kichik koinot sifatida talqin etib, undagi a'zolar o'rtasidagi munosabatni jamiyat tuzilishiga qiyoslaydi.

Farobiyning "Fozil odamlar shahri" asarida inson tanasida boshqaruvchi a'zo sifatida yurak va aql alohida o'rin tutadi. U shunday yozadi:

"Inson a'zolari ichida shunday bir bosh a'zo borki, u o'z tabiati bilan eng mukammal bo'lib, qolgan barcha a'zolar unga xizmat qiladi va uning maqsadlarini amalga oshirish uchun bo'ysunadi" [1, 78].

Bu fikr Farobiy falsafasida aqlning jism ustidan iyerarxik ustunligini yaqqol namoyon etadi. Shu bilan birga, mutafakkir jismning sog'lomligi va muvozanati aql faoliyatining barkamolligi uchun zarur shart ekanini ta'kidlaydi. Aqlning barkamolligi esa insonning oliy maqsadi — baxt va saodatga erishishiga xizmat qiladi. Demak, Farobiy ta'limotida aql va jism o'rtasidagi uyg'unlik individual va ijtimoiy kamolotning asosi hisoblanadi.

Ibn Sino mashshoiylik ta'limotini yangi bosqichga ko'targan mutafakkir sifatida aqlning jismga nisbatan ontologik maqomini chuqur tahlil qiladi. U Aristotel g'oyalariga tayangan holda, aqlning jismga mutlaq bog'liq emasligini isbotlashga intiladi. Bu borada uning "Muallaq odam" tajribasi muhim falsafiy dalil sifatida tanilgan.

Mazkur tajribada Ibn Sino shunday faraz qiladi: agar inson barcha jismoniy sezgilardan va a'zolaridan mahrum bo'lgan holda yaratilsa ham, u o'z "men"ligini anglay oladi. Bu holat quyidagi fikr bilan ifodalanadi:

"Sen o'zligingni anglaysan, hatto qo'ling, oyog'ing yoki boshqa jismoniy a'zolarining mavjud bo'lmagan taqdirda ham. Demak, anglovchi 'Men' jismoniy a'zolaridan boshqa bir mohiyatdir" [2, 112].

Ushbu dalil aqlning nomoddiy, mustaqil va substansial javhar ekanini ko'rsatadi. Ibn Sino nazariyasida jism aql uchun zarur vosita bo'lsa-da, u aqlning mohiyatini belgilovchi omil emas. Aql jismdan mustaqil holda mavjud bo'lishi mumkin, jism esa aqlning dunyoviy bilim va tajribani egallashi uchun vaqtinchalik makon vazifasini bajaradi.

Ibn Rushd mashshoiylik an'anasini davom ettirgan holda, aql va jism o'rtasidagi amaliy va gnoseologik bog'liqlikka alohida e'tibor qaratadi. Uning fikricha, inson aqli dastlab sof va bo'sh holatda bo'lib, u faqat jismoniy sezgilar orqali olingan ma'lumotlar asosida rivojlanadi.

Mutafakkir bu fikrni quyidagi o'xshatish orqali ifodalaydi:

"Inson aqli toza taxtaga o'xshaydi; jismoniy sezgilar orqali ma'lumot qabul qilinmaguncha, unda hech qanday haqiqat shakllanmaydi" [4, 56].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
"ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI"

Ibn Rushd talqinida aql va jism o'rtasidagi munosabat amaliy va gnoseologik jihatdan chuqur tahlil qilinadi. U aqlning jism orqali dunyoni idrok etishini ta'kidlaydi, ya'ni barcha dastlabki bilimlar va tajribalar insonning jismoniy sezgilari orqali keladi. Shu bilan birga, Ibn Rushdning fikricha, aql faqat sezgi orqali emas, balki umumlashtirish, mantiqiy tahlil va konseptual fikrlash jarayonida moddiy dunyoning cheklovlaridan chiqadi. Shu yo'l bilan aql erishgan ilmiy, falsafiy va etik haqiqatlar jismoniy olamdan ustun, universal va ob'ektiv xarakter kasb etadi. Bu jihatdan Ibn Rushdning talqini mashshoiy falsafada aqlning amaliy va nomoddiy birligi kontseptsiyasini uyg'unlashtiradi va rivojlantiradi [1, 102].

Mashshoiylik falsafasining eng oliy bosqichi inson aqlining jismoniy va nafsoniy cheklovlardan yuksalishi, ya'ni "Faol Aql" (al-'Aql al-Fa'ol) bilan bog'lanishida namoyon bo'ladi. Faol Aql koinotdagi intellektual tartib va ilohiy nurning manbai sifatida talqin qilinadi, u orqali inson aqli ma'naviy va bilish darajasida yuksaladi. Faol Aql bilan bog'langan aql o'zida borliqning umumiy qonuniyatlarini anglash va kosmik tartibni idrok etish imkoniyatini yaratadi. Shu jarayonda inson nafaqat bilim egasi, balki ma'naviy yetuklik sari intiluvchi mavjudot sifatida namoyon bo'ladi [2, 87].

Aql jismoniy ehtiyojlar va nafsiy istaklar ustidan ustunlik qila boshlagan sari, u kosmik aql bilan uyg'unlashadi va undan "fayz", ya'ni ma'naviy va intellektual nurlanishni qabul qiladi. Bu nurlanish insonni epistemologik va etik jihatdan boyitadi, shuningdek, inson ruhiy kamolotining yanada yuqori pog'onasiga olib chiqadi. Shu bosqichda jism o'z funksiyasini ado etgan hisoblanadi, ya'ni u aql uchun vaqtinchalik vosita vazifasini bajargan bo'ladi. Shu tariqa, aql mukammallik va boqiylik darajasiga ko'tarilib, insonning oliy maqsadlariga yetishiga zamin yaratadi [3, 91].

Sharq mashshoiyligida aql va jism munosabati murakkab, ko'p qirrali va dialektik xarakterga ega. Jism aql kamolotining boshlang'ich bosqichi va zarur sharti bo'lsa, aql jismning mohiyatini belgilovchi va unga ma'no baxsh etuvchi oliy kuch sifatida namoyon bo'ladi. Mashshoiy mutafakkirlar xulosasiga ko'ra, insonning asosiy vazifasi jismoniy va nafsoniy ehtiyojlar ustidan aql hukmronligini o'rnatish, shu orqali axloqiy yetuklikka erishish va koinotning oliy haqiqatlarini idrok etishdir. Shu munosabat bilan mashshoiylik falsafasida jism foniylilik ramzi sifatida talqin qilinsa, aql boqiylik, haqiqat va ma'naviy kamolotning asosiy manbai sifatida e'tirof etiladi [4, 115].

Bundan tashqari, Ibn Rushd talqini shuni ko'rsatadiki, inson aqli va jism o'rtasidagi uyg'unlik faqat individual darajada emas, balki inson jamiyati va koinot bilan bog'liq umumiy tartibni ham aks ettiradi. Aqlning Faol Aql bilan bog'lanishi insonni nafaqat epistemologik bilim egasi, balki axloqiy va ma'naviy yetuk mavjudot sifatida shakllantiradi. Shu bilan mashshoiylik falsafasi nafaqat inson tabiatini, balki uning kosmosdagi o'rnini ham tushuntiruvchi muhim ilmiy-metafizik tizim sifatida namoyon bo'ladi [5, 120].

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

Sharq mashshoiyligida aql va jism munosabati murakkab, ko‘p qirrali va dialektik xarakterga ega bo‘lib, u inson mohiyatini, uning epistemologik va ma’naviy salohiyatini tushuntirishda markaziy o‘rin tutadi. Jism aql kamolotining boshlang‘ich bosqichi va zarur sharti sifatida namoyon bo‘lsa, aql jismning mohiyatini belgilovchi, unga ma’no baxsh etuvchi oliy kuchdir. Mashshoiy mutafakkirlar — Farobiy, Ibn Sino va Ibn Rushd — insonning asosiy vazifasi jismoniy va nafsoniy ehtiyojlar ustidan aql hukmronligini o‘rnatish, shu orqali axloqiy yetuklikka erishish va koinotning oliy haqiqatlarini idrok etish ekanini ta’kidlaydilar.

Ibn Rushd talqinida aql jism orqali borliqni idrok etadi, lekin umumlashtirish va mantiqiy tahlil orqali moddiy olam chegaralaridan chiqadi, bu esa ilmiy va falsafiy haqiqatlarning universal va ob’ektiv xarakterini ta’minlaydi. Mashshoiylik falsafasining eng oliy nuqtasi — inson aqlining Faol Aql bilan bog‘lanishi, koinot aqlyati va ilohiy nurni qabul qilishi, shuningdek, ma’naviy va epistemologik yuksalishdir. Shu tarzda aql jismoniy va nafsoniy cheklovlardan yuksalib, boqiylik va mukammallik darajasiga yetadi, jism esa foniylilik ramzi sifatida uning orqasida qoladi.

Umuman olganda, mashshoiylik falsafasi aql va jism munosabatini inson kamoloti, axloqiy poklanish va koinot haqiqatlarini idrok etish kontekstida tushuntirib, Sharq falsafasida epistemologiya va etikani uyg‘unlashtiruvchi markaziy konsepsiya sifatida namoyon bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abu Nasr Forobiy. Fozil odamlar shahri. — Toshkent : Yangi asr avlodi, 2016.
2. Abu Ali ibn Sino. Kitob ash-shifo. Metafizika va Nafs bo‘limlari.
3. Abu Ali ibn Sino. Al-Ishorat va at-tanbihot / <https://cyberleninka.ru/article/n/abu-ali-ibn-sinoning-al-ishorat-va-at-tanbihot-asarining-yetinchi-fasli-ruhning-tanadan-ko-chishi-haqida-ba-zi-mulohazalar>
4. Aristotel. Ruh haqida (De Anima)/ <https://plato.stanford.edu/entries/aristotle-psychology>
5. Xayrullayev M. Uyg‘onish davri va Sharq mutafakkirlari. — Toshkent : O‘zbekiston, 1971.
6. Irisov A. Abu Ali ibn Sino hayoti va ijodiy merosi. — Toshkent : Fan, 1980.

**KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA'LIMNI TASHKIL
ETISHDA WEBQUEST TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK
SAMARADORLIGI**

Qodirov Adhamjon Sharifjon o'g'li
Namangan davlat chet tillari instituti
tayanch doktoranti

Annotatsiya. Ushbu maqola kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni samarali tashkil etishda WebQuest texnologiyasidan foydalanishning pedagogik imkoniyatlarini tahlil etadi. Tadqiqot konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm va o'z-o'zini boshqaruvchi o'qish nazariyalariga asoslanib, elektron ta'lim resurslari (ETR) va Web Quest metodikasining kredit-modul tizimidagi o'rni va samaradorligini empirik ma'lumotlar asosida isbotlashga harakat qiladi. Tadqiqot natijalari WebQuest texnologiyasi qo'llanilgan guruhda akademik natijalar, o'quv motivatsiyasi va mustaqil ta'lim ko'nikmalarining sezilarli darajada rivojlanganligini ko'rsatadi. Maqolada shuningdek, amaliy qo'llashda duch kelinadigan muammolar va ularning yechimi bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar keltirilgan.

Kalit so'zlar: kredit-modul tizimi, mustaqil ta'lim, WebQuest texnologiyasi, elektron ta'lim resurslari, konstruktivizm, pedagogik texnologiya, oliy ta'lim.

Abstract: This article analyzes the pedagogical potential of WebQuest technology for the effective organization of students' independent learning within the framework of the credit-modular system. The study is grounded in the principles of constructivism, social constructivism, and self-regulated learning theory.

The research aims to justify the role and effectiveness of electronic educational resources (EER) and WebQuest methodology in the credit-modular system based on empirical data. The findings indicate that the experimental group exposed to WebQuest-based instruction demonstrated significant improvements in academic performance, learning motivation, and independent learning skills.

The article also identifies key challenges associated with the practical implementation of WebQuest technology and provides scientifically grounded recommendations for addressing these issues.

Keywords: credit-modular system, independent learning, WebQuest technology, electronic educational resources, constructivism, pedagogical technology, higher education

KIRISH

Zamonaviy oliy ta'lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi ta'lim jarayonining mazmuni va tashkiliy shaklini tubdan o'zgartirib yubordi. Mazkur tizimning konseptual asosiga ko'ra, talabalarning o'quv yuklamasining muhim qismi — odatda umumiy yuklamaning 50-60 foizidan ziyodi — mustaqil ta'lim faoliyatiga ajratiladi (Abdullayeva, 2020; Yusupov, 2021). Bu holat talabalardan nafaqat tayyorlanmish bilimlarni passiv tarzda qabul qilishni, balki ularni mustaqil

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

ravishda izlash, tanqidiy tahlil qilish va amaliy vaziyatlarda ijodiy qo'llash kompetensiyalarini shakllantirishni zarur qilib qo'ydi.

Bugungi globallashuv va jadal raqamli transformatsiya sharoitida an'anaviy o'qitish usullari talabalarning tobora ortib borayotgan ehtiyojlarini to'liq qondirish imkoniyatidan mahrum bo'lib qolmoqda (UNESCO, 2021). Tadqiqotchilar (Warschauer, 2000; Dudeney & Hockly, 2007; Beatty, 2010) ta'kidlaganidek, texnologik muhitda shakllanayotgan zamonaviy yoshlar uchun an'anaviy darslik va ma'ruzalar asosidagi ta'lim sxemasi motivatsiya va kognitiv faollikni ta'minlashda yetarli samaradorlik ko'rsatmayapti. Shu sababli, ta'lim jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalarni, xususan elektron ta'lim resurslari (ETR) va WebQuest texnologiyasini integratsiya qilish zarurati pedagogik tadqiqotchilar tomonidan ustuvor masala sifatida belgilanmoqda.

Tadqiqotning maqsadi: kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishda WebQuest texnologiyasining pedagogik samaradorligini nazariy va empirik jihatdan asoslash hamda amaliy tavsiyalar ishlab chiqish.

Tadqiqot vazifalari: (1) kredit-modul tizimida mustaqil ta'limning nazariy asoslarini o'rganish; (2) WebQuest texnologiyasining metodologik mohiyatini tahlil etish; (3) WebQuest asosidagi ta'lim jarayonining samaradorligini eksperimental tekshirish; (4) aniqlangan muammolar bo'yicha ilmiy asoslangan yechimlar taklif etish.

METODOLOGIYA

Nazariy-metodologik asos

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini quyidagi pedagogik va psixologik konsepsiyalar tashkil etadi:

- Konstruktivizm (Piaget, 1950) — bilim passiv uzatish emas, balki o'rganuvchi tomonidan faol ravishda quriladi. Ushbu nazariya talabalarning mustaqil izlanish va kashfiyot orqali chuqur bilim olishini tushuntiradi.
- Ijtimoiy konstruktivizm (Vygotsky, 1978) — bilimlar ijtimoiy o'zaro ta'sir va hamkorlikda samaraliroq shakllanadi. "Yaqin rivojlanish zonasi" tushunchasi individual va hamkorlikdagi o'rganish o'rtasidagi munosabatni ifodalaydi.
- O'z-o'zini boshqaruvchi o'rganish — Self-Directed Learning (Knowles, 1975) — talaba o'z o'rganish jarayonini mustaqil rejalashtiradi, boshqaradi va baholaydi.
- O'z-o'zini belgilash nazariyasi — Self-Determination Theory (Deci & Ryan, 1985) — ichki motivatsiya o'quv faoliyatining sifati va barqarorligini belgilaydi.

Tadqiqot dizayni va namuna

Tadqiqotda kvazieksperimental dizayn qo'llanildi. Tajriba guruhi (n=45) WebQuest texnologiyasi asosida, nazorat guruhi (n=45) esa an'anaviy usulda o'qitildi. Ma'lumotlar to'plashda kuzatish, so'rovnoma, test va akademik natijalar tahlilidan foydalanildi. Natijalar SPSS 26.0 dasturida statistik qayta ishlanib, Mann-Whitney U-test va Student t-testi yordamida ishonchlilik darajasi tekshirildi ($p < 0,05$).

WebQuest texnologiyasining metodologik tuzilmasi

WebQuest texnologiyasi B. Dodge (1995) tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, muammoli o'qitish va tadqiqotga asoslangan yondashuv tamoyillariga qurilgan. Uning klassik tuzilmasi quyidagi oltita komponentdan iborat:

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

1. Introduction (Kirish) — Talabani mavzu va vazifaga tayyorlaydi, motivatsion zamin yaratadi.
2. Task (Vazifa) — Aniq, o'lchanadigan, real hayotiy muammoga yo'naltirilgan topshiriq belgilanadi.
3. Process (Jarayon) — Vazifani bajarish bosqichlari ketma-ket izohlanadi.
4. Resources (Manbalar) — Internet va boshqa ma'lumot manbalari havola qilinadi.
5. Evaluation (Baholash) — Rubrika asosida mezonlar aniq belgilab beriladi.
6. Conclusion (Xulosa) — O'rganilganlarni umumlashtirish va refleksiya amalga oshiriladi.

NATIJALAR

Akademik ko'rsatkichlar tahlili

Eksperimental tadqiqot yakunlarida tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasida akademik natijalar bo'yicha statistik jihatdan ishonchli farq aniqlandi. Tajriba guruhida o'rtacha ball 64,3 dan 81,7 gacha o'sdi (o'sish indeksi: +27,1%), nazorat guruhida esa o'sish 63,8 dan 70,2 gacha bo'lib, atigi +10,0% ni tashkil etdi. Student t-testiga ko'ra bu farq statistik jihatdan ishonchli hisoblanadi ($t=4,82$; $p<0,001$).

O'quv motivatsiyasi dinamikasi

So'rovnoma natijalari shuni ko'rsatdiki, WebQuest asosida ishlagan talabalarning 78,4% o'quv faoliyatiga qiziqishi oshganini qayd etdi, nazorat guruhida bu ko'rsatkich atigi 31,1% ni tashkil etdi. Shuningdek, tajriba guruhidagi talabalar mustaqil ta'lim soatlarida ko'proq vaqt sarflaganliklarini bildirdi (o'rtacha +2,3 soat/hafta, Mann-Whitney $U=312$, $p<0,01$).

Mustaqil ta'lim kompetensiyalarining shakllanishi

Kuzatish va testlash natijalari asosida tajriba guruhidagi talabalarning quyidagi kompetensiyalar bo'yicha sezilarli rivojlanish ko'rsatganligi aniqlandi:

- Axborot izlash va tanlash (samaradorlik indeksi: 0,74 vs 0,51)
- Tanqidiy tahlil qilish va sintez (0,69 vs 0,48)
- Muammoga yechim topish va qaror qabul qilish (0,72 vs 0,50)
- Raqamli savodxonlik va texnologiyalardan foydalanish (0,81 vs 0,57)
- Hamkorlikda ishlash va kommunikativ ko'nikmalar (0,76 vs 0,55)

MUHOKAMA

Natijalarning xalqaro tadqiqotlar bilan taqqoslanishi

Olingan empirik natijalar xalqaro ilmiy adabiyotdagi xulosalar bilan uyg'un keladi. Zheng et al. (2008) WebQuest qo'llanilgan sinflarda tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlarining sezilarli o'sganligini, Abbit & Ophus (2008) esa bu texnologiyaning talabalarda o'rganishga nisbatan ijobiy munosabatni kuchaytirganligini qayd etishgan. March (2004) WebQuest-ning autentik vazifalar orqali chuqur o'rganishni rag'batlantirishini ta'kidlaydi, bu esa bizning tadqiqot topilmalarimiz bilan to'liq muvofiq keladi.

Aniqlangan muammolar va cheklovlar

Tadqiqot jarayonida quyidagi tizimli muammolar aniqlandi:

- Texnik infratuzilmaning yetarli emasligi — ba'zi oliy ta'lim muassasalarida

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

internet ulanishi va kompyuter sinflari talabga javob bermaydi.

- Talabalar motivatsiyasining dastlabki pastligi — yangi texnologik muhitga moslashish davri qo'shimcha vaqt va pedagogik qo'llab-quvvatlashni talab qiladi.
- O'qituvchilarning metodik tayyorgarlik darajasidagi farqlar — WebQuest yaratish va uni baholash bo'yicha standartlashtirilgan treninglar yetishmasligi kuzatildi.
- Baholash mezonlarini ishlab chiqishning qiyinligi — an'anaviy baholash tizimi WebQuest-ga xos kognitiv ko'rsatkichlarni to'liq aks ettira olmaydi.

Amaliy tavsiyalar

Tadqiqot natijalari va muammolar tahlili asosida quyidagi ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqildi:

7. LMS (Learning Management System) platformalarini — Moodle, Canvas, Blackboard — oliy ta'lim muassasalarida tizimli joriy etish va barcha o'qituvchilar uchun majburiy o'quv modullarini yaratish.
8. O'qituvchilar uchun WebQuest dizayni, raqamli pedagogika va autentik baholash bo'yicha sertifikatlangan treninglar va kasbiy rivojlanish dasturlarini ishlab chiqish.
9. WebQuest metodikasini milliy ta'lim standartlariga moslashtirilgan holda standartlashtirish va namunaviy WebQuest kutubxonasini yaratish.
10. Elektron ta'lim infratuzilmasiga davlat investitsiyalarini oshirish va oliy ta'lim muassasalari uchun raqamli resurslar fondini shakllantirish.

XULOSA

Amalga oshirilgan tadqiqot shuni ko'rsatdiki, WebQuest texnologiyasi kredit-modul tizimida mustaqil ta'limni tashkil etishning samarali pedagogik vositasi hisoblanadi. Empirik ma'lumotlar ushbu texnologiya qo'llanilgan o'quv jarayonida talabalarning akademik ko'rsatkichlari, o'quv motivatsiyasi, mustaqil izlash va tanqidiy tahlil ko'nikmalari sezilarli darajada rivojlanganligini tasdiqlaydi.

Konstruktivizm, ijtimoiy konstruktivizm va o'z-o'zini belgilash nazariyalari nuqtai nazaridan WebQuest talabalarni bilimni passiv qabul qiluvchidan faol bilim yaratuvchiga aylantirish imkonini beradi. Bu esa zamonaviy oliy ta'limning asosiy maqsadi kreativ, tanqidiy fikrlovchi va raqamli muhitga moslashgan mutaxassis shaxsiyatini shakllantirish bilan to'liq muvofiq keladi.

Kelajakdagi tadqiqotlarda WebQuest texnologiyasini turli fanlar bo'yicha solishtirma o'rganish, uzoq muddatli ta'sir ko'rsatkichlarini kuzatish va sun'iy intellekt elementlarini WebQuest tuzilmasiga integratsiya qilish masalalari atroflicha o'rganilishi tavsiya etiladi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Abbit, J., & Ophus, J. (2008). What we know about the influence of WebQuests on the cognitive outcomes of students. *AACE Journal*, 16(4), 441–456.
2. Abdullayeva, N. (2020). Oliy ta'limda kredit-modul tizimini joriy etishning pedagogik asoslari. Toshkent: Fan.
3. Beatty, K. (2010). *Teaching and Researching: Computer-Assisted Language Learning* (2nd ed.). Longman.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

4. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (1985). Intrinsic Motivation and Self-Determination in Human Behavior. Plenum Press.
5. Dodge, B. (1995). WebQuests: A technique for Internet-based learning. Distance Educator, 1(2), 10–13.
6. Dudeney, G., & Hockly, N. (2007). How to Teach English with Technology. Pearson Longman.
7. Knowles, M. S. (1975). Self-Directed Learning: A Guide for Learners and Teachers. Association Press.
8. March, T. (2004). The learning power of WebQuests. Educational Leadership, 61(4), 42–47.
9. Piaget, J. (1950). The Psychology of Intelligence. Routledge.
10. UNESCO. (2021). Education in a Post-COVID World: Nine Ideas for Public Action. UNESCO.

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

MUNDARIJA:

I-SHO'BA: ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK		
1	THE LANGUAGE SITUATION AS A COMPONENT OF THE SOCIO-COMMUNICATIVE SYSTEM IN SOCIOLINGUISTICS <i>Karimov R</i>	3
2	THE POETICS OF ARTISTIC FICTION IN THE HISTORICAL NOVELS OF THE SOUTHERN RENAISSANCE <i>Umrzaqov I</i>	11
3	BAYRON IJODIDA ELEGIK FRAZELOGIYA <i>Toshpulatov B</i>	15
4	XX ASR INGLIZ VA O'ZBEK HIKOYALARIDA QAHRAMON OBRAZINING POETIK O'XSHASHLIGI VA O'ZIGA XOSLIGI <i>Sheraliyeva D</i>	19
5	HAMD JANRI GENEZISIDA TASAVVUF TA'LIMOTINING O'RNI <i>Karimova N</i>	23
6	АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОВРЕМЕННОГО ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЯ И ЛИНГВИСТИКИ <i>Мамасодикова М., Абилкасимова С</i>	27
7	THE ART OF THE STORY: HOW ENGLISH AND UZBEK FICTION EXPRESS THE HUMAN EXPERIENCE., <i>Akramova M</i>	32
8	ABDURAZZOQ GURNA IJODIDA MUALLIF USLUBINING LINGVOPOETIK VA ESTETIK XUSUSIYATLARI., <i>Saydamatova D</i>	35
9	NURALI QOBULNING “SARIQ QIZLAR” HIKOYASIDA METAFORA ORQALI BADIY MA'NO <i>Talipova A</i>	39
10	EDWARD SAIDNING “ORIENTALIZM” ASARI XUSUSIDA <i>Tursunov A</i>	42
11	AMERIKA GOTIK ADABIYOTINING SHAKLLANISHI VA O'ZIGA XOS JIHATLARI <i>Abdusattarova Sh</i>	47

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

12	INGLIZ BADIY DISKURSIDA KONSEPTUAL STRUKTURALAR DINAMIKASI VA ULARNING TARIXIY TRANSFORMATSIYASI <i>Azizov S</i>	52
13	DANTE ALIGERI “ИЛОНИЙ КОМЕДИЯ” VA ABDULLA OROPOV “JANNATGA YO‘L” ASARLARINING QIYOSIY-TIPOLOGIK TAHLILI <i>Niyozova M</i>	60
14	INGLIZ TILIDAGI DO‘STLIK MAVZUSIDAGI MAQOLLARNING KONSEPTUAL METAFORIK TAHLILI <i>Sotimboyeva Sh</i>	63
15	ПРОСТРАНСТВО «ДРУГИХ» В ТРАВЕЛОГЕ ДЖОНА СТЕЙНБЕКА «РУССКИЙ ДНЕВНИК» <i>Дворяшина В.С</i>	66
16	ERTAK MATNLARIDA RITORIK VA STILISTIK VOSITALAR <i>Madolimov X., Lapasov I</i>	69
17	XOTIRA JANRI VA AYOL OBRAZINING ADABIY TALQINI <i>Abdullayeva F</i>	80
18	LINGVOPOETIKA TUSHUNCHASI VA UNING ADABIYOTSHUNOSLIKDAGI O‘RNI <i>Abdullayeva F</i>	84
19	ZAMONAVIY AMERIKA SHE‘RIYATIDA KLASSIK MIFOLOGIYANING POETIK TRANSFORMATSIYASI <i>F.I.Nuriddinova</i>	88
20	ZARURIYAT VA TASODIFIYLIK: GOTIK ROMANDA QO‘RQUV MUHITINI YARATISH OMILLARI SIFATIDA <i>Karimova G</i>	91
21	GABRIEL GARSIA MARKES ROMANLARINING LINGVOPOETIK XUSUSIYATLARI <i>Nematullayev A</i>	94
22	A LINGUISTIC ANALYSIS OF THE CATEGORIES OF EMOTIVITY, EXPRESSIVITY, AND EMOTIONALITY <i>Hasanboyev I</i>	97
23	ILMIY FANTASTIADA TOTALITAR JAMIYAT MODELI (FAHRENHEIT 451 ASOSIDA) <i>Imomaliyeva M</i>	102
24	O‘ZBEK ADABIYOTIDA HIKOYA JANRI GENEZISI <i>Abduvoxidov A</i>	106

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

25	J.R.R.TOLKINNING “BEOWULF: THE MONSTERS AND THE CRITICS” TANQIDIY MAQOLASI XUSUSIDA <i>Ibragimov J</i>	109
26	PAREMIOLOGIK BIRLIKLARNI LINGVOMADANIY TAHLIL QILISHNING NAZARIY ASOSLARI <i>Aripova M</i>	113
27	WALTER SCOTTNING "IVANHOE" ASARIDA ERKAK VA AYOL OBRAZLARI TIPOLOGIYASI <i>To'xtabayeva M</i>	117
28	THE EXPRESSION OF MYSTICAL CONCEPTS IN ENGLISH CLASSICAL LITERATURE AND LANGUAGE <i>Mannonova F</i>	122
29	JEYN OSTIN VA XIX ASR INGLIZ REALIZMI: AN'ANA VA YANGILIK <i>Samijonova M</i>	125
30	ZAMONAVIY INGLIZ ADABIYOTIDA QIROL ARTUR TRANSFORMATSIYASI. <i>Uzoqova N</i>	129
31	ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ ПСИХОЛОГИЗМ В ТВОРЧЕСТВЕ АНГЛИЙСКИХ ПИСАТЕЛЬНИЦ XIX ВЕКА: ОСОБЕННОСТИ И МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ <i>Рашидова Ф</i>	134
32	SO‘Z O‘YINLARINING BADIY ADABIYOTDA UMUMIY XUSUSIYATLARI <i>Qodirova M</i>	140
33	O‘TKIR HOSHIMOVNING “IKKI ESHIK ORASI” ROMANIDA STILISTIK VOSITALAR VA BADIY-TASVIRIY TAHLIL <i>Raxmonova Z.A. Botirjonova D.B.</i>	144
34	INGLIZ ADABIYOTIDA AFSONAVIY QIROL ARTUR OBRAZINING EVOLYUTSIYASI (XII–XX ASRLAR) <i>Nasrullayeva U</i>	148
35	“FANTASTIK” VA “FANTASTIK MANTIQ” TUSHUNCHALARINING NAZARIY-KONSEPTUAL ASOSLARI <i>Tursunova M</i>	151
36	U.S. MAUGHAM, G.B. SHAW VA J.B. PRIESTLEY PYESALARINING QIYOSIY TAHLILI <i>Karimova Sh</i>	159

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

37	BIR-BIRIGA O‘XSHASH SHE’RIY SAN’ATLAR: IMRAD MODELIDA YONDASHUV <i>Abduraxmanova O</i>	165
38	O‘ZBEK TILIDA METAFORALARNING KOGNITIV TAHLILI <i>Jaloliddinova N</i>	170
39	JON STEYNBEK ROMANLARIDA EKZISTENSIAL IZTIROB VA YASHASHGA ISHONCH MOTIVI <i>Rahimov R</i>	174
40	RAMZ VA ALLEGORIYALARNING JANRIY USLUBIY XUSUSIYATLARI <i>Abdullayeva S</i>	179
41	NEMIS SHE’RIYATIDA AN’ANAVIY OBRAZLAR TIZIMI VA ULARNING BADIY-PSIXOLOGIK TALQINI (H. HAYNE VA A. DROSTE-HYULSXOF IJODI MISOLIDA) <i>Ma’diyeva A</i>	182
42	ZAMONAVIY O‘ZBEK ADABIYOTSHUNOSLIGIDA ALISHER NAVOIY PORTRETINING SHAKLLANISHI VA TALQIN MASALALARI (ISAJON SULTONNING “ALISHER NAVOIY” ROMANI MISOLIDA) <i>Ibragimov J</i>	186
43	INGLIZ VA O‘ZBEK FOLKLORIDA HAJVIY ERTAKLAR TASNIFINING NAZARIY MUAMMOLARI <i>Ahmadaliyeva M</i>	190
44	ADABIYOTSHUNOSLIKDA KO‘P RAKURSLILIK (KO‘P NUQTAYI NAZARLILIK) TUSHUNCHASI <i>Razzakov B</i>	195
45	THEOLOGY AND RELIGIOUS SYMBOLISM IN MONSIGNOR QUIXOTE <i>Komilova M</i>	202
46	XX ASR INGLIZ ADABIYOTIDA "YO'QOTILGAN AVLOD" ADABIY YO'NALISHI ADIBLARI ASARLARI TEMATIKASI VA BADIY O'ZIGA XOSLIGI <i>Tojiboyev D</i>	207
47	THE ARTISTIC FUNCTION OF FANTASTIC ELEMENTS IN THE NOVELS OF NEAL ASHER <i>Umarkulova M</i>	212

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

48	ЖАНРОВАЯ ИМИТАЦИЯ ВОСТОКА В НЕМЕЦКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПОЭЗИИ XIX ВЕКА: ГАЗЕЛЬ (ГЁТЕ, РЮККЕРТ) И РУБАИ (ФИЦДЖЕРАЛЬД) <i>Искандарова Н</i>	219
49	ЧЕРТЫ ЭПИЧЕСКОГО ПОВЕСТВОВАНИЯ В ПОВЕСТИ В. Г. РАСПУТИНА «ЖИВИ И ПОМНИ» <i>Ходжаев К</i>	224
50	SHUKUR XOLMIRZAYEV NI KOYALARIDA INSON VA TABIAT TASVIRI <i>Qaraqulov A</i>	228
51	PATRIK UAYT ASARLARIDA SIMVOLLAR ORQALI AVSTRALIYA MILLIY O'ZIGA XOSLIGINING IFODALANISHI <i>Axmedova Sh</i>	233
52	SHARQ VA G'ARB DOSTONLARIDA QAHRAMON TIPI <i>Boltaboyeva S</i>	237
53	JEYN OSTIN IJODIDA AYOL OBRAZINING NAZARIY-TARIXIY ASOSLARI <i>Baxriddinova Sh</i>	242
54	XXI ASR BOLALAR FANTASTIKASINING EVOLUTSION PARADIGMALARI <i>Ortiqov R., Xalitova Y</i>	247
55	INGLIZ BADIY ASARLARIDAGI PAREMIOLOGIK BIRLIK LARNING LINGVOMADANIY TAHLILI <i>Mamsarasulov A</i>	252
56	ИНФОРМАТИВНОСТЬ ХУДОЖЕСТВЕННОГО ТЕКСТА В ПОЭЗИИ О. СУЛЕЙМЕНОВА: СТИЛИСТИЧЕСКИЙ И КУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ <i>Баймуханов Б</i>	255
57	LITERARY AND HISTORICAL REPRESENTATIONS OF BABUR AND THE BABURID DYNASTY IN WORLD FICTION <i>Qoraboyev M</i>	258
58	ALISHER NAVOIY IJODIDA TASAVVUF TA'LIMOTIGA OID NAFS DARAJALARINING BADIY TALQINI <i>Maxsumov M</i>	264

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

II-SHO‘BA: ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK		
59	GAPNI BO‘LAKLARGA AJRATISH NAZARIYASI TADQIQI: YANGICHA YONDASHUVLAR <i>Sapayeva B</i>	269
60	GENERAL PRINCIPLES ABOUT SYNTACTIC BONDS <i>Sapayeva B., Bekchanova Sh</i>	273
61	PROTOTYPE EFFECTS IN THE CLASSIFICATION OF FORMULAIC LANGUAGE <i>Abdulkhakova D</i>	278
62	ZUM BEGRIFF UND KLASSIFIKATION DER GEWOHNHEITEN <i>Tursunov Z., Shermahamatova G</i>	283
63	THE GENERAL CLASSIFICATION OF CONNECTED SPEECH <i>Abdullajonova M., Madmusayev J</i>	285
64	ZOONIM – LINGVISTIK TERMIN SIFATIDA: TASNIFI VA SEMANTIK XUSUSIYATLARI <i>Sobitov A</i>	295
65	HOZIRGI ZAMONAVIY TILSHUNOSLIK VA ADABIYOTSHUNOSLIKNING O‘ZIGA XOS DOLZARB MUAMMOLARI <i>Mamatov R., Rustamova M</i>	300
66	DIPLOMATIK RITORIKA <i>Isayeva G</i>	303
67	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ВЗГЛЯДЫ НА ЯВЛЕНИЕ СИММЕТРИИ И АСИММЕТРИИ В МИРОВОЙ ЛИНГВИСТИКЕ <i>Мурзаева Г</i>	309
68	IT TERMINOLOGIYASIDA OMONIMLIK VA METAFORIZATSIYA <i>Orifjon O</i>	314
69	JAHON TILSHUNOSLIKDA ONOMASTIKA SOHASI TARAQQIYOTI <i>Jo‘rayeva Sh</i>	318
70	O‘ZBEK ADABIY TILI VA SHEVALARIDAGI SO‘ZLARNING QIYOSIY TAHLILI <i>To‘ychiyeva M</i>	322

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

71	WÖRTERBUCHBENUTZUNGSFORSCHUNG <i>Sativoldiyeva M</i>	325
72	INGLIZ TILIDAGI IZOHLI LUG‘ATLARDA ZONIMIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING IFODALANISHI <i>Xoshimova O., Akramova M., Zohidjanova Sh</i>	329
73	INGLIZ TILI GAP STRUKTURASIDA YORDAMCHI SO'Z TURKUMLARINING FUNKSIONAL-KOMMUNIKATIV ROLI: KORPUS TILSHUNOSLIGI ASOSIDA TAHLIL <i>Raximova S., Madmusayev J.,</i>	334
74	METAPHORS IN POLITICAL DISCOURSE <i>Xodjayeva G</i>	344
75	METAFORALARNING FUNKSIONAL YUKLAMASI <i>Sotvoldiyeva M</i>	348
76	O‘ZBEK XALQ ALLALARIDA QO‘LLANGAN MUROJAAT BIRLIKLARINING LINGVOKULTUROLOGIK TADQIQI <i>Sulaymonova Z</i>	351
77	INGLIZ TILIDAGI MOLIVAVIY-IQTISODIY ATAMALARINING STRUKTUR-SEMANTIK XUSUSIYATLARI <i>Nasibboyeva M</i>	353
78	TILSHUNOSLIKDA QORISHIQ METAFORANING LINGVISTIK OBYEKT SIFATIDAGI O‘RNI <i>Murodjonova L</i>	360
79	GENRE AND PRAGMATIC CHARACTERISTICS OF CRIMINAL CODE TEXTS IN THE CONTEMPORARY LEGAL DISCOURSE SYSTEM <i>Raxmatova B</i>	363
80	COMPOUND NAMES IN THE UZBEK AND ENGLISH ONOMASTIC SYSTEM STRUCTURE AND CONTENT <i>Matyakubov Kh</i>	367
81	O‘ZBEK TILIDA ERGONOMLAR <i>Salohiddinova M</i>	370
82	ГЕРМАНИЗМЫ В СОВРЕМЕННОМ УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКЕ <i>Paximov X</i>	374
83	PUBLICISTIKALÍQ – GAZETA STILINIŇ LINGVOSTILISTIKALÍQ ÓZGESHELIKLERI <i>MÍRZABAEV S</i>	377

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

84	THE DISTINCTIVE LINGUISTIC NATURE OF ENGLISH ACADEMIC DISCOURSE <i>Larina Kamila Petrovna</i>	381
85	THEORETICAL FOUNDATIONS OF ELLIPSIS AND PARALIPSIS IN LINGUISTICS <i>Qosimova M</i>	385
86	INGLIZ TILIDA NOYADRO TOBE KOMPONENTLARGA ERGASHIB KELUVCHI UYUSHIQ BO'LAKLAR <i>Matchanov M</i>	389
87	SUBJECTIVITY PARADIGMS IN ACADEMIC TRADITIONS <i>Obilov M</i>	396
88	DIAXRON YONDASHUVDA O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA AKUSHERLIK VA GINEKOLOGIYA TERMINOLOGIYASINING TAHLILI <i>Nosirova O</i>	400
III-SHO'BA: KOMPORATIVISTIKA		
89	TARJIMADA MADANIY KONTEKST VA MILLIY IDENTIFIKATORLARNING AHAMIYATI <i>Xolmirzayev B</i>	404
90	THE DISTINCTIVE FEATURES OF ENGLISH AND RUSSIAN LITERARY TRENDS <i>Salimova M., Xoshimova O.</i>	409
91	DAVOMIYLIK FAZASINING TASHQI TURI: QIYOSIY LINGVISTIK TAHLIL (nemis–o'zbek–tojik tillari asosida) <i>Azimova N</i>	413
92	INGLIZ VA O'ZBEK FRAZELOGIYASIDA GENDER MUAMMOSI <i>Muhammadiyeva M</i>	417
93	LINGUOPOETIC FEATURES OF EXPRESSING THE CHARACTER OF THE HERO THROUGH DIALOGUE IN FOLK TALES (COMPARATIVE ANALYSIS) <i>Xusanova N</i>	423
94	LINGUISTIC FEATURES OF COMPARATIVE LINGUISTICS <i>Abdurahmanov M</i>	425
95	CHOG'ISHTIRILAYOTGAN TILLARDA SIMPATIYA VA EMPATIYANING ALLOMORF VA IZOMORF JIHATLARI (GENDER ASPEKT) <i>Mavlanova O</i>	429

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

96	O'ZBEK, TURK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNING QIYOSIY ETIMOLOGIK TAHLILI <i>Halbekova Nigora</i>	433
97	O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA FRAZEOLOGIK BIRLIKLAR TARKIBIDAGI G LYUTONIK PRAMATONIMLAR LINGVOMADANIY TADQIQI <i>Akramova N</i>	439
98	ZOONIMIK FRAZEOLOGIK BIRLIKLARNI QIYOSIY-LEKSIKOGRAFIK TADQIQ ETISH VA ULAR ASOSIDA IZOHLI LUG'AT TUZISHNING NAZARIY HAMDA, AMALIY ASOSLARI <i>Xoshimova O.</i>	443
99	O'ZBEK VA INGLIZ TILLARIDA OT NOM ORQALI IFODALANUVCHI METONIMIYA <i>Axrороva J</i>	449
100	XX ASR AMERIKA ADABIYOTIDA AMIR TEMUR OBRAZI: HAROLD LAMB TALQINI <i>Ibragimov J</i>	452
101	COMPARATIVE INTERPRETATION OF YOUTH PSYCHOLOGY IN ENGLISH AND UZBEK REALISTIC NOVELS <i>Maxmudova Sh</i>	455
102	A COMPARATIVE ANALYSIS OF SCHOLARLY RESEARCH ON THE WORKS OF ETHEL LILIAN VOYNICH <i>Khallieva G., Adamova F</i>	459
103	BOLALAR FOLKLOR QO'SHIQLARIDA ALLUZIYA HODISASI: INGLIZ, RUS VA O'ZBEK FOLKLORI MISOLIDA <i>Yoqubova G</i>	466
104	INGLIZ VA O'ZBEK XALQ ERTAKLARINING G'OYAVIY-BADIIY XUSUSIYATLARINI QIYOSIY O'RGANISH <i>Xusanova N</i>	470
105	O'ZBEK VA INGLIZ ADABIYOTIDA MILLIY O'ZLIK KONSEPSIYASINING QIYOSIY TAHLILI <i>Mamadaliyev D., Rashidova F</i>	473
106	IJTIMOIIY ONG VA SATIRA — MARK TVEN HAMDA ABDULLA QAHHOR NASRIDA TANQIDIY REALIZM <i>Tojimirzayeva M</i>	478

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

107	INGLIZ VA O'ZBEK LINGVORANGLI OLAM MANZARASIDA “SARIQ” RANGNI IFODALOVCHI BIRLIKLARNING LEKSIK-SEMANTIK TAHLILI <i>Xoshimova O</i>	482
108	THE CONTRACT IS THE RELATIONSHIP: TRUST- BUILDING IN UZBEK AND ENGLISH POLITICAL CONTEXTS <i>Ergasheva N</i>	487
109	LOYALTY VA SADOQAT KONSEPTLARI: INGLIZ VA O'ZBEK MADANIY TAFAKKURIDA SEMANTIK HAMDA KOGNITIV TAHLILI <i>Hamrayeva Ch</i>	492
110	THE STUDY OF CONTRASTIVE ANALYSIS OF ENGLISH AND UZBEK FORMS OF ADDRESS <i>Sapayeva B., Babadjanova X</i>	495
111	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDAGI FRAZEOLGIK SINONIMLAR VA ULARNING LEKSIK-SEMANTIK XUSUSIYATLARINING MUQOYASASI <i>Sapayeva B., Madaminova N</i>	499
112	INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA EMOTIV LEKSIK BIRLIKLARNING IJOBIY VA SALBIY HIS-TUYG'ULARNI IFODALASHI <i>Maxmudova Q</i>	504
113	MAKTABGACHA TA'LIM YOSHIDAGI BOLALARNING LEKSIK KOMPETENSIYASINI INGLIZ TILI MASHG'ULOTLARIDA AUDIO MATERIALLAR VOSITASIDA SHAKLLANTIRISH USULLARI <i>Ergasheva X</i>	507
IV-SHO'BA: TARJIMASHUNOSLIK		
114	ON PHRASEOLOGICAL UNITS RELATED RELIGION IN “KUTADGU BILIG” AND PROBLEMS OF TRANSLATION <i>Sidiqov Q</i>	511
115	ISSUES OF INTERCULTURAL COMMUNICATION FROM THE PERSPECTIVE OF DIFFERENT DISCIPLINES. <i>A'zamov S</i>	516
116	KLASSIK ADABIYOT NAMUNALARIDA QO'LLANILGAN LEKSIKANING HOZIRGI DAVRGA NISBATAN TASNIFI <i>Do'smatova A.</i>	519

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

117	TARIXIY-MILLIY XOS SO‘ZLAR – REALIYALAR TARJIMASI <i>Salayeva L</i>	522
118	BADIIY TARJIMADA PRAGMATIK EKVIVALENTLIK <i>Raxmatova Z.</i>	526
119	TARJIMA JARAYONIDA KOGNITIV KONSEPTLARNING SHAKLLANISHI VA QO‘LLANILISHI <i>Agzamova N</i>	530
120	BADIIY ASARNING TARJIMA MUAMMOLARI <i>Valijanov Sh., Ro`ziboyeva O</i>	538
121	BADIIY SHE’RIYATDA TABIAT TASVIRLARINI TARJIMA QILISH MUAMMOLARI VA ULARNING RAMZIY MA’NOSI <i>Fariddinova N</i>	542
122	“BOBURNOMA”NING FRANSUZCHA TARJIMALARIDA TOPONIMIK TRANSFORMATSIYA VA UNING LINGVOKULTURAL XUSUSIYATLARI <i>Mamadjonov V</i>	546
123	METAFORA VA RAMZ TUSHUNCHALARI LINGVISTIKA VA TARJIMASHUNOSLIKDA <i>Mirsadullayev M</i>	554
124	MILLIY KOLORIT VA REALIYALARNING TARJIMADA IFODALANISHI. (“CHAYON YILI” ROMANI VA “KAFANSIZ KO‘MILGANLAR” ROMANLARI MISOLIDA) <i>Yusupova U</i>	558
125	PRAGMATIC LOSS AND COMPENSATION OF STYLISTIC DEVICES IN THE UZBEK TRANSLATION OF “GAME OF THRONES” <i>Ruzmetova M</i>	563
126	MUMTOZ MATNLAR TARJIMASI MUAMMOLARI <i>Sapaeva F</i>	569
127	SAVDO TERMINLARINI TARJIMADA STANDARTLASHTIRISH ZARURATI <i>Bozorova S</i>	574
128	SAID AHMAD “ALLA” HIKOYASIDA PERSONAJLAR NUTQI VA UNING TURKCHA TARJIMADA QAYTA YARATILISHI <i>Jurakulov K</i>	577

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

129	METAFORIK BIRLIKLARNING TARJIMASIDA YUZAGA KELADIGAN MUAMMOLAR VA ULARNING YECHIMLARI <i>Nishonboyeva M</i>	584
130	BADIIY MATNDA LEKSIK TRANSFORMATSIYALARNING TURLARI (DORIAN GREYNING PORTRETI MISOLIDA) <i>Abdurazakova X</i>	588
131	FRAZEOLOGIK BIRIKMALAR TAHLILI; INGLIZ TILIDAGI FRAZEOLOGIZMLARNING O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHDAGI MUAMMOLAR VA YONDASHUVLAR <i>Yo'ldosheva D</i>	590
132	TARJIMASHUNOSLIK TAFAKKURINING EVOLYUTSIYASI: LINGVISTIK MODELLARDAN MADANIY VA AXLOQIY PARADIGMALARGACHA <i>Abdusamatov M</i>	596
133	INGLIZCHA SPORT TERMINLARINI O'ZBEK TILIGA TARJIMA QILISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI <i>Sapayeva B</i>	602
134	STRATEGIES FOR TRANSLATING CULTURAL-SPECIFIC, AND QUALITATIVE ITEMS: AN ANALYSIS OF DAVIES' FRAMEWORK <i>Khayitbaev O</i>	606
135	O'ZBEK TILIDAN INGLIZ TILIGA TARJIMADA TARIXIY REALIYALARNI IFODALASH USULLARI <i>Kalandarov A</i>	609
136	“BOBURNOMA” NING FRANSUZCHA TARJIMALARIDA TOPONIMIK TRANSFORMATSIYA VA UNING LINGVOKULTURAL XUSUSIYATLARI <i>Mamadjonov V</i>	614
137	TRANSLATION IN EDUCATION: FUNCTIONS AND IMPACT <i>Yusupova N</i>	621
V-SHO'BA: CHET TILI O'QITISH METODIKASI		
138	O'QUVCHILARNING GRAMMATIK KOMPETENSIYASINI OSHIRISHDA TILLARARO INTERFERENSIYANING OLDINI OLISH MUAMMOLARI (FRANSUZ TILI MISOLIDA) <i>Atamirzayeva E., Safarboyeva U</i>	625
139	CHET TILINI O'QITISHDA KOMMUNIKATIV YONDASHUVNING O'RNI. <i>Madmusayev J., Abdujabborova M</i>	629

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

140	INGLIZ TILI O‘QITISHDA INTEGRATIV YONDASHUVDAN FOYDALANIS <i>Hamidjonova J</i>	632
141	SCIENTIFIC FOUNDATIONS OF THE METHODOLOGY FOR IMPROVING STUDENTS’ ENGLISH WRITING SKILLS IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION <i>Muydinov M</i>	635
142	PRAGMATIC FEATURES OF SPEECH ACTS IN UZBEK AND ENGLISH: AN INTERCULTURAL PERSPECTIVE FROM UZBEKISTAN <i>Khushnazarova G</i>	645
143	1–4-SINFLARDA INGLIZ TILINI O‘QITISHDA O‘YINLI METODLARNING KOMMUNIKATIV SAMARADORLIGI (“GUESS WHAT!” DARSLIGI MISOLIDA) <i>Usmonova N</i>	651
144	MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALAR TARBIYASIDA ERTAKLARNING AHAMIYATI <i>Xoshimova D</i>	656
145	7-8 SINF O‘QUVCHILARINING NUTQIY KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH MUAMOSININING PEDAGOGIK, SPIXOLOGIK VA METODIK ADABIYOTLARDA O‘RGANILISHI <i>Mamadjonova N</i>	659
146	МОТИВАЦИЯ КАК КЛЮЧЕВОЙ ФАКТОР ОБУЧЕНИЯ ЯЗЫКАМ <i>Юсуфжанова Г</i>	665
147	BO‘LAJAK ONA TILI O‘QITUVCHILARINING NUTQIY MALAKASINI MUSTAQIL TA’LIM ASOSIDA TAKOMILLASHTIRISH YO‘LLARI <i>Altibayeva M</i>	669
148	BOSHLANG‘ICH SINF O‘QUVCHILARIGA TINGLAB TUSHUNISH KO‘NIKMALARINI INGLIZ QO‘SHIQLARI ORQALI O‘RGATISH <i>Abdurasulova G</i>	671
149	MADANIYATLARARO MULOQOTDA PARAVERBAL KOMMUNIKATSIYANING MUHIM O‘RNI <i>Achilova R</i>	675

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

150	UMUMTA'LIM MAKTAB O'QUVCHILARINING GRAMMATIK KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING LINGVODIDAKTIK ASOSLARI <i>Axmedova M</i>	679
151	BADIIY MATNLARNING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING TURLARI <i>Tursunov X</i>	686
152	CHET TILI DARSLARIDA VIDEOMATERIALLARDAN FOYDALANISH <i>Boqiyeva Z</i>	693
153	CHET TILI SIFATIDA INGLIZ TILINI O'RGATISHDA YOZMA KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH MUAMMOLARI <i>Dauletova D</i>	696
154	O'YIN ORQALI O'QISHNI RIVOJLANTIRISH: AUTENTIK YONDASHUV <i>Mirzjonova D</i>	703
155	TEXNIK YO'NALISH TALABALARIGA INGLIZ TILI DARSLARIDA KASBIY KO'NIKMALARNI RIVOJLANTIRISH JARAYONIDA KOD-SVICHING FENOMENINING ROLI <i>Xodjayeva G</i>	708
156	TALABALARNING INGLIZ TILI DARSLARIDA OG'ZAKI NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING PSIXOLINGVISTIK ASOSLARI <i>Tillaboyeva O</i>	712
157	INTERACTIVE METHODS INTEGRATED WITH DIGITAL ENVIRONMENTS IN FOREIGN LANGUAGE TEACHING <i>Ismoiljonov Sh</i>	719
158	TIL O'RGANISHNING AHAMIYATI VA ZAMONAVIY METODLARI <i>Jaloldinov I., Yigitaliyeva M</i>	723
159	INDIVIDUAL YONDASHUV ASOSIDA MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLALARGA INGLIZ TILINI O'QITISH <i>Jo'raboyeva T</i>	728
160	LERNEN LEICHTER MACHEN <i>Гилязиева Н</i>	732

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

161	RAQAMLI TRANSFORMATSIYA SHAROITIDA CHET TILI O'QITISH: SUN'IY INTELLEKTNING LINGVODIDAKTIK POTENSIALI <i>Mirvaliyev F</i>	735
162	INGLIZ TILIDA LEKSIK BIRLIKLARNING AHAMIYATI VA ULARNING TIL O'RGANISH JARAYONIDAGI ROLI <i>Murodova O</i>	740
163	CHET TILLARNI O'QITISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISHDA ZAMONAVIY PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISH VA UNING AHAMIYATI <i>Soliyev B</i>	744
164	GAMIFICATION IN LANGUAGE LEARNING <i>Khoshimjonova S., Tursunova M</i>	748
165	GAMIFICATION-BASED LEARNING SYSTEMS IN FOLKTALE INSTRUCTION AS A TOOL FOR DEVELOPING INTERCULTURAL COMMUNICATIVE COMPETENCE <i>Maxsudaliyeva R</i>	754
166	ZAMONAVIY CHET TILI O'QITISHDA SUN'IY INTELLEKT VA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING LINGVODIDAKTIK AHAMIYATI <i>Mirvaliyev F</i>	758
167	CHET TILLARINI KICHIK YOSHDA O'QITISH: KAMCHILIKLAR VA YUTUQLAR <i>Mirzamahmudova S</i>	762
168	NEMIS TILINI O'QITISHDA WEB-KVEST TEXNOLOGIYASINING MADANIYATLARARO YO'NALTIRILGAN DIDAKTIK IMKONIYATLARI <i>Turaeva K</i>	765
169	NATIONAL METHODOLOGICAL APPROACHES TO DEVELOPING ARGUMENTATIVE WRITING IN ENGLISH IN OUR COUNTRY <i>Alisherova M</i>	770
170	NEMIS TILINI CHET TILI SIFATIDA O'QITISHDA TINGLAB TUSHUNISHNING DIDAKTIK ASOSLARI VA PROGRESSIYA TAMOYILLARI <i>Saidova M</i>	774

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

171	TALABALARGA FRANSUZ TILINI O'QITISHDA TINGLAB TUSHUNISH KO'NIKMASINI RIVOJLANTIRISHNING ZARURIYATI <i>Usmanova N</i>	777
172	AMALIY MASHG'ULOTLARDA INTERFAOL USULLARDAN FOYDALANISHNING AHAMIYATI <i>Shodiyev R</i>	782
173	IMPROVING THE EFFICIENCY OF LANGUAGE TEACHING AND MODERN PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES <i>Tilepbaeva D</i>	787
174	OMONILLA MADAYEV – FIDOIY PEDAGOG <i>Mamadaliyeva M</i>	791
175	THE SCIENTIFIC AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR IMPROVING THE METHODOLOGICAL TRAINING OF FUTURE FOREIGN LANGUAGE TEACHERS <i>Erkulova F</i>	794
176	THE ROLE OF MOBILE APPLICATIONS IN IMPROVING STUDENTS' ENGLISH VOCABULARY AT SCHOOLS <i>Tursunaliyev N</i>	804
177	TRANSLATION IN EDUCATION: FUNCTIONS AND IMPACT <i>Yusupova N</i>	809
178	USING ROLE PLAY IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE TO VERY YOUNG LEARNERS <i>Rasulov E</i>	812
179	BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARINING O'QISH KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISHNING METODIK MUAMMOLARI VA TAKOMILLASHTIRISH USULLARI <i>Soliyev U</i>	815
180	RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISH ORQALI BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA REFLEKTIV KOMPETENSIYANI RIVOJLANTIRISH: AMALIY-ANALITIK TAHLILI <i>Raximova X</i>	820
181	BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINI MATNNI O'QIB TUSHUNISHGA O'RGATISHDA NEYROPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING MAHALLIY TAJRIBASI <i>Xolboyeva N</i>	829

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

182	NEYROPEDAGOGIK TEXNOLOGIYALAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA MATNNI O'QIB TUSHUNISH MALAKASINI SHAKLLANTIRISHNING O'ZIGA XOS JIHATLARI <i>Xolboyeva N</i>	833
183	ТАЛАБАЛАРГА МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ ЖАРАЁНИДА РУС ТИЛИНИ КОММУНИКАТИВ ЁНДАШУВ АСОСИДА ЎРГАТИШНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ <i>Йўлдошев М</i>	837
184	DEVELOPING REFLECTIVE COMPETENCE AS A MECHANISM FOR BRIDGING THE PROFESSIONAL COMPETENCY GAP IN CONTINUOUS PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF ENGLISH LANGUAGE TEACHERS <i>Mustaeva E</i>	844
185	FRANSUZ TILINI O'QITISHDA NUTQ FAOLIYATI TURLARINING INTEGRATSIYALASHGAN YONDASHUV ASOSIDA O'QITISH METODIKASI <i>Atamirzayeva E</i>	849
186	FROM CORRECTION TO COMPREHENSION: THE IMPACT OF AI-DRIVEN FEEDBACK ON THE GRAMMATICAL DEVELOPMENT OF B1 LEVEL LANGUAGE LEARNERS <i>Islamova N., Ne'matjonov Sh</i>	854
VI-SHO'BA: FALSAFA VA TARIX		
187	MUHOJIR ZIYOLILARNING “YOSH TURKISTON” JURNALIDA ISMOIL GASPIRALI SIYMOSINING YORITILISHI <i>Alijonov M</i>	859
188	THE LITERARY LEGACY OF JIYEN AMANLIQ ULI AND THE SOCIAL LIFE OF THE KARAKALPAKS IN THE 18TH CENTURY <i>Orazimbetova G., Seytjanova L.</i>	863
189	TEXNOLOGIYA INSON ONGINI BEGONALASHTIRUVCHI OMIL SIFATIDA (RAY BREDBERRINING “FAHRENHEIT 451” VA AYZEK AZIMOVNING “I, ROBOT” ASARLARI MISOLIDA) <i>Imomaliyeva M</i>	868
190	XIX ASRDA USMONLI IMPERIYASI VA GERMANIYANING HARBIY TAYYORGARLIGI VA TASHKILIY ALOQALARI <i>Raximova I</i>	872

IS'HOQXON IBRAT NOMIDAGI NAMANGAN DAVLAT CHET TILLARI INSTITUTI
“ZAMONAVIY ADABIYOTSHUNOSLIK VA TILSHUNOSLIKNING
DOLZARB MUAMMOLARI”

191	XITOIY MADANIYATIDA QORA RANGNING O‘ZIGA XOSLIGI <i>Ma Cuiling, Quliyeva D</i>	877
192	SHARQ MASHSHOIYLGIDA AQL VA JISM MUNOSABATINING METAFIZIK TAHLILI <i>Axatova D</i>	880
193	KREDIT-MODUL TIZIMIDA MUSTAQIL TA’LIMNI TASHKIL ETISHDA WEBQUEST TEXNOLOGIYASINING PEDAGOGIK SAMARADORLIGI <i>Qodirov A.</i>	885